POLIROM Top 10+

VASILI

GROSSMAN

Viaţă şi destin

VASILI

GROSSMAN

Viaţă şi destin

Traducere din limba rusă și note
de Laurențiu Checiches

POLIROM
2016

www.polirom.ro
Editura POLIROM
Iaşi, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506
Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1;
sector 4, 040031, O.P. 53

ISBN ePub: 978-973-46-6392-7
ISBN PDF: 978-973-46-6393-4
ISBN print: 978-973-46-6254-8

Coperta: Carmen Parii
Foto copertă: c by arhiva RIA Novosti/imaginea 60531/Ustinov

VASILI GROSSMAN (1905-1964) este una dintre figurile marcante ale rezistenţei antitotalitare. S-a născut într-o familie de evrei asimilaţi din Berdicev (oraş din Ucraina de astăzi) şi a urmat cursurile Institutului de Studii Superioare din Kiev şi pe cele ale Facultăţii de matematică-fizică din cadrul Universităţii de Stat din Moscova, absolvind în 1929. A lucrat ca inginer chimist în bazinul Donului, dar la mijlocul anilor ’30 a renunţat la această meserie în favoarea literaturii. Nuvelele şi povestirile sale se bucură de succes şi atrag atenţia unor autori ca Maxim Gorki şi Mihail Bulgakov. În 1934 publică nuvela „În oraşul Berdicev“, care a stat la baza filmului *Comisarul* (1967), regizat de Aleksandr Askolov. Filmul este însă interzis de KGB şi apare pe marile ecrane abia în 1990, în perioada perestroikăi. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, Grossman a fost reporter de front, unul dintre primii comentatori ai Holocaustului. Articolul său „Infernul de la Treblinka“, din 1944, a făcut parte dintre probele acuzării în procesul de la Nürnberg. Însă criticile la adresa colectivizării şi a represiunii politice din URSS duc la interzicerea cărţilor sale, gloria lui Grossman fiind, în cele din urmă, ca şi a lui Bulgakov sau Pasternak, postumă. Din opera sa, la Editura Polirom au mai apărut: *Viaţă şi destin* (2010), volum interzis în Uniunea Sovietică din pricina conţinutului „dăunător“ şi publicat abia în 1980, în Elveţia; *Drumul* (2012); *Panta rhei* (2014).

În amintirea mamei mele,
Ekaterina Savelievna Grossman

Partea întîi

1

Pămîntul era învăluit în ceaţă. Pe cablurile de înaltă tensiune ce se întindeau de-a lungul şoselei se răsfrîngeau luminile farurilor.

Nu plouase, dar în zori pămîntul deveni jilav, semafoarele deseneau pete roşietice pe asfaltul umed. Răsuflarea lagărului se simţea de la mulţi kilometri: spre el duceau, îndesindu-se mereu, cabluri, şosele, şine de cale ferată. Era un spaţiu saturat de linii drepte, un spaţiu al dreptunghiurilor şi al paralelogramelor ce despicau pămîntul, cerul tomnatic, ceaţa.

Sirene îndepărtate începură a urla prelung şi stins.

Şoseaua înainta chiar pe lîngă calea ferată, iar coloana de camioane încărcate cu saci de ciment rulă o vreme aproape cu aceeaşi viteză cu care alerga o nesfîrşită garnitură de tren, alcătuită din vagoane de marfă. Şoferii în mantale militare nu-şi întorceau privirile spre vagoanele ce goneau pe-alături, spre petele acelea palide ale chipurilor omeneşti ce se desluşeau la ferestruici.

Împrejmuirea lagărului se ivi dintr-odată din ceaţă – şiruri de sîrmă ghimpată întinse între stîlpi de beton armat. Barăcile se rînduiau de-o parte şi de alta, formînd străzi largi, drepte. În uniformitatea lor monotonă îşi găsea expresia cruzimea imensului lagăr.

Printre milioanele de izbe din satele ruseşti nu există şi nici nu pot exista două absolut identice. Tot ce e viu este irepetabil. Identitatea perfectă a doi oameni, a două tufe de măceş e de neconceput. Viaţa se stinge acolo unde violenţa caută să-i suprime originalitatea, particularităţile.

Privirile atente şi nepăsătoare ale căruntului mecanic de locomotivă urmăreau cum se succed mici stîlpi de beton, piloni înalţi cu proiectoare rotative, foişoare betonate în vîrful cărora, în cabine de sticlă, se zărea cîte un paznic lîngă mitraliera cu afet. Mecanicul îi făcu semn din ochi ajutorului său şi locomotiva lansă un semnal de avertizare. Se succedară o cabină luminată electric, un şir de maşini oprit la bariera vărgată, coborîtă, apoi ochiul roşu, ca de monstru, al unui semafor.

Din depărtare se auziră semnalele unei garnituri ce venea în întîmpinare. Mecanicul se adresă ajutorului:

— Vine Zucker, îl recunosc după glasul lui năbădăios. A descărcat şi acum goneşte spre München cu vagoanele goale.

Huruind zgomotos, garnitura cea goală se întîlni cu eşalonul ce-şi urma drumul spre lagăr, aerul spintecat începu să pîrîie, golurile cenuşii dintre vagoane prinseră a clipi grăbit, apoi deodată, din frînturile sfîşiate, spaţiul şi lumina matinală de toamnă se contopiră într-o pînză continuă, gonind uniform.

Ajutorul de mecanic scoase o oglinjoară de buzunar şi-şi privi obrazul mînjit. Cu un gest, mecanicul îi ceru oglinjoara.

Ajutorul spuse, emoţionat:

— Ah, *Genosse*[1] Apfel, dacă n-ar fi această dezinfecţie a vagoanelor, să ştiţi că am putea să ajungem înapoi către prînz, şi nu tocmai mîine la patru dimineaţa, secătuiţi de puteri. Ce, parcă dezinfecţia nu s-ar putea face aici, la noi, la nodul feroviar?

Bătrînul se plictisise de veşnica vorbărie despre dezinfecţie.

— Ia dă tu mai bine un semnal prelung, zise el, că uite, sîntem trecuţi nu pe linia de rezervă, ci de-a dreptul la rampa principală, de descărcare.

2

Ajuns într-un lagăr german, Mihail Sidorovici Mostovskoi a fost nevoit, pentru prima oară după cel de-al doilea Congres al Cominternului[2], să-şi folosească intens cunoştinţele în domeniul limbilor străine. Pînă la război, locuind la Leningrad, n-a prea avut prilejul să stea de vorbă cu străini. Acum şi-a amintit de anii emigraţiei la Londra şi în Elveţia; acolo, în comunitatea revoluţionarilor, se vorbea, se discuta, se cînta în multe limbi europene.

Vecinul lui de prici, preotul italian Gardi, îi spusese că în lagărul acesta se află oameni de cincizeci şi şase de naţionalităţi.

Destinul, culoarea feţei, îmbrăcămintea, tîrşîitul paşilor, supa comună de napi şi din surogat de *sago*[3], căruia prizonierii ruşi îi spuneau „ochi de peşte“ – toate acestea erau la fel pentru zecile de mii de vieţuitori din barăcile lagărului.

Pentru cei din conducere, oamenii din lagăr se deosebeau prin numere şi prin culoarea peticului de ţesătură

cusut pe haină: roşu pentru politici, negru pentru sabotori, verde pentru hoţi şi ucigaşi.

Oamenii, în diversitatea lor lingvistică, chiar dacă nu se înţelegeau unul cu altul, se simţeau legaţi printr-un destin comun. Experţi în fizică moleculară şi în manuscrise antice zăceau pe priciuri alături de ţărani italieni şi ciobani croaţi care nu ştiau nici măcar să se iscălească. Cel care cîndva îi comanda bucătarului micul său dejun şi o nelinişte pe menajeră cu slaba lui poftă de mîncare, la fel ca şi cel care mîncase toată viaţa doar peşte sărat păşeau acum alături, mergînd la muncă, bocănind cu tălpile de lemn ale încălţărilor, şi se uitau cu alean dacă nu vin cumva *Kostträger*-ii – cărăuşii budanelor cu fiertură –, *kostrighi*, cum le spuneau locuitorii ruşi ai barăcilor.

În destinul oamenilor din lagăr, asemănarea lua naştere din deosebire. Chiar dacă viziunea trecutului era legată de o grădiniţă la marginea unui prăfuit drum italian, de vuietul posac al Mării Nordului sau de abajurul portocaliu de carton dintr-o casă a corpului de comandă, undeva la marginea Bobruiskului – pentru toţi deţinuţii, pînă la unul, trecutul fusese minunat.

Şi cu cît viaţa dinainte de lagăr a unui om fusese mai grea, cu atît mai abitir minţea acesta.

O astfel de minciună nu urmărea scopuri practice, ea avea menirea de a proslăvi libertatea: în afara lagărului n-ar putea fi nefericit…

Înainte de război, acest lagăr se numea lagăr pentru criminali politici.

Apăruse un nou tip de deţinuţi politici, creat de naţional-socialism: criminali care n-au săvîrşit crime.

Mulţi deţinuţi ajunseseră în lagăr din cauză că, în convorbirile lor cu prietenii, exprimaseră observaţii critice la adresa regimului hitlerist sau din pricina unei anecdote cu conţinut politic. Nu răspîndiseră manifeste, nu făcuseră parte din partide clandestine. Erau învinuiţi că ar fi fost, chipurile, capabili să facă toate astea.

Internarea prizonierilor militari, pe timp de război, într-un lagăr de concentrare pentru deţinuţi politici constituia, de asemenea, o inovaţie a fascismului. Aici se găseau piloţi englezi şi americani doborîţi deasupra teritoriului Germaniei şi comandanţi sau comisari ai Armatei Roşii care prezentau interes pentru Gestapo. Li se cerea să colaboreze, să dea informaţii, consultaţii, semnături sub declaraţii de tot felul.

În lagăr se aflau sabotori, adică oameni care absentaseră nemotivat de la serviciu, care încercaseră cu de la sine putere să abandoneze munca din uzinele militare şi de pe şantiere.

Internarea în lagărele de concentrare a unor muncitori din cauză că nu munceau bine era, şi este, o invenţie a naţional-socialismului.

În lagăr se aflau oameni cu petice liliachii prinse pe haine: emigranţi nemţi, care plecaseră din Germania fascistă. Şi în această măsură rezida o inovaţie a fascismului – cel care părăsea Germania, oricît de loial s-ar fi comportat peste graniţă, devenea duşman politic.

Oamenii cu petice verzi pe haine – hoţii şi spărgătorii – constituiau, în lagărul politic, o categorie privilegiată; comenduirea se bizuia pe ei în supravegherea deţinuţilor politici.

Inventivitatea naţional-socialismului îşi găsea expresia şi în această autoritate a deţinutului de drept comun asupra deţinutului politic.

În lagăr se aflau oameni cu destine atît de particulare, încît nu s-a putut inventa o culoare anume pentru un petic care să le corespundă. Dar şi hindusului îmblînzitor de şerpi, persanului venit din Teheran pentru a studia pictura germană, chinezului înscris la Facultatea de Fizică, naţional-socialismul le pregătise un loc pe priciuri, o gamelă de *balanda*[4] şi douăsprezece ore de muncă la săpat şanţuri.

Zi şi noapte soseau trenuri spre lagărele morţii, spre lagărele de concentrare. Văzduhul vibra de păcănitul roţilor, de mugetul locomotivelor, de zgomotul produs de cizmele sutelor de mii de captivi ce se duceau la muncă, purtînd cusute pe haine numere albastre din cinci cifre. Lagărele deveniseră adevărate oraşe ale Noii Europe. Ele creşteau şi se extindeau, cu sistematizarea lor, cu propriile lor stradele şi pieţe, spitale, talciocuri, crematorii şi stadioane.

Cît de naive şi chiar blajin-patriarhale păreau vechile închisori, oploşite pe la periferiile oraşelor, în comparaţie cu aceste oraşe-lagăr, în comparaţie cu înnebunitoarea vîlvătaie întunecat-sîngerie ce se zărea deasupra cuptoarelor.

Se crea impresia că pentru dirijarea enormei mulţimi de oameni supuşi represiunii sînt necesare armate uriaşe, numărînd şi ele milioane de supraveghetori, de gardieni. Dar nu era aşa. Oamenii în uniforme SS nu se iveau cu săptămînile înăuntrul barăcilor! Deţinuţii îşi asumaseră ei înşişi supravegherea poliţienească în oraşele-lagăr. Deţinuţii înşişi se îngrijeau de ordinea interioară din barăci, urmăreau ca în cazanele lor să ajungă numai cartofii putrezi şi degeraţi, iar cei mari, buni, să fie sortaţi în vederea trimiterii la bazele de aprovizionare ale armatei.

Deţinuţii erau medici, bacteriologi în spitalele şi laboratoarele penitenciare, măturători ce curăţau trotuarele penitenciare, erau ingineri care asigurau lumina penitenciară şi căldura penitenciară, piesele pentru maşinile penitenciare.

Sălbatica şi activa poliţie a lagărului – *Kapo*, avînd pe mîneca stîngă o brasardă lată, galbenă, *Lagerälter*-i, *Blockälter*-i, *Stubenälter*-i – ţinea sub controlul ei întreaga viaţă a acestuia, pe verticală, de la problemele generale pînă la evenimentele particulare ce se petreceau noaptea pe priciuri. Deţinuţii aveau acces la chestiunile confidenţiale specifice acestei rînduieli de stat penitenciar – pînă şi la alcătuirea listelor de selecţie, la prelucrarea celor aflaţi sub anchetă în *Dunkelkammern* (un fel de penare din beton). Se crea impresia că, dac-ar fi fost să dispară conducerea, deţinuţii ar fi menţinut ei înşişi curentul de înaltă tensiune în gardurile de sîrmă, pentru ca să nu se împrăştie care încotro, ci să muncească mai departe.

Aceşti *Kapo* şi *Blockälter*-i îl slujeau pe comandant, dar erau în stare să suspine, ba chiar să şi plîngă după cei pe care ei înşişi îi destinau cuptoarelor… Totuşi, dedublarea asta nu mergea pînă la capăt, de vreme ce nu-şi treceau propriile nume pe listele de selecţie. Deosebit de lugubru i se părea lui Mihail Sidorovici faptul că naţional-socialismul nu sosea în lagăr arborînd monoclul, cu acea aroganţă teatrală străină oamenilor din popor. Naţional-socialismul vieţuia în lagăre ca la el acasă, nu era deloc rupt de oamenii simpli, glumea ca ei şi stîrnea rîsete cu glumele lui, era plebeu şi se comporta fără fasoane, cunoscînd la perfecţie şi limbajul, şi simţirea, şi felul de a gîndi ale celor pe care îi privase de libertate.

3

Mihail Sidorovici Mostovskoi, Agrippina Petrovna, menajera lui, medicul militar Sofia Levinton şi şoferul Semionov, după ce fuseseră capturaţi de nemţi, într-o noapte de august, la marginea Stalingradului, au fost duşi la statul-major al unei divizii de infanterie.

Agrippina Petrovna n-a fost reţinută după interogatoriu. La ordinul reprezentantului jandarmeriei de campanie, translatorul a înzestrat-o cu o pîine de mazăre şi două bancnote roşii de treizeci de ruble. Semionov a fost inclus într-o coloană de prizonieri care se îndrepta tocmai atunci

spre un punct de adunare din zona cătunului Verteaci. Numai Mostovskoi şi Sofia Osipovna Levinton au fost transportaţi la statul-major al corpului de armată.

Acolo, Mostovskoi a văzut-o pentru ultima oară pe Sofia Osipovna: stătea în mijlocul unei curţi prăfuite, fără bonetă, cu însemnele gradului smulse, iar expresia sumbră, furioasă a ochilor şi a chipului ei i-a stîrnit admiraţia.

După cel de-al treilea interogatoriu, Mostovskoi a fost dus pe jos la o staţie de cale ferată unde se încărca o garnitură cu cereale. Zece vagoane le fuseseră repartizate unor tineri şi tinere trimişi la muncă în Germania – Mostovskoi a auzit ţipete de femei la plecarea trenului. El fusese închis într-un mic compartiment de serviciu al unui vagon de clasa a doua. Soldatul care-l escorta nu se purta grosolan, însă îndată ce Mostovskoi îi adresa o întrebare, pe chipul lui apărea o expresie de surdomut, deşi, în acelaşi timp, se simţea că era pe de-a-ntregul preocupat numai de prizonier, la fel cum un experimentat lucrător de la grădina zoologică urmăreşte în tăcere, cu permanentă încordare, o cuşcă în care se foieşte o fiară sălbatică în timpul unei călătorii pe calea ferată. În timp ce trenul străbătea teritoriul Guvernoratului General al Poloniei, în compartiment a apărut un nou pasager: un episcop polonez, cărunt, înalt, chipeş, cu ochi tragici şi buze tinereşti, pline. A început îndată să-i povestească lui Mostovskoi despre represiunea pusă la cale de Hitler împotriva clerului polonez. Vorbea ruseşte cu accent pronunţat, dar după ce Mihail Sidorovici a luat în răspăr catolicismul şi pe Papă a încetat să mai vorbească, iar la întrebări răspundea scurt şi numai în limba polonă. După cîteva ore, a fost coborît la Poznan.

În lagăr, Mostovskoi a fost adus fără a trece prin Berlin… S-ar fi zis că s-au scurs ani întregi în *Block*[5]-ul unde erau internaţi deţinuţii care prezentau un interes deosebit pentru Gestapo. În *Block*-ul acesta special, viaţa părea mai îndestulată decît într-un lagăr de muncă, dar asta era viaţa uşoară a unor animale-martir, de laborator. Se întîmpla ca deţinutul de serviciu să cheme pe cineva la uşă: venea un prieten să-i propună un schimb avantajos – niţel tutun contra unei raţii de pîine – şi omul nostru, hlizindu-se de satisfacţie, se întorcea la priciul lui. Dar se întîmpla şi ca un altul să fie chemat exact în acelaşi mod, iar el, întrerupîndu-şi conversaţia, pleca spre uşă, numai că, de astă dată, interlocutorul lui n-avea să mai apuce a-şi sfîrşi vorba. Iar în ziua următoare, un *Kapo* se apropia de prici, îi poruncea deţinutului de serviciu să adune zdrenţele de acolo şi careva

dintre prizonieri îl întreba slugarnic pe *Stuberälter*-ul Keise dacă n-ar putea să ocupe el locul rămas liber. Devenise ceva obişnuit amalgamul abracadabrant al discuţiilor despre selecţie, despre arderea cadavrelor şi despre echipele de fotbal din lagăr: cea mai bună era a săpătorilor – *Moorsoldaten*[6] –, infirmeria era puternică, bucătăria avea un atac năbădăios, echipa poloneză *Pratzefiks*, o apărare slabă. Obişnuite deveniseră şi zecile, sutele de zvonuri despre o armă nouă a nemţilor, despre dihonia dintre liderii naţional-socialişti. Zvonurile acestea erau întotdeauna optimiste şi false – opiumul mulţimilor din lagăr.

4

Înspre dimineaţă ninsese, iar zăpada aşternută se menţinuse pînă la amiază. Ruşii se simţiră cuprinşi de bucurie, dar şi de tristeţe. Rusia le trimisese o răsuflare, le întinsese sub bietele picioare trudite o năframă maternă, albise acoperişurile barăcilor, încît, de departe, ele păreau domestice, rurale.

Numai că sclipirea de-o clipă a bucuriei se amestecă pe dată cu tristeţea, înecîndu-se în ea.

Într-o zi, un soldat spaniol, Andrea, care era de planton, s-a apropiat de Mostovskoi şi i-a spus, într-o franceză scălîmbă, că un prieten al lui, furier, văzuse o hîrtie referitoare la un bătrîn rus, dar furierul n-a izbutit să o citească pînă la capăt, căci şeful cancelariei o luase cu el.

„Iată şi deznodămîntul vieţii mele, pe un petic de hîrtie“, a gîndit atunci Mostovskoi şi s-a bucurat că nu s-a pierdut cu firea.

— Dar nu-i nimic, spuse Andrea în şoaptă, încă se mai poate afla.

— De la comandantul lagărului? întrebă Gardi şi ochii săi enormi, negri licăriră în penumbră. Sau chiar de la Liss, reprezentantul Direcţiei Generale a Siguranţei?

Pe Mostovskoi îl uimea deosebirea dintre Gardi cel din timpul zilei şi cel din timpul nopţii. Ziua, preotul vorbea despre supă, despre nou-veniţi, cădea la învoială cu vecinii în ce priveşte schimbul de raţii, îşi aducea aminte de picantele mîncăruri italieneşti, usturoiate din belşug.

Prizonierii de război ruşi cunoşteau zicala lui preferată: *tutti caputti* şi, întîlnindu-l pe platoul lagărului, îi strigau încă

de departe: „Taică Padre, *tutti caputti*“ şi-i zîmbeau, ca şi cînd aceste cuvinte ar fi fost unele de încurajare. Îi ziceau „taică Padre“, socotind că *padre*[7] este numele lui.

Odată, seara tîrziu, comandanţii şi comisarii sovietici care erau ţinuţi în *Block*-ul special au început să-l ia peste picior pe Gardi, întrebîndu-l dacă a respectat cu adevărat legămîntul celibatului.

Gardi a ascultat, fără să zîmbească, o întreagă colecţie alcătuită din frînturi de expresii franţuzeşti, nemţeşti şi ruseşti.

Apoi a vorbit el, iar Mostovskoi i-a tradus cuvintele. Se ştie că revoluţionarii ruşi au plecat în exil şi unii chiar au urcat pe eşafod în numele ideilor lor. Atunci, de ce interlocutorii săi se îndoiesc de faptul că, în numele unei idei religioase, un om poate renunţa la relaţiile cu femeia? Doar aşa ceva nici nu se poate compara cu sacrificiul vieţii.

— Ce ştii dumneata? rosti comisarul de brigadă Osipov.

În timpul nopţii însă, cînd toţi deţinuţii dormeau, Gardi devenea cu totul altul. Stătea în genunchi pe prici şi se ruga. Părea că în ochii lui extaziaţi, în negrul catifelat al pupilelor bine reliefate se poate cufunda întreaga suferinţă a oraşului penitenciar. Vinele i se încordau pe gîtul brun, ca şi cînd ar fi muncit, chipul prelung, apatic dobîndea o expresie de mîhnită, pioasă osîrdie. Se ruga îndelung, iar Mostovskoi aţipea toropit de şoapta febrilă, abia auzită a italianului. Se trezea, de obicei, după vreo oră şi jumătate, două de somn, cînd Gardi dormea deja. Însă dormea într-un chip agitat, furtunos, reunind parcă în somn ambele ipostaze ale fiinţei sale, cea din timpul zilei şi cea din timpul nopţii: sforăia, plescăia cu poftă din buze, scrîşnea din dinţi, îşi slobozea cu un zgomot tunător gazele abdominale şi deodată rostea prelung minunatele cuvinte ale unei rugăciuni în care se pomenea despre marea îndurare a lui Dumnezeu şi a Maicii Domnului.

Niciodată nu-l mustrase pe bătrînul comunist rus pentru necredinţa lui în Dumnezeu, în schimb îl întreba adesea despre Rusia Sovietică.

În timp ce-l asculta pe Mostovskoi, italianul dădea din cap, aprobînd, parcă, istorisirile despre biserici şi mănăstiri închise, despre imensele domenii agricole ale Sinodului, confiscate de statul sovietic.

Ochii lui negri îl priveau cu tristeţe pe bătrînul comunist, iar Mihail Sidorovici îl întreba răstit:

— *Vous me comprenez*?[8]

Gardi zîmbea în maniera sa dintotdeauna, de om obişnuit, la fel ca atunci cînd vorbea despre tocană şi sos de roşii.

— *Je comprends tout ce que vous dites, je ne comprends pas seulement, pourquoi vous dites cela.*[9]

Prizonierii de război ruşi din *Block*-ul special nu erau scutiţi de munci, aşa că Mostovskoi se vedea şi discuta cu ei doar la ore tîrzii de seară şi din noapte; singurii care nu mergeau la muncă erau generalul Gudz şi comisarul de brigadă Osipov.

Interlocutor frecvent al lui Mostovskoi era un ins mai ciudat, de vîrstă nedefinită – Ikonnikov-Morj. Acesta dormea în locul cel mai rău din toată baraca: lîngă uşa de la intrare, unde era mereu în bătaia curentului şi unde, într-o vreme, îşi avusese locul un enorm vas metalic cu toarte şi cu capac tunător – tineta.

Deţinuţii ruşi îl porecliseră pe Ikonnikov „bătrînul paraşutist“[10], considerîndu-l cam smintit şi tratîndu-l cu o milă plină de scîrbă. Poseda o nemaipomenită rezistenţă, specifică doar nebunilor şi idioţilor. Nu răcea niciodată, cu toate că la culcare nu-şi scotea hainele pătrunse de ploile tomnatice. Se părea că, într-adevăr, numai un nebun poate vorbi cu un glas atît de răsunător şi de limpede ca al lui.

Iată cum a făcut cunoştinţă cu Mostovskoi. S-a apropiat odată de el, privindu-l îndelung, în tăcere, drept în faţă.

— Ce veşti bune aduce tovarăşul? a întrebat Mihail Sidorovici şi a zîmbit cînd Ikonnikov i-a răspuns, cu glas cîntat:

— Veşti bune? Dar ce este binele?

Aceste cuvinte l-au dus brusc pe Mihail Sidorovici cu gîndul la anii copilăriei, cînd fratele lui mai mare, sosit de la seminar, înjgheba cu tatăl său discuţii pe teme teologice.

— Asta-i o problemă străveche, cu barbă, a spus Mostovskoi. Cu ea şi-au bătut capul budiştii şi primii creştini. Pînă şi marxiştii au trudit destul de mult la dezlegarea ei.

— Şi au reuşit? a întrebat Ikonnikov cu o intonaţie care l-a făcut pe Mostovskoi să rîdă.

— Păi iată că Armata Roşie tocmai o rezolvă, a zis el. Numai că în tonul dumneavoastră, iertaţi-mă, se simte un fel de miruire, ceva de natură fie popească, fie tolstoiană.

— Altfel nici nu se poate, a spus Ikonnikov, căci eu am fost tolstoist.

Aşa, carevasăzică. Ciudatul om i-a stîrnit interesul.

— Vedeţi dumneavoastră, a continuat Ikonnikov, eu sînt convins că persecuţiile la care s-au dedat bolşevicii, după

Revoluţie, împotriva Bisericii au fost folositoare pentru ideea creştină, căci în ajunul Revoluţiei Biserica ajunsese într-o stare jalnică.

Mihail Sidorovici a rostit cu bunăvoinţă:

— Dar văd că sînteţi de-a dreptul dialectician. Uite că şi mie mi-a fost dat să văd o minune evanghelică la anii bătrîneţii.

— Ba deloc, a ripostat Ikonnikov, încruntîndu-se. Doar pentru dumneavoastră scopul justifică mijloacele, iar mijloacele vă sînt necruţătoare. În mine nu vedeţi o minune, căci nu sînt dialectician.

— Atunci, a zis Mostovskoi, enervîndu-se brusc, cu ce vă pot fi totuşi de folos?

Adoptînd poza unui militar ce a luat poziţia de drepţi, Ikonnikov a spus:

— Să nu rîdeţi de mine! Glasul lui îndurerat avea intonaţii tragice. Nu ca să mă ţin de glume am venit la dumneavoastră. Anul trecut, pe cincisprezece septembrie, am văzut execuţia a douăzeci de mii de evrei – femei, copii şi bătrîni. În ziua aceea, am înţeles că Dumnezeu nu poate să admită aşa ceva, iar pentru mine a fost evident că El nu există. În bezna de astăzi, văd forţa dumneavoastră, ea se luptă împotriva unui rău înfricoşător…

— Ei bine, a zis Mihail Sidorovici, să stăm de vorbă.

Ikonnikov muncea la săpături, într-o parte mlăştinoasă a pămînturilor anexate lagărului, unde se instala un sistem de conducte enorme de beton pentru devierea unui rîu şi a unor pîraie murdare care transformau în mlaştină depresiunea respectivă. Deţinuţii care munceau în acest sector erau numiţi *Moorsoldaten* şi aici ajungeau, de obicei, oamenii care aveau parte de antipatia celor din conducere.

Mîinile lui Ikonnikov erau mici, cu degete subţiri, cu unghii ca de copil. Se întorcea de la muncă mînjit de noroi, ud, se apropia de priciul lui Mostovskoi şi întreba:

— Îmi permiteţi să şed puţin lîngă dumneavoastră?

Se aşeza şi zîmbea, fără să se uite la interlocutor, îşi trecea mîna peste frunte. Avea o frunte uimitoare într-un anume fel – nu prea înaltă, bombată, luminoasă, atît de luminoasă, încît părea să existe separat de urechile murdare, de gîtul cafeniu-întunecat şi de mîinile cu unghiile rupte.

Pentru prizonierii de război sovietici, oameni cu biografii simple, el părea un ins obscur şi ignorant.

Strămoşii lui Ikonnikov fuseseră încă din vremurile lui Petru cel Mare preoţi din neam în neam. Numai ultima generaţie a Ikonnikovilor a luat-o pe alt drum – toţi fraţii lui au primit educaţie laică, după dorinţa tatălui lor.

El a studiat la Institutul Tehnologic din Sankt Petersburg, dar l-a pasionat tolstoismul, a părăsit Institutul în ultimul an şi a plecat în nordul guberniei Perm, ca învăţător. A trăit la ţară cam opt ani, iar apoi s-a mutat în sud, la Odessa, unde s-a angajat ca lăcătuş în sala maşinilor unui cargou, a ajuns prin India, prin Japonia, ba chiar a locuit o vreme la Sidney. După Revoluţie, s-a întors în Rusia şi a intrat într-o comună agricolă ţărănească. Fusese visul lui de demult, crezuse că munca agricolă comunistă va aduce împărăţia Domnului pe pămînt.

În timpul colectivizării totale, a văzut însă trenuri înţesate cu familiile deschiaburiţilor. A văzut cum oameni secătuiţi cădeau în zăpadă şi nu se mai ridicau. A văzut sate „închise“, pustiite, cu uşile şi ferestrele bătute în scînduri. A văzut o ţărancă arestată, o femeie trenţăroasă, cu gîtul vînos, cu mîinile negre, muncite, la care pînă şi soldaţii din escortă se uitau îngroziţi: înnebunită de foame, îşi mîncase cei doi copii.

În vremea aceea, fără a părăsi comuna, a început să propovăduiască Evanghelia, să se roage la Dumnezeu pentru mîntuirea celor care se prăpădeau. Treaba aceasta s-a sfîrşit cu întemniţarea lui, dar curînd s-a constatat că năpastele anilor treizeci îi tulburaseră mintea. După un an de tratament forţat în spitalul de psihiatrie al unei închisori, a fost pus în libertate şi s-a stabilit în Bielorusia, la un frate mai mare, profesor de biologie, angajîndu-se, cu ajutorul acestuia, la o bibliotecă tehnică. Însă evenimentele sumbre exercitau asupra lui o impresie extrem de puternică.

Atunci cînd a început războiul şi nemţii au cotropit Bielorusia, Ikonnikov a văzut suferinţele prizonierilor de război, execuţiile evreilor de prin oraşele şi micile aşezări ale Bielorusiei. A ajuns din nou într-un fel de stare isterică şi a început să implore cunoscuţi şi necunoscuţi să ascundă evrei, el însuşi încercînd să salveze copii şi femei evreice. Curînd, însă, a fost denunţat şi, scăpînd prin cine ştie ce minune de ştreang, a nimerit în lagăr.

În capul zdrenţărosului şi murdarului „paraşutist“ domnea haosul; susţinea nişte categorii bizare şi comice ale unei morale aflate deasupra claselor.

— Acolo unde este samavolnicie, îi explica el lui Mostovskoi, domneşte durerea şi curge sînge. Am văzut marile suferinţe ale ţărănimii, în timp ce colectivizarea se făcea în numele binelui. Eu nu cred în bine, cred în bunătate.

— Atunci, urmîndu-vă sfatul, o să ne îngrozim că, în numele binelui, Hitler şi Himmler vor fi spînzuraţi. În acest caz, îngroziţi-vă fără mine, i-a răspuns Mihail Sidorovici.

— Întrebaţi-l pe Hitler, a spus Ikonnikov, iar el vă va lămuri că şi acest lagăr există în numele binelui.

Lui Mostovskoi i se părea că în timpul discuţiei cu Ikonnikov mecanismul logicii sale devenea asemănător cu eforturile absurde ale unui cuţit angajat în luptă cu o meduză.

— Lumea nu s-a ridicat mai presus de adevărul rostit de un creştin sirian care a trăit în secolul al VI-lea, o ţinea pe-a lui Ikonnikov, „Osîndeşte păcatul şi iartă-l pe păcătos“.

În baracă se mai afla un bătrîn rus, Cerneţov. Avea un singur ochi. Un gardian îi spărsese ochiul artificial, de sticlă, şi acum orbita goală, roşie arăta straniu pe chipul lui palid. În timp ce vorbea, îşi acoperea cu palma orbita aceea goală, căscată.

Era un menşevic fugit în anul 1921 din Rusia Sovietică. Douăzeci de ani trăise la Paris, îndeplinind funcţia de contabil la o bancă. A ajuns în lagăr deoarece îi îndemnase pe funcţionarii băncii să saboteze dispoziţiile noii administraţii germane. Mostovskoi evita să aibă de-a face cu el.

Pe menşevicul cu un singur ochi, însă, îl neliniştea, pare-se, popularitatea lui Mostovskoi, căci şi soldatul spaniol, şi un norvegian, patronul unei prăvălii de papetărie, şi un avocat belgian erau atraşi de bătrînul bolşevic, descosîndu-l cu întrebări.

Odată, pe priciul lui Mostovskoi s-a aşezat maiorul Erşov, considerat căpetenia prizonierilor de război ruşi. Înclinîndu-se puţin înspre bătrîn şi punîndu-i o mînă pe umăr, acesta începu să vorbească repede şi cu înflăcărare.

Mostovskoi întoarse brusc capul: de pe un prici depărtat, Cerneţov se uita la ei. Îi trecu atunci prin minte că expresia de alean din ochiul cel văzător era mai îngrozitoare decît gaura roşie, căscată în locul ochiului scos.

„Da, frăţie, nu ţi-e uşor“, gîndi el, fără urmă de bucurie răutăcioasă.

Nu era nimic întîmplător, desigur. Părea că o lege determinase ca Erşov să le fie tuturor mereu necesar. „Unde e Erşov? Nu l-aţi văzut pe Erş? Tovarăşe Erşov! Maior Erşov! Erşov a zis… Întreabă-l pe Erşov…“ La el veneau oameni din alte barăci, în jurul priciului său era mereu vînzoleală.

Mihail Sidorovici îl botezase pe Erşov „mentorul“. Au mai existat mentori – cei din anii şaizeci; au urmat cei din anii optzeci. Apoi au fost narodnicii, a fost şi s-a sfîrşit Mihailovski[11]. Pînă şi într-un lagăr de concentrare hitlerist există un mentor! În schimb, singurătatea omului fără un ochi părea un simbol tragic în acest lagăr.

Zeci de ani trecuseră din vremurile cînd Mostovskoi se aflase pentru prima oară într-o închisoare ţaristă, pînă şi secolul era atunci altul – al XIX-lea.

Şi-a amintit ce jignit se simţise din pricina neîncrederii unor conducători ai partidului în capacitatea lui de a desfăşura activitatea practică. Acum se simţea puternic, în fiecare zi vedea cîtă greutate are cuvîntul lui pentru generalul Gudz şi pentru comisarul de brigadă Osipov, ca şi pentru mereu deprimatul şi posomorîtul maior Kirillov.

Înainte de război, îl consolase faptul că, fiind îndepărtat de la activitatea practică, avea mai puţină tangenţă cu tot ceea ce îi provoca protestul şi dezacordul: şi autocraţia lui Stalin în partid, şi sîngeroasele procese intentate opoziţiei, şi insuficientul respect faţă de vechea gardă a partidului. Executarea lui Buharin[12], pe care îl cunoştea bine şi îl iubea foarte mult, i-a pricinuit o suferinţă cumplită. Dar ştia că dacă s-ar fi opus partidului în oricare din aceste probleme s-ar fi situat, fără s-o fi vrut, pe o poziţie contrară cauzei leniniste, căreia îşi consacrase viaţa. Uneori era chinuit de îndoieli: poate că din slăbiciune, din laşitate rămîne el tăcut şi nu se manifestă împotriva a ceea ce îi stîrneşte dezacordul. Doar multe din viaţa dinainte de război erau îngrozitoare! Şi-l amintea adesea pe răposatul Lunacearski[13] – cît ar mai fi dorit să-l vadă din nou, căci cu Anatoli Vasilievici îi era atît de uşor să vorbească, se înţelegeau unul pe celălalt de la primul cuvînt.

Acum, în acest îngrozitor lagăr nemţesc, se simţea sigur pe sine şi puternic. Un singur simţămînt chinuitor nu-l părăsea. Nici în lagăr nu era în stare să-şi regăsească tinerescul sentiment, limpede şi cuprinzător, că e în largul lui oriunde s-ar afla.

N-avea nici un amestec aici faptul că, odată, un ofiţer englez îl întrebase dacă nu i-a fost greu să se ocupe de filozofie în timp ce în Rusia era interzisă exprimarea unor puncte de vedere antimarxiste.

— Unora poate că le-o fi într-adevăr greu. Mie, însă, ca marxist, nu mi-e greu, a răspuns Mihail Sidorovici.

— V-am pus această întrebare tocmai avînd în vedere că sînteţi un vechi marxist, a explicat englezul. Iar încruntarea lui Mostovskoi, din pricina sentimentului dureros provocat de aceste cuvinte, i-a oferit englezului un răspuns.

N-avea, de asemenea, nici un amestec aici faptul că oameni de felul lui Osipov, Gudz, Erşov îl incomodau uneori, deşi îi erau nespus de apropiaţi. Nenorocirea era că multe din propriul său suflet îi deveniseră străine. În vremuri de pace,

se întîmpla să se întîlnească, bucurîndu-se, cu un vechi prieten, pentru ca la sfîrşitul întîlnirii să vadă în acesta un străin.

Dar ce era de făcut cînd ceva străin zilei prezente sălăşluia în el însuşi, era o parte a propriei sale fiinţe… Doar cu tine însuţi n-ai cum s-o rupi, cu tine nu poţi înceta să te mai întîlneşti.

În conversaţiile cu Ikonnikov se enerva, era lipsit de maniere, ironic, îl făcea bleg, molîu, netot, papă-lapte. Dar, cu toate că-l lua în rîs, îl cuprindea urîtul dacă nu-l vedea mai multă vreme.

În asta consta principala schimbare dintre anii săi de închisoare din tinereţe şi momentul de acum.

În tinereţe, totul era intim, de înţeles în manifestările prietenilor şi confraţilor de idei. Fiecare opinie, fiecare concepţie a unui duşman îi erau străine, absurde.

Acum, însă, recunoştea brusc în raţionamentele unui străin ceea ce îndrăgise cu zeci de ani în urmă, după cum uneori, în gîndurile şi cuvintele unor prieteni, apăreau elemente străine.

„Asta se întîmplă, probabil, din pricină că trăiesc de prea multă vreme pe lume“, gîndea Mostovskoi.

5

Într-o boxă separată din baraca specială locuia un colonel american. Lui îi era permis să iasă liber prin curte la vreme de seară, iar la masa de prînz i se dădea altceva să mănînce. Se spunea că Suedia intervenise în favoarea lui – preşedintele Roosevelt transmisese, prin regele suedez, o rugăminte referitoare la el.

Odată, colonelul i-a dus maiorului rus Nikonov, care era bolnav, un baton de ciocolată. Din baraca specială, îl interesau în cea mai mare măsură prizonierii de război ruşi. Încerca să înjghebe cu ei o discuţie despre tactica germană şi despre cauzele eşecurilor din primul an de război.

Îl aborda adesea pe Erşov; privind însă ţintă în ochii inteligenţi, în acelaşi timp serioşi şi poznaşi, ai maiorului rus, uita că acesta nu înţelege engleza.

I se părea bizar cum de nu-l înţelege un om cu o fizionomie atît de inteligentă, ba mai mult, că nu înţelege o discuţie despre chestiuni care-i preocupau intens pe amîndoi.

— E posibil să nu înţelegi nici măcar o iotă? întreba el cu supărare.

Erşov îi răspundea în ruseşte:

— Un onorabil sergent al nostru cunoştea toate limbile, în afara celor străine.

Totuşi, folosind un limbaj alcătuit din zîmbete, priviri, bătăi cu palma pe spinare şi zece-cincisprezece cuvinte stîlcite, ruseşti, nemţeşti, englezeşti şi franţuzeşti, prizonierii ruşi discutau cu oameni de zeci de naţionalităţi, care vorbeau limbi diferite, despre camaraderie, compasiune, ajutor, despre dorul de casă, soţie, copii.

Kamerad, *gut*, *Brot*, *Supe*, *Kinder*, *Zigarette*, *Arbeit*[14] şi încă vreo duzină de cuvinte nemţeşti născute în lagăre: *Revier*, *Blockälteste*, *Kapo*, *Vernichtungslager*, *Appel*, *Appelplaz*, *Wachraum*, *Pflügpunkt*, *Lagerschütze*[15] erau de ajuns pentru exprimarea a ceea ce era deosebit de important în viaţa simplă şi încîlcită a oamenilor din lagăr.

Existau şi cuvinte ruseşti – *rebeata*, *tabaciok*, *tovarişci*[16] – pe care le foloseau deţinuţii de multe naţionalităţi, iar cuvîntul rus *dohodeaga*[17], definind starea de slăbiciune extremă, vecină cu moartea, a unui prizonier, devenise comun pentru toţi, cucerise toate cele cincizeci şi şase de naţionalităţi din lagăr.

Tot cu o colecţie de zece-cincisprezece cuvinte năvălise marele popor german în oraşele şi satele locuite de marele popor rus, iar milioanele de sătence, bătrîni şi copii ruşi, ca şi milioanele de soldaţi nemţi, se explicau cu ajutorul cuvintelor *matka*, *pan*, *ruki verh*, *kurka*, *iaika*, *kaputt*[18]. Nimic bun nu rezulta dintr-o asemenea explicaţie. Dar marelui popor german îi erau suficiente aceste cuvinte…

Tot astfel nu se puteau înţelege între ei prizonierii de război sovietici – unii fiind gata mai bine să moară decît să trădeze, alţii avînd de gînd să intre în trupele lui Vlasov[19]. Cu cît vorbeau şi se combăteau mai mult, cu atît se înţelegeau mai puţin, pentru ca, după aceea, să rămînă tăcuţi, plini de ură şi dispreţ unii faţă de ceilalţi.

În această tăcere a celor muţi şi în rostirile celor orbi, în această densă amestecătură de inşi uniţi totuşi prin groază, speranţă şi nenorocire, în disensiunea, ura unor oameni ce vorbeau aceeaşi limbă îşi găsea o tragică expresie una dintre calamităţile secolului XX.

6

În seara zilei cînd se aşternuse zăpada, conversaţiile dintre prizonierii de război ruşi erau din cale-afară de triste.

Pînă şi colonelul Zlatokrîleţ şi comisarul de brigadă Osipov, oameni întotdeauna reţinuţi, de o mare forţă sufletească, deveniseră posaci şi tăcuţi. Amarul îi strivise pe toţi.

Maiorul de artilerie Kirillov şedea pe priciul lui Mostovskoi cu umerii lăsaţi, clătinînd arar din cap. Părea că nu numai ochii negri, ci întreg trupul lui enorm era copleşit de alean.

O asemenea expresie a ochilor o au bolnavii incurabil de cancer. Întîlnind privirea unor asemenea ochi, pînă şi oamenii cei mai apropiaţi, plini de compasiune, văd în moarte o scăpare.

Kotikov cel palid şi omniprezent îi spuse în şoaptă lui Osipov, arătînd spre Kirillov:

— Ăsta ori se spînzură, ori o zbugheşte la vlasovişti.

Frecîndu-şi obrajii acoperiţi de ţepi cărunţi, Mostovskoi rosti:

— Ascultaţi-mă pe mine, căzăceilor. Vă spun eu că e bine, zău aşa. Chiar nu înţelegeţi? Doar fiecare zi a statului făurit de Lenin este insuportabilă pentru fascism. N-are de ales – ori ne va devora, ne va nimici, ori va pieri el însuşi. Căci în ura fascismului faţă de noi rezidă proba justeţei cauzei lui Lenin. Încă o probă, şi una deloc uşoară. Înţelegeţi ce vă spun: cu cît este mai mare ura fasciştilor faţă de noi, cu atît mai convinşi trebuie să fim de dreptatea noastră. O vom scoate noi la capăt.

Apoi se întoarse brusc spre Kirillov, spunîndu-i:

— Iar cu dumneata ce s-a-ntîmplat, ai? Adu-ţi aminte de Gorki, cînd umbla prin curtea închisorii şi un gruzin i-a strigat: „De ce mergi ca un gain plouat, mergi cap sus!“.

Toţi au izbucnit în rîs.

— Aşa e, aşa e, hai să ne ţinem capul sus, spuse Mostovskoi. Ia gîndiţi-vă numai: imensul, falnicul stat sovietic apără ideea comunistă! N-are decît să le facă Hitler faţă acum, lui şi ei. Stalingradul se ţine, rezistă. Uneori, înainte de război, ne întrebam: nu cumva am strîns prea tare, prea cumplit şurubul? Acum însă, într-adevăr, pînă şi orbilor le este limpede că scopul a justificat mijloacele.

— Într-adevăr, şuruburile s-au strîns tare la noi. Aţi spus-o bine, se făcu auzit Erşov.

— Ba prea puţin le-am strîns, interveni generalul Gudz. Ar fi trebuit încă şi mai tare, şi atunci nu s-ar fi ajuns pînă la Volga.

— Nu-i cazul să-i dăm noi lecţii lui Stalin, spuse Osipov.

— Aşa e, zise Mostovskoi. Iar dacă va trebui să murim în temniţe şi prin mine jilave, n-o s-avem încotro. Dar nu la asta trebuie să ne gîndim noi.

— Dar la ce? întrebă Erşov cu glas tare.

Cei aşezaţi schimbară priviri, se uitară împrejur şi tăcură o vreme.

— Eh, Kirillov, Kirillov, spuse deodată Erşov. Bine a zis taica al nostru: trebuie să fim bucuroşi că fasciştii ne urăsc. Noi pe ei, ei pe noi. Înţelegi? Dar ia gîndeşte-te numai cum e cînd ajungi la ai tăi în lagăr, tu, adică, la ai tăi. Asta-i întradevăr o nenorocire. Pe cînd aici, ce mare lucru! Noi sîntem oameni tari, o să-i mai dăm neamţului de furcă.

7

Pe tot parcursul zilei, comandamentul Armatei a 62-a n-a putut lua legătura cu unităţile. Multe staţii de radio ale statului-major au fost scoase din funcţiune; legătura prin fir a fost pretutindeni întreruptă.

Erau momente cînd oamenii, uitîndu-se la unda vie a Volgăi, presărată cu valuri mărunte, simţeau fluviul ca pe o suprafaţă încremenită, la malul căreia zvîcnea pămîntul străbătut de fiori. Sute de tunuri grele sovietice trăgeau din Zavoljie[20]. Lîngă dispozitivul german, aproape de povîrnişul sudic al colinei numită Mamaiev Kurgan, se înălţau în văzduh bulgări de pămînt şi argilă.

Nori prăfoşi, învolburaţi, trecînd parcă printr-o uluitoare sită nevăzută creată de forţa gravitaţiei, se cerneau: bolovanii grei şi bulgării se prăvăleau la pămînt, iar pulberea uşoară se înălţa spre cer.

Ostaşii roşii asurziţi, cu ochii injectaţi, întîmpinau de cîteva ori pe zi infanteria şi tancurile germane.

Pentru comandamentul izolat de acţiunile trupelor, ziua părea istovitor de lungă.

Cu ce n-au încercat Ciuikov, Krîlov şi Gurov să umple această zi! Lăsau impresia că sînt ocupaţi, scriau scrisori, discutau despre deplasările posibile ale inamicului, glumeau,

pînă şi votcă beau la o gustare şi chiar fără gustare, apoi tăceau, ascultînd tunetul bombardamentului. Vijelia de fier vuia în jurul adăpostului, secerînd tot ce era viu şi îndrăznea să ridice, pentru o clipă, capul mai sus de suprafaţa pămîntului. Statul-major era paralizat.

— Haideţi să jucăm popa prostu', spuse Ciuikov şi împinse spre un colţ al mesei scrumiera încăpătoare, plină cu mucuri de ţigară.

Pînă şi şeful statului-major al armatei, Krîlov, îşi pierdu calmul. Ciocănind cu degetul în tăblia mesei, spuse:

— Situaţie mai rea nici că se poate: să aştepţi aşa, să te facă zob.

Ciuikov împărţi cărţile, anunţînd: „Cupa e atu“. Apoi deodată răvăşise pachetul şi spuse:

— Stăm aici ca nişte iepuri şi batem cărţile. Nu, eu nu pot!

Şedea cufundat în gînduri. Părea înspăimîntător, atît de intensă era expresia de ură şi durere ce i se oglindea pe chip.

Gurov, presimţindu-şi parcă soarta, zise gînditor:

— Într-adevăr, după aşa o ziulică poţi muri de infarct.

Apoi izbucni în rîs şi adăugă:

— La divizie e o situaţie cumplită, de negîndit să te duci ziua la closet! Cineva mi-a povestit că şeful de stat-major al lui Liudnikov a dat buzna în adăpost, strigînd: „Ura, băieţi, am reuşit să mă cac!“. Şi cînd s-a uitat mai bine, a văzut-o şezînd acolo pe doctoriţa de care era îndrăgostit.

Odată cu lăsarea întunericului, atacurile aviaţiei germane au încetat. Totuşi, probabil că un om ajuns noaptea pe malul stalingrădean copleşit în continuare de tunete şi trosnete şi-ar fi închipuit că soarta vitregă l-a adus prin acele locuri tocmai la ora unui atac decisiv al nemţilor; dar pentru cătanele cu stagiu de pe aici, acesta era, de fapt, timpul cînd se rădeau, se tundeau, scriau scrisori, timpul cînd lăcătuşii, strungarii, sudorii, ceasornicarii de pe front meştereau brichete, portţigarete, opaiţe din tuburi de cartuşe şi cu fitile tăiate din mantale, dregeau ceasurile.

Focurile exploziilor iluminau intermitent panta malului, ruinele oraşului, rezervoarele de petrol, coşurile uzinelor, iar în aceste scurte izbucniri luminoase malul rîului şi oraşul arătau sinistru şi dezolant.

Prin întuneric a prins deodată viaţă nodul de transmisiuni al armatei, a reînceput ţăcănitul maşinilor de scris ce multiplicau copii ale rapoartelor de luptă, şi-au reluat zumzetul motoraşele centralelor, telegraful Morse şi-a reînnoit trăncănitul, iar telefoniştii se chemau pe linii – conectau la reţea punctele de comandă ale diviziilor,

regimentelor, bateriilor, companiilor, curieri sosiţi la statul-major tuşeau reţinut, ofiţerii de legătură dădeau raportul ofiţerilor operativi de serviciu.

S-au grăbit îndată la raport, la Ciuikov şi Krîlov, comandantul artileriei, bătrînul Pojarski, şeful cumplitelor treceri peste Volga, generalul genist Tkacenko, apoi un nou-venit, într-o mantăluţă verde, comandantul unei divizii siberiene, Gurtiev, şi vechiul stalingrădean, locotenent-colonelul Batiuk, aflat cu divizia sa la poalele înălţimii Mamaiev Kurgan. Celebre nume stalingrădene au început să răsune în rapoartele adresate lui Gurov, membru în Consiliul Militar al armatei: numele lui Bezdidko de la mortiere, ale lunetiştilor Vasili Zaiţev şi Anatoli Cehov, al sergentului Pavlov, iar alături de ele se auzeau nume de oameni pentru prima oară rostite la Stalingrad – Sonin, Vlasov, Brîsin –, cărora prima lor zi stalingrădeană le adusese gloria militară. Era vremea cînd în linia întîi li se înmînau poştaşilor triunghiuri de hîrtie – „Zboară, dragă scrisorică, din apus spre răsărit, ca o rîndunică…, zboară cu a mea urare şi revino în răspuns c-o floare…, ziua bună, ori poate bună seara…“. În linia întîi erau îngropaţi morţii, iar cei ucişi petreceau prima noapte a somnului lor veşnic alături de adăposturile unde tovarăşii lor scriau scrisori, se bărbiereau, mîncau pîine, beau ceai ori se spălau în băi improvizate.

8

Sosiră cele mai grele zile ale apărătorilor Stalingradului.

În harababura bătăliei din oraş, a atacurilor şi contraatacurilor din lupta pentru Casa Specialistului, pentru o moară, pentru clădirea Băncii de Stat, în lupta pentru nişte subsoluri, curţi, pieţe, superioritatea forţelor germane devenise indubitabilă.

Străpungerea nemţilor, în formă de clin înfipt în partea sudică a Stalingradului, la livada Lapşin, Kuporosnaia Balka şi Elşanka, se lărgea întruna şi mitraliori nemţi, adăpostiţi chiar lîngă apă, ţineau sub tirul lor malul stîng, la sud de Krasnaia Sloboda. Zilnic, ofiţerii operativi marcau pe hărţi linia frontului, vedeau cît de implacabil înaintau şi se înmulţeau semnele albastre[21], iar fîşia dintre linia roşie a apărării sovietice şi azuriul Volgăi se topea mereu, se tot subţia.

Sufletul războiului – iniţiativa – se afla în aceste zile în mîinile nemţilor. Ei se tîrau, se tîrau mereu înainte şi toată furia contraatacurilor sovietice nu putea opri deplasarea lor înceată, dar respingător de sigură.

Iar pe cer, de la răsăritul soarelui pînă la apus, huruiau avioane germane în picaj, care pisau cu bombe explozive nefericitul pămînt. Şi în sute de capete dăinuia gîndul tăios, cumplit, despre ce va fi a doua zi sau peste o săptămînă, cînd îngusta fîşie a apărării sovietice se va transforma într-un firişor şi se va rupe, sfîşiată sub colţii de fier ai ofensivei germane.

9

Noaptea tîrziu, generalul Krîlov se lungi pe patul de campanie din adăpostul său. Tîmplele îi vuiau, gîtul îl ustura după zecile de ţigări fumate. Îşi trecu limba peste cerul uscat al gurii şi se întoarse cu faţa la perete. Starea de aţipeală îi învălmăşea în memorie luptele de la Sevastopol şi Odessa, strigătul infanteriei române pornite la asalt, curţile din Odessa, pavate cu piatră, năpădite de iederă şi frumuseţea marină a Sevastopolului.

I se năluci că se află din nou la punctul de comandă din Sevastopol, iar în ceaţa somnolenţei sclipiră lentilele pince-nez-ului generalului Petrov; lumina sticlei se sparse în mii de cioburi scînteietoare, iar acum, iată, marea se legăna şi o pulbere cenuşie, înălţată din miezul stîncii despicate de proiectilele nemţeşti, prinse a pluti peste capetele marinarilor şi soldaţilor, înălţîndu-se deasupra muntelui Sapun.

S-a auzit distinct plescăitul leneş al unui val lovit de bordul vedetei, apoi glasul brutal al unui marinar de pe submarin: „Sări!“. I s-a părut că sare în valuri, dar îndată piciorul lui a atins corpul submarinului… Şi o ultimă privire spre Sevastopol, spre stele, spre incendiile de pe mal…

Krîlov aţipi. În somn continua să-l stăpînească războiul. Submarinul pleca din Sevastopol la Novorossisk… Îşi strîngea picioarele amorţite, pieptul şi spinarea i se umeziseră de sudoare, zgomotul motorului îl izbea în tîmple.

Şi deodată motorul a încremenit – submarinul se lăsa domol spre fund. Zăpuşeala devenise insuportabilă, bolta metalică, împărţită de punctele niturilor în pătrate, îl strivea…

Auzi un răcnet pe mai multe glasuri, un plescăit, a explodat o torpilă, apa îl izbi, aruncîndu-l din pat. Deschise ochii: în jur era numai fum, pe lîngă uşa larg deschisă a adăpostului blindat gonea spre Volga un torent de flăcări, se auzeau strigăte omeneşti, ţăcănit de pistoale-mitralieră.

— Cu mantaua, acoperă-ţi capul cu mantaua! ţipă un soldat, întinzîndu-i o manta.

Dar Krîlov, dîndu-l la o parte, strigă:

— Unde-i comandantul?

Deodată înţelese: nemţii incendiaseră rezervoarele de petrol şi lichidul în flăcări se năpustise năvalnic spre Volga.

Părea că nu mai există nici o posibilitate ca vreunul să scape viu din acest foc curgător. Flăcările vuiau, desprinzîndu-se cu trosnete de lichidul ce umplea adînciturile şi gropile de obuz, gîlgîia de-a lungul şanţurilor de comunicaţie. Pămîntul, argila, piatra, îmbibîndu-se cu petrol, începeau să fumege. Petrolul se prăvălea în şuvoaie negre, lucioase din cisternele străpunse de gloanţe incendiare, imenşi vălătuci de fum şi de foc, închişi pînă nu demult în cisterne, se dezlănţuiau acum în voie.

Viaţa care domnise cu milioane de ani în urmă pe Pămînt – viaţa rudimentară, cumplită a unor monştri primitivi – ţîşnise din străfunduri de mormînt şi răgea acum din nou, tropotind cu picioarele-i enorme, urla, înfuleca totul, cu lăcomie, în jurul ei. Focul se înălţa la sute de metri în văzduh, purtînd nori de vapori incendiari, care explodau asurzitor sus, pe cer. Masa vîlvătăii era atît de mare, încît vîrtejurile de aer nu izbuteau să aducă suficient oxigen hidrocarburilor arzînde şi o boltă neagră, densă, învolburată despărţea cerul tomnatic, înstelat, de pămîntul în flăcări. De jos era groaznic de privit această uleioasă şi neagră alcătuire în continuă curgere.

Stîlpii de foc şi de fum avîntaţi spre înalturi ba prindeau contururile unor fiinţe vii cuprinse de disperare şi furie, ba păreau nişte plute cu frunze tremurătoare, plopi zvelţi, fremătători. Negrul şi roşul se roteau în petice de foc, asemenea unor muieri cu plete brune şi roşcate, încinse într-o horă destrăbălată.

Petrolul arzînd se întindea pe suprafaţa apei şi, luat de curent, sfîrîia şi fumega zvîrcolit.

Era uimitor că în acele clipe mulţi soldaţi ştiau deja cum se poate răzbate spre mal. Ei strigau: „Aici, fugi încoa', uite, pe poteca asta!"; ba unii oameni chiar au reuşit să urce în două-trei rînduri pînă la adăposturile cuprinse de incendiu, ajutîndu-i pe cei din statul-major să ajungă cu greu pînă pe un ieşind de pe mal, unde, la întretăierea a două torente de petrol proptite în Volga, se afla o mînă de inşi salvaţi.

Nişte oameni în pufoaice i-au ajutat pe comandantul armatei şi pe ofiţerii din statul-major să coboare spre mal. Tot ei l-au scos din foc, pe braţe, pe generalul Krîlov, pe care mulţi îl socotiseră pierdut, apoi, clipind cu genele pîrlite, s-au strecurat din nou prin desişul roşu-măceşiu al flăcărilor, spre adăposturile statului-major.

Pînă dimineaţa au stat în picioare membrii statului-major al Armatei a 62-a pe micul ieşind de pămînt de lîngă Volga. Ferindu-şi faţa de aerul încins, îndepărtînd scînteile de pe îmbrăcăminte, ei se uitau pe furiş la comandantul armatei. Avea o manta soldăţească aruncată pe umeri, iar de sub chipiu îi scăpau pe frunte şuviţe de păr. Încruntat, sumbru, părea calm şi îngîndurat.

Gurov, cuprinzîndu-i cu privirea pe cei din jur, spuse:

— Pe cît se vede, nici în foc nu ardem…, şi-şi pipăi nasturii fierbinţi ai mantalei.

— Hei, soldatul cu lopata, strigă comandantul trupelor de geniu, generalul Tkacenko, ia săpaţi voi repede aici un şanţ, să nu înceapă cumva să curgă focul de pe dîmbul ăla.

Apoi îi spuse lui Krîlov:

— Totul s-a dat peste cap, tovarăşe general. Focul curge ca apa, iar Volga frige ca focul. Noroc că nu e vînt puternic, căci altfel am fi fost făcuţi scrum.

Cînd dinspre Volga venea cîte o pală de vînt, pălălaia greoaie a incendiului se clătina, înclinîndu-se, şi oamenii se smuceau într-o parte, ca să scape de flăcările dogoritoare.

Cîţiva inşi, apropiindu-se de mal, îşi muiau cizmele în apă şi ea se evapora de pe carîmbi. Unii tăceau cu ochii pironiţi în pămînt, alţii se uitau mereu împrejur, alţii, biruindu-şi încordarea, glumeau: „Aici nici n-ai nevoie de chibrituri, poţi să-ţi aprinzi ţigara chiar de la Volga ori de la vînt“, iar alţii se pipăiau şi clătinau din cap cînd simţeau fierbinţeala cataramelor de la centuri.

Se auziră cîteva bufnete scurte – explodau grenadele de mînă în adăposturile blindate ale batalionului de pază al statului-major. Apoi cartuşele au început să pocnească în benzile de mitralieră. Un obuz de mortier nemţesc trecu şuierînd prin flăcări şi explodă undeva departe, în Volga. Prin fum se zăreau pe mal, agitîndu-se, siluete îndepărtate de oameni – cineva încerca, se pare, să abată focul dinspre punctul de comandă –, dar în clipa următoare totul dispărea iarăşi în fum şi pălălăi.

Cu ochii la focul ce se prelingea împrejur, Krîlov nu-şi mai amintea, nu mai făcea comparaţii… Nu le-o fi venit cumva nemţilor ideea să-şi potrivească ofensiva tocmai cu acest incendiu? Ei însă nu ştiu în ce situaţie se află

comandamentul armatei; un prizonier de ieri nu credea că un stat-major de armată s-ar putea afla pe malul drept… Evident, acum e vorba de o operaţiune limitată, prin urmare există şanse de supravieţuire pînă în zori. Numai de nu s-ar stîrni vîntul…

Se uită la Ciuikov, care stătea alături, urmărind concentrat incendiul ce vuia; faţa lui mînjită de funingine părea incandescentă, de aramă. Îşi scosese chipiul, trecîndu-şi o mînă prin păr; semăna astfel cu un fierar de la ţară, asudat; pe deasupra capului său cîrlionţat săreau scîntei. Iată-l uitîndu-se la zgomotoasa cupolă de flăcări, apoi spre Volga, unde printre limbi şerpuitoare de foc se zăreau goluri de întuneric. Krîlov credea că superiorul său chibzuieşte cu încordare la aceleaşi probleme care-l alarmau şi pe el: aveau să înceapă oare nemţii încă din timpul nopţii marea ofensivă?… Unde să mute statul-major în caz că vor trebui să supravieţuiască pînă dimineaţă?…

Dar Ciuikov, simţind privirea şefului de stat-major, îi zîmbi şi, descriind cu mîna un cerc larg pe deasupra capului, zise:

— Al dracului de frumos, nu?

Din Krasnîi Sad, vîltoarea incendiului se vedea clar în Zavoljie, acolo unde era amplasat statul-major al frontului de la Stalingrad. Şeful statului-major, general-locotenentul Zaharov, de îndată ce a primit prima înştiinţare despre incendiu, i-a raportat-o lui Eriomenko, iar comandantul frontului l-a rugat să se ducă personal la centrul de transmisiuni şi să ia legătura cu Ciuikov. Zaharov, gîfîind, mergea acum grăbit pe o potecă. Aghiotantul lui, luminîndu-i drumul cu lanterna, rostea din cînd în cînd: „Atenţie, tovarăşe general“ şi îndepărta cu mîna ramurile merilor ce atîrnau pe deasupra potecii. Vîlvătaia îndepărtată lumina tulpinile pomilor, se întindea în pete roşietice pe pămînt. Această lumină umplea sufletele de îngrijorare. Liniştea ce domnea în jur, tulburată doar de strigătele înăbuşite ale santinelelor, imprima focului aceluia mut, palid o forţă deosebit de apăsătoare.

La centrul de transmisiuni, radiotelegrafista, privindu-l pe Zaharov, care respira anevoie, spuse că nu există legătură cu Ciuikov, nici telegrafică, nici fără fir…

— Dar cu diviziile? întrebă el sacadat.

— Tocmai am avut legătura cu Batiuk, tovarăşe general-locotenent.

— Dă-mi-l, repede!

Temîndu-se să se uite spre Zaharov şi fiind sigură că firea dificilă, irascibilă a generalului e pe punctul de a se dezlănţui, radiotelegrafista rosti deodată cu bucurie:

— Îl aveţi, poftiţi, tovarăşe general, şi-i întinse receptorul.

Cu Zaharov vorbea acum şeful de stat-major al acelei divizii. Ca şi tînăra radiotelegrafistă, el se intimidă cînd auzi răsuflarea greoaie şi glasul autoritar al şefului de stat-major al frontului.

— Ce se petrece acolo la voi, raportează. Aveţi legătura cu Ciuikov?

Cel întrebat raportă despre incendiul de la cisternele cu petrol, că asupra punctului de comandă al statului-major al armatei s-a prăvălit un val de foc, că divizia nu are legătura cu comandantul, că, pe cît se pare, nu toţi cei de acolo au murit, întrucît prin vîlvătăi şi fum se zăresc nişte oameni care stau pe mal, însă nici dinspre uscat şi nici cu barca, dinspre Volga, nu se poate ajunge la ei – fluviul e în flăcări. Batiuk plecase de-a lungul malului la incendiu, împreună cu compania de pază a statului-major, pentru a încerca să abată torentul arzînd şi să-i ajute pe oamenii de pe mal să iasă din foc.

După ce l-a ascultat pe şeful de stat-major, Zaharov a încheiat:

— Comunică-i lui Ciuikov, dacă e în viaţă, comunică-i lui Ciuikov…, şi a amuţit.

Tînăra radiotelegrafistă, mirată de o atît de lungă pauză şi aşteptînd din clipă-n clipă să bubuie glasul răguşit al generalului, se uită cu teamă spre Zaharov. Acesta rămase locului, ţinîndu-şi batista la ochi.

În noaptea aceea, patruzeci de ofiţeri de stat-major au pierit, surprinşi de foc în adăposturile prăbuşite.

10

Comisarul Krîmov a ajuns la Stalingrad curînd după incendiul de la depozitele de produse petroliere.

Ciuikov îşi instalase noul punct de comandă sub panta malului Volgăi, în dispozitivul unui regiment de puşcaşi din compunerea diviziei lui Batiuk. Cu puţină vreme în urmă, vizitînd adăpostul căpitanului Mihailov, comandantul acelui regiment, şi examinînd bordeiul spaţios, cu tavanul din mai

multe rînduri de grinzi, comandantul de armată dăduse mulţumit din cap, apoi, aţintind chipul abătut al roşcovanului şi pistruiatului căpitan, îi spusese cu glas şăgalnic:

— Ţi-ai construit un adăpost nu tocmai după rang, tovarăşe căpitan.

Statul-major al regimentului, adunîndu-şi modestul avut, se mutase cu cîteva zeci de metri în aval; acolo, la rîndul lui, roşcovanul Mihailov îl evacuase fără drept de apel pe comandantul unui batalion al său.

Comandantul batalionului respectiv, rămas fără spaţiu, n-a vrut să-şi deranjeze comandanţii de companii (căci şi aşa erau destul de înghesuiţi), ci a ordonat să i se sape un adăpost tocmai sus, pe platou.

Cînd Krîmov a sosit la punctul de comandă al Armatei a 62-a, lucrările genistice erau în toi: se amenajau şanţuri de comunicaţie între secţiile statului-major, străzile şi străduţele ce asigurau legătura între membrii secţiei politice, ofiţerii din secţia operaţiuni şi artilerişti.

Krîmov şi-a văzut în vreo două rînduri comandantul, cînd acesta ieşea să inspecteze lucrările.

Poate că niciunde în lume problema construcţiei de locuinţe n-a fost tratată cu atîta seriozitate ca la Stalingrad. Dar nu de dragul căldurii şi nu ca să constituie un exemplu pentru urmaşi construiau oamenii adăposturile stalingrădene. Probabilitatea întîmpinării zorilor şi a orei prînzului depindea într-un chip brutal de grosimea acoperişului de bîrne şi pămînt al adăposturilor, de adîncimea unui şanţ de comunicaţie, de distanţa cît mai mică pînă la closet, de măsura în care adăpostul putea fi observat din aer.

Cînd se vorbea despre un om, se pomenea şi despre adăpostul lui.

— Astăzi Batiuk a lucrat pe cinste cu mortierele pe înălţimea Mamaiev Kurgan. Printre altele, are şi un adăpost fain: cu uşă de stejar, zdravănă, ca la senat – om cu cap, ce mai…

Dar se mai întîmpla ca despre cîte unul să se vorbească şi cam aşa:

— Ce-i drept, l-au cam şifonat azi-noapte, a pierdut o poziţie cheie, încît nici legătura cu subunităţile n-o mai avea. Punctul lui de comandă e vizibil din aer, iar în loc de uşă are o foaie de cort – apărătoare de muşte, nu altceva. Om de nimic. După cîte am auzit, înainte de război l-a părăsit nevasta.

Multe poveşti de tot felul erau legate de adăposturile blindate şi de bordeiele de atunci ale Stalingradului. Pînă şi aceea despre cum, în conducta de canalizare în care-şi ducea

existenţa statul-major al lui Rodimţev, s-a revărsat deodată apa, încît toată cancelaria a fost scoasă pe mal, luată de şuvoi, ba nişte şugubeţi au şi marcat pe o hartă locul vărsării acelui stat-major în Volga. Apoi mai era povestea despre cum a fost spartă vestita uşă de la adăpostul lui Batiuk. Şi cea despre cum Joludev, cel de la Uzina de Tractoare, a fost acoperit de pămînt în adăpost, împreună cu statul său major.

Panta malului stalingrădean, înţesată pînă la refuz cu adăposturi, îi sugera lui Krîmov o enormă navă de luptă: la un bord se întindea Volga, iar la celălalt se înălţa zidul dens al focului inamic.

Avea sarcină de la direcţia politică să lămurească dihonia ce izbucnise între comandantul şi comisarul unui regiment de puşcaşi din divizia lui Rodimţev.

În drum spre Rodimţev, intenţiona să prezinte, mai întîi, o expunere în faţa ofiţerilor de comandă din statul-major, urmînd ca abia apoi să analizeze şi intriga respectivă.

Agentul însoţitor de la secţia politică a armatei l-a condus spre deschizătura de beton a largii conducte în care se instalase statul-major al lui Rodimţev. Santinela de acolo a anunţat sosirea unui comisar de batalion trimis de la statul-major al frontului şi glasul de bas al cuiva a rostit:

— Cheamă-l încoa', că, nefiind obişnuit, mai ştii, o fi făcut în pantaloni.

Krîmov intră sub bolta scundă şi, simţind privirile celor de acolo aţintite asupra sa, se prezentă unui comisar de regiment cam obez, care, îmbrăcat într-o pufoaică soldăţească, şedea pe o ladă de conserve.

— A, e foarte plăcut să ascultăm o expunere, bună treabă, zise comisarul de regiment. Am auzit că şi Manuilski, şi încă nişte unii au sosit pe malul stîng, numai că nu prea au de gînd să dea pe la noi, pe la Stalingrad.

— Eu mai am, în afară de asta, o sarcină din partea şefului direcţiei politice, zise Krîmov. Să lămuresc conflictul survenit între un comandant de regiment şi comisarul său.

— Da, am avut un asemenea caz, răspunse comisarul. Chiar ieri a fost lămurit: pe punctul de comandă al regimentului cu pricina a căzut o bombă de o tonă şi au fost ucişi optsprezece oameni, inclusiv comandantul şi comisarul.

Apoi continuă pe un ton simplu, confidenţial:

— La ăştia, toate mergeau în răspăr, pînă şi aspectul exterior: comandantul era om simplu, fiu de ţăran, pe cînd comisarul purta mănuşi, inel pe deget… Acum zac amîndoi alături.

Apoi, ca un om care ştie să-şi stăpînească trăirile proprii, ca şi pe ale altora, fără a se lăsa dominat de ele,

schimbînd brusc tonul, spuse cu glas vioi:

— Ehei, cînd divizia noastră se afla lîngă Kotluban, am avut prilejul să-l duc spre front, în maşina mea, pe un conferenţiar, pe nume Pavel Fiodorovici Iudin. Omul de la Consiliul Militar îmi spusese: „Un fir de păr de-şi va pierde, capul ţi-l iau“. Tare m-am mai chinuit cu el. Cum se ivea un avion, noi ţuşti!, pe burtă. În vreun şanţ. Îl ocroteam, de! N-aveam chef să mi se ia capul. Dar şi tovarăşul Iudin se ferea, ce-i drept. Era plin de iniţiativă.

Oamenii care ascultau convorbirea lor cam chicoteau, iar Krîmov simţi din nou nuanţa aceea de ironie condescendentă ce-l irita.

De obicei, relaţiile lui cu ofiţerii combatanţi ajungeau să fie bune; cu cei din statele-majore, de asemenea, întru totul acceptabile. În schimb, cu propriii colegi, cu activiştii de partid adică, ele erau enervante şi nu întotdeauna sincere. Iată că şi de astă dată comisarul diviziei îl irita: abia de ieri-alaltăieri este pe front, şi se dă, de bună seamă, drept veteran; unde mai pui că şi-n partid o fi intrat în ajunul războiului, şi-acum Engels nu-i mai este pe plac.

Dar, după toate aparenţele, şi Krîmov îl indispunea, la rîndu-i, pe comisarul diviziei.

Această senzaţie nu-l părăsi pe nou-venit nici cît aghiotantul îi amenajă un loc de dormit şi nici cînd i se oferi un ceai.

Aproape în fiecare unitate militară există un stil propriu al relaţiilor dintre oameni, deosebit faţă de cel din alte părţi. Astfel, în statul-major al diviziei lui Rodimţev oamenii se mîndreau în permanenţă cu tînărul lor general.

După ce Krîmov îşi sfîrşi expunerea, cei prezenţi începură să-i pună întrebări.

Şeful de stat-major, Bielski, care şedea lîngă Rodimţev, întrebă:

— Dar, tovarăşe conferenţiar, cînd o să deschidă aliaţii cel de-al doilea front?

Comisarul diviziei, întins pe o rînă pe priciul îngust, lipit de căptuşeala de piatră a conductei, se ridică în capul oaselor, răscoli fînul cu mîinile şi spuse:

— De ce atîta grabă? Pe mine mă interesează mai mult cum are de gînd comandamentul nostru să acţioneze.

Krîmov se uită nemulţumit, cu coada ochiului, la comisar şi răspunse:

— Întrucît comisarul dumneavoastră pune astfel problema, nu mie îmi revine sarcina să răspund, ci unui general.

Toţi se uitară la Rodimţev, iar acesta zise:

— Păi aici un om înalt nici n-are cum să se îndrepte. Într-un cuvînt – ne aflăm în conductă[22]. Apărarea, ce-i drept, nu-i cine ştie ce scofală. Însă din această conductă nu se poate porni la atac. Am face-o cu dragă inimă, dar într-o conductă n-ai cum aduna rezerve.

Între timp, sună telefonul. Rodimţev ridică receptorul.

Toţi se uitară la el.

După ce lăsă receptorul jos, generalul se aplecă înspre Bielski şi rosti încet cîteva cuvinte. Acesta se întinse spre telefon, dar Rodimţev puse mîna pe aparat şi spuse:

— La ce bun? Dumneata nu auzi?

Multe se auzeau sub bolţile de piatră ale acestei galerii iluminate de clipirile fumegoase ale unor lămpi improvizate din tuburi de proiectile. Ca nişte căruţe trecînd pe un pod, rafale dese de mitralieră bubuiau peste capetele celor ce şedeau aici. Din cînd în cînd, bufneau exploziile unor grenade. Sunetele căpătau în conductă o rezonanţă foarte puternică.

Rodimţev îi chema la el cînd pe unul, cînd pe altul dintre membrii statului-major sau ducea iarăşi la ureche nedomolitul receptor al telefonului.

Pentru o clipă, prinse privirea lui Krîmov, care şedea în apropiere, şi, zîmbind cu simpatie, ospitalier, îi spuse:

— S-a pornit viermuiala pe Volga, tovarăşe conferenţiar.

Iar telefonul suna acum necontenit. Ascultînd convorbirile lui Rodimţev, Krîmov înţelegea cu aproximaţie ce se petrece. Locţiitorul comandantului diviziei, tînărul colonel Borisov, se apropie de general şi, aplecîndu-se deasupra lăzii pe care era întins un plan al Stalingradului, trasă energic, voit spectaculos, o linie albastră, groasă, pe o perpendiculară ce despica exact pînă la Volga şirul de puncte roşii al apărării sovietice. Borisov se uită grăitor, cu ochii săi negri, la general. Dar acesta se ridică deodată în picioare, observînd cum din întuneric se apropia un om înveşmîntat într-o foaie de cort.

După felul cum păşea şi după expresia feţei celui sosit se putea deduce pe dată de unde şi-a făcut apariţia. Părea învăluit de un nevăzut nor incandescent şi ai fi zis că, în mişcările lui repezi, nu foaia de cort e cea care foşneşte, ci încărcătura electrică de care acest om era saturat îşi face auzite trosnetele.

— Tovarăşe general, începu el să strige, plîngîndu-se, m-a înghesuit cîinele, a pătruns în viroagă, zoreşte spre Volga. Am nevoie de întăriri.

— Opriţi voi, cu orice preţ, inamicul. Întăriri nu am, spuse Rodimţev.

— Îl oprim cu orice preţ, răspunse omul în foaie de cort, iar cînd a făcut stînga-mprejur, pornind spre ieşire, tuturor le-a fost limpede că el cunoaşte prea bine preţul pe care are să-l plătească.

— E chiar aici, alături? întrebă Krîmov şi arătă pe hartă linia subţire, sinuoasă, a malului.

Dar generalul nu apucă să-i răspundă. La intrarea în conductă se auziră pocnete de pistol, pîlpîiră vîlvătăile roşii ale unor explozii de grenade.

Se auzi fluierul strident al unui comandant şi îndată şeful de stat-major se repezi la Rodimţev, strigînd:

— Tovarăşe general, inamicul a pătruns în punctul nostru de comandă!…

Şi ca prin minune dispăru comandantul de divizie care, pînă mai adineauri, îşi modula glasul liniştit, însemnînd pe hartă cu creionul colorat schimbarea situaţiei. Dispăru şi senzaţia că războiul din ruinele de piatră şi din viroagele năpădite de bălării are vreo legătură cu oţelul nichelat, cu lămpile catodice, cu aparatele radio. Deodată, omul acesta cu buze subţiri strigă poznaş:

— Ehei, statul-major al diviziei! Verificaţi armamentul personal, luaţi grenade şi după mine, să respingem inamicul!

Iar în glasul lui, la fel ca şi în privirile ce-i alunecară iute, autoritar peste Krîmov, se simţea tăria rece, de spirt arzător, a luptătorului bătăios. Pentru o clipă, se crea impresia că nu în experienţă, nu în cunoaşterea hărţii constă principala forţă a acestui om, ci în sufletul lui aspru, năprasnic, impetuos!

În cîteva minute, ofiţerii statului-major, furierii, curierii, telefoniştii, îmbrîncindu-se stîngaci şi zoriţi, se revărsară din conducta-adăpost, iar în fruntea lor, iluminat de focul pîlpîitor al luptei, alerga Rodimţev cu pas sprinten, grăbindu-se să ajungă la viroaga de unde răzbăteau explozii, împuşcături, ţipete, sudalme.

Cînd Krîmov, cu răsuflarea tăiată, ajunse printre primii la marginea viroagei şi se uită în jos, inima îi zvîcni, cuprinsă de un sentiment confuz de aversiune, teamă şi ură. Pe fundul defileului se iveau şi piereau siluete tulburi, izbucneau şi se stingeau scînteile împuşcăturilor, clipeau luminiţe cînd verzi, cînd roşii, iar în văzduh stăruia un neîntrerupt ţiuit metalic. I se păru că priveşte într-o enormă groapă cu şerpi, unde sute de făpturi veninoase, cuprinse de nelinişte, cu ochii holbaţi, se răspîndeau rapid, şuierînd şi foşnind prin bălăriile uscate.

Şi cu un simţămînt de furie, dezgust şi frică începu să tragă cu puşca înspre exploziile ce izbucneau în întuneric, înspre umbrele zorite ce se tîrau pe pantele viroagei.

La cîteva zeci de metri de el, nişte nemţi apărură pe creasta viroagei. Bubuiturile dese ale unor grenade făcură să se cutremure văzduhul şi pămîntul: grupul german de asalt căuta să pătrundă spre intrarea în conductă.

Umbre de oameni, flăcări de împuşcături se iţeau şi piereau în ceaţă, ţipete şi gemete ba izbucneau, ba se stingeau. Părea că un cazan negru, enorm fierbe în clocot, iar Krîmov se afundă pe de-a-ntregul, cu tot trupul, cu tot sufletul în această fierbere gîlgîitoare, cu bulbuci, nemaiputînd nici să gîndească, nici să simtă aşa cum gîndise şi simţise înainte. Ba i se părea că el dirijează mişcarea vîrtejului ce l-a cuprins, ba îl năpădea o senzaţie de pieire şi avea impresia că o beznă densă ca smoala i se revarsă în ochi, în nări şi că nu mai există aer ca să răsufle, nu există cerul înstelat deasupra capului, ci numai bezna, viroaga şi fiinţele acelea stranii ce fojgăie prin bălării.

I se părea că e cu neputinţă să te dumireşti ce anume se petrece şi, în acelaşi timp, sporea sentimentul evident, clar ca lumina zilei, al legăturii cu oamenii ce se tîrau pe pantă, sentimentul propriei sale forţe, unită cu forţa celor care trăgeau alături de el, sentimentul de bucurie că undeva, aproape, se află Rodimţev. Acest uimitor simţămînt ce se iveşte în lupta pe timp de noapte, cînd nu desluşeşti nici la trei paşi cine ţi-e alături – un camarad sau un duşman gata să te ucidă –, se îmbina cu o a doua simţire comună, nu mai puţin uimitoare şi inexplicabilă, a mersului general al luptei, acea simţire care le dădea soldaţilor posibilitatea să discearnă raportul real de forţe, să intuiască mersul luptei.

11

Intuirea deznodămîntului general al luptei, care ia naştere în omul asurzit, izolat de ceilalţi prin fum, prin foc, se dovedeşte adesea mai veridică decît raţionamentul, formulat deasupra unei hărţi de stat-major, privind rezultatul ei.

În clipa cînd se petrece o cotitură în procesul luptei, are loc uneori o schimbare uimitoare: soldatul ce se alia cu alţii în atac şi părea să-şi fi atins scopul se uită deodată pierdut împrejur şi încetează să-i mai vadă pe cei împreună cu care

începuse, ca un singur om, înaintarea spre obiectiv, iar inamicul, care tot timpul fusese pentru el ceva răzleţ, slab, neghiob, devine numeros şi, prin asta, de neînvins. În această clipă de cotitură în procesul luptei, clipă evidentă pentru cei care o trăiesc, dar misterioasă şi inexplicabilă pentru cei care încearcă din afară s-o anticipeze şi s-o înţeleagă, se petrece o schimbare în percepţii: bravul, cumintele „noi" se transformă într-un timid şi fragil „eu", iar păgubosul de inamic, care fusese perceput ca un obiect singuratic al vînătorii, se preschimbă într-un groaznic şi copleşitor „ei" monolit.

Înainte de asta, toate evenimentele luptei fuseseră percepute de un ins care se afla în ofensivă şi trecea cu succes peste o rezistenţă fragmentară: explozia unui proiectil…, o rafală de mitralieră…, ia uite-l pe ăsta care trage de după adăpost, acuşi o s-o ia la fugă, nu se poate să n-o ia la fugă, fiindcă-i singur, rupt de tunul ăla izolat al lui, de mitraliera aia izolată a lui, de soldatul vecin, care şi el trage singuratic, pe cînd eu sînt, de fapt, noi, eu sînt toată infanteria copleşitoare pornită la atac, eu sînt artileria care pe mine mă sprijină, eu sînt tancurile care pe mine mă ajută, eu sînt racheta care iluminează acţiunile noastre comune de luptă. Dar iată că, deodată, eu rămîn singur, iar tot ceea ce fusese izolat şi, de bună seamă, uşor de biruit se încheagă într-o înspăimîntătoare coeziune a focului de arme, de mitraliere, de artilerie, şi nu mai există forţă care să mă ajute să înfrîng această coeziune. Salvarea este acum numai în fuga *mea,* în a-*mi* ascunde capul, a-*mi* proteja umărul, fruntea, maxilarul.

Iar în bezna nopţii, cei care au fost expuşi unei lovituri prin surprindere, simţindu-se la început slabi şi izolaţi, încep să spargă unitatea inamicului năpustit asupra lor şi să-şi simtă propria coeziune, în care se şi află forţa victoriei.

Tocmai în înţelegerea acestei treceri rezidă, adesea, dreptul meseriei armelor de a se numi artă.

În această simţire a singularităţii şi a pluralităţii, în trecerea conştiinţei de la înţelegerea singularităţii la înţelegerea pluralităţii se află nu numai legătura evenimentelor pe timpul asalturilor nocturne ale unor companii şi batalioane, ci şi semnul eforturilor militare ale unor armate şi popoare.

Există, însă, un simţ pe care participanţii la luptă îl pierd aproape cu desăvîrşire – simţul timpului. O fată care la balul de Anul Nou a dansat pînă în zori nu va putea spune cum a perceput acest timp, dacă i s-a părut lung sau, dimpotrivă, scurt.

Chiar şi un fost deţinut al închisorii din Şlisselburg, după ce a executat o detenţie de douăzeci şi cinci de ani, va

spune: „Mi se pare că am petrecut o veşnicie în această fortăreaţă, dar, în acelaşi timp, mi se pare că am petrecut acolo doar cîteva scurte săptămîni“.

Fata a avut parte de o noapte saturată de evenimente repede trecătoare – priviri, fragmente muzicale, zîmbete, atingeri –, fiecare din aceste evenimente i s-a părut atît de vertiginos, încît nu i-a lăsat în conştiinţă senzaţia duratei în timp. Dar suma acestor scurte evenimente a generat impresia unui timp îndelungat, cuprinzînd toată bucuria unei vieţi omeneşti.

Cu fostul deţinut, lucrurile s-au petrecut invers: cei douăzeci şi cinci de ani ai săi de închisoare au fost constituiţi din intervale separate de timp apăsător de lungi, de la apelul de dimineaţă pînă la cel de seară, de la ceaiul de dimineaţă pînă la masa de prînz. Dar suma acestor evenimente sărace a generat, pe cît se vede, o nouă percepţie: în monotonia sumbră a succesiunii lunilor şi anilor, timpul s-a comprimat, s-a chircit… Astfel a apărut percepţia concomitentă a noţiunii de scurtime şi infinitate, astfel a apărut similitudinea acestei percepţii la oamenii care au trăit o noapte de Anul Nou şi la cei trecuţi prin decenii de întemniţare. În ambele cazuri, suma evenimentelor generează sentimentul concomitent al lungimii şi al scurtimii timpului.

Mai complex este procesul de deformare a perceperii lungimii şi scurtimii timpului trăit de om în luptă. Aici se merge mai departe, aici diferitele senzaţii primare se denaturează, se deformează. În luptă, secundele se lungesc, iar orele se comprimă. Senzaţia de lungime în timp este legată de evenimente fulgerătoare: şuierul proiectilelor şi al bombelor, focurile împuşcăturilor şi jerbele exploziilor.

Senzaţia de scurtime se corelează cu acţiunile de lungă durată: cu înaintarea printr-o arătură sub focul inamic, cu deplasarea tîrîş de la un adăpost la altul. Cît despre lupta la baionetă, ea se petrece în afara timpului. Aici, incertitudinea se extinde şi asupra elementelor componente; drept rezultat, aici se deformează atît suma, cît şi fiecare componentă în parte.

Iar componentele, în aceste cazuri, formează o mulţime fără de sfîrşit.

Senzaţia de durată a unei lupte în întregul ei este atît de profund alterată, încît constituie o incertitudine desăvîrşită: ea nu se leagă nici de noţiunea de lungime, nici de cea de scurtime.

În haosul acela în care s-au învălmăşit lumina orbitoare şi ceaţa de nepătruns, ţipetele, tunetul exploziilor, pîrîitul zorit al pistoalelor-mitralieră, în haosul ce făcuse ţăndări

percepţia timpului, Krîmov a înţeles, cu o limpezime uimitoare, că nemţii sînt daţi peste cap, nemţii sînt bătuţi. A înţeles acest lucru cu un simţ lăuntric, la fel ca acei furieri şi agenţi de legătură care trăgeau alături de el.

12

Noaptea trecu. Prin bălăriile atinse de flăcări zăceau de-a valma trupurile morţilor. Lîngă maluri, apa grea a fluviului respira tristă şi ursuză. Inimile erau cuprinse de mîhnire la vederea pămîntului răscolit, a cutiilor pustii de case mistuite de incendii.

Începea o nouă zi, şi războiul se pregătea să o umple din belşug – pînă la limită – cu fum, moloz, fier, bandaje murdare, însîngerate. Iar în urmă se întindeau numai astfel de zile. Şi în lume nu mai exista nimic altceva, în afara acestui pămînt răscolit de fier, în afara cerului cuprins de flăcări.

Krîmov şedea pe o ladă, cu capul proptit de învelişul de piatră al conductei, şi picotea.

Auzea difuz glasurile nedesluşite ale celor din statul-major, auzea clinchetele unor ceşti – comisarul diviziei şi şeful statului-major beau ceai şi conversau cu glasuri somnoroase. Spuneau că unul dintre prizonieri s-a dovedit a fi genist; batalionul lui fusese deplasat aici tocmai de la Magdeburg, pe calea aerului, în urmă cu cîteva zile, iar în creierul lui Krîmov licări pentru scurt timp imaginea unei poze dintr-un manual din copilărie; doi cai spătoşi, de povară, mînaţi de nişte vizitii cu pălării ţuguiate, încearcă să desprindă două emisfere lipite una de alta prin evacuarea aerului dinăuntru. Şi din nou îl încercă sentimentul de plictiseală pe care i-l provoca această poză în copilărie.

— Asta-i bine, spuse Bielski, înseamnă că rezervele au fost suficiente.

— Da, sigur că e bine, încuviinţă Vavilov, mai ales cînd statul-major iese la contraatac.

În acel moment, Krîmov auzi glasul lui Rodimţev în surdină:

— Astea-s doar floricele, floricele – roadele vor veni mai încolo, la uzine.

I se părea că toate puterile sufletului şi le-a irosit în această luptă de noapte. Ca să-l vadă pe Rodimţev, ar fi trebuit să întoarcă o clipă capul, dar nu l-a întors. „Atît de

pustiit se simte, de bună seamă, numai un puţ din care s-a scos toată apa“, gîndi el. Aţipi din nou şi glasurile molcome, zgomotele împuşcăturilor, ale exploziilor se contopiră într-un huruit monoton.

Dar iată că o nouă senzaţie pătrunse în creierul lui Krîmov, iar acum i se păru că stă lungit într-o odaie cu obloanele închise şi urmăreşte o pată de lumină matinală pe tapet. Pata alunecă pînă la muchia unei oglinzi din perete şi se desfăşură într-un curcubeu. Inima copilului de atunci tresăltă, iar omul cu tîmplele cărunte, cu un pistol greu atîrnîndu-i la centură, deschise ochii şi se uită împrejur.

În mijlocul conductei, un muzicant într-o tunică ponosită, purtînd pe creştet o minusculă bonetă cu steluţă de postav verde, de front, stătea în picioare, cu capul înclinat, şi cînta la vioară.

Vavilov, văzînd că Krîmov s-a trezit, se aplecă spre el şi spuse:

— Ăsta-i frizerul nostru, Rubincik, un maaare specialist.

Uneori, cineva întrerupea cîntecul, fără să-i pese, cu vreun cuvînt glumeţ, grosier sau un altul, acoperindu-l pe muzicant, întreba tare: „Permiteţi să mă adresez?“ şi raporta ceva şefului de stat-major; se auzea ciocănitul uşor, intermitent al unei linguriţe într-o cană de tablă, ba careva slobozi chiar un căscat prelung: „A-ah-ha-ha-ha…“ şi începu să-şi afîneze aşternutul.

Frizerul urmărea cu atenţie ca nu cumva cîntecul său să-i deranjeze pe comandanţi, gata în orice clipă să-l întrerupă.

Dar de ce oare Ian Kubelik, omul cărunt, în frac negru, de care tocmai şi-a amintit Krîmov, s-a retras înclinîndu-se în faţa frizerului de stat-major? De ce oare glasul subţire, uşor zdrăngănitor al viorii, care îngîna un cîntecel naiv, ca murmurul unui pîrîiaş, pare să exprime în aceste momente, mai puternic decît Bach şi Mozart, întreaga profunzime fără de margini a sufletului omenesc?

Şi din nou, pentru a mia oară, Krîmov simţi durerea singurătăţii. Jenia plecase de la el…

Din nou gîndi cu amărăciune că plecarea Jeniei a dat expresie întregului mecanism al vieţii lui: el a rămas, dar n-a mai fost el. Iar ea a plecat.

Din nou se gîndi că trebuie să-şi spună multe adevăruri îngrozitoare, necruţător de aspre… destul cu sfiala, cu ascunsul după deget…

Muzica părea să stîrnească în el înţelegerea timpului.

Timpul este mediul transparent în care apar, se mişcă, pier fără urmă oamenii… În timp apar şi dispar siluetele masive ale unor oraşe. Timpul le aduce şi le duce.

Dar în fiinţa sa a apărut o cu totul altă înţelegere, deosebită, a timpului. Acea înţelegere care glăsuieşte: „Timpul meu… nu timpul nostru“.

Timpul se revarsă într-un om, într-un stat-împărăţie, se cuibăreşte înăuntrul lor, dar uite că timpul pleacă, dispare, pe cînd omul, împărăţia rămîn… Împărăţia a rămas, dar timpul ei a trecut… Omul există, dar timpul lui a dispărut. Unde este? Omul, iată-l, respiră, gîndeşte, plînge, dar acel timp unic, aparte, numai de fiinţa lui legat, s-a dus, s-a depărtat, s-a scurs. Iar omul rămîne.

Lucrul cel mai cumplit e să fii un fiu vitreg al timpului. Nu există soartă mai grea decît a unui fiu vitreg, trăind nu în timpul său. Aceşti fii vitregi sînt pe dată identificaţi – în unităţile de cadre, la comitetele raionale de partid, la secţiile politice ale armatelor, în redacţii, pe stradă… Timpul îi îndrăgeşte numai pe aceia pe care el i-a generat, adică pe copiii lui, pe eroii lui, pe truditorii lui. Niciodată, niciodată nu va îndrăgi el odraslele timpului care a trecut, nici femeile nu-i iubesc pe eroii timpului care a trecut, după cum nici mamele vitrege nu îndrăgesc copiii străini.

Deci aşa este timpul – totul trece, însă el rămîne. Totul rămîne, numai timpul trece. Cît de uşor, cît de fără zgomot trece timpul. Mai ieri erai încă atît de sigur pe tine, vesel, puternic, un fiu al timpului. Dar astăzi a sosit un alt timp, numai că tu n-ai înţeles-o încă.

Timpul sfîşiat în luptă a răzbătut din scripca de placaj a frizerului Rubincik. Scripca îi înştiinţa pe unii că timpul lor a venit, pe alţii că timpul lor se duce.

„S-a dus, s-a dus“, gîndi Krîmov.

Se uita la chipul mare, blajin, calm al comisarului Vavilov. Acesta sorbea ceai dintr-o cană, molfăia sîrguincios, fără grabă, pîine cu salam, în timp ce ochii lipsiţi de expresie îi erau întorşi spre pata de lumină ce se zărea la intrarea în conductă.

Rodimţev, cu umerii zgribuliţi, acoperiţi de manta, îl aţintea atent, cu chipul liniştit şi luminos, pe muzicant. Un colonel cărunt şi cam ciupit de vărsat – comandantul artileriei diviziei –, încreţindu-şi fruntea, încît chipul îi părea a fi lipsit de bunătate, se uita la harta întinsă în faţă şi numai după ochii săi duioşi, mîhniţi, era evident că nu vede, ci ascultă. Bielski scria în grabă un raport către statul-major al armatei; aparent, el era ocupat numai cu treaba lui, dar scria înclinîndu-şi capul şi ciulind urechea la lăutar. Iar mai încolo şedeau cîţiva soldaţi: curieri, telefonişti, furieri. Pe feţele lor istovite, în ochii lor era o expresie de seriozitate, aşa cum apare pe chipul unui ţăran în timp ce-şi mestecă pîinea.

Deodată lui Krîmov îi veni în minte o noapte de vară; ochii mari, negri ai unei tinere cazace, şoapta ei fierbinte… Totuşi, ce frumoasă e viaţa!

Cînd lăutarul îşi încetă cîntecul, se făcu auzit un susur molcom – pe sub podeaua de lemn alerga un fir de apă – şi Krîmov avu impresia că sufletul său este tocmai puţul acela nevăzut care se golise, uscîndu-se, iar acum începea să adune din nou apă încetul cu încetul,

O jumătate de oră mai apoi, lăutarul îl bărbierea şi, cu seriozitatea exagerată care de obicei îi delecta pe cei ce frecventau frizeriile, îl întreba dacă nu cumva îl supără briciul, pipăia cu palma dacă îi sînt bine bărbieriţi obrajii. În acea împărăţie sumbră a pămîntului şi fierului se răspîndi deodată, într-un chip pătrunzător de straniu, absurd şi trist, mirosul de colonie şi de pudră.

Rodimţev, mijindu-şi ochii, îl examină pe Krîmov, acum stropit cu colonie şi pudrat, dădu mulţumit din cap şi rosti:

— Nimic de zis, pe oaspete l-ai ras pe cinste. Acum treci şi mă prelucrează pe mine.

Ochii mari, negri ai lăutarului se umplură de fericire. Examinînd capul lui Rodimţev, el scutură şervetul alb şi spuse:

— Poate ar fi bine să potrivim puţin perciunii, tovarăşe general-maior?

13

După incendiul de la rezervoarele de petrol, general-colonelul Eriomenko şi-a pus în gînd să-l viziteze pe Ciuikov la Stalingrad.

Această călătorie periculoasă nu avea nici un sens practic. Totuşi, necesitatea ei sub raport sufletesc, omenesc era mare, şi Eriomenko a pierdut trei zile tot aşteptînd trecerea peste fluviu.

Pereţii albi ai adăpostului din Krasnîi Sad sugerau calmul, umbra merilor în timpul plimbărilor de dimineaţă ale comandantului frontului era plăcută, însă tunetul îndepărtat şi focul Stalingradului se îmbinau cu foşnetul frunzişului şi cu tînguirea trestiilor, iar în această îngemănare era ceva apăsător, cu neputinţă de redat, încît marele comandant, cînd ieşea să-şi facă plimbările matinale, gîfîia şi înjura de mamă.

În această dimineaţă, Eriomenko i-a comunicat lui Zaharov hotărîrea sa de a se deplasa la Stalingrad şi i-a ordonat să preia el comanda.

I-a spus cîteva vorbe glumeţe ospătăriţei care tocmai întindea faţa de masă pentru micul dejun, i-a permis locţiitorului şefului de stat-major să plece pentru două zile la Saratov cu avionul, a dat ascultare rugăminţii generalului Trufanov, comandantul uneia dintre armatele din stepă, şi i-a promis să bombardeze puţintel puternicul nod de artilerie al românilor. „Bine, bine, am să-ţi dau ceva avioane cu rază mare de acţiune“, a zis el.

Aghiotanţii îşi dădeau cu presupusul care să fie sursa bunei dispoziţii a marelui comandant. Ceva veşti bune de la Ciuikov? Vreo convorbire de bun augur prin I.F.[23]? Vreo scrisoare de acasă?

Dar toate veştile acestea, ca şi altele asemenea, de obicei nu-i ocoleau pe aghiotanţi – Moscova nu-l chemase la telefon pe comandant, iar veştile de la Ciuikov nu erau dintre cele bune.

După micul dejun, general-colonelul şi-a îmbrăcat pufoaica şi a plecat la plimbare. La vreo zece metri de el păşea aghiotantul Parhomenko. Ca de obicei, comandantul mergea fără grabă, în cîteva rînduri şi-a scărpinat un şold şi se uita din cînd în cînd spre Volga.

Se apropia de nişte soldaţi dintr-un batalion de muncă, ocupaţi cu săparea unui şanţ. Erau oameni în vîrstă, cu cefele cafenii, aproape negre de cît le bătuse soarele. Chipurile lor erau posace, fără umbră de zîmbet. Lucrau în tăcere şi aruncau din cînd în cînd priviri supărate spre grăsanul bine înţolit, cu chipiul acela verde, care se oprise fără nici o treabă pe marginea şanţului.

Eriomenko întrebă:

— Ia spuneţi-mi, băieţi, care dintre voi lucrează cel mai prost?

Soldaţilor din batalionul de muncă li se păru bine-venită întrebarea, căci li se urîse să tot dea la lopată. Se uitară toţi, în acelaşi timp, spre un ţăran care tocmai îşi întorsese pe dos un buzunar şi-şi turnase în palmă cîteva firişoare de mahorcă amestecate cu firimituri de pîine.

— Păi el ar fi, spuseră doi şi se uitară la ceilalţi.

— Aşa, rosti cu seriozitate Eriomenko, vasăzică, ăsta e. El e cel mai zăbavnic.

Ostaşul respectiv oftă cu demnitate, se uită de jos în sus la Eriomenko cu nişte ochi serioşi, supuşi, apoi, găsind probabil că cel cu întrebarea se interesează de toate astea nu

pentru o treabă serioasă, ci numai aşa, într-o doară ori ca să-şi completeze cunoştinţele, nu a socotit de cuviinţă să intre în discuţie.

Eriomenko întrebă:

— Dar care dintre voi lucrează cel mai bine?

Drept răspuns, îndată arătară cu toţii spre un om cărunt; se vedea cît de colo că firele rărite ale părului nu-i feriseră capul de arşiţă, la fel cum iarba pipernicită nu ocroteşte pămîntul de razele soarelui.

— Troşnikov, iote-l colo, zise unul. Tare se mai străduieşte.

— E-nvăţat cu munca, n-ai ce-i face, confirmară ceilalţi, parcă spre a-şi cere scuze pentru Troşnikov.

Eriomenko îşi vîrî mîna în buzunarul pantalonilor, scoase un ceas de aur ce îndată prinse a sclipi în soare şi, aplecîndu-se cu dificultate, i-l întinse lui Troşnikov.

Acesta, neînţelegînd ce se petrece, se uita la Eriomenko.

— Ia-l, să fie o răsplată pentru tine, spuse generalul.

Apoi, continuînd să-l privească pe soldat, adăugă:

— Parhomenko, să-i faci un înscris pentru distincţie.

Şi plecă mai departe, auzind cum în urma lui se stîrnise vuietul unei mulţimi de glasuri; săpătorii exclamau, rîdeau, uimiţi de nemaipomenitul noroc ce dăduse peste Troşnikov cel învăţat cu munca.

Două zile aşteptase comandantul frontului să poată trece peste fluviu. Legătura cu malul drept fusese aproape întreruptă în această perioadă. Vedetele care izbuteau să pătrundă la Ciuikov se alegeau, în numai cîteva minute, cu cîte cincizeci-şaptezeci de spărturi şi se apropiau însîngerate de mal.

Eriomenko se supăra, se înfuria.

Cei însărcinaţi cu trecerile spre Armata a 62-a, cînd auzeau tirul nemţesc, se îngrozeau nu atît de bombe şi proiectile, cît de mînia marelui comandant, căci probabil lui i se părea că maiorii delăsători şi căpitanii nepricepuţi de acolo sînt vinovaţi de lipsa de cuviinţă a mortierelor, tunurilor şi aviaţiei nemţeşti.

Într-o noapte, ieşise din adăpost şi se oprise pe un dîmb nisipos din preajma apei.

Harta frontului, pe care comandantul o avea pe masă, în buncărul său din Krasnîi Sad, aici bubuia, fumega şi gîfîia între viaţă şi moarte.

Avea impresia că recunoaşte traseul de foc al liniei întîi, însemnată prin puncte de mîna lui, desluşea săgeţile groase ale străpungerilor lui Paulus spre Volga, nodurile de apărare şi punctele de concentrare a artileriei, marcate cu creioanele

lui colorate. Dar cînd privea harta desfăcută pe masă, se simţea în stare să îndoaie, să împingă linia frontului, să dezlănţuie răgetele artileriei grele de pe malul stîng. Acolo se simţea stăpîn, un adevărat tehnician.

Aici, însă, îl cuprindea un cu totul alt sentiment… Vîlvătaia de deasupra Stalingradului, tunetul lent din ceruri, toate astea erau cutremurătoare prin patima şi prin forţa lor uriaşă ce nu depindeau de el, comandantul frontului.

În toiul tumultului produs de canonadă şi explozii, dinspre uzine răzbătea un sunet abia perceptibil, prelung: aaaa…

În acest strigăt prelung al infanteriei stalingrădene, care se ridica la contraatac, era ceva nu numai de temut, dar şi trist, descurajant.

— Aaaa, răzbătea pe deasupra Volgăi…

Acel „ura“ de luptă, străbătînd spaţiile peste noptatica apă gheţoasă, pe sub stelele cerului rece de toamnă, îşi pierdea parcă înfocarea patimii, se transforma, desluşindu-se deodată în el o cu totul altă esenţă – nu cutezanţa, nu vitejia, ci tristeţea unui suflet ce părea a se despărţi de tot ce i-a fost drag, părea a-i chema pe cei apropiaţi lui să se trezească, să înalţe capul de pe pernă, să asculte pentru ultima oară glasul tatălui, soţului, fiului, fratelui…

Acest alean soldăţesc a făcut să se strîngă inima general-colonelului.

Războiul, pe care comandantul frontului se obişnuise să-l îmboldească, l-a atras deodată în vîltoarea lui, şi acum stătea aici, pe nisipul afînat, ca un soldat singuratic, cutremurat de enormitatea focului şi a tunetului, stătea aşa cum stătuseră aici, pe mal, mii şi zeci de mii de soldaţi, simţea că războiul poporului depăşeşte cu mult priceperea lui, puterea şi voinţa lui. Poate că tocmai în acest sentiment se întruchipa acel punct suprem pînă la care îi fusese sortit generalului Eriomenko să se înalţe întru înţelegerea războiului.

În preajma zorilor, porni spre malul drept. Ciuikov, prevenit telefonic, se apropiase de apă, urmărind mersul impetuos al vedetei blindate.

Eriomenko coborî fără grabă, făcînd să se îndoaie sub greutatea lui pasarela aruncată de pe ambarcaţiune, apoi, păşind cu stîngăcie pe malul pietros, se apropie de comandantul de armată.

— Să trăieşti, tovarăşe Ciuikov.

— Să trăiţi, tovarăşe general-colonel.

— Am venit să văd cum o duceţi pe-aici. Se pare că nu te-ai pîrlit în timpul incendiului. Ai rămas la fel de lăţos. Şi

nici măcar n-ai slăbit. Înseamnă că totuşi nu te hrănim rău.

— De unde să slăbesc, dacă şed zi şi noapte în adăpost? răspunse Ciuikov, apoi, întrucît i se păruseră jignitoare cuvintele comandantului, că nu-l hrăneşte rău, spuse: Dar se poate să primesc eu un asemenea oaspete numai aici, pe mal?

Şi, într-adevăr, Eriomenko se supărase că Ciuikov l-a numit oaspete al Stalingradului, aşa că atunci cînd acesta a zis: „Poftiţi, vă rog, în casa noastră“, i-a răspuns: „Mă simt bine şi aici, la aer curat“.

Chiar în acel moment, intră în funcţiune o staţie de amplificare de mare putere din Zavoljie.

Malul era iluminat de incendii şi rachete, de jerbele unor explozii şi părea pustiu, însă lumina cînd abia licărea, cînd se încingea, iar în unele clipe izbucnea cu o tărie albă, orbitoare. Eriomenko se uita cu atenţie la panta malului, în întregime ciuruit de şanţuri de comunicaţie şi adăposturi, la mormanele enorme de piatră ce se îngrămădeau de-a lungul apei; acestea se iveau mereu din beznă şi se cufundau iarăşi, uşor, în întuneric.

Un glas urieşesc cînta rar şi răspicat:

Ca un val
mînia nobilă să
clocotească,
Războiul sfînt,
al poporului,
să izbîndească.

Şi întrucît oameni nu se zăreau pe mal, pe povîrniş, iar totul în jur – şi pămîntul, şi Volga, şi cerul – era iluminat de o enormă vîlvătaie, se crea impresia că acest cîntec lent îl cîntă războiul însuşi, îl cîntă fără oameni, rostogolindu-şi pe lîngă ei cuvintele strivitoare.

Eriomenko se simţea stînjenit de interesul pe care i-l stîrnea panorama ce i se desfăşura în faţa ochilor; într-adevăr, parcă venise în vizită la amfitrionul stalingrădean. Îl supăra faptul că, după toate aparenţele, Ciuikov înţelesese neliniştea sufletească ce-l determinase pe el să treacă peste Volga, ştiuse cît s-a tot frămîntat comandantul frontului în vreme ce se plimba în foşnetul trestiilor uscate din Krasnîi Sad.

Începu, deci, să-l întrebe pe stăpînul acestei adevărate urgii incandescente despre cum manevrează el rezervele, despre cooperarea infanteriei cu artileria şi despre concentrarea nemţilor în zona uzinelor. Punea întrebări, iar Ciuikov răspundea, aşa cum se şi cuvine să răspunzi la întrebările eşalonului superior.

Apoi tăcură o vreme. Ciuikov ar fi vrut să întrebe: „Este, într-adevăr, cea mai impunătoare apărare din istorie, dar cum rămîne, totuşi, cu ofensiva?“.

Însă nu se încumetă să pună o asemenea întrebare. Comandantul frontului ar fi gîndit că apărătorii Stalingradului sînt pe punctul să-şi piardă răbdarea, că cer să li se ia de pe umeri această povară.

Deodată, Eriomenko întrebă:

— Tatăl şi mama dumitale trăiesc, pare-se, la ţară, undeva în regiunea Tula?

— În Tula, tovarăşe comandant.

— Şi bătrînul îţi scrie?

— Scrie, tovarăşe comandant. Încă mai lucrează.

Se priviră; lentilele ochelarilor lui Eriomenko dobîndeau reflexe trandafirii în lumina flăcărilor unui incendiu.

S-ar fi zis că dintr-o clipă în alta avea să înceapă unica discuţie cu adevărat necesară amîndurora, despre semnificaţia simplă a Stalingradului. Dar Eriomenko spuse:

— Te frămîntă, evident, întrebarea care i se pune întotdeauna unui comandant al frontului, despre completările în efective şi muniţii…

Aşa se face că discuţia, singura care ar fi avut rost la acea oră, n-a avut loc.

O santinelă ce stătea pe creasta pantei se uita în vale, iar Ciuikov, urmărind şuierul unui obuz, rosti:

— Pesemne că soldatul acela îşi spune în sinea lui: de ce-or fi stînd caraghioşii ăia doi la marginea apei?

Eriomenko fornăi, se scobi în nas.

Sosise momentul cînd trebuia să-şi ia rămas-bun. După o lege nescrisă, un superior care se expune focului pleacă, de obicei, numai după ce subordonaţii încep să-l roage s-o facă. Dar indiferenţa lui Eriomenko în faţa pericolului era atît de deplină şi firească, încît asemenea reguli nu i se puteau aplica.

El întoarse capul, urmărind distrat şi, în acelaşi timp, ager zgomotul şuierat al unei alte bombe care tocmai trecuse.

— Ei bine, Ciuikov, e timpul să plec.

Comandantul de armată rămase cîteva clipe pe mal, urmărind vedeta ce se îndepărta; urma înspumată de la pupa îi sugera o batistă albă, ca şi cînd o femeie, luîndu-şi rămas-bun, i-ar fi făcut, astfel, semne.

Eriomenko, stînd pe punte, privea spre malul Zavoljiei, care se legăna ca pe valuri în lumina tulbure ce venea dinspre Stalingrad, în timp ce fluviul, pe care vedeta sălta în viteză, părea să fi încremenit ca o lespede de piatră.

Trecu, supărat, de la un bord la celălalt. Zeci de gînduri obişnuite îi veniră în minte. Frontului îi reveneau noi misiuni. Acum problema principală era acumularea de forţe blindate, pregătirea unei lovituri în flancul stîng, ordonată lui de la Cartierul General. Lui Ciuikov nu-i spusese nici un cuvînt despre asta.

La rîndu-i, Ciuikov s-a întors în adăpostul său, iar santinela ce stătea la intrare, apoi ordonanţa din anticameră, ca şi şeful de stat-major al diviziei, Guriev, sosit la ordinul lui, toţi cei care au sărit în picioare la auzul paşilor apăsaţi ai comandantului de armată au observat că era prost dispus. Şi avea de ce să fie.

Pentru că diviziile se topeau văzînd cu ochii, iar în încîlceala atacurilor şi contraatacurilor, pătrunderile nemţeşti tăiau mereu, implacabil, alţi metri nepreţuiţi din pămîntul stalingrădean. Pentru că două divizii proaspete de infanterie, cu efectivele complete, sosiseră din spatele frontului german, fiind concentrate în zona Uzinei de Tractoare şi aşteptau într-o sinistră inactivitate.

Nu, în faţa comandantului său, Ciuikov nu dăduse glas tuturor temerilor, neliniştilor, gîndurilor sale sumbre.

Dar nici el, nici celălalt nu-şi dădeau seama care era cauza insatisfacţiei ce-i stăpînea în urma acestei întîlniri. Elementul esenţial al întîlnirii lor fusese ceva ce depăşea limitele problemelor de serviciu, ceva ce nici unul dintre ei n-a izbutit să exprime cu glas tare.

14

Într-o dimineaţă de octombrie, maiorul Beriozkin s-a trezit, s-a gîndit la soţie şi la fiică, la mitralierele de calibru mare, a ascultat o vreme bubuitul prelung care devenise ceva obişnuit în cursul unei luni de viaţă stalingrădeană, apoi l-a chemat pe soldatul de gardă Gluşkov şi i-a cerut să-i aducă apă de spălat.

— E rece, aşa cum aţi ordonat, zise Gluşkov, zîmbind şi încercînd el însuşi satisfacţia pe care o simţea Beriozkin la spălatul de dimineaţă.

— Acum în Ural, acolo unde se află soţia şi fetiţa mea, cu siguranţă a dat prima zăpadă, spuse maiorul. Dar uite, vezi, nu-mi scriu, înţelegi…

— O să vă scrie, tovarăşe maior, zise Gluşkov.

În timp ce Beriozkin se ştergea şi-şi îmbrăca tunica, soldatul îi povestea evenimentele petrecute în orele dimineţii.

— În blocul alimentar a nimerit o „vaniuşă“[24] şi magazinerul a fost ucis; la batalionul doi, aghiotantul şefului de stat-major a ieşit să-şi facă nevoile şi a fost rănit la umăr de o schijă; la batalionul de geniu, ostaşii au pescuit un şalău de vreo cinci kile, năucit de o bombă. Am fost şi eu să-l văd; l-au dus în dar tovarăşului comandant de batalion Movşovici. A trecut pe aici tovarăşul comisar şi a ordonat să vă spun să-l sunaţi cînd vă treziţi.

— E clar, rosti Beriozkin.

Bău o ceaşcă de ceai, mîncă o porţie de piftie din picioare de viţel, le telefonă comisarului şi şefului de stat-major, spuse că se duce pe la batalioane, îşi îmbrăcă pufoaica şi porni spre uşă.

Gluşkov scutură prosopul, îl atîrnă într-un cui, îşi pipăi grenada de la brîu, se bătu cu palma peste buzunar ca să verifice dacă punga cu tutun e la locul ei, iar după ce luă din colţ pistolul-mitralieră, porni după comandantul regimentului.

Beriozkin ieşi din semiîntunericul adăpostului şi lumina albă a zilei îl făcu să-şi mijească pleoapele. În faţa ochilor i se desfăşura un tablou devenit familiar în ultima lună: bulgări de argilă, o pantă ruginie, în întregime împestriţată cu foi de cort slinoase care acopereau adăposturile soldaţilor, coşurile fumegînde ale unor sobe improvizate. În partea de sus a pantei se conturau clădirile sumbre, cu acoperişurile smulse, ale unei uzine.

Spre stînga, mai aproape de Volga, se înălţau coşurile fabricii „Krasnîi Oktiabr“[25], se vedeau vagoane de marfă grămădite ca o turmă înnebunită, înghesuindu-se în jurul trupului căpeteniei ucise – o locomotivă zăcînd pe-o rînă. Iar şi mai departe se zărea vasta dantelă a ruinelor moarte ale oraşului: cerul tomnatic răzbătea în mii de pete azurii prin breşele ferestrelor.

Între atelierele uzinei se zărea fum, licăreau flăcări, iar aerul străveziu era plin cînd de un foşnet prelung, cînd de un păcănit sec, mărunt. Ai fi zis că uzina lucrează din plin.

Beriozkin cercetă atent cu privirea cei trei sute de metri de pămînt ai lui – apărarea regimentului. Linia ei trecea printre căsuţele unui cartier muncitoresc. Prin învălmăşeala aceea de ruine şi străduţe, un instinct lăuntric îl ajuta să simtă în care anume case îşi fierb terciul soldaţii săi şi în care dintre ele soldaţii nemţi mănîncă slănină şi beau şnaps.

Îşi aplecă repede capul şi înjură: tocmai trecuse, vîjîind, un obuz.

Pe panta opusă a viroagei, un nor de fum acoperi intrarea într-unul dintre adăposturi şi îndată se auzi trosnetul exploziei. Din acel adăpost se iţi şeful transmisiunilor diviziei vecine – era fără veston, cu bretele peste cămaşă. Dar abia făcu un pas, că se auzi un nou şuier, iar şeful transmisiunilor se retrase în grabă, trîntind uşa – de astă dată, bomba explodă doar la vreo zece metri. Batiuk stătea în uşa adăpostului amplasat la cotitura viroagei, către panta care cobora spre Volga, şi urmărea tot ce se întîmplă.

Cînd şeful transmisiunilor încercase să păşească înainte, Batiuk orăcăise: „Foc!“, iar neamţul, parcă auzindu-i comanda, slobozise bomba. Observîndu-l pe Beriozkin, Batiuk îi strigă:

— Să trăieşti, vecine!

Trecerea asta pe poteca descoperită era, în fond, o treabă îngrozitoare, un pericol mortal: nemţii, după ce dormiseră bine şi îşi luaseră *Frühstück*-ul[26], supravegheau cu deosebită atenţie mişcările de pe potecă şi, fără să cruţe cartuşele, trăgeau după oricine se nimerea. La una dintre cotituri, Beriozkin se opri o vreme lîngă o grămadă de fiare vechi şi, măsurînd din ochi spaţiul ameninţător, murmură:

— Hai, Gluşkov, fugi tu primul.

— Vai de mine, se poate, păi ei au colea un lunetist, spuse soldatul.

Prioritatea în străbaterea unui loc periculos era considerată drept un privilegiu al ofiţerilor – de obicei, nemţii nu reuşeau să deschidă foc asupra primului alergător.

Beriozkin se uită spre casele nemţilor, îi făcu semn din ochi lui Gluşkov şi ţîşni.

În momentul cînd ajunse, gonind din răsputeri, pînă la un rambleu ce închidea vizibilitatea dinspre casele ocupate de nemţi, în urma lui se auzi distinct o bufnitură, apoi îndată un plesnet – neamţul trăsese un glonţ exploziv.

Beriozkin, stînd la baza rambleului, se apucă să-şi aprindă o ţigară. Gluşkov o luă la fugă cu paşi mari, repezi. O rafală îi pîrîi pe sub picioare, ca şi cînd un stol de vrăbii şi-ar fi luat zborul de la pămînt. Soldatul se smuci într-o parte, se împletici, căzu, apoi sări din nou în picioare şi alergă spre Beriozkin.

— Mai-mai să mă secere, spuse şi, abia trăgîndu-şi răsuflarea, explică: M-am gîndit să-mi dau cu presupusul că, de bună seamă, dacă nu v-a nimerit, de supărare o să-şi

aprindă o ţigară, numai că ăsta, blestematul, pe cît se vede, nu e fumător.

Gluşkov îşi pipăi poala găurită a pufoaicei şi îl înjură zdravăn de mamă pe neamţ.

Cînd se apropiară de punctul de comandă al unui batalion, Beriozkin întrebă:

— Eşti cumva rănit, tovarăşe Gluşkov?

— Mi-a ciugulit un toc, m-a descălţat de tot, nemernicul, răspunse soldatul.

Punctul de comandă al batalionului se afla în subsolul magazinului alimentar al uzinei, aşa că în aer mai pluteau şi acum mirosuri de varză murată şi mere.

Pe masă ardeau două opaiţe înalte, meşterite din tuburi de proiectil. Deasupra uşii fusese bătută în cuie o pancartă: „Vînzătorule şi cumpărătorule, fiţi politicoşi unul cu altul“.

În acest subsol se instalaseră statele-majore a două batalioane: de puşcaşi şi de geniu. Ambii comandanţi de batalioane, Podciufarov şi Movşovici, şedeau la masă şi luau micul dejun. În timp ce deschidea uşa, Beriozkin auzi glasul puternic, vioi al lui Podciufarov:

— Mie alcoolul diluat nu-mi place, din partea mea ar putea să lipsească de tot.

La vederea superiorului, ambii comandanţi se ridicară, luînd poziţie de drepţi. Şeful de stat-major ascunse repede o litruţă de votcă sub o grămadă de grenade, iar bucătarul acoperi cu trupul său şalăul despre care tocmai discutaseră. Ordonanţa lui Podciufarov, care stătea pe vine şi era pe cale să pună la patefon, la indicaţia superiorului său, discul *Serenadă chineză*, sări atît de repede în picioare, încît reuşi doar să azvîrle discul, pe cînd motoraşul patefonului continua să bîzîie în gol; în timp ce se uita drept şi deschis în ochii comandantului de regiment, aşa cum se cade să facă un soldat de ispravă, flăcăul observă cu coada ochiului privirea furioasă a lui Podciufarov, căci blestematul de patefon gîfîia şi cloncănea cu deosebită sîrguinţă.

Ambii comandanţi de batalioane, ca şi ceilalţi participanţi la micul dejun, cunoşteau bine o anume prejudecată a şefilor: toţi superiorii socoteau că oamenii de prin batalioane trebuie fie să lupte, fie să urmărească prin binoclu mişcările inamicului, fie să cugete profund, aplecaţi asupra hărţii. Dar oamenii ăştia nu pot, vezi bine, vreme de douăzeci şi patru de ore, numai şi numai să tragă, să vorbească la telefon cu eşaloanele inferioare şi cu cele superioare, mai trebuie să şi mănînce din cînd în cînd. Beriozkin se uită pieziş spre patefonul care gîfîia şi zîmbi:

— Aşa, rosti el, apoi adăugă: Luaţi loc, tovarăşi, continuaţi.

Cuvintele acestea aveau probabil un sens opus celui pe care păreau să-l exprime, aşa încît pe chipul lui Podciufarov apăru o expresie de mîhnire şi căinţă, iar pe chipul lui Movşovici, care comanda un batalion independent de geniu şi, deci, nu era subordonat nemijlocit comandantului de regiment, expresia era numai de mîhnire, nu şi de căinţă. Aproximativ la fel se împărţiră expresiile de pe feţele militarilor subordonaţi celor doi.

Beriozkin continuă pe un ton din cale-afară de neplăcut:

— Dar unde e şalăul vostru de cinci kilograme, tovarăşe Movşovici, că toată divizia a ajuns să ştie de el?!

Cu aceeaşi expresie mîhnită, Movşovici spuse:

— Bucătar, arată, te rog, peştele.

Bucătarul, unica persoană aflată în exerciţiul îndatoririlor sale directe, zise pe un ton sincer:

— Tovarăşul căpitan a ordonat să-l gătesc umplut evreieşte; piper şi foi de dafin avem, numai că pîine albă nu-i, aşa că nu va ieşi nici o scofală.

— Aşa, am înţeles, spuse Beriozkin. Peşte umplut am mîncat la Bobruisk[27], la una pe nume Sara Aronovna, dar, la drept vorbind, nu prea mi-a plăcut.

Şi brusc oamenii din subsol au înţeles că nici prin minte nu-i trecuse comandantului să se supere.

Ca şi cînd Beriozkin ar fi ştiut că Podciufarov respinsese un atac de noapte al nemţilor, că înspre dimineaţă fusese acoperit cu pămînt, iar ordonanţa, cel cu *Serenada chineză*, strigase mereu în timp ce-l dezgropa: „Nu vă fie teamă, tovarăşe căpitan, că am să vă scap eu…“

Ca şi cînd ar fi ştiut că Movşovici se tîrîse împreună cu geniştii pe o străduţă pe unde tancurile nemţeşti ar fi putut pătrunde şi acoperise cu pămînt şi cărămizi sparte rînduirea în eşichier a unor mine antitanc…

Tinereţea lor se bucura de încă o dimineaţă, puteau să mai ridice o dată cănuţa de tablă, zicînd: „Eh, hai să trăieşti“ şi alte asemenea, puteau să ronţăie varză, să tragă un fum de ţigară…

De fapt, nu s-a întîmplat nimic: preţ de un minut stăpînii subsolului au stat în picioare în faţa unui superior în grad, apoi l-au invitat să mănînce împreună cu ei, uitîndu-se acum cu plăcere cum comandantul înfuleca varză murată.

Beriozkin compara adesea bătălia Stalingradului cu anul precedent al războiului – văzuse destule în acea vreme. Înţelesese că el rezistă unei asemenea încordări numai pentru

că în adîncul fiinţei lui domnesc liniştea şi calmul. Iar soldaţii roşii puteau să mănînce ciorbă, să repare încălţări, să vorbească despre neveste, despre şefii răi şi buni, să meşterească linguri în zile şi ore cînd oamenii parcă sînt în stare să simtă doar ură turbată, groază ori epuizare. Văzuse că cei lipsiţi, în străfundul fiinţei lor, de o calmă profunzime sufletească nu rezistă prea mult, oricît de disperaţi şi fără judecată se poartă ei în luptă. Timiditatea, teama i se păreau stări trecătoare, ceva în felul guturaiului, care pot fi vindecate.

Nu ştia prea bine ce este vitejia şi ce e laşitatea. Odată, la începutul războiului, superiorii l-au bruftuluit pentru lipsa de îndrăzneală – hotărîse cu de la sine putere să scoată regimentul de sub focul nemţilor. Iar cu puţin înainte de Stalingrad, Beriozkin ordonase unui comandant de batalion să-şi treacă oamenii pe contrapanta unei înălţimi, pentru ca huliganii de nemţi – cu aruncătoarele lor – să nu-i prăpădească degeaba. Comandantul diviziei îi spusese atunci mustrător:

— Dar ce-i asta, tovarăşe Beriozkin? Păi mie mi s-a vorbit de dumneavoastră ca despre un om curajos, calm.

Atunci Beriozkin tăcuse, oftase – aşa o fi, adică, s-or fi înşelat cei care au vorbit astfel despre el.

Podciufarov, un tip cu părul de un roşu aprins, cu ochi albaştri strălucitori, îşi stăpînea cu greu obiceiul de a rîde fără veste şi de a se supăra pe nepusă masă. Movşovici, un ins slab, cu faţa prelungă, pistruiată, cu pete de păr cărunt pe capul brunet, răspundea răguşit la întrebările lui Beriozkin. Scosese un carnet şi începuse să deseneze o nouă schemă propusă de el pentru minarea unor sectoare expuse atacului cu tancuri.

— Ia smulge de acolo schiţa asta pentru mine, ca amintire, spuse Beriozkin, apoi se aplecă spre masă şi rosti în surdină: M-a chemat comandantul diviziei. După informaţiile pe care le deţinem, nemţii retrag forţe din zona oraşului şi le concentrează împotriva noastră. Sînt multe tancuri. Înţelegi?

Luă seama la o explozie care tocmai cutremurase pereţii subsolului, apoi zîmbi.

— Dar la voi aici e linişte. În viroaga mea, pînă la ora asta neapărat ar fi venit vreo trei oameni de pe la statul-major al armatei, başca diverse comisii care se perindă mereu.

Între timp, o nouă lovitură scutură clădirea, iar din tavan se desprinseră bucăţi de tencuială.

— Asta-i adevărat, e linişte, nimeni nu ne deranjează prea tare, spuse Podciufarov.

— Aşa ziceam şi eu, că nu vă deranjează, rosti Beriozkin.

Începu să le vorbească pe un ton intim, cu glas reţinut, uitînd de-a binelea că el însuşi e comandantul lor, uitînd asta din obişnuinţa de a fi mai mult subordonat şi mai niciodată şef.

— Ştiţi voi cum sînt superiorii? De ce nu ataci? De ce n-ai ocupat înălţimea aia? De ce ai pierderi? De ce fără pierderi? De ce nu raportezi? De ce dormi? De ce?…

Dar curînd, Beriozkin se ridică de la masă.

— Haidem, tovarăşe Podciufarov, vreau să văd puţin apărarea voastră.

O tristeţe pătrunzătoare plutea pe acea străduţă de cartier muncitoresc, între pereţii interiori, acum la vedere, acoperiţi cu tapete pestriţe, în micile livezi şi grădini de zarzavat arate de tancuri, în cele cîteva gherghine de toamnă singuratice, rămase nevătămate şi înflorind Dumnezeu ştie de ce.

Pe neaşteptate, Beriozkin îi spuse lui Podciufarov:

— Ştii, tovarăşe Podciufarov, că n-am mai primit nici o scrisoare de la soţia mea? Am dat de ea pe drum, în timpul retragerii, acum însă iarăşi nu scrie, ştiu doar că a plecat cu fetiţa undeva, în Ural.

— O să scrie, tovarăşe maior, zise Podciufarov.

În demisolul unei case cu etaj, sub ferestrele înfundate cu cărămizi, zăceau cîţiva răniţi care aşteptau să fie evacuaţi în noaptea aceea. Pe podea se aflau o găleată cu apă, o cană, iar între ferestre, în dreptul uşii, era prinsă pe perete ilustrata „Maiorul în peţit".

— Aici e ariergarda, spuse Podciufarov. Linia întîi e mai încolo.

— O să mergem şi pînă în linia întîi, zise Beriozkin.

Trecură printr-un vestibul într-o încăpere cu tavanul prăbuşit şi îi cuprinse sentimentul pe care-l încearcă nişte oameni sosiţi din birourile uzinei în uşa unui atelier. În aer plutea mirosul alarmant şi piperat al prafului de puşcă, sub tălpi scîrţîiau tuburi pestriţe de cartuşe. Într-un cărucior de copil, de culoare crem, fuseseră aşezate cîteva mine antitanc.

— Uitaţi, azi-noapte mi-a luat neamţul dărăpănătura aceea, spuse Podciufarov, apropiindu-se de o fereastră. Şi tare rău îmi pare după ea, că e o casă minunată, cu ferestrele spre sud-vest. Ţine sub foc tot flancul meu stîng.

Lîngă ferestrele astupate cu cărămizi, avînd însă nişte deschizături înguste, se afla o mitralieră pe afet. Mitraliorul, fără bonetă, cu capul înfăşurat într-un bandaj prăfuit, afumat, tocmai introducea o nouă bandă în încărcător, iar servantul

numărul unu mesteca de zor o bucată de salam, dezvelindu-şi dinţii albi, gata să înceapă din nou, peste o jumătate de minut, să tragă.

Se apropie comandantul de companie, un locotenent. Într-un buzunăraş al tunicii îşi înfipsese o floare albă de ochiul-boului.

— Ce mai vultur, spuse Beriozkin zîmbind.

— Îmi pare bine să vă văd, tovarăşe maior, zise locotenentul. Aşa este, cum v-am spus azi-noapte: au pornit din nou să atace casa cu numărul 6 bis. Exact la ora nouă au început, şi se uită la ceas.

— Comandantul regimentului e aici, îi raportaţi dînsului.

— Mă scuzaţi, nu v-am recunoscut, zise locotenentul şi salută repezit.

Cu şase zile în urmă inamicul izolase cîteva case în sectorul de apărare al regimentului şi începuse să le toace temeinic, nemţeşte. Apărarea sovietică se stingea sub ruine, se stingea odată cu viaţa soldaţilor ce se apărau. Însă într-o casă a uzinei, cu subsoluri adînci, apărarea sovietică se menţinea. Zidurile solide rezistau la lovituri, deşi fuseseră în multe locuri străpunse de proiectile şi muşcate de obuzele mortierelor. Au tot încercat nemţii să zdrobească din aer această clădire şi în trei rînduri bombardierele au lansat asupra ei încărcătura lor nimicitoare. Tot colţul casei se prăbuşise. Dar sub dărîmături subsolul rămăsese întreg, iar apărătorii, după ce au îndepărtat molozul, au instalat mitraliere, un tun uşor, aruncătoare şi nu permiteau apropierea atacatorilor. Casa aceasta avea un amplasament fericit – nemţii nu puteau găsi căi mascate de acces spre ea.

Comandantul companiei, care acum îi raporta lui Beriozkin, spuse:

— Am încercat să ne strecurăm noaptea pînă la ei, dar n-a fost posibil. Pe unul l-au ucis, iar alţi doi, răniţi, s-au întors.

— Culcat! strigă deodată, cu glas înfricoşător, soldatul-observator, şi cei cîţiva oameni se prăvăliră la pămînt, iar locotenentul, fără să-şi termine vorba, ridică mîinile ca şi cînd s-ar fi pregătit să se cufunde într-o apă şi se trînti cu un bufnet pe podea.

Un şuier pătrunzător se auzi crescînd şi deodată se transformă într-o cascadă de pocnete ce cutremurau pămîntul şi sufletul, degajînd un miros urît, înecăcios. Un buştean gros, negru se izbi de podea, săltă în aer şi se prăvăli sub picioarele lui Beriozkin, încît acesta gîndi că, azvîrlită de forţa exploziei, buturuga fusese gata să-l lovească.

Dar brusc văzu că, de fapt, era un obuz care nu făcuse explozie. Încordarea acelei secunde a fost insuportabilă.

Într-adevăr, proiectilul n-a explodat şi îndată umbra lui neagră, care înghiţise cerul şi pămîntul, anihilase trecutul, retezase viitorul, a dispărut.

Comandantul companiei se ridică în picioare.

— Asta zic şi eu baftă, se auzi glasul indispus al cuiva, iar un altul izbucni în rîs:

— Eu am crezut că pîn-aici mi-a fost.

Beriozkin îşi şterse sudoarea care-i mustise deodată pe frunte, ridică floricica albă de pe podea, scutură pulberea de cărămidă care-i pudrase petalele şi, după ce o potrivi la buzunarul tunicii locotenentului, spuse:

— De bună seamă, ăsta a fost un dar… Apoi începu să-i explice lui Podciufarov: Ştii de ce e atîta linişte la voi? Pentru că nu circulă şefii pe-aici. Fiindcă un şef oricînd îţi pretinde cîte ceva: dacă ai un bucătar bun – am să-ţi iau bucătarul. Dacă ai un frizer clasa-ntîi ori, mai ştiu eu, un croitor la fel – dă-mi-l mie. Nişte pleşcari! Dacă ţi-ai săpat cumva un adăpost bun – ia dă-te tu, să mă pun eu. Dacă se-ntîmplă să ai o varză murată gustoasă – ia trimite-mi-o tu mie. Şi pe neaşteptate îl întrebă pe locotenent: Dar de ce s-au întors cei doi, n-au ajuns la soldaţii încercuiţi?

— Au fost răniţi, tovarăşe comandant de regiment.

— Înţeleg.

— Sînteţi un om fericit, spuse Podciufarov, în timp ce, ieşind din casă, treceau prin nişte grădini de zarzavat, unde printre vrejurile galbene de cartofi fuseseră săpate tranşeele şi bordeiele companiei a doua.

— Cine ştie dacă sînt fericit, răspunse Beriozkin şi sări pe fundul unei tranşee. Ca-n campanie, îşi continuă el gîndul, pe un ton de parcă ar fi zis: „Ca-n vacanţă“.

— Pămîntul e cel mai bine adaptat la război, confirmă Podciufarov. S-a obişnuit. Şi, revenind la vorba începută de comandantul regimentului, spuse: Dar nu numai bucătarul. Se întîmplă ca şeful pînă şi muierea să ţi-o ia. Au fost cazuri.

Întreaga tranşee vuia, răscolită de strigăte şi comenzi, trosnea de focurile armelor, de seriile scurte ale pistoalelor-mitralieră şi ale mitralierelor.

— Comandantul companiei a fost ucis; la comandă e politrucul Soşkin. Acolo e adăpostul lui.

— Bine, bine, spuse Beriozkin, după ce se uită prin uşa întredeschisă a adăpostului.

Lîngă mitraliere i-a ajuns din urmă politrucul Soşkin, un bărbat rumen cu sprîncene negre, care, strigînd răspicat şi nemăsurat de tare cuvintele, a raportat că subunitatea lui

trage asupra nemţilor cu scopul de a zădărnici concentrarea lor în vederea atacării casei cu numărul 6 bis.

Beriozkin îi luă binoclul şi urmări scînteierile scurte ale focurilor de armă, flăcările prelungi, ca nişte limbi, ce ţîşneau din ţevile aruncătoarelor.

— Ia vezi, fereastra a doua de la etajul doi, acolo mi se pare că s-a instalat un lunetist.

Dar abia apucă să rostească aceste cuvinte, că la fereastra cu pricina licări un foc, şi un glonţ ciripi, izbindu-se în peretele tranşeei, exact între capul lui Beriozkin şi al lui Soşkin.

— Sînteţi un om fericit, zise iarăşi Podciufarov.

— Cine ştie dacă sînt într-adevăr fericit, răspunse Beriozkin.

Au trecut prin tranşee către o invenţie locală a companiei: o puşcă antitanc fusese fixată cu crăcanele pe o roată de căruţă.

— Asta-i arma noastră antiaeriană de companie, spuse un sergent cu perii de pe obraji prăfuiţi şi cu privirea febrilă.

— Tanc la o sută de metri, lîngă casa cu acoperiş verde, strigă Beriozkin ca la instrucţie.

Sergentul răsuci rapid roata şi lunga ţeavă a puştii antitanc se înclină spre pămînt.

— Da, e ceva, zise comandantul regimentului. Totuşi, un soldat al lui Dîrkin a adaptat o lunetă la puşca antitanc şi într-o singură zi a lichidat trei mitraliere.

Sergentul ridică din umeri:

— E bine de Dîrkin, că şade la ateliere.

Au plecat mai departe prin tranşee, iar Beriozkin, continuînd discuţia pornită chiar la începutul drumului lor, spuse:

— Le-am trimis un pacheţel cu nişte lucruşoare foarte bune, şi uite că soţia nu-mi scrie, înţelegi? Tot nici un răspuns. Nici nu ştiu dacă pachetul a ajuns la ele. Ori poate s-or fi îmbolnăvit? Cîte nu se pot întîmpla în evacuare!

Pe neaşteptate, Podciufarov îşi aminti cum în vremurile de demult se întorceau în satul lui lemnarii plecaţi să muncească la Moscova; aduceau daruri soţiilor, bătrînilor, copiilor. Pentru ei, nu-i aşa? rînduielile satului şi căldura căminului însemnau întotdeauna mai mult decît rumoarea mulţimii şi luminaţia nocturnă din capitală.

Peste o jumătate de oră s-au întors la punctul de comandă al batalionului, dar Beriozkin n-a mai intrat în subsol, şi-a luat afară rămas-bun de la maior.

— Acordaţi casei cu numărul 6 bis tot ajutorul posibil, spuse el. Nu mai întreprindeţi încercări să treceţi la ei, asta o

vom face noi, cu forţele regimentului. Apoi continuă: Acum uite ce e… Nu-mi place atitudinea voastră faţă de răniţi. În P.C.[28] aveţi divane, iar răniţii zac pe podea. Şi încă ceva. N-aţi trimis după pîine proaspătă, iar oamenii mănîncă pesmeţi. Asta, două la mînă. Altceva acum. Politrucul vostru, Soşkin, era beat criţă. Trei la mînă. Şi iarăşi…

Iar Podciufarov asculta, minunîndu-se cum se face că trecînd aşa, într-o doară, prin poziţia lui de apărare, comandantul regimentului a observat totul… Că aghiotantul unui comandant de pluton avea pantaloni nemţeşti… Că la compania întîi comandantul avea două rînduri de ceasuri la mînă…

Beriozkin îi zise cu glas povăţuitor:

— Neamţul o să treacă la ofensivă. Înţelegi?

Porni spre uzină, iar Gluşkov, care între timp izbutise să-şi prindă tocul cizmei şi să coasă gaura de glonţ din pufoaică, întrebă:

— Plecăm acasă?

Fără a-i răspunde, Beriozkin i se adresă din nou lui Podciufarov:

— Telefonaţi comisarului regimentului şi spuneţi-i că am plecat la Dîrkin, la atelierul trei, la uzină, apoi, făcîndu-i cu ochiul, adăugă: Să-mi trimiteţi nişte varză, că tare-i bună. Cum-necum, sînt şi eu şef.

15

De la Tolea nu sosea nici o scrisoare… Dimineaţa, Liudmila Nikolaevna îşi petrecea mama şi soţul, care plecau la serviciu, şi pe Nadia, care se ducea la şcoală. Mai întîi ieşea mama ei, chimistă în laboratorul vestitei fabrici de săpunuri din oraşul Kazan. Cînd trecea pe lîngă uşa ginerelui, Aleksandra Vladimirovna repeta gluma pe care o auzise de la muncitori, la fabrică: „Stăpînii vin la muncă la ora şase, slujbaşii – la nouă“.

După ea, pleca la şcoală Nadia, care, de fapt, nu mergea, ci o lua la goană, pentru că nu era cu putinţă s-o scoli la vreme din pat; sărea jos în ultimul minut, îşi înşfăca ciorapii, rochiţa, cărţile, caietele, se îneca sorbindu-şi ceaiul în timp ce înfuleca micul dejun, iar coborînd în iureş pe scări îşi înfăşura fularul şi-şi trăgea mînecile paltonului.

Pînă cînd Viktor Pavlovici Strum se aşeza să mănînce, după plecarea Nadiei, ceainicul deja se răcise, încît trebuia să fie din nou încălzit.

Aleksandra Vladimirovna, bunica, se supăra cînd Nadia zicea: „De-am scăpa cît mai degrabă din gaura asta“. Nepoata habar n-avea că Derjavin locuise cîndva în Kazan, că Aksakov, Tolstoi, Levin, Zinin, Lobacevski au stat şi ei în oraş, că Maxim Gorki lucrase cîndva la o brutărie de aici.

— Ce indiferenţă bătrînească, spunea ea, şi era ciudat să auzi acest reproş adresat de o bătrînă unei fetiţe în pragul adolescenţei.

Liudmila vedea că pe mama ei, ca-ntotdeauna, o interesează oamenii, munca cea nouă. Pe lîngă admiraţia pentru puterea sufletească a mamei, încerca şi un sentiment cu totul diferit, de uimire: cum era posibil ca în atîta jale, pe ea s-o intereseze hidrogenarea grăsimilor, străzile şi muzeele din Kazan?…

Iar odată, cînd Strum i-a spus soţiei ceva în legătură cu tinereţea sufletească a Aleksandrei Vladimirovna, ea, nemaiputîndu-se stăpîni, a răspuns:

— Asta nu e tinereţe, la mama e egoism bătrînesc.

— Bine, dar bunica nu e egoistă, e narodnică, s-a amestecat atunci Nadia, adăugînd: Narodnicii sînt nişte oameni buni, dar nu prea deştepţi.

Fata îşi exprima părerile pe un ton categoric şi în puţine cuvinte, desigur, din pricina veşnicei crize de timp. „Prostii“, rostea ea cu un mare număr de „r“-uri. Urmărea comunicatele difuzate de *Sovinformbiuro*[29], era la curent cu evenimentele de pe front, se amesteca în discuţiile politice. După o călătorie făcută în vară la un colhoz, Nadia îi explica mamei sale cauzele productivităţii scăzute a muncii colhoznice.

Nu-i arăta notele primite la şcoală. O singură dată o înştiinţase descumpănită:

— Ştii, mamă, am încasat un patru[30] la purtare. Închipuie-ţi, profa de matematică m-a dat afară din clasă. Eu, în timp ce ieşeam, am strigat „*good bye!*“ şi toţi au pufnit în rîs.

Ca mulţi copii din familii îndestulate, care înainte de război nu cunoscuseră grijile materiale şi alimentare, Nadia vorbea mult acum, în timpul evacuării, despre raţii, despre calităţile şi neajunsurile unor prăvălii cu mărfuri pe cartelă, cunoştea avantajele uleiului vegetal faţă de unt, părţile bune şi cele rele ale crupelor sparte, calităţile zahărului cubic comparativ cu cel tos.

— Ştii ce? îi spunea ea mamei. Am hotărît, începînd de astăzi, să-mi dai ceai cu miere în loc de ceai cu lapte condensat. După părerea mea, pentru mine e mai avantajos, iar ţie oricum îţi e totuna.

Uneori, Nadia devenea posacă, le adresa celor mari cuvinte grosolane, pe un ton ironic, dispreţuitor. Ba o dată, în prezenţa mamei, i-a spus tatălui ei:

— Eşti un prost, dar a spus-o cu o asemenea răutate, încît Strum a rămas interzis.

Uneori, mama vedea că Nadia plînge în timp ce citeşte o carte. Fata se considera o fiinţă înapoiată, ghinionistă, predestinată să ducă o viaţă grea, lipsită de bucurii.

— Nimeni nu vrea să se împrietenească cu mine, sînt o proastă, pentru nimeni nu prezint interes, a spus ea odată, la masă. N-o să mă ia nimeni de soţie. Am să urmez Farmacia şi am să plec la ţară.

— În comunele îndepărtate nu există farmacii, i-a spus Aleksandra Vladimirovna.

— Iar în privinţa căsătoriei, prognoza ta este excesiv de sumbră, a adăugat Strum. În ultima vreme, te-ai făcut mai drăguţă.

— Puţin îmi pasă, a mîrîit ea, adresîndu-i tatălui o uitătură veninoasă.

Iar noaptea, mama observa cum Nadia, ţinînd o carte într-o mînă subţiratică, golaşă, scoasă de sub plapumă, citeşte versuri.

Într-o zi, cînd tocmai adusese, într-o sacoşă, două kilograme de unt şi un pachet mare cu orez de la magazinul academicienilor, Nadia a spus:

— Unii oameni, şi eu mă număr printre ei, sînt nişte ticăloşi şi nemernici că profită de toate astea. Şi tata îşi vinde în mod murdar talentul pe unt. De parcă oamenii bolnavi, mai puţin culţi, şi copiii anemici trebuie să trăiască răbdînd de foame numai pentru că nu cunosc fizică ori nu pot depăşi planul cu trei sute la sută… Doar cei aleşi pot să înfulece unt.

Pentru ca la prînz să spună pe un ton provocator:

— Mamă, mie să-mi dai porţie dublă de miere şi unt, pentru că azi-dimineaţă m-am trezit tîrziu.

Nadia semăna în multe privinţe cu tatăl ei. Liudmila Nikolaevna observa că pe Viktor Pavlovici îl irită în mod deosebit la fiica lui tocmai trăsăturile prin care aceasta îi semăna.

Odată, imitînd la perfecţie o anumită intonaţie a tatălui, ea a spus despre Postoiev:

— Un gîndac, un incapabil, un şmecher!

Strum s-a revoltat:

— Cum îndrăzneşti tu, o mucoasă de şcolăriţă, să vorbeşti aşa despre un academician?

Dar Liudmila ţinea minte că Viktor, pe vremea cînd era student, spunea despre multe celebrităţi academice: „O nulitate, un incapabil, o moluscă, un carierist!“.

Ea înţelegea că Nadiei îi e greu, că are o fire tare complicată, e singuratică şi dificilă.

După plecarea fetei, îşi bea ceaiul Viktor Pavlovici. Se uita cu privirile piezişe într-o carte, înghiţea fără să mestece, făcea deodată o figură prostită, plină de uimire, pipăia cu degetele paharul şi, fără să-şi desprindă ochii din carte, spunea:

— Toarnă-mi, dacă se poate, ceva mai cald.

Îi cunoştea toate gesturile: ba începea să se scarpine în cap, ba îşi scotea buza în afară, ba se scobea în dinţi făcînd o grimasă, iar ea îi spunea:

— Doamne, Vitea, cînd ai de gînd să-ţi tratezi dinţii?

Ştia că el se scarpină şi îşi bosumflă buza în timp ce se gîndeşte la munca lui şi nicidecum pentru că avea mîncărimi în cap sau îl gîdila ceva în nas. Ştia că, dacă i-ar spune: „Vitea, tu nici nu asculţi ce-ţi spun eu“, el, continuînd să se uite pieziş spre carte, ar zice: „Aud tot, pot să şi repet: «Cînd ai de gînd, Vitea, să-ţi tratezi dinţii»“, apoi din nou s-ar minuna, ar înghiţi, s-ar încrunta ca un schizofrenic, şi toate astea vor însemna că, parcurgînd lucrarea unui fizician cunoscut, în unele privinţe e de acord cu el, iar în altele nu. Avea să şadă îndelungă vreme nemişcat, după care avea să dea aprobator din cap într-un fel resemnat, cu bătrînească tristeţe – o asemenea expresie a chipului şi a ochilor se întîmplă să aibă, de bună seamă, oamenii care suferă de o tumoare la creier. Şi din nou Liudmila Nikolaevna avea să înţeleagă: Strum se gîndeşte la mama lui.

Iar în vreme ce el, sorbindu-şi ceaiul, se gîndea la munca lui sau ofta cuprins de alean, soţia sa se uita la ochii pe care cîndva îi sărutase, la părul cîrlionţat prin care îşi trecuse degetele, la buzele care o sărutaseră, la sprîncene, la gene, la mîinile cu degete subţiri, nu prea puternice, cărora ea le tăiase unghiile, spunînd: „Of, indolentul meu indolent“.

Ştia totul despre el: că îi place să citească în pat, înainte de a adormi, cărţi pentru copii, ce anume expresie are cînd se duce să se spele pe dinţi, glasul lui răsunător, uşor tremurat, cînd, îmbrăcat în cel mai bun costum al lui, începea o prelegere despre radiaţia neutronică. Ştia că-i place borşul ucrainean cu fasole, ştia cum geme uşor prin somn, întorcîndu-se de pe o parte pe cealaltă. Ştia cît de repede uzează tocul ghetei stîngi şi îşi murdăreşte manşetele

cămăşilor; ştia că-i place să doarmă pe două perne; ştia de teama lui ascunsă cînd traversa pieţele din oraş; îi cunoştea mirosul pielii, forma găurilor din ciorapi. Ştia cum fredonează cînd e flămînd şi aşteaptă masa de prînz, ce formă au unghiile la degetele lui mari de la picioare, cunoştea diminutivul cu care îl striga mamă-sa pe cînd avea doi ani; îi cunoştea mersul tîrşîit; ţinea minte numele băieţilor care se bătuseră cu el în grupa mare de la grădiniţă. Îi cunoştea firea zeflemistă, obiceiul de a-i zădărî pe Tolea, pe Nadia, pe prieteni. Chiar şi acum, cînd era aproape în permanenţă tare prost dispus, Strum o sîcîia cu faptul că Maria Ivanovna Sokolova, o apropiată a ei, citea puţin, iar odată, într-o discuţie, îl confundase pe Balzac cu Flaubert.

Ştia s-o ironizeze cu măiestrie pe Liudmila, încît ea întotdeauna se enerva. Chiar şi de astă dată i-a replicat cu seriozitate, supărată, luînd apărarea prietenei sale:

— Tu întotdeauna îţi baţi joc de cei care-ţi sînt apropiaţi. Maşenka are un gust infailibil, ea nici nu are nevoie să citească mult, întotdeauna simte repede o carte bună.

— Desigur, desigur, spunea el. Ea e convinsă că *Max şi Moritz* e scrisă de Anatole France.

Îi cunoştea pasiunea pentru muzică, vederile politice. Îl văzuse odată plîngînd, văzuse cum, cuprins de turbare, şi-a rupt cămaşa de pe el şi, încurcîndu-se în indispensabili, a sărit într-un picior spre ea cu pumnul ridicat, gata s-o lovească. Observase francheţea lui tăioasă, îndrăzneaţă, însufleţirea lui; îl văzuse declamînd versuri; îl văzuse luînd purgative.

Simţea că acum soţul e supărat pe ea, deşi în relaţiile dintre ei părea să nu se fi schimbat nimic. Dar o schimbare exista, iar ea se exprima într-un singur fel: încetase să-i mai vorbească despre munca lui. Îi spunea despre scrisorile primite de la cunoscuţi, despre raţiile la produsele alimentare şi industriale. Uneori, vorbea despre treburile din institut, de la laborator, despre discutarea planului de lucrări, îi povestea despre colaboratori: Savostianov a venit la lucru după o beţie nocturnă şi a adormit, laborantele fierb cartofi sub suflantă, Markov pregăteşte o nouă serie de experimente.

Dar despre activitatea lui, cea lăuntrică, de care vorbea numai şi numai cu Liudmila, nu mai pomenea nimic.

Cîndva i se plînsese într-un fel că, citind chiar unor prieteni apropiaţi nişte reflecţii ale sale încă neduse pînă la capăt, a încercat a doua zi un sentiment neplăcut – activitatea lui i se părea neconvingătoare, încît îi venea greu să se mai apuce de ea.

Unicul om în faţa căruia îşi întorcea pe toate feţele îndoielile, îşi citea însemnările fragmentare, presupunerile fantastice şi orgolioase, fără să simtă, după aceea, nici un fel de stînjeneală, era Liudmila Nikolaevna.

Acum, însă, încetase să mai vorbească cu ea.

Acum, lîncezind, găsea o uşurare în a-i face reproşuri Liudmilei. Se gîndea mereu şi fără întrerupere la mama lui. Deşi niciodată nu-i mai trecuseră prin minte asemenea gînduri, acum fascismul îl făcuse să reflecteze la originea lui evreiască, la faptul că mama lui era evreică.

În adîncul sufletului, îi reproşa Liudmilei atitudinea rece faţă de mama lui. Odată, chiar îi spusese:

— Dacă ai fi reuşit să-ţi normalizezi relaţiile cu mama, acum ar fi locuit împreună cu noi, aici, la Moscova.

Iar ea îşi prefira prin minte toate asprimile şi nedreptăţile săvîrşite de Viktor Pavlovici faţă de fiul ei, Tolea şi, desigur, avea ce să-şi amintească.

Inima i se înrăise, căci prea nedrept fusese el faţă de fiul vitreg, prea multe rele vedea în Tolea, prea anevoie îi ierta neajunsurile. Pe cînd Nadiei îi ierta şi proasta creştere, şi lenea, şi neglijenţa, chiar şi lipsa tragerii de inimă în a-şi ajuta mama la treburile casei.

Se gîndea la mama lui Viktor Pavlovici, destinul ei era groaznic. Dar cum putea Viktor să-i ceară Liudmilei să aibă o atitudine prietenoasă faţă de Anna Semionovna, cînd bătrîna se purta urît cu Tolea? Din cauza aceasta, fiecare scrisoare a ei, fiecare venire a ei la Moscova îi erau nesuferite. Nadia, Nadia şi iar Nadia… Nadia are ochii lui Viktor… Nadia e distrată, Nadia e spirituală, Nadia e gînditoare. Tandreţea şi dragostea Annei Semionovna faţă de fiu se îngemănau cu dragostea şi tandreţea faţă de nepoţică. Pe cînd Tolea nici măcar furculiţa n-o ţinea aşa cum o ţine Viktor Pavlovici.

Şi, ciudat lucru, în ultima vreme îşi amintea mai des decît înainte de tatăl lui Tolea, adică de primul ei soţ. Ar fi dorit să-i caute rudele, pe sora lui mai mare. Ele s-ar fi bucurat văzînd ochii lui Tolea; sora lui Abarciuk ar fi recunoscut în ochii lui, în degetul mare strîmbat, în nasul lătăreţ ochii, mîinile, nasul fratelui ei.

Şi la fel cum nu voia să-şi amintească tot ceea ce făcuse Viktor Pavlovici bun în relaţiile lui cu Tolea, ea îi ierta acum lui Abarciuk tot răul, pînă şi faptul că o părăsise cu pruncul la sîn, interzicîndu-i să-i dea băiatului numele de familie Abarciuk.

Dimineaţa, Liudmila Nikolaevna rămînea singură acasă. Aştepta acest moment, fiindcă cei apropiaţi o stînjeneau. Toate evenimentele din lume, războiul, destinul surorilor ei,

munca soţului, firea Nadiei, sănătatea mamei, mila faţă de răniţi, durerea pe care o simţea gîndindu-se la cei morţi în prizonieratul german – totul era generat de gîndul chinuitor la fiul ei, de neliniştea pe care o simţea faţă de soarta lui.

Simţea că sentimentele mamei, ale soţului, ale fiicei ei sînt turnate din minereuri deosebite. Ataşamentul şi dragostea lor faţă de Tolea i se păreau lipsite de profunzime. Pentru ei, băiatul acesta era doar o parte din univers, în vreme ce pentru ea întreg universul se confunda cu Tolea.

Treceau zile, treceau săptămîni şi de la Tolea nu sosea nici o scrisoare.

În fiecare zi, radioul transmitea comunicatele *Sovinformbiuro*-ului, în fiecare zi gazetele erau pline de război. Trupele sovietice se retrăgeau. În comunicate şi în ziare se vorbea despre artilerie. Tolea era la artilerie. Dar nici o scrisoare nu sosea de la el.

I se părea că un singur om înţelege cu adevărat aleanul ei – Maria Ivanovna, soţia lui Sokolov.

Liudmilei Nikolaevna nu-i plăcea să menţină relaţii de prietenie cu soţiile altor profesori, o iritau discuţiile despre succesele ştiinţifice ale soţilor, despre rochii sau menajere. Dar probabil că, întrucît firea blîndă a sfioasei Maria Ivanovna era opusă firii ei şi întrucît fusese mişcată de atitudinea femeii faţă de Tolea, s-a ataşat mult de ea.

Cu ea vorbea despre Tolea mai degajat decît cu soţul sau chiar cu mama ei, şi de fiecare dată se simţea sufleteşte mai liniştită, mai uşurată. Aşa se explica faptul că, deşi Maria Ivanovna trecea aproape în fiecare zi pe la familia Strum, Liudmila Nikolaevna se mira mereu cum se face că prietena ei n-a mai venit de atîta vreme, se uita pe fereastră, doar-doar va zări silueta firavă, chipul drag al acesteia.

Dar de la Tolea nu sosea nici o scrisoare.

16

Aleksandra Vladimirovna, Liudmila şi Nadia şedeau în bucătărie. Din cînd în cînd, Nadia vîra în sobă foi mototolite, rupte dintr-un caiet de şcoală, şi de fiecare dată lumina roşie, pe cale să se stingă, prindea puteri, iar soba se umplea de un mănunchi de flăcări efemere. Aleksandra Vladimirovna, uitîndu-se dintr-o parte la fiica sa, zise:

— Ieri am trecut pe la o laborantă, acasă la ea. Doamne, ce înghesuială, ce sărăcie, ce foamete acolo la ele! Noi aici trăim împărăteşte. Se adunaseră vecinii şi începuseră să spună fiecare ce i-a plăcut mai mult înainte de război: una zice – carnea de viţel, alta – ciorba de castraveţi muraţi. Iar fetiţa acestei laborante zice: „Cel mai mult îmi plăcea semnalul de încetare a alarmei“.

Liudmila Nikolaevna tăcea, dar Nadia se minună:

— Bunico, matale ţi-ai făcut aici un milion de cunoscuţi!

— În schimb, tu nu ai nici unul.

— Şi e foarte bine, spuse Liudmila Nikolaevna. Vitea a început să meargă cam des pe la Sokolov. Acolo se adună tot felul de lepădături şi nu înţeleg cum pot, Vitea şi cu Sokolov, să pălăvrăgească ore întregi cu aceşti oameni… Cum de nu li se urăşte să bată apa-n piuă. Şi cum de nu le e milă de Maria Ivanovna, doar femeia asta are nevoie de linişte, iar în prezenţa lor nu e chip nici să stea culcată, nici să mai şadă şi ea, ba, pe deasupra, ei mai şi pufăie necontenit din ţigări.

— Mie de Karimov, tătarul acela, îmi place, spuse Aleksandra Vladimirovna.

— Un tip nesuferit.

— Mama e ca mine, ei nu-i place de nimeni, zise Nadia. Poate numai de Maria Ivanovna.

— Ciudaţi oameni mai sînteţi voi, se miră Aleksandra Vladimirovna, aveţi un anume mediu moscovit al vostru, pe care l-aţi adus aici. Cei de prin trenuri, de la club, de la teatru nu constituie cercul vostru, ai voştri sînt doar cei care şi-au construit vile de vacanţă în acelaşi loc cu voi. Am observat treaba asta şi la Jenia… Există nişte indicii neînsemnate după care îi recunoaşteţi pe oamenii din cercul vostru: „Ah, dar ea e o nulitate, auzi tu, să nu-i placă poezia lui Blok, iar el e un primitiv, nu-l înţelege pe Picasso… Ah, auzi tu, să-i facă ea cadou o vază de cristal. Ce lipsă de gust…“. Viktor măcar e un democrat, prea puţin îi pasă de tot decadentismul ăsta.

— Fleacuri, zise Liudmila. Ce-au a face aici vilele! Există mic-burghezi cu vile şi fără vile. Cu asemenea oameni nici nu trebuie să te întîlneşti, e dezgustător.

Aleksandra Vladimirovna observa că fiica este tot mai des pornită împotriva ei.

Cît despre Liudmila Nikolaevna, ea îi dădea sfaturi soţului, îi făcea observaţii Nadiei, o certa pentru pozne şi îi ierta poznele, o răsfăţa şi îi refuza răsfăţul, dar simţea că mama ei are o anume atitudine faţă de faptele sale. Ce-i drept, Aleksandra Vladimirovna nu dădea glas acestei atitudini, dar ea exista. Se întîmpla ca Strum să schimbe

priviri cu soacra, iar în ochii lui apărea o expresie de înţelegere zeflemistă, ca şi cînd ar fi vorbit dinainte cu soacră-sa despre ciudăţeniile din firea Liudmilei. Dar aici n-avea importanţă dacă vorbiseră sau nu, fapt era că în familie apăruse o nouă forţă, care, prin simpla ei prezenţă, schimbase nişte relaţii intrate în obişnuinţă.

Viktor Pavlovici îi spusese odată Liudmilei că ar trebui să-i cedeze mamei ei întîietatea, ca bătrîna să se simtă stăpînă în casă, şi nu un simplu musafir.

Liudmilei Nikolaevna i s-au părut atunci nesincere cuvintele soţului, ba chiar crezuse că el intenţionează să-şi sublinieze atitudinea deosebită, afectuoasă, faţă de soacră-sa, amintindu-i, fără să vrea, în acest fel atitudinea ei rece faţă de Anna Semionovna, mama lui.

Uneori era geloasă din pricina copiilor, îndeosebi a Nadiei, dar era de rîs şi chiar ruşinos să recunoască aşa ceva faţă de el. Acum însă nu era vorba de gelozie. Cum să admită, fie şi faţă de sine, că mama, care-şi pierduse căminul de la Stalingrad şi găsise un adăpost în casa ei, o enervează şi o deprimă! Dar pînă şi această enervare era ciudată, căci fiinţa concomitent cu dragostea, concomitent cu acordul lăuntric de a-i da, la nevoie, Aleksandrei Vladimirovna pînă şi ultima ei rochie, de a împărţi cu ea ultima bucăţică de pîine.

La rîndul ei, bătrîna simţea, pe neaşteptate, că îi vine ba să plîngă fără nici o pricină, ba să moară, ba să nu se mai întoarcă seara acasă, rămînînd peste noapte să doarmă pe podea, la o colegă de serviciu, ba chiar să-şi facă deodată bagajul şi să plece spre Stalingrad, ca să-i caute pe Serioja, pe Vera, pe Stepan Fiodorovici – nepoţii şi ginerele ei de acolo.

De cele mai multe ori încuviinţa comportarea şi afirmaţiile ginerelui, însă Liudmila nu era de acord cu el aproape niciodată. Nadia observase lucrul ăsta şi îi spunea tatălui:

— Du-te şi plînge-te bunicii că mama te supără.

Aşa se face că şi în seara aceasta Aleksandra Vladimirovna spuse:

— Voi trăiţi aici ca nişte bufniţe, pe cînd Viktor e un om foarte normal.

— Toate astea-s vorbe, răspunse Liudmila, încruntîndu-se. O să vină ea vremea plecării la Moscova, şi atunci dumneata şi Viktor veţi fi fericiţi.

Deodată, Aleksandra Vladimirovna replică:

— Ştii ce, draga mea, cînd va veni vremea întoarcerii la Moscova, eu n-am să plec cu voi, am să rămîn aici. N-am ce

căuta în casa ta, la Moscova. Ai înţeles? Am s-o conving pe Jenia să se mute aici sau am să mă mut eu la ea, la Kuibîşev.

A fost o clipă dificilă în relaţiile dintre mamă şi fiică. Tot ceea ce apăsase greu pe sufletul bătrînei îşi găsise expresia în refuzul ei de a pleca la Moscova. Tot ceea ce se adunase apăsător în sufletul Liudmilei Nikolaevna devenise în acest fel evident, ca şi cum ar fi fost exprimat. Dar ea s-a supărat, de parcă n-ar fi fost cu nimic vinovată faţă de mama sa.

Acum, Aleksandra Vladimirovna se uita la chipul suferind al Liudmilei şi se simţea vinovată. Se gîndea tot mai des, noaptea, la nepotul ei, Serioja – fie că-şi amintea izbucnirile, disputele lui, fie că şi-l imagina în uniformă militară; ochii, de bună seamă, i-au devenit şi mai mari, căci, desigur, slăbise, obrajii i s-au scofîlcit. Îi stîrnea un sentiment deosebit acest fiu al nefericitului ei fecior deportat, pe care părea a-l iubi mai mult decît orice pe lume… Îi spuse Liudmilei:

— Nu te frămînta atîta în legătură cu Tolea. Crede-mă că şi pe mine mă nelinişteşte soarta lui, nu mai puţin decît pe tine.

Dar în aceste cuvinte era ceva fals, care pîngărea dragostea pentru fiica ei, căci, de fapt, nu se neliniştise chiar atît de soarta lui Tolea. Aşa că şi de astă dată, amîndouă sincere pînă la cruzime, s-au speriat de sinceritatea lor şi încercau s-o retracteze.

— „Adevărul e bun, dar dragostea e şi mai bună“, o nouă piesă de Ostrovski, rosti Nadia, iar Aleksandra Vladimirovna se uită cu antipatie, ba chiar cu oarecare spaimă la fetiţa asta de clasa a zecea, care izbutise să înţeleagă ceea ce ea însăşi nu înţelesese încă.

Peste puţin timp sosi Viktor Pavlovici. Descuiase uşa cu cheia sa şi apăruse pe neaşteptate la bucătărie.

— Ce surpriză plăcută, spuse Nadia. Noi credeam că ai să zăboveşti pînă tîrziu la Sokolovi.

— Aaa, sînteţi deja cu toatele acasă, la gura sobei, îmi pare bine, minunat, minunat, rosti el, întinzînd o mînă spre focul din sobă.

— Şterge-ţi nasul, spuse Liudmila. Dar nu înţeleg, ce-o fi atît de minunat!?

Nadia pufni în rîs şi spuse, imitîndu-şi mama:

— N-auzi, şterge-ţi nasul, doar ţi s-a spus o dată.

— Nadia, Nadia, zise Liudmila Nikolaevna pe un ton de avertisment: ea nu împărţea cu nimeni dreptul de a-şi educa soţul.

Viktor Pavlovici glăsui rar:

— Da, da, bate un vînt foarte rece.

Apoi se duse în camera sa, iar prin uşa deschisă îl văzură cum se aşază la birou.

— Tăticul iar scrie pe coperta unei cărţi, anunţă Nadia.

— Nu e treaba ta, spuse Liudmila Nikolaevna şi începu să-i explice mamei: De ce s-o fi bucurat aşa că sîntem toate acasă? Are el o sminteală, se nelinişteşte dacă cineva nu e acasă. Iar acum, preocupat de cine ştie ce idee nedusă pînă la capăt, e bucuros că o asemenea nelinişte nu-l va distrage de la gîndurile lui.

— Mai încet, nu vezi că într-adevăr îl deranjăm? zise Aleksandra Vladimirovna.

— Ba dimpotrivă, se amestecă Nadia, dacă vorbim tare, el nu ne dă atenţie, în schimb, dacă se vorbeşte în şoaptă, apare îndată şi întreabă: „Ce tot şuşotiţi voi acolo?“.

— Nadia, tu vorbeşti despre tatăl tău ca un ghid care le povesteşte turiştilor despre instinctele unor animale.

Izbucniră toate deodată în rîs, privindu-se cu înţeles.

— Mamă, cum de-ai putut matale să mă superi chiar aşa? zise Liudmila Nikolaevna.

Bătrîna o mîngîie pe cap în tăcere.

Au cinat apoi cu toţii în bucătărie. Lui Viktor Pavlovici i se părea că în acea seară căldura din bucătărie era deosebit de plăcută.

Tot ce constituia temelia vieţii sale continua. Ideea unei neaşteptate explicaţii a experienţelor contradictorii acumulate de laborator îl preocupa fără încetare în ultima perioadă.

În timp ce şedea la masa din bucătărie, îl încerca o stranie şi fericită nerăbdare – degetele mîinilor îi tresăltau de dorinţa, cu greu înfrînată, de a apuca un creion.

— Extraordinar a fost astăzi terciul ăsta de hrişcă, zise el, ciocănind cu lingura în farfuria goală.

— E o aluzie? făcu Liudmila Nikolaevna.

În timp ce împingea farfuria spre soţia sa, Viktor Pavlovici întrebă:

— Liuda, mai ţii minte, desigur, ipoteza lui Prout?

Nedumerită, Liudmila Nikolaevna înălţă lingura.

— Asta-i despre originea elementelor, spuse Aleksandra Vladimirovna.

— Ah, da, îmi amintesc, zise Liudmila, toate elementele se trag din hidrogen. Dar ce legătură are asta cu terciul?

— Terciul? întrebă Viktor Pavlovici. Păi cu Prout s-a întîmplat următoarea chestie: el a exprimat o ipoteză în cea mai mare măsură corectă, pentru că pe vremea lui existau erori grosolane în determinarea greutăţilor atomice. Dacă în epoca aceea greutăţile atomice s-ar fi determinat cu precizia

la care au ajuns mai tîrziu Dumas şi Stas, el nu s-ar fi încumetat să presupună că greutăţile atomice ale elementelor sînt multipli ai hidrogenului. A avut dreptate, întrucît greşea.

— Dar ce amestec are, totuşi, terciul? întrebă Nadia.

— Terciul? întrebă, mirat la rîndul său, Strum, apoi, amintindu-şi, spuse: Terciul n-are nici un amestec… În schimb, în acest terci[31] e greu să te dumireşti. O sută de ani le-a trebuit oamenilor ca să se dumirească.

— E cumva tema lecţiei dumitale de astăzi? întrebă Aleksandra Vladimirovna.

— Nu, fleacuri, doar nici măcar lecţii nu mai dau acum. Am potrivit-o şi eu ca nuca-n perete.

Surprinse o privire a soţiei şi simţi că ea a înţeles: îi dădea din nou ghes interesul pentru activitatea lui.

— Cum o mai duci? o întrebă. A mai trecut pe la tine Maria Ivanovna? Ţi-o fi spus, de bună seamă, că a citit *Madame Bovary,* vestita operă a lui Balzac?

— Ei, şi tu, îl dojeni Liudmila Nikolaevna.

A aşteptat pînă noaptea tîrziu ca soţul ei să înceapă a-i povesti despre lucrarea lui, însă el tăcea, aşa că nu l-a întrebat nimic.

17

Cît de naive îi apăreau lui Strum ideile fizicienilor de la jumătatea secolului al XIX-lea, părerile lui Helmholtz, care redusese ştiinţa fizicii la studierea forţelor de atracţie şi de respingere, depinzînd numai şi numai de distanţă.

Cîmpul de forţă – sufletul materiei! O unitate ce întruneşte unda de energie şi o particulă materială…, corpusculii luminoşi… e oare lumina o ploaie torenţială de picături luminoase sau o undă avînd viteza fulgerului?

Teoria cuantică a impus legi noi în locul acelora care guvernau individualităţi fizice: legea probabilităţilor; apoi legile unei statistici deosebite, care înlătură noţiunea de individualitate, recunoscînd numai ansamblurile. Fizicienii secolului trecut trezeau în mintea lui Strum imaginea unor bărbaţi cu mustăţi cănite, în costume, cu gulere scorţoase, scrobite şi cu manşete tari, îngrămădiţi în jurul unei mese de biliard. Aceşti bărbaţi profund gînditori, înarmaţi cu rigle şi cu cronometre, încruntîndu-şi sprîncenele stufoase, măsoară

viteze şi acceleraţii, determină masele bilelor elastice care umplu spaţiul universal verde, de postav.

Numai că spaţiul acesta, măsurat cu tije şi rigle metalice, timpul, cronometrat cu cele mai perfecţionate ceasuri, au început deodată să se deformeze, să se întindă, să se turtească. Imobilitatea lor s-a dovedit a constitui nu fundamentul ştiinţei, ci adevărate gratii şi ziduri ale temniţei ei. A sosit vremea unei judecăţi implacabile, cînd adevăruri milenare au fost declarate erezii. Secole întregi a dormit adevărul, învăluit în străvechi superstiţii, erori, imprecizii, ca în nişte coconi.

Lumea a devenit neeuclidiană, natura ei geometrică s-a format din mase şi din vitezele acestora.

Mişcarea ştiinţifică din lume, eliberată de Einstein din cătuşele timpului şi spaţiului absolut, înainta cu o impetuozitate crescîndă.

Doi torenţi, despărţindu-se – unul avîntîndu-se împreună cu universurile, celălalt grăbindu-se să pătrundă în nucleul atomic –, nu se pierdeau unul de celălalt, chiar dacă unul alerga în lumea parsecilor[32], iar celălalt se măsura în milimicroni. Şi cu cît mai profund pătrundeau fizicienii în adîncurile atomului, cu atît mai clare deveneau, pentru ei, legile care determină luminescenţa stelelor. Radiaţiile infraroşii din fasciculul de unde al galaxiilor îndepărtate au generat reprezentarea unor universuri ce se disociază în spaţiul infinit. Dar merita să preferi un spaţiu finit, cît un bob de mazăre, deformat de viteze şi mase, şi era posibil să-ţi imaginezi că însuşi spaţiul, care atrage după sine galaxiile, este cuprins de dilatare.

Strum avea convingerea că nu există în lume om mai fericit decît omul de ştiinţă… Uneori – dimineaţa, în drum spre institut, şi în timpul plimbării de seară, dar chiar şi în noaptea asta, cînd se gîndea la munca lui – îl cuprindea un simţămînt de fericire, de smerenie şi încîntare.

Forţele ce umplu Universul cu lumina blîndă a stelelor au fost, oare, descătuşate în procesul transformării hidrogenului în heliu?…

Cu doi ani înainte de război, doi tineri germani au provocat fisiunea unor nuclee atomice grele cu ajutorul neutronilor, iar fizicienii sovietici, ajungînd pe alte căi la rezultate similare în cercetările lor, au simţit, deodată, ceea ce cu mii de ani în urmă simţise omul cavernelor aprinzînd primul lui foc…

Cu siguranţă, în secolul al XX-lea, fizica determină principala direcţie în ştiinţă… La fel cum, iată, în anul 1942,

direcţia loviturii principale pentru toate fronturile Războiului Mondial a devenit Stalingradul.

Dar îndată după asemenea gînduri, pe Strum îl urmăreau fără pic de răgaz, pas cu pas, îndoielile, suferinţele, scepticismul.

18

„Vitea, am convingerea că scrisoarea mea va ajunge la tine, cu toate că eu mă aflu în spatele liniei frontului german şi după sîrma ghimpată a unui ghetou evreiesc. Răspunsul tău n-am să-l primesc niciodată, căci eu nu voi mai fi. Doresc ca tu să afli despre zilele mele de pe urmă. Cu acest gînd, îmi este mai uşor să părăsesc viaţa.

Oamenii, Vitea dragă, e greu să-i înţelegi cu adevărat… Pe 7 iulie, nemţii au dat năvală în oraş. În grădina publică, radioul transmitea ultimele ştiri, iar eu plecasem de la policlinică după consultarea unor bolnavi şi m-am oprit în drum să ascult: crainica citea în ucraineană un comunicat despre mersul luptelor. Deodată, am auzit nişte împuşcături în depărtare, apoi cîţiva oameni au trecut în goană prin grădină, iar eu am plecat spre casă şi mă tot miram cum de n-am auzit semnalul de alarmă aeriană. Apoi, pe neaşteptate, am văzut un tanc şi cineva a strigat: «Au pătruns nemţii!».

Eu am zis: «Nu stîrniţi panică»; în ajun, trecusem pe la secretarul sovietului orăşenesc ca să-l întreb despre evacuare, iar el s-a înfuriat: «E prea devreme să vorbim despre asta, noi nici măcar listele nu le-am întocmit». Pe scurt, erau nemţii. Toată noaptea, vecinii mei au circulat unii pe la alţii, cei mai liniştiţi eram doar eu şi copiii mici. Hotărîsem că ce se va întîmpla cu toţi se va întîmpla şi cu mine. La început mă îngrozisem, înţelesesem că n-o să te mai văd niciodată, şi tare mult aş fi dorit să mă mai uit o dată la tine, să-ţi sărut fruntea, ochii, însă după aceea m-am gîndit: de fapt, e o fericire că tu eşti în siguranţă.

Către dimineaţă am aţipit, iar cînd m-am trezit am simţit o groaznică descurajare. Mă aflam în camera mea, în patul meu, dar mă simţeam pierdută, rămasă singură, pe meleaguri străine.

Tot în acea dimineaţă mi s-a amintit ceva ce în anii puterii sovietice uitasem: că sînt evreică. Nemţii treceau pe stradă în camioane şi strigau: *«Juden kaputt!».*

Iar apoi mi-au amintit de acest lucru unii dintre vecinii mei. Soţia portarului stătea sub fereastra mea şi îi spunea unei vecine: «Slavă Domnului că s-a terminat cu jidanii». De unde aşa ceva? Doar fiul ei e căsătorit cu o evreică, iar bătrîna asta se ducea în vizită la el, îmi povestea despre nepoţi.

O altă vecină a mea, văduvă – are o fetiţă de şase ani, cu nişte ochi albaştri minunaţi, Alionuşka, ţi-am scris cîndva despre ea – a intrat la mine şi mi-a spus: «Anna Semionovna, am să vă rog ca spre seară să vă strîngeţi lucrurile, căci am să mă mut eu în camera dumneavoastră». «Bine, atunci eu am să trec în a dumneavoastră.» «Nu, dumneavoastră o să treceţi în cămăruţa din dosul bucătăriei.»

Am refuzat, căci acolo nu este nici fereastră, nici sobă.

Dimineaţa am plecat la policlinică, iar cînd m-am întors, ce mi-au văzut ochii: uşa camerei mele fusese forţată, iar lucrurile azvîrlite în cămăruţa aceea. Vecina mi-a spus: «Mi-am oprit mie divanul, căci oricum n-ar încăpea în noua dumneavoastră odăiţă».

E uluitor, doar absolvise o şcoală tehnică, iar soţul ei răposat fusese un om liniştit şi de ispravă, contabil la o întreprindere. «Acum sînteţi în afara legii», mi-a spus pe un ton care parcă sugera că acest lucru era foarte avantajos pentru ea. În schimb, Alionuşka ei a stat toată seara la mine şi eu i-am spus poveşti. Era petrecerea mea de casă nouă şi nu voia să meargă la culcare, încît, pînă la urmă, mama ei a dus-o în braţe. Iar apoi, Vitenka, policlinica noastră a fost deschisă din nou, însă eu şi încă un medic evreu am fost destituiţi. Am cerut banii pentru ultima lună de serviciu, dar noul director mi-a spus: «N-are decît să vă plătească Stalin, pentru că aţi lucrat pe timpul puterii sovietice, scrieţi-i lui, la Moscova». O infirmieră, Marusia, m-a îmbrăţişat şi a început să bocească încet: «Doamne, Dumnezeule, ce-o să fie cu dumneavoastră, ce-o să se-ntîmple cu dumneavoastră toţi!». Iar doctorul Tkacev mi-a strîns mîna. Nu ştiu ce e mai greu de suportat: bucuria vrăjmaşă sau privirile miloase care i se aruncă unei pisici răpănoase, pe moarte. Nici prin gînd nu-mi trecuse că aveam să trăiesc toate acestea.

Mulţi oameni m-au stupefiat. Şi nu numai dintre cei înapoiaţi, înrăiţi, analfabeţi. Iată, de pildă, un bătrîn pedagog, pensionar, are 75 de ani; el întotdeauna întreba de tine, mă ruga să-ţi transmit salutări şi spunea despre tine: «El e mîndria noastră». Dar în aceste zile blestemate, întîlnindu-mă, nu m-a salutat, mi-a întors spatele. Iar mai apoi mi s-a spus că la o adunare de la comenduire a zis: «S-a purificat aerul, nu mai miroase a usturoi». Ce nevoie o fi avut el să

spună aşa ceva, doar asemenea cuvinte îl dezonorează. Şi cîte calomnii la adresa evreilor au fost rostite la aceeaşi adunare… Dar, desigur, Vitea dragă, nu toţi s-au dus la adunarea aceea. Mulţi au refuzat. Şi, ştii, în mintea mea, încă de pe vremea ţarismului, antisemitismul e legat de patriotismul de paradă al celor din Uniunea Arhanghelul Mihail[33]. Iar aici am văzut că cei care strigă să fie izbăvită Rusia de evrei se înjosesc în faţa nemţilor, sînt jalnici în slugărnicia lor, fiind gata să vîndă Rusia pe treizeci de arginţi nemţeşti. Aşa se face că oameni înapoiaţi de prin mahalale pun stăpînire pe locuinţe, înşfacă plăpumi, haine; de bună seamă că, în trecut, unii ca aceştia îi ucideau pe medici în timpul răscoalelor ce însoţeau epidemiile de holeră. Apoi există oameni becisnici sufleteşte, care încuviinţează orice rele, numai să nu fie cumva suspectaţi că n-ar fi de acord cu autorităţile.

În permanenţă, cunoştinţe ale mele dau cîte o fugă pe la mine cu noutăţi. Toţi au nişte priviri înnebunite, oamenii trăiesc parcă în delir. A apărut o expresie ciudată: «a ascunde lucrurile». Se pare că la vecini ele sînt mai în siguranţă. Ascunderea aceasta a lucrurilor îmi aminteşte de un joc.

Curînd s-a anunţat că evreii vor fi transferaţi, permiţîndu-li-se să ia cu ei cincisprezece kilograme de bagaje. Pe zidurile caselor erau afişate nişte anunţuri gălbui: «Tuturor jidanilor li se pune în vedere să se mute în raionul Oraşul Vechi pînă cel mai tîrziu la data de 15 iulie 1941, orele şase seara». Cei care nu se vor muta vor fi împuşcaţi.

Şi iată, Vitea dragă, sînt şi eu gata de plecare. Am luat cu mine o pernă, puţină lenjerie, ceşcuţa pe care mi-ai dăruit-o tu cîndva, o lingură, un cuţit, două farfurii. Parcă mult îi trebuie unui om? Am luat cîteva instrumente medicale. Am luat scrisorile tale, fotografiile răposatei mele mame şi ale unchiului David şi pe aceea în care apari tu împreună cu tăticul tău, un volumaş de Puşkin, *Lettres de mon moulin*, volumaşul acela de Maupassant în care se află *Une vie*, un mic dicţionar, am luat un Cehov, în care se găsesc *O poveste banală* şi *Arhiereul* – destul ca să se umple cu vîrf coşuleţul meu. Cîte scrisori ţi-am mai scris eu sub acest acoperiş, cîte ore am plîns noaptea din pricina – acum pot să-ţi spun – singurătăţii mele.

Mi-am luat rămas-bun de la casă, de la mica livadă, am şezut cîteva minute sub un pom, mi-am luat rămas-bun de la vecini. Ciudat mai sînt făcuţi unii oameni! Două vecine s-au apucat, în prezenţa mea, să discute care să ia pentru sine scaunele, care birouaşul, dar cînd am început să-mi iau

rămas-bun de la ele, amîndouă au izbucnit în plîns. I-am rugat pe cei din familia Basanko, vecinii mei, ca în cazul în care vei veni, după război, să afli de soarta mea, să-ţi povestească ei cît mai amănunţit ce s-a petrecut, şi mi-au promis. M-a mişcat cîinele nostru de curte, Tobik, care în ultima seară s-a gudurat parcă într-un mod aparte pe lîngă mine.

Dacă vei veni, dă-i ceva de mîncare, ca răsplată pentru buna lui purtare faţă de o jidoavcă bătrînă.

Cînd tocmai mă pregătisem să pornesc la drum şi mă gîndeam cum să-mi tîrăsc coşul pînă în Oraşul Vechi, a sosit pe neaşteptate pacientul meu Şciukin, un om posac şi, pe cît îmi păruse, nu tocmai prietenos. S-a oferit să-mi ducă el bagajele, mi-a dat trei sute de ruble şi a spus că-mi va aduce pîine, o dată pe săptămînă, undeva lîngă gard. Lucrează la o tipografie, n-a fost luat pe front din pricina unei boli de ochi. Înainte de război se trata la mine şi, dacă mi s-ar fi cerut să înşir oamenii cu suflet curat, milos, aş fi rostit zeci de nume, dar pe-al lui, nu. Ştii, Vitea dragă, că după venirea lui m-am simţit din nou om, înseamnă că nu numai un cîine se poate purta omeneşte cu mine.

El mi-a povestit că la tipografie se tipăreşte un ordin: evreilor li se interzice să circule pe trotuare, sînt obligaţi să poarte pe piept un petic galben de forma unei stele în şase colţuri, nu au dreptul să utilizeze mijloacele de transport, băile comunale, să intre în ambulatorii, să meargă la cinema, li se interzice să cumpere unt, ouă, lapte, fructe, pîine albă, carne, toate felurile de legume, în afară de cartofi; cumpărăturile la piaţă sînt permise numai după ora şase seara (cînd ţăranii pleacă). Oraşul Vechi va fi împrejmuit cu sîrmă ghimpată şi ieşirea dincolo de gard este interzisă, fiind posibilă numai sub pază, pentru muncile forţate. În cazul descoperirii unui evreu într-o casă rusească, stăpînul ei va fi împuşcat, ca pentru ascunderea unui partizan.

Socrul lui Şciukin, un ţăran bătrîn sosit din tîrguşorul vecin, Ciudnovo, a văzut că toţi evreii de acolo, purtînd boccele şi geamantane, au fost mînaţi în pădure, apoi dintr-acolo au răzbătut în tot cursul zilei împuşcături şi ţipete înnebunite; nici un om nu s-a mai întors… Iar nemţii care erau încartiruiţi în casa bătrînului au revenit cu maşina seara tîrziu, beţi, şi au continuat să bea pînă-n zori; cîntau şi, fără să se sinchisească de gazda lor, schimbau între ei broşe, inele, brăţări. Nu ştiu dacă e un abuz întîmplător sau o prevestire a destinului care ne aşteaptă şi pe noi.

Cît de trist a fost drumul meu, dragă fiule, pînă în ghetoul acesta medieval! Treceam prin oraşul în care

muncisem timp de douăzeci de ani. Mai întîi am mers pe strada Svecinaia, care era pustie. Dar cînd am ieşit pe Nikolskaia, am văzut sute de oameni care se îndreptau spre acest ghetou blestemat. Strada devenise albă de atîtea boccele şi perne. Bolnavii erau duşi de braţ. Tatăl paralizat al doctorului Margulis era purtat într-o pătură. Un tînăr ducea în braţe o bătrînă, iar în urma lui păşeau soţia şi copiii împovăraţi de boccele. Gordon, responsabilul magazinului de coloniale, un om gras, suferind de astm, era îmbrăcat într-un palton cu guler de blană; îi şiroia sudoarea pe obraji. M-a uluit un tînăr: păşea fără bagaje, cu capul ridicat, cu chipul mîndru şi calm, ţinînd în faţa sa o carte deschisă. Dar cîţi oameni ieşiţi din minţi, copleşiţi de groază se aflau în jur!

Înaintam pe partea carosabilă, iar pe trotuar stăteau oameni şi priveau. O vreme, am mers împreună cu familia Margulis şi auzeam femei oftînd compătimitor. În schimb, de Gordon, cel îmbrăcat cu paltonul de iarnă, rîdeau, cu toate că, te rog să mă crezi, arăta îngrozitor, nicidecum caraghios. Vedeam o mulţime de chipuri cunoscute. Unii chiar mă salutau uşor din cap, luîndu-şi astfel rămas-bun, alţii se întorceau cu spatele. Mi se pare că în această masă de oameni n-au existat priviri indiferente: erau curioase, erau nemiloase, dar în cîteva rînduri am zărit şi ochi înlăcrimaţi.

M-am uitat şi am văzut că, de fapt, erau două mulţimi. Prima – evreii în paltoane, cu căciuli, şi femeile lor în rochii groase, iar a doua – mulţimea de pe trotuare îmbrăcată uşor, ca vara. Rochiţe în culori deschise, bărbaţii fără vestoane, unii cu cămăşi ucrainene înflorate. Mi s-a părut că pînă şi soarele a refuzat să mai lumineze pentru evreii care mergeau pe stradă, ei păşeau printr-un ger nocturn de decembrie.

La intrarea în ghetou mi-am luat rămas-bun de la însoţitorul meu, iar el mi-a arătat un loc lîngă împrejmuirea de sîrmă, unde aveam să ne întîlnim.

Ştii, Vitea dragă, ce am simţit cînd am ajuns dincolo de sîrmă? Crezusem că o să mă cuprindă groaza. Dar, închipuie-ţi, în ţarcul acesta pentru vite am simţit un fel de uşurare. Să nu crezi însă că asta era din pricină că aş avea suflet de roabă. Nu. Nu. Dar în jurul meu erau acum oameni cu acelaşi destin, iar în ghetou nu sînt obligată să circul numai pe partea carosabilă, ca un cal, şi nu întîlnesc priviri pline de răutate, iar oamenii cunoscuţi mă privesc drept în ochi şi nu mă evită. În ţarcul ăsta, toţi poartă pecetea pe care ne-au pus-o fasciştii, şi de aceea pecetea asta nu-mi arde chiar atît de tare sufletul. Aici am început să mă simt nu o vită lipsită de drepturi, ci un om nefericit, ceea ce constituie o uşurare pentru mine.

M-am cazat împreună cu un coleg al meu, medicul internist Sperling, într-o căsuţă de chirpici compusă din două odăiţe. Soţii Sperling au două fiice mari şi un fiu, un băiat de vreo doisprezece ani. Mă uit adesea îndelung la chipul lui slăbuţ, la ochii lui mari, trişti; îl cheamă Iura, dar eu în vreo două rînduri i-am zis Vitea, şi de fiecare dată el m-a corectat: «Eu sînt Iura, nu Vitea».

Cît de diferite sînt firile oamenilor! La cei cincizeci şi opt de ani ai lui, Sperling e plin de energie. A procurat de undeva saltele, gaz, o căruţă de lemne. Într-o noapte i s-a adus acasă un sac cu făină şi o jumătate de sac de fasole. Se bucură de orişice succes al său, ca un tînăr însurăţel. Ieri atîrna nişte covoraşe pe pereţii odăii. «Nu-i nimic, nu-i nimic, o să răzbatem noi prin toate, repeta el mereu. Principalul e să facem rezerve de provizii şi de lemne.»

Mi-a spus că trebuie să se organizeze o şcoală în ghetou. Chiar mi-a propus să-i predau lui Iura lecţii de limba franceză şi să mă plătească pentru fiecare lecţie cu o farfurie de supă. Am acceptat.

Soţia lui Sperling, grasa Fanny Borisovna, oftează mereu: «S-a dus totul, ne-am prăpădit», dar, în acelaşi timp, e cu ochii-n patru ca nu cumva fiica ei mai mare, Liuba, o fiinţă bună şi drăgălaşă, să dea cuiva vreun pumn de fasole sau vreo bucăţică de pîine. Cît despre cea mai mică, favorita mamei, Alia, e un adevărat drac împieliţat: autoritară, iscoditoare, zgîrcită; se răsteşte la tatăl şi la sora ei. Venise în vizită de la Moscova înainte de război şi n-a mai putut pleca.

Dumnezeule, ce lipsuri îndură oamenii din jurul meu! Dacă cei ce obişnuiesc să vorbească de bogăţia evreilor şi de faptul că întotdeauna au ei cîte ceva pus deoparte pentru zile negre ar arunca o privire în Oraşul nostru Vechi! Căci uite, zilele negre au venit, mai negre de-atît nici că se poate. Doar în Oraşul Vechi nu sînt numai strămutaţii cu cele cincisprezece kilograme de bagaje; aici au locuit dintotdeauna meseriaşii – bătrîni, muncitori, infirmiere. În ce cumplită înghesuială au trăit şi trăiesc ei! Dar ce mănîncă! De-ai vedea şi tu aceste colibe pe jumătate prăbuşite, afundate în pămînt!

Vitea dragă, aici sînt mulţi oameni răi – lacomi, şireţi, chiar gata să trădeze. Dar există un ins îngrozitor, Epstein, care a ajuns la noi din nu ştiu ce orăşel polonez. Poartă o banderolă pe braţ şi îi însoţeşte pe nemţi la percheziţii, participă la interogatorii, se ţine de beţii cu poliţaii ucraineni, iar ei îl trimit prin case să stoarcă votcă, bani, alimente. L-am văzut de vreo două ori – înalt, arătos, îmbrăcat într-un costum

şic de culoare crem; pînă şi steaua cea galbenă, prinsă de vestonul lui, arată ca o crizantemă.

Dar vreau să-ţi mai spun ceva. Eu niciodată nu m-am simţit evreică; încă din anii copilăriei am crescut între prietene rusoaice, dintre poeţi cel mai mult îmi plăceau Puşkin şi Nekrasov, iar piesa la care am plîns împreună cu toţi spectatorii din sală, cu întreaga reuniune judeţeană a medicilor, prezentă la acel spectacol, a fost *Unchiul Vania*, cu Stanislavski. Iar cîndva, Vitea dragă, cînd eram o fetiţă de paisprezece ani, familia mea se pregătea să emigreze în America de Sud şi eu i-am spus tatei: «N-am să plec nicăieri din Rusia, mai bine mă înec». Şi n-am plecat.

Dar iată că, în aceste zile cumplite, inima mea a fost potopită de o dragoste maternă pentru poporul evreu. Mai înainte nu cunoscusem această dragoste. Se aseamănă cu dragostea mea pentru tine, fiule scump.

Vizitez bolnavi la domiciliu. În odăi minuscule sînt înghesuiţi zeci de oameni: bătrîni pe jumătate orbi, sugari, femei gravide. Mă obişnuisem să caut în ochii oamenilor simptomele bolilor – glaucomuri, cataracte. Acum, însă, nu mai pot să mă uit astfel în ochii oamenilor, căci acolo văd doar oglindirea unui suflet. A unui suflet bun, Vitea! A unui suflet trist şi bun, surîzător şi oropsit, învins de oprimare şi, în acelaşi timp, ridicîndu-se deasupra oprimării. A unui suflet puternic, Vitea!

Dac-ai vedea cu cîtă grijă mă întreabă de tine bătrînii şi bătrînele! Cu cîtă căldură mă consolează nişte oameni în faţa cărora eu nu mă plîng de nimic, oameni a căror situaţie este mai groaznică decît a mea.

Uneori mi se pare că nu eu merg la bolnavi, ci dimpotrivă, un generos medic din popor îmi lecuieşte sufletul. Şi cu ce gesturi emoţionante mi se înmînează, în schimbul îngrijirilor, o bucăţică de pîine, o ceapă, un pumn de fasole!

Crede-mă, însă, Vitea dragă, că aici nu e vorba de onorariu pentru vizite! Cînd un bătrîn muncitor îmi strînge mîna, punîndu-mi în poşetă doi-trei cartofi, şi spune: «Da, da, doamnă doctor, vă rog mult», mă podidesc lacrimile. E ceva atît de pur, de părintesc, de bun în acest gest, că nu sînt în stare să-ţi redau în cuvinte ceea ce simt.

Nu vreau să te consolez spunîndu-ţi că aş fi trăit uşor în acest timp. Mai degrabă să te minunezi cum de nu mi s-a frînt de tot inima de durere. Dar să nu te chinuie gîndul că aş fi suferit de foame, dimpotrivă, în toată această perioadă nu am fost niciodată flămîndă. Şi încă ceva: nu m-am simţit singură.

Ce să-ţi spun despre oameni? Mă uimesc prin bune şi rele. Sînt extrem de diverşi, cu toate că trăiesc acelaşi destin. Dar, închipuie-ţi, dacă în timpul unei furtuni majoritatea caută să se ascundă de ploaia torenţială, asta nu înseamnă că toţi oamenii sînt la fel. Pînă şi de ploaie, fiecare se ascunde în felul său.

Doctorul Sperling este încredinţat că persecuţiile evreilor sînt temporare, cîtă vreme va fi război. Oameni de felul lui nu sînt puţini, iar eu observ următorul lucru: cu cît este mai mare optimismul lor, cu atît sînt ei mai meschini, mai egoişti. Dacă vine cineva la noi în timpul prînzului, îndată Alia şi Fanny Borisovna ascund mîncarea.

Familia Sperling se poartă bine cu mine, mai ales dacă ai în vedere că eu mănînc puţin şi aduc mai multe alimente decît consum. Dar am hotărît să plec de la ei, căci îmi sînt nesuferiţi. Îmi caut un colţişor. Cu cît mai multă tristeţe se acumulează într-un om, cu cît speră mai puţin să supravieţuiască, cu atît este mai generos, mai îngăduitor, mai bun.

Sărăcimea, tinichigiii, micii croitori condamnaţi la pieire sînt incomparabil mai nobili, mai generoşi şi mai înţelepţi decît cei care au izbutit să strîngă ceva rezerve de alimente. Cîteva învăţătoare tinere, un excentric – bătrînul învăţător şi şahist Spielberg –, nişte bibliotecare zgîrcite la vorbă, inginerul Reivici, care e mai neajutorat decît un copil, dar visează să înarmeze ghetoul cu nişte grenade artizanale, ce oameni minunaţi, lipsiţi de simţ practic, plăcuţi, trişti şi buni la suflet.

Aici mă încredinţez că speranţa aproape niciodată nu e legată de raţiune, ea este iraţională şi cred că a fost generată de instinct.

Oamenii, Vitea, trăiesc aici ca şi cum ar avea încă ani mulţi înainte. Nu pot să-mi dau seama dacă e o prostie sau o soluţie înţeleaptă, pur şi simplu aşa stau lucrurile. M-am supus şi eu acestei legi. Au venit două femei dintr-un tîrguşor şi povestesc aceleaşi fapte pe care mi le-a spus prietenul meu. Nemţii din regiune îi nimicesc pe toţi evreii, fără a cruţa bătrînii şi copiii. De regulă, sosesc cu maşinile soldaţi nemţi însoţiţi de poliţai şi iau pentru lucrări la cîmp cîteva zeci de bărbaţi, aceştia sapă nişte gropi, iar apoi, după două-trei zile, nemţii mînă populaţia evreiască la gropile acelea şi-i împuşcă pe capete. Pretutindeni în tîrguşoarele din jurul oraşului nostru se înalţă asemenea movile evreieşti.

În casa vecină locuieşte o fată din Polonia. Ea povesteşte că acolo omorurile se ţin lanţ, că evreii sînt măcelăriţi pînă la unul şi că numai în cîteva ghetouri din

Varşovia, Łódź, Radom evreii sînt încă în viaţă. Iar cînd am reflectat la toate astea, mi-a devenit absolut limpede că noi am fost adunaţi aici nu ca să fim conservaţi, ca zimbrii din Belovejskaia Puşcia, ci pentru sacrificare. Conform unui plan, ne va veni şi nouă rîndul peste o săptămînă, două. Dar, imaginează-ţi, deşi înţeleg asta, eu continui să-i tratez pe bolnavi şi le spun: «Dacă faceţi sistematic spălături la ochi cu acest medicament, peste două-trei săptămîni o să fiţi bine». Am sub observaţie un bătrîn căruia peste şase luni sau un an i s-ar putea opera cataracta.

Îi predau lui Iura lecţii de limba franceză şi mă supăr cînd face greşeli de pronunţie.

Dar tot aici nemţii, dînd buzna în ghetou, se dedau la jafuri, santinelele trag de dincolo de sîrmă în copii, ca să se distreze, şi mereu alţi şi alţi oameni confirmă că destinul nostru poate fi decis în orice zi.

Iată, deci, care e situaţia – oamenii continuă să-şi vadă de traiul lor. Ba chiar nu demult a fost şi o nuntă aici, la noi. Zvonurile se nasc cu zecile. Astfel, un vecin ne anunţă, înecîndu-se de bucurie, că trupele noastre au trecut la ofensivă şi nemţii fug. Ori, pe neaşteptate, se iscă zvonul că guvernul sovietic şi Churchill i-au adresat lui Hitler un ultimatum, iar el a dat ordin să se înceteze cu uciderea evreilor. Sau se spune că se va proceda la un schimb de evrei cu prizonieri nemţi.

Se pare că nicăieri nu există atîtea speranţe ca într-un ghetou. Lumea e plină de evenimente şi rostul, cauza tuturor evenimentelor este mereu una singură: salvarea evreilor. Ce bogăţie a speranţei!

Iar sursa acestor speranţe este, şi ea, una singură – instinctul vieţii, care se opune, fără nici o logică, îngrozitoarei necesităţi ca noi să pierim fără urmă. Şi iată că privesc în jur şi nu-mi vine a crede: e cu putinţă oare ca noi toţi să fim nişte condamnaţi care îşi aşteaptă execuţia? Frizeri, cizmari, croitori, medici, sobari – toţi lucrează. S-a deschis chiar o mică maternitate, mai bine zis ceva care aduce a maternitate. Sînt întinse rufe la uscat, se spală, se pregăteşte prînzul, copiii merg, începînd cu 1 septembrie, la şcoală, iar mamele îi întreabă pe învăţători de notele lor.

Bătrînul Spielberg a dat la legat cîteva cărţi. Ania Sperling face dimineaţa gimnastică, iar înainte de culcare îşi pune părul pe moaţe; se ceartă cu tatăl ei, pretinzîndu-i nişte cupoane, două la număr, dintr-o ţesătură de vară.

Iar eu de dimineaţa pînă noaptea sînt ocupată, vizitez bolnavi, dau lecţii, cîrpesc, spăl rufe, mă pregătesc pentru iarnă, îmi căptuşesc cu vată pardesiul. Ascult istorisiri despre

represaliile abătute asupra unor evrei: o cunoscută, soţia unui jurisconsult, a fost bătută pînă la pierderea cunoştinţei, deoarece cumpărase un ou de raţă pentru copilul ei; un băieţel, fiul farmacistului Sirota, a fost împuşcat în umăr cînd încerca să se strecoare pe sub sîrmă ca să-şi ia mingea care se rostogolise afară. Şi iarăşi zvonuri, zvonuri, zvonuri.

Acum, însă, iată şi ceva real. Astăzi, nemţii au mînat din lagăr optzeci de bărbaţi tineri la nişte lucrări, ei ziceau că la cules cartofi, şi unii chiar s-au bucurat: or reuşi, poate, să aducă ceva cartofi pentru ai lor. Eu, însă, am înţeles despre ce cartofi e vorba.

Noaptea în ghetou este un timp deosebit, Vitea. Ţii minte, prietene, că te povăţuiam mereu să-mi spui adevărul; întotdeauna fiul trebuie să-i spună mamei adevărul. Dar sigur că şi mama este datoare să-i spună fiului ei adevărul. Să nu crezi, Vitea dragă, că mama ta e un om puternic. Sînt un om slab. Mă tem de durere şi ezit cînd trebuie să mă aşez pe scaun la stomatolog. În copilărie mă temeam de tunet, mă temeam de întuneric. Cînd am îmbătrînit, mă temeam de boli, de singurătate, mă temeam că, îmbolnăvindu-mă, n-am să mai pot munci, am să devin o povară pentru tine, iar tu ai să mă faci s-o simt. Mă temeam de război. Acum, noaptea, Vitea, mă cuprinde o spaimă care face să-mi îngheţe inima. Mă aşteaptă pieirea. Îmi vine să te chem în ajutor.

Cîndva, cînd erai copil, alergai la mine căutînd apărare. Iar acum, în momentele de slăbiciune, îmi vine să-mi ascund capul pe genunchii tăi, pentru ca tu, înţeleptul, puternicul, să mă protejezi, să mă aperi. Eu nu sînt numai tare din fire, Vitea, sînt, în acelaşi timp, şi slabă. Mă gîndesc adesea la sinucidere, dar nu ştiu dacă slăbiciunea sau puterea ori, poate, o speranţă absurdă mă reţine.

Dar destul cu asta. Mi se întîmplă să aţipesc şi să visez. Adesea o văd în vis pe mama, răposata, şi stau de vorbă cu ea. Astăzi l-am văzut în vis pe Saşenka Şapoşnikov, de pe vremea cînd ne aflam cu toţii la Paris, dar pe tine nu te-am visat, cu toate că mă gîndesc în permanenţă la tine, chiar şi în clipe de groaznică tulburare. Mă trezesc şi deodată văd tavanul acesta, îmi aduc aminte că pe pămîntul ţării noastre sînt nemţii, că sînt o leproasă. Încît mi se pare că nu m-am trezit, ci dimpotrivă, că am adormit şi visez.

Dar trec cîteva minute şi aud cum Ania se ciondăneşte cu Alia – al cui e rîndul să se ducă la fîntînă –, aud pe cineva spunînd că azi-noapte, pe o stradă vecină, nemţii i-au sfărîmat capul unui bătrîn.

A venit la mine o cunoştinţă, studentă la Institutul Tehnic Pedagogic, ca să mă cheme la un bolnav. Am

constatat că ascundea un locotenent rănit în umăr şi avînd arsuri la un ochi. E un tînăr plăcut la înfăţişare, cu accent de pe Volga. Se strecurase pe timp de noapte prin gardul de sîrmă şi găsise adăpost în ghetou. Ochiul s-a dovedit a nu fi vătămat prea tare şi am reuşit să stopez infecţia. Ne-a povestit multe despre lupte, despre fuga trupelor noastre, iar vorbele lui m-au umplut de tristeţe. Vrea să se odihnească puţin, apoi să treacă peste linia frontului. Împreună cu el vor pleca şi cîţiva tineri, unul dintre ei mi-a fost elev. O, Vitea dragă, dac-aş putea să plec cu ei! M-am bucurat atît de mult acordîndu-i ajutor acestui flăcău, mi se părea că iată, în acest fel iau şi eu parte la războiul împotriva fascismului.

I s-au adus cartofi, pîine, fasole, iar o bătrînică i-a împletit ciorapi de lînă.

Astăzi e o zi plină de dramatism. În ajun, Alia a făcut rost printr-o cunoştinţă a ei, rusoaică, de buletinul unei tinere fete rusoaice care-a murit în spital. La noapte, Alia va pleca. Iar astăzi am aflat de la un ţăran cunoscut, care trecea cu căruţa pe lîngă gardul ghetoului, că evreii trimişi la cules de cartofi sapă nişte şanţuri adînci la patru verste de oraş, lîngă aerodrom, pe drumul care duce spre Romanovka. Ţine minte, Vitea, această denumire, căci acolo vei găsi groapa comună în care va zăcea mama ta.

Pînă şi Sperling a înţeles totul, căci e mereu palid, buzele îi tremură şi mă întreabă cu glas pierit: «E oare vreo speranţă ca specialiştii să fie lăsaţi în viaţă?». Într-adevăr, se spune că, în unele tîrguşoare, cei mai buni croitori, cizmari şi medici nu au fost supuşi exterminării.

Şi totuşi, cînd s-a înserat, Sperling a chemat un bătrîn sobar. A făcut o ascunzătoare în perete pentru ceva făină şi sare. Iar eu am citit, împreună cu Iura, din *Lettres de mon moulin.* Ţii minte cum citeam noi, cu glas tare, povestirea noastră preferată, *Les vieux,* şi schimbam priviri, tu şi cu mine, izbucneam în rîs şi amîndoi aveam lacrimi în ochi. Apoi i-am dat lui Iura teme pentru poimîine. Aşa trebuie. Dar ce sentiment apăsător aveam în timp ce mă uitam la micul chip trist al elevului meu, la degetele mîinii lui notînd în caiet numerele exerciţiilor de gramatică pe care i le-am dat spre rezolvare!

Şi cîţi copii ca el mai sînt: ochi fermecători, părul negru, cîrlionţat; printre ei se află, de bună seamă, viitori savanţi, fizicieni, profesori de medicină, muzicieni, poate chiar poeţi.

Îi privesc cum aleargă dimineaţa la şcoală, cu o seriozitate de oameni mari, cu ochii dilataţi într-un fel tragic. Iar uneori încep să se zbenguie, se bat, rîd în hohote şi, cînd

vezi aşa ceva, nu ţi se veseleşte sufletul, ci te cuprinde groaza.

Se spune despre copii că sînt viitorul nostru, dar ce se poate spune despre aceşti copii? Lor nu le este dat să devină muzicieni, cizmari, croitori de elită. Şi astă-noapte mi-am imaginat cu claritate cum toată această lume zgomotoasă de tăicuţi bărboşi, preocupaţi, de băbuţe cîrcotaşe, meştere în pregătitul turtelor dulci cu miere şi al guşilor de gîscă, lumea obiceiurilor de la nunţi, a zicătorilor, a praznicelor de sîmbătă se va duce pe vecie în pămînt, iar după război viaţa va fremăta din nou, însă noi nu vom mai exista, vom pieri, aşa cum au pierit aztecii.

Ţăranul care ne-a adus vestea despre săpatul mormintelor spune că nevasta lui plîngea noaptea şi se văita: «Ce ne facem, că doar ei cos, şi meşteresc cizme, şi tăbăcesc piei, şi dreg ceasuri, şi vînd leacuri la drogherie… Ce-o să fie cînd s-or apuca să-i prăpădească pe toţi?».

Şi am văzut atît de limpede cum cineva, trecînd pe lîngă nişte ruine, spune: «Ţii minte că aici a locuit cîndva o familie de evrei, sobarul Baruh? Într-o sîmbătă seara baba lui şedea pe bancă şi pe lîngă ea se jucau nişte copii». Iar interlocutorul lui va spune: «Aşa e, dar uite, uite colo, sub părul ăla bătrîn, cu pere acrişoare, şedea de obicei o doctoriţă, i-am uitat numele. Mi-am tratat cîndva ochii la ea. După serviciu aducea întotdeauna un scaun împletit şi şedea acolo cu o carte». Chiar aşa va fi, Vitea.

Pare că o undă de groază a trecut peste chipuri, toţi au început să simtă că sorocul se apropie.

Vitea dragă, vreau să-ţi spun… Dar nu, nu asta, nu asta era. Vitea dragă, acum îmi închei scrisoarea, am s-o duc la gardul ghetoului; am să i-o dau prietenului meu. Scrisoarea asta nu poate fi sfîrşită uşor, ea este cea din urmă convorbire cu tine, aşa că, dînd-o dincolo, plec definitiv, nu vei mai afla niciodată despre ultimele ore ale vieţii mele. Aceasta este despărţirea noastră cea mai de pe urmă. Ce-am să-ţi spun ca rămas-bun înaintea despărţirii noastre veşnice? În aceste zile, ca şi toată viaţa, tu ai fost bucuria mea. Îmi aminteam noaptea de tine, hainele tale de copil, cele dintîi cărţi ale tale, îmi aminteam prima ta scrisoare, prima zi de şcoală, îmi aminteam totul, totul, de la primele zile ale vieţii tale şi pînă la ultima veste scurtă venită de la tine, telegrama primită pe 30 iunie. Închideam ochii şi mi se părea, prietene, că m-ai ocrotit de oroarea ce mă ameninţă. Dar cînd îmi aduceam aminte ce se petrece în jur, mă bucuram că nu eşti lîngă mine – fie ca destinul acesta cumplit să te ocolească.

Vitea, eu întotdeauna am fost o singuratică. În nopţile de nesomn, plîngeam de urît. Dar nimeni nu ştia asta. Mă consolam cu gîndul că o să-ţi povestesc cîndva viaţa mea, o să-ţi povestesc de ce am divorţat de tatăl tău, de ce am trăit atîta amar de ani singură. Şi adesea mă gîndeam cum se va mira Vitea aflînd că mama lui a făcut greşeli, şi-a făcut de cap, a fost geloasă, că cineva a fost gelos pe ea, a fost, adică, şi ea la fel ca toţi tinerii. Dar destinul meu e să-mi sfîrşesc viaţa în singurătate, fără să stau mai întîi de vorbă cu tine. Uneori mi se părea că nu trebuie să mă aflu departe de tine, căci prea mult te iubeam, gîndeam că dragostea îmi dă dreptul să fiu cu tine la bătrîneţe. Alteori, însă, mi se părea că nu trebuie să mă aflu împreună cu tine, căci prea mult te iubeam.

Ei, *enfin*... Îţi doresc să fii mereu fericit, împreună cu cei pe care-i iubeşti, care te înconjoară, care ţi-au devenit mai apropiaţi decît mama ta. Iartă-mă.

Din stradă se aud plînsete de femei, înjurăturile unor poliţai, iar eu mă uit la aceste pagini şi mi se pare că sînt apărată de lumea asta îngrozitoare, plină de suferinţă.

Cum să-mi închei scrisoarea? De unde să iau putere pentru asta, fiul meu drag? Există, oare, cuvinte omeneşti în stare să exprime dragostea mea pentru tine? Te sărut, îţi sărut ochii, fruntea, părul.

Nu uita că oricînd, în zile de fericire sau de năpastă, dragostea mamei tale e cu tine, nimeni nu-i în stare s-o ucidă.

Vitea, dragul meu… Iată şi cel din urmă rînd al celei de pe urmă scrisori a mamei către tine. Să trăieşti, să trăieşti, să trăieşti veşnic… Mama."

19

Nicicînd înainte de război, Strum nu s-a gîndit că este evreu, că mama lui este evreică. Niciodată mama lui n-a vorbit cu el despre asta, nici în copilărie, nici în anii studenţiei. Niciodată, în timpul studiilor la Universitatea din Moscova, nici un student, profesor, conducător de seminar n-a adus vorba, în faţa lui, despre asta.

Nicicînd înainte de război, la Institut sau la Academia de Ştiinţe, n-a fost în situaţia să audă discuţii pe o asemenea temă.

Nicicînd, nici măcar o dată n-a simţit dorinţa să vorbească despre asta cu Nadia, adică să-i explice că mama ei este rusoaică, iar tatăl ei, evreu.

Era savanţilor Einstein şi Planck s-a dovedit a fi şi era lui Hitler. Gestapo-ul şi renaşterea în ştiinţă sînt generate de acelaşi timp. Cît de uman este secolul al XIX-lea, secolul fizicii naive, în comparaţie cu secolul XX – secolul XX i-a ucis mama. Există o groaznică asemănare între principiile fascismului şi principiile fizicii contemporane.

Fascismul a renunţat la noţiunea de individualitate, la noţiunea de „om“, şi operează cu colectivităţi enorme. Fizica actuală vorbeşte despre probabilităţi mari şi mici în cadrul unor grupări de indivizi sau altora ca existenţe fizice individuale. Dar oare fascismul, în mecanica lui înspăimîntătoare, nu se bazează pe legea unei politici cuantice, a unei probabilităţi politice?

Fascismul a ajuns la ideea nimicirii unor întregi pături ale populaţiei, a unor comunităţi naţionale şi de rasă pe baza faptului că probabilitatea reacţiei ascunse şi evidente în aceste comunităţi şi pături este mai mare decît în alte grupări sau straturi. O mecanică a probabilităţilor şi a comuniunilor umane.

Dar nu, desigur! Fascismul tocmai de aceea va pieri, pentru că i s-a năzărit să aplice la om legile atomilor şi ale bolovanilor.

Fascismul şi omul nu pot coexista. Cînd învinge fascismul, omul încetează să mai existe, rămîn doar nişte fiinţe modificate lăuntric, cu înfăţişare umană. Dar cînd învinge omul înzestrat cu raţiune şi bunătate, fascismul piere şi cei care s-au resemnat devin din nou oameni.

Nu e oare asta o recunoaştere a ideilor lui Cepîjin despre aluatul dospit, împotriva cărora se ridicase el în vara aceasta? Timpul cînd a discutat cu Cepîjin i se părea infinit depărtat, avea impresia că decenii întregi s-au sedimentat între seara aceea de vară moscovită şi ziua de azi.

I se părea că un alt om, nicidecum Strum, păşise prin piaţa Trubnaia frămîntîndu-se, ascultase, discutase cu aprindere şi sigur de sine.

Mama… Marusia… Tolea…

Erau clipe cînd ştiinţa îi apărea ca o înşelătorie care îl împiedica să vadă demenţa şi cruzimea vieţii.

Dar poate că nu întîmplător ştiinţa devenise însoţitoarea acestui secol îngrozitor, fiindu-i aliată. Cît de însingurat se simţea! Nu avea cui să destăinuie gîndurile care-l frămîntau. Cepîjin era departe. Lui Postoiev toate astea i se păreau bizare şi lipsite de interes.

Sokolov e înclinat spre mistică, spre o ciudată supunere religioasă în faţa cruzimii, a samavolniciei cezarului.

La el în laborator lucrau doi minunaţi oameni de ştiinţă: fizicianul experimentator Markov şi chefliul, inteligentul Savostianov. Dar dacă ar începe să vorbească cu ei despre toate astea, ar fi considerat psihopat.

Scotea din sertarul biroului scrisoarea mamei lui şi o citea din nou.

„Vitea, am convingerea că scrisoarea mea va ajunge la tine, cu toate că eu mă aflu în spatele liniei frontului german şi după sîrma ghimpată a unui ghetou evreiesc… De unde să iau putere, fiul meu drag?…“

Şi o lamă rece îl izbea din nou peste beregată…

20

Liudmila Nikolaevna scoase din cutia poştală o scrisoare cu aspect militar.

Intră cu paşi mari în cameră şi, ţinînd plicul în lumină, rupse marginea hîrtiei grosolane din care era confecţionat.

O clipă şi-a imaginat că din plic vor începe să cadă fotografii de-ale lui Tolea – mititel, de pe vremea cînd încă nici capul nu-l ţinea bine, gol puşcă, întins pe o pernă, cu picioruşele de ursuleţ îndoite în sus, cu buzele bosumflate.

Într-un chip de neînţeles, parcă fără să pătrundă sensul cuvintelor, ci numai aspirînd, absorbind rîndurile înşiruite cu scrisul frumos al unui ştiutor de carte nu prea şcolit, a înţeles: băiatul ei este în viaţă, e-n viaţă.

Citind apoi mai cu atenţie, află că Tolea e rănit grav la piept şi la un şold, că a pierdut mult sînge, este slăbit, nu poate să scrie singur şi că de patru săptămîni face febră… Totuşi, lacrimi de fericire îi împăienjeneau ochii, căci prea mare îi fusese disperarea cu o clipă mai înainte.

A ieşit pe scări, a citit iarăşi primele rînduri ale scrisorii şi, de astă dată liniştită, s-a dus în şopronul pentru lemne. Acolo, în penumbra rece, a citit partea din mijloc şi sfîrşitul scrisorii şi a fulgerat-o gîndul că scrisoarea e un rămas-bun rostit înainte de moarte.

A început să vîre lemne în sac şi, cu toate că doctorul ei curant de la policlinica specială din Moscova, din pasajul Gagarin, îi spusese categoric să nu ridice mai mult de trei kilograme şi să facă numai mişcări lente, domoale, ea şi-a

aburcat pe umeri, icnind ţărăneşte, sacul umplut cu butuci jilavi şi, într-o clipită, a urcat la etaj. A lăsat sacul să cadă pe podea, încît vesela de pe masă a prins a vibra şi a zornăi.

Şi-a îmbrăcat paltonul, şi-a pus pe cap o broboadă şi a pornit pe stradă.

Oamenii treceau pe lîngă ea, apoi se uitau în urmă.

Traversă strada; un tramvai începu să sune violent din clopot şi vatmaniţa o ameninţă cu pumnul.

Acum, dacă ar coti la dreapta, ar putea ajunge printr-o străduţă la fabrica unde lucrează mama ei.

Dacă Tolea va muri, tatăl lui nu va afla – în care lagăr să-l caute oare, dar poate că a şi murit de mult…

Porni către Institut să-l găsească pe Viktor Pavlovici. Trecînd pe lîngă casa Sokolovilor, intră în curte, bătu de cîteva ori la o fereastră, însă perdeaua rămase lăsată – Maria Ivanovna nu era acasă.

— Viktor Pavlovici tocmai a trecut spre biroul său, îi spuse cineva la institut şi ea îi mulţumi, cu toate că nu-şi dădea seama cine vorbise cu ea – un cunoscut, un necunoscut, bărbat sau femeie –, apoi porni prin sala laboratorului, unde, ca întotdeauna, ai fi zis că prea puţini fac vreo treabă. De obicei, cel puţin aşa pare, într-un laborator bărbaţii fie pălăvrăgesc, fie se uită într-o carte trăgînd din cînd în cînd din ţigară, în schimb, femeile sînt întotdeauna ocupate: fierb ceai în retorte, îşi şterg cu dizolvant manichiura sau tricotează.

Observa amănuntele, zeci de amănunte, de pildă hîrtia din care un laborant tocmai îşi răsucea ţigara.

Îndată ce intră în biroul lui Viktor Pavlovici, cei de acolo o salutară zgomotos, iar Sokolov se apropie de ea repede, aproape în fugă, agitînd în aer un plic mare, alb, şi spuse:

— Ni se dau speranţe, există un plan, perspectiva reîntoarcerii la Moscova cu tot calabalîcul şi aparatura, cu familiile. Nu-i rău, aşa-i? Ce-i drept, termenele încă nu sînt precizate. Totuşi!

Chipul lui însufleţit, ochii lui i se părură antipatici. Oare şi Maria Ivanovna ar fi alergat la fel de bucuroasă spre ea? Nu, cu siguranţă că nu. Ea ar fi înţeles totul deodată, i-ar fi citit totul pe faţă.

Dac-ar fi ştiut că avea să vadă atîtea chipuri fericite, de bună seamă nu s-ar fi dus la Viktor. Căci iată, şi el este bucuros, iar bucuria lui va sosi acasă odată cu el în seara aceea, şi Nadia va fi fericită că vor pleca din acest nesuferit de Kazan.

Dar merită oare toţi oamenii, atîţia cîţi există, sîngele tînăr cu care se plăteşte această bucurie?

Îşi ridică mustrător ochii spre soţul ei.

Şi ochii lui înţelegători, plini de nelinişte, priviră în ochii ei mohorîţi.

Cînd rămaseră singuri, el îi spuse că înţelesese, îndată ce o văzuse intrînd, că s-a întîmplat o nenorocire.

Citi scrisoarea şi rosti:

— Acum ce e de făcut, Dumnezeule, ce e de făcut?

Îşi îmbrăcă paltonul şi porniră amîndoi spre ieşire.

— N-am să mai vin astăzi, îi spuse el lui Sokolov, care stătea alături de noul şef al secţiei de cadre, Dubenkov, de curînd numit, un om înalt, cu faţa rotundă, într-un veston larg, la modă, totuşi parcă strîmt pentru umerii lui laţi.

Strum, lăsînd pentru o clipă braţul Liudmilei, îi zise aproape în şoaptă lui Dubenkov:

— Noi voiam să începem întocmirea listelor pentru Moscova, însă astăzi n-am să pot, am să vă explic după aceea.

— N-aveţi motive să vă neliniştiţi, Viktor Pavlovici, răspunse Dubenkov cu o voce joasă de bas. N-avem de ce să ne grăbim deocamdată. E o planificare de viitor, am să iau asupra mea tot hamalîcul.

Sokolov făcu un semn din mînă, înclină de cîteva ori din cap şi Strum înţelese că-l bănuia că are un nou necaz.

Un vînt rece bîntuia pe străzi şi înălţa praful, cînd răsucindu-l în fuioare, cînd azvîrlindu-l şi împrăştiindu-l brusc, ca pe nişte seminţe negre, bune de aruncat. Se simţea o implacabilă asprime în acest vînt gheţos, în ciocnetul ca de oase al ramurilor, în albăstrimea rece a şinelor de tramvai.

Liudmila îşi întoarse spre Viktor Pavlovici faţa parcă întinerită de suferinţă, suptă, îngheţată şi se uită scrutător, implorator la el.

Cîndva, avuseseră o pisică tînără care, la prima fătare, nu putea să nască un pisoi şi, pe moarte fiind, se tîrîse spre Strum miorlăind prelung şi uitîndu-se la el cu nişte ochi luminoşi, larg deschişi. Dar acum pe cine să rogi, pe cine să implori, sub acest enorm cer pustiu, pe pămîntul acesta prăfos, necruţător?

— Uite spitalul în care am lucrat, rosti ea.

— Liuda, spuse el brusc, ce-ar fi să intri în spital, doar ţie cei de acolo îţi vor decoda numărul poştei de campanie. Cum de nu mi-a trecut asta prin minte mai devreme!

Văzu cum Liudmila Nikolaevna urcă treptele şi începe să vorbească cu portarul.

Strum se plimba pe trotuar pînă după colţ şi se întorcea iarăşi spre intrarea în spital. Trecătorii grăbeau pe lîngă el, purtînd plase cu borcane de sticlă în care pluteau, într-o zeamă tulbure, macaroane şi bucăţi de cartofi cenuşii.

— Vitea, se auzi strigat de soţie.

După glas înţelese că s-a calmat.

— În fine, zise ea. E la Saratov. Din întîmplare, locţiitorul medicului-şef a fost acolo nu demult. Mi-a notat strada şi numărul casei.

Deodată s-au iscat o mulţime de probleme, de întrebări – cînd pleacă într-acolo un vapor, cum se poate obţine un bilet, trebuiau adunate nişte lucruri, alimente, împrumutaţi ceva bani, procurată o delegaţie.

Totuşi, Liudmila Nikolaevna a plecat fără bagaj şi fără alimente, aproape fără bani, iar pe punte a pătruns fără să aibă bilet, profitînd de înghesuiala şi agitaţia generală care domneau la îmbarcare.

Ducea cu ea, în seara aceea întunecoasă de toamnă, doar amintirea despărţirii de mama, de soţul ei, de Nadia. Începuseră să foşnească valurile negre lovindu-se de bordurile navei, o pală tăioasă de vînt izbi, vuind şi luînd cu ea stropi din apa fluviului.

21

Dementi Trifonovici Ghetmanov, secretarul comitetului de partid al unei regiuni din Ucraina, acum ocupată de nemţi, fusese numit comisar la un corp de tancuri ce se forma undeva în Ural.

Înainte de a se deplasa la locul serviciului, Ghetmanov zburase cu un Douglas pînă la Ufa, unde se găsea evacuată familia sa.

Tovarăşii, activiştii din Ufa, avuseseră o atitudine plină de grijă faţă de familia lui: condiţiile de trai şi de locuit se dovediseră a nu fi deloc rele. Soţia lui, Galina Terentievna, care înainte de război, datorită unui metabolism defectuos, se remarca prin corpolenţă, nu slăbise deloc, ba chiar se mai rotunjise puţin în timpul evacuării. Cele două fiice şi băiatul, care încă nu mergea la şcoală, aveau un aer sănătos.

Ghetmanov a petrecut cinci zile la Ufa. Înainte de plecare au trecut pe la ei, ca să-şi ia rămas-bun, cîţiva oameni apropiaţi: fratele mai mic al soţiei, locţiitor al şefului

serviciului administrativ de pe lîngă Sovietul comisarilor poporului al Ucrainei, kieveanul Maşciuk, un vechi tovarăş, lucrător al organelor de securitate, care-i devenise cumnat, şi Sagaidak, un activist de marcă din secţia de propagandă a C.C.-ului ucrainean.

Acesta din urmă a sosit la ora unsprezece, cînd copiii se culcaseră, aşa că discuţia se purta cu glas scăzut. Amfitrionul zise:

— N-ar fi bine, tovarăşi, să-i tragem cîte-o duşcă de tărie, adusă de la Moscova?

Totul în făptura lui Ghetmanov, luat în parte, era mare: capul, o adevărată căpăţînă, cu părul zburlit, încărunţit, fruntea lată, vastă, nasul cărnos, palmele, degetele, umerii, grumazul gros, puternic. Dar el însuşi, ca persoană, alcătuit din toate aceste părţi masive, era scund de statură. Şi, ciudat lucru, pe chipul mare atrăgeau atenţia şi se reţineau cu precădere ochii lui mici: ochii lui înguşti, abia vizibili de sub pleoapele umflate. Culoarea lor era incertă – nu se putea distinge care anume predomina: cenuşiul sau albastrul. Dar în privirea lor se putea citi multă ascuţime, vioiciune, o pronunţată agerime.

Galina Terentievna, ridicîndu-şi cu uşurinţă de pe scaun trupul masiv, ieşi din încăpere, iar bărbaţii tăcură o vreme, aşa cum se întîmplă adesea într-o casă de ţară, dar şi la oraş, atunci cînd pe masă urmează să apară băutura. Curînd, Galina Terentievna se întoarse purtînd o tavă. Părea uimitor cum de, în cîteva minute, mîinile ei dolofane izbutiseră să deschidă atîtea cutii de conserve, să adune vesela necesară.

Maşciuk îşi plimbă privirile peste pereţii acoperiţi cu ţesături de casă ucrainene, se uită la sofaua largă, la sticlele şi cutiile de conserve ospitalier aşezate pe masă şi zise:

— Eu ţin minte sofaua asta din locuinţa voastră, Galina Terentievna, şi vă admir că aţi izbutit să o aduceţi de acolo. Înseamnă că aveţi un adevărat talent organizatoric.

— Şi ia aminte, interveni Ghetmanov, cînd a avut loc evacuarea, eu nici nu eram acasă. Ea singură a făcut totul!

— Doar n-aveam s-o las nemţilor, oameni buni, spuse femeia. Şi-apoi, Dima aşa se obişnuise cu ea, că de cum venea de la biroul *obkom*[34]-ului, imediat se întindea pe sofa şi citea acolo materiale.

— Pe dracu', citea! Dormea, zise Sagaidak.

Ea plecă din nou la bucătărie şi Maşciuk spuse şmechereşte, aproape în şoaptă, adresîndu-se lui Ghetmanov:

— Ah, şi mi-o închipui pe doctoriţă, medicul militar cu care a făcut cunoştinţă Dementi Trifonovici al nostru.

— Da, da, sînt sigur că o bagă în viteză, adăugă Sagaidak.

Cel vizat făcu un gest de protest:

— Da' de unde, ce v-a venit! În treaba asta sînt invalid!

— Sigur, nu se lăsă Maşciuk. Dar cine se întorcea la trei noaptea în salon la Kislovodsk?

Oaspeţii izbucniră în hohote, iar Ghetmanov se uită în treacăt, dar pătrunzător, la fratele soţiei sale.

Dar iată că intră Galina Terentievna. După ce se uită pe rînd la bărbaţii care continuau să rîdă, rosti:

— Ei poftim, cum a ieşit nevasta, ei au şi început să-l înveţe pe Dima al meu dracu' ştie ce blestemăţii.

Ghetmanov începu să toarne votcă în păhărele şi toţi prinseră să-şi aleagă, cu un aer preocupat, gustările.

Uitîndu-se la portretul lui Stalin, care atîrna pe perete, stăpînul casei ridică paharul şi spuse:

— Ei, tovarăşi, primul toast să fie pentru părintele nostru, să ne trăiască sănătos.

Rosti aceste cuvinte cu un glas cumva grosolan, tovărăşeşte. Prin tonul voit simplu se dorea exprimat faptul că tuturor le era cunoscută măreţia lui Stalin, însă oamenii adunaţi aici, în jurul mesei, îi închinau paharul, iubind în el, înainte de toate, omul dintr-o bucată, modest şi sensibil. Iar Stalin din portret, mijindu-şi ochii, văzînd bunătăţile de pe masă şi bustul îmbelşugat al Galinei Terentievna, părea a spune: „Uite, dragii mei, am să aprind luleaua, apoi am să şed şi eu mai aproape de voi“.

— Că bine zici, să ne trăiască tătucul, rosti fratele gospodinei, Nikolai Terentievici. Că ce ne-am fi făcut fără el?

Privi într-o parte la Sagaidak, cu paharul la gură, doar-doar acesta va spune ceva, dar marele propagandist se uită la portret parcă gîndind: „Ce să mai vorbim, tătucule, doar tu le ştii pe toate“, şi bău. Băură cu toţii.

Dementi Trifonovici Ghetmanov era de fel din Liven, regiunea Voronej, dar avea legături vechi cu tovarăşii ucraineni, întrucît vreme de mulţi ani îşi desfăşurase activitatea de partid în Ucraina. Legăturile lui cu Kievul erau consolidate prin căsătoria cu Galina Terentievna – numeroasele ei rubedenii ocupau funcţii de vază în aparatul sovietic şi de partid din Ucraina.

Viaţa îi fusese destul de săracă în evenimente spectaculoase. Nu participase la războiul civil. Nu fusese persecutat de jandarmi, iar justiţia ţaristă nu-l deportase niciodată în Siberia. Rapoartele la conferinţe şi congrese le citea, de obicei, după manuscrise dactilografiate. Dar citea

bine, fără poticneli, chiar cu aplomb, deşi nu el scria acele rapoarte. Ce-i drept, nici nu-i era greu să le citească, din moment ce erau scrise cu majuscule, la două rînduri, numele lui Stalin fiind scos în evidenţă prin caractere deosebite, roşii. Fusese cîndva un flăcăiaş isteţ, disciplinat, voise să studieze la un institut de mecanică, dar a fost mobilizat să activeze în organele securităţii şi curînd a ajuns în garda personală a unui secretar de *kraikom*[35]. Apoi, evidenţiindu-se, a fost trimis la o şcoală de partid şi luat, după absolvirea ei, să lucreze în aparatul de partid, mai întîi la secţia instructiv-organizatorică a *kraikom*-ului, apoi în Direcţia de cadre a Comitetului Central. Peste un an a devenit instructor al secţiei pentru cadrele cu funcţii de conducere, iar curînd după anul '37 a ajuns secretar al unui *obkom,* adică, după cum se spunea, stăpînul unei întregi regiuni.

Cuvîntul lui putea decide soarta unui şef de catedră universitară, a unui inginer, a unui director de bancă, a preşedintelui unui sindicat, a unei gospodării agricole colective, a unui spectacol de teatru.

Încrederea partidului! Ghetmanov cunoştea marea importanţă a acestor cuvinte. Partidul îi acorda încredere! Toată munca vieţii sale, în care nu existaseră nici cărţi memorabile, nici descoperiri faimoase, nici bătălii cîştigate, fusese o trudă uriaşă, îndîrjită, precis orientată, deosebită, întotdeauna încordată, fără pic de odihnă. Principalul şi supremul sens al acestei munci consta în faptul că ea se manifesta din porunca partidului şi în numele intereselor partidului. Principala şi suprema recompensă pentru această trudă consta într-un singur lucru – în încrederea partidului.

Hotărîrile lui trebuiau să fie pătrunse de spiritul acestuia, de interesele sale în orice împrejurări, fie că era vorba de soarta unui copil care urma să fie încredinţat unui orfelinat ori de reorganizarea catedrei de biologie a Universităţii, de evacuarea oamenilor dintr-o clădire aparţinînd unei biblioteci sau unui atelier producător de articole din mase plastice. De spiritul partidului trebuie să fie pătrunsă atitudinea conducătorului faţă de funcţia sa, faţă de o carte, faţă de un tablou, aşa încît el este dator să renunţe fără şovăire, oricît ar fi de dificil, la activitatea obişnuită, la o carte preferată, dacă interesele partidului ajung în contradicţie cu simpatiile personale. Dar Ghetmanov ştia că există un grad şi mai înalt al partinităţii; esenţa lui consta în faptul că omul, în general, nu posedă nici înclinaţii, nici simpatii care să poată intra în contradicţie cu spiritul partinităţii, iar tot ceea ce este apropiat şi scump pentru un

conducător de partid tocmai de aceea îi este lui apropiat şi numai de aceea îi este scump, deoarece exprimă spiritul partinităţii.

S-a întîmplat ca sacrificiile pe care le aducea el spiritului partinităţii să fie cumplite, necruţătoare. Căci în acest caz nu mai existau nici concetăţeni, nici învăţători, cărora le era mult îndatorat din tinereţe; aici nu mai trebuia să ia în seamă nici dragostea, nici mila. Aici nu trebuiau să-l neliniştească vorbe de felul: „ne-a întors spatele“, „nu ne-a sprijinit“, „ne-a nenorocit“, „ne-a trădat“… Dar spiritul partinităţii se manifestă prin faptul că tocmai sacrificiul nu este necesar, iar el nu este necesar deoarece, în mod firesc, nişte sentimente personale – iubirea, prietenia, dragostea pentru oamenii din locurile natale – nu pot exista în cazul în care contravin spiritului partinităţii.

Truda oamenilor care deţin încrederea partidului este insesizabilă. Dar această trudă e colosală – aici e nevoie să fie cheltuite generos, fără rezerve, şi mintea, şi sufletul. Forţa conducătorului de partid nu necesită înzestrarea unui savant, talentul unui scriitor. Ea se află undeva mai presus de înzestrare, de talent. Cuvîntul călăuzitor, decisiv al lui Ghetmanov îl ascultau cu aviditate sute de oameni înzestraţi cu darul cercetării, al muzicii, al scrierii de cărţi, chiar dacă el nu numai că nu ştia să cînte cu vocea sau la pian, să creeze spectacole teatrale, ci nu era în stare să aprecieze cu gust şi profunzime nici creaţiile ştiinţei, nici pe ale poeziei, muzicii, picturii… Puterea cuvîntului său decisiv consta în faptul că partidul îi încredinţase lui interesele sale în domeniul culturii şi artei.

E puţin probabil ca vreun tribun al poporului, vreun gînditor să fi putut deţine o atît de mare putere cum deţinea el, secretarul unei organizaţii regionale de partid.

Lui Ghetmanov i se părea că miezul cel mai profund al noţiunii de „încredere a partidului“ îşi găsea expresia în părerea, sentimentul, atitudinea lui Stalin. Tocmai în încrederea lui faţă de tovarăşii săi de luptă, faţă de miniştri, mareşali consta esenţa liniei partidului.

Oaspeţii discutau îndeosebi despre noua activitate, de astă dată militară, care îl aştepta pe Ghetmanov, înţelegînd că el ar fi putut conta pe o numire mai înaltă, căci de obicei, cînd treceau în domeniul militar, oamenii cu poziţia lui în partid deveneau membri ai Consiliilor Militare ale unor armate, iar uneori chiar ale fronturilor.

Primind numirea doar la un corp de armată, s-a alarmat şi s-a indispus, ba chiar s-a interesat prin unul dintre prietenii săi, membru al Biroului Organizatoric al C.C., dacă nu

cumva acolo sus există vreo nemulţumire în ceea ce-l priveşte. Dar, pe cît se părea, nu exista nimic îngrijorător.

Atunci, consolîndu-se, a început să găsească laturile bune ale numirii sale, căci, de bună seamă, trupelor de tancuri le revine misiunea de a decide soarta războiului, ele urmează să acţioneze pe direcţii hotărîtoare. La un corp de tancuri nu e trimis orişicine; mai degrabă poate fi trimis cineva ca membru al Consiliului Militar la o armată prăpădită dintr-un sector secundar, decît la un corp de tancuri. În felul acesta, partidul şi-a exprimat, de fapt, încrederea faţă de el. Totuşi, era amărît; tare mult îi plăcea, după ce îmbrăca uniforma, să rostească, privindu-se în oglindă:

— Membru al Consiliului Militar de armată, comisarul de brigadă Ghetmanov.

Dintr-un motiv de neînţeles, iritarea cea mai mare i-o stîrnea tocmai comandantul acelui corp de tancuri, colonelul Novikov. Nu-l văzuse încă niciodată pe colonel, dar tot ce ştia şi continua să afle despre el nu-i era pe plac.

Prietenii care şedeau acum cu el la masă îi înţelegeau starea sufletească, aşa încît tot ce spuneau ei despre noua lui numire îi făcea plăcere.

Sagaidak zicea că, după toate probabilităţile, corpul de tancuri va fi trimis la Stalingrad, că tovarăşul Stalin îl cunoaşte pe comandantul frontului de la Stalingrad, generalul Eriomenko, de pe vremea războiului civil, încă de la Armata I de Cavalerie, şi vorbeşte adesea cu el la telefon pe I.F., iar cînd se întîmplă să fie la Moscova, tovarăşul Stalin îl invită la el. Nu demult, comandantul frontului a fost la tovarăşul Stalin, la vila acestuia de lîngă Moscova, şi convorbirea lor a durat două ore. E bine să lupţi sub comanda unui om căruia tovarăşul Stalin îi acordă atîta încredere.

Apoi au amintit că Nikita Sergheevici[36] îl ţine minte pe Ghetmanov de cînd au lucrat împreună în Ucraina şi că e un mare noroc pentru el să nimerească pe un front unde Nikita Sergheevici e membru al Consiliului Militar.

— Nu întîmplător l-a trimis tovarăşul Stalin la Stalingrad pe Nikita Sergheevici, zise Nikolai Terentievici. E un front decisiv, pe cine altul să trimită?

Iar Galina Terentievna spuse cu glas înflăcărat:

— Dar ce, pe Dementi Trifonovici întîmplător îl trimite tovarăşul Stalin la un corp de tancuri?

— Drept să spun, rosti fără ocol Ghetmanov, mie mi se pare că a merge la un corp de tancuri este ca şi cînd aş fi avansat de la secretar de *obkom* la secretar de *raikom*[37]. Nu-i cine ştie ce bucurie.

— Ba deloc, ba deloc, interveni cu seriozitate Sagaidak. În numirea aceasta se exprimă încrederea partidului. E un *raikom,* ce-i drept, dar nu unul sătesc, ci de talia Magnitogorskului, a Dneprodzerjinskului. E un corp de armată, dar nu unul oarecare, ci de tancuri!

Maşciuk spuse despre comandantul corpului de tancuri unde Ghetmanov urma să ocupe funcţia de comisar că a fost numit de curînd, că mai înainte nu comandase mari unităţi. Asta i-o spusese un lucrător de la secţia specială a frontului, care sosise de foarte curînd la Ufa.

— Şi uite ce mi-a mai spus, continuă Maşciuk, pentru ca, întrerupîndu-se îndată, să adauge: Dar ce să vă povestesc eu, Dementi Trifonovici, doar dumneavoastră ştiţi, desigur, despre el mai multe decît ştie el însuşi despre sine.

Ghetmanov îşi miji de tot ochii pătrunzători, inteligenţi, şi aşa destul de înguşti, îşi încordă nările cărnoase şi zise:

— Pe naiba, mai multe.

Maşciuk zîmbi abia perceptibil şi toţi cei din jurul mesei observară ironia acestui zîmbet. Ciudat lucru, şi de mirare: deşi în familia Ghetmanovilor el era un om apropiat, ca soţ al unei surori a amfitrioanei, şi cu toate că la întîlnirile familiale Maşciuk era modest, plăcut, pus pe glume, cei ai casei simţeau, totuşi, un soi de încordare ascultîndu-i glasul moale, insinuant şi văzîndu-i ochii negri, liniştiţi, chipul palid, prelung. Ghetmanov însuşi, avînd această senzaţie, nu se mira; înţelegea forţa ce se afla undeva în spatele lui Maşciuk, care cunoştea unele lucruri pe care uneori nici el, Ghetmanov, nu le ştia.

— Şi ce fel de om e? întrebă Sagaidak.

Ghetmanov răspunse cu condescendenţă:

— Păi uite ce fel: un element promovat de nevoile momentului actual, unul care înainte de război nu s-a evidenţiat prin nimic.

— N-a figurat în nomenclatură? întrebă, zîmbind, fratele amfitrioanei.

— Ce să vorbim de nomenclatură, şi Ghetmanov dădu din mînă. Dar e un om util, se spune că e un bun tanchist. În schimb, şef de stat-major al corpului este generalul Neudobnov. Ne-am cunoscut la Congresul al XVIII-lea al partidului. Un bărbat cu judecată.

Maşciuk rosti:

— Neudobnov, Ilarion Innokentievici cumva? Cum să nu. La dînsul începusem să lucrez, apoi soarta ne-a despărţit. Înainte de război ne-am întîlnit în anticameră la Lavrenti Pavlovici[38].

— Ei, v-a despărţit, obiectă zîmbind Sagaidak. Ia tratează tu dialectic problema, caută identitatea şi unitatea, nu contrariul.

Maşciuk spuse:

— Cît de ciudate sînt toate pe timp de război! Un colonel oarecare este promovat comandant de corp, iar un Neudobnov îi ajunge subordonat!

— Îi lipseşte experienţa de război. Trebuie avut în vedere acest lucru, interveni Ghetmanov.

Dar Maşciuk continua să se minuneze:

— Nu, fără glumă. Neudobnov, păi cîte depindeau de un singur cuvînt al lui! Membru de partid cu stagiu dinainte de Revoluţie, o experienţă enormă în activitatea militară şi de stat! Într-o vreme, se credea că va deveni membru al colegiului.

Ceilalţi oaspeţi îl susţinură.

Acum le venea la îndemînă să-şi exprime compasiunea faţă de Ghetmanov, compătimindu-l pe Neudobnov.

— Da, războiul a cam încîlcit lucrurile. De s-ar termina mai repede, zise fratele Galinei Terentievna.

Ghetmanov ridică o mînă cu degetele răşchirate înspre Sagaidak şi spuse:

— L-aţi cunoscut pe Krîmov, de la Moscova, care a ţinut la Kiev, pentru grupul de lectori ai C.C., o conferinţă despre situaţia internaţională?

— Ăla care venea pe acolo înainte de război? Deviaţionistul ăla? Care a lucrat cîndva la Comintern?

— Exact, el e. Ei bine, *komkor*[39]-ul meu s-a hotărît să se căsătorească cu fosta lui soţie.

Noutatea îi făcu pe toţi, cine ştie de ce, să se amuze, cu toate că nici unul nu-i cunoştea nici pe fosta soţie a lui Krîmov, nici pe *komkor*-ul care avea de gînd să se căsătorească cu ea.

Maşciuk spuse:

— Da, nu degeaba cumnăţelul meu şi-a făcut iniţierea în cadrul organelor noastre. Ştie pînă şi de căsătoria asta.

— Ce-i drept, de iscusinţă nu duce lipsă, adăugă Nikolai Terentievici.

— Păi cum altfel… Doar Comandantul Suprem nu-i acceptă pe cei căscaţi.

— Fireşte, numai că Ghetmanov al nostru nu-i nicidecum un căscat, rosti Sagaidak.

Deodată, Maşciuk spuse pe un ton sobru şi obişnuit, ca şi cînd s-ar fi mutat în cabinetul lui oficial:

— Pe Krîmov ăsta îl ţin minte încă de pe vremea cînd venea la Kiev, un tip cam tulbure. Avea o groază de legături, încă din cele mai vechi timpuri, şi cu cei de dreapta, şi cu troţkiştii. Dar ca să tragi o concluzie, ce-i drept…

Vorbea simplu şi deschis, aparent la fel de simplu cum ar putea vorbi despre munca lor directorul unei fabrici de tricotaje sau un profesor de şcoală tehnică. Dar toţi înţelegeau că simplitatea şi degajarea cu care vorbea el erau numai aparente – Maşciuk ştia ca nimeni altul despre ce anume se poate vorbi şi despre ce nu. Iar Ghetmanov, căruia îi plăcea de asemenea să-l uimească pe interlocutor prin îndrăzneală, simplitate şi sinceritate, cunoştea prea bine profunzimea ascunsă ce mocnea sub aparenţa unei conversaţii însufleţite, spontane.

Sagaidak, care de obicei se arăta mai preocupat, mai îngrijorat şi mai serios decît ceilalţi oaspeţi, nu voia să renunţe la uşoara sa bună dispoziţie şi-i explică lui Ghetmanov, cu glas vesel:

— De aceea l-a şi părăsit soţia, că nu era suficient de verificat.

— Bine-ar fi să fi fost aşa, spuse Ghetmanov. Dar tare mă tem că acest *komkor* al meu se va căsători cu o persoană complet străină nouă.

— Ei şi, ce contează? Măcar de-aş avea eu grija asta a ta, se amestecă Galina Terentievna. Principalul e să se iubească unul pe celălalt.

— Dragostea este, desigur, principalul, acest lucru îl ştiu cu toţii şi-l ţin minte, răspunse Ghetmanov, numai că în afară de asta mai există nişte chestii pe care unii oameni sovietici le uită.

— Aşa e, spuse Maşciuk, însă nouă nu ni se cuvine să uităm nimic.

— Iar apoi unii se miră de ce oare C.C. n-a aprobat cutare lucru, de ce aşa, de ce pe dincolo, cînd ei înşişi nu prea pun preţ pe încredere.

Deodată, Galina Terentievna, exprimîndu-şi mirarea, spuse cu glas cîntat:

— E de-a dreptul ciudat să asculte cineva această discuţie a voastră, de parcă războiul nici n-ar exista, ci numai şi numai grijile cu cine se va căsători acest *komkor* şi cine este fostul soţ al viitoarei lui soţii. Tu, Dima, cu cine te-ai pornit să te războieşti?

Se uită cu o privire zeflemitoare la bărbaţi. Încît ai fi zis că frumoşii ei ochi căprui se aseamănă, prin ceva, cu ochii înguşti ai soţului; de bună seamă, prin agerime semănau.

Sagaidak interveni cu un glas pătruns de tristeţe:

— Da' de unde, cum să uităm de război… De pretutindeni, fraţii şi fiii noştri se duc la război – de la ultima casă ţărănească şi pînă la Kremlin. Tocmai de aceea războiul se numeşte mare şi de apărare a patriei.

— Tovarăşul Stalin îl are pe Vasili, fiul său, pilot de vînătoare, apoi tovarăşul Mikoian – fiul lui luptă în aviaţie. Lavrenti Pavlovici, după cîte am auzit, îl are şi el pe fiul lui pe front, numai că nu ştiu la ce armă. Apoi e Timur Frunze, locotenent la infanterie, pare-se… Mai e şi fiul ăluia… al lui Dolores Ibarruri, căzut la Stalingrad.

— Tovarăşul Stalin are doi fii pe front, spuse fratele amfitrioanei. Al doilea, Iakov, a fost comandant de baterie. De fapt, el este primul, Vaska e cel mic şi Iakov e cel mare. Nefericit flăcău, a căzut prizonier.

Amuţi simţind că a atins un subiect despre care, după părerea tovarăşilor mai în vîrstă, nu trebuia să vorbească.

Dorind să spargă gheaţa, Nikolai Terentievici adăugă simplu şi cu nepăsare:

— De altfel, nemţii aruncă manifeste pe de-a-ntregul mincinoase cum că Iakov Stalin le-ar furniza fără nici o reţinere informaţii.

Dar vidul din jurul lui deveni şi mai neplăcut. Vorbise despre ceva ce nu trebuia amintit nici în glumă, nici în serios, ceva ce se cuvenea a fi ţinut sub tăcere. Dacă i s-ar fi năzărit cuiva să-şi exprime indignarea în legătură cu zvonurile care circulau despre relaţiile lui Iosif Vissarionovici cu soţia sa, acest sincer dezminţitor de zvonuri ar fi săvîrşit o gafă nu mai mică decît cel care le răspîndea – discuţia însăşi pe o asemenea temă era inadmisibilă.

Întorcîndu-se brusc spre soţia sa, Ghetmanov zise:

— Scumpa mea, acolo unde Stalin a luat în mîini o problemă, şi a luat-o cu atîta străşnicie, acolo n-au decît să-şi facă doar nemţii probleme.

Iar Nikolai Terentievici prinse cu privirea-i vinovată o scurtă fulgerare în ochii lui Ghetmanov.

Dar, desigur, în jurul acelei mese nu şedeau nişte oameni uşuratici; ei nu se întîlniseră aici pentru ca dintr-o stîngăcie survenită să facă o problemă serioasă, un caz.

Sagaidak începu să vorbească pe un ton binevoitor, tovărăşesc, susţinîndu-l pe Nikolai Terentievici în faţa lui Ghetmanov:

— Bine spus, iar noi haideţi să ne preocupăm ca pe tarlaua noastră să nu facem prostii.

— Şi să nu pălăvrăgim ce nu trebuie, adăugă Ghetmanov.

În faptul că el îşi exprimase aproape direct reproşul şi nu tăcuse era conţinută iertarea lui Nikolai Terentievici, iar Sagaidak şi Maşciuk încuviinţaseră din cap.

Nikolai Terentievici ştia că această insignifiantă gafă se va uita, dar mai ştia şi că ea nu se va uita de tot. Cînd va veni vreodată vorba despre o chestiune de cadre, despre o promovare, o însărcinare de răspundere deosebită, atît Ghetmanov, cît şi Sagaidak şi Maşciuk vor da aprobator din cap la rostirea numelui său, însă în acelaşi timp vor zîmbi uşor din colţul buzelor, iar la întrebarea vreunui interlocutor sîcîitor, vor spune: „Poate că e puţintel nechibzuit", arătînd chiar acest puţintel pe vîrful degetului mic.

În adîncul sufletului lor, toţi îşi dădeau seama că nemţii nu minţeau chiar în aşa hal în privinţa lui Iakov. Dar tocmai de-asta nu trebuia abordată o asemenea temă.

Sagaidak se descurca din cale-afară de bine în astfel de probleme. Lucrase timp îndelungat la o gazetă, unde mai întîi a condus rubrica informaţii, apoi rubrica agricolă, iar mai apoi fusese vreo doi ani redactorul unui ziar republican. Considera că scopul principal al ziarului său e să-l educe pe cititor, şi nu să-i ofere fără discernămînt informaţii haotice despre evenimentele cele mai diverse, adesea întîmplătoare. Dacă redactorul Sagaidak considera oportun să ignore un eveniment, de pildă să treacă sub tăcere o recoltă cumplit de slabă, un poem insuficient de principial în planul ideilor, un tablou formalist, mortalitatea ridicată a şeptelului la vite, un cutremur, naufragiul unui cuirasat, să nu vadă ridicarea unui val oceanic care a măturat pe neaşteptate mii de oameni de pe uscat sau un colosal incendiu la o mină, o făcea deoarece asemenea evenimente nu aveau importanţă pentru el, aşa încît i se părea că nu era nevoie ca ele să preocupe minţile cititorilor, ziariştilor şi scriitorilor. Uneori trebuia să explice într-o manieră deosebită un eveniment sau altul din viaţă, şi se întîmpla ca această explicaţie să fie uimitor de îndrăzneaţă, neobişnuită, să contravină reprezentărilor familiare. I se părea că forţa lui de redactor, experienţa, priceperea îşi găseau expresia tocmai în faptul că ştie să imprime în conştiinţa cititorilor concepţii utile, servind unui scop educaţional.

Cînd în timpul înfăptuirii colectivizării totale a agriculturii au apărut excese grosolane, Sagaidak scria, înainte de apariţia articolului lui Stalin, „Ameţeală de pe

urma succeselor“, că foametea în perioada colectivizării totale s-a produs din cauză că chiaburii îngropau dinadins cerealele, că dinadins nu mîncau nici ei înşişi pîine şi că din pricina aceasta se buhăiau, şi că tot dinadins, pentru a face rău statului, mureau sate întregi, cu copii mici, cu bătrîni şi bătrîne.

Apoi, tot în aceleaşi numere, publica materiale în care se afirma că în creşele colhozurilor copiii mănîncă zilnic supă de pasăre, plăcinte şi pîrjoale cu orez. În fapt, însă, copiii se deshidratau şi se buhăiau.

Începuse războiul, unul dintre cele mai cumplite şi mai înspăimîntătoare războaie ce i-au fost sortite Rusiei în cei o mie de ani ai existenţei sale. Şi iată că pe parcursul încercărilor deosebit de crunte ale primelor săptămîni şi luni de război, focul lui nimicitor a pus pe primul loc cursul real, adevărat, fatal al evenimentelor, războiul determina toate destinele, chiar şi pe cel al partidului. Dar îndată ce această perioadă fatală a trecut, dramaturgul Korneiciuk a şi explicat într-o piesă a sa, *Frontul,* că insuccesele războiului s-au datorat unor generali proşti, incapabili să execute ordinele Comandantului Suprem, care n-a greşit niciodată.

În seara aceasta, însă, nu numai lui Nikolai Terentievici i-a fost hărăzit să trăiască clipe neplăcute. Maşciuk, frunzărind un album mare, cu coperte de piele, pe ale cărui file groase de carton erau lipite fotografii, şi-a ridicat deodată atît de expresiv sprîncenele, încît toţi s-au întins, ca la comandă, înspre album. Într-o fotografie apărea Ghetmanov, în cabinetul său de secretar de *obkom* dinainte de război: şedea la un birou vast cît o stepă, îmbrăcat într-o haină de croială cvasimilitară, iar deasupra lui atîrna un portret al lui Stalin atît de mare, cum numai în cabinetul unui secretar de *obkom* putea să se afle. Chipul lui Stalin din portret era mîzgălit cu creioane colorate, sub bărbie i se desenase un barbişon albastru, iar de urechi îi atîrnau nişte cercei azurii.

— Ia te uită, golănaşul de el! exclamă Ghetmanov, şi chiar îşi plesni muiereşte palmele.

Galina Terentievna se necăji rău şi repeta mereu, uitîndu-se pe rînd la musafiri:

— Şi, ştiţi, doar aseară l-am auzit spunînd înainte de culcare: „Eu pe nenea Stalin îl iubesc ca pe tăticu’“.

— Ei, o simplă poznă de copil, spuse Sagaidak.

— Ba nu, asta nu-i poznă, ăsta-i huliganism de cea mai joasă speţă, oftă Ghetmanov.

Se uită la Maşciuk cu o privire scrutătoare. Şi amîndoi îşi amintiră în acel moment una şi aceeaşi întîmplare dinainte de război: un student de la Politehnică, nepotul unui

consătean al lor, aflîndu-se la cămin, trăsese cu o armă cu aer comprimat în portretul lui Stalin.

Ei ştiau că tîmpitul de student făcuse o şotie, fără să urmărească nici un fel de scopuri politice, teroriste. Consăteanul, om de ispravă, director al unei staţiuni de maşini şi tractoare, îl rugase pe Ghetmanov să-i salveze nepotul.

După o şedinţă a biroului *obkom*-ului, Ghetmanov vorbise cu Maşciuk despre cazul acesta.

— Dementi Trifonovici, îi spusese atunci Maşciuk, doar noi nu sîntem copii. Vinovat, nevinovat, ce importanţă mai are asta?… În schimb, uite, dacă eu am să sistez cazul, mîine se va comunica la Moscova, poate chiar lui Lavrenti Pavlovici: Maşciuk a avut o atitudine indulgentă faţă de faptul că se trage în portretul marelui Stalin. Astăzi mă aflu în acest cabinet, iar mîine aş fi pulbere de lagăr. Vreţi să vă luaţi această răspundere? Şi despre dumneavoastră se va spune: astăzi se trage în portret, iar mîine în subiectul portretului, cît despre Ghetmanov, i-o fi simpatic prin ceva acest tînăr ori poate că fapta respectivă îi este pe plac? Ei? O luaţi asupra dumneavoastră?

Peste o lună sau două, Ghetmanov îl întrebase pe Maşciuk:

— Ei, ce se aude cu ţintaşul acela?

Maşciuk, privindu-l cu nişte ochi imperturbabili, îi răspunsese:

— Nici nu merită să întrebaţi de el. S-a dovedit a fi un ticălos, scursoare chiaburească, a recunoscut totul la cercetări.

Iar acum Ghetmanov, privindu-l scrutător pe Maşciuk, repetă:

— Nu, aici nu-i doar o poznă.

— Ei, asta-i, spuse Maşciuk, flăcăul are doar cinci ani, oricum, vîrsta trebuie avută în vedere.

Sagaidak interveni cu un asemenea patetism, încît toţi simţiră căldura cuvintelor lui:

— V-o spun pe aia dreaptă, eu n-am tăria să fiu principial faţă de copii… Ar trebui, dar nu mă ţin puterile. Mă uit la ei şi-mi zic: numai sănătoşi de-ar fi…

Toţi îl priviră cu compasiune pe Sagaidak. Era un tată nefericit. Fiul lui mai mare, Vitali, încă de pe cînd era elev în clasa a noua ducea o viaţă destrăbălată; o dată chiar fusese reţinut de miliţie pentru participarea la un scandal într-un restaurant, iar tatăl lui a fost nevoit să telefoneze locţiitorului ministrului de interne ca să muşamalizeze istoria aceea, în care fuseseră amestecaţi fiii unor oameni de vază – generali,

academicieni, fiica unui scriitor, fiica ministrului agriculturii. În timpul războiului, tînărul Sagaidak îşi manifestase dorinţa să se înroleze ca voluntar în armată, iar tatăl lui îl trimisese la o şcoală de artilerie cu durata de doi ani. Dar Vitali fusese exclus de acolo pentru indisciplină, ameninţat fiind că va fi trimis pe front cu o companie de infanterie.

Acum tînărul Sagaidak se instruia deja de o lună într-o şcoală pentru manipulanţi de aruncătoare şi nu se mai întîmplase nici o boacănă cu el – tatăl şi mama lui erau bucuroşi şi plini de speranţă, dar neliniştea nu le părăsea sufletele.

Cel de-al doilea fiu al lui Sagaidak, Igor, se îmbolnăvise de paralizie infantilă la vîrsta de doi ani, iar urmările acestei boli îl transformaseră într-un invalid – se deplasa în cîrje, căci picioarele lui uscăţive, subţiri erau lipsite de vlagă. Micul Igor nu putea să meargă la şcoală, profesorii veneau la el acasă, iar băiatul învăţa cu plăcere şi sîrguinţă.

N-a existat celebritate în neuropatologie, nu numai în Ucraina, dar nici la Moscova, Leningrad, Tomsk, cu care soţii Sagaidak să nu se fi consultat în privinţa micului Igor. N-a existat medicament nou în străinătate pe care Sagaidak să nu-l fi procurat prin reprezentanţele comerciale sau prin ambasade. Ştia bine că pentru această exagerată dragoste părintească i se pot face şi chiar trebuie să i se facă reproşuri. Dar, în acelaşi timp, ştia că păcatul lui nu este un păcat de moarte. Că doar şi el, avînd de-a face cu puternicul sentiment părintesc al unor lucrători de pe la regiuni, a avut în vedere faptul că oamenii de tip nou îşi iubesc cu deosebită profunzime copiii. Ştia bine că va fi iertat atît pentru doftoroaia adusă de la Odessa cu avionul, ca să-l vadă pe Igor, cît şi pentru ierburile sosite în pachet, prin curier special, de la un sfînt moşneguţ din Orientul Îndepărtat.

— Conducătorii noştri sînt oameni deosebiţi, rosti acum Sagaidak. Nu vorbesc despre tovarăşul Stalin, căci aici în general nici nu încape vorbă, dar şi cei mai apropiaţi colaboratori ai săi… Ei ştiu să pună partidul mai presus de sentimentul patern şi în această problemă.

— Da, ei înţeleg că nu oricui i se poate cere aşa ceva, spuse Ghetmanov, făcînd aluzie la asprimea pe care o manifestase unul dintre secretarii C.C. faţă de propriul fiu căzut în greşeală.

Din acest moment, conversaţia pe tema copiilor s-a urnit într-un chip nou, cu inima deschisă şi cu simplitate.

Ai fi zis că toată puterea lăuntrică a acestor oameni, întreaga lor capacitate de a se bucura sînt legate numai de grija ca obrajii dragilor Tania şi Vitali să fie rumeni, ca

scumpii de Vladimir şi Liudmila să vină cu note bune de la şcoală, să treacă cu succes dintr-un an de studii în următorul.

Galina Terentievna vorbi şi ea despre fetele ei:

— Svetlana a stat prost cu sănătatea pînă la patru ani – mereu colite şi iar colite, că era sleită de puteri, mititica. Şi numai cu un singur leac am vindecat-o: mere date pe răzătoare.

Ghetmanov adăugă:

— Astăzi, înainte să plece la şcoală, mi-a spus: „Mie şi Zoiei ni se spune în clasă fiice de general". Dar Zoia de colo, obraznica, numai ce rîde şi zice: „Ei, scîrţ, mare scofală să fii fiică de general! La noi în clasă e şi o fiică de mareşal, asta mai zic şi eu!".

— Aţi văzut, zise cu glas vesel Sagaidak. Lor niciodată nu le e destul. Mai deunăzi, ce credeţi că-mi zice Igor: „Secretar trei, scîrţ, mare mahăr!".

Nikolai ar fi putut şi el să adauge multe alte amănunte nostime şi vesele despre copiii săi, dar ştia că nu se cuvine să vorbească despre isteţimea lor, odată ce se vorbeşte de isteţimea lui Igor, fiul lui Sagaidak, şi despre cea a fiicelor lui Ghetmanov.

În schimb, Maşciuk, parcă dus pe gînduri, spuse:

— Pentru bătrînii noştri de la ţară era simplu cu copiii.

— Şi totuşi copiii erau iubiţi, adăugă fratele amfitrioanei.

— Erau, desigur, erau iubiţi, dar şi bătuţi, cel puţin eu.

La rîndul său, Ghetmanov începu cu glas cumpănit:

— Mi-am adus aminte cum răposatul tata a plecat în '915 la război. Să nu rîdeţi, că el a ajuns pînă la gradul de subofiţer şi a apucat să primească două cruci Sfîntul Gheorghe. Aşadar, mama îl pregătea de drum, îi pusese în sac nişte obiele, o flanelă de bumbac, cîteva ouă fierte, puţină pîine, acolo, iar eu şi cu soră-mea stăteam culcaţi pe cuptor şi ne uitam cum şade el, în zori, pentru ultima oară la masă. Adusese mai înainte apă în ciubărul din tindă, tăiase ceva lemne, că mama îşi tot amintea dup-aceea…

Dar deodată se uită la ceas şi făcu:

— Oho-ho…

— Deci, pe mîine, zise Sagaidak ridicîndu-se.

— Avionul e la ora şapte.

— De la aerodromul civil? întrebă Maşciuk.

Ghetmanov confirmă din cap.

— E mai bine, spuse Nikolai Terentievici, ridicîndu-se şi el. Că pînă la cel militar sînt cincisprezece kilometri.

— Ce importanţă poate avea asta pentru un soldat? zise Ghetmanov.

Începură să-şi ia rămas-bun, se auziră din nou rîsete, vorbe amestecate, se îmbrăţişară, iar odată ajunşi pe coridor, cînd oaspeţii stăteau gata îmbrăcaţi în paltoane şi cu căciulile pe cap, Ghetmanov spuse:

— Soldatul cu toate se poate acomoda, soldatul cu fum se-ncălzeşte, cu sula se bărbiereşte. Dar uite – să trăiască departe de copii, cu aşa ceva soldatul nu se poate împăca.

Şi după glasul lui, după expresia chipului, după felul cum îl priveau cei care plecau, era evident că în această privinţă nu erau dispuşi să glumească.

22

Tîrziu în noapte, Dementi Trifonovici, îmbrăcat în uniforma militară, scria şezînd la masă. Soţia lui, în capot, stătea alături şi-i urmărea mîna. Ghetmanov împături scrisoarea şi zise:

— Asta e pentru şeful Direcţiei Sanitare a ţinutului, dacă o să ai nevoie de vreun tratament special şi de vreo deplasare pentru consultaţie. Permisul ţi-l aranjează frate-tu, iar ăla îţi dă numai trimiterea.

— Dar împuternicirea pentru primirea raţiilor suplimentare ai scris-o? întrebă soţia.

— De asta nu-i nevoie. Telefonează la administrativul de la *obkom* ori şi mai bine direct, chiar la Puzicenko, o va face el.

Răsfoi pachetul de scrisori, împuterniciri, note pe care le scrisese şi zise:

— Asta-i tot, pare-se.

Tăcură o vreme.

— Mă tem pentru tine, dragostea mea, spuse femeia. Doar te duci la război.

El se ridică şi rosti ritos:

— Să ai grijă de tine, să ai grijă de copii. Coniacul l-ai pus în geamantan?

— L-am pus, l-am pus. Ţii minte că acum vreo doi ani tot aşa mi-ai scris delegaţii în zori şi ai plecat cu avionul la Kislovodsk?

— Acum la Kislovodsk sînt nemţii, spuse el.

Făcu cîţiva paşi prin încăpere, apoi ascultă atent:

— Dorm?
— Sigur că dorm, răspunse Galina Terentievna.

Trecură amîndoi în odaia copiilor. Era ciudat cum aceste două siluete rotofeie, masive se mişcau fără pic de zgomot prin semiîntuneric. Pe pînza albă a pernelor se conturau capetele copiilor adormiţi. Ghetmanov ascultă încordat respiraţia lor ritmică.

Îşi apăsă o palmă pe piept, ca să nu-i tulbure cumva, cu bătăile inimii, pe cei ce dormeau. Aici, în penumbra din odaie, îl cuprindea un chinuitor şi pătrunzător sentiment de duioşie, nelinişte, milă faţă de aceşti copii. Tare mult ar fi dorit să-şi îmbrăţişeze fiul, fetele, să le sărute chipurile somnoroase, îl năpădea o neajutorată gingăşie. Un sentiment de dragoste ce depăşea orice raţiune – şi în acelaşi timp se pierdea cu firea, stătea copleşit, neajutorat.

Nu-l speriau şi nu-l frămîntau gîndurile la munca, nouă pentru el, care îl aştepta. Adesea fusese nevoit să se apuce de cîte o activitate nouă, însă găsea cu uşurinţă linia aceea justă care era tocmai linia principală. Avea convingerea că şi la corpul de tancuri va reuşi să pună în practică această linie.

Dar aici, cum să împleteşti severitatea de fier şi dîrzenia cu duioşia, cu dragostea ce nu cunoaşte nici lege, nici o anume linie?

Se uită în urmă la soţia sa, care stătea cu obrazul proptit ţărăneşte în palmă. În lumina aceea puţină, chipul ei părea mai tras, tînăr, aşa arăta ea atunci cînd, pentru prima oară după căsătorie, s-au dus la mare şi au stat la Hotelul Ucraina, chiar deasupra falezei.

Afară, sub fereastră, se făcu auzit în surdină un uşor claxon de automobil – sosise maşina de la *obkom.* Ghetmanov se întoarse din nou spre copii, desfăcîndu-şi larg braţele. În gestul acesta îşi găsea expresia neajutorarea lui faţă de simţămîntul pe care nu şi-l putea stăpîni.

Pe coridor, după cuvintele şi sărutările de despărţire, a îmbrăcat scurta îmblănită, şi-a pus căciula caucaziană, apoi a rămas locului, aşteptînd ca şoferul să ducă geamantanele.

— Ei, asta-i, rosti el şi deodată îşi scoase căciula, păşi spre soţie şi-o mai îmbrăţişă o dată. În acest nou, ultim rămas-bun, cînd prin uşa întredeschisă pătrundea aerul umed şi rece de-afară, amestecîndu-se cu căldura căminului, cînd pielea aspră, tăbăcită, a scurtei s-a atins de mătasea parfumată a capotului ei, amîndoi au simţit că viaţa lor, care păruse un monolit, s-a despicat brusc şi neliniştea le-a fript inimile.

23

Evghenia Nikolaevna Şapoşnikova se instalase în oraşul Kuibîşev la o bătrînă nemţoaică, Jenny Henrichovna Henrichson, care în vremuri de demult fusese guvernantă în casa familiei Şapoşnikov.

După Stalingrad, i se păruse ciudat să se afle într-o mică încăpere liniştită, alături de o bătrînă care nu mai înceta să se minuneze că fetiţa aceea cu codiţe devenise femeie în toată firea.

Jenny Henrichovna locuia într-o cămăruţă întunecoasă, cîndva destinată servitorilor, în vastul apartament al unei familii de negustori. Acum, în fiecare încăpere de acolo locuia o familie şi fiecare cameră era divizată de mici paravane, perdele, covoare, spătare de divanuri în colţişoare şi unghere unde se dormea, se prînzea, se primeau musafiri, unde o soră medicală făcea injecţii vreunui bătrîn paralizat.

În timpul serii, bucătăria vuia de glasurile locatarilor.

Evgheniei Nikolaevna îi plăcea această bucătărie cu bolţile afumate, cu flăcăruile roşietice-fumegoase ale lămpilor de gătit cu petrol.

Printre rufele ce se uscau pe frînghii se agitau locatari în halate, pufoaice, bluze, sclipeau cuţite. Spălătoresele aplecate deasupra albiilor şi lighenelor stîrneau vălătuci de aburi. Plita vastă nu se încingea niciodată; laturile ei căptuşite cu faianţă îşi răsfrîngeau cu răceală albeaţa, precum pantele înzăpezite ale unui vulcan stins într-o trecută eră geologică.

În apartament locuiau familia unui muncitor-hamal plecat pe front, un doctor ginecolog, un inginer de la o uzină secretă, o mamă necăsătorită, casieră la un magazin de mărfuri raţionalizate, văduva unui frizer ucis pe front, dirigintele poştei, iar în camera cea mai spaţioasă – fostul salon – stătea un director de policlinică.

Apartamentul era vast cît un oraş şi îşi avea chiar propriul nebun, un bătrînel liniştit, cu ochi de căţeluş simpatic şi de treabă.

Oamenii trăiau în mare înghesuială, însă izolaţi şi nu tocmai în bună înţelegere; se supărau, se împăcau, căutau să-şi ascundă unii faţă de alţii traiul intim, dar tot ei ajungeau brusc să-şi destăinuie gălăgios şi fără reţineri, în faţa vecinilor, circumstanţele propriei vieţi.

Evghenia Nikolaevna ar fi vrut să exprime într-o pictură nu obiectele, nu pe locatari, ci sentimentul pe care toate acestea i-l provocau.

Sentimentul acesta era complex şi extrem de greu de redat, încît avea impresia că nici măcar un mare pictor n-ar fi în stare să-l exprime. El rezulta din îmbinarea enormei forţe militare a poporului şi a statului cu această bucătărie întunecoasă, cu sărăcia, bîrfele, meschinăria; din îmbinarea nimicitorului oţel al războiului cu străchinile de la bucătărie, cu cojile de cartofi.

Expresia acestui sentiment frîngea linia, deforma contururile, se revărsa într-un fel de legătură aparent absurdă între nişte imagini spintecate şi petele de lumină.

Bătrîna Henrichson era o fiinţă sfioasă, blîndă şi îndatoritoare. Purta o rochie neagră cu guleraş alb, obrajii îi erau în permanenţă rumeni, cu toate că întotdeauna umbla pe jumătate flămîndă.

În mintea ei rămăseseră vii amintirile ştrengăriilor Liudmilei, pe cînd aceasta era şcolăriţă în clasa întîi, ţinea minte cuvintele nostime pe care le rostea micuţa Marusia, cum Mitea, pe atunci un năpîrstoc de doi ani, intra în sufragerie, gătit cu şorţuleţul lui, şi striga plesnind din palme: „Să păpălim, să păpălim!“.

În prezent, bătrîna era angajată la familia unei femei, medic stomatolog, unde îngrijea de mama bolnavă a acesteia. Doctoriţa pleca pentru cîte cinci-şase zile prin raion, cu foi de drum de la circumscripţia sanitară a oraşului, iar în aceste cazuri Jenny Henrichovna rămînea peste noapte acolo, pentru a-i fi de ajutor bătrînei neputincioase, care, în urma unei congestii cerebrale recente, abia se mai putea ţine pe picioare.

Era aproape complet lipsită de simţul proprietăţii, se scuza tot timpul faţă de Evghenia Nikolaevna, îi cerea permisiunea să lase deschis un oberliht, avînd în vedere escapadele bătrînului ei motan, cu blana tărcată în trei culori. Principalele ei preocupări şi emoţii erau legate de acest motan: nu care cumva să-l supere vecinii.

Un vecin de apartament, inginerul Draghin, şef de secţie, se uita cu o ironie răutăcioasă la chipul ei ridat, la talia feciorelnic zveltă, uscăţivă, la pince-nez-ul ei atîrnînd de un şnur negru. Natura lui plebeiană se revolta cînd vedea că bătrîna rămăsese fidelă amintirilor din trecut, povestind, cu un idiot zîmbet blajin pe buze, cum înainte de Revoluţie îşi ducea elevii în trăsură la plimbare, cum o însoţise pe *madame* la Veneţia, Paris şi Viena. Ce-i drept, mulţi dintre „micuţii“ pe care ea îi alintase deveniseră denikinişti, vranghelişti, fuseseră ucişi de flăcăii roşii, însă pe bătrînă o interesau doar amintirile despre scarlatină, difterie, colite – bolile de care suferiseră cîndva copiii. Evghenia îi spunea lui Draghin:

— Om mai inofensiv şi mai blînd eu n-am întîlnit. Credeţi-mă, ea e mai bună decît toţi cei care locuiesc în acest apartament.

Draghin, fixînd-o pe tînăra femeie bărbăteşte şi fără ocol, drept în ochi, cu o privire pătrunzătoare şi obraznică, răspundea:

— Cîntă, rîndunică, cîntă[40]. V-aţi vîndut nemţilor, tovarăşă Şapoşnikova, pentru un amărît de spaţiu locativ.

Cît despre Jenny Henrichovna, ai fi zis că ea nu iubise deloc copiii sănătoşi. Îi povestea foarte adesea Evgheniei Nikolaevna despre cel mai firav elev al ei, fiul unui fabricant evreu: îi păstra desenele, caietele şi începea să plîngă de fiecare dată cînd ajungea la momentul în care era vorba de moartea acelui copil liniştit.

Trăise la familia Şapoşnikov cu mulţi ani în urmă, dar ţinea minte toate numele şi poreclele copiilor de atunci, iar cînd a aflat că Marusia, sora Evgheniei, a murit, a izbucnit în plîns; scria mereu, cu litere lăbărţate, o scrisoare adresată Aleksandrei Vladimirovna, fosta ei stăpînă, care acum era la Kazan, dar nu izbutea cu nici un chip s-o încheie.

Icrelor de ştiucă ea le spunea caviar şi-i povestea Jeniei Şapoşnikova cum elevii ei de dinainte de Revoluţie primeau la micul dejun o ceaşcă de supă concentrată şi o bucăţică de carne de cerb.

Din raţia ei de alimente îşi hrănea motanul, căruia îi spunea „copilaşul meu scump, de argint“. Motanul se topea după ea şi, cu toate că era un animal ursuz, de îndată ce o zărea pe bătrînă se transfigura, devenind mîngîios, chiar zglobiu.

Draghin o tot întreba ce crede despre Hitler: „Nu-i aşa că vă pare bine?“. Dar vicleana bătrînă se declara antifascistă, iar pe *Führer* îl făcea canibal.

Nu era capabilă de nimic, nu se pricepea să spele, să gătească, iar cînd se ducea la prăvălie să cumpere chibrituri, neapărat vînzătorul îi tăia la repezeală din cartelă raţia de zahăr sau de carne pe o lună întreagă.

Copiii de acum nu semănau deloc cu elevii ei din timpurile acelea, pe care ea le numea „paşnice“. Totul se schimbase, pînă şi jocurile. Fetiţele din perioada „paşnică“ jucau franţuzescul *cerceau,* aruncau cu nişte beţişoare lăcuite şi cu un mic şnur un cerculeţ de cauciuc ori se jucau cu o minge moale, viu colorată, pe care o purtau într-o plasă albă, pe cînd fetele de azi jucau volei, înotau voiniceşte, iar în timpul iernii jucau hochei în pantaloni de schi, ţipau şi fluierau.

Ele ştiau mai multe lucruri decît Jenny Henrichovna despre pensiile de întreţinere, avorturi, legitimaţii de muncă obţinute şi înregistrate pe căi frauduloase, despre locotenenţi-majori şi locotenenţi-colonei care aduceau de pe front untură şi conserve soţiilor altor bărbaţi.

Evgheniei Nikolaevna îi făcea plăcere cînd bătrîna nemţoaică îşi amintea de anii copilăriei ei, de tatăl Jeniei, de fratele Dmitri, pe care Jenny Henrichovna îl ţinea minte mai cu seamă pentru că în timpul cît ea fusese guvernantă, el se îmbolnăvise de tuse convulsivă şi de difterie.

Odată, bătrîna a spus:

— Îmi aduc aminte de ultimii mei stăpîni, din ’917. *Monsieur* era prieten cu ministrul finanţelor – umbla de colo-colo prin sufragerie şi zicea: „Totul s-a prăbuşit, conacele sînt incendiate, fabricile s-au oprit, valuta a căzut, seifurile sînt jefuite“. Şi iată, ca şi acum la voi, toată familia s-a destrămat. *Monsieur, madame* şi *mademoiselle* au plecat în Suedia, elevul meu s-a înrolat voluntar la generalul Kornilov, iar *madame* plîngea: „Zile întregi ne tot despărţim, a venit sfîrşitul“.

Evghenia Nikolaevna a zîmbit atunci cu tristeţe, fără să răspundă. Dar într-o seară a venit sectoristul şi i-a înmînat bătrînei o citaţie. Jenny Henrichovna şi-a pus pălăria cu floare albă, a rugat-o pe Evghenia să-i dea cîte ceva motanului de mîncare şi a plecat la miliţie; de acolo, urma să se ducă la mama dentistei, promiţînd că se va întoarce a doua zi. Dar cînd Evghenia Nikolaevna a sosit de la serviciu, a găsit totul vraişte prin cameră, iar vecinii i-au spus că bătrîna fusese ridicată de miliţie.

S-a dus să se intereseze de ea. La miliţie i s-a spus că bătrîna pleacă undeva, în nord, împreună cu un lot de germani.

În ziua următoare, au venit sectoristul şi administratorul casei, care au ridicat un coş sigilat, plin cu cîrpe vechi, fotografii şi scrisori, toate îngălbenite de vreme.

Jenia s-a dus la NKVD[41] ca să afle cum i se poate trimite bătrînei o haină de iarnă. Omul de la ghişeu a întrebat-o:

— Dar dumneavoastră ce sînteţi? Nemţoaică cumva?

— Nu, sînt rusoaică.

— Duceţi-vă acasă. Nu deranjaţi oamenii cu întrebări dintr-astea.

— Bine, dar eu m-am interesat de nişte schimburi pentru iarnă.

— Aţi înţeles? a întrebat-o omul de la ghişeu pe un ton atît de calm, încît Evgheniei Nikolaevna i s-a făcut frică.

În aceeaşi seară, i-a ajuns la urechi o discuţie de la bucătărie între cîţiva locatari. Vorbeau despre ea. Auzi glasul cuiva:

— A procedat urît, totuşi.

Altcineva îi răspunse:

— Ba după mine e deşteaptă. Mai întîi a pus un picior, apoi a turnat-o pe bătrînă acolo unde trebuie, a expediat-o şi acum e stăpînă pe cameră.

Interveni un glas bărbătesc:

— Ce mai cameră: o chichineaţă.

Un al patrulea glas adăugă:

— Da, una ca asta se descurcă, şi cu una de teapa ei de bună seamă nu te prăpădeşti.

Pînă şi soarta motanului s-a dovedit a fi tristă. Şedea mereu somnoros, abătut, la bucătărie, în timp ce oamenii îşi dădeau cu părerea ce să facă cu el.

— La dracu' şi cu neamţul ăsta, ziceau femeile.

Pe neaşteptate, Draghin a anunţat că e gata să contribuie la hrănirea motanului. Totuşi, acesta n-a dus-o prea mult în lipsa fostei stăpîne: una dintre vecine, fie accidental, fie într-un moment de supărare, l-a opărit cu apă clocotită, iar motanul a murit.

24

Evgheniei Nikolaevna îi era pe plac viaţa singuratică pe care o ducea în Kuibîşev.

Poate că niciodată nu fusese atît de liberă ca acum. Senzaţia asta de uşurătate şi libertate o încerca în ciuda dificultăţilor vieţii. Mult timp, pînă să izbutească să se înregistreze la Evidenţa Populaţiei, nu primise cartele şi mînca o dată pe zi la cantină, pe baza unor tichete pentru masa de prînz. Încă de dimineaţă mintea îi stătea la ora cînd avea să intre în cantină ca să i se dea o farfurie cu ciorbă.

În această perioadă se gîndea destul de puţin la Novikov. Mai des şi mai mult, aproape în permanenţă, se gîndea la Krîmov, soţul ei, însă căldura lăuntrică, sufletească a acestor gînduri nu era intensă.

Amintirea lui Novikov izbucnea şi dispărea îndată, fără s-o chinuie.

Dar o dată zărise de departe, pe stradă, un militar înalt, într-o manta lungă, şi pentru o clipă i se păruse că e Novikov. Simţise atunci că i se taie răsuflarea, că i se moaie picioarele, iar sentimentul de fericire care o năpădise o făcuse să-şi piardă cumpătul. Însă peste cîteva momente înţelesese că fusese o confuzie şi îndată uitase de emoţie.

În schimb, noaptea se trezea brusc şi se întreba: „De ce nu scrie, doar îmi cunoaşte adresa?“.

Trăia singură, nu-l avea pe aproape nici pe Krîmov, nici pe Novikov, pe nimeni dintre rude şi i se părea că tocmai în această liberă singurătate constă fericirea ei. Dar numai i se părea.

În oraşul Kuibîşev se aflau pe atunci o mulţime de ministere, instituţii, redacţiile unor ziare de la Moscova. Era o capitală provizorie, evacuată din Moscova, cu un corp diplomatic, cu baletul Teatrului Balşoi, cu scriitori de seamă, cu conferenţiari moscoviţi, cu ziarişti străini.

Toate aceste mii de oameni veniţi de la Moscova se oploşiseră prin diverse cămăruţe, pe la hoteluri, în cămine şi se ocupau cu treburile lor obişnuite de şefi de secţii, de directori şi directori generali, comisarii poporului îi conduceau pe oamenii din subordine şi economia naţională, ambasadorii extraordinari şi plenipotenţiari se deplasau în maşini luxoase la recepţiile oferite de conducătorii politicii externe sovietice; Ulanova, Lemeşev, Mihailov îi încîntau pe spectatorii de la reprezentaţiile de balet şi operă; domnul Shapiro, reprezentantul agenţiei United Press, îi punea, la conferinţe de presă, şefului *Sovinformbiuro*-ului, Solomon Abramovici Lozovski, întrebări insidioase; scriitorii trimiteau materiale pentru ziarele din ţară şi de peste hotare, ca şi pentru radio; ziariştii scriau pe teme de război după informaţii culese prin spitale.

Dar modul de viaţă al moscoviţilor devenise aici cu totul altul: *lady* Cripps, soţia ambasadorului extraordinar şi plenipotenţiar al Marii Britanii, cînd pleca după cina care i se servea contra tichet la restaurantul hotelului, învelea cu grijă, într-o hîrtie de ziar, pîinea ce-i mai rămînea şi bucăţelele de zahăr, ca să le ducă la ea în cameră; reprezentanţii unor agenţii de presă cu renume mondial se duceau la piaţă, unde se înghesuiau printre răniţi şi dezbăteau pe îndelete calităţile tutunului neprelucrat, răsucind ei înşişi ţigări de probă, sau aşteptau la coadă, lăsîndu-se cînd pe un picior, cînd pe celălalt, ca să intre la baie; scriitori vestiţi cîndva prin ospitalitate dezbăteau la un păhărel de basamac, însoţit drept gustare de o bucăţică de pîine din raţie, probleme mondiale, destinul literaturii.

Instituţii enorme abia de încăpeau în strîmtele etaje kuibîşevene; conducătorii unor ziare centrale sovietice primeau vizitatori în jurul unor mese pe care, în orele de după serviciu, copiii îşi pregăteau lecţiile, iar femeile făceau croitorie.

În acest amestec dintre colosul guvernamental şi boema maselor evacuate era ceva atrăgător.

Evghenia Nikolaevna a fost nevoită să treacă prin multe emoţii în legătură cu înregistrarea ei la Evidenţa Populaţiei.

Şeful biroului de construcţii la care începuse să lucreze, locotenent-colonelul Rizin, un bărbat înalt, cu glasul moale, şopotitor, se pusese pe oftat încă din primele zile, vorbind de răspunderile unui şef care angajează un lucrător neînregistrat la Biroul Populaţie. I-a cerut să meargă la miliţie şi i-a dat pentru asta o adeverinţă de încadrare în muncă.

Funcţionarul de la secţia raională a miliţiei i-a primit buletinul şi adeverinţele, spunîndu-i să revină peste trei zile după răspuns.

În ziua fixată, Evghenia Nikolaevna a intrat pe coridorul întunecos unde şedeau, aşteptînd să fie primiţi, oameni avînd pe chipuri acea expresie deosebită pe care o au numai cei veniţi la miliţie în probleme de buletin şi de înregistrare. S-a dus la un ghişeu. Acolo, o mînă de femeie, cu unghiile lăcuite într-un roşu întunecat, i-a întins buletinul, iar un glas calm i-a zis:

— Vi s-a respins.

S-a aşezat la coadă, pentru a intra la şeful Biroului Populaţie. Oamenii de acolo vorbeau în şoaptă, urmărindu-le din priviri pe funcţionarele cu buze rujate, în pufoaice şi cizme, care mergeau pe coridor. Într-un tîrziu, a trecut fără grabă, scîrţîind din cizme, un om îmbrăcat în pardesiu, cu şapcă pe cap. De sub fular i se zărea gulerul tunicii militare. A deschis cu cheia broasca englezească, sau poate franţuzească, de la uşă. Era Grişin, şeful Biroului Populaţie. Au început audienţele. Evghenia Nikolaevna a observat că oamenii, cînd era gata să le vină rîndul, nu se bucurau, cum se întîmplă de obicei la capătul unei îndelungi aşteptări, ci, apropiindu-se de uşă, se uitau în toate părţile, ca şi cînd ar fi fost gata s-o ia la fugă în ultima clipă.

Cît timp a aşteptat acolo, a auzit o groază de relatări despre fiice care n-au fost primite în spaţiu la mamele lor, despre o femeie paralizată căreia i s-a refuzat mutarea la fratele ei, despre o alta care venise să îngrijească un invalid de război şi n-a primit aprobarea de intrare în spaţiu.

Dar iată că păşi şi ea în cabinetul lui Grişin. Acesta îi arătă în tăcere un scaun, se uită la documentele ei şi zise:

— Bine, dar nu vi s-a aprobat, ce mai doriţi?

— Tovarăşe Grişin, spuse Evghenia Nikolaevna, cu glasul tremurînd. Vă rog să înţelegeţi că în tot acest timp nu mi se dau cartele.

O privea fără să clipească. Chipul lui lătăreţ, tînăr exprima o indiferenţă meditativă.

— Tovarăşe Grişin, a reînceput femeia cu acelaşi tremur în glas. Gîndiţi-vă şi dumneavoastră în ce situaţie mă aflu. În Kuibîşev există strada Şapoşnikov. E tatăl meu, unul dintre iniţiatorii mişcării revoluţionare din Samara[42], iar fiicei lui îi refuzaţi înregistrarea.

Ochii calmi ai bărbatului o priveau: asculta ce spune.

— E nevoie de chemare. Fără chemare nu vă trec în evidenţă.

— Bine, dar eu lucrez într-o instituţie militară, spuse Jenia.

— Din documentele dumneavoastră nu reiese acest lucru.

— Şi dacă ar reieşi, ar ajuta la ceva?

Grişin răspunse cam fără chef:

— Posibil.

În dimineaţa următoare, venind la serviciu, Evghenia Nikolaevna i-a spus lui Rizin că i-a fost refuzată trecerea în evidenţă. El a dat din mîini, şoptind:

— Ah, ce prostovani, cum de nu înţeleg că din primele zile dumneavoastră ne-aţi devenit un lucrător necesar, că executaţi o activitate cu caracter militar de apărare.

— Întocmai, zise Jenia. El mi-a spus că-mi trebuie o adeverinţă în care să se specifice că instituţia noastră este subordonată Ministerului Apărării. Vă rog foarte mult să mi-o daţi, ca diseară să mă duc cu ea la miliţie.

După un timp, Rizin s-a apropiat de Jenia şi, cu glas vinovat, i-a spus:

— Trebuie ca organele de miliţie să ne trimită o adresă în acest sens. Fără aşa ceva, îmi este interzis să scriu o asemenea adeverinţă.

Seara s-a dus la miliţie şi, după ce a aşteptat la coadă, a început, urîndu-se pentru zîmbetu-i slugarnic, să-l roage pe Grişin să-i ceară lui Rizin adeverinţa cu pricina.

— Nici prin gînd nu-mi trece să scriu aşa ceva, a zis el.

Rizin, la rîndul său, auzind de refuzul lui Grişin, s-a pus pe oftat şi a glăsuit dus pe gînduri:

— Ştiţi ce, rugaţi-l dumneavoastră să-mi adreseze măcar telefonic cererea respectivă.

În următoarea seară, Jenia urma să se întîlnească cu Limonov, un literat moscovit, care cîndva îl cunoscuse pe tatăl ei. Îndată după serviciu, s-a dus la miliţie şi a început să-i roage pe cei ce stăteau la coadă să-i permită să intre la şeful Biroului de Evidenţă a Populaţiei „literalmente pentru un minut“, numai să întrebe ceva. Oamenii însă ridicau din umeri, ocolindu-i privirile.

— Aşa, deci, zise ea cu năduf. Ei bine, atunci cine e ultimul?

În ziua aceea, impresiile de la miliţie ale Jeniei au fost deosebit de apăsătoare. O femeie cu picioarele umflate a făcut o criză în biroul şefului Evidenţei Populaţiei şi ţipa cît o ţineau puterile: „Dar vă implor, vă implor“. Un om fără o mînă înjura de mamă în biroul lui Grişin. Cel care a urmat după el a făcut la rîndul lui scandal – au răzbătut cuvintele: „N-am să plec“, însă după asta a plecat, totuşi, foarte repede. În timpul acestei zarve, numai Grişin nu se auzea, n-a ridicat nici măcar o dată glasul. Încît se părea că el lipseşte, iar oamenii strigau şi ameninţau fiecare de unul singur.

A stat o oră şi jumătate la coadă şi din nou, detestîndu-şi chipul zîmbitor şi grăbitul „mulţumesc foarte mult“ ca răspuns la unica înclinare din cap, în loc de „luaţi loc“, a început să-l roage pe Grişin să-i telefoneze şefului ei, explicîndu-i că acesta mai întîi se îndoise că ar avea dreptul să elibereze adeverinţa fără o adresă de solicitare cu număr şi ştampilă, dar apoi fusese de acord, în sensul că avea să scrie adeverinţa specificînd: „Drept răspuns la cererea dumneavoastră verbală din ziua cutare, luna cutare“.

Evghenia Nikolaevna a pus în faţa lui Grişin o hîrtie pregătită din timp, pe care scrisese cu caractere mari, reliefate, numărul de telefon, prenumele, patronimicul şi numele şefului ei, funcţia acestuia. Iar în paranteze, cu caractere mici: „Pauza de masă de la… pînă la…“. Însă Grişin, fără ca măcar să se uite la hîrtia pusă înaintea sa, a zis:

— N-am să fac nici un fel de cerere.

— Dar de ce? întrebă ea.

— Nu se procedează aşa.

— Locotenent-colonelul Rizin spune că fără să i se ceară, fie şi numai verbal, el n-are dreptul să elibereze adeverinţe.

— Dacă nu are dreptul, n-are decît să nu elibereze.

— Bine, dar atunci eu ce mă fac?

— De unde să ştiu eu?

O zăpăcea calmul lui; dacă s-ar fi supărat, dacă l-ar fi iritat ignoranţa ei, poate că i-ar fi venit mai uşor. Dar el şedea

întors pe jumătate într-o parte, fără să clipească, fără să-i pese.

Cînd bărbaţii stăteau de vorbă cu ea, întotdeauna remarcau că e frumoasă, simţea acest lucru de fiecare dată. Dar Grişin se uita la ea la fel ca la bătrînele cu ochi lăcrimoşi sau la invalizi – îndată ce intra în biroul lui, ea nu se mai simţea un om, o tînără femeie, ci doar purtătoarea unei cereri.

Se pierdea cu firea din pricina propriei slăbiciuni, din pricina imensităţii puterii lui de beton armat. Mergea pe stradă, se grăbea, căci întîrziase mai bine de o oră la Limonov, dar, grăbindu-se, nu se mai bucura la gîndul întîlnirii ce o aştepta. Simţea mirosul coridorului aceluia de la miliţie, continua să aibă în faţa ochilor chipurile celor care aşteptau, portretul lui Stalin luminat de un bec chior şi, alături, Grişin. Grişin cel calm, simplu, care absorbise în sufletul lui muritor atotputernicia granitului statal.

Limonov, un bărbat gras şi înalt, cu capul mare şi cu zulufi tinereşti în jurul unei chelii imense, o întîmpină cu bucurie:

— Chiar mă îngrijoram că n-o să mai veniţi, a spus el, în timp ce o ajuta pe Jenia să-şi dezbrace paltonul.

S-a interesat de Aleksandra Vladimirovna:

— Mama dumneavoastră a devenit pentru mine, încă din anii studenţiei, un model al femeii ruse cu sufletul plin de bărbăţie. Mereu scriu în cărţile mele despre ea, adică nu propriu-zis despre ea, ci aşa, în general, într-un cuvînt, mă înţelegeţi.

Apoi, coborîndu-şi glasul şi uitîndu-se temător înspre uşă, a întrebat:

— Se mai aude ceva despre Dmitri?

Au vorbit după aceea despre pictură şi amîndoi au început să-l critice pe Repin. Limonov s-a apucat să prepare pe reşoul electric un scrob, spunînd că este cel mai mare specialist din ţară în omlete – însuşi bucătarul de la restaurantul Naţional luase lecţii de la el.

— Ei, cum e? a întrebat-o cu înfrigurare în timp ce o servea şi, oftînd, a adăugat: Am şi eu un păcat, îmi place să înfulec.

Cît de mare era, totuşi, apăsarea impresiilor de la miliţie! Ajungînd în camera călduroasă, plină de cărţi şi reviste, a lui Limonov, unde peste puţin timp au venit încă doi oameni în vîrstă, spirituali, îndrăgostiţi de artă, ea continua să simtă tot timpul, cu inima înfiorată, prezenţa lui Grişin.

Totuşi, puterea cuvîntului liber, înţelept este mare, aşa că, din cînd în cînd, Jenia uita de Grişin, de chipurile mîhnite

ale celor de la coadă. Părea că nimic nu există în viaţă, în afară de Rubliov, Picasso, de versurile Ahmatovei şi ale lui Pasternak, de dramele lui Bulgakov.

Dar îndată ce a ieşit în stradă, a uitat distinsa conversaţie.

Grişin, Grişin… În apartament, nimeni nu aducea vorba despre înregistrarea ei la Biroul Populaţie, nimeni nu-i cerea să prezinte buletinul cu ştampila respectivă. De cîteva zile, însă, i se părea că este urmărită de Glafira Dmitrievna, responsabila apartamentului, o femeie cu nasul lung, vioaie, mereu afectuoasă, cu glas insinuant, de o falsitate fără margini. De fiecare dată cînd se întîlnea cu ea şi o privea în ochii negri, în acelaşi timp mîngîioşi şi posaci, Jenia se speria. I se părea că, în timp ce ea lipseşte, Glafira Dmitrievna se strecoară cu o cheie potrivită în camera ei, îi scotoceşte prin hîrtii, face copii după cererile adresate miliţiei, îi citeşte scrisorile.

Căuta să deschidă fără zgomot uşa, mergea în vîrful picioarelor pe coridor, temîndu-se s-o întîlnească pe responsabilă, care, dintr-un moment într-altul, putea să-i zică: „De ce încălcaţi legea, vreţi să fiu trasă eu la răspundere în locul dumneavoastră?“.

În dimineaţa zilei următoare, a intrat în cabinet la Rizin şi i-a povestit despre noul eşec de la Biroul de Evidenţă a Populaţiei.

— Ajutaţi-mă să obţin un bilet de vapor pînă la Kazan, căci altfel s-ar putea să fiu trimisă la exploatările de turbă, ca una care a încălcat prevederile privind regimul de evidenţă a populaţiei.

Nu l-a mai rugat să-i dea nici o adeverinţă şi vorbea ironic, pe un ton sarcastic. Omul cel înalt şi frumos, cu glasul molcom, se uita la ea şi-i era ruşine de propria lui timiditate. Ea îi simţise în permanenţă privirea dornică, mîngîietoare, care îi măsura umerii, picioarele, gîtul, ceafa şi simţea la rîndul ei, cu umerii, cu ceafa, această privire insistentă, admirativă. Dar puterea legii care determina mişcarea documentelor ce ieşeau şi intrau era, pe cît se vede, o putere de temut.

În ziua aceea, Rizin s-a apropiat de Jenia şi, fără un cuvînt, a aşezat pe foaia de desen la care lucra mult aşteptata adeverinţă.

Ea s-a uitat, de asemenea, fără un cuvînt la el şi au podidit-o lacrimile.

— Am cerut aprobarea prin serviciul secret, a zis Rizin, dar nu-mi făceam iluzii şi, deodată, am primit acordul şefului.

Colegii de serviciu au felicitat-o, spunîndu-i: „În sfîrşit, s-a pus capăt chinurilor dumneavoastră“.

S-a dus la miliţie. Oamenii de la coadă o salutau cu înclinări din cap, căci unii îi deveniseră cunoscuţi, şi o întrebau: „Ei, ce-aţi rezolvat?…“

Cîteva glasuri chiar au rostit: „Intraţi fără să mai staţi la coadă… Doar acum problema dumneavoastră e de cîteva clipe, n-are rost să aşeptaţi din nou două ore“.

De astă dată, masa de lucru, fişetul vopsit grosolan, cu nişte linii tremurate, cafenii, imitînd lemnul, nu i s-au mai părut atît de posomorîte şi cazone.

Grişin urmărea cum degetele grăbite ale Jeniei puneau în faţa lui documentul necesar şi a înclinat capul abia vizibil, a mulţumire, zicînd:

— Ei bine, lăsaţi buletinul, adeverinţele, şi peste trei zile, în orele de audienţă, veţi primi documentele de la registratură.

Glasul îi suna ca de obicei. Însă ochii lui albaştri, pe cît i se păru Jeniei, i-au zîmbit afabil.

Mergea spre casă şi se gîndea că Grişin s-a dovedit a fi totuşi un om ca toţi oamenii – a putut să facă un bine şi a zîmbit. S-a dovedit a nu fi un nesimţitor, şi ea încerca un sentiment de stînjeneală, amintindu-şi de tot ce gîndise rău despre şeful Biroului de Evidenţă a Populaţiei.

Peste trei zile, mîna aceea mare de femeie, cu unghiile lăcuite cu un roşu întunecat, i-a întins prin ferestruică buletinul, cu documentele meticulos introduse în el. Jenia a citit rezoluţia scrisă citeţ: „A se refuza, întrucît persoana nu are legătură cu respectivul spaţiu de locuit“!

— Porc de cîine, rosti ea cu glas ridicat şi, nemaifiind în stare să se abţină, continuă: Asta-i bătaie de joc, călău fără suflet!

Vorbea tare, agitînd în aer buletinul neînregistrat, adresîndu-se oamenilor care şedeau la rînd; dorea sprijinul lor, dar îi vedea cum îşi întorceau privirile. Izbucnise pentru o clipă în ea spiritul unei revolte, spiritul disperării şi al unei mînii turbate. Exact la fel strigau uneori femeile ieşite din minţi de disperare, stînd la cozile din anul 1937 pentru a obţine veşti despre condamnaţii fără drept de corespondenţă, în sala obscură a închisorii Butîrskaia, pe strada Matrosskaia Tişina, în Sokolniki.

Miliţianul care stătea pe coridor o luă pe Jenia de cot şi începu s-o împingă spre uşă.

— Lăsaţi-mă, nu puneţi mîna pe mine! Şi, smulgîndu-şi braţul, îl împinse în lături.

— Cetăţeană, zise el cu glas răguşit, încetaţi, nu mă faceţi să vă bag la zece ani!

I s-a părut că în ochii miliţianului a licărit o expresie de înţelegere, de compasiune.

A pornit cu paşi repezi spre ieşire. Pe stradă circulau oameni, îmbrîncind-o. Toţi erau, desigur, înregistraţi, posedau cartele arondate la magazine de distribuire a raţiilor…

Noaptea a visat un incendiu; se făcea că stătea aplecată asupra unui om rănit, culcat, cu faţa vîrîtă în pămînt; încerca să-l tîrască şi înţelegea că, deşi nu-i văzuse chipul, era Krîmov…

S-a trezit istovită, deprimată.

„Măcar de-ar veni mai repede“, gîndi ea în timp ce se îmbrăca şi murmură: „Ajută-mă, ajută-mă!“.

Dar se surprinse dorindu-şi, cu o patimă intensă pînă la durere, să-l vadă nu pe Krîmov, cel pe care în timpul nopţii îl salva, ci pe Novikov, aşa cum îl văzuse, în vară, la Stalingrad.

Această viaţă total lipsită de drepturi, fără viza de la Biroul Populaţie, fără cartele, cu permanenta frică de portarul blocului, de administrator, de Glafira Dmitrievna, responsabila apartamentului, era grea şi o chinuia într-un mod insuportabil. Se furişa la bucătărie în orele cînd toţi dormeau, iar dimineaţa căuta să se spele înainte ca locatarii să se trezească. Atunci cînd aceştia intrau în vorbă cu ea, glasul îi căpăta un fel de inflexiuni greţos de blînde, ca ale unei baptiste.

În ziua aceea, Jenia a scris o cerere de demisie din serviciu.

Auzise că, după refuzul de la Biroul de Evidenţă a Populaţiei, se prezintă sectoristul şi cere semnătură pe angajamentul de a părăsi Kuibîşevul în termen de trei zile. Pe hîrtia respectivă se putea citi: „Persoanele vinovate de încălcarea regimului de evidenţă a populaţiei vor fi…“. Ei bine, ea nu voia „să fie…“. S-a împăcat cu gîndul că trebuie să plece din Kuibîşev, şi de îndată parcă i s-a luat o piatră de pe inimă, gîndul la Grişin, la Glafira Dmitrievna, la ochii ei moi, ca nişte măsline putrede, a încetat să o mai chinuie, să o sperie. A renunţat la ilegalitate, s-a supus legii.

Tocmai cînd scrisese cererea şi se pregătea să i-o prezinte lui Rizin, a fost chemată la telefon – o căuta Limonov.

Scriitorul a întrebat-o dacă a doua zi, spre seară, va fi liberă; venise la el un om din Taşkent care spunea lucruri tare nostime despre viaţa de acolo, ba i-a adus şi salutări din

partea lui Aleksei Tolstoi. Din nou, o adiere de viaţă nouă a învăluit-o.

Şi cu toate că Jenia nu avusese de gînd, i-a povestit lui Limonov necazurile ei cu înregistrarea.

El a ascultat-o fără s-o întrerupă, apoi a spus:

— Ia te uită ce istorie! E de-a dreptul curios: bătrînul are o stradă cu numele lui în Kuibîşev, iar fiica îi este alungată, i se refuză viza. Amuzant. Amuzant.

S-a gîndit puţin, apoi a zis:

— Uite ce, Evghenia Nikolaevna, să nu vă înaintaţi astăzi cererea; diseară voi fi prezent la o consfătuire, la secretarul *obkom*-ului, şi am să povestesc acolo cazul dumneavoastră.

Jenia i-a mulţumit, dar a crezut că Limonov avea s-o uite de îndată ce va pune receptorul în furcă. Totuşi nu i-a prezentat lui Rizin cererea, ci l-a întrebat doar dacă ar putea să-i procure, prin statul-major al regiunii militare, un bilet de vapor pînă la Kazan.

— Asta-i cît se poate de simplu, a spus Rizin, depărtîndu-şi dezolat braţele. Cu organele de miliţie însă e o adevărată năpastă. Dar ce să facem, Kuibîşevul are un regim deosebit şi ei au indicaţii speciale.

Apoi o întrebă:

— Sînteţi liberă diseară?

— Nu, sînt ocupată, a răspuns Jenia pe un ton iritat.

Mergea spre casă şi se gîndea că în curînd avea să-şi vadă mama, sora, pe Viktor Pavlovici, pe Nadia, că la Kazan o va duce mai bine decît în Kuibîşev. Acum chiar se mira de ce se amărîse atît şi înlemnea de frică în momentul cînd intra la miliţie. Au refuzat-o, ei şi?… Puţin îi pasă… Iar dacă Novikov îi va trimite vreo scrisoare, poate foarte bine să-i roage pe vecini să i-o expedieze la noua adresă.

În dimineaţa zilei următoare, de îndată ce a ajuns la serviciu, a fost chemată la telefon, iar glasul politicos al cuiva a rugat-o să treacă pe la Biroul de Evidenţă a Populaţiei al miliţiei oraşului, pentru a i se face formele de înregistrare.

25

Jenia făcuse mai demult cunoştinţă cu unul dintre locatarii apartamentului. Se numea Şarogorodski. Cînd acesta se răsucea brusc, aveai impresia că voluminosul lui cap

cărunt, sculptat parcă în alabastru, s-ar putea desprinde de pe gîtul firav, căzînd cu zgomot pe podea. Jenia observase că pielea palidă de pe chipul bătrînului avea o uşoară nuanţă vineţie. Această îmbinare a vineţiului pielii cu azuriul rece al ochilor lui o impresiona foarte mult; bătrînul se trăgea din înalta aristocraţie şi o amuza gîndul că ar trebui să-l picteze în culoarea albastră.

Vladimir Andreevici Şarogorodski o dusese mai rău înainte de război decît în timpul războiului. Acum primea cîte ceva de lucru. *Sovinformbiuro*-ul îi comanda articole despre vestiţii comandanţi de oşti Dmitri Donskoi, Suvorov, Uşakov, despre tradiţiile ofiţerimii ruse, despre unii poeţi din secolul al XIX-lea – Tiutcev, Baratînski.

Bătrînul îi spusese Jeniei că se înrudeşte pe linie maternă cu un străvechi neam de cneji, care exista încă dinainte de dinastia Romanovilor.

În tinereţe slujise la o zemstvă gubernială şi propovăduise în rîndurile fiilor de moşieri, ale învăţătorilor de ţară şi preoţilor tineri idei ultravoltairiene şi ceaadaeviste[43].

I-a povestit Jeniei despre o discuţie a lui cu mareşalul nobilimii guberniale – asta se întîmplase în urmă cu patruzeci şi trei de ani –, cînd i se spusese: „Dumneavoastră, reprezentant al uneia dintre străvechile spiţe ale Rusiei, v-aţi apucat să le demonstraţi ţăranilor că vă trageţi din maimuţă. Ţăranul are să vă întrebe: Dar marii duci? Dar urmaşul ţarului, ţareviciul? Dar împărăteasa? Dar însuşi împăratul?…“.

Vladimir Andreevici continuase să tulbure minţile şi, pînă la urmă, fusese deportat la Taşkent, însă după un an fusese iertat şi plecase în Elveţia. Acolo s-a întîlnit cu mulţi activişti revoluţionari, iar pe straniul duce îl ştiau şi bolşevicii, şi menşevicii, şi socialiştii revoluţionari, şi anarhiştii. Frecventa cercurile de discuţii şi seratele, unora le arăta simpatie, dar nu era de acord cu nimeni. Pe vremea aceea era prieten cu un student evreu, un bundist[44] cu barbă neagră, pe nume Lipetz.

Cu puţin înainte de Primul Război Mondial, s-a întors în Rusia, instalîndu-se la un conac al său; publica din cînd în cînd articole pe teme istorice şi literare în *Nijegorodskii listok*.

De gospodărie nu se ocupa, întrucît moşia o conducea mama lui.

Şarogorodski s-a dovedit a fi singurul moşier al cărui conac a fost lăsat neatins de ţărani. Ba chiar comitetul

săracilor i-a repartizat atunci o căruţă de lemne şi patruzeci de căpăţîni de varză. Vladimir Andreevici şedea în singura încăpere a casei care avea geamuri la ferestre şi putea fi încălzită, citea şi scria versuri. I-a şi citit Jeniei o poezie de atunci. Se intitula *Rusia*:

Nebună
nepăsare
în cele patru
părţi de zare.
Cîmpie.
Infinitul.
Şi corbii
croncănind
sfîrşitul.
Dezmăţ.
Incendii.
Furişare.
Obtuză
delăsare.
Şi pretutindeni
slobozenie.
Nemăsurată
făloşenie.

Citea rostind răspicat cuvintele şi evidenţiind punctele, virgulele. Îşi înălţa mult sprîncenele, ceea ce, totuşi, nu făcea ca fruntea lui vastă să pară mai îngustă.

În anul 1926 i se năzărise să predea lecţii de istorie a literaturii ruse, îl combătea pe poetul Demian Bednîi şi îl preamărea pe Fet, lua parte la discuţii despre frumuseţea şi adevărul vieţii, care pe atunci erau la modă, se declara adversar al oricărui fel de stat, definea marxismul drept o învăţătură mărginită, vorbea de soarta tragică a sufletului rusesc. Atît a tot vorbit şi cu atîta aprindere a tot discutat, pînă cînd a plecat, din nou pe spezele statului, la Taşkent. Acolo a trăit el o vreme, minunîndu-se de forţa argumentelor geografice într-o dezbatere teoretică, şi abia spre sfîrşitul anului 1933 a primit permisiunea să se mute în Samara, la sora lui mai mare, Elena Andreevna. Ea a murit cu puţin înainte de război.

Şarogorodski nu invita niciodată pe nimeni în camera sa. Dar, o dată, Jenia a avut prilejul să arunce o privire prin odaia ducelui: maldăre de cărţi şi ziare îngălbenite se înălţau prin colţuri, jilţuri străvechi erau grămădite unele peste altele pînă aproape de tavan, portrete în rame aurite stăteau pe

podea, rezemate de pereţi. Pe un divan învelit în catifea roşie zăcea mototolită o plapumă cu smocuri de vată ieşite în afară.

Era un om blînd, neajutorat în problemele vieţii practice. Despre asemenea oameni se obişnuieşte să se spună: un om cu suflet de copil, de o bunătate îngerească. Dar el putea să treacă indiferent, murmurîndu-şi versurile preferate, pe lîngă un copil flămînd sau pe lîngă o femeie zdrenţăroasă ce întindea mîna după o bucăţică de pîine.

Cînd îl asculta pe Şarogorodski vorbind, Jenia îşi amintea adesea de primul ei soţ, căci tare nu semăna bătrînul admirator al lui Fet şi al lui Vladimir Soloviov cu cominternistul Krîmov.

O frapa faptul că acesta din urmă, indiferent la farmecul peisajului rusesc şi al basmului rus, la versurile lui Fet şi Tiutcev, era la fel de rus ca bătrînul Şarogorodski. Tot ceea ce-i fusese drag din tinereţe lui Krîmov în viaţa rusească, numele unor oameni fără de care el nu-şi imagina Rusia, toate acestea lui Şarogorodski îi erau indiferente, iar în unele cazuri, chiar dezagreabile.

Pentru bătrîn, Fet era un zeu şi, înainte de toate, un zeu rus. Şi, de asemenea, basmele ruseşti despre Finist, Şoimul cel Luminos, *Îndoiala*, cunoscuta romanţă a lui Glinka, erau pentru el divine. Apoi, oricît l-ar fi entuziasmat Dante, acestuia îi lipsea, după cît socotea, splendoarea divină a muzicii ruse, a poeziei ruse.

În schimb, Krîmov nu făcea distincţie între Dobroliubov şi Lassalle, Cernîşevski şi Engels. Pentru el, Marx era mai presus de toate geniile ruse, pentru el, simfonia *Eroica* a lui Beethoven triumfa în mod absolut asupra muzicii ruse. Poate doar Nekrasov să fi constituit, în accepţiunea lui, o excepţie, drept cel dintîi poet al lumii. În unele momente, Evgheniei Nikolaevna i se părea că Şarogorodski o ajută să înţeleagă nu numai firea lui Krîmov, ci şi destinul relaţiilor ei cu acesta.

Îi făcea plăcere să stea de vorbă cu bătrînul. De obicei, discuţia pornea de la comunicatele alarmante, apoi Şarogorodski se lansa în consideraţii privitoare la destinul Rusiei.

— Evghenia Nikolaevna, zicea el, nobilimea rusă e vinovată faţă de Rusia, dar ea ştia s-o iubească. În războiul celălalt, în primul, nu ni s-a iertat nimic; cum se zice, orice arătare a avut cătare, adică toţi proştii, neghiobii, nesăţioşii indolenţi, şi Rasputin, şi colonelul Miasoedov, şi aleile cu lei de la conace, şi nepăsarea, şi izbele negre, şi opincile ni s-au reproşat… Dar cei şase fii ai surorii mele s-au prăpădit prin Galiţia, prin Prusia Orientală, fratele meu, om bătrîn şi

bolnav, a fost ucis în luptă, asta însă nu le-a pus-o istoria la socoteală… Deşi s-ar fi cuvenit.

Adesea, Jenia îi asculta opiniile, în totală contradicţie cu cele în circulaţie, despre literatură. Pe Fet îl considera mai presus de Puşkin şi Tiutcev. Cunoştea opera lui Fet cum, fără îndoială, nici un om din Rusia nu o cunoştea, şi probabil că poetul însuşi, spre sfîrşitul vieţii sale, nu mai ţinea minte tot ceea ce ştia Vladimir Andreevici despre el.

Pe Lev Tolstoi îl considera prea realist şi, cu toate că recunoştea poezia creaţiei lui, nu-l preţuia. Pe Turgheniev îl aprecia, însă considera talentul lui insuficient de profund. În proza rusă, cel mai mult îi agrea pe Gogol şi pe Leskov.

Socotea că primii păgubitori ai poeziei ruse au fost Belinski şi Cernîşevski.

Îi spusese Jeniei că, în afară de poezia rusă, adoră trei lucruri, toate începînd cu litera „s“: siropul, soarele, somnul[45].

— E posibil oare să mor fără să-mi văd tipărită nici o poezie? întreba el.

Odată, cînd se întorcea de la serviciu, Evghenia Nikolaevna l-a întîlnit pe Limonov. Mergea pe stradă, sprijinindu-se într-un baston noduros, cu paltonul descheiat, cu un fular cadrilat în culori vii atîrnîndu-i la gît. Era o apariţie stranie în mulţimea kuibîşevenilor acest bărbat masiv, cu căciulă boierească din blană de castor.

Limonov a condus-o pe Jenia pînă acasă. Ea l-a invitat să intre la un ceai, iar el a privit-o cu atenţie şi i-a spus: „Fie, mulţumesc, deşi, dacă veni vorba, s-ar fi cuvenit să mă cinsteşti cu o juma de litru pentru înregistrare“, apoi a pornit să urce pe scări, răsuflînd din greu.

Intră în mica odaie a Jeniei şi spuse:

— Daa, şuncile mele se simt strîmtorate aici, în schimb, gîndurile cred că se vor mişca în voie.

Deodată, începu să i se adreseze pe un ton nu tocmai firesc şi să-i expună o teorie a lui despre dragoste, despre relaţiile amoroase.

— Avitaminoza, avitaminoza spirituală! spunea el gîfîind. Înţelegeţi, se întîmplă să simţi o foame colosală, precum taurii, vacile, căprioarele dornice de sare; ceea ce nu există în mine, ceea ce nu posedă cei apropiaţi mie, soţia mea, eu caut în obiectul dragostei mele. Sofia este cauza avitaminozei! Iar bărbatul e dornic să găsească în iubită ceea ce vreme de ani, de decenii întregi n-a găsit la soţie. Înţelegeţi?

O luă de mînă şi începu să-i mîngîie palma, apoi o mîngîie pe umăr, îi atinse gîtul, ceafa.

— Mă înţelegeţi? întrebă cu glas insinuant. Doar e foarte simplu. Avitaminoza spirituală, avitaminoza! rostea el gîfîind.

Jenia urmărea cu ochi rîzători, neliniştiţi, cum mîna aceea mare, albă, cu unghiile pilite purcese să i se plimbe de pe umăr înspre sîn şi spuse:

— Pe cît se vede, există avitaminoză nu numai spirituală, ci şi fizică, apoi, pe un ton didactic, ca al unei învăţătoare la clasa întîi, adăugă: Da' nu e nevoie să mă pipăi, zău aşa, nu se cade.

Limonov se uită uluit la ea, dar în loc să se piardă cu firea, izbucni în rîs. Iar ea începu să rîdă împreună cu el.

Au băut ceai şi tocmai vorbeau despre pictorul Sarian, cînd bătrînul Şarogorodski bătu la uşă.

Lui Limonov, pe cît s-a putut constata, îi era cunoscut numele bătrînului după însemnările manuscrise ale cuiva, din nişte scrisori ale nu ştiu cui, existente într-o arhivă. La rîndu-i, bătrînul nu citise cărţile lui Limonov, însă îi ştia numele, amintit prin ziare, de obicei în articole ce se refereau, prin enumerare, la autori scriind pe teme istorico-militare.

S-au luat cu vorba, s-au înflăcărat, s-au bucurat constatînd puncte comune în vederile lor, iar în această discuţie au scăpărat numele lui Soloviov, Merejkovski, Rozanov, Hippius, Belîi, Berdeaev, Ustrealov, Balmont, Miliukov, Evreinov, Remizov, Veaceslav Ivanov.

Jenia tocmai se gîndea că aceşti doi oameni par să fi ridicat de pe fundul mării o întreagă lume scufundată, cu cărţi, tablouri, sisteme filozofice, spectacole de teatru, cînd Limonov îi repetă cu glas tare gîndul:

— Parcă am fi ridicat împreună o Atlantidă de pe fundul mării.

Şarogorodski încuviinţă trist din cap:

— Da, da, numai că dumneavoastră sînteţi doar un cercetător al Atlantidei ruse, pe cînd eu sînt un locuitor al ei, m-am lăsat la fundul oceanului odată cu ea.

— Totuşi, zise Limonov, războiul a mai ridicat pe cîte cineva din Atlantida la suprafaţă.

— Da, aşa se pare, rosti Şarogorodski, creatorii Cominternului n-au fost în stare să născocească nimic mai bun la ceas de război decît să repete: sfînta glie rusească.

Şi zîmbi.

— Dar aşteptaţi numai, căci războiul se va încheia cu victoria, şi atunci internaţionaliştii vor declara: „Măicuţa noastră, Rusia, este fruntea-ntregii lumi".

Ciudat lucru, Evghenia Nikolaevna simţea că ei vorbesc cu atîta însufleţire, atît de locvace şi spiritual nu numai pentru că erau bucuroşi de această întîlnire, că au găsit o temă care le este intimă amîndurora. Înţelegea că ei amîndoi – atît cel foarte bătrîn, cît şi cel de-a binelea vîrstnic – simt tot timpul că ea îi ascultă, că ei îi fac plăcere. Totuşi, ce straniu e ceea ce se petrece! După cum straniu e şi faptul că toate astea îi sînt absolut indiferente, ba chiar i se par caraghioase, dar, în acelaşi timp, le găseşte interesante şi chiar plăcute.

Îi privea şi gîndea: „Pur şi simplu mi-e imposibil să mă înţeleg… De ce regret atît viaţa trecută, de ce îmi pare aşa de rău de Krîmov, de ce mă gîndesc fără încetare la el?“.

Şi la fel cum, cîndva, nemţii şi englezii cominternişti ai lui Krîmov i se păreau străini, acum îl asculta cu plictis şi chiar cu repulsie pe Şarogorodski atunci cînd acesta nu mai contenea să vorbească ironic despre cominternişti. Aici nici măcar teoria avitaminozei a lui Limonov nu-i e de ajutor ca să se dumirească. De altfel, pentru treburile de acest gen nici nu există vreo teorie.

Şi brusc i se păru că se gîndeşte la Krîmov tot timpul, neliniştindu-se numai pentru că duce dorul altui om, de care părea a nu-şi aduce aminte aproape deloc.

„Nu cumva îl iubesc cu adevărat?“ se întrebă ea cu mirare.

26

Peste noapte, cerul de deasupra Volgăi s-a curăţat de nori. Pe sub stele pluteau coline spintecate de bezna deasă a viroagelor.

Din cînd în cînd, meteori străbăteau înaltul şi Liudmila Nikolaevna rostea fără glas: „Tolea să rămînă în viaţă“.

Era unica ei dorinţă, nu voia nimic mai mult de la cer.

Într-o vreme, încă pe cînd studia la matematică-fizică, lucrase la centrul de calcul al Institutului Astronomic. Atunci aflase că meteorii se deplasează în curenţi care întîmpină Pămîntul în diferite luni – perseide, orionide şi încă, pare-se, heminide, leonide. Uitase care anume curent meteoritic se întîlneşte cu Pămîntul în octombrie, în noiembrie… Dar să fie Tolea în viaţă!

Viktor îi reproşa că nu-i place să-i ajute pe oameni, că se poartă urît cu rudele lui. El considera că dacă Liudmila ar fi fost de acord, Anna Semionovna ar fi locuit cu ei şi n-ar fi rămas în Ucraina.

Cînd un văr al lui Viktor a fost eliberat din lagăr şi deportat, ea n-a vrut să-l lase să doarmă o noapte la ei, de teamă că va afla administraţia blocului. Ştia că mama ei n-o să uite niciodată că se afla în staţiunea balneară Gaspra cînd tatăl ei era pe moarte şi nu şi-a întrerupt concediul, sosind la Moscova a doua zi după înmormîntarea lui.

Mama îi vorbea uneori despre fratele ei, Dmitri, şi se îngrozea de ceea ce se petrecuse cu el.

„A fost un băiat cu dragoste pentru dreptate şi aşa a rămas toată viaţa. Şi deodată acuzaţii de spionaj, pregătirea asasinării lui Kaganovici şi Voroşilov… O minciună sfruntată, înspăimîntătoare, cine are nevoie de aşa ceva? Cine simte nevoia să-i extermine pe cei sinceri şi cinstiţi?…"

Totuşi, odată îi spusese mamei sale: „Dumneata nu poţi să bagi mîna în foc pentru Mitea. Cei fără de vină nu sînt închişi". Iar acum îşi amintea privirea cu care mama se uitase la ea.

Cîndva, îi zisese mamei despre soţia lui Dmitri:

— Toată viaţa n-am putut s-o sufăr şi ţi-o spun deschis că nici astăzi n-o pot suferi.

Acum şi-a amintit răspunsul mamei:

— Dar tu înţelegi ce înseamnă aşa ceva: să condamni soţia la zece ani de închisoare pentru fapta de a nu-şi fi denunţat soţul?!

Apoi şi-a adus aminte cum adusese odată acasă un căţel găsit pe stradă şi Viktor nu fusese de acord să păstreze acel căţel, iar ea strigase la el:

— Eşti un om crud!

Atunci soţul îi răspunsese:

— Ah, Liuda, eu nu vreau să fii tînără şi frumoasă; un singur lucru doresc: să fii bună la inimă nu numai faţă de pisici şi de cîini.

Acum, şezînd pe punte, îşi amintea cuvintele amare pe care fusese nevoită să le audă în viaţa ei şi se ura pentru prima oară, fără a dori să-i învinuiască pe alţii…

Cîndva, soţul îi spusese cuiva, rîzînd, la telefon: „De cînd avem în casă un motănaş, aud şi eu glasul mîngîios al nevesti-mii".

Mama îi spusese odată: „Liuda, cum de poţi să-i refuzi pe cerşetori, gîndeşte-te şi tu: un om flămînd îţi cere ţie, care eşti sătulă…".

Dar zgîrcită nu era. Îi plăceau musafirii, iar mesele ei erau faimoase în cercul cunoştinţelor.

Acum nimeni nu o vedea cum plînge şezînd noaptea pe punte. Fie şi aşa, să fie ea o nesimţitoare, a uitat tot ce învăţase, nu mai e bună de nimic, nu mai poate să placă nimănui, s-a îngrăşat, părul i-a încărunţit, are tensiune, soţul nu o iubeşte şi de aceea i se şi pare lui că e fără suflet. Dar numai de-ar fi Tolea în viaţă! E gata să recunoască totul, să se căiască de tot ce a făcut rău, de ceea ce îi pun în seamă ai ei, numai el de-ar fi în viaţă!

Oare de ce îşi aduce tot timpul aminte de primul ei soţ? Unde-o fi, cum să-l găsească? De ce nu-i scrisese surorii lui de la Rostov; acum nu mai e cu putinţă – acolo sînt nemţii. Sora l-ar fi înştiinţat despre Tolea.

Zgomotul motoarelor vaporului, trepidaţiile punţii, plescăitul apei, licărul stelelor pe cer – totul se învălmăşea şi se contopea, iar Liudmila Nikolaevna aţipea.

Se apropiau zorile. Ceaţa plutea pe deasupra Volgăi şi ai fi zis că tot ce e viu s-a cufundat în ea. Apoi, deodată, răsări soarele – ca o explozie de speranţă! Cerul se oglindea în apă şi întunecimea ei tomnatică începu să răsufle, iar soarele parcă striga pe valul fluviului. Panta malului părea presărată cu sare de gerul nopţii, iar prin promoroacă se iţeau, într-un fel deosebit de vesel, copaci ruginii.

O răbufnire de vînt şi ceaţa dispăru, lumea deveni ca de sticlă, pătrunzător de străvezie, dar nici în soarele strălucitor, nici în albastrul apei ori al cerului nu se afla pic de căldură.

Pămîntul era imens; pînă şi pădurea se înălţa fără margini, chiar dacă începutul şi sfîrşitul ei erau vizibile, iar pămîntul dăinuia, se întindea mereu.

Şi la fel de imensă, veşnică precum pămîntul, era durerea.

Vedea înalţi funcţionari ministeriali în scurte kaki, cu căciuli de colonel din astrahan cenuşiu, călători ai cabinelor de clasa întîi, care se deplasau la Kuibîşev. În cabinele de clasa a doua călătoreau soţii simandicoase, soacre simandicoase, echipate după rang, ca şi cînd ar fi existat o uniformă specială pentru soţii, şi alta pentru mamele lor şi mamele soţilor lor. Soţiile erau în cojocele de blană, cu broboade albe, pufoase, iar mamele şi soacrele lor – în şube albastre din postav, cu gulere negre de astrahan şi cu broboade cafenii. Împreună cu ele călătoreau copii cu chipuri plictisite, bosumflate. Prin ferestrele cabinelor puteau fi văzute alimentele transportate împreună cu aceşti pasageri – ochiul expert al Liudmilei distingea cu uşurinţă conţinutul sacilor; în coşuri, în cutii de tablă bine sudate, în sticle mari,

închise la culoare şi bine sigilate, pluteau pe Volga la vale miere, unt topit. Din frînturile de convorbiri ale pasagerilor care se plimbau pe punte, era clar că pe toţi îi preocupă, impacientîndu-i, trenul de Moscova cu plecare din Kuibîşev.

Liudmilei i se părea că femeile se uită cu indiferenţă la soldaţii şi locotenenţii ce şedeau pe coridoare, de parcă n-ar fi avut şi ele fii şi fraţi pe front.

Cînd se transmitea comunicatul de dimineaţă „Din partea Biroului Sovietic de Informaţii“, ele nu stăteau sub pîlnia megafonului împreună cu soldaţii şi cu marinarii vasului, ca să-şi mijească spre difuzor ochii încă somnoroşi, ci se strecurau prin mulţime la treburile lor.

Aflase de la un marinar că vaporul fusese integral rezervat pentru familiile unor activişti cu munci de răspundere, care se întorceau prin Kuibîşev la Moscova, şi că la Kazan, din ordinul autorităţilor militare, fuseseră îmbarcate pe el formaţiuni militare şi alte persoane civile. Pasagerii de drept făcuseră scandal, refuzînd să permită accesul militarilor; telefonaseră în acest sens unui împuternicit al Comitetului de Stat pentru Apărare.

Era ceva straniu, cu neputinţă de redat, în expresia de vinovăţie de pe chipurile militarilor care mergeau la Stalingrad şi simţeau că îi stînjenesc pe pasagerii de drept.

Liudmilei Nikolaevna i se păreau insuportabili acei ochi impasibili ai femeilor. Bunicile îşi chemau nepoţii şi, continuîndu-şi sporovăiala, vîrau cu gesturi reflexe fursecuri în gurile acestora. Iar cînd din cabina situată la prova navei ieşi pe punte o bătrînă scundă, în şubă de jder, ca să plimbe doi băieţi, femeile se grăbiră s-o salute, înclinîndu-se şi zîmbind, în timp ce pe chipurile oamenilor de stat apăru îndată o expresie plină de duioşie şi nelinişte.

Dacă în această clipă radioul ar fi anunţat deschiderea celui de-al doilea front sau străpungerea blocadei Leningradului, nici una dintre ele n-ar fi tresărit. În schimb, dacă cineva le-ar fi spus că la trenul de Moscova s-a suspendat vagonul internaţional, imediat toate evenimentele războiului ar fi fost eclipsate de marile bătălii pentru bilete de clasa întîi şi a doua.

Şi totuşi numai Liudmila Nikolaevna, cu îmbrăcămintea pe care-o purta – şubă de astrahan cenuşiu, broboadă pufoasă –, se asemăna pasagerilor de la clasele întîi şi a doua. Şi nu demult ea însăşi trecuse prin zbateri pătimaşe, revoltîndu-se că lui Viktor Pavlovici nu i se dăduse bilet de-a-ntîia pentru călătoria la Moscova. Tocmai îi povestise unui locotenent de artilerie că fiul ei, şi el locotenent artilerist, e internat cu răni grave într-un spital din Saratov. Vorbise cu o bătrînă bolnavă

despre sora ei, Marusia, şi despre fiica acesteia, Vera, despre soacra sa, care se pierduse fără urmă în teritoriul ocupat. Jalea ei era asemenea jalei ce suspina pe această punte, acea jale care îşi croia mereu drum dinspre spitale, dinspre mormintele de pe front către izbele satelor, pînă la baraca anonimă de pe cine ştie ce tăpşan fără nume.

Plecînd de acasă, nu luase cu ea o cană, nu luase o bucată de pîine; i se păruse că atît cît va ţine drumul, ea nu va mînca şi nici nu va bea.

Dar aici, pe vapor, dis-de-dimineaţă începuse s-o chinuie foamea şi abia acum înţelesese că îi va fi tare greu. În cea de-a doua zi de călătorie, un grup de soldaţi, tratînd cu fochiştii vasului, au fiert în sala maşinilor o supă de crupe, apoi au chemat-o şi i-au turnat şi ei o porţie într-o gamelă.

Şedea pe o ladă goală şi sorbea cu lingura cuiva, din gamela cuiva, supa fierbinte.

— Bună supica! îi spuse unul dintre bucătari şi, întrucît Liudmila Nikolaevna tăcea, o întrebă, cu încîntare în glas: Nu-i aşa că-i chiar gustoasă? O generozitate neprefăcută se simţea tocmai în această aşteptare a laudei din partea omului pe care soldatul îl ospătase.

Mai tîrziu, ea l-a ajutat pe acesta să potrivească un arc la pistolul-mitralieră ce i se blocase, treabă pe care nu fusese în stare s-o facă nici măcar un plutonier decorat cu ordinul „Steaua Roşie".

Apoi, după ce a ascultat o controversă între cîţiva locotenenţi de artilerie, a luat un creion şi i-a ajutat să deducă o formulă trigonometrică.

După această întîmplare, locotenentul, care i se adresase cu apelativul „cetăţeanco", o întrebă pe neaşteptate care-i e patronimicul, dorind astfel să-şi exprime respectul.

Noaptea, Liudmila Nikolaevna rătăcea pe punte.

Fluviul emana o răceală gheţoasă, vîntul de stepă răbufnea în rafale tăioase, iar deasupra, undeva în tării, scînteiau stelele, şi nu se afla mîngîiere, nici linişte în cerul acesta cumplit, alcătuit parcă din foc şi gheaţă, care se boltea deasupra capului ei nefericit.

27

Încă înainte ca vaporul să sosească în capitala provizorie, pe timp de război, a ţării, căpitanul primise ordin

să prelungească cursa pînă la Saratov, pentru a încărca răniţi din spitalele oraşului.

Pasagerii care călătoriseră în cabine începură să se pregătească pentru debarcare, scoteau geamantane şi pachete şi le grămădeau pe punte.

Prinseră a se contura siluete de fabrici, căsuţe cu acoperişuri de tablă, barăci; ai fi zis că pînă şi apa îşi schimbase vuietul la pupa, pînă şi motoarele vaporului huruiau acum altfel, mai a nelinişte.

Apoi începu să se ivească încet colosul Samarei, cenuşiu, ruginiu, negru cu sclipiri de sticlă, învăluit în norii de fum ai fabricilor şi locomotivelor.

Pasagerii care urmau să coboare la Kuibîşev aşteptau lîngă bord.

Cei care debarcau nu-şi luau rămas-bun, nu făceau nici măcar un semn din cap spre cei care rămîneau – în timpul drumului nu se legaseră cunoştinţe.

Bătrîna în şubă de jder şi cei doi nepoţi ai ei erau aşteptaţi de un automobil ZIS-101. Un om cu chipul gălbejit, îmbrăcat cu o becheşă[46] din stofă cum poartă generalii, o salută milităreşte şi dădu mîna cu băieţii.

Doar cîteva minute se scurseră şi pasagerii, laolaltă cu copiii, geamantanele şi pachetele, dispărură ca şi cînd nici n-ar fi existat.

Pe vapor rămaseră doar mantale şi pufoaice.

Liudmilei Nikolaevna i se păru că acum îi va fi mai uşor şi mai bine să respire printre aceşti oameni, uniţi prin acelaşi destin, aceeaşi muncă, aceeaşi durere.

Dar se înşela.

28

Saratovul a întîmpinat-o brutal şi violent.

Abia ajunsă pe chei se încrucişă cu un om beat, îmbrăcat în manta militară, care, împiedicîndu-se, o îmbrînci înjurînd cu vorbe murdare.

Liudmila Nikolaevna începu să urce pe un drumeag abrupt, pavat cu piatră de rîu, şi curînd se opri, respirînd greu, ca să privească în urmă. Vaporul se zărea ca o pată albă printre depozitele cenuşii de pe chei şi, parcă înţelegînd-o, trîmbiţă sacadat: „Du-te, hai, du-te“. Şi ea porni mai departe.

Într-o staţie de tramvai, femei tinere îi îmbrînceau de zor la urcare pe cei bătrîni şi neputincioşi. Un orb cu căciulă militară, ieşit, pe cît se vedea, de puţină vreme din spital, incapabil încă să-şi poarte de unul singur orbirea, tropotea mărunt, agitat, ciocănind des cu un baston în faţă. Stăpînit de o copilărească aviditate, se agăţă de mîneca unei femei în vîrstă, dar aceasta îşi smuci braţul şi păşi mai departe pe caldarîm, tropăind cu cizmele pingelite. Orbul însă, continuînd să se ţină după ea, îi explica grăbit:

— Ajutaţi-mă să urc, am ieşit din spital.

Femeia înjură, îl îmbrînci pe orb, iar acesta, pierzîndu-şi echilibrul, se lăsă în şezut pe caldarîm.

Liudmila privi faţa femeii.

De unde această expresie inumană, ce anume a generat-o – foametea din anul 1921, trăită de ea în copilărie, molimele din anul 1930? O viaţă plină pînă la refuz de nevoi?

Pentru o clipă, orbul încremeni, apoi sări în picioare şi începu să ţipe cu un glas ca de pasăre. De bună seamă că se văzuse insuportabil de limpede pe sine, cu ochii săi orbi, aşa cum arăta, cu căciula căzută într-o parte şi agitîndu-şi fără nici un rost bastonul.

Izbea cu el prin aer, şi în aceste fluturări circulare îşi găsea expresie ura lui faţă de lumea nesimţitoare a văzătorilor. Oamenii, însă, urcau îmbrîncindu-se în vagon, iar el stătea acolo plîngînd şi ţipînd. Oamenii aceia, pe care, mintal, Liudmila îi reunise cu speranţă şi dragoste într-o familie a muncii, nevoilor, binelui şi suferinţei, păreau a se fi înţeles între ei să se poarte neomeneşte. Păreau a se fi înţeles între ei să dezmintă părerea că binele poate fi dinainte şi cu siguranţă găsit în inimile celor ce poartă haine mînjite de ulei, ale căror mîini sînt înnegrite de muncă.

Ceva chinuitor, întunecos o atinse şi numai la această simplă atingere simţi cum o cotropesc frigul şi bezna spaţiilor sărace ruseşti, întinse pe mii de verste, senzaţia de neputinţă în această tundră a vieţii.

O întrebă a doua oară pe taxatoare unde trebuie să coboare şi aceasta bombăni cu glas molcom:

— Doar ţi-am spus, ce, eşti surdă?

Călătorii care stăteau între rîndurile de bănci nu răspundeau cînd erau întrebaţi dacă urmează să coboare; păreau împietriţi, nu voiau să-i facă loc.

Cîndva Liudmila fusese şcolăriţă în clasa pregătitoare a unei şcoli de fete din Saratov. Odată, într-o dimineaţă de iarnă, şedea la masă balansîndu-şi picioarele şi sorbea ceai, iar tatăl ei, pe care îl diviniza, îi ungea cu unt o bucăţică de

colac cald… Lampa se oglindea în obrazul gros al samovarului, şi tare n-ar fi vrut să plece de lîngă mîna caldă a tatălui, de la pîinea aceea caldă, de la căldura samovarului.

Şi, pe cît i se părea, pe vremea aceea nu existau în acest oraş vîntul de noiembrie, foamete, sinucigaşi, copii muribunzi în spitale, ci numai şi numai căldură, căldură, căldură.

În cimitirul de aici fusese înmormîntată sora ei mai mare, Sonia, care murise de anghină difterică – Aleksandra Vladimirovna o botezase Sonia în onoarea Sofiei Lvovna Perovskaia[47]. În acelaşi cimitir al oraşului fusese înmormîntat, pare-se, şi bunicul ei.

Se apropie de clădirea cu două etaje a unei şcoli; era spitalul în care zăcea Tolea.

La uşă nu era santinelă şi asta i se păru a fi un semn bun. Simţi mirosul de spital, atît de dens şi lipicios, încît nici măcar oamenii chinuiţi de ger nu se bucurau de căldura lui, preferînd să iasă din nou afară, în frig. Trecu pe lîngă closetele pe uşile cărora se păstraseră tăbliţele „Băieţi“ şi „Fete“. Înaintă pe un coridor şi mirosul unor bucătării îi izbi nările, trecu mai departe, pentru ca printr-o fereastră aburită să zărească, aşezate într-o curte interioară, nişte lăzi dreptunghiulare – de bună seamă sicrie – şi din nou, la fel ca acasă la ea, în vestibul, cînd ţinuse în mînă scrisoarea nedesfăcută, gîndi: „O, Doamne, dac-aş cădea acum moartă“. Dar porni cu paşi mari mai departe, păşi pe o mochetă cenuşie şi, trecînd pe lîngă nişte măsuţe cu plante de interior cunoscute ei – asparaguşi, filodendroni –, se apropie de o uşă pe care, alături de tăbliţa „Clasa a IV-a“, era prinsă o inscripţie scrisă de mînă: „Registratura“.

Apucă clanţa uşii tocmai în momentul cînd lumina soarelui, răzbătînd printre nori, izbi în ferestre şi totul împrejur începu a sclipi.

Iar după cîteva minute, un furier guraliv, în vreme ce răscolea fişele dintr-o cutie lungă ce strălucea în soare, îi spunea:

— Aşa, aşa deci, Şapoşnikov A. Ia… Anatoli V…. Aşa… Aţi avut noroc că nu l-aţi întîlnit pe şef fără să vă dezbrăcaţi, în palton adică. V-ar fi arătat el… Aşa, aşa… Ei, iată-l, Şapoşnikov… Da, da, el este, locotenent, just.

Se uita la degetele care scoseseră o fişă din cutia aceea lungă din placaj şi i se părea că se află în faţa unui zeu, de voinţa căruia depinde să i se rostească un cuvînt de viaţă sau un cuvînt de moarte, dar uite că, pentru o clipă, acesta s-a

poticnit, fără a hotărî încă dacă fiul ei urmează să trăiască sau să moară.

29

Liudmila Nikolaevna a sosit la Saratov la o săptămînă după ce lui Tolea i se făcuse încă o operaţie, cea de-a treia. Operase medicul militar de rangul doi Meisel. Intervenţia fusese complicată şi de durată; mai bine de cinci ore tînărul se aflase sub anestezie generală şi în două rînduri fusese nevoie să i se introducă hexonal în venă. Nimeni dintre medicii militari ai spitalului şi dintre clinicienii chirurgi universitari nu mai executase la Saratov o asemenea operaţie. Ea era cunoscută din surse bibliografice, americanii publicaseră într-o revistă de medicină militară din anul 1941 descrierea ei amănunţită.

Avînd în vedere complexitatea deosebită a acestei operaţii, doctorul Meisel discutase îndelung şi fără ocol cu locotenentul, după o examinare radiologică de rutină. Îi explicase caracterul proceselor patologice care se petreceau în organismul lui după rănirea aceea groaznică. Totodată, chirurgul îi vorbise deschis despre riscul pe care-l presupunea intervenţia. Îi spusese că medicii cu care s-a consultat nu erau unanimi în părerile lor, că bătrînul clinician, profesorul Rodionov, se pronunţase împotriva operaţiei. Locotenentul Şapoşnikov îi pusese doctorului Meisel două-trei întrebări şi pe loc, chiar în cabinetul de radiologie, după un scurt răgaz de gîndire, se declarase de acord să fie operat. Cinci zile duraseră pregătirile în vederea operaţiei.

Ea a început la orele unsprezece dimineaţa şi s-a încheiat abia către orele patru. La operaţie a asistat şeful spitalului, medicul militar Dimitruk. După opiniile medicilor care au urmărit cursul intervenţiei, aceasta a fost efectuată într-un mod strălucit.

Meisel rezolvase corect, pe loc, chiar pe masa de operaţii, unele dificultăţi neaşteptate, care nu erau prevăzute în descrierea din revista de specialitate.

Starea bolnavului în timpul operaţiei fusese satisfăcătoare, pulsul destul de bun, fără căderi.

În jurul orelor două, doctorul Meisel, un om nu tocmai tînăr şi cu o constituţie masivă, nu s-a simţit bine, fiind nevoit să întrerupă pentru cîteva minute lucrul. Doctoriţa

internistă Klestova i-a dat un validol, după care chirurgul n-a mai făcut întreruperi pînă la sfîrşitul operaţiei. Totuşi, curînd după terminarea intervenţiei, cînd locotenentul Şapoşnikov a fost transportat într-o rezervă, doctorul Meisel a suferit un grav acces de stenocardie. Numai injecţiile repetate cu camfor şi administrarea de nitroglicerină lichidă au stopat, către miezul nopţii, spasmul vascular. Evident, accesul fusese provocat de excitaţia nervoasă, de solicitarea peste măsură a unei inimi bolnave.

Sora medicală Terentieva, care îl avea în grijă pe Şapoşnikov, urmărea starea lui potrivit indicaţiilor. La un moment dat, în rezervă a intrat Klestova, care a verificat pulsul ofiţerului ce zăcea încă inconştient. Starea operatului era satisfăcătoare, iar doctoriţa i-a spus sorei:

— Meisel i-a dat locotenentului bilet de liberă trecere în viaţă, în schimb, el aproape că şi-a dat duhul.

Sora Terentieva a răspuns:

— O, măcar de-ar scăpa locotenentul Tolea!

Şapoşnikov respira abia auzit. Chipul îi era imobil, mîinile lui subţiri şi gîtul păreau de copil, iar pe pielea palidă mai rămăsese, abia vizibilă, o umbră a bronzului de pe vremea exerciţiilor în cîmp şi a marşurilor prin stepă. Starea în care se afla tînărul era intermediară între uitare de sine şi somn – o ameţeală greoaie, produsă de acţiunea încă nebiruită a anesteziei, o secătuire a puterilor fizice şi sufleteşti.

Bolnavul pronunţa nedesluşit cuvinte stinghere, iar uneori fraze întregi. Sora avusese impresia că, o dată, a rostit precipitat: „Bine că nu m-ai văzut în halul ăsta“, iar după aceea a rămas liniştit, colţurile buzelor i s-au lăsat şi dădea impresia că plînge, aflîndu-se în stare de semiconştienţă.

În jurul orei opt seara, bolnavul a deschis ochii şi, vorbind desluşit – ceea ce a mirat-o şi a bucurat-o pe Terentieva –, a cerut să i se dea ceva de băut. Sora i-a spus că nu are voie să bea, adăugînd că operaţia decursese perfect şi că urmează să se însănătoşească. L-a întrebat cum se mai simte şi el a răspuns că durerile din şold şi din spate nu sînt prea mari.

I-a controlat din nou pulsul, apoi i-a trecut un prosop umed peste buze şi frunte.

În acel moment a intrat în rezervă sanitarul Medvedev, care a spus că sora Terentieva este chemată la telefon de şeful secţiei de chirurgie, medicul militar Platonov. Sora a intrat în camera sanitarului de serviciu pe etaj şi, luînd receptorul, i-a raportat doctorului Platonov că bolnavul s-a trezit şi starea lui este cea obişnuită pentru un pacient după o operaţie grea, iar

apoi a solicitat să fie schimbată, întrucît trebuia să se ducă la comisariatul militar orăşenesc pentru o încurcătură apărută în problema schimbării destinatarului de pe certificatul de drepturi băneşti pe care i-l lăsase soţul ei. Doctorul Platonov i-a promis că o va învoi, dar i-a ordonat să continue a-l observa pe Şapoşnikov pînă va veni el însuşi ca să-l consulte.

Sora s-a întors în rezervă. Bolnavul zăcea în aceeaşi poziţie în care îl lăsase, dar expresia de suferinţă nu i se vedea la fel de pregnant pe chip – colţurile buzelor se ridicaseră uşor, iar faţa îi părea calmă, zîmbitoare. Permanenta expresie de suferinţă îmbătrînea, pe cît se vede, fizionomia lui Şapoşnikov, încît acum, aşa zîmbitoare cum era, a uimit-o pe Terentieva: pomeţii ascuţiţi, buzele palide, pline, uşor ţuguiate, fruntea înaltă, fără nici o cută păreau a fi nu de om matur, nici măcar de adolescent, ci ale unui copil. L-a întrebat pe bolnav cum se simte, dar el n-a răspuns – probabil adormise.

Totuşi, expresia feţei lui a neliniştit-o puţin. L-a luat pe locotenent de mînă: pulsul nu se simţea, mîna era abia călduţă, însă părea să fie căldura aceea fără de viaţă, abia sesizabilă, pe care o mai păstrează în ele, dimineaţa, sobele care în ajun au fost încinse, dar focul din ele s-a stins de mult.

Şi cu toate că sora medicală Terentieva trăise toată viaţa la oraş, de astă dată, lăsîndu-se în genunchi, a început încetişor, ca să nu-i neliniştească pe cei vii, să bocească în felul femeilor de la ţară:

— Vai, drăguţul nostru, floarea noastră cea mîndră, unde te-ai dus tu de la noi?

30

În spital s-a răspîndit vestea sosirii mamei locotenentului Şapoşnikov. Mama ofiţerului decedat a fost primită de comisarul spitalului, comisarul de batalion Şimanski, un bărbat chipeş, al cărui accent îi trăda obîrşia poloneză; în aşteptarea Liudmilei Nikolaevna, se încrunta, căci i se păreau inevitabile lacrimile ei, poate chiar şi un leşin. Îşi atingea cu limba mustăţile de curînd lăsate, îi părea rău de locotenentul decedat, îi era milă de mama lui, dar, în acelaşi timp, era supărat şi pe locotenent, şi pe maică-sa, căci

de unde atîta stăpînire de sine dac-ar fi ca el să organizeze primirea mămicii fiecărui locotenent decedat?

După ce o aşeză pe Liudmila Nikolaevna pe un scaun şi înainte de a începe convorbirea, Şimanski îi împinse în faţă o carafă cu apă, dar ea spuse:

— Mulţumesc, nu mi-e sete.

Femeia ascultă cu atenţie relatarea lui despre consultul medicilor, care precedase operaţia (comisarul n-a considerat necesar să-i spună că un vot fusese împotriva intervenţiei), despre dificultăţile acesteia şi despre faptul că operaţia a decurs bine: chirurgii consideră că acest procedeu chirurgical trebuie să se aplice în cazul unor răni grave, asemănătoare cu cea pe care a avut-o locotenentul Şapoşnikov. Îi spuse că moartea lui Şapoşnikov a survenit din pricina unei paralizii a muşchiului cardiac şi că, aşa cum se arată în raportul anatomopatologului, medicul militar de rangul trei Boldîrev, anticiparea şi evitarea acestui exitus au depăşit posibilităţile medicilor.

Apoi comisarul de batalion îi zise că prin acel spital trec sute de pacienţi, dar puţini au fost atît de îndrăgiţi ca locotenentul Şapoşnikov – un bolnav cu bun-simţ, cult şi sfios. Întotdeauna se jena să ceară ceva, să creeze dificultăţi personalului.

Şimanski spuse că o mamă trebuie să fie mîndră că a educat un asemenea fiu, care şi-a jertfit cu abnegaţie şi onoare viaţa pentru Patrie.

Apoi o întrebă dacă are vreo cerere de adresat conducerii spitalului.

Liudmila Nikolaevna îşi ceru scuze pentru că-i răpeşte comisarului atîta timp şi, scoţînd din poşetă o foaie de hîrtie, începu să citească rugăminţile pe care le avea.

Ceru apoi să i se arate locul unde era înmormîntat fiul ei.

Comisarul încuviinţă în tăcere din cap şi notă ceva într-un carnet.

Voia să discute cu doctorul Meisel.

Comisarul îi spuse că doctorul, aflînd de sosirea ei, şi-a exprimat el însuşi dorinţa de a o întîlni.

Mai rugă să i se faciliteze o întîlnire cu sora medicală Terentieva.

Comisarul încuviinţă iarăşi din cap, făcînd şi de astă dată o mică însemnare în carnetul său.

Ceru permisiunea să primească spre amintire lucrurile fiului ei.

Comisarul notă din nou.

Ea îşi exprimă apoi dorinţa ca darurile aduse pentru fiul ei să fie date răniţilor şi puse pe masă două cutii de sardele şi un pacheţel cu bomboane.

Privirile femeii întîlniră ochii comisarului, iar acesta îşi strînse pleoapele, izbit de strălucirea ochilor ei mari şi albaştri.

Şimanski o rugă pe Liudmila să vină la spital a doua zi dimineaţa, la orele nouă treizeci, şi toate cererile îi vor fi satisfăcute.

Comisarul de batalion se uită la uşa ce tocmai se închidea, apoi la darurile pe care Şapoşnikova le cedase răniţilor, încercă să-şi ia pulsul, nu-l găsi, dădu a lehamite din mînă şi începu să bea apa pe care i-o oferise mamei locotenentului la începutul convorbirii.

31

Liudmila Nikolaevna dădea impresia că nu are nici o clipă de răgaz. Toată noaptea a umblat pe străzi, se aşeza pe o bancă în grădina publică, intra în gară ca să se încălzească, apoi pornea din nou, cu paşi grăbiţi, de om preocupat, pe străzile pustii.

Şimanski a îndeplinit tot ce îi ceruse.

De dimineaţă, la ora nouă şi treizeci de minute, a întîmpinat-o sora medicală Terentieva.

Liudmila Nikolaevna a rugat-o să-i povestească tot ce ştia despre Tolea.

După ce a îmbrăcat un halat, a urcat împreună cu sora la etajul întîi, a străbătut coridorul pe care fusese dus fiul ei la sala de operaţii, a stat o vreme în uşa rezervei improvizate cu un singur loc, uitîndu-se la patul încă gol în dimineaţa aceea. Sora Terentieva mergea tot timpul alături de ea, ştergîndu-şi mereu nasul cu o batistă. A coborît din nou la parter, unde Terentieva şi-a luat rămas-bun. Curînd, în sala de primire intră, respirînd cu dificultate, un om cărunt, masiv, cu cearcăne întunecate sub ochii negri. Halatul scrobit, imaculat, al chirurgului Meisel părea şi mai alb în comparaţie cu chipul smead, cu ochii negri, bulbucaţi.

Doctorul îi povesti Liudmilei Nikolaevna de ce profesorul Rodionov fusese împotriva operaţiei. Părea să ghicească tot ceea ce femeia voia să-l întrebe. I-a reprodus toate convorbirile sale cu locotenentul Tolea înainte de

intervenţie. Înţelegînd starea Liudmilei, i-a relatat cu o francheţe necruţătoare desfăşurarea procedurii.

Apoi îi spuse că el nutrise faţă de locotenentul Tolea un fel de tandreţe aproape părintească, şi în glasul de bas al chirurgului se făcu parcă auzit un sunet subţire, jalnic, ca vibraţia unui geam. Ea se uită pentru prima oară la mîinile lui: erau deosebite, trăind parcă separat de omul acesta cu ochi trişti – mîini severe, grele, cu degete mari, puternice, smeade.

Meisel îşi luă braţele de pe masă. Parcă citindu-i gîndurile, rosti:

— Am făcut tot posibilul, dar rezultatul a fost că mîinile mele i-au grăbit moartea, în loc s-o învingă, şi din nou îşi puse braţele pe masă.

Ea înţelese că toate cele spuse de Meisel erau adevărate.

Fiecare cuvînt al lui despre Tolea, aşteptat de ea cu înfrigurare, o tortura şi o ardea, dar această convorbire mai conţinea o povară chinuitoare: intuia că chirurgul dorise întîlnirea cu ea nu atît pentru a o consola, cît pentru a se linişti pe sine, iar acest gînd îi stîrnea un sentiment neplăcut faţă de el.

Luîndu-şi rămas-bun de la medic, spuse că e încredinţată că a făcut tot posibilul pentru salvarea fiului ei. Meisel începu să respire greu, iar ea simţi că vorbele sale i-au adus uşurare, însă din nou înţelese că, tocmai pentru că era conştient de dreptul lui de a auzi din parte-i aceste cuvinte, el a vrut să se întîlnească şi s-a întîlnit cu ea.

Gîndi cu reproş: „E posibil oare ca de la mine să mai aştepte cineva o consolare?".

Chirurgul plecă, iar Liudmila se duse la un om cu căciulă caucaziană, intendentul spitalului, care o salută milităreşte şi-i raportă cu glas răguşit că a primit din partea comisarului ordin să o transporte cu un automobil la locul înhumării, însă maşina a întîrziat zece minute, fiindcă s-a expediat la biroul de cartare un tabel cu angajaţii civili. Cît despre lucrurile locotenentului, zicea că erau deja împachetate, însă ar fi mai bine să fie luate după întoarcerea de la cimitir.

Tot ce ceruse Liudmila Nikolaevna fusese executat milităreşte, clar şi precis. Dar în atitudinea comisarului, a surorii, a intendentului faţă de ea se simţea că şi aceşti oameni doresc să primească din parte-i un fel de linişte, de iertare, de consolare.

Comisarul se simţise vinovat că în spital mor oameni. Pînă la sosirea Şapoşnikovei, gîndul acesta nu-l neliniştea, căci, vezi bine, şi acesta e rostul unui spital în timp de război.

Organizarea asistenţei medicale nu stîrnea reproşuri din partea organelor superioare. Mai degrabă i se făceau zile amare pentru insuficienta organizare a muncii politice, pentru proasta informare cu privire la starea de spirit a răniţilor.

Nu luptase îndeajuns împotriva neîncrederii în victorie care se observa la o parte dintre răniţi, împotriva manifestărilor duşmănoase ale unora ce aveau concepţii înapoiate şi atitudini ostile faţă de rînduielile colhoznice. În spital existau cazuri de divulgare de către răniţi a secretului militar.

Şimanski fusese chemat la secţia politică a Direcţiei Sanitare a regiunii militare şi cei de acolo l-au avertizat că va fi trimis pe front în cazul în care secţia specială va comunica din nou abateri în ideologia spitalicească.

Iar acum comisarul începea să se simtă vinovat în faţa mamei unui locotenent decedat pentru faptul că în ajun muriseră trei pacienţi, iar el, în ziua respectivă, făcuse un duş, îi comandase bucătarului felul său preferat de mîncare – un bigos din varză acră înăbuşită – şi băuse un bidonaş de bere procurat de la magazinul special din Saratov. Sora era vinovată faţă de mama locotenentului decedat prin faptul că soţul ei, inginer militar, lucra la statul-major al unei armate şi nu fusese deloc în linia întîi, iar fiul ei, care era cu un an mai mare decît Şapoşnikov, muncea la o uzină de avioane, într-un birou de proiectare. Chiar şi intendentul spitalului îşi recunoştea o vină: el, deşi militar activ, îşi îndeplinea serviciul într-un spital din spatele frontului; trimisese acasă o stofă bună de gabardină şi nişte pîslari, pe cînd de la locotenentul ucis rămăsese pentru mama lui doar un echipament de bumbac.

Şi plutonierul acela buzat, cu urechi cărnoase, sîngerii, care răspundea de înhumarea pacienţilor morţi, simţea o vină faţă de femeia pe care o conducea cu maşina spre cimitir. Sicriele se închegau din scînduri subţiri, rebutate. Morţii erau aşezaţi în sicrie numai în lenjeria de corp, soldaţii erau înghesuiţi unul într-altul în morminte comune, inscripţiile funerare se executau cu un scris urît, pe nişte tăbliţe negeluite, folosindu-se o vopsea care nu rezista în timp. Ce-i drept, morţii din batalioanele medico-sanitare ale diviziilor erau înhumaţi fără sicrie, direct în gropi, iar înscrisurile se făceau cu creion chimic, care ţinea pînă la prima ploaie. Iar cei care mureau în luptă, prin păduri, mlaştini, în viroage sau în cîmp deschis, pe aceia se întîmpla ca nici măcar să nu-i găsească groparii; pe ei îi îngropau nisipul, frunzele căzute, viscolul.

Totuşi, în faţa acestei femei care şedea alături de el în maşină şi îl tot întreba cum sînt înmormîntaţi morţii – laolaltă cumva, în ce sînt îmbrăcate cadavrele, dacă se rosteşte un ultim cuvînt deasupra mormîntului –, plutonierul se simţea vinovat pentru calitatea inferioară a scîndurilor.

Îl stînjenea şi faptul că înainte de plecare trecuse în grabă pe la un prieten de la magazia de alimente şi dăduse pe gît un borcănaş de alcool medicinal diluat, după care înfulecase, drept gustare, o bucăţică de pîine cu o cepşoară. Îşi făcea griji că de la răsuflarea lui dăinuie în maşină un miros de basamac amestecat cu iz de ceapă, dar, oricît s-ar fi frămîntat el, nu era chip să-şi ţină respiraţia.

Se uita încruntat în oglinda retrovizoare; în această oglinjoară dreptunghiulară se reflectau ochii poznaşi ai flăcăului de la volan, care-l stînjeneau.

„Măi, dar ştiu că s-a ghiftuit plutonierul“, păreau a zice, necruţător, ochii aceia tineri şi poznaşi ai şoferului.

Toţi oamenii sînt vinovaţi în faţa unei mame care şi-a pierdut fiul în război şi zadarnic încearcă să se justifice în faţa ei de-a lungul istoriei.

32

Cîţiva soldaţi dintr-un batalion de muncă descărcau sicrie dintr-un camion. În încetineala lor tăcută se vedea limpede obişnuita destoinicie a celor ce muncesc. Unul, stînd pe platforma camionului, împingea sicriul spre margine, un altul îl primea pe umăr şi îl înălţa în aer; atunci venea în tăcere un al treilea şi lua pe umăr cealaltă margine a sicriului. Scîrţîind cu bocancii pe pămîntul îngheţat, ei purtau, astfel, fiecare sicriu spre un încăpător mormînt comun şi, după ce îl aşezau pe marginea gropii, reveneau la camion. Cînd camionul descărcat a plecat spre oraş, soldaţii s-au aşezat pe sicriele aflate acum lîngă mormîntul deschis şi au început să-şi răsucească ţigări dintr-o cantitate mare de hîrtie şi o cantitate mică de tutun.

— Astăzi s-ar părea că-i mai linişte, zise unul şi începu să scapere scîntei dintr-un amnar trainic meşterit: iasca, sub forma unui fitil, era trecută printr-un tub de cartuş din aramă, iar cremenea era potrivită în fundul tubului. Ostaşul a izbit de cîteva ori cu amnarul şi îndată un firişor de fum a rămas suspendat în aer.

— Plutonierul zicea că mai mult de o maşină n-o să fie, spuse al doilea şi îşi aprinse ţigara, slobozind fum din belşug.

— Atunci, cînd o să vină, o să aranjăm şi mormîntul.

— De bună seamă, cu toţi odată e mai la îndemînă. Atunci el o să aducă şi lista, ca să verifice, glăsui al treilea, care, întrucît nu fuma, scoase din buzunar o bucată de pîine, o scutură, suflă uşor peste ea şi începu să mestece.

— Tu să-i spui plutonierului să ne dea o rangă, că uite, pămîntul e aproape pe sfert prins de ger şi mîine trebuie să pregătim o groapă nouă. Ce, un pămînt ca ăsta poate fi biruit fără rangă, numai cu lopata?

Cel care scăpărase amnarul îşi plesni cu zgomot palmele, făcînd să sară chiştocul din ţigaretul lui de lemn, pe care apoi îl ciocăni uşor de capacul unui sicriu.

Tăcură toţi trei, ca şi cînd ar fi ascultat ceva. Era linişte.

— Drept o fi că batalioanelor de muncă li s-ar da prînzul în hrană rece? întrebă ostaşul care mesteca pîine, căutînd să-şi strunească glasul ca să nu-i tulbure pe morţii din sicrie cu o discuţie neinteresantă pentru ei.

Cel de-al doilea fumător azvîrli chiştocul dintr-un ţigaret lung, afumat, meşterit din trestie, apoi se uită prin el în lumină şi clătină din cap.

Din nou era linişte…

— E bunicică ziua de azi, numai vîntul ăsta de n-ar sufla.

— I-auzi, a venit maşina, poate-om răzbi pînă la prînz.

— Nu, asta nu-i a noastră. E una mică.

Din maşină ieşi plutonierul cunoscut lor, iar după el o femeie cu broboadă şi porniră amîndoi spre îngrăditura de fontă unde pînă cu o săptămînă în urmă se făcuseră înhumările, iar apoi se opriseră din lipsă de loc.

— Se îngroapă tăria ţării, da' nimeni n-o însoţeşte, grăi unul. În vreme de pace ştiţi cum era pe aici – doar cîte un singur sicriu, iar după el poate chiar o sută de oameni veneau cu flori.

— Ba sînt destui care plîng şi după ei, zise un altul, ciocănind delicat în scîndură cu o unghie roasă de muncă precum o pietricică de valurile mării. Numai că lacrimile astea noi nu le vedem…. Ia uite, se întoarnă majurul.

Începură din nou să fumeze, de astă dată toţi trei. Plutonierul se apropie de ei şi rosti cu blîndeţe:

— Duhănim mereu, băieţi, da' treaba cine-o face în locul nostru?

Ei sloboziră în tăcere trei nori de fum, apoi unul, posesorul amnarului, grăi:

— Parc-aici mai apuci să duhăneşti! Iac-a şi venit camionul. Că eu îl recunosc de-acum după motor.

33

Liudmila Nikolaevna se apropie de moviliţa unui mormînt unde citi pe o scîndurică de placaj numele fiului ei şi gradul lui militar.

Simţi desluşit cum părul începe să i se mişte sub broboadă, cum degetele reci ale cuiva îl răsfirau.

Alături, în dreapta şi în stînga, pînă la împrejmuire, se înălţau, parcă la nesfîrşit, moviliţe cenuşii de acelaşi fel, fără un fir de iarbă, fără flori, doar cu cîte o tulpină subţire, dreaptă, din lemn, ce ţîşnea spre cer din pămîntul mormîntului. La capătul acestei tulpini se afla o scîndurică cu numele unui om. Erau multe scîndurelele astea, iar asemănarea şi desimea lor sugerau rînduiala unei mulţimi de graminee generos răsărite pe un cîmp…

Iată că, în sfîrşit, l-a găsit pe Tolea. De multe ori se străduise să ghicească unde se află, ce face şi la ce se gîndeşte – o fi aţipind micuţul ei, proptindu-se de peretele tranşeei, o fi mergînd pe un drum, o fi sorbind ceai, într-o mînă cu cana, iar în cealaltă cu o bucăţică de zahăr, o fi alergînd pe cîmp sub focul duşmanului… Ar fi vrut să fie alături de el, doar ea îi era de trebuinţă – i-ar mai fi turnat ceai în cană, i-ar fi spus „Mai mănîncă puţină pîine“, l-ar fi descălţat şi i-ar fi spălat piciorul ros de cizmă, i-ar fi înfăşurat gîtul cu fularul… Dar de fiecare dată el dispărea şi nu-l putea găsi. Acum, iată, l-a găsit pe Tolea, doar că prezenţa ei nu mai slujea la nimic.

În depărtare se zăreau morminte cu cruci de granit, dinainte de Revoluţie. Pietrele acelor morminte stăteau precum o ceată mare de bătrîni nimănui de folos, pentru toată lumea indiferenţi – unele se prăvăliseră într-o parte, altele se proptiseră a neputinţă de trunchiurile unor copaci.

Ai fi zis că cerul se golise, ca şi cînd s-ar fi pompat aerul din el, iar deasupra capului se afla o pustietate umplută cu pulbere uscată. Şi pompa aceea puternică, mută, care absorbise din cer aerul, continua să funcţioneze, lucra mereu, lucra, iar pentru Liudmila încetase să existe acum nu numai cerul, pierise orice urmă de credinţă şi speranţă – în imensa

pustietate lipsită de aer rămăsese doar o mică movilă de pămînt, de bulgări cenuşii, îngheţaţi.

Tot ce era viu – mama ei, Nadia, ochii lui Viktor, comunicatele militare –, totul încetase să existe.

Viul devenise neviu. Viu în întreaga lume fusese doar Tolea. Dar ce linişte domnea împrejur! Oare el o fi aflat că a sosit?…

Se lăsă în genunchi şi cu un gest uşor, ca să nu aducă fiului tulburare, îndreptă scîndurica pe care era numele lui; el întotdeauna se supăra cînd maică-sa, petrecîndu-l la şcoală, îi îndrepta gulerul hainei.

— Uite că am sosit, iar tu sigur te gîndeai: ce-o fi cu mama de nu vine…

A început să vorbească mai mult pe şoptite, temîndu-se că oamenii de dincolo de împrejmuirea cimitirului ar putea s-o audă.

Pe şosea treceau în goană camioane, un viscol negru, cu praf de granit, se rotea fumegînd pe asfalt, făcea bucle şerpuite. Lăptărese cu bidoane, oameni împovăraţi cu saci păşeau tropotind în cizme soldăţeşti, elevi în pufoaice şi cu căciuli soldăţeşti alergau.

Dar ziua aceasta plină de mişcare i se părea o nălucire înceţoşată. Ce linişte!

Vorbea cu fiul ei, îşi amintea amănunte din viaţa lui trecută, iar aceste amintiri, care existau doar în conştiinţa ei, au umplut spaţiul cu glas de copil, cu lacrimi, cu fîşîitul cărţilor ilustrate, cu ciocnetul linguriţei de marginea farfuriei albe, cu bîzîitul aparatelor lui de radioamator, cu scîrţîitul schiurilor, al vîslelor pe iazurile din preajma vilei, cu foşnetul hîrtioarelor de la bomboane, cu apariţia de-o clipă a unui chip de băieţel, a umerilor şi a pieptului.

Lacrimile lui, supărările, faptele lui bune şi rele, animate acum de disperarea ei, existau pregnante, palpabile parcă.

Aşa se făcea că nu amintirea celui dus, ci emoţiile vieţii lui adevărate o cuprinseră.

De ce să citească el toată noaptea cu lumina asta groaznică; în felul ăsta e posibil să înceapă să poarte ochelari la o vîrstă atît de fragedă!

Iată-l acum culcat într-o cămaşă uşoară din pînză de bumbac, desculţ, cum se poate să nu i se fi dat o pătură, doar pămîntul e rece ca gheaţa, iar noaptea e un ger cumplit.

Pe neaşteptate, o podidi sîngele pe nas. Batista se făcu grea, udă toată. Simţi că i se învîrte capul, ochii i se înceţoşară şi o clipă i se păru că îşi pierde cunoştinţa; strînse pleoapele, dar cînd le deschise, lumea aceea animată prin suferinţa ei dispăru. Doar praful cenuşiu, ridicat de vînt, se

rotea pe deasupra mormintelor: cînd un mormînt, cînd altul începeau astfel a fumega.

Apa cea vie care răbufnise pe deasupra gheţii şi îl scosese pe Tolea din beznă s-a retras, a dispărut, şi lumea aceea care pentru o clipă, zdrobind cătuşele, voise ea însăşi să devină realitate, lumea creată de disperarea unei mame, s-a depărtat din nou. Disperarea ei, asemenea lui Dumnezeu, îl ridicase pe locotenent din mormînt, umpluse golul cu noi stele.

În aceste minute trecute, numai el trăise pe lume şi datorită lui existaseră toate celelalte.

Dar imensa putere a mamei nu i-a putut supune mortului Tolea uriaşele mulţimi ale oamenilor, mările, drumurile, pămîntul, oraşele.

Ea duse batista la ochi; ochii îi erau uscaţi, iar batista udă de sînge. Simţi că faţa-i e mînjită cu sînge lipicios, dar continuă să şadă gheboşată, resemnîndu-se şi făcînd, fără să vrea, mici mişcări, primele care însemnau înţelegerea faptului că Tolea nu mai este.

Pe oamenii de la spital îi uluiseră calmul ei, întrebările ei. Nu înţelegeau că ea n-ar fi putut să simtă ceea ce pentru ei devenise un fapt evident – absenţa lui Tolea dintre cei vii. Sentimentul ei pentru fiu era atît de puternic, încît forţa a ceea ce se întîmplase nu-i putea face nimic – el continua să trăiască.

Fusese nebună, însă nimeni nu văzuse asta. Acum, în sfîrşit, îl găsise pe Tolea. La fel cum o pisică, în momentul găsirii puiului ei mort, se bucură, îl linge.

Îndelungi chinuri îndură un suflet vreme de ani în şir, uneori de decenii, pînă ce înalţă încet, piatră cu piatră, moviliţa proprie a unui mormînt, ajunge el însuşi, în sinea-i, la sentimentul unei pierderi pe vecie, se resemnează în faţa puterii inexorabile a faptului petrecut.

Soldaţii din batalionul de muncă, terminînd lucrul, plecară, soarele se pregătea şi el să plece, iar umbrele de la scîndurelele mormintelor se alungiră. Liudmila rămase singură.

Se gîndi că despre moartea lui Tolea trebuie anunţate rudele, tatăl lui din lagăr. Neapărat tatăl. Tatăl lui de sînge. La ce s-o fi gîndit el înainte de operaţie? Cum l-au hrănit oare? Cu linguriţa? O fi reuşit să doarmă cît de puţin pe o parte, pe spate? Lui îi place apa cu lămîie şi zahăr. Oare cum zace el acum, o fi avînd capul ras?

Împrejur totul devenea din ce în ce mai întunecos – din pricina durerii sufleteşti, de bună seamă.

O uimi ideea veşniciei amarului ei – va muri Viktor, vor muri nepoţii fiicei sale, dar ea va continua să fie îndurerată.

Iar cînd sentimentul tristeţii a devenit atît de insuportabil, încît inima n-a mai putut să-l îndure, din nou limitele dintre realitate şi lumea ce trăia în sufletul Liudmilei s-au desfăcut, iar veşnicia s-a dat înapoi din faţa dragostei ei.

De ce, gîndi ea, să-i înştiinţez de moartea lui Tolea pe tatăl lui bun, pe Viktor, pe toţi cei apropiaţi, odată ce încă nu se cunoaşte nimic cu certitudine; mai bine să mai aştept, poate că lucrurile vor fi cu totul altfel.

Apoi vorbi în şoaptă:

— Nici tu să nu spui nimănui, încă nu se ştie nimic, încă totul va fi bine.

Acoperi cu pulpana paltonului picioarele lui Tolea. Îşi luă broboada de pe cap şi acoperi cu ea umerii fiului.

— Doamne, dar cum se poate, de ce nu i s-a dat o pătură? Măcar picioarele acoperă-le mai bine.

A aţipit, şi în această stare de uşoară somnolenţă continua să vorbească cu fiul ei, îi reproşa că scrisorile lui sînt atît de scurte. Se trezea şi potrivea pe el broboada smulsă de vînt.

Ce bine e că sînt amîndoi împreună, nu-i stînjeneşte nimeni, pe el nimeni nu-l iubise. Toţi spuneau că e urît – are buzele ţuguiate, groase, se poartă ciudat, e irascibil, supărăcios într-un chip absurd. Nici pe ea n-o iubise nimeni, toţi cei apropiaţi îi vedeau numai şi numai defectele… Bietul meu băiat, sfiosul, stîngaciul, bunul meu fiu. Numai el o iubise, iar acum, noaptea, în cimitir, numai el e cu ea, niciodată nu o va lăsa, iar atunci cînd va fi o bătrînă nimănui de trebuinţă, el o va iubi… aşa cum e el, inadaptabil la viaţă. Niciodată n-o să ceară nimic, este sfios, caraghios; învăţătoarea spunea că la şcoală ajunsese de rîsul copiilor – ei îl tachinau. Îl scoteau din fire, iar el plîngea ca un copil mic. Tolea, Tolea, nu mă lăsa singură.

Iar apoi a venit ziua: zori roşietice, gheţoase începură a se aprinde deasupra stepei de peste Volga. Un camion se apropie huruind pe şosea.

Nebunia trecuse. Acum şedea lîngă mormîntul fiului ei. Trupul lui Tolea e acoperit cu pămînt. El nu mai este.

Îşi văzu degetele murdare, broboada tăvălită pe pămînt, picioarele îi amorţiseră, simţea că faţa îi e mînjită. Avea o usturime în gît.

Totul îi era egal. Dacă cineva i-ar fi spus că războiul a luat sfîrşit, că a murit fiica ei, dacă alături de ea s-ar fi aflat un pahar cu lapte fierbinte, o bucată de pîine caldă, nici nu s-ar fi clintit, n-ar fi întins mîna. Şedea impasibilă, golită de

gînduri. Totul îi era indiferent, inutil. Doar o durere uniformă îi strîngea inima, îi apăsa tîmplele. Oamenii de la spital, un medic în halat alb vorbeau ceva despre Tolea; le vedea gurile căscîndu-li-se, dar nu le auzea cuvintele. Pe pămînt zăcea o scrisoare care-i căzuse din palton, era cea pe care o primise de la spital, dar nu voia s-o ridice, să scuture praful de pe ea. Acum nu se mai gîndea cum Tolea, la doi ani, clătinîndu-se crăcănat, mergea cu răbdare şi perseverenţă, urmărind un greiere care sărea din loc în loc, şi că n-a întrebat-o pe soră cum zăcuse el dimineaţa. Înainte de operaţie. În ultima zi a vieţii sale – pe o parte sau pe spate. Vedea lumina zilei, nu putea să n-o vadă.

Deodată îşi aminti: Tolea împlinise trei ani, seara băuseră ceai cu prăjituri de casă şi el întrebase: „Mămico, de ce e întuneric, doar astăzi e ziua mea de naştere?“.

Vedea ramurile copacilor, o piatră de cimitir, lustruită, scînteind în soare, scîndurica cu numele fiului – „Şapoşn“ era scris mare, iar „ikov“ se înghesuia mărunt, literă lîngă literă. Nu mai gîndea, îi lipsea voinţa. Totul îi lipsea.

Se ridică în picioare, luă de jos scrisoarea, îşi scutură cu mîinile înţepenite un bulgăre de pămînt de pe palton, pe care îl curăţă; îşi frecă apoi pantofii, scutură îndelung broboada, pînă cînd aceasta îşi recăpătă albeaţa. Şi-o puse pe cap, cu un colţ al ei îndepărtă praful de pe sprîncene, îşi şterse de sînge buzele, bărbia şi porni înspre poartă fără să privească în urmă, cu paşi potriviţi, nici încet, nici repede.

34

După întoarcerea la Kazan, Liudmila Nikolaevna a început să slăbească, ajungînd să semene cu fotografiile ei din tinereţe, de pe vremea studenţiei. Procura alimente de la magazinul cu produse pe cartelă şi pregătea masa de prînz, făcea focul în sobe, freca duşumelele, spăla rufe. I se părea că zilele de toamnă sînt foarte lungi şi nu are cu ce să umple pustietatea lor.

În ziua cînd sosise de la Saratov, le povestise celor de acasă despre călătorie şi cum s-a gîndit la vina ei faţă de oamenii ce-i erau apropiaţi; povestise despre cum, ajungînd la spital, a desfăcut pachetul cu echipamentul însîngerat, sfîşiat de schije al fiului. În vreme ce povestea, Aleksandra Vladimirovna respira greu, Nadia plîngea, iar lui Viktor

Pavlovici începuseră să-i tremure mîinile, încît nu era în stare să ia paharul cu ceai de pe masă. Maria Ivanovna, care dăduse fuga s-o vadă, pălise, rămăsese cu gura pe jumătate deschisă, iar în ochi i se ivise o expresie de profundă suferinţă. Numai Liudmila vorbea cu glas liniştit, privind cu ochii ei albaştri, strălucitori, larg deschişi.

Acum nu mai contrazicea pe nimeni, deşi toată viaţa fusese o mare arţăgoasă; mai înainte era destul ca un om oarecare să explice cum se ajunge la gară, pentru ca ea să înceapă a dovedi, tulburîndu-se şi supărîndu-se, că nicidecum pe acele străzi şi cu acele troleibuze trebuie mers.

Odată, Viktor Pavlovici a întrebat-o:

— Liudmila, cu cine tot vorbeşti tu noaptea?

Ea a răspuns:

— Nu ştiu, poate mi s-o fi nălucit ceva.

N-a mai insistat cu întrebările, dar i-a spus Aleksandrei Vladimirovna că aproape în fiecare noapte Liudmila deschide geamantanele, întinde o pătură pe divanul cel mic din colţ şi vorbeşte preocupată, cu glasul în surdină.

— Îmi dă impresia că ziua se comportă cu mine, cu Nadia şi cu dumneata ca în somn, iar noaptea are un glas înviorat, aşa cum îl avea înainte de război, a spus el. Mi se pare că s-a îmbolnăvit, s-a schimbat.

— Nu ştiu, i-a răspuns Aleksandra Vladimirovna. Cu toţii trecem printr-o cumpănă. Cu toţii laolaltă şi fiecare în felul lui.

Discuţia le-a fost întreruptă de un ciocănit în uşă. Viktor Pavlovici s-a ridicat, dar Liudmila Nikolaevna a strigat din bucătărie:

— Deschid eu.

Nimeni nu înţelegea ce anume se petrece, dar cei ai casei observaseră că, după întoarcerea de la Saratov, ea verifica de cîteva ori pe zi dacă sînt cumva scrisori în cutia poştală.

Cînd însă bătea cineva la uşă, se repezea degrabă să deschidă.

La fel şi de astă dată, auzindu-i paşii grăbiţi, aproape alergînd, Viktor Pavlovici şi Aleksandra Vladimirovna schimbară o privire plină de înţeles.

Apoi îi auziră glasul enervat:

— N-am, astăzi nu am nimic, şi nu mai veniţi atît de des, doar abia acum două zile v-am dat o jumătate de kilogram de pîine.

35

Locotenentul Viktorov fusese chemat la statul-major, la maiorul Zakabluka, comandantul regimentului de aviaţie de vînătoare, care se afla în rezervă pentru zboruri de antrenament. Ofiţerul de serviciu pe statul-major, locotenentul Velikanov, i-a spus că maiorul tocmai plecase cu un U-2 la statul-major al armatei aeriene, undeva în raionul Kalinin, şi că se va întoarce spre seară. Cînd Viktorov a întrebat de motivul chemării, Velikanov i-a făcut cu ochiul şi i-a zis că, probabil, e ceva în legătură cu cheful şi cu scandalul de la popotă.

Viktorov se uită după o perdea făcută dintr-o foaie de cort şi o plapumă umplută cu vată încopciată de ea; dintr-acolo răzbătea ţăcănitul unei maşini de scris. Şeful cancelariei, Volkonski, văzîndu-l pe Viktorov, ca pentru a-i anticipa întrebarea, rosti:

— N-aveţi, n-aveţi scrisori, tovarăşe locotenent.

Dactilografa, angajata civilă Lenocika, se uită cu coada ochiului la locotenent, apoi în oglinjoara capturată de pe un avion german doborît – un cadou de la pilotul căzut, Demidov –, îşi potrivi boneta, mută rigla de pe evidenţa pe care tocmai o copia şi începu a lovi din nou în clapetele maşinii. Acest locotenent cu mutră cabalină, care-i punea şefului cancelariei mereu aceeaşi întrebare posacă, o plictisea pe Lenocika.

În drumul său de întoarcere la aerodrom, Viktorov a cotit înspre liziera pădurii.

Trecuse deja o lună de cînd regimentul ieşise din lupte, ca să-şi completeze dotările şi să primească personal nou în locul celui pierdut.

Cu o lună în urmă, acest ţinut nordic necunoscut i se păruse neobişnuit. Viaţa pădurii, a rîului sprinţar ce alerga mlădios printre dealuri abrupte, mirosul de putregai, de ciuperci, vuietul copacilor îl neliniştеau zi şi noapte.

În timpul zborurilor i se părea că mirosurile pămîntului ajungeau pînă în carlinga avionului. Această pădure, lacurile respirau încă viaţa Vechii Rusii, despre care citise înainte de război. Pe aici, printre lacuri şi păduri, se întindeau drumuri străvechi, din această pădure cu trunchiuri drepte se construiau case, biserici, se ciopleau catarge de corăbii. Vremurile de altădată cele doldora de gînduri se molcomiseră încă de pe cînd pe aici alerga Lupul cel sur şi plîngea Alionuşka[48], chiar pe malul de-a lungul căruia el, Viktorov, mergea spre popota magazinului militar. I se părea că aceste

vremuri trecute sînt oarecum naive, simple, tinere şi nu numai fetele ce trăiau în foişoare, ci şi negustorii cu bărbi sure, diaconii şi patriarhii sînt cu o mie de ani mai tineri decît înţelepţiţii de viaţă flăcăi-piloţi din lumea maşinilor de mare viteză, a tunurilor automate, a motoarelor diesel, a cinematografului şi radioului, sosiţi în aceste păduri odată cu regimentul de aviaţie al maiorului Zakabluka. Un semn evident al acestei tinereţi apuse era Volga cea iute, firavă, curgînd între maluri abrupte, pestriţe, prin verdeaţa pădurii învîrstate cu alesături de flori albastre şi roşii.

Cîţi or fi oare locotenenţii, sergenţii ori pur şi simplu flăcăii fără nici un grad care merg pe drumul acesta al războiului? Ei îşi fumează numărul cuvenit de ţigări, zdrăngăne cu lingura albă pe fundul gamelei de tinichea, joacă popa prostu' într-un vagon, se lăcomesc, ajunşi în vreun oraş, după îngheţată pe băţ, îşi beau tuşind mica lor porţie de rachiu din păhărele de o sută de grame, scriu cuvenitul număr de scrisori, ţipă în receptorul telefonului de campanie, trag, care cu un puşcoci de calibru mic, care cu bubuitorul calibru mare, sau apasă pe acceleratorul unui T-34 strigînd vorbe nu tocmai cuvioase…

Pămîntul trosnea şi se lăsa elastic sub cizmă, ca o saltea veche: era stratul de frunze, deasupra uşoare, fragile, deosebite una de alta pînă şi în moarte, iar sub ele cele care se uscaseră de-a lungul anilor, unite acum într-o masă cafenie, compactă, pîrîitoare – cenuşa acelei vieţi care cîndva făcuse să plesnească mugurii, fremătase în furtună, strălucise după ploi în soare. Ramuri subţiri, putrezite, aproape imponderabile se sfărîmau sub picioare. O lumină blîndă răzbătea pînă pe solul pădurii, difuzată de abajurul frunzelor. Aerul în pădure era încremenit, dens, lucru pe care îl simţea în mod aparte pilotul de vînătoare obişnuit cu turbioanele. Un copac încălzit de soare, aburit, mirosea proaspăt a lemn. Dar mirosul copacilor morţi şi al crengilor căzute biruia mirosul pădurii vii. Acolo unde se înălţau brazi, în octava de mirosuri pătrundea o notă înaltă, de terebentină. Plopul tremurător avea un miros dulceag-leşinător, aninul – adieri amărui. Pădurea îşi ducea viaţa aparte de restul lumii, şi lui Viktorov i se părea că intră într-o casă în care toate sînt altfel decît pe stradă: şi mirosurile, şi lumina prefirată prin perdele, şi sunetele se făceau altfel simţite între aceşti pereţi, încît pînă să ieşi din pădure te simţi mereu într-un fel neobişnuit, ca între nişte oameni prea puţin cunoscuţi. Priveşti în sus, ca dintr-un afund, prin stratul înalt, gros, al aerului de pădure, vezi cum plescăie frunzişul şi ţi se pare că păienjenişul trosnitor, care se agaţă de steluţa verde de pe bonetă,

formează ierburile plutitoare între suprafaţa şi fundul unui enorm bazin cu apă. Ai fi zis că muştele rapide, cu capul mare, ca şi roiurile lîncede ale musculiţelor sau cocoşul sălbatic ce se strecoară precum o găină printre ramuri, mişcă din înotătoare şi niciodată nu vor putea să se înalţe deasupra pădurii, la fel cum peştii n-au cum să se înalţe mai sus de suprafaţa apei; iar dacă o coţofană ar ţîşni peste vîrful unui plop, îndată s-ar scufunda din nou printre ramuri, asemenea unui peşte care a făcut să-i sclipească o clipă coasta albă în soare şi s-a aruncat din nou, plescăind, în apă. Şi ce straniu pare muşchiul acoperit cu picături albastre-verzui de rouă, licărind stins în semiobscuritatea fundului de pădure!

Ce bine e să ieşi deodată din această lume tăcută a penumbrei într-o poiană luminoasă, unde brusc totul e altfel: şi pămîntul cald, şi mirosul ienupărului încins de soare, şi mobilitatea văzduhului, şi marile campanule turnate din metal violet, sfios aplecate, şi florile garofiţelor sălbatice pe tulpini smolite, lipicioase. Grijile îţi părăsesc sufletul, iar poiana e ca o zi fericită într-o viaţă de om sărac. Ai impresia că fluturii cei galbeni, gîndacii negri-vineţii, parcă şlefuiţi, şi furnicile ce mişună printre ierburi nu robotesc nicidecum fiecare pentru sine, ci toate gîzele laolaltă desfăşoară o singură muncă obştească. O ramură de mesteacăn presărată cu frunze pitice i s-a atins de obraz; un cosaş a sărit, izbindu-se de om ca de trunchiul unui copac, s-a agăţat de centironul lui, iar acum îşi încordează fără grabă pulpele verzi, şade aşa, cu ochii lui rotunzi, parcă din piele, cu botul bombat, ca al unui berbec. Căldură, flori tîrzii de fragi, nasturii de la veston şi catarama centironului încinse de soare. Cu siguranţă peste această poiană nicicînd n-au trecut în zbor nici vreun Ju-88, nici vreun Henkel de noapte.

36

Noaptea, îşi amintea adesea lunile petrecute într-un spital din Stalingrad. Nu ţinea minte cămaşa îmbibată de sudoare, apa cam sărată ce-i stîrnea greaţa, nu ţinea minte mirosul acela greu care-l chinuise. Acele zile de spital i se păreau acum o adevărată fericire. Iar aici, în pădure, ascultînd vuietul copacilor, gîndea: „Nu cumva am auzit paşii ei?“.

Să se fi petrecut toate aievea? Vera îl îmbrăţişa, îi mîngîia părul, plîngea, iar el îi săruta ochii umezi, săraţi de lacrimi.

Uneori, Viktorov se gîndea cum ar putea să răzbată pînă la Stalingrad zburînd pe un Iak[49]; ar fi o treabă de numai cîteva ore. La Riazan ar putea face plinul, apoi ar ajunge pînă la oraşul Engels, unde are el un cunoscut care lucrează ca şef al comenduirii. Ei, şi după asta n-au decît să-l împuşte.

Îşi amintea mereu o poveste citită într-o carte veche: fraţii Şeremetiev, fiii feldmareşalului, nişte bogătani, au dat-o pe sora lor de şaisprezece ani de soţie prinţului Dolgoruki – fata îl văzuse, pare-se, o singură dată înainte de nuntă. Fraţii i-au oferit miresei o zestre uriaşă: numai argintăria dăruită abia de încăpea în trei odăi. Iar la două zile după nuntă a murit Petru al II-lea. Dolgoruki, favorit al acestuia, a fost prins, dus undeva în nord şi întemniţat într-un turn de lemn. Tînăra soţie n-a vrut să asculte de nici un sfat, căci ar fi putut fi eliberată din această căsătorie, de vreme ce trăise doar două zile cu el. A plecat după soţul ei şi şi-a găsit sălaş în ţinutul acela pustiu, păduros, într-o izbă ţărănească. În fiecare zi, vreme de zece ani, a tot mers la turnul în care era întemniţat Dolgoruki. Dar într-o dimineaţă ce i-a fost dat să vadă? Oblonul din turn era larg deschis, iar uşa nezăvorîtă. Tînăra prinţesă a pornit în fugă pe uliţă, căzînd în genunchi în faţa celor întîlniţi – ţărani ori oşteni – ca să-i roage, să-i întrebe unde se află soţul ei. Oamenii i-au spus că Dolgoruki a fost dus la Nijni Novgorod. Multe a mai îndurat ea în lungul drum străbătut pe jos. Însă la Nijni a aflat că Dolgoruki fusese spintecat în patru de călăi. Atunci Dolgorukaia a hotărît să se călugărească şi a plecat la Kiev. În ziua călugăririi s-a plimbat îndelung pe malul Niprului. Dar nu după libertate îi părea ei rău, ci de faptul că, păşind în lumea monahală, trebuia să scoată de pe deget inelul de cununie, şi nu se putea despărţi de el… Multe ceasuri a tot umblat ea pe mal, iar apoi, cînd soarele a început să asfinţească, şi-a scos de pe deget inelul şi l-a aruncat în Nipru; abia după aceea s-a îndreptat spre porţile mănăstirii.

Iar locotenentul din forţele aeriene, crescut într-o casă de copii de la Stalingrad, apoi lăcătuş la atelierul mecanic al centralei electrice StalGRES[50], îşi amintea mereu de viaţa prinţesei Dolgorukaia. Mergea prin pădure dînd frîu liber imaginaţiei: iată că deodată el nu mai este, iar avionul lui, lovit de un friţ şi înfipt cu botul în glie, a ruginit, s-a descompus şi ierburile l-au acoperit, dar uite că prin locurile astea păşeşte Vera Şapoşnikova – se opreşte, coboară panta

malului spre Volga, priveşte în apă… Iar cu două sute de ani în urmă a umblat pe aici tînăra Dolgorukaia – iat-o ieşind în poiană, trecînd printr-un lan de in, dînd la o parte cu mîinile tufele încărcate cu poame sîngerii. Simţea cum îl învăluie o amară, fără de speranţă şi dulce durere.

Păşeşte prin pădure un locotenent firav, în vestonul lui cam vechi – cîţi oare, asemenea lui, au fost daţi uitării în vremea aceea de neuitat?

37

Încă pe cînd se apropia de aerodrom, Viktorov a înţeles că acolo se petrecuseră evenimente importante. Maşinile-cisternă se dispersau pe cîmpul de zbor, tehnicienii şi motoriştii batalionului aflat în serviciul aerodromului se agitau pe lîngă avioanele adăpostite sub plasele de camuflaj. Motoraşul staţiei radio, care de obicei tăcea, acum păcănea distinct şi concentrat.

„E limpede“, gîndi Viktorov grăbind paşii.

Şi îndată totul s-a confirmat, cînd i-a apărut înainte locotenentul Solomatin, cel cu pete rozalii de arsură pe un pomete, care i-a spus:

— Ieşim din rezervă, s-a primit ordinul.

— Pe front? întrebă Viktorov.

— Păi unde, la Taşkent? întrebă la rîndu-i Solomatin şi plecă înspre sat.

Se vedea cît de colo că era indispus, căci înnodase o legătură serioasă cu proprietara casei în care fusese încartiruit, iar acum, de bună seamă, se grăbea la ea.

— Solomatin va face împărţeala: muierii – casa, iar lui – văcuţa, se auzi alături un glas cunoscut.

Era locotenentul Eriomin, care venea la rîndul lui pe potecă. Zbura cu el în celulă[51].

— Unde ne trimit, Erioma? întrebă Viktorov.

— S-ar putea ca frontul de nord-vest să pornească la ofensivă. Mai adineauri a sosit cu un R-5 comandantul diviziei. Dar am eu un cunoscut, pilot pe un Douglas la statul-major al aviaţiei, pot să-l întreb. El le ştie pe toate.

— La ce bun să întrebăm? Ne-or spune ei singuri.

Iar alarma cuprinsese deja nu numai statul-major şi pe piloţi, ci şi satul. Sublocotenentul Korol, un băiat cu ochi negri şi buze cărnoase, cel mai tînăr pilot din regiment, venea

pe uliţă cu un maldăr de lenjerie spălată şi călcată, iar peste rufe avea un colăcel şi o legăturică de poame uscate.

Toţi îl luau peste picior pentru că proprietăresele – două bătrîne văduve – îl răsfăţau cu colăcei. Cînd pleca în misiune, bătrînele se duceau şi ele spre aerodrom şi-l aşteptau la jumătatea drumului – una înaltă, dreaptă, cealaltă cocîrjată –, iar el mergea între ele furios, încurcat, ca un băiat răsfăţat ce era; piloţii spuneau despre el că merge în formaţie de patrulă, avînd în flancuri un semn de exclamare şi unul de întrebare.

Comandantul de escadrilă, Vania Martînov, ieşise dintr-o casă îmbrăcat cu mantaua, ţinînd într-o mînă un mic geamantan şi în cealaltă chipiul de paradă, pe care nu-l pusese în geamantan de teamă să nu-l boţească. Fiica roşcovană a gazdei, fără basma pe cap, cu părul ondulat de ea însăşi, se uita în urma lui cu o asemenea privire, încît era de prisos să se mai adauge ceva despre ei amîndoi.

Un băieţel olog îi raportă lui Viktorov că politrucul Golub şi locotenentul Vania Skotnoi, împreună cu care acesta locuise, au plecat deja cu bagajele.

Viktorov se mutase în locuinţa asta abia de cîteva zile; pînă atunci locuise împreună cu Golub la o gazdă rea, o femeie cu frunte înaltă, bombată şi cu nişte ochi holbaţi, galbeni. Numai cînd te uitai în ochii aceia, îţi pierea cheful de toate.

Pentru a scăpa de chiriaşi, ea făcea fum prin casă, iar o dată chiar le-a presărat cenuşă în ceai. Golub îl tot pisase la cap pe Viktorov să-i scrie un raport comisarului regimentului lor despre această femeie, dar el n-a vrut.

— Mînca-o-ar holera, spusese Golub, dîndu-i dreptate, şi adăugase nişte vorbe pe care le auzise de la mama lui, încă pe cînd era copil: Urci un deal, cobori la vale – numai pacoste în cale.

Se mutaseră în noua locuinţă, care li s-a părut un adevărat rai. Numai că în raiul acesta nu le-a fost sortit să rămînă prea multă vreme.

Curînd, şi Viktorov, cu raniţa şi cu un mic geamantan turtit, mergea pe lîngă casele cenuşii, înalte, de parcă ar fi fost cu etaj. Băiatul olog sălta pe de lături, luînd la ochi cu un toc de pistol pe care i-l dăruise locotenentul găinile de prin curte şi avioanele ce se roteau pe deasupra pădurii. Trecu pe lîngă casa din care Evdokia Miheevna îl alungase făcînd mereu fumăraie în încăpere şi zări în spatele geamului tulbure chipul ei neclintit. Nimeni nu intra în vorbă cu această femeie cînd, aducînd de la fîntînă cele două găleţi de lemn, se oprea să-şi tragă răsuflarea. Nu avea nici vacă, nici oi, nici măcar lăstuni sub streaşină. Golub culesese informaţii

despre ea, încercase să-i descopere vreo descendenţă chiaburească, dar s-a constatat că se trăgea dintr-o familie de oameni săraci. Femeile vorbeau că, după moartea bărbatului, părea să-şi fi pierdut minţile: intrase, pe o vreme rece, de toamnă, într-un lac, unde a rămas o zi şi o noapte. Nişte săteni au scos-o de acolo cu forţa. Dar, după cum ziceau femeile, şi înainte de moartea bărbatului, ca de altfel şi înainte de a se mărita, fusese o fire posacă.

Iată-l deci pe Viktorov mergînd pe uliţa acestui sat de pădureni; peste cîteva ore avea să-şi ia zborul pentru totdeauna de aici şi toate acestea – pădurea foşnitoare, satul în care elanii vin pînă în grădini, ferigile, prelingerile galbene de răşină, cucii – vor înceta să mai existe pentru el. Vor dispărea bătrînii, fetişcanele, relatările despre felul cum s-a făcut colectivizarea, poveştile despre urşi care le-au luat unor muieri coşurile cu zmeură, despre băieţii care au călcat cu călcîiele desculţe pe capetele unor vipere… Va dispărea acest sat, straniu pentru el şi neobişnuit, în întregime legat de pădure, aşa cum cartierul muncitoresc în care s-a născut şi a crescut el era legat de uzină.

Apoi, avionul său de vînătoare va ateriza şi într-o clipă se va ivi, va lua fiinţă un nou aerodrom, o aşezare rurală sau muncitorească cu bătrînele şi fetişcanele de rigoare, cu lacrimi şi glume, cu motani rămaşi pleşuvi din pricina cicatricelor dobîndite în încăierări, cu alte povestiri despre trecut, despre colectivizarea totală, cu alte gazde bune şi rele.

Iar chipeşul Solomatin, în noua situaţie, încă din primele clipe libere îşi va pune chipiul, va trece de-a lungul uliţei, va cînta în acompaniament de chitară şi va scoate din minţi vreo fetişcană.

Comandantul regimentului, maiorul Zakabluka, cu chipul bronzat şi cu ţeasta albă rasă, sunîndu-şi cele cinci ordine „Steagul Roşu“ şi schimbîndu-şi greutatea corpului pe picioarele curbate, le-a citit piloţilor ordinul de ieşire din rezervă, spunînd că ordonă ca toţi să rămînă peste noapte în adăposturi şi că planul deplasării va fi comunicat pe aerodrom, înaintea decolării.

Apoi le spuse următoarele: comandamentul interzice părăsirea adăposturilor de pe aerodrom, iar cu cei care vor încălca acest ordin nu se va şti de glumă.

— Asta ca să nu-mi dormiţi în aer, ci să dormiţi bine înainte de zbor, a explicat el.

A vorbit după aceea comisarul regimentului, Berman, care nu era simpatizat din pricina aroganţei, cu toate că ştia să vorbească inteligibil şi frumos despre subtilităţile meseriei de aviator. Ofiţerii au început să nu-l mai poată suferi

îndeosebi după întîmplarea cu pilotul Muhin. Acesta apucase să înjghebeze o poveste de dragoste cu frumoasa radiotelegrafistă Lida Voinova. Tuturor le era pe plac idila aceasta – de cum aveau cîteva momente libere, ei se întîlneau, se duceau spre rîu la plimbare şi întotdeauna mergeau ţinîndu-se de mînă… Nici măcar nu se glumea pe socoteala lor, atît de limpede era totul în relaţiile dintre ei.

Şi deodată a început să circule un zvon, iar zvonul a pornit chiar de la Lida, căci ea îi povestise ceva unei prietene, apoi de la aceasta povestea a făcut ocolul regimentului: în timpul uneia dintre plimbări, Muhin a siluit-o sub ameninţarea pistolului.

Cînd a aflat de acest caz, Berman s-a înfuriat, făcînd atîta risipă de energie, încît în decurs de zece zile Muhin a fost judecat de tribunalul militar şi condamnat la moarte prin împuşcare.

Înainte de executarea sentinţei, a sosit la regiment un membru al Consiliului Militar al Armatei Aeriene, generalul-maior de aviaţie Alekscev, care a început să analizeze circumstanţele nelegiuirii lui Muhin. Lida l-a pus pe general într-o situaţie extrem de delicată, căzînd în genunchi în faţa lui şi implorîndu-l să creadă că întreg dosarul întocmit împotriva lui Muhin e o minciună stupidă.

I-a povestit toată istoria: erau culcaţi într-o poiană din pădure, s-au sărutat, apoi ea a aţipit, iar Muhin, vrînd să-i joace o festă, i-a strecurat pe nesimţite pistolul între genunchi şi a tras în pămînt. Ea s-a trezit, a ţipat, iar Muhin a început din nou s-o sărute. Cît despre varianta care a pornit de la prietena căreia îi povestise totul aşa cum s-a întîmplat, lucrurile arătau de-a dreptul înfiorător. Adevărul în toată această istorie era doar unul singur, neobişnuit de simplu: dragostea dintre ea şi Muhin. Totul s-a sfîrşit cu bine, sentinţa a fost revocată, iar Muhin – mutat în alt regiment.

Dar de atunci piloţii nu-l mai agreau pe Berman.

Odată, la popotă, Solomatin a spus că un rus n-ar fi procedat astfel.

Unul dintre piloţi, Molceanov, pare-se, a răspuns că în toate naţiile există oameni răi.

— Ia-l, de pildă, pe Korol. E evreu, dar îţi face plăcere să zbori cu el în celulă. Pleci în misiune şi ştii că în coada ta se află un prieten adevărat, în care ai încredere, a zis Vania Skotnoi.

— Dar ce fel de evreu e Korol? a întrebat Solomatin. Korol e flăcău de-al nostru, în aer eu am mai multă încredere în el decît în mine. Lîngă Rjev mi-a măturat un Messer chiar de sub coadă. Iar în două rînduri, din pricina lui Borea Korol,

am părăsit un nefericit de friţ pe care-l lovisem. Şi doar ştii bine, cînd merg la luptă, eu uit şi de mama.

— Atunci cum rămîne? a intervenit Viktorov. Dacă un evreu e bun, tu spui că nu-i evreu.

Toţi au izbucnit în rîs, dar Solomatin a zis:

— Bine, fie. Dar lui Muhin nu i-a venit deloc a rîde cînd Berman i-a pus la cale execuţia.

În acel moment tocmai intra Korol în popotă, şi careva dintre piloţi l-a întrebat cu simpatie:

— Ia ascultă, Borea, tu eşti evreu?

Korol s-a fîstîcit, apoi a răspuns:

— Da, evreu.

— Precis?

— Absolut precis.

— Tăiat împrejur?

— Ia mai du-te dracului, s-a răstit Korol şi toţi au început din nou să rîdă.

Iar în timp ce piloţii mergeau de la aerodrom în sat, Solomatin şi-a potrivit pasul cu Viktorov.

— Ştii, a zis el, degeaba o ţii pe-a ta. Cînd am lucrat la o fabrică de săpun, acolo era plin de jidani, şi toţi numai şefi. M-am uitat bine la aceşti Samuili Abramovici, şi să fii sigur că sar în foc unul pentru altul, adevărat ajutor reciproc.

— Dar ce ţi-a venit să mă treci pe listă în aceeaşi tagmă cu ei? i-a răspuns Viktorov strîngînd a nedumerire din umeri.

Acum, la adunare, Berman a început prin a spune că în viaţa personalului navigant se deschide o nouă eră, că viaţa în rezervă a luat sfîrşit. Asta o înţelegeau cu toţii şi fără ajutorul lui, dar ascultau cu atenţie, în speranţa că avea să-i scape în vorbire vreo aluzie din care să se înţeleagă dacă regimentul va rămîne în cadrul frontului de nord-vest şi va fi doar mutat undeva lîngă Rjev sau dacă va fi cumva dislocat spre vest ori spre sud.

Berman zicea:

— Aşadar, calitatea de căpătîi a unui pilot luptător este să cunoască partea tehnică, dar s-o cunoască în aşa fel, încît să se joace cu ea; a doua calitate e dragostea faţă de maşina proprie, s-o iubească la fel ca pe o soră, ca pe propria mamă; a treia e curajul, iar curajul înseamnă calcul rece şi inimă fierbinte. A patra e sentimentul tovărăşiei, care este cultivat de întreaga noastră viaţă sovietică; a cincea – abnegaţia în luptă! Succesul constă în închegarea acţiunilor în zbor ale celulelor! Cu ochii în patru după capul formaţiei! Un pilot adevărat gîndeşte mereu şi la sol, analizează lupta precedentă, cumpăneşte: „Eh, aşa ar fi fost mai bine, ah, nu aşa ar fi trebuit să acţionez!“.

Piloţii, mimînd interesul, se uitau la comisar şi, în acelaşi timp, discutau pe şoptite.

— Poate ne trece la escortarea Douglas-urilor care transportă alimente la Leningrad, îşi dădu cu părerea Solomatin, care avea acolo o cunoştinţă.

— Sau poate pe direcţia Moscovei? spuse Molceanov, a cărui familie se afla în Kunţevo.

— Ba poate la Stalingrad, adăugă Viktorov.

— Asta-i puţin probabil, îi răspunse Skotnoi.

Lui îi era indiferent unde avea să fie dislocat regimentul – toate rudele lui se aflau în Ucraina ocupată.

— Dar tu, Borea, încotro ai vrea să zbori? întrebă Solomatin. Spre capitala ta evreiască, Berdicev[52]?

De furie, ochii negri ai lui Korol se făcură ca tăciunele şi tînărul slobozi răspicat o înjurătură de mamă.

— Sublocotenent Korol! strigă comisarul.

— Ordonaţi, tovarăşe comisar de batalion…

— Vorba!…

Dar Korol amuţise oricum.

Maiorul Zakabluka se remarca drept mare cunoscător şi amator de expresii deocheate, aşa încît n-ar fi făcut cine ştie ce caz numai pentru că un pilot luptător a zis ceva de mamă în prezenţa şefilor. El însuşi, în fiecare dimineaţă, striga la ordonanţă: „Măi Maziukin… Dumnezeii, biserica mă-tii“. Pentru ca apoi să încheie cu un glas absolut paşnic: „Ia dă-mi tu prosopul“.

Totuşi, de astă dată, cunoscînd năravul comisarului de a denunţa, comandantul s-a temut să-l amnistieze îndată pe Korol. Berman ar fi descris într-un raport al său cum Zakabluka a discreditat conducerea politică în faţa personalului navigant. Scrisese deja la secţia politică despre faptul că Zakabluka şi-a înjghebat, în timpul cît regimentul s-a aflat în rezervă, o gospodărie personală, că bea votcă împreună cu cadrele din conducerea statului-major şi întreţine legături cu zootehniciana Jenia Bondareva din populaţia locală.

De aceea, comandantul regimentului o luă pe departe. Începu prin a striga ameninţător, cu glas răguşit:

— Ce stai aşa, sublocotenent Korol? Doi paşi înainte! Ce-i indolenţa asta?

Apoi urni cazul mai departe.

— Politruc Golub, raportaţi comisarului din ce cauză a încălcat Korol disciplina.

— Permiteţi să raportez, tovarăşe maior, el l-a înjurat pe Solomatin, dar de ce anume, n-am auzit.

— Locotenent-major Solomatin!

— Ordonaţi, tovarăşe maior!

— Raportaţi. Nu mie! Comisarului de batalion!

— Permiteţi să raportez, tovarăşe comisar de batalion?

— Raportaţi, rosti Berman dînd din cap şi fără a se uita la Solomatin.

Simţea că şi de astă dată comandantul regimentului practică un fel de linie proprie. Ştia că Zakabluka se remarcă printr-o neobişnuită şiretenie, atît pe pămînt, cît şi în aer. Acolo, sus, se pricepea ca nimeni altul să intuiască rapid scopul şi tactica inamicului, să-i răspundă prin viclenie la viclenii. Iar pe pămînt ştia că tăria şefilor se află în slăbiciuni, după cum slăbiciunea subordonaţilor rezidă în tăria lor. Cînd era nevoie, ştia şi să se prefacă, luîndu-şi aerul unui prostănac, şi să rîdă slugarnic la auzul unei glume proaste, spusă de un om prost. Dar, ce-i drept, ştia să-i ţină în mînă pe aceşti smintiţi de locotenenţi ai aerului.

Aflîndu-se în rezervă, Zakabluka manifestase interes pentru agricultură, îndeosebi pentru creşterea animalelor şi păsărilor. Se ocupase chiar şi de pregătitul conservelor: a organizat fabricarea de lichior de zmeură, marinatul şi uscarea unor mari cantităţi de ciuperci. Prînzurile lui erau faimoase, şi comandanţii multor regimente, cînd prindeau cîteva ore libere, dădeau cu plăcere o fugă pe un U-2 pînă la el, ca să bea şi să guste cîte ceva. Numai că maiorul nu concepea ospitalitatea goală, dezinteresată.

Berman mai cunoştea o însuşire a maiorului, care făcea deosebit de dificile relaţiile cu el: calculatul, prudentul, şiretul Zakabluka era în acelaşi timp un om aproape nebun, care, odată pornit, era în stare să nu-şi cruţe nici viaţa.

— A discuta cu şefii e ca şi cum te-ai pişa contra vîntului, îi spunea el lui Berman, dar deodată comitea o faptă nebunească potrivnică propriului interes, încît comisarului nu-i rămînea altceva decît să exclame de uluire.

Cînd se întîmpla ca amîndoi să fie binedispuşi, discutau, îşi adresau reciproc ocheade, se băteau unul pe celălalt pe spate sau peste burtă.

— O, şiret bărbat mai e comisarul nostru, spunea Zakabluka.

— O, tare mai e eroicul nostru maior, zicea Berman.

Zakabluka nu-l plăcea pe comisar pentru onctuozitatea lui, pentru conştiinciozitatea cu care trecea în rapoartele sale orice cuvînt imprudent; îi stîrnea rîsul slăbiciunea comisarului pentru fete frumoase, preferinţa lui pentru rasolul de găină – „mie daţi-mi un copănel“ – şi indiferenţa faţă de votcă; nu-i aproba nepăsarea pe care o manifesta cînd

era vorba de condiţiile de trai ale altor oameni, în vreme ce pentru sine se pricepea să creeze o ambianţă confortabilă. Îi preţuia inteligenţa, faptul că era în stare să ajungă la conflicte cu superiorii spre binele cauzei, că era viteaz – uneori chiar lăsa impresia că nici el nu înţelegea cît de uşor îşi poate pierde viaţa.

Şi iată, aceşti doi oameni, care peste puţină vreme aveau să ducă în zona luptelor un regiment de aviaţie, acum ascultau, urmărindu-se cu coada ochiului unul pe celălalt, ce spune locotenentul Solomatin.

— Trebuie să spun deschis, tovarăşe comisar de batalion, că din vina mea Korol a încălcat disciplina. Eu am rîs de el, el a răbdat, dar pînă la urmă, desigur, şi-a pierdut calmul.

— Ce i-aţi spus, răspundeţi comisarului regimentului, îl întrerupse Zakabluka.

— Aici băieţii îşi dădeau cu presupusul încotro are să plece regimentul, pe care front, iar eu îi spun lui Korol: tu de bună seamă că vrei în capitala voastră, la Berdicev?

Piloţii se uitară la Berman.

— Nu înţeleg, în ce capitală? întrebă Berman, apoi brusc pricepu.

Se fîstîci – toţi au simţit asta, dar mai ales comandantul regimentului a rămas stupefiat să vadă că a fost cu putinţă ca unui om ce putea fi comparat cu o lamă de brici să i se întîmple aşa ceva. Dar şi în continuare s-a petrecut, de asemenea, ceva de toată mirarea.

— Ei, şi ce-i cu asta? întrebă Berman. Dar dacă dumneata, Korol, i-ai fi spus lui Solomatin, care după cît se ştie provine din satul Dorohovo, raionul Novo-Ruzsk, că ar vrea să lupte în raionul acelui sat, el ar fi trebuit să-ţi stîlcească mutra pentru asta? Ciudată etică suburbană, incompatibilă cu calitatea de comsomolist.

Rostea nişte cuvinte care întotdeauna acţionau inevitabil, cu un fel de forţă hipnotică, asupra oamenilor. Toţi înţelegeau că Solomatin voise să-l jignească şi chiar îl jignise pe Korol, dar Berman le explica plin de convingere piloţilor că, de fapt, bietul sublocotenent nu şi-a lichidat prejudecăţile naţionaliste şi comportarea sa constituie o nesocotire a prieteniei dintre popoare.

Căci Korol nu trebuie să uite că tocmai fasciştii cultivă prejudecăţile naţionaliste, contează pe ele.

Ceea ce spunea Berman era luat ca atare, drept şi adevărat. Revoluţia, democraţia dăduseră naştere unor idei despre care el vorbea acum pe un ton emoţionat. Dar forţa lui

Berman în acele clipe rezida în faptul că nu el servea ideea, ci ea îl servea pe el, şi anume scopul lui necinstit de astăzi.

— Vedeţi, tovarăşi, spuse comisarul. Acolo unde nu există claritate în idei, nu există nici disciplină. Astfel se şi explică fapta de azi a lui Korol.

Se gîndi o clipă, apoi adăugă:

— Fapta urîtă a lui Korol, fapta urîtă, nesovietică, a lui Korol.

În treaba asta, desigur, Zakabluka nu mai putea să se amestece, comisarul legase greşeala sublocotenentului de o problemă politică, iar maiorul ştia că nici un ofiţer de comandă nu va cuteza să se amestece în activitatea organelor politice.

— Iată cum stau lucrurile, tovarăşi, spuse Berman după o nouă pauză, pentru a spori impresia produsă de cuvintele sale, şi încheie: Răspunderea pentru această faptă murdară revine vinovatului nemijlocit, dar ea îmi revine şi mie, comisarul regimentului, care n-am reuşit să-l ajut pe pilotul Korol să lichideze în el tot ce este înapoiat, respingător, naţionalist. Problema este mai serioasă decît mi s-a părut la început, aşa încît nu-l voi pedepsi acum pe sublocotenentul Korol pentru încălcarea disciplinei. Dar îmi asum sarcina reeducării sale.

Toţi începură a se foi, pentru a se aşeza mai cu temei, căci simţeau că pericolul a trecut.

Korol îl fixă pe Berman; în privirea lui probabil că se citea ceva care-l făcu pe comisar să se încrunte, să scuture dintr-un umăr şi să se uite în altă parte.

Iar seara, Solomatin îi spuse lui Viktorov:

— Vezi tu, Leonea, la ei întotdeauna-i aşa – unul pentru altul, dar pe neobservate. Dac-ai fi nimerit tu sau Vania Skotnoi într-o chestie ca asta, fii sigur că Berman v-ar fi dat de-a rostogolul pînă la un batalion disciplinar.

38

Seara, în adăpost, piloţii nu dormeau; tolăniţi pe priciuri, fumau şi discutau. Skotnoi îşi băuse la cină gramele de rămas-bun şi acum fredona:

Mugind,
maşina se-

nvîrteşte,
Spre-al Terrei piept se-avîntă-n vrie,
Iubito, taci, te linişteşte,
Uitării dă-mă pe vecie.

Velikanov pînă la urmă n-a mai răbdat, a pălăvrăgit, şi astfel s-a aflat că regimentul va fi dislocat undeva lîngă Stalingrad.

Luna se înălţa deasupra pădurii şi o pată neliniştită începuse a licări printre copaci. Satul, situat la doi kilometri de aerodrom, zăcea parcă învelit în cenuşă, întunecos, amuţit. Piloţii care şedeau la intrarea în adăpost priveau lumea uimitoare a reperelor terestre. Viktorov se uita la umbrele zvelte desenate de aripile şi ampenajele Iak-urilor, murmurînd încet după cîntăreţ:

De sub maşină ne vor scoate,
În mîini carcasa ridicînd,
Ne va-nsoţi-n ultimul drum
Alai de şoimi spre cer zburînd.

Iar cei întinşi pe priciuri discutau. Vorbitorii nu se zăreau în beznă, însă ei se ştiau bine unii pe alţii după glas şi, fără a se chema pe nume, răspundeau la întrebări, întrebau.

— Demidov cerea el însuşi să plece în misiune, simţea că fără aer slăbeşte.

— Ţii minte, la Rjev, cînd am condus Petleakov[53]-urile acelea, opt Messer-uri s-au repezit asupra lui şi el a acceptat lupta; şaptesprezece minute a rezistat.

— Da, să dai un „vînător“ pe un Junkers e o treabă.

— Mergea prin văzduh şi cînta. În fiecare zi îmi amintesc cîntecele lui. Cînta şi de-ale lui Vertinski[54].

— Om cult, moscovit!

— Da, unul ca el nu te părăseşte în văzduh. Întotdeauna era cu ochii după cei care rămîneau în urmă.

— Dar tu nici nu l-ai cunoscut bine.

— Ba l-am cunoscut. Pe coechipier îl vezi după zborul maşinii. Mi s-a dezvăluit.

Skotnoi a încheiat un cuplet şi toţi au amuţit, aşteptînd ca el să înceapă din nou a zice. Dar pilotul n-a mai cîntat.

A repetat o zicală cunoscută pe aerodromuri, care compara viaţa pilotului de vînătoare cu o cămăşuţă scurtă de copil.

Începură să vorbească despre nemţi.

— Şi la ăştia îţi dai seama îndată ce hram poartă, care e puternic, insistent, care vînează fraieri, ciuguleşte din spate sau pîndeşte vreun întîrziat.

— În general, ei nu prea sînt tari în celule.

— Ei, nu-i chiar aşa.

— Friţul, dacă-l vede pe unul rănit, se agaţă cu dinţii de el, dar de unul bătăios se fereşte.

— Cît sîntem unu la unu, poate să aibă chiar şi două fierotenii[55], eu tot îl dobor.

— Nu te supăra, dar eu pentru un Junkers doborît n-aş accepta să fiu avansat.

— Berbecele, asta-i în caracterul rusului!

— De ce să mă supăr, că doar n-ai să-mi iei mie gradul.

— Da, cît priveşte lovitura de berbece, eu am de mult o idee… Am să-l mai ard eu cu sfîrleaza!

— Berbecele prin urmărire – ăsta da berbece! Să-l vîri în pămînt cu fum, cu gaz!

— Interesant, oare comandantul regimentului o să ia cu el vaca şi păsările pe Douglas?

— Oho, să fii tu sănătos, că le-au şi făcut de petrecanie la toate: le pun la sare!

Cineva glăsui prelung şi gînditor:

— Dac-ar fi să merg acum la un club fain cu o fată, m-aş cam fîstîci, m-am dezvăţat de tot.

— În schimb, Solomatin nu s-ar chinui.

— Îl invidiezi cumva, Leonea?

— Invidiez faptul, nu obiectul.

— E limpede. Credincios pînă la moarte.

Apoi începură cu toţii să-şi amintească lupta de lîngă Rjev, ultima înainte ca regimentul să treacă în rezervă, cînd şapte avioane de vînătoare s-au ciocnit cu un mare grup de Junkers-uri plecate în misiune, escortate de Messer-uri. Şi se părea că fiecare vorbeşte despre sine, dar numai se părea, căci, de fapt, vorbeau de o treabă comună.

— Pe fundalul pădurii nu se zăreau, dar cum au luat înălţime, îndată s-au văzut. Mergeau în trei paliere! Am

recunoscut imediat Ju-urile 87: gambe atîrnînd, bot galben. M-am aşezat mai cu temei: eh, mi-am zis, vom avea de lucru!

— Iar eu mai întîi m-am gîndit: astea-s explozii de antiaeriană.

— Sigur că soarele ne-a favorizat! M-am prăvălit spre unul drept dinspre soare. Eram coechipier pe stînga. Deodată am fost azvîrlit vreo treizeci de metri. Controlez eu comenzile, e-n regulă, avionul mă ascultă! Am pornit spre Junkers cu tot armamentul, observ că scoate fum, cînd colo, un Messer lung, ca o ştiucă cu bot galben, virează înspre mine, numai că a întîrziat. Deodată văd venindu-mi în întîmpinare nişte luminiţe – un şir de trasoare albastre.

— Iar eu am văzut cum seria mea de trasoare se termină în aripile lui negre.

— Hai că exagerezi!

— Eu încă din copilărie înălţam zmeie; ce mai bătăi încasam de la tata! Iar cînd eram la uzină, mergeam după lucru şapte kilometri pe jos pînă la aeroclub, de scoteam limba de-un cot, dar n-am pierdut nici o şedinţă.

— Nu, tu ascultă mai bine aici. El m-a lovit şi am luat foc: rezervorul de ulei, conductele de benzină. Ceva se aprinsese înăuntru. Dă-i bătaie! Cînd deodată m-a izbit în lunetă, mi-a spart ochelarii, cioburile zburau din lunetă, îmi curgeau lacrimile. Dar eu, de colo, ce să fac, m-am vîrît sub el, mi-am smuls ochelarii! Solomatin m-a acoperit. Şi ştii, ardeam, dar nu-mi era teamă – n-aveam vreme de asta! Totuşi am aterizat, am scăpat fără arsuri, în schimb mi-au ars cizmele, avionul a ars şi el.

— Numai ce văd – acuşi îl doboară pe flăcăul nostru. Am mai făcut două viraje, şi el mi-a făcut semn: du-te! Eu nu zburam în celulă şi mă aruncam să alung Messer-uri din preajma celor care se aflau în nevoie.

— Oh, şi eu m-am întors cu o grămadă de găuri, mă loviseră ca pe-o potîrniche bătrînă.

— De douăsprezece ori m-am dat la friţul ăla pînă să-l fac să fumeze! Îl văd moţăind din cap – al meu eşti! De la douăzeci şi cinci de metri l-am doborît cu tunul.

— Da, ce-i drept, se poate spune că neamţului nu-i place lupta pe orizontală, mereu caută să treacă pe verticală.

— Măi, da' ai zis-o şi tu!

— Păi nu-i aşa?

— Dar cine nu cunoaşte chestia asta? Pînă şi codanele din sat ştiu că el se fereşte de viraje bruşte.

— Eh, atunci ar fi trebuit să-i acoperim mai bine pe micii „pescăruşi"[56]. Acolo la ei sînt oameni de ispravă.

Apoi s-a făcut linişte şi cineva a zis:

— Mîine o să plecăm de cum se crapă de ziuă, iar Demidov va rămîne singur aici, în mormînt.

— Ei, băieţi, care încotro; eu mă duc la casa de economii – trebuie să dau prin sat.

— Vizita de adio – mergem?

Toate dimprejur – rîul, ogoarele, pădurea – erau atît de molcome şi atît de minunate în întunericul nopţii, încît ai fi zis că în lume nu poate exista nici vrăjmăşie, nici trădare, nici bătrîneţe, ci numai şi numai dragoste fericită. Norii pluteau înspre lună, iar ea părea a străbate un fum cenuşiu şi fumul acesta învăluia pămîntul. Puţini au fost cei care şi-au petrecut noaptea în adăposturi. La marginea pădurii şi pe lîngă gardurile satului se iţeau basmale albe, se auzeau rîsete. Prin liniştea aceea tresărea cîte un copac, speriat prin somn de vreo nălucire nocturnă, iar uneori apa rîului bolborosea ceva nedesluşit, pentru ca din nou să continue a luneca în tăcere.

Venise ora amară pentru dragoste – ora despărţirii, ora destinului. Una, care acum plînge, va fi uitată chiar de a doua zi, pe alţii îi va despărţi moartea, iar altora destinul le va hărăzi fidelitatea, revederea.

Dar iată că a venit dimineaţa. Motoarele prinseră a vui, vîntul plat, stîrnit de elice, culca iarba cuprinsă de nelinişte, mii şi mii de stropi de apă începură a fremăta în soare… Avioanele de luptă, înălţîndu-se unul după altul pe o pantă albastră, ridică în tării tunuri şi mitraliere, se rotesc, îşi aşteaptă tovarăşii, se rînduiesc în formaţii.

Iar ceea ce în timpul nopţii păruse atît de necuprins se depărtează, cufundîndu-se în cerul azuriu…

Se zăresc cutiile minuscule, cenuşii ale caselor, dreptunghiurile grădinilor de zarzavat, toate alunecă, se duc de sub aripa avionului… Nu se mai vede poteca năpădită de iarbă, nu se vede nici mormîntul lui Demidov… La drum! Şi, iată, pădurea a prins să freamăte, alunecînd pe sub aripa avionului.

— Bine te-am găsit, Vera! rosti Viktorov.

39

La orele cinci dimineaţa, plantoanele au început să-i trezească pe deţinuţi. Era încă noapte adîncă, barăcile erau inundate de lumina aceea necruţătoare cu care sînt iluminate

închisorile, staţiile nodurilor de cale ferată, camerele de gardă ale spitalelor orăşeneşti.

Mii de oameni, scuipînd, tuşind, îşi trăgeau pantalonii vătuiţi, îşi înfăşurau pe picioare obielele, îşi scărpinau coastele, burţile, grumajii.

Cînd cei care coborau de pe priciurile de sus îi atingeau cu picioarele în cap pe cei care se îmbrăcau dedesubt, aceştia nu înjurau, ci doar îşi fereau într-o parte capetele, înlăturînd cu mîna picioarele care-i atingeau.

În trezirea nocturnă a acestei mase de oameni, în agitaţia obielelor, în mişcarea spinărilor, capetelor, a fumului de mahorcă, în lumina aceea electrică vie, congestionată, era ceva ţipător de nefiresc: sute de kilometri pătraţi de taiga se întindeau încremenite într-o tăcere geroasă, în timp ce lagărul era ticsit de oameni, plin de mişcare, de fum, de lumină.

În toată prima jumătate a nopţii ninsese şi nămeţii blocaseră uşile barăcilor, năpădiseră drumul ce ducea spre mine.

Sirenele minelor începură a urla fără grabă şi poate că undeva, prin taiga, lupii răspundeau şi ei cu urletele lor acestui glas amplu, sugerînd o adîncă tristeţe. Pe platoul lagărului lătrau răguşit cîinii de pază, se auzea huruitul tractoarelor ce curăţau drumurile spre clădirile minelor, răzbăteau strigătele celor din escortă…

Zăpada uscată sclipea gingaş şi blînd în lumina reflectoarelor. Pe platoul vast al lagărului începu apelul, în lătratul neîntrerupt al cîinilor. Glasurile celor din escortă răsunau răguşite şi iritate… Dar iată că largul torent viu, umflîndu-se de mulţimea oamenilor, porni a se scurge spre puţurile minelor, bocancii şi pîslarii scîrţîiau prin zăpadă. Holbîndu-şi ochiul singuratic, ciclopic, un turn de pază continua să-i urmărească.

Iar sirenele urlau mereu, de departe şi de aproape – orchestra reunită a Nordului. Ea răsuna peste gerosul pămînt al Krasnoiarskului, peste Republica Autonomă Komi, pe deasupra Magadanului, peste Sovetskaia Gavan, peste zăpezile ţinutului Kolîma, prin tundra Ciukotkăi, peste lagărele din ţinutul de nord al Murmanskului şi al Kazahstanului nordic…

Însoţiţi de glasurile sirenelor, de loviturile ciocanului în bucata de şină atîrnată de un copac, păşeau cei ce extrăgeau potasiul de Solikamsk, cuprul de Riderovsk şi Balhaşsk, nichelul şi plumbul de Kolîma, cărbunele de Kuzneţk şi Sahalin, păşeau constructorii căii ferate ce se întinde peste îngheţul veşnic, de-a lungul ţărmului Oceanului Îngheţat, al drumurilor catifelate din Kolîma; păşeau muncitorii

exploatării forestiere din Siberia şi Uralul de Nord, din ţinuturile Murmanskului şi Arhanghelskului.

La această înzăpezită oră nocturnă începea ziua în lagărele din taiga şi la punctele de comandă ale enormului colos compus din lagărele Dalstroi[57]-ului.

40

În timpul nopţii *zek*[58]-ul Abarciuk a făcut o criză de urît. Dar nu de urîtul obişnuit şi posac, de lagăr, ci de acela ce mistuie precum malaria, de te face să ţipi, să te zvîrcoleşti pe prici, să te loveşti cu pumnii în tîmple şi în ţeastă.

Dimineaţa, în timp ce deţinuţii se pregăteau zoriţi, dar, în acelaşi timp, fără nici un chef pentru muncă, vecinul lui Abarciuk, şef de echipă la gaze, fost comandant al unei brigăzi de cavalerie în timpul războiului civil, Neumolimov cel lung de picioare, îl întrebă:

— Ce te-ai tot zvîrcolit aşa azi-noapte? Oi fi visat vreo muiere? Te-am auzit chiar nechezînd.

— Ţie numai de muiere-ţi arde, îi răspunse Abarciuk.

— Eu am crezut că plîngi prin somn, spuse cel de-al doilea vecin de prici, nebunul de Monidze, fost membru al prezidiului Internaţionalei Comuniste a Tineretului. Voiam chiar să te trezesc.

Dar un al treilea prieten de lagăr al lui Abarciuk, felcerul Abraşa Rubin, nu observase nimic, iar cînd au ieşit în întunericul geros îi spuse:

— Ştii, astăzi l-am visat pe Nikolai Ivanovici Buharin. Se făcea că venise la noi, la institutul de profesorat roşu, era vesel, vioi, şi tocmai se stîrnise o zarvă nebună pe seama unei teorii a lui Enchmen[59].

Abarciuk s-a prezentat la lucru în magazia de scule. În vreme ce ajutorul său, Barhatov – un criminal care înjunghiase în scopul jafului o familie compusă din şase oameni –, făcea focul în sobă cu resturi de cedru şi deşeuri de la joagăr, el muta dintr-un loc într-altul sculele din nişte lăzi. I se părea că ascuţişurile înţepătoare ale pilelor şi dălţilor pătrunse de gerul usturător exprimă sentimentul pe care îl încercase el peste noapte.

Ziua aceea nu se deosebea prin nimic de cele precedente. Contabilul îi trimisese de dimineaţă confirmarea de către secţia tehnică a unei comenzi din partea unor puncte

îndepărtate ale lagărului. Urma să fie alese materialele şi uneltele respective, să fie împachetate în lăzi, să se alcătuiască inventarele însoţitoare, fiind necesară întocmirea unor acte speciale.

Ca întotdeauna, Barhatov nu făcea nimic şi nu era cu putinţă să fie determinat să muncească. De îndată ce sosea la magazie, se ocupa numai de problemele alimentaţiei, iar astăzi, încă de dimineaţă, fierbea într-o gamelă ciorbă de cartofi şi foi de varză. Un profesor de latină de la Institutul Farmaceutic din Harkov – acum curier pe lîngă secţia întîi – dăduse fuga pentru cîteva clipe la Barhatov şi, cu degete roşii, tremurînde, îi presărase pe masă o cantitate infimă de crupe murdare de mei. Banditul îi lua bir pentru cine ştie ce lucruri numai de el cunoscute.

În ziua precedentă, Abarciuk fusese chemat la secţia financiară: în evidenţă nu coincideau unele cifre. Locţiitorul şefului secţiei strigase la el, ameninţîndu-l că va face raport scris către şeful său. Din pricina acestor ameninţări, lui Abarciuk i se făcuse lehamite. De unul singur, fără nici un ajutor, nu făcea faţă muncii, iar să se plîngă de Barhatov nu cuteza. Obosise, îi era teamă că va pierde această muncă de magaziner, că va ajunge din nou în mină sau la exploatarea forestieră. Încărunţise deja, forţele i se împuţinau din ce în ce… Aşa că, de bună seamă, şi din această pricină îl apucase urîtul – simţea că viaţa i s-a scurs sub gheaţa siberiană.

Cînd reveni de la secţia financiară, Barhatov dormea, avînd drept căpătîi o pereche de pîslari aduşi lui de vreunul dintre condamnaţii de drept comun. Lîngă cap îi zăcea gamela goală, iar de un obraz i se lipise o boabă din crupele acelea prăduite.

Abarciuk ştia că Barhatov sustrage uneori unelte din magazie, aşa încît era posibil ca pîslarii să fi apărut ca rezultat al unor operaţiuni de schimb cu bunuri din gestiune. Însă o dată, cînd Abarciuk, văzînd că nu-i ies la socoteală trei pile, i-a zis:

— Cum de nu ţi-e ruşine să furi metal deficitar acum, în timpul Marelui Război pentru Apărarea Patriei, banditul i-a răspuns:

— Tu, păduche, să taci. Că altfel ştii ce te aşteaptă!

Acum nu îndrăznea să-l trezească de-a dreptul pe criminal şi începu să facă zgomot mutînd nişte lame de ferăstrău, tuşind, scăpînd pe jos un ciocan. Barhatov se trezi şi începu să-i urmărească mişcările cu priviri calme, nemulţumite.

Apoi spuse cu glas molcom:

— Unul din eşalonul de ieri mi-a povestit că există lagăre mai rele decît cele ozeriste[60]. Deţinuţii umblă acolo în lanţuri, cu scăfîrliile rase pe jumătate. N-au nume, numai numere cusute pe piept şi pe genunchi, iar pe spinare au un as de caro.

— Minciuni, ripostă Abarciuk.

— Ar fi trebuit ca toţi fasciştii din miliţie să fie adunaţi acolo, iar pe tine, căzătură, să te fi trimis primul, ca să nu mă fi trezit.

— Scuzaţi-mă, cetăţene Barhatov, că v-am tulburat repausul, zise Abarciuk.

Se temea cumplit de acest bandit, dar uneori nu-şi putea stăpîni enervarea.

La ora schimbului, a trecut pe la magazie Neumolimov, negru tot de la praful de cărbune.

— Ei, cum merge întrecerea? întrebă Abarciuk. Se mobilizează poporul?

— Întrecerea se desfăşoară. Doar cărbunele serveşte pentru necesităţile războiului, nu-i aşa? Toţi înţeleg treaba asta. Astăzi la SCE[61] s-au adus nişte afişe: „Să ajutăm Patria prin muncă exemplară“.

Abarciuk oftă, apoi spuse:

— Ştii, ar trebui să se scrie o lucrare despre urîtul de lagăr. Există un urît care striveşte, un altul care învăluie, un al treilea care sugrumă, de nu te lasă nici să respiri. Dar mai există şi unul deosebit, care nu sugrumă, nu striveşte, nu învăluie, ci îl sfîşie pe om pe dinăuntru, aşa cum presiunea oceanului sfîşie monştrii adîncurilor.

Neumolimov zîmbi trist, dar dinţii săi nu-şi arătară albeaţa, căci îi erau stricaţi, contopindu-se la culoare cu cărbunele.

Barhatov se apropie de ei şi Abarciuk, uitîndu-se înapoi, spre el, îi zise:

— Întotdeauna păşeşti fără zgomot, încît eu chiar tresar: apari brusc, ca o fantomă.

Barhatov, omul fără zîmbet, rosti preocupat:

— Cobor pînă la depozitul de alimente, ai ceva împotrivă?

Şi plecă, iar Abarciuk îi spuse prietenului său:

— Azi-noapte mi l-am amintit pe fiul meu avut cu Liudmila, prima soţie. Cu siguranţă a plecat pe front.

Şi, aplecîndu-se către Neumolimov, continuă:

— Aş vrea ca flăcăul să devină un bun comunist. Mă gîndeam că am să mă întîlnesc odată cu el şi am să-i spun: ţine minte că destinul tatălui tău e întîmplător, un caz mărunt,

pe cînd cauza partidului e o cauză sfîntă! E legitatea supremă a epocii!

— Îţi poartă numele?

— Nu, răspunse Abarciuk într-un tîrziu. Am considerat atunci că ar fi putut deveni un mic-burghez.

Cu o seară înainte şi noaptea se gîndise la Liudmila, ar fi vrut s-o vadă. Căuta mereu petice de ziare din Moscova, aşteptîndu-se să citească pe neaşteptate: „locotenentul Anatoli Abarciuk". Astfel ar fi înţeles că fiul său a dorit să poarte numele tatălui.

Pentru prima oară în viaţă ar fi vrut să i se arate milă şi îşi imagina cum s-ar apropia de fiul său, cum i s-ar opri răsuflarea şi ar arăta cu mîna la gît: „Nu pot să vorbesc".

Tolea l-ar îmbrăţişa, iar el şi-ar pune capul pe pieptul fiului său şi ar izbucni fără nici o ruşine într-un plîns amar, cum nu se poate mai amar. Şi ar sta ei uite-aşa, îndelung, fiul mai înalt cu un cap decît el.

Tolea se gîndise, desigur, în permanenţă la tatăl său. Îi căutase pe tovarăşii acestuia, aflase cum participase el la luptele pentru Revoluţie. Şi ar spune: „Tăticule, tăticule, ai albit de tot, ce gît slab şi plin de creţuri ai… În toţi aceşti ani tu ai luptat, ai dus o mare luptă de unul singur".

În timpul anchetei, trei zile la rînd i se dăduse mîncare sărată, fără pic de apă. Fusese bătut.

Înţelesese că pentru anchetatori nu era important ca el să fie determinat să semneze depoziţiile privitoare la diversiuni şi spionaj, şi nici să denunţe nişte oameni. Important era să se îndoiască de justeţea cauzei căreia îşi consacrase viaţa. Pe parcursul anchetei avusese impresia că a căzut pe mîinile unor bandiţi şi că era suficient să obţină o întîlnire cu şeful secţiei pentru ca tîlharul de anchetator să fie arestat.

Dar timpul trecea şi el văzuse că nu era vorba numai de cîţiva indivizi sadici.

Cunoscuse legile lotului de transport al deţinuţilor, legile calei de vapor ticsite cu deţinuţi. Văzuse cum unii deţinuţi de drept comun mizau la jocul de cărţi nu numai pe obiecte străine, dar şi pe cîte o viaţă a altcuiva. Fusese martor la acte jalnice de dezmăţ şi trădare. Văzuse India[62] cea rău famată, isterică, sîngeroasă, neînchipuit de sălbatică. Văzuse bătăi cumplite între „javre", deţinuţi care acceptau să lucreze, şi „hoţi", deţinuţi ortodocşi, care refuzau să muncească.

Obişnuise multă vreme să spună: „La închisoare nu se ajunge degeaba". Considerase că a fost închis din greşeală un mic grup de oameni, printre care se nimerise şi el, restul

indivizilor fiind supuşi represaliilor în numele cauzei – sabia justiţiei pedepsise nişte duşmani ai Revoluţiei.

Cunoscuse slugărnicia, perfidia, supuşenia, cruzimea… Socotea aceste trăsături drept rele înnăscute ale capitalismului şi considera că purtătorii lor erau oameni ai trecutului, ofiţerii albgardişti, chiaburimea, naţionaliştii burghezi.

Credinţa lui era nestrămutată, devotamentul său faţă de partid era fără margini.

Pregătindu-se să plece din magazie, Neumolimov spuse pe neaşteptate:

— Ah, uitasem să-ţi spun că cineva de pe-aici a întrebat de tine.

— De unde anume?

— Din lotul de ieri. Tocmai erau repartizaţi la muncă. Unul a întrebat de tine. Eu i-am zis: „Întîmplător, îl ştiu, căci, tot din întîmplare, e al patrulea an de cînd dorm pe prici alături de el". Mi-a spus cum îl cheamă, însă numele mi-a zburat din minte.

— Dar cum arată? întrebă Abarciuk.

— Păi cum să zic, unul cam pirpiriu, cu o cicatrice pe tîmplă.

— Ah! exclamă Abarciuk. Nu cumva a zis Magar?

— Da, da.

— Bine, dar ăsta-i tovarăşul meu mai mare, mentorul meu, lui îi datorez intrarea mea în partid! Ce te-a întrebat? Ce spunea?

— Chestii obişnuite. M-a întrebat cîţi ani ţi-au dat, iar eu am zis că ai cerut cinci şi ţi s-au dat zece. Acum, i-am zis, a început să tuşească, aşa că i se va da drumul înainte de termen.

Dar Abarciuk nu-l mai asculta pe Neumolimov, ci repeta:

— Magar, Magar… A lucrat într-o vreme la VCEKA[63]. Era un om deosebit, cu adevărat deosebit, să ştii. Era în stare să dea totul unui tovarăş al său, să-şi scoată iarna mantaua, pînă şi ultima bucăţică de pîine era în stare s-o dea. Un om inteligent, cultivat. Şi proletar pur-sînge, fiul unui pescar din Kerci.

Se uită împrejur, apoi se apleacă spre Neumolimov:

— Ţii minte ce vorbeam, că ar trebui ca noi, comuniştii din lagăr, să creăm o organizaţie ca să ajutăm partidul, iar Abraşka Rubin a întrebat: „Dar pe cine să alegem secretar?". Ei, uite, eu zic că pe el să-l alegem.

— Eu însă am să te votez pe tine, zise Neumolimov. Pe el nu-l cunosc. Şi-apoi unde să-l mai găseşti? Zece maşini cu oameni au plecat spre filialele lagărului, aşa că de bună seamă a plecat şi el.

— Nu-i nimic, o să-l găsim. Ah, Magar, Magar… Deci a întrebat de mine?

Dar Neumolimov zise:

— Era cît pe ce să uit de ce am venit, de fapt, la tine. Dă-mi o hîrtie de scris. Ai văzut, m-a lăsat memoria.

— Pentru o scrisoare?

— Nu, pentru un memoriu către Sioma Budionnîi. Am să mă cer pe front.

— Nu-ţi vor da drumul.

— Pe mine Sioma mă ţine minte.

— Politicii nu sînt luaţi în armată. Las' c-o să dea minele noastre mai mult cărbune şi ostaşii vor mulţumi, iar în asta vei avea şi tu partea ta.

— Eu vreau să lupt pe front.

— În treaba asta, Budionnîi nu-i de folos. Eu i-am scris lui Stalin.

— Zici tu că nu-i de folos? Glumeşti, tocmai Budionnîi! Ori îţi pare rău de-o foaie de hîrtie? N-aş fi cerut, dar la SCE nu-mi dau. Mi-am epuizat raţia.

— Bine, am să-ţi dau o foiţă.

Avea puţină hîrtie de care nu era obligat să dea socoteală. Pe cînd la SCE se dădea hîrtie pe inventar şi trebuia apoi precizat pentru ce a fost utilizată.

Seara, în baracă se desfăşura viaţa obişnuită.

Bătrînul cavalerist de gardă, Tungusov, povestea clipind des o nesfîrşită istorie-roman; în jurul lui, deţinuţii de drept comun ascultau cu atenţie, scărpinîndu-se, şi dădeau a încuviinţare din cap.

Tungusov înşira o zeamă lungă, încîlcită, întortocheată, presărînd-o cu numele unor cunoscute balerine, al vestitului Laurence[64], evenimente din viaţa celor trei muşchetari, peripeţiile submarinului Nautilus al lui Jules Verne.

— Ia stai, stai, zise unul dintre ascultători, păi cum de a trecut ea graniţa Persiei, doar ziceai ieri că au otrăvit-o copoii.

Tungusov amuţi pentru o clipă, se uită scurt la criticul său, apoi continuă cu vioiciune:

— Situaţia Nadinei numai părea a fi disperată, căci strădaniile unui vraci tibetan, care i-a turnat printre buzele întredeschise cîteva picături dintr-o licoare nepreţuită, obţinută din nişte ierburi vinete ce cresc la mari înălţimi, i-au

redat viaţa. Înspre dimineaţă îşi venise în fire în aşa măsură, încît putea să se mişte prin cameră fără a fi ajutată de cineva. Îşi recăpătase puterile.

Explicaţia i-a satisfăcut pe ascultători.

— Clar… Dă-i mai departe, spuseră ei.

Într-un colţ, care se numea sectorul colhoznic, oamenii rîdeau în hohote, ascultîndu-l pe un pezevenghi bătrîn, primarul neamţ Gasiucenko, ce înşiruia cu glas cîntat strigături fără perdea:

— Hai, potaie,
ce mai stai?
Moşu-i trase
un…

Şi mai departe urmau asemenea rime, că ascultătorii leşinau de rîs. Un ziarist şi scriitor moscovit, suferind de hernie, om de treabă, înţelept şi sfios, mesteca fără grabă un pesmet alb – primise în ajun pachet de la soţie. Se vedea că gustul şi ronţăitul pesmetului îi aminteau viaţa trecută, căci ochii îi erau înlăcrimaţi.

Neumolimov discuta cu un tanchist care ajunsese în lagăr pentru o crimă săvîrşită din porniri josnice. Tanchistul îi distra pe ascultători, bătîndu-şi joc de cavalerie, iar Neumolimov, palid de ură, striga la el:

— Păi ştii tu ce făceam noi cu săbiile noastre în anul ’20?

— Ştiu, spintecaţi găinile furate. Păi o singură maşină KV[65] poate să dea peste cap întreaga voastră Armată Întîia de Cavalerie. Nu comparaţi războiul civil cu Otecika[66].

Tînărul hoţ Kolka Ugarov se ţinea de capul lui Abraşa Rubin, insistînd pe lîngă acesta să-i dea lui ghetele în schimbul unor papuci rupţi, cu tălpile dezlipite.

Rubin, presimţind primejdia, căsca nervos, se uita în jur la vecini, căutînd sprijin.

— Ia vezi, jidane, zicea Kolka, ce semăna cu un sprinten motan sălbatic cu ochi scăpărători, ia vezi, căzătură, că mă calci pe ultimii nervi.

Apoi Ugarov îl întrebă:

— De ce nu mi-ai semnat învoirea de la muncă?

— Păi tu eşti sănătos, n-am dreptul.

— Şi zici că nu-mi semnezi?

— Kolea, dragule, îţi jur că aş face-o cu plăcere, dar nu pot.

— Aşadar, nu semnezi?

— Dar înţelege şi tu. Nu cumva crezi că dacă aş putea…

— Bine. Am terminat.

— Stai, stai, înţelege-mă şi tu.

— Eu am înţeles. Acum ai să înţelegi tu.

Suedezul rusificat Stedding, despre care se spunea că e cu adevărat spion, desprinzîndu-şi privirea de la tabloul pe care-l picta pe o bucăţică de carton, primită de la SCE, se uită la Kolka, apoi la Rubin, clătină din cap şi îşi reluă lucrul la tablou, care se numea *Măicuţa taiga.* Stedding nu se temea de deţinuţii de drept comun, iar aceştia, cine ştie de ce, evitau să aibă de-a face cu el.

Cînd Kolka plecă, Stedding îi spuse lui Rubin:

— Vă purtaţi fără chibzuinţă, Abram Efimovici.

Nici bielorusul Konaşevici nu se temea de cei de drept comun. Înainte de a ajunge în lagăr fusese mecanic de aviaţie în Orientul Îndepărtat şi cucerise titlul de campion la box al flotei din Oceanul Pacific la categoria semigrea. Deţinuţii de drept comun îl respectau, dar el niciodată nu lua apărarea celor pe care hoţii îi nedreptăţeau.

Abarciuk mergea pe coridorul strîmt dintre priciurile-cruce, suprapuse. Îl cuprinsese din nou urîtul. Capătul depărtat al barăcii lungi de o sută de metri se cufunda în negura de mahorcă, şi de fiecare dată i se părea că, ajungînd la orizontul acela al barăcii, avea să vadă ceva nou, dar era mereu acelaşi lucru – marchiza în care, sub nişte jgheaburi-spălătoare din lemn, cîţiva deţinuţi îşi spălau obielele, cîteva mături proptite de peretele tencuit, nişte găleţi vopsite, micile saltele de pe priciuri, burduşite cu talaşul ce răzbătea prin pînza de sac, murmurul egal de glasuri, chipurile supte, toate de aceeaşi culoare, ale deţinuţilor.

Majoritatea *zek*-ilor, în aşteptarea stingerii, şedeau pe priciuri, vorbeau despre ciorbă, despre femei, despre necinstea *hleborez*[67]-ului, despre soarta scrisorilor adresate de ei lui Stalin şi a memoriilor trimise Procuraturii URSS,

despre noile norme la spargerea şi la transportul cărbunelui, despre gerul de astăzi, despre gerul de mîine.

Abarciuk păşea rar, ascultînd frînturi de discuţii, şi i se părea că o mereu aceeaşi conversaţie nesfîrşită se desfăşoară de ani întregi între miile de oameni din convoaie, din loturile de deplasare, din barăcile lagărelor – tinerii despre femei, bătrînii despre mîncare. Deosebit de neplăcut era cînd despre femei vorbeau cu aviditate oamenii vîrstnici, iar despre ospăţuri gustoase şi fără măsură nişte băieţandri.

Trecînd printre priciuri spre locul unde şedea Gasiucenko, Abarciuk iuţi paşii – acel om în vîrstă, ai cărui copii şi nepoţi îi spun soţiei lui „mamă“ şi „bunică“, rostea nişte cuvinte care-l îngrozeau.

De s-ar da mai repede stingerea, să se întindă pe prici, să-şi acopere capul cu pufoaica, să nu mai vadă, să nu mai audă nimic.

Se uită la uşă – ce-ar fi să intre acum Magar? L-ar îndupleca pe starostele barăcii, s-ar culca amîndoi alături şi noaptea ar sta de vorbă – în mod deschis, cu sinceritate –, doi comunişti, mentorul şi discipolul, membri ai partidului.

Pe priciurile unde se instalaseră stăpînii barăcii – şeful brigăzii de la cărbune, Perekriost, Barhatov şi Zarokov, starostele barăcii – se pusese la cale un chefuleţ. Şestiorka – sluga lui Perekriost, în fapt, planificatorul Jeliabov – întinsese un ştergar pe un taburet, aşezînd acolo bucăţi de slănină, heringi, turtă dulce, toate constituind peşcheşul primit de Perekriost de la cei care lucrau în brigada lui.

Abarciuk trecu pe lîngă priciurile boiereşti, simţind cum i se opreşte inima – te pomeneşti că îl vor chema, îl vor invita. Tare mult ar fi dorit să pună în gură ceva gustos. Ticălosul de Barhatov! Doar el face tot ce vrea la magazie, iar Abarciuk ştie că fură de acolo cuie. A furat trei pile, însă el n-a suflat o vorbă la cei din pază… Ar fi putut să-l invite: „Ei, şefule, ia şezi colea cu noi“. Şi, dispreţuindu-se, Abarciuk simţi că nu numai dorinţa de a mînca ceva, dar şi un alt sentiment îl frămîntă – un sentiment meschin şi ticălos de lagăr: să se afle şi el, măcar cîteva clipe, în cercul celor puternici, să vorbească aşa, simplu, cu Perekriost, în faţa căruia tremura întreg lagărul, cît era el de mare.

Dar îndată gîndi despre sine: tîrîtură. Şi în acelaşi timp gîndi despre Barhatov: tîrîtură.

Nu l-au chemat pe el, ci pe Neumolimov, iar *kombrig*[68]-ul de cavalerie, cavaler a două ordine „Steagul Roşu“, a pornit spre acele priciuri zîmbind cu dinţii lui cafenii. Omul acesta zîmbitor, care se apropia de masa unor hoţi, condusese

în luptă regimente de cavalerie, în urmă cu douăzeci de ani, ca să realizeze comuna mondială…

De ce-i vorbise lui Neumolimov astăzi despre Tolea, despre ce avea el mai scump?

Dar şi el pornise la luptă pentru comună, şi el îi raportase cîndva tovarăşului Stalin, din cabinetul său din Kuzbass, şi el se emoţiona acum, întrebîndu-se, în timp ce trecea cu capul plecat şi cu o expresie prefăcut indiferentă pe lîngă taburetul acela acoperit cu un ştergar înflorat, murdar, dacă-l vor chema şi pe el.

Se apropie de priciul lui Monidze, care îşi cîrpea un ciorap, şi zise:

— Ştii la ce m-am gîndit? Eu îi invidiez acum nu pe cei ce se află în libertate. Îi invidiez pe cei care au ajuns într-un lagăr nemţesc. Ce bine! Să stai acolo şi să ştii că te bate un fascist. Pe cînd la noi e lucrul cel mai groaznic, cel mai greu – ai noştri, ai noştri, ai noştri să-i bată pe ai noştri!

— Iar mie Perekriost mi-a spus astăzi: „Ia aminte, *kaţo*[69], am să-ţi dau un pumn în scăfîrlie, apoi am să raportez şi o să mi se mulţumească, doar eşti cel mai josnic trădător".

Abraşa Rubin, care şedea pe priciul vecin, zise:

— Şi asta încă nu-i tot ce poate fi mai rău.

— Da, da, spuse Abarciuk. Ai văzut cum s-a bucurat *kombrig*-ul cînd l-au chemat?

— Dar şi tu te-ai supărat că nu te-au invitat pe tine, nu-i aşa? întrebă Rubin.

Cu mînia aceea deosebită în glas, izvorîtă din durerea provocată de un reproş îndreptăţit şi de bănuială, Abarciuk răspunse:

— Citeşte mai bine în sufletul tău, nu mi te vîrî în al meu.

Rubin închise pe jumătate ochii, precum o găină, şi zise:

— Eu? Păi eu nici măcar să mă supăr nu îndrăznesc. Eu sînt pătura cea mai de jos, un lepros intangibil. Ai auzit discuţia mea cu Kolka?

— Ce tot spui, ce tot spui acolo, şi, făcînd un semn a lehamite din mînă, Abarciuk se ridică; porni din nou în direcţia marchizei, pe culoarul acela dintre priciuri, şi din nou îi ajunseră la urechi cuvintele lungii convorbiri fără sfîrşit.

— Borş cu carne de porc şi în zile de lucru, şi de sărbători.

— Are nişte sîni, n-o să-ţi vină să crezi.

— Eu însă prefer ceva simplu: carne de berbec cu caş, ce nevoie am eu de maionezele voastre, cetăţeni…

Se întoarse din nou la priciul lui Monidze, se aşeză şi ascultă atent conversaţia.

Rubin zicea:

— N-am înţeles de ce a spus: „Ai să devii compozitor“. De fapt se referea la turnători, care-i scriu *oper*[70]-ului, adică împuternicitului operativ.

Continuînd să cîrpească, Monidze spuse:

— Să-l ia dracu', turnătoria e cel mai de pe urmă lucru!

— Cum să torni? întrebă Abarciuk. Doar eşti comunist.

— La fel ca şi tine, răspunse Monidze. Fost.

— Eu nu sînt fost, spuse Abarciuk. Nici tu nu eşti un fost.

Şi din nou Rubin îl înfurie, căci dăduse glas unei suspiciuni îndreptăţite, care întotdeauna e mai jignitoare şi mai insuportabilă decît una neîndreptăţită:

— Aici nu-i vorba de comunism. Pur şi simplu ni s-a urît de lăturile acelea cu mălai, de trei ori pe zi. Eu ciorba asta nu pot s-o văd în ochi. Asta-i *pentru.* Iar *împotrivă,* n-am chef ca noaptea să mi se pună un sac în cap, iar dimineaţa să fiu găsit, ca Orlov, la closet, vîrît cu capul prin gaură. Ai auzit discuţia mea cu Kolka?

— Cu capul în jos şi cu picioarele în sus! rosti Monidze şi începu să rîdă, de bună seamă pentru că nu era nici o pricină de rîs.

— Vasăzică, tu consideri că sînt mînat de instincte animalice? întrebă Abarciuk, simţind o pornire isterică de a-l lovi pe Rubin.

Se desprinse iarăşi din loc şi porni prin baracă.

Desigur, i se urîse de terciul acela subţire de mălai. De cîte zile tot visează el la prînzul ce va să fie în ziua aniversării Revoluţiei din Octombrie: tocană de legume, macaroane marinăreşti, budincă!

Sigur, de *oper* depind multe, iar cărările spre culmile vieţii sînt tainice, înceţoşate – să fii, de pildă, şeful băii sau *hleborez.* Doar ar putea să lucreze şi el într-un laborator, îmbrăcat cu un halat alb, avînd o angajată civilă drept şef; n-ar mai depinde de nişte deţinuţi de drept comun. Sau ar putea să lucreze la secţia plan, să răspundă de activitatea unei mine… Dar Rubin nu are dreptate. Rubin vrea să-l înjosească, el îi subminează forţele, caută la om ceea ce-i răzbate hoţeşte din subconştient. Rubin e un diversionist.

Toată viaţa, Abarciuk fusese implacabil faţă de oportunişti, îi urîse pe ipocriţi şi pe cei străini lui pe plan social.

Forţa lui sufletească, credinţa sa stăteau în dreptul justiţiei. Se îndoise de soţia lui şi se despărţise de ea. Nu crezuse că va face din fiul lui un luptător dîrz şi îi refuzase lui Tolea numele său. Îi înfierase pe cei care şovăiau, îi dispreţuise pe cei care se văicăreau şi pe scepticii care dovedeau slăbiciune. Îi trimisese în judecată pe *iteerov*-iştii[71] cărora li se făcuse dor, în Kuzbass, de familiile lor de la Moscova. Osîndise patruzeci de muncitori socialmente necinstiţi, care fugiseră de pe şantier prin sate. Se lepădase de tatăl său, un mic-burghez…

Ce dulce era sentimentul de a fi implacabil! Aplicînd legea, el îşi afirma propria forţă lăuntrică, propriul ideal, propria puritate. În asta consta desfătarea lui, credinţa lui. Niciodată nu evitase mobilizările partidului. Renunţase de bunăvoie la salariul maxim ca activist de partid. În spiritul său de autojertfire stătea afirmarea propriei sale persoane. În mereu aceeaşi bluză şi în aceleaşi cizme se ducea la muncă, la şedinţele colegiului din minister, la teatru, se plimba la Ialta pe malul mării, cînd partidul îl trimisese la tratament. Voise să se asemene cu Stalin.

Pierzînd dreptul de a-i judeca pe alţii, se pierduse pe sine. Iar Rubin simţea asta. Aproape în fiecare zi făcea aluzie la slăbiciuni, la laşitate, la dorinţe demne de dispreţ care i se strecurau în sufletul de ocnaş.

Alaltăieri spusese:

— Barhatov le dotează pe lepădături cu metal din magazie, iar Robespierre al nostru tace. Puişorii vor să trăiască şi ei[72].

Cînd Abarciuk, pregătindu-se să incrimineze pe cineva, simţea că el însuşi este incriminabil, începea să şovăie, iar atunci îl cuprindea disperarea, se pierdea cu firea.

Se opri lîngă priciul unde un bătrîn prinţ, Dolgoruki, vorbea cu un tînăr profesor, Stepanov, de la un institut economic. Acesta se comporta în lagăr cu aroganţă, refuza să se ridice în picioare cînd în baracă intra conducerea, îşi exprima fără ocol vederile nesovietice. Se mîndrea că, spre deosebire de masa deţinuţilor politici, el fusese închis pentru o cauză: scrisese un articol intitulat „Statul lui Lenin-Stalin“ şi îl dăduse unor studenţi să-l citească. Urmarea a fost că al treilea sau al patrulea cititor l-a denunţat.

Dolgoruki se întorsese în Uniunea Sovietică venind din Suedia. Înainte trăise multă vreme la Paris şi i se făcuse dor de patrie, dar la o săptămînă după întoarcere fusese arestat. În lagăr se ruga lui Dumnezeu, era prieten cu nişte sectanţi şi scria versuri cu conţinut mistic.

Acum tocmai îi recita lui Stepanov o poezie.

Proptindu-se de scîndurile încrucişate, bătute între priciurile de jos şi cele de sus, Abarciuk începu să asculte. Dolgoruki, închizîndu-şi pe jumătate ochii, scanda cu buzele tremurînde, crăpate. Pînă şi glasul lui în surdină era tremurător şi dogit.

— Nu am ales eu însumi ceasul ivirii,
An şi judeţ, împărăţie şi popor,
Ca să răzbat prin toate chinurile firii,
Conştiinţei, focului şi-al apelor zăpor.
Zvîrlit în hăul larg căscat, în spasme,
Căzut mai jos, ca nimenea sub soare,
În purulenţă şi grele miasme,
În gura apocalipticei fiare –
Eu cred! Şi-n a supremelor forţe dreptate,
Ce-au slobozit străvechile stihii,
Iar din adîncul Rusiei incendiate
Rostesc: tu drept ai judecat, ca drept să fii!
Va trebui incandescenţă orbitoare

S-atingă întreg cuprinsul existenţei,
Iar de n-ajunge lemnul ce arde în cuptoare
O, Doamne, trupul ia-mi, ca preţ al penitenţei.

Terminînd recitarea, el continua să şadă cu ochii pe jumătate închişi, iar buzele mute continuau să-i freamăte.

— Fleacuri, spuse Stepanov, decadentism.

Dolgoruki arătă împrejurul său, cu mîna sa palidă, anemică:

— Vedeţi unde i-au dus Cernîşevski şi Herzen pe ruşi. Ţineţi minte ce scria Ceaadaev în cea de-a treia scrisoare filozofică a sa?

Stepanov îi răspunse pe un ton didactic:

— Dumneavoastră, cu acest obscurantism mistic, îmi repugnaţi la fel de mult ca şi organizatorii acestui lagăr. Şi dumneavoastră, ca şi ei, uitaţi o a treia cale, cea mai firească, a Rusiei: calea democraţiei, a libertăţii.

Abarciuk apucase să discute nu o dată cu Stepanov, dar acum nu dorea să se amestece în vorbă, să înfiereze în Stepanov un duşman, un emigrant intern. Trecu în colţul unde se rugau nişte baptişti, le ascultă rugăciunea.

Dar tocmai în momentul acela răsună glasul răstit al starostelui Zarokov:

— Drepţi!

Toţi au sărit de pe locurile lor: în baracă intrase conducerea. Uitîndu-se pieziş, Abarciuk vedea chipul prelung, palid, chipul de *dohodeaga* al lui Dolgoruki, subţiratic ca un fitil, stînd cu mîinile de-a lungul coapselor, buzele lui continuînd să şoptească. Probabil că îşi repeta versurile. Alături şedea Stepanov, care, ca întotdeauna, din impulsuri anarhice, nu se supunea regulilor raţionale de ordine interioară.

— Şase, şase, şopteau deţinuţii.

Dar n-a fost percheziţie. Doi soldaţi tineri din escortă, cu chipie roş-albastre, trecură printre priciuri, privindu-i cercetător pe deţinuţi.

Ajungînd în dreptul lui Stepanov, unul din ei zise:

— Şezi, profesore, ţi-e teamă să nu răceşti la cur?

Stepanov, răsucindu-şi mutra lătăreaţă, cîrnă, răspunse cu glas tare, ca de papagal, cu o frază parcă dinainte învăţată:

— Cetăţene şef, mie vă rog să vă adresaţi cu „dumneavoastră"; sînt deţinut politic.

În cursul acelei nopţi s-a întîmplat un E.N.[73] A fost omorît Rubin.

Asasinul îi potrivise, în timpul somnului, lîngă ureche un cui mare, iar apoi printr-o lovitură puternică, îi vîrîse pironul în creier. Cinci oameni, printre care şi Abarciuk, au fost chemaţi la *oper.* Pe acesta, evident, îl interesa provenienţa pironului. Asemenea cuie sosiseră nu demult la magazie, iar din partea producţiei nu se formulaseră încă cereri pentru acel articol.

În timpul spălatului, Barhatov se postase la jgheabul de lemn alături de Abarciuk. Întorcîndu-şi obrazul ud spre acesta şi lingîndu-şi picăturile de apă de pe buze, rostise încet:

— Ia aminte, căzătură, dacă torni ceva *oper*-ului, eu nu voi păţi nimic. În schimb, ţie ţi se va face de petrecanie tot noaptea, dar într-un asemenea fel, că întreg lagărul se va cutremura.

După ce se ştersese cu prosopul, el îl aţintise drept în ochi pe Abarciuk cu ochii săi calmi, limpeziţi cu apă, şi, citind în ei ceea ce voise să citească, îi strînsese mîna.

La cantină, Abarciuk i-a cedat lui Neumolimov strachina lui cu supă de mălai.

Kombrig-ul spuse cu buzele tremurînde:

— Ca să vezi ce fiară! Tocmai pe Abraşa al nostru! Ce om! Apoi trase spre sine porţia lui Abarciuk.

Acesta s-a ridicat de la masă, fără a rosti o vorbă.

Lîngă ieşirea din cantină mulţimea s-a dat brusc în lături, căci intra Perekriost. Păşind peste prag, el s-a aplecat, întrucît tavanele din lagăr nu fuseseră calculate pentru statura lui. I-a zis lui Abarciuk:

— Azi e ziua mea de naştere. Vino să petrecem. Vom bea votcă, îngrozitor!

Zeci de oameni auziseră răfuiala din timpul nopţii, îl văzuseră pe omul care s-a apropiat de priciul lui Rubin.

Parcă ce mare lucru era să sari, să alarmezi baraca? Sutele de oameni puternici, unindu-se, puteau să se socotească în două minute cu ucigaşul, să salveze un tovarăş. Dar nimeni n-a ridicat capul, n-a strigat. Un om fusese ucis precum o oaie. Oamenii zăceau, prefăcîndu-se că dorm, trăgîndu-şi pufoaicele peste cap, străduindu-se să nu tuşească, să nu audă cum se zbate în comă muribundul.

Ce ticăloşie, ce supuşenie ovină!

Bine, dar nici el nu dormise, doar tăcuse şi el, îşi trăsese pufoaica peste cap. Ştia prea bine că supuşenia aceasta nu are la bază nişte fleacuri, că e generată de experienţă, de cunoaşterea legilor din lagăr.

Dacă s-ar fi ridicat azi-noapte şi l-ar fi oprit pe ucigaş, oricum, omul cu cuţit e mai puternic decît cel fără. Puterea barăcii e o putere de un minut, pe cînd cuţitul rămîne cuţit.

Acum Abarciuk se gîndea la interogatoriul ce avea să urmeze: pentru *oper* e simplu să ceară depoziţii, căci el nu doarme noaptea în baracă, nu se spală în marchiza aceea, expunîndu-şi spatele, el nu merge prin galeriile din mină, nu intră în closetul barăcii, unde poţi fi atacat fără veste, trăgîndu-ţi-se peste cap un sac.

Da, da, el a văzut cum un om s-a apropiat de Rubin, care dormea. A auzit cum acesta horcăia şi, murind, bătea cu mîinile şi picioarele în scîndurile priciului.

Împuternicitul operativ, căpitanul Mişanin, îl chemă pe Abarciuk la el în cabinet, închise uşa şi zise:

— Şezi, deţinut.

Începu să pună primele întrebări, acelea la care întotdeauna primea de la deţinuţii politici răspunsuri rapide şi precise.

Apoi îşi ridică spre Abarciuk ochii obosiţi şi, înţelegînd dinainte că, de teama unei inevitabile răfuieli în baracă, un deţinut cu îndelungată experienţă nu va spune niciodată în ce fel a ajuns pironul în mîna ucigaşului, cîteva clipe se mărgini doar să-l privească.

Abarciuk îl privea şi el, examinîndu-i chiar chipul tînăr, părul şi sprîncenele, pistruii de pe nas, şi se gîndea că este mai mare cu cel mult doi, trei ani decît fiul său.

Căpitanul formulă întrebarea, aceea pentru care, de fapt, îl chemase pe deţinut, întrebare la care nu răspunseseră deja trei inşi interogaţi înainte de cel care se afla în faţa lui.

Cîtăva vreme, deţinutul a tăcut.

— Ce-i cu dumneata, eşti surd?

Abarciuk continua să tacă.

Tare mult ar fi dorit ca împuternicitul operativ să-i fi spus, chiar dacă nu în mod sincer, ci doar aplicînd un procedeu de anchetă stabilit: „Ascultă, tovarăşe Abarciuk, doar eşti comunist. Astăzi eşti în lagăr, iar mîine amîndoi vom plăti cotizaţiile de membri în aceeaşi organizaţie. Ajută-mă ca între tovarăşi, ca pe un membru de partid“.

Însă căpitanul Mişanin spuse:

— Oi fi adormit. Ei, las' că am să te trezesc îndată.

Dar n-a fost nevoie ca Abarciuk să fie trezit.

Cu glas răguşit, el rosti:

— Piroanele le-a furat Barhatov din magazie. În afară de asta, a mai luat din magazie trei pile. Asasinatul l-a săvîrşit, după părerea mea, Nikolai Ugarov. Ştiu că Barhatov i-a dat lui piroanele, iar în cîteva rînduri Ugarov l-a ameninţat pe Rubin că îl va ucide. Şi ieri l-a prevenit: Rubin nu-i dădea învoire pe caz de boală.

Apoi luă ţigara ce i se întinsese şi spuse:

— Consider că e datoria mea de partid să vă fac această declaraţie, tovarăşe împuternicit operativ. Tovarăşul Rubin era un vechi membru de partid.

Căpitanul Mişanin îi dădu să-şi aprindă ţigara şi începu să scrie repede, în tăcere. Apoi spuse cu glas blînd:

— Trebuie să ştii, deţinut, că nu se cuvine să vorbeşti despre nici un fel de apartenenţă la partid. Adresarea cu cuvîntul tovarăş îţi este interzisă. Eu pentru dumneata sînt cetăţeanul şef.

— Mă iertaţi, cetăţene şef, zise Abarciuk.

Mişanin îi spuse apoi:

— Vreo cîteva zile, pînă cînd închei cercetarea, acolo la voi va fi ordine. Dar dup-aceea, ştii dumneata. Te putem muta în alt lagăr.

— Nu, nu mă tem, cetăţene şef, răspunse Abarciuk.

Se ducea spre magazie, fiind sigur că Barhatov nu-l va întreba nimic. Acesta însă va fi fără încetare cu ochii pe el, va căuta să afle adevărul urmărindu-i mişcările, privirile, pînă şi felul cum tuşeşte.

Era fericit că s-a învins pe sine.

Dobîndise din nou dreptul de a-i judeca pe alţii. Şi, amintindu-şi de Rubin, regreta că nu poate să-i spună tot ceea ce gîndise rău despre el.

Au trecut trei zile, iar Magar nu-şi făcea apariţia. Abarciuk întrebase de el la Direcţia Minelor, dar furierii cunoscuţi n-au găsit în nici un tabel numele lui.

Într-o seară, tocmai cînd ajunsese pe punctul de a crede că destinul i-a despărţit, a venit în baracă sanitarul Triufeliov, plin tot de zăpadă, şi, în timp ce-şi desprindea bucăţele de gheaţă din sprîncene, îi spuse:

— Auzi mata, colo la noi, la secţia sanitară, a sosit un deţinut care te-a rugat să mergi pînă la el.

Triufeliov adăugă:

— Dar hai mai bine să te conduc acum. Cere-te de la staroste, că ştii bine, deţinuţii noştri n-au pic de conştiinţă – unu-doi îşi trag pătura peste cap şi adio, pînă să-i lămureşti, ei sînt gata să îmbrace paltonul de lemn.

41

Sanitarul îl conduse pe Abarciuk de-a lungul unui coridor de spital mirosind greu, dar într-un fel diferit decît în barăci. Trecură prin semiîntuneric, pe lîngă nişte tărgi de lemn azvîrlite grămadă şi pufoaice vechi, legate în baloturi, evident în aşteptarea dezinfecţiei.

Magar zăcea într-un izolator – o cămăruţă cu pereţii din bîrne – unde se aflau, aproape unul lîngă altul, două paturi de fier. La izolator erau aduşi de obicei fie suferinzii de boli infecţioase, fie cei secătuiţi, *dohodeaga*, în pragul morţii. Picioarele subţiri ale paturilor păreau din sîrmă, dar nu erau îndoite, deoarece pe asemenea paturi niciodată n-au zăcut oameni plini la trup.

— Nu aici, nu aici, mai la dreapta, răsună un glas într-atît de cunoscut, încît lui Abarciuk i se păru că nu există cărunteţe, nu există neputinţă, ci revenise din nou la ceea ce constituise pentru el esenţa vieţii, în numele căreia ar fi fericit să-şi dea viaţa.

Privindu-l în faţă pe Magar, spuse cu frenezie, distinct:

— Hai noroc, hai noroc, hai noroc…

Magar, temîndu-se să nu-l copleşească emoţia, rosti intenţionat pe un ton potolit, de toate zilele:

— Te rog şezi, şezi chiar în dreptul meu, pe patul acela.

Şi văzînd privirea aruncată de Abarciuk spre patul vecin, adăugă:

— Nu-ţi fie teamă, că n-ai să-l deranjezi, de-acum pe el nu-l va mai deranja nimeni.

Abarciuk se aplecă pentru a distinge mai bine chipul tovarăşului său, apoi se uită din nou înspre mortul acoperit:

— De mult a…?

— De vreo două ore a murit, sanitarii nu-l vor atinge deocamdată, în aşteptarea doctorului, şi e mai bine aşa, căci altfel ar aduce un altul, şi unul viu ne-ar împiedica să vorbim.

— Asta aşa e, spuse Abarciuk, fără să pună întrebările care-l interesau într-un mod pătimaş: „Ei, cum e, ai fost luat împreună cu Bubnov sau în cazul Sokolnikov? Şi ce termen ai? Ai fost în izolatorul politic de la Vladimirsk sau în cel de la Suzdal? Te-a judecat consiliul special sau colegiul militar? Te-ai declarat vinovat?".

Se uită din nou înapoi, la corpul acoperit, şi întrebă:

— Dar cine e, din ce cauză a murit?

— A murit din cauza vieţii de lagăr, e un deschiaburit. O striga mereu pe o oarecare Nastia, voia să plece undeva.

Abarciuk desluşi treptat, prin semiobscuritatea de acolo, chipul lui Magar. Nu l-ar fi recunoscut, într-atît era de schimbat. Avea în faţă un bătrîn pe moarte!

Simţind cu spatele atingerea mîinii ţepene, îndoită din cot, a mortului, sesizînd privirea lui Magar aţintită asupra sa, îşi spuse: „De bună seamă că şi el gîndeşte despre mine: nu l-aş fi recunoscut niciodată“.

Dar Magar zise:

— Abia acum am înţeles că tot bombănea ceva cam aşa: ab… ab… ab… ab, iar el de fapt cerea: „Apă, apă“, doar cana e alături şi aş fi putut să-i îndeplinesc măcar ultima dorinţă.

— Vezi că şi mort se amestecă între noi?

— E de înţeles, spuse Magar, şi Abarciuk auzi tonul cunoscut, întotdeauna tulburat, cu care obişnuia să înceapă o discuţie serioasă. Căci vorbim de el, dar, de fapt, vorbim despre noi.

— Ba nu, nu! Şi Abarciuk, apucînd palma fierbinte a bolnavului, o strînse, îl îmbrăţişă pe după umeri; un hohot mut de plîns îl scutură şi simţi că se înăbuşă.

— Îţi mulţumesc, mormăi bolnavul, îţi mulţumesc, îţi mulţumesc, tovarăşe, prietene.

Tăcură amîndoi, abia trăgîndu-şi răsuflarea. Respiraţia lor se făcuse una, iar lui Abarciuk i se păru că nu numai respiraţia li s-a contopit.

Magar vorbi primul.

— Ascultă, spuse el. Ascultă, prietene, pentru ultima oară îţi spun astfel.

— Nu vorbi aşa, ai să trăieşti! zise Abarciuk.

Bolnavul se ridică în capul oaselor.

— Tare n-aş vrea, dar trebuie s-o spun. Şi tu să mă asculţi, se adresă el mortului, că te priveşte, şi pe Nastia ta de asemenea. E ultima datorie a mea de revoluţionar, şi am să mi-o îndeplinesc! Tu, tovarăşe Abarciuk, eşti o fire deosebită. Şi-apoi, ne-am şi întîlnit noi cîndva, într-o vreme deosebită, cea mai bună vreme a noastră, pe cît mi se pare mie. Iată ce am să-ţi spun… Noi am greşit. Şi uite la ce a dus greşeala noastră, vezi… Eu şi cu tine trebuie să-i cerem acestui mort iertare. Dă-mi o ţigară. Numai că aici nici vorbă nu poate fi de căinţă. Asta nu se izbăveşte cu nici un fel de căinţă. Asta am vrut să ţi-o spun. Ca un prim punct. Acum punctul doi. Noi nu înţelegeam atunci libertatea. De fapt, am strivit-o. Nici Marx n-a apreciat-o, deşi ea este fundamentul, sensul, baza bazelor. Fără libertate nu există revoluţie proletară. Asta a fost punctul doi, acum ascultă – trei. Noi trecem prin lagăr, prin taiga, dar credinţa noastră e mai tare decît orice. Numai

că asta nu-i tărie, ci slăbiciune, autoconservare. Acolo, de partea cealaltă a sîrmei, autoconservarea le porunceşte oamenilor să se schimbe, căci altfel vor pieri, vor ajunge în lagăr – iar comuniştii au creat un idol, şi-au pus epoleţi, uniforme, propovăduiesc naţionalismul, au ridicat mîna asupra clasei muncitoare şi, dacă va fi nevoie, vor ajunge să imite pînă şi sutele negre[74]… Pe cînd aici, în lagăr, acelaşi instinct le porunceşte să nu se schimbe – dacă nu vrei să ajungi în paltonul de scînduri, atunci să nu te schimbi în deceniile de lagăr… Două faţete ale unui bănuţ de aramă…

— Încetează! strigă Abarciuk şi îşi apropie de chipul lui Magar pumnul încleştat. Te-au frînt! N-ai rezistat! Tot ce-ai spus tu e minciună, delir.

— Bine-ar fi, numai că eu nu delirez. Vezi bine că te chem din nou! Aşa cum te-am chemat cu douăzeci de ani în urmă! Dar dacă nu putem trăi ca revoluţionari, să murim, căci a trăi astfel este mai rău.

— Termină, destul!

— Iartă-mă. Înţeleg. Eu semăn cu o bătrînă prostituată, care plînge după fecioria pierdută. Dar îţi spun: ia aminte! Dragul meu, iartă-mă…

— Să te iert? Dar mai bine-aş… mai bine-am zăcea amîndoi, uite-aşa, ca leşul ăsta, fără să fi apucat ceasul acestei întîlniri…

Apoi, gata să plece, oprindu-se în pragul uşii, Abarciuk spuse răspicat:

— Am să mai vin la tine… Şi am să-ţi bag minţile-n cap, de-acum am să fiu eu mentorul tău.

A doua zi de dimineaţă, Abarciuk a dat peste Triufeliov în curtea lagărului. Sanitarul tîra o sanie pe care era legat cu frînghii un bidon cu lapte, şi era ciudat că dincolo de Cercul Polar un om poate avea obrazul transpirat.

— Prietenul tău n-o să mai bea lapte, spuse el. S-a spînzurat azi-noapte.

Era o plăcere să uluieşti un om cu o noutate, aşa că sanitarul se uita acum cu triumfătoare bunăvoinţă la Abarciuk.

— A lăsat vreun bileţel? întrebă acesta, înghiţind spasmodic aerul rece ca gheaţa. Credea că Magar i-a lăsat neapărat cîteva rînduri, căci, de bună seamă, vorbele acelea de ieri fuseseră o rătăcire întîmplătoare a lui.

— De unde bileţel? Doar aici orice ai scrie ajunge la *oper.*

Noaptea ce a urmat a fost cea mai cumplită din viaţa lui Abarciuk. Zăcea fără să se clintească, strîngînd din dinţi,

aţintind cu ochii larg deschişi peretele împestriţat cu urmele întunecate ale ploşniţelor strivite.

Se adresa în gînd fiului său, căruia cîndva nu voise să-i dea numele lui, chemîndu-l: „Acum, tu eşti singurul care mi-a rămas, numai tu eşti speranţa mea. Vezi, prietenul, mentorul meu Magar a vrut să-mi sugrume cugetul, voinţa, şi s-a sugrumat el însuşi. Tolea, Tolea, numai tu, numai pe tine te am pe lume. Mă vezi oare, mă auzi? Vei afla oare, cîndva, că în noaptea asta tatăl tău nu s-a frînt, n-a şovăit?“.

Iar în jur, alături, lagărul dormea – dormea greoi, zgomotos, urît, în aerul acela greu, înăbuşitor, cu horcăieli, cu tînguieli, cu ţipete prin vis, cu scrîşnete de măsele, cu gemete şi strigăte prelungi.

Deodată se săltă pe prici. I se păruse că alături s-a clintit o umbră.

42

La sfîrşitul verii anului 1942, trupele Grupului Caucazian al lui Kleist au cucerit prima exploatare petrolieră sovietică de lîngă Maikop. Armatele germane se aflau la Nordkapp şi în insula Creta, în Finlanda de Nord şi pe litoralul Mării Mînecii. Mareşalul poporului, soldatul soarelui, Erwin Rommel, se găsea la optzeci de kilometri de Alexandria. Pe vîrful Elbrusului, vînătorii de munte înfipseseră un steag cu svastică. Manstein primise ordin să deplaseze tunuri gigant şi Wervere – o nouă artilerie reactivă – spre citadela bolşevismului, oraşul Leningrad. Scepticul Mussolini elabora planul intrării sale în Cairo şi se antrena la călărie pe un armăsar arăbesc. Soldatul zăpezilor, Diettel, atinsese paralele nordice pînă la care n-a ajuns nici un cuceritor european. Parisul, Viena, Praga, Bruxelles deveniseră oraşe germane de provincie.

Sosise momentul realizării celor mai sălbatice planuri ale naţional-socialismului, îndreptate împotriva omului, a vieţii şi libertăţii lui. Liderii fascismului mint, afirmînd că încordarea luptei îi obligă să fie aspri. Pericolul, dimpotrivă, îi dezmeticeşte, nesiguranţa în propriile forţe îi îndeamnă la reţinere.

În ziua cînd fascismul ar fi pe deplin încredinţat de triumful lui definitiv, lumea s-ar îneca în sînge. Dacă fascismului nu i-ar mai rămîne duşmani înarmaţi pe pămînt,

călăii n-ar mai cunoaşte limite. Căci principalul duşman al fascismului este omul.

În toamna anului 1942, guvernul Reich-ului adoptase un şir de legi deosebit de aspre, inumane.

Printre altele, pe 12 septembrie 1942, într-un moment de apogeu al succeselor militare ale naţional-socialismului, evreii trăitori în Europa fuseseră complet scoşi de sub jurisdicţia organelor de justiţie şi predaţi Gestapo-ului.

Conducerea partidului şi Adolf Hitler personal adoptaseră hotărîrea cu privire la completa nimicire a rasei evreieşti.

43

Sofia Osipovna Levinton se gîndea uneori la ceea ce fusese odinioară – cei cinci ani la Universitatea din Zürich, călătoria dintr-o vară la Paris şi prin Italia, concertele de la Conservator şi expediţiile din regiunile muntoase ale Asiei Centrale, activitatea medicală pe care o desfăşurase timp de treizeci şi doi de ani, felurile de mîncare preferate, prietenii, a căror viaţă – cu zile grele şi zile vesele – se împletise cu propria ei existenţă, obişnuitele apeluri telefonice, obişnuitele expresii „vrei…, pe curînd…“, jocurile de cărţi, lucrurile rămase în camera ei de la Moscova.

Îşi aducea aminte de lunile petrecute la Stalingrad – Aleksandra Vladimirovna, Jenia, Serioja, Marusia. Cu cît mai apropiaţi îi erau oamenii, cu atît mai tare se îndepărtaseră acum de ea.

Odată, pe înserat, în vagonul de marfă zăvorît care făcea parte dintr-o garnitură ce aştepta pe o linie de rezervă a unui nod feroviar, nu departe de Kiev, ea căuta păduchi în gulerul bluzei, iar alături două femei în vîrstă vorbeau evreieşte, repede şi în surdină. În acel moment, a înţeles deosebit de limpede că anume cu ea, cu Sonecika, Sonka, Sofia, Sofia Osipovna Levinton, maior medic militar, s-au întîmplat toate astea.

Principala schimbare ce se petrecuse în oameni consta în faptul că le slăbea sentimentul naturii lor deosebite, al personalităţii, intensificîndu-se şi crescînd, în schimb, sentimentul destinului.

„În fond, cine sînt eu cu adevărat – eu, eu, eu?, gîndea Sofia Osipovna. Mucoasa aia plîngăcioasă, care se temea de

tăticul şi de bunica, sau grăsana aia impulsivă, cu trese la rever, ori poate fiinţa asta jegoasă, păduchioasă de acum?"

Dorinţa de fericire trecuse, dar apăruseră o mulţime de năzuinţe: să ucidă păduchii… Să răzbească pînă la o crăpătură ca să respire puţin aer… Să urineze… Să-şi spele măcar un singur picior… Şi dorinţa ce-i copleşea întreg trupul – să bea ceva.

Fusese împinsă în vagon şi, uitîndu-se împrejur prin semiobscuritatea care, la început, i s-a părut a fi beznă, auzise un hohot înăbuşit de rîs.

— Aici rîd nişte nebuni? întrebase.

— Nu, îi răspunsese un glas bărbătesc. Aici se povesteşte o anecdotă.

Cineva rostise melancolic:

— Încă o nefericită de evreică a nimerit în nefericitul nostru lot.

Sofia Osipovna, stînd lîngă uşă şi mijindu-şi ochii, ca să se obişnuiască cu bezna, răspundea la întrebări.

Deodată însă, concomitent cu plînsetele, gemetele, duhoarea aceea, o absorbise atmosfera unor cuvinte, a unor intonaţii uitate din vremea copilăriei…

Ar fi vrut să păşească în interiorul vagonului, dar nu reuşise. Pipăise prin întuneric un picior slăbuţ în pantalon scurt şi spusese:

— Iartă-mă, băieţaş, te-am lovit cumva?

Dar băiatul nu-i răspunsese. Atunci Sofia Osipovna rostise în întuneric:

— Măicuţă, poate o să-l dai dumneata puţin mai încolo pe băiatul dumitale mut? Nu pot să stau tot timpul în picioare.

Dintr-un colţ, un glas isteric, bărbătesc scandase teatral:

— Ar fi trebuit să telefonaţi din timp şi vi s-ar fi pregătit o cameră cu baie.

Sofia Osipovna răspunsese apăsat:

— Nătărăule!

O femeie al cărei chip putea fi deja desluşit prin semiîntuneric i se adresase:

— Şedeţi lîngă mine, aici e o mulţime de loc.

Simţi că degetele îi tremurau repede şi mărunt.

Era lumea pe care o cunoscuse din copilărie, lumea unui tîrguşor evreiesc, şi a sesizat cum se schimbase totul în lumea aceasta.

În vagon se aflau muncitori din nişte arteluri, un montator de radio, studente de la un institut pedagogic, profesori ai unor şcoli profesionale, un inginer de la o fabrică de conserve, un zootehnician, o fată doctor veterinar. Mai

înainte, un tîrguşor nu cunoştea asemenea profesii. Însă ea, Sofia Osipovna, nu se schimbase, era aceeaşi care, cîndva, se temea de tăticul şi bunica. Totuşi, poate că această lume e la fel de neschimbată? Dar, în general, ce importanţă are, odată ce acest tîrguşor evreiesc, fie el nou sau vechi, se prăvăleşte undeva la vale, în beznă? Auzise cum un glas tînăr de femeie spunea:

— Nemţii de astăzi sînt nişte sălbatici, nici măcar n-au auzit de Heinrich Heine.

Dintr-un alt colţ, un glas bărbătesc rostise ironic:

— Iar în concluzie, sălbaticii ne duc ca pe vite. Cu ce ne-a fost de ajutor acest Heine?

Sofia Osipovna fusese insistent întrebată despre situaţia de pe fronturi şi, întrucît ea n-a fost în stare să relateze nimic îmbucurător, i s-a explicat că informaţiile pe care le deţine nu corespund adevărului, iar ea a înţeles că în vagonul acesta pentru vite există o strategie proprie, bazată pe o arzătoare sete de a exista pe pămînt.

— Se poate să nu ştiţi că lui Hitler i s-a trimis un ultimatum ca să-i elibereze neîntîrziat pe toţi evreii?

Da, da, desigur, aşa este. Cînd sentimentul aleanului bovin, al pieirii inevitabile, lăsa locul unui simţămînt sfîşietor de groază, oamenilor le venea în ajutor un opium absurd – optimismul.

Curînd, interesul celor din vagon faţă de Sofia Osipovna s-a stins, iar ea a devenit o călătoare care nu ştie încotro şi de ce este dusă, la fel ca toţi ceilalţi. Nimeni nu o întrebase cum se numeşte, nimeni nu-i reţinuse numele.

Ba chiar se mirase – doar cîteva zile fuseseră suficiente pentru a parcurge drumul invers, de la om la o vită murdară şi nefericită, lipsită de nume şi de libertate, asta în ciuda faptului că evoluţia pînă la om a durat milioane de ani.

O uimea că, în imensa nenorocire care se abătuse asupra oamenilor, ei continuă să fie preocupaţi de mărunţişurile vieţii, că se înfurie unii pe alţii din cauza unor nimicuri.

O femeie în vîrstă îi spunea în şoaptă:

— Ia uită-te, doctoriţo, la acea *grande-dame*, cum şade ea la crăpătură, de parcă numai copilul ei are nevoie să respire puţin oxigen. Cucoana călătoreşte la băi, la mare.

Noaptea, trenul se oprea de vreo două ori, şi toţi ascultau cu încordare paşii hîrşîiţi ai paznicilor, auzeau cuvinte germane şi ruseşti nedesluşite.

Groaznic suna limba lui Goethe în haltele nocturne, ruseşti, dar şi mai sinistră părea limba rusă maternă a unor oameni care slujeau în paza nemţească.

Spre dimineaţă, Sofia Osipovna suferea de foame împreună cu toţi ceilalţi şi visa la o înghiţitură de apă. Dar visul ei era ciunt, timid, reprezentîndu-şi o cutie de conserve turtită, pe fundul căreia s-ar putea să se afle puţin lichid cald, coclit. Se scărpina cu o mişcare rapidă, scurtă, la fel cum un cîine îşi îndepărtează puricii.

Acum, cel puţin aşa i se părea, a înţeles deosebirea dintre viaţă şi existenţă. Viaţa ei se sfîrşise, se întrerupsese, pe cînd existenţa se prelungea, continua. Şi cu toate că existenţa aceasta era jalnică, de nimic, gîndul la o moarte violentă îi umplea sufletul de groază.

Începuse să plouă, cîteva picături pătrunseseră prin oblonul zăbrelit. Sofia Osipovna şi-a rupt o fîşie îngustă din poala cămăşii şi s-a tîrît spre peretele vagonului, într-un loc unde exista o crăpătură mică, a strecurat ţesătura şi a aşteptat ca peticul să se îmbibe cu apă de ploaie. Apoi a tras peticul din crăpătură şi a început să mestece în gură zdreanţa răcoroasă, umedă. Curînd, pe lîngă pereţi, prin colţurile vagonului oamenii au început şi ei să rupă petice, şi Sofia Osipovna s-a simţit mîndră – ea fusese cea care inventase un procedeu de a prinde, de a pescui cîteva picături de ploaie.

Băiatul pe care îl îmbrîncise în noaptea aceea şedea nu departe de ea şi urmărea cum oamenii introduc zdrenţe prin crăpăturile dintre uşă şi podea. În lumina aceea tulbure i-a văzut chipul slab, cu nas ascuţit. Să fi avut vreo şase ani. Se gîndi că în tot timpul de cînd se afla ea în vagon, nimeni n-a vorbit cu băiatul ăsta, iar el şedea nemişcat, fără să schimbe cu nimeni nici un cuvînt. Îi întinse cîrpa umedă, spunîndu-i:

— Ia-o, băiete.

El tăcea.

— Ia, haide, ia, insistă Sofia Osipovna, şi el întinse nehotărît mîna.

— Cum te cheamă?

Băiatul răspunse încet:

— David.

O vecină, Musia Borisovna, i-a spus că David venise de la Moscova în vizită la bunica şi războiul l-a despărţit de mama lui: bunica murise în ghetou, iar o rudă a lui, Rebecca Buchman, care călătoreşte împreună cu soţul ei bolnav, nici nu-i permite băiatului să şadă lîngă ea.

Pînă spre seară, a ascultat pe săturate convorbiri, povestiri, discuţii, ea însăşi vorbise şi combătuse. Adresîndu-se interlocutorilor ei, zicea:

— *Brider iden*[75], iată ce am să vă spun…

Mulţi aşteptau cu speranţă capătul drumului, considerau că sînt duşi în lagăre unde fiecare va lucra în specialitatea lui, iar bolnavii vor ajunge în barăci pentru invalizi. Toţi vorbeau aproape fără întrerupere despre asta. Dar o groază tainică, un urlet mut, tăcut, nu se curma, continua să le dăinuie în suflet.

Sofia Osipovna a aflat din povestiri că în om sălăşluieşte nu numai omenescul. I s-a povestit despre o femeie care şi-a pus sora paralizată într-o albie şi a tîrît-o într-o noapte de iarnă în stradă, lăsînd-o acolo să îngheţe. I s-a povestit că au existat femei care şi-au omorît copiii şi că în acel vagon se află o asemenea femeie. I s-a relatat despre oameni care, asemenea şobolanilor, au trăit ascunşi cu lunile în canalele de scurgere şi s-au hrănit cu murdării, gata de orice suferinţe, numai ca să existe.

Viaţa evreilor în timpul fascismului a fost înfiorătoare, iar evreii nu erau nici sfinţi, nici răufăcători, erau pur şi simplu oameni.

Sentimentul de milă pe care Sofia Osipovna îl încerca faţă de oameni se manifesta cu deosebită putere cînd se uita la micul David.

Băiatul de obicei tăcea, şezînd nemişcat. Din cînd în cînd, scotea din buzunar o cutie de chibrituri turtită şi se uita în ea, apoi o ascundea din nou în buzunar.

Cîteva zile şi nopţi în şir Sofia Osipovna nu dormise deloc, nu-i fusese somn. Şi în această noapte şedea trează în bezna aceea pestilenţială… „Dar unde-o fi acum Jenia Şapoşnikova?“ gîndi ea pe neaşteptate. Asculta bolboroseli, ţipete şi se gîndea că acum, în creierii adormiţi, congestionaţi, se perindă cu o îngrozitoare forţă a trăirii tablouri imposibil de redat prin cuvinte. Cum să fie ele păstrate, cum să fie imortalizate pentru cazul în care un om va mai rămîne să trăiască pe pămînt şi va dori să afle ce a fost?…

Un glas bărbătesc a început să strige printre hohote de plîns: „Zlata! Zlata!“.

44

În creierul de patruzeci de ani al lui Naum Rosenberg se desfăşura o activitate contabilicească de rutină. Mergea pe drum şi socotea: la cei o sută zece de alaltăieri se adaugă cei şaizeci şi unu de ieri, iar la aceştia cei şase sute douăsprezece

din ultimele cinci zile, deci, în total, şapte sute optzeci şi trei… Păcat că nu ţinuse evidenţa bărbaţilor, copiilor, femeilor separat… Femeile ard mai uşor. Un *Brenner*[76] cu experienţă aşază trupurile în aşa fel, încît bătrînii ciolănoşi, care dau multă cenuşă, să ardă alături de trupurile unor femei. Acum se va da îndată comanda să cotim din drum – exact la fel li se comandase cu un an în urmă celor pe care ei îi vor dezgropa şi vor începe să-i tîrască din gropi, cu nişte cîrlige legate la capetele unor frînghii. Un *Brenner* experimentat poate stabili, după cum arată o movilă încă nescormonită, cîte trupuri zac în groapă – cincizeci, o sută, două sute, şase sute, o mie… *Scharführer*-ul Elf cere ca trupurilor să li se spună figuri – o sută de figuri, două sute de figuri –, dar Rosenberg le spune oameni, un om ucis, un copil executat, un bătrîn executat. Le spune aşa în sinea lui, căci altfel *Scharführer*-ul ar slobozi în el nouă grame de metal, însă murmură cu încăpăţînare: iată că ieşi din groapă, omule executat… Nu te ţine de mama ta, măi copile, căci oricum o să fiţi împreună, n-ai să pleci departe de ea… „Ce tot bombăneşti acolo?“ „Nimic, vi se pare.“ Şi continuă să murmure, adică să lupte, în asta constă mica sa luptă… Alaltăieri fusese o groapă în care zăceau opt oameni. *Scharführer*-ul ţipase: „Asta-i batjocură, o echipă de douăzeci de *Brenner*-i să ardă doar opt figuri“. Are dreptate, dar ce-i de făcut dacă în sătucul acela au fost doar două familii evreieşti? Ordinul e ordin – să se deschidă toate mormintele şi să se ardă toate trupurile… Aşa că acum au cotit din drum, păşesc prin iarbă şi iată, pentru a suta cincisprezecea oară, în mijlocul unei poieni verzi, o movilă cenuşie – un mormînt. Opt inşi trec la săpat, patru doboară trunchiuri de stejar şi le retează cu ferăstrăul în bucăţi de lungimea unui trup de om, doi le sparg cu topoare şi icuri, alţi doi aduc din drum scînduri uscate, pentru aţîţare, şi bidoane cu benzină, patru pregătesc locul destinat rugului, sapă un şanţ pentru curentul de aer – ei trebuie să se orienteze dincotro bate vîntul.

Mirosul de jilav al pădurii dispare îndată şi cei din pază rîd, înjură, se ţin de nas, *Scharführer*-ul scuipă, se retrage spre lizieră. *Brenner*-ii aruncă lopeţile, apucă cîrligele, se leagă peste gură şi nas cu nişte cîrpe… Noroc, moşule, uite că iarăşi ai ocazia să te mai uiţi şi dumneata la soare: da’ greu mai eşti… O mamă ucisă şi trei copii – doi băieţi, unul deja şcolar, şi o fetiţă, născută în ’39, care avusese rahitism – nu-i nimic, acum nu mai are… Nu te ţine cu mîinile de maică-ta, copile, că ea n-o să plece nicăieri… „Cîte figuri sînt?“ strigă

din marginea pădurii *Scharführer*-ul. „Nouăsprezece“, răspunde, ca apoi să adauge pentru sine: „Oameni ucişi“. Toţi înjură – trecuse o jumătate din zi. În schimb, săptămîna trecută dezgropaseră un mormînt cu două sute de femei, şi toate tinere. Cînd au dat la o parte stratul superficial de pămînt, deasupra mormîntului s-a înălţat un abur cenuşiu, iar cei din pază au rîs: „Arzoaice muieri!“. Deasupra canalelor prin care trage curentul de aer se aşază lemne uscate, apoi buşteni de stejar, care dau jăratic bogat, intens arzător, apoi femei ucise, apoi lemne, apoi bărbaţi ucişi şi din nou lemne, apoi bucăţi de trupuri fără stăpîn, apoi un bidon de benzină, apoi, chiar în mijloc, o bombă incendiară de aviaţie. Apoi *Scharführer*-ul dă o comandă şi cei din pază zîmbesc încă dinainte – *Brenner*-ii cîntă în cor. Rugul arde! Apoi cenuşa e aruncată în groapă. Din nou e linişte. Fusese linişte şi s-a făcut din nou linişte. După aceea au fost duşi în pădure şi nu au mai văzut movila înconjurată de verdeaţă, iar *Scharführer*-ul a ordonat să se sape o groapă de patru metri pe doi; toţi au înţeles că îşi îndepliniseră misiunea: optzeci şi nouă de comune, plus optsprezece tîrguşoare, plus patru aşezări mai mari, plus două orăşele raionale, plus trei sovhozuri – două cerealiere, unul pentru producţia de lapte –, în total, o sută şaisprezece localităţi, o sută şaisprezece movile au dezgropat *Brenner*-ii. În vreme ce contabilul Rosenberg sapă groapa pentru el şi pentru ceilalţi *Brenner*-i, socoteşte: în ultima săptămînă – şapte sute optzeci şi trei, înainte de asta, treizeci de zile însumaseră patru mii opt sute douăzeci şi şase de trupuri arse, total general – cinci mii şase sute nouă trupuri arse. Calculează, calculează mereu, şi astfel vremea trece pe nesimţite, el face media figurilor, nu, nu a figurilor, numărul trupurilor omeneşti: cinci mii şase sute nouă se împarte la numărul mormintelor – o sută şaisprezece –, rezultă patruzeci şi opt şi treizeci şi cinci de sutimi trupuri omeneşti de fiecare groapă comună, rotunjind, asta va însemna patruzeci şi opt de trupuri omeneşti la un mormînt. Dacă se are în vedere că au lucrat douăzeci de *Brenner*-i în decurs de treizeci şi şapte de zile, atunci la fiecare *Brenner* revine… „V-aliniaţi“, strigă şeful pazei, iar *Scharführer*-ul comandă: *„In die Grübe marsch!“*[77]. Dar Rosenberg nu vrea în mormînt: el aleargă, cade, aleargă din nou, aleargă cu paşi leneşi, căci un contabil nu ştie să alerge, însă n-au izbutit să-l omoare şi acum zace în pădure pe iarbă, în tăcere, şi nu se gîndeşte nici la cerul de deasupra capului, nici la Zlatocika, pe care au ucis-o gravidă în luna a şasea; zace şi calculează ceea ce nu reuşise să isprăvească de socotit la groapă:

douăzeci de *Brenner*-i, treizeci şi şapte de zile, în total zile-*Brenner*... Asta unu la mînă; doi – trebuie calculat cîţi metri cubi de lemne revin de om; trei – trebuie calculat cîte ore de ardere, în medie, au fost necesare pentru o figură, cît…

Peste o săptămînă, l-au prins nişte poliţişti şi l-au dus într-un ghetou.

Acum iată-l aici, în vagon, murmurînd tot timpul, calculînd, împărţind, înmulţind. Bilanţul pe un an! Trebuie să-l predea lui Buchman, contabilul-şef al Băncii de Stat. Apoi deodată, noaptea, în somn, spărgînd pojghiţa ce-i acoperea creierul şi inima, au izbucnit în afară lacrimi mistuitoare.

„Zlata! Zlata!" cheamă el.

45

Fereastra odăii bibliotecarei Musia Borisovna dădea către împrejmuirea de sîrmă a ghetoului. Într-o noapte, ea s-a trezit, a ridicat puţin un colţ al perdelei şi a văzut cum doi soldaţi tîrau o mitralieră: pe corpul metalic, lustruit, au prins a licări pete vineţii de lumină selenară, iar ochelarii ofiţerului care păşea în faţă scînteiau din cînd în cînd. Auzea vuietul în surdină al unor motoare. De ghetou se apropiau maşini cu farurile stinse şi praful greoi, nocturn, învolburîndu-se în jurul roţilor, părea de argint, încît ai fi zis că ele plutesc pe nori, ca nişte zeităţi.

În acele momente iluminate de lună, cînd subunităţi SS şi SD, detaşamente de poliţai ucraineni, unităţi auxiliare, o coloană de maşini din rezerva Direcţiei Siguranţei Reich-ului s-au apropiat de poarta ghetoului cufundat în somn, o femeie măsura fatalitatea secolului XX.

Lumina lunii, mişcarea impunătoare, cadenţată a unor subunităţi înarmate, puternicele camioane negre, ticăitul sperios al pendulei din perete, rochiţa, sutienul, ciorapii încremeniţi pe un scaun, mirosul cald de locuinţă – tot ceea ce păruse imposibil de asociat, acum se contopea într-un întreg.

46

Nataşa, fiica bătrînului medic Karasik, care fusese arestat şi murise în anul 1937, încerca din cînd în cînd, aici, în vagon, să cînte. Uneori fredona şi noaptea, dar oamenii nu se supărau pe ea.

Fusese o timidă, întotdeauna vorbea cu glas abia desluşit, cu ochii plecaţi, mergea în vizită numai la rudele apropiate şi se mira de îndrăzneala fetelor care dansau la serate.

La ora selecţiei oamenilor ce urmau a fi nimiciţi, ea n-a fost trecută în mica ceată a meseriaşilor şi medicilor cărora li s-a păstrat folositoarea viaţă – existenţa unei fete ce se ofilea, cu fire albe în păr, nu era necesară.

Un poliţai a îmbrîncit-o spre dîmbul prăfuit al pieţei, unde se aflau trei oameni beţi. Pe unul dintre ei, acum şeful poliţiei, îl cunoştea dinainte de război – fusese şeful unui oarecare depozit de la calea ferată. Nici măcar n-a înţeles că aceştia trei pot emite sentinţe de viaţă şi de moarte la adresa poporului: poliţaiul a îmbrîncit-o în mulţimea vuind, alcătuită din mii de copii, femei, bărbaţi, toţi declaraţi nefolositori.

Apoi au pornit spre aerodrom, sub arşiţa de august, ultima pentru ei, pe lîngă merii prăfuiţi de pe marginea drumului, şi pentru ultima oară strigau pătrunzător, îşi rupeau veşmintele, se rugau. Nataşa mergea în tăcere.

Niciodată nu se gîndise că sîngele poate fi atît de uimitor de roşu în bătaia soarelui. Cînd încetau pentru o clipă ţipetele, împuşcăturile, horcăielile, din groapă se auzea susurul sîngelui alergînd peste trupurile albe, ca peste nişte pietre albe.

Apoi s-a întîmplat lucrul cel mai puţin înspăimîntător – trosnetul nu prea puternic al unui pistol-mitralieră şi călăul cu un chip simplu, blajin, obosit de muncă, aşteptînd cu răbdare ca ea să vină cu paşi timizi mai aproape de el, să ajungă pe marginea gropii susurătoare,

În timpul nopţii, după ce şi-a stors cămaşa udă, s-a întors în oraş – morţii nu ies din mormînt, prin urmare, ea era în viaţă.

Şi tocmai în timp ce Nataşa se strecura prin curţi către ghetou, a văzut o petrecere populară în piaţă: o orchestră mixtă compusă din instrumente de suflat şi de coarde cînta melodia tristă şi visătoare a valsului care întotdeauna îi plăcuse, iar în lumina tulbure a lunii şi a felinarelor aproape oarbe, prin piaţa prăfoasă se roteau perechi – fete, soldaţi. Tîrşîitul picioarelor se împletea cu muzica. În clipa aceea, fata cea ofilită şi-a simţit sufletul inundat de bucurie, de încredere, şi de atunci ea cînta, cînta mereu, încetişor,

presimţind fericirea care o aştepta, iar uneori, dacă nu o vedea nimeni, chiar încerca să schiţeze cîţiva paşi de vals.

47

David nu-şi amintea prea bine tot ce se întîmplase după începerea războiului. Dar o dată, noaptea, în vagon, în creierul băiatului s-au ivit imagini de curînd trăite.

Bunica îl conduce prin întuneric la familia Buchman. Cerul e spuzit de stele mărunte, iar o margine a cerului e luminoasă, verzui-gălbuie. Frunze de brusture, ca palmele reci, jilave ale cuiva, îi ating obrajii.

Într-o mansardă, în refugiul de după un perete fals din cărămidă, şed nişte oameni. Foile negre ale tablei de pe acoperiş se încing în timpul zilei. Uneori, acel refugiu din mansardă se umple cu miros de ars. Arde ghetoul. Ziua, toţi zac nemişcaţi în refugiu. Micuţa Svetlana, fiica Buchmanilor, plînge monoton. Buchman e suferind de inimă, ziua toţi îl socotesc mort. În schimb, noaptea mănîncă şi se ceartă cu soţia.

Deodată se aude lătratul unui cîine. Glasuri neruseşti: „*Asta! Asta! Wo sind die Juden?*“[78] – şi deasupra capului sporeşte un huruit: nişte nemţi au ieşit printr-o lucarnă pe acoperiş.

Apoi tunetul blacheurilor nemţeşti, care bubuiau pe cerul negru, de tinichea, a amuţit. Dincolo de perete se aud lovituri perfide, nu prea puternice – cineva ciocănea pereţii.

În refugiu se făcuse linişte, o linişte arzătoare, cu muşchii umerilor şi grumajilor încordaţi, cu ochii holbaţi de încordare, cu gurile rînjite.

Micuţa Svetlana, în ciocănitul acela viclean, a dat să-şi intoneze fără cuvinte o supărare. Dar plînsul fetiţei s-a curmat brusc. David s-a uitat într-acolo şi a întîlnit privirea turbată a Rebeccăi Buchman, mama Svetlanei.

După asta i s-au mai năzărit, o dată sau de două ori, pentru cîte o clipită, acei ochi şi capul fetiţei, dat pe spate, ca la o păpuşă din zdrenţe.

În schimb, ceea ce fusese înainte de război ţinea minte cu amănunţime, îi revenea des în memorie. Acum, în vagon, copilul trăia din trecut, dezmierdîndu-l, iubindu-l ca un bătrîn.

Pe 12 decembrie, de ziua lui de naştere, mama îi cumpărase lui David o carte-basm, numai cu poze. Într-o poiană din pădure se afla un mic ied cenuşiu, iar alături, bezna pădurii părea deosebit de ameninţătoare. Printre trunchiuri negre-cafenii, bureţi pestriţi şi ciuperci otrăvitoare, se zărea botul roşu, căscat, şi ochii verzi ai unui lup.

Despre acel omor iminent ştia numai David. Bătea cu pumnul în masă, acoperea poieniţa cu palma, ca lupul să n-o vadă, dar înţelegea că nu-l poate proteja pe iedut.

Iar noaptea striga:

— Mama, mama, mama!

Trezindu-se, mama venea spre el ca un nor prin întuneric şi atunci el căsca fericit, simţind că cea mai mare putere din lume îl apără de bezna pădurii nocturne.

Cînd s-a făcut mai mare, îl speriau cîinii cei roşii din *Cartea junglei.* Într-o noapte, odaia se umpluse de răpitorii aceia roşii, iar David a trecut cu picioarele goale peste lada înaltă a comodei, în patul mamei lui.

Cînd băiatul avea febră, în timpul delirului îi apărea mereu acelaşi vis: zăcea pe malul nisipos al unei mări şi valuri mărunte, de mărimea celui mai mic degeţel al lui, îi gîdilau trupul. Deodată, la orizont se înălţa un munte vineţiu, silenţios, de apă, care creştea mereu, apropiindu-se vijelios. David continua să zacă pe nisipul cald, iar muntele negru-vineţiu de apă se repezea asupra lui. Era mai înfricoşător decît lupul şi cîinii cei roşii.

Dimineaţa, mama lui pleca la lucru. El se ducea la scara de serviciu şi turna o ceaşcă de lapte într-o cutie în care fuseseră conserve de crabi, lucru ştiut de o pisică cerşetoare, slabă, cu coada lungă, subţire, cu botul palid şi nişte ochi mereu plînşi. Odată, o vecină i-a spus că în zori veniseră nişte oameni cu o ladă şi au dus, în sfîrşit, slavă Domnului, la institut acea respingătoare pisică a nimănui.

— Unde vrei să mă duc, unde-i acel institut? E ceva cu totul absurd, uită şi tu pisica aia nefericită – îi spunea mama privindu-l în ochii care implorau. Cum ai să trăieşti tu pe lume? Nu se poate să fii atît de vulnerabil.

Mama voise să-l trimită într-o tabără de vară pentru copii, dar el plînsese, o implorase, bătuse disperat din palme şi strigase:

— Îţi promit să merg la bunica, numai nu în tabăra aceea.

Cînd mama l-a dus la bunica, în Ucraina, el n-a mîncat aproape nimic în tren – i se părea ruşinos să mănînce un ou fiert sau să ia o pîrjoală dintr-o hîrtie unsuroasă.

Mama a rămas la bunica cinci zile împreună cu David, apoi s-a pregătit să plece înapoi, la muncă. S-a despărţit de ea fără lacrimi, dar a strîns-o atît de tare pe după gît, încît mama a spus:

— Ai să mă sugrumi, prostuţule. Aici sînt aşa de multe căpşuni ieftine, iar peste două luni am să vin după tine.

Lîngă casa bunicii Roza era o staţie a autobuzului care mergea din oraş la fabrica de pielărie. În ucraineană, staţia se numea Zupînka.

Răposatul bunic fusese bundovist, om vestit, cîndva trăise la Paris. Pentru asta, bunica era respectată şi adesea dată afară de la serviciu.

Prin ferestrele deschise se auzea radioul: *„Uvaga, uvaga, govorît Kîiv...“*[79].

În timpul zilei, strada era pustie, dar se înviora cînd treceau pe acolo studenţi şi studente ale Institutului de Pielărie şi strigau unul la altul peste drum: „Bella, ai luat examenul? Iaşka, vino să ne pregătim la marxism!“.

Spre seară se întorceau acasă muncitorii tăbăcari, vînzătorii, montatorul Soroka de la centrul orăşenesc de radioficare. Bunica lucra la comitetul sindical al policlinicii.

David nu se plictisea în absenţa bunicii.

Lîngă casă, într-o livadă îmbătrînită care nu aparţinea nimănui, printre merii neîngrijiţi, fără rod, păştea o capră bătrînă, rătăceau nişte găini însemnate cu vopsea, ieşeau din pămînt furnici mute, mergînd de-a lungul firelor de iarbă. Ciorile, vrăbiile se purtau zgomotos, sigure de sine în livadă – ca nişte orăşence ce erau –, în schimb păsările de cîmp care veneau din alte părţi şi ale căror nume David nu le cunoştea se simţeau ca nişte fete sfioase, de la ţară.

A auzit aici multe cuvinte noi: *glecik... dikt... kaliuja... riajenka... riaska... pujalo... leadace... koşenea...*[80] Recunoştea în aceste cuvinte ecouri şi reflectări ale limbii lui materne, rusa. A auzit vorbirea evreiească şi a fost uluit cînd mama şi bunica lui au început să vorbească evreieşte în prezenţa lui. Niciodată n-o auzise pe mama lui vorbind într-o limbă pe care el să n-o înţeleagă.

Bunica l-a dus în vizită la o nepoată a ei, grăsana Rebecca Buchman. În camera aceea, care îl uimise pe David cu mulţimea de perdele albe, croşetate, a intrat la un moment dat contabilul Băncii de Stat, Eduard Isaakovici Buchman, purtînd bluză şi cizme.

— Haim, a zis Rebecca, uite-l pe musafirul nostru de la Moscova, băiatul Raiei. Şi îndată a adăugat: Ei, haide, salută-l pe unchiul Eduard.

David l-a întrebat pe contabilul-şef:

— Unchiule Eduard, de ce tanti Rebecca vă spune Haim?

— Ei, asta zic şi eu întrebare, i-a răspuns Eduard Isaakovici. Tu nu ştii că în Anglia toţi Haimii sînt Eduarzi?

Apoi o pisică a început să zgrepţene la o uşă şi, cînd în sfîrşit a izbutit s-o deschidă larg cu ghearele, toţi au văzut în mijlocul acelei încăperi o fetiţă cu ochii îngrijoraţi, care şedea pe oliţă.

Într-o duminică, David s-a dus cu bunica la piaţă. Pe drum mergeau bătrîne cu basmale negre şi însoţitoare de vagon posace, somnoroase, soţii arogante ale unor conducători raionali, cu poşete albastre şi roşii, treceau femei de la ţară încălţate cu cizme.

Cerşetorii evrei strigau cu glasuri supărate, grosolane, încît ai fi zis că nu din milă li se dădea de pomană, ci de frică. Iar pe caldarîmul pietruit treceau camioane de o tonă şi jumătate, venite de la colhozuri cu saci de cartofi şi tărîţe, cu coşuri împletite în care se aflau găini ce cîrîiau la hîrtoape ca evreicele bătrîne şi bolnăvicioase.

Dar cel mai mult îl atrăgea şi îl aducea la disperare, îngrozindu-l, hala de carne. Acolo, David a văzut cum dintr-o căruţă a fost tîrît trupul unui viţel ucis, cu botul palid pe jumătate căscat, cu părul alb şi inelat de la gît năclăit de sînge.

Bunica a cumpărat o găină tînără, pestriţă şi a dus-o ţinînd-o de picioarele legate cu o cîrpuşoară albă, iar David mergea alături şi mereu voia s-o ajute pe găină, cu palma, să-şi ridice mai sus capul neajutorat; era uimit – de unde se ivise la bunica lui o asemenea sălbăticie neomenească?

Şi-a amintit nişte cuvinte ale mamei, pe care el nu le înţelesese, cum că rudele dinspre bunic sînt oameni culţi, pe cînd toate rudele dinspre bunica sînt nişte mic-burghezi şi nişte precupeţi. Probabil că de aceea bunicii nu-i era milă de găină.

Au intrat într-o curte mică, şi acolo le-a ieşit în întîmpinare un bătrînel cu tichie pe cap, iar bunica a început să vorbească cu el evreieşte. Bătrînelul a luat pasărea în mîini, a început să murmure ceva, încît găina a cotcodăcit o dată încrezător, apoi a făcut ceva foarte repede, pe neobservate, dar fără îndoială ceva groaznic, a azvîrlit găina peste umăr, iar aceasta a ţipat şi a început să alerge dînd din aripi, şi băiatul a văzut că nu mai avea cap – alerga doar

trupul ei fără cap. Bătrînelul o ucisese. După ce a alergat cîţiva paşi, trupul a căzut zgîriind pămîntul cu ghearele puternice, tinere, apoi a încetat să mai fie viu.

În timpul nopţii ce a urmat, băiatului i se părea că în odaie a pătruns mirosul acela venind de la vacile ucise şi pruncii lor înjunghiaţi.

Moartea, care trăise în pădurea desenată, unde un lup desenat se furişa spre un ieduţ, de asemenea desenat, a ieşit în ziua aceea din paginile basmului. Copilul a simţit pentru prima oară că şi el este muritor, dar nu în felul basmelor, ci în realitate, cu o limpezime de neînchipuit.

A înţeles că mama lui va muri cîndva. Moartea va veni la el şi la ea, însă nu din pădurea aceea de basm, unde se înalţă brazi în semiîntuneric; va veni din aerul acesta, din viaţă, din pereţii casei părinteşti, şi e peste putinţă să te ascunzi de ea.

A simţit moartea cu acea claritate şi profunzime accesibilă doar copiilor mici şi marilor filozofi, a căror forţă de gîndire se apropie de simplitatea şi forţa simţămîntului infantil.

Dinspre scaunele cu şezuturile uzate, pe care s-au pus scîndurele de placaj, dinspre pîntecosul şifonier venea un miros calm, bun, la fel ca şi dinspre părul, rochiile bunicii. O noapte caldă, înşelător-calmă domnea atunci împrejur.

49

În această vară viaţa alunecase de pe faţetele cuburilor, din chipurile desenate în abecedare. El văzuse albastrul intens în strălucirea aripii unui răţoi şi cîtă ironie veselă e cuprinsă în zîmbetul şi măcăitul lui. Cireşele albe se iţeau printre frunze, iar el se căţărase pe trunchiul zgrunţuros şi ajunsese la un fruct. Îl smulsese. Se apropiase de un viţel legat pe maidan, îi întinsese o bucăţică de zahăr şi, împietrind de fericire, văzuse ochii drăgălaşi ai acestui prunc enorm.

Roşcatul Pîncik se apropiase de David şi, graseind într-un chip ameţitor, îi propusese:

— Hai să ne războim!

Evreii şi ucrainenii din curtea bunicii se asemănau unii cu alţii. Bătrîna Partînskaia trecuse pe la bunica şi-i spusese cu glas cîntat:

— Ce zici de asta, Roza Nusinovna, Sonia pleacă la Kiev. Iar s-a împăcat cu bărbatu-său.

Bunica, plesnind din palme şi rîzînd, răspunsese:

— Ei, asta-i curată comedie.

Lumea aceasta i se părea lui David mai plăcută decît strada Kirov, unde o bătrînă coafată, sulemenită, pe nume Drako-Drakon, se plimba cu un pudel prin curtea ca o fîntînă goală cu fundul asfaltat, unde la intrarea principală aştepta în fiecare dimineaţă un ZIS-l01, unde o vecină din apartamentul comun, cu pince-nez pe nas şi cu o ţigară între buzele rujate, şoptea furioasă, aplecîndu-se deasupra aragazului: „Troţkista dracului, iar mi-ai dat la o parte cafeaua".

Mama îl adusese noaptea de la gară. Trecuseră pe o stradă pavată cu piatră de rîu, luminată de lună, pe lîngă o catedrală catolică, unde, într-o nişă, se afla un Iisus Hristos slăbuţ, de statura unui băiat de doisprezece ani, avînd capul aplecat încununat cu spini, apoi pe lîngă Institutul Pedagogic, unde cîndva învăţase mama lui.

Peste cîteva zile, într-o vineri seara, David văzuse cum nişte bătrîni se duceau la sinagogă, trecînd prin praful auriu stîrnit pe maidan de nişte fotbalişti desculţi.

Un farmec pătrunzător izvora din această imagine ce reunea casele albe, ucrainene, cumpenele scîrţîitoare ale fîntînilor şi uzatele broderii de pe şalurile alb-negre de rugăciune, care-l ameţeau cu marea lor vechime biblică. Şi tot aici, alături, se aflau *Cobzarul*[81], Puşkin şi Tolstoi, manuale de fizică, *Stîngismul, boala copilăriei comunismului*[82], fii ai cizmarilor şi croitorilor, întorşi din războiul civil, apoi tot aici, alături, erau instructori ai comitetelor raionale, sforari şi tribuni de pe la consiliile sindicale raionale, şoferi de camioane, agenţi ai miliţiei judiciare, lectori de marxism.

Venind la bunica, David aflase că mama lui nu era fericită. Prima care i-a spus acest lucru a fost tanti Rahila, o femeie grasă, cu nişte obraji atît de roşii, încît ai fi zis că-i era mereu ruşine:

— Să lase el aşa o femeie minunată ca mama ta, bată-l nevoia să-l bată!

Iar după o zi David a aflat deja că tăticul lui plecase la o rusoaică mai bătrînă decît el cu opt ani, că salariul lui de la Filarmonică e de două mii cinci sute pe lună, că mama refuzase pensia alimentară şi trăieşte numai din ceea ce cîştigă ea singură – trei sute zece ruble pe lună.

Odată, David îi arătase bunicii lui un cocon pe care-l păstra într-o cutie de chibrituri.

Dar bunica îi spusese:

— Pfui, ce nevoie ai de porcăria asta, arunc-o imediat.

Băiatul se dusese în două rînduri la gara de mărfuri şi se uitase cum se încarcă în vagoane boi, berbeci, porci. Auzea cum începuse să mugească tare un taur, probabil că se plîngea de ceva sau implora milă. Sufletul copilului se umpluse de groază, dar pe lîngă vagoane treceau lucrători de la calea ferată în nişte scurte zdrenţuite, soioase, şi nici măcar nu şi-au întors chipurile slabe, istovite spre taurul care mugea.

La o săptămînă după sosirea lui David, o vecină a bunicii, Debora, soţia lui Lazar Iankelevici, muncitor lăcătuş la uzina de maşini agricole, a născut primul ei copil. Cu un an în urmă, Debora plecase în vizită la sora ei din Kolîma şi în timpul unei furtuni fusese lovită de trăsnet; oamenii i-au făcut atunci respiraţie artificială, au acoperit-o cu pămînt, şi vreme de două ore ea a zăcut ca moartă, iar în vara aceasta a născut un copil. Timp de cincisprezece ani nu avusese copii. Asta i-o spusese lui David bunica lui, care adăugase:

— Aşa vorbesc oamenii, dar, în afară de asta, ea a fost operată anul trecut.

Şi iat-o pe bunica, împreună cu David, intrînd la acei vecini.

— Ia vezi, Luzea, ia vezi, Deba, spusese bunica după ce s-a uitat o vreme la micul animal biped culcat în coşul pentru rufe. Rostise aceste cuvinte cu un glas parcă ameninţător, ca şi cînd i-ar fi prevenit pe părinţi ca nu cumva să se comporte uşuratic faţă de minunea care se întîmplase.

Într-o casă mică de lîngă calea ferată locuia bătrîna Sorghina împreună cu cei doi fii ai ei surdomuţi, frizeri de meserie. Toţi vecinii se temeau de ei, iar bătrîna Partînskaia îi povestise lui David:

— Ăştia-s liniştiţi şi muţi pînă ce se îmbată. Dar cînd se-mbată, se aruncă unul la celălalt, pun mîna pe cuţite şi ţipă, nechează precum caii!

Odată, bunica i-a trimis bibliotecarei Musia Borisovna, prin David, un borcănel cu smîntînă. Odaia ei era minusculă. Pe masă se afla o ceşcuţă, în perete era fixată o policioară, pe care se vedeau nişte cărţi mici, iar deasupra patului, pe perete, atîrna o mică fotografie. În fotografia aceea se afla mama lui, împreună cu el, înfăşurat într-un scutecel. Cînd David s-a uitat la fotografie, Musia Borisovna a roşit şi a spus:

— Eu şi mama ta am fost colege de bancă.

El i-a recitat pe de rost fabula despre greier şi furnică, iar ea a spus cu glas molcom începutul unui poem: *„Plîngea*

Saşa văzînd cum pădurea se taie…“[83].

Într-o dimineaţă, toată curtea vuia: lui Solomon Orbul i s-a furat în timpul nopţii o şubă pe care şi-o pusese la naftalină, peste vară, într-un sac de pînză.

Cînd bunica a aflat de dispariţia şubei Orbului, a spus:

— Slavă Domnului că măcar aşa a fost pedepsit tîlharul ăsta.

Cu acest prilej, David a aflat că Orbul era turnător; cînd s-a trecut la confiscarea valutei şi a galbenilor de cinci ruble, el pîrîse multă lume. Iar în anul ’37, iarăşi s-a îndeletnicit cu denunţarea oamenilor. Dintre cei pe care îi denunţase el, doi au fost împuşcaţi, iar unul a murit în spitalul închisorii.

Înspăimîntătoare foşnete nocturne, sînge nevinovat şi cîntul păsărilor, totul se contopea într-un terci clocotit, arzător. David ar fi reuşit să-l înţeleagă peste multe zeci de ani, dar acum doar îi simţea zi şi noapte, cu inima lui mică, farmecul şi groaza năprasnică.

50

Pentru sacrificarea unor vite infectate se iau măsuri pregătitoare – transportul, concentrarea lor în anumite puncte de tăiere, instructajul unor lucrători calificaţi, săparea de tranşee şi gropi.

Oamenii care ajută autorităţile ca vitele infectate să fie duse la punctele de tăiere sau care contribuie la prinderea animalelor fugite fac acest lucru nu din ură faţă de viţei şi vaci, ci din instinct de autoconservare.

Tot astfel, în cazul măcelăririi în masă a unor oameni, populaţia nu se lasă cuprinsă de ură setoasă de sînge faţă de nişte bătrîni, copii, femei sortiţi nimicirii. De aceea, campania de ucidere în masă a unor oameni este necesar să fie pregătită într-un mod deosebit. Aici, însă, nu este suficient instinctul de autoconservare, aici e necesar să se stîrnească dezgustul şi ura în rîndul oamenilor.

Tocmai într-o asemenea atmosferă de dezgust şi ură s-a pregătit şi a avut loc nimicirea evreilor ucraineni şi bieloruşi. La timpul lui, pe aceleaşi pămînturi, mobilizînd şi aţîţînd ura maselor, Stalin desfăşurase campania de nimicire a chiaburimii în calitate de clasă, campania de lichidare a degeneraţilor troţkisto-buharinişti şi a diversioniştilor.

Experienţa a arătat că, în asemenea campanii, cea mai mare parte a populaţiei devine hipnotic receptivă la toate indicaţiile autorităţilor. În masa populaţiei există o minoritate care creează atmosfera campaniei: nişte idioţi sub raport ideologic, setoşi de sînge, răzbunători şi diabolici sau interesaţi de răfuieli personale, de jefuirea unor obiecte şi locuinţe, de ocuparea unor locuri rămase vacante. Cei mai mulţi oameni, îngrozindu-se în sinea lor de omorurile în masă, îşi ascund starea sufletească nu numai faţă de semenii apropiaţi, ci chiar faţă de ei înşişi. Aceşti oameni umplu sălile unde au loc adunări consacrate campaniilor de exterminare şi, oricît de dese ar fi fost aceste adunări, oricît de încăpătoare sălile respective, aproape că n-a existat situaţie în care cineva să fi tulburat unanimitatea tăcută a voturilor. Apoi, de bună seamă, şi mai puţine au fost cazurile cînd cineva, la vederea unui cîine suspectat de turbare, să nu-şi fi întors ochii de la privirea lui imploratoare şi să fi găzduit acest cîine bănuit de turbare în casa unde locuieşte împreună cu soţia şi copiii săi. Şi totuşi, asemenea cazuri au existat.

Prima jumătate a secolului XX va fi menţionată în istorie drept epoca unor măreţe descoperiri ştiinţifice, revoluţii, grandioase transformări sociale şi a două războaie mondiale.

Dar prima jumătate a secolului XX va intra în istoria omenirii drept epoca exterminării totale, fundamentată pe teorii sociale şi rasiale, a unor enorme pături ale populaţiei europene. Cu o modestie uşor de înţeles, contemporaneitatea trece sub tăcere acest lucru.

Una dintre cele mai uimitoare particularităţi ale naturii umane, care s-a evidenţiat în această vreme, s-a dovedit a fi supuşenia. Au existat cazuri cînd la locul execuţiei se constituiau cozi imense, iar victimele aveau ele însele grijă ca aceste cozi să înainteze în ordine. Au existat cazuri cînd acestea trebuiau să aştepte execuţia de dimineaţă şi pînă noaptea tîrziu, pe parcursul unei lungi zile de arşiţă, iar mamele care ştiau asta luau, prevăzătoare, sticle cu apă şi pîine pentru copii. Milioane de nevinovaţi, simţind apropierea arestării, îşi pregăteau din timp bocceluţele cu lenjerie, un prosop, îşi luau din vreme rămas-bun de la cei apropiaţi. Milioane de inşi trăiau în gigantice lagăre nu numai construite, dar şi păzite de ei înşişi.

Iar apoi nu zeci de mii şi nici măcar zeci de milioane de oameni, ci mase gigantice au fost martorii supuşi ai nimicirii unor nevinovaţi. Dar nu numai martori supuşi: cînd li s-a cerut, au votat pentru nimicire, exprimînd prin larma

voturilor aprobarea uciderilor în masă. În această enormă supuşenie a oamenilor s-a descoperit ceva neaşteptat.

Desigur, a existat împotrivire, au existat bărbăţia şi îndîrjirea unor condamnaţi la pieire, au existat răscoale, a existat spiritul de sacrificiu, cînd pentru salvarea unui om de departe, necunoscut, un alt om îşi risca propria viaţă şi viaţa familiei sale. Cu toate acestea, supuşenia în masă s-a dovedit a fi un fenomen indiscutabil.

Ce demonstrează ea? Cumva o nouă trăsătură apărută pe neaşteptate în natura umană? Nu. Această supuşenie demonstrează existenţa unei noi forţe înfricoşătoare care acţionează asupra oamenilor. Supraoprimarea din cadrul unor sisteme sociale totalitare s-a dovedit capabilă să paralizeze spiritul uman pe continente întregi.

Sufletul omenesc intrat în slujba fascismului proclamă sinistra robie, purtătoare a pieirii, drept unicul şi adevăratul bun. Fără a renunţa la simţăminte omeneşti, sufletul acesta trădător proclamă crimele săvîrşite de fascism drept o formă superioară a umanismului, se declară de acord să împartă oamenii în fiinţe pure, demne, şi în fiinţe impure, nedemne. Patima autoconservării şi-a găsit expresia în împăciuirea dintre instinct şi conştiinţă.

În ajutorul instinctului vine forţa hipnotică a unor idei universale. Ele cheamă la orice jertfe, la folosirea oricăror mijloace în numele atingerii unui ţel suprem – măreţia viitoare a patriei, fericirea omenirii, a unei naţiuni, a unei clase, progresul mondial.

Iar în paralel cu instinctul de a vieţui, împletit cu forţa hipnotică a unor idei măreţe, acţiona o a treia forţă: groaza în faţa opresiunii fără limite exercitate de un stat puternic, groaza în faţa crimei care a devenit baza existenţei zilnice a respectivului stat.

Opresiunea într-un stat totalitar este atît de copleşitoare, încît ea încetează să mai fie un mijloc, se transformă în obiectul unei ploconiri mistice, religioase, în obiect de încîntare.

Cum altfel se pot explica raţionamentele unor gînditori evrei inteligenţi, în sensul că uciderea evreilor e necesară pentru fericirea omenirii şi că ei, conştienţi de acest lucru, sînt gata să-şi ducă propriii copii la punctele de exterminare; în numele fericirii patriei, sînt gata să aducă sacrificiul pe care, cîndva, îl făcuse Avraam.

Cum altfel se poate explica faptul că un poet[84], ţăran prin naştere, înzestrat cu raţiune şi talent, scrie cu deplină sinceritate un poem care proslăveşte vremurile sîngeroase, de

suferinţă, ale ţărănimii, vremuri care îl mistuiseră pe propriul său tată, om harnic, cinstit şi blînd?

Unul dintre mijloacele de influenţare de către fascism a omului îl constituie deplina sau aproape deplina orbire a acestuia. Omul nu crede că îl aşteaptă nimicirea. E uimitor cît de mare era optimismul celor care se aflau la marginea mormîntului. Pe solul unei speranţe nebune, uneori necurate, iar alteori ticăloase, apărea supuşenia corespunzătoare acestei speranţe – jalnică şi cîteodată chiar infamă.

Răscoala din Varşovia, răscoala de la Treblinka, răscoala de la Sobibor, micile răzmeriţe şi răscoale ale *Brenner*-ilor au izbucnit dintr-o cumplită deznădejde.

Dar, desigur, deznădejdea deplină şi clară a generat nu numai răscoale şi împotriviri, ea a generat şi năzuinţa, necunoscută unui om normal, de a fi supus execuţiei.

Căci s-a întîmplat ca între victime să se işte discuţii din cauza întîietăţii la groapa sîngeroasă, iar în văzduh răzbătea un glas agitat, nebun, aproape triumfător:

— Evrei, nu vă fie teamă, nu e nimic de speriat, cinci minute – şi gata!

Totul, totul genera supuşenie – şi deznădejdea, şi speranţa. Căci oamenii cu un destin identic nu sînt identici la caractere.

Trebuie să medităm asupra a ceea ce a fost nevoit să trăiască şi să suporte cineva pentru a ajunge la fericita conştiinţă a unei grabnice execuţii. La asta trebuie să mediteze mulţi oameni, mai ales aceia care tind să-i înveţe pe alţii cum trebuiau să lupte în nişte condiţii despre care, printr-o fericită întîmplare, un asemenea mentor găunos nu are nici o idee.

După stabilirea supuşeniei omului faţă de opresiunea nelimitată, trebuie să se tragă o ultimă concluzie, semnificativă pentru înţelegerea omenirii, a viitorului său.

Suferă oare natura omului o schimbare, devine ea alta în cazanul opresiunii totalitare? Îşi pierde oare omul năzuinţa, atît de proprie lui, de a fi liber? În răspunsul la aceste întrebări se află destinul omului şi destinul statului totalitar. Schimbarea naturii înseşi a omului prevesteşte dictaturii unui stat triumful universal şi veşnic, după cum în constanţa năzuinţei umane spre libertate rezidă sentinţa de condamnare a statului totalitarist.

Iată, de pildă, marea insurecţie din ghetoul varşovian, răscoala de la Treblinka şi uriaşa mişcare de partizani care a bîntuit cu flăcările ei prin zeci de ţări înrobite de Hitler, apoi revolta poststalinistă din Berlin, în anul 1953, şi insurecţia ungară din anul 1956, răscoalele care au izbucnit în lagărele

din Siberia şi Orientul Îndepărtat după moartea lui Stalin, revoltele poloneze din aceeaşi perioadă, mişcarea studenţească de protest împotriva înăbuşirii libertăţii de gîndire, care a cuprins multe oraşe, grevele de la numeroase uzine – toate acestea au demonstrat indestructibilitatea năzuinţei spre libertate, atît de proprie omului. Ea a fost înăbuşită, dar a existat. Omul supus robiei devine rob ca destin, nicidecum prin natura sa!

Năzuinţa firească a omului spre libertate este indestructibilă, ea poate fi înăbuşită, dar nu poate fi nimicită. Totalitarismul nu poate renunţa la opresiune. Renunţînd la opresiune, totalitarismul piere. Hiperopresiunea veşnică, neîntreruptă, directă sau mascată, constituie baza totalitarismului. Omul nu renunţă de bunăvoie la libertate. În această concluzie rezidă lumina timpului nostru, lumina viitorului.

51

Maşina electrică execută calcule matematice, memorează evenimente istorice, joacă şah, traduce cărţi dintr-o limbă într-alta. Ea îl depăşeşte pe om în capacitatea de a rezolva rapid probleme matematice, memoria ei este ireproşabilă.

Există oare o limită a progresului care creează o maşină după modelul şi asemănarea omului? Pe cît se vede, nu există o asemenea limită.

Ne-am putea imagina maşina secolelor şi mileniilor viitoare. Ea va asculta muzică, va aprecia pictura, ea însăşi va picta tablouri, va crea melodii, va scrie versuri.

Există oare o limită a perfecţiunii ei? Se va compara ea cu omul, îl va depăşi?

Reproducerea omului de către maşină va necesita mereu noi şi noi sporuri ale electronicii, greutăţii şi suprafeţelor.

Amintirea copilăriei… Lacrimile de fericire… Durerea unei despărţiri… Dragostea de libertate… Mila faţă de un căţel bolnav… Îngrijorarea… Duioşia maternă… Gîndul la moarte… Tristeţea… Prietenia… Dragostea pentru cei slabi… O speranţă neaşteptată… O presupunere fericită… Melancolia… O veselie fără motiv… O bruscă tulburare…

Orice, orice e în stare să reproducă o maşină! Dar nici suprafaţa întregului pămînt nu va ajunge pentru amplasarea

pieselor unei maşini, mereu sporind în proporţii şi greutate, pe măsură ce ea ar reproduce particularităţile raţiunii şi sufletului doar ale unui om mediocru, prin nimic remarcabil.

Fascismul însă a nimicit zeci de milioane de oameni.

52

Într-o casă spaţioasă, luminoasă şi curată dintr-un sat uralian de pădure, comandantul de corp de armată Novikov şi comisarul Ghetmanov erau pe sfîrşite cu studiul rapoartelor sosite de la comandanţii brigăzilor care primiseră ordinul de ieşire din rezervă.

Muncii fără preget din ultimele zile i-a urmat un ceas de răgaz.

Lui Novikov şi subordonaţilor lui, ca de altfel întotdeauna în asemenea situaţii, li se păruse că nu le ajunge timpul pentru însuşirea deplină, perfectă a programelor de instrucţie. Dar iată că s-a încheiat perioada învăţării, a însuşirii regimului de funcţionare a motoarelor şi a echipamentului de rulare, a tehnicii de artilerie, aparatelor optice, aparaturii radio; au luat sfîrşit antrenamentele de orientare a focului, de analiză, selecţie şi repartizare a ţintelor, de alegere a procedeului de tragere, de stabilire a momentului deschiderii focului, de observare a spargerilor, de introducere a corecţiilor, de schimbare a obiectivelor.

Noul dascăl – războiul – îi va mai instrui şi el rapid, îi va alinia pe cei întîrziaţi, va completa lacunele.

Ghetmanov se întinse către un mic dulap aflat pe peretele dintre ferestre, ciocăni cu degetul în el şi spuse:

— Hei, prietene, ia ieşi tu în linia întîi!

Novikov deschise uşa dulapului, scoase o sticlă de coniac şi umplu două păhărele groase, vineţii.

Comisarul corpului de armată se gîndi un moment şi întrebă:

— Pe cine să cinstim noi acum?

Novikov ştia prea bine pentru cine se cuvenea să bea, aşa că tocmai de aceea Ghetmanov întrebase: „Pentru cine să bem?“.

Şovăind o clipă, Novikov spuse:

— Haideţi, tovarăşe comisar, să bem pentru cei pe care eu şi dumneavoastră îi vom duce la luptă, să se bată pierzînd cît mai puţin sînge.

— Just, înainte de toate, grija pentru cadrele încredinţate, glăsui Ghetmanov. Să bem pentru flăcăii noştri!

Ciocniră şi băură.

Novikov umplu din nou paharele cu o grabă pe care nu şi-o putea ascunde şi rosti:

— Pentru tovarăşul Stalin! Pentru ca să-i îndreptăţim încrederea.

A observat ironia tăinuită din ochii duioşi, atenţi, ai lui Ghetmanov şi, mustrîndu-se, gîndi: „Eh, m-am cam pripit".

Ghetmanov spuse cu blîndeţe:

— Bine zis, pentru bătrînul, pentru tătucul nostru. Că plutirăm pînă la apele Volgăi sub conducerea sa.

Novikov se uită la comisar, dar ce putea el să distingă pe faţa groasă, fălcoasă, zîmbitoare a acestui om isteţ, de patruzeci de ani, cu ochii mijiţi, veseli şi răutăcioşi?

Deodată, Ghetmanov începu să vorbească despre generalul Neudobnov, şeful de stat-major:

— Un om simpatic, de treabă, Un bolşevic. Adevărat stalinist. Are o mare experienţă în munca de conducere. O mare stăpînire de sine. Îl ţin minte din anul '37. Îl trimisese Ejov[85] să execute epurarea în regiunea militară unde, vă daţi seama, pe vremea aceea nici eu nu aveam o funcţie mai de colea. Ei, dar ăsta ştiu că a lucrat. Ca o secure tăia în carne vie, după listă mi ţi-i trecea la pierderi, nu mai rău ca Ulrich, Vasili Vasilievici. A meritat încrederea lui Nikolai Ivanovici. Trebuie, trebuie să-l invităm imediat, altfel te pomeneşti că se şi supără.

În tonul lui părea a răzbate o condamnare a luptei cu duşmanii poporului, luptă la care, după cîte ştia Novikov, luase parte şi Ghetmanov. Şi din nou se uită la comisar, fără să-l poată înţelege.

— Da, spuse el rar şi fără chef, au fost unii care-au cam călcat în străchini atunci.

Ghetmanov dădu din mînă a lehamite.

— A sosit astăzi o informaţie de la Marele Stat-Major, de-a dreptul sinistră: neamţul se apropie de Elbrus, la Stalingrad ai noştri sînt împinşi în apă. Iar eu am s-o spun de-a dreptul, în chestiile astea avem partea noastră – prea am tras în ai noştri, am prăpădit cadrele.

Novikov simţi pe neaşteptate o undă de încredere faţă de Ghetmanov şi spuse:

— Da, ce-i drept, băieţii aceia, tovarăşe comisar, au nenorocit oameni minunaţi, mare năpastă au adus în armată. *Komkor*-ului Krivoruciko i-au scos un ochi la interogatoriu, iar el, în replică, i-a spart anchetatorului capul cu o călimară.

Ghetmanov dădu compătimitor din cap şi spuse:

— La Neudobnov al nostru ţine foarte mult Lavrenti Pavlovici. Iar el nu prea greşeşte cînd e vorba de oameni, are un cap deştept, tare deştept.

— Da, da, făcu Novikov căzut pe gînduri, fără a mai adăuga nimic.

Tăcură o vreme ascultînd glasurile în surdină, şoptite, din odaia de alături.

— N-ai dreptate, ăştia-s ciorapii noştri.

— Cum ai voştri, tovarăşe locotenent, cum se poate, v-aţi tîmpit de tot? Apoi acelaşi glas adăugă, de astă dată trecînd la „tu“: Unde le pui? Nu te atinge, astea-s guleraşele noastre.

— Ba ia poftim de te uită aici, tovarăşe subpolitruc, cum să fie astea ale voastre?

Aghiotantul lui Novikov şi ordonanţa lui Ghetmanov sortau în felul acesta lenjeria şefilor, sosită de la spălat.

Ghetmanov spuse:

— Eu îi observ tot timpul pe dracii ăştia. Cînd mergeam noi, împreună, la batalionul lui Fatov, la trageri, ei se ţineau după noi. Eu am trecut un pîrîu păşind pe nişte pietre, pe cînd dumneavoastră aţi sărit şi v-aţi scuturat piciorul, ca să vă cadă noroiul. Cînd mă uit înapoi, ordonanţa mea a trecut şi ea pe pietre pîrîul, iar locotenentul dumneavoastră a sărit, bălăngănindu-şi apoi un picior.

— Hei, războinicilor, certaţi-vă mai încet, strigă Novikov, şi glasurile de alături amuţiră pe dată.

În odaie intră generalul Neudobnov, un om palid, cu frunte înaltă şi părul des, tare încărunţit. Se uită la pahare, la sticlă, puse pe masă un pachet de hîrtii şi îl întrebă pe Novikov:

— Cum facem, tovarăşe colonel, cu şeful statului-major de la brigada a doua? Mihalev se va întoarce abia peste o lună şi jumătate, am primit concluzia scrisă de la spitalul regional.

— Păi ce fel de şef de stat-major va mai fi ăsta, fără intestin şi o bucată din stomac? se amestecă Ghetmanov şi, turnînd coniac într-un pahar, i-l întinse lui Neudobnov. Beţi, tovarăşe general, cît vă mai e maţul la locul lui.

Neudobnov ridică uşor din sprîncene, se uită întrebător cu ochii săi alburii-cenuşii la Novikov.

— Vă rog, tovarăşe general, vă rog, spuse Novikov.

Îl irita maniera lui Ghetmanov de a se simţi întotdeauna el stăpînul, convins de dreptul său de a se exprima pe larg la consfătuiri în probleme tehnice, la care nu se pricepea deloc. Exact cu aceeaşi siguranţă de sine, convins de dreptul său,

Ghetmanov putea să trateze pe cineva cu un coniac ce nu-i aparţinea, să culce un oaspete într-un pat străin, să citească documentele altora, găsite pe un birou.

— Eu zic să-l numim temporar pe maiorul Basangov, propuse Novikov. E un comandant priceput, a participat la luptele de tancuri încă de la Novograd-Volînsk. Are vreo obiecţie comisarul de brigadă?

— Obiecţii, desigur, nu am, spuse Ghetmanov. Ce obiecţii aş putea să am eu… Dar unele consideraţii am: locţiitorul comandantului brigăzii a doua, colonel, este armean, şef de stat-major la el va fi un calmuc. La asta adăugaţi că la brigada a treia, şef de stat-major este locotenent-colonelul Lifşiţ. Poate ne descurcăm cumva fără calmuc?

Se uită la Novikov, apoi la Neudobnov. Acesta spuse:

— După ale vieţii, toate astea sînt juste, vorbind din inimă, dar marxismul ne-a oferit o altă modalitate de rezolvare în problema respectivă.

— Important este cum se va bate respectivul tovarăş cu neamţul, acesta este marxismul meu, vorbi Novikov. Cît despre unde anume s-a rugat bunicu-său lui Dumnezeu – la biserică ori la moschee… Se gîndi cîteva minute, apoi adăugă: Ori la sinagogă, mie mi-e totuna… Eu aşa socotesc: la război, lucrul cel mai de seamă e să tragi.

— Da, da, întocmai, interveni bucuros Ghetmanov. La ce bun să înjghebăm noi la corpul de tancuri o sinagogă sau mai ştiu eu ce loc de rugăciune? Doar noi cu toţii apărăm Rusia. Apoi deodată se încruntă şi spuse cu răutate: Totuşi am să v-o spun pe cea dreaptă, ajunge! Că ţi se face pur şi simplu greaţă! Noi întotdeauna, în numele prieteniei dintre popoare, îi sacrificăm pe ruşi. E destul ca un *naţmen*[86] să se descurce cît de cît cu alfabetul şi gata, îl avansăm ministru. Iar lui Ivan al nostru, poate să fie el cu stea în frunte, îndată-i dăm peste ceafă: ia fă tu loc *naţmen*-ului! Marele popor rus a fost transformat în minoritate naţională. Eu sînt pentru prietenia între popoare, dar nu pentru una ca asta. Ajunge!

Novikov se gîndi o clipă, se uită prin hîrtiile de pe birou, apoi ciocăni cu degetul în pahar şi zise:

— Cum adică, eu îi strîmtorez pe ruşi dintr-o simpatie deosebită faţă de naţiunea calmucă? Şi, întorcîndu-se către Neudobnov, continuă: Ei bine, daţi ordin ca maiorul Sazonov şi cum se mai numeşte să fie trecut provizoriu ca şef de stat-major al brigăzii a doua.

Ghetmanov rosti cu glas domol:

— Sazonov e un comandant de excepţie.

Şi din nou Novikov, care se obişnuise să fie brutal, autoritar, aspru, s-a simţit şovăielnic în faţa comisarului… „Bine, bine, gîndi el consolîndu-se. La politică nu mă prea pricep eu. Sînt militar de profesie, proletar. Treaba noastră e simplă: să-i facem zob pe nemţi.“

Dar cu toate că-şi bătea joc în sinea sa de ignoranţa lui Ghetmanov în domeniul militar, îi era neplăcut să-şi recunoască sfiiciunea faţă de el.

Acest om cu capul mare, cu părul răvăşit, scund de statură, dar lat în umeri, burtos, foarte mobil, gălăgios, ironic era neobosit în activitate.

Şi cu toate că nu fusese niciodată pe front, la brigăzi se vorbea despre el: „Măi, dar bătăios comisar avem!“.

Îi plăcea să organizeze mitinguri ostăşeşti; cuvîntările lui erau ascultate cu plăcere, vorbea simplu, glumea des, uneori folosea chiar cuvinte brutale, destul de tari.

Avea un mers legănat, de obicei sprijinindu-se într-un baston, iar dacă din neatenţie vreun tanchist nu-l saluta, Ghetmanov se oprea proptit în vestitu-i baston, îşi scotea chipiul şi se apleca adînc în faţa lui, în maniera unui moşneag de la ţară.

Era impulsiv şi nu-i plăcea să fie contrazis: cînd i se exprimau obiecţii, el fornăia şi se încrunta, ba o dată s-a înfuriat şi, ameninţînd cu pumnul, numai că nu l-a luat la bătaie pe şeful de stat-major al regimentului de tancuri grele, căpitanul Gubenkov, un om încăpăţînat şi, după cum vorbeau tovarăşii despre el, „înfiorător de principial“.

Ordonanţa lui Ghetmanov se exprimase atunci nefavorabil despre încăpăţînatul căpitan: „L-a scos din ţîţîni diavolul pe comisarul nostru“.

Ghetmanov nu prea avea consideraţie pentru cei care văzuseră grelele zile de început ale războiului. Odată chiar se exprimase despre comandantul brigăzii întîi, Makarov, preferatul lui Novikov:

— Am să-i scot eu din cap filozofia anului ’41!

Novikov tăcuse atunci, cu toate că îi făcea plăcere să vorbească, din cînd în cînd, cu Makarov despre acele cumplite prime zile ale războiului, care-l atrăgeau prin ceva.

Ai fi zis că, prin îndrăzneala şi caracterul tăios al părerilor sale, Ghetmanov era diametral opus lui Neudobnov.

Totuşi, pe aceşti doi oameni, cu toate deosebirile dintre ei, îi unea trainic o anume trăsătură comună.

Dar şi privirea inexpresivă, însă atentă a lui Neudobnov, frazele lui rotunjite, vorbirea lui, în toate cazurile, invariabil calmă, îl plictiseau cumplit pe Novikov.

În schimb, se întîmpla ca Ghetmanov, izbucnind într-un hohot de rîs, să spună:

— Avem noroc că într-un singur an nemţii i-au devenit ţăranului mai nesuferiţi decît comuniştii într-un sfert de veac.

Sau pe nepusă masă zîmbea ironic, zicînd:

— Nimic de zis, tătucului nostru îi place cînd e numit genial.

O asemenea îndrăzneală nu-l contamina pe interlocutor, ci dimpotrivă, îi provoca nelinişte.

Înainte de război, Ghetmanov condusese o regiune, spunîndu-şi cuvîntul în problemele producţiei cărămizilor de şamotă şi ale organizării activităţii de cercetare ştiinţifică la filiala unui institut de mine, vorbind despre calitatea coacerii pîinii la o fabrică de pîine din oraş şi despre orientarea greşită a povestirii *Lumini albastre*, tipărită într-un almanah local, apoi despre reparaţiile de la parcul auto şi despre condiţiile proaste de păstrare a mărfurilor la bazele comerţului regional sau despre epidemia de ciumă de la fermele de păsări ale unor colhozuri.

De astă dată, vorbea fără pic de sfială despre calitatea carburantului, despre normele de uzură a motoarelor şi despre tactica tancurilor în luptă, despre cooperarea infanteriei, tancurilor şi artileriei pentru străpungerea unei apărări pregătite din timp a inamicului, despre acţiunea tancurilor pe durata marşului, despre asistenţa medicală în timpul luptei, despre cifrul radio, psihologia militară a tanchistului, particularităţile relaţiilor în cadrul fiecărui echipaj şi ale echipajelor între ele, despre reparaţiile curente de primă urgenţă şi capitale, despre evacuarea maşinilor avariate de pe cîmpul de luptă.

Odată, Novikov şi Ghetmanov, aflîndu-se la batalionul lui Fatov, s-au oprit lîngă un tanc care ocupase la trageri locul întîi pe corpul de armată.

Răspunzînd la întrebările şefilor, comandantul tancului mîngîia cu palma, aproape fără să se observe, blindajul maşinii.

Ghetmanov l-a întrebat pe tanchist dacă i-a fost greu să cucerească locul întîi, iar acesta, însufleţindu-se deodată, a răspuns:

— Nu, de ce să-mi fi fost greu? Doar eu îndrăgisem tare mult maşina asta. De cum am venit de la ţară la şcoală, am văzut-o şi îndată m-am îndrăgostit de ea pînă peste poate.

— Dragoste la prima vedere, a spus Ghetmanov izbucnind în hohote, şi în rîsul lui condescendent se simţea ceva ce dezaproba caraghioasa dragoste a flăcăiaşului faţă de o maşină.

În clipele acelea, Novikov a simţit că nici de capul lui nu e mare lucru, de vreme ce şi el este în stare să iubească prosteşte. Dar nu-i venea să vorbească cu Ghetmanov despre această capacitate de a iubi prosteşte, aşa încît, după ce comisarul, devenind deodată serios, i-a spus cu glas sentenţios tanchistului:

— Bravo, dragostea faţă de tanc este o mare forţă. De aceea ai şi obţinut acest succes, căci ţi-ai îndrăgit maşina, Novikov a intervenit pe un ton ironic:

— Dar, în fapt, ce motive are să iubească un tanc? Doar el reprezintă o ţintă mare şi poate fi lovit din cale-afară de uşor, face zgomot ca un prostovan, demascîndu-se singur, iar echipajul turbează de atîta vuiet, în mişcare te zdruncină, apoi nici observarea pe-ndelete, nici ochirea în toată voia nu le poţi face de pe el.

Atunci Ghetmanov a zîmbit, uitîndu-se la Novikov. Acum însă, umplînd paharele, comisarul, zîmbind exact la fel, se uită la comandant şi spuse:

— Itinerarul nostru trece prin Kuibîşev. Poate va reuşi *komkor*-ul nostru să se vadă cu cineva. Să bem pentru această întîlnire.

„Asta-mi mai lipsea“, gîndi Novikov simţind că roşeşte groaznic, ca un băieţandru.

Pe generalul Neudobnov războiul îl surprinsese în străinătate. Abia la începutul anului 1942, întorcîndu-se la Moscova, la Ministerul Apărării, văzuse baricadele din Zamoskvorecie, obstacolele antitanc, auzise semnale de alarmă aeriană.

Ca şi Ghetmanov, el nu-l întrebase niciodată pe Novikov despre război, probabil că se sfia din pricina ignoranţei sale într-ale frontului.

Tare ar fi vrut Novikov să înţeleagă pentru care anume calităţi ajunsese Neudobnov general, imaginîndu-şi viaţa şefului de stat-major al corpului de armată, aşa cum era ea reflectată în paginile formularelor din dosar, ca oglindirea unui mesteacăn în apele liniştite ale unui eleşteu.

Neudobnov era mai în vîrstă decît Novikov şi decît Ghetmanov. Încă în anul 1916 ajunsese într-o închisoare ţaristă, condamnat pentru participare la un cerc bolşevic.

După războiul civil, fiind mobilizat pe linie de partid, lucrase o vreme în OGPU[87], slujise la trupele de grăniceri, fusese trimis la Academie ca să înveţe, iar în timpul studiilor fusese secretar al organizaţiei de partid din anul respectiv… Apoi lucrase la secţia militară a C.C.-ului, în aparatul central al Ministerului Apărării.

Înainte de război, călătorise în două rînduri peste hotare. Fusese activist în nomenclatură, ţinut în evidenţă deosebită. Mai înainte, Novikov nu prea înţelegea clar ce înseamnă asta, ce anume particularităţi au şi de ce priorităţi se bucură activiştii din nomenclatură.

Neudobnov străbătuse uimitor de rapid perioada, de obicei lungă, dintre propunerea pentru avansarea într-un grad şi obţinerea gradului respectiv, încît se crea impresia că ministrul abia aştepta să i se prezinte propunerea, ca să o şi semneze. Datele din formulare aveau o stranie particularitate; ele explicau toate secretele unei vieţi omeneşti, cauzele succeselor şi insucceselor, dar peste un minut, în circumstanţe noi, se constata că nu explicau de fapt nimic, ci dimpotrivă, estompau ceea ce este esenţial.

Războiul revizuise în felul lui foile de evaluare, biografiile, caracterizările, tabelele de recompense… Aşa se face că nomenclaturistul Neudobnov ajunsese în subordinea colonelului Novikov.

Pentru Neudobnov, era limpede că, îndată ce se va sfîrşi războiul, se va pune capăt şi acestei situaţii anormale…

Adusese cu sine, în Ural, o puşcă de vînătoare şi toţi amatorii din corpul de armată au încremenit de uimire, iar Novikov şi-a dat cu părerea că, de bună seamă, ţarul Nikolka[88] vînase la vremea lui cu o asemenea armă.

Neudobnov o obţinuse în 1938 pe baza unei repartiţii, cum de altfel tot prin repartiţie primise de la nişte depozite speciale mobilă, covoare, servicii de porţelan pentru sufragerie şi o vilă.

Fie că era vorba despre război, despre problemele colhoznice, despre o carte a generalului Dragomirov, despre naţiunea chineză, despre calităţile generalului Rokossovski, despre clima Siberiei, despre calitatea postavului rusesc pentru mantale sau despre superioritatea frumuseţii blondinelor asupra celei a brunetelor, el nu ieşea niciodată din şabloane în părerile sale.

Era greu de înţeles dacă aici e vorba de reţinere sau de expresia adevăratei lui naturi lăuntrice.

Uneori, după cină, devenea vorbăreţ şi înşira poveşti despre sabotori diversionişti demascaţi, care acţionaseră în cele mai neaşteptate domenii: în producţia de aparatură medicală, în atelierele de cizmărie ale armatei, în cofetării, în palatele regionale ale pionierilor, la grajdurile hipodromului de la Moscova, la Galeriile Tretiakov.

Avea o memorie excelentă şi, pe cît se vedea, citise mult, studiind operele lui Lenin şi Stalin. În timpul

discuţiilor, de obicei intervenea, spunînd: „Tovarăşul Stalin încă la Congresul al XVII-lea…“ şi dădea un citat.

Odată, Ghetmanov remarcase:

— Sînt citate şi citate. Parcă puţine lucruri au fost spuse! Că doar s-a zis: „Pămînt străin noi nu luăm, dar din al nostru o palmă nu dăm“. Şi neamţul unde-i?

Dar Neudobnov ridicase din umeri, ca şi cînd nemţii, care se aflau pe Volga, nu însemnau nimic în comparaţie cu cuvintele prin care se afirma că nu vom ceda nici o palmă din pămîntul nostru.

Şi deodată, lui Novikov îi dispăru totul din minte – tancuri, regulamente de luptă, trageri, pădurea, Ghetmanov, Neudobnov… Jenia! Oare chiar s-ar putea s-o vadă din nou?

53

I s-a părut ciudat că Ghetmanov, citind o scrisoare primită de acasă, a zis: „Nevesti-mii îi pare rău de noi. I-am descris în ce condiţii trăim aici“.

Dar viaţa asta, care comisarului i se părea că e rea, îl punea pe Novikov în încurcătură prin luxul ei.

Pentru prima oară îşi alesese el însuşi casa în care să locuiască. Ba odată, plecînd în inspecţie la o brigadă, spusese că nu-i place divanul gazdei, iar cînd s-a întors, în locul divanului se afla o canapea cu spătar de lemn, iar aghiotantul său îşi făcea griji: oare canapeaua asta o fi pe gustul *komkor*-ului?

Bucătarul îl întreba: „Cum vă place ciorba, tovarăşe colonel?“.

Iubea animalele încă din copilărie. Chiar şi acum, sub patul lui vieţuia un arici care tropotea gospodăreşte cu lăbuţele, alerga noaptea prin încăpere, iar într-o colivie cu o emblemă reprezentînd un tanc, meşterită de cei de la atelierele de reparaţii, un pui de veveriţă siberiană îşi făcea de lucru cu niscai alune. Veveriţa se obişnuise degrabă cu Novikov şi uneori i se aşeza pe genunchi, uitîndu-se la el cu ochişorii copilăroşi, încrezători şi iscoditori. Toţi erau atenţi şi buni cu mica sălbăticiune: şi aghiotantul Verşkov, şi bucătarul Orlenev, şi şoferul Willis-ului, Haritonov.

Toate astea, lui Novikov nu i se păreau mărunţişuri de neluat în seamă. Cînd, înainte de război, adusese un căţel în casa unde locuiau cadrele de comandă, iar acesta i-a ros un

pantof unei vecine, soţie de colonel, şi numai într-o jumătate de oră a lăsat după el trei băltiţe pe podea, s-a dezlănţuit un asemenea tărăboi în bucătăria comună, încît a fost nevoit să se despartă îndată de bietul animal.

Dar iată că a sosit ziua plecării şi complicata gîlceavă dintre comandantul unui regiment de tancuri şi şeful lui de stat-major a rămas nelimpezită.

A sosit ziua plecării şi, odată cu ea, grijile privind carburantul, proviziile pentru drum, ordinea de îmbarcare în garniturile de vagoane.

A început să-l frămînte gîndul la viitorii lui vecini, ale căror regimente de infanterie şi de artilerie ies astăzi şi ele din rezervă, deplasîndu-se către calea ferată; îl tulbura gîndul la omul în faţa căruia avea să stea în poziţie de drepţi şi să spună: „Tovarăşe general-locotenent, permiteţi să raportez…“.

A sosit ziua plecării şi uite că n-a reuşit să-şi vadă fratele, nepoata. Cînd venise în Ural, se gîndise că fratele lui se află la doi paşi, dar acum constata că n-a găsit timp pentru ei.

Iată că tocmai i s-a raportat comandantului corpului de armată despre deplasarea brigăzilor, despre vagoanele-platformă destinate tancurilor grele, despre faptul că ariciul şi veveriţa au fost duşi în pădure şi lăsaţi în libertate.

E greu să fii stăpîn, să răspunzi de fiecare fleac, să verifici fiecare amănunt. Acum deja tancurile sînt fixate pe platforme. Dar nu s-a uitat cumva ca maşinile să fie frînate, au fost puse oare în viteza întîi, or fi fost blocate turelele cu ţeava înainte, obloanele gurilor de acces or fi fost ermetic închise? S-or fi confecţionat saboţii de lemn pentru fixarea tancurilor, pentru prevenirea balansării vagoanelor?

— Eh, ce bună ar fi o partidă de preferans, de adio, spuse Ghetmanov.

— Nu sînt contra, rosti Neudobnov.

De fapt, el ar fi preferat să iasă la aer, să rămînă o vreme singur.

La această molcomă oră a înserării, aerul era de o uimitoare străvezime, iar cele mai obscure şi modeste obiecte se vedeau clar şi distinct. Fumul ieşea din coşuri fără a se ondula, lunecînd în fuioare drepte, perfect verticale. Lemnele trosneau, din cînd în cînd, în bucătăriile de campanie. În mijlocul uliţei stătea un tanchist cu sprîncene negre, iar o fată îl îmbrăţişase pe tînăr, lăsîndu-şi capul pe pieptul lui, şi începuse să plîngă. Din încăperile statului-major se scoteau lăzi şi geamantane, maşini de scris în cutii negre. Transmisioniştii dădeau jos prăjinile pe care fuseseră întinse

cablurile spre statele-majore ale brigăzilor, iar firele negre, unsuroase erau trase pe bobine. Tancul statului-major, care se afla în spatele unor şoproane, pufăia, pocnea, scotea fum, pregătindu-se de plecare. Şoferii turnau carburant în rezervoarele noilor camioane Ford, ridicau de pe capote prelatele matlasate. Iar lumea din jur încremenise.

Novikov stătea în cerdac, privea în jur şi vălmăşagul frămîntărilor, al grijilor îl părăsi, îndepărtîndu-se.

Cu puţin înainte de a se însera, ieşise cu Willis-ul la drumul ce ducea spre gară.

Tancurile tocmai apăreau din pădure.

Pămîntul pătruns de geruri răsuna sub greutatea lor. Soarele de seară lumina vîrfurile unei păduri de brazi din depărtare, de unde venea brigada locotenent-colonelului Karpov. Regimentele lui Makarov înaintau printre nişte mesteceni tineri. Tanchiştii împodobiseră maşinile cu ramuri rupte din copaci, încît ai fi zis că cetina de brad şi frunzele de mesteacăn s-au înfrăţit cu blindajul tancurilor, cu vuietul motoarelor, cu scrîşnetul argintiu al şenilelor.

Oamenii pricepuţi într-ale milităriei, cînd văd rezerve îndreptîndu-se spre front, spun: „Va fi nuntă mare!“.

Oprindu-se cu maşina la marginea drumului, Novikov se uita la tancurile care treceau pe lîngă el.

Cîte drame, cîte întîmplări ciudate şi vesele s-au petrecut aici! Cîte evenimente neobişnuite despre care nu i s-a raportat! În timpul gustării de dimineaţă, la statul-major al unui batalion s-a găsit în supă o broască… Sublocotenentul Rojdestvenski, absolvent a zece clase, în timp ce-şi curăţa pistolul-mitralieră şi-a rănit cu un foc accidental, în abdomen, un tovarăş, după care s-a sinucis. Un soldat din regimentul de infanterie a refuzat să depună jurămîntul, spunînd: „Am să jur numai în biserică“.

O ceaţă uşoară, vînătă-cenuşie, se anina de tufărişul din marginea drumului.

Multe gînduri amestecate se perindau în capetele de sub acele căşti din piele. În ele se afla şi ceea ce era comun întregului popor: amărăciunea războiului, dragostea pentru pămîntul natal, dar se găseau şi uimitoare deosebiri, datorită cărora ceea ce e comun în oameni este atît de minunat.

Ah, Dumnezeule, Dumnezeule… Cîţi mai sînt, şi toţi în combinezoane negre, încinşi cu centuri late. Şefii au ales băieţi laţi în umeri, scunduţi, ca să se poată strecura uşor prin gurile de acces, să se mişte lesne prin tanc. Cîte răspunsuri identice în formularele lor de cadre, şi despre taţii, mamele lor, şi despre anul naşterii, şi despre absolvirea şcolii, şi despre cursurile de tractorişti. Tancurile teşite, „treişpatru“,

cu capacele turelelor uniform ridicate, cu prelatele din foaie de cort uniform prinse de blindaj în curele, se contopeau într-un singur torent.

Un tanchist fredonează; altul, cu ochii întredeschişi, e plin de spaimă şi de rele presimţiri; un altul se gîndeşte la casa părinţilor lui; altul molfăie pîine şi salam, gîndindu-se numai la salam; altul, cu gura căscată, încearcă zadarnic să recunoască o pasăre dintr-un copac – n-o fi cumva o pupăză? Altul îşi face gînduri dacă ieri nu cumva şi-a jignit un tovarăş cu o anume vorbă grosolană; un altul, stăpînit de o vicleană şi nestinsă răutate, visează să-i tragă un pumn în mutră duşmanului său – comandantul tancului care merge acum în faţa lui; altul compune în gînd cîteva versuri de adio pentru pădurea în care se înstăpînise toamna; altul se gîndeşte la sînii unei fete; un altul îşi aduce aminte cu regret de un cîine – acesta, înţelegînd că e lăsat singur printre adăposturile rămase pustii, se aruncase pe blindajul tancului şi încerca să-l înduplece pe soldat dînd repede şi jalnic din coadă; altul se gîndeşte ce bine ar fi să poată pleca undeva în pădure, să trăiască singur într-o căsuţă, să se hrănească cu poame, să bea apă de izvor şi să umble desculţ; altul chibzuieşte dacă n-ar fi cazul să se prefacă bolnav şi să se înfunde în vreun spital; altul repetă un basm auzit în copilărie; un altul îşi aminteşte vorba lui cu o fată şi nu se întristează că despărţirea e definitivă, ba dimpotrivă, e bucuros; altul se gîndeşte la viitor, că bine-ar fi ca după război să se facă director la vreo cantină.

„O, măi băieţi“, gîndeşte Novikov.

Ei îl privesc şi gîndesc că de bună seamă comandantul verifică dacă ţinuta militară le este în regulă, ascultă motoarele şi îşi dă seama, după ureche, de priceperea sau stîngăcia unor mecanici conductori, urmăreşte dacă maşinile şi subunităţile respectă distanţele date, dacă nu cumva unii bezmetici se angajează în depăşiri.

Îi privea, simţindu-se asemenea lor. Tot ce era în ei fiinţa şi în el: şi gîndul la sticla de coniac, destupată de Ghetmanov cu de la sine putere, la faptul că Neudobnov e un om dificil şi că nu va mai apuca să vîneze în Ural, iar ultima vînătoare se dovedise neizbutită – cu pîrîit de pistoale-mitralieră, cu multă votcă şi anecdote prosteşti… Apoi gîndul că va întîlni femeia pe care o iubeşte de atîţia ani. Cînd aflase, cu şase ani în urmă, că ea s-a căsătorit, scrisese o scurtă notă-raport: „Plec în concediu fără termen, anexez revolverul sistem Nagan cu nr. 10322“; pe vremea aceea se afla la o unitate din Nikolsk-Ussuriisk, dar uite că atunci n-a apăsat pe trăgaci…

Nişte băieţi sfioşi, posomorîţi, glumeţi şi impasibili, meditativi, împătimiţi după femei, egoişti inofensivi, firi hoinare, zgîrciţi, visători, oameni de treabă… Toţi aceştia pleacă la luptă pentru o cauză dreaptă, comună. E un adevăr atît de simplu, încît o discuţie pe marginea lui pare nelalocul ei. Dar tocmai acest adevăr simplu îl uită chiar cei care ar trebui, pe cît se pare, să pornească anume de la el.

Căci undeva, pe aici, se află răspunsul la străvechea întrebare: oare omul trăieşte numai pentru sabat?[89]

Ce mărunte sînt gîndurile la nişte cizme, la un căţel părăsit, la o căsuţă dintr-un sat uitat de lume, ura faţă de un tovarăş care ţi-a suflat fetişcana… Dar tocmai aici se află esenţa.

Uniunile oamenilor, sensul lor sînt determinate numai de un singur scop principal, acela de a cuceri pentru oameni dreptul de a fi diferiţi, deosebiţi, de a simţi, a gîndi, a trăi pe lume fiecare în felul său, în mod aparte.

Pentru a cuceri acest drept, sau pentru a-l apăra ori pentru a-l lărgi, oamenii se unesc între ei. Numai că aici ia naştere o groaznică, dar puternică prejudecată. Aceea că o asemenea uniune în numele unei rase, al unui Dumnezeu, al unui partid, al unui stat constituie sensul vieţii, şi nu un mijloc. Dar nu, nu, nu! În om, în modesta sa particularitate, în dreptul său la această particularitate se află unicul, adevăratul şi veşnicul sens al luptei pentru viaţă.

Novikov simţea că ei îşi vor înfăptui năzuinţa: îl vor înfrînge, îi vor dejuca şireteniile, îl vor întrece în luptă pe duşman. Această enormă aglomerare de inteligenţă, hărnicie, îndrăzneală şi calcul, de îndemînare muncitorească, de furie, această bogăţie sufletească a băieţilor din popor – studenţi, elevi ai şcolilor de zece clase, strungari, tractorişti, învăţători, electricieni, şoferi auto, răi, buni, violenţi, glumeţi, cîntăreţi vocali sau din armonică, prevăzători, domoli, cutezători – se va uni, se va închega şi, unindu-se, ei toţi vor trebui să învingă, odată ce sînt atît de dăruiţi.

Dacă nu unul, atunci celălalt, dacă nu pe centru, atunci pe un flanc, dacă nu în prima oră a luptei, atunci în a doua, dar oricum îşi vor atinge ţinta, vor dejuca, iar apoi cu toată masa aceasta enormă vor înfrînge, vor birui… Succesul în luptă vine tocmai de la ei, care îl obţin în praf, în fum. În acel moment cînd se pricep să gîndească, să se desfăşoare, să se repeadă, să izbească cu o fracţiune de secundă mai devreme, cu o fracţiune de centimetru mai precis, mai năbădăios, mai tare decît inamicul.

În ei se află soluţia, în băieţii aceştia de pe maşinile cu tunuri şi mitraliere se află principala forţă a războiului.

Dar esenţa întrebării tocmai aici era: se va uni oare, se va constitui într-o unică forţă bogăţia lăuntrică a tuturor acestor oameni?

Novikov se uita, se uita îndelung la ei, iar în suflet îi creştea impetuos o fericită năzuinţă spre o femeie, un anume simţămînt: „Va fi a mea, a mea va fi".

54

Ce minunate erau acele zile!

Lui Krîmov i se părea că istoria a părăsit paginile cărţilor, că s-a revărsat în viaţă, amestecîndu-se cu aceasta.

Simţea cu toţi porii culoarea cerului şi a norilor de la Stalingrad, răsfrîngerile soarelui în apă. Aceste senzaţii îi aminteau vremea copilăriei, cînd vederea primei zăpezi, răpăiala unei ploi de vară, un curcubeu îl năpădeau cu o senzaţie de fericire. Dar pe măsura trecerii anilor, aproape toate fiinţele vii, care au apucat să se obişnuiască cu miracolul vieţii lor pe pămînt, nu mai sînt cuprinse de acest uimitor sentiment.

Tot ceea ce lui Krîmov i se păruse greşit, fals în viaţa contemporană nu se mai făcea simţit aici, la Stalingrad. „Exact aşa era pe cînd trăia Lenin", gîndea el.

I se părea că aici oamenii se comportă altfel faţă de el, mai bine de cum s-au purtat înainte de război. Nu se simţea un fiu vitreg al vremii, ci exact ca anul trecut, în timpul încercuirii. Încă nu demult, aflîndu-se la Zavoljie, se pregătise cu rîvnă în vederea conferinţelor şi considera firesc faptul că Direcţia Politică l-a transferat în activitatea de lectorat.

Acum însă îşi simţea adesea sufletul cuprins de un apăsător sentiment de jignire. De ce, adică, fusese îndepărtat din funcţia de comisar combatant? Căci dacă e pe dreptate, el făcuse faţă sarcinilor nu mai rău decît alţii, ba poate chiar mai bine decît mulţi…

La Stalingrad, relaţiile dintre oameni erau cît se poate de bune. Pe această pantă lutoasă a malului, scăldată în sînge, domneau egalitatea şi demnitatea.

Interesul faţă de organizarea postbelică a colhozurilor, faţă de relaţiile viitoare dintre marile popoare şi guverne era

aproape general la Stalingrad. Viaţa de luptă a militarilor şi munca lor cu lopata, cu cuţitul de bucătărie la curăţatul cartofilor sau cu cuţitul de cizmărie, unealta cizmarilor batalionari – totul părea să fie nemijlocit legat de viaţa poporului, a altor popoare şi state, ce avea să urmeze după război.

Aproape toţi erau convinşi că binele va birui în război, iar oamenii cinstiţi, care nu-şi vor fi precupeţit sîngele, vor putea să construiască o viaţă frumoasă, dreaptă. Această emoţionantă convingere şi-o exprimau nişte oameni care socoteau că era puţin probabil ca ei înşişi să rămînă în viaţă pînă în vremea cînd va fi pace, oameni care zi de zi se mirau că au izbutit să trăiască de dimineaţa pînă seara.

55

Într-o seară, Krîmov se afla, după obişnuita conferinţă pe care o ţinuse, în adăpostul locotenent-colonelului Batiuk, comandantul diviziei aflate pe pantele înălţimii Mamaiev Kurgan şi lîngă viroaga Bannîi.

Batiuk, un om scund de statură, cu chipul unui soldat istovit de război, era bucuros de vizita lui Krîmov.

Pe masa comandantului fusese adusă cina: o piftie gustoasă şi plăcintă caldă, de casă. În timp ce-i turna votcă lui Krîmov, Batiuk rosti:

— Am auzit că aţi sosit la noi cu nişte conferinţe şi mă gîndeam la cine o să mergeţi mai întîi – la Rodimţev sau la mine. Rezultă că totuşi la el.

Scoase un sunet nedefinit şi rîse.

— Noi aici trăim ca la ţară. De cum se domoleşte seara tărăboiul, începem să vorbim la telefon ca între vecini: tu ce-ai mîncat de prînz, dar cine-a trecut pe la tine şi la cine ai să te duci, dar ce ţi-a mai spus şeful, cine are baie mai bună, da' ia spune, despre cine s-a mai scris la ziar? Despre noi însă nu se scrie, numai despre Rodimţev, încît, judecînd după ziare, numai el singur luptă la Stalingrad.

Batiuk îşi trata oaspetele, în timp ce el însuşi sorbea puţin ceai cu pîine; pe cît se vedea, nu punea mare preţ pe gastronomie.

Krîmov văzu că mişcările calme şi încetineala ucraineană a vorbirii lui Batiuk nu se potrivesc cu gîndurile apăsătoare pe care tocmai se apucase să le desluşească.

Îl supărase că Batiuk nu i-a pus nici o întrebare în legătură cu acea conferinţă, ca şi cînd ea n-ar fi avut nimic de-a face cu ceea ce îl preocupa cu adevărat.

L-a uluit ce i-a povestit acest om despre primele ore ale războiului. În timpul retragerii generale dinspre frontieră, îşi condusese regimentul spre vest, ca să smulgă din mîinile nemţilor o trecere peste un curs de apă. Un înalt comandant însă, care tocmai se retrăgea pe şosea, îşi închipuise că el are de gînd să se predea nemţilor şi pe loc, acolo, pe şosea, după un interogatoriu constînd din înjurături de mamă şi ţipete isterice, a ordonat să fie împuşcat. Abia în ultimele clipe, cînd deja stătea lîngă un trunchi de copac, militarii regimentului şi-au recuperat comandantul.

— Da, zise Krîmov, serioasă treabă, tovarăşe locotenent-colonel.

— Infarct n-am făcut, răspunse Batiuk, dar cu o afecţiune m-am ales totuşi, asta am reuşit.

Drept răspuns, Krîmov întrebă cu un glas întru cîtva teatral:

— Auziţi cum se trage la Rînok? Ce-o fi făcînd Gorohov acum?

Batiuk se uită pieziş la el.

— Păi ce să facă? Probabil că joacă şeptic.

Krîmov spuse că a fost informat despre o consfătuire a trăgătorilor de elită ce urma să aibă loc aici şi că pentru el ar fi interesant să participe.

— A, desigur, e interesant, cum să nu fie interesant, spuse Batiuk.

Apoi vorbiră despre situaţia de pe front. Pe comandant îl nelinişte concentrarea de forţe germane care se înfăptuia noaptea, pe tăcute, în sectorul nordic.

Cînd trăgătorii s-au adunat în adăpostul comandantului diviziei, Krîmov şi-a dat seama pentru cine fusese coaptă plăcinta de pe masă.

Oameni îmbrăcaţi în pufoaice, plini de sfiiciune, de stîngăcie, dar şi de simţul demnităţii personale se aşezau pe băncile aflate de-a lungul peretelui şi împrejurul mesei. Nou-sosiţii, căutînd să nu facă zgomot, îşi puneau într-un colţ pistoalele-mitralieră şi puştile, cu gesturile unor muncitori care-şi lasă lopeţile şi topoarele.

Fizionomia vestitului lunetist Zaiţev părea încîntător de paşnică – un flăcău simpatic, domol, de la ţară. Dar cînd Vasili Zaiţev întoarse capul, mijindu-şi pleoapele, trăsăturile severe ale acestui chip deveniră evidente.

Lui Krîmov îi veni în minte o impresie întîmplătoare, dinainte de război: odată, observîndu-l mereu la o şedinţă pe

un vechi cunoscut al său, îi văzuse brusc chipul, care întotdeauna i se păruse deosebit de sever, cu totul altfel, din profil – un ochi clipindu-i des, nasul lăsat în jos, gura întredeschisă, bărbia mică, toate laolaltă constituind portretul unui om lipsit de voinţă, nehotărît.

Alături de Zaiţev şedeau Bezdidko de la mortiere – un om îngust în umeri, cu ochi căprui, mereu rîzători – şi tînărul uzbec Suleiman Halimov, cu buzele ţuguiate copilăreşte. Artileristul de elită Maţegura, care-şi ştergea cu batista sudoarea de pe frunte, părea un om cu o droaie de copii, al cărui caracter nu are nimic comun cu îndeletnicirea necruţătoare de lunetist.

Cît despre ceilalţi trăgători de elită veniţi în adăpost – locotenentul de artilerie Şuklin, apoi Tokarev, Manjulea, Solodki –, toţi aveau înfăţişările unor flăcăi sfielnici.

Batiuk îi iscodea amănunţit pe invitaţi, aplecîndu-şi capul. Încît ai fi zis că e un elev dornic să înveţe, nicidecum unul dintre cei mai experimentaţi şi înţelepţiţi de viaţă comandanţi de la Stalingrad.

Cînd i se adresă lui Bezdidko, în ochii tuturor celor de pe bănci apărură scînteieri de veselie în aşteptarea unei glume.

— Ei, cum a fost treaba, Bezdidko?

— Păi ieri le-am făcut nemţilor de petrecanie, ce-aţi auzit, iar azi de dimineaţă am dat gata cinci friţi din patru obuze.

— Mda, totuşi nu se compară cu Şuklin, care cu un singur tun a lovit paisprezece tancuri.

— Păi de-aia a şi lovit cu un singur tun, că în bateria lui a rămas numai unul.

— Le-a distrus nemţilor un bordel, spuse chipeşul Bulatov, roşind.

— Eu l-am trecut la socoteală ca adăpost blindat obişnuit.

— Da, blindat, rosti Batiuk. Astăzi un obuz mi-a smuls uşa. Apoi, adresîndu-se lui Bezdidko, adăugă mustrător în ucraineană: Iar eu m-am gîndit atunci că pe afurisitul de Bezdidko eu n-am reuşit să-l învăţ să tragă cu atîta precizie.

Ochitorul de tun, Manjulea, sfiindu-se din cale-afară, după ce luă o bucăţică de plăcintă, zise încet:

— Bun aluat, tovarăşe locotenent-colonel.

Dar Batiuk ciocăni cu un cartuş de puşcă în pahar.

— Ei, tovarăşi, haideţi să vorbim serios.

Era o consfătuire de producţie, la fel cu cele ce se ţineau în uzine sau la cantonamentele din cîmp. Numai că nu

ţesători, nu brutari, nu croitori s-au adunat aici, ca să vorbească despre pîine sau despre treierat.

Bulatov a povestit cum zărise un neamţ care mergea pe drum îmbrăţişînd o femeie. I-a obligat să se culce la pămînt şi, înainte de a-i ucide, i-a lăsat în trei rînduri să se ridice, pentru ca de fiecare dată, stîrnind mici nori de praf cu gloanţele la doi-trei centimetri de picioarele lor, să-i oblige să se arunce la pămînt.

— Iar pe el l-am omorît cînd stătea aplecat deasupra ei, aşa că au rămas culcaţi în cruciş acolo, pe drum.

Bulatov povestea alene şi povestirea lui era groaznică prin acea oroare care niciodată nu se întîlneşte în relatările soldaţilor.

— Haide, Bulatov, fără aiureli, îl întrerupse Zaiţev.

— Eu nu spun aiureli, răspunse acesta fără să înţeleagă. Am la socoteală şaptezeci şi opt, cu cei din ziua de azi. Tovarăşul comisar nu m-ar lăsa să mint, uite iscălitura lui.

Krîmov ar fi vrut să se amestece în discuţie, să spună că, desigur, printre nemţii ucişi de Bulatov s-ar putea afla muncitori, revoluţionari, internaţionalişti… Acest lucru ar trebui avut în vedere, căci altfel ne-am putea transforma în nişte naţionalişti extremişti. Dar preferă tăcerea, socotind că asemenea idei nu erau necesare pe timp de război, ele nu însufleţeau, ci descurajau oamenii.

Bălanul şi bîlbîitul Solodki povesti cum a ucis în ajun opt nemţi. Apoi adăugă:

— Eu colhoznic din Uman, fasciştii făcut multe minuni în satul meu. Şi eu pierdut oleacă sînge – fost de trei ori rănit. Aşa că schimbai colhoznic pe lunetist.

Morocănosul Tokarev a explicat cum e mai bine să-ţi alegi locul lîngă drumul pe care nemţii merg după apă sau spre bucătării şi spuse, ca în treacăt:

— Soţia îmi scrie că au murit oameni în prizonierat lîngă Mojai. Mi-au ucis băiatul pentru că i-am dat numele de Vladimir Ilici.

Halimov, emoţionîndu-se, povesti la rîndul său:

— Eu niciodată nu grăbesc. Cînd inima ţinut, eu trag. Cînd venit pe front, prieten meu a fost sergent Gurov. Eu învăţat la el uzbeacă, el la mine rusă. Un neamţ omorît la el, eu doisprezece culcat. Luat de la ofiţer binoc, pus la mine pe gît, executat ordin dumneavoastră, tovarăşe politruc.

Totuşi, erau cam înfricoşătoare aceste rapoarte de creaţie ale trăgătorilor de elită. Toată viaţa, Krîmov îi luase în derîdere pe intelectualii lăcrimoşi. Îi ironizase pe Evghenia Nikolaevna şi pe Strum, care nu conteneau să ofteze

comentînd suferinţele deschiaburiţilor în perioada colectivizării.

Despre evenimentele din anul 1937, îi spunea soţiei: „Nu faptul că sînt nimiciţi nişte duşmani e groaznic, dracu' să-i ia. Groaznic e cînd se trage asupra alor noştri".

Şi acum ar fi vrut să spună că el întotdeauna a fost gata să-i nimicească fără şovăială pe nemernicii de albgardişti, pe ticăloşii menşevici şi socialişti-revoluţionari, apoi chiaburimea, că el niciodată n-a simţit nici un fel de milă faţă de duşmanii Revoluţiei, însă nu e permis să te bucuri că alături de fascişti sînt omorîţi muncitori germani. Totuşi, te înfioară discuţiile acestor trăgători de elită, deşi ei ştiu prea bine pentru ce îşi fac datoria.

Zaiţev începu să povestească despre o competiţie care a durat multe zile, la poalele înălţimii Mamaiev Kurgan, cu un lunetist inamic. Neamţul ştia că Zaiţev îl urmăreşte şi el însuşi îl pîndea pe rus. Amîndoi păreau de forţe aproximativ egale şi nici unul nu reuşea să-l biruie pe celălalt.

— În ziua aceea, el culcase trei dintr-ai noştri, iar eu şedeam într-o vîlcea, fără să trag un foc. Iată-l trăgînd ultima dată, execuţie fără greş: ostaşul a căzut pe-o coastă, zvîcnind din mînă. Deodată văd că vine dinspre ei un soldat cu o hîrtie în mînă, dar eu şed, mă uit… Iar el, îmi dau eu prea bine seama, înţelege că dac-ar fi fost acolo un lunetist, l-ar fi ucis pe ăsta cu hîrtia, însă uite că a trecut teafăr. La rîndu-mi, eu înţeleg că ostaşul pe care tocmai îl culcase nu mai era la vedere şi neamţul era curios să-l vadă. Linişte. A mai trecut în fugă un soldat cu o găleată, dar vîlceaua rămînea mută. S-au mai scurs preţ de şaisprezece minute şi deodată el a început să se ridice. Acum era în picioare. M-am ridicat şi eu de-a binelea…

Trăind din nou cele petrecute, Zaiţev se săltase de la masă. Acea expresie de forţă, care se vedea din cînd în cînd pe chipul lui, acum devenise unică şi dominantă; nu mai era flăcăul blînd şi lat în umeri. Ceva puternic, de fiară, ceva sinistru se citea în acele nări fremătînde, pe fruntea lată, în ochii plini de cumplita însufleţire a învingătorului.

— El a înţeles, m-a recunoscut. Şi eu am tras.

Pentru un moment se făcu linişte. Tot aşa fusese, desigur, linişte după pocnetul scurt al focului ce răsunase cu o zi înainte, şi ai fi zis că din nou s-a auzit zgomotul unui trup omenesc în cădere. Batiuk se întoarse brusc înspre Krîmov şi întrebă:

— Ei, cum e, interesant?

— Grozav, spuse Krîmov, fără să mai adauge nimic.

A rămas peste noapte la Batiuk.

Acesta, mişcînd din buze, număra într-un păhărel picăturile din medicamentul pentru inimă, îşi turna apă în pahar.

Căscînd mereu, îi povestea lui Krîmov despre problemele diviziei, însă nu se referea la lupte, ci la tot felul de întîmplări ale vieţii.

Tot ceea ce spunea Batiuk, pe cît i se părea comisarului, avea legătură cu povestea aceea care i se întîmplase acestui om în primele ore ale războiului, dintr-acolo parcă i se trăgeau gîndurile.

Încă de cînd ajunsese la Stalingrad, pe Krîmov nu-l părăsea un sentiment straniu. Cînd i se părea că nimerise într-o lume fără de partid, cînd, dimpotrivă, avea impresia că respiră atmosfera primelor zile ale Revoluţiei.

Aşa se face că întrebă pe neaşteptate:

— Sînteţi de mult în partid, tovarăşe locotenent-colonel?

Batiuk zise:

— Dar ce e, tovarăşe comisar de batalion, vi se pare cumva că nu sînt pe linie?

Nikolai Grigorievici nu răspunse imediat.

Apoi îi spuse comandantului diviziei:

— Ştiţi, eu mă consider un orator de partid nu tocmai slab, am vorbit la mari mitinguri muncitoreşti. Dar aici am mereu impresia că eu sînt cel condus, că nu eu sînt la cîrma discuţiilor. Da, ciudată chestie. Vedeţi cum se întîmplă: unii sînt pe linie, iar pe alţii linia asta îi încalecă. Aş fi vrut să mă amestec în discuţia trăgătorilor dumneavoastră de elită, să introduc un corectiv. Dar apoi m-am gîndit: dacă-nveţi pe învăţat, toată treaba ai stricat. Apoi, ca să spun drept, nu numai de aceea am tăcut. Direcţia Politică le cere conferenţiarilor să inducă în conştiinţa militarilor ideea că Armata Roşie este o armată a răzbunătorilor. Iar eu aş fi început aici să vorbesc despre internaţionalism şi considerente de clasă. Însă acum principalul este să mobilizăm furia maselor împotriva duşmanilor! Altfel, s-ar fi întîmplat precum cu prostul din poveste: a venit la nuntă, iar el a început cu veşnica pomenire…

Se gîndi o vreme, apoi continuă:

— Mai e şi obişnuinţa… Partidul mobilizează, de obicei, mînia maselor, furia, le orientează în lovirea, în nimicirea duşmanului. Umanismul creştin nu-i bun de nimic în cazul nostru. Umanismul nostru sovietic este dur… Noi nu ne formalizăm…

Se mai gîndi şi continuă:

— Fireşte, eu nu am în vedere cazul cînd dumneavoastră era să fiţi împuşcat fără nici o vină. Şi în ’37 s-a întîmplat să se tragă asupra alor noştri: asemenea cazuri ne îndurerează. Dar iată că nemţii au cutezat să atace patria muncitorilor şi ţăranilor, asta e! Războiul e război! Îşi primesc răsplata.

Krîmov aştepta răspunsul lui Batiuk, dar acesta tăcea, nu pentru că ar fi fost îngrijorat de cuvintele comisarului, ci pur şi simplu pentru că adormise.

56

În secţia de cuptoare Martin a uzinei „Krasnîi Oktiabr“, undeva într-un semiîntuneric înalt, se foiau oameni în pufoaice, răsunau asurzitor împuşcături, ţîşnea repede cîte o flacără, iar aerul părea înţesat fie de praf, fie de ceaţă.

Comandantul de divizie Guriev amplasase punctele de comandă ale regimentelor în cuptoarele Martin. Krîmov se gîndi că oamenii care şed în aceste cuptoare, în care pînă nu demult se topise oţelul, ar trebui să fie nişte oameni deosebiţi, că inimile lor sînt de oţel.

Aici deja se auzeau cizmele nemţeşti şi nu numai strigătele comenzilor, dar chiar şi ţăcănitul şi zăngănitul nu prea zgomotos al pistoalelor-mitralieră reîncărcate de nemţi.

Iar cînd Krîmov s-a strecurat, strîngîndu-şi capul între umeri, prin gura cuptorului în care se afla punctul de comandă al unui comandant de regiment şi a simţit cu palmele căldura care se mai păstra după cîteva luni, tăinuită în cărămida refractară, l-a cuprins un soi de timiditate – i se părea că dintr-o clipă într-alta i se va dezvălui secretul măreţei rezistenţe.

În semiobscuritatea de acolo desluşi silueta unui om care stătea pe vine, îi văzu chipul lătăreţ şi auzi un glas plăcut:

— Iată că ne-a sosit şi un oaspete în salonul de cleştar[90], poftiţi, vă oferim votcă, o sută de grame, iar drept gustare, un ou răscopt.

În seminegura aceea prăfoasă şi înăbuşitoare, lui Nikolai Grigorievici îi trecu prin minte că niciodată n-o să apuce să-i povestească Evgheniei Nikolaevna cum şi-a amintit de ea în timp ce se strecura într-un cuptor Martin din Stalingrad. Mai înainte ar fi vrut să se dezbare de ea, s-o uite. Dar acum se

împăcase cu faptul că fosta lui soţie îl urmăreşte pas cu pas. Uite că pînă şi în cuptor s-a vîrît, vrăjitoarea, nu-i chip să scape de ea.

Desigur, totul se dovedise mai simplu decît bună ziua, căci cine avea nevoie de un fiu vitreg al vremii? La invalizi cu el, la săpun, la pensie! Plecarea ei confirmase, lămurise toată lipsa de noimă a vieţii lui, de vreme ce pînă şi aici, la Stalingrad, el nu are o ocupaţie ca lumea, de luptător…

Iar seara, în aceeaşi secţie, după conferinţă, a stat de vorbă cu generalul Guriev, care şedea fără veston, ştergîndu-şi des, cu o batistă, obrazul roşu şi îl îndemna cu glas puternic, răguşit să bea votcă, iar cu acelaşi glas striga în telefon ordine către comandanţii regimentelor; cu acelaşi glas puternic, răguşit, îl mustra pe bucătar, care nu izbutise să-i pregătească aşa cum se cuvine frigăruia, îi telefona vecinului său, Batiuk, ca să-l întrebe dacă au jucat cumva o partidă de domino acolo, pe Mamaiev Kurgan.

— Oamenii noştri sînt, în general, veseli, de treabă, spuse Guriev. Batiuk e un ţăran isteţ, iar generalul Joludev, de la Uzina de Tractoare, e un foarte vechi prieten al meu. La „Barrikadî“ e Gurtiev, colonelul, un om minunat şi ăsta, numai că e din cale-afară de cuvios, a renunţat de tot la votcă. Asta-i o treabă nedreaptă, desigur.

Apoi începu să-i explice lui Krîmov că nimănui nu i-au rămas mai puţine baionete eficiente decît lui – cîte şase-opt oameni de companie; la nimeni nu e atît de greu de executat treceri peste fluviu ca în sectorul lui, căci se întîmpla ca o treime din cei transportaţi pe vedete să fie descărcaţi la mal deja răniţi – poate doar Gorohov, la Rînok, să mai aibă parte de aşa ceva.

— Ieri, Ciuikov l-a chemat pe Şuba, şeful statului meu major, pentru că nu i se potrivise ceva la trasarea liniei întîi. Ei bine, colonelul meu Şuba s-a întors de acolo bolnav de-a binelea.

Se uită o clipă la Krîmov şi spuse:

— Credeţi cumva că l-a luat la înjurături? Şi izbucni în rîs. Ce contează aici înjurăturile? Cu din astea şi eu îl blagoslovesc zilnic. Dar i-a zburat dinţii, toată linia întîi.

— Da, rosti prelung Krîmov. Acest „da“ exprima faptul că, pe cît se vedea, demnitatea omului nu triumfa întotdeauna pe panta malului din Stalingrad.

Apoi Guriev începu să-şi dea cu presupusul de ce ziariştii scriu atît de prost despre război.

— Şed pînă se împut, puii de căţea, nu văd nimic cu ochii lor, stau dincolo de Volga, în spatele îndepărtat al frontului, şi scriu. Care-l ospătează mai bine, despre ăla şi

scrie. Uite, Lev Tolstoi a scris *Război şi pace.* De o sută de ani îl citesc oamenii şi încă o sută de ani îl vor mai citi. Dar de ce? Pentru că a participat el însuşi, a luptat şi el, aşa încît el ştie despre cine trebuie să scrie.

— Permiteţi, tovarăşe general, interveni Krîmov. Tolstoi n-a participat la Războiul pentru Apărarea Patriei.

— Cum adică „n-a participat“? întrebă generalul.

— Păi foarte simplu, n-a participat, îi explică Krîmov. Doar Tolstoi nici nu se născuse cînd a avut loc războiul cu Napoleon.

— Nu se născuse? îl întrerupse Guriev. Cum adică nu se născuse? Şi-atunci cum a scris, dacă nu era născut? Ai? Cum socoţi dumneata?

Şi între cei doi se încinse deodată o discuţie furibundă. Era prima discuţie iscată după o expunere a lui Krîmov şi, spre uimirea acestuia, i-a fost peste putinţă să-l convingă pe interlocutor.

57

În ziua următoare, Krîmov a sosit la uzina „Barrikadî“, unde era amplasată Divizia Siberiană de puşcaşi a colonelului Gurtiev.

Pe zi ce trecea, se îndoia tot mai mult de utilitatea conferinţelor sale. Uneori i se părea că e ascultat din politeţe, aşa cum nişte atei ascultă cuvintele unui preot bătrîn. Ce-i drept, erau bucuroşi de venirea lui, dar el înţelegea că erau omeneşte bucuroşi să-l vadă, nu să-i asculte conferinţele. Devenise unul dintre acei activişti ai secţiilor politice care se ocupă de hîrtii, se trambalează de colo-colo, încurcîndu-i pe cei ce luptă. Numai acei lucrători politici îşi aveau rostul, care nu puneau întrebări, nu duceau muncă de lămurire, nu întocmeau lungi evidenţe şi rapoarte, nu se ocupau cu agitaţia, ci luptau.

Îşi amintea cursurile de la universitatea de marxism-leninism, dinainte de război, cînd atît el, cît şi studenţii lui se plictiseau de moarte să buchisească, întocmai ca pe catehism, cursul scurt de istorie a partidului.

Dar uite că, în vreme de pace, această activitate plicticoasă era îndreptăţită, inevitabilă, pe cînd aici, la Stalingrad, devenise stupidă, fără sens. La ce bun toate astea?

Krîmov s-a întîlnit cu Gurtiev la intrarea în adăpostul statului-major, fără să-l recunoască pe comandantul diviziei în omul acela firav, cu cizme de pînză, într-o manta soldăţească prea scurtă pentru statura lui.

Conferinţa lui Krîmov avea loc într-un adăpost spaţios, cu tavanul scund. Niciodată, de cînd se afla el la Stalingrad, nu avusese ocazia să audă o asemenea canonadă ca acum. Era nevoit să strige tot timpul.

Comisarul diviziei, Svirin, un om cu vorba răsunătoare, răspicată, din belşug presărată cu întorsături glumeţe şi cuvinte de duh, spusese înainte de începerea conferinţei:

— Dar de ce să limităm noi auditoriul doar la corpul superior de armată? Ia, voi de colo, topografi, soldaţi liberi din compania de pază, transmisionişti şi agenţi care nu sînteţi în tură, poftiţi la o conferinţă despre situaţia internaţională! După conferinţă – film. Apoi dans pînă la ziuă.

Îi făcu lui Krîmov cu ochiul, parcă zicîndu-i: „Şi uite-aşa vom mai avea astăzi o minunată activitate de bifat în evidenţă şi la dumneata, şi la noi“.

După felul cum a zîmbit Gurtiev, uitîndu-se la gălăgiosul Svirin, şi după felul cum Svirin i-a potrivit lui Gurtiev mantaua aruncată pe umeri, Krîmov înţelese atmosfera de prietenie ce domnea în acest adăpost.

Însă după felul cum Svirin îl cerceta pe şeful statului-major Savrasov, mijindu-şi ochii şi aşa înguşti, iar acesta se uita din cînd în cînd fără chef la Svirin, cu o expresie de nemulţumire pe chip şi chiar cu supărare, Krîmov înţelese că în acest adăpost domneşte nu doar o atmosferă de prietenie şi camaraderie.

Comandantul şi comisarul diviziei au plecat îndată după conferinţă, fiind chemaţi urgent de comandantul armatei, aşa încît Krîmov a intrat în vorbă cu Savrasov. Era, pe cît se vedea, un om cu o fire dificilă, violentă, un caracter orgolios şi susceptibil. Multe dintre trăsăturile lui – şi orgoliul, şi asprimea, şi cinismul ironic cu care vorbea despre oameni – nu erau de lăudat.

Uitîndu-se la Krîmov, Savrasov rostea un monolog:

— La Stalingrad, dacă vii în oricare dintre regimente, afli pe dată: în regiment, omul cel mai puternic, mai hotărît este comandantul lui! Asta-i sigur. Aici nu se mai uită nimeni cîte vaci are omul în ogradă. La un singur lucru se uită – glagorea… Dacă există, atunci eşti bun. Aici nu ţin tertipurile. Pe cînd în vreme de pace cum se întîmpla? Ofiţerul zîmbi, aţintind cu ochii săi galbeni chipul lui Krîmov. Ştiţi, eu politica nu pot s-o sufăr. Toţi ăştia de dreapta, de stînga, oportuniştii sînt nişte teoreticieni. Nu pot

să-i sufăr pe ăia de umblă cu osanale. Dar chiar dacă n-am făcut politică, au vrut unii în vreo zece rînduri să mă încondeieze. Bine măcar că nu sînt membru de partid, că mi-ar fi pus la dosar cînd vreo beţie, cînd faptul că aş fi muieratic. Ce-mi rămîne? Să mă prefac? Nu pot.

Krîmov ar fi vrut să-i spună lui Savrasov că nici destinul său, chiar dacă se află la Stalingrad, nu ia o turnură mai bună prin faptul că umblă de colo-colo fără o treabă serioasă. De ce Vavilov şi nu el să fie comisar la divizia lui Rodimţev? De ce partidul îi acordă lui Svirin mai multă încredere decît lui? Doar pe drept cuvînt el este şi inteligent, are şi vederi mai largi, şi experienţă de partid mai multă, chiar şi bărbăţie are de ajuns, iar la nevoie ar şti să fie şi destul de dîrz, nu i-ar tremura mîna… Doar ei, la urma urmelor, în comparaţie cu el, sînt nişte *libezovişti*[91]. Totuşi, vremea dumitale s-a dus, tovarăşe Krîmov, deci cară-te.

Acest colonel cu ochii galbeni l-a aţîţat, l-a scos din sărite, l-a indispus.

Dar ce rost mai au aici îndoielile, Dumnezeule, de vreme ce pînă şi viaţa lui personală s-a prăbuşit, a deraiat… Nu-i vorba, desigur, de faptul că Jenia constatase neputinţa lui materială. Ei nici nu i-ar fi păsat de asta. E o fiinţă pură. Dar a încetat să-l mai iubească! Nimeni nu se îndrăgosteşte de nişte foşti, de nişte inşi înfrînţi. Lui îi lipseşte aureola. Da, da, a fost zburat din nomenclatură… De altfel, o fi ea pură, ce-i drept, dar pînă şi pentru una ca ea partea materială contează. Doar n-avea să se mărite cu amantul acela pictor, chiar dacă acesta continua să mîzgălească opere pe care ea le declarase geniale…

Multe dintre aceste gînduri ar fi putut Krîmov să le împărtăşească acestui colonel cu ochii galbeni, dar s-a limitat doar să obiecteze în legătură cu ceea ce nu putea să accepte.

— N-aveţi dreptate, tovarăşe colonel, prea simplificaţi lucrurile. În vremea de dinainte de război se avea în vedere nu numai cîte vaci are omul în ogradă. Dar nici să fie selecţionate cadrele numai după priceperea în meserie nu e cu putinţă.

Războiul însă nu-i lăsa să discute despre ceea ce fusese înainte de război. Bubui pe neaşteptate o explozie puternică, iar din ceaţă şi fum se ivi un căpitan îngrijorat; la statul-major se telefona de la unul dintre regimente. Un tanc german deschisese foc asupra statului-major al acelui regiment, iar nişte mitraliori, care se strecuraseră în urma tancului, pătrunseseră în casa de cărămidă unde se aflau observatorii unei divizii de artilerie grea; aceştia, instalaţi la

etajul întîi, angajaseră lupta cu nemţii. Tancul incendiase casa de lemn din vecinătate şi vîntul puternic dinspre Volga purta flacăra spre punctul de comandă al comandantului de regiment, Ceamov, iar acesta, împreună cu statul-major, începuse să nu mai aibă aer, aşa că a hotărît să schimbe punctul de comandă. Numai că treaba asta era greu de făcut în timpul zilei, sub focul artileriei, sub rafalele secerătoare ale unor mitraliere grele care-l ţineau pe Ceamov sub bătaia lor.

Toate aceste evenimente s-au petrecut concomitent în sectorul de apărare al diviziei. Unii cereau sfaturi, alţii sprijin de artilerie, alţii permisiunea de a se retrage; unii transmiteau informaţii, iar alţii doreau informaţii. Şi fiecare dintre aceştia avea o problemă deosebită, elementul comun pentru toţi fiind doar faptul că era vorba de viaţă şi de moarte.

Cînd surveni o uşoară acalmie, Savrasov îl întrebă pe Krîmov:

— N-ar fi cazul să prînzim, tovarăşe comisar de batalion, pînă nu se întorc şefii de la statul-major al armatei?

El nu se supunea regulii introduse de comandant şi comisarul diviziei, aşa încît nu renunţase la votcă. De aceea, prefera să ia masa separat.

— Gurtiev e un bun luptător, spuse Savrasov uşor ameţit. E priceput, cinstit. Dar nenorocirea e că-i un ascet cumplit! A făcut o adevărată mănăstire aici. Iar eu sînt mort după fete, îmi plac la nebunie. Şi-apoi, în prezenţa lui Gurtiev nu-i chip să spui un banc. Dar în luptă, ce-i drept, treburile merg strună cu el. În schimb, comisarul nu mă poate suferi, cu toate că la fire nu e nici el mai călugăr. Credeţi că pe mine Stalingradul m-a îmbătrînit? Prietenii ăştia mă cam sîcîie, însă eu aici, dimpotrivă, mi-am revenit.

— Păi şi eu fac parte din aceeaşi tagmă a comisarilor, spuse Krîmov.

Savrasov clătină din cap.

— Din aceeaşi şi nu prea. Aici nu-i vorba de votcă, ci de asta, spuse el, ciocănind mai întîi cu degetul în sticlă, apoi în fruntea sa.

Abia terminaseră de mîncat cînd comandantul şi comisarul diviziei se întoarseră de la punctul de comandă al lui Ciuikov.

— Ce s-a mai întîmplat? întrebă Gurtiev repede şi cu severitate, cercetînd masa cu privirea.

— Tocmai ne-a fost rănit şeful transmisiunilor, nişte nemţi s-au vîrît la joncţiunea cu Joludev şi au incendiat o căsuţă la joncţiunea dintre Ceamov şi Mihalev. Ceamov a

început să strănute, a cam înghiţit fum, dar în general nimic deosebit, răspunse Savrasov.

Svirin, uitîndu-se la chipul congestionat al lui Savrasov, rosti drăgăstos şi prelung:

— Mereu votcă, votculiţă, tovarăşe colonel, nu ne lăsăm deloc.

58

Comandantul diviziei l-a întrebat pe comandantul de regiment, maiorul Beriozkin, despre situaţia din casa 6 bis, consultîndu-l dacă n-ar fi mai bine să retragă oamenii de acolo.

Beriozkin l-a sfătuit pe comandantul diviziei să nu scoată oamenii, deşi casa era ameninţată cu încercuirea. În ea se află puncte de observaţie ale artileriei de peste Volga, care transmit date importante despre inamic. Acolo se află, de asemenea, o subunitate de pionieri, care poate paraliza deplasarea nemţilor pe direcţiile ameninţate de tancuri. E puţin probabil ca nemţii să înceapă ofensiva generală înainte de a lichida acest focar de rezistenţă, doar regula lor e bine cunoscută. În schimb, cu un oarecare sprijin, casa 6 bis se va putea menţine multă vreme, dejucînd astfel planurile nemţilor. Întrucît agenţii pot ajunge la casa asediată numai în unele ore ale nopţii, iar legătura prin fir se întrerupe în permanenţă, ar fi bine să se trimită acolo un radiotelegrafist cu un emiţător.

Comandantul a fost de acord cu Beriozkin. În noaptea care a urmat, politrucul Soşkin, împreună cu un grup de soldaţi, a izbutit să ajungă la casa 6 bis, să predea apărătorilor ei cîteva lăzi cu cartuşe şi grenade de mînă. Totodată, Soşkin a dus în casa 6 bis o fată-radiotelegrafist şi un emiţător luat de la centrul de transmisiuni.

Întorcîndu-se în zori, politrucul a relatat că acolo comandantul detaşamentului a refuzat să scrie o notă-raport, spunînd:

— Eu n-am timp să mă ocup de fleacuri scrise, noi aici dăm socoteală numai în faţa friţilor.

— În general, acolo la ei nu se poate înţelege nimic, spuse Soşkin. Toţi se tem de acest Grekov, iar el se poartă cu ei ca de la egal la egal, zac pe unde apucă, iar el printre ei. Îl tutuiesc şi-l cheamă pe nume, Vania. Să mă scuzaţi, tovarăşe

comandant de regiment, dar asta nu-i subunitate militară, ci mai degrabă un fel de Comună din Paris.

Beriozkin, clătinînd din cap, întrebă:

— A refuzat să scrie raportul? Halal ţărănuş!

Apoi comisarul regimentului, Pivovarov, a rostit o cuvîntare despre partizanii-comandanţi.

Beriozkin spuse împăciuitor:

— Credeţi că-i anarhism? Da' de unde. E iniţiativă, spirit de independenţă. Chiar şi eu visez uneori să cad într-o încercuire, ca să scap de toată hîrţogăraia asta.

— Apropo de hîrţogăraie, interveni Pivovarov, adresîndu-se politrucului. Să scrieţi un raport detaliat, ca să-l predau comisarului diviziei.

Cei de la divizie au luat în serios raportul.

Comisarul diviziei i-a ordonat lui Pivovarov să obţină date amănunţite asupra situaţiei din casa 6 bis şi să i se bage lui Grekov minţile-n cap. Apoi i-a informat îndată pe reprezentantul Consiliului Militar şi pe şeful secţiei politice a armatei despre aceste deficienţe moral-politice.

Cei de la armată au luat şi mai în serios decît divizia raportul politrucului. Comisarul diviziei a primit indicaţia să se ocupe fără întîrziere de casa încercuită. Şeful secţiei politice a armatei, comisar de brigadă, a scris un raport urgent şefului secţiei politice a frontului, un comisar de divizie.

Radiotelegrafista Katia Vengrova a sosit noaptea în casa 6 bis. Dimineaţa s-a prezentat „administratorului" casei, adică lui Grekov, iar acesta, primind raportul fetei care se cam pleoştise, a privit-o în ochii buimaci, speriaţi şi, în acelaşi timp, şăgalnici.

Avea gura mare, cu buzele cam palide. Grekov a zăbovit cîteva secunde înainte de a-i răspunde la întrebarea: „Permiteţi să plec?".

În aceste secunde, în capul său de gospodar s-au ivit nişte gînduri care n-aveau nici o legătură cu meseria armelor: „Zău că-i drăguţă… Are picioare frumoase… Se teme. E, pe cît se vede, fata lu' mama. Cît să aibă? Cel mult optsprezece. Numai de nu s-ar da băieţii mei la ea…"

Toate aceste consideraţii care i-au trecut lui Grekov prin minte s-au încheiat pe neaşteptate cu gîndul: „Dar cine-i stăpîn aici, cine i-a făcut colea pe nemţi să turbeze, ai?".

Apoi răspunse la întrebarea ei:

— Unde să pleci, fetiţo? Rămîi lîngă aparatul dumitale. Om aranja noi ceva.

Ciocăni cu un deget în emiţător, se uită pieziş la cer, unde uruiau nişte bombardiere.

— Dumneata eşti din Moscova? întrebă el.

— Da.

— Şezi, te rog. La noi aici e simplu, ca la ţară.

Radiotelegrafista păşi într-o parte; molozul scîrţîia sub cizmele ei, iar soarele sclipea pe ţevile mitralierelor, pe corpul negru al pistolului capturat de Grekov. Se aşeză, se uită la mantalele îngrămădite sub un perete distrus. Şi într-o clipă o cuprinse uimirea că în tabloul acesta deja nu mai era nimic de mirare pentru ea. Ştia că mitralierele care-şi întindeau ţevile printr-o spărtură a zidului sînt model Degtiariov, că în încărcătorul unui Walter luat de la duşman se află opt cartuşe, că Walter-ul are bătaie puternică, dar că se ocheşte prost cu el, ştia că mantalele îngrămădite în colţ aparţin unor soldaţi ucişi şi că aceştia sînt îngropaţi nu tocmai adînc – mirosul de ars se amesteca şi cu un alt miros, care îi devenise obişnuit. Iar radioemiţătorul care i s-a dat azi-noapte semăna cu cel la care lucrase lîngă Kotluban – aceeaşi scală de recepţie, acelaşi comutator. Şi-a amintit cum atunci, în stepă, privindu-se în sticla prăfuită de pe ampermetru, îşi aranja pletele ce-i ieşiseră de sub bonetă.

Nimeni nu vorbea cu ea, încît ai fi zis că viaţa violentă, îngrozitoare a acestei case o ocoleşte.

Dar cînd un om cărunt – ea înţelesese dintr-o discuţie că era la aruncătoare – a scăpat o înjurătură urîtă, Grekov a zis:

— Taică, se poate? Avem aici o fată de-a noastră. Trebuie să fim mai cu grijă.

Katia s-a zgribulit, dar nu din pricina vorbelor injurioase ale bătrînului, ci la vederea privirii lui Grekov.

Simţea că, deşi nu se vorbeşte cu ea, toţi cei din casă erau tulburaţi de apariţia ei. I se părea că simte epidermic încordarea care se iscase în jur şi care continua, în timp ce începuseră să urle nişte avioane în picaj, bombele porniseră a exploda aproape de tot, iar spărturile de cărămidă izbeau pereţii.

Totuşi, s-a obişnuit puţin cu bombardamentele, cu şuierul schijelor – nu se mai pierdea de tot cu firea. În schimb, sentimentul acela care apărea cînd simţea asupră-i privirile grele, atente ale bărbaţilor continua să-i provoace un fel de descumpănire.

În ajun, seara, fetele radiotelegrafiste o căinaseră, spunîndu-i:

— Ah, săraca de tine, o să-ţi fie groaznic acolo!

Noaptea, un agent o adusese la statul-major al unui regiment. Acolo se simţea deja, într-un mod deosebit, apropierea inamicului, fragilitatea vieţii. Oamenii i se păreau

firavi într-un anume fel – iată-i, acum există, dar peste o clipă pot pieri.

Comandantul regimentului clătinase cu tristeţe din cap, spunînd:

— Cum e posibil să fie trimişi la război nişte copii?

Apoi a zis:

— Nu-ţi fie teamă, fată dragă, iar dacă ceva nu merge bine, să-mi comunici direct, prin emiţător.

Şi rostise aceste cuvinte cu un glas atît de blînd, părintesc, încît Katia cu greu şi-a putut stăpîni lacrimile.

Apoi un alt agent o dusese la statul-major al unui batalion. Acolo cînta un patefon, iar comandantul roşcovan al batalionului îi propusese Katiei să bea şi să danseze puţin cu el pe discul *Serenadă chineză*.

În batalionul acela era cu adevărat îngrozitor, şi Katiei i se păruse că acel comandant băuse nu pentru a se veseli, ci ca să înăbuşe insuportabila groază, ca să uite de fragilitatea-i de sticlă.

Iar acum fata şedea pe o grămăjoară de cărămizi în casa 6 bis şi, cine ştie de ce, nu o încerca frica, în schimb se gîndea la minunata ei viaţă de dinainte de război, parcă făcînd parte dintr-un basm.

Oamenii din casa încercuită erau deosebit de siguri pe ei, puternici, iar această siguranţă de sine genera calmul. Exact aceeaşi convingătoare siguranţă o au doctorii vestiţi, muncitorii emeriţi din secţiile de laminate, croitorii care taie în bucăţi preţioasa stofă, pompierii, bătrînii dascăli cînd dau explicaţii la tablă.

Înainte de război, Katiei i se părea că n-o aşteaptă o viaţă prea fericită. Înainte de război, se uita la prietenele şi cunoştinţele ei care călătoreau cu autobuzul ca la nişte risipitori. Oamenii care ieşeau din restaurante ordinare i se păreau nişte fiinţe neobişnuite şi uneori mergea în urma cîte unui asemenea grup, care tocmai se revărsa cu tărăboi de la Darial sau Terek şi trăgea cu urechea la conversaţii. Întorcîndu-se de la şcoală, se întîmpla să-i spună entuziasmată mamei ei:

— Ştii ce s-a întîmplat astăzi? O fetiţă m-a tratat cu apă gazoasă şi sirop din acela natural, care miroase a coacăze negre adevărate!

Nu le era uşor s-o scoată la capăt cu banii care le mai rămîneau din salariul de patru sute de ruble al mamei, după scăderea impozitului pe venit şi a celui cultural, după reţinerea împrumutului de stat. Lucruri noi nu-şi cumpărau, se mulţumeau să şi le transforme pe cele vechi; la plata Marusiei – femeia care curăţa spaţiile comune din

apartament – nu contribuiau, iar cînd le venea lor rîndul la curăţenie, Katia spăla podelele şi scotea găleata de gunoi; lapte cumpărau nu de la lăptărese, ci de la magazinul de stat, unde cozile erau foarte mari, în schimb rezulta astfel o economie de şase ruble pe lună; iar cînd la magazinul de stat nu se găsea lapte, mama Katiei se ducea seara la piaţă – acolo lăptăresele, grăbindu-se să nu piardă trenul, dădeau laptele mai ieftin decît dimineaţa, încît revenea aproape la acelaşi preţ ca la stat. Cu autobuzul nu mergeau niciodată, căci era prea scump, iar tramvaiul îl luau numai cînd aveau de străbătut o distanţă mare. Katia nu se ducea la coafor, mama îi tundea ea însăşi părul. Îşi spălau rufele, desigur, tot singure, iar pentru luminat foloseau un bec slab, doar cu puţin mai puternic decît cel care ardea în locurile de folosinţă comună. Prînzul şi-l găteau o dată la trei zile. El era compus din ciorbă, uneori păsat cu ulei, ba o dată Katia, după ce mîncase trei farfurii de ciorbă, spusese: „Ei, vezi, astăzi la prînz am avut trei feluri[92]“.

Mama uitase cum trăiau pe vremea cînd era şi tatăl fetei cu ele, iar Katia nu mai ţinea minte aşa ceva. Doar uneori Vera Dmitrievna, o prietenă a mamei, cînd vedea cum mama şi fiica se pregătesc să prînzească, zicea: „Ehe, fost-ai lele cît ai fost“.

Dar mama se supăra, iar Vera Dmitrievna nu adăuga nimic despre ceea ce se întîmplase pe vremea cînd Katia şi mama ei fuseseră „lele“.

Odată, Katia a găsit în dulap o fotografie a tatălui ei. A văzut pentru prima oară chipul lui din poză şi instantaneu, ca şi cînd cineva i-ar fi şoptit, a înţeles că e tatăl ei. Pe dosul fotografiei era scris: „Liditi. Eu sînt dintr-o familie săracă, Azrov. După ce iubim, murim în tăcere“. Nu i-a spus nimic mamei, dar cînd sosea de la şcoală, scotea fotografia şi se uita îndelung la ochii negri, ce păreau trişti, ai tatălui ei.

Odată a întrebat:

— Unde e tata acum?

Mama a spus:

— Nu ştiu.

Iar cînd Katia a plecat în armată, mama i-a vorbit pentru prima oară despre tatăl ei şi astfel a aflat că el fusese arestat în anul 1937, şi a mai aflat povestea celei de-a doua căsătorii a lui.

Toată noaptea aceea n-au dormit; au stat de vorbă. Şi totul s-a bulversat atunci – mama, de obicei reţinută, îi spunea fetei cum o părăsise soţul, îi povestea despre gelozia, înjosirea, jignirea, dragostea, mila ei. Şi Katia se minuna:

lumea unui suflet omenesc se dovedea a fi atît de imensă, încît faţă de ea pînă şi războiul furibund era mai prejos. Iar dimineaţa şi-au luat rămas-bun. Mama a cuprins capul Katiei strîngîndu-l la pieptul ei, raniţa grea trăgea spre pămînt umerii fetei, iar aceasta a rostit: „Mămico, să ştii că şi eu sînt dintr-o familie săracă, Azrov. După ce iubim, murim în tăcere…“.

Apoi mama a împins-o uşurel de umăr:

— E timpul, Katia, du-te.

Şi a plecat, aşa cum au plecat în acea vreme milioane de tineri şi vîrstnici, a plecat din casa mamei pentru ca, poate, să nu se mai întoarcă niciodată în ea sau să se întoarcă cu desăvîrşire alta, pentru vecie despărţită de vremea vitregei copilării, atît de dragă acum.

Iat-o acum şezînd alături de „administratorul“ unei case din Stalingrad, Grekov, privindu-i capul mare, botul buzat, încruntat.

59

În prima zi a funcţionat legătura prin fir.

De atîta inactivitate şi înstrăinare faţă de viaţa casei 6 bis, pe radiotelegrafistă o năpădise insuportabil urîtul.

Dar şi această primă zi petrecută în casa respectivă a pregătit-o destul pentru viaţa pe care avea s-o ducă.

A aflat că pe ruinele etajului întîi se află observatori de artilerie care transmit date în Zavoljie, că mai-mare la etajul întîi este un locotenent cu veston murdar şi cu nişte ochelari care în permanenţă îi alunecă de pe nasul cîrn.

A înţeles că impulsivul bătrîn rău de gură ajunsese aici dintr-o formaţiune de rezervişti şi e mîndru de funcţia de şef al servanţilor unui aruncător. Între un zid înalt şi o movilă de cărămizi sparte se instalaseră geniştii; acolo era stăpîn un om gras care păşea gemînd şi crispîndu-se, ca şi cînd l-ar fi supărat nişte bătături.

Unicul tun din casă era comandat de un om chel, în tricou marinăresc. Se numea Kolomeiţev. Katia l-a auzit pe Grekov strigînd la el:

— Hei, Kolomeiţev, pe cîte văd, iar ţi-a scăpat o ţintă a-ntîia!

Căpetenia infanteriei şi a mitraliorilor era un sublocotenent cu barbă blondă; încadrat de barbă, chipul lui

părea foarte tînăr, pe cînd ofiţerul considera, probabil, că barba îl arată drept om în vîrstă, la vreo treizeci de ani.

În timpul zilei i s-a dat de mîncare şi a mîncat puţină pîine cu salam de berbec. Apoi şi-a amintit că într-un buzunar al tunicii are o bomboană şi a vîrît-o pe furiş în gură. După ce a mîncat, i s-a făcut somn, cu toate că în apropiere se trăgea. A adormit, continuînd prin somn să-şi sugă bomboana, continuînd să fie stăpînită de nelinişte, de urît, în aşteptarea unei nenorociri. Deodată îi ajunse la urechi un glas tărăgănat. Fără a deschide ochii, asculta cuvintele:

...la fel ca vinul, tristeţea zilelor amare
În suflet mi-e cu cît mai veche, cu-atît mai tare...

În adîncul unui puţ de beton, iluminat de o crepusculară flăcăruie chihlimbarie, diafană, stătea un ins zburlit, murdar, ţinînd în faţă o carte. Cinci-şase oameni şedeau pe nişte cărămizi roşii, iar Grekov se întinsese pe o manta, proptindu-şi bărbia cu pumnii. Un flăcău care arăta a georgian asculta neîncrezător, parcă zicînd: „Nu, pe mine nu mă duci cu fleacuri din astea, las-o moartă“.

O explozie din apropiere stîrni un nor de praf de cărămidă, încît părea că a pornit a se învălura o pîclă ca-n poveşti, iar oamenii de pe cărămizile sîngerii şi armele lor arătau, în ceaţa aceea roşie, ca în cumplita zi descrisă în *Cîntec despre oastea lui Igor*[93]. Şi deodată inima fetei se înfiora, stupid încredinţată că o aşteaptă fericirea.

Ziua a doua. În acea zi s-a petrecut un eveniment care i-a zguduit pe locatarii casei, altminteri obişnuiţi cu toate.

La etajul întîi, topograf şef de artilerie era locotenentul Batrakov. Lîngă el se aflau calculatorul şi observatorul. Katia îi văzuse de cîteva ori în timpul zilei – posacul Lampasov, isteţul şi blîndul Bunciuk, straniul locotenent ochelarist zîmbind în permanenţă unui gînd al său.

În clipele de acalmie, glasurile lor răzbăteau de sus, printr-o spărtură din tavan.

Înainte de război Lampasov se ocupase cu creşterea păsărilor şi vorbea cu Bunciuk despre mintea şi apucăturile viclene ale găinilor. Bunciuk, lipindu-şi ochii de luneta stereoscopică, raporta cu glas prelung, cîntat: „Acuma văz –

dinspre Kalaci merge o coloană de maşini ale friţului… Merge un tanc mijlociu… Merge pifani friţeşti, pînă la un batalion… În trei locuri, ca şi ieri, fumegă bucătăriile, merge friţii cu gamele…“. Unele observaţii ale lui nu aveau importanţă strategică, ele prezentînd interes doar ca fapte diverse. În acel moment tocmai cînta: „Acuma văz… Un comandant al friţilor se plimbă cu un căţel, căţelul miroase un pociumb, parcă vrea să-şi facă nevoile, chiar aşa e, pe cît se vede e căţea, ofiţerul stă pe loc, adastă. Acuma două fete de oraş stă di vorbă cu soldaţi de-ai friţilor, nechează, un soldat scoate ţigări, una ia, sloboade un fum, ailantă dă din cap, o fi zicînd: eu nu fumez…“.

Şi deodată Bunciuk raportă cu acelaşi glas cîntător: „Acuma văz… Pe platou este aliniată infanterie în carne şi oase… Se află şi o fanfară… Chiar în mijloc se vede o tribună, ba nu, acolo-s nişte lemne grămădite…“. Apoi a tăcut îndelung, pentru ca brusc, cu un glas plin de disperare, dar tot prelung, să rostească: „Aoleo, ce văz, tovarăşe locotenent, duc o femeie îmbrăcată într-o cămăşuie, iote cum strigă… Fanfara cîntă… Pe fimeia aia o leagă de un stîlp, aoleo, ce văz, tovarăşe locotinent, pe lîngă ea e un băieţel, îl leagă şi pe el… Tovarăşe locotinent, să nu-mi cred ochilor, doi friţi varsă benzin din nişte canistre…“.

Batrakov transmitea la Zavoljie, prin telefon, tot ce se întîmpla.

La un moment dat se lipi el însuşi de lunetă şi în maniera sa de a vorbi, ca pe la Kaluga, imitîndu-l pe Bunciuk, începu cu glas mare, tînguit:

— Ah, văz şi eu, băieţi, totul e învăluit în fum şi fanfara cîntă… Foc! urlă el cu glas înfricoşător şi se întoarse înspre Zavoljie.

Dar Zavoljie era mută…

Totuşi, peste cîteva minute, locul de execuţie a fost acoperit de focul concentrat al unui regiment de artilerie grea. Platoul era învăluit în nori de fum şi praf.

Cîteva ore mai tîrziu, au aflat toţi, prin cercetaşul Klimov, că nemţii avuseseră de gînd să ardă o ţigancă şi un ţigănuş, suspectaţi de spionaj.

În ajun, Klimov lăsase un rînd de lenjerie şi nişte obiele murdare unei bătrîne ce locuia într-o pivniţă, împreună cu o nepoţică şi o capră, spunîndu-le că va trece a doua zi pe acolo să ia rufele spălate. Ar fi vrut să afle de la bătrînă despre ţigancă şi ţigănuş – dac-au fost cumva ucişi de proiectilele sovietice ori au ajuns să fie mistuiţi pe rugul nemţilor –, aşa că s-a strecurat printre ruine, pe poteci numai de el cunoscute, însă în locul unde fusese beciul acela, un avion

sovietic de bombardament pe timp de noapte lansase o bombă de tip greu şi nu mai rămăsese nimic nici din băbuţă, nici din nepoţică, nici din capră, şi nici din cămaşa şi chiloţii lui. A găsit doar, între bîrne spintecate şi bucăţi de moloz, un pisic murdar. Acesta arăta ca vai de el, nu cerea nimic şi nu se plîngea de nimic, socotind probabil că acele tunete, foamea şi focul sînt adevărata viaţă pe pămînt.

Klimov n-a putut înţelege nici el de ce a vîrît atunci aşa, deodată, pisicul în buzunar.

Pe Katia nu încetau s-o mire raporturile dintre oamenii din casa 6 bis. Chiar şi acum, cercetaşul Klimov îi raporta lui Grekov nu după regulament, stînd în poziţie de drepţi, ci şezînd alături de el, şi amîndoi vorbeau ca între egali. Ba chiar Klimov îşi aprinsese o ţigară de la ţigara lui Grekov.

După ce a terminat de povestit, Klimov s-a apropiat de Katia şi i-a spus:

— Ai văzut şi tu, fetiţo, ce lucruri groaznice se petrec pe lume.

Ea a oftat şi a roşit, simţindu-se măsurată de privirea lui pătrunzătoare, tăioasă.

Cercetaşul a scos pisicul din buzunar şi l-a aşezat pe o cărămidă, alături de Katia.

În ziua aceea, vreo zece oameni s-au tot apropiat de fată, intrînd în vorbă cu ea pe teme pisiceşti, dar nimeni n-a pomenit despre întîmplarea cu ţiganca, deşi acest caz îi răscolise pe toţi. Cei care voiau să înjghebeze cu ea conversaţii galeşe, sincere, îi vorbeau glumeţ, fără ocol. Cei care plănuiau să se culce cu ea fără prea multe marafeturi îi vorbeau ceremonios, cu mieroasă delicateţe.

Pe motănaş îl apucaseră parcă frigurile şi tremura din tot trupul, pesemne avea contuzii.

Bătrînul şef al aruncătorului, făcînd o grimasă, a zis:

— Trebuie lichidat, şi gata. Apoi, îndată a adăugat: Să nu te alegi cumva cu purici de la el.

Al doilea dintre servanţii aruncătorului, Cenţov, un rezervist frumos, brunet, a sfătuit-o pe Katia:

— Tu, fată, aruncă scîrboşenia aia. Măcar de-ar fi siberian.

Morocănosul soldat-pionier Leahov, cel cu buze subţiri şi trăsături de om rău, doar el s-a interesat cu adevărat de pisică, arătîndu-se indiferent la farmecele radiotelegrafistei.

— Odată, cînd ne aflam în stepă, îi spuse el Katiei, numai ce se izbeşte ceva de mine. Eu am crezut că-i un proiectil ricoşat. Cînd colo – un iepure. Pînă seara a stat cu mine, iar cînd s-a făcut linişte, a plecat.

Îi mai spuse:

— Dumneata, că eşti fată, şi tot înţelegi cînd bate ăla din tunuri de o sută opt, cînd începe să cînte din „vaniuşă“ ori cînd vreun cercetaş zboară pe deasupra Volgăi. Pe cînd iepurele, prostuţul, nu desluşeşte nimic. El nu deosebeşte un lansator de un obuzier. Sloboade neamţul o rachetă şi el tremură tot – cum să-i explici? Uite de aia mi-e milă de animalele astea.

Simţind seriozitatea interlocutorului, ea răspunse pe un ton la fel de sobru:

— Nu sînt pe deplin de acord. Cîinii, de exemplu, se orientează la aviaţie. Cînd ne aflam într-un sat, era acolo un dulău de casă, îl chema Kerzon. Cînd treceau IL-urile noastre, el zăcea la locul lui şi nici măcar capul nu-l ridica. Dar de cum începea să zumzăie vreun Junkers, îndată acest Kerzon o ştergea în vreun cotlon. Nu-i trebuia mult ca să se lămurească.

Deodată, văzduhul se cutremură de un scrîşnet insuportabil – începuse să-şi cînte aria o „vaniuşă“ nemţească cu douăsprezece ţevi. O imensă tobă de fier bubui, fumul negru se învălmăşi cu praful sîngeriu de cărămidă şi prinseră să cadă din toate părţile, cu zgomot, frînturi de zid. Iar peste un minut, cînd praful începu a se lăsa, radiotelegrafista şi cu Leahov îşi continuară conversaţia, ca şi cînd nu ei s-ar fi trîntit la pămînt. Pe cît se vedea, şi Katia fusese contaminată de marea siguranţă de sine ce iradia de la oamenii din casa încercuită. Ai fi zis că ei erau convinşi că totul în casa aceea ruinată – şi fierul, şi piatra – e fragil, casabil, numai ei nu.

Brusc, pe lîngă hruba în care şedeau cei doi trecu şuierînd şi ţiuind o rafală de mitralieră, apoi alta.

Leahov zise:

— În primăvară ne opriserăm undeva lîngă Sveatogorsk, şi numai ce auzim noi un ţiuit pe deasupra capetelor, dar împuşcăturile nu răzbăteau. Era de neînţeles. Cînd colo, nişte grauri învăţaseră să facă precum glonţul… Aveam atunci drept comandant un locotenent-major; de cum începeau ei cu ţiuitul, el ne ridica la alarmă.

— Cînd eram acasă, îmi închipuiam războiul cam aşa: copii ţipînd, flăcări pretutindeni, pisici alergînd. Iar cînd am ajuns la Stalingrad, totul s-a dovedit a fi întocmai.

Curînd, de radiotelegrafista Vengrova s-a apropiat bărbosul Zubariov.

— Ei, cum e? întrebă el cu glas milos. Mai trăieşte tînărul nostru cu coadă? Şi ridică uşor peticul de obială cu care fusese acoperit pisicul. Ah, sărăcuţul de el, ce slab e, zise, în timp ce în ochi îi sticlea o expresie mucalită.

Seara, după o luptă scurtă, nemţii au reuşit să înainteze puţin într-un flanc al casei 6 bis şi să bareze cu foc de mitralieră drumul dintre casă şi apărarea sovietică. Legătura prin fir cu statul-major al regimentului s-a întrerupt. Grekov a ordonat să se străpungă o trecere din subsolul casei spre un tunel subteran ce trecea nu departe de clădire.

— Exploziv avem, îi spuse acestuia găliganul de Anţiferov, ţinînd într-o mînă o cană cu ceai, iar în cealaltă o rămăşiţă ronţăită dintr-o bucată de zahăr.

Locatarii casei, după ce se aşezaseră într-o groapă de lîngă zidul principal, stăteau de vorbă. Pe toţi îi răvăşise execuţia ţigăncii, dar, ca şi mai înainte, nimeni nu aducea vorba despre asta. Se părea că pe oameni nu-i preocupă încercuirea.

Calmul acesta al lor îi părea ciudat Katiei, dar el impunea, încît aflîndu-se între locatarii casei, atît de siguri pe ei, însuşi cuvîntul „încercuire“ nu o înfricoşa. Nu i-a fost frică nici atunci cînd undeva, aproape de tot, clănţănise o mitralieră, iar Grekov strigase: „Trage, trage, măi, că uite-i, sînt colea“. Nu i-a fost frică nici cînd l-a auzit pe Grekov rostind: „Fiecare cu ce-i vine mai la îndemînă: grenadă, cuţit, lopată. Doar n-am să vă învăţ eu acum. Dacă v-aş învăţa, v-aş strica. Numai un singur lucru vă rog – daţi în ei cu ce vă vine mai bine“.

În minutele de acalmie, locatarii casei analizau fără grabă şi temeinic aspectul exterior al radiotelegrafistei. Batrakov, care păruse pînă atunci rupt de cele lumeşti şi, pe deasupra, miop, a dovedit că e la curent în toate privinţele cu frumuseţea Katiei.

— Cît despre mine, la o damă bustul e principalul, spuse el.

Artileristul Kolomeiţev îl contrazise turuind „pe şleau“, după expresia lui Zubariov.

— Ei, dar despre pisic aduserăţi vorba? întrebă acesta din urmă.

— Cum de nu, răspunse Batrakov. Pînă şi tătucul nostru a ţinut să-şi dea cu presupusul despre soarta lui.

Bătrînul şef al aruncătorului scuipă şi îşi trecu palma peste piept.

— De unde să găseşti la ea tot ce se cade să aibă după regulament o muiere? Asta-i întrebarea.

El s-a supărat mai ales cînd a auzit aluzii cum că radiotelegrafista i-ar fi pe plac lui Grekov.

— De bună seamă, în condiţiile noastre, şi una precum Katia ar merge. Că vorba ceea, în lipsă de pîine mănînci şi

păsat. Picioare lungi ca de barză, din spate n-ai pe ce pune mîna. Ochii mari, ca de vacă. Păi muiere-i asta?

Contrazicîndu-l, Cenţov spuse:

— Păi la gustul matale numai ţîţoasă ar trebui să fie. Ăsta-i un punct de vedere depăşit, dinainte de Revoluţie.

Kolomeiţev, un ins cam spurcat la gură, care în capul său mare, cu semne de pleşuvie, întrunea o mulţime de particularităţi şi însuşiri, spuse rîzînd şi mijindu-şi ochii tulburi, cenuşii:

— Fetişcana nu-i rea deloc, numai că eu, de pildă, am alte gusturi. Mie-mi plac armencele şi evreicele micuţe, cu ochii cît talerele, mlădioase, zvîrluge şi tunse.

La rîndul său, Zubariov se uită gînditor spre cerul brăzdat de proiectoare şi zise aproape şoptit:

— Totuşi, e interesant cum se va-ntîmpla treaba.

— Cui se va da? întrebă Kolomeiţev. Lui Grekov, asta-i clar.

— Ba nu, nu se ştie, zise Zubariov şi, ridicînd de jos o bucată de cărămidă, o azvîrli cu putere în perete.

Prietenii se uitară la el, la barba lui lăţoasă şi izbucniră în hohote de rîs.

— Păi cu ce ai s-o seduci tu, cu păroşenia ta? se interesă Batrakov.

— Cu cîntarea! îl corectă Kolomeiţev. Un adevărat studio radio: infanteria la microfon. El cîntă, ea transmite programul în eter. Halal pereche!

Zubariov se uită peste umăr la flăcăiaşul care, cu o seară înainte, citise versuri.

— Dar tu ce zici?

Mai-marele aruncătorului interveni cicălitor:

— Dacă tace, înseamnă că nu vrea să vorbească, apoi, cu tonul unui părinte care-şi mustră fiul ce trage cu urechea la vorbele celor mari, adăugă: Mai bine te-ai duce în pivniţă să dormi olecuţă, cît situaţia permite.

— Acum acolo va croi Anţiferov trecerea aceea, cu exploziv, spuse Batrakov.

Iar între timp Grekov îi dicta Vengrovei un raport.

Comunica statului-major al armatei că, după toate indiciile, nemţii pregătesc o lovitură în direcţia Uzinei de Tractoare. N-a comunicat şi că, în opinia lui, casa în care se instalase el împreună cu oamenii lui se va afla pe axa loviturii germane. Dar, în timp ce se uita la gîtul fetei, la buzele ei şi la pleoapele lăsate pe jumătate, îşi imagina, ba încă foarte pregnant, şi acel gît firav frînt, cu o vertebră albă-sidefie ieşind de sub pielea sfîşiată, şi acele sprîncene

deasupra unor ochi sticloşi, ca de peşte, şi buzele moarte, parcă din cauciuc cenuşiu, prăfuit.

Tare ar fi dorit s-o cuprindă, să-i simtă căldura, viaţa, cît timp nici el şi nici ea n-au plecat încă, n-au dispărut, cît timp în această tînără fiinţă mai sălăşluia atîta gingăşie şi farmec. I se părea că numai din milă pentru această fată ar fi vrut s-o îmbrăţişeze, dar oare din milă îi vuiesc acum urechile, iar sîngele îi pulsează în tîmple?

Statul-major întîrzia cu răspunsul.

Grekov se întinse de-i trosniră dulce încheieturile, oftă zgomotos şi gîndi: „Bine, bine, avem o noapte-ntreagă înainte“, apoi întrebă drăgăstos:

— Dar cum o mai duce pisicul acela de l-a adus Klimov? Şi-a revenit, s-a înzdrăvenit?

— Da' de unde, răspunse Katia.

Cît despre ea, cînd şi-i imagina pe ţigancă şi pe copilul acela pe rug, degetele începeau să-i tremure şi se uita cu coada ochiului la Grekov, ca să vadă dacă nu cumva observă acest lucru.

Ieri i se păruse că nimeni n-o va lua în seamă în casa 6 bis, iar astăzi, în timp ce mînca păsat, bărbosul a trecut alergînd pe lîngă ea, cu pistolul-mitralieră în mîini, strigîndu-i ca unei vechi cunoştinţe:

— Mai cu viaţă, Katia! şi i-a arătat cu mîna cum trebuie să mînuiască, dintr-o mişcare, lingura în gamelă.

Pe flăcăul care ieri citise versuri l-a văzut tîrînd pe o foaie de cort nişte proiectile de brand. Altă dată s-a uitat peste umăr şi l-a zărit: stătea lîngă cazanul cu apă, şi ea a înţeles că o privise, căci se simţise privită şi de aceea se uitase într-acolo, numai că el apucase să-i întoarcă spatele.

Ajunsese să ghicească cine îi va arăta a doua zi scrisori şi fotografii, cine va suspina şi o va privi în tăcere, cine îi va aduce un dar – un bidon pe jumătate plin cu apă, pesmeţi din făină albă – cine-i va spune că nu crede în dragostea femeilor şi nu se va mai îndrăgosti niciodată. Iar infanteristul cel bărbos se va înghesui, desigur, s-o pipăie.

În sfîrşit, statul-major răspunse, iar Katia începu să-i transmită lui Grekov mesajul: „Vă ordon ca zilnic la nouăsprezece zero-zero să raportaţi amănunţit…“.

Deodată Grekov o lovi peste mînă, abătîndu-i palma de pe comutator, iar ea ţipă speriată.

El zîmbi şi spuse:

— O schijă de brand a lovit radioemiţătorul, legătura se va reface atunci cînd Grekov va avea trebuinţă.

Radiotelegrafista se uita zăpăcită la el.

— Iartă-mă, Katiuşa, spuse Grekov şi o luă de mînă.

Către dimineaţă s-a comunicat de la regimentul lui Beriozkin la statul-major al diviziei că oamenii încercuiţi în casa 6 bis au săpat o trecere care dădea într-un tunel betonat, ieşind astfel într-o secţie a Uzinei de Tractoare. Ofiţerul de serviciu pe statul-major al diviziei a comunicat, la rîndul său, statului-major al armatei, cei de acolo au raportat generalului Krîlov, iar acesta a ordonat să i se aducă un militar dintre cei ieşiţi din casă, pentru a-l chestiona. Un ofiţer de legătură a condus la punctul de comandă al armatei un flăcăiaş ales de ofiţerul de serviciu pe statul-major. Au pornit printr-o viroagă spre mal, iar pe drum flăcăiaşul se tot răsucea, punea întrebări, se neliniştea.

— Trebuie să mă întorc acasă, eu trebuia numai să cercetez tunelul, ca să scot prin el răniţii.

— Nu-i nimic, îi răspundea ofiţerul de legătură. Ai să mergi la nişte comandanţi mai mari decît al tău şi cum vor ordona ei, aşa vei face!

În timp ce mergeau, flăcăul i-a spus ofiţerului că ei se află pentru a treia săptămînă în casa 6 bis, s-au hrănit acolo, o vreme, cu cartofii depozitaţi în pivniţă. Apă luau dintr-un cazan al încălzirii centrale şi i-au bumbăcit în aşa hal pe nemţi, încît aceştia trimiteau cîte un negociator ca să le propună celor încercuiţi să plece nestînjeniţi la uzină, însă comandantul (flăcăul îi spunea „administrator“) ordona să se execute, drept răspuns, trageri cu tot armamentul. Cînd cei doi au ieşit la Volga, flăcăul s-a culcat la pămînt să bea apă, iar după ce s-a săturat, a scuturat grijuliu în palmă picăturile de pe pufoaică şi le-a lins, aşa cum face un om flămînd cu firimiturile de pîine. A spus că apa din cazanul sistemului de încălzire se alterase şi în primele zile toţi suferiseră de stomac din pricina ei, dar administratorul casei a ordonat să se fiarbă apa în gamele şi după asta durerile de stomac au încetat. Apoi cei doi au mers o vreme în tăcere. Flăcăul ciulea urechile la bombardierele de noapte, privea cerul învîrstat de rachete roşii şi verzi, de şnururile luminoase ale trasoarelor şi proiectilelor. Se uita din cînd în cînd la flăcările ofilite şi obosite ale incendiilor din oraş, care încă nu se stinseseră, la ţîşniturile albe din ţevile unor tunuri, la exploziile albastre ale unor proiectile grele ce se afundau în trupul Volgăi şi mereu îşi încetinea paşii, pînă cînd ofiţerul de legătură îl striga:

— Haide, hai, mai vioi!

Păşeau printre pietrele de pe mal, obuze le treceau şuierînd pe deasupra capetelor, santinele îi somau. Apoi

începură să urce o potecă în pantă, printre tranşee şerpuitoare, printre adăposturi scobite în coasta lutoasă, cînd urcînd pe trepte de pămînt, cînd bocănind cu tocurile pe traverse de lemn, pînă au ajuns, în sfîrşit, la o trecere protejată cu sîrmă ghimpată – era punctul de comandă al Armatei a 62-a. Ofiţerul de legătură îşi potrivi centironul şi porni printr-un şanţ de comunicaţie spre adăposturile Consiliului Militar, care se remarcau prin grosimea deosebită a bîrnelor.

Santinela se duse să-l cheme pe aghiotant şi pentru o clipă, prin uşa întredeschisă, sclipi dulce lumina unei lămpi electrice de birou, cu abajur.

Aghiotantul îşi aprinse lanterna, întrebă de numele flăcăului şi-i porunci să aştepte.

— Dar eu cum mai ajung acasă? întrebă acesta.

— Nu-i nimic, a nimerit el orbul Kievul, spuse aghiotantul, apoi adăugă cu glas sever: Dar intră în marchiza asta, să nu izbească vreo bombă şi să mă tragă generalul la răspundere.

În antreul acela obscur, flăcăul se aşeză pe pămînt, se lăsă pe o coastă înspre perete şi adormi.

Deodată, mîna cuiva îl scutură tare şi prin buimăceala somnului, în care se învălmăşeau sălbaticele urlete de luptă ale zilelor trecute şi şopotul paşnic al unei case părinteşti ce nu mai exista de mult, răzbătu violent un glas supărat:

— Şapoşnikov, repede, la general…

61

Serioja Şapoşnikov a petrecut două zile în adăpostul subunităţii de pază a statului-major. I se făcuse lehamite de viaţa de acolo, unde, aşa i se părea lui, oamenii se istoveau de dimineaţă pînă seara nefăcînd nimic.

Şi-a adus aminte cum aşteptase odată opt ore în gara Rostov, împreună cu bunica lui, trenul de Soci, şi gîndi că aşteptarea de acum seamănă cu aceea. Apoi îi veni să rîdă comparînd casa 6 bis cu staţiunea climaterică Soci. Îl ruga într-una pe un maior, şeful comenduirii statului-major, să-i dea voie să plece, dar acesta o lungea mereu, neavînd nici o dispoziţie de la general; Krîlov îl chemase pe Şapoşnikov, îi pusese doar două întrebări şi întrerupsese convorbirea – îl căuta comandantul la telefon. Şeful comenduirii hotărîse să

nu-i dea deocamdată drumul flăcăiaşului – cine ştie, poate că generalul şi-o aduce aminte de el.

De fiecare dată, intrînd în adăpost, maiorul întîlnea privirea lui Şapoşnikov aţintită asupra lui şi spunea:

— Bine, nu uit.

Dar uneori ochii rugători ai băiatului îl supărau, şi atunci îi spunea:

— Ce nu ţi-o fi plăcînd aici? Mănînci pe săturate, şezi la căldurică. Las' că mai e timp să fii ucis acolo.

Cînd ziua e plină de huruit şi omul e cufundat pînă peste cap în cazanul războiului, el nu e în stare să înţeleagă, să-şi vadă propria viaţă, trebuie să se dea măcar cu un pas mai la o parte şi atunci, ca de pe un mal, ochii desluşesc toată imensitatea unui fluviu: nu cumva a plutit el, mai adineaori, prin această apă turbată, înspumată?

Viaţa în regimentul de rezervişti i se păruse liniştită lui Serioja: serviciu ca santinelă de noapte în stepa întunecoasă, o geană depărtată de lumină pe cer, taifasurile rezerviştilor.

În cartierul Uzinei de Tractoare se nimeriseră a fi doar trei rezervişti. Poleakov, care nu-l putea suferi pe Cenţov, spunea: „Din toată oştirea de rezervişti au rămas doar trei: un bătrîn, un puştan şi-un prost".

Viaţa din casa 6 bis estompase tot ceea ce fusese mai înainte şi, cu toate că această viaţă era neverosimilă, ea se dovedea a fi unica realitate, aşa încît tot ceea ce fusese pînă atunci devenise închipuire.

Doar uneori, noaptea, îi apărea în memorie capul cărunt al Aleksandrei Vladimirovna, bunica lui, ochii ironici ai mătuşii Jenia şi inima începea să i se strîngă, cuprinsă de dragoste.

În primele zile petrecute în casa 6 bis se gîndise mereu cît de bizar şi de absurd ar fi fost dacă în viaţa lui de acasă ar fi apărut deodată Grekov, Kolomeiţev, Anţiferov… Iar acum îşi imagina uneori cît de ridicole ar arăta mătuşile lui, verişoara, unchiul Viktor Pavlovici în viaţa lui de acum… Oh, dacă bunica ar auzi cum mai înjură Serioja…

Dar Grekov!

Nu era tocmai limpede dacă în casa 6 bis s-au adunat nişte oameni uimitori, deosebiţi, sau dacă nişte oameni obişnuiţi, ajungînd în această casă, au devenit deosebiţi…

Kreakin, cel din regimentul de rezervişti, n-ar fi rezistat aici ca şef nici măcar o zi. Pe cînd uite, Cenţov, cu toate că nu e simpatizat, există. Dar nu mai e acelaşi ca printre rezervişti: şi-a disimulat apucăturile administrative.

Pe cînd Grekov! Ce uimitoare îmbinare de forţă, vitejie, autoritate cu banalitatea unui om de toate zilele. Ţinea minte

cît costau înainte de război ghetuţele pentru copii, ce salariu primea o femeie de serviciu ori un lăcătuş şi cît se dădea pentru o zi-muncă[94]. În cereale şi în bani, la colhozul unde lucra un unchi al său.

Se întîmpla uneori să vorbească despre viaţa militară dinainte de război, cu epurări, arestări, cu pilele pentru obţinerea locuinţelor, sau despre unii oameni care ajunseseră generali în 1937 pentru că scriseseră zeci de denunţuri şi rapoarte ca să demaşte nişte duşmani închipuiţi ai poporului.

Altă dată, părea că forţa lui rezidă în cutezanţa sa de leu, în vesela înverşunare cu care, sărind din spărtura unui zid, striga:

— Nu vă las eu, pui de căţea! şi arunca grenade în nemţii care năvăleau.

Sau ai fi zis că această forţă se află în felul său de a fi, prietenos, vesel, simplu în amiciţia lui cu toţi locatarii casei.

În viaţa lui de dinainte de război nu se întîmplase nimic demn de luat în seamă. Fusese cîndva şef de echipă la o mină, apoi tehnician constructor, devenise căpitan de infanterie la una dintre unităţile militare amplasate lîngă Minsk, condusese activităţi de instrucţie în cîmp şi în cazarmă, călătorise la Minsk, la nişte cursuri de recalificare, seara citea şi el cîte o carte, obişnuia să bea din cînd în cînd o votcă, mergea la cinema, juca preferans cu prietenii, se certa cu soţia, care cu deplin temei era geloasă din pricina multor fete şi cuconiţe din raion. El singur povestea toate astea. Şi iată că brusc, în reprezentarea lui Serioja, dar nu numai a lui, el a devenit un adevărat erou, luptător pentru adevăr.

Oameni noi îl înconjuraseră pe Serioja, îi estompaseră în suflet pînă şi pe cei mai apropiaţi ai lui.

Artileristul Kolomeiţev fusese marinar activ, navigase pe o navă de război şi în trei rînduri se scufundase în Marea Baltică.

Lui Serioja îi plăcea că marinarul acesta, care adesea vorbea cu dispreţ despre anumite persoane pe seama cărora nu se obişnuia să se vorbească dispreţuitor, manifesta un neobişnuit respect faţă de oamenii de ştiinţă şi faţă de scriitori. După opinia lui, toţi şefii, indiferent de gradul şi funcţia lor, nu înseamnă nimic faţă de un om ca pleşuvul Lobacevski sau uscăţivul Romain Rolland.

Uneori, Kolomeiţev vorbea despre literatură. Cuvintele lui nu semănau deloc cu discuţiile lui Cenţov despre moralişti, despre literatura patriotică. Lui îi plăcea un scriitor, pare-se american, dacă nu cumva englez şi, cu toate că Serioja nu-l citise niciodată pe respectivul scriitor, iar

Kolomeiţev îi uitase numele, flăcăul era convins că acest autor scrie bine, de vreme ce Kolomeiţev îl lăuda atît de savuros, comic, folosind şi expresii licenţioase.

— Ce-mi place mie la el, spunea Kolomeiţev, e că nu mă dăscăleşte. Un bărbat se dă la o muiere şi asta-i tot, un soldat s-a îmbătat şi basta, unui bătrîn i-a murit baba şi totul e descris aşa cum se-ntîmplă în viaţă. Citindu-l, te face să rîzi ori te-apucă mila ori e interesant şi cu toate astea nu afli care-i rostul vieţii oamenilor pe pămînt.

Cu Kolomeiţev era prieten Vasea Klimov.

Odată, Klimov împreună cu Şapoşnikov s-au strecurat în dispozitivul nemţesc, au trecut tîrîş peste un rambleu de cale ferată şi s-au apropiat tot aşa de o groapă rămasă după explozia unui obuz nemţesc, în care se aflau servanţii nemţi ai unei mitraliere grele şi un ofiţer observator. Oprindu-se chiar în buza gropii, priveau cum se deapănă viaţa nemţilor. Unul dintre mitraliori îşi descheiase vestonul, îşi vîrîse pe după guler o batistă roşie în carouri şi se bărbierea. Serioja auzea cum scîrţîiau sub brici perii aspri, prăfuiţi. Al doilea neamţ mînca niscaiva conserve dintr-o cutie mică, plată, şi Serioja, vreme de o clipă scurtă, dar densă, a scrutat chipul lui mare, exprimînd o concentrată satisfacţie. Ofiţerul observator îşi întorcea ceasul de mînă. Serioja ar fi vrut să întrebe cu glas şoptit, ca să nu-l sperie pe ofiţer: „Hei, m-auziţi, cît aveţi ora?".

Dar Klimov a smuls cuiul unei grenade şi a lăsat-o să-i scape în groapă. Praful mai plutea încă în aer cînd cercetaşul a aruncat a doua grenadă şi îndată după explozie a sărit în groapă. Nemţii erau morţi, ca şi cînd cu un minut în urmă nici nu trăiseră pe lumea asta. Strănutînd din pricina gazelor de la explozie şi a prafului, Klimov a luat tot ce-i trebuia: închizătorul de la mitraliera grea, binoclul; cu grijă, ca să nu se mînjească de sînge, a desprins ceasul de la mîna, caldă încă, a ofiţerului, a scos livretele militare din vestoanele ferfeniţite ale mitraliorilor.

La întoarcere a predat trofeele luate, a povestit cele petrecute, l-a rugat pe Serioja să-i toarne puţină apă în palme, apoi s-a aşezat lîngă Kolomeiţev, rostind:

— Eh, şi-acum să fumăm o ţigară.

Dar tocmai atunci a venit în fugă Perfiliev – cel care zicea despre sine: „Sînt un paşnic locuitor al Riazanului, pescar amator" – şi a început să strige:

— Ascultă, măi Klimov, ce te-ai pus acolo pe şedere? Te caută administratorul, că iar trebuie să porneşti prin casele nemţeşti.

— Acuşi, acuşi, a spus Klimov cu glas vinovat, începînd să-şi adune gospodăria: pistolul-mitralieră şi săculeţul din foaie de cort, cu grenade. Atingea cu grijă obiectele, parcă temîndu-se să nu le pricinuiască vreo suferinţă. De altfel, multora el li se adresa cu „dumneavoastră“ şi nu înjura niciodată.

— Nu cumva eşti baptist? l-a întrebat o dată bătrînul Poleakov pe cercetaşul care omorîse o sută zece oameni.

Klimov nu era un taciturn. Îi plăcea cu precădere să vorbească despre copilăria lui. Tatăl său fusese muncitor la uzina Putilov. Chiar şi el, strungar policalificat, predase lecţii înainte de război la şcoala profesională a uzinei. Serioja şi-a amintit amuzat momentul cînd Klimov a povestit cum un elev al şcolii se înecase cu un şurub, începuse să se înăbuşe, ba chiar se învineţise, iar el, Klimov, pînă să vină Salvarea, a scos cu un cleşte plat şurubul din gîtul elevului.

Dar, o dată, Serioja l-a văzut pe Klimov după ce se îmbătase cu şnaps nemţesc luat ca pradă – era atît de cumplit, încît pînă şi Grekov părea a-şi fi pierdut cumpătul în faţa lui.

Cel mai neglijent om din casă era locotenentul de artilerie Batrakov. El nu-şi curăţa cizmele, iar o pingea îi clămpănea mereu în timpul mersului, încît soldaţii aflau de apropierea lui fără să fie nevoiţi să-şi întoarcă privirile. În schimb, locotenentul îşi ştergea de zeci de ori pe zi ochelarii cu o cîrpă de catifea. Aceşti ochelari nu i se potriveau, iar Batrakov avea impresia că praful şi fumul de la explozii le întunecă lentilele. În cîteva rînduri, Klimov îi adusese ochelari luaţi de la nemţii ucişi. Dar Batrakov n-avea noroc – ramele erau bune, însă lentilele nu corespundeau.

Înainte de război, Batrakov predase matematica la o şcoală tehnică, se distingea printr-o mare încredere în sine şi vorbea cu aroganţă despre elevii ignoranţi.

I-a improvizat lui Serioja un examen la matematică şi acesta s-a făcut de ruşine. Locatarii casei au început atunci să rîdă, ameninţîndu-l pe Şapoşnikov că-l vor lăsa repetent.

Odată, în timpul unui atac aerian german, cînd ai fi zis că nişte ciocănari demenţi băteau în piatră, pămînt şi fier cu gigantice baroase, Grekov îl văzuse pe Batrakov şezînd pe ce mai rămăsese dintr-o casă a scărilor şi citind o carte oarecare.

Grekov spusese:

— Nu, nemţii n-or să reuşească nici pe dracu’. Păi spuneţi şi voi, ce-ar putea face ei cu un prost ca ăsta?

Tot ce întreprindeau nemţii le stîrnea locatarilor casei nu sentimentul groazei, ci o condescendentă atitudine ironică. „Ia te uită ce-şi mai dă silinţa friţul“, „Ia te uită, ia te uită ce-

au mai născocit huliganii ăştia…“ „Măi, ce prost, văzuşi unde-şi lasă bombele?…“

Batrakov era în relaţii de prietenie cu comandantul plutonului de genişti, Anţiferov, om de patruzeci de ani, căruia-i plăcea să vorbească de bolile lui cronice – fenomen rar întîlnit pe front, căci sub foc ulcerele şi nefritele se vindecau de la sine.

Dar Anţiferov continua să sufere în infernul din Stalingrad de numeroasele boli care se cuibăriseră în trupul său voluminos. Doctorul neamţ nu-l lecuia.

Acest om bucălat, cu capul rotund atins de pleşuvie, cu ochi rotunzi, arăta fantastic de nefiresc cînd, iluminat de reflexele sinistre ale incendiilor, sorbea în tihnă ceai împreună cu pionierii lui. Şedea de obicei desculţ, căci încălţat îl supăra bătătura de la un picior, şi fără veston, căci îi era mereu cald. Sorbea ceai fierbinte dintr-o ceaşcă cu floricele albastre, îşi ştergea cu o batistă imensă chelia, ofta, zîmbea şi din nou se pornea să sufle în ceaşcă, unde posacul soldat Leahov, cu capul înfăşurat într-un bandaj, îi turna mereu cîte o ţîşnitură clocotită de apă stătută dintr-un enorm ceainic afumat. Uneori, Anţiferov, fără să-şi încalţe cizmele, se căţăra bombănind nemulţumit pe o movilă de cărămizi, ca să vadă ce se mai petrece în lumea largă. Stătea acolo desculţ, fără veston, fără bonetă, semănînd cu un ţăran ieşit în pragul casei pe o furibundă ploaie torenţială ca să-şi cerceteze din ochi gospodăria.

Pînă la război lucrase ca şef de şantier. Acum, experienţa lui de constructor dobîndise cumva un semn invers. Mintea îi era mereu preocupată cu modalităţi de distrugere a unor case, pereţi, planşee de prin subsoluri.

Principalul obiect al convorbirilor lui Batrakov cu genistul îl constituiau problemele de filozofie. Pentru Anţiferov, care trecuse de la construcţie la distrugere, apăruse necesitatea de a da un sens teoretic acestei treceri neobişnuite.

Uneori, discuţiile lor coborau din înălţimile filozofice – care este scopul vieţii, s-o fi aflînd putere sovietică în lumile stelare şi în ce constă superioritatea structurii mentale a bărbatului faţă de structura mentală a femeii – la relaţiile obişnuite, de viaţă.

Aici, printre ruinele Stalingradului, totul era altfel, şi înţelepciunea atît de necesară oamenilor era adesea de partea neîndemînaticului Batrakov.

— Mă crezi, Vania, spunea Anţiferov adresîndu-se artileristului, eu prin tine am început să înţeleg cîte ceva. Mai înainte, socoteam că înţeleg tot mecanismul pînă la capăt –

cine are nevoie de o jumătate de votcă şi o gustare, cui să-i procur anvelope noi pentru maşină şi cui să-i vîr pur şi simplu un sutar.

La rîndul său, Batrakov, care considera la modul serios că tocmai el, cu raţionamentele lui tulburi, şi nu Stalingradul îi dezvăluise lui Anţiferov o nouă atitudine faţă de oameni, răspundea condescendent:

— Da, stimabile, putem în general şi la modul absolut să regretăm că nu ne-am întîlnit înainte de război.

Iar undeva la subsol hălăduia infanteria, adică aceia care respingeau asaltul nemţilor şi chiar treceau ei înşişi la contraatac, acţionînd la comenzile strigate cu glas pătrunzător de Grekov.

Infanteria o conducea sublocotenentul Zubariov, care înainte de război învăţase canto la conservator. Uneori, noaptea, se furişa pînă aproape de casele ocupate de nemţi şi începea să cînte fie *O, nu mă trezi, suflare a primăverii*, fie aria lui Lenski[95].

Zubariov evita să răspundă cînd era întrebat de ce se caţără tocmai pe grămezile acelea de cărămidă şi cîntă riscînd să fie omorît. Dar poate că aici, unde duhoarea de cadavru plutea zi şi noapte în aer, el voia să demonstreze nu numai sieşi şi tovarăşilor săi, dar şi duşmanilor că puternicele forţe distructive nu vor izbuti niciodată să ucidă farmecul vieţii.

Cum e cu putinţă să trăieşti şi să ai habar de Grekov, Kolomeiţev, Poleakov, Klimov, Batrakov, de bărbosul Zubariov?

Pentru Serioja, care trăise toată viaţa într-un mediu intelectual, a devenit evident faptul că bunica lui, care întotdeauna susţinea că oamenii simpli, truditori sînt oameni buni, avusese dreptate.

Numai că el, care acum se mai isteţise, a reuşit să sesizeze o greşeală a bunicii: ea îi considera totuşi simpli pe oamenii simpli.

Or, în casa 6 bis oamenii nu erau deloc simpli. Odată, Grekov îl uluise pe Serioja cu următoarele cuvinte:

— Nu se poate ca omul să fie condus precum o oaie. Lenin, cît de înţelept a fost, nici el n-a înţeles treaba asta. O revoluţie se face pentru ca omul să nu fie condus de nimeni. Pe cînd Lenin spunea: „Mai înainte aţi fost conduşi prosteşte, pe cînd eu am s-o fac înţelepţeşte“.

Niciodată nu auzise el ca NKVD-iştii, care în anul 1937 uciseseră zeci de mii de oameni nevinovaţi, să fie condamnaţi cu atîta îndrăzneală.

Niciodată nu-i auzise pe oameni vorbind cu atîta durere despre năpastele şi chinurile ce au căzut pe capul ţărănimii în perioada colectivizării totale. Principalul orator pe aceste teme era administratorul casei, Grekov, dar adesea şi Kolomeiţev, şi Batrakov iniţiau asemenea discuţii.

Acum, în adăpostul statului-major, fiecare minut petrecut în afara casei 6 bis i se părea lui Serioja chinuitor de lung. I se părea absurd să asculte discuţii despre organizarea plantoanelor, despre chemări la şefii de secţii.

A început să-şi imagineze ce fac în acel moment Poleakov, Kolomeiţev, Grekov.

Seara, într-un moment de acalmie, iarăşi vor aduce cu toţii vorba despre radiotelegrafistă.

Căci Grekov, dacă se va hotărî, cu nimic nu va putea fi oprit, chiar dacă Buddha sau Ciuikov însuşi l-ar ameninţa.

Locatarii casei erau nişte oameni minunaţi, puternici, temerari. Cu siguranţă, Zubariov şi-a lansat ariile şi în noaptea asta… Iar ea şade acolo neajutorată, aşteptîndu-şi soarta.

„Am să-l omor!“ gîndi el, numai că nu prea înţelegea limpede pe cine anume avea să omoare.

Cum să se priceapă el, care nu sărutase niciodată o fată, pe cînd diavolii ăştia au experienţă şi cu siguranţă o vor amăgi, o vor zăpăci.

Auzise multe istorioare despre surori medicale, telefoniste, telemetriste şi instrumentiste, eleve de şcoală care, împotriva voinţei lor, au devenit „saltele“ ale unor comandanţi de regimente sau de divizioane. Dar aceste istorioare nu-l tulburau şi nu-l preocupau.

Se uită la uşa adăpostului. Cum de pînă atunci nu-i trecuse prin minte ca, fără să întrebe pe nimeni, să se ridice şi să pornească la drum?

Se ridică, deschise uşa şi porni.

Dar tocmai atunci ofiţerul operativ de serviciu pe statul-major a primit un telefon: la indicaţia şefului secţiei politice, Vasiliev, se cerea ca soldatul din casa încercuită să fie trimis de urgenţă la comisar.

Povestea lui Daphnis şi Chloe mişcă necontenit inimile oamenilor, nu doar pentru că dragostea lor s-a născut sub un cer albastru, printre vrejurile viţei-de-vie.

Povestea lui Daphnis şi Chloe se repetă mereu, pretutindeni – şi într-un subsol înăbuşitor, trăsnind a peşte prăjit, şi într-un buncăr dintr-un lagăr de concentrare, şi în ţăcănitul abacurilor dintr-o instituţie contabilicească, şi în negura prăfoasă a unei secţii de filatură.

Tocmai această poveste s-a ivit din nou şi aici, printre ruine, sub urletul bombardierelor germane în picaj, acolo unde oamenii îşi hrăneau trupurile murdare şi asudate nu cu nectar, ci cu cartofi putrezi şi apă dintr-un cazan ruginit de la uzina termică; s-a ivit acolo unde nu exista linişte meditativă, ci doar cărămizi sparte, bubuit continuu şi miasme.

62

Bătrînul Andreev, care lucra ca paznic la StalGRES, a primit printr-un concurs de împrejurări un bilet din Leninsk: nora îi scria că Varvara Aleksandrovna a murit de pneumonie.

După vestea morţii soţiei sale, Andreev a devenit cu totul posac, trecea rar pe la familia Spiridonov, iar seara şedea la intrarea în căminul pentru muncitori, privea ţîşniturile luminoase din ţevile tunurilor şi sclipirile proiectoarelor pe cerul înnorat. Uneori, cei din cămin îi vorbeau, însă el tăcea. Atunci, crezînd că bătrînul nu aude bine, cel care-i vorbise repeta cu glas mai tare întrebarea, iar bătrînul răspundea:

— Aud, aud, doar nu sînt surd, apoi iarăşi amuţea.

Moartea soţiei l-a zdruncinat. Pîn-atunci, viaţa lui se oglindise în viaţa soţiei, tot ceea ce se petrecuse cu el, rău şi bun, starea lui sufletească veselă şi tristă existau reflectate în sufletul Varvarei Aleksandrovna.

În timpul unui bombardament puternic, cînd explodau bombe de cîte o tonă, Pavel Andreevici, uitîndu-se la valul de pămînt şi de fum ce se înălţa între secţiile uzinei, gîndise: „Eh, dac-ar vedea şi baba mea… Ah, Varvara, aşa ceva mai rar…“.

Iar ea nici măcar nu mai era, în timpul acela, printre cei vii.

I se părea că ruinele clădirilor zdrobite de bombe şi proiectile, curtea răscolită în lung şi-n lat – grămezi de pămînt, de fier contorsionat, fum amar, jilav şi flacăra gălbui-verzuie, şerpuitoare de la izolatoarele de ulei incendiate – sînt expresia vieţii lui, ceea ce-i mai rămăsese pînă la suflarea de pe urmă.

Oare el să fi fost cel care cîndva şezuse într-o odaie luminoasă, luîndu-şi gustarea de dimineaţă înainte de a pleca la muncă, în timp ce soţia stătea alături şi îl privea întrebător: să-i mai pună ceva în farfurie?

Da, i-a mai rămas doar să moară de unul singur.

Apoi, deodată, şi-o amintea tînără, cu mîinile arse de soare, cu ochii ei şăgalnici.

Asta e, va veni el ceasul, că nu-i cine ştie cît de departe.

Într-o seară a coborît încet pe treptele scîrţîitoare în adăpost la Spiridonovi. Stepan Fiodorovici l-a privit în faţă pe bătrîn şi l-a întrebat:

— Nu te simţi bine, Pavel Andreevici?

— Dumneata eşti încă tînăr, Stepan Fiodorovici, i-a răspuns Andreev. Ai mai puţină putere şi te-i mai domoli. Cît despre mine, mi-ajung ele puterile: oi răzbi şi singur.

Vera, care în acel timp spăla o strachină, s-a uitat peste umăr la bătrîn, neînţelegînd la început sensul cuvintelor lui.

Bătrînul însă, vrînd să schimbe vorba, căci n-avea nevoie de compătimirea nimănui, a spus:

— Ar fi timpul, Vera, să pleci, că aici nu există spital, numai tancuri şi avioane.

Ea a zîmbit, ridicîndu-şi a neputinţă mîinile ude.

Iar Spiridonov a intervenit cu supărare în glas:

— De-acum şi necunoscuţii, de îndată ce se uită la ea, îi spun că-i timpul să se mute pe celălalt mal. Ieri a venit membrul Consiliului Militar al armatei de aici, a intrat la noi în adăpost, s-a uitat la Vera, n-a zis nimic, iar cînd să urce în maşină, a început să mă certe: Dumneata ce, zice, nu eşti părinte, vrei s-o trecem noi pe o vedetă blindată peste Volga? Dar ce pot face eu: nu vrea şi pace.

Vorbea repede, legat, aşa cum vorbesc oamenii care zi de zi discută pe aceeaşi temă. Andreev se uita la mîneca hainei, cu o veche cîrpitură care se rărise, şi tăcea.

— Şi-apoi ce scrisori se pot primi aici? continuă Stepan Fiodorovici. Ce, aici e vreo poştă? De cîtă vreme ne aflăm aici, n-am primit nici cea mai mică veste, nici de la bunica ei, nici de la Jenia, nici de la Liudmila… Unde-o fi Tolea, unde-o fi Serioja, parcă de aici poţi afla ceva?

La care Vera spuse:

— Uite că Pavel Andreevici a primit totuşi o scrisoare.

— Da, o înştiinţare de deces a primit. Stepan Fiodorovici se sperie de propriile cuvinte şi începu să vorbească enervat, arătînd cu mîna la pereţii strîmţi ai adăpostului, la perdeaua ce îngrădea patul Verei: Cum să poată trăi ea aici, doar e fată, e femeie. Aici întruna se foiesc bărbaţi, zi şi noapte, cînd muncitori, cînd paza militarizată, e ticsit de lume, toţi fac gălăgie, fumează.

Andreev adăugă:

— Dumitale de copilaş să-ţi fie milă, că aici se prăpădeşte.

— Gîndeşte-te numai ce s-ar întîmpla dacă deodată ar pătrunde nemţii aici! Ce-o să fie atunci? o întrebă Stepan Fiodorovici.

Vera tăcea.

Se încredinţa singură că Viktorov avea să intre pe poarta dărîmată a uzinei şi îl va zări, din depărtare, în costumul de zbor şi cu cizmele lui de pilot, cu porthartul la şold.

Ieşea des în şosea ca să se uite, nu cumva vine?

Soldaţii care treceau în camioane o strigau:

— Hei, fetişcano, pe cine aştepţi? Şezi colea cu noi.

Pentru o clipă, ea se înveselea şi le răspundea:

— Camionul nu mă ţine şi pe mine.

Cînd treceau pe deasupra avioane sovietice, se uita după cele de vînătoare, care zburau jos peste StalGRES, încît i se părea că dintr-o clipă în alta îl va distinge, îl va recunoaşte pe Viktorov.

Ba odată, un avion de vînătoare, trecînd peste uzină, mişcase din aripi în chip de salut şi Vera a început să strige ca o pasăre ajunsă la disperare, a pornit în goană, poticnindu-se, a căzut şi cîteva nopţi la rînd după acea cădere au durut-o şalele.

Spre sfîrşitul lui octombrie a văzut o luptă aeriană deasupra uzinei; lupta nu s-a decis în nici un fel, avioanele sovietice au dispărut în nori, iar cele nemţeşti, desfăşurîndu-se, au plecat spre vest. Iar Vera stătea privind spre cerul acum pustiu şi în ochii ei era o atît de nebunească încordare, încît un montator care tocmai trecea prin curte a întrebat-o:

— Tovarăşă Spiridonova, ce-i cu dumneavoastră, aţi fost cumva rănită?

Continua să creadă că se va întîlni cu Viktorov chiar aici, la StalGRES, dar i se părea că dacă i-ar spune asta tatălui ei, soarta se va supăra pe ea şi le va împiedica întîlnirea. Uneori, convingerea ei era atît de mare, încît se apuca degrabă să coacă plăcinte de secară cu cartofi, mătura la iuţeală podeaua, schimba locul unor lucruri, curăţa încălţările murdare… Alteori, şezînd împreună cu tatăl ei, deodată asculta cu atenţie şi spunea:

— Ia stai, că mă întorc îndată. Şi, aruncîndu-şi paltonul pe umeri, urca din bordei la suprafaţă, se uita împrejur dacă nu cumva în curte se vede vreun pilot care întreabă cum se poate ajunge la familia Spiridonov.

Nici măcar o dată nu i-a trecut prin cap, fie chiar şi pentru o clipă, gîndul că el ar fi putut s-o uite. Era convinsă că Viktorov se gîndeşte zi şi noapte la ea, tot atît de intens şi de neîntrerupt ca şi ea la el.

Uzina era aproape zilnic supusă tirului unor tunuri grele germane – nemţii deveniseră mai îndemînatici, îşi reglaseră tragerile şi izbeau precis cu proiectilele în zidurile secţiilor, încît mereu tunetul exploziilor cutremura pămîntul. Adesea treceau bombardiere nomade, izolate şi lansau bombe. Messer-urile, lăsîndu-se aproape de pămînt, slobozeau rafale de mitralieră cînd treceau pe deasupra uzinei. Iar pe colinele din depărtare se iveau uneori tancuri germane şi atunci se auzea distinct pîrîitul focurilor de puşti şi mitraliere.

Stepan Fiodorovici părea a se fi obişnuit cu tirurile şi bombardamentele, după cum şi ceilalţi lucrători ai uzinei păreau a se fi obişnuit cu ele, dar atît el, cît şi ei, tot obişnuindu-se, în acelaşi timp îşi pierdeau rezervele de forţe sufleteşti, iar uneori pe Spiridonov îl cuprindea un sentiment de secătuire, îi venea să se culce pe pat, să-şi tragă pufoaica peste cap şi să zacă aşa, fără a se clinti, fără a deschide ochii. Uneori se îmbăta. Alteori îi venea să tragă o fugă pînă pe malul Volgăi, să treacă înspre Tumak şi să pornească prin stepa de pe malul stîng fără să-şi întoarcă nici măcar o dată privirea spre StalGRES, să accepte ruşinea dezertării, numai să nu mai audă îngrozitorul urlet al proiectilelor şi bombelor nemţeşti. Cînd a reuşit să ia legătura cu Moscova, prin telefonul direct de la statul-major al Armatei a 64-a, care se afla în apropiere, iar locţiitorul comisarului poporului i-a spus: „Tovarăşe Spiridonov, transmiteţi un salut din Moscova eroicului colectiv pe care îl conduceţi“, el s-a simţit stînjenit – ce eroism mai e şi ăsta? Între timp, pe aici circulau insistent zvonuri că nemţii pregătesc un atac aerian masat asupra uzinei, promiteau că o vor pisa cu monstruoase bombe de cîte o tonă. La auzul acestor zvonuri i se răceau mîinile şi picioarele. Ziua, ochii i se uitau mereu pieziş înspre cerul cenuşiu – nu apar cumva? Iar noaptea se întîmpla să sară brusc, năzărindu-i-se vuietul hoardelor aeriene germane care se apropiau. De spaimă, spatele şi pieptul i se jilăveau de sudoare.

Evident, nu numai el îşi tocise nervii. Inginerul-şef Kamîşov îi spusese odată: „Nu mai am putere, mi se tot năzare cîte o drăcovenie, mă uit la şosea şi mă gîndesc: Eh, ce-ar fi s-o iau la sănătoasa?“. Iar organizatorul de partid din partea C.C.-ului, Nikolaev, intrase la el cu o seară înainte şi îl rugase: „Toarnă-mi, Stepan Fiodorovici, un pahar de votcă. Pe-a mea am isprăvit-o şi nu ştiu cum se face, dar fără antibombina asta, în ultima vreme nu pot deloc să dorm“. Turnîndu-i votcă lui Nikolaev, el spusese: „Cît trăieşti, tot înveţi. Ar fi trebuit să-mi aleg o specialitate ale cărei utilaje se evacuează cu uşurinţă, pe cînd aici, după cum vezi,

turbinele au rămas, iar noi stăm pe lîngă ele. În schimb, oamenii de la alte uzine de mult se plimbă prin Sverdlovsk“.

Căutînd s-o convingă pe Vera să plece, îi spusese odată:

— Pur şi simplu mă minunez, oamenii vin la mine şi cer sub orice pretext s-o şteargă de aici, iar pe tine caut să te conving cu frumosul şi nu vrei să pleci. Mie, dacă mi s-ar permite, un minut n-aş mai rămîne.

— Eu pentru tine rămîn, i-a răspuns ea cu asprime. Fără mine, ţi-ai bea de tot minţile.

Dar, desigur, Stepan Fiodorovici nu se mărginea doar să tremure de frica focului nemţesc. La StalGRES existau şi îndrăzneală, şi muncă grea, şi rîsete, şi glume, ca şi sentimentul nesăbuit al unui destin implacabil.

Vera era mereu chinuită de griji pentru copilul ei. Nu cumva se va naşte bolnav, nu-i va dăuna faptul că ea trăieşte într-un bordei înăbuşitor, cu aerul îmbîcsit de fum, şi că în fiecare zi pămîntul se cutremură în timpul bombardamentului? În ultima vreme avea adesea greţuri, ameţeli. Cît de trist şi sperios, cît de amărît trebuie să se nască un copil, dacă ochii mamei lui văd tot timpul ruine, foc, pămînt răscolit, iar pe cerul cenuşiu, avioane cu cruci negre. Poate că el chiar aude răgetul exploziilor, poate că micuţul lui trup chircit încremeneşte în urletul bombelor şi căpşorul i se ascunde între umeri.

Dar pe lîngă ea treceau în goană oameni în paltoane soioase, murdare, încinse cu centuri soldăţeşti din foaie de cort; îi făceau din mers semne cu mîna, zîmbeau şi strigau:

— Vera, cum o duci? Vera, nu-i aşa că te gîndeşti la mine?

Simţea gingăşia pe care oamenii o manifestau faţă de ea, o viitoare mamă. Poate că micuţul simte şi el această gingăşie, iar inima lui va fi curată şi bună.

Uneori intra în secţia mecanică, unde se reparau tancuri. Acolo lucrase cîndva Viktorov. Încerca să ghicească la care strung stătuse el. Căuta să şi-l imagineze în haine de lucru sau în uniforma de zbor, dar el întotdeauna îi apărea în halat de spital, aşa cum îl cunoscuse.

În secţie o ştiau nu numai muncitorii uzinei, ci şi tanchiştii de la baza armatei, dar ei nu se puteau deosebi prin nimic: atît lucrătorii uzinei, cît şi lucrătorii de pe cîmpul de luptă arătau absolut la fel – în pufoiace mînjite de ulei, cu căciuli boţite şi cu mîinile negre.

Vera era absorbită de gîndurile ei la Viktorov şi la copil, a cărui existenţă o simţea zi şi noapte, iar neliniştea în legătură cu bunica, mătuşa Jenia, Serioja şi Tolea i se

depărtase din inimă; doar cînd se gîndea la ei o cuprindea aleanul.

Noaptea i se făcea dor de mama ei răposată, o chema, i se jeluia, o ruga s-o ajute şi şoptea: „Mămico, draga mea, ajută-mă“.

În acele momente se simţea secătuită de puteri, slabă, cu totul altfel decît în clipele în care îi spunea cu calm tatălui ei:

— Nu mă mai ruga. N-am să plec nicăieri de aici.

63

Odată, la masa de prînz, Nadia a rostit gînditoare:

— Lui Tolea îi plăceau mai mult cartofii fierţi decît cei prăjiţi.

Liudmila Nikolaevna a spus:

— Mîine el va împlini exact nouăsprezece ani şi şapte luni.

Iar seara a zis:

— Cît s-ar supăra Marusia dac-ar afla despre bestialităţile săvîrşite de fascişti la Iasnaia Poliana!

Dar curînd sosi Aleksandra Vladimirovna de la o şedinţă la uzină şi îi spuse lui Strum, în timp ce acesta o ajuta să-şi dezbrace paltonul:

— E o vreme minunată, Vitea. Aerul e uscat, geros. Mama dumitale zicea: un aer îmbătător, ca vinul.

Strum îi răspunse:

— Iar despre varza murată mama spunea: e ca strugurii.

Viaţa înainta asemenea unui colos de gheaţă plutind pe mare; partea lui de sub apă, lunecînd prin bezna rece, dădea stabilitate părţii de deasupra, care respingea valurile, asculta zgomotul şi plescăitul apei, respira…

Mai demult, cînd tinerii din familiile cunoscute intrau la aspirantură, îşi susţineau disertaţiile, se îndrăgosteau, se căsătoreau, un sentiment de melancolie se adăuga la felicitările şi conversaţiile de familie.

Acum, cînd Strum afla de pieirea în război a unui cunoscut, era ca şi cînd ar fi murit o parte vie din el, îi pălea roşeaţa din obraji. Dar în vuietul vieţii se perpetua glasul celui dispărut.

Numai că vremea de care erau legate cugetul şi sufletul lui Strum era îngrozitoare; era o vreme care se ridicase

împotriva femeilor şi a copiilor. Căci, iată, în familia lui ea ucisese două femei şi un tînăr, aproape un copil.

Îşi amintea adesea nişte versuri ale poetului Mandelştam[96], auzite cîndva de la o rudă a lui Sokolov, istoricul Madiarov:

Veacul –
vînător de lupi,
de umeri mă
înşfacă,
dar eu nu-s lup
prin sîngele ce-
l port în vine…

Însă veacul acesta era timpul său, odată cu el a trăit, de el va fi legat chiar şi după moarte.

Lucrarea lui, ca şi mai înainte, mergea prost.

Experienţele, începute încă înainte de război, nu dădeau rezultatele prezise de teorie.

În amestecul pestriţ al datelor experimentale, în îndărătnicia cu care acestea contraziceau teoria se vădea un haos descurajant, o adevărată absurditate.

La început fusese convins că pricina nereuşitei lui se află în imperfecţiunea experimentelor, în lipsa unei aparaturi noi. Se supăra pe colaboratorii laboratorului, căci i se părea că nu consacră suficiente forţe muncii, lăsîndu-se distraşi de problemele existenţei zilnice. Dar aici nu era vorba de faptul că talentatul, veselul şi simpaticul Savostianov făcea în permanenţă tot soiul de manevre pentru a obţine un talon pentru votcă sau că atotcunoscătorul Markov ţinea lecţii în orele de lucru ori îi lămurea pe colaboratori ce alocaţie primeşte un academician sau altul şi cum se împarte raţia respectivului academician între cele două foste soţii ale sale şi cea de-a treia soţie, cea actuală, nici de faptul că Anna Naumovna povestea cu o insuportabilă amănunţime despre relaţiile ei cu proprietăreasa apartamentului.

Gîndirea lui Savostianov era ageră, clară. Markov continua să-l incite prin vastitatea cunoştinţelor, prin capacitatea lui artistică de a organiza cele mai pretenţioase experimente, prin logica lui imperturbabilă. Iar Anna Naumovna, deşi locuia într-o friguroasă debara de trecere, lucra cu o îndîrjire şi cu o conştiinciozitate ce păreau a depăşi limitele omeneşti. Şi, la fel ca mai înainte, Strum se considera mîndru de faptul că Sokolov lucrează împreună cu el.

Dar nici precizia în respectarea condiţiilor stabilite pentru experienţe, nici determinările de control, nici repetatul calibraj al contoarelor nu aduceau claritate în lucrare. Haosul cotropise întregul proces de cercetare referitoare la o sare organică de metal greu, supusă acţiunii unei iradieri supradure. Acest firişor de pulbere de sare Strum şi-l imagina ca pe un pitic care şi-a pierdut buna-cuviinţă şi raţiunea – piticul acesta, cu căciuliţa alunecată pe-o ureche, se schimonosea şi făcea gesturi licenţioase, dînd cu tifla în obrazul sever al teoriei. La crearea acestei teorii îşi dăduseră concursul fizicieni de renume mondial, aparatul ei matematic era ireproşabil, materialul experimental, acumulat de-a lungul cîtorva decenii în vestite laboratoare din Germania şi Anglia, se încadra în teorie fără nici o dificultate. Cu puţină vreme înainte de război, se efectuase la Cambridge un experiment ce trebuia să confirme comportarea prezisă de teorie a unor particule în condiţii deosebite. Succesul acestui experiment constituise un suprem triumf al teoriei. El i se păruse lui Strum la fel de poetic şi de înălţător ca şi experimentul care confirmase devierea, prezisă de teoria relativităţii, a unui fascicul de lumină venit de la o stea în cîmpul de gravitaţie al Soarelui. Un atentat împotriva teoriei i se părea la fel de absurd ca şi încercarea unui soldat de a smulge epoleţii auriţi de pe umerii unui mareşal.

Dar piticul continua să se hlizească şi să-i dea cu tifla, fără a exista vreun chip de a-l domoli. Cu puţin timp înainte ca Liudmila Nikolaevna să fi plecat la Saratov, lui Strum i-a venit ideea că ar fi posibil să extindă limitele teoriei, numai că pentru aşa ceva, ce-i drept, ar fi trebuit să se enunţe două ipoteze arbitrare şi să se îngreuneze considerabil aparatul matematic.

Noile ecuaţii se refereau la acea ramură a matematicii în care excela Sokolov. Strum l-a rugat să-i vină în ajutor, întrucît el nu se simţea suficient de sigur în acest domeniu. Sokolov a reuşit destul de rapid să elaboreze noile ecuaţii pentru o teorie lărgită.

Se părea că problema e rezolvată – datele experimentale încetaseră să contrazică teoria. Strum era bucuros de acest succes, îl felicita pe Sokolov. Acesta îl felicita pe Strum, însă neliniştea şi insatisfacţia continuau să-l chinuie.

Curînd a fost din nou copleşit de apatie.

Îi spuse lui Sokolov:

— Am observat, Piotr Lavrentievici, că seara, cînd Liudmila Nikolaevna se ocupă cu cîrpitul ciorapilor, îmi piere buna dispoziţie. Asta mi-aduce aminte de noi amîndoi –

am tot cîrpit împreună teoria cu fire de altă culoare, făcînd o treabă grosolană. Ocupaţie de nimic.

Îşi zgîndărea mereu îndoielile. Din fericire, nu era capabil să se înşele singur, simţind instinctiv că autoconsolarea duce la înfrîngere.

Extinderea teoriei nu era o soluţie. Cîrpită, ea îşi pierdea echilibrul lăuntric, ipotezele arbitrare o lipseau de forţă independentă, de viaţă proprie, ecuaţiile ei deveniseră supraîncărcate şi nu era deloc uşor de lucrat cu ele. Se ivise în ea ceva talmudic, convenţional, anemic. Ai fi zis că îşi pierduse musculatura vie, dar noua serie de experimente, pregătită de strălucitul Markov, venea iarăşi în contradicţie cu ecuaţiile elaborate. Pentru a explica această nouă contradicţie ar fi trebuit să se elaboreze o nouă ipoteză arbitrară, să se proptească din nou teoria cu beţe de chibrituri şi aşchioare.

— O tîmpenie, şi-a zis Strum. A înţeles că urmase o cale greşită.

Primise o scrisoare de la inginerul Krîmov. Acesta îi scria că lucrarea de turnare şi strunjire a aparaturii comandate de el va trebui să fie amînată pentru un timp, întrucît uzina e aglomerată cu comenzi militare – după cît se aprecia, livrarea aparaturii avea să întîrzie cu o lună şi jumătate, chiar două, faţă de termenul stabilit.

Dar această scrisoare nu l-a supărat, el nu mai aştepta cu nerăbdarea dinainte noua aparatură; nu era convins că ea va reuşi să aducă modificări în rezultatele experimentelor. În schimb, în unele momente îl cuprindea un sentiment de răutate şi atunci îşi dorea să primească aparatura cît mai repede, ca să se convingă definitiv că bogatul şi extinsul material rezultat din experimente contrazice definitiv şi irevocabil teoria.

Nereuşita lucrării se lega, în conştiinţa lui, de amărăciunile personale, totul se contopise într-o existenţă cenuşie, lipsită de orizont.

Această stare depresivă dura de săptămîni, el devenise irascibil, începuseră să-l intereseze mărunţişurile casnice, se amesteca în treburile de la bucătărie şi se mira mereu cum de Liudmila cheltuieşte atîţia bani.

Începuse să-l preocupe disputa Liudmilei cu proprietarii apartamentului, care pretindeau o plată suplimentară pentru folosirea şopronului de lemne.

— Ei, cum merg tratativele cu Nina Matveevna? întreba el şi, după ce asculta relatarea Liudmilei, spunea: Ah, drace, ordinară muiere.

Acum nu se mai gîndea la legătura ştiinţei cu viaţa oamenilor şi dacă ea reprezintă fericirea sau nenorocirea lumii. Pentru asemenea gînduri, ar fi trebuit să se simtă stăpîn, biruitor. Dar el, în aceste zile, avea impresia despre sine că e o calfă nepricepută.

I se părea că niciodată n-o să poată lucra ca mai înainte, durerea suferită îi anihilase puterea de investigare.

Înşira în memorie numele unor fizicieni, matematicieni, scriitori, ale căror lucrări fundamentale fuseseră elaborate în anii tinereţii; după ce au depăşit 35-40 de ani, aceştia n-au mai creat nimic semnificativ. Dar aveau cu ce să se mîndrească, pe cînd el urma să-şi trăiască traiul fără să fi realizat în tinereţe un lucru de care să-şi poată aminti tot restul vieţii. Galois[97], care determinase pentru un secol căile de dezvoltare a matematicii, a murit la douăzeci şi unu de ani, Einstein, la douăzeci şi şase, publicase lucrarea *Asupra electrodinamicii corpurilor în mişcare.* Hertz a murit fără să atingă vîrsta de patruzeci de ani. Ce prăpastie se afla între destinul acestor oameni şi Strum!

Îi spusese lui Sokolov că ar vrea să întrerupă pentru un timp lucrările de laborator. Dar Piotr Lavrentievici considera că lucrul trebuie continuat; aştepta multe de la noua aparatură. Strum însă chiar uitase să-i spună atunci, pe dată, despre scrisoarea primită de la uzină.

Viktor Pavlovici îşi dădea seama că soţia lui ştie de eşecurile acestea, şi totuşi nu aduce vorba despre munca lui.

Ea nu manifesta atenţie faţă de ceea ce era esenţial în viaţa lui, în schimb, găsea destulă vreme pentru gospodărie, pentru conversaţii cu Maria Ivanovna, pentru dispute cu proprietara apartamentului, pentru ca să-i coasă Nadiei o rochie, pentru întîlniri cu soţia lui Postoiev. Era tare supărat pe Liudmila Nikolaevna, fără să înţeleagă în ce stare se afla ea.

I se părea că soţia lui revenise la viaţa ei obişnuită, cînd, de fapt, ea făcea tot ce-i stătea în obicei tocmai pentru că erau treburi curente şi nu-i cereau puteri sufleteşti care acum îi lipseau.

Fierbea supă cu tăiţei şi vorbea despre ghetele Nadiei, deoarece ani îndelungaţi se ocupase de treburile casei, iar acum repeta în mod mecanic ceea ce îi intrase în obicei. Dar el nu observa că femeia, în timp ce îşi continua viaţa de mai înainte, nu se implica absolut deloc în ea. Un pieton absorbit de gîndurile sale păşeşte pe drumul lui obişnuit, ocolind gropi, trecînd peste şanţuri, fără să le ia deloc în seamă.

Pentru a vorbi cu soţul ei despre activitatea lui, avea nevoie de o nouă orientare sufletească, cu suport în prezent, de o nouă putere. Ea însă nu avea puterea asta, iar lui Strum i se părea că Liudmila Nikolaevna şi-a păstrat interesul faţă de toate celelalte, numai faţă de munca lui, nu.

Îl supăra faptul că, vorbind despre fiul ei, de obicei amintea situaţii cînd el se arătase prea puţin binevoitor faţă de Tolea. Părea să facă bilanţul relaţiilor băiatului cu tatăl lui vitreg, iar bilanţul acesta nu era în favoarea lui Viktor Pavlovici.

Odată, Liudmila îi spusese mamei sale:

— Cît s-a mai frămîntat, sărăcuţul, că într-o vreme îi apăruseră coşuri pe faţă. Chiar mă ruga să-i fac rost de la cosmeticiană de vreo pomadă. Iar Viktor tot timpul îl lua peste picior.

Chiar aşa fusese în realitate.

Îi plăcea să-l sîcîie din cînd în cînd pe Tolea, şi cînd acesta, întorcîndu-se acasă, îl saluta pe tatăl său vitreg, Viktor Pavlovici avea obiceiul să-l examineze atent pe băiat din priviri, clătina din cap şi rostea gînditor:

— Uite ce-ai mai înmugurit, frăţioare.

În ultima vreme, lui Strum nu-i făcea plăcere să şadă seara acasă. Uneori trecea pe la Postoiev ca să joace o partidă de şah, să asculte puţină muzică – soţia lui Postoiev era o pianistă destul de bună. Alteori trecea pe la Karimov, noua sa cunoştinţă din Kazan. Dar cel mai adesea se afla la Sokolovi.

Îi plăcea mica odaie a acestora, îi plăcea zîmbetul agreabil al ospitalierei Maria Ivanovna şi mai ales îl atrăgeau discuţiile ce aveau loc în jurul mesei.

Dar în timp ce se întorcea seara tîrziu din aceste vizite şi se apropia de casă, urîtul, care se domolise pentru o vreme, îl cuprindea din nou.

64

Fără să mai treacă de la institut pe acasă, Strum s-a dus direct la noua sa cunoştinţă, Karimov, pentru ca împreună cu el să meargă la Sokolov.

Karimov era un om nearătos, ciupit de vărsat. Tenul smead îi sublinia cărunteţea, iar părul cărunt îl făcea să pară şi mai oacheş decît era în realitate.

Omul vorbea corect ruseşte şi numai ascultîndu-l cu multă atenţie puteai sesiza o uşoară nuanţă străină în pronunţie şi în construcţia frazei.

Strum nu mai auzise de numele lui, dar, pe cît se vedea, era cunoscut nu numai în Kazan. Tradusese în limba tătară *Divina comedie*, *Călătoriile lui Gulliver*, iar în ultima vreme lucra la traducerea *Iliadei.*

Ieşind din sala de lectură a universităţii, se vedeau adesea, fără a se fi cunoscut, în încăperea unde se putea fuma. Bibliotecara, o bătrînică neglijent îmbrăcată, vorbăreaţă, cu buzele rujate, îi comunicase lui Strum o mulţime de amănunte despre Karimov – şi că absolvise la Sorbona, şi că are o vilă în Crimeea, unde înainte de război îşi petrecea pe malul mării cea mai mare parte din an. Soţia lui rămăsese împreună cu fiica lor în Crimeea din pricina războiului şi nu are veşti despre ele. Bătrînica îi dăduse lui Strum a înţelege că acest om a trecut, în viaţa lui, prin grele suferinţe care au durat opt ani, dar fizicianul întîmpinase această veste cu o privire nedumerită. Pe cît se părea, bătrînica îi relata şi lui Karimov amănunte despre Strum. Ştiindu-se unul pe altul, ei se simţeau stînjeniţi de faptul că n-au făcut cunoştinţă, însă cînd se întîlneau, nu-şi zîmbeau, ci, dimpotrivă, se încruntau. Toate astea au sfîrşit prin aceea că odată, întîlnindu-se întîmplător în vestibul, amîndoi au izbucnit în rîs şi au intrat în vorbă.

Strum nu ştia dacă pe Karimov îl interesează ce spune el, dar pe el unul îl interesa să vorbească avîndu-l pe acest om ca interlocutor. Din trista lui experienţă, Viktor Pavlovici ştia cît de des se întîmplă să ai de-a face cu un interlocutor ce pare şi inteligent, şi spiritual, dar este, în acelaşi timp, insuportabil de plicticos.

Existau oameni în prezenţa cărora lui îi venea greu să rostească pînă şi un singur cuvînt, glasul îi înlemnea, conversaţia devenea lipsită de sens şi culoare, ca între nişte orbi surdomuţi.

Existau oameni în prezenţa cărora orice cuvînt sincer suna fals.

Existau oameni, vechi cunoştinţe, în prezenţa cărora Strum îşi simţea într-un mod deosebit singurătatea.

Care să fie pricina? De bună seamă faptul că uneori, pe neaşteptate, întîlnea cîte un om – fie el un efemer tovarăş de drum, un vecin de cuşetă sau un participant la o discuţie întîmplătoare – în prezenţa căruia lumea lui interioară îşi pierdea muţenia solitară.

Acum păşeau alături, discutau, iar Strum se gîndea că, de la o vreme, nu mai pomenea nimic despre lucrarea lui ore

întregi, mai ales în timpul conversaţiilor la ceas de seară de la familia Sokolov. Mai înainte nu i se mai întîmplase aşa ceva, căci tot timpul se gîndea la munca lui – în tramvai, în timp ce prînzea, ascultînd muzică, ştergîndu-se dimineaţa pe faţă după ce se spăla.

Probabil că se află într-un greu impas, de vreme ce, dintr-o pornire izvorîtă din subconştient, caută să alunge cît mai departe gîndurile referitoare la munca lui.

— Cum a mers astăzi treaba, Ahmet Usmanovici? întrebă el.

— Creierul nu receptează nimic. Tot timpul m-am gîndit la soţie şi la fetiţă. Cînd mi se pare că totul va fi bine şi am să le văd, cînd mă încearcă presimţirea că au pierit.

— Vă înţeleg.

— Ştiu.

Iar Strum gîndea: ciudat, cu un om pe care-l cunoştea doar de cîteva săptămîni e gata să vorbească despre ceea ce nu vorbeşte nici măcar cu soţia şi cu fiica sa.

65[98]

În mica odaie a familiei Sokolov se adunau seară de seară, în jurul mesei, oameni care la Moscova era puţin probabil să se fi întîlnit.

Sokolov, un om deosebit de talentat, vorbea pe larg despre orice, folosind expresii livreşti. Nu-ţi venea să crezi că se trage din familia unui marinar de pe Volga, atît de şlefuită îi era vorbirea. Un om bun şi sufletist, însă expresia feţei îi era şireată, aspră.

Nu semăna a marinar de pe Volga nici prin faptul că nu bea absolut deloc şi se ferea de curent; de teama infecţiilor, se spăla mereu pe mîini şi îndepărta cu cuţitul coaja pîinii din locurile unde o atingea cu degetele.

Citindu-i lucrările, Strum nu înceta să se minuneze; omul gîndea cu atîta eleganţă şi îndrăzneală, exprima şi demonstra laconic cele mai complexe şi subtile idei, însă la o ceaşcă de ceai îşi întindea atît de plicticos şi de prolix pelteaua.

Lui Strum însuşi, ca de altfel multor oameni crescuţi în mediul intelectual, cărturăresc, îi plăcea să arunce într-o discuţie cuvinte de genul „tîmpenie“, „aiureală“, iar în

conversaţia cu un bătrîn academician să eticheteze vreo damă savantă, cicălitoare, drept „tîrfă“ sau chiar „paţachină“.

Pînă la război, Sokolov nu putea suferi discuţiile pe teme politice. De îndată ce Strum se referea la politică, el amuţea, se închidea în sine sau schimba tema conversaţiei, subliniindu-şi intenţia.

Apăruse la el un fel de stranie supuşenie şi blajinătate faţă de sălbaticele evenimente din perioada colectivizării şi din anul 1937. Făcea impresia că înţelege furia statului ca pe o mînie a naturii sau a unei zeităţi. Lui Strum i se părea că Sokolov crede în Dumnezeu şi că această credinţă îşi găseşte expresia atît în munca lui, cît şi în supusa smerenie faţă de puternicii acestei lumi, în relaţiile lui personale cu oamenii.

Odată, Strum l-a întrebat fără ocol:

— Dumneata crezi în Dumnezeu, Piotr Lavrentievici?

Dar Sokolov s-a încruntat şi n-a răspuns nimic.

Era de mirare că acum, seara, la Sokolov se adunau oameni, discutau pe teme politice, iar el nu numai că răbda asemenea discuţii, ci uneori chiar participa la ele.

Maria Ivanovna, scunduţă, slăbuţă, cu mişcări stîngace de adolescentă, îşi asculta soţul cu un fel de atenţie deosebită. În această înduioşătoare atenţie se îmbinau şi respectul sfios al unei şcolăriţe, şi încîntarea unei femei îndrăgostite, şi solicitudine maternă, condescendentă, şi nelinişte.

Discuţiile porneau, desigur, de la comunicatul militar, apoi deviau departe de război. Totuşi, indiferent despre ce vorbeau oamenii, totul avea legătură cu faptul că nemţii au ajuns pînă la Caucaz şi pînă în regiunile inferioare ale Volgăi.

Dar, în paralel cu gîndurile dezolante la eşecurile militare, dăinuia un sentiment de temeritate oarbă, de nesăbuinţă – eh, de-acuma, fie ce-o fi! De-o fi prăpăd, să fie!

Despre multe discutau ei seara în mica încăpere; se părea că au dispărut pereţii acelui spaţiu limitat, închis, iar oamenii vorbeau într-un chip neobişnuit.

Istoricul Madiarov, buzat, macrocefal, cu pielea turnată parcă dintr-un cauciuc microporos, oacheş-vineţiu – soţul răposatei surori a lui Sokolov –, povestea uneori despre războiul civil ceea ce nu s-a scris în cărţile de istorie: despre ungurul Gavro, comandantul unui regiment internaţional, despre *komkor*-ul Krivoruciko, despre Bojenko, despre tînărul ofiţeraş Şciors[99], cel care ordonase să fie biciuiţi în vagonul lui membrii unei comisii trimise de Sovietul Militar Revoluţionar să facă revizia statului său major. A relatat despre cumplitul şi straniul destin al mamei lui Gavro, o bătrînă ţărancă unguroaică ce nu ştia nici un cuvînt rusesc.

Venise la fiul ei, în URSS, dar după arestarea acestuia, toţi s-au dat brusc înapoi, se temeau de ea, iar femeia, fără a cunoaşte limba, rătăcea ca nebună prin Moscova.

Madiarov vorbea despre vagmaiştri şi subofiţeri în pantaloni stacojii, cu aplicaţii din piele, cu ţestele rase, vineţii, care deveniseră *nacidiv*-i[100] şi *komkor*-i, despre cum aceştia tăiau şi spînzurau, iar apoi, părăsind cavaleria, o luau razna după vreo femeie care le căzuse cu tronc… Tot el povestea despre comisari ai unor regimente şi divizii, cu şepci negre din piele, care citeau *Aşa grăit-a Zarathustra*, de Nietzsche şi-i avertizau pe luptători contra ereziei bakuniniste… Mai povestea despre unii sublocotenenţi ţarişti care deveniseră mareşali şi comandanţi de armată de gradul întîi.

Odată, trecînd la un ton mai scăzut, a spus:

— Asta se întîmpla pe vremea cînd Lev Davîdovici era Lev Davîdovici – iar în ochii lui trişti, aşa cum li se întîmplă grăsanilor înţelepţi şi bolnavi, s-a ivit o expresie deosebită.

Apoi a zîmbit şi a zis:

— La noi în regiment am organizat o orchestră: un amestec de alămuri, instrumente cu coarde şi de-alea care emit sunete prin ciupire. Cînta întotdeauna o singură melodie: „Pe uliţă mergea o mare crocodilă, şi ver-, şi ver-, şi verde ea era…“. În orice ocazii, fie mergînd la atac, fie înmormîntînd eroii, îi dădea mereu cu această „crocodilă“. Pe timpul unei retrageri cumplite, a venit la noi Troţki să ne ridice moralul. Tot regimentul a fost scos de-a valma la miting; era un tîrguşor prăfuit, anost, cîinii lătrau… Se ridicase o tribună în mijlocul pieţei şi ţin minte că era arşiţă, o buimăceală somnolentă, şi numai ce Troţki, purtînd o mare cocardă roşie, a rostit cu ochii scînteietori: „Tovarăşi ostaşi roşii“ – dar aşa, cu un asemenea glas tunător, ca şi cînd o furtună i-a măturat pe toţi… Iar dup-aceea orchestra ne-a tras o „crocodilă“. Ciudată treabă, dar această „crocodilă“ din balalaici, chiar mai mult decît o fanfară reunită ce cîntă *Internaţionala*, m-a scos din minţi, încît eram gata să pornesc pînă şi asupra Varşoviei, ba chiar şi asupra Berlinului, cu mîinile goale…

Madiarov povestea calm, fără grabă. El nu căuta să-i reabiliteze pe acei *nacidiv*-i şi *komkor*-i care mai apoi au fost împuşcaţi ca duşmani ai poporului şi trădători de patrie, nu-l considera nevinovat pe Troţki. Însă după entuziasmul lui faţă de acţiunile lui Krivoruciko şi Dubov, după felul cum pronunţa simplu şi cu respect numele unor comandanţi şi comisari militari nimiciţi în anul 1937, se simţea că nu e

convins că mareşalii Tuhacevski, Bliuher, Egorov, comandantul regiunii militare Moscova, Muralov, comandanţii de armată de rangul doi Levandovski, Gamamik, Dîbenko, Bubnov, că primul locţiitor al lui Troţki, Skleanski şi Unschlicht au fost duşmani ai poporului şi trădători de patrie.

Tonul calm, familiar al vocii lui Madiarov părea neverosimil cînd spunea că puterea de stat a creat un nou trecut, că îşi manevra iarăşi, într-un fel aparte, cavaleria, numea după alte criterii pe eroii unor evenimente deja consumate, destituindu-i pe adevăraţii eroi. Statul deţinea suficientă forţă ca să rejoace ceea ce avusese loc o dată şi pentru vecii vecilor, să prefacă şi să reîntruchipeze granitul, bronzul, cuvîntările care răsunaseră cîndva, să schimbe chiar poziţia unor personaje în fotografiile documentare.

Era cu adevărat o nouă istorie. Pînă şi oamenii vii, care ieşiseră întregi din acele vremi, îşi retrăiau într-un chip nou viaţa deja trăită, se transformau ei înşişi din viteji în nişte laşi, din revoluţionari în agenţi ai unor puteri străine.

Astfel, ascultîndu-l pe Madiarov, se crea impresia că inevitabil avea să survină o logică şi mai puternică, logica adevărului. Niciodată înainte de război nu avuseseră loc asemenea discuţii.

O dată, el chiar a spus:

— Eh, toţi aceşti oameni ar lupta astăzi cu abnegaţie împotriva fascismului, fără să-şi cruţe sîngele. Degeaba i-au vîrît în pămînt…

Inginerul chimist Vladimir Romanovici Artelev, locuitor al oraşului Kazan, era proprietarul locuinţei pe care o închiriase familia Sokolov. Soţia lui Artelev se întorcea spre seară de la serviciu. Cei doi fii ai lui erau pe front. El lucra ca şef de secţie la uzina chimică. Era prost îmbrăcat, nu avea palton şi căciulă, iar ca să nu-i fie frig, purta o caţaveică de molton pe sub un fulgarin cauciucat. Pe cap îşi punea o şapcă mototolită, soioasă, iar cînd pleca la serviciu o trăgea cît mai adînc peste urechi.

Cînd intra la Sokolovi, suflîndu-şi în degetele roşii, amorţite şi zîmbindu-le timid oamenilor ce şedeau la masă, lui Strum i se părea că el nu e proprietarul apartamentului, şef de secţie la o mare uzină, ci un vecin sărac, un oploşit.

Iată, şi în seara asta, cu obrajii lui supţi, neraşi, stătea lîngă uşă, evident temîndu-se ca nu cumva să scîrţîie podeaua de sub el, şi îl asculta pe Madiarov.

Maria Ivanovna, în drum spre bucătărie, s-a apropiat de el şi i-a spus ceva în şoaptă la ureche. El a scuturat speriat din cap, probabil refuzînd mîncarea ce i se oferea.

— Ieri, spunea Madiarov, un colonel care se află aici la tratament îmi povestea că i s-a intentat proces la comisia de partid a frontului deoarece îi trăsese o palmă unui locotenent. În timpul războiului civil, asemenea cazuri n-au existat.

— Bine, dar chiar dumneavoastră spuneaţi că Şciors a biciuit o comisie a Sovietului Revoluţionar, interveni Strum.

— În acel caz, un subordonat a biciuit un organ superior, răspunse Madiarov. E o diferenţă.

— La fel e şi în industrie, spuse Artelev. Directorul nostru îi tutuieşte pe toţi angajaţii, dar ia să-i zici cumva „tovarăşe Şciuriev", că se supără. Trebuie neapărat să-i spui „Leonti Kuzmici". Mai acum cîteva zile l-a înfuriat un bătrîn chimist. Înjurîndu-l de mamă, Şciuriev i-a strigat: „Odată ce ţi-am spus eu, aşa să faci, că altfel am să-ţi dau un picior în cur şi-ai să-mi zbori din uzină", iar bătrînul împlinise şaptezeci şi doi de ani.

— Dar sindicatul de ce tace? întrebă Sokolov.

— Ce să vorbim de sindicat acolo? răspunse Madiarov. Sindicatul cheamă la sacrificii: pînă la război era pregătirea în vederea războiului, în timpul războiului – totul pentru front, iar după război, sindicatul va chema la lichidarea urmărilor războiului. Cum să se mai ocupe şi de un biet bătrîn?

Maria Ivanovna interveni, întrebîndu-l aproape în şoaptă pe Sokolov:

— Poate c-ar fi timpul să bem un ceai?

— Desigur, desigur, răspunse acesta. Dă-ne un ceai.

„E uimitor cît de fără zgomot se mişcă", gîndi Strum privind distrat umerii firavi ai femeii care tocmai se strecura pe uşa întredeschisă a bucătăriei.

— Ah, tovarăşi dragi, spuse deodată Madiarov, vă închipuiţi dumneavoastră ce înseamnă libertatea presei? Iată, de pildă, într-o paşnică dimineaţă de după război, desfaceţi ziarul şi în locul unui articol de fond cu ton triumfalist, în locul scrisorilor oamenilor muncii adresate marelui Stalin, în locul relatărilor că o brigadă de oţelari a intrat într-un schimb în cinstea alegerilor în Sovietul Suprem şi că oamenii muncii din Statele Unite au întîmpinat Anul Nou într-o atmosferă de deprimare, de creştere a şomajului şi a sărăciei, găsiţi în ziar, ştiţi ce? Informaţii! Vă imaginaţi un asemenea ziar? Un ziar care oferă informaţii!

Şi iată ce citiţi: recoltă slabă în regiunea Kursk, raportul unei comisii de inspectori asupra regimului închisorii Butîrka, o dezbatere despre utilitatea canalului Marea Albă-

Marea Baltică, citiţi că muncitorul Golopuzov[101] s-a pronunţat împotriva lansării noului împrumut de stat.

În general, dumneavoastră aţi afla astfel tot ce se petrece în ţară: recolte bune şi recolte slabe; entuziasm şi furturi prin efracţie; intrarea în funcţiune a unei mine şi catastrofa de la o altă mină; disensiuni între Molotov şi Malenkov; aţi citi despre desfăşurarea unei greve provocate de faptul că directorul unei uzine a ofensat un bătrîn chimist de şaptezeci de ani; aţi citi cuvîntările lui Churchill, Blum şi nu doar că ei „ar fi declarat“, chipurile, cutare şi cutare; aţi citi relatările despre dezbaterile din Camera Comunelor; aţi afla cîţi oameni şi-au pus capăt zilelor la Moscova, cîţi accidentaţi au fost duşi pînă seara la spitalul Sklifosovski. Aţi şti de ce nu se găsesc crupe de hrişcă, şi nu numai că din Taşkent au fost aduse la Moscova, cu avionul, primele căpşuni. Aţi afla din ziare, şi nu de la femeia de serviciu, la care tocmai a venit o nepoată de la ţară ca să cumpere de la Moscova pîine, cîte grame se primesc la colhoz pentru o zi de muncă. Da, da, şi cu toate acestea aţi rămîne un integral şi fără rezerve om sovietic.

Aţi intra într-o librărie şi aţi cumpăra o carte rămînînd cetăţean sovietic, aţi citi filozofi, istorici, economişti, politologi americani, englezi, francezi. V-aţi da singuri seama în ce măsură au ei dreptate; v-aţi plimba singuri pe străzi, fără dădacă.

În momentul cînd Madiarov tocmai îşi sfîrşea vorba, intră Maria Ivanovna aducînd vesela pentru ceai.

Deodată Sokolov, izbind cu pumnul în masă, zise:

— Destul! Vă rog din suflet şi insistent să încetaţi asemenea discuţii.

Maria Ivanovna se uita cu buzele întredeschise la soţul ei. Vesela din mîinile ei începu să vibreze, ceea ce însemna că mîinile îi tremurau.

— Ei, iată că Piotr Lavrentievici a lichidat libertatea presei! N-a ţinut prea mult. Bine că Maria Ivanovna n-a auzit această răzmeriţă, spuse Strum.

— Sistemul nostru, urmă enervat Sokolov, şi-a demonstrat forţa. Democraţiile burgheze s-au prăbuşit.

— Da, chiar că a demonstrat-o, interveni din nou Strum. Dar iată că democraţia care şi-a trăit traiul, cea din Finlanda, s-a ciocnit în anul ’40 cu centralismul nostru şi ne-am trezit într-o mare confuzie. Eu nu sînt un adept al democraţiei burgheze, dar faptele sînt fapte. Şi-apoi, ce amestec are aici bătrînul chimist?

Se uită peste umăr şi întîlni ochii pătrunzători şi atenţi ai Mariei Ivanovna, care îl asculta.

— Aici nu-i vorba de Finlanda, ci de iarna finlandeză, replică Sokolov.

— Eh, las-o baltă, Petea, rosti Madiarov.

— Mai bine să zicem, reluă Strum, că în timpul acestui război Statul Sovietic şi-a văzut şi superioritatea, şi slăbiciunile.

— Şi care sînt, mă rog, acele slăbiciuni? întrebă Sokolov.

— Păi, fie şi acelea ce au dus la înlăturarea multora care acum s-ar fi aflat pe front, spuse Madiarov. Că uite, am ajuns să luptăm pe Volga.

— Dar ce amestec are aici sistemul? întrebă Sokolov.

— Cum adică ce amestec? se miră Strum. După părerea dumneavoastră, Piotr Lavrentievici, o văduvă de subofiţer s-a împuşcat singură în ’37?

Şi din nou zări ochii atenţi ai Mariei Ivanovna. Se gîndi că în această discuţie el are o comportare bizară: de îndată ce Madiarov începe să critice statul, îl contrazice; în schimb, cînd Sokolov îl atacă pe Madiarov, el începe să-l critice pe Sokolov.

Acestuia îi plăcea uneori să ia în derîdere cîte un articolaş prost sau o cuvîntare agramată, dar devenea de neclintit îndată ce venea vorba de linia principală. Pe cînd Madiarov, dimpotrivă, nu-şi ascundea stările de spirit.

— Dumneavoastră căutaţi în imperfecţiunea sistemului sovietic explicaţii pentru retragerea noastră, începu Sokolov, dar lovitura pe care nemţii au abătut-o asupra ţării noastre a fost atît de puternică, încît, rezistîndu-i, statul tocmai şi-a demonstrat cu o limpezime totală forţa, şi nicidecum slăbiciunea. Dumneavoastră vedeţi umbra pe care o lasă un gigant şi spuneţi: ia uitaţi-vă ce umbră. Dar de gigant ca atare uitaţi. Căci centralismul nostru este un motor social de o formidabilă putere energetică, în stare să facă minuni. Şi el le-a făcut deja, după cum le va face şi în viitor.

— Iar dacă dumneavoastră nu sînteţi cumva de trebuinţă statului, el vă va da gata, vă va terfeli împreună cu toate ideile, planurile şi operele dumneavoastră, rosti Karimov. În schimb, dacă o idee a dumneavoastră coincide cu interesul statului, atunci vi se va pune la dispoziţie covorul fermecat!

— Aşa e, aşa e, spuse Artelev. Eu am fost detaşat o lună la un obiectiv militar de importanţă deosebită. Stalin însuşi urmărea intrarea în producţie a secţiilor, îl căuta la telefon pe director. Ce mai utilaje! Materiile prime, accesoriile, piesele de schimb – totul apărea ca la semnul unei baghete magice!

Şi ce condiţii! Baie, frişca ni se aducea acasă de dimineaţă. În viaţa mea n-am dus asemenea trai. Aprovizionarea la locul de muncă era excepţională! Şi, mai ales, fără nici un soi de birocraţie. Totul se făcea fără nici o scriptologie.

— Mai bine zis, statul birocratic, precum uriaşul din poveste, este pus acolo în slujba oamenilor, spuse Karimov.

— Dacă la obiectivele militare de importanţă deosebită s-a atins o asemenea perfecţiune, atunci, vorbind în principiu, este limpede: un asemenea sistem se poate implanta în întreaga industrie, susţinu Sokolov.

— *Settlement!* spuse Madiarov. Aici sînt două principii deosebite, nu unul singur. Stalin construieşte ceea ce este necesar statului, şi nu omului. Industria grea este necesară statului, nicidecum poporului. Canalul Marea Albă-Marea Baltică este nefolositor oamenilor. La un pol se află cerinţele statului, iar la celălalt cerinţele omului. Ele nu pot fi niciodată împăcate.

— Chiar aşa, chiar aşa, dar e destul un pas în lături de la acest *settlement*, ca totul s-o ia razna, adăugă Artelev. Producţia e necesară unor vecini din Kazan, dar eu, conform planului, trebuie s-o expediez la Cita, pentru ca apoi tocmai de la Cita să fie adusă înapoi, la Kazan. Am nevoie de montatori, dar n-am epuizat un credit pentru o creşă, aşa că-i trec pe montatori ca dădace la creşă. Centralizarea ne-a sugrumat! Un inventator i-a propus directorului o soluţie pentru producerea a o mie cinci sute de piese în loc de două sute, iar directorul l-a dat afară în brînci; vezi Doamne, el îndeplineşte planul la indici de greutate, aşa că s-o lase mai moale. Chiar dacă i se opreşte întreaga producţie, iar materialul deficitar se poate cumpăra la piaţă cu treizeci de ruble, preferă să suporte o pierdere de două milioane, decît să rişte să cumpere materialul respectiv cu o hîrtie de treizeci de ruble.

Artelev se uită repede la ascultători, apoi urmă grăbit, parcă temîndu-se că nu va fi lăsat să vorbească pînă la capăt:

— Muncitorul primeşte puţin, dar după muncă. Un vînzător de apă cu sirop obţine de cinci ori mai mult decît un inginer. Iar conducerea, directorii, ministerele ştiu una şi bună – faceţi planul! Poţi să umbli umflat de foame, dar planul să-l faci! Am avut noi un director, Şmatkov, care striga la consfătuiri: „Uzina e mai presus decît mama ta cea bună, tu singur trebuie să jupoi trei piei de pe tine, numai să îndeplineşti planul. Iar de pe cei fără conştiinţă am să jupoi eu cele trei piei". Şi deodată aflăm că Şmatkov se transferă la Voskresensk. L-am întrebat: „Cum se poate să lăsaţi de izbelişte uzina, Afanasi Lukici?", iar el îmi răspunde atît de

simplu, fără pic de demagogie: „Ştiţi, avem copiii la Moscova, studenţi la un institut, iar Voskresenskul e mai aproape. Şi-apoi, în afară de asta, ni se dă o locuinţă bună, cu livadă, iar soţia e cam bolnăvicioasă, are nevoie de aer“. Aşa că ce să mă mai mir că unor asemenea oameni statul le acordă încredere, pe cînd muncitorii, savanţii vestiţi, dar care nu fac parte din partid, o duc ca vai de capul lor.

— E foarte simplu, spuse Madiarov, acestor băieţi de ispravă li s-a încredinţat ceva mai mult decît uzinele şi institutele. Lor li s-a încredinţat inima sistemului, sfînta sfintelor: forţa generatoare a birocraţiei sovietice.

— Aşa zic şi eu, continuă Artelev fără a lua în seamă gluma. Îmi iubesc secţia şi nu mă cruţ. Dar nu sînt capabil de ceea ce se consideră a fi esenţial – nu sînt în stare să jupoi trei piei de pe nişte oameni vii. De pe mine aş mai jupui o piele, dar de pe muncitor, parcă nu mă lasă inima.

Iar Strum, continuînd să se comporte într-un fel care pentru el însuşi era de neînţeles, simţea nevoia să-i facă obiecţii lui Madiarov, cu toate că tot ce spusese acesta i se păruse îndreptăţit.

— Dar la dumneavoastră se cam bat cap în cap unele lucruri, spuse el. Se poate oare ca interesele omului să nu coincidă, să nu se îmbine, astăzi, în întregime cu interesele unui stat care a creat industria de apărare? Mie mi se pare că tunurile, tancurile, avioanele cu care sînt înarmaţi copiii şi fraţii noştri ne sînt necesare fiecăruia dintre noi.

— Perfect adevărat, rosti Sokolov.

66

Maria Ivanovna începu să toarne ceai. Discuţia se înfiripase în jurul literaturii.

— La noi a fost dat uitării Dostoievski, spuse Madiarov. În biblioteci, cărţile lui nu se prea dau cu împrumut, iar editurile nu le reeditează.

— Pentru că e reacţionar, interveni Strum.

— Asta aşa e, n-ar fi trebuit să scrie *Demonii,* se declară de acord Sokolov.

Dar îndată Strum întrebă:

— Sînteţi convins, Piotr Lavrentievici, că n-ar fi trebuit să scrie *Demonii*? Mai degrabă *Jurnalul unui scriitor* n-ar fi trebuit scris.

— Geniile nu pot fi pieptănate, interveni Madiarov. Dostoievski nu încape în ideologia noastră. Iată, în schimb, Maiakovski. Nu degeaba Stalin l-a numit cel mai bun şi mai talentat poet. În emoţiile lui, el reprezintă însuşi spiritul statului. Pe cînd Dostoievski este însăşi omenirea, fie ea şi în aspectele ei statale.

— Dacă e să judecăm astfel, ripostă Sokolov, atunci întreaga literatură a secolului al XIX-lea nu încape.

— Ei, asta nu, reveni Madiarov. Iată, Tolstoi a poetizat ideea războiului popular, iar acum statul s-a situat la conducerea unui război drept, popular. După cum a spus Ahmet Usmanovici, ideile au coincis şi a apărut covorul fermecat: Tolstoi e dat şi la radio, îl tratează şi conferenţiarii la cluburi, este şi editat, pînă şi conducătorii îl citează.

— Cel mai uşor e cu Cehov. Pe el îl acceptă şi epoca trecută, şi cea a noastră, spuse Sokolov.

— Cum poţi spune aşa ceva! exclamă Madiarov şi izbi cu palmele în masă. La noi, Cehov numai printr-o neînţelegere e acceptat. Exact ca Zoşcenko[102], care, oarecum, îl urmează.

— Nu înţeleg, spuse Sokolov. Cehov e realist, iar noi îl trecem la decadenţi.

— Chiar nu înţelegi? întrebă Madiarov. Am să-ţi explic eu.

— De Cehov să nu vă atingeţi, zise Maria Ivanovna. Îl iubesc mai mult decît pe toţi scriitorii.

— Şi bine faci, Maşenka, spuse Madiarov. Dumneata, Piotr Lavrentievici, cauţi umanism la decadenţi?

Sokolov, supărat, ridică mîna în semn de respingere.

Dar Madiarov făcu acelaşi gest înspre el, căci simţea nevoia să-şi exprime o părere, iar pentru asta ar fi trebuit ca Sokolov să fi căutat umanism la decadenţi.

— Individualismul nu înseamnă umanism. Dumneata le confunzi. Toţi le confundă. Dumneata crezi că decadenţii sînt prost văzuţi? Mofturi. Statul nu-i consideră duşmănoşi, pur şi simplu nu are nevoie de ei, îi sînt indiferenţi. Sînt convins că între realismul socialist şi decadentism nu există o prăpastie. Unii s-au tot întrebat: ce este realismul socialist? Păi este o oglinjoară care, la întrebarea partidului şi a guvernului: „Cine-n lume-i mai frumoasă, mai dalbă şi drăgăstoasă?“, răspunde: „Tu, tu, partid, guvern şi stat, sînteţi mai roşiori şi mai fermecători!“.

Iar decadenţii, la întrebarea asta, răspund: „Eu, eu, eu, decadentul, sînt cel mai fermecător şi mai roşior“. Aşa că nu e cine ştie ce diferenţă. Realismul socialist înseamnă

afirmarea caracterului de excepţie al statului, pe cînd decadentismul înseamnă afirmarea caracterului de excepţie al individului. Metodele diferă, însă esenţa este aceeaşi – încîntarea în faţa propriei excepţionalităţi. Unui stat genial, fără deficienţe, nici că-i pasă de toţi cei care nu i se asemuie. Şi dantelata personalitate a decadentului este profund indiferentă faţă de toate celelalte personalităţi. În afară de două – cu una poartă discuţii elevate, iar cu a doua se sărută. Se alintă. Iar la prima vedere se creează impresia că individualismul, decadentismul luptă pentru om. În esenţă, nu luptă cîtuşi de puţin. Decadenţilor le este indiferent omul – ca şi statul, de altfel. Nu există nici o prăpastie aici.

Sokolov îl asculta pe Madiarov mijindu-şi pleoapele şi, simţind că acesta va începe să vorbească acum despre lucruri cu totul nepermise, îl întrerupse:

— Dă-mi voie, dar ce amestec are Cehov aici?

— Păi despre el e vorba. Căci tocmai între el şi contemporaneitate se întinde o mare prăpastie. Căci Cehov a ridicat pe umerii săi democraţia rusă care încă nici nu se înfiripase. Calea lui este calea libertăţii ruse. Numai că noi am pornit pe un alt drum. Ia încercaţi să-i cuprindeţi pe toţi eroii lui. Poate că numai Balzac a mai introdus în conştiinţa socială asemenea mase enorme de oameni. Dar nici el nu se compară! Ia gîndiţi-vă: doctori, ingineri, avocaţi, profesori, moşieri, prăvăliaşi, fabricanţi, guvernante, lachei, studenţi, funcţionari de toate clasele, toptangii, conductori, peţitoare, ţîrcovnici, arhierei, ţărani, muncitori, cizmari, modele pentru artişti, grădinari, zoologi, patroni de hanuri, vînători, prostituate, pescari, locotenenţi, majuri, pictori, bucătărese, scriitori, servitori, călugăriţe, soldaţi, moaşe, ocnaşi din Sahalin…

— Ajunge, ajunge, începu a striga Sokolov.

— Ajunge? îl întrerupse Madiarov, cu o comică ameninţare. Nu, nu ajunge! Cehov a introdus în conştiinţa noastră întreaga imensitate a Rusiei, toate clasele, stările, vîrstele ei… Ba şi mai mult! El a introdus aceste milioane ca democrat, înţelegi, sîntem înainte de toate oameni, înţelegi dumneata, ca democrat rus! El a spus cum nimeni înainte de el, nici măcar Tolstoi, nu a făcut-o: noi toţi sîntem înainte de toate oameni, înţelegeţi, sîntem oameni, oameni, oameni! A spus-o în Rusia, într-un fel ca nimeni altul pînă la el. El a zis: cel mai important lucru este că oamenii sînt oameni şi abia dup-aceea sînt arhierei, ruşi, prăvăliaşi, tătari, muncitori. Înţelegi dumneata, oamenii sînt buni şi răi nu pentru că sînt arhierei sau muncitori, tătari sau ucraineni; oamenii sînt egali pentru că sînt oameni. Cu o jumătate de secol înainte, unii

oameni orbiţi de o închistare de partid considerau că Cehov este exponentul unei perioade de stagnare. Pe cînd, de fapt, Cehov este purtătorul celui mai măreţ drapel înălţat vreodată în Rusia, în cei o mie de ani de istorie a ei – drapelul unei democraţii bune, adevărate, ruseşti, înţelegi dumneata, al demnităţii umane ruse, al libertăţii ruse. Căci umanismul nostru este întotdeauna neînduplecat şi sălbatic la modul sectant. De la Avvakum[103] la Lenin, umanismul nostru şi libertatea sînt partinice, fanatice, îl jertfesc fără milă pe om pe altarul unui umanism abstract. Pînă şi Tolstoi, propovăduind neîmpotrivirea la rău prin violenţă, este intolerant, dar mai ales porneşte nu de la om, ci de la Dumnezeu. Pentru el, important este să triumfe ideea care afirmă bunătatea, dar purtătorii cuvîntului sfînt întotdeauna tind să-l sădească cu de-a sila pe Dumnezeu în om, iar în Rusia nu se dau în lături de la nimic pentru asta – înjunghie, ucid –, nu aleg.

Pe cînd Cehov a spus: Dumnezeu să se dea la o parte, aşa-numitele mari idei progresiste să se dea la o parte, noi să începem cu omul, să fim buni, atenţi faţă de om, oricine ar fi el – arhiereu, ţăran, fabricant, milionar, ocnaş din Sahalin, ospătar; să începem prin a respecta, a înţelege, a iubi omul, fără asta nu vom realiza nimic. Căci tocmai asta se numeşte democraţie, încă neînfăptuita democraţie rusă.

Vreme de o mie de ani, rusul a văzut de toate – şi măreţie, şi supramăreţie –, numai un singur lucru nu a văzut: democraţia. Iată, de altfel, şi deosebirea dintre decadentism şi Cehov. Într-un moment de enervare, statul poate să-i dea decadentului una după ceafă, să-i trîntească un picior în fund. Dar statul nu înţelege ceea ce e esenţial în Cehov, motiv pentru care îl şi tolerează. În rînduielile noastre, democraţia e de nimic, vorbesc, desigur, de cea adevărată, umanistă.

Era evident că lui Sokolov nu-i e pe plac ascuţimea cuvintelor lui Madiarov.

Iar Strum, sesizînd acest lucru, spuse, cu o satisfacţie de neînţeles chiar şi pentru el:

— Minunat spus, just, inteligent. Vă rog numai să aveţi milă de Scriabin[104]. El, pare-se, trece drept decadent, însă mie-mi place tare mult.

Apoi făcu din mînă un gest de protest înspre soţia lui Sokolov, care tocmai îi punea în faţă o farfurioară cu dulceaţă, şi spuse:

— Nu, nu, vă mulţumesc, nu doresc.

— Coacăze negre, zise ea.

El se uită în ochii ei căprui, uşor gălbui şi întrebă:

— V-am spus cumva de slăbiciunea mea?

Ea dădu în tăcere din cap şi zîmbi. Avea o dantură neregulată, buzele subţiri, prin nimic remarcabile. Însă datorită acestui zîmbet, chipul ei palid, uşor cenuşiu, devenea plăcut, atrăgător.

„Dar e o femeie simpatică, plăcută, numai năsucul de nu i-ar fi mereu roşu“, gîndi Strum.

Karimov îi spuse lui Madiarov:

— Leonid Sergheevici, cum se leagă la dumneavoastră pasionata pledoarie pentru umanitarismul cehovian cu imnul pe care i l-aţi înălţat lui Dostoievski? Căci pentru acesta nu toţi oamenii din Rusia sînt la fel. Hitler l-a făcut pe Tolstoi lepădătură, în schimb, în cabinetul lui se află un portret al lui Dostoievski, pe cît se spune. Eu sînt *naţmen*, sînt tătar, m-am născut în Rusia, nu-i pot ierta unui scriitor rus ura lui faţă de leşi, de jidani. Nu pot, chiar dacă e un mare geniu. În Rusia ţaristă, noi am avut parte de prea mult sînge vărsat, de scuipături în ochi, de pogromuri. În Rusia, un mare scriitor nu are dreptul să-i defăimeze pe neruşi, să-i dispreţuiască pe polonezi şi tătari, pe evrei, armeni, ciuvaşi.

Apoi, cu o rea, orgolioasă ironie mongolă, căruntul tătar cu ochi negri continuă:

— Poate aţi citit creaţia lui Tolstoi, *Hagi Murad*? Poate aţi citit *Cazacii*? Poate aţi citit povestirea *Prizonierul din Caucaz*? Toate astea le-a scris un conte rus, mai rus decît litvinul[105] Dostoievski. Cîtă vreme vor trăi tătarii, ei se vor ruga lui Allah pentru Tolstoi.

Strum se uită la Karimov.

„Iată cine-mi eşti, gîndi el, iată cine-mi eşti.“

— Ahmet Usmanovici, spuse Sokolov, eu am un profund respect pentru dragostea ce o purtaţi poporului dumneavoastră. Dar permiteţi-mi şi mie să mă mîndresc cu faptul de a fi rus, permiteţi-mi să-l iubesc pe Tolstoi nu numai pentru că a scris de bine despre tătari. Noi, ruşii, nu ştiu de ce, n-avem voie să ne mîndrim cu poporul nostru, căci îndată ajungem să fim consideraţi ultrareacţionari.

Karimov se ridică, faţa i se acoperi parcă de o sudoare sidefie şi rosti:

— Am să vă spun adevărul, căci, la drept vorbind, de ce aş spune un neadevăr, de vreme ce adevărul există? Dacă ne amintim cum chiar în anii ’20 erau înfieraţi cei cu care poporul tătar se mîndreşte, toţi marii noştri oameni de cultură, trebuie să înţelegem de ce ar trebui interzis *Jurnalul unui scriitor*.

— Nu numai ai dumneavoastră, ci şi ai noştri au fost persecutaţi, spuse Artelev.

Karimov preciză:

— Nouă ne-au fost nimiciţi nu numai oamenii, ne-a fost nimicită cultura naţională. Intelectualii tătari de astăzi sînt nişte primitivi în comparaţie cu cei de atunci.

— Da, da, spuse glumeţ Madiarov. Aceia puteau să construiască nu numai o cultură, ci şi o politică tătară internă şi externă proprie, or, aşa ceva nu se poate admite.

— Aveţi acum un stat propriu, interveni Sokolov, aveţi institute, şcoli, opere, cărţi, ziare în limba tătară, totul v-a fost dat de Revoluţie.

— Adevărat, avem şi operă de stat şi un stat de operetă. Dar recolta ne-o culege Moscova şi tot Moscova ne vîră la închisoare.

— Ei, să ştiţi însă că dacă v-ar închide un tătar, nu v-ar veni cu nimic mai uşor, se amestecă Madiarov.

— Dar ce-ar fi dacă, în general, oamenii n-ar mai fi închişi? întrebă Maria Ivanovna.

— O, Maşenka, ce ţi-a putut trece prin minte, zise Madiarov.

Se uită la ceas şi spuse:

— Oho, s-a cam dus timpul.

Maria Ivanovna se grăbi să spună:

— Lionea, rămîi peste noapte la noi. Am să-ţi pregătesc patul pliant.

Odată, el i se plînsese Mariei Ivanovna că singurătatea îl apasă în mod deosebit cînd se întoarce seara acasă, unde nu-l aşteaptă nimeni; intră în camera lui pustie, întunecoasă.

— Bine, spuse Madiarov, nu am nimic împotrivă. Piotr Lavrentievici, dumneata nu obiectezi?

— Nu, se poate? răspunse acesta, iar Madiarov adăugă în glumă:

— Zise gazda fără pic de entuziasm.

Toţi se ridicară de la masă şi începură să-şi ia rămas-bun.

Sokolov ieşi să-i conducă pe oaspeţi, iar Maria Ivanovna îi spuse, cu glas scăzut, lui Madiarov:

— Ce bine că Piotr Lavrentievici nu mai evită aceste discuţii. La Moscova, de cum se făcea vreo aluzie în prezenţa lui, amuţea, se închidea în el.

Rostise cu o intonaţie deosebită, blîndă şi respectuoasă prenumele şi patronimicul soţului – „Piotr Lavrentievici". Îi copia nopţi întregi, de mînă, lucrările, păstra ciornele, lipea pe carton notiţele lui întîmplătoare. Îl considera un mare om şi, în acelaşi timp, îi părea un copil neajutorat.

— Îmi place de acest Strum, spuse Madiarov. Nu înţeleg de ce e considerat un om antipatic.

Apoi adăugă în glumă:

— Am observat că toate intervenţiile lui le-a rostit în prezenţa dumitale, Maşenka, iar cît trebăluiai la bucătărie, îşi cruţa elocinţa.

Ea stătea cu faţa spre uşă, tăcea, ca şi cînd nu l-ar fi auzit pe Madiarov, apoi spuse:

— Ce vorbeşti, Lionea, el se uită la mine ca la o gîză. Petea îl consideră un om rău, ironic, înfumurat şi pentru asta fizicienii nu-l îndrăgesc, ba unii chiar se tem de el. Dar eu nu sînt de acord. Mie mi se pare un om foarte de treabă.

— Ei, asta-i, de treabă în orice caz nu e, o contrazise Madiarov. Îi ia pe toţi peste picior, cu nimeni nu e de acord. Dar are o gîndire descătuşată, nu e hipnotizat.

— Ba nu, e un om bun, neajutorat.

— Dar trebuie să recunoaştem, o întrerupse Madiarov, Petenka nici acum nu scapă un cuvînt în plus.

Tocmai atunci Sokolov intră în cameră. Auzise cuvintele lui Madiarov.

— Uite ce vreau să te rog, Leonid Sergheevici, zise el. Nu mă învăţa dumneata pe mine ce să fac, iar în al doilea rînd, am să te rog ca în prezenţa mea să nu mai porţi asemenea discuţii.

Madiarov ripostă:

— Ştii ce, Piotr Lavrentievici, nici dumneata să nu mă înveţi pe mine. Eu răspund personal pentru discuţiile mele, după cum şi dumneata pentru ale dumitale.

Sokolov era gata, gata să-i răspundă cu un cuvînt violent, dar se abţinu şi ieşi iarăşi din încăpere.

— Ei bine, am să plec totuşi acasă, spuse Madiarov.

Maria Ivanovna îi zise:

— O să mă superi tare de tot. Doar ştii bine că e un om bun. Acum toată noaptea se va perpeli.

Şi începu să-i explice că Piotr Lavrentievici are un suflet susceptibil, că a avut mult de suferit, că în anul ’37 a fost mereu chemat la nişte interogatorii necruţătoare, iar apoi a fost internat patru luni într-o clinică de boli nervoase.

Madiarov asculta dînd din cap, apoi spuse:

— Bine, bine, Maşenka, m-ai înduplecat. Apoi, deodată, înfuriindu-se, adăugă: Toate astea sînt adevărate, desigur, dar nu numai Petruşka al dumitale a fost chemat. Ţii minte cînd am fost ţinut unsprezece luni la Lubianka? În tot acest timp, Piotr a căutat-o numai o singură dată la telefon pe Klava, pe sora lui bună. De asta ce zici? Şi dacă ţii minte, ţi-a interzis şi dumitale să-i telefonezi. Pentru Klava a fost ceva foarte

dureros… poate o fi el pentru dumneata un mare fizician, dar sufletul îi este cam de lacheu.

Maria Ivanovna îşi acoperise faţa cu mîinile şi şedea fără să scoată o vorbă.

— Nimeni, nimeni nu poate înţelege cît de dureroase sînt toate astea pentru mine, rosti aproape şoptit femeia.

Numai ea ştia cît de respingătoare i-au fost lui anul ’37 şi atrocităţile colectivizării totale, cît este el de pur sufleteşte. Dar numai ea ştia şi cît de mare era stinghereala lui, supuşenia lui de rob faţă de autorităţi.

Tocmai de aceea era atît de capricios acasă, atît de vanitos, se obişnuise ca Maşenka să-i cureţe ghetele, să-i facă vînt cu o batistă pe vreme de arşiţă, iar în timpul plimbărilor la vilă, să alunge ţînţarii din faţa lui cu o rămurea.

67

În drum spre casă, Strum îşi aminti cum odată, student fiind în ultimul an, îi spusese unui coleg de seminar:

— Absolut imposibil de citit – peltea şi plictiseală cumplită, apoi aruncase pe podea numărul din ziua respectivă al ziarului *Pravda*.

Îndată însă ce rostise aceste cuvinte, îl cuprinsese spaima. A ridicat ziarul, l-a scuturat zîmbind într-un chip surprinzător de ticălos, încît mulţi ani după întîmplarea respectivă îl treceau fierbinţelile cînd îşi aducea aminte de acel zîmbet cîinesc.

După cîteva zile, îi întinsese aceluiaşi coleg o *Pravda*, spunîndu-i precipitat:

— Grişka, ia citeşte articolul de fond, e scris straşnic.

Colegul, luînd ziarul, îi spusese compătimitor:

— Era cam laş Vitea, sărmanul[106]. Ce, crezi că am să te torn?

Tot atunci, încă student fiind, Strum s-a jurat fie să tacă, fără să dea glas unor gînduri primejdioase, fie să nu se dezică odată ce le-a exprimat. Numai că nu s-a ţinut de cuvînt. Adesea îl părăsea prudenţa şi, izbucnind, „trîntea una“, însă după ce o făcea, i se întîmpla să-şi piardă curajul şi îndată începea să stingă mica flacără de el însuşi aprinsă.

Odată, prin anul 1938, după procesul lui Buharin, i-a spus lui Krîmov:

— Orice-aţi zice, dar pe Buharin îl cunosc personal, am vorbit în două rînduri cu el – căpăţînă mare, zîmbet plăcut, inteligent, un om dintre cei mai curaţi şi mai fermecători.

Pentru ca imediat, fîstîcit de o privire sumbră a lui Krîmov, să bolborosească:

— De altfel, dracu' să-l ştie: spionaj, agent al Ohranei[107]…, de unde atîta puritate şi farmec? Mai degrabă mîrşăvie!

Apoi din nou a trebuit să se simtă stînjenit, căci Krîmov, cu aceeaşi expresie ursuză cu care îl ascultase, îi spusese:

— În virtutea faptului că sîntem rude, vă încredinţez: pentru mine Buharin şi Ohrana nu sînt şi nici nu vor fi de conceput.

Atunci Strum, cuprins de o bruscă furie împotriva lui însuşi, a acelei forţe care-i împiedică pe oameni să fie oameni, strigase:

— Dar pentru Dumnezeu, eu nu cred în grozăvia asta! Procesele astea sînt coşmarul vieţii mele. Atunci ei de ce recunosc, de ce recunosc?

Însă Krîmov n-a mai continuat conversaţia, probabil considerînd că şi aşa spusese prea mult…

O, minunată, luminoasă putere a unei conversaţii fără ocol, putere a adevărului! Ce preţ înfricoşător plăteau oamenii pentru cîteva cuvinte îndrăzneţe, rostite fără băgare de seamă!

De cîte ori, noaptea, stătea Strum culcat în pat, ascultînd zgomotul automobilelor de pe stradă! O vedea pe Liudmila Nikolaevna apropiindu-se în picioarele goale de fereastră şi dînd uşor perdeaua la o parte. Se uita, aştepta, apoi, fără pic de zgomot – i se părea că Viktor Pavlovici doarme –, se ducea spre pat şi se culca. Dimineaţa îl întreba:

— Cum ai dormit?

— Mulţumesc, bine. Tu?

— Mi-a fost cam cald şi m-am apropiat de oberlihtul deschis.

— Ah.

Cum poţi să exprimi în cuvinte acest sentiment nocturn de nevinovăţie şi senzaţia de a fi sortit pieirii?

„Ia aminte, Vitea, că fiecare cuvînt ajunge acolo. Te nenoroceşti pe tine, pe mine şi pe copii."

Sau altă discuţie:

„Nu pot să-ţi spun totul, dar, pentru Dumnezeu, auzi, nu spune un cuvînt nimănui. Viktor, trăim vremuri cumplite, tu nu-ţi dai seama ce se petrece. Ia aminte, nici un cuvînt nimănui…"

Şi Viktor Pavlovici vede parcă aievea ochii opaci, chinuiţi ai unui om pe care îl cunoaşte din copilărie, simţindu-se cuprins de spaimă nu din pricina cuvintelor lui, ci fiindcă vechiul său prieten îi ascunde ceva, fiindcă el nu se hotărăşte să întrebe direct: „Tu eşti cumva agent, eşti chemat acolo?“.

Îşi aminteşte chipul unui asistent al său, în prezenţa căruia glumise în chip necugetat, spunînd că Stalin a formulat cu mult înaintea lui Newton legile atracţiei universale.

— N-aţi spus nimic şi n-am auzit nimic, replicase tînărul fizician.

La ce bun, la ce bun, la ce bun aceste glume? Căci, în orice caz, e o prostie să glumeşti. E ca şi cînd ai da bobîrnace unui vas cu nitroglicerină.

O, evidenta forţă a cuvîntului liber, poznaş! Ea se manifestă tocmai în faptul că, în ciuda fricii, deodată cuvîntul e rostit.

Oare înţelegea Strum tragedia convorbirilor libere de acum? Ei toţi, participanţii la aceste conversaţii, urau fascismul german, se îngrozeau de el… Dar de ce această libertate a licărit în zilele cînd războiul ajunsese pînă la Volga, cînd erau cu toţii cuprinşi de amărăciunea eşecurilor militare ce făceau verosimilă atît de urîta robie nemţească?

Acum, Strum păşea alături de Karimov:

— Uimitoare treabă, rosti el brusc, citeşti romane străine despre intelectualitate – eu l-am citit pe Hemingway –, ei bine, la el intelectualii tot timpul beau în cursul discuţiilor. Cocteiluri, whisky, rom, coniac, din nou cocteiluri, apoi iarăşi coniac şi din nou whisky de toate felurile. Pe cînd intelectualitatea rusă îşi desfăşura discuţiile de fond la un pahar de ceai. De pildă, la un vestit pahar de ceai slab au ajuns la înţelegere şi narodovoliţii[108], şi narodnicii, şi social-democraţii. Chiar şi Lenin a dezbătut cu prietenii săi Marea Revoluţie la un pahar de ceai. Ce-i drept, se zice că Stalin preferă coniacul.

Karimov spuse:

— Da, da, da. Şi discuţia de astăzi a avut loc la un ceai. Aveţi dreptate.

— Întocmai, întocmai. Inteligent om Madiarov! Îndrăzneţ! Teribil de captivante sînt aceste spuse ale lui, nebunesc de originale.

Karimov îl luă de braţ pe Strum.

— Viktor Pavlovici, aţi observat cum la Madiarov lucrul cel mai nevinovat ia aspectul unei generalizări? Asta mă

nelinişteşte. Căci, vedeţi dumneavoastră, în ’37 el a fost arestat pentru cîteva luni şi i s-a dat drumul. Iar pe vremea aceea nimeni nu era pus în libertate. Nu pe degeaba i-au dat drumul. Înţelegeţi?

— Înţeleg, înţeleg, cum să nu înţeleg, rosti Strum fără grabă. Nu cumva o fi turnînd?

S-au despărţit la un colţ de stradă şi Strum porni spre casă.

„Dracu’ să-l ia, fie, fie şi-aşa, gîndea el. Măcar am vorbit ca nişte oameni, fără teamă, am vorbit de toate, cît ne-au ţinut băierile, fără convenţionalisme, fără prefăcătorie. Parisul merită o liturghie…“[109]

E bine că există, că n-au dispărut asemenea oameni ca Madiarov, cu independenţă lăuntrică, spirituală. Iar cuvintele lui Karimov, rostite de acesta la despărţire, nu i-au făcut inima să se înfioare, ca de obicei.

Se gîndi că iarăşi a uitat să-i spună lui Sokolov despre scrisoarea primită din Ural.

Mergea pe o stradă întunecoasă, pustie.

Deodată îl străfulgeră o idee neaşteptată. Şi imediat, fără să se îndoiască, înţelese, simţi că ideea aceasta e corectă. Văzuse o nouă, o neverosimil de nouă explicaţie a acelor fenomene nucleare ce păreau a nu avea nici o noimă – brusc, prăpăstiile au devenit punţi. Cîtă simplitate, cîtă lumină! Ideea aceasta era uimitor de atrăgătoare, plăcută, părea că nu el o descoperise, ci că ea s-a înălţat de la sine, simplu, uşor, ca o dalbă floare de apă din adîncul liniştit şi întunecat al unui lac, uluindu-l cu splendoarea ei şi făcîndu-l fericit…

Şi ce stranie coincidenţă, gîndi el pe neaşteptate, că această idee i-a venit în timp ce mintea îi era departe de gîndul la ştiinţă, cînd discuţiile despre viaţă ce-l captivaseră erau discuţiile unui om liber, cînd numai această amară libertate era singura care-i determina cuvintele şi cuvintele interlocutorilor lui.

68

Stepa calmucă năpădită de năgară pare săracă, plicticoasă la prima vedere, cînd omul din maşină e chinuit de nelinişti şi griji, iar ochii lui urmăresc distraţi creşterea şi descreşterea colinelor scunde, care apar lent de după orizont şi plutesc dispărînd dincolo de acesta. Lui Darenski i se părea

că mereu una şi aceeaşi colină roasă de vînturi pluteşte, pluteşte fără încetare în faţa sa, mereu aceeaşi volută a drumului coteşte, coteşte mereu, trecînd, trecînd fără sfîrşit pe sub roţile de cauciuc ale automobilului. Pînă şi călăreţii din stepă, toţi păreau a nu se deosebi prin nimic, cu toate că unii erau fie fără barbă şi tineri, fie năpădiţi de cărunteţe, cu toţii călări pe nişte căluţi rapizi, cînd şargi, cînd negri…

Maşina străbătea mici aşezări şi cătune, trecea pe lîngă căsuţe cu minuscule ferestre în care muşcatele, una lîngă alta, păreau aşezate în nişte acvarii, încît ai fi zis că dacă s-ar sparge geamul ferestrei şi aerul viu s-ar scurge în deşertul din jur, verdeaţa aceea s-ar usca, ar pieri; maşina trecea pe lîngă iurte rotunde, tencuite cu lut, mergea, înainta mereu prin năgara pălită, prin ţepoasa iarbă-a-cămilei, printre pete de pămînt sărăturat, pe lîngă oi ce stîrneau praful cu picioarele lor mici, pe lîngă focuri fără fum, clătinate de vînt…

Pentru ochiul unui călător ce trece pe roţi umflate cu aerul fumegos de la oraş, totul se contopea aici într-o săracă uniformitate cenuşie, totul devenea monoton şi lipsit de variaţie… Ciulini, pălămidă, năgară, ţigrie, pelin… Colinele se pierdeau într-o cîmpie, aplatizate de tăvălugul uriaş al vremurilor. Această stepă calmucă de sud-est, care se transformă treptat într-un deşert nisipos ce se întinde spre est, de la Elista înspre Iaşkul, pînă chiar în delta Volgăi, pînă la malul Mării Caspice, posedă o caracteristică uimitoare. În stepa aceasta, pămîntul şi cerul s-au privit atît de îndelungă vreme unul pe altul, încît au ajuns să semene, aşa cum se aseamănă un soţ şi o soţie care au trăit o viaţă împreună; şi nu mai poţi distinge ce anume s-a întîmplat: oare căruntețea prăfoasă, ca de aluminiu, a năgarei a ajuns să se insinueze pe azuriul monoton, timid al cerului de stepă sau stepa a început să reflecte azuriul, că nu se mai poate delimita cerul de pămînt, amîndouă amestecîndu-se într-o pulbere lăptoasă. Iar cînd priveşti apa densă, grea a lacurilor Ţaţa şi Barmanţak, ai impresia că sarea a ieşit la suprafaţa pămîntului, şi cînd priveşti petele pleşuve, acoperite de sare, ţi se pare că acolo nu e pămînt, ci apa unor lacuri…

Uimitor e drumul prin stepa calmucă în zilele lipsite de zăpadă din lunile noiembrie şi decembrie: pretutindeni e aceeaşi vegetaţie uscată, verde-cenuşie, acelaşi colb se înalţă deasupra drumului, încît nu înţelegi dacă stepa e calcinată, secătuită de soare sau de geruri.

Poate că de aceea se ivesc aici mirajele: limita dintre văzduh şi pămînt, dintre apă şi sărătură este ştearsă. Dintr-un imbold pe care creierul îl dă omului însetat, dintr-o sforţare a gîndirii, această lume începe deodată să se recristalizeze şi

aerul fierbinte devine piatră azurie, închegată, iar pămîntul acela sărac se învălurează ca o apă domoală şi, astfel, livezi de palmieri se întind pînă la orizont, iar razele soarelui necruţător, nimicitor, amestecîndu-se cu norii de praf, se transformă în aurii cupole de temple şi castele… Omul singur, într-o clipă de epuizare, creează din pămînt şi cer o lume a dorinţei lui.

Maşina goneşte, goneşte mereu pe drum, prin stepa mohorîtă.

Şi iată că, deodată, această lume a stepei deşertice se dezvăluie omului într-un fel cu totul nou, cu totul diferit…

Stepa calmucă! O străveche, nobilă creaţie a naturii, unde nu există nici o culoare ţipătoare, unde nu există nici o linie pronunţată, violentă, în relief, unde tristeţea reţinută a nuanţelor de cenuşiu şi azuriu poate concura titanica lavină coloristică a pădurii ruseşti la vreme de toamnă, unde liniile domoale, uşor învălurate ale colinelor vrăjesc mai profund sufletul decît crestele Caucazului, unde minusculele lacuri austere, pline cu o străveche apă întunecoasă şi calmă, par a exprima în mai mare măsură esenţa noţiunii de apă decît toate mările şi oceanele…

Totul trece, dar iată că acest soare enorm, greu, de fontă în fumegarea serii, acest vînt amar, plin pînă la refuz de gustul pelinului, nu se vor uita. Şi-apoi stepa ţi se arată nu în sărăcie, ci în toată bogăţia ei…

Iat-o primăvara, tînără, inundată parcă de lalele, un ocean în care mugesc nu valuri, ci culori. Pînă şi răul ghimpe-al-cămilei e împodobit cu verdeaţă, iar tinerii lui spini ascuţiţi sînt încă delicaţi şi moi, n-au apucat să se osifice…

Sau într-o noapte de vară, cînd vezi cu ochii cum bolta galactică se înalţă în toată imensitatea ei – de la albii şi albaştrii bulgări stelari ai fundamentului pînă la nebuloasele fumurii şi diafanele cupole de sferice îngrămădiri stelare ce se pierd sub acoperişul universului…

Dar stepa mai are o însuşire cu totul deosebită. Această însuşire trăieşte invariabil în ea – şi în zori, fie iarnă sau vară, şi în bezna rece a nopţilor ceţoase, ca şi în nopţile luminoase. Întotdeauna şi înainte de toate stepa îi vorbeşte omului despre libertate… Stepa le aminteşte de ea celor care au pierdut-o.

Coborînd din maşină, Darenski se uita la un călăreţ care apăruse pe colină. În caftan, încins cu o frînghie, şedea pe căluţul său flocos şi de acolo, de pe înălţime, scruta stepa. Era bătrîn, iar chipul îi părea aspru, ca de piatră.

Darenski îl strigă şi, apropiindu-se de el, îi întinse tabachera. Bătrînul, răsucindu-se rapid, cu tot trupul, în şa,

îmbinînd în această mişcare vioiciunea unui tînăr, dar şi încetineala cumpănită a senectuţii, examină mîna cu tabachera ce i se oferea, apoi chipul lui Darenski, după aceea pistolul de la coapsă, cele trei trese ale lui, de locotenent-colonel, cizmele elegante, şi abia apoi, cu nişte degete subţiri, cafenii, atît de mici şi de subţiri, încît li s-ar fi putut spune degeţele, luă o ţigară şi o răsuci o vreme în aer.

Chipul fălcos, aspru, ca de piatră al bătrînului calmuc se schimbă cu totul şi dintre creţurile lui îl priviră doi ochi blînzi şi isteţi. Iar căutătura acestor bătrîni ochi căprui, în acelaşi timp iscoditoare şi încrezătoare, tăinuia, după toate aparenţele, ceva foarte agreabil. Darenski se simţi deodată înveselit şi plăcut impresionat, fără vreun motiv anume. Iapa bătrînului, care la apropierea ofiţerului începuse să-şi dea neprietenos urechile pe spate, deodată se linişti, îşi ciuli, curioasă, mai întîi o ureche, apoi pe cealaltă şi zîmbi cu tot botul dinţos şi cu ochii ei minunaţi.

— Mulţămesc, spuse bătrînul cu un glas subţirel.

Mîngîie cu palma un umăr al lui Darenski şi spuse:

— Eu avut doi feciori într-o divizie de cavalerie, unul ucis, cel mai mare, şi el arătă cu mîna undeva mai sus de capul calului, iar al doilea, cel mai mic, şi arătă undeva mai jos decît capul calului, mitralior, are trei ordine. Apoi întrebă: Ai tătuc?

— Mama trăieşte, iar tata a murit.

— Vai, tare rău, clătină bătrînul din cap, iar Darenski gîndi că el nu din politeţe s-a arătat mîhnit, ci din suflet, aflînd că locotenent-colonelului care l-a tratat cu o ţigară îi murise tatăl.

Curînd după asta, bătrînul scoase brusc un chiot, îşi repezi nepăsător o mînă în aer şi calul se avîntă la vale de pe colină, cu o iuţeală şi o uşurinţă de nedescris.

La ce s-o fi gîndit călăreţul gonind prin stepă: la feciorii săi, la faptul că locotenent-colonelului care s-a oprit lîngă automobilul stricat i-a murit tatăl?

Darenski urmărea cu privirea galopul impetuos al bătrînului, iar în tîmple părea că-i pulsează nu sînge, ci un singur cuvînt: „Libertate… Libertate… Libertate…“.

Simţi cum îl cuprinde invidia pe bătrînul calmuc.

Darenski plecase de la statul-major al frontului într-o misiune de durată la armata aflată în flancul extrem stîng. Între ofiţerii statului-major, deplasările la această armată erau considerate din cale-afară de neplăcute – îi speriau lipsa apei, lipsa de locuinţe, slaba aprovizionare, distanţele mari şi drumurile foarte proaste. Însă comandamentul nu dispunea de date precise privitoare la starea trupelor împrăştiate prin nisipuri, între malul caspic şi stepa calmucă, aşa că şefii, trimiţîndu-l pe Darenski în această zonă, i-au dat o mulţime de însărcinări.

După ce a străbătut sute de kilometri prin stepă, ofiţerul a început să simtă cum urîtul îi vine de hac. Pe aici, nimeni nu se gîndea la ofensivă, starea trupelor alungate de nemţi pînă la capătul lumii părea fără ieşire…

Nu cumva el trăise doar în vis încordarea ce nu slăbea zi şi noapte la statul-major, supoziţiile cu privire la apropierea momentului ofensivei, manevra rezervelor, telegramele, comunicările cifrate, activitatea neîntreruptă, douăzeci şi patru de ore din douăzeci şi patru, a centrului de transmisiuni al frontului, huruitul coloanelor de automobile şi tancuri venind dinspre nord?

Ascultînd discuţiile morocănoase ale comandanţilor artilerişti şi ai altor arme, culegînd şi verificînd date despre starea dotării materiale, inspectînd batalioane şi baterii de artilerie, văzînd chipurile posace ale soldaţilor şi comandanţilor, urmărind cu cîtă încetineală lenevoasă se deplasau oamenii prin pulberea stepei, Darenski s-a lăsat stăpînit şi el, treptat, de plictisul monoton al acestor locuri. Iată, gîndea el, că Rusia a ajuns pînă-n stepele cămilelor, pînă la colinele de nisip adunat în dune şi s-a trîntit istovită pe pămîntul acesta hain, încît nu mai poate să se ridice şi nici că se va mai ridica.

A sosit la statul-major al armatei şi s-a îndreptat spre şefii cei mari.

Într-o încăpere spaţioasă, cufundată în penumbră, un găligan cu început de chelie şi chip de om bine hrănit, într-un veston fără însemnele de grad, juca cărţi cu două femei în uniforme militare. Găliganul şi femeile, acestea avînd însemne de locotenent la petliţe, nici nu s-au gîndit să-şi întrerupă jocul la intrarea locotenent-colonelului. După ce l-au măsurat cu nişte priviri distrate, au continuat să se înfrunte cu îndîrjire:

— Dar un atu nu vrei? Dar un valet nu vrei?

Darenski aşteptă să se încheie împărţirea cărţilor, apoi întrebă:

— Aici e încartiruit comandantul armatei?

Una dintre tinerele femei răspunse:

— A plecat pe flancul drept, va fi aici numai spre seară. Îl măsură pe ofiţer cu o privire expertă, de militar, şi întrebă: Dumneavoastră, desigur, veniţi de la statul-major al frontului, tovarăşe locotenent-colonel?

— Exact, răspunse Darenski şi, făcînd un abia sesizabil semn din ochi, întrebă: Dar, scuzaţi-mă, pe membrul Consiliului Militar aş putea să-l văd?

— A plecat împreună cu comandantul, va fi aici numai spre seară, îi răspunse a doua femeie şi întrebă: Nu sînteţi cumva de la statul-major al artileriei?

— Exact, răspunse el.

Cea dintîi, care îl informase despre comandant, i se păru lui Darenski deosebit de interesantă, deşi, pe cît se vedea, era mult mai în vîrstă decît cea care-l lămurise despre membrul Consiliului Militar. Uneori, asemenea femei par foarte frumoase, după cum alteori, la o întîmplătoare întoarcere a capului, devin brusc fanate, în vîrstă, neinteresante. Şi aceasta de acum era dintr-o asemenea stirpe, cu nasul drept, frumos, cu ochi albaştri, răi, care arătau că femeia cunoaşte preţul precis al oamenilor, ca şi pe al său propriu.

Chipul îi părea foarte tînăr, nu i-ai fi dat mai mult de douăzeci de ani, dar îndată ce s-a încruntat puţin ca să se gîndească, ridurile de la colţurile buzelor şi pielea veştedă de sub bărbie îi deveniră vizibile, încît nu-i dădeai mai puţin de patruzeci şi cinci. Cît priveşte, însă, picioarele încălţate în cizmuliţe de box, după măsură, acestea erau într-adevăr frumoase.

Toate aceste detalii, despre care s-ar putea povesti îndelung, le surprinse clar ochiul versat al lui Darenski.

În schimb, cea de-a doua era tînără, dar cu forme plinuţe, trupeşă – totul la ea, luat aparte, nu vădea cine ştie ce frumuseţe: părul cam rar, pomeţii lătăreţi, ochii de culoare nedefinită, dar era tînără şi feminină, într-atît de feminină, încît aveai impresia că pînă şi un orb, aflîndu-se lîngă ea, nu putea să nu-i simtă feminitatea.

Darenski sesiză şi acest amănunt îndată, în interval de o secundă.

Ba chiar mai mult, pe parcursul aceleiaşi secunde el reuşi să cîntărească rapid, într-un fel anume, calităţile femeii dintîi, care îi spusese despre comandant, şi calităţile celei de-a doua, care îl lămurise despre membrul Consiliului Militar, făcînd acea opţiune fără urmări practice pe care aproape întotdeauna o fac bărbaţii cînd se uită la femei. Cu toate că îl preocupau gîndurile despre cum l-ar putea găsi pe comandant şi dacă acesta o să-i dea datele de care avea nevoie, unde ar

putea să ia masa, unde să se instaleze pe timpul nopţii, dacă va fi lung şi greu drumul pînă la divizia din flancul drept extrem al armatei de aici, reuşi totuşi, oarecum de la sine şi în treacăt, dar în acelaşi timp nu tocmai în treacăt, să gîndească: „Asta da!“.

Aşa s-a întîmplat că, în loc să fi plecat îndată la şeful statului-major al armatei, ca să obţină informaţiile necesare, a rămas să joace popa prostu'.

În timpul jocului (s-a nimerit a fi partenerul femeii cu ochi albaştri) se lămuriră o mulţime de lucruri: partenera lui se numea Alla Sergheevna, cea de-a doua femeie, aceea mai tînără, lucra la punctul medical al statului-major, iar găliganul cu obrajii plini, fără grad militar, pe care îl chema Volodea şi se pare că era rudă cu cineva din comandament, lucra ca bucătar la popota Consiliului Militar.

Darenski a simţit îndată puterea Allei Sergheevna – era evidentă după felul cum i se adresau oamenii care intrau în încăpere. Pe cît se vedea, comandantul armatei era soţul ei legitim, nicidecum amant, aşa cum i se păruse lui la început.

Numai că nu-i era prea clar de ce Volodea este atît de familiar cu ea. Dar mai apoi, într-o clipă de iluminare, Darenski a intuit: probabil că Volodea era fratele primei soţii a comandantului. Desigur, rămînea nu tocmai limpede dacă prima soţie este în viaţă şi comandantul se află cu ea în divorţ declarat.

Femeia cea tînără, Klavdia, evident nu era legal căsătorită cu membrul Consiliului Militar. În atitudinea Allei Sergheevna faţă de ea răzbăteau unele note de înfumurare şi condescendenţă, adică: desigur, jucăm noi împreună popa prostu', ne tutuim, dar asta o cer interesele războiului la care eu şi cu tine luăm parte.

Însă şi la Klavdia se simţea un oarecare sentiment de superioritate asupra Allei Sergheevna, exprimat, pe cît i se părea lui Darenski, cam astfel: chiar dacă eu nu sînt cununată, ci doar prietena de pe front a membrului Consiliului Militar, eu îi sînt credincioasă, pe cînd despre tine, chiar dacă eşti legitimă, cunoaştem noi cîte ceva. Încearcă numai să pronunţi cuvîntul „saltea“.

Volodea nu ascundea cît de mult o place pe Klavdia. Atitudinea lui faţă de ea se tălmăcea cam în felul următor: iubirea mea e fără speranţă, cum să mă măsor eu, un bucătar, cu un membru al Consiliului Militar… Dar cu toate că sînt bucătar, te iubesc cu o dragoste curată, şi tu însăţi simţi că mă mulţumesc doar să-ţi văd ochişorii, iar motivul pentru care te iubeşte membrul Consiliului Militar îmi este indiferent.

Darenski era slab la popa prostu', aşa că Alla Sergheevna l-a luat sub protecţia ei. Îi plăcea de locotenent-colonelul acesta uscăţiv, căci spunea „vă mulţumesc", bîlbîia cîte un „vă rog mult să mă iertaţi" cînd mîinile li se atingeau la datul cărţilor, se uita cu mîhnire la Volodea dacă acesta îşi sufla nasul cu degetele şi abia după aceea îşi ştergea degetele cu batista, zîmbea politicos la vorbele de duh ale altora, el însuşi dovedindu-se foarte spiritual.

După ce ascultă una dintre anecdotele lui, ea spuse:

— Subtil banc, nici nu l-am înţeles din prima clipă. M-am prostit cu viaţa asta de stepă.

A spus aceste cuvinte cu glas molcom, parcă dîndu-i a înţelege, mai precis a simţi, că între ei s-ar putea înjgheba un dialog aparte, la care numai ei doi să participe, un dialog care să le aducă fiori în piept, acel dialog deosebit, singurul important între un bărbat şi o femeie.

Darenski continua să comită greşeli, ea îl corecta, iar în acest timp între ei se înfiripa un alt joc, în care el nu greşea, căci jocul acesta, cu toate subtilităţile lui, îi era bine cunoscut… Şi cu toate că între ei n-a fost rostit nimic în afară de: „Nu mai ţineţi pica mică", „Aruncaţi, aruncaţi atuul, nu vă fie teamă, nu-l cruţaţi…", ea descoperise deja şi apreciase tot ce era atrăgător la el: şi blîndeţea, şi forţa, şi stăpînirea de sine, şi îndrăzneala, şi timiditatea lui… Toate aceste trăsături Alla Sergheevna le-a sesizat nu numai pentru că l-a iscodit cu privirea pe Darenski, dar şi pentru că el a reuşit să i le demonstreze. La rîndu-i, femeia a izbutit să-i arate că îi înţelege privirile insistente cu care urmărea zîmbetul ei, mişcările mîinilor, strîngerile din umeri, sînii de sub eleganta tunică din gabardină, picioarele ei, manichiura ei. El simţea că glasul femeii devenise puţintel nefiresc modulat, iar zîmbetul mai prelung decît un zîmbet obişnuit, pentru ca el să poată preţui şi cît de plăcut îi este glasul, şi cît de albi îi sînt dinţii, şi gropiţele din obraji…

Darenski era emoţionat şi zguduit de sentimentul ce-l năpădise pe neaşteptate. Nu se obişnuise încă pînă acum cu acest simţămînt, întotdeauna i se părea că îl încearcă pentru întîia oară. Bogata experienţă a relaţiilor lui cu femeile nu se transformase în obişnuinţă, experienţa exista ca atare, iar fericita atracţie, de asemenea. Tocmai prin asta se caracterizau adevăraţii, nu falşii amatori de femei.

Împrejurările s-au potrivit în aşa fel, că el a rămas peste noapte la punctul de comandă al armatei.

A doua zi de dimineaţă a trecut pe la şeful de stat-major, un colonel taciturn care nu i-a adresat nici o întrebare despre Stalingrad, despre noutăţile de la comandamentul frontului,

despre situaţia de la nord-vest de Stalingrad. După convorbirea avută, înţelegînd că acest colonel de stat-major poate în prea mică măsură să satisfacă exigenţele lui de inspector, Darenski a rugat să i se pună viza pe ordinul de serviciu şi a plecat la trupe.

Şedea în maşină simţind un ciudat gol şi o uşurătate în mîini şi în picioare, fără nici un gînd, fără dorinţe, întrunind în fiinţa sa o deplină saturaţie cu o completă pustiire. I se părea că şi întreaga natură din jur – cerul, năgara şi colinele stepei care abia ieri îi plăcuseră atît de mult – devenise insipidă, deşertică. N-avea chef să glumească cu şoferul. Gîndul la cei apropiaţi lui, pînă şi gîndurile la mama sa, pe care o iubea şi o venera, i se păreau plicticoase şi reci… Raţionamentele despre luptele în condiţiile unui deşert de la capătul pămîntului rusesc nu îl mişcau, se depănau veşted.

Din cînd în cînd scuipa, clătina din cap şi mormăia cu un fel de surdă uimire: „Măi, ce muiere…“.

În acele clipe i se învălmăşeau în minte gînduri de pocăinţă, că asemenea desfătări nu duc la nimic bun şi îşi amintea cuvintele citite la Kuprin, pare-se, ori în vreun roman tradus în rusă, că dragostea este precum cărbunele: încins, el arde, însă cînd e rece, mînjeşte… Ar fi vrut chiar să plîngă puţin, de fapt nu chiar să plîngă, ci aşa, să scîncească un pic, să se jeluie cuiva, căci, vezi bine, nu din voia lui a ajuns, ci soarta l-a adus pe bietul locotenent-colonel la o asemenea atitudine faţă de dragoste… Apoi adormi, iar cînd se trezi îl străfulgeră un gînd: „Dacă n-o să fiu ucis, neapărat în drumul de întoarcere am să trec pe la Allocika“.

70

Maiorul Erşov, întorcîndu-se de la muncă, se opri lîngă priciul lui Mostovskoi:

— Americanul a auzit la radio că rezistenţa noastră de la Stalingrad le strică nemţilor socotelile.

Îşi încreţi fruntea şi adăugă:

— Mai e şi un comunicat de la Moscova despre lichidarea Cominternului sau aşa ceva.

— Ce spuneţi, aţi înnebunit? întrebă Mostovskoi, uitîndu-se în ochii inteligenţi ai lui Erşov, care semănau cu o apă primăvăratică rece, puţin tulbure.

— Se poate să le fi încurcat americanul, spuse Erşov şi începu să-şi scarpine pieptul cu unghiile. Poate că, dimpotrivă, Cominternul se lărgeşte.

Mostovskoi cunoscuse la viaţa lui destul de mulţi oameni care deveneau un fel de membrană sensibilă, exponenţi ai idealurilor, pasiunilor, gîndurilor unei întregi societăţi. Ai fi zis că nu s-a întîmplat niciodată ca un eveniment remarcabil din Rusia să-i fi ocolit pe aceşti oameni. Un asemenea exponent al gîndurilor şi idealurilor societăţii din lagăr era Erşov. Dar zvonul privitor la lichidarea Cominternului nu prezenta interes pentru mentorul celor din lagăr.

Comisarul de brigadă Osipov, care condusese educaţia politică a unei mari unităţi militare, era şi el indiferent faţă de această noutate.

El spuse:

— Generalul Gudz mi-a declarat: tocmai datorită educaţiei dumneavoastră internaţionaliste, tovarăşe comisar, a început debandada. Poporul trebuie să fie educat în spirit patriotic, în spirit rusesc.

— Cum adică, pentru Dumnezeu, pentru ţar şi patrie? întrebă Mostovskoi, zîmbind ironic.

— Toate astea-s prostii, spuse Osipov căscînd nervos. Aici nu e vorba de ortodoxie, problema e că nemţii o să ne jupoaie de vii, tovarăşe Mostovskoi, tătucule dragă.

Un soldat spaniol, pe care ruşii îl numeau Andriuşka şi care dormea pe prici la etajul doi, scrisese *Stalingrad* pe o mică stinghie de lemn şi noaptea se uita la inscripţia aceea, iar dimineaţa o întorcea pe cealaltă parte, pentru ca poliţaii care cotrobăiau prin baracă să nu vadă vestitul cuvînt.

Maiorul Kirillov îi spuse lui Mostovskoi:

— Cînd nu eram mînat la muncă, zăceam cu zilele pe prici. Acum însă mi-am spălat cămaşa şi rod aşchii de brad împotriva scorbutului.

Iar SS-iştii internaţi disciplinar, porecliţi „băieţii veseli“ (întotdeauna plecau cîntînd la muncă), se dădeau la ruşi cu şi mai multă sălbăticie.

Legături invizibile îi uneau pe locatarii barăcilor cu oraşul de pe Volga. Dar uite, Cominternul le era tuturor indiferent!

În vremea aceea, pentru prima oară s-a apropiat de Mostovskoi emigrantul Cerneţov.

Acoperindu-şi cu palma orbita goală, a început şi el să vorbească de emisiunea radio ascultată de american.

Atît de mare era nevoia unei asemenea conversaţii, încît bătrînul s-a bucurat.

— În general, sursele nu sînt autorizate, spuse el. Aiureli, aiureli.

Cerneţov îşi înălţă sprîncenele, iar cea ridicată neurastenic şi a nedumerire deasupra orbitei goale arăta foarte urît.

— Cum adică? întrebă menşevicul cel chior. În ce constă neverosimilul? Domnii bolşevici au creat Internaţionala a Treia şi tot domnii bolşevici au creat teoria aşa-zisului socialism într-o singură ţară. Această combinaţie constituie un nonsens. Gheaţă prăjită… Gheorghi Valentinovici[110], într-unul dintre ultimele sale articole, scria: „Socialismul poate să existe ca sistem mondial, internaţional, sau să nu existe deloc".

— Aşa-zisul socialism? întrebă Mihail Sidorovici.

— Da, da, aşa-zisul. Socialismul sovietic.

Cerneţov surîse şi văzu surîsul de răspuns al lui Mostovskoi. Îşi zîmbeau unul altuia pentru că îşi recunoşteau trecutul în cuvintele lor rele, în intonaţiile ironice, pline de ură.

Ascuţişul duşmăniei lor din tinereţe sclipi, sfîşiind parcă stratul gros al deceniilor, şi această întîlnire într-un lagăr de concentrare hitlerist le amintea nu numai de o îndelungată ură, dar şi de tinereţe.

Acest om din lagăr, duşmănos şi rău, iubise şi cunoscuse ceea ce cunoscuse şi iubise Mostovskoi în tinereţe. El, şi nu Osipov, nici Erşov, ţinea minte poveştile despre vremurile Congresului I, nume de oameni care numai lor nu le-au rămas indiferente. Pe ei amîndoi îi frămîntau relaţiile lui Marx cu Bakunin şi ceea ce spusese Lenin, şi ceea ce spusese Plehanov despre iskriştii[111] blînzi şi cei fermi. Cu cîtă căldură s-a purtat Engels, pe atunci un bătrînel orb, faţă de tinerii social-democraţi ruşi care veniseră la el în vizită, ce mai viperă era Liuba Akselrod[112] la Zürich!

Simţind, evident, ceea ce simţea şi Mostovskoi, menşevicul cel cu un singur ochi spuse cu glas ironic:

— Scriitorii descriau mişcător întîlnirea unor prieteni din tinereţe, dar ce ziceţi de întîlnirea unor duşmani din tinereţe, uite, a unor bătrîni dulăi, cărunţi şi chinuiţi, ca dumneavoastră şi ca mine?

Mostovskoi observă o lacrimă pe obrazul lui Cerneţov. Amîndoi înţelegeau: moartea în lagăr va nivela în curînd, va acoperi cu nisip tot ceea ce fusese cuprins într-o viaţă îndelungată – şi dreptatea, şi erorile, şi duşmănia.

— Da, spuse Mostovskoi. Cel care te duşmăneşte pe parcursul unei vieţi întregi devine, fără să vrea, şi părtaş al

vieţii tale.

— Ciudat, spuse Cerneţov, să ne întîlnim noi astfel, în capcana asta de lupi. Apoi adăugă pe neaşteptate: Ce cuvinte minunate: grîu, secară, ploaie cu soare…

— Oh, ce groaznic e lagărul ăsta, spuse Mostovskoi rîzînd. În comparaţie cu el, totul pare bun, pînă şi întîlnirea cu un menşevic.

Cerneţov dădu din cap cu tristeţe.

— Da, într-adevăr, nu vă este uşor.

— Hitlerismul, rosti Mostovskoi, hitlerismul! Nu mi-am imaginat un asemenea infern!

— Păi pe dumneavoastră de ce v-ar uimi, spuse Cerneţov, dumneavoastră nu puteţi fi uimit de teroare.

Şi parcă un vînt a spulberat ceea ce se ivise trist şi bun între ei. Începură din nou să se combată cu necruţătoare mînie.

Calomnia lui Cerneţov era groaznică prin faptul că nu era alimentată numai de minciună. Atrocităţile care au însoţit construcţia sovietică, diversele greşeli Cerneţov le înălţa la rang de legitate generală. Chiar aşa i-a şi spus lui Mostovskoi:

— Dumneavoastră, desigur, vă convine ideea că în anul ’37 au existat excese, iar în procesul de colectivizare – ameţeli de pe urma succesului, şi că scumpul şi marele dumneavoastră om e puţin cam aspru şi lacom de putere. Dar esenţa se află în ceva contrar: tocmai monstruoasa lipsă de omenie a lui Stalin l-a făcut pe acesta continuatorul lui Lenin. După cum le place unora dintre dumneavoastră să scrie, Stalin este Lenin al zilelor noastre. Vi se pare mereu că sărăcia de la sate şi lipsa de drepturi a muncitorilor, toate astea sînt ceva temporar, dificultăţi ale creşterii. Grîul pe care dumneavoastră, adevărata chiaburime, monopoliştii, îl cumpăraţi de la ţăran cu un pitac kilogramul şi îl vindeţi aceluiaşi ţăran cu o rublă, aceasta este prima temelie a construcţiei dumneavoastră.

— Dar văd că şi dumneata, un menşevic, un emigrant, spui: Stalin este Lenin al zilelor noastre, zise Mostovskoi. Noi sîntem moştenitorii tuturor generaţiilor de revoluţionari ruşi, de la Pugaciov şi Razin. Sîntem urmaşii lor. Nu nişte renegaţi menşevici care au fugit peste hotare, iar Stalin este urmaşul lui Razin, Dobroliubov, Herzen.

— Da, da, urmaşii! spuse Cerneţov. Ştiţi ce au însemnat pentru Rusia alegerile libere în Adunarea Constituantă? Într-o ţară cu robie milenară! După o mie de ani, Rusia a fost liberă ceva mai mult de o jumătate de an. Cînd mă gîndesc la procesele din ’37, îmi aduc aminte de o cu totul altă

moştenire; îl ţineţi minte pe colonelul Sudeikin[113], şeful Secţiei a treia? El împreună cu Degaev[114] au vrut să însceneze nişte comploturi, să-l înspăimînte pe ţar şi în felul acesta să pună mîna pe putere. Iar dumneavoastră îl consideraţi pe Stalin urmaş al lui Herzen?

— Bine, dar dumneata eşti chiar prost? întrebă Mostovskoi. Cum se poate, dumneata vorbeşti serios de Sudeikin? Dar cea mai măreaţă revoluţie socială, exproprierea expropriatorilor, fabricile, uzinele smulse de la capitalişti, dar pămîntul luat moşierilor? Pe astea le-ai omis? Asta a cui moştenire este? A lui Sudeikin cumva? Dar alfabetizarea generală, dar industria grea? Dar pătrunderea stării a patra – a muncitorilor şi ţăranilor – în toate domeniile activităţii umane? Şi astea or fi vreo moştenire sudeikinistă? Te compătimesc.

— Ştiu, ştiu, spuse Cerneţov, faptele nu se discută. Ele sînt explicate. Mareşalii dumneavoastră şi scriitorii, şi doctorii în ştiinţe, artiştii şi miniştrii nu sînt slugi ale proletariatului. Ei sînt slugi ale statului. Dar, în schimb, pe cei care lucrează la cîmp şi în ateliere cred că nici dumneavoastră nu veţi cuteza să-i numiţi stăpîni. Căci ce stăpîni mai sînt şi ei!

Deodată se aplecă spre Mostovskoi şi zise:

— De altfel, dintre dumneavoastră toţi, eu îl respect numai pe Stalin, atît. El este zidarul dumneavoastră, iar dumneavoastră, nişte maniaci ai curăţeniei! Stalin însă ştie: teroare de fier, lagăre, procese medievale cu vînători de vrăjitoare – iată pe ce se întemeiază socialismul într-o singură ţară luată individual.

Mihail Sidorovici îi spuse lui Cerneţov:

— Stimabile, toată această ticăloşie noi am mai auzit-o. Numai că dumneata, trebuie să ţi-o spun deschis, vorbeşti într-un fel deosebit de mîrşav. În felul acesta poate ponegri şi mînji numai un om care din copilărie a trăit în casa dumitale, iar apoi a fost izgonit din ea. Ştii dumneata ce este acest om izgonit?… Un lacheu!

Se uită pătrunzător la Cerneţov şi continuă:

— Nu ascund că la început aş fi vrut să-mi amintesc ceea ce ne lega în 1898, şi nu ce ne-a despărţit în 1903.

— Adică să pălăvrăgim puţin despre timpul cînd lacheul încă nu fusese alungat din casă?

Dar Mihail Sidorovici se înfurie de-a binelea:

— Da, da, întocmai! Un lacheu alungat, fugit! Cu mănuşi de aţică! Pe cînd noi nu ascundem: noi sîntem fără mănuşi. Mîinile ne sînt pătate de sînge şi noroi! Asta e! Noi

am venit în mişcarea muncitorească fără mănuşi plehanoviste. Ce v-au adus mănuşile de lacheu? Arginţii lui Iuda pentru articolaşele publicate în al vostru *Soţialisticeskii vestnik*[115]? Aici englezii, francezii, polonezii, norvegienii, olandezii din lagăr cred în noi! Salvarea lumii este în mîinile noastre! În forţa Armatei Roşii! Ea este armata libertăţii!

— Aşa să fie?, îl întrerupse Cerneţov, pentru totdeauna oare? Dar invadarea Poloniei în înţelegere cu Hitler, în '39? Dar Letonia, Estonia, Lituania strivite de tancurile voastre? Dar cotropirea Finlandei? Armata voastră şi Stalin au răpit popoarelor mici ceea ce le dăduse Revoluţia. Dar înăbuşirea revoltelor ţărăneşti din Asia Centrală? Dar reprimarea Kronstadtului? Toate astea au fost pentru libertate şi democraţie? Cine crede aşa ceva?

Mostovskoi îşi ridică mîinile spre faţa lui Cerneţov şi spuse:

— Iată-le, sînt fără mănuşi de lacheu!

Cerneţov dădu din cap a încuviinţare:

— Îl ţineţi minte pe colonelul de jandarmi Strelnikov? Şi el lucra fără mănuşi: scria mărturisiri false în locul revoluţionarilor bătuţi şi aduşi de el în pragul morţii. Ce nevoie aţi avut de anul '37? Doar vă pregăteaţi să luptaţi cu Hitler. Asta v-a învăţat Strelnikov sau Marx?

— Vorbele dumitale împuţite nu mă miră, zise Mostovskoi. Altceva nici nu ştii să spui. Dar ştii ce mă uimeşte cu adevărat? De ce te ţine Hitler în lagăr? Pentru ce? Pe noi ei ne urăsc pînă la turbare. Aici totul e limpede. Dar de ce să vă ţină Hitler în lagăr pe dumneata şi pe cei asemenea dumitale?!

Cerneţov zîmbi şi chipul îi deveni aşa cum fusese la începutul discuţiei.

— După cum vedeţi, mă ţin, spuse el. Nu-mi dau drumul. Ia interveniţi dumneavoastră, poate că mă vor slobozi.

Însă Mostovskoi n-avea chef de glume.

— Dumneata, cu ura dumitale faţă de noi, nu trebuie să stai închis într-un lagăr hitlerist. Dar nu numai dumneata, ci uite, şi subiectul acela, zise el, arătînd spre Ikonnikov-Morj, care tocmai se apropia de ei.

Faţa şi mîinile lui Ikonnikov erau mînjite de argilă. El îi strecură lui Mostovskoi cîteva foi murdare de hîrtie în întregime scrise şi spuse:

— Citiţi-le, că poate mîine va trebui să mor.

Ascunzînd foile sub saltea, Mostovskoi spuse iritat:

— Am să le citesc, dar de ce te-ai pregătit să părăseşti această lume?

— Ştiţi ce am auzit? Fundaţiile pe care le-am săpat noi sînt destinate pentru o instalaţie de gazare. Astăzi deja s-a început betonarea fundaţiilor.

— Despre asta circula un zvon încă de pe cînd se construia linia aceea ferată cu ecartament lat, spuse Cerneţov.

El se uită peste umăr şi Mostovskoi se gîndi că pe Cerneţov îl interesează dacă cei sosiţi de la muncă îl văd discutînd aşa, ca de la om la om, cu bătrînul bolşevic. Probabil că se mîndrea cu acest fapt faţă de italieni, norvegieni, spanioli, englezi. Dar probabil că cel mai mult se mîndrea cu asta faţă de prizonierii de război ruşi.

— Şi noi am continuat să lucrăm? întrebă Ikonnikov-Morj. Am participat la pregătirea unei asemenea orori?

Cerneţov ridică din umeri:

— Ce, dumneavoastră credeţi că ne aflăm în Anglia? Dacă opt mii de oameni ar refuza să lucreze, într-o oră toţi ar fi ucişi.

— Nu, eu nu pot, spuse Ikonnikov-Morj. N-am să merg, n-am să merg.

— Dacă dumneata refuzi să munceşti, o să fii lichidat în două minute, zise Mostovskoi.

— Da, spuse Cerneţov, puteţi crede aceste cuvinte, căci tovarăşul ştie ce înseamnă să chemi oamenii la grevă într-o ţară în care nu există democraţie.

Îl indispusese discuţia cu Mostovskoi. Aici, în lagărul fascist, cuvintele pe care de atîtea ori le rostise în locuinţa lui din Paris i-au răsunat fals şi fără sens în propriile sale urechi. Ascultînd discuţiile deţinuţilor, a sesizat adesea cuvîntul „Stalingrad"; fie că voia sau nu, de cuvîntul acesta era legat acum destinul omenirii.

Un tînăr englez îi arătă semnul victoriei şi spuse:

— Mă rog pentru dumneavoastră. Stalingradul a oprit avalanşa.

Cerneţov simţi o fericită tulburare la auzul acestor cuvinte.

Îi spuse lui Mostovskoi:

— Ştiţi, Heine spunea că numai un prost îşi arată duşmanului slăbiciunea. Dar fie şi aşa, sînt un prost, dumneavoastră aveţi perfectă dreptate, mi-e clară marea însemnătate a luptei pe care o duce armata dumneavoastră. Unui socialist rus îi e amar să înţeleagă acest lucru şi, înţelegîndu-l, să se bucure, să se mîndrească şi, în acelaşi timp, să sufere şi să vă urască.

Se uita la Mostovskoi şi acestuia i se păru că şi cel de-al doilea ochi, cel văzător, al lui Cerneţov s-a umplut de sînge.

— Dar e posibil ca nici aici dumneavoastră să nu fi simţit pe propria piele că omul nu poate trăi fără democraţie şi libertate? Acolo, acasă, aţi uitat acest lucru? întrebă el.

Mostovskoi îşi încreţi fruntea.

— Ascultă, termină cu istericalele.

Se uită împrejur şi Cerneţov gîndi că Mostovskoi se întreabă neliniştit dacă cei veniţi de la lucru văd cît de simplu discută cu el un emigrant menşevic. Probabil că îi era ruşine pentru asta în faţa străinilor, dar cel mai mult se ruşina faţă de prizonierii de război ruşi.

Adîncitura cea oarbă, sîngerie îl aţintea pe Mostovskoi.

Ikonnikov îl trase de un picior desculţ pe preotul care şedea la etajul întîi şi începu să-l întrebe într-o limbă stricată – un amestec de cuvinte franceze, germane şi italiene: *Que dois-je faire, mio padre? Nous travaillons dans una Vernichtungslager*[116].

Ochii de antracit ai lui Gardi cercetau feţele oamenilor.

— *Tout le monde travaille là-bas. Et moi je travaille là-bas. Nous sommes des esclaves*, rosti el rar. *Dieu nous pardonnera.*[117]

— *C'est son métier*[118], adăugă Mostovskoi.

— *Mais ce n'est pas votre métier*[119], spuse Gardi cu dojană în glas.

Ikonnikov-Morj începu a vorbi repezit:

— Chiar aşa, chiar aşa, Mihail Sidorovici, doar din punctul dumneavoastră de vedere tot aşa este, numai că eu nu doresc iertarea păcatelor. Să nu-mi spuneţi: vinovaţi sînt cei care te silesc, eşti un sclav, nu eşti vinovat, căci nu eşti liber. Ba eu sînt liber! Construiesc un *Vernichtungslager* şi sînt răspunzător în faţa oamenilor care vor fi asfixiaţi cu gaze. Eu pot să spun „nu“! Ce forţă îmi poate interzice acest lucru, odată ce eu am să găsesc în mine puterea de a nu mă teme că voi fi nimicit! Am să spun „nu“. *Je dirai non, mio padre, je dirai non!*[120]

Mîna lui Gardi atinse capul cărunt al lui Ikonnikov.

— *Donnez-moi votre main*[121], spuse el.

— Ei, acum urmează îndrumarea de către păstor a oii rătăcite întru trufie, spuse Cerneţov, iar Mostovskoi, cuprins fără să vrea de compasiune, dădu aprobator din cap.

Dar Gardi nu avea intenţia să-l povăţuiască pe Ikonnikov. El duse mîna lui murdară la buze şi o sărută.

În ziua următoare, Cerneţov stătea de vorbă cu unii dintre nu prea numeroşii cunoscuţi sovietici, şi anume, cu ostaşul roşu Pavliukov, care lucra ca sanitar la revier.

Pavliukov a început să i se plîngă că în curînd va fi alungat de la revier şi mînat la săpat fundaţii.

— Şi toate astea le aranjează cei din partid, spuse el. Ăstora le stă în gît că m-am aranjat într-un loc bun: am împins şi eu ceva cui trebuia. Ei sînt măturători, pe la bucătărie, la *Waschraum*[122], peste tot şi-au vîrît oameni de-ai lor. Dumneata, tătucule, ţii minte cum era în vreme de pace? Comitetul raional, cu oamenii lui, cel sindical din întreprindere, aşijderea. Nu-i aşa? Aici, pentru ei, e ţara nimănui, face cine ce vrea, vorba ceea: ai noştri la bucătărie, alor noştri – porţii mai babane. Pe bătrînul acela bolşevic îl ţin ca la sanatoriu, pe cînd dumneata, poftim, te prăpădeşti ca un cîine, nimeni dintre ei nici n-o să se uite la dumneata. Păi drept e asta? Că doar şi dumneata ai robit toată viaţa pentru puterea sovietică.

Cerneţov îi spuse, cam încurcat, că timp de douăzeci de ani el n-a trăit în Rusia. Avusese repetate prilejuri să observe cum cuvintele „emigrant“, „străinătate“ îi depărtează imediat de el pe sovietici. Pavliukov însă n-a devenit prudent la auzul acestor cuvinte rostite de Cerneţov.

S-au aşezat pe o grămadă de scînduri şi Pavliukov, un bărbat cu nasul lat, cu fruntea lată, un adevărat fiu al poporului, cum îl categorisise în gînd Cerneţov, în timp ce se uita la santinela care păşea în foişorul de beton, spuse:

— N-am încotro, trebuie să mă duc, doar într-o formaţiune de voluntari. Ori să mă dau drept *dohodeaga.*

— Asta ca să-ţi salvezi viaţa?

— Să nu credeţi că sînt vreun chiabur, continuă Pavliukov. N-am fost eu mînat la munci prin păduri, dar un dinte împotriva comuniştilor tot am. Pentru că nu-i libertate. Asta să n-o semeni, cu asta să nu te-nsori, munca asta nu-i pentru tine. Omul devine un papagal. Eu încă din copilărie mi-aş fi dorit să deschid un magazin al meu, pentru ca fiecare să poată cumpăra de toate în el. Iar lîngă magazin, o bodegă. Ai cumpărat ce-ţi trebuie şi poftim: dacă vrei, bei un păhărel acolo, ori dacă vrei, comanzi o friptură, sau poate-i vrea o bericică. Ştiţi cum le-aş fi servit? Şi încă ieftin! La mine în restaurant s-ar fi servit şi mîncăruri ca la mama acasă. Poftiţi! Cartofi copţi! Slănină cu usturoi! Varză murată! Şi ştiţi ce gustare le-aş fi oferit eu oamenilor? Oase cu măduvă!

Clocotesc în cazan, poftim mai întîi şi bea o sută de grame, apoi ia, te rog, un oscior, pîine neagră şi, desigur, sare. Peste tot aş fi avut numai fotolii de piele, asta ca să nu se prăsească păduchii. Şezi, te odihneşti şi eşti servit. Păi dac-aş fi zis aşa ceva, într-o clipă m-aş fi pomenit în Siberia. Şi totuşi, mă întreb în ce-ar consta răul deosebit pentru popor al unei asemenea afaceri? Că eu aş fixa preţuri de două ori mai mici faţă de stat.

Pavliukov se uită chiorîş la ascultătorul său:

— Din baraca noastră, patruzeci de băieţi s-au înscris într-o formaţiune de voluntari.

— Dar din ce cauză?

— Pentru o ciorbă, o manta, acolo şi ca să nu lucreze pînă le plesnesc oasele.

— Şi altceva?

— Păi, cîte unii din convingere.

— Ce fel?

— Diverse. Unii, pentru cei nimiciţi în lagăre. Altora li s-a urît cu sărăcia de la ţară. Nu pot să sufere comunismul.

Cerneţov spuse:

— Bine, dar asta e ceva josnic!

Omul sovietic se uită plin de curiozitate la emigrant, şi acesta observă curiozitatea lui ironic-nedumerită.

— E ceva necinstit, nedemn, urît, spuse Cerneţov. Acum nu e momentul socotelilor, şi nu aşa se fac ele. E o faptă rea faţă de tine însuţi, faţă de pămîntul pe care te-ai născut.

Se ridică de pe scînduri şi îşi trecu mîna peste turul pantalonilor.

— Eu nu pot fi bănuit de dragoste pentru comunism, dar, ce-i drept, acum nu e timpul, nu e momentul răfuielilor. Aşa că să nu vă duceţi la vlasovişti. Deodată păru a se poticni şi adăugă: Mă auzi, tovarăşe, să nu vă duceţi. Şi, întrucît rostise, ca în vremurile vechi, ale tinereţii, cuvîntul „tovarăş“, nu-şi mai putu ascunde emoţia, şi nici nu şi-o ascunse, ci murmură: Doamne, Dumnezeul meu, dac-aş putea eu…

Un tren pleca de la peron. Aerul era ceţos din pricina prafului, a mirosului de liliac şi de lături primăvăratice ale oraşului, din pricina fumului de locomotivă, a sfarei ce duhnea dinspre bucătăria restaurantului gării.

Un felinar se clătina mereu, îndepărtîndu-se, iar apoi păru să încremenească printre alte lumini verzi şi roşii.

Studentul a mai stat o vreme pe peron, apoi s-a strecurat printr-o portiţă laterală. La despărţire, femeia îl cuprinsese cu braţele pe după gît şi îl sărutase pe frunte, pe păr, descumpănită, ca şi el, de neaşteptata putere a sentimentului.

Se îndepărta de gară şi fericirea creştea în el, îl ameţea, i se părea că acesta e începutul, punctul de plecare a ceea ce îi va împlini întreaga viaţă…

Îşi amintea de seara în care părăsise Rusia, îndreptîndu-se spre Slavuta. Şi-o amintea în spitalul acela parizian, unde zăcuse după operaţie, cînd i se extirpase ochiul bolnav de glaucom, şi-o amintea în timp ce intra în încăperea umbroasă, răcoroasă, de la intrarea băncii unde fusese funcţionar.

Despre starea asta sufletească, poetul Hodasevici[123], care fugise ca şi el din Rusia, scrisese următoarele versuri:

Pribeagul merge proptit de-o uscătură,
Nu ştiu de ce îmi vii în minte tu,
Cu roţile-i roşii trecea o trăsură,
Nu ştiu de ce îmi vii în minte tu.
Seara tîrziu lămpi se-aprind pe coridoare,
Nu ştiu de ce îmi vii în minte tu.
Orice se-ntîmplă: pe uscat ori pe mare,
Chiar şi în cer, îmi vii în minte tu…

Ar fi vrut să se apropie din nou de Mostovskoi, ca să-l întrebe: „Dar dumneavoastră n-aţi cunoscut cumva o femeie pe nume Nataşa Zadonskaia? O mai fi în viaţă? E posibil oare ca atîtea zeci de ani dumneavoastră să fi păşit împreună cu ea pe acelaşi pămînt?“.

La apelul de seară, *Stubenälter* Keise – un hoţ prin efracţie din Hamburg, care purta jambiere galbene şi un veston crem în carouri, cu buzunare aplicate – era binedispus. Stîlcind cuvintele ruseşti, cînta în surdină: „*Kali zavtra voina, esli zavtra v pahod*[124]*…*"

Faţa lui boţită, de culoarea şofranului, cu ochi căprui, ca de plastic, exprima blîndeţe în această seară. Mîna-i dolofană, albă ca zăpada, fără un firişor de păr, cu nişte degete capabile să sugrume şi un cal, bătea prietenos umeri şi spinări de deţinuţi. Pentru el, a ucide era la fel de simplu ca şi a pune cuiva, în glumă, o piedică. După un omor, se simţea tulburat pentru scurtă vreme, la fel ca un motănaş după ce s-a jucat niţel cu un cărăbuş.

Cel mai adesea ucidea din porunca *Sturmführer*-ului Drottenhar, care conducea secţia sanitară în *Block*-ul raionului de est.

Treaba cea mai grea în această problemă era tîrîrea trupurilor celor ucişi, în vederea arderii, dar Keise nu se ocupa de aşa ceva, nimeni n-ar fi cutezat să-i propună o asemenea treabă, iar Drottenhar avea destulă experienţă şi nu admitea ca oamenii să slăbească în aşa hal, încît să trebuiască tîrîţi cu tărgile la locul execuţiei.

Keise nu-i grăbea pe cei programaţi pentru operaţie, nu le făcea observaţii răutăcioase, niciodată nu l-a îmbrîncit şi nu l-a lovit pe nici unul dintre ei. De mai bine de patru sute de ori a urcat Keise cele două trepte betonate ale celulei speciale şi de fiecare dată a simţit un viu interes faţă de omul asupra căruia urma să se execute operaţia: îl interesa privirea plină de groază şi nerăbdare, de supunere, chin, sfială şi de pătimaşă curiozitate cu care condamnatul îl întîmpina pe cel sosit ca să-l omoare.

Keise nu putea înţelege de ce-i plăcea tocmai acea vulgaritate cu care îşi ducea munca la îndeplinire; celula specială avea un aspect anost: un taburet, podeaua cenuşie de ciment, o gură de scurgere, un robinet, un furtun, un pupitru cu registrul de evidenţă.

Operaţia respectivă fusese redusă pînă la o completă banalizare, încît despre ea întotdeauna se vorbea pe jumătate în glumă. Dacă se executa cu ajutorul pistolului, Keise o descria aşa: „Îi slobod în cap o boabă de cafea"; dacă se săvîrşea prin injectarea unei cantităţi de fenol, el îi zicea „o mică porţie de elixir".

Secretul vieţii omeneşti se dezvăluia uimitor şi simplu, aşa i se părea lui Keise, în boaba de cafea şi în elixir.

Ochii lui, turnaţi din masă plastică, păreau a nu aparţine unei fiinţe vii. Erau o răşină gălbui-cafenie solidificată… Iar cînd în ochii aceia îngheţaţi ai lui Keise apărea o expresie de veselie, pe oameni îi cuprindea spaima; astfel i se face probabil frică unui peştişor care se apropie, gata să se lipească de o rădăcină pe jumătate acoperită de nisip, şi deodată descoperă că masa întunecoasă, vîscoasă are ochi, dinţi, tentacule.

Aici, în lagăr, Keise trăia un sentiment de superioritate faţă de toţi artiştii, revoluţionarii, savanţii, generalii, predicatorii religioşi care locuiau în barăci. Dar, în acest caz, nu mai era vorba de boaba de cafea şi de porţia de elixir. Era un sentiment de firească superioritate care-i prilejuia multă bucurie.

Se bucura nu de colosala lui putere fizică, nu de priceperea de a merge drept la ţintă, trîntind totul la pămînt, spărgînd oţelul caselor de bani. Se minuna de sufletul şi de mintea sa, era enigmatic şi complex. Furia lui, buna dispoziţie se iscau nu într-un chip obişnuit, ci, aparent, fără nici o logică. În primăvară, cînd dintr-un lot sosit au fost mînaţi la baraca specială nişte prizonieri de război ruşi selecţionaţi de Gestapo, Keise îi rugase să cînte cîntecele lor preferate.

Patru ruşi cu priviri mohorîte, cu mîinile umflate, au intonat:

Unde eşti tu,
Suliko a mea?

Keise, întristîndu-se, asculta şi se uita din cînd în cînd la un ins fălcos care stătea pe margine. Din respect faţă de artişti, neamţul nu a întrerupt cîntecul, dar cînd aceştia au amuţit, i-a spus celui fălcos că n-a cîntat în cor cu ceilalţi, aşa că acum trebuie să cînte solo. Uitîndu-se la gulerul murdar al tunicii acelui om, cu urmele unor trese smulse, Keise a întrebat:

— *Verstehen Sie, Herr Major*[125], înţelegi tu, lepadatur?

Omul a dat din cap că a înţeles.

Keise l-a luat de guler şi l-a scuturat uşurel, aşa cum ai scutura un ceas stricat. Iată însă că prizonierul proaspăt sosit l-a lovit pe Keise cu pumnul în maxilar, înjurînd.

Se părea că rusului i-a sunat ceasul. Dar *gauleiter*-ul barăcii speciale nu l-a ucis pe maiorul Erşov, ci l-a condus la

un prici aflat într-un colţ, lîngă fereastră. Acesta era gol, în aşteptarea unui om pe placul lui Keise. În aceeaşi zi, neamţul i-a adus lui Erşov un ou fiert de gîscă şi, rîzînd cu hohote, i l-a oferit: „*Ihre Stimme wird schön!*“[126].

De atunci, Keise s-a comportat frumos cu Erşov, iar cei din baracă l-au tratat cu respect pe acesta: asprimea lui intransigentă se îmbina cu un caracter blînd şi jovial.

După întîmplarea cu Keise, comisarul de brigadă Osipov, unul dintre cei care intonaseră cîntecul *Suliko*, s-a supărat pe Erşov.

— E un om dificil, spunea el.

Curînd după acest eveniment, Mostovskoi l-a botezat pe Erşov mentorul.

În afară de Osipov, mai încerca o antipatie faţă de Erşov un prizonier mereu închis în sine, mereu tăcut – Kotikov –, care ştia totul despre toţi. Acest Kotikov era oarecum şters – şi glasul îi era fără expresie, şi ochii, şi buzele. Dar într-atît era de şters, încît această platitudine sărea în ochi, părea expresivă.

În seara cu pricina, veselia lui Keise din timpul apelului le provoca oamenilor o extremă stare de anxietate şi groază. Locatarii barăcilor se aşteptau întotdeauna la ceva rău, aşa încît zi şi noapte groaza, presimţirile, aleanul, fie că se intensificau, fie că slăbeau, continuau să dăinuie în ei.

Înainte de terminarea controlului de seară, în baraca specială au intrat opt supraveghetori ai lagărului – *Kapo* – cu nişte chipie stupide, ca de măscărici, cu banderole de un galben ţipător pe mîneci. Se vedea după chipurile lor că nu din cazanul lagărului îşi umplu ei gamelele.

Erau sub comanda unui tip blond, arătos, îmbrăcat într-o manta de culoarea oţelului, cu însemnele de grad smulse. De sub manta i se zăreau cizmele lăcuite, care, din pricina strălucirii lor diamantine, păreau albe, străvezii.

Era şeful poliţiei de interior a lagărului, König – un SS-ist degradat pentru crime de drept comun şi internat în lagăr.

— *Mütze ab!*[127] strigă Keise.

Începu percheziţia. Cu gesturi intrate în obişnuinţă, aidoma unor muncitori din fabrică, supraveghetorii ciocăneau tăbliile meselor, ca să descopere goluri scobite în lemn, scuturau zdrenţele, explorau cu degete agile, iscusite cusăturile de la îmbrăcăminte, verificau gamelele.

Uneori, în glumă, izbindu-l pe cîte unul cu genunchiul în fund, ziceau: „*Budi zdorov*“[128].

Din cînd în cînd, se întîmpla ca supraveghetorii să i se adreseze lui König, întinzîndu-i o notiţă găsită, un carneţel de

însemnări, o lamă de bărbierit. Printr-un semn cu mănuşa, acesta le dădea a înţelege dacă obiectul găsit prezintă sau nu interes.

În timpul percheziţiei, deţinuţii stăteau înşiraţi pe un singur rînd.

Mostovskoi şi Erşov se aflau unul lîngă celălalt, uitîndu-se la König şi la Keise. Siluetele celor doi nemţi păreau turnate.

Lui Mostovskoi i se făcu rău, avea ameţeli. Arătînd cu degetul spre Keise, îi spuse lui Erşov:

— Ce subiect!

— Arian de clasă, spuse Erşov. Apoi, nevoind să fie auzit de Cerneţov, care se afla prin preajmă, îi şopti bătrînului la ureche: Dar şi băieţii noştri se întîmplă să fie pe cinste!

Cerneţov, ca să participe la conversaţia pe care nu o auzea, glăsui:

— E dreptul sfînt al oricărui popor de a-şi avea propriii eroi, sfinţi şi ticăloşi.

Adresîndu-se lui Erşov, dar răspunzîndu-i nu numai lui, Mostovskoi zise:

— Desigur, se găsesc şi la noi ticăloşi, dar în ucigaşul neamţ sălăşluieşte un nu ştiu ce irepetabil, care numai la un neamţ poate fi întîlnit.

Percheziţia luă sfîrşit. Se dădu comanda de încetare. Deţinuţii începură să se caţăre pe priciuri.

Mostovskoi se culcă, întinse picioarele. Deodată se gîndi că n-a verificat dacă toate lucrurile lui au rămas la locul lor după percheziţie, aşa că, gemînd, se ridică în capul oaselor şi începu să-şi prefire calabalîcul.

I se părea ba că i-a dispărut un fular, ba o bucată de pînză pentru obială. Dar a găsit şi fularul, şi obiala, numai că sentimentul acela de nelinişte continua să-l tulbure.

Curînd se apropie de el Erşov, care-i spuse cu glas murmurat:

— Poliţaiul Nedzelski trăncăneşte că *Block*-ul nostru va fi împrăştiat. O parte vor fi opriţi pentru prelucrare, iar majoritatea – prin lagăre generale.

— Ei, şi ce, zise Mostovskoi. Puţin îmi pasă.

Erşov se aşeză pe prici şi rosti încet, însă răspicat:

— Mihail Sidorovici!

Mostovskoi se săltă într-un cot şi se uită la el.

— Mihail Sidorovici, eu am conceput o acţiune mare, am să vă vorbesc despre ea. Dacă e să pierim, măcar să fie cu muzică!

Vorbea în şoaptă, iar bătrînul, ascultîndu-l, începu să se emoţioneze, ca şi cînd l-ar fi atins o adiere miraculoasă.

— Timpul e preţios, spunea Erşov. Dacă nemţii vor cuceri acest afurisit de Stalingrad, oamenii vor prinde din nou mucegai, asta se vede după unii de tipul lui Kirillov.

Erşov propunea să se creeze o uniune de luptă a prizonierilor de război. A rostit din memorie punctele unui program, ca şi cînd ar fi citit după ceva scris.

…Instaurarea disciplinei şi unităţii tuturor sovieticilor din lagăr, alungarea trădătorilor din rîndurile proprii, provocarea de daune duşmanului, crearea unor comitete de luptă printre deţinuţii polonezi, francezi, iugoslavi şi cehi…

Uitîndu-se pe deasupra priciurilor, spre semiobscuritatea barăcii, spuse:

— Sînt nişte băieţi de la o uzină militară, au încredere în mine, vom aduna arme. Ne vom extinde. Vom realiza legătura cu zeci de lagăre, grupe de luptă de cîte trei, unitatea cu ilegaliştii germani, teroare împotriva trădătorilor. Scopul final: insurecţia generală, o Europă unită, liberă…

Mostovskoi repetă:

— O Europă unită, liberă… Ah, Erşov, Erşov.

— Eu nu spun palavre. Discuţia noastră reprezintă începutul acţiunii.

— Intru în formaţie, spuse Mostovskoi, apoi, clătinînd din cap, repetă: O Europă liberă… Iată că şi în lagărul nostru există o secţie a Internaţionalei Comuniste, iar ea e formată din doi oameni, dintre care unul nu e membru de partid.

— Dumneavoastră ştiţi şi germana, şi engleza, şi franceza, mii de legături se vor împleti, zise Erşov. Ce Comintern vă mai trebuie – deţinuţi din toate ţările, uniţi-vă!

Aţintindu-l cu privirea pe Erşov, Mihail Sidorovici rosti nişte cuvinte pe care de mult le uitase.

— Voinţa poporului!

Şi se miră de ce tocmai aceste cuvinte i-au venit aşa, deodată, în minte.

Iar Erşov spuse:

— Trebuie discutat cu Osipov şi cu colonelul Zlatokrîleţ. Osipov e o mare forţă! Dar pe mine nu mă simpatizează, vorbiţi dumneavoastră cu el. Iar eu voi vorbi chiar azi cu colonelul. Vom alcătui un grup de patru.

Zi şi noapte, creierul maiorului Erşov lucra cu neslăbită încordare.

Concepea planul unei mişcări ilegale cuprinzînd întreaga Germanie a lagărelor, tehnica legăturilor între organizaţiile ilegale, memora denumirile lagărelor de muncă şi de concentrare, ale unor staţii de cale ferată. Se gîndea la crearea unui cifru, se gîndea cum să includă în listele de transport, cu ajutorul deţinuţilor de la cancelarii, pe organizatorii care urmau să se deplaseze dintr-un lagăr în altul.

Iar în sufletul lui stăruia un vis! Activitatea pe care o desfăşurau mii de agitatori clandestini, mii de eroi-sabotori avea drept scop cucerirea lagărelor prin puterea armată a răsculaţilor! Deţinuţii răsculaţi urmau să pună stăpînire pe artileria antiaeriană care apăra obiectivele de detenţie şi s-o transforme în armă antitanc şi antiinfanterie. Era necesar să fie depistaţi artileriştii de antiaeriană şi să fie pregătiţi servanţi pentru tunurile cucerite de grupurile de asalt.

Maiorul Erşov cunoştea viaţa de lagăr, avusese prilejul să vadă în ce constă puterea corupţiei, a groazei, dorinţa nebună a unora de a-şi umple stomacul, văzuse mulţi oameni schimbîndu-şi bluzele oneste pe acele mantale albastre, cu epoleţi, ale vlasoviştilor.

Văzuse în nenumărate rînduri deprimarea, slugărnicia, perfidia şi supuşenia; văzuse spaima ce precede groaza, văzuse cum înlemneau oamenii în faţa înfricoşătorilor funcţionari ai *Sicherheitsdienst*[129]-ului.

Şi totuşi, în gîndurile zdrenţărosului maior luat prizonier nu era nimic aberant. În vremurile acelea întunecate, cînd nemţii înaintau impetuos pe frontul de est, el îşi încuraja camarazii prin cuvinte vesele, temerare, îi convingea pe cei ameninţaţi de infecţii să lupte pentru sănătatea lor, iar în fiinţa lui sălăşluia un dispreţ nestins, înflăcărat, indestructibil faţă de violenţă.

Oamenii simţeau ardoarea optimistă pe care o iradia Erşov – o astfel de căldură simplă, tuturor necesară, iradiază o sobă rusească în adîncul căreia ard lemne de mesteacăn.

Poate că această căldură blîndă, şi nu doar puterea minţii şi a neînfricării, l-a ajutat pe maior să devină căpetenia comandanţilor sovietici din lagăr.

Înţelesese de mult că Mihail Sidorovici este primul om căruia avea să-şi destăinuie gîndurile. Acum stătea culcat pe prici, cu ochii deschişi, uitîndu-se la tavanul zgrunţuros din scînduri negeluite, întocmai cum s-ar fi uitat dinăuntrul unui sicriu la capacul acestuia, însă inima continua să-i bată.

Aici, în lagăr, trăia sentimentul propriei forţe, cum nu i se mai întîmplase niciodată în cei treizeci şi trei de ani de existenţă.

Înainte de război dusese o viaţă precară. Tatăl său, ţăran din gubernia Voronej, fusese deschiaburit în '30. Pe atunci, Erşov se afla în armată.

Nu rupsese legăturile cu tatăl său. La Academie n-a fost primit, cu toate că luase examenele de admitere cu „foarte bine". Reuşise cu greu să termine şcoala militară şi fusese repartizat la un comisariat militar raional. Pe vremea aceea tatăl său trăia, împreună cu familia, într-un sat de ţărani deportaţi, undeva în Uralul de Nord. Erşov îşi luase concediu şi plecase la tatăl său. De la Sverdlovsk mersese două sute de kilometri pe o cale ferată îngustă. De ambele părţi ale acestui drum se întindeau păduri şi mlaştini, stive de lemne pregătite pentru transport, garduri de sîrmă ale unor lagăre, barăci şi bordeie, iar mai la înălţime, ca nişte ciuperci otrăvitoare pe picioarele lor lungi, se vedeau foişoarele de pază. În două rînduri, trenul fusese reţinut – cei din paza unui convoi căutau un deţinut care evadase. Peste noapte, trenul se oprise într-o gară de încrucişare, aşteptînd un alt tren din direcţia opusă, iar Erşov nu dormea: auzea lătrăturile dulăilor de pază ai NKVD-iştilor, fluierele santinelelor, căci lîngă gară se afla un lagăr imens.

A ajuns la punctul terminus al acelei căi ferate înguste abia în a treia zi şi, cu toate că pe rever avea petliţe de locotenent, iar documentele şi foile de drum fuseseră completate după toate regulile, de fiecare dată, la verificarea documentelor, aştepta să i se spună: „Ia-ţi raniţa şi vino" – şi să fie dus în cine ştie ce lagăr. Pe cît se vedea, pînă şi aerul din acele locuri era cumva îngrădit cu sîrmă ghimpată.

Apoi a călătorit şaptezeci de kilometri pe platforma unui camion de ocazie, iar drumul şerpuia printre nişte mlaştini. Maşina aparţinea unui sovhoz numit OGPU, unde lucra tatăl lui Erşov. Pe platformă era înghesuială: nişte muncitori deportaţi, care fuseseră dislocaţi şi expediaţi la o exploatare forestieră, erau duşi acum la respectiva filială de lagăr. Erşov a încercat să-i descoasă, dar ei răspundeau monosilabic. Evident, se temeau de uniforma lui militară.

Spre seară, camionul a ajuns într-un sătuc înghesuit între o lizieră de pădure şi marginea unei mlaştini. Locotenentului i-a rămas întipărit în minte apusul acela de soare, nespus de molcom şi de sfielnic în mijlocul mlaştinii nordice, penitenciare. Izbele păreau atît de negre în lumina înserării, încît ai fi zis că fuseseră fierte în smoală.

A intrat într-un bordei, odată cu el strecurîndu-se înăuntru lumina înserării, iar acolo l-a întîmpinat un aer închis, cu iz de igrasie, de mîncare, de haine şi aşternuturi sărăcăcioase, o căldură îmbîcsită de fum…

Din adîncul întunecos s-a ivit tatăl său, cu chipul slăbit şi ochii lui minunaţi, care l-au uluit prin expresia lor cu neputinţă de redat. Mîinile bătrîne, slabe, bătătorite au îmbrăţişat grumazul fiului, iar în această mişcare spasmodică a braţelor vlăguite, de bătrîn, care îl cuprinseseră pe după gît pe tînărul ofiţer era exprimată o sfioasă jeluire şi atîta durere, atîta implorare de ocrotire, încît Erşov a putut răspunde doar într-un singur fel la toate acestea – izbucnind în lacrimi.

Apoi au stat o vreme lîngă trei morminte – mama lui murise în prima iarnă petrecută aici, sora mai mare, Aniuta, în cea de-a doua, iar Marusia, în a treia.

Cimitirul din acest ţinut al lagărelor se contopea cu satul, şi acelaşi muşchi creştea pe sub zidurile caselor, pe acoperişurile bordeielor, pe movilele mormintelor şi pe muşuroaiele din mlaştini. Aşa, sub acest cer aveau să rămînă aici mama, surorile lui – şi iarna, cînd gerul îngheaţă umezeala, şi toamna, cînd pămîntul cimitirului musteşte de tina aceea întunecată, de mlaştină, ce răzbeşte pînă la el.

Tatăl stătea lîngă fiul său amuţit, păstrînd şi el aceeaşi muţenie, apoi şi-a ridicat privirile, s-a uitat la fecior, desfăcîndu-şi a neputinţă braţele: „Iertaţi-mă voi, şi cei morţi, şi cei vii, că nu am putut să-i ocrotesc pe cei pe care i-am iubit".

În timpul nopţii, tatăl s-a apucat să-i povestească. Vorbea liniştit, cu voce joasă, căci despre ceea ce povestea el numai în linişte s-ar fi putut vorbi. Printre suspine şi lacrimi, aşa ceva nu se putea exprima.

Pe o ladă acoperită cu un ziar se aflau trataţiile aduse de fiu şi o jumătate de votcă. Bătrînul vorbea, iar feciorul şedea alături şi asculta.

Tatăl povestea despre foamete, despre moartea cunoscuţilor din sat, despre bătrîne care-şi pierduseră minţile, despre copii – trupurile lor deveniseră mai uşoare decît o balalaică, mai uşoare decît un pui de găină. Povestea cum zi şi noapte peste sat plutea vaierul foametei, povestea despre case cu uşile bătute în cuie, cu ferestrele oarbe.

I-a vorbit apoi feciorului despre drumul care a durat cincisprezece zile, pe timp de iarnă, într-un vagon pentru vite cu acoperişul spart, despre morţii care continuau să călătorească lungi zile şi nopţi împreună cu cei încă vii. Povestea cum ţăranii deportaţi au mers apoi pe jos, iar femeile îşi purtau în braţe copiii. Mama lui Erşov, bolnavă, a

străbătut şi ea pe jos acest drum, abia tîrîndu-se, cu fierbinţeli, cu mintea înceţoşată. I-a povestit cum au fost aduşi la vremea aceea de iarnă în pădure, unde nu se afla nici măcar un bordei, nici o colibă şi cum au început ei acolo o nouă viaţă, aţîţînd focul, încropind aşternuturi din ramuri de brad, topind în gamele zăpada, cum i-au îngropat pe morţi…

— Totul din voia lui Stalin, a spus tatăl, şi în cuvintele lui nu se simţea revoltă, supărare – aşa vorbesc oamenii simpli despre un destin puternic ce nu cunoaşte şovăiala.

Erşov s-a întors din concediu şi i-a adresat lui Kalinin un memoriu în care solicita o clemenţă supremă, de neconceput – să fie iertat un om nevinovat –, cerea să i se permită unui bătrîn să vină alături de fiul său. Dar această scrisoare a lui nici n-a apucat să ajungă la Moscova, că Erşov a şi fost chemat la şefii săi care primiseră o înştiinţare, de fapt un denunţ, despre călătoria sa în Ural.

A fost îndepărtat din armată. S-a angajat pe un şantier, cu gîndul să cîştige ceva bani şi să se ducă la tatăl său. Dar curînd s-a pomenit cu o scrisorică din Ural – înştiinţarea că tatăl său murise.

Chiar a doua zi după începerea războiului, locotenentul în rezervă Erşov a fost mobilizat.

Într-o luptă de lîngă Roslavl a luat locul comandantului de regiment, care fusese ucis, a adunat subunităţile puse pe fugă, a izbit forţele inamice, smulgîndu-le trecerea peste un curs de apă şi asigurînd astfel retragerea unor tunuri grele din rezerva Comandamentului General.

Şi cu cît mai grea devenea povara ce-i apăsa pe umeri, cu atît mai puternici se simţeau aceşti umeri. Nici el însuşi nu cunoştea măsura propriei puteri. Se vede treaba că supuşenia nu era caracteristică firii lui. Cu cît mai uriaşă era violenţa, cu atît mai sălbatică, mai înflăcărată devenea dorinţa sa de a se bate.

Uneori se întreba de ce îi ura atît pe vlasovişti. Doar în apelurile vlasoviste se scria tocmai despre ceea ce îi povestise tatăl său. Şi ştia bine că acesta e adevărul. Dar mai ştia că acest adevăr, rostit de gura nemţilor şi a vlasoviştilor, este o minciună.

Simţea, îi era limpede că, luptînd împotriva nemţilor, luptă pentru o viaţă rusească liberă, că victoria asupra lui Hitler va fi o victorie şi asupra acelor lagăre ale morţii unde pieriseră mama, surorile, tatăl lui.

Ajuns în lagăr, era stăpînit de un sentiment amar şi în acelaşi timp îmbucurător: aici, unde circumstanţele înscrise în dosarul de cadre s-au spulberat, el s-a dovedit o forţă, oamenii îl urmau. Aici n-aveau importanţă nici gradele înalte,

nici decoraţiile, nici secţia specială, nici secţia unu, nici direcţia de cadre, nici comisiile de atestare, nici telefonul de la comitetul raional, nici părerea locţiitorului politic.

Odată, Mostovskoi spusese:

— Încă demult Heinrich Heine a observat: „Toţi umblăm goi sub veşmintele noastre“… Numai că unii, aruncînd uniforma, dau la iveală un trup anemic, jalnic, în timp ce pe alţii veşmintele strîmte îi pocesc. Ei le aruncă şi abia atunci se vede unde sălăşluieşte adevărata forţă.

Ceea ce visase Erşov se întruchipase astăzi într-o acţiune, şi se gîndea acum într-un chip nou la această acţiune: pe cine să iniţieze, pe cine să atragă, alegea în gînd, cîntărea părţile bune, cîntărea părţile rele, tot ceea ce ştia el despre oameni.

Cine ar urma să intre în statul-major clandestin? Cinci nume i se şi iviră în minte. Dar unele slăbiciuni mărunte, din viaţa de toate zilele, unele ciudăţenii – totul i se prezenta de astă dată în altă lumină, ceea ce i se păruse înainte neesenţial dobîndea acum greutate.

Gudz, de pildă, are autoritate ca general, dar e lipsit de voinţă, cam laş, apoi, pe cît se vede, nu e tocmai priceput; el e bun cînd are alături un locţiitor isteţ, un stat-major, aşteaptă din partea comandanţilor diverse servicii, să-l supraalimenteze, acceptînd serviciile acestea ca pe ceva de la sine înţeles, fără ca măcar să le mulţumească. Se pare că îşi aminteşte mai des de bucătarul său decît de soţia şi de fiicele lui. Vorbeşte mult despre vînătoare – raţe, gîşte –, serviciul făcut în Caucaz şi-l aminteşte prin prisma vînătorii – mistreţi şi capre sălbatice. Se vede că a avut obiceiul să bea straşnic. E lăudăros. Vorbeşte adesea despre luptele din anul 1941; toţi cei din jurul lui se înşelau – şi vecinul din stînga, şi cel din dreapta –, în schimb, generalul Gudz avea întotdeauna dreptate. Niciodată însă nu face vinovate de eşecuri eşaloanele militare superioare. În problemele de viaţă şi de relaţii este expert, chiar subtil, ca un furier trecut prin ciur şi prin dîrmon. Dar, concluzionînd, dac-ar fi fost după voia lui Erşov, el nu i-ar fi încredinţat generalului Gudz nici măcar comanda unui regiment, necum a unui corp de armată.

Comisarul de brigadă Osipov e deştept. Odată îţi sloboade o expresie deşucheată despre cum ne-am pregătit noi să luptăm cu pierderi puţine şi pe teritoriu străin, aţintindu-te cu ochii lui căprui, iar peste o oră tot el îl dojeneşte cu asprime pe unul care a exprimat vreo îndoială şi-i trînteşte o adevărată predică, pentru ca a doua zi să-i freamăte din nou nările şi să spună cu glasul lui peltic:

— Da, tovarăşi, noi zburăm mai sus decît toţi, mai departe şi mai repede decît toţi, şi uite-ne unde-am aterizat.

Despre înfrîngerea militară din primele luni ale războiului vorbeşte inteligent, dar nu se simte că l-ar durea, vorbeşte cu un fel de impasibilitate de şahist.

Discută dezinvolt, fără dificultate cu oamenii, dar o face cu o simplitate mimată, nicidecum cu adevărat camaraderească. Cu adevărat însă îl interesează convorbirile cu Kotikov.

Dar prin ce poate fi interesant acest Kotikov pentru un comisar de brigadă?

Osipov posedă o experienţă enormă. În cunoaşterea oamenilor, o experienţă ca asta e foarte necesară; un stat-major clandestin ar fi de neconceput fără Osipov. Dar experienţa lui poate nu numai să ajute, ci şi să împiedice din cînd în cînd.

Uneori comisarul povestea istorioare nostime despre unii militari vestiţi, pe care-i numea ironic: Sioma Budionnîi, Andriuşa Eriomenko.

Odată, i-a spus lui Erşov:

— Tuhacevski[130], Egorov, Bliuher sînt la fel de vinovaţi ca mine şi ca tine.

Iar Kirillov îi povestea lui Erşov că în anul '37 Osipov fusese locţiitorul şefului Academiei Militare şi demascase fără cruţare zeci de oameni, declarîndu-i duşmani ai poporului.

Se teme foarte tare de boli: se pipăie, scoate limba şi, încrucişîndu-şi ochii, se uită să vadă dacă nu cumva e încărcată. În schimb, de moarte – asta a dovedit-o – nu se teme cîtuşi de puţin.

Colonelul Zlatokrîleţ este un simplu şi posac comandant al unui regiment de luptă. Consideră că Înaltul Comandament este vinovat de retragerea din anul 1941. Forţa lui combativă, de comandant şi soldat, o simt cu toţii. Din punct de vedere fizic e zdravăn. Şi glasul îi este puternic; cu un asemenea glas să-i tot opreşti pe fugari şi să-i ridici la atac. Îi place să înjure.

Nu-i place să explice – el ordonă. Un Camarad cu literă mare. E gata să-i toarne unui soldat terciul din gamela lui. În schimb, e tare necioplit.

Oamenii simt întotdeauna puterea voinţei lui. La muncă el este şeful: dacă strigă o dată, nimeni nu îndrăzneşte să i se opună.

Pe el nu-l poţi duce, aşa ceva n-ar admite. Se poate face treabă cu el. Dar tare mai e necioplit!

Kirillov e un om deştept, dar se simte în el un soi de tulbureală. Sesizează orice amănunt, însă priveşte totul în jur cu nişte ochi obosiţi, pe jumătate închişi… E indiferent, nu iubeşte oamenii, dar le scuză slăbiciunile şi ticăloşia. Nu se teme de moarte, iar uneori parcă şi-o caută.

Despre retragere vorbeşte poate mai raţional decît toţi comandanţii. Nu e membru de partid. Odată chiar a zis:

— Eu nu cred să-i poată face comuniştii mai buni pe oameni. Un asemenea caz n-a existat în istorie.

Pare să-i fie totul indiferent, dar noaptea plînge pe prici, iar cînd l-a întrebat de ce, a tăcut îndelung, apoi a răspuns aproape şoptit: „Îmi pare rău de Rusia“. Altfel e cumva molîu, blînd. O dată chiar a exclamat: „Ah, ce dor mi s-a făcut de puţină muzică!“. Iar ieri i-a spus cu o părere de zîmbet pe buze, ca de nebun: „Erşov, ascultă, am să-ţi recit nişte versuleţe“. Lui Erşov nu i-au plăcut versurile acelea, dar le-a memorat, şi ele i s-au cuibărit sîcîitor în minte.

În ceas de agonie, prietene,
Să nu-i chemi pe oameni întru ajutor.
Îţi încălzesc eu palmele ţepene
Deasupra sîngelui tău aburitor.
Să nu plîngi de frică precum un copil,
Tu nu eşti rănit, eşti doar achitat.
Lasă-mă pîslarii să-ţi scot, e util,
Căci eu, vezi bine, mai am de luptat.

El să le fi scris?

Nu, nu, Kirillov nu-i potrivit pentru statul-major. Cum să poată conduce oamenii, cînd el însuşi abia de o mai duce?

Ei, dar iată-l pe Mostovskoi! Ăsta are şi cultură, că te dă gata, şi o voinţă de fier. Se spunea că la interogatorii a fost de neclintit ca o stîncă. Dar, lucru de mirare: nu existau oameni faţă de care Erşov să nu aibă rezerve. Mai deunăzi chiar i-a reproşat lui Mostovskoi:

— Mihail Sidorovici, de ce lungiţi vorba cu nepricopsiţii ăştia, cu scrîntitul de Ikonnikov-Morj şi cu emigrantul, ticălosul acela chior?

Bătrînul i-a răspuns ironic:

— Dumneata crezi că am să mă clatin în principiile mele, că am să devin evanghelist sau poate chiar menşevic?

— Da! Dracu' să-i ştie pe ăştia! E mai bine să nu scormoneşti rahatul, ca să nu pută. Acest Morj a zăcut prin lagărele noastre sovietice. Acum l-au luat nemţii în primire, îl tîrăsc la interogatorii. Are să se vîndă pe sine şi, deopotrivă, are să vă vîndă pe dumneavoastră laolaltă cu cei care vi se alipesc…

În orice caz, reiese că oameni ideali pentru activitatea clandestină nu există. Că trebuie măsurată puterea şi slăbiciunea fiecăruia. O treabă simplă. Dar numai după fondul omului se poate hotărî dacă este sau nu de trebuinţă. Iar fondul acesta nu se poate măsura. El poate fi doar ghicit, simţit. Aşa că a început cu Mostovskoi.

74

Generalul Gudz se apropie de Mostovskoi, respirînd anevoie. Îşi tîrşîia picioarele, gîfîia, îşi împingea înainte buza de jos, iar pe obraji şi pe grumaji i se clătinau cutele cafenii ale pielii – toate aceste mişcări, gesturi, sunete le păstra de pe vremea cînd era un grăsan impunător, însă acum, în starea lui de neputinţă, ele păreau bizare.

— Dragă tătucule, începu el, dacă eu, un mucos, mi-aş permite să vă fac observaţii, ar fi ca şi cînd un maior s-ar apuca să-l dădăcească pe un general-colonel. Dar am să zic fără ocol: degeaba aţi înjghebat prietenia între popoare cu acest Erşov. E un om nu tocmai limpede pînă la capăt. Nu posedă cunoştinţe militare. La minte e locotenent, dar ţinteşte să devină mare comandant de oşti, se vîră să dea lecţii unor colonei. Trebuie tratat cu mai multă prudenţă.

— Spuneţi prostii, Excelenţa Voastră, zise Mostovskoi.

— Desigur, spun prostii, rosti generalul gîfîind. Desigur, spun prostii. Mi s-a raportat că ieri, în baraca celor cu grade inferioare, doisprezece inşi s-au înscris în spurcata aceea de armată rusă de eliberare. Ar fi interesant de numărat cîţi dintre ei sînt chiaburi. Vă exprim nu numai părerea mea personală, ci sînt împuternicit şi de o altă persoană care posedă experienţă politică.

— Nu cumva această persoană e Osipov?

— Să zicem că-i el. Dumneavoastră sînteţi un om al teoriilor, aşa că nici nu puteţi înţelege tot ce e găunos pe aici.

— Ciudată conversaţie aţi mai iniţiat, îl întrerupse Mostovskoi. Încep să am impresia că aici n-a mai rămas din oameni nimic în afară de vigilenţă. Cine ar fi putut să prevadă aşa ceva?!

Gudz ascultă atent cum îi hîrîie şi-i gîlgîie bronşita în piept, apoi rosti cu o cumplită tristeţe:

— N-am să mai apuc eu libertatea, nu, n-am s-o mai apuc.

Deodată, privindu-l pe Gudz, care pleca, bătrînul se lovi tare cu palma peste genunchi – înţelesese brusc de ce avusese acel sentiment neliniştitor şi chinuitor; în timpul percheziţiei, dispăruseră hîrtiile primite de la Ikonnikov.

Ce-o fi scris, diavolul, acolo? Poate că Erşov are dreptate, prăpăditul de Ikonnikov o fi părtaş la vreo provocare: i-a vîrît, i-a strecurat foile acelea. Ce aiureli o fi înşiruit?

Se apropie de priciul lui Ikonnikov, dar acesta lipsea, şi vecinii nu ştiau unde a dispărut. Iar din tot ceea ce a constatat – dispariţia hîrtiilor, priciul părăsit al lui Ikonnikov – i-a devenit clar că procedase greşit lansîndu-se în discuţii cu acel nebun întru Hristos.

Cu Cerneţov discutase, deşi, fireşte, nici n-avea rost să stea de vorbă, căci ce discuţii erau acelea? Însă smintitul îi înmînase hîrtiile în prezenţa lui Cerneţov, aşa că există şi un denunţător, există şi un martor. Viaţa lui se dovedise necesară pentru o cauză, pentru luptă, iar acum poate să şi-o piardă într-un chip absurd.

„Dobitoc bătrîn, te-ai înhăitat cu nişte lepădături şi ai eşuat tocmai într-o zi cînd trebuia să te ocupi de o cauză, de o cauză revoluţionară“, cugeta el, şi neliniştea aceea amară continua să-i sporească.

În *Waschraum* dădu peste Osipov. În lumina chioară a unui bec anemic, comisarul de brigadă spăla nişte obiele deasupra jgheabului de tinichea.

— Bine că v-am întîlnit, spuse Mostovskoi. Trebuie să vorbesc cu dumneavoastră.

Osipov dădu aprobator din cap, se uită în spate, îşi şterse de coapse mîinile umede. Se aşezară pe un ieşind cimentat al peretelui.

— Aşa m-am gîndit şi eu, martie nu lipseşte din post, zise Osipov, după ce Mostovskoi începu a-i vorbi despre Erşov.

Mîngîie cu palma sa jilavă mîna bătrînului.

— Tovarăşe Mostovskoi, spuse el, fermitatea dumneavoastră mă entuziasmează. Sînteţi un bolşevic din cohorta leninistă, în cazul dumneavoastră nu există vîrstă. Exemplul dumneavoastră ne va susţine pe toţi.

Apoi continuă cu glas scăzut:

— Tovarăşe Mostovskoi, organizaţia noastră de luptă este deja creată, noi am hotărît ca pînă la un moment dat să nu vă vorbim despre asta, am vrut să vă cruţăm viaţa, dar, pe cît se vede, pentru tovarăşii de luptă ai lui Lenin nu există bătrîneţe. Am să vă vorbesc deschis: noi nu putem să-i acordăm încredere lui Erşov. Cum se spune, caracterizarea lui este proastă din cale-afară: e un chiaburaş înrăit de represalii. Dar noi sîntem realişti. Deocamdată nu ne putem descurca fără el. Şi-a cîştigat o popularitate ieftină. Sîntem nevoiţi să avem în vedere acest lucru. Dumneavoastră ştiţi mai bine decît mine cum a izbutit partidul să folosească, în anumite etape, asemenea oameni. Dar trebuie să cunoaşteţi părerea noastră în privinţa lui: atît cît se poate şi pînă la momentul potrivit.

— Tovarăşe Osipov, Erşov va merge pînă la capăt, eu nu mă îndoiesc de el.

Se auzea cum plescăie picăturile de apă căzînd pe podeaua de ciment.

— Uitaţi ce e, tovarăşe Mostovskoi, rosti rar Osipov. Faţă de dumneavoastră nu avem secrete. Se află aici un tovarăş lansat la noi de la Moscova. Pot să vă spun numele lui: este Kotikov. Aceeaşi opinie o are şi el despre Erşov, nu numai eu. Dispoziţiile lui sînt lege pentru noi, comuniştii, sînt ordinul partidului, ordinul lui Stalin în condiţii excepţionale. Dar noi cu acest fin al dumneavoastră, cu acest mentor, vom continua să lucrăm. Aşa am hotărît şi aşa vom face. Important e doar un singur lucru: să fim realişti, să judecăm dialectic. Doar nu noi se cuvine să vă învăţăm pe dumneavoastră!

Mostovskoi tăcea, Osipov îl îmbrăţişă şi îl sărută de trei ori pe gură. În ochi începură să-i licărească lacrimi.

— Vă sărut ca pe tatăl meu iubit, spuse el. Şi îmi vine să vă binecuvîntez, aşa cum mă binecuvînta mama în copilărie, cu semnul crucii.

Mihail Sidorovici simţi deodată că insuportabila, chinuitoarea senzaţie a complexităţii vieţii dispare. Din nou, ca în timpurile tinereţii, lumea îi apăru limpede şi simplă, împărţită în prieteni şi duşmani.

Noaptea, la baraca specială sosiră SS-iştii şi ridicară şase oameni. Mihail Sidorovici Mostovskoi se afla printre ei.

1. Tovarăş (germ.).

2. În 1920 (n.red.).

3. Preparat obţinut prin înlocuirea feculei de sagotier cu boabe de amidon extras din cartofi şi porumb.

4. Cuvînt argotic peiorativ, intrat în uzul tuturor lagărelor, pentru „fiertura" ce se distribuia deţinuţilor.

5. Grup de construcţii, cvartal (germ.).

6. *Soldaţii mlaştinilor* (germ.) – titlul unui cîntec compus în august 1933 de către deţinuţii din lagărul de la Börgermoor, devenit un simbol al rezistenţei împotriva nazismului.

7. Tată (it.); aici, părinte.

8. Mă înţelegeţi? (fr.)

9. Înţeleg tot ceea ce spuneţi, numai că nu înţeleg de ce spuneţi asta (fr.).

10. Joc de cuvinte: *paraşa* – tinetă (rus.).

11. Nikolai Konstantinovici Mihailovski (1842-1904) – publicist rus, unul dintre teoreticienii narodnicismului liberal.

12. Nikolai Ivanovici Buharin (1888-1938) – economist şi om politic sovietic, teoretician marxist. Reprezentant al comuniştilor de stînga, a devenit, începînd cu anul 1929, exponent al aripii drepte a partidului bolşevic. S-a aliat cu Stalin împotriva lui Troţki, apoi Stalin l-a eliminat din viaţa politică. Au urmat arestarea, înscenarea unui proces şi executarea.

13. Anatoli Vasilievici Lunacearski (1875-1933) – om politic, publicist şi critic literar sovietic. Comisar al poporului pentru învăţămînt în Rusia Bolşevică (1917-1929) şi promotor al proletcultismului. După 1937, numele său a fost şters din analele partidului, iar volumul de memorii i-a fost pus la index. „Recuperat" în anii '60 ca simbol al revoluţiei bolşevice.

14. Camarad, bine (bun), pîine, supă, copil, ţigară, muncă (germ.).

15. Infirmerie, şef de baracă, supraveghetor, lagăr de exterminare, apel, platou de adunare, camera duşurilor, punct de afluire, gardian de lagăr.

16. Copii, tutun, tovarăş.

17. De la verbul *dohoditi* – a ajunge (aici, în sensul „ajuns la capătul vieţii, al suferinţei").

18. Maică, domn (ucr.), mîinile sus, găinuşă, ouşor (rus.), terminat (germ., fig.).

19. Trupe din subordinea generalului sovietic Vlasov, care au trecut în serviciul Germaniei hitleriste.

20. Ţinutul de dincolo de Volga.

21. Semnele convenţionale pentru marcarea acţiunilor inamicului.

22. Cuvîntul *traba* (conductă, coş, burlan) se foloseşte în limba rusă şi pentru a exprima o situaţie dificilă.

23. Legătură telefonică prin unde de înaltă frecvenţă.
24. Proiectil reactiv german, asemănător, ca efect, cu acelea ale lansatoarelor de rachete botezate de ruşi „Katiuşa“.
25. Octombrie Roşu (rus.).
26. Micul dejun (germ.) (n. red.).
27. Localitate cu populaţie majoritar evreiască, acum în Bielorusia (n. red.).
28. Punctul de comandă.
29. Abreviere în limba rusă pentru Biroul Sovietic de Informaţii.
30. În sistemul de notare de la 1 la 5.
31. În original, joc de cuvinte: *kaşa* înseamnă terci, caşă, dar şi harababură, zăpăceală etc.
32. Unitate de măsură egală cu 3,26 ani-lumină.
33. Organizaţie naţionalistă extremistă din Rusia, apărută în anul 1908, avînd un pronunţat caracter antisemit.
34. Prescurtare în limba rusă pentru Comitetul Regional de Partid.
35. Prescurtare în limba rusă pentru Comitetul de Partid al unui ţinut.
36. Hruşciov.
37. Prescurtare în limba rusă pentru Comitetul Raional de Partid.
38. Lavrenti Pavlovici Beria (1899-1953) – şeful poliţiei secrete sovietice, ministru de interne (după Ejov). Îndată după moartea lui Stalin (martie 1953), a fost unul din cei trei conducători ai URSS; în decembrie 1953 a fost arestat şi executat.
39. Prescurtare în limba rusă pentru comandant de corp de armată.
40. Vers dintr-un cîntec la modă în acel timp.
41. Abreviere în limba rusă pentru Comisariatul Poporului pentru Afacerile Interne.
42. Numele purtat pînă în 1935 de oraşul Kuibîşev.
43. De la Piotr Ceaadaev (1794-1856) – scriitor şi filozof iluminist rus, care a criticat vehement caracterul retrograd al rînduielilor iobăgeşti din Rusia.
44. BUND – numele prescurtat al Uniunii Generale a Muncitorilor Evrei din Lituania, Polonia şi Rusia, înfiinţată în anul 1897.
45. În limba rusă, *sahar*, *solnţe*, *son*.
46. Haină rusească strînsă în talie (n. red.).
47. Sofia Lvovna Perovskaia (1853-1881) – participantă activă la mişcarea narodnicistă, fiind în repetate rînduri arestată. A luat parte la pregătirea atentatelor împotriva ţarului Alexandru al II-lea. A fost prima femeie din Rusia condamnată la moarte şi executată prin spînzurare pentru o cauză politică.
48. Personaje de basm.
49. Avion de vînătoare proiectat de constructorul Iakovlev.
50. Abreviere în limba rusă pentru centrala electrică din Stalingrad.
51. Prima formaţie aviatică de luptă, alcătuită din două avioane.
52. Vechi oraş ucrainean, în care evreii reprezentau un procent important al populaţiei.
53. Avioane de bombardament purtînd numele constructorului, Vladimir Mihailovici Petleakov (1891-1942).

54. Cîntăreţ celebru, ale cărui compoziţii au continuat să circule în Rusia, în ciuda faptului că el s-a aflat în emigraţie între anii 1918 şi 1943.

55. Cruci de Fier, distincţii germane, de regulă desenate pe fuzelaje.

56. Nume în jargon pentru un anume tip de avioane uşoare de bombardament.

57. Şantierele din Orientul Îndepărtat.

58. *Zek* (*zek*, *zeka*; pl. *zeki*) – *zakliacionnîi* (deţinut): apelativ oficial.

59. Emmanuil Semionovici Enchmen (1891-1966) – biolog rus, autor al unei „teorii a noii biologii“ (1920) de orientare behavioristă, pe care Buharin a denunţat-o în 1923 ca neconformă cu principiile marxismului (n.red.)

60. Cuvînt derivat de la OZR – abreviere pentru *osobiennîi zaderjka rejim* (regim special de detenţie).

61. Abreviere pentru secţia cultural-educativă a lagărului.

62. Referire la lumea interlopă, a delincvenţilor de diferite categorii (în argou).

63. Abreviere pentru *Vserossiiskaia cerezvîceainaia komissiia* – Comisia extraordinară pe întreaga Rusie pentru combaterea contrarevoluţiei, a sabotajului şi a speculei (1917-1922), predecesoarea organelor securităţii sovietice: GPU, OGPU etc.

64. Sir Laurence Olivier (1907-1989) – actor şi regizor englez, excelînd în filme inspirate din creaţii shakespeariene.

65. Abreviere în limba rusă pentru numele lui Kliment Voroşilov: marcă a tancurilor sovietice de tip greu.

66. Diminutiv uşor ironic folosit în vorbirea populară. Derivat de la *Otecestvennaia voina* – Războiul pentru Apărarea Patriei.

67. Deţinut însărcinat cu primirea şi repartizarea (tăierea) pîinii.

68. Abreviere în limba rusă pentru comandant de brigadă.

69. Apelativ georgian pentru prieten, amic.

70. Joc de cuvinte: în limba rusă sintagmele „a scrie o operă“ (aparţinînd genului *muzical dramatic)* şi „a scrie (un denunţ) *oper*-ului“ (prescurtare pentru ofiţerul operativ pe lagăr) au aceeaşi formă orală şi scrisă.

71. Prescurtare în limba rusă pentru forţa de muncă mobilizată pe marile şantiere.

72. Vers dintr-un cîntec hazliu, cu aluzii politice, la modă după Revoluţie.

73. Eveniment neobişnuit.

74. Organizaţii extremiste promonarhiste din Rusia de după 1910, caracterizate prin largi acţiuni agitatorice şi pogromuri.

75. Fraţi evrei (idiş).

76. Incinerator (germ.).

77. „În groapă, marş!“ (germ.)

78. „Asta! Asta! (nume de cîine) Unde-s jidanii?“ (germ.)

79. „Atenţie, atenţie, vorbeşte Kievul…“ (ucr.).

80. Ulcică, rumeguş, baltă, chefir, lintiţă, sperietoare, umblătoare, pisoi (ucr.).

81. Referire la celebrul scriitor ucrainean Taras Şevcenko (1814-1861), supranumit Cobzarul, după titlul volumului de versuri cu care a debutat şi care i-a adus consacrarea.

82. Scriere de largă circulaţie în epocă a lui V.I. Lenin, care pretindea a fundamenta teoretic, printre altele, abuzurile şi atrocităţile anilor de după războiul civil.

83. Vers din poemul *Saşa*, de N.A. Nekrasov (1821-1878).

84. Aluzie evidentă la A.T. Tvardovski (1910-1971), autorul poemului *Ţara Muravia* (1936).

85. Nikolai Ivanovici Ejov (1895-1940) – Comisar al Poporului pentru Afaceri Interne (şef al NKVD) în timpul Marilor Epurări, eliminat el însuşi din ordinul lui Stalin şi executat în 1940. Predecesorul lui Lavrenti Pavlovici Beria (n. red.).

86. Prescurtare uşor peiorativă, prin care se desemna o persoană aparţinînd unei minorităţi naţionale (rus.).

87. Abreviere în limba rusă pentru Direcţia Politică de Stat Unificată. Organ al securităţii (1923-1934), coordonator al activităţii GPU-urilor din republicile unionale. Predecesoarea KGB.

88. Diminutiv atribuit ţarului Nikolai al II-lea (1868-1918).

89. „Sabatul a fost făcut pentru om, iar nu omul pentru sabat.“ *Evanghelia după Marcu*, 2:27 (n. ed. rus).

90. În original: *granovitaia palata* – sală celebră din vechiul palat al Kremlinului.

91. Abreviere pentru sintagma *likvidaţiia bezgramotnosti* – lichidarea analfabetismului: referire la cei care, după Revoluţie, au fost alfabetizaţi, rămînînd totuşi cu un nivel modest de cultură.

92. În limba rusă cuvîntul *bliudo* înseamnă farfurie, dar şi fel de mîncare.

93. Capodoperă anonimă a literaturii ruse de la sfîrşitul secolului al XII-lea, al cărei erou este Igor Sveatoslavici, cneazul NovgorodSeverskului şi al Cernigovului.

94. Unitatea de măsură a muncii în gospodăriile agricole colective (colhozuri) (n. red.).

95. Din opera *Evgheni Oneghin* de P.I. Ceaikovski, după romanul în versuri al lui A.S. Puşkin.

96. Osip Emilievici Mandelştam (1891-1938), victimă a represiunilor staliniste.

97. Évariste Galois (1811-l832) – matematician francez. În anul 1831 a aderat la societatea republicană „Prietenii poporului“. A fost de două ori arestat pentru manifestări antimonarhice. Curînd după ultima eliberare, a fost ucis în duel, în circumstanţe suspecte.

98. În manuscris, numărul capitolului e şters de mîna lui Grossman. Totuşi, în continuare, numerotaţia lipseşte. În ciorna manuscrisului, numărul e trecut de autor (n. ed. rus.).

99. Nikolai Aleksandrovici Şciors (1895-1919) – erou al războiului civil, devenit legendar prin vitejia şi spiritul său de dreptate.

100. Prescurtare în limba rusă pentru comandant de divizie.

101. În traducere liberă, Burtă-goală.

102. Mihail Mihailovici Zoşcenko (1895-1958) – prozator rus, excelînd în creaţii satirice inspirate din realităţile sovietice.

103. Avvakum Petrovici (1620-1682) – protopop, unul dintre reprezentaţii de seamă ai mişcării de opoziţie faţă de reformele introduse de patriarhul Nikon. A fost exilat în Siberia, apoi răspopit, iar în anul 1682, ars pe rug împreună cu alţi „eretici“ raskolnici.

104. Aleksandr Nikolaevici Scriabin (1872-1915) – compozitor şi pianist rus.

105. Denumire veche pentru lituanian. Este evident că autorul avea cunoştinţă de cartea *Dostoievski în amintirile fiicei sale*, Gornfeld, Moscova-Praga, 1922, în paginile căreia Liubov Fiodorovna Dostoievskaia afirmă că tatăl ei ar fi de origine normando-lituaniană. În alte lucrări biografice, această afirmaţie nu se confirmă.

106. Parafrază a unui vers, devenit celebru, din poezia *Vîrcolacul*, de A.S. Puşkin.

107. Poliţia secretă ţaristă (n. red.).

108. De la *Narodnaia Volia* (*Voinţa poporului*) – grupare radicală înfiinţată în anul 1879, responsabilă de o serie de atentate care au culminat cu asasinarea ţarului Alexandru al II-lea, în 1881 (n. red.).

109. *Paris vaut bien une messe* (fr.) – afirmaţie a lui Henric al IV-lea, care, desemnat ca succesor la tronul Franţei în 1589, a avut de înfruntat o opoziţie acerbă din partea Ligii Catolice. Pentru a pune capăt conflictului, Henric al IV-lea, de religie protestantă, a acceptat să se convertească la catolicism, eveniment care a avut loc la 25 iulie 1593 în catedrala Saint-Denis din Paris.

110. Gheorghi Valentinovici Plehanov (1856-1918) – teoretician marxist rus.

111. Grupuri formate în jurul ziarului ilegal *Iskra* al Partidului Muncitoresc Social-Democrat din Rusia, apărut în străinătate, în anii 1900-1905.

112. Liubov Isaakovna Akselrod (1868-1946) – filozoafă şi literată, participantă activă la mişcarea opoziţionistă menşevică.

113. Gheorghi Profirievici Sudeikin (1850-1883) – unul dintre conducătorii poliţiei politice din Rusia, locotenent-colonel de jandarmi. L-a recrutat ca informator pe S.P. Degaev, care se afla în conducerea organizaţiei revoluţionare narodniciste. Intenţiona să organizeze asasinarea ministrului afacerilor interne, D.A. Tolstoi, şi a marelui duce Vladimir Aleksandrovici, pentru ca, înspăimîntînd astfel guvernul, să obţină el numirea ca ministru de interne, iar apoi să lichideze organizaţiile revoluţionare. Planurile i-au fost zădărnicite de către narodnici, care l-au ucis.

114. Serghei Petrovici Degaev (1857-1920) – membru în conducerea organizaţiei Narodnaia Volia din Rusia. Devenind informator al poliţiei secrete, a trădat un mare grup de revoluţionari. În vara anului 1893 a fost demascat, a recunoscut legăturile sale cu poliţia şi a furnizat datele necesare executării lui Sudeikin. Condamnat de narodnici la exil, a plecat în America.

115. *Mesagerul socialist* (rus.) – ziar menşevic înfiinţat de Julius Martov la Berlin în 1921.

116. Ce trebuie să fac, părinte? Lucrăm într-un lagăr de exterminare.

117. Toţi lucrează acolo. Şi eu lucrez acolo. Sîntem sclavi. Dumnezeu ne va ierta (fr.).

118. Asta-i profesia lui (fr.).

119. Dar nu e şi profesia dumneavoastră (fr.).

120. O să spun „nu“, părinte, o să spun „nu“!

121. Daţi-mi mîna (fr.).

122. Spălător, baie (germ.).

123. Vladislav Feliţianovici Hodasevici (1886-1939) – poet şi critic rus. A emigrat în 1922, neacceptînd noua orînduire sovietică şi militînd activ împotriva ei.

124. *Dacă mîine-i război, dacă mîine în marş…* (rus.) – versuri dintr-un cîntec larg răspîndit în acel timp în Uniunea Sovietică.

125. Aţi înţeles, domnule maior (germ.).

126. Vocea dumitale va deveni frumoasă! (germ.)

127. Jos bonetele! (germ.)

128. Să fii sănătos (rus.).

129. SD – Serviciul de Securitate al Reich-ului (germ.).

130. Mihail Nikolaevici Tuhacevski (1893-1937) – mareşal sovietic din anul 1918; a comandat Armata 1 Roşie, ilustrîndu-se pe mai multe fronturi (împotriva Albilor şi mai ales a Poloniei) pînă în 1923. A fost şeful Statului-Major General (1924-1928) şi comisar-adjunct al apărării (1931). Susţinut de Troţki, a militat pentru ideea unei armate regulate, fiind considerat unul dintre creatorii Armatei Roşii. Stalin însă a făcut să fie acuzat de trădare şi executat în 1937, împreună cu alţi generali (Egorov, Bliuher ş.a).

Partea a doua

1

Cînd oameni din spatele frontului văd trenuri militare deplasîndu-se spre front, sînt cuprinşi de un sentiment de bucuroasă aşteptare; li se pare că anume aceste tunuri, aceste tancuri cu vopseaua proaspătă sînt destinate împlinirii aceleia de căpătîi, scumpă inimii lor, ce urmează să aducă degrabă sfîrşitul fericit al războiului.

În sufletele celor care, ieşind din rezerva frontului, urcă în trenuri se iscă o încordare deosebită. Tinerilor comandanţi de plutoane li se nălucesc ordine ale lui Stalin în plicuri sigilate… Desigur, oamenii mai cu experienţă nu gîndesc nimic de felul acesta, ci beau apă fiartă, izbesc de tabla măsuţei sau de tocul cizmei cîte o *voblă*[1] uscată, discută viaţa particulară a vreunui maior, perspectivele trocului la următorul nod de cale ferată. Cei trecuţi prin multe au mai văzut cum se întîmplă: unitatea este debarcată undeva, pe o fîşie de pămînt din proximitatea frontului, într-o staţie uitată de lume, cunoscută doar avioanelor nemţeşti de bombardament în picaj, şi chiar sub primele bombe, ageamiii îşi cam pierd din sărbătoreasca lor stare de spirit… Oamenii, care în timpul deplasării s-au umflat de somn, nu mai sînt lăsaţi să doarmă nici măcar o oră, căci marşul ţine zile şi nopţi întregi; nu mai e chip să bea, să îmbuce ceva, tîmplele îi dor din pricina neîntreruptului urlet al motoarelor supraîncălzite, mîinile nu le mai sînt în stare să ţină manetele de comandă. Iar comandantul s-a şi lehămetit de numeroasele telegrame cifrate, de strigătele şi înjurăturile de mamă auzite prin radio, doar, vezi bine, el trebuia să astupe cît mai rapid o spărtură şi nimănui de aici nici că-i pasă de rezultatele obţinute de această nouă unitate la exerciţiile de trageri. „*Davai, davai, davai.*“[2] Numai acest cuvînt sună în urechile comandantului de unitate, aşa că el îi dă înainte, nu pregetă, goneşte cît îl ţin băierile. Şi se întîmplă ca direct din marş, fără măcar o cercetare prealabilă a terenului, unitatea să intre în luptă, iar glasul obosit, nervos al cuiva să spună: „Contraatacaţi imediat, uite, de-a lungul acelor înălţimi, că noi n-avem acolo nici un rahat şi el vine cu toată viteza; daţi-i drumul, că altfel se duce totul dracului“.

În capetele mecanicilor conductori, ale radiotelegrafiştilor, ale ochitorilor, larma şi vuietul drumului

de multe zile şi nopţi se învălmăşesc cu huietul urlătoarelor avioane germane, cu trosnetul minelor care explodează.

Abia aici devine deosebit de evidentă nebunia războiului, căci a trecut numai o oră şi iată ce s-a ales dintr-o colosală muncă: fumegă maşini incendiate, răsturnate, cu tunurile făcute ţăndări, cu şenilele smulse.

Unde sînt lunile de instrucţie fără preget, unde e sîrguinţa, munca răbdătoare a oţelarilor, electricienilor…

Iar comandantul eşalonului superior, pentru a ascunde graba necugetată cu care a fost aruncată în luptă unitatea abia sosită din rezervă, pentru a masca pieirea ei aproape inutilă, trimite mai sus un raport stereotip: „Acţiunile unităţii din rezervă, introdusă din mers în luptă, au oprit pentru un timp înaintarea inamicului şi au permis să se realizeze regruparea trupelor încredinţate subsemnatului“.

Însă dacă acesta n-ar fi strigat mereu – *davai-davai* –, dacă le-ar fi dat posibilitatea să cerceteze mai întîi terenul, ca să nu se avînte orbeşte în vreun cîmp de mine, atunci tancurile, chiar dacă n-ar fi realizat ele nimic decisiv, s-ar fi bătut cît de cît, pricinuindu-le nemţilor neplăceri şi, în orice caz, i-ar fi pus în mare dificultate.

Aşadar, corpul de tancuri al lui Novikov se îndrepta spre front.

Naivilor flăcăi-tanchişti, încă fără botezul focului, li se părea că tocmai lor li se cuvine să participe la o acţiune hotărîtoare, însă cei care mai fuseseră pe front şi păţiseră destule îi luau peste picior; comandantul brigăzii întîi, Makarov, şi cel mai bun comandant de batalion de tancuri al corpului, Fatov, ştiau prea bine cum se întîmplă toate astea, le văzuseră nu o singură dată.

Scepticii şi pesimiştii sînt oameni realişti, oamenii experienţelor amare, care au dobîndit cu sînge şi cu suferinţe înţelegerea războiului. În asta constă superioritatea lor faţă de nătîngii cu caş la gură. Dar de astă dată oamenii experienţelor amare se înşelau. Tancurile colonelului Novikov urmau să participe, într-adevăr, la o acţiune care a determinat şi destinul războiului, şi viaţa de după război a multor sute de milioane de oameni.

Novikov primise ordin ca, ajungînd la Kuibîşev, să ia legătura cu reprezentantul statului-major militar, general-locotenentul Riutin, spre a lămuri o seamă de probleme ce prezentau interes pentru Cartierul General al Armatei.

A crezut că va fi întîmpinat la gară, însă şeful comenduirii gării, un maior cu căutătură ciudată, rătăcită şi în acelaşi timp complet somnoroasă, a spus că nimeni nu s-a interesat de Novikov. N-a izbutit să-i telefoneze din gară generalului; numărul acestuia fusese ţinut cu atîta străşnicie secret, încît era peste putinţă să fie utilizat.

A plecat deci pe jos spre statul-major al regiunii.

Încă pe peronul gării simţise sfiiciunea pe care o încearcă acei comandanţi de unităţi combatante care ajung brusc într-o ambianţă urbană, neobişnuită pentru ei. Simţămîntul poziţiei sale centrale în viaţă se risipise – aici nu exista nici telefonistul care-i întindea receptorul, nici şoferul care se repezea în goană să pornească motorul maşinii.

Pe strada pavată cu pietre bombate, oamenii alergau să prindă rînd la o coadă care tocmai se forma la un punct de distribuire a alimentelor: „Cine-i ultimul?… Sînt după dumneavoastră…“

Ai fi zis că nimic nu e mai important pentru aceşti oameni ce-şi zdrăngăneau bidoanele decît coada aceea de la uşa rablagită a magazinului alimentar. Dar mai cu seamă îl indispuneau militarii cu care se întîlnea; aproape fiecare avea în mîini un gemantănaş, un pacheţel. „Ce i-aş mai aduna pe toţi ticăloşii ăştia şi i-aş trimite cu un tren direct pe front“, îşi zise.

Mergea pe stradă şi se gîndea la ea. Oare chiar o va vedea astăzi? Jenia, m-auzi?

Întîlnirea cu generalul Riutin, în cabinetul comandantului regiunii, a fost scurtă; abia începuse convorbirea, că generalul a şi fost chemat la telefon de la Statul-Major General: era rugat să plece de îndată cu avionul la Moscova.

Riutin se scuză faţă de Novikov şi formă un număr la telefonul de oraş.

— Maşa, totul s-a schimbat. Douglas-ul pleacă în zori, transmite-i Annei Aristarhovna. Cartofii n-o să reuşim să-i luăm, sacii sînt la sovhoz… Chipul său palid se strîmbă a dezgust şi suferinţă, apoi, întrerupînd evident torentul de vorbe ce-i venea pe fir, spuse: Ei bine, doar n-o să-mi ceri să raportez Cartierului General că din pricina unui palton de damă încă neterminat n-am să pot pleca?

Generalul puse receptorul în furcă şi-l întrebă pe Novikov:

— Tovarăşe colonel, consideraţi că echipamentul de rulare al tancului corespunde cerinţelor pe care le-am formulat faţă de constructori?

Pe Novikov îl jena această conversaţie. În lunile petrecute la corpul de armată, învăţase să-i aprecieze cu acurateţe pe cei din jur, mai bine zis, să stabilească valoarea lor ca oameni de meserie. Cîntărea într-o clipă şi fără greş puterea împuterniciţilor, a conducătorilor de comisii, a reprezentanţilor, inspectorilor şi instructorilor care se prezentau la el, la corpul de armată.

Cunoştea semnificaţia cuvintelor rostite cu glas scăzut: „Tovarăşul Malenkov a ordonat să vă transmit…“, după cum ştia că există oameni împodobiţi cu ordine şi epoleţi de general, elocvenţi şi gălăgioşi, însă incapabili să obţină o tonă de motorină, să numească în funcţie un magaziner sau să destituie un furier.

Riutin nu lucra pe palierul principal al colosului statal. El se ocupa de statistică, de reprezentare, de interpretări generale, aşa că Novikov, vorbind cu el, a început să se uite la ceas.

În sfîrşit, generalul şi-a închis voluminosul carnet de însemnări.

— Din păcate, tovarăşe colonel, timpul mă presează, plec în zori cu avionul la Statul-Major General. Mare păcat, mai că-mi vine să vă chem la Moscova.

— Da, tovarăşe general-locotenent, într-adevăr, chiar la Moscova, cu tancurile pe care le comand.

S-au despărţit. Riutin l-a rugat să-i transmită salutări generalului Neudobnov, cu care fusese cîndva coleg. Novikov păşea pe traversa verde din vastul cabinet şi-l auzea pe Riutin spunînd la telefon:

— Faceţi-mi legătura cu şeful sovhozului numărul unu.

„Îşi salvează cartofii“, gîndi colonelul.

Porni înspre Evghenia Nikolaevna. Cîndva, într-o noapte înăbuşitoare de vară, se apropiase de casa ei din Stalingrad, venind din stepa cuprinsă de fumul şi de pulberea retragerii. Acum iată că din nou merge spre casa ei şi cu toate că, în aparenţă, între omul de atunci şi cel de acum se căscase o prăpastie, acum mergea fiind la fel ca atunci, adică tot el, unul şi acelaşi om.

„Vei fi a mea, gîndi el. Vei fi a mea.“

3

Era o casă în stil arhitectonic vechi, cu un singur etaj; una dintre acele clădiri încăpăţînate, cu pereţii groşi, care nu ţin pasul cu anotimpurile, care vara păstrează o anume jilăveală răcoroasă, iar în zilele friguroase de toamnă nu se despart multă vreme de căldura înăbuşitoare, prăfoasă a verii.

Sună şi prin uşa care se deschise l-a întîmpinat o undă de aer stătut, iar în coridorul ticsit cu coşuri turtite şi cu lăzi o zări pe Evghenia Nikolaevna. O zări fără să-i vadă nici basmaua albă ce-i ţinea părul, nici rochia neagră, nici ochii, nici faţa, nici mîinile, nici umerii… O zări parcă nu cu ochii, ci cu inima sa lipsită de vedere. Iar ea scăpă o exclamaţie şi nu se retrase cîţiva paşi, aşa cum fac de obicei oamenii uluiţi de ceva neaşteptat.

Dădu bineţe şi i se răspunse ceva.

Cu ochii închişi, păşi spre ea; simţea şi fericirea vieţii, şi că e gata să moară pe loc, iar căldura ei îl învăluia.

Înţelese că pentru a trăi sentimentul pe care pînă atunci nu-l cunoscuse – fericirea – nu era nevoie nici de vedere, nici de gînduri, nici de cuvinte.

Ea îl întrebă ceva şi el răspunse păşind în urma ei pe coridorul întunecos, ţinînd-o de mînă, ca un băieţel care se teme să rămînă singur într-o mulţime.

„Un coridor foarte larg, gîndi colonelul. Pe aici poate să treacă pînă şi un tanc KV.“

Intrară într-o încăpere cu o singură fereastră, ce dădea înspre calcanul casei vecine.

Lîngă perete se aflau două paturi: unul cu o pernă plată, boţită, acoperit cu o pătură cenuşie, iar al doilea avînd o cuvertură albă, brodată, şi pernuţe înfoiate. Deasupra patului celui alb atîrnau ilustrate de Anul Nou şi de Paşte, cu fanţi în smochinguri şi cu pui ieşind din găoace.

Pe un colţ al mesei încărcate cu suluri de hîrtie pentru desen, se vedeau o bucată de pîine, o jumătate de ceapă veştedă, o sticlă de ulei.

— Jenia… rosti bărbatul.

Privirea ei, de obicei ironică, atentă, era acum deosebită, stranie.

— Eşti, desigur, flămînd după drum?

Voia astfel, evident, să nimicească, să spargă ceea ce survenise deja nou între ei şi nu mai putea fi spart. Cît de altul devenise, cu totul diferit de cum fusese cu puţin înainte, omul acesta învestit cu putere asupra a sute de oameni, asupra unor sumbre maşini ale războiului şi care acum o priveşte cu ochi imploratori, de băietan oropsit. Din pricina acestei discordanţe, ea se pierdea cu firea, ar fi vrut să încerce faţă de el un sentiment condescendent, chiar de

compasiune, fără a se gîndi deloc la purtarea lui. Fericirea ei fusese libertatea. Dar acum libertatea o părăsea şi era fericită.

Deodată el spuse:

— Dar ce stăm aşa, doar totul e limpede!

Şi din nou încetă să mai audă vorbele sale şi vorbele ei. Din nou i se ivi în suflet sentimentul de fericire şi senzaţia legată de acesta – că ar putea chiar să moară pe loc. Jenia îl îmbrăţişă şi părul ei, ca o undă caldă, îi atinse fruntea, obrajii, iar în semiîntunericul acestui păr negru, răvăşit, el îi văzu ochii.

Şoapta femeii acoperi larma războiului, scrîşnetul tancurilor…

Seara au băut apă fiartă, au mîncat pîine, iar Jenia i-a spus:

— S-a dezobişnuit comandantul de pîinea neagră.

Ea adusese un castron care fusese pus afară, pe pervazul ferestrei, cu păsat de hrişcă; boabele mari, îngheţate, deveniseră violete şi vineţii. În căldura odăii, se iviseră pe ele broboane reci, ca de sudoare.

— Arată ca liliacul persan, spuse Jenia.

Novikov gustă din acel liliac persan şi gîndi: „Groaznică chestie".

— S-a dezobişnuit comandantul, spuse ea din nou, iar el gîndi: „Bine că nu l-am ascultat pe Ghetmanov şi n-am adus alimente".

Spuse:

— Cînd a început războiul, mă aflam lîngă Brest, într-un regiment de aviaţie. La un moment dat, piloţii s-au repezit în goană spre aerodrom, iar eu am auzit cum o poloneză a strigat: „Cine sînt ăştia?!", la care un băieţel, polonez şi el, i-a răspuns: „Ăştia-s *zolnierzy*[3] ruşi", şi eu am simţit atunci într-un fel aparte: rus, eu sînt rus… Înţelegi, ştiu de cînd exist pe lumea asta că nu sînt turc, dar în acel moment inima a început să-mi vibreze: sînt rus, eu sînt rus. Ce-i drept, înainte de război, altfel eram noi educaţi… Astăzi, tocmai acum, în cea mai bună zi a mea, iată, mă uit la tine şi din nou, ca şi atunci, simt o durere rusească, o fericire rusească… Vezi, cam asta am vrut să-ţi spun… Deodată se întrerupse şi întrebă: Dar ce-i cu tine?

Ei i se nălucise pentru o clipă capul zburlit al lui Krîmov. Dumnezeule, oare s-a despărţit de el pentru totdeauna? Tocmai în acele clipe fericite, despărţirea veşnică de el i se păru, deodată, insuportabilă.

Pentru o clipă avu impresia că iată, va contopi ziua de astăzi, cuvintele omului de azi, care o sărută, cu acel timp

care s-a dus, şi poate că astfel va înţelege brusc mersul tainic al vieţii ei şi va vedea ceea ce nu-i este dat omului să vadă: profunzimea propriei inimi, adîncul acela în care se hotărăşte destinul.

— Camera asta aparţine unei nemţoaice, spuse Jenia. Ea m-a găzduit. Ăsta-i patul ei alb, neprihănit. N-am văzut în viaţa mea un om mai inofensiv, mai neajutorat. E cumva ciudat să gîndesc astfel în timp ce ne războim cu nemţii, dar sînt convinsă că ea este omul cel mai bun la inimă din acest oraş. Ciudat, nu-i aşa?

— Se va întoarce curînd? întrebă el.

— Nu, cu ea războiul şi-a încheiat socotelile, a fost deportată.

— Atunci, slavă Domnului, spuse Novikov.

Femeia ar mai fi vrut să-i vorbească despre mila pe care o simte pentru Krîmov, cel părăsit de ea; lui n-are cine să-i scrie scrisori, el n-are spre cine să năzuiască, lui i-au rămas dorul – un dor fără speranţe –, singurătatea.

Şi la asta se adăuga dorinţa de a povesti despre Limonov, despre Şarogorodski şi toate amănuntele noi, curioase, de neînţeles ce erau legate de aceşti oameni. Ar mai fi vrut să spună cum, în copilărie, Jenny Henrichovna îşi nota cuvintele nostime pe care le rosteau copiii din familia Şapoşnikov şi că acele caieţele cu însemnări se aflau pe masă, puteau fi citite. Ar fi vrut de asemenea să-i spună istoria cu înregistrarea la Evidenţa Populaţiei şi despre şeful biroului de acolo. Dar nu simţea încă suficientă încredere în el, se jena, gîndind că poate pe el nu l-ar interesa tot ce avea ea să-i relateze.

Totuşi, lucru de mirare… Era ca şi cînd ar fi retrăit ruptura cu Krîmov. Întotdeauna i se păruse, în adîncul sufletului, că trecutul va putea fi corectat, va putea fi readus. Şi asta o liniştea. Acum însă, cînd simţea forţa care o învăluie, o năpădi o nelinişte chinuitoare: se poate oare ca asta să fie pe veci, să fie ceva ireparabil? Sărmanul, sărmanul Nikolai Grigorievici. De ce-o fi avînd el parte de atîtea suferinţe?

— Ce va fi acum? întrebă ea.

— Evghenia Nikolaevna Novikova, rosti el.

Femeia începu să rîdă, să-i cerceteze cu atenţie chipul.

— Bine, dar pentru mine tu eşti un străin, cu totul străin. La drept vorbind, cine eşti tu?

— Asta n-o ştiu. În schimb, ştiu că tu eşti Novikova, Evghenia Nikolaevna.

Ea simţea că nu mai e stăpînă pe sine. Îi turnă în ceaşcă apă fiartă. Îl întrebă:

— Mai vrei puţină pîine?

Apoi deodată spuse:

— Dacă i se întîmplă ceva lui Krîmov, dacă va fi schilodit ori închis, eu am să mă întorc la el. Să ai în vedere acest lucru.

— Dar de ce ar putea să fie închis? întrebă el încruntat.

— Ştiu eu, cîte nu se pot întîmpla? E un vechi cominternist, îl cunoscuse pînă şi Troţki, care, după ce a citit un articol al lui, i-a spus: „E marmoreean“.

— Dacă vei încerca să te întorci, te va alunga.

— Nu-ţi face griji. Asta mă priveşte.

Bărbatul îi spuse că după război ea avea să devină gospodină într-o casă mare şi casa va fi spaţioasă, iar pe lîngă casă vor avea şi o livadă.

E posibil oare ca aşa ceva să fie pentru totdeauna, pentru toată viaţa?

Ar fi vrut, nici ea nu ştia de ce, ca Novikov să înţeleagă limpede că Krîmov e un bărbat inteligent, talentat, că se simte legată de el, ce mai, că îl iubeşte. Nu voia ca el să fie gelos pe Krîmov, însă, fără ca ea însăşi să-şi dea seama, făcea totul ca să-i provoace gelozia. Aşa se face că i-a spus, dar numai lui, ceea ce Krîmov îi povestise cîndva, numai ei, despre cuvintele lui Troţki, adăugînd: „Dacă ar mai fi ştiut încă cineva la vremea aceea despre această întîmplare, e puţin probabil ca în anul 1937 să mai fi putut scăpa“. Sentimentul ei pentru Novikov pretindea o încredere supremă, aşa că i-a încredinţat acestuia destinul omului pe care-l nedreptăţise.

Capul îi era plin de gînduri, se gîndea la viitor, la ziua de azi, la trecut, simţea că se topeşte de fericire, se bucura, se ruşina, se neliniştea, o cuprindea dorul, se îngrozea. Mama ei, nepoţii, Vera, zeci de oameni, toţi erau puşi acum în legătură cu schimbarea ce se produsese în viaţa ei. Cum ar vorbi Novikov cu Limonov, cum ar asculta discuţiile despre poezie şi pictură? Lui nu-i e ruşine, cu toate că nu ştie nimic despre Chagal şi Matisse. E puternic, puternic, puternic. De aceea i s-a şi supus. Iată, se va sfîrşi războiul. Dar e posibil, e posibil oare să nu-l mai vadă niciodată pe Nikolai? Dumnezeule, Dumnezeule, ce-a făcut?! Dar nu trebuie să se gîndească acum la asta. Doar nici nu ştie ce va mai fi, cum se vor potrivi toate.

— Chiar în acest moment am înţeles: de fapt, eu nu te cunosc absolut deloc. Nu glumesc: eşti un străin. Casă, livadă – ce rost au toate astea? Tu vorbeşti serios?

— Dacă vrei, după război am să mă demobilizez şi-am să merg ca şef de echipă pe un şantier, undeva în Siberia

Orientală. Vom trăi într-o baracă de familişti.

Cuvintele acestea exprimau adevărul, el nu glumea.

— Nu e obligatoriu să fie pentru familişti.

— Ba e absolut obligatoriu.

— Bine, dar tu ţi-ai ieşit din minţi. Ce rost au toate astea? Iar în gînd rosti: „Kolenka“.

— Cum adică, ce rost? întrebă el cu nelinişte.

Dar nu se gîndea nici la viitor, nici la trecut. Era fericit. Nici măcar nu-l speria gîndul că peste cîteva minute se vor despărţi. Şedea alături de ea, o privea… Evghenia Nikolaevna Novikova… Era fericit. N-avea nevoie ca ea să fie inteligentă, frumoasă, tînără. O iubea cu adevărat. La început nici nu cutezase să viseze că ea o să-i devină soţie. Apoi, vreme de ani îndelungi, a visat acest lucru. Dar şi astăzi, la fel ca mai înainte, îi sorbea cu smerenie şi timiditate zîmbetul şi vorba ironică. Vedea însă bine – apăruse ceva nou.

Ea îl urmărea cum se pregăteşte de drum şi spuse:

— A venit vremea să pleci la cîrtitoarea drujină, iar pe mine să mă arunci în unda cea repede[4].

Cînd Novikov şi-a luat rămas-bun, a înţeles că, totuşi, ea nu era chiar atît de tare şi că femeia este întotdeauna femeie, chiar dacă e înzestrată de la Dumnezeu cu o minte limpede şi pusă pe zeflemele.

— Cîte am vrut să spun şi n-am spus nimic, murmură ea.

Dar nu era aşa. Acel element important, care decide viaţa oamenilor, începuse să se contureze pe parcursul întîlnirii lor. O iubea cu adevărat.

4

Novikov mergea spre gară.

…Jenia, şoapta ei pierdută, picioarele ei desculţe, murmurul ei drăgăstos, lacrimile în clipele despărţirii, puterea ei asupra lui, sărăcia şi puritatea ei, aroma părului ei, sfiiciunea ei drăgălaşă, căldura trupului ei, timiditatea lui, pricinuită de simplitatea lui muncitoresc-soldăţească şi mîndria că aparţine acestei simplităţi muncitoreşti-soldăţeşti.

A pornit de-a lungul unei linii ferate şi în norul încins, tulbure al gîndurilor sale se înfipse ca un ac ascuţit spaima soldatului aflat pe drum: n-o fi plecat cumva garnitura?

Dar desluşi de departe platformele, tancurile colţuroase, cu muşchii lor metalici ce ieşeau în evidenţă de sub prelatele din foi de cort, santinelele cu căşti negre, vagonul statului-major avînd ferestrele acoperite cu perdele albe.

Intră în vagon, trecînd pe lîngă santinela ce luase poziţia de drepţi.

Aghiotantul Verşkov, supărat că Novikov nu-l luase cu el la Kuibîşev, puse în tăcere pe măsuţă un ordin cifrat al Cartierului General: mergeţi spre Saratov, mai departe, pe linia Astrahan.

În compartiment intră generalul Neudobnov şi, uitîndu-se la chipul lui Novikov, nu la telegrama din mîinile acestuia, spuse:

— Au confirmat itinerarul.

— Da, Mihail Petrovici[5], răspunse Novikov, dar nu itinerarul, ci destinul ni l-au confirmat: Stalingradul. Apoi adăugă: Aveţi salutări de la general-locotenentul Riutin.

— Aaa, făcu Neudobnov, dar nu se putea înţelege la ce se referă acest indiferent „aaa“ – la salutările generalului sau la destinul stalingrădean.

Era un om ciudat, încît uneori pe Novikov îl cam îngrozea: orice se întîmpla pe drum – o întîrziere din pricina unui tren din sens contrar, o defecţiune la bucşa unuia dintre vagoane, neprimirea în întregime, de la dispecerul de mişcare, a ordinului de deplasare a garniturii – Neudobnov prindea viaţă, cerînd:

— Numele, notaţi-i numele, ăsta-i un sabotor voit, trebuie băgat la răcoare, ticălosul.

În adîncul sufletului său, Novikov avea o atitudine indiferentă, lipsită de ură faţă de cei numiţi duşmani ai poporului, cozi de topor, chiaburi. Niciodată n-a simţit dorinţa de a trimite pe cineva la închisoare, de a deferi pe cineva tribunalului, de a demasca în cadrul vreunei adunări, dar considera că această blajină indiferenţă avea drept cauză slaba sa conştiinţă politică.

În schimb, Neudobnov, pe cît i se părea lui Novikov, de cum se uita la un om, îndată şi înainte de toate manifesta vigilenţă, gîndind suspicios: „Aha, dar n-oi fi tu cumva vreun duşman, tovarăşe dragă?“. În ajun îi povestise – era şi Ghetmanov de faţă – despre nişte arhitecţi sabotori, care au încercat să transforme principalele străzi-magistrale din Moscova în terenuri de aterizare pentru aviaţia inamică.

— După părerea mea, asta-i o prostie, a spus atunci Novikov, o inepţie din punct de vedere militar.

Acum Neudobnov începu să-i vorbească de o a doua temă preferată a sa – viaţa casnică. Pipăind ţevile de încălzire din vagon, porni să vorbească despre încălzirea cu aburi instalată de el la vilă nu cu mult înainte de război.

Lui Novikov i se păru pe neaşteptate interesantă şi importantă această conversaţie, aşa încît îl rugă pe general să-i facă o schiţă a încălzirii cu aburi pentru vile. Apoi, împăturind micul plan, îl puse în buzunarul interior al vestonului.

— Poate că va prinde bine cîndva, spuse el.

Curînd în compartiment intră Ghetmanov, salutîndu-l vesel şi gălăgios pe Novikov:

— Iată-ne din nou împreună cu comandantul, că noi eram cît pe-aci să ne alegem un nou ataman. Gîndeam că şi-a părăsit Stenka Razin drujina.

Îşi miji pleoapele, uitîndu-se blajin la Novikov, iar acesta rîse de glumele comisarului, însă în suflet i se iscase un simţămînt de încordare ce-i intrase deja în obişnuinţă.

Glumele lui Ghetmanov conţineau o stranie particularitate, creau impresia că el ştie multe despre Novikov şi tocmai prin glumele acestea lasă să se înţeleagă acest lucru. Iată şi acum, a repetat cuvintele rostite de Jenia la despărţire; era însă, desigur, o simplă coincidenţă.

Ghetmanov se uită la ceas şi spuse:

— Ei, panilor, acum e rîndul meu să plec în oraş. Nu sînt obiecţiuni?

— Poftiţi, noi nu ne vom plictisi aici în lipsa dumneavoastră, răspunse Novikov.

— Asta-i sigur, spuse Ghetmanov, dumneavoastră, tovarăşe *komkor*, în general, nu vă plictisiţi la Kuibîşev.

De astă dată, în această glumă nu mai era nimic întîmplător.

Stînd în uşa compartimentului, pe punctul de a ieşi, Ghetmanov întrebă:

— Piotr Pavlovici, cum se simte Evghenia Nikolaevna?

Chipul comisarului era serios, ochii nu-i mai rîdeau.

— Bine, mulţumesc, lucrează mult, răspunse Novikov, apoi, vrînd să schimbe vorba, i se adresă lui Neudobnov: Mihail Petrovici, de ce nu v-aţi duce şi dumneavoastră prin Kuibîşev pentru vreo oră?

— Păi, ce să mai văd eu acolo?

Şedeau alături, iar Novikov, în timp ce-l asculta pe Neudobnov, trecea cu privirea peste nişte hîrtii şi le aşeza la o parte, rostind:

— Aşa, aşa, aşa, continuaţi…

Toată viaţa raportase şefilor, iar aceştia, în timp ce el vorbea, se uitau prin hîrtii şi rosteau distraţi:

— Aşa, aşa, aşa, continuaţi… Întotdeauna asta îl ofensa; în asemenea momente i se părea că el niciodată n-ar fi în stare să se comporte astfel.

— Uitaţi care-i treaba, zise el, trebuie să întocmim din timp o comandă către direcţia de reparaţii ca să ne trimită nişte ingineri specializaţi. Rotari avem, în schimb de şenilari cam ducem lipsă.

— Am şi întocmit-o, dar cred că e mai bine s-o adresăm direct general-colonelului, că oricum comanda va merge la el spre aprobare.

— Aşa, aşa, aşa, zise Novikov. Semnă comanda şi spuse: Trebuie verificat armamentul antiaerian de la brigăzi, căci după Saratov sînt posibile atacuri aeriene.

— Am dat deja dispoziţie pe linie de stat-major.

— Nu-i bine aşa; trebuie acţionat pe răspunderea personală a şefilor de eşaloane, şi să raporteze cel mai tîrziu pînă la orele şaisprezece. Personal, personal.

Neudobnov trecu la altă problemă:

— S-a primit confirmarea lui Sazonov în funcţia de şef de stat-major al brigăzii.

— Rapid, comunicaţi telegrafic, zise Novikov.

De astă dată, Neudobnov nu se uita în lături, ci zîmbea, înţelegînd supărarea şi stînjeneala comandantului.

De obicei, Novikov nu găsea destulă îndrăzneală să apere cu îndîrjire oamenii deosebit de necesari, după părerea lui, pentru funcţii de comandă. De îndată ce venea vorba de loialitatea politică a unor comandanţi, îi pierea curajul, iar calităţile profesionale ale oamenilor încetau brusc să mai pară importante.

Dar de astă dată s-a înfuriat. Astăzi nu voia să fie smerit. Privindu-l pe Neudobnov, rosti:

— E greşeala mea, am sacrificat priceperea militară din pricina unor date din fişa de cadre. Pe front o s-o corectăm, acolo numai după datele din fişă nu se poate purta războiul. Dacă se întîmplă ceva, din prima zi am să-l mătur la dracu'!

Neudobnov strînse din umeri şi spuse:

— Eu personal n-am nimic împotriva acestui calmuc, Basangov, dar trebuie să se acorde întîietate unui rus. Prietenia între popoare este un lucru sfînt, dar, înţelegeţi, un mare procent din cei de diverse naţionalităţi au atitudini duşmănoase, sînt nişte oameni şovăielnici, nesiguri.

— La asta ar fi trebuit să vă gîndiţi în '37, spuse Novikov. Am avut eu un cunoscut, Mitka Evseev, care striga

mereu: „Eu înainte de toate sînt rus“. Ei, şi l-au învăţat minte să se mai grozăvească cu rusismul, că a fost închis.

— Fiecare legumă la anotimpul ei, spuse Neudobnov. Dar la închisoare sînt trimişi nemernicii, duşmanii. La noi nimeni nu este închis pe degeaba. Cîndva, noi am încheiat pacea de la Brest[6], şi în acest fapt s-a exprimat bolşevismul, iar acum tovarăşul Stalin a chemat la nimicirea pînă la unul a tuturor nemţilor ocupanţi care au pătruns în patria noastră sovietică – şi în asta, de asemenea, îşi găseşte expresia bolşevismul.

Apoi, pe un ton sentenţios, adăugă:

— În timpurile noastre, bolşevicul este înainte de toate un patriot rus.

Novikov simţea că îl cuprinde iritarea: dobîndise prin suferinţe sentimentul său naţional rusesc în zilele grele ale războiului, pe cînd Neudobnov părea să şi-l fi însuşit prin cine ştie ce cancelarie, în care el, Novikov, nici nu ar fi avut acces.

Vorbea cu Neudobnov, se enerva, se gîndea la o mulţime de lucruri, se nelinişte. Însă obrajii îi ardeau ca de la vînt şi soare, în timp ce inima îi bătea zgomotos, puternic, nu voia să se domolească.

Părea că un regiment întreg mărşăluieşte prin inima lui, bătînd năvalnic şi ritmic cadenţa cu cizmele: „Jenia, Jenia, Jenia“.

Dar iată că în compartiment îşi făcu apariţia Verşkov, care îl iertase deja pe Novikov, şi vesti cu glas insinuant:

— Tovarăşe colonel, permiteţi să vă raportez, bucătarul m-a înnebunit: sînt mai bine de două ore de cînd mîncarea e gata, ţinută sub aburi.

— Bine, bine, dar mai repede,

În clipa următoare, intră în goană, transpirat, bucătarul şi, cu o expresie de suferinţă, de fericire şi obidă pe chip, începu să aşeze farfurioarele cu murături de Ural.

— Iar mie să-mi dai o sticlă de bere, spuse Neudobnov cu glas de om deprimat.

— Am înţeles, tovarăşe general-maior, răspunse bucătarul încîntat.

Novikov simţi că de foame, după un post atît de îndelungat, îl podidesc lacrimile. „Te-ai obişnuit, tovarăşe comandant“, gîndi el, amintindu-şi recentul liliac persan.

Brusc, Novikov şi Neudobnov se uitară în aceeaşi clipă pe fereastră: hăulind asurzitor, un tanchist beat criţă, susţinut de un miliţian înarmat cu o puşcă ce-i atîrna de o curea de

piele, mergea clătinîndu-se şi poticnindu-se de-a lungul şinelor.

Tanchistul încerca să se smulgă, ba chiar să-l lovească pe miliţian, numai că acesta îl cuprinsese pe după umeri, apoi, întrucît de bună seamă în capul turmentat al celui purtat astfel domnea o desăvîrşită harababură, uitînd de pornirea iniţială de a se bate, zurbagiul începu cu o neaşteptată efuziune să-i sărute miliţianului obrazul dinspre el.

Novikov îi spuse aghiotantului:

— Cercetează şi raportează-mi imediat ce-i cu neobrăzarea asta.

— Ticălosul, dezorganizatorul ăsta trebuie împuşcat, se amestecă Neudobnov, trăgînd perdeaua peste fereastră.

Pe chipul de om simplu al lui Verşkov se oglindi un simţămînt complicat. În primul rînd, el suferea deoarece comandantul corpului de armată îşi strică pofta de mîncare. Dar în acelaşi timp încerca şi un sentiment de compasiune faţă de tanchist, conţinînd cele mai deosebite nuanţe – zeflemea, încurajare, amuzament camaraderesc, tandreţe părintească, tristeţe şi sinceră nelinişte. Raportă:

— Am înţeles, cercetez şi raportez, apoi adăugă îndată, improvizînd: Mama lui locuieşte în apropiere, şi rusul, ştiţi cum e, nu prea cunoaşte măsura, a fost zdruncinat, a căutat să se despartă într-un chip mai călduros de bătrînă şi n-a prea socotit paharele.

Novikov se scărpină la ceafă şi îşi trase farfuria mai aproape: „Ăsta înşiră bazaconii, n-am să mai plec nicăieri de la eşalon“, gîndi el, adresîndu-se astfel femeii care-l aştepta.

Ghetmanov s-a întors roşu la chip, vesel, cu puţin înainte de plecarea trenului. A refuzat cina, poruncind doar ordonanţei să desfacă o sticlă de apă cu aromă de mandarine, care-i plăcea.

Îşi scoase gemînd cizmele şi se tolăni pe canapea, apoi, cu un picior rămas numai în ciorap, împinse uşa compartimentului, ca să se închidă mai bine.

Începu să-i povestească lui Novikov noutăţi auzite de la secretarul comitetului regional, un vechi prieten al său. Acesta se întorsese cu o zi înainte de la Moscova, unde fusese primit de unul dintre acei oameni care în zilele festive urcă la tribună pe mausoleu. Însă nu stau chiar aproape de microfon, alături de Stalin. Omul care i-a povestit noutăţile nu ştia, desigur, totul şi de bună seamă nu i-a spus tot ce ştia el fostului secretar de *obkom*, cunoscut tocmai de pe vremea cînd acesta lucra ca simplu instructor la un comitet raional, într-un prizărit oraş de pe Volga. Iar din ceea ce secretarul de

obkom auzise, i-a spus cîte ceva actualului comisar al unui corp de tancuri, cîntărindu-l pe interlocutor cu un nevăzut cîntar de farmacie. Apoi, se-nţelege, comisarul corpului, Ghetmanov, i-a povestit la rîndul său colonelului Novikov cîte ceva din cele auzite de la secretarul *obkom*-ului…

Dar în această seară vorbea cu un ton deosebit de confidenţial, pe care mai înainte nu-l folosise faţă de Novikov. Ai fi zis că presupune că acesta cunoaşte în amănunt imensa putere executivă a lui Malenkov şi faptul că, în afară de Molotov, numai Lavrenti Pavlovici Beria îl tutuieşte pe tovarăşul Stalin, că cel mai mult tovarăşul Stalin detestă acţiunile abuzive, că tovarăşului Stalin îi place brînza *suluguni*[7], că tovarăşul Stalin, din pricina stării proaste a dinţilor, moaie pîine în vin, că el, printre altele, e cam ciupit pe faţă ca urmare a vărsatului de vînt de care a suferit în copilărie, că Veaceslav Mihailovici Molotov încă de mult nu mai este a doua personalitate în partid şi că Iosif Vissarionovici nu-l prea are în ultima vreme la inimă pe Nikita Sergheevici Hruşciov, ba o dată, nu demult, într-o convorbire telefonică, chiar l-a înjurat de mamă.

Acest ton confidenţial într-o conversaţie despre oameni de primă mărime în stat, vorba de duh a lui Stalin care, într-o convorbire cu Churchill, îşi făcuse rîzînd semnul crucii, nemulţumirea lui Stalin faţă de înfumurarea unuia dintre mareşali, toate acestea păreau mai importante decît cuvintele rostite pe jumătate aluziv şi venind de la omul care avea acces la tribuna de pe mausoleu – cuvinte după care tînjea şi pe care le bănuia sufletul lui Novikov: se apropia momentul ruperii frontului german! Şi, cu un fel de lăuntric surîs prostesc, ironic, orgolios, de care lui însuşi i se făcuse ruşine, gîndi: „Aşa ceva mai zic şi eu, iată-mă ajuns şi în nomenclatură".

Curînd trenul s-a urnit fără semnale, fără înştiinţări.

Novikov a ieşit pe platforma vagonului, a deschis uşa, s-a uitat îndelung în bezna ce domnea pe deasupra oraşului şi din nou infanteria aceea a început să bată pasul răsunător în inima lui: „Jenia, Jenia, Jenia". Dinspre locomotivă, prin vuietul şi bubuitul roţilor, au răzbătut pînă la el cuvinte tărăgănate din cîntecul *Ermak*[8].

Tunetul roţilor de oţel pe şinele de oţel şi scrîşnetul de fier al vagoanelor ce purtau în goană, spre front, masele de oţel ale tancurilor, şi glasurile acelea tinere, şi vîntul rece dinspre Volga, şi cerul imens, înstelat, toate l-au mişcat parcă într-un chip nou, nu la fel ca în urmă cu o secundă, nu la fel ca în întreg acest an, începînd cu prima zi a războiului. În

suflet i-au scăpărat o bucurie orgolioasă şi o sălbatică fericire sprinţară, izvorîte din sentimentul unei violente puteri de luptă, ca şi cînd chipul războiului s-ar fi schimbat, ar fi devenit altul, nu doar schimonosit de chinuri şi ură… Cîntecul ce se tărăgăna trist şi sumbru începu a răsuna ameninţător, trufaş.

Dar, ciudat lucru, fericirea lui de astăzi nu-i provoca bunătate, dorinţa de a ierta. Această fericire îi sporea ura, mînia, năzuinţa de a-şi manifesta forţa, de a zdrobi tot ce se află în calea acestei forţe.

Se întoarse în compartiment şi, la fel cum nu demult îl cuprinsese farmecul nopţii de toamnă, de astă dată îl învălui aerul închis al vagonului, fumul de tutun, mirosul de unt ars şi de vacs muiat, emanaţiile celor din statul-major, oameni zdraveni, asudaţi. Ghetmanov, cu pijamaua descheiată care-i scotea în evidenţă pieptul alb, era tolănit pe canapea.

— Ei, ce facem, batem un şeptic? Generălimea e de acord.

— Asta se poate, răspunse Novikov.

Comisarul rîgîi încetişor, apoi rosti îngrijorat:

— Te pomeneşti că pe undeva mi se piteşte vreun ulcer. De cum mănînc ceva, mă chinuie cumplit.

— N-ar fi trebuit să-l lăsăm pe doctor cu trenul al doilea, spuse Novikov.

Dar, zgîndărindu-se singur, gîndi: „Am vrut cîndva să-l încadrez pe Darenski, dar s-a încruntat Teodorenko şi am bătut în retragere. I-am spus lui Ghetmanov şi lui Neudobnov, au strîmbat şi ei din nas – ce nevoie avem de unul care a fost supus represiunilor – şi m-am speriat. L-am propus pe Basangov, iar ei de colo: ce nevoie avem de un nerus, şi iarăşi am dat înapoi… Ba sînt de acord, ba nu mai sînt“. Uitîndu-se la Ghetmanov, gîndi, ducîndu-şi intenţionat gîndul pînă la absurd: „Astăzi mă tratează cu propriul meu coniac, iar mîine, dacă vine femeia mea la mine, va vrea să se culce cu ea“.

Dar de ce oare el, care acum nu se îndoia că anume lui îi e dat să zdrobească grumazul maşinii de război germane, se simţea întotdeauna slab şi sfios în discuţiile cu Ghetmanov şi Neudobnov?

În această zi fericită, simţea cum se înalţă greoi în adîncul său furia împotriva îndelungaţilor ani din viaţa trecută; împotriva situaţiei, devenită normă pentru el, cînd nişte inşi analfabeţi în meseria armelor, obişnuiţi să deţină puterea, să mănînce bine, să primească decoraţii, îi ascultau rapoartele, interveneau binevoitori ca să i se repartizeze o cămăruţă în casa personalului de comandă, îi acordau

recompense. Nişte oameni care habar n-aveau de calibrele artileriei, care nu erau în stare să citească aşa cum se cuvine o cuvîntare scrisă pentru ei de altcineva, care se încurcau în descifrarea hărţii, iar în loc de „procént" pronunţau „prócent", „iminent conducător de oşti", „Bérlin" îl conduceau întotdeauna. El le prezenta rapoarte. Semidoctismul lor nu depindea de originea muncitorească, doar şi tatăl lui era miner, bunicul fusese miner, fratele îi era miner. Semidoctismul, pe cît i se părea lui uneori, constituie tocmai forţa acestor oameni, le ţine loc de pregătire, deci cunoştinţele sale, vorbirea corectă, interesul pentru cultură constituiau părţi slabe. Înainte de război i se păruse că oamenii aceştia au mai multă voinţă, o mai profundă convingere decît el. Dar războiul a demonstrat că nici aici lucrurile nu stau aşa.

Războiul l-a promovat într-o funcţie înaltă de comandă. Dar, pe cît se părea, nu el era stăpînul. Continua să se subordoneze, ca şi mai înainte, unei forţe pe care o simţea în permanenţă, dar nu o putea înţelege. Cei doi oameni care erau în subordinea sa, care nu aveau dreptul să comande erau exponenţii acestei forţe… Iată-l însă acum topindu-se de satisfacţie în timp ce Ghetmanov îi împărtăşea poveşti despre lumea aceea unde, evident, respiră în voie acea forţă căreia îţi este peste putinţă să nu i te supui.

Războiul va demonstra cui îi este Rusia îndatorată: unora ca el sau unora precum Ghetmanov.

Ceea ce visase el s-a împlinit: femeia pe care o iubise ani îndelungaţi va deveni soţia lui… În această zi, tancurile lui au primit ordin să meargă spre Stalingrad.

— Piotr Pavlovici, spuse Ghetmanov pe neaşteptate, ştiţi, cîtă vreme dumneavoastră aţi fost în oraş, eu şi Mihail Petrovici am avut o discuţie.

Se desprinse de spătarul canapelei, gustă din bere şi continuă:

— Eu sînt un om simplu şi vreau să vă spun deschis: a venit vorba despre tovarăşa Şapoşnikova. Fratele ei a fost dat la fund în '37, şi Ghetmanov arătă cu degetul înspre podea. Se întîmplă că Neudobnov îl cunoştea de pe atunci, asta-i, iar eu îl cunosc pe primul ei soţ, pe Krîmov. Ăsta a scăpat, cum se zice, ca prin minune. Era în grupul de lectori ai C.C.-ului. Iar Neudobnov zice că n-are rost ca tovarăşul Novikov, căruia poporul sovietic şi tovarăşul Stalin i-au acordat o atît de înaltă încredere, să-şi lege viaţa personală de un om dintr-un mediu social-politic tulbure.

— Dar ce treabă are el cu viaţa mea personală? întrebă Novikov.

— Păi tocmai asta e, reveni Ghetmanov. Toate astea sînt reminiscenţe ale anului ’37, aceste lucruri trebuie privite acum cu mai multă largheţe. Nu, nu, vreau să mă înţelegeţi corect. Neudobnov este un om minunat, de o cinste fără pată, un comunist inflexibil, de structură stalinistă. Dar are el o mică meteahnă: uneori nu vede mlădiţele noului, nu le simte. Pentru el, principalul sînt citatele din clasici. În schimb, nu întotdeauna observă ce ne învaţă viaţa. Uneori îţi face impresia că din pricina atîtor citate cunoscute pe de rost nu mai ştie, nu înţelege în ce stat se află, pe cînd războiul ne învaţă multe. Uite, general-locotenentul Rokossovski, generalul Gorbatov, generalul Pultus, generalul Belov – toţi aceştia au fost închişi. Ei bine, tovarăşul Stalin a găsit cu putinţă să le încredinţeze comanda. Astăzi Mitrici, cel la care am fost în vizită, mi-a povestit cum Rokossovski a fost numit comandant de armată direct din lagăr: se afla în spălătorul barăcii, unde îşi spăla obielele, cînd numai ce vin unii în goana mare după el: Haide mai repede! Ei, poftim, gîndeşte el, nici să-mi spăl pînă la capăt obielele nu mă lasă, iar cu o zi înainte un şef de acolo îl interogase şi chiar îl cam stîlcise. Şi ce să vezi, l-au urcat într-un Douglas şi direcţia Kremlin. Totuşi, noi trebuie să tragem unele concluzii din asta. Numai că Neudobnov al nostru, ce să mai vorbim, el e un entuziast al anului ’37, pe el, tocilarul anului ’37, nu-l scoateţi uşor de pe poziţiile astea. Nu se ştie cu ce s-a făcut vinovat acest frate al Evgheniei Nikolaevna, poate că tovarăşul Beria l-ar fi eliberat şi pe el şi acum ar fi comandat o armată. Cît despre Krîmov, el e la trupe. Omul e în regulă, posedă carnetul, deci care-i problema?

Dar tocmai aceste cuvinte îl făcură pe Novikov să explodeze.

— Ce-mi pasă mie de toate astea! rosti el pe un ton răstit şi se miră el însuşi auzind asemenea răbufniri de tunet în glasul său. Ce mă priveşte pe mine dacă Şapoşnikov a fost sau nu un duşman? Nu-l cunosc şi nici nu vreau să-l cunosc! Acestui Krîmov i-a spus odată Troţki despre un articol al lui că e marmoreean. Treaba lor! Şi-apoi, n-au decît să-l iubească la nebunie şi Troţki, şi Rîkov, şi Buharin, şi Puşkin – ce are a face viaţa mea cu aşa ceva? Eu nu i-am citit articolele marmoreene. Iar Evghenia Nikolaevna n-are nici un amestec, sau ce, o fi lucrat ea în Comintern înainte de ’37? A conduce e una, dar ia încercaţi, tovarăşi, să mai şi luptaţi, să mai şi munciţi! Gata, ajunge, băieţi! Mi s-a urît!

Obrajii îi ardeau, inima îi bătea năvalnic, gîndurile îi erau limpezi, mînioase, distincte, dar în cap avea un fel de ceaţă: „Jenia, Jenia, Jenia“.

Se asculta şi se minuna – oare el să fie cel care, pentru prima oară în viaţă, aruncă astfel vorbele, liber, cu tot curajul, în faţa unui mare activist de partid? Se uită la Ghetmanov cu un sentiment de bucurie, înăbuşindu-şi regretul şi temerile.

Comisarul sări însă deodată de pe canapea, îşi flutură braţele groase şi spuse:

— Piotr Pavlovici, lasă-mă să te îmbrăţişez, eşti cu adevărat bărbat.

Zăpăcit, Novikov îl îmbrăţişă la rîndu-i. Se sărutară, iar Ghetmanov strigă pe coridor:

— Verşkov, ia dă-ne tu un coniac. Comandantul corpului de armată şi comisarul vor bea acum un bruderşaft!

5

După ce termină de făcut ordine în cameră, Evghenia Nikolaevna gîndi mulţumită: „Ei, asta-i tot“, ca şi cum ordinea s-ar fi înstăpînit concomitent şi în încăpere – unde patul este aranjat, iar perna nu mai e boţită –, şi în sufletul ei. Dar după ce scrumul dispăruse de lîngă căpătîiul patului şi cel din urmă muc de ţigară fusese luat de pe marginea micii etajere, Jenia înţelese că pînă acum a încercat să se înşele singură şi că, de fapt, nu are nevoie de nimic pe lume, în afară de Novikov. Tare mult ar fi dorit să-i povestească Sofiei Osipovna – anume ei şi nu mamei, nici surorii – despre tot ce se petrecea acum în viaţa ei. Şi chiar înţelegea vag de ce voia să vorbească despre asta tocmai cu Sofia Osipovna.

— Ah, Sonecika, Sonecika, Levintoniha, murmură ea.

Apoi se gîndi că sora ei, Marusia, nu mai e printre cei vii. Înţelegea că nu poate trăi fără el şi izbi exasperată cu palma în masă. Apoi spuse: „Mă doare-n cot, n-am nevoie de nimeni“, dar îndată se lăsă în genunchi în faţa locului unde atîrnase mantaua lui Novikov şi rosti: „Să rămîi în viaţă“.

După asta însă gîndi: „Prefăcătorie, sînt o muiere neruşinată!“.

Şi începu să se tortureze intenţionat, adresîndu-şi în tăcere o întreagă cuvîntare ca din partea unei fiinţe josnice şi răutăcioase care era cînd de sex feminin, cînd masculin.

— E clar, pe cucoană a apucat-o urîtul fără bărbat, s-a obişnuit cu răsfăţul, şi-apoi de, tocmai la vîrsta asta… Pe unul l-ai lăsat, sigur, căci, vezi bine, ce căutare să mai aibă Krîmov, cînd el era pe punctul să fie exclus din partid. Iar

acum te ispiteşte gîndul să devii generăleasă de corp de armată. Că-i şi bărbat bine pe deasupra! Oricare-n locul tău l-ar dori, cred şi eu… Dar cum îl mai ţii acum, că doar i te-ai dat, nu? E limpede, acum vor urma nopţi fără somn la gîndul ba că a fost ucis, ba că şi-a găsit o telefonistă de vreo nouăsprezece ani. Şi, sesizînd o idee încă nouă chiar şi pentru ea, fiinţa aceea răutăcioasă, cinică, adăugă: „Ei lasă, lasă, că ai să zbori tu curînd la el".

Un singur lucru nu înţelegea: de ce nu-i mai era drag Krîmov. Dar aici nu mai era nimic de înţeles – era fericită.

Deodată se gîndi că Krîmov e o piedică în calea fericirii ei. Tot timpul se află între Novikov şi ea, îi otrăveşte bucuria. Continuă să-i strice viaţa. De ce-o fi trebuind să se chinuie ea mereu, ce rost au aceste mustrări de conştiinţă? Ce poate să facă, odată ce nu-l mai iubeşte? Ce vrea de la ea, de ce o urmăreşte fără încetare? Doar are dreptul să-l iubească pe cel pe care-l iubeşte. De ce oare Nikolai Grigorievici îi apare atît de slab, neajutorat, dezorientat, singur? Doar nu-i chiar aşa de slab! Şi nici măcar aşa de bun!

O cuprinse o stare de animozitate împotriva lui Krîmov. Nu, nu, nu-şi va sacrifica ea fericirea pentru el… E un om crud, cu vederi înguste, un fanatic de nezdruncinat. Ea niciodată nu s-a putut împăca cu indiferenţa lui faţă de suferinţele omeneşti. Cît de străin îi era ei, mamei şi tatălui lucrul acesta… „Chiaburii nu trebuie cruţaţi", zicea el, în vreme ce zeci de mii de femei şi copii piereau în groaznicele chinuri ale foamei prin satele Rusiei şi Ucrainei. „Nevinovaţii nu sînt închişi", spunea el pe vremea lui Iagoda şi Ejov[9]. Odată, cînd Aleksandra Vladimirovna a povestit cum la Kamîşina, în anul 1918, au fost duşi pe un şlep şi înecaţi în Volga toţi negustorii şi proprietarii de case împreună cu copiii lor, printre aceştia fiind şi colegi de gimnaziu ai Marusiei – Minaevii, Gorbunovii, Kasatkinii, Sapojnikovii –, el a izbucnit enervat: „Şi ce-aţi fi dorit să se întîmple cu cei care urau revoluţia noastră, să fi fost trataţi cu plăcinte?". Aşadar, de ce să nu aibă ea dreptul la fericire? De ce trebuie să se frămînte, să-i fie milă de un om căruia niciodată nu i-a fost milă de cei slabi?

Dar, mîniindu-se şi înverşunîndu-se, în adîncul sufletului ei ştia că nu are dreptate, căci Nikolai Grigorievici nu era chiar aşa de necruţător.

Îşi scoase rochia de stofă, pe care o procurase printr-un schimb la bazarul din Kuibîşev, şi îmbrăcă rochia ei de vară, singura care-i mai rămăsese după incendiul de la Stalingrad,

rochia pe care o purtase cînd a stat împreună cu Novikov pe malul Volgăi, lîngă monumentul lui Holzunov[10].

Cu puţin înainte ca Jenny Henrichovna să fi fost deportată, ea o întrebase dacă a fost vreodată îndrăgostită.

Bătrîna se tulburase şi-i răspunsese: „Da, de un băiat cu părul cîrlionţat, auriu, şi cu ochi albaştri. Purta o hăinuţă de catifea şi guleraş alb. Aveam unsprezece ani şi nu-l cunoşteam“. Unde s-o fi aflînd acum băiatul acela cîrlionţat, unde este acum Jenny Henrichovna?

Evghenia Nikolaevna se aşeză pe pat, se uită la ceas. De obicei, la această oră trecea pe la ea Şarogorodski. Of, astăzi n-are chef de discuţii elevate.

Îmbrăcă repede paltonul, îşi puse basmaua. Dar n-avea nici un sens – trenul plecase de mult.

Pe lîngă pereţii gării se foiau o mulţime de oameni şezînd pe saci şi boccele. Rătăci o vreme prin ungherele gării, o femeie o întrebă ceva despre bonuri de pîine pentru călătorie, o alta despre tichete pentru îmbarcare… Unii oameni o urmăreau bănuitor, cu priviri somnoroase. Dar iată că pe linia întîi trecu greoi un tren de marfă, pereţii gării se cutremurară, iar geamurile ferestrelor începură a vibra. I se păru că şi inima ei tremură. Pe lîngă împrejmuirea gării pluteau platforme de marfă descoperite, iar pe ele se aflau tancuri.

Pe neaşteptate o cuprinse o senzaţie de fericire. Iar tancurile treceau mereu şi pe ele şedeau, parcă sculptaţi, ostaşi roşii cu căşti, cu pistoale-mitralieră la piept.

Acum mergea spre casă, dînd băieţeşte din mîini, cu paltonul descheiat, uitîndu-se din cînd în cînd la rochia ei de vară. Deodată, soarele pe cale să apună lumină străzile, iar oraşul acesta prăfuit, ponosit, rău, rece, în prag de iarnă, i se păru solemn, trandafiriu, luminos. Cînd intră în casă, Galina Dmitrievna, responsabila apartamentului, care îl văzuse de cu ziuă în coridor pe colonelul venit în vizită la Jenia, îi spuse cu un zîmbet mieros:

— Aveţi o scrisoare.

„Da, totul s-a schimbat înspre fericire“, gîndi Jenia şi desfăcu plicul. Scrisoarea era din Kazan, de la mama ei. Dar nici nu apucă să citească bine primele rînduri şi scăpă un ţipăt abia auzit, apoi începu să strige cu glas pierdut:

— Tolea, Tolea!

6

Ideea care-l uluise subit pe Strum în noaptea aceea pe stradă devenise baza unei noi teorii. Ecuaţiile elaborate de el în cîteva săptămîni de lucru nu serveau deloc la extinderea teoriei clasice adoptate de fizicieni şi nici n-au devenit o completare a acesteia. Dimpotrivă, teoria clasică devenise ea însăşi doar un caz particular în cadrul noii rezolvări ample, elaborate de el; ecuaţiile lui includeau acea teorie care păruse atotcuprinzătoare.

Pentru un timp, încetase să meargă la institut – lucrările laboratorului erau conduse de Sokolov. El aproape că nu mai ieşea din casă, păşea prin încăpere, şedea ore întregi la birou. Uneori, seara, se ducea să se plimbe, alegînd străzile pustii de pe lîngă gară, ca să nu întîlnească oameni cunoscuţi. Acasă ducea o viaţă obişnuită: glumea la masă, citea ziarele, asculta comunicatul *Sovinformbiuro*-ului, o cicălea pe Nadia, o întreba pe Aleksandra Vladimirovna despre uzină, vorbea cu soţia lui.

Dar Liudmila Nikolaevna simţea că soţul ei începuse în aceste zile să semene cu ea: făcea şi el tot ceea ce era familiar, stabilit, fără a participa lăuntric la viaţa pe care o trăia cu uşurinţă numai pentru că ea îi intrase în obicei. Dar această comunitate nu o apropia de soţul ei, căci era doar aparentă. Înstrăinarea lor lăuntrică faţă de casă era determinată de cauze diametral opuse: pe de o parte – viaţa, iar pe de alta – moartea.

De astă dată, Strum nu se îndoia de rezultatele sale. Nicicînd nu-l caracterizase o asemenea certitudine. Dar tocmai acum, cînd formula soluţia ştiinţifică cea mai importantă din toată activitatea sa, nu s-a îndoit nici o clipă de veridicitatea ei. În momentul cînd i-a venit ideea unui sistem de ecuaţii care să permită explicarea, într-un mod nou, a unui grup larg de fenomene fizice, a simţit, cine ştie de ce, fără şovăielile şi ezitările care-i erau proprii, că ideea aceasta este corectă.

Chiar şi acum, cînd complexa lui activitate matematică se apropia de sfîrşit, verificîndu-şi o dată şi încă o dată desfăşurarea raţionamentelor, nu încerca mai multă certitudine decît în momentele cînd intuiţia aceea bruscă îl uluise pe o stradă pustie.

Uneori încerca să înţeleagă calea pe care mersese. La prima vedere, totul părea destul de simplu.

Experimentele întreprinse în laborator ar fi trebuit să confirme previziunile teoriei. Totuşi, lucrul acesta nu se întîmplase. Contradicţia dintre rezultatul experimentului şi teorie a generat, în chip firesc, o îndoială în privinţa preciziei experimentelor. Teoria, care fusese elaborată pe baza

activităţii de zeci de ani a numeroşi cercetători şi care, la rîndul ei, explica multe aspecte din numeroase lucrări noi, experimentale, părea de necombătut. Dar experimente repetate arătau iarăşi şi iarăşi că deviaţiile suferite de particulele încărcate, implicate în interacţiunea nucleară, continuau să nu corespundă absolut deloc cu previziunile teoriei. Orice corecţii, fie şi cele mai generoase, pe seama impreciziei experimentelor, a imperfecţiunii aparaturii de măsurat şi a emulsiilor fotografice, utilizate la fotografierea exploziilor nucleare, nu puteau să explice nişte neconcordanţe atît de mari.

Atunci a devenit evident că rezultatele experimentelor nu puteau fi puse la îndoială, aşa că Strum a încercat să cîrpească teoria, să introducă în ea nişte ipoteze arbitrare, care să permită ca noul material experimental obţinut în laborator să fie subsumat teoriei. Tot ceea ce făcea pornea de la recunoaşterea unui lucru fundamental şi esenţial: teoria îşi trage esenţa din experienţă şi de aceea experienţa nu poate contrazice teoria. S-a irosit o muncă imensă pentru a se obţine punerea de acord a teoriei cu noile experimente. Dar teoria aceea cîrpită, despre care toţi considerau că nu e de conceput să fie lăsată la o parte, părăsită, continua să nu ajute la explicarea a noi şi noi date experimentale contradictorii. Aşa cîrpită cum era, ea rămînea totuşi neputincioasă, la fel ca şi cea necîrpită.

Ei, şi atunci a survenit noutatea.

Teoria cea veche a încetat să constituie baza, fundamentul, întregul atotcuprinzător. Ea nu se dovedea greşită, nu se dovedea a fi fost o rătăcire absurdă, însă a fost inclusă ca o soluţie particulară în noua teorie… Văduva Ţarină[11] şi-a înclinat capul în faţa unei noi regine. Şi toate acestea s-au întîmplat într-o clipă.

Cînd Strum a început să se gîndească cum i-a apărut în minte noua teorie, l-a uluit un răspuns surprinzător.

Lipsea complet în acest caz, pe cît putea el să constate, logica simplă care lega teoria de experienţă. S-ar fi zis că urmele de pe pămînt se pierdeau aici, încît nu putea înţelege drumul pe care păşea.

Mai înainte, întotdeauna i se păruse că teoria izvorăşte din experienţă: experienţa este cea care îi dă naştere. Contradicţiile dintre teorie şi noi date experimentale, pe cît avusese impresia, duc în mod firesc la o nouă teorie, mai largă.

Dar, uimitor lucru, s-a convins că de astă dată totul s-a petrecut într-un fel absolut diferit. A obţinut succesul tocmai

în momentul cînd n-a încercat să lege nici experienţa de teorie, nici teoria de experienţă.

Noul a apărut, pare-se, nu din experienţă, ci din capul lui. Înţelegea cu uimitoare limpezime acest lucru. Noul a apărut ca de la sine, în mod liber. Căpăţîna lui generase această teorie. Logica ei, relaţiile ei cauzale nu aveau legătură cu experienţele pe care Markov le executa în laborator. Deci, după toate aparenţele, teoria se ivise de la sine, dintr-un joc liber al raţiunii, şi tocmai acest joc al raţiunii, care se desprinsese oarecum de experienţă, a permis explicarea întregii bogăţii a vechiului şi noului material experimental.

Experienţa constituise un impuls exterior, care a determinat raţiunea să lucreze. Dar ea nu determina conţinutul raţionamentului.

Era uluitor…

Capul îi era plin de relaţii matematice, de ecuaţii diferenţiale, de legi ale relativităţii, de teoreme ale algebrei superioare şi ale teoriei numerelor. Aceste relaţii matematice existau de la sine într-un mic vid în afara lumii nucleelor atomice şi a stelelor, în afara cîmpurilor electromagnetice şi a cîmpurilor de gravitaţie, în afara spaţiului şi a timpului, în afara istoriei şi a istoriei geologice a Pămîntului. Dar ele se aflau în capul său.

Şi în acelaşi timp capul îi era plin de alte relaţii şi legi – interacţiuni cuantice, cîmpuri de forţă, constantele determinînd esenţa vie a proceselor nucleare, mişcarea luminii, contractări şi dilatări ale timpului şi spaţiului. Şi – alt lucru uimitor – în căpăţîna fizicianului teoretician procesele lumii materiale erau doar o reflectare a unor legi generate în deşertul matematic. În capul lui nu matematica reflecta lumea, ci lumea constituia o proiecţie a unor ecuaţii diferenţiale, lumea era o reflectare a matematicii.

Şi în acelaşi timp capul îi era plin de indicaţiile contoarelor şi aparatelor, de liniile punctate ce reproduceau mişcarea unor particule şi a unor explozii nucleare în emulsie şi pe hîrtia fotografică.

Şi în acelaşi timp, în capul lui erau vii foşnetul frunzelor şi lumina lunii, şi păsatul de mei cu lapte, şi duduitul focului în sobă, şi fragmente de melodii, şi lătratul unui cîine, şi senatul roman, şi comunicatele *Sovinformbiuro*-ului, şi ura faţă de robie, şi slăbiciunea pentru seminţele de dovleac…

Şi iată că dintr-un asemenea talmeş-balmeş a ieşit teoria, s-a ivit la suprafaţă, a ţîşnit din acea profunzime unde nu exista nici matematica, nici fizica, nici experienţele din

laboratorul de la institut, nici experienţa de viaţă, unde nu exista conştiinţa, ci numai turba arzîndă a subconştientului…

Şi logica matematicii, fără vreo legătură cu universul, s-a reflectat şi s-a exprimat, întruchipîndu-se într-o teorie fizică reală, iar teoria aceasta s-a suprapus brusc, cu o divină precizie, peste dantela complexă, punctată, care se imprimase pe hîrtia fotografică.

Şi omul în al cărui cap s-a petrecut integral acest lucru se smiorcăia şi îşi ştergea ochii înlăcrimaţi, fericiţi, în timp ce privea ecuaţiile diferenţiale şi hîrtiile fotografice care confirmau adevărul generat de el.

Şi totuşi, dacă n-ar fi existat aceste experienţe nereuşite, dacă nu s-ar fi stîrnit haosul, inepţia, el ar fi continuat să cîrpească, să peticească cumva, împreună cu Sokolov, vechea teorie şi ar fi greşit.

Ce fericire că perseverenţa lor nu a cedat în faţa inepţiei!

Şi totuşi, cu toate că noua explicaţie s-a născut dintr-un cap, ea era legată de experimentele lui Markov. Căci un lucru e sigur: dacă n-ar fi existat în lume nuclee atomice şi atomi, n-ar fi existat nici în creierul omului. Da, da, şi dacă n-ar fi existat strălucitul Markov, dacă n-ar fi existat mecanicul Nozdrin, dacă n-ar fi existat marii suflători în sticlă, Petruşkovii, dacă n-ar fi existat MOGHES[12], cuptoarele metalurgice şi producţia unor reactivi puri, în capul unui fizician teoretician n-ar fi existat matematica previzionară a realităţii.

Strum era uimit că a obţinut cel mai valoros succes ştiinţific al său într-o vreme cînd era copleşit de durere, cînd o permanentă tristeţe îi apăsa creierul. Cum de a fost cu putinţă să se întîmple aşa ceva?

Şi de ce oare tot ceea ce păruse de nerezolvat şi-a găsit soluţia în doar cîteva clipe, tocmai după discuţiile acelea periculoase, îndrăzneţe, tăioase, care-l tulburaseră fără să aibă vreo legătură cu munca lui? Dar asta e, desigur, o coincidenţă fără însemnătate.

Îi era greu să se lămurească în toate acestea…

Acum lucrarea era încheiată şi ar fi vrut să vorbească despre ea – pînă în acel moment nu se gîndise la oamenii cărora le-ar fi putut împărtăşi ideile sale.

Ar fi vrut să-l întîlnească pe Sokolov, să-i scrie lui Cepîjin, a început să-şi imagineze cum o să întîmpine noile sale ecuaţii Mandelştam, Ioffe, Landau, Tamm, Kurceatov[13], cum le vor recepta colaboratorii de la secţie, din sector, de la laborator, ce impresie vor produce asupra leningrădenilor. A

început să se gîndească sub ce titlu avea să publice lucrarea. A început să se gîndească ce atitudine va avea faţă de ea marele danez[14], ce va spune Fermi[15]. Dar poate că o va citi chiar Einstein şi îi va scrie cîteva cuvinte. Cine o va combate, la rezolvarea căror probleme va fi ea de ajutor?

N-ar fi vrut să vorbească despre lucrare cu soţia lui. De obicei, înainte de a expedia o scrisoare de serviciu, i-o citea Liudmilei. Dacă se întîmpla să întîlnească pe neaşteptate o cunoştinţă pe stradă, primul său gînd era: „Ce-o să se mire Liudmila". În timp ce avea o discuţie cu directorul institutului şi rostea vreo frază tăioasă, se gîndea: „Am să-i spun Liudmilei cum i-am întors-o". Nu-şi imagina cum ar putea să vizioneze un film, să şadă într-un teatru şi să nu ştie că ea este alături, că poate să-i şoptească: „Dumnezeule, ce idioţenie!". Îi împărtăşea tot ceea ce îl frămînta la modul intim; încă student fiind, o dată spusese: „Ştii, am impresia că sînt un idiot".

Dar acum de ce tăcea? Poate că necesitatea de a o introduce în viaţa sa fusese determinată mai înainte de încredinţarea că ea trăieşte mai mult prin viaţa lui decît prin a ei, că viaţa lui constituie tocmai viaţa ei? Acum însă această certitudine nu mai exista. Încetase oare să-l mai iubească? Sau poate el a încetat s-o mai iubească?

Totuşi, i-a povestit soţiei despre lucrare, deşi nu se simţea îndemnat să vorbească cu ea.

— Înţelegi tu, i-a spus, am un sentiment uimitor: acela că orice mi s-ar întîmpla acum, am în inimă convingerea că nu mi-am trăit viaţa în zadar. Înţelegi, tocmai acum, pentru prima oară, nu mi-e frică să mor, uite, chiar în clipa asta, căci ea există, lucrarea există, s-a născut!

Şi i-a arătat pe masă o mică pagină acoperită cu scris mărunt.

— Să ştii că nu exagerez: e un nou punct de vedere asupra naturii forţelor nucleare, un nou principiu, aşa e, este cheia pentru multe uşi pîn-acum zăvorîte… Şi, înţelegi, în copilărie, ba nu, nu asta voiam să zic, dar ştii, e un sentiment, ca şi cînd dintr-o apă întunecată, liniştită a ieşit brusc la suprafaţă o floare de nufăr, ah, Dumnezeule!

— Mă bucur, mă bucur foarte mult, Vitenka, spunea ea zîmbind.

Însă el vedea că se gîndeşte la ale ei, nu trăieşte bucuriile şi frămîntările lui.

Şi nu i-a împărtăşit nici mamei ei, nici Nadiei ce i-a povestit el. De bună seamă că a uitat.

În seara aceea, Strum s-a dus la Sokolov.

Dorea să vorbească cu acesta despre lucrarea sa, să-i împărtăşească şi lui toate trăirile sale.

Piotr Lavrentievici, drăguţul, îl va înţelege, doar el nu e numai un om inteligent, este şi bun, curat sufleteşte. Dar în acelaşi timp se temea ca nu cumva Sokolov să înceapă să-i facă reproşuri, să-şi amintească de felul cum el, Strum, s-a codit, căci tare-i place să explice faptele altora şi să moralizeze îndelung.

Nu-l mai vizitase de multă vreme. Probabil că, între timp, oaspeţii obişnuiţi s-au adunat în vreo trei rînduri la el. Pentru o clipă, îşi reprezentă ochii bulbucaţi ai lui Madiarov. „E îndrăzneţ, diavolul“, îşi spuse. Dar, ciudat, în tot acest răstimp aproape că nu-şi amintise de reuniunile acelea de seara. Nici măcar acum nu-i venea să se gîndească la ele. Smintirea acelor conversaţii purtate pe înserat îţi genera un fel de nelinişte, de spaimă, sentimentul de aşteptare a unei nenorociri iminente. Ce-i drept, prea îşi dăduseră drumul. Au croncănit, au croncănit ei, dar uite că Stalingradul se menţine, nemţii sînt opriţi, evacuaţii se întorc la Moscova.

Cu cîteva ore mai înainte îi spusese Liudmilei că acum nu îi este teamă să moară, uite, chiar în clipa asta. Dar îi era groază să-şi amintească alocuţiunile lui critice de atunci. Cît despre Madiarov, el o luase razna de tot. Era înfricoşător să-şi amintească. Iar suspiciunile lui Karimov sînt de-a dreptul înspăimîntătoare. Te pomeneşti că Madiarov este, într-adevăr, un provocator?

Sokolov şedea la masă într-o haină de casă şi citea o carte.

— Dar unde e Maria Ivanovna? întrebă Strum mirat, surprins el însuşi de mirarea sa.

Negăsind-o acasă, se descumpănise, ca şi cînd nu cu Piotr Lavrentievici, ci cu ea avusese de gînd să vorbească despre fizica teoretică.

Punîndu-şi ochelarii în toc, Sokolov îi răspunse zîmbind:

— Oare Maria Ivanovna e întotdeauna obligată să rămînă acasă?

Astfel, Strum a început, încurcîndu-se în cuvinte, exclamînd, tuşind, emoţionîndu-se, să-i expună lui Sokolov ideile sale, să-i înşiruie ecuaţiile.

Sokolov era primul om care afla aceste idei, şi Strum simţi într-un fel nou, cu totul deosebit, ceea ce se petrecea.

— Asta-i tot, spuse cu glas tremurător, căci sesizase emoţia lui Sokolov.

Acum tăceau amîndoi şi această tăcere îi părea lui Strum minunată. Şedea cu capul aplecat, încruntîndu-se şi

clătinîndu-l din cînd în cînd a tristeţe. În sfîrşit, se uită brusc şi cu timiditate la Sokolov. I se păru că în ochii lui Piotr Lavrentievici erau lacrimi.

În această odăiţă sărăcăcioasă, în timpul unui groaznic război care cuprinsese întreaga lume, şedeau doi oameni şi exista o miraculoasă legătură a lor cu oamenii ce trăiau în alte ţări şi cu aceia care au trăit cu sute de ani în urmă, a căror gîndire curată tindea spre tot ce e mai înălţător şi mai măreţ din ceea ce îi este sortit omului să înfăptuiască.

Strum ar fi dorit ca Sokolov să tacă în continuare. În liniştea aceea era ceva divin…

Şi au tăcut amîndoi îndelung. Apoi Sokolov s-a apropiat de Strum, i-a pus mîna pe umăr şi Viktor Pavlovici a simţit că va izbucni îndată în plîns.

Piotr Lavrentievici spuse:

— E o încîntare, o minune, o atît de superbă încîntare. Vă felicit din toată inima. Ce forţă uimitoare, ce logică, cîtă eleganţă! Concluziile dumneavoastră sînt pînă şi estetic perfecte.

Şi, cuprins pe dată de emoţie, Strum gîndi:

„Ah, Dumnezeule Doamne, dar asta e pîine, nu de eleganţă e vorba aici".

— Ei, acum vedeţi, Viktor Pavlovici, continuă Sokolov, cît de nedrept aţi fost cînd v-aţi descurajat şi voiaţi să amînaţi totul pînă la întoarcerea noastră la Moscova? Apoi, pe un ton de propovăduitor al învăţăturilor creştine, pe care Strum nu-l putea suferi, începu să spună: Aveţi prea puţină credinţă, prea puţină răbdare. Asta vă împiedică adesea…

— Da, da, îl întrerupse Strum grăbit. Ştiu. Acest impas m-a apăsat mult, totul îmi devenise insuportabil.

Iar Sokolov începu din nou a raţiona, însă nimic din ce spunea el nu-i plăcea lui Strum, cu toate că Piotr Lavrentievici înţelesese din prima clipă însemnătatea lucrării şi o aprecia cu superlative. Orice aprecieri i se păreau acum neplăcute, meşteşugăreşte plate.

„Lucrarea dumneavoastră promite rezultate minunate". Ce cuvînt prostesc, „promite". Doar el ştie şi fără Piotr Lavrentievici ce „promite" ea. Şi de ce neapărat promite rezultate? Ea însăşi este un rezultat, ce să mai promită? „Aţi folosit o metodă originală de rezolvare." Dar aici nu de originalitate e vorba… E pîine, pîine, pîine neagră, muncită.

Aduse intenţionat vorba despre activitatea curentă din laborator.

— De altfel, am uitat să vă spun, Piotr Lavrentievici, că am primit o scrisoare din Ural: execuţia comenzii noastre întîrzie.

— Vedeţi, vedeţi, zise Sokolov, cînd va sosi aparatura, noi vom fi deja la Moscova. În asta există şi un element pozitiv. Căci altfel, aici, la Kazan, oricum nu ne-am fi apucat s-o montăm şi am fi fost învinuiţi că frînăm îndeplinirea planului nostru tematic.

Începu să vorbească pe larg despre lucrările de laborator, despre îndeplinirea planului tematic. Şi cu toate că Strum însuşi orientase conversaţia pe teme curente, de la institut, acum era supărat că Sokolov părăsise atît de uşor tema cea mare, principală.

În aceste minute simţi deosebit de intens cît e de singur.

E posibil oare ca Sokolov să nu înţeleagă că aici e vorba de ceva mai important decît de o tematică obişnuită, a institutului?

Era, desigur, cea mai importantă realizare ştiinţifică din cele înfăptuite de Strum; ea avea să influenţeze vederile teoretice ale fizicienilor, iar Sokolov înţelese, evident, după mina lui Strum că prea cu plăcere şi cu uşurinţă a acceptat el să treacă la conversaţii pe teme curente.

— Curios, zise el, dumneavoastră aţi confirmat într-o manieră cu totul nouă această chestie cu neutronii şi nucleul greu, şi schiţă cu palma o mişcare ce sugera coborîrea rapidă şi lină a unei sănii de pe o pantă abruptă. Ei, acum o să ne fie utilă aparatura cea nouă.

— Da, desigur, se declară Strum de acord. Dar mie asta mi se pare acum un detaliu.

— Nu spuneţi asta, continuă Sokolov. Detaliul acesta e destul de important, doar e vorba de o energie colosală, nu-i aşa?

— Ah, lăsaţi-o-n plata Domnului, îl întrerupse Strum. Aici mie mi se pare interesantă schimbarea punctului de vedere asupra microforţelor. Asta va putea să-i bucure pe unii şi să-i scape de bîjbîială.

— Ce se vor mai bucura! La fel cum se bucură sportivii cînd nu ei, ci un altul stabileşte vreun record.

Strum nu răspunse. Sokolov se referea la obiectul unei recente discuţii ce avusese loc în laborator.

În timpul acelei discuţii, Savostianov argumenta că munca omului de ştiinţă sugerează antrenamentul unui sportiv – oamenii de ştiinţă se pregătesc, se antrenează, iar încordarea în rezolvarea problemelor ştiinţifice nu se deosebeşte de cea a sportivilor: aceleaşi recorduri. Strum, dar mai cu seamă Sokolov s-au supărat atunci pe Savostianov pentru acest mod de a pune problema.

Ba Sokolov chiar a rostit o întreagă diatribă, l-a calificat pe Savostianov drept un tînăr cinic, şi vorbea ca şi cînd

ştiinţa ar fi înrudită cu religia, ca şi cînd în munca ştiinţifică ar fi exprimată năzuinţa omului spre divinitate.

Strum înţelegea că în discuţia de atunci se supărase pe Savostianov nu numai pentru că nu avea dreptate. Doar el însuşi simţea uneori un fel de bucurie sportivă, emoţie şi invidie sportivă.

Dar ştia că agitaţia şi invidia, şi frenezia, şi sentimentul recordului, şi emoţia sportivă constituiau nu esenţa, ci doar o parte superficială a relaţiilor lui cu ştiinţa. Se supărase pe Savostianov nu pentru că avea dreptate, ci pentru că nu avea.

Despre adevăratul său sentiment pentru ştiinţă, care-i încolţise cîndva în sufletul încă tînăr, el nu vorbea cu nimeni, nici măcar cu soţia lui, şi îi făcuse plăcere că Sokolov, în discuţia sa cu Savostianov, vorbise atît de corect şi înălţător despre ştiinţă.

Dar de ce Piotr Lavrentievici a început acum, deodată, să spună că oamenii de ştiinţă se aseamănă cu sportivii? Cu ce scop a spus el asta? De ce a spus-o, şi încă într-un moment atît de deosebit, de excepţional pentru Strum?

Simţindu-se deci jignit, pe punctul de a-şi pierde cumpătul, îl întrebă cu glas tăios pe Sokolov:

— Dar dumneavoastră, Piotr Lavrentievici, nu cumva nu sînteţi bucuros de lucrul despre care am vorbit, de vreme ce nu dumneavoastră aţi stabilit recordul respectiv?

În acele clipe, Sokolov tocmai se gîndea cît de simplă era soluţia găsită de Strum, de parcă reieşea de la sine, ba avea chiar impresia că existase deja de la sine, pur şi simplu, şi în capul său, fiind dintr-un moment în altul pe cale de a fi exprimată în mod inevitabil şi de către el.

Răspunse:

— Da, exact aşa cum Lorentz[16] n-a fost entuziasmat că Einstein, şi nu el însuşi, a transformat propriile ecuaţii ale lui Lorentz.

Era uimitoare simplitatea acestei recunoaşteri, iar Strum şi-a regretat sentimentul urît.

Dar Sokolov adăugă îndată:

— Glumesc, desigur, glumesc. Lorentz n-are nici un amestec aici. Eu nu gîndesc astfel. Şi totuşi, eu am dreptate şi nu dumneavoastră, deşi nu gîndesc astfel.

— Desigur, nu, nu, spuse Strum, dar iritarea nu-i trecea, şi înţelese limpede că Sokolov tocmai astfel gîndea.

„Astăzi îi lipseşte sinceritatea, îşi zise în gînd, iar el e inocent ca un copil. Nesinceritatea i se observă îndată.“

— Piotr Lavrentievici, întrebă el, sîmbătă se vor mai aduna oamenii la dumneavoastră, ca de obicei?

Cîteva clipe, Sokolov mişcă din nasul său gros, ca de haiduc, pregătindu-se să zică ceva, dar nu scoase nici un cuvînt.

Strum se uita interogativ la el.

În sfîrşit, cel întrebat rosti:

— Viktor Pavlovici, între noi fie vorba, mie, nu ştiu de ce, aceste sindrofii la un pahar de ceai au încetat să-mi mai placă.

De astă dată se uită el întrebător la Strum şi, cu toate că acesta tăcea, continuă:

— Mă întrebaţi de ce? Înţelegeţi şi singur… Doar astea nu sînt glume. S-a vorbit şi ce trebuie, şi ce nu trebuie.

— Bine, dar dumneavoastră n-aţi vorbit. Ba mai mult, aţi tăcut.

— Păi tocmai asta e problema.

— Atunci poftim, veniţi la mine, voi fi foarte bucuros, spuse Strum.

De neînţeles! Dar nici el nu era sincer! De ce minţea? De ce îl contrazicea pe Sokolov, în timp ce lăuntric era de acord cu el? Doar şi el se temea de aceste întîlniri şi nu le dorea acum.

— Dar de ce la dumneavoastră? întrebă Sokolov. Nu despre asta-i vorba. Am să vă spun deschis: m-am certat cu rubedenia mea, cu principalul orator – cu Madiarov.

Tare ar fi vrut Strum să întrebe: „Piotr Lavrentievici, sînteţi sigur că Madiarov este un om cinstit? Puteţi garanta pentru el?“. Dar în loc de asta, spuse:

— Dar ce mare lucru? V-aţi autosugestionat că din fiecare vorbă îndrăzneaţă se poate prăbuşi un stat. Păcat că v-aţi certat cu Madiarov, mie îmi place de el. Chiar foarte mult!

— E nedemn ca, în asemenea vremuri grele pentru Rusia, ruşii să se ţină de critici.

Şi din nou Strum ar fi dorit să întrebe: „Piotr Lavrentievici, problema e serioasă, dumneavoastră sînteţi sigur că Madiarov nu e informator?“.

Dar în loc să pună această întrebare, zise:

— Bine, dar tocmai acum s-a mai uşurat situaţia. Stalingradul e o adevărată cotitură înspre primăvară. Doar ştiţi că am întocmit împreună tabelele pentru reevacuare. Şi vă amintiţi ce era cu vreo două luni în urmă? Uralul, taigaua, Kazahstanul – numai astea ne umblau prin cap.

— Cu atît mai mult, zise Sokolov. Nu văd temeiul de croncănit.

— Croncănit?

— Tocmai, croncănit.

— Ce spuneţi, zău aşa, Piotr Lavrentievici, se miră Strum.

În timp ce-şi lua rămas-bun de la Sokolov, în suflet îi stăruia un soi de nedumerire, un sentiment apăsător.

Îl cuprinse o insuportabilă senzaţie de singurătate. Încă de dimineaţă începuse să se frămînte, să se gîndească la întîlnirea aceasta, simţea că va fi o întîlnire deosebită. Însă aproape tot ce spusese Sokolov i se păruse nesincer, meschin.

Dar nici el nu fusese sincer. Sentimentul singurătăţii nu-l părăsea, devenise şi mai intens.

Cînd ieşi în stradă, de lîngă uşa exterioară a casei îl chemă un glas reţinut, de femeie. Strum recunoscu glasul.

Chipul Mariei Ivanovna, luminat de felinarul din stradă, obrajii şi fruntea îi luceau de umezeala ploii. Într-un palton cam uzat, cu o broboadă de lînă înfăşurîndu-i capul, ea, soţia unui profesor şi doctor în ştiinţe, părea întruchiparea sărăciei evacuaţilor de război.

„Arată ca o taxatoare de tramvai“, gîndi el.

— Cum se simte Liudmila Nikolaevna? întrebă femeia, în timp ce privirea pătrunzătoare a ochilor ei negri cerceta chipul lui Strum.

El dădu a lehamite din mînă şi zise:

— Mereu la fel.

— Mîine mai devreme am să vin pe la dumneavoastră.

— Oricum, dumneavoastră sînteţi medicul ei curant. E bine că Piotr Lavrentievici suportă, căci e ca un copil. Fără dumneavoastră nu poate trăi nici măcar o oră, şi totuşi o vizitaţi atît de des pe Liudmila Nikolaevna.

Ea continua să se uite cu o expresie gînditoare la el, parcă auzindu-i sau neauzindu-i vorbele, apoi spuse:

— Astăzi arătaţi cu totul deosebit, Viktor Pavlovici. Vi s-a întîmplat ceva plăcut?

— Dar de unde aţi dedus asta?

— Ochii dumneavoastră nu arată ca de obicei. Şi, pe neaşteptate, adăugă: Lucrarea dumneavoastră merge bine, nu-i aşa? Ei, vedeţi, şi socoteaţi că după acea mare durere nu mai puteţi fi de folos.

— De unde ştiţi asta? o întrebă el şi gîndi: „Oh, limbute mai sînt femeile! I s-o fi spovedit Liudmila?“. Dar ce se vede în ochii mei? întrebă din nou, disimulîndu-şi iritarea printr-un ton ironic.

Ea tăcu un timp, gîndindu-se parcă la vorbele lui, şi spuse cu glas serios, fără a accepta nuanţa de ironie propusă de el:

— În ochii dumneavoastră întotdeauna se vedea o tristeţe. Acum ea lipseşte.

El începu subit să-i vorbească:
— Cît de ciudat e totul, Maria Ivanovna! Vedeţi, eu simt că acum am înfăptuit cea mai importantă lucrare a vieţii mele, căci ştiinţa înseamnă pîine, pîine pentru suflet. Şi iată, asta s-a întîmplat într-o vreme atît de amarnică, de dificilă. Cît de straniu, cît de încîlcit e totul în viaţă! Ah, cît aş vrea… Dar lăsaţi, ce să mai vorbim…
Ea asculta privindu-l mereu în ochi, apoi spuse încet:
— Tare-aş vrea să pot alunga jalea din pragul casei dumneavoastră.
— Mulţumesc, scumpă Maria Ivanovna, zise Strum luîndu-şi rămas-bun. Şi deodată simţi că s-a liniştit, ca şi cînd la ea venise, şi ei îi spusese ceea ce voise să spună.
Iar peste un minut, uitînd de Sokolov, păşea pe strada întunecoasă; de sub portaluri negre veneau adieri geroase, prin intersecţii vîntul îi smulgea pulpanele paltonului. Îşi zgribulea umerii, îşi încrunta fruntea – e posibil oare ca mama să nu afle niciodată, niciodată despre faptele de acum ale fiului ei?

7

Strum îi adună pe colaboratorii săi de la laborator – pe fizicienii Markov, Savostianov, Anna Naumovna Weispapier, pe mecanicul Nozdrin, pe electricianul Perepeliţîn – şi le spuse că îndoielile privitoare la imperfecţiunea aparaturii sînt nefondate. Ba tocmai precizia deosebită a măsurătorilor a dus de fiecare dată la rezultate identice, oricît de variate au fost condiţiile de experimentare.
Strum şi Sokolov erau teoreticieni, lucrările experimentale de laborator le conducea Markov, care poseda un uimitor talent de a rezolva probleme experimentale încîlcite, determinînd cu o precizie infailibilă principiile noii aparaturi complexe.
Pe Strum îl încînta siguranţa cu care Markov, apropiindu-se de un aparat necunoscut lui, sesiza singur în cîteva minute, fără să folosească nici un fel de instrucţiuni, atît principiile lui de bază, cît şi amănuntele mai puţin evidente. Era evident că aparatele de fizică el le percepea ca pe nişte trupuri vii, la fel cum, uitîndu-se la o pisică, i se părea firesc să-i vadă ochii, coada, urechile, ghearele, să-i

pipăie bătăile inimii şi să spună ce se află în trupul ei şi cu ce rost anume.

Cînd încerca în laborator o aparatură nouă şi era nevoie să fie potcovit un purice, atunci riga de atu devenea înfumuratul mecanic Nozdrin.

Blondul şi mereu veselul Savostianov spunea rîzînd despre Nozdrin: „Cînd Stepan Stepanovici o să moară, mîinile lui vor fi luate spre cercetare la Institutul Creierului".

Dar lui Nozdrin nu-i plăceau glumele, îi trata de sus pe colaboratorii ştiinţifici, înţelegea că fără mîinile lui puternice, de muncitor, treaba în laborator n-ar merge.

Însă răsfăţatul laboratorului era, totuşi, Savostianov. Lui îi reuşeau cu uşurinţă şi problemele teoretice, şi cele experimentale.

Făcea totul glumind, rapid, fără efort.

Părul său blond, de culoarea spicului de grîu, părea a fi luminat de soare chiar şi în cele mai posomorîte zile de toamnă. Minunîndu-se de Savostianov, Strum se gîndea că are părul atît de blond pentru că şi mintea îi era clară, luminoasă. Şi Sokolov îl aprecia pe tînărul savant.

— Da, nu ne putem măsura noi, găgăuţii şi talmudiştii, cu el, care ne întruneşte în persoana sa şi pe dumneavoastră, şi pe mine, şi pe Markov, îi spusese odată Strum lui Sokolov.

Pe Anna Naumovna, glumeţii laboratorului o porecliseră „femela armăsar", căci poseda o capacitate de muncă şi o răbdare peste limitele omeneşti – o dată a trebuit să şadă optsprezece ore la microscop ca să-şi urmărească emulsiile fotografice.

Mulţi conducători ai secţiilor instituţiei considerau că Strum a avut noroc, căci tare potriviţi s-au dovedit a fi între ei colaboratorii laboratorului său. De obicei, însă, el spunea în glumă: „Fiecare şef are colaboratorii pe care-i merită…".

— Ne-am tot frămîntat şi ne-am tot supărat, le spuse Strum. Acum putem fi cu toţii bucuroşi: profesorul Markov a desfăşurat ireproşabil experimentele. Acesta este, desigur, şi meritul atelierului mecanic, al laboranţilor care au realizat un număr enorm de observaţii, au făcut sute şi mii de calcule.

Markov, tuşind agitat, interveni:

— Viktor Pavlovici, am dori să aflăm, dacă se poate mai amănunţit, punctul dumneavoastră de vedere.

Apoi, coborîndu-şi vocea, adăugă:

— Mi s-a spus că lucrările lui Kocikurov, dintr-un domeniu înrudit cu al nostru, îndreptăţesc unele speranţe practice. Mi s-a spus că pe neaşteptate cei de la Moscova s-au interesat de rezultatele lui.

De obicei, Markov cunoştea dedesubturile tuturor evenimentelor posibile. De exemplu, cînd trenul cu personalul institutului se îndrepta spre Kazan, în evacuare, el aducea în vagon o mulţime de noutăţi: despre blocări ale circulaţiei, despre schimbarea locomotivelor, despre punctele de aprovizionare cu alimente ce urmau a fi pe itinerar.

Nebărbieritul Savostianov spuse pe un ton preocupat:

— Va trebui să beau tot spirtul de laborator pe chestia asta.

Anna Naumovna, mare activistă socială, rosti:

— Ca să vedeţi, ce fericire! Şi asta în vreme ce la consfătuirile de producţie şi la comitetul sindical eram deja învinuiţi de nişte păcate capitale.

Mecanicul Nozdrin tăcea, mîngîindu-şi obrajii supţi.

Iar tînărul electrician cu un singur picior, Perepeliţîn, s-a înroşit ca racul, fără să scoată un singur cuvînt, dar a scăpat cîrja, care a căzut cu zgomot pe podea.

Pentru Strum, această zi a fost plăcută şi presărată cu bucurii.

De dimineaţă vorbise cu el la telefon tînărul director Pimenov, spunîndu-i multe cuvinte frumoase. Acesta se pregătea să plece cu avionul la Moscova – erau în curs ultimele pregătiri în vederea întoarcerii în capitală a aproape tuturor secţiilor institutului.

— Viktor Pavlovici, spusese Pimenov, luîndu-şi rămas-bun, cu siguranţă ne vom vedea curînd la Moscova. Sînt fericit, sînt mîndru să fiu directorul institutului tocmai cînd dumneavoastră v-aţi desăvîrşit remarcabila cercetare.

Şi la adunarea colaboratorilor din laborator, totul a fost foarte plăcut pentru Strum.

De obicei, Markov lua în derîdere rînduielile de acolo şi spunea:

— Avem doctori şi profesori – un regiment –, candidaţi şi colaboratori ştiinţifici mai mărunţi – cam un batalion –, iar soldaţi – unul singur, pe Nozdrin! Prin această glumă se exprima neîncrederea în fizicienii teoreticieni. Noi, explica Markov, sîntem ca o piramidă ciudată: largă şi vastă la vîrf, şi din ce în ce mai îngustă la bază. E ceva şubred, ne clătinăm. De fapt, ar trebui ca baza să fie largă – adică un regiment de alde Nozdrin.

Însă după comunicarea lui Strum, Markov a zis:

— Da, ăsta zic şi eu regiment, asta da piramidă!

Iar Savostianov, care propovăduia că ştiinţa se aseamănă cu sportul, după comunicarea lui Strum avea nişte ochi uimitor de buni: fericiţi, blînzi.

Strum a înţeles că în acele clipe Savostianov se uita la el nu ca un fotbalist la antrenor, ci ca un credincios la un apostol.

Îşi aminti recenta convorbire cu Sokolov, apoi controversa lui Sokolov cu Savostianov, şi gîndi: „Poate că la natura forţelor nucleare am ajuns să mă pricep cît de cît, dar de natura umană chiar că n-am habar“.

Iată, însă, că spre sfîrşitul zilei de lucru, în biroul lui Strum a intrat Anna Naumovna şi a spus:

— Viktor Pavlovici, noul şef al secţiei cadre nu m-a inclus în reevacuare. Tocmai am văzut tabelul.

— Ştiu, ştiu, a zis Strum, n-aveţi de ce să vă supăraţi, căci reevacuarea se va face după două tabele – dumneavoastră veţi pleca în a doua serie, doar cu cîteva săptămîni mai tîrziu.

— Bine, dar nu ştiu de ce din grupul nostru numai eu n-am ajuns în prima serie. Am impresia că-mi pierd minţile, aşa mi s-a urît în evacuarea asta. Noapte de noapte văd Moscova în vis. Şi-apoi, cum vine asta: va începe montajul instalaţiilor la Moscova fără mine?

— Da, da, într-adevăr. Dar înţelegeţi, tabelul acela este deja aprobat şi e foarte greu de schimbat ceva. Svecin, de la laboratorul de magnetică, a şi vorbit în legătură cu Boris Izrailovici, cu care e aceeaşi poveste, dar se pare că e foarte complicat să se mai facă vreo schimbare. Poate e mai bine să aşteptaţi şi dumneavoastră.

Apoi deodată s-a înfuriat şi a început să strige:

— Dracu’ să-i ştie cu ce judecă! Au vîrît în tabel oameni inutili, iar pe dumneavoastră, care sînteţi neapărat necesară pentru montajul principal, nu ştiu de ce v-au uitat.

— Nu m-au uitat, a spus Anna Naumovna şi ochii i s-au umplut de lacrimi. E mai rău…

Şi, uitîndu-se cu o privire ciudată, rapidă, sfioasă înspre uşa întredeschisă, femeia continuă:

— Viktor Pavlovici, nu ştiu de ce au fost tăiate din tabel numai nume evreieşti, şi mi-a spus Rimma, secretara de la secţia cadre, că la Ufa, din tabelul Academiei Ucrainene au fost tăiaţi aproape toţi evreii, numai doctorii în ştiinţe au fost lăsaţi.

Strum, rămas cu gura pe jumătate căscată, s-a uitat o clipă la ea, apoi a izbucnit în rîs:

— Ce vorbiţi, v-aţi pierdut minţile, draga mea, doar, slavă Domnului, nu trăim în Rusia ţaristă. Ce e cu complexul ăsta provincial de inferioritate, scoateţi-vă prostia asta din cap!

8

Prietenia! Cîte faţete poate să aibă ea!

Prietenia în muncă. Prietenia în activitatea revoluţionară, prietenia la un drum lung, prietenia soldăţească, prietenia într-o închisoare de tranzit, unde întîlnirea şi despărţirea se află la un interval de două, trei zile, însă amintirea acelor zile se păstrează ani îndelungaţi. Prietenia întru bucurie, prietenia în durere. Prietenia în egalitate şi inegalitate.

Dar în ce constă prietenia? Oare numai în comunitatea muncii şi a destinului rezidă esenţa ei? Căci uneori ura între oameni, între membrii aceluiaşi partid, ale căror vederi prezintă deosebiri numai de nuanţe, se întîmplă să fie mai mare decît ura aceloraşi oameni faţă de duşmanii partidului. Cîteodată se întîmplă ca nişte inşi care pornesc împreună într-o luptă să se urască unul pe altul mai tare decît îl urăsc pe duşmanul lor comun. Iar uneori ura între unii deţinuţi e mai mare decît ura acestor deţinuţi faţă de temnicerii lor.

Desigur, prieteni se întîlnesc cel mai adesea printre oameni cu acelaşi destin, de aceeaşi profesie, cu concepţii comune, şi totuşi e prematur să se conchidă că numai o asemenea comuniune ar determina prietenia.

Căci se pot împrieteni şi se întîmplă chiar să fie prieteni nişte oameni uniţi prin antipatia faţă de profesia lor. Se întîmplă doar să se împrietenească nu numai eroi ai războiului şi eroi ai muncii, se împrietenesc şi dezertori ai războiului şi ai muncii. Totuşi, într-un asemenea caz, la temelia prieteniei, atît a uneia, cît şi a celeilalte, se află ceva comun.

Se pot oare împrieteni două caractere opuse? Desigur! Uneori, prietenia este o legătură dezinteresată.

Uneori prietenia este egoistă, alteori e pornită din abnegaţie, dar uimitor e faptul că egoismul prieteniei aduce în mod dezinteresat foloase celui cu care eşti prieten, iar abnegaţia prieteniei este, în fond, egoistă.

Prietenia este o oglindă în care omul se vede pe sine. Uneori, discutînd cu un prieten, te recunoşti pe tine – conversezi cu tine, te întreţii cu tine însuţi. Prietenia înseamnă egalitate şi identitate. Dar, în acelaşi timp, ea este inegalitate şi neidentitate.

Prietenia se întîmplă să fie lucrativă, eficientă, ivită într-o activitate comună, în lupta comună, pentru viaţă, pentru o bucată de pîine.

Există prietenie pentru un ideal înalt, prietenia filozofică a unor interlocutori meditativi, prietenia unor oameni care lucrează în chip diferit, separat, dar care chibzuiesc împreună despre ale vieţii.

Probabil că prietenia cea mai de preţ reuneşte prietenia eficientă, prietenia muncii şi a luptei, cu prietenia unor interlocutori.

Prietenii sînt întotdeauna necesari unul celuilalt, dar nu întotdeauna ei obţin părţi egale din prietenie. Nu întodeauna prietenii doresc de la prietenie unul şi acelaşi lucru. Unul se împrieteneşte şi îşi dăruieşte experienţa, celălalt în prietenia aceasta se îmbogăţeşte cu experienţă. Unul, ajutînd unui prieten mai tînăr, slab, fără experienţă, ajunge să-şi cunoască forţele, maturitatea, după cum celălalt, cel slab, îşi recunoaşte în prieten propriul ideal – forţa, experienţa, maturitatea. Astfel, în prietenie unul dăruieşte, iar celălalt se bucură de darurile primite.

Se întîmplă ca prietenul să fie un fel de instanţă necuvîntătoare, cu ajutorul căreia omul se întreţine cu sine însuşi, găseşte satisfacţii în sine, iar gîndurile sale, care vibrează, sînt desluşite, devin vizibile datorită reflectării în sufletul rezonant al prietenului.

Prietenia raţională, meditativă, filozofică le cere, de obicei, oamenilor unitate de vederi, dar această identitate poate să nu fie cuprinzătoare. Uneori, prietenia se manifestă într-o dispută, prin neasemănarea prietenilor.

Dacă prietenii se aseamănă întru totul, dacă ei se reflectă reciproc unul pe celălalt, atunci discuţia cu prietenul este o discuţie cu sine.

Prieten este acela care-ţi îndreptăţeşte slăbiciunile, neajunsurile şi chiar viciile, care confirmă dreptatea, talentul, meritele tale.

Dar prieten este şi acela care, iubindu-te, îţi demască slăbiciunile, neajunsurile şi viciile.

Deci iată că prietenia se bazează pe asemănare, dar se manifestă prin deosebire, contradicţii, neasemănări. Se întîmplă ca omul să tindă în mod egoist, prin intermediul prieteniei, să obţină de la prieten ceea ce lui însuşi îi lipseşte, după cum e posibil ca omul să tindă în prietenie să transmită cu generozitate ceea ce posedă.

Năzuinţa spre prietenie e proprie naturii omului, iar cel care nu ştie să se împrietenească cu oameni se împrieteneşte cu animale – cîini, cai, pisici, şoareci, păianjeni.

O fiinţă pe deplin puternică nu are nevoie de prietenie, dar, pe cît se vede, o asemenea fiinţă ar putea fi doar Dumnezeu.

Adevărata prietenie nu depinde de faptul că prietenul tău se află pe un tron sau că, răsturnat de pe tronul acela, s-a pomenit la închisoare; adevărata prietenie se adresează calităţilor lăuntrice, sufleteşti, şi e indiferentă la glorie şi la forţa exterioară.

Formele prieteniei sînt diverse, conţinutul ei e variat, dar există o bază de neclintit a prieteniei: credinţa în statornicia prietenului, fidelitatea faţă de prieten. Şi de aceea prietenia este cu deosebire minunată acolo unde omul slujeşte sabatul[17]. Chiar şi în cazul cînd un prieten şi prietenia se sacrifică în numele unor interese supreme, omul declarat de alţii duşman al unui ideal suprem, pierzîndu-şi toţi prietenii, continuă să creadă că nu-şi va pierde prietenul unic.

9

Sosind acasă, Strum zări pe cuier un palton cunoscut: Karimov îl aştepta.

Acesta lăsă deoparte ziarul şi Strum avu impresia că Liudmila Nikolaevna, după toate aparenţele, nu voise să stea de vorbă cu oaspetele.

Karimov începu:

— Vin la dumneavoastră dintr-un colhoz unde am ţinut o lecţie, apoi adăugă îndată: Dar vă rog să nu vă deranjaţi, căci acolo la colhoz am fost foarte bine tratat, doar ştiţi că poporul nostru este extraordinar de ospitalier.

Iar Strum se gîndi că probabil Liudmila Nikolaevna nici nu l-a întrebat pe Karimov dacă doreşte un ceai.

Abia după ce a examinat cu atenţie chipul lătăreţ, boţit al lui Karimov, a început să distingă în el unele devieri abia sesizabile de la tipul rus, adică slav obişnuit. Însă în unele scurte momente, la o neaşteptată întoarcere a capului, toate aceste mărunte devieri se reuneau şi faţa i se transfigura într-un chip de mongol.

Exact la fel, mergînd pe stradă, îi ghicea a fi evrei pe unii oameni cu părul blond, cu ochi albaştri şi nasul cîrn. Ceva abia sesizabil vădea originea evreiască a unor asemenea oameni – cîteodată un zîmbet, alteori maniera de a-şi încreţi fruntea a mirare, de a-şi miji pleoapele, uneori felul de a ridica din umeri.

Karimov începu să-i povestească despre întîlnirea sa cu un locotenent care se întorsese la părinţi, la ţară, după ce fusese rănit. Era evident că acum venise la Strum tocmai pentru a-i împărtăşi această poveste.

— Un băiat bun, spuse oaspetele. Mi-a relatat totul fără ocol.

— Tătăreşte?

— Desigur.

Strum se gîndi că dacă el ar fi întîlnit un astfel de locotenent evreu rănit, n-ar fi început să vorbească cu el evreieşte. De fapt, el nici nu cunoştea mai mult de zece cuvinte evreieşti, şi numai dintr-acelea care slujeau pentru adresări glumeţe într-o conversaţie, de genul *bekitzer*[18], *haloimes*[19].

În toamna anului 1941, locotenentul căzuse prizonier undeva pe lîngă Kerci. Nemţii l-au trimis să strîngă nişte grîu înzăpezit, nesecerat, ca nutreţ pentru cai. Prinzînd un moment favorabil, s-a făcut nevăzut în pîcla iernatică şi a evadat. Populaţia rusă şi tătară îl adăpostea.

— Acum sînt plin de speranţe că îmi voi revedea soţia şi fiica, zise Karimov. Uite că şi la nemţi, ca şi la noi, există cartele de diferite categorii. Locotenentul a spus că mulţi tătari din Crimeea s-au retras în munţi, deşi nemţii nu s-au atins de ei.

— Cîndva, în studenţie, am urcat prin Munţii Crimeii, rosti Strum, amintindu-şi cum mama sa îi trimisese bani pentru această călătorie. Dar evrei a văzut locotenentul dumneavoastră pe acolo?

Liudmila Nikolaevna apăru în uşă şi spuse:

— Mama nu s-a întors nici pîn-acum, sînt neliniştită.

— Da, da, unde ar putea să fie? spuse Strum distrat, iar după ce soţia sa închise uşa, întrebă din nou: Deci, ce spune locotenentul despre evrei?

— A văzut cum era mînată la execuţie o familie evreiască, o bătrînă şi două fete.

— Dumnezeule! exclamă Strum.

— Da, în afară de asta, a auzit vorbindu-se despre nişte lagăre din Polonia unde sînt transportaţi evreii; îi omoară şi-i măcelăresc ca la abatoare. Dar probabil că asta-i fantezie. Special l-am întrebat despre evrei, fiindcă ştiam că vă interesează.

„Dar de ce numai pe mine? gîndi Strum. Oare pe alţii să nu-i intereseze?“

Karimov făcu o pauză, apoi zise:

— Da, uitasem, mi-a mai spus că nemţii ar fi ordonat să fie aduşi sugarii din familiile evreieşti la comenduire, unde li se ungeau buzele cu un fel de soluţie, iar ei mureau pe loc.

— Nou-născuţii?!

— Mie mi se pare că şi asta e o născocire, ca şi fantezia despre lagărele unde se despoaie cadavrele.

Strum străbătu de cîteva ori încăperea, apoi spuse:

— Cînd te gîndeşti că în zilele noastre sînt ucişi nou-născuţii, toate strădaniile culturii par inutile. Atunci ce i-au învăţat pe oameni Goethe, Bach? Să ucidă nou-născuţi?

— Da, e ceva îngrozitor.

Strum vedea compasiunea lui Karimov, dar vedea şi emoţia lui bucuroasă, căci cele spuse de locotenent îi întăreau speranţa de a-şi întîlni soţia, pe cînd el ştia acum că după război n-o să-şi mai întîlnească mama.

Karimov se pregătea să plece acasă, iar lui Strum îi părea rău să se despartă de el, aşa că se decise să-l conducă.

— Ştiţi, spuse el pe neaşteptate, noi, oamenii de ştiinţă sovietici, sîntem nişte oameni fericiţi. Ce trebuie să simtă un fizician sau un chimist german cinstit, ştiind că descoperirile lui sînt în folosul lui Hitler? Vă imaginaţi un fizician evreu, ale cărui rude sînt omorîte în felul ăsta, ca nişte cîini turbaţi, iar el e fericit realizîndu-şi descoperirea, cu toate că ea sporeşte puterea militară a fascismului? El vede, înţelege totul, şi cu toate astea nu poate să nu se bucure de descoperirea sa. Înspăimîntător!

— Da, da, spuse Karimov, aşa este, dar un om raţional nu-şi poate impune să nu gîndească.

Cînd ieşiră în stradă, Karimov zise:

— Mi-e jenă că dumneavoastră mă conduceţi. E o vreme îngrozitoare şi abia aţi venit acasă, iar acum aţi ieşit din nou în stradă.

— Nu-i nimic, nu-i nimic, răspunse Strum. Am să vă conduc numai pînă la colţ.

Se uită la chipul omului de lîngă el şi zise:

— Îmi face plăcere să fac cîţiva paşi împreună cu dumneavoastră, deşi vremea e urîtă.

Karimov păşea în tăcere, şi lui Strum i se păru că acesta s-a cufundat în gînduri şi nu aude spusele lui. Ajungînd la colţul străzii, Strum se opri locului şi zise:

— Şi-acum, hai să ne luăm la revedere.

Karimov îi strînse cu putere mîna şi spuse cu glas tărăgănat:

— O să vă întoarceţi în curînd la Moscova, aşa că oricum va trebui să ne despărţim. Eu preţuiesc foarte mult întîlnirile noastre.

— Da, da, da, credeţi-mă că şi mie îmi pare rău.

Acum mergea spre casă şi nici nu auzi că îl strigă cineva.

Madiarov îl privea cu nişte ochi întunecoşi. Avea gulerul paltonului ridicat.

— Dar ce s-a întîmplat de au încetat reuniunile noastre? întrebă el. Aţi dispărut de tot, iar Piotr Lavrentievici e bosumflat pe mine.

— Da, e păcat, într-adevăr, spuse Strum. Dar eu şi dumneavoastră am trăncănit acolo, pe negîndite, cam multe prostii.

Madiarov reacţionă:

— Dar cine ia în seamă o vorbă rostită pe negîndite?

Îşi apropie chipul de Strum şi ochii săi mari, dilataţi, melancolici deveniră şi mai trişti.

— Există într-adevăr ceva bun în faptul că reuniunile noastre au încetat, rosti el.

— Ce anume? întrebă Strum.

Madiarov, cu glasul său gîfîit din pricina astmului, zise:

— Trebuie să vă spun că bătrînul Karimov, pe cît am eu impresia, lucrează… Aţi înţeles? Iar dumneavoastră, pare-se, vă întîlniţi des cu el.

— N-am să cred aşa ceva niciodată, astea-s curate prostii!

— Dar nu v-aţi gîndit dumneavoastră că toţi prietenii lui, toţi prietenii prietenilor lui încă de acum zece ani au fost făcuţi una cu pămîntul, n-a mai rămas nici urmă din toţi ai lui, numai el a rămas, şi încă înfloritor: de, doctor în ştiinţe.

— Şi ce-i cu asta? întrebă Strum. Şi eu sînt doctor, şi dumneavoastră sînteţi doctor în ştiinţe.

— Păi tocmai asta-i. Ia gîndiţi-vă puţin la acest uimitor destin. Eu presupun că dumneavoastră, domnule, nu sînteţi copil.

10

— Vitea, mama abia acum s-a întors, spuse Liudmila Nikolaevna

Aleksandra Vladimirovna şedea la masă cu broboada pe umeri, trase înspre ea ceaşca de ceai, dar îndată o dădu la o parte şi zise:

— În sfîrşit, am vorbit cu un om care l-a văzut pe Mitea chiar cu puţin înainte de război.

Era tulburată şi tocmai de aceea începu să povestească cu deosebit calm, cu glasul cumpănit, că la vecinii unei colege de serviciu, o laborantă din secţie, a poposit pentru cîteva zile un consătean al lor. Această colegă a rostit întîmplător, în prezenţa nou-venitului, numele de familie al Aleksandrei Vladimirovna, şi el a întrebat dacă nu cumva aceasta are o rudă cu prenumele Dmitri.

Bătrîna s-a dus după orele de serviciu acasă la această laborantă şi acolo s-a lămurit că omul fusese de curînd eliberat din lagăr. El, corector de profesie, a fost închis şapte ani pentru că scăpase o greşeală de tipar în articolul de fond al unui ziar – înainte de război culegătorii încurcaseră o literă în numele tovarăşului Stalin; pentru încălcarea disciplinei, fusese mutat din lagărul ce se afla în R.A.S.S. Komi într-un lagăr cu regim sever din Orientul Îndepărtat, din sistemul de lagăre ozeriste, şi acolo Şapoşnikov fusese vecinul lui de baracă.

— De la primele lui cuvinte am înţeles că era Mitea. A zis: „Zăcea pe prici şi fluiera mereu melodia cîntecului *Scatiu zurliu, unde mi-ai fost*..." Ştiţi, chiar cu puţin înainte să fie arestat, el venea pe la mine şi la toate întrebările mele, în loc să răspundă, zîmbea şi fluiera *Scatiul*… Diseară, omul acesta trebuie să plece cu un camion la Lanşevo, unde se află familia lui. Zice că Mitea era bolnav – avea scorbut şi nu se simţea bine cu inima. Zice că Mitea nu crede că va mai apuca să se vadă în libertate. Îi povestea despre mine, despre Serioja. Lucra la bucătărie, ceea ce acolo se considera drept o muncă minunată.

— Da, pentru aşa ceva trebuia să fi absolvit două institute, spuse Strum.

— Dar în situaţia asta nu e posibil să ai nici o certitudine… Dacă e cumva vreun provocator trimis anume? întrebă Liudmila.

— Cine are nevoie să provoace o femeie bătrînă?

— În schimb de Viktor, care e la o instituţie importantă, se interesează ei destul.

— Ei, Liudmila, asta chiar că e o prostie, zise Viktor Pavlovici, enervîndu-se.

— Dar el de ce e în libertate, a spus asta? întrebă Nadia.

— Ce a povestit el este de necrezut Acolo e o lume imensă, un adevărat coşmar, pe cît mi se pare. El face impresia unui om venit din altă ţară. Acolo au obiceiuri proprii, propria lor istorie medievală şi modernă, proverbele lor… L-am întrebat de ce a fost eliberat, iar el s-a mirat:

Cum, nu ştiţi? Am fost constatat. Eu iarăşi n-am înţeles, şi el mi-a spus că cei constataţi în stare de *dohodeaga* – adică muribunzi – sînt lăsaţi în libertate. Au acolo, în interiorul lagărului, un fel de clasificare: pălmaşi, nerozi, căţele… L-am întrebat: Ce înseamnă zece ani fără drept de corespondenţă, la care au fost condamnaţi unii oameni în ’37? El zice că n-a întîlnit nici un om cu o asemenea sentinţă, deşi a trecut prin zeci de lagăre. Dar unde sînt oamenii ăştia? El zice: Nu ştiu, în lagăre nu-s…

O exploatare forestieră. Acolo sînt recidiviştii, cei strămutaţi special… Văzîndu-l şi auzindu-l, m-a năpădit jalea. Mă gîndesc că Mitea a trăit acolo şi rostea, ca şi ei, cuvintele *dohodeaga*, nerod, căţele… Mai povestea omul acela despre o metodă de sinucidere: cei din mlaştinile Kolîmei încetează să mănînce şi timp de cîteva zile beau numai apă, mor de edem, de hidropizie. Acolo se zice: A băut apă, a început să bea apă, asta, desigur, în cazul celor suferinzi de inimă.

Bătrîna vedea chipul încordat, răvăşit de jale, al lui Strum, sprîncenele încruntate ale fiicei sale.

Mereu tulburată, simţind cum îi arde capul şi i se usucă gura, continua să povestească:

— El zice că şi mai groaznic decît lagărul este drumul, trenul militar. Acolo, atotputernici sînt deţinuţii de drept comun, ei te jefuiesc de haine, de alimente, pierd la cărţi vieţile deţinuţilor politici, iar cel care a pierdut la joc ucide omul cu cuţitul, fără ca victima să ştie măcar, pînă în ultima clipă, că viaţa lui a fost jucată la cărţi. Şi mai groaznic se dovedeşte a fi faptul că toate funcţiile de comandă în lagăre sînt încredinţate deţinuţilor de drept comun – ei sînt responsabili de baracă, brigadieri la exploatările forestiere; acolo politicii nu au nici un drept, sînt tutuiţi, iar lui Mitea, cei de drept comun îi ziceau „fascistul“.

Apoi, cu glas puternic, de parcă s-ar fi adresat poporului, Aleksandra Vladimirovna rosti:

— Acest om a fost mutat din lagărul unde era Mitea la Sîktîvkar. În primul an al războiului a venit la grupul acela de lagăre unde a rămas Mitea un om de la centru, pe nume Kaşketin, şi a organizat execuţia a zece mii de deţinuţi.

— O, Dumnezeule, exclamă Liudmila Nikolaevna, eu vreau să înţeleg: oare Stalin ştie de această grozăvie?

— O, Dumnezeule, rosti Nadia imitînd supărată intonaţia mamei sale, dar se poate să nu înţelegi? Tocmai Stalin a ordonat să fie omorîţi.

— Nadia, strigă Strum, încetează!

Şi cum se întîmplă cu oamenii care simt că cineva apropiat le sesizează slăbiciunea lăuntrică, începu să strige la fiica sa, cuprins brusc de o furie cumplită:

— Tu să nu uiţi că Stalin e Comandantul Suprem al armatei care luptă împotriva fascismului, că bunica ta şi-a păstrat speranţa în Stalin pînă în cea din urmă zi a vieţii ei, că noi toţi trăim şi respirăm pentru că există Stalin şi Armata Roşie… Mai întîi să înveţi să te ştergi singură la nas, şi abia după aceea să-l condamni pe Stalin, care a pus stavilă fascismului la Stalingrad.

— Stalin şade la Moscova, iar la Stalingrad ştii tu bine cine a pus stavilă, îi răspunse Nadia. Nu te mai înţelege nimeni, doar chiar tu veneai de la Sokolov şi spuneai ce spun eu acum.

El simţi o nouă pornire de răutate împotriva Nadiei, şi această pornire i se păru atît de intensă, încît avea să-i ajungă pe toată viaţa.

— Ba eu n-am vorbit nimic de felul ăsta venind de la Sokolov, te rog să nu inventezi, spuse el.

Liudmila Nikolaevna interveni:

— Ce rost are să ne amintim toate ororile astea în timp ce copii sovietici mor în război pentru Patrie?

Dar tocmai în acel moment, Nadia dădu glas înţelegerii a ceea ce era tainic, şovăielnic în sufletul tatălui ei.

— Păi sigur, n-ai spus nimic, zise ea. Tocmai acum, cînd ai obţinut un asemenea succes în muncă, iar nemţii au fost opriţi la Stalingrad…

— Cum îţi permiţi, o întrerupse Viktor Pavlovici, cum îţi permiţi să-l suspectezi pe tatăl tău de necinste! Liudmila, tu auzi?!

Aştepta sprijin din partea soţiei, dar Liudmila Nikolaevna nu i-a venit în ajutor.

— De ce te miri, îi zise, dacă ea te-a tot auzit! E ceea ce ai discutat tu cu Karimov al tău, cu acest respingător Madiarov. Mi-a povestit Maria Ivanovna despre conversaţiile voastre. Şi-apoi, chiar tu pălăvrăgeai destul cînd veneai acasă. Oh, de-am ajunge mai degrabă la Moscova!

— Destul, o întrerupse Strum. Ştiu dinainte toate lucrurile plăcute pe care vrei să mi le spui.

Nadia amuţise, chipul ei părea ofilit, urît ca al unei bătrîne; îi întorsese tatălui spatele, iar cînd, totuşi, el îi surprinse o privire, rămase uluit de ura cu care ea-l aţinti.

Atîta apăsare şi antipatie plutea în aer, încît nu se mai putea respira. Tot ceea ce dăinuie cu anii, în umbră, aproape în fiecare familie – chiar dacă din cînd în cînd mai nelinişteşte, atenuat totuşi de dragoste şi încredere

sufletească –, de astă dată a izbucnit la suprafaţă, s-a revărsat fără limite, inundînd viaţa, ca şi cînd între tată, mamă şi fiică ar fi existat numai neînţelegere, suspiciuni, răutate, reproşuri.

Se poate oare ca destinul lor comun să fi generat doar discordie şi înstrăinare?

— Bunico, exclamă deodată Nadia.

Strum şi cu Liudmila se uitară în aceeaşi clipă la Aleksandra Vladimirovna: ea şedea apăsîndu-şi palmele pe frunte, ca şi cînd o încerca o insuportabilă durere de cap.

Era ceva inexplicabil de jalnic în neajutorarea ei, în faptul că atît ea, cît şi durerea ei păreau a nu fi nimănui de trebuinţă, ci doar deranjau şi enervau, servind drept pricină a acestei discordii familiale, în faptul că această femeie, care toată viaţa fusese puternică şi severă, şedea acum însingurată şi neajutorată.

În clipa următoare, Nadia, lăsîndu-se în genunchi, îşi lipi strîns fruntea de picioarele Aleksandrei Vladimirovna şi murmură:

— Bunico, scumpa mea, buna mea bunicuţă…

Viktor Pavlovici se apropie de perete, cuplă radioul şi în difuzorul de carton ceva începu să scîrţîie, să urle, să şuiere. Părea că radioul transmite vremuiala nocturnă de toamnă care se stîrnise pe deasupra liniei întîi a frontului, pe deasupra satelor incendiate, peste morminte de soldaţi, peste Kolîma şi Vorkuta, prin aerodromurile de campanie, peste acoperişurile din foaie de cort îmbibate de apă şi zăpadă ale batalioanelor medico-sanitare.

Strum se uită la chipul încruntat al soţiei lui, apoi se apropie de Aleksandra Vladimirovna şi, luîndu-i mîinile în mîinile sale, începu să i le sărute.

Apoi, aplecîndu-se, îşi mîngîie pe cap fiica.

Părea că nimic nu s-a schimbat în aceste cîteva clipe, aceiaşi oameni se aflau în încăpere, aceeaşi durere îi copleşea, acelaşi destin îi călăuzea. Dar numai ei ştiau cu ce miraculoasă căldură li s-au umplut în aceste secunde inimile încrîncenate…

Deodată, în încăpere se făcu auzit un glas răsunător:

„În cursul zilei, trupele noastre au dus lupte cu inamicul în zona Stalingradului, la nord-est de Tuapse şi în preajma Nalcikului. Pe celelalte fronturi nu s-au semnalat nici un fel de schimbări.“

11

Locotenentul Peter Bach a ajuns la spital fiind rănit la un umăr. Rana se dovedea a fi uşoară, iar camarazii care l-au însoţit pînă la furgonul sanitar l-au felicitat pentru norocul său.

Acum, încercînd un sentiment de beatitudine, dar şi gemînd de durere, Bach se ducea, sprijinit de un sanitar, să se îmbăieze.

Mare îi era plăcerea la contactul cu apa caldă.

— E mai bine decît în tranşee, nu-i aşa? îl întrebă sanitarul şi, dorind să-i spună rănitului ceva plăcut, adăugă: Pînă o să vă faceţi ieşirea, acolo cu siguranţă totul va fi în ordine.

Şi arătă cu mîna în direcţia dinspre care răzbătea un bubuit continuu, ritmic.

— Dumneata eşti de puţină vreme aici, nu-i aşa? întrebă locotenentul.

Continuînd să frece spinarea rănitului cu un burete, sanitarul răspunse printr-o întrebare:

— Cum de v-aţi dat seama că sînt aici de puţină vreme?

— Pentru că acolo nimeni nu mai gîndeşte că treaba asta se va termina repede. Cei de acolo cred că nu se va isprăvi curînd.

Sanitarul se uită la ofiţerul gol din cadă. Bach, la rîndul său, îşi aminti că personalul din spitale are instrucţiuni să raporteze despre starea de spirit a răniţilor, iar cuvintele lui tocmai exprimaseră îndoiala în tăria forţelor armate. Totuşi, repetă răspicat:

— Da, sanitare, deocamdată nimeni nu ştie cum se vor sfîrşi toate astea.

De ce a repetat el oare aceste cuvinte primejdioase? Asta putea s-o înţeleagă doar un om care trăia într-un imperiu totalitar.

Le-a repetat din pricina enervării că se speriase rostindu-le prima oară. Apoi le-a repetat şi cu scop de apărare – pentru a-l induce în eroare pe acest posibil informator prin nepăsarea sa.

Iar ca să spulbere impresia negativă creată de spiritul său de contradicţie, spuse:

— O asemenea forţă, ca aceea adunată de noi aici, probabil că n-a mai existat niciodată, de la începutul războiului. Te rog să mă crezi, sanitare.

Îndată însă i se făcu lehamite de acest complicat joc obositor, lăsîndu-se absorbit de un alt joc, copilăresc: căuta să prindă în pumn apa caldă, înspumată – apa ţîşnea cînd în peretele căzii, cînd chiar în obrazul său.

— Principiul aruncătorului de flăcări, îi spuse el sanitarului.

Dar uite cît a slăbit! Îşi examină braţele goale, pieptul, şi se gîndi la rusoaica aceea tînără care, cu două zile în urmă, îl sărutase – să-i fi trecut lui prin minte că la Stalingrad va avea o legătură amoroasă cu o rusoaică? Ce-i drept, aşa ceva e greu de considerat o idilă. Mai degrabă o legătură întîmplătoare, de campanie. În nişte împrejurări neobişnuite, fantastice: se întîlnesc într-o pivniţă şi el se duce la ea printre ruine, iluminat de scăpărările exploziilor. Asemenea întîlniri pot face subiectul unor romane. Ieri ar fi trebuit să se ducă acolo. Acum ea probabil îşi închipuise că a fost ucis. Dar după însănătoşire se va duce din nou. Interesant, cine-i va ocupa locul? Doar natura nu suportă vidul…

Curînd după baie a fost trimis la cabinetul de radiologie şi doctorul radiolog l-a aşezat în faţa ecranului aparatului Roentgen.

— E cald acolo, locotenente?

— Ruşilor le e mai cald decît nouă, răspunse Bach, dorind să-i facă pe plac medicului şi să obţină un diagnostic bun, unul în urma căruia operaţia să decurgă uşor şi fără dureri.

Intră un medic chirurg. Amîndoi esculapii au început să se uite prin măruntaiele lui Bach şi puteau astfel să vadă toată murdăria acelui spirit de contradicţie care se pietrificase cu ani în urmă în toracele său.

Chirurgul îl înşfăcă de braţ şi începu să i-l rotească, apropiindu-l şi depărtîndu-l de el. Îl preocupa doar rana produsă de o schijă, căci faptul că la această rană era anexat un tînăr cu studii superioare constituia o circumstanţă întîmplătoare. Esculapii s-au apucat să discute între ei, amestecînd cuvinte latineşti cu înjurături glumeţe nemţeşti, iar Bach înţelese că situaţia lui nu e proastă, că nu-şi va pierde braţul.

— Pregătiţi-l pe locotenent pentru operaţie, spuse chirurgul, iar eu am să văd aici un caz complicat – o rană grea, craniană.

Un sanitar îl dezbrăcă pe Bach de halat şi o soră de la chirurgie îi porunci să se aşeze pe un taburet.

— Drace, exclamă el, zîmbind jalnic şi ruşinîndu-se de propria goliciune. Ar fi trebuit, *Fräulein*, să încălziţi puţin acest scaun înainte de a aşeza pe el, cu fundul gol, un participant la bătălia Stalingradului.

Ea îi răspunse fără să zîmbească:

— La noi nu există o asemenea funcţie, domnule pacient, şi începu să scoată, dintr-un dulăpior cu pereţii de

sticlă, nişte instrumente al căror aspect i se păru îngrozitor lui Bach.

Totuşi, extragerea schijei a decurs uşor şi rapid. Ofiţerul chiar s-a supărat pe medic, fiindcă acesta extinsese asupra rănitului dispreţul faţă de fleacul acela de operaţie.

Sora de la chirurgie l-a întrebat dacă e nevoie să fie condus la salon.

— Am să merg singur, răspunse el.

— N-o să rămîneţi multă vreme la noi, rosti ea pe un ton liniştitor.

— Minunat, replică el, că tocmai începusem să mă plictisesc. Ea zîmbi.

Această soră, pe cît se vede, şi-i imagina pe răniţi după corespondenţele de prin ziare. În ele, scriitorii şi ziariştii relatau despre răniţi care evadau pe ascuns din spitale pentru a ajunge la batalioanele şi companiile lor de origine; simţeau neapărat nevoia să tragă asupra inamicului, căci fără aşa ceva, viaţa pentru ei nu era viaţă.

Se poate ca ziariştii chiar să fi găsit prin spitale asemenea oameni, însă Bach a încercat o ruşinoasă încîntare cînd s-a culcat pe un pat aşternut cu lenjerie curată, a mîncat o farfurie de terci cam subţire, de orez, pentru ca apoi, trăgînd adînc dintr-o ţigară (în salon era strict interzis fumatul), să angajeze o conversaţie cu vecinii săi.

În salon se mai aflau patru răniţi – trei dintre ei erau ofiţeri-combatanţi, al patrulea, un funcţionar cu pieptul scofîlcit şi burta umflată, care venise din spatele frontului într-o delegaţie şi nimerise într-o catastrofă rutieră, undeva în raionul Gumrak. Cînd zăcea pe spate, cu mîinile aşezate pe burtă, ai fi zis că slăbănogului unchiaş i s-a strecurat, în glumă, sub pătură o minge de fotbal.

Probabil că de aceea răniţii l-au şi poreclit Portarul.

Ei bine… Portarul era singurul dintre toţi care se văita că rana l-a scos din funcţiune. Vorbea pe un ton patetic despre patrie, armată, datorie, despre faptul că el se mîndreşte cu schilodirea dobîndită lîngă Stalingrad.

Ofiţerii combatanţi, care-şi vărsau sîngele pentru popor, îi tratau cu ironie patriotismul.

Unul dintre ei, care zăcea pe burtă ca urmare a unei răni la fund, şi anume Krap, comandantul unei companii de cercetaşi, un tip palid, buzat, cu nişte ochi căprui bulbucaţi, i-a spus:

— Pe cît se vede, dumneavoastră sînteţi unul dintre acei portari care sînt gata să-şi bage mingea în propria poartă, nu numai s-o respingă.

Cercetaşul era un obsedat erotic, vorbea mai ales despre relaţii sexuale. Portarul, vrînd să-l înţepe pe cel care tocmai îl jignise, întrebă:

— Dar dumneavoastră de ce nu sînteţi bronzat? Poate sînteţi nevoit să lucraţi în vreo cancelarie?

Însă Krap nu lucra la cancelarie.

— Eu sînt pasăre de noapte, zise el, vînătoarea mea are loc noaptea. Iar cu femeile, eu, spre deosebire de dumneavoastră, mă culc ziua.

Cei din salon îi înjurau pe birocraţii care spre seară o şterg din Berlin cu automobilele, la vile; îi înjurau pe războinicii de pe la intendenţă, care obţineau decoraţii mai repede decît combatanţii. Vorbeau despre calamităţile îndurate de familiile combatanţilor, ale căror case sînt distruse de bombardamente; îi înjurau pe armăsarii din spatele frontului, care se dădeau la nevestele celor mobilizaţi; înjurau prăvăliile ambulante de pe front, unde se vînd doar colonie şi lame de ras.

Lîngă Bach zăcea locotenentul Gerne. I s-a părut că acesta se trage dintr-o familie de aristocraţi, dar s-a lămurit apoi că, de fapt, este ţăran, unul dintre aceia pe care i-a propulsat revoluţia naţional-socialistă. Lucrase ca locţiitor al şefului de stat-major al unui regiment şi fusese rănit de o schijă a unei bombe de aviaţie, într-un bombardament de noapte.

Cînd Portarul a fost dus la operaţie, locotenentul-major Fresser, un om cam simpluţ care zăcea pe patul din colţ, spuse:

— În mine se trage din ’35, dar niciodată nu mi-am strigat în gura mare patriotismul. Mi se dă să mănînc, să beau, sînt îmbrăcat, iar eu lupt. Fără filozofie.

Bach îi răspunse:

— Ba nu, de ce s-o luăm chiar aşa? În faptul că nişte combatanţi au rîs de falsitatea Portarului există deja o anume filozofie.

— Nu mai spune! zise Gerne. Interesant, şi care ar fi această filozofie?

După expresia rea a ochilor lui, Bach desluşi cu uşurinţă în Gerne un om care urăşte intelectualitatea prehitleristă. Fusese nevoit să citească şi să audă multe afirmaţii potrivit cărora vechea intelectualitate este atrasă de plutocraţia americană, tăinuieşte simpatii pentru talmudism şi abstracţiunea evreiască, pentru stilul iudaic în pictură şi literatură. Îl cuprinse mînia. De ce să fie el privit cu o ursuză suspiciune de lup tocmai acum, cînd e gata să se încline în faţa forţei brutale a oamenilor noi? Oare pe el nu l-au mîncat

păduchii, nu l-a ars gerul, la fel ca pe ei? Cum adică un ofiţer din linia întîi să nu fie considerat german! Închise ochii şi se întoarse cu faţa la perete.

— De ce atîta venin în întrebarea dumitale? mormăi el cu supărare.

Gerne, cu un zîmbet de dispreţ şi superioritate, întrebă:

— Dumneata te faci că nu înţelegi?

— Dar ţi-am spus că nu înţeleg, răspunse Bach cu iritare, apoi adăugă: Adică bănuiesc.

Gerne izbucni, desigur, în rîs.

— Aha, te referi la duplicitate? strigă Bach.

— Tocmai, tocmai de duplicitate e vorba, se veseli Gerne.

— De impotenţa morală?

De astă dată va fi rîndul lui Fresser să rîdă în hohote. Iar Krap, ridicîndu-se în coate, avea să se uite la Bach cu o impertinenţă imposibil de redat.

— Degeneraţilor, avea să rostească acesta cu glas de tunet. Aceştia doi sînt sub limitele gîndirii umane, dar dumneata, Gerne, te afli deja la jumătate de drum între maimuţă şi om… Haideţi să discutăm serios.

Şi, simţind un fior rece, de ură, strînse pleoapele şi aşa închise.

— E suficient să scrieţi o broşurică în oricare problemă insignifiantă, ca să fiţi gata să-i urîţi pe cei care au pus bazele şi au înălţat zidurile ştiinţei germane. E suficient să scrieţi o povestire de cîteva pagini, ca să împroşcaţi cu noroi gloria literaturii germane. Aveţi impresia că ştiinţa şi arta sînt ceva de genul ministerelor, unde funcţionarii generaţiei vechi nu vă dau posibilitatea să fiţi avansaţi? Dumneata, cu cărţulia aceea a dumitale, începi să te simţi strîmtorat, te jenează deja un Koch[20], un Nernst[21], un Planck[22], un Kellermann[23]… Dar ştiinţa şi arta nu sînt o cancelarie, ele reprezintă o colină parnasiană sub un cer de necuprins, unde întotdeauna e spaţiu din plin: acolo e loc de-ajuns pentru toate talentele pe durata întregii istorii a omenirii, pînă cînd n-o să apăreţi acolo voi, cu roadele voastre debile. Dar asta nu înseamnă strîmtoare, pur şi simplu nu aveţi ce căuta acolo. Vă repeziţi să curăţaţi terenul, însă în felul ăsta, baloanele voastre sărăcăcioase, prost umflate nu se vor înălţa nici măcar cu un metru mai sus. Azvîrlindu-l pe Einstein, nu-i veţi putea ocupa locul. Da, da, Einstein este, desigur, evreu, dar, vă rog respectuos să mă scuzaţi, e un geniu! Nu există forţă în această lume care să vă poată ajuta să-i ocupaţi locul. Ia gîndiţi-vă, merită oare să irosiţi atîtea eforturi pentru nimicirea unora ale căror locuri

vor rămîne veşnic goale? Dacă valoarea voastră scăzută v-a împiedicat să urmaţi drumurile pe care vi le-a deschis Hitler, vinovaţi de asta sînteţi numai voi, şi nu mai fierbeţi de atîta răutate faţă de oamenii cu adevărat valoroşi. În domeniul culturii nu se poate face nimic prin metoda urii poliţieneşti! Vedeţi cît de profund înţeleg acest lucru Hitler, Goebbels? Ei ne învaţă prin propriul lor exemplu. Cîtă dragoste, răbdare şi tact manifestă ei, purtînd de grijă ştiinţei, picturii, literaturii germane. De la ei să luaţi exemplu, păşiţi pe calea consolidării, nu aduceţi dezbinare în cauza noastră germană comună!

După ce şi-a rostit pe muteşte cuvîntarea imaginată, Bach deschise ochii. Vecinii zăceau sub pături.

Fresser spuse:

— Camarazi, ia uitaţi-vă-ncoa', şi, cu o mişcare de scamator, scoase de sub pernă o sticlă de coniac italian „Trei valeţi“, de un litru.

Gerne emise din gîtlej un sunet straniu. Numai un adevărat beţivan, şi încă unul de la ţară, ar putea să se holbeze cu o asemenea expresie la o sticlă.

„Dar văd că nu e deloc un om rău, ba, după toate aparenţele, e chiar de treabă“, gîndi Bach şi se ruşină de cuvîntarea lui isterică rostită şi totuşi nerostită.

Între timp Fresser, sărind într-un picior, turnă coniac în paharele ce se aflau pe masă.

— Dumneata eşti o fiară, spuse cercetaşul zîmbind.

— Ăsta zic şi eu locotenent bătăios, zise Gerne.

Fresser vorbi:

— Unul, nu ştiu cu ce grad medical, mi-a observat clondirul şi m-a întrebat: „Ce aveţi acolo înfăşurat în ziar?“. Dar eu de colo: „Sînt scrisorile primite de la mama, nu mă despart niciodată de ele“.

Ridică paharul:

— Aşadar, cu salutări de pe front, locotenent-major Fresser.

Şi băură cu toţii.

Gerne, căruia îndată i se făcu din nou sete, spuse:

— Eh, dar trebuie să-i mai oprim şi Portarului.

— Dracii să-l ia pe Portar, nu-i aşa, locotenente? întrebă Krap.

— N-are decît să-şi facă datoria faţă de patrie, iar noi o să bem pur şi simplu, zise Fresser. Doar fiecare vrea să trăiască.

— Fundul meu a prins viaţă din plin, spuse cercetaşul. Acum ar fi bună o damă de calibru mijlociu.

Toţi se simţeau veseli şi relaxaţi.

— Hai să-i dăm drumul, şi Gerne îşi ridică paharul. Băură din nou.

— Ce bine că ne-am nimerit în acelaşi salon!

— Eu numai cît m-am uitat, că mi-am şi zis: „Aştia-s băieţi de ispravă, combatanţi trecuţi prin ciur şi prin dîrmon".

— Ba eu, drept să spun, am avut o îndoială în privinţa lui Bach, zise Gerne. M-am gîndit: „Te pomeneşti că e vreun tovarăş de partid".

— Nu, eu nu sînt membru de partid.

Stăteau culcaţi, cu păturile date la o parte. Se încălziseră. Începură să discute despre front.

Fresser luptase pe flancul stîng, în raionul orăşelului Okatovka.

— Dracu' să-i ştie, zise el. Ruşii ăştia nu se pricep deloc să atace. Dar uite că sîntem la mijlocul lui noiembrie şi noi tot nu ne urnim. Cîtă votcă am mai băut în august, şi toate toasturile sunau aşa: „Haideţi să nu ne pierdem unii de alţii după război, trebuie să instituim o societate a foştilor luptători pentru Stalingrad".

— Ba ştiu ei să atace destul de bine, spuse cercetaşul, care luptase în zona uzinelor. Dar nu se pricep să consolideze. Ne scot din case şi îndată ori se culcă, ori încep să halească, iar comandanţii se ţin de beţii.

— Nişte sălbatici, zise Fresser şi făcu un semn cu ochiul. Numai că pe sălbaticii ăştia am irosit mai mult fier decît pentru toată Europa.

— Şi nu numai fier, zise Bach. La noi în regiment sînt unii care plîng fără motiv şi cîntă cocoşeşte.

— Dacă pînă-n iarnă chestia asta nu se rezolvă, spuse Gerne, o să înceapă războiul chinezesc. O forfoteală prostească.

Cercetaşul le comunică aproape şoptit:

— Ştiţi, se pregăteşte o ofensivă a noastră în zona uzinelor. S-au acumulat atîtea forţe, cum n-au mai fost niciodată pe aici. Toate astea se vor năpusti în zilele imediat următoare. Pe 20 noiembrie, toţi ne vom culca cu fetele din Saratov.

Dincolo de ferestrele acoperite cu perdele se auzea tunetul vast, impunător şi cumpănit al artileriei, vuietul avioanelor de noapte.

— Ia auziţi, au început să păcăne Russfaner-ele, vorbi Bach. Cam la ora asta bombardează ei. Unii le poreclesc „ferăstraie pentru nervi".

— Iar la noi, la statul-major, li se spune „subofiţeri de serviciu", interveni Gerne.

— Tăcere!, şi cercetaşul ridică un deget. Auziţi, astea sînt de calibru mare!

— Iar noi pilim într-un salon de răniţi uşor, adăugă Fresser.

Şi pentru a treia oară în ziua aceea s-au simţit bucuroşi.

Au început apoi să vorbească despre rusoaice. Fiecare avea ce povesti. Lui Bach însă nu-i plăceau asemenea discuţii.

Totuşi, în seara aceasta, la spital, el a povestit despre Zina, care locuia în subsolul unei case distruse. Povestea într-un fel năstruşnic şi rîdeau cu toţii.

Dar iată că a intrat un sanitar şi, după ce le-a privit pe rînd chipurile vesele, a început să strîngă lenjeria de pe patul Portarului.

— I s-a făcut cumva ieşirea apărătorului patriei de la Berlin, ca simulant? întrebă Fresser.

— Sanitar, de ce taci, spuse Gerne, doar sîntem bărbaţi cu toţii, spune-ne dacă i s-a întîmplat ceva.

— A decedat, răspunse sanitarul. Stop cardiac.

— Aţi văzut la ce duc discuţiile patriotice? zise Gerne.

Bach interveni:

— Nu e bine să vorbim aşa despre un mort. Doar el nu minţea, n-avea de ce să mintă faţă de noi. Deci era sincer. Nu e bine, camarazi.

— O, făcu Gerne, nu degeaba mi s-a părut mie că locotenentul a venit aici la noi ca să aducă cuvîntul partidului. Am înţeles pe dată că el e din noua spiţă ideologică.

12

Peste noapte, Bach n-a putut să doarmă, se simţea prea confortabil. I se părea ciudat să-şi amintească de adăpostul său, de camarazi, de sosirea lui Lenardt – amîndoi priveau atunci apusul soarelui prin uşa deschisă a adăpostului, beau cafea din termos şi fumau.

În ajun, în timp ce urca în furgonul sanitar, îl îmbrăţişase pe Lenardt pe după umeri cu braţul cel sănătos, se priviseră unul pe celălalt în ochi şi izbucniseră în rîs.

S-a gîndit el vreodată că avea să bea împreună cu un SS-ist într-un buncăr de la Stalingrad, că avea să meargă printre ruinele iluminate de incendii la amanta lui rusoaică?

Uimitor lucru s-a întîmplat cu el. Ani în şir îl urîse pe Hitler. Cînd auzea nişte neruşinaţi de profesori cărunţi declarînd că Faraday, Darwin, Edison sînt o adunătură de pungaşi care au jefuit ştiinţa germană, că Hitler este cel mai mare savant al tuturor timpurilor şi popoarelor, el gîndea cu răutăcioasă bucurie: „E clar că aici e un adevărat marasm, trebuie să se spargă buba asta". Şi acelaşi sentiment i-l provocau romanele în care erau descrişi, cu o cutremurătoare falsitate, oameni fără nici un fel de slăbiciuni, fericirea unor muncitori luminaţi, înţeleapta politică educaţională a partidului. Ah, ce versuri jalnice se tipăreau prin reviste! Toate acestea îl făceau să sufere, căci şi el scrisese versuri ca licean.

Dar iată că aici, la Stalingrad, doreşte să intre în partid. Cînd era mic, de teamă că tatăl său va reuşi, în cursul discuţiilor, să-i schimbe părerile, îşi astupa urechile cu palmele şi striga: „Nu vreau să ascult, nu vreau, nu vreau". Dar uite că pînă la urmă a ascultat! Lumea s-a răsucit în jurul propriei axe.

Continuau să-l dezguste piesele, filmele lipsite de valoare. Poate că poporul va trebui să se descurce cîţiva ani, chiar un deceniu fără poezie, ce să-i faci? Şi astăzi există posibilitatea să se scrie adevărul! Doar sufletul german reprezintă tocmai principalul adevăr, sensul universului. Doar pînă şi maeştrii Renaşterii au putut să exprime cele mai înalte valori ale spiritului în creaţii realizate la comanda unor principi şi episcopi.

Cercetaşul Krap continuă să doarmă şi în acelaşi timp, participînd în vis la o luptă pe timp de noapte, începu să strige atît de tare, încît strigătul lui se auzea, probabil, pînă în stradă: „Cu o grenadă, dă-i cu grenada!". Voia să se tîrască, se răsuci greoi, ţipă de durere, apoi adormi din nou, punîndu-se pe sforăit.

Pînă şi reprimarea evreilor, care îl făcea să se cutremure lăuntric, acum îi apărea într-o nouă lumină. O, dacă ar avea el putere, ar face să înceteze imediat uciderea în masă a evreilor. Dar trebuie spus deschis, cu toate că el avea destul de mulţi prieteni evrei: există un caracter german, un suflet german şi, odată ce acestea există, atunci există şi un caracter evreu, un suflet evreu.

Marxismul a suferit un eşec! Unui om al cărui tată şi mamă erau social-democraţi îi este greu să ajungă la o asemenea idee.

Marx este asemenea unui fizician care a fundamentat pe forţele de respingere teoria structurii materiei, fără să ia în seamă forţa atracţiei universale. A definit forţele respingerii

de clasă, le-a studiat mai bine decît oricine pe parcursul întregii istorii umane. Dar, cum adesea se întîmplă cu oamenii care au făcut o mare descoperire, şi-a închipuit cu înfumurare că forţele definite de el, ale luptei de clasă, hotărăsc în mod unic dezvoltarea societăţii şi mersul istoriei. N-a văzut uriaşele forţe ale înrudirii naţionale, care acţionează pe deasupra claselor, aşa încît fizica lui socială, elaborată pe seama nesocotirii legii atracţiei universale de esenţă naţională, este absurdă.

Statul nu este efectul, statul este cauza!

O lege tainică şi sacră determină naşterea statului naţional! El înseamnă unitate vie, el singur exprimă ceea ce există deosebit de valoros, nemuritor în toate milioanele de oameni – caracterul german, căminul german, voinţa germană, spiritul de sacrificiu german.

O vreme, Bach a rămas culcat, cu ochii închişi. Pentru a adormi, a început să-şi imagineze o turmă de oi – o oaie albă, a doua neagră, din nou una albă şi iarăşi una neagră, alta albă şi din nou una neagră…

Dimineaţa, după micul dejun, Bach îi scria mamei sale o scrisoare. Îşi încreţea fruntea, ofta – tot ceea ce scrie va fi neplăcut pentru ea. Dar îi e dator să-i spună ceea ce simte el în ultima vreme. Cînd a fost în concediu, nu i-a spus nimic, însă ea îi vedea iritarea, lipsa dorinţei de a-i asculta interminabilele amintiri despre tatăl său – mereu unul şi acelaşi lucru.

Reneagă convingerile tatălui său, aşa va gîndi ea. Dar nu. Tocmai că el refuză să fie un renegat.

Acum bolnavii, obosiţi de procedurile matinale, zăceau în tăcere. Peste noapte, în patul rămas liber după Portar fusese adus un rănit grav. Zăcea fără cunoştinţă şi nu se putea afla din ce unitate este.

Cum să-i explice mamei că oamenii noii Germanii îi sînt astăzi mai apropiaţi decît prietenii din copilărie?

Intră un sanitar şi rosti întrebător:

— Locotenentul Bach?

— Eu sînt, răspunse el şi acoperi cu palma scrisoarea începută.

— Domnule locotenent, o rusoaică întreabă de dumneavoastră.

— De mine? făcu uluit Bach şi îşi închipui că a venit cunoştinţa lui de la Stalingrad, Zina. Dar cum putea să afle unde se găseşte el? Şi îndată înţelese că-i spusese şoferul furgonului sanitar al companiei. S-a bucurat, mişcat la gîndul că ea a trebuit să iasă prin întuneric şi să răzbească pînă acolo cu maşini de ocazie, apoi să parcurgă pe jos şase-şapte

kilometri. Şi îşi imagină chipul ei palid, cu ochii mari, gîtul slab, băsmăluţa cenuşie de pe cap.

Dar cei din salon rîdeau în hohote.

— Asta da, locotenent Bach! zicea Gerne. Asta zic şi eu activitate în sînul populaţiei locale.

Fresser, dînd din mîini ca şi cînd şi-ar fi scuturat nişte picături de apă de pe degete, spuse:

— Sanitar, cheam-o aici. Locotenentul are un pat destul de lat. O să-i cununăm.

Iar cercetaşul Krap adăugă:

— Femeia se ţine după bărbat precum cîinele.

Deodată, Bach se revoltă. Dar ce şi-a închipuit ea? Cum de a putut să apară aici, la spital? Doar ofiţerilor le e interzis să aibă legături cu rusoaice. Şi dacă în spital ar fi lucrat rude de-ale lui sau nişte cunoscuţi ai familiei Forster? În cazul unor asemenea relaţii fără nici o semnificaţie, nici măcar o nemţoaică nu s-ar fi decis să-l viziteze.

Avea impresia că rănitul grav care zăcea fără cunoştinţă zîmbeşte scîrbit.

— Transmite-i acestei femei că n-am s-o pot vedea, spuse el încruntat şi, pentru a nu participa la conversaţia aceea veselă, puse îndată mîna pe creion şi începu să citească ceea ce apucase să scrie.

„Uimitor lucru, mulţi ani am considerat că statul mă oprimă. Acum însă am înţeles că tocmai el este cel care-mi exprimă sufletul. Nu-mi doresc un destin uşor. Dacă trebuie, am să rup relaţiile cu vechii prieteni. Ştiu că cei în rîndurile cărora voi merge niciodată nu mă vor considera pînă la capăt de-al lor. Dar am să mă înfrînez de dragul a ceea ce este fundamental în fiinţa mea…“

Iar veselia continua să stăruie în salon.

— Linişte, nu-l deranjaţi. Acum îi scrie o scrisoare logodnicei, spuse Gerne.

Bach începu să rîdă. Cîteva secunde, rîsul acesta reţinut aminti sughiţurile unui plînset şi lui îi trecu prin minte gîndul că la fel cum rîde astăzi, ar fi putut să plîngă.

13

Generalii şi ofiţerii care nu-l vedeau prea des pe Paulus, comandantul Armatei a 6-a de infanterie, considerau că în gîndurile şi stările de spirit ale general-colonelului nu au

intervenit modificări. Atitudinea lui, caracterul ordinelor, zîmbetul cu care asculta chiar şi observaţiile mărunte, particulare, şi rapoartele serioase demonstrau că general-colonelul, ca şi mai înainte, este stăpîn pe circumstanţele războiului.

Numai oamenii deosebit de apropiaţi de comandant – aghiotantul său, colonelul Adams, şi şeful statului-major al armatei, generalul Schmidt – înţelegeau cît de mult se schimbase Paulus pe parcursul luptelor de la Stalingrad. Ca şi mai înainte, el putea să fie spiritual la modul agreabil şi condescendent ori arogant sau să înţeleagă prieteneşte condiţiile de viaţă ale ofiţerilor săi; ca şi mai înainte, era în căderea lui să introducă în luptă regimente şi divizii, să avanseze şi să retrogradeze, să semneze ordine pentru decernarea unor decoraţii; ca şi mai înainte, îşi fuma trabucurile sale obişnuite… Dar elementul principal, ascuns, sufletesc se modifica zi de zi, fiind pe cale să se schimbe definitiv.

Sentimentul dominării circumstanţelor şi termenelor îl părăsea. Încă nu demult îşi trecea impasibil privirea peste rapoartele secţiei de cercetaşi a statului-major al armatei – nu era oare indiferent ce intenţii mai aveau ruşii sau avea vreo importanţă deplasarea rezervelor acestora?

Acum însă Adams vedea că din dosarul cu rapoarte şi documente, pe care el îl punea dimineaţa pe masa comandantului, acesta lua în primul rînd datele de observaţie privind deplasările pe timp de noapte ale ruşilor.

Ba o dată Adams, schimbînd ordinea în care erau aşezate hîrtiile, a plasat în primul rînd rapoartele secţiei de cercetaşi. Paulus a deschis dosarul şi s-a uitat la hîrtia aflată deasupra. Sprîncenele lui lungi s-au înălţat, apoi a închis cu zgomot dosarul.

Colonelul a înţeles că făcuse o gafă. L-a uimit privirea rapidă – lui i s-a părut jalnică – pe care i-a aruncat-o general-colonelul.

Peste cîteva zile, Paulus, după ce a trecut în revistă rapoartele şi documentele aşezate în ordinea lor obişnuită, i-a spus, zîmbind, aghiotantului său:

— Domnule inovator, sînteţi, pe cît se vede, un om cu spirit de observaţie.

În această liniştită seară de toamnă, generalul Schmidt a plecat spre Paulus la raport într-o stare de spirit oarecum solemnă.

Mergea pe uliţa largă a satului spre casa comandantului, inspira cu satisfacţie aerul rece care-i spăla parcă gîtlejul tăbăcit de cît fumase peste noapte, se uita la cerul împodobit

de culorile sumbre ale apusului din stepă. În sufletul său domnea liniştea; generalul se gîndea la pictură şi la faptul că rîgîiala de după masa de prînz a încetat să-l mai supere.

Păşea pe uliţa aceea liniştită şi pustie în fapt de seară, şi în capul său, de sub chipiul cu cozoroc mare, greu, îşi găsea loc tot ceea ce trebuia să se întîmple în cea mai sălbatică încleştare ce s-a pregătit cîndva, de cînd exista acest măcel de la Stalingrad. Tocmai aşa s-a şi exprimat cînd comandantul, după ce l-a invitat să ia loc, s-a pregătit să-l asculte.

— Desigur, în istoria armatei noastre s-a întîmplat ca o cantitate incomparabil mai mare de tehnică să fie concentrată pentru ofensivă. Dar pe un sector infim al frontului ca acesta, mie personal niciodată nu mi s-a întîmplat să creez o asemenea densitate pe pămînt şi în aer.

Ascultîndu-l pe şeful statului-major, Paulus şedea cu umerii uşor gîrboviţi, întorcîndu-şi capul într-un fel parcă negenerălesc, grăbit şi docil, după degetul cu care Schmidt arăta coloanele unor grafice şi carourile unei hărţi. Această ofensivă Paulus o concepuse. Paulus îi stabilise parametrii. Dar acum, ascultîndu-l pe Schmidt, cel mai strălucit şef de stat-major cu care avusese el ocazia să lucreze, nu-şi mai recunoştea ideile în detaliile elaborării acestei operaţiuni iminente.

Ai fi zis că Schmidt nu expune consideraţiile lui Paulus, dezvoltate într-un program de luptă, el îşi impune voinţa proprie, pregătind pentru lovitură infanteria, tancurile, batalioanele de geniu în acord cu voinţa comandantului.

— Da, da, densitatea, spuse Paulus. Ea impresionează în mod deosebit cînd o compari cu golul de pe flancul nostru stîng.

— Aici nu e nimic de făcut, zise Schmidt. E prea mult pămînt în est, mai mult decît efectivul soldaţilor germani.

— Asta mă nelinişteşte nu numai pe mine. Von Weichs mi-a spus: „Noi am lovit nu cu pumnul, ci cu nişte degete răşchirate, care se distanţează mereu în infinitul spaţiu estic“. Asta nu numai pe Weichs îl nelinişteşte. Asta nu-l nelinişteşte doar pe…

Dar nu-şi termină propoziţia.

Totul mergea aşa cum trebuie, şi, în acelaşi timp, totul parcă nu mergea aşa cum trebuie.

În confuziile întîmplătoare şi în amănuntele sîcîitoare ale ultimelor săptămîni de lupte se părea că, dintr-un moment în altul, adevărata esenţă a războiului se va dezvălui într-un chip cu totul nou, trist şi fără speranţă.

Cercetaşii raportează constant despre concentrări de trupe sovietice la nord-vest. Aviaţia este incapabilă să le

împiedice. Weichs nu are rezerve germane pe flancurile armatei lui Paulus. El încearcă să-i dezinformeze pe ruşi, amplasînd staţii radio germane în dispozitivele regimentelor româneşti. Dar cu asta românii n-o să devină nemţi.

Campania africană, care la început păruse victorioasă, şi strălucita răfuială cu englezii la Dunkerque, în Norvegia, în Grecia, care nu s-a încheiat prin cucerirea Insulelor Britanice; victoriile colosale din est, pătrunderea pe mii de kilometri spre Volga, nedesăvîrşită prin zdrobirea definitivă a armatelor sovietice. Întotdeauna se pare că principalul deja s-a făcut, iar dacă acţiunea nu e dusă pînă la capăt, asta se datorează numai unei întîmplătoare şi insignifiante ezitări…

Ce înseamnă aceste cîteva sute de metri care-l despart de Volga, nişte uzine pe jumătate distruse, cutiile goale, carbonizate ale unor case, în comparaţie cu grandioasele spaţii cucerite în timpul ofensivei de vară?… Dar şi de oaza aceea egipteană l-au despărţit pe Rommel doar cîţiva kilometri de deşert. Iar pentru triumful complet asupra Franţei prăbuşite au lipsit doar cele cîteva ore şi kilometri de la Dunkerque… Întotdeauna şi pretutindeni lipsesc doar cîţiva kilometri pînă la zdrobirea definitivă a inamicului, totdeauna şi pretutindeni apar flancuri descoperite, spaţii enorme în spatele trupelor victorioase, lipsa rezervelor.

Ah, vara care a trecut! Pe cît se vede, ceea ce trăise el în acele zile unui om îi e dat să încerce doar o singură dată în viaţă. Simţise parcă, adiindu-i în obraz, răsuflarea Indiei. Dacă o avalanşă care mătură păduri şi scoate rîuri din albii ar fi fost capabilă de simţire, atunci ea ar fi simţit tocmai ceea ce simţise el atunci.

În acele zile l-a încercat gîndul că urechea germană era obişnuită cu numele Friedrich[24] – desigur, un gînd poznaş, neserios, dar el, totuşi, a existat. Însă tocmai în acele zile, un fir afurisit, aspru, de nisip i-a scrîşnit ori sub talpă, ori între dinţi. La statul-major domnea atunci o încordare solemnă, fericită. Primea de la comandanţii de unităţi rapoarte scrise, rapoarte verbale, rapoarte radio, rapoarte prin telefon. Se părea că nu mai era o dificilă activitate de luptă, ci o simbolică exprimare a triumfului german… Dar iată că Paulus a ridicat receptorul. „Domnule general-colonel…“ Şi-a dat seama după glas cine vorbea, însă de astă dată tonul caracteristic zilelor obişnuite de război nu se armoniza deloc cu dangătele clopotelor din aer şi din eter.

Comandantul unei divizii, Weller, raporta că în sectorul lui ruşii au trecut la ofensivă şi o subunitate a infanteriei lor, aproximativ un batalion întărit, a reuşit să pătrundă spre vest

şi să ocupe gara Stalingrad. Tocmai de acel eveniment insignifiant era trainic legată apariţia sentimentului apăsător de acum.

Schmidt a citit pînă la capăt, cu glas tare, proiectul ordinului de luptă; îşi îndreptase uşor umerii şi îşi înălţase bărbia, semn că sentimentul solemnităţii oficiale nu-l părăseşte, chiar dacă între el şi comandantul armatei există bune relaţii personale.

Dar, pe neaşteptate, general-colonelul, cu glasul în surdină, deloc milităresc, deloc generălesc, rosti nişte cuvinte stranii, care-l tulburară pe Schmidt.

— Eu cred în succes. Dar ştiţi ce? Am impresia că lupta noastră în oraşul acesta e absolut inutilă, fără sens.

— E ceva neaşteptat din partea comandantului trupelor de la Stalingrad, spuse Schmidt.

— Consideraţi că e ceva neaşteptat? Dar Stalingradul a încetat, de fapt, să mai existe în calitate de centru de comunicaţii şi centru al industriei grele. Ce să facem noi aici după asta? Flancul de nord-est al armatelor caucaziene poate fi acoperit pe linia Astrahan-Kalaci. Pentru asta, Stalingradul nu e necesar. Cred în succes, Schmidt: o să cucerim Uzina de Tractoare. Dar cu asta nu vom închide flancul nostru. Von Weichs nu se îndoieşte că ruşii vor lovi. Un bluf ca ăsta nu-i va opri.

— În evoluţia lor, evenimentele îşi modifică sensul, dar *Führer*-ul niciodată nu s-a retras fără să rezolve o problemă pînă la capăt, rosti Schmidt.

Lui Paulus i se părea, însă, că nenorocirea constă tocmai în faptul că cele mai strălucite victorii n-au dat roade, întrucît n-au fost duse cu perseverenţă şi hotărîre pînă la capăt; în acelaşi timp, i se părea că adevărata forţă a unui comandant de oşti se manifestă în renunţarea la îndeplinirea unor misiuni care şi-au pierdut sensul.

Dar, privind în ochii fermi, inteligenţi ai generalului Schmidt, spuse:

— Nu e de căderea noastră să ne impunem voinţa în faţa marelui strateg.

Luă de pe masă textul ordinului de ofensivă şi îl semnă.

— Patru exemplare, avînd în vedere secretul deosebit, spuse Schmidt.

14

Unitatea la care Darenski s-a prezentat plecînd de la statul-major al Armatei de Stepă se afla pe flancul sud-estic al frontului Stalingradului, în nisipurile lipsite de apă din apropierea Mării Caspice.

Stepele din preajma apei vreunui lac sau rîu i se păreau acum lui Darenski un adevărat pămînt al făgăduinţei, pe acolo creştea năgara, se înălţau ici-colo copaci, nechezau cai.

Aici însă, în această cîmpie deşertică, nisipoasă s-au statornicit mii de oameni care fuseseră obişnuiţi cu un aer umed, cu roua din zori, cu foşnetul fînului. Acum nisipul le biciuieşte pielea, le intră în urechi, scrîşneşte în terciul de mei, în pîine, în nălucirile din vis ale soldaţilor… Trupul omenesc, nările, gîtlejul, pulpele picioarelor sînt chinuite în aceste locuri. Trupul omului o ducea precum o căruţă ieşită de pe şleaul bătătorit, care se tîrăşte scîrţîind prin coclauri desfundate.

Toată ziua, Darenski colinda prin poziţiile artileriei, vorbea cu oamenii, scria, desena scheme, inspecta piesele de artilerie, depozitele de muniţii. Spre seară era secătuit, capul îi vuia, picioarele nededate cu mersul pe solul nisipos, instabil îl dureau.

Observase el încă de mult că, în zilele retragerii, generalii se întîmplă să fie foarte atenţi faţă de nevoile subordonaţilor; marii comandanţi şi membrii Consiliilor Militare dovedesc cu largheţe simţ autocritic, scepticism şi modestie.

Niciodată într-o armată nu se ivesc atîţia oameni înţelepţi, atotînţelegători, ca în timpul unor retrageri cumplite, cînd inamicul îşi manifestă superioritatea, iar Cartierul General – mînia, căutînd vinovaţi pentru eşecuri.

Aici, însă, în nisipuri, oamenii erau stăpîniţi de o somnolentă indiferenţă. Ofiţerii de stat-major şi combatanţii păreau să se fi convins că n-au de ce să se intereseze pe lumea asta, căci oricum, şi mîine, şi poimîine, şi peste un an aici va fi numai nisip.

Şeful statului-major al unui regiment de artilerie, locotenent-colonelul Bova, l-a invitat să rămînă la el peste noapte. Bova, în ciuda numelui său de *bogatîr*[25], era gîrbov, pleşuv şi nu auzea bine cu o ureche. Venise odată, chemat fiind, la statul-major al artileriei frontului şi îi uimise pe toţi cu memoria sa neobişnuită. Se părea că în capul lui chel, aşezat pe nişte umeri gîrboviţi, înguşti, nu putea să existe nimic altceva în afară de cifre, numere de baterii şi batalioane, denumiri de localităţi, nume de comandanţi, cote ale unor înălţimi.

Bova locuia într-o colibă de scînduri, cu pereţii muruiţi cu argilă şi bălegar; podeaua era acoperită cu foi sfîşiate de carton gudronat. Coliba aceasta nu se deosebea prin nimic de alte locuinţe ale comandanţilor, risipite prin cîmpia nisipoasă.

— A, bine aţi venit! zise el şi strînse cu efuziune mîna lui Darenski. E bine aici, nu?, şi arătă spre pereţi. Uite-aici să tot iernezi, în cuşca asta de cîine, dată cu rahat.

— Da, nu e rea locuinţa! răspunse Darenski, minunîndu-se că liniştitul Bova devenise cu totul de nerecunoscut.

Îl invită pe oaspete să ia loc pe o ladă în care fuseseră conserve americane şi îi turnă votcă într-un pahar faţetat, cam tulbure la vedere, avînd marginile mînjite cu praf de dinţi uscat, apoi împinse spre el o gogonea verde murată, pe o foaie de ziar umedă.

— Vă rog să serviţi, tovarăşe locotenent-colonel, vin şi fructe! zise el. Ca toţi nebăutorii, Darenski sorbi puţin, temător, lăsă paharul ceva mai departe de el şi începu să-l descoasă pe Bova despre treburi milităreşti. Acesta, însă, evita discuţiile de serviciu.

— Eh, tovarăşe locotenent-colonel, spuse el, m-am năucit cu slujba asta, nu m-am lăsat distras de nimic, şi ce mai femei erau cînd ne aflam prin Ucraina, d-apoi în Kuban. Dumnezeule… Şi doar se dăruiau cu plăcere, numai un semn să le fi făcut! Dar eu, prostul, îmi toceam fundul şezînd la secţia operativă şi tîrziu m-am trezit, abia aici, între nisipuri!

Darenski, care la început se supărase că Bova nu doreşte să vorbească despre densitatea medie a trupelor pe kilometru de front şi despre avantajele mortierelor faţă de artilerie în condiţii de deşert nisipos, se arătă, totuşi, interesat de noua întorsătură a conversaţiei.

— Aşa e, spuse el. În Ucraina, femeile sînt remarcabil de frumoase. În ’41, cînd statul-major se afla la Kiev, mă întîlneam cu una, ucraineancă. Era soţia unui funcţionar de la procuratură, o frumuseţe!

Se săltă pe jumătate, ridică mîna şi atinse cu degetele plafonul scund, apoi adăugă:

— În privinţa Kubanului, de asemenea, nici prin gînd nu-mi trece să vă combat. Kubanul poate fi clasat sub acest aspect pe unul dintre primele locuri, acolo existînd un procent de femei frumoase neobişnuit de ridicat.

Cuvintele lui Darenski produseră o puternică impresie asupra lui Bova.

Deodată, el trase o înjurătură şi începu să strige cu glas plîngăreţ:

— Iar acum, poftim calmuce, dacă vrei!

— Nu vorbiţi aşa! îl întrerupse Darenski şi rosti o cuvîntare destul de închegată despre farmecul femeilor oacheşe, cu pomeţii proeminenţi, mirosind a pelin şi a fum de stepă. Îşi aminti de Alla Sergheevna de la statul-major al Armatei de Stepă şi îşi încheie vorbirea: Şi-apoi, în general, nu aveţi dreptate, femei se găsesc pretutindeni. În deşert nu se găseşte apă, asta aşa e, în schimb, dame sînt.

Dar Bova nu i-a mai răspuns. Darenski constată că gazda sa adormise şi abia în acel moment îşi dădu seama că omul era beat criţă.

Dormind, scotea un sforăit ce amintea gemetele unui muribund, iar capul îi atîrna pe marginea patului. Cu răbdarea şi cu bunătatea aceea deosebită pe care o manifestă de obicei ruşii faţă de oamenii beţi, Darenski îi potrivi perna sub cap, îi vîrî sub picioare un ziar, îi şterse gura îmbălată, apoi căută în jur unde ar fi putut el însuşi să se aciueze.

Întinse pe podea mantaua gazdei, iar peste ea îşi aruncă propria manta; la căpătîi îşi aşeză porthartul burduşit, care în deplasări îi servea şi drept cancelarie, şi drept magazie de alimente, şi drept loc de păstrare a obiectelor de igienă personală.

Ieşi afară, inspiră aerul rece al nopţii, îi scăpă o exclamaţie la vederea văpăii nepămîntene de pe cerul negru, asiatic, urină, uitîndu-se mereu la stele, şi gîndi: „Da, cosmosul", apoi intră să se culce.

Se întinse pe mantaua gazdei, acoperindu-se cu a sa, dar în loc să închidă ochii, îi deschise larg – îl izbise un gînd lipsit de orice bucurie.

Îl împresura o sărăcie deprimantă! Iată-l zăcînd pe podea, uitîndu-se la resturile unor gogonele murate, la un geamantan de carton în care probabil că se află un prosop scurt din bumbac, ţesut în fagure şi cu un mare sigiliu negru pe el, nişte guleraşe boţite, un toc gol pentru pistol, o savonieră turtită.

Izba în care-şi petrecuse noaptea într-o toamnă în Verhne-Pogromnoe i se părea astăzi bogată. Iar peste un an, cine ştie, această cocioabă de astăzi o să i se pară luxoasă cînd o să şi-o amintească în te miri ce cotlon, unde nici vorbă nu va putea fi de un brici, nu va exista un geamantan, nu se vor găsi nici măcar nişte obiele rupte.

În lunile cît a lucrat la statul-major al artileriei, în sufletul său se petrecuseră mari schimbări. Setea de activitate, care se dovedea a fi o necesitate la fel de imperioasă ca şi dorinţa de a mînca, îi era satisfăcută. Acum nu se mai simte fericit numai pentru că lucrează, aşa cum nu se simte fericit un om în permanenţă sătul.

Darenski muncea bine, şefii îl apreciau foarte mult. La început, acest fapt îl bucura, căci nu se obişnuise să fie considerat de neînlocuit, necesar. Vreme de mulţi ani se obişnuise cu contrariul.

Nu se gîndea de ce sentimentul de superioritate faţă de colegi care i se ivise în suflet nu-i genera o atitudine de condescendenţă faţă de ei, cum se întîmplă la oamenii cu adevărat puternici. Dar, evident, el nu era puternic.

Adesea se enerva, striga şi înjura, apoi se uita cu durere la oamenii ofensaţi de el, dar niciodată nu le cerea scuze. Aceştia se supărau pe el, însă nu-l considerau un om rău. Cei de la statul-major al frontului Stalingradului se purtau poate chiar mai bine decît se purtaseră faţă de Novikov în vremea respectivă, la statul-major al frontului de sud-vest. Se spunea că pagini întregi din rapoartele sale sînt folosite în dările de seamă ale unor oameni cu funcţii mari, prezentate unor oameni şi mai mari de la Moscova. Se părea că în aceste vremuri grele şi mintea, şi munca sa erau importante, folositoare. Dar cu cinci ani înainte de război, soţia îl părăsise, considerîndu-l un duşman al poporului care a reuşit să-şi ascundă cu ipocrizie faţă de ea jalnica esenţă duplicitară. Adesea nici nu primise un post din pricina datelor proaste din dosar, atît pe linia tatălui, cît şi pe cea a mamei. La început, se supăra cînd afla că locul care îi fusese refuzat l-a ocupat un om ce se remarca doar prin prostie sau ignoranţă. Apoi, lui Darenski a început să i se pară că, într-adevăr, nu i se poate încredinţa o activitate operativă, de răspundere. După ce fusese în lagăr, începuse să simtă cu tărie că e o fiinţă inferioară.

Dar iată că în timpul acestui război cumplit s-a dovedit a nu fi aşa.

Trăgîndu-şi pe umeri mantaua, din care cauză picioarele simţiră îndată aerul rece dinspre uşă, se gîndea că acum, cînd cunoştinţele şi competenţele sale s-au dovedit necesare, el zace pe jos într-un coteţ, aude ţipătul pătrunzător, oribil al unor cămile, visează nu cine ştie ce staţiuni şi vile, ci doar o pereche curată de indispensabili şi posibilitatea de a se spăla puţin, folosind o coajă de săpun de rufe.

Era mîndru că promovarea lui nu e legată de nimic de ordin material, dar, în acelaşi timp, faptul acesta îl irita.

Încrederea în sine şi înfumurarea lui se îmbinau cu o permanentă timiditate în ale traiului zilnic. Niciodată, aşa i se părea lui, n-a avut parte de cine ştie ce bunătăţi ale vieţii.

Acest sentiment de permanentă nesiguranţă, neîntrerupta lipsă de bani, care-i intrase în obişnuinţă,

senzaţia neîncetată că poartă haine sărăcăcioase, uzate erau ceva obişnuit pentru el încă din anii copilăriei.

Nici acum, într-o perioadă de succes, această susceptibilitate nu-l părăsea. Gîndul că va intra la popota Consiliului Militar şi bufetiera îi va zice: „Tovarăşe locotenent-colonel, dumneavoastră trebuie să serviţi masa la popota Voentorg[26]-ului“ îl îngrozea, pentru ca mai apoi, la o şedinţă, un oarecare general pus pe glume să-i zică, făcîndu-i semn cu ochiul: „Ei, cum e, locotenent-colonele, a fost gustoasă ciorba de la popota Consiliului Militar?“. Întotdeauna îl vexa siguranţa de sine cu care nu numai unii generali, dar pînă şi unii fotoreporteri de pe la ziare mîncau, beau, cereau benzină, echipament, ţigări din locuri unde nu se cădea să primească nici benzină, nici ţigări.

Şi uite-aşa se ducea viaţa. Tatăl lui n-a putut ani în şir să se angajeze undeva, susţinătoare permanentă a familiei fiind mama, care lucra ca stenografă.

Pe la miezul nopţii, Bova încetă să mai sforăie, iar Darenski, care asculta atent tăcerea parcă suspectă ce venea acum dinspre patul lui, începu să se neliniştească.

Dar Bova întrebă pe neaşteptate:

— Nu dormiţi, tovarăşe locotenent-colonel?

— Nu, nu pot dormi.

— Iertaţi-mă că nu v-am aranjat mai bine, m-am îmbătat. Dar acum am capul limpede, ca şi cînd n-aş fi băut nimic. Iată, înţelegeţi, stau aşa, culcat, şi mă gîndesc: cum de am ajuns noi în aceste locuri îngrozitoare? Cine ne-a ajutat să nimerim în gaura asta?

— Cine să ne ajute? Nemţii, răspunse Darenski.

— Dar treceţi aici, pe pat, am să mă culc eu pe podea.

— Ei, lăsaţi, mă simt bine şi aici.

— E totuşi cumva stînjenitor. După obiceiul caucazian, nu se cuvine una ca asta: gazda în pat şi oaspetele pe podea.

— Nu-i nimic, nu-i nimic, noi nu sîntem caucazieni.

— Ba sîntem aproape caucazieni, zona premuntoasă a Caucazului e colea. Ziceţi că nemţii ne-au ajutat, numai că iată, înţelegeţi, nu numai nemţii, ci şi noi înşine ne-am ajutat.

Bova se săltase într-o rînă, probabil, căci patul începu să scîrţîie tare.

— Mda, rosti el.

— Da, da, da, spuse Darenski de pe podea.

Gazda împinsese discuţia pe o albie deosebită, ieşită din comun, iar acum amîndoi tăceau, chibzuind dacă e cazul să abordeze o asemenea discuţie cu un om nu prea bine cunoscut, şi, pe cît se vede, această chibzuială a dus la

concluzia că nu se cade să poarte o asemenea discuţie cu un om prea puţin cunoscut. Bova îşi aprinse o ţigară.

Cînd a scăpărat chibritul, Darenski i-a zărit faţa, care părea boţită, ursuză, străină.

Aprinse şi el o ţigară.

La lumina chibritului, Bova văzu, la rîndul său, chipul lui Darenski, care între timp se săltase şi el într-un cot. Trăsăturile lui păreau reci, lipsite de bunătate, străine.

Exact după aceste momente s-a pornit o discuţie care n-ar fi trebuit să aibă loc.

— Da, rosti Bova, însă de astă dată nu prelung, ci scurt şi tăios, birocraţia şi birocraţii, ei ne-au ajutat să ne rostogolim pîn-aici.

— Birocraţia, zise Darenski, este într-adevăr un lucru rău. Şoferul meu mi-a spus odată că înainte de război era o asemenea birocraţie la sate, că fără o jumătate de votcă nimeni din colhoz nu-ţi scria o adeverinţă.

— Nu rîdeţi, că nu e de rîs, îl întrerupse Bova. Să ştiţi că birocraţia nu-i o glumă, în vreme de pace, ea îi ducea pe oameni pînă dracu' ştie unde. Dar pe front, în condiţiile liniei întîi, birocraţia poate fi chiar mai rea. Iată un caz la unităţile de aviaţie: un pilot s-a aruncat din avionul lui incendiat: un Messer îl doborîse, el a scăpat nevătămat, însă pantalonii i-au luat foc. Şi uite că nu i se dădeau alţi pantaloni! Un adevărat scandal. Locţiitorul de la manutanţă refuza: nu expirase termenul de uzură şi cu asta, basta! Aşa că trei zile a stat pilotul nostru fără pantaloni, pînă cînd problema a ajuns pînă la comandantul marii unităţi.

— Ei, asta-i un fleac, scuzaţi-mă, spuse Darenski. Numai pentru că undeva un prost a zăbovit cu distribuirea unor pantaloni, din pricina asta nu se retrage o armată pînă în deşertul de lîngă Marea Caspică…

Bova icni de cîteva ori a rîs, apoi zise:

— Parcă eu spun că anume din pricina unor pantaloni! Dar să vedeţi un alt caz: o subunitate de infanterie a căzut în încercuire şi oamenii au început să sufere de foame. O unitate de aviaţie a primit ordin să le paraşuteze alimente. Dar intendenţa a refuzat să elibereze alimentele: noi avem nevoie, zic ei, să ni se iscălească pe foaia de primire, şi cum o să semneze ei acolo, jos, dacă sacii li se vor arunca din avion cu paraşuta? Intendentul s-a încăpăţînat şi n-a cedat neam. Abia l-au convins – printr-un ordin.

Darenski zîmbi.

— E un caz comic, dar şi el mărunt. Un caz de pedantism. În condiţiile liniei întîi, însă, birocraţia se poate manifesta într-un chip sinistru. Cunoaşteţi ordinul: „Nici un

pas înapoi“? Iată, de pildă, neamţul pisează sute de oameni, şi e suficient ca aceştia să fie deplasaţi pe contrapanta înălţimii respective ca să fie în siguranţă, fără vreo pierdere sub raport tactic şi cu păstrarea intactă a armamentului. Dar uite că există ordinul: „Nici un pas înapoi!“ – şi ei sînt ţinuţi acolo sub foc cu preţul nimicirii dotărilor tehnice, al prăpădirii oamenilor.

— Aşa, aşa, absolut exact, spuse Bova. În ’41, doi colonei au fost trimişi de la Moscova la noi, la armată, ca să verifice cum se execută ordinul ăsta: „Nici un pas înapoi!“. Numai că ei nu aveau maşină, iar noi, în trei zile şi trei nopţi, o zbughiserăm de la Gomel cale de două sute de kilometri. I-am luat pe colonei cu mine în camion ca să nu-i înhaţe nemţii, dar ei, în timp ce se zgîlţîiau în bezna maşinii, o ţineau pe-a lor şi mă rugau: „Daţi-ne materiale despre traducerea în viaţă a ordinului: «Nici un pas înapoi!»“. Contabilitate, de, n-ai ce-i face.

Darenski trase adînc aer în piept, de parcă s-ar fi pregătit să se cufunde într-o apă şi, pe cît se vede, cufundîndu-se, rosti:

— Birocraţia e înspăimîntătoare, dacă ne gîndim fie şi numai la cazul acelui soldat roşu, mitralior, care, luptînd singur împotriva a şaptezeci de nemţi, a apărat o înălţime şi a întîrziat astfel ofensiva inamicului, faptă în faţa căreia o armată întreagă s-a înclinat cu pioşenie, iar în vremea aceasta, soţia lui, tuberculoasă, e alungată din locuinţa ei, iar preşedintele sovietului raional se răsteşte la ea: Afară, neobrăzato! Apoi să ştiţi că tot birocraţie este şi atunci cînd unui om i se cere să completeze douăzeci şi patru de formulare, iar el pînă la urmă recunoaşte singur la adunare: „Tovarăşi, eu nu sînt omul potrivit“. În schimb, cînd omul va spune: „Da, da, statul este muncitoresc-ţărănesc, pe cînd tatăl şi mama mea sînt boieri, deci eu sînt un element nemuncitoresc, alungaţi-mă fără menajamente“, atunci da, atunci va fi în ordine.

— Dar eu nu văd nici un fel de birocraţie în asta, ripostă Bova. Într-adevăr, aşa e statul, e muncitoresc-ţărănesc şi e condus de muncitori şi ţărani. Ce-i rău în asta? Este după dreptate. Doar nici statul burghez nu se încrede în săracani.

Darenski tresări uimit. Se părea că interlocutorul său nu se află deloc cu gîndurile pe aceeaşi lungime de undă cu el.

Bova hîrşîi un chibrit şi, fără să-şi aprindă vreo ţigară, făcu lumină înspre Darenski.

Acesta îşi miji ochii, avînd senzaţia unuia care, pe cîmpul de luptă, nimereşte în fasciculul unui proiector inamic.

Iar Bova spuse:

— Eu, de pildă, am origine pur muncitorească, tatăl meu a fost muncitor, bunicul muncitor. Am un dosar ca lacrima. Dar, cu toate astea, nici eu n-am corespuns înainte de război.

— De ce n-aţi corespuns? întrebă Darenski.

— Eu nu văd nici un fel de birocraţie dacă în statul muncitoresc-ţărănesc se manifestă prudenţă faţă de boieri. Dar uite, de ce eu, un muncitor, am fost strîns în chingi înainte de război, încît nu-mi mai rămăsese decît să aleg între sortatul cartofilor la depozitul Aprozarului şi măturatul străzilor? Şi asta tocmai pentru că mă exprimasem din punctul de vedere al clasei mele: i-am criticat, adică, pe şefi, că tare bine o mai duceau. Aşa că mi-au făcut vînt. După mine, tocmai aici se află principala rădăcină a birocraţiei – cînd muncitorul are de suferit în propriul lui stat.

Darenski simţi subit că, prin aceste cuvinte, interlocutorul său se referise la ceva extrem de semnificativ şi, întrucît nu avea obiceiul să vorbească despre ceea ce-l frămînta şi îi perpelea sufletul, dar nici nu se obişnuise să asculte din partea altora aşa ceva, de astă dată a fost învăluit de un sentiment nespus de plăcut: fericirea de a discuta fără teamă, fără a se uita în toate părţile, despre ceea ce îi nelinişteşte din cale-afară mintea, îl tulbură, lucruri despre care nu mai vorbise cu nimeni, tocmai pentru că ele erau neliniştitoare şi tulburătoare.

Dar aici, pe podea, în cocioabă, noaptea, într-o conversaţie cu militarul acesta modest, care a cam băut şi abia s-a trezit din beţie, simţind în juru-i prezenţa unor oameni care străbătuseră întinderile din Ucraina de Vest pînă în acest deşert, totul, aşa i se părea lui, era altfel, încît ceva simplu, firesc, dorit şi necesar, însă inaccesibil şi de neconceput – o discuţie sinceră între un om şi alt om – s-a înfăptuit!

— Unde greşiţi însă dumneavoastră? vorbi el. Burghezii, de pildă, nu dau acces în senat săracanilor, asta aşa e, dar dacă un pîrlit a devenit milionar, îl admit acolo. Cei din familia lui Ford s-au ridicat dintre muncitori. La noi nu sînt admişi burghezii şi moşierii în posturi de conducere, şi asta e corect. Dar dacă unui om muncitor i se aplică pecetea lui Cain numai pentru că tatăl sau bunicul lui au fost chiaburi sau preoţi, asta-i cu totul altceva. Aici nu mai există un punct de vedere de clasă. Credeţi că în timpul caznei mele prin lagăre n-am întîlnit muncitori de la Putilov şi mineri din Doneţk? O, destui! Birocraţia noastră e înfricoşătoare, dacă stai să te gîndeşti: nu e o excrescenţă pe trupul statului, căci o excrescenţă poate fi extirpată. Dar este înspăimîntător să vezi

că birocraţia este statul însuşi. Iar într-un război, nimeni nu vrea să moară pentru şefii secţiilor de cadre. Oricare lingău poate să scrie pe o cerere „se respinge“ sau s-o alunge din cabinetul lui pe văduva unui soldat. Dar pentru a-l alunga pe neamţ trebuie să fii un om puternic, adevărat.

— Asta aşa e, zise Bova.

— Eu nu sînt nemulţumit. Ba chiar mă înclin, pînă la pămînt mă înclin. Şi mulţumesc! Sînt fericit! Numai că aici altceva e rău: pentru ca eu să fiu fericit şi să-mi pot dărui Patriei forţele, a fost nevoie să vină asemenea vremuri sinistre, amarnice. Păi decît aşa, mai bine ducă-se-n Dumnezeul ei fericirea asta a mea, fie blestemată.

Darenski simţea că n-a izbutit totuşi să ajungă pînă la ceea ce constituia esenţa conversaţiei lor, ceea ce ar fi aruncat asupra vieţii o lumină clară şi simplă, dar iată că acum gîndea şi vorbea despre lucruri la care de obicei nu se gîndise şi despre care nu vorbea, şi asta îi producea bucurie. Îi spuse interlocutorului său:

— Să ştiţi că n-am să regret niciodată în viaţa mea, orice s-ar întîmpla, această conversaţie nocturnă a noastră.

15

Mihail Sidorovici Mostovskoi a petrecut mai bine de trei săptămîni într-o celulă izolată de pe lîngă infirmerie. I se dădea hrană consistentă, un medic SS-ist îl consulta de două ori pe zi şi îi prescria perfuzii cu glucoză.

În primele ore ale detenţiei, aşteptînd mereu să fie chemat la interogatoriu, nu înceta să-şi facă reproşuri: de ce şi-a permis să discute cu Ikonnikov? Evident, smintitul l-a denunţat, i-a strecurat înainte de percheziţie hîrtiile acelea compromiţătoare.

Dar zilele treceau fără ca Mostovskoi să fie chemat. Începuse să conceapă temele unor convorbiri politice cu deţinuţii din lagăr, chibzuind care dintre ei ar fi putut fi atras în activitate. Noaptea, în orele de insomnie, alcătuia textul unor manifeste, alegea cuvinte pentru un ghid de conversaţie în lagăre, menit să uşureze comunicarea între oamenii de diverse naţionalităţi.

Se străduia să-şi amintească străvechi reguli ale activităţii conspirative, care excludeau posibilitatea eşecului general în cazul unui denunţ al provocatorilor.

Ar fi dorit să-i descoasă pe Erşov şi pe Osipov despre primii paşi ai organizaţiei: era încredinţat că va izbuti să spulbere părerile preconcepute ale lui Osipov despre Erşov.

I se părea vrednic de plîns Cerneţov, care ura bolşevismul, dar, în acelaşi timp, dorea cu înfocare victoria Armatei Roşii. Cînd se gîndea la interogatoriul iminent, era aproape calm.

Într-o noapte, Mihail Sidorovici a avut un atac de cord. Zăcea proptit cu capul de perete, stăpînit de acea groaznică stare de nelinişte care-i cuprinde pe muribunzii din închisori. Pentru un timp, şi-a pierdut cunoştinţa din pricina durerii, apoi şi-a venit în fire, durerea a scăzut în intensitate, dar pieptul, faţa, palmele i s-au acoperit de transpiraţie; în gînduri a survenit o aparentă limpezime.

Convorbirea despre răul universal, avută cu preotul italian, i se asocia în memorie cu sentimentul de fericire încercat în copilărie cînd pe neaşteptate începuse a ploua, de parcă turna cu găleata, iar el intrase degrabă într-o odaie, unde mama sa cosea; cu imaginea soţiei, care sosise la el, pe Enisei, unde fusese deportat, cu ochii ei umezi de lacrimi, fericiţi; cu palidul Dzerjinski, pe care îl întrebase, la un congres al partidului, despre un simpatic tînăr eser[27]. „A fost executat", îi răspunsese atunci Dzerjinski. Apoi ochii trişti ai maiorului Kirillov… Sau iată că pe o sanie acoperită cu un cearşaf e tras cadavrul unui prieten al său, care în zilele blocadei Leningradului n-a acceptat nici un ajutor din partea lui.

Capul zbîrlit, plin de visuri, al băietanului de pe vremuri şi această ţeastă mare, pleşuvă, care se reazemă de scîndurile aspre ale barăcii de lagăr.

S-a scurs o vreme, şi trecutul acela a început să se îndepărteze, devenind mai plat, pierzîndu-şi coloritul. Acum i se părea că se cufundă încet într-o apă răcoroasă. A aţipit, pentru ca în bezna din preajma zorilor să audă din nou urletul sirenei şi să întîmpine o nouă zi.

În ziua aceea, Mihail Sidorovici a fost condus la baia infirmeriei. Îşi examina mîinile, pieptul scofîlcit şi ofta abătut.

„Da, bătrîneţea n-are leac", gîndea el.

Cînd soldatul de escortă, frămîntînd între degete o ţigară, a ieşit pe coridor, un deţinut ciupit de vărsat şi cu umerii înguşti, care tocmai ştergea cu o cîrpă podeaua de ciment a băii, i-a spus:

— Erşov mi-a ordonat să vă transmit ştirile. În zona Stalingradului, ai noştri resping toate atacurile friţilor.

Maiorul mi-a ordonat să vă comunic că treburile sînt în ordine. A ordonat să scrieţi un manifest şi să-l transmiteţi la următoarea îmbăiere.

Mostovskoi ar fi vrut să spună că nu are creion şi hîrtie, dar în momentul acela a intrat paznicul.

În timp ce se îmbrăca, a dat în buzunar peste un pacheţel în care se aflau zece bucăţi de zahăr, o bucăţică de slănină înfăşurată într-o frîntură de cîrpă, un petic de hîrtie albă şi un căpeţel de creion.

Îndată l-a cuprins un sentiment de fericire. Nici n-ar fi putut să-şi dorească mai mult! Să-şi sfîrşească viaţa altfel decît stăpînit de meschinele nelinişti pricinuite de scleroză, de stomac, de spasmele inimii.

Strînse la piept bucăţelele de zahăr, creionul minuscul.

Dar în noaptea care a urmat, un subofiţer SS l-a scos din infirmerie, ducîndu-l pe o stradă. Vîntul rece îi biciuia din cînd în cînd obrajii. Mihail Sidorovici se uită spre barăcile cufundate în somn şi gîndi: „Nu-i nimic, nu-i nimic, nervii tovarăşului Mostovskoi nu vor ceda, puteţi dormi liniştiţi, băieţi".

Au intrat pe uşa direcţiei lagărului. Aici nu mai mirosea a amoniac de lagăr, se simţea un iz rece de tutun. Mostovskoi observă pe podea un chiştoc mare de ţigară şi ar fi vrut să-l ridice.

După ce au trecut de etajul întîi, au urcat la al doilea şi însoţitorul i-a ordonat să-şi şteargă picioarele de un preş, el însuşi frecîndu-şi îndelung tălpile. Mostovskoi, gîfîind după urcuşul pe scări, se străduia să-şi calmeze respiraţia.

Păşiră apoi pe o mochetă aşternută de-a lungul unui coridor.

O lumină plăcută, blîndă iradia de la nişte lămpi – mici lalele semitransparente. Trecură pe lîngă o uşă lustruită, pe care se putea citi „Şeful comenduirii" şi se opriră în faţa alteia, la fel de luxoasă, cu inscripţia „*Sturmbannführer* Liss".

Mostovskoi auzise adesea acest nume – Liss era reprezentantul lui Himmler pe lîngă direcţia lagărului. Îl amuzase că generalul Gudz era, într-o vreme, supărat că Osipov a fost interogat de Liss însuşi, pe cînd el, Gudz, doar de unul dintre ajutoarele acestuia, văzînd în asta o subapreciere a cadrelor de comandă.

Osipov spusese că Liss l-a interogat fără translator – era german din Riga şi cunoştea limba rusă.

Un ofiţer tînăr ieşi pe coridor, îi spuse cîteva cuvinte escortei şi îl introduse pe Mihail Sidorovici în cabinet, lăsînd uşa deschisă.

În cabinet nu se afla nimeni. Un covor pe podea, flori într-o vază, iar pe perete, un tablou reprezen-tînd o margine de pădure şi acoperişurile de ţiglă ale unor case ţărăneşti.

Se gîndi că a nimerit în biroul unui director de abator; la cîţiva paşi distanţă, horcăit de animale în agonie, măruntaie aburinde, oameni împroşcaţi cu sînge, iar la director – tihnă, covoare pe jos, numai telefoanele negre de pe masă sugerează legătura abatorului cu acest birou.

Un duşman! Ce cuvînt simplu şi clar. Îşi aminti iarăşi de Cerneţov – ce soartă jalnică în epoca *Sturm und Drang*[28]-ului. Dar cu mănuşi de aţică. Şi Mostovskoi îşi privi palmele, degetele.

În fundul cabinetului se deschise o uşă, şi imediat scîrţîi uşa ce dădea spre coridor – evident, ofiţerul de serviciu o închisese văzînd că Liss intrase în încăpere.

Mostovskoi stătea încruntat, aştepta.

— Bună ziua, rosti încet un om scund, cu emblemă SS pe mîneca vestonului cenuşiu.

Pe chipul lui Liss nu se vedea nimic respingător şi de aceea lui Mihail Sidorovici i se păru abominabil să-l privească – o fizionomie dominată de un nas coroiat, cu ochii atenţi, de culoare cenuşiu-închis, fruntea lată şi obrajii traşi, care-i dădeau o expresie de ascetism dobîndit prin muncă.

Liss aşteptă ca prizonierul să înceteze tusea cu care părea a-şi drege glasul şi spuse:

— Aş vrea să vorbesc cu dumneavoastră.

— Eu însă n-aş vrea să vorbesc cu dumneavoastră, răspunse Mostovskoi şi aruncă o privire furişă înspre colţul depărtat al încăperii, de unde ar fi trebuit să-şi facă apariţia ajutoarele lui Liss – călăii de rînd – care să-l pocnească peste urechi.

— Vă înţeleg perfect, spuse neamţul, luaţi loc, şi îl aşeză pe bătrîn într-un fotoliu, lîngă el.

Vorbea ruseşte, dar era o limbă imaterială, rece şi cenuşie, ca aceea în care se scriu broşurile de popularizare a ştiinţei.

— Nu vă simţiţi bine?

Mihail Sidorovici ridică din umeri fără a răspunde.

— Da, da, cunosc. Am trimis medicul la dumneavoastră şi el mi-a spus tot. V-am deranjat la miezul nopţii. Dar aş fi vrut foarte mult să stau de vorbă cu dumneavoastră.

„Cred şi eu“, gîndi prizonierul şi zise:

— Sînt chemat la interogatoriu: eu însă nu am despre ce să discut cu dumneavoastră.

— Dar de ce? întrebă Liss. Desigur, vă uitaţi la uniforma mea. Numai că eu nu m-am născut în ea. Conducătorul nostru şi partidul îi trimit pe oameni, iar ei, ca soldaţi ai partidului, se duc. Întotdeauna am fost un teoretician în partid şi mă interesează problemele de filozofie, de istorie, dar sînt membru al partidului. Ce, parcă oricărui membru al dumneavoastră din NKVD îi este dragă Lubianka?

Mostovskoi studia fizionomia lui Liss şi îi trecu prin minte că acest chip palid, cu frunte înaltă, ar trebui desenat chiar la baza unui tabel antropologic, urmînd ca evoluţia să pornească de la el în sus, ca să ajungă la omul păros din Neanderthal.

— Cînd Comitetul Central v-a dat sarcina să întăriţi activitatea din CEKA[29], dumneavoastră puteaţi oare să refuzaţi? L-aţi lăsat pe Hegel la o parte şi v-aţi dus acolo. Şi la noi e la fel; l-am lăsat la o parte pe Hegel.

Bătrînul se uită chiondorîş la cel care vorbea: numele lui Hegel suna straniu, blasfemiator, rostit de aceste buze necurate… Era ca şi cînd în înghesuiala din tramvai i-ar fi dat tîrcoale un hoţ experimentat, primejdios, încercînd să înjghebeze cu el o conversaţie. În loc să-l asculte, el nu ar fi făcut altceva decît să-i urmărească mîinile, aşteptîndu-se din clipă-n clipă să-i vadă briciul scînteind şi lovindu-l peste ochi.

Dar Liss îşi ridică palmele, le privi şi spuse:

— Mîinilor noastre, ca şi alor dumneavoastră, le plac înfăptuirile mari, ele nu se tem de noroi.

Într-atît de insuportabile îi părură lui Mihail Sidorovici mişcarea aceea şi cuvintele, care le repetau parcă pe ale sale, încît se crispă.

Liss începu să vorbească repede, cu însufleţire, de parcă mai discutase cîndva, demult, cu Mostovskoi, iar acum se bucura că poate încheia o conversaţie atunci întreruptă, neterminată.

— E nevoie de douăzeci de ore cu avionul ca să vă aflaţi, şezînd într-un fotoliu, în oraşul sovietic Magadan, în cabinetul dumneavoastră. La noi sînteţi ca acasă, numai că aici n-aţi avut noroc. Mă doare tare mult cînd văd că propaganda dumneavoastră începe să scrie, laolaltă cu propaganda plutocraţiilor, despre justiţia de partid.

Clătină din cap. Apoi din nou începură a se revărsa cuvinte năucitoare, neaşteptate, cumplite şi fără noimă:

— Cînd ne privim unul pe celălalt în faţă, noi ne privim, de fapt, într-o oglindă. În asta constă tragedia acestei epoci.

Oare nu vă recunoaşteţi pe dumneavoastră, nu vă recunoaşteţi propria voinţă în noi? Oare pentru dumneavoastră lumea nu este expresia propriei voinţe? Puteţi fi dumneavoastră clintiţi sau opriţi?

Liss îşi apropie faţa de chipul lui Mostovskoi.

— Mă înţelegeţi? Eu nu stăpînesc bine limba rusă, dar aş dori foarte mult să mă înţelegeţi. Dumneavoastră vi se pare că ne urîţi, dar numai vi se pare, căci, de fapt, vă urîţi pe dumneavoastră înşivă în noi. E groaznic, nu-i aşa? Înţelegeţi?

Mihail Sidorovici hotărîse să nu vorbească, să nu-i permită gestapovistului să-l atragă într-o discuţie.

Dar pentru o clipă i se păru că omul acesta care îl privea în ochi nu are de gînd să-l înşele, ci că face un efort sincer spre a-şi alege cuvintele. Avea impresia că neamţul se plînge, că cere ajutor ca să lămurească ceva care-l frămîntă.

Deodată, se simţi cuprins de un rău istovitor. Părea că un ac l-a înţepat în inimă.

— Înţelegeţi, înţelegeţi? continua Liss să vorbească repede, fără ca, de astă dată, să-l mai vadă pe Mostovskoi, într-atît era de surescitat. Noi lovim în armata dumneavoastră, dar ne batem pe noi înşine. Tancurile noastre au străpuns nu numai graniţa dumneavoastră, ci şi pe a noastră, şenilele tancurilor noastre strivesc naţional-socialismul german. Groaznic, e un fel de sinucidere în vis. Asta poate sfîrşi tragic pentru noi. Înţelegeţi? Chiar dacă vom învinge! Noi, învingătorii, vom rămîne fără dumneavoastră, singuri împotriva unei lumi străine care ne urăşte.

Cuvintele acestui om erau uşor de combătut. Acum, ochii neamţului se apropiaseră şi mai mult de el. Exista însă ceva şi mai odios, mai primejdios decît cuvintele acestui experimentat provocator SS-ist. Era ceea ce uneori îl înfiora, zgîndărindu-i, cînd cu sfială, cînd cu răutate, sufletul şi creierul. Erau acele îndoieli odioase şi murdare pe care Mostovskoi le găsea nu în cuvintele cuiva, ci în propriul suflet.

Asta e ca şi cînd un om s-ar teme de o boală, de o tumoare malignă, dar nu se duce la medic, ci caută să nu-şi ia în seamă indispoziţiile, evită conversaţiile despre boli cu cei apropiaţi. Şi deodată cineva îl întreabă: „Spuneţi-mi, dumneavoastră aveţi cumva dureri de felul acesta, de obicei dimineaţa, de obicei după ce… Da, da…“.

— Mă înţelegeţi, maestre? întrebă Liss. Un german, a cărui inteligentă lucrare dumneavoastră, desigur, o cunoaşteţi, a spus că tragedia întregii vieţi a lui Napoleon a constat în faptul că el a exprimat sufletul Angliei şi tocmai Anglia a fost duşmanul lui de moarte.

„Oh, mai bine să fi trecut de la început la palme şi pumni“, gîndi Mihail Sidorovici, şi pricepu îndată: „A, la Spengler[30] se referă dumnealui“.

Liss aprinse o ţigară, apoi îi întinse lui Mostovskoi portţigaretul.

Acesta rosti sec:

— Nu doresc.

Deveni mai calm la gîndul că toţi jandarmii din lume, şi cei care l-au interogat cu patruzeci de ani în urmă, şi acesta, care vorbea de Hegel şi Spengler, folosesc acelaşi procedeu idiot: îi oferă arestatului ţigări. Da, de fapt toate astea sînt din pricina nervilor dereglaţi, din pricina surprinderii – se aşteptase să fie luat la pumni şi deodată vorbele astea absurde, respingătoare. Dar chiar şi unii jandarmi ţarişti se orientau în problemele politice, iar printre ei se aflau oameni cu adevărat cultivaţi, ba unul chiar studia *Capitalul*. Numai că uite ce e interesant: i s-o fi întîmplat acelui jandarm care studia *Capitalul* ca brusc, undeva în adîncuri, să fi început a-i încolţi ideea: te pomeneşti că Marx are dreptate? Ce-o fi simţit jandarmul atunci? E sigur, în orice caz, că revoluţionar n-a devenit. Şi-a călcat de fiecare dată în picioare îndoiala, rămînînd jandarm… De altfel, şi eu îmi calc în picioare îndoiala. Numai că eu, eu rămîn un revoluţionar.

Între timp, Liss, fără a sesiza că Mostovskoi refuzase ţigara, mormăia:

— Da, da, cu plăcere, just, e un tutun foarte bun, apoi închise portţigaretul şi se indispuse şi mai tare. De ce vă miră atît cuvintele mele? V-aţi aşteptat la altceva? Adică la dumneavoastră, la Lubianka, nu există oameni cultivaţi? Dintr-aceia care să poată sta de vorbă cu academicianul Pavlov[31], cu Oldenburg[32]? Dar ei urmăresc ceva, pe cînd eu n-am nici un scop ascuns. Vă dau cuvîntul meu de onoare. Pe mine mă frămîntă ceea ce vă frămîntă şi pe dumneavoastră.

Zîmbi şi adăugă:

— Aveţi cuvîntul de onoare al unui gestapovist, şi asta nu-i o glumă.

Mihail Sidorovici îşi repeta mereu în sinea-i: „Tăcere, principalul e să tac, să nu mă angajez în discuţie, să nu obiectez“.

Iar Liss continua să vorbească, şi din nou făcea impresia că uitase de prezenţa lui Mostovskoi.

— Există doi poli! Cu siguranţă, aşa e! Dacă acest lucru n-ar fi fost perfect adevărat, astăzi n-ar avea loc acest război îngrozitor. Noi sîntem duşmanii dumneavoastră de moarte, da, da. Însă victoria noastră este victoria dumneavoastră. Înţelegeţi? Iar dacă veţi învinge dumneavoastră, noi vom pieri, dar, în acelaşi timp, vom trăi în victoria dumneavoastră. E un fel de paradox: pierzînd războiul, noi cîştigăm războiul, adică ne vom dezvolta într-o altă formă, însă cu aceeaşi esenţă.

Dar de ce oare acest atotputernic Liss, în loc să vizioneze filme ale inamicului, să bea votcă, să scrie un raport adresat lui Himmler, să se cufunde în cărţi de floricultură, să recitească scrisorile fiicei sale, să se distreze cu fete selectate din ultimul transport sau, după ce şi-a luat medicamentul pentru optimizarea metabolismului, să doarmă în spaţiosul său dormitor, de ce, în loc de toate astea, a chemat la el, în toiul nopţii, un bătrîn bolşevic rus îmbibat de miasmele din lagăr?

Ce-o fi avînd de gînd? De ce îşi ascunde intenţiile, ce vrea să iscodească?

Acum, pe Mihail Sidorovici nu-l înspăimîntau torturile. Însă îl îngrozea un gînd: dacă, totuşi, neamţul nu spune minciuni, dacă vorbeşte sincer? Pur şi simplu, omul o fi simţit nevoia să discute cu cineva.

Ce idee respingătoare: ei amîndoi sînt bolnavi, amîndoi sînt chinuiţi de aceeaşi boală, numai că unul n-a rezistat şi vorbeşte, se confesează, iar celălalt tace, s-a închis în sine, însă ascultă, ascultă.

Dar iată că Liss, răspunzînd parcă, în sfîrşit, la întrebarea nerostită a lui Mostovskoi, a deschis un dosar aflat pe birou şi, mimînd dezgustul, a scos de acolo, cu două degete, un teanc de hîrtii murdare. Bătrînul le-a recunoscut îndată – erau mîzgăliturile lui Ikonnikov.

Evident, Liss contase pe faptul că, văzînd pe neaşteptate aceste hîrtii strecurate de Ikonnikov, Mostovskoi se va pierde cu firea…

Dar bătrînul nu s-a pierdut. Se uita aproape bucuros la paginile acoperite cu scrisul lui Ikonnikov: totul devenise

limpede, de o grosolănie şi o simplitate idioate, cum, de altfel, se întîmplă întotdeauna la interogatoriile poliţieneşti.

Liss împinse mîzgălelile lui Ikonnikov către marginea biroului, apoi trase manuscrisul înapoi, spre sine. Începu deodată să vorbească în germană:

— Vedeţi, acestea au fost luate de la dumneavoastră în timpul percheziţiei, însă de la primele cuvinte am înţeles că fleacurile astea nu dumneavoastră le-aţi scris, deşi nu vă cunosc grafia.

Mostovskoi tăcea.

Liss ciocăni cu un deget în hîrtii, invitîndu-l politicos, insistent, binevoitor.

Dar Mostovskoi tăcea.

— Am greşit cumva? întrebă Liss cu mirare. Nu! N-am greşit! Dumneavoastră şi nouă ne este proprie aceeaşi scîrbă faţă de ceea ce stă scris aici. Dumneavoastră şi noi ne aflăm împreună, iar de partea cealaltă, uite, mizeria asta! Şi arătă din nou spre hîrtiile lui Ikonnikov.

— Haideţi, haideţi, rosti deodată Mostovskoi, repezit şi cu răutate. Să trecem la chestiune. Hîrtiile acestea? Da, da, ele au fost luate de la mine. Vreţi să ştiţi cine mi le-a transmis? Nu e treaba dumneavoastră. Ba poate că eu însumi le-am scris. Sau poate că dumneavoastră aţi ordonat unui agent propriu să mi le vîre, pe neobservate, sub saltea. E clar?

Pentru o clipă domni impresia că Liss avea să accepte provocarea, avea să se înfurie şi să ţipe: „Am eu mijloace să vă fac să răspundeţi!“.

Tare mult şi-ar fi dorit-o, căci, în felul acesta, totul ar fi devenit simplu şi uşor. Ce simplu şi limpede este cuvîntul „duşman“! Dar Liss zise:

— Ce rost au aici nişte hîrtii jalnice? Nu e totuna cine le-a scris? Eu ştiu un lucru: nici dumneavoastră şi nici eu n-am făcut-o. Ce rău îmi pare! Gîndiţi-vă numai! Cine s-ar fi aflat în lagărele noastre dacă n-ar fi fost războiul, dacă în ele n-ar fi fost prizonieri de război? În lagărele noastre, cînd nu e război, sînt închişi duşmanii partidului, duşmanii poporului. Oameni din aceia pe care-i cunoaşteţi foarte bine, care se află şi în lagărele dumneavoastră. Iar dacă în vremuri liniştite, de pace, direcţia noastră, a Siguranţei Reich-ului, i-ar include pe deţinuţii dumneavoastră în sistemul german, noi nu i-am elibera; contingentele dumneavoastră sînt contingentele noastre.

Zîmbi.

— Cu alte cuvinte, categoria aceea de comunişti germani pe care noi am trimis-o în lagăr aţi trimis-o şi

dumneavoastră în ’37. Ejov i-a internat, şi *Reichsführer*-ul Himmler i-a internat… Fiţi hegelian, maestre.

Îi făcu lui Mostovskoi un semn cu ochiul:

— Mă gîndeam că în lagărele dumneavoastră cunoaşterea unor limbi străine v-ar fi fost de folos nu mai puţin decît în ale noastre. Astăzi vă sperie ura noastră faţă de iudaism. Dar poate că mîine vă veţi însuşi experienţa noastră. Iar poimîine noi vom deveni mai îngăduitori. Eu am parcurs un drum lung şi m-a călăuzit un mare om. Şi pe dumneavoastră v-a călăuzit, desigur, un mare om, aţi parcurs, de asemenea, un drum lung, dificil. Credeaţi că Buharin e un provocator? Numai un mare om poate fi călăuză pe acest drum. Şi eu îl cunoşteam pe Röhm[33], credeam în el. Dar aşa trebuie. Şi uite ce mă frămîntă: teroarea dumneavoastră a dus la uciderea a milioane de oameni, şi din toată lumea numai noi, germanii, înţelegem că aşa trebuia! Absolut exact! Încercaţi să înţelegeţi punctul meu de vedere. Războiul acesta trebuie să vă îngrozească. Napoleon n-ar fi trebuit să se războiască cu Anglia.

Deodată, un nou gînd îl ului pe Mostovskoi. Ba chiar îşi miji pleoapele, ca şi cînd l-ar fi fulgerat brusc o durere de ochi sau ar fi vrut să scape de această chinuitoare idee. Căci, poate, îndoielile sale nu constituiau un semn de slăbiciune, neputinţă, murdară duplicitate, oboseală, scepticism. Poate că aceste îndoieli care îl cuprindeau brusc din cînd în cînd, fie cu sfială, fie cu furie, erau tocmai expresia a ceea ce rămăsese mai cinstit, mai pur în adîncul lui. Numai că el le înăbuşea, le respingea, le ura. Dar poate că tocmai în ele se află sîmburele adevărului revoluţionar? În ele se află dinamita libertăţii!

Pentru a-l respinge pe Liss şi degetele lui lunecoase, lipicioase, trebuie doar să înceteze a-l urî pe Cerneţov, să înceteze a-l dispreţui pe scrîntitul de Ikonnikov! Dar nu, nu, trebuie mai mult! Trebuie să renunţe la tot ceea ce fusese substanţa întregii sale vieţi, să condamne tot ceea ce apărase şi îndreptăţise.

Dar nu, nu, trebuie încă şi mai mult! Nu să condamne, ci să urască din tot sufletul, cu toată pasiunea sa revoluţionară lagărele, Lubianka, pe sîngerosul Ejov, pe Iagoda, pe Beria! Dar şi asta e puţin, trebuie să-l urască pe Stalin, dictatura lui!

Dar nu, nici de astă dată nu-i destul, trebuie şi mai mult! Trebuie condamnat Lenin! Marginea prăpastiei!

Iat-o, victoria lui Liss, victoria nu în acel război ce se desfăşura pe cîmpurile de bătălie, ci într-un altul, plin de

venin şerpesc, care îşi urmează fără împuşcături cursul, războiul dus acum de gestapovist împotriva lui.

Avea impresia că dintr-un moment în altul îl va cuprinde nebunia. Însă, deodată, a răsuflat uşurat şi cu bucurie. Gîndul acela, care pentru o clipă îl îngrozise şi îl orbise, se pulveriza, părîndu-i acum caraghios şi jalnic. Ispita cea rea durase doar cîteva secunde. Dar putea el oare, fie şi numai pentru o secundă, pentru o fracţiune de secundă, să se îndoiască la modul serios de justeţea măreţei cauze?

Liss se uită la el şi începu să molfăie din buze, continuînd să vorbească…

— Aveţi impresia că noi sîntem priviţi cu groază, iar dumneavoastră, cu dragoste şi speranţă? Credeţi-mă: cine se uită la noi cu groază, tot cu groază se uită şi la dumneavoastră.

Dar acum Mihail Sidorovici nu se mai temea de nimic. Acum cunoştea preţul îndoielilor sale. Ele nu duceau într-o mlaştină, cum gîndise mai înainte, ci într-o prăpastie!

Liss luă în mînă hîrtiile lui Ikonnikov.

— De ce aveţi dumneavoastră de-a face cu asemenea oameni? Blestematul ăsta de război a încurcat totul, a învălmăşit totul. Ah, dacă aş avea puterea să descîlcesc această încîlceală!

Ba nu-i nici o încîlceală, domnule Liss. Totul e limpede, totul e simplu. Nu printr-o alianţă cu Ikonnikov şi Cerneţov v-am dat noi gata. Sîntem destul de puternici ca să ne războim şi cu voi, şi cu ei.

Pentru Mostovskoi era evident că Liss întruneşte tot ceea ce e îndoielnic, iar gropile de gunoi au acelaşi miros, toate rămăşiţele, aşchiile, resturile de cărămidă arată la fel. Dar nu în gunoaie trebuie căutată esenţa deosebirii şi asemănării, ci în concepţia constructorului, cu ideile sale.

Îl cuprinse o mînie triumfătoare, fericită, nu numai împotriva lui Liss şi a lui Hitler, ci şi împotriva ofiţerului englez cu ochi serbezi, care îl întrebase despre critica marxismului, împotriva respingătoarelor pledoarii ale chiorului, împotriva acelui propovăduitor răsuflat care s-a dovedit a fi agent poliţienesc. Unde, unde vor găsi aceşti oameni nişte idioţi care să creadă că există fie şi măcar o umbră de asemănare între statele socialiste şi imperiul fascist? Liss, gestapovistul, este unicul consumator al mărfii lor în descompunere. În aceste clipe, ca niciodată mai înainte, Mihail Sidorovici a înţeles legătura lăuntrică dintre fascism şi agenţii lui.

Dar oare, gîndi el, nu în asta rezidă geniul lui Stalin, care, urînd şi nimicind asemenea oameni, întrezărise, numai

el, tainica înrudire a fascismului cu fariseii, cu propovăduitorii unei false libertăţi? Şi ideea aceasta i se păru într-atît de evidentă, încît simţi dorinţa să i-o împărtăşească lui Liss, ca să-i explice absurditatea raţionamentelor. Dar se limită să zîmbească – el e vulpe bătrînă, el nu e prostul de Goldenberg, care se pornise să pălăvrăgească despre problemele organizaţiei Narodnaia Volia cu procurorul Curţii de Apel.

Aţintindu-l pe Liss drept în ochi cu privirea, el rosti cu glas tare, încît probabil că şi ofiţerul de la uşă l-a auzit:

— Vă sfătuiesc să nu vă pierdeţi degeaba timpul cu mine. Puneţi-mă la zid, spînzuraţi-mă degrabă, faceţi-mi seama.

Liss se grăbi să intervină:

— Dar nimeni nu vrea să vă facă seama. Vă rog, fiţi calm, liniştiţi-vă.

— Nu sînt neliniştit, spuse Mostovskoi pe un ton vesel, şi nici nu am de gînd să mă neliniştesc.

— Ba trebuie, trebuie să vă neliniştiţi. Fie ca insomnia mea să fie şi insomnia dumneavoastră. În ce anume, în ce constă cauza duşmăniei noastre, eu nu pot înţelege… În faptul că Adolf Hitler nu este *Führer*-ul, ci lacheul concernelor Stinnes şi Krupp? Că dumneavoastră nu aveţi proprietate privată asupra pămîntului? Că dumneavoastră sînteţi internaţionalişti, iar noi propovăduim ura de rasă? Că noi am incendiat, iar dumneavoastră vă străduiţi să stingeţi? Că noi sîntem urîţi, iar la Stalingradul dumneavoastră omenirea priveşte cu speranţă? Aşa se vorbeşte la dumneavoastră? Fleacuri! Nu există nici o prăpastie! Ea a fost născocită. Noi sîntem forma aceleiaşi esenţe – a statului partinic. Capitaliştii noştri nu sînt proprietari. Statul le dă un plan şi un program. Statul îşi însuşeşte producţia lor şi profitul. Lor le revin şase procente din profit – ăsta-i salariul lor. Şi statul dumneavoastră partinic stabileşte un plan, un program, îşi însuşeşte producţia. Cei pe care dumneavoastră îi numiţi proprietari, adică muncitorii, primesc şi ei un salariu de la statul dumneavoastră partinic.

Mihail Sidorovici îl privea pe Liss şi gîndea: e cu putinţă ca această pălăvrăgeală mîrşavă să mă fi tulburat pentru o clipă? Să mă fi putut eu îneca în acest şuvoi de noroi înveninat, pestilenţial?

Iar Liss dădu din mînă a disperare.

— Şi deasupra statului nostru e un steag roşu, muncitoresc, şi noi facem apel la eroism naţional, la eroism în muncă, la unitate, şi noi spunem: „Partidul exprimă visul muncitorului german“. Iar dumneavoastră ziceţi: „Caracter

popular, muncă“. La fel ca şi noi, ştiţi prea bine că naţionalismul este principala forţă a secolului XX. Naţionalismul este sufletul epocii! Iar socialismul într-o singură ţară este expresia superioară a naţionalismului! Nu văd cauza duşmăniei. Dar genialul învăţător şi conducător al poporului german, părintele nostru, cel mai bun prieten al mamelor germane, cel mai mare şi mai înţelept strateg, a început acest război. Eu cred în Hitler! Eu sînt încredinţat că mintea lui Stalin al dumneavoastră nu e înceţoşată de mînie şi durere. El întrezăreşte adevărul prin fumul şi focul războiului. El îşi cunoaşte adevăratul duşman. Îl cunoaşte, da, îl cunoaşte chiar şi acum cînd discută cu el strategia războiului împotriva noastră şi bea un pahar în sănătatea lui. Pe acest pămînt există doi mari revoluţionari: Stalin şi conducătorul nostru. Voinţa lor a dat naştere naţional-socialismului de stat. Pentru mine, fraternitatea cu dumneavoastră este mai importantă decît războiul cu dumneavoastră, urmărind cucerirea spaţiului estic. Noi construim două case, ele trebuie să se afle alături. Aş dori, maestre, să trăiţi o vreme într-o singurătate liniştită şi să meditaţi, să meditaţi înainte de următoarea noastră convorbire.

— Dar ce rost are? E o prostie! Ceva fără sens! Absurd! zise Mostovskoi. Şi-apoi, ce rost are adresarea aceasta idioată, „maestre“!

— O, nu e deloc idioată, căci dumneavoastră şi cu mine trebuie să înţelegem că nu pe cîmpurile de luptă se decide viitorul. L-aţi cunoscut personal pe Lenin. El a creat un partid de tip nou. El a înţeles primul că numai un partid şi un conducător exprimă imboldul naţiunii, aşa că a lichidat Adunarea Constituantă. Dar la fel cum în fizică Maxwell, nimicind mecanica lui Newton, credea că o confirmă, tot aşa Lenin, creînd măreţul naţionalism al secolului XX, se considera creatorul Internaţionalei. Apoi Stalin ne-a învăţat şi el multe lucruri. Pentru socialismul într-o singură ţară trebuie lichidată libertatea ţăranului de a semăna şi vinde, iar el n-a şovăit: a lichidat milioane de ţărani. Hitler al nostru a văzut că mişcarea naţional-socialistă este împiedicată de un duşman – iudaismul – şi a hotărît să lichideze milioane de evrei. Dar Hitler nu e numai un emul, e un geniu! Stalin a întrevăzut epurarea de la dumneavoastră, din ’37, a partidului în epurarea de la noi, cînd a fost înlăturat Röhm – căci nici Hitler n-a şovăit atunci… Trebuie să-mi daţi crezare. Eu am tot vorbit, iar dumneavoastră aţi tăcut, dar ştiu bine că eu pentru dumneavoastră sînt o adevărată oglindă chirurgicală.

Mostovskoi rosti:

— Oglindă? Tot ce aţi spus e minciună de la primul la ultimul cuvînt. E sub demnitatea mea să vă condamn pălăvrăgeala murdară, urît mirositoare, provocatoare. Oglindă? Dar ce, v-aţi zăpăcit definitiv? O să vă aducă Stalingradul în simţiri.

Liss se ridică, iar Mostovskoi, stăpînit de tulburare, de exaltare şi ură, gîndi: „Acum o să mă împuşte şi gata!“.

Dar neamţul, ca şi cînd n-ar fi auzit cuvintele prizonierului, se înclină respectuos şi adînc în faţa lui.

— Maestre, zise el, noi vom avea întotdeauna de învăţat de la dumneavoastră şi dumneavoastră veţi avea întotdeauna de învăţat de la noi. Să gîndim împreună.

Chipul îi era trist şi serios, însă ochii îi rîdeau.

Şi din nou acul acela otrăvit îl înţepă pe Mihail Sidorovici în inimă. Liss se uită la ceas.

— Timpul nu trece chiar în zadar.

Sună şi-i spuse cu glas scăzut prizonierului:

— Luaţi compunerea asta, dacă vă trebuie. O să ne revedem curînd. *Gute Nacht*.

Fără să ştie nici el de ce, Mostovskoi luă hîrtiile de pe birou şi le vîrî în buzunar.

Cînd a fost scos din clădirea direcţiei, a inspirat aerul rece de afară – cît de plăcută era această noapte jilavă, urletul sirenelor în bezna din preajma zorilor, după cabinetul acela gestapovist şi glasul domol al teoreticianului naţional-socialist.

Iar în timp ce era condus spre infirmerie, pe asfaltul murdar trecu un automobil cu faruri violete. Înţelese că Liss se ducea să se odihnească şi angoasa îl cotropi cu o intensitate sporită. Soldatul de escortă îl împinse în boxă şi zăvorî uşa.

Acum şedea pe prici şi se gîndea: „Dacă aş crede în Dumnezeu, mi-aş spune că acest cumplit interlocutor mi-a fost trimis ca pedeapsă pentru îndoielile mele“.

Nu putea să doarmă, căci începea deja o nouă zi. Proptindu-se cu spatele de peretele înjghebat din scînduri noduroase, aspre, de brad, Mihail Sidorovici începu să descifreze mîzgălelile lui Ikonnikov.

„Cei mai mulţi dintre oamenii trăitori pe pămînt nu-şi pun în gînd să definească «binele». În ce constă el, binele? Binele cui? De la cine provine binele? Există oare un bine general, aplicabil tuturor oamenilor, tuturor neamurilor, tuturor situaţiilor vieţii? Sau binele meu se află cumva în ceea ce e rău pentru tine, binele poporului meu se află în răul pentru poporul tău? Este oare binele veşnic, mereu neschimbat, sau binele de ieri devine astăzi viciu, iar răul de ieri este astăzi bine?

Se apropie vremea înfricoşătoarei Judecăţi, iar despre bine şi rău încep să gîndească nu numai filozofii şi propovăduitorii, ci toţi oamenii, fie ei cu sau fără ştiinţă de carte.

Dar au progresat oare oamenii, odată cu mileniile, în reprezentările lor despre bine? Este comună oare această noţiune pentru toţi oamenii, fie ei eleni sau iudei, cum presupuneau apostolii evanghelişti? Indiferent de clase, naţiuni, state? Ori poate că noţiunea este şi mai cuprinzătoare, general valabilă şi pentru animale, pentru copaci, muşchi, adică acel ceva deosebit de cuprinzător pe care Buddha şi ucenicii lui l-au cuprins în sfera noţiunii de bine? Acel Buddha care, pentru a îmbrăţişa cu binele şi dragostea întreaga viaţă, a fost dator să ajungă la negarea acesteia.

Dar eu văd că reprezentările conducătorilor de orientare moral-filozofică ai omenirii, apărute pe parcursul mileniilor, duc la restrîngerea noţiunii de bine.

Reprezentările creştine, distanţate în timp cu cinci secole de cele budiste, restrîng universul viului la care este aplicabil binele. Se are în vedere nu tot ce este viu, ci doar oamenii!

Binele primilor creştini, binele tuturor oamenilor, a fost înlocuit cu binele doar pentru creştini, iar alături exista binele pentru musulmani, binele iudeilor.

Dar au trecut secole şi binele creştinilor s-a divizat în binele catolicilor, al protestanţilor, binele ortodoxiei. Ba chiar şi în binele ortodoxiei s-a ivit binele credinţei vechi şi al celei noi. Iar alături mergeau binele celor bogaţi şi binele celor săraci, alături se năştea binele oamenilor galbeni, negri şi albi.

Şi mereu divizîndu-se, iată că se năştea binele în cercul unei secte, rase, clase, încît toţi cei ce se aflau în afara unei asemenea curbe închise nu mai intrau în cercul binelui.

Şi oamenii au văzut că mult sînge s-a vărsat din pricina acestui mic şi nu tocmai bun bine, în numele luptei acestuia împotriva a ceea ce el, binele cel mic, considera a fi rău.

Iar uneori însăşi noţiunea unui asemenea bine a devenit un bici al vieţii, un rău mai mare decît răul.

Un asemenea bine este o coajă goală din care a căzut, pierzîndu-se, sămînţa cea sacră. Cine va readuce oamenilor sămînţa pierdută?

Deci ce este binele? Unii spuneau aşa: binele este o intenţie şi acţiunea legată de această intenţie, care vizează triumful, puterea omenirii, a familiei, a naţiunii, a statului, a clasei, a credinţei.

Cei care luptă pentru binele lor particular caută să-i confere acestuia aparenţa de generalitate. De aceea, ei spun: binele meu coincide cu binele general, binele meu nu îmi este doar mie necesar, el le este de trebuinţă tuturor. Făcînd un bine particular, eu slujesc binelui general.

În acest fel binele, pierzîndu-şi universalitatea, deci binele unei secte, al unei clase, al unei naţiuni, al unui stat, tinde să-şi aroge o falsă universalitate, ca să-şi justifice lupta împotriva a tot ceea ce, pentru el, constituie răul.

Dar pînă şi Irod a vărsat sînge nu în numele răului, ci în numele binelui său, al lui Irod. O nouă putere venise pe lume, ameninţîndu-l cu pieirea pe el, familia lui, favoriţii şi prietenii săi, domnia lui, oastea lui.

Dar se născuse nu un rău, se născuse creştinismul. Niciodată nu mai auzise omenirea asemenea cuvinte: «Nu judecaţi, ca să nu fiţi judecaţi. Căci cu judecata cu care judecaţi, veţi fi judecaţi, şi cu măsura cu care măsuraţi, vi se va măsura… Iubiţi pe vrăjmaşii voştri, binecuvîntaţi pe cei ce vă blestemă, faceţi bine celor ce vă urăsc şi rugaţi-vă pentru cei ce vă vatămă şi vă prigonesc. Şi astfel întru totul, precum voiţi să vă facă vouă oamenii, faceţi-le şi voi asemenea; căci în aceasta se află legea şi prorocii».[34] Dar ce a adus oamenilor această învăţătură a păcii şi dragostei?

Iconoclasmul bizantin, torturile Inchiziţiei, lupta împotriva evreilor din Franţa, Italia, Flandra, Germania, lupta dintre protestantism şi catolicism, perfidia ordinelor călugăreşti, lupta dintre Nikon şi Avvakum, asuprirea de veacuri care a apăsat asupra ştiinţei şi libertăţii, exterminatorii creştini ai populaţiei păgîne din Tasmania, bandiţii care au incendiat satele negrilor din Africa. Toate acestea au costat un număr de suferinţe mai mare decît fărădelegile tîlharilor şi ticăloşilor care făceau rău în numele răului…

Astfel arată destinul, cutremurător şi pîrjolitor pentru mintea omenească, al celei mai omeneşti învăţături a omenirii; ea n-a putut evita soarta generală şi s-a descompus

în cercuri de bine particular, restrîns. Asprimea vieţii generează binele în inimile mari: ele poartă binele înapoi, spre viaţă, animate de dorinţa de a schimba viaţa după asemănarea binelui ce sălăşluieşte în ele. Dar nu cercurile vieţii se schimbă după chipul şi asemănarea ideii de bine, ci ideea de bine, împotmolindu-se în mlaştina vieţii, se fărîmiţează, îşi pierde valoarea generală, slujeşte vieţii de astăzi, fără a o modela după minunatul, însă imaterialul ei chip.

Mişcarea vieţii este întotdeauna receptată de conştiinţa omului ca o luptă între bine şi rău, dar nu este aşa. Oamenii care vor binele omenirii sînt neputincioşi întru reducerea răului vieţii.

E nevoie de idei mareţe pentru a se săpa o nouă albie, a se rostogoli bolovani, a se dărîma stînci, a se doborî păduri; e nevoie de visurile despre binele atotcuprinzător, pentru ca apele mari să curgă împreună. Dacă o mare ar fi înzestrată cu puterea de a gîndi, atunci în fiecare furtună ce s-ar ivi în apele ei s-ar naşte ideea şi visul de fericire, iar fiecare val al mării, zdrobindu-se de o stîncă, ar considera că piere de dragul binelui apelor mării; lui, valului, nu i-ar trece prin minte că a fost ridicat de forţa vîntului, la fel cum această forţă a ridicat miile de valuri de pînă la el şi va ridica miile celor ce-i vor urma.

S-au scris o mulţime de cărţi despre cum să luptăm cu răul, despre ce este răul şi ce este binele.

Dar tristeţea ce se desprinde din toate acestea e neîndoielnică, şi iată în ce constă ea: acolo unde se înalţă geana aurorei binelui care e veşnic şi niciodată nu va fi învins de rău – de acel rău care de asemenea e veşnic, dar niciodată nu va învinge binele –, acolo vor muri prunci şi bătrîni şi va curge sînge. Căci nu numai oamenii, dar chiar şi Dumnezeu este neputincios să împuţineze răul vieţii.

«Glas în Rama s-a auzit, plîngere şi tînguire multă; Rahila îşi plînge copiii şi nu voieşte să fie mîngîiată pentru că ei nu sînt»[35] – acestei femei care şi-a pierdut pruncii, puţin îi pasă ce anume consideră înţelepţii că e binele şi ce consideră ei că e răul.

Dar poate că însăşi viaţa e răul?

Am văzut forţa nestrămutată a unei idei de bine social, ce s-a născut în ţara mea. Am văzut această forţă în perioada colectivizării generale, am văzut-o în anul 1937. Am văzut cum în numele unei idei de bine, la fel de minunată şi de umană ca idealul creştinismului, erau nimiciţi oameni. Am văzut sate întregi stingîndu-se din pricina foametei, am văzut

copii de ţărani murind în zăpezile siberiene, am văzut trenuri ce transportau în Siberia sute de mii de bărbaţi şi femei din Moscova, Leningrad, din toate oraşele Rusiei, oameni care au fost declaraţi duşmani ai măreţei şi luminoasei idei a binelui social. Această idee era minunată, măreaţă, şi ea ucidea fără cruţare pe unii, schilodea viaţa altora, le smulgea pe soţii de lîngă soţi, pe copii de lîngă părinţi.

Acum, deasupra lumii s-a înălţat marea oroare a fascismului german. Urletele şi gemetele celor executaţi au umplut văzduhul. Cerul a devenit negru, soarele s-a stins în fumul crematoriilor.

Dar şi aceste crime nemaivăzute, nu numai în întregul Univers, dar nici chiar de către om de cînd se află el pe pămînt, sînt săvîrşite în numele binelui.

Cîndva, aflîndu-mă în pădurile nordice, mi-am imaginat că binele nu este în om, nici în lumea prădalnică a animalelor şi insectelor, ci în tăcuta împărăţie a copacilor. Dar nu! Am văzut mişcarea pădurii, bătălia ei vicleană pentru pămînt, împotriva ierburilor şi tufişurilor. Miliarde de seminţe zburătoare, răsărind, ucid iarba, sufocă arbuştii prietenoşi, apoi milioanele de lăstari ai însămînţării naturale victorioase pornesc bătălia între ei. Şi numai cei care supravieţuiesc formează pologul uniform al unei păduri tinere, heliofile, încheind între ei o alianţă, ca între egali. Dar brazii şi fagii lîncezesc în exilul crepuscular de sub pologul pădurii heliofile.

Iată însă că pentru heliofili vine vremea îmbătrînirii, iar de sub umbrarul lor ţîşnesc înspre lumină brazii cei grei, răpunînd arinul şi mesteacănul.

Astfel trăieşte pădurea, într-o veşnică luptă a tuturor împotriva tuturor. Numai orbii îşi închipuie o lume a binelui în împărăţia copacilor şi a ierburilor. Deci nu cumva viaţa însăşi este răul?

Binele nu se află în natură, nici în predicile misionarilor şi prorocilor, nici în învăţăturile marilor sociologi şi conducători de popoare, nici în etica filozofilor… Dar iată că nişte oameni obişnuiţi poartă în inimile lor dragostea faţă de ceea ce este viu, iubesc în mod firesc, spontan şi cruţă viaţa, se bucură de căldura căminului după o trudnică zi de muncă şi nu aprind focuri sau incendii în pieţe.

Iată, deci, că în afară de un cumplit mare bine, există bunătatea umană de toate zilele. E bunătatea băbuţei care aduce o bucată de pîine unui prizonier, bunătatea soldatului care astîmpără din bidonul său setea unui duşman rănit, e bunătatea tinereţii care menajează bătrîneţea, bunătatea ţăranului care ascunde în fînar un bătrîn evreu. E bunătatea

acelor gardieni care, punîndu-şi în pericol propria libertate, transmit scrisorile unor deţinuţi, adresate nu tovarăşilor de convingeri, ci mamelor şi soţiilor.

Este bunătatea particulară a unui om, luat aparte, faţă de un alt om, luat aparte, o bunătate fără martori, măruntă, fără vreun gînd anume. E bunătatea oamenilor din afara binelui religios şi social.

Iar dacă ştim să ne gîndim, vedem că, de fapt, bunătatea fără intenţii, particulară, întîmplătoare, e veşnică. Ea se extinde asupra a tot ceea ce este viu, pînă şi asupra unui şoarece, asupra acelei crenguţe pe care un trecător, oprindu-se deodată, o îndreaptă pentru a-i fi mai lesne şi mai uşor să se dezvolte din nou lîngă tulpină.

În vremurile cumplite, cînd printre nebuniile săvîrşite în numele gloriei unor state şi naţiuni şi al binelui universal, într-un ev cînd oamenii nu mai par oameni, ci doar se agită precum ramurile copacilor sau asemenea pietrelor care iau după ele alte pietre, umplînd rîpe şi gropi, în această epocă de spaimă şi nebunie, bunătatea sărmană, fără nici o intenţie, ca o fărîmă de radiu pulverizată în substanţa vieţii, nu a pierit.

Au venit într-un sat nemţii pentru represalii. În ajun, fuseseră ucişi pe şosea doi soldaţi germani. De cu seară au fost adunate femeile şi li s-a poruncit să sape o groapă la marginea pădurii. În casa unei bătrîne au fost încartiruiţi cîţiva soldaţi. Bărbatul ei fusese chemat de un poliţist şi dus la primărie, unde, pare-se, mai fuseseră adunaţi cu sila douăzeci de săteni. Femeia n-a dormit toată noaptea – nemţii găsiseră în pivniţă un coşuleţ cu ouă şi un borcănaş cu miere, au aprins ei singuri focul în sobă, au făcut omletă, au băut votcă. Apoi cel mai în vîrstă dintre ei a început să cînte dintr-o muzicuţă, iar ceilalţi băteau tactul din picioare, ţinîndu-i hangul. La gazdă nici nu se uitau, ca şi cînd ea n-ar fi fost om, ci o pisică. Dimineaţa, cînd s-a luminat de ziuă, au început să-şi verifice pistoalele-mitralieră, iar unul, cel mai bătrîn, a atins cu stîngăcie trăgaciul şi s-a împuşcat în burtă. Îndată s-au stîrnit ţipete, învălmăşeală. Nemţii l-au bandajat cumva pe rănit, l-au aşezat pe pat, şi curînd au fost cu toţii chemaţi. Înainte de a ieşi, ei i-au poruncit femeii, prin semne, să aibă grijă de rănit. Bătrîna vede bine că n-ar fi mare lucru să-i facă de petrecanie, căci ba mormăia ceva, ba închidea ochii, plîngea, plescăia din buze. Apoi deodată a deschis ochii şi a rostit limpede: «Măicuţă, apă». «O, blestematule, a zis femeia, ar trebui să te sugrum.» Dar i-a dat apă. El a apucat-o de mînă, arătîndu-i, adică: ridică-mă, căci sîngele mă împiedică să respir. Ea l-a săltat, iar el i se ţinea cu mîinile de după gît, şi tocmai atunci au început împuşcăturile.

Mai tîrziu ea a povestit cum s-a întîmplat, dar nimeni n-a înţeles-o, iar ea nu putea să explice.

Aceasta este bunătatea condamnată pentru absurditatea ei în fabula despre pustnicul care a încălzit un şarpe la sîn. E bunătatea ce iartă o tarantulă care muşcă un copil. O bunătate iraţională, dăunătoare, oarbă!

Oamenii aleg cu plăcere din fabule şi povestiri exemple, ilustrînd acest rău pe care îl aduce şi îl poate aduce o asemenea bunătate fără sens. Dar nu trebuie să ne temem de ea! A ne teme de ea ar fi la fel cum ne-am teme de un peştişor de apă dulce, ajuns întîmplător dintr-un fluviu într-un ocean.

Dauna provocată arareori societăţii, clasei, rasei, statului printr-o bunătate lipsită de raţiune va păli în lumina ce iradiază de la oamenii care au avut parte de ea.

Tocmai ea, această bunătate prostească, este elementul omenesc într-un om, ea îl deosebeşte pe om, este o treaptă superioară atinsă de spiritul omului. Ea ne spune că viaţa nu este răul.

Această bunătate nu se exprimă în cuvinte, este lipsită de raţiune. E instinctivă, e oarbă. În momentul cînd creştinismul a înveşmîntat-o în învăţătura părinţilor bisericii, ea a început să pălească, sămînţa s-a transformat în coajă. Ea este puternică atîta timp cît e mută, inconştientă şi iraţională, cîtă vreme se află în bezna vie a inimii omeneşti, pînă nu a devenit unealta şi marfa predicatorilor, atîta timp cît minereul ei de aur nu este bătut într-o monedă a sfinţeniei. Ea este simplă ca şi viaţa. Chiar şi propovăduirea lui Iisus a lipsit-o de putere, căci puterea ei rezidă în muţenia inimii omeneşti.

Dar, îndoindu-mă de binele omenesc, eu m-am îndoit şi de bunătate. Mă întristează neputinţa ei. Ce folos aduce ea, de vreme ce nu e contagioasă?

M-am gîndit că e neputincioasă. Minunată şi neputincioasă precum roua.

Cum s-o transformăm într-o forţă fără s-o secăm, fără s-o pierdem, aşa cum a secat-o şi a pierdut-o Biserica? Bunătatea este puternică atîta vreme cît e neputincioasă! De îndată ce omul doreşte s-o transforme într-o forţă, ea se pierde, păleşte, se stinge, dispare.

Acum văd adevărata putere a răului. În ceruri e pustiu. Pe pămînt e doar omul. Cu ce să se stingă răul? Cu picăturile de rouă vie, cu bunătatea umană? Dar această vîlvătaie nu poate fi stinsă nici cu apa tuturor mărilor şi norilor, darămite cu un sărman căuş de rouă, adunată din vremurile evanghelice şi pînă în cumplita zi a fierului de astăzi…

În felul acesta, pierzîndu-mi credinţa de a găsi binele în Dumnezeu, în natură, am început să-mi pierd credinţa şi în

bunătate.

Dar cu cît mai pe larg mi s-a dezvăluit negura fascismului, cu atît mai limpede am văzut că omenescul continuă indestructibil să existe în oameni, chiar şi la marginea lutului însîngerat, în pragul camerei de gazare.

Eu mi-am călit în iad această credinţă. Credinţa mea a ieşit din focul crematoriilor, a răzbătut prin betonul camerelor de gazare. Am văzut că nu omul este neputincios în lupta cu răul, am văzut că puternicul rău este neputincios în lupta cu omul. În neputinţa bunătăţii inconştiente se află taina nemuririi ei. Ea este de neînvins. Cu cît e mai nătîngă, mai fără sens, cu cît e mai neajutorată, cu atît este mai de necuprins. Răul este fără putere în faţa ei! Prorocii, predicatorii, reformatorii, liderii, conducătorii sînt neputincioşi în faţa ei. Ea, iubirea cea oarbă şi mută, este sensul existenţei omului.

Istoria oamenilor nu a fost o bătălie a binelui care se străduieşte să biruie răul. Istoria omului este bătălia marelui rău care năzuieşte să piseze mărunt infima sămînţă a omenescului. Dar dacă nici de astă dată omenescul nu este ucis în om, înseamnă că răul nu va mai ieşi niciodată biruitor."

Sfîrşind lectura, Mostovskoi a rămas cîteva minute şezînd, cu ochii întredeschişi.

Da, rîndurile acestea sînt scrise de un om zguduit. E catastrofa unui spirit mizer!

Acest plîngăcios a dat de ştire că cerurile sînt pustii… El vede viaţa ca pe un război al tuturor împotriva tuturor. Dar pînă la urmă a început să agite străvechea dairea, bunătatea unor bătrînici, şi are de gînd să stingă incendiul mondial cu o minusculă pompă de clismă. Cît de jalnice sînt toate astea!

Aţintindu-şi privirile pe peretele cenuşiu al celulei, Mihail Sidorovici îşi aminti fotoliul albastru, discuţia cu Liss şi îl năpădi un sentiment apăsător. De astă dată nu era durerea de cap, începuse să-l doară inima, îi era din ce în ce mai greu să respire. Pe cît se vede, îl bănuise degeaba pe Ikonnikov. Mîzgălelile scrîntitului îi stîrneau o atitudine dispreţuitoare nu numai lui, ci şi respingătorului său interlocutor nocturn. Se gîndea iarăşi la sentimentul său faţă de Cerneţov, la dispreţul şi la ura cu care vorbea gestapovistul despre asemenea oameni. Angoasa tulbure care îl cuprinse i se părea mai greu de suportat decît suferinţele fizice.

17

Serioja Şapoşnikov arătă spre cartea ce zăcea pe o cărămidă, lîngă o raniţă.

— Ai citit-o? o întrebă el pe Katia.

— Am recitit-o.

— Îţi place?

— Îl prefer pe Dickens.

— Ei, Dickens.

Vorbea ironic, privind-o de sus.

— Dar *Mănăstirea din Parma* îţi place?

— Nu prea, răspunse el după un moment de gîndire, apoi adăugă: Astăzi am să merg împreună cu infanteria, să-i scoatem pe nemţi din casa vecină. Îi înţelese privirea şi spuse: Normal. Grekov a ordonat.

— Dar ceilalţi de la aruncătoare, Cenţov?

— Ei nu, numai eu.

Tăcură o vreme.

— Se dă la tine?

Ea confirmă cu un semn din cap.

— Şi tu?

— Doar ştii bine cum e.

Şi se gîndi la azerii săraci.

— Am impresia că astăzi mă vor curăţa.

— Dar de ce te trimite cu infanteria, doar eşti la aruncător?

— Şi pe tine de ce te ţine aici? Emiţătorul e făcut ţăndări. De mult ar fi trebuit să te trimită la regiment, şi în general pe malul stîng. N-ai ce face aici. Eşti în plus.

— În schimb, ne vedem în fiecare zi.

El dădu a lehamite din mînă şi plecă.

Fata se uită peste umăr. De la etajul întîi, Bunciuk se holba şi zîmbea. Se pare că şi Şapoşnikov îl zărise pe Bunciuk, de aceea plecase pe neaşteptate.

Nemţii au ţinut casa sub tir de artilerie pînă pe înserate, trei inşi erau răniţi, un perete interior se prăbuşise, astupînd ieşirea din pivniţă; aceasta fusese degajată, însă un proiectil a prăvălit din nou o bucată de perete care a astupat iarăşi ieşirea, şi iar au început oamenii să înlăture de acolo molozul.

Anţiferov se uită prin semiobscuritatea prăfoasă şi întrebă:

— Hei, tovarăşă radiotelegrafistă, mai sînteţi în viaţă?

— Da, răspunse Vengrova din acea semiîntunecime şi strănută, scuipînd ceva roşiatic.

— Noroc, îi ură genistul.

Cînd s-a lăsat întunericul, nemţii au început să lanseze rachete luminoase: trăgeau cu mitralierele, iar de cîteva ori a venit un bombardier şi a aruncat bombe explozive. Nimeni nu dormea. Grekov însuşi trăgea cu mitraliera, iar infanteriştii, înjurînd înspăimîntător de mamă şi acoperindu-şi feţele cu lopeţile lor mici, s-au repezit în două rînduri să-i respingă pe nemţi.

Aceştia parcă simţeau că se pregăteşte un atac asupra casei pustii, a nimănui, pe care o ocupaseră de curînd.

Cînd tirul se mai domolea, Katia îi auzea cum vociferau; pînă şi rîsetele lor răzbăteau destul de limpede.

Nemţii aceia graseiau groaznic, pronunţau cuvintele altfel decît profesorul de la cursurile de limbi străine. Apoi ea a observat că pisicul a coborît tîrîş din aşternutul lui. Labele de dinapoi îi erau ţepene şi se tîra numai pe cele dinainte, grăbindu-se să ajungă la Katia.

Dar curînd a încetat să se mai tîrască, maxilarele i s-au căscat şi i s-au închis de cîteva ori… Katia a încercat să-i ridice o pleoapă lăsată. „A murit“, gîndi ea şi o cuprinse un sentiment de dezgust. Deodată înţelese că micul animal, cuprins de presimţirea pieirii, se gîndise la ea şi se tîrîse căutînd-o, aşa cum era, paralizat pe jumătate… Aşeză micuţul cadavru într-o groapă şi îl acoperi cu frînturi de cărămidă.

Pe neaşteptate, lumina unor rachete a umplut subsolul şi i se păru că acolo nu mai există aer, că respiră un fel de lichid sîngeriu, că lichidul acesta curge din tavan, musteşte din fiecare cărămidă.

Uite că nemţii vor răzbate dinspre colţurile acelea îndepărtate, se vor furişa spre ea, o vor înşfăca îndată şi vor începe s-o tîrască. Pistoalele lor mitralieră pîrîiau undeva, neobişnuit de aproape, chiar alături. Poate că nemţii curăţau acum etajul întîi? Ori poate că nu vor apărea de jos, ci vor năvăli de sus, prin spărtura aceea din tavan?

Pentru a se calma, se străduia să-şi imagineze cartonaşul de pe uşa locuinţei lor: „Fam. Tihomirov, sunaţi o dată, Dzîga – de 2 ori, fam. Ceriomuşkin – de 3 ori, Feinberg – de 4 ori, fam. Vengrov – de 5 ori, Andriuşcenko – de 6 ori, Pegov – o dată prelung…“. Se străduia să-şi închipuie strachina cea mare a familiei Feinberg, care se afla pe lampa de gaz, acoperită cu o scîndură de placaj, apoi albia Anastasiei Stepanovna Andriuşcenko, învelită într-o husă din pînză de sac, ligheanul Tihomirovilor, cu emailul spart, care atîrna într-un laţ de sfoară. Acum îşi potriveşte aşternutul şi întinde

sub cearşaf, peste arcurile acelea atît de sîcîitoare, o rochie cafenie a mamei, o bucată de vatelină, un pardesiu descusut.

Apoi se gîndi la casa 6 bis. Acum, cînd hitleriştii presează, se revarsă parcă de sub pămînt, nu i se mai pare că o jignesc cei care obişnuiesc să înjure mereu şi grosolan de mamă; privirea lui Grekov, din pricina căreia simţea că îi roşesc nu numai obrajii, ci şi gîtul, ba chiar şi umerii pe sub bluză, nu o mai speria. Cîte vorbe fără perdea a avut ea prilejul să audă în aceste luni de război! Ce conversaţie greţoasă a fost nevoită să întreţină cu locotenent-colonelul acela pleşuv de la legătura fără fir, cînd el îi dădea a înţelege, rînjindu-şi tinicheaua dinţilor, că numai de ea depinde să rămînă la centrul de transmisiuni de peste Volga… Fetele cîntau în surdină un cîntec trist:

Iar în odaie, într-o seară, după apus,
Comandantul însuşi a dezmierdat-o.
Pînă în zori numai „fetiţă“ i-a spus,
Dar de-atunci pe-alte mîini a lăsat-o.

Ea nu e o laşă. Pur şi simplu a năpădit-o o asemenea stare lăuntrică.

Pe Şapoşnikov îl văzuse pentru prima oară cînd acesta citea nişte versuri, iar ea gîndise atunci: „Ce idiot“. Apoi băiatul a dispărut pentru două zile şi îi era oarecum să întrebe de el, dar se gîndea mereu: nu cumva o fi fost ucis? Apoi a apărut într-o noapte, pe neaşteptate, şi ea l-a auzit cum i-a spus lui Grekov că a plecat din adăpostul statului-major fără să fi cerut permisiunea.

— Bine-ai făcut, a zis Grekov. Ai dezertat la noi, pe lumea cealaltă.

Cînd a plecat de la Grekov, Şapoşnikov a trecut pe lîngă ea fără să se uite, fără să-şi întoarcă măcar privirea. Ea s-a indispus, apoi s-a supărat de-a binelea, şi din nou a gîndit: „Un prost“.

După asta, a auzit o conversaţie între locatarii casei. Îşi dădeau cu părerea care dintre ei ar avea mai multe şanse să se culce primul cu Katia. Unul a zis: „E limpede, Grekov“.

Un al doilea spunea: „Asta nu-i sigur. În schimb, eu vă pot spune cine va fi ultimul pe listă: Seriojka, de la aruncător. O fată, cu cît e mai tînără, cu atît tinde mai mult către un bărbat cu experienţă“.

După aceea a văzut că aproape au încetat hîrjonelile şi glumele cu ea. Grekov nu făcea un secret din faptul că nu-i place cînd locatarii casei se leagă în vreun fel de Katia.

O dată, bărbosul Zubariov o strigase „Hei, soţia administratorului“.

Grekov însă nu se grăbea, evident, era sigur pe el, şi ea a simţit această certitudine a lui. După ce radioemiţătorul fusese zdrobit de schija unei bombe de aviaţie, el îi poruncise să se instaleze într-una dintre boxele din adîncul subsolului.

Ieri i-a spus: „Niciodată în viaţa mea n-am văzut fete ca tine“, apoi a adăugat: „Dacă te-aş fi întîlnit înainte de război, m-aş fi însurat cu tine“.

A vrut să-i răspundă că despre aşa ceva ar fi trebuit să fie întrebată şi ea, dar a tăcut, nu s-a decis…

Nu i-a făcut nimic rău, nu i-a spus nici un cuvînt urît, obraznic, dar cînd se gîndea la el, simţea că o cuprinde spaima.

Tot ieri i-a spus cu glas întristat:

— Curînd, neamţul va începe ofensiva. E puţin probabil ca vreunul dintre locatari să rămînă în viaţă. Vîrful pătrunderii nemţeşti s-a proptit în casa noastră.

A început atunci s-o examineze cu o privire lentă, necruţătoare, şi Katiei i s-a făcut frică nu la gîndul ofensivei nemţeşti care avea să înceapă, ci din pricina acestei priviri lente, liniştite.

— Am să trec pe la tine, a spus el.

Ai fi zis că n-a existat nici o legătură între aceste cuvinte şi cele despre faptul că e puţin probabil ca vreunul dintre ei să rămînă în viaţă după ofensiva germană, dar o legătură era, şi Katia a înţeles-o.

El nu semăna cu comandanţii pe care îi văzuse lîngă Kotluban. Vorbea cu oamenii fără să strige, fără să-i ameninţe, dar toţi ascultau de el. Şade, fumează din cînd în cînd, povesteşte, ascultă, că nici nu-l poţi deosebi de soldaţi. Dar are o autoritate imensă.

Cu Şapoşnikov, ea n-a vorbit aproape niciodată. Uneori i se părea că e îndrăgostit de ea, dar e neputincios, ca şi ea, de altfel, în faţa omului care-i încîntă şi-i îngrozeşte pe amîndoi. Şapoşnikov era slab, nepriceput, dar ea ar fi vrut să-i ceară ocrotire, să-i spună: „Şezi puţin lîngă mine…“. Sau ar fi dorit ca ea însăşi să-l consoleze. Era uimitor de ciudat să-i vorbească – de parcă n-ar fi existat nici război, nici casa 6

bis. Iar el, parcă simţind acest lucru, căuta intenţionat să pară mai grosolan, ba o dată chiar a înjurat de mamă în prezenţa ei.

Şi acum i se părea că există o legătură necruţătoare între gîndurile şi sentimentele ei amestecate şi faptul că Grekov l-a trimis pe Şapoşnikov la asaltul casei ocupate de nemţi.

Ascultînd tirul pistoalelor-mitralieră, ea îşi imagina că Şapoşnikov zace pe o movilă roşie de cărămizi, cu capul netuns, mort, atîrnîndu-i.

O cuprinse un pătrunzător sentiment de milă pentru el, în suflet i se învălmăşeau şi focurile multicolore din noapte, şi groaza dinaintea lui Grekov, şi admiraţia faţă de el, cel care a început, dintre ruinele astea izolate, ofensiva împotriva diviziilor de fier nemţeşti, şi gîndurile la mama ei.

Deodată, îi trecu prin minte că ar da totul pe lume, numai să-l vadă pe Şapoşnikov viu.

„Dar dacă mi s-ar spune să aleg între mama şi el?“, se întrebă. Apoi auzi paşii cuiva, îşi înfipse degetele într-o cărămidă şi îşi ascuţi auzul.

Focurile amuţiseră, pretutindeni era linişte.

Începu să simtă mîncărimi pe spinare, pe umeri, pe picioare, în dosul genunchilor, dar se temea să se scarpine şi să provoace, astfel, vreun foşnet. Toţi îl întrebau pe Batrakov de ce se scarpină, iar el răspundea:

— E chestie de nervi.

Dar în ajun spusese: „Am găsit pe mine unsprezece păduchi“. Iar Kolomeiţev a rîs: „Păduchii bolnavi de nervi au dat năvală pe Batrakov“.

Ea va fi ucisă, iar ostaşii o vor tîrî spre groapă spunînd:

— Sărmana fată, au năpădit-o păduchii.

Dar poate că asta-i, într-adevăr, din pricina nervilor? Şi în acel moment înţelese că spre ea vine prin întuneric un om, dar nu cineva presupus, imaginat, care se întruchipa din foşnete, din frînturi de lumină şi frînturi de beznă, din strîngerile inimii. Katia întrebă:

— Cine e?

— Eu sînt, de-ai noştri, răspunse întunericul.

18

— Astăzi nu va fi asalt. Grekov l-a contramandat pentru noaptea următoare. Astăzi, nemţii sînt cei care se vîră întruna

la atac. Dar, între altele, vreau să-ţi spun că n-am citit niciodată *Mănăstirea* aia.

Ea nu răspunse.

Căuta s-o deslușească prin întuneric şi, parcă împlinindu-i dorinţa, focul unei explozii îi lumină chipul. Dar în secunda următoare se făcu din nou beznă şi ei, conversînd în şoaptă, aşteptau o nouă explozie, un nou licăr de lumină. Serghei o luă de mînă, îi strînse degetele. Pentru prima oară în viaţa sa, ţinea în palmă o mînă de fată.

Radiotelegrafista cea murdară, năpădită de păduchi, şedea fără o vorbă. Gîtul i se contura alb prin întuneric.

Izbucni lumina unei rachete şi cei doi îşi apropiară capetele. El o îmbrăţişă, iar ea închise ochii; amîndoi ştiau zicala de pe vremea şcolii: cine se sărută cu ochii deschişi, acela nu iubeşte.

— Asta nu-i glumă, nu-i aşa? întrebă el.

Fata îi prinse tîmplele între palme, îi întoarse capul spre ea.

— Asta e pentru toată viaţa, zise el.

— E uimitor, spuse ea, cum mă tem că deodată o să vină cineva. Iar pîn-acum mi se părea o fericire dac-ar fi venit oricine: Leahov, Kolomeiţev, Zubariov…

— Grekov, îi sugeră Serioja.

— O, el nu.

Începu s-o sărute pe gît, îi descheie nasturele de metal de la tunică, atinse cu buzele clavicula slăbuţă, fără a cuteza să-i sărute sînii, iar ea îi mîngîia părul aspru, nespălat, ca şi cînd ar fi fost un copil; ştia deja că tot ceea ce se petrece acum e inevitabil, că tocmai astfel trebuie să se petreacă.

El se uită la cadranul fosforescent al ceasului.

— Cine vă va conduce mîine? întrebă ea. Grekov?

— Să lăsăm asta. O să mergem singuri, de ce să fim conduşi?

O îmbrăţişă din nou şi deodată i se răciră degetele, simţi o undă de răceală în piept de atîta hotărîre şi emoţie. Ea era pe jumătate culcată pe manta şi părea că nici nu respiră. El îi atingea cînd ţesătura groasă, prăfoasă la pipăit, a tunicii şi a fustei, cînd cizmele aspre, din pînză cauciucată. Simţi cu mîna căldura trupului ei. Fata încercă să se ridice în şezut, dar el începu s-o sărute. Şi din nou izbucni o lumină, scoţînd la vedere, pentru o clipă, boneta Katiei, căzută pe cărămizi, chipul ei, care i se păru străin în acele clipe. Apoi îndată se făcu întuneric, parcă într-un fel deosebit…

— Katia!

— Ce e?

— Nimic, voiam doar să-ţi aud glasul. De ce nu te uiţi la mine?

— Nu trebuie, nu trebuie, stinge!

Ea se gîndi iarăşi la el şi la mama ei – care dintre ei îi este mai drag?

— Iartă-mă, zise.

El nu înelese şi spuse:

— Să nu-ţi fie teamă, asta-i pentru toată viaţa, dacă, desigur, va exista o viaţă.

— Îmi amintisem de mama.

— Mama mea a murit. Abia acum am înţeles că a fost deportată din cauza tatei.

Aţipiră acolo, pe manta, îmbrăţişaţi, iar „administratorul“ se apropie şi se uită la ei cum dorm – Şapoşnikov de la aruncător dormea cu capul culcat pe umărul radiotelegrafistei, o mînă a tînărului o cuprindea pe la spate, ca şi cum s-ar fi temut să n-o piardă. Lui Grekov i se păru că amîndoi sînt morţi, într-atît de liniştiţi şi nemişcaţi zăceau.

În zori, Leahov trecu pe la boxa din subsol şi strigă:

— Hei, Şapoşnikov şi tu, Vengrova, vă cheamă administratorul, dar repede, în trap întins la închinăciune!

În semiobscuritatea rece, noroasă, chipul lui Grekov era neînduplecat, sever. Se proptise de perete cu un umăr enorm; părul zburlit îi atîrna peste fruntea joasă.

Cei doi stăteau în faţa lui schimbîndu-şi greutatea de pe un picior pe celălalt, fără să-şi dea seama că se ţin de mînă.

Grekov făcu să-i freamăte nările largi ale nasului turtit, leonin, şi rosti:

— Uite ce-i, Şapoşnikov, ai să te strecori imediat pînă la statul-major al regimentului, te detaşez.

Serioja simţi cum degetele fetei tresăriră şi le strînse, iar ea simţi că degetele lui tremură. El înghiţi convulsiv aerul, limba şi cerul gurii i se uscară.

Liniştea cuprinsese cerul noros, pămîntul. Ai fi zis că oamenii culcaţi pe unde se nimerise, acoperiţi cu mantale, nu dorm, ci aşteaptă ceva cu răsuflarea tăiată.

Totul în jur era minunat, prietenos, iar Serioja gîndi: „Izgonirea din rai, ne desparte ca pe nişte iobagi“ şi se uită implorator, dar în acelaşi timp cu ură la Grekov.

Acesta îşi miji pleoapele, fixînd pătrunzător chipul fetei, iar căutătura asta i se păru lui Serioja respingătoare, nemiloasă, impertinentă…

— Ei, asta-i tot, zise Grekov. Radiotelegrafista va merge cu tine, ce să mai facă ea aici fără emiţător? Ai s-o duci pînă la statul-major al regimentului.

Şi zîmbi.

— Iar acolo o să vă găsiţi singuri drumul. Ia hîrtia asta, am scris una singură pentru amîndoi, că nu-mi place scriptologia. E clar?

Deodată, Serioja văzu că îl privesc doi ochi minunaţi, umani, înţelepţi şi trişti, cum nu mai văzuse niciodată în viaţă…

19

Comisarul regimentului de puşcaşi, Pivovarov, n-a mai fost nevoit să ajungă la casa 6 bis.

Legătura fără fir cu casa se întrerupsese fie din cauză că emiţătorul fusese scos din funcţiune, fie deoarece căpitanului Grekov, care administra casa, i se urîse de mustrările severe ale comandamentului.

Într-o vreme, izbuteau să primească ştiri despre casa încercuită prin comunistul Cenţov de la aruncător. El relata că „administratorul“ o luase razna de tot – le spunea soldaţilor dracu' ştie ce erezii. Ce-i drept, însă, cu nemţii Grekov se bătea straşnic, lucru pe care informatorul nu-l nega.

În noaptea aceea, cînd Pivovarov se pregătea să răzbată în casa 6 bis, se îmbolnăvise grav comandantul regimentului, Beriozkin.

Acesta zăcea în adăpost cu obrajii încinşi, cu o privire absentă în ochii sticlind neomeneşte, de o limpezime cristalină.

Doctorul, uitîndu-se la Beriozkin, îşi pierdu cumpătul. El se obişnuise să aibă de-a face cu membre zdrobite, cu cranii sparte, iar aici, pe nepusă masă, un om s-a îmbolnăvit aşa, de la sine.

Spuse:

— Ar trebui să-i punem nişte ventuze, dar de unde să le iei aici?

Pivovarov hotărîse să raporteze mai sus despre îmbolnăvirea comandantului de regiment, iar comisarul diviziei i-a telefonat să se prezinte de urgenţă la statul-major.

Cînd a intrat, respirînd cam agitat, în adăpostul comisarului diviziei (căci fusese nevoit să se arunce de vreo două ori la pămînt din pricina unor explozii apropiate), acesta tocmai discuta cu un comisar de batalion care venise de pe

malul stîng. Auzise vorbindu-se despre omul acesta care ţinea conferinţe prin unităţile amplasate la uzine.

Raportă cu glas tare:

— M-am prezentat la ordinul dumneavoastră.

Şi îndată informă despre boala lui Beriozkin.

— Daaa, e cam albastră situaţia, spuse comisarul diviziei. Dumneata, tovarăşe Pivovarov, va trebui să preiei comanda regimentului.

— Şi cum rămîne cu casa încercuită?

— Ce să mai faci dumneata acolo? răspunse comisarul diviziei. Că în jurul casei ăleia s-a stîrnit aşa un tărăboi, încît problema a ajuns pînă la statul-major al frontului.

Şi agită prin faţa lui Pivovarov o hîrtie conţinînd o telegramă cifrată.

— De fapt, pentru asta te-am şi chemat. Iată, tovarăşul Krîmov a primit dispoziţie din partea Direcţiei Politice a Frontului să plece la casa încercuită, să instaureze acolo ordinea bolşevică, să devină comisar combatant, iar în caz de nevoie, să-l înlăture pe acest Grekov, să preia comanda… Şi întrucît toată gospodăria asta se află în sectorul regimentului dumitale, vei asigura tot ce e necesar, atît pentru deplasarea la casa aceea, cît şi pentru legătura ulterioară. E clar?

— Clar, rosti Pivovarov. Se va executa.

După asta, el întrebă pe un ton nu oficial, ci obişnuit, de toate zilele:

— Tovarăşe comisar de batalion, oare cadrează cu profilul dumneavoastră să aveţi de-a face cu asemenea oameni?

— Tocmai cu mine cadrează, spuse zîmbind comisarul sosit de pe malul celălalt. În vara lui ’41, eu am condus două sute de oameni din încercuire prin Ucraina, şi pe acolo năravuri de partizanat erau berechet.

Comisarul diviziei spuse:

— Ei bine, tovarăşe Krîmov, treceţi la acţiune. Ţineţi legătura cu mine. Doar n-o să admitem acolo un stat în stat.

— Da, acolo mai e un oarecare caz murdar cu o fetişcană radiotelegrafistă, zise Pivovarov. Beriozkin al nostru s-a tot neliniştit, căci emiţătorul lor a amuţit. Iar acolo sînt nişte ăia de te poţi aştepta la orice din partea lor.

— Bine, o să lămuriţi totul la faţa locului, daţi-i drumul, vă urez succes, încheie comisarul diviziei.

La o zi după ce Grekov i-a expediat pe Şapoşnikov şi pe Vengrova, Krîmov, însoţit de un mitralior, a pornit spre vestita casă încercuită de nemţi.

Era vreme de seară, luminoasă şi rece, cînd au ieşit de la statul-major al regimentului de puşcaşi. Abia a păşit Krîmov în curtea asfaltată a Uzinei de Tractoare din Stalingrad, că a şi simţit, mai limpede şi mai puternic ca oricînd, primejdia nimicirii.

Dar, în acelaşi timp, un sentiment de avînt, de bucurie continua să-l stăpînească. Telegrama cifrată care sosise pe neaşteptate de la statul-major al frontului părea să-i confirme că aici, la Stalingrad, totul merge altfel, aici sînt alte relaţii, alte criterii de apreciere, alte cerinţe faţă de oameni. Krîmov era din nou Krîmov; nu un schilod dintr-o echipă de invalizi, ci un comisar bolşevic, combatant. Sarcina periculoasă şi grea nu-l speria. Îi fusese atît de agreabil şi de dulce să citească din nou, în ochii comisarului diviziei şi în ochii lui Pivovarov, ceea ce întotdeauna manifestaseră faţă de el tovarăşii de partid!

În mijlocul unor frînturi de asfalt, sparte de un proiectil, lîngă un aruncător distrus, zăcea un ostaş mort.

Vederea acestui trup, tocmai acum, cînd sufletul îi tresălta plin de o vie speranţă, l-a impresionat, fără să-şi dea nici el seama de ce. Doar văzuse multe cadavre, devenise indiferent la ele. Însă iată că acum a tresărit – corpul acela, pătruns de veşnicia morţii, zăcea ca o pasăre neputincioasă, cu picioarele chircite, de parcă i-ar fi fost frig.

Alături alerga, ţinîndu-şi la tîmplă porthartul gros, un politruc înfăşurat într-o manta de ploaie cenuşie şi scorojită, iar nişte soldaţi tîrau pe o foaie de cort o grămadă de mine antitanc, amestecate cu pîini paralelipipedice.

Dar mortul nu mai avea nevoie de pîine şi arme, nu mai aştepta scrisori de la soţia credincioasă. El nu era puternic prin moartea lui, el era cel mai slab, un pui de vrabie mort, de care nu se tem nici măcar musculiţele şi fluturii de noapte.

Într-o spărtură a zidului unei secţii a uzinei, cîţiva artilerişti instalau un tun regimentar şi se înjurau cu servanţii unei mitraliere grele. După gesturile celor care se certau, se putea deduce limpede cam despre ce vorbeau.

— Ştii tu de cîtă vreme se află aici mitraliera noastră? Voi încă vă mai bălăngăneaţi pe malul celălalt cînd noi trăgeam aici.

— Sînteţi nişte neobrăzaţi, asta sînteţi voi!

Deodată, aerul se umplu de huiet şi un proiectil explodă într-un colţ al secţiei. Schijele începură să izbească pereţii. Soldatul care mergea înaintea lui Krîmov se uită în urmă să

vadă dacă nu cumva comisarul a fost ucis. Aşteptîndu-l să se apropie, îi spuse:

— Nu vă fie teamă, tovarăşe comisar. Noi socotim că aici e eşalonul doi, adică ariergarda.

Peste puţină vreme, Krîmov înţelese că, de fapt, curtea uzinei era un loc liniştit.

Au fost nevoiţi, în continuare, şi să alerge, şi să se trîntească, vîrîndu-şi faţa în pămînt, pentru ca apoi iarăşi să alerge şi iarăşi să se trîntească. În două rînduri au sărit în nişte tranşee, unde se instalase infanteria, apoi au gonit şi printre cîteva căsuţe care fuseseră incendiate, în care nu se mai aflau oameni, doar fierul urla, şuiera… Iar soldatul îi spuse din nou, parcă pentru a-l consola:

— Încă e bine, principalu-i că nu vin cu avionul lor în picaj asupra noastră. Apoi propuse: Acum, tovarăşe comisar, haideţi s-o întindem pînă la groapa de colo.

Lăsîndu-se să alunece uşor pînă în fundul acelei gropi produse de un obuz, Krîmov privi în sus – se zărea cerul albastru deasupra capului, iar capul nu-i fusese smuls, continua să-l aibă pe umeri. E straniu să simţi prezenţa oamenilor numai în faptul că moartea, trimisă de ei din cele două părţi, urlă, urlă mereu pe deasupra capului tău.

E ciudat acest sentiment de siguranţă într-o groapă săpată de o cazma a morţii.

Fără a-l lăsa să-şi tragă sufletul, mitraliorul rosti:

— Tîrîţi-vă după mine! Şi se vîrî într-o hrubă aflată în fundul acelui gropan. Krîmov se înghesui după el şi curînd hruba cea joasă se lărgi, tavanul ei deveni mai înalt şi intrară amîndoi într-un tunel.

Acolo, sub pămînt, se auzea vuietul furtunii de la suprafaţă, bolta vibra şi bubuitul se rostogolea de-a lungul subteranei. Într-un loc, pe unde se întindeau înghesuite conducte de fontă şi se ramificau cabluri negre, de grosimea unei mîini omeneşti, cineva scrisese cu vopsea roşie-portocalie „Mahov Işak“[36]. Soldatul lumină cu lanterna mîzgălitura şi spuse:

— Aici nemţii umblă pe deasupra noastră.

Curînd cotiră într-un gîrlici îngust, porniră înspre o pată abia vizibilă de lumină cenuşie; pe măsură ce înaintau, pata din adîncul tunelului devenea tot mai luminoasă, iar exploziile şi rafalele de mitralieră răzbăteau tot mai furibund.

Pentru o clipă, lui Krîmov i se păru că se apropie de un eşafod. Dar iată că ieşiră la suprafaţă şi primul lucru pe care-l văzu fură chipurile oamenilor de acolo: i se părură de un calm divin.

Îl învălui un sentiment îmbucurător, energic, imposibil de exprimat în cuvinte. Acum pînă şi războiul acela dezlănţuit îl vedea nu ca pe o limită fatală între viaţă şi moarte, ci ca pe o furtună ce trece pe deasupra capului unui drumeţ tînăr, puternic, plin de viaţă.

Îl cuprinse un fel de convingere limpede, pătrunzătoare, că acum trăieşte momentul unei noi, fericite cotituri a destinului său.

Avea impresia că în lumina aceasta limpede a zilei îşi distinge clar viitorul – îi era dat să trăiască din nou cu toată forţa gîndirii, a voinţei lui, cu toată pasiunea lui bolşevică.

Sentimentul său de siguranţă şi tinereţe se amesteca, însă, cu tristeţea gîndului la femeia care-l părăsise şi care i se părea acum nemărginit de dragă.

Numai că acum nu o mai credea pierdută pentru vecie. Odată cu tăria, odată cu viaţa de mai înainte, va reveni şi ea la el. Doar spre asta se îndreaptă!

Un bătrîn cu boneta coborîtă pe frunte stătea aplecat deasupra unui foc ce ardea pe podea, întorcînd de pe o parte pe cealaltă, cu o baionetă, nişte turte de cartofi, care se prăjeau pe o foaie de tinichea din acoperiş; plăcintele gata coapte le aşeza într-o cască de metal. Văzîndu-l pe agent, el întrebă repezit:

— Serioja-i acolo?

Dar agentul îi răspunse cu glas sever:

— A venit un şef!

— Cîţi ani ai, taică? întrebă Krîmov.

— Şaizeci, răspunse bătrînul, apoi explică: Eu sînt dintre rezerviştii pentru muncă.

Se uită din nou, chiorîş, la agent.

— Serioja-i acolo?

— La regiment nu-i, se vede că a nimerit la vecin…

— Eh, rosti bătrînul cu supărare, o să se prăpădească băiatul.

Krîmov schimba bineţe cu oamenii, se uita cercetător în jur, inspecta boxele din subsol, cu despărţiturile din lemn pe jumătate desfăcute. Într-un loc se afla un tun regimentar, cu ţeava ieşind printr-un crenel tăiat în perete.

— Ca pe o navă de linie, zise Krîmov.

— Da, numai că apa-i puţină, răspunse un soldat.

Mai departe, în nişte gropi şi adîncituri, se aflau aruncătoare de mine. Pe podea erau aşezate proiectile de brand, şi tot acolo, doar puţin mai la o parte, pe o foaie de cort, se vedea un acordeon.

— Iată, casa cu numărul 6 bis rezistă, nu se predă fasciştilor, rosti Krîmov cu glas tare. În lume, milioane de

oameni sînt bucuroşi de această veste.

Oamenii tăceau.

Bătrînul Poleakov îi întinse lui Krîmov casca metalică plină cu plăcinte.

— Dar despre cum coace Poleakov plăcinte nu se scrie? întrebă careva.

— Vouă vă arde de glume, zise bătrînul, dar pe Serioja al nostru ni l-au luat.

Un servant de la aruncătoare întrebă:

— Cel de-al doilea front încă nu l-au deschis? Nu se aude nimic?

— Deocamdată nu, răspunse Krîmov.

Un om în maiou, cu vestonul descheiat, spuse:

— Odată, cînd artileria grea de peste Volga a început să ne bubuie pe noi şi o undă de şoc l-a dat de pămînt pe Kolomeiţev, el numai ce se scoală şi zice: „Ei, băieţi, uite că s-a deschis cel de-al doilea front“.

Dar un flăcău cu părul negru rosti:

— Orice-am zice, dacă n-ar fi fost artileria, noi nu ne-am mai fi aflat aici. Ne-ar fi hăpăit neamţul.

— Dar unde-i, totuşi, comandantul? întrebă Krîmov.

— Iote-l colo, chiar pe linia întîi s-a aciuat.

Într-adevăr, comandantul detaşamentului stătea culcat pe un morman înalt de cărămizi şi privea prin binoclu.

Cînd Krîmov îl chemă, el întoarse fără chef capul şi, cu o expresie şireată, duse un deget la buze în semn de avertizare, apoi îşi potrivi din nou binoclul la ochi. După cîteva secunde umerii începură să i se scuture: omul rîdea. Curînd coborî şi spuse zîmbind:

— Mai rău ca la şah. Îndată însă, distingînd tresele verzi şi steaua de comisar de pe tunica lui Krîmov, continuă: Bine aţi venit în casa noastră, tovarăşe comisar de batalion, apoi se prezentă: Administratorul casei, Grekov. Aţi venit prin tunelul nostru?

Totul la el – şi privirea, şi mişcările rapide, şi nările largi ale nasului turtit – era impertinent, expresia intrinsecă a impertinenţei.

„Nu-i nimic, nu-i nimic, am să te dau eu pe brazdă“, gîndi Krîmov.

Începu să-l ia la întrebări. Grekov răspundea alene, distrat, căscînd şi uitîndu-se pe de lături, ca şi cînd întrebările lui Krîmov îl împiedicau să-şi amintească ceva cu adevărat important şi necesar.

— Să vă înlocuim? întrebă Krîmov.

— Ca ce chestie? răspunse Grekov. Poate-am putea primi ceva de fumat şi, desigur, dacă ni s-ar paraşuta cu

rîşniţele[37] niscai mine, grenade şi, dacă nu-i prea mult, ceva băuturică şi haleală… În timpul enumerării, Grekov îşi îndoia degetele de la o mînă.

— Deci n-aveţi de gînd să plecaţi? întrebă Krîmov, înfuriindu-se şi în acelaşi timp minunîndu-se de urîţenia feţei lui Grekov.

Acum tăceau amîndoi şi, în acest scurt răgaz de tăcere, Krîmov izbuti să-şi învingă sentimentul de subordonare sufletească faţă de oamenii din casa încercuită.

— Dar un jurnal al acţiunilor de luptă ţineţi? întrebă el.

— Eu hîrtie nu am, răspunse Grekov. N-am pe ce scrie şi nici n-am cînd, şi-apoi nici n-are rost.

— Bine, dar vă aflaţi în subordinea comandantului regimentului 176 Puşcaşi, zise Krîmov.

— Am înţeles, tovarăşe comisar de batalion, răspunse Grekov şi adăugă ironic: Cînd nemţii au izolat cartierul şi eu am adunat oameni şi armament în această casă, am respins treizeci de atacuri şi am incendiat opt tancuri, n-am avut nici un fel de comandanţi.

— Dumneata îţi cunoşti precis ordinea de bătaie pentru ziua de azi, o verifici?

— Ca ce chestie s-o verific? Că doar nu prezint nimănui tabele de evidenţă. Ce, eu mă aprovizionez de la depozitele speciale ale armatei? Noi aici ne ţinem cu cartofi putrezi şi apă împuţită.

— Dar femei aveţi în casă?

— Tovarăşe comisar, să înţeleg că mi-aţi pus la cale un interogatoriu?

— S-a întîmplat ca oameni de-ai dumneavoastră să cadă prizonieri?

— Nu, un asemenea caz n-a existat.

— Totuşi, unde e radiotelegrafista dumneavoastră?

Grekov îşi muşcă buza, sprîncenele i se împreunară şi răspunse:

— Fata asta era o spioană germană care m-a recrutat, iar după aceea eu am siluit-o şi pe urmă am împuşcat-o. Rostind aceste cuvinte şi întinzîndu-şi gîtul, întrebă: Un astfel de răspuns aşteptaţi de la mine, nu? Apoi adăugă batjocoritor: Văd eu că treaba miroase a batalion disciplinar, nu-i aşa, tovarăşe comisar de batalion?

Krîmov se uită la el în tăcere cîteva clipe şi zise:

— Grekov, Grekov, mintea dumitale a luat-o razna. Am fost şi eu într-o încercuire. Am fost şi eu interogat.

Se mai uită o vreme la Grekov şi rosti rar:

— Am primit indicaţia ca, în caz de nevoie, să te înlătur de la comandă şi să trec oamenii în subordinea mea. De ce îţi cauţi singur beleaua şi mă împingi pe drumul ăsta?

Grekov tăcea, se gîndea la ceva, asculta atent, apoi spuse:

— Se opreşte focul, s-a domolit neamţul.

21

— E tocmai bine, o să şedem puţin şi noi doi, zise Krîmov. Să precizăm ce-i de făcut.

— Dar de ce să şedem doar noi doi, răspunse Grekov, că doar aici luptăm cu toţii împreună, aşa că împreună precizăm şi ce-i de făcut.

Lui Krîmov îi plăcea îndrăzneala lui Grekov, dar îl şi supăra. Ar fi vrut să-i spună despre încercuirea din Ucraina, despre viaţa lui de dinainte de război, ca să nu fie luat drept funcţionar. Dar, după cum simţea acum, cu o asemenea mărturisire şi-ar fi manifestat o slăbiciune, or, el, Krîmov, a venit în casa asta pentru a-şi demonstra forţa, şi nicidecum slăbiciunea. Doar nu fusese funcţionar pe la vreo secţie politică, ci comisar combatant.

„Nu-i nimic, gîndi el, nu încurcă el, comisarul, treburile.“

În acalmia care survenise, oamenii stăteau în capul oaselor sau într-o rînă pe grămezile de cărămidă. Grekov rosti:

— Astăzi neamţul n-o să mai vină, şi îi propuse lui Krîmov: Haideţi, tovarăşe comisar, să mîncăm ceva.

Krîmov se aşeză alături de Grekov, în mijlocul oamenilor care se odihneau.

— Mă uit la dumneavoastră toţi, începu el, şi tot timpul mi se învîrte prin minte zicala: ruşii întotdeauna i-au bătut pe prusaci.

Un glas în surdină confirmă alene:

— Asta aşa-i.

În acest „asta aşa-i“ se simţea atîta ironie condescendentă la adresa formulărilor bătătorite, încît printre cei ce şedeau trecu un val de rîs solidar, reţinut. Ştiau ei, nu mai puţin decît omul care a spus pentru prima oară acele cuvinte – „ruşii întotdeauna i-au bătut pe prusaci“ –, ce forţă ascund ruşii înăuntrul lor, şi că de fapt ei, cei de aici, chiar

întrupau cea mai directă expresie a acestei forţe. Dar, în acelaşi timp, ştiau şi înţelegeau că prusacii nu ajunseseră nici pe departe pînă la Volga şi la Stalingrad pentru că ruşii i-ar fi tot bătut.

În acele clipe, cu Krîmov se petrecea ceva straniu. De obicei, lui nu-i plăcea cînd activiştii politici îi proslăveau pe vechii conducători de oşti ruşi; spiritului său revoluţionar îi erau antipatice referirile repetate la Dragomirov[38] din articolele ziarului *Krasnaia zvezda*[39], considera inutilă instituirea ordinelor „Suvorov", „Kutuzov", „Bogdan Hmelniţki" ca distincţii militare. Revoluţia e revoluţie şi armata ei are nevoie de un singur drapel – cel roşu. Dar de ce oare tocmai astăzi, cînd avea impresia că respiră din nou aerul obişnuit al revoluţiei leniniste, i-au venit asemenea sentimente şi gînduri?

Fapt e că acel ironic, lenevos „asta aşa-i", rostit de unul dintre soldaţi, l-a împuns dureros.

— Pe voi, tovarăşi, nu trebuie să vă înveţe nimeni cum să luptaţi, zise el. Dimpotrivă, voi înşivă aţi putea să învăţaţi pe oricine s-o facă. Dar ia spuneţi-mi, de ce comandantul a considerat, totuşi, necesar să mă trimită la voi? De ce, adică, să zicem, am venit eu la voi?

— Pentru o ciorbă, doar aşa, de gust? a presupus molcom şi prietenos careva.

De astă dată, rîsul cu care ascultătorii întîmpinară această presupunere n-a mai fost domol. Krîmov se uită la Grekov. Acesta rîdea şi el, împreună cu ceilalţi.

— Tovarăşi, interveni Krîmov şi o roşeaţă rea îi apăru în obraji, să fim serioşi, tovarăşi, doar eu sînt trimis la voi de la partid.

Ce se întîmpla aici? O stare de spirit întîmplătoare sau o răzmeriţă? Lipsa dorinţei de a-l asculta pe un comisar, generată de sentimentul propriei forţe, al propriei experienţe? Sau poate că veselia ascultătorilor nu conţinea nimic rebel, ci pur şi simplu izvorîse din sentimentul de firească egalitate, atît de puternic la Stalingrad.

Dar de ce oare acest sentiment de firească egalitate, care mai înainte îl încîntase atît de mult pe Krîmov, de astă dată stîrnea în el o undă de răutate, dorinţa de a-l înăbuşi, de a-l frînge?

Aici nu reuşea să intre în contact cu oamenii, şi nu pentru că ei ar fi fost abătuţi, dezorientaţi, înfricoşaţi. Aici, oamenii se simţeau puternici, cutezători, dar nu cumva acest sentiment al forţei ce se născuse în ei le slăbea legătura cu

Krîmov, ducea la înstrăinare, inamiciţie, atît în sufletul lui, cît şi într-al lor?

Bătrînul care copsese plăcintele vorbi:

— Iacă, eu de multă vreme am tot vrut să întreb pe un om de la partid. Se zice, tovarăşe comisar, că în comunism toţi vor începe să primească după necesităţi. Apoi cum va fi asta atunci, dacă fiecăruia i se va da după necesităţi, mai ales de dimineaţă – n-or da cumva cu toţii în darul beţiei?

Krîmov se răsuci spre bătrîn şi văzu pe chipul lui o reală preocupare.

În schimb, Grekov rîdea, adică îi rîdeau ochii, iar nările mari, largi, i se umflau de veselie.

Un genist al cărui cap era bandajat cu un pansament însîngerat, murdar întrebă:

— Dar în privinţa colhozurilor, tovarăşe comisar? Poate că ar trebui lichidate în vreun fel după război.

— Da, n-ar fi rea o vorbă pe tema asta, zise Grekov.

— Eu n-am venit aici să vă ţin lecţii, o întoarse Krîmov. Eu sînt comisar combatant şi am venit să înlătur inadmisibila voastră debandadă.

— Înlăturaţi-o, zise Grekov. Dar mai bine spuneţi, pe nemţi cine-i va înlătura?

— Se va găsi cine, nu vă faceţi griji. Eu nu pentru ciorbă am venit, cum ziceţi, ci să fierbem aici o chiseliţă bolşevică.

— Bine, înlăturaţi, fierbeţi chiseliţă, spuse Grekov.

Dar Krîmov, rîzînd şi, în acelaşi timp, pe un ton serios, îl întrerupse:

— Iar dacă va fi nevoie, chiar şi dumneata, Grekov, vei fi înghiţit odată cu chiseliţă asta bolşevică.

Acum, Nikolai Grigorievici era calm şi sigur pe sine. Şovăielile în alegerea celei mai potrivite soluţii trecuseră. Grekov trebuie îndepărtat de la comandă.

De pe acum vedea cu claritate în Grekov un element duşmănos şi străin, lucru ce nu putea fi nici atenuat şi nici minimalizat prin faptele eroice săvîrşite în casa încercuită. Era convins că-l va domina pe Grekov.

Cînd se lăsă întunericul, se apropie de administrator şi zise:

— Haide, Grekov, să discutăm serios şi pe faţă. În fond, ce vrei dumneata?

Cel întrebat se uită repede la comisar, de jos în sus, căci el şedea, iar Krîmov stătea în picioare, şi răspunse vesel:

— Libertate vreau, că doar pentru ea lupt.

— Noi toţi o dorim.

— Lăsaţi-o baltă, zise Grekov dînd a lehamite din mînă. Ce nevoie aveţi dumneavoastră de ea? Vreţi doar să faceţi deocamdată faţă nemţilor.

— Lasă gluma, tovarăşe Grekov, îl întrerupse Krîmov. De ce nu pui dumneata capăt afirmaţiilor politice incorecte ale unor soldaţi? Ai? Cu autoritatea de care te bucuri, dumneata ai putea-o face la fel de bine ca oricare comisar. Dar eu am impresia că oamenii trăncănesc şi trag cu ochiul înspre dumneata, aşteptînd, parcă, să te declari de acord. De pildă, cel care a vorbit despre colhozuri. De ce l-ai susţinut? Eu îţi zic fără ocol: haide să îndreptăm împreună treaba asta. Iar dacă nu vrei, la fel de fără ocol îţi spun că n-am să ştiu de glumă.

— În privinţa colhozurilor, ce mare lucru a fost? Doar oamenilor – şi asta o ştiţi la fel de bine ca şi mine –, într-adevăr, nu le sînt pe plac.

— Dar bine, Grekov, dumneata ţi-ai pus în gînd să schimbi mersul istoriei?

— Iar dumneavoastră vreţi să întoarceţi totul pe şinele cele vechi?

— Cum adică „totul“?

— Păi totul. Căzneala asta generală.

Vorbea cu glas lenevos, azvîrlind cuvintele şi parcă rîzînd pe sub mustăţi. Dar deodată se săltă din locul unde şedea şi zise:

— Lăsaţi-o baltă, tovarăşe comisar. Nu mi-am pus nimic în gînd. Am zis şi eu aşa, ca să vă zgîndăr oleacă. Doar un sînt om sovietic, la fel ca şi dumneavoastră. Însă suspiciunea mă jigneşte.

— Atunci haide, Grekov, să lăsăm gluma la o parte. Să vorbim serios, cum să lichidăm atmosfera asta dăunătoare, nesovietică, anarhică? Dumneata ai generat-o, acum ajută-mă s-o stîrpesc. Doar o să mai ai de luptat în plină glorie.

— Tare mi-e somn. Şi dumneavoastră trebuie să vă odihniţi. O să vedeţi ce-o să înceapă aici dis-de-dimineaţă.

— Fie, Grekov, s-o lăsăm pe mîine, căci n-am de gînd să plec de la voi. Nu mă grăbesc nicăieri.

Grekov izbucni în rîs:

— Se pare că ne înţelegem.

„Totul e limpede, gîndi Krîmov. N-am să mă ocup aici cu homeopatia. Am să acţionez cu bisturiul. Gheboşii politici nu pot fi îndepărtaţi prin mijloace de convingere.“

Pe neaşteptate, Grekov îi spuse:

— Aveţi ochi de om bun. Dar vă chinuie un alean.

Luat prin surprindere, comisarul îşi depărtă mîinile şi nu răspunse nimic. Iar Grekov, ca şi cînd ar fi auzit o confirmare

a spuselor sale, continuă:

— Ştiţi, şi pe mine mă chinuie aleanul. Dar asta-i aşa, un fleac, o chestie personală. Nici măcar într-un raport nu poţi scrie aşa ceva.

În noaptea aceea, pe cînd dormea, Krîmov a fost rănit la cap de un glonţ rătăcit. Glonţul îi jupuise pielea, zgîriindu-i craniul. Rana nu era primejdioasă, dar rănitul avea ameţeli mari şi nu se putea ţine pe picioare. Tot timpul avea greţuri.

Grekov a ordonat să se improvizeze o targă şi la o oră de acalmie, în preajma zorilor, Krîmov a fost evacuat din casa încercuită.

Comisarul zăcea pe targă, capul îi vuia şi i se învîrtea, iar din cînd în cînd, ceva părea să-i pocnească, să-i ciocănească în tîmplă.

Grekov a însoţit targa pînă la trecerea subterană.

— N-aţi avut noroc, tovarăşe comisar, zise el.

Şi deodată o bănuială îl fulgeră pe Krîmov: nu cumva Grekov a tras în el pe întuneric?

Spre seară a început să vomite, iar durerile de cap i s-au accentuat.

Două zile a zăcut la batalionul sanitar al diviziei, iar apoi a fost transportat pe malul stîng şi internat într-un spital de campanie.

22

Comisarul Pivovarov s-a strecurat în adăposturile strîmte ale batalionului sanitar, unde a găsit o situaţie grea: răniţii zăceau de-a valma. Nu a dat acolo de Krîmov, căci el fusese evacuat pe malul stîng în noaptea zilei precedente.

„Cum de-a fost rănit aşa, deodată? gîndi el. Ori a avut ghinion, ori a avut noroc.“

Ar fi vrut, în acelaşi timp, să decidă dacă e cazul să-l transporte pe comandantul bolnav al regimentului la batalionul sanitar. Dar după ce a reuşit cu greu să se întoarcă la adăpostul statului-major (pe drum, fusese cît pe-aci să fie ucis de schija unui obuz german de mortier), i-a povestit soldatului Gluşkov că la batalionul sanitar nu există nici un fel de condiţii pentru tratarea bolnavului. Pretutindeni se vedeau mormane de bandaje însîngerate, feşe, vată, că ţi-era şi groază să te apropii. Ascultîndu-l pe comisar, Gluşkov spuse:

— Sigur, tovarăşe comisar, oricum, în adăpostul lui e mai bine.

— Da, admise comisarul. Şi-apoi, acolo nici nu se face vreo distincţie, care-i comandant de regiment şi care-i soldat. Toţi zac pe podea.

Iar Gluşkov, căruia după grad oricum îi revenea să zacă pe podea, zise:

— Desigur, nu se poate admite una ca asta.

— A spus ceva? întrebă Pivovarov.

— Nu. Şi Gluşkov dădu din mînă cu mîhnire. Ce să spună, tovarăşe comisar, că i s-a adus o scrisoare de la soţie, iat-o colo, dar el nici nu se uită.

— Ce spui? se miră Pivovarov. Înseamnă că-i într-adevăr tare bolnav. E groaznic, nici măcar să nu se uite!

Luă scrisoarea, cîntări plicul în palmă, îl apropie de faţa lui Beriozkin şi spuse cu glas sever, povăţuitor:

— Ivan Leontievici, aveţi o scrisoare de la soţie. Aşteptă puţin, apoi, pe un ton cu totul schimbat, adăugă: Vania, înţelege, e de la soţia ta, se poate să nu înţelegi, măi Vania?

Dar Beriozkin nu înţelegea.

Chipul îi era rumen, ochii strălucitori îl fixau pătrunzător şi cu o expresie stupidă pe Pivovarov.

Războiul bătea cu o forţă îndîrjită în adăpostul unde zăcea comandantul bolnav al regimentului. Aproape la toate telefoanele din zonă erau deranjate legăturile încă din timpul nopţii, însă, cine ştie de ce, telefonul lui Beriozkin funcţiona ireproşabil; la acest telefon se suna de la divizie, se suna de la secţia operativă a statului-major al armatei, suna vecinul, comandantul unui regiment din divizia lui Guriev, sunau comandanţii de batalioane ai lui Beriozkin – Podeiufarov şi Dîrkin. În adăpostul acesta, tot timpul se grămădeau oameni, scîrţîia uşa şi pocnea foaia de cort atîrnată de Gluşkov la intrare. Încă de dimineaţă, neliniştea şi aşteptarea puseseră stăpînire pe oameni. În această zi, care se remarca prin tirul mai puţin intens al artileriei, prin atacuri rare şi parcă de o neglijentă imprecizie ale aviaţiei, multora li s-a înfiripat convingerea, pătrunzător de neliniştitoare, că lovitura nemţilor se va produce. Această convingere îi chinuia în egală măsură şi pe Ciuikov, şi pe comisarul regimentului, Pivovarov, şi pe oamenii din casa 6 bis, şi pe comandantul unui pluton de puşcaşi care băuse votcă de dimineaţă, sărbătorindu-şi ziua de naştere lîngă un coş al Uzinei de Tractoare din Stalingrad.

De fiecare dată cînd în adăpostul lui Beriozkin aveau loc conversaţii interesante sau deosebit de hazlii, cu toţii se uitau

la comandantul regimentului, mirîndu-se cum de el nu aude nici asta.

Comandantul de companie Hrenov îi povestea lui Pivovarov, cu glasul răguşit de răceala nopţii, cum înainte de a se lumina de ziuă ieşise din subsolul unde se afla punctul său de comandă, se aşezase pe o piatră şi începuse să asculte atent dacă nu cumva nemţii se ţin de prostii, cînd, deodată, a răsunat din cer un glas supărat, furios: „Hei, *hren*[40], de ce n-ai aprins opaiţele?“.

Pentru o clipă, Hrenov a încremenit, ba chiar l-a cuprins spaima – căci cine din cer putea să-i ştie numele? –, dar după aceea a constatat că, de fapt, pilotul unei „rîşniţe“ oprise motorul şi plana chiar pe deasupra capului său; voia, pe cît se vede, să arunce niscaiva alimente pentru casa 6 bis şi era supărat că nu fusese marcată linia întîi.

Toţi cei din adăpost se uitară la Beriozkin – o fi zîmbit măcar? Dar numai lui Gluşkov i s-a părut că în ochii strălucitori, ca de sticlă ai bolnavului s-a iţit un punct viu. Apoi a venit ora prînzului şi adăpostul a rămas pustiu. Beriozkin zăcea liniştit, iar Gluşkov suspina, gîndindu-se că omul zace, în timp ce alături e scrisoarea atît de mult aşteptată. Pivovarov, împreună cu maiorul, noul şef de stat-major venit în locul lui Kosenkov, care fusese ucis, se duseseră să prînzească, iar acum de bună seamă că mănîncă o ciorbă grozavă şi beau cîte o sută de grame. Bucătarul îl tratase deja pe Gluşkov cu ciorba aceea atît de gustoasă. Dar comandantul regimentului, stăpînul adică, nu mănîncă nimic, a înghiţit doar puţină apă din ceaşcă… Deodată, soldatul se hotărî, deschise plicul, apoi, apropiindu-se mult de pat, începu să citească răspicat, rar şi nu prea tare:

„Să trăieşti, dragul meu Vania, să trăieşti, scumpul meu, să trăieşti, bunul meu“.

Gluşkov se încruntă şi continuă să desluşească cu glas tare cele scrise.

Îi citea comandantului care zăcea fără cunoştinţă o scrisoare de la soţie, scrisoarea pe care o citiseră deja cenzorii de la cenzura militară; delicată, tristă şi mîngîioasă, o asemenea scrisoare putea fi citită doar de un singur om – de Beriozkin.

Aşa se face că soldatul nu se miră din cale-afară cînd Beriozkin întoarse capul, zise: „Dă-o-ncoace“ şi întinse mîna.

Rîndurile scrisorii tremurau între degetele mari, tremurînde:

„…Vania, să ştii că aici e foarte frumos, Vania dragă, dar mi-e tare dor de tine. Liuba mă întreabă mereu de ce nu e

tăticul cu noi. Locuim pe malul unui lac, în casă e cald, gazda are o vacă, lapte, avem banii pe care ni i-ai trimis, eu ies dimineaţa şi văd cum plutesc pe apa rece frunzele galbene şi roşii ale arţarilor, iar în jur e deja zăpadă, iar din pricina ei apa e albastră din cale-afară, şi cerul e albastru, şi frunzele neverosimil de roşii, neverosimil de galbene. Şi Liuba mă întreabă: de ce plîngi, mămico? Vania, Vania, dragul meu, îţi mulţumesc pentru tot, îţi mulţumesc pentru tot, tot, pentru bunătatea ta. De ce plîng? Cum să-ţi explic? Plîng pentru că sînt în viaţă, plîng de durere că Slava, băiatul nostru, nu mai e, iar eu sînt în viaţă, de fericire că tu trăieşti, plîng cînd îmi aduc aminte de mama, de surori, plîng pentru lumina zorilor, pentru că împrejur e atît de frumos, şi că pretutindeni toţi sînt de îndureraţi ca şi mine. Vania, Vania, dragul meu, bunul meu…“

Dar iată că i se învîrte capul şi totul din jur se învălmăşeşte, degetele îi tremură, scrisoarea vibrează şi ea odată cu aerul încins.

— Gluşkov, rosti Beriozkin, astăzi eu trebuie să fiu înzdrăvenit (Tamarei nu-i plăcea vorba asta a lui). Cum e acolo, cazanul de fiert apa nu s-a spart?

— Cazanul e întreg. Dar cum să fiţi înzdrăvenit într-o singură zi, doar aveţi fierbinţeală de patruzeci de grade, ca la jumătatea de votcă, n-are cum să iasă aşa, dintr-odată.

Cîţiva soldaţi au rostogolit în adăpost un butoi bubuitor, metalic, în care cîndva fusese benzină. L-au umplut pînă la jumătate cu apă tulbure din fluviu, fumegînd de fierbinte ce era. O turnau cu un cazan şi cu o găleată mică din pînză cerată.

Gluşkov l-a ajutat pe comandant să se dezbrace şi l-a condus către butoi.

— Dar e tare fierbinte, tovarăşe locotenent-colonel, zise el, pipăind butoiul pe dinafară şi ferindu-şi repede mîna, te pomeneşti că o să vă mai şi opăriţi. L-am chemat pe tovarăşul comisar, dar e la comandantul diviziei, la o consfătuire, mai bine să-l aşteptăm pe tovarăşul comisar.

— De ce să aşteptăm?

— Dacă se întîmplă ceva cu dumneavoastră, eu mă-mpuşc. Iar de n-oi avea curaj, o să mă împuşte tovarăşul Pivovarov.

— Ia hai, ajută-mă.

— Permiteţi-mi să-l chem măcar pe şeful statului-major.

— Hai, zise Beriozkin, şi cu toate că acest scurt, răguşit „hai“ l-a rostit un om care cu greu se ţinea pe picioare, Gluşkov a încetat îndată orice comentariu.

Cufundîndu-se în apă, bolnavul gemu, oftă, se zvîrcoli, iar Gluşkov, uitîndu-se la el, începu să geamă şi să se agite în jurul butoiului.

„Ca la maternitate“, gîndi el fără nici o noimă.

Pentru o vreme, Beriozkin şi-a pierdut cunoştinţa şi totul s-a învăluit într-o negură – şi neliniştea războiului, şi fierbinţeala bolii. Deodată, inima îi încremeni, se opri, iar apa straşnic încălzită încetă să-l mai ardă insuportabil. Apoi îşi veni în fire şi-i spuse lui Gluşkov:

— Trebuie să ştergi podeaua.

Dar acesta nici nu văzuse cum a trecut apa peste marginile butoiului. Chipul purpuriu al comandantului începu să se albească, gura i se întredeschise, iar pe craniul ras apărură picături mari de sudoare, care lui Gluşkov i se păreau vineţii. Beriozkin era gata-gata să-şi piardă din nou cunoştinţa, dar cînd soldatul încercă să-l scoată din apă, spuse răspicat:

— Nu-i momentul, şi începu să tuşească. Iar după ce accesul de tuse trecu, fără a mai aştepta să i se potolească răsuflarea, adăugă: Ia mai toarnă un pic de apă fiartă.

Într-un tîrziu, ieşi din apă, iar Gluşkov, uitîndu-se la el, se descurajă de tot. Îl ajută să se şteargă şi să se culce în pat, îl acoperi cu pătura şi cu nişte mantale, apoi începu să grămădească peste el toate boarfele din adăpost – foi de cort, pufoaice, pantaloni vătuiţi.

Cînd s-a întors Pivovarov, în adăpost se făcuse ordine, numai că în aer domnea un iz jilav, ca de baie. Beriozkin era liniştit, dormea. Comisarul stătu o vreme aplecat asupra lui.

„Dar arată de minune, gîndi el. Unul ca el de bună seamă că n-a scris declaraţii.“

Toată ziua îl neliniştise o neaşteptată aducere-aminte despre felul cum, în urmă cu cinci ani, îl demascase pe Şmeliov, colegul său de la nişte cursuri de doi ani – astăzi, cînd domnea această rea, apăsătoare şi chinuitoare acalmie, îi treceau prin cap tot felul de nimicuri, aşa încît i-a venit în minte şi Şmeliov, care atunci se uita pieziş, cu o expresie jalnică şi amară, în timp ce asculta cum se citeşte la adunare declaraţia colegului şi prietenului său Pivovarov.

În jurul orei douăsprezece din noapte, Ciuikov a telefonat direct, evitîndu-l pe comandantul diviziei, la regimentul amplasat în cartierul Uzinei de Tractoare. Situaţia acestui regiment îl neliniştea în mod deosebit, întrucît cercetaşii îi raportaseră că în raionul acesta are loc o afluire deosebit de susţinută a tancurilor şi infanteriei germane.

— Ei, cum e acolo, la voi? a întrebat el cu glas iritat. Cine comandă pînă la urmă regimentul? Mi-a spus Batiuk

despre comandantul regimentului că are nu ştiu ce aprindere de plămîni şi că vrea să fie trecut pe malul stîng.

I-a răspuns un glas dogit:

— Eu comand regimentul, locotenent-colonelul Beriozkin. A fost ceva, am răcit, dar acum sînt din nou în regulă.

— Te aud, te aud, zise Ciuikov, parcă cu o bucurie răutăcioasă. Ai răguşit zdravăn. Ei, las' că o să-ţi dea el, neamţul, să bei lapte fierbinte. Fii atent, că ţi l-a şi pregătit, o să ţi-l toarne cît de curînd.

— Am înţeles, tovarăşe unu, spuse Beriozkin.

— Aha, ai înţeles, rosti în continuare Ciuikov cu ameninţare în glas, apăi ia aminte că dacă ţi se năzare cumva să te retragi, am să-ţi servesc eu un şodou cu nimic mai prejos decît laptele nemţesc.

23

Poleakov s-a înţeles cu Klimov să meargă peste noapte la regiment; bătrînul ar fi vrut să afle de soarta lui Şapoşnikov. Îi spusese şi lui Grekov despre dorinţa lui şi acesta se bucurase.

— Du-te, ia-o din loc, taică, abia ai să te odihneşti niţel acolo, în spate, apoi ai să ne spui cum o duc ei pe-acolo.

— El şi Katia, adică? întrebă Poleakov, închipuindu-şi de ce Grekov i-a dat încuviinţarea.

— Păi ei nici nu mai sînt la regiment, spuse Klimov. Am auzit că i-a detaşat comandantul pe amîndoi în Zavoljie. Probabil că s-au şi înregistrat la starea civilă din Ahtuba.

Dar Poleakov, bătrîn afurisit, îl întrebă pe Grekov:

— Atunci poate contramandaţi ori îmi faceţi vreo scrisoare?

Grekov îi aruncă o privire scurtă, dar spuse domol:

— Bine, du-te. Ne-am înţeles.

„E de-nţeles“, gîndi Poleakov. După ora patru dimineaţa, au pornit tîrîş prin tunel. Bătrînul se lovea din cînd în cînd cu capul de armături şi îl înjura cu vorbe grele pe Serioja Şapoşnikov; îl supăra şi îl tulbura faptul că-i era dor de flăcău.

Acum tunelul se lărgi şi cei doi se aşezară să-şi tragă răsuflarea. Klimov îl întrebă rîzînd:

— Cum se face că n-ai nici un pacheţel, un cadou?

— Mai dă-l încolo de mucos, zise Poleakov. O cărămidă ar fi trebuit să iau cu mine, ca să-l pocnesc cu ea.

— E clar, i-o întoarse Klimov. Numai de asta te duci, şi eşti în stare să treci înot pînă-n Zavoljie, ori poate vrei, bătrîne, s-o vezi pe Katia, oi fi nebun de gelozie?

— Hai, mergi înainte, zise Poleakov.

Curînd au ieşit la suprafaţă şi au pornit prin ţara nimănui. În jur domnea liniştea.

„Te pomeneşti că s-a terminat războiul“, gîndi Poleakov şi îşi închipui cu o uimitoare limpezime odaia lui; pe masă o farfurie cu ciorbă, iar soţia curăţă peştele prins de el. Chiar că l-au năpădit căldurile.

În aceeaşi noapte generalul Paulus a dat ordinul pentru ofensiva din zona Uzinei de Tractoare a Stalingradului.

Două divizii de infanterie urmau să pătrundă prin porţile forţate de aviaţie, artilerie şi tancuri. Încă de la miezul nopţii, luminiţele ţigărilor licăreau în palmele făcute căuş ale soldaţilor.

Cu o oră şi jumătate înainte de ivirea zorilor, pe deasupra secţiilor uzinei au început a hurui motoarele Junkers-urilor. În bombardamentul odată început nu existau descreşteri sau pauze: chiar dacă în această tunătoare masă compactă se ivea pentru o clipită vreo fisură, ea era pe dată umplută cu şuierul bombelor care se grăbeau din toate puterile lor grele, de fier, spre pămînt. Acest bubuit neîntrerupt, dens părea a fi în stare, precum fonta, să-i sfărîme omului ţeasta, să-i frîngă coloana vertebrală.

Începuse să se lumineze, însă pe deasupra zonei uzinei continua să stăruie, ca şi mai înainte, noaptea.

Se părea că pămîntul însuşi făcea să irumpă fulgere, tunete, fum şi pulbere neagră.

Un atac deosebit de puternic se executa asupra regimentului comandat de Beriozkin şi asupra casei 6 bis.

În întreg dispozitivul regimentului, oamenii asurziţi săreau de la locurile lor, năuciţi, înţelegînd că neamţul a născocit o nouă blestemăţie aducătoare de moarte, de o nemaivăzută putere.

Surprinşi de bombardament, Klimov şi bătrînul s-au repezit înapoi, spre ţara nimănui, unde se aflau mai multe gropi scurmate încă din septembrie de nişte bombe de o tonă. Tot spre această zonă alergau soldaţii batalionului comandat de Podeiufarov, care izbutiseră să sară din tranşeele surpate.

Distanţa dintre tranşeele germane şi cele ruseşti era atît de mică, încît o parte a bombardamentului s-a brodit peste prima linie a nemţilor, schilodindu-i pe soldaţii primei divizii care avansase în vederea ofensivei.

Lui Poleakov i se părea că peste Volga învolburată suflă, cu toată puterea, vîntul şuierător din stepele Astrahanului. În cîteva rînduri, a fost trîntit la pămînt, cădea, uitînd pe ce lume se află, dacă e tînăr sau bătrîn, unde-i susul şi unde-i josul. Dar Klimov îl trăgea, îl trăgea mereu – haide, hai – şi pînă la urmă s-au prăvălit într-o groapă adîncă, s-au rostogolit pînă la fundul ei, umed, noroios. Acolo, bezna era întreită, împletită din bezna nopţii, din bezna fumegoasă şi colbuită, din bezna unui beci adînc.

Zăceau alături. În capul cel bătrîn, ca şi în cel tînăr, fiinţa un licăr dorit, duios – setea de viaţă. Acest licăr, această înduioşătoare speranţă erau la fel ca acelea ce pîlpîie în toate capetele, în toate inimile, nu numai omeneşti, ci şi în cele mai simple inimi de fiare şi păsări.

Poleakov înjura încet de mamă, socotind că toată năpasta se trage de la Serioja Şapoşnikov, şi bombănea: „Mi-a făcut-o Serioja". Dar în sinea lui i se părea că spune o rugăciune.

Această explozie continuă nu putea să dureze mult, atît de mare era supraîncordarea pe care o conţinea. Dar timpul trecea, iar tunetul acela urlător nu slăbea deloc, şi negura neagră, de fum, fără să se lumineze, ci dimpotrivă, revărsîndu-se mereu, lega tot mai trainic pămîntul şi cerul.

Klimov găsi pe pipăite mîna muncită a bătrînului rezervist şi o strînse, iar mişcarea ei blîndă, de răspuns, îl consolă pe ostaş în mormîntul acela încă neastupat. O explozie din apropiere zvîrli în groapă bulgări de pămînt şi frînturi de piatră; cîteva bucăţi de cărămidă îl izbiră în spinare pe bătrîn. Pe amîndoi îi cuprinse deznădejdea cînd pămîntul începu să se prăvale în straturi pe pereţii gropii. Uite-o, groapa în care omul a fost nevoit să se vîre, fără să mai vadă lumina; acum neamţul o va astupa din cer, netezindu-i marginile.

De obicei, mergînd în cercetare, lui Klimov nu-i plăcea să ia însoţitori, se grăbea să dispară cît mai repede în întuneric, la fel cum înotătorul experimentat, cu sînge-rece, se grăbeşte să evite malul stîncos, afundîndu-se în adîncimea sumbră a mării deschise. Aici însă, în groapă, era bucuros de prezenţa lui Poleakov, care era culcat alături.

Timpul îşi pierduse curgerea lină, devenise bezmetic, se avînta înainte, ca suflul unei explozii, sau încremenea brusc, parcă strîns în zăbale.

Dar iată că oamenii din groapă ridicară capetele, deasupra lor stăruia o tulbure semiobscuritate, fumul şi pulberea erau alungate de vînt… Pămîntul se molcomise, masa compactă a sunetelor se risipise în explozii izolate.

Sufletul era năpădit de o deprimantă secătuire, ai fi zis că toate forţele vitale sînt stoarse din el, acolo rămînînd numai şi numai urîtul.

Klimov se săltă în mîini; lîngă el zăcea, acoperit de praf, trecut prin ciur, morfolit de la bonetă pînă la cizme, un neamţ. Nu se temea de nemţi, era în permanenţă încrezător în forţa lui, în uimitoarea-i dibăcie de a apăsa pe trăgaci, de a arunca o grenadă, de a lovi cu patul armei sau cu pumnalul o fracţiune de secundă mai devreme decît ar face inamicul acelaşi lucru.

Dar de astă dată era descumpănit, l-a uimit faptul că el, asurzit şi orbit, se consolase simţind un neamţ alături, că a confundat mîna neamţului cu mîna lui Poleakov. Se priveau unul pe altul. Pe amîndoi îi strivise una şi aceeaşi forţă, amîndoi erau neputincioşi să lupte cu această forţă şi se părea că ea nu-l privilegia pe nici unul dintre ei, ci dimpotrivă, îi ameninţa, în egală măsură, pe amîndoi.

Acum, aceşti supravieţuitori ai războiului tăceau. Automatismul perfecţionat şi infailibil – acela de a ucide –, pe care amîndoi îl posedau, de astă dată n-a acţionat.

Iar Poleakov şedea mai la o parte şi se uita şi el la neamţul cu obrajii neraşi. Şi cu toate că bătrînului nu-i plăcea să tacă îndelung, de data asta tăcea.

Viaţa era înspăimîntătoare, iar în adîncul ochilor le licări o abătută intuiţie că şi după război forţa care-i alungase în groapa aceasta, care-i vîrîse cu mutrele în pămînt îi va apăsa nu numai pe cei învinşi.

Ca şi cînd s-ar fi înţeles, începură să se caţăre afară din groapă, expunîndu-şi spinările şi capetele unui foc de armă uşor de slobozit, dar avînd neclintita convingere că nu li se va întîmpla nimic.

Poleakov a alunecat, dar neamţul, care se căţăra alături, nu l-a ajutat, iar bătrînul s-a rostogolit la vale, suduind şi blestemînd lumina albă a zilei, spre care totuşi a reînceput să se aburce cu îndîrjire. Klimov şi neamţul au ieşit la suprafaţă şi amîndoi s-au uitat, unul spre răsărit, celălalt spre apus: nu-i vede oare vreun şef că ies din aceeaşi groapă, că nu se ucid unul pe celălalt? Fără să privească în urmă, fără nici un „*adieu*“, a pornit fiecare spre tranşeele proprii, păşind peste movilele şi adînciturile pămîntului răscolit şi încă fumegînd.

— Ia te uită, casa noastră nu mai e, au făcut-o una cu pămîntul, îi spuse Klimov lui Poleakov, care tocmai se grăbea să-l ajungă. Să vă fi ucis oare pe toţi, fraţii mei?

Dar chiar în clipa aceea au început să bubuie apăsat tunurile, iar văzduhul să urle, să hăuie. Trupele germane

treceau la marea ofensivă. Era cea mai grea zi a Stalingradului.

— Mi-a făcut-o Serioja, blestematul, mormăia Poleakov. Încă nu înţelegea ce se petrecuse, anume că în casa 6 bis n-a rămas nimeni în viaţă, iar sughiţurile de plîns şi exclamaţiile lui Klimov îl enervau.

24

În timpul atacului aerian, o bombă a lovit camera conductei subterane pentru gaze, unde se afla un punct de comandă batalionar, acoperindu-i cu moloz pe Beriozkin, pe Dîrkin, comandantul batalionului, şi pe telefonistul acestuia, aflaţi acolo în acel moment. Pomenindu-se brusc într-o beznă desăvîrşită, asurzit şi înăbuşindu-se din pricina pulberii de ciment, Beriozkin crezu mai întîi că nu mai este în viaţă, însă Dîrkin, într-o clipă de linişte, strănută şi întrebă:

— Sînteţi viu, tovarăşe locotenent-colonel?

Iar Beriozkin îi răspunse:

— Viu.

Auzind glasul comandantului de regiment, Dîrkin se învioră şi buna dispoziţie, care nu-l părăsise odată cu trecerea anilor, îi reveni pe dată.

— Ei, dacă sînteţi în viaţă, atunci e-n regulă, zise el înecîndu-se cu praf, tuşind şi scuipînd, deşi, de fapt, lucrurile nu erau chiar în deplină regulă. El şi telefonistul fuseseră acoperiţi cu bucăţi de cărămidă şi nu era limpede dacă oasele le-au rămas întregi, căci nu se puteau pipăi. O traversă de fier le atîrna deasupra capetelor, împiedicîndu-i să-şi dezdoaie spinările, dar se părea că tocmai această traversă îi salvase. Dîrkin aprinse lanterna şi, pe bună dreptate, se înspăimîntă. Prin negura de pulbere se zăreau atîrnînd pietroaie, fier îndoit, beton umflat, mînjit cu ulei lubrifiant, cabluri strivite. Ai fi zis că e suficientă doar încă o zguduitură de bombă de la suprafaţă pentru ca să se termine cu văgăuna aceea strîmtă, să se termine cu oamenii din ea – pentru ca fierul şi piatra să se facă totuna.

O vreme au amuţit, chircindu-se; o forţă dezlănţuită izbea în zidurile secţiilor uzinei.

„Aceste secţii – gîndi Beriozkin – au acţionat în folosul apărării chiar şi cu trupurile lor moarte, căci nu-i deloc uşor să spargi betonul, fierul, să distrugi armătura.“

Apoi s-au apucat să ciocănească, să pipăie peste tot şi au înţeles curînd că nu era chip să iasă de acolo prin forţe proprii. Telefonul era întreg, dar amuţise – cablul fusese zdrobit.

Aproape că nu puteau să vorbească unul cu celălalt – tunetul exploziilor le acoperea glasurile, iar din pricina prafului îi îneca tusea.

Beriozkin, care înainte cu douăzeci şi patru de ore zăcuse doborît de fierbinţeală, acum nu simţea pic de slăbiciune. De obicei, forţa lui îi supunea în luptă şi pe comandanţi, şi pe soldaţi, dar esenţa ei nu era militărească şi combativă – era o forţă simplă, a bunului-simţ omenesc. Doar puţini oameni erau în stare s-o menţină şi s-o manifeste în infernul unei bătălii şi tocmai ei, deţinătorii acestei forţe omeneşti civile, domestice şi de bun-simţ, erau adevăraţii stăpîni ai războiului.

Dar iată că bombardamentul s-a potolit şi cei trei oameni îngropaţi au auzit un vuiet de fiare scrîşnite. Beriozkin se şterse la nas, tuşi o vreme şi zise:

— Haita lupilor a terminat de urlat, şi acum au pornit tancurile spre uzină. Apoi adăugă: Iar noi şedem aici, în calea lor.

Şi întrucît se părea că nimic mai rău nu se poate născoci, comandantul de batalion Dîrkin începu deodată, tuşind mereu, să cînte răsunător, cu un glas imposibil de redat, un cunoscut cîntec dintr-un film:

— *Straşnic, fraţilor, straşnic e să trăieşti.*
Cu-al nost-ataman n-ai s-ajungi niciodată să tînjeşti…

Telefonistul a crezut că Dîrkin şi-a pierdut minţile, dar, cu toate astea, scuipînd şi tuşind, se porni şi el:

Nevasta mă va plînge, apoi cu-altul s-o duce,
Cu-altul s-o duce, uitării

Iar undeva la suprafaţă, într-o arcadă răsunătoare a secţiei pline de fum, de praf şi de urletul tancurilor, Gluşkov, zdrelindu-şi pielea din palmele însîngerate şi de pe degete, azvîrlind în lături pietre, bucăţi de beton, încovoia vergelele armăturilor ca să-şi facă loc. Lucra cu o furie nebună şi numai nebunia îl ajuta să urnească grinzile grele, să facă o treabă ce-ar fi fost pe puterile a zece oameni.

Într-un tîrziu, Beriozkin zări din nou lumina murdară, fumegoasă a zilei, amestecată cu tunetul exploziilor, cu urletul tancurilor nemţeşti, cu lovituri de tun şi rafale de mitralieră. Dar era, totuşi, o lumină limpede, domoală şi, privind-o, mai întîi de toate gîndi: „Vezi, Tamara, că te nelinişteşti degeaba, doar ţi-am spus că nu-i nimic deosebit". Braţele tari, vînjoase ale lui Gluşkov îl îmbrăţişară.

Dîrkin strigă cu glasul înecat de plîns:

— Permiteţi să raportez, tovarăşe comandant de regiment: comand un batalion mort.

Arătă cu mîna împrejur.

— Vania nu mai este, nu mai e Vania al nostru, şi arătă spre cadavrul comisarului lor, care zăcea pe-o coastă într-o baltă neagră, părînd de catifea, de sînge amestecat cu ulei lubrifiant.

La punctul de comandă al regimentului, totul se dovedi a fi în relativă ordine – doar masa şi patul erau presărate cu pămînt.

Văzîndu-l pe Beriozkin, de fericire, Pivovarov scăpă o înjurătură şi se avîntă spre el.

Comandantul începu să-l întrebe:

— Există legătură cu batalioanele? Ce e cu casa izolată? Ce face Podeiufarov? Că eu şi cu Dîrkin am picat ca nişte vrăbii într-o cursă de şoareci, nici tu legătură, nici tu lumină. Cine mai e în viaţă, cine a murit, unde ne aflăm noi, unde-i neamţul, nu ştiu nimic – spune-mi situaţia! Că în vreme ce voi vă luptaţi, noi acolo ne-am ţinut de cîntece.

Pivovarov începu să-i povestească de pierderi, că oamenii din casa 6 bis s-au curăţat toţi, au murit împreună cu zurbagiul de Grekov, numai doi au scăpat – un cercetaş şi un bătrîn rezervist.

Dar regimentul a rezistat la presiunea nemţilor, cei rămaşi în viaţă trăiau.

În acel moment ţîrîi telefonul şi cei din statul-major, uitîndu-se la transmisionist, înţeleseră după expresia lui că sună cel mai mare şef stalingrădean.

Soldatul îi întinse lui Beriozkin receptorul: se auzea bine şi oamenii amuţiţi din adăpost recunoscură glasul încordat, gros al lui Ciuikov:

— Beriozkin? Comandantul diviziei e rănit, locţiitorul şi şeful statului-major sînt ucişi, ordon să preiei dumneata comanda diviziei. Iar după o pauză, adăugă rar şi răspicat: Ai comandat regimentul în condiţii nemaivăzute, infernale, ai făcut faţă năvalei. Îţi mulţumesc, te îmbrăţişez, dragul meu. Îţi urez succes.

Începu războiul în secţiile Uzinei de Tractoare. Cei rămaşi în viaţă trăiau.

Casa 6 bis era mută. Nici măcar o împuşcătură nu se auzea dintre ruine. Pe cît se vedea, forţa principală a loviturii aeriene se năpustise asupra acestei case, rămăşiţele pereţilor se prăbuşiseră, movila de cărămidă fusese nivelată. Acum tancurile nemţeşti, adăpostindu-se pe lîngă resturile casei moarte, trăgeau asupra batalionului comandat de Podeiufarov.

Ruinele casei, pînă nu demult înspăimîntătoare pentru nemţi, necruţătoare faţă de ei, le deveniseră un adăpost deloc primejdios.

Din depărtare, grămezile roşii de cărămidă păreau uriaşe mormane de carne crudă, fumegîndă, soldaţi nemţi în mantale verzui-cenuşii alergau de colo-colo, zumzăind repede şi agitaţi printre movilele de cărămidă ale casei distruse, ucise.

— Tu ai să comanzi de-acum regimentul, i se adresă Beriozkin lui Pivovarov şi adăugă: În tot războiul ăsta, şefii au fost nemulţumiţi de mine, iar acum, că am şezut fără nici o treabă sub pămînt şi am fredonat cîntece, să vezi drăcie, am primit mulţumiri din partea lui Ciuikov, iar pe deasupra, parcă-n glumă, mi-a încredinţat comanda diviziei. Tu însă bagă de seamă, că n-am să te cruţ.

Dar neamţul insista, nu era de glumit.

25

Strum împreună cu soţia şi fiica au sosit la Moscova pe o vreme rece, cu multă zăpadă. Aleksandra Vladimirovna n-a vrut să întrerupă munca la uzină şi a rămas în Kazan, cu toate că ginerele se oferise s-o încadreze la Institutul Karpov.

Erau ciudate aceste zile. În suflete, concomitent cu bucuria, sălăşluia neliniştea. Părea că nemţii continuă să fie primejdioşi, puternici, că pregătesc noi lovituri necruţătoare.

S-ar fi putut spune că soarta războiului încă nu se hotărîse, dar dorinţa oamenilor de a reveni la Moscova era firească şi raţională, iar reevacuarea în capitală a unor instituţii, începută de guvern, părea întemeiată.

Oamenii simţeau deja semnul tainic al unei primăveri a războiului, dar, cu toate acestea, capitala arăta lipsită de orice veselie, chiar posacă în această a doua iarnă de război.

Zăpada murdară zăcea în grămezi de-a lungul trotuarelor. Pe străzile de la periferie, intrările caselor comunicau prin poteci, ca la ţară, cu staţiile de tramvai şi cu magazinele alimentare. Din multe ferestre fumegau burlanele de tablă ale sobelor improvizate, iar pereţii caselor se acoperiseră cu o crustă galbenă, ca de funingine.

Oamenii Moscovei, încotoşmănaţi în cojoace scurte şi broboade, păreau nişte locuitori de provincie, săteni.

În drumul de la gară spre casă, Viktor Pavlovici, şezînd pe bagaje pe platforma unui camion, iscodea chipul bosumflat al Nadiei, care stătea alături.

— Ce e, *mademoiselle*, întrebă el, ţi-ai închipuit cumva o asemenea Moscovă în visurile tale de la Kazan?

Nadia, iritată că tatăl ei i-a înţeles starea de spirit, nu răspunse.

Dar Viktor Pavlovici începu să-i explice:

— Vezi tu, omul nu înţelege că oraşele create de el nu constituie o parte firească a naturii. Omul trebuie să lase din mînă puşca, lopata, mătura, pentru a-şi apăra de la pieire cultura împotriva lupilor, viscolelor, buruienilor. E de ajuns să stea gură-cască, să se ţină de altele pentru un an, doi, şi totul s-a dus pe apa sîmbetei – năvălesc lupii din păduri, se răspîndesc ciulinii, oraşele sînt nămeţite de zăpadă, acoperite de praf. Cîte mari capitale nu s-au prăpădit pîn-acum din pricina prafului, a zăpezii, a buruienişului?

Ar fi dorit ca şi Liudmila, care şedea în cabină, lîngă şoferul ciubucar, să-i asculte raţionamentele, aşa că se aplecă peste bordul camionului şi întrebă prin geamul pe jumătate coborît:

— Stai bine acolo, Liuda?

Nadia însă îi răspunse:

— Ce amestec are aici pieirea culturii? Pur şi simplu, îngrijitorii nu curăţă zăpada.

— Eşti o prostuţă, replică la rîndu-i Strum. Ia uită-te la banchizele astea.

Deodată, camionul se zdruncină tare şi toate boccelele şi geamantanele săltară, iar odată cu ele săltară şi cei doi, care, schimbînd priviri semnificative, izbucniră în rîs.

Ciudat, ciudat. Putea el să-şi imagineze că într-un an de război, de amărăciune, aflîndu-se departe de căminul său, la Kazan, în perioada evacuării, o să izbutească să-şi înfăptuiască cea mai de seamă lucrare?

I se păruse că, apropiindu-se de Moscova, ei vor fi stăpîniţi doar de o emoţie solemnă, i se păruse că durerea pierderii mamei sale, a lui Tolea, a Marusiei, gîndurile la jertfele suportate aproape de fiecare familie se vor îmbina cu bucuria reîntoarcerii, umplîndu-le sufletul.

Dar totul s-a întîmplat altfel de cum îşi închipuise. În tren, Strum s-a enervat din pricina unor fleacuri. Îl supăra faptul că Liudmila Nikolaevna doarme mult, în loc să se uite pe fereastră ca să vadă pămîntul pe care îl apărase fiul ei. În timpul somnului, ea sforăia zgomotos, încît un militar rănit care a trecut prin vagon, auzindu-i sforăitul, s-a minunat:

— Oho, ăsta zic şi eu sforăit. Ca al unui ostaş de elită.

Şi Nadia îl enerva: ba lăsa resturi de mîncare pe care mama ei era nevoită să le adune, ba alegea din sacoşă, cu un egoism de om sălbatic, tocmai turtele cele mai rumene. În tren, fata adoptase faţă de tatăl ei un anume ton prostesc, ironic. Ba chiar a auzit-o spunînd, în compartimentul vecin: „Tăticul meu e mare amator de muzică şi chiar zdrăngăne el însuşi la pian“.

Vecinii de vagon conversau pe tema canalizării Moscovei, a încălzirii centrale, despre unii oameni uşuratici care nu-şi plăteau chiria conform tarifelor din capitală şi pierdeau dreptul la spaţiul locativ, despre ce anume alimente e mai rentabil să transporţi la Moscova. Pe Strum îl supărau asemenea conversaţii pe probleme ale vieţii de toate zilele, dar pînă la urmă şi el vorbea despre administratorul blocului, despre o conductă de apă, iar noaptea, cînd nu era chip să doarmă, se gîndea cum să se înscrie la un anume magazin special din Moscova sau dacă telefonul îi fusese cumva deconectat.

Însoţitoarea vagonului, o femeie cicălitoare, în timp ce mătura prin compartimente, a scos de sub bancă un os de pasăre pe care Strum îl aruncase şi a zis:

— Ei poftim, curat ca la porci. Şi se mai pretind că sînt culţi.

În gara Murom, plimbîndu-se pe peron, Strum şi Nadia au trecut pe lîngă cîţiva tineri înţoliţi în paltoane strînse în talie, cu gulere de astrahan. Unul dintre ei a zis:

— Ia te uită, Avraam se întoarce din evacuare.

Un al doilea a explicat:

— Avraam se grăbeşte să primească medalia pentru apărarea Moscovei.

Iar în staţia Kanaş, trenul s-a oprit în dreptul unei garnituri de vagoane pline cu deţinuţi. De-a lungul acelor vagoane de marfă păşeau santinele, iar la ferestrele mici, zăbrelite se înghesuiau chipurile palide ale unor prizonieri care strigau: „Ceva de fumat“, „Oleacă de tutun“. Santinelele înjurau, alungîndu-i de la ferestre.

Cînd s-a înserat, a trecut în vagonul vecin, unde călătorea familia Sokolov. Maria Ivanovna, cu o băsmăluţă înflorată pe cap, potrivea aşternuturile: lui Piotr Lavrentievici – pe locul de jos, iar pentru ea – pe cel de sus. Era atît de preocupată ca soţului ei să-i fie bine, încît răspundea aiurea la întrebările lui Strum şi nici măcar n-a întrebat cum se simte Liudmila Nikolaevna.

Sokolov căsca, se plîngea că l-a toropit zăpuşeala din vagon. Fără să discearnă vreun motiv anume, Strum se simţi deosebit de jignit că Sokolov e distrat şi nu se bucură de venirea lui.

— Văd pentru prima oară în viaţa mea, spuse el, un bărbat care o pune pe soţia lui să se caţăre pe cuşeta de sus, iar el rămîne să doarmă pe cea de jos.

A rostit aceste cuvinte pe un ton iritat, mirîndu-se el însuşi cum de l-a putut supăra într-atît treaba asta.

— Noi întotdeauna facem aşa, zise Maria Ivanovna. Lui Piotr Lavrentievici îi e prea cald sus, pe cînd mie mi-e egal.

Şi îşi sărută soţul pe tîmplă.

— Ei, am plecat, zise Strum, şi din nou se supără, de astă dată pentru că Sokolovii nu încercaseră să-l reţină.

În timpul nopţii era foarte cald în vagon. Îi veniră în minte Kazanul, Karimov, Aleksandra Vladimirovna, conversaţiile cu Madiarov, birouaşul lui strîmt de la universitate… Ce priviri simpatice, neliniştite avea Maria Ivanovna cînd el, venind seara în vizită la Sokolovi, emitea cugetări politice. Nu erau distrate şi înstrăinate, ca astăzi în vagon.

„Dracu’ ştie ce mai e şi asta, gîndi. Să doarmă el jos, unde e mai comod şi mai răcoare – curat patriarhat“.

Apoi, supărîndu-se pe Maria Ivanovna, pe care o considera cea mai cumsecade dintre femeile pe care le cunoştea, blîndă şi bună, îşi spuse: „O iepuroaică cu nasul roşu. Dificil om mai e şi Piotr Lavrentievici, maleabil, reţinut, dar, în acelaşi timp, îşi manifestă fără reţinere înfumurarea, e ascuns şi ranchiunos. Da, are de tras, sărăcuţa“.

Nu putea cu nici un chip să adoarmă, aşa că încerca să se gîndească la întîlnirile care-l aşteptau, cu prietenii, cu Cepîjin, căci de acum mulţi ştiau de lucrarea lui. Ce l-o fi aşteptînd, doar se va prezenta acolo cu o victorie, ce-or să-i spună Gurevici, Cepîjin?

Se gîndi că Markov, care elaborase în toate amănuntele noua instalaţie experimentală, avea să vină la Moscova abia peste o săptămînă, iar fără el nu va fi cu putinţă începerea lucrului. Ce rău e că şi Sokolov, şi eu sîntem neghiobi, nişte teoreticieni cu mîini nătînge, oarbe…

Da, era un învingător, un învingător.

Dar toate gîndurile acestea i se depănau alene, se destrămau.

Continua să-i aibă în faţa ochilor pe oamenii aceia care strigau: „Oleacă de tutun“, „Ceva ţigări“, apoi pe vlăjganii care-l porecleau Avraam. Postoiev rostise cîndva o frază stranie în prezenţa lui, adresîndu-se lui Sokolov; acesta tocmai povestea despre lucrarea unui tînăr fizician, Landesman, iar Postoiev spusese: „Ce să vorbim despre acest Landesman, uite, Viktor Pavlovici a uimit lumea cu o descoperire de prim rang“, apoi, îmbrăţişîndu-l pe Sokolov, adăugase: „Oricum ar fi, principalul lucru e, totuşi, că eu şi dumneata sîntem ruşi…“.

Dar telefonul o fi oare conectat, gaze or fi? E posibil oare ca şi acum mai bine de o sută de ani, întorcîndu-se la Moscova după alungarea lui Napoleon, oamenii să se fi gîndit tot la asemenea fleacuri?…

Camionul se opri lîngă casă şi cei trei Strum revăzură cele patru ferestre ale apartamentului lor, cu crucile de hîrtie lipite din vara trecută pe geamuri, intrarea principală, teii de pe marginea trotuarului, zăriră firma „Lapte“, tăbliţa de pe uşa administraţiei blocului.

— Liftul sigur nu merge, vorbi Liudmila Nikolaevna şi, adresîndu-se şoferului, îl întrebă: Tovarăşe, puteţi să ne ajutaţi să urcăm lucrurile pînă la etajul doi?

Şoferul răspunse:

— Cum să nu, se poate. Dar îmi plătiţi pentru asta o pîine.

Au descărcat maşina, Nadia a rămas să păzească bagajele, iar Strum şi soţia lui au pornit să urce spre apartament. Înaintau încet, minunîndu-se că totul este atît de neschimbat – uşa de la etajul întîi, îmbrăcată în muşama neagră, cutiile poştale cunoscute. Ce ciudat e că străzi, case, lucruri aproape uitate nu dispar, ci iată-le din nou, şi omul ajunge iarăşi printre ele.

Cîndva, Tolea, fără să aştepte liftul, o lua la goană pînă la etajul doi şi îi striga lui Strum: „Aha, eu sînt deja acasă!“.

— Să ne odihnim puţin pe palier, că respiri greu, zise Viktor Pavlovici.

— Dumnezeule, spuse Liudmila Nikolaevna. Ce mizerie e pe scările astea! Chiar mîine am să mă duc la administratorul blocului şi-am să-l fac pe Vasili Ivanovici să organizeze curăţenia.

Iată-i acum, stînd din nou în faţa uşii casei lor: soţ şi soţie.

— Poate vrei să deschizi tu uşa?

— Nu, nu, de ce? Deschide tu, doar tu eşti stăpînul.

Intrară în locuinţă, trecură prin încăperi fără să-şi scoată paltoanele, ea pipăi caloriferul, ridică receptorul telefonului, suflă în el şi spuse:

— Ia te uită, telefonul funcţionează!

Apoi trecu în bucătărie şi constată:

— Uite că şi apa curge, înseamnă că putem folosi toaleta.

Se apropie de aragaz, încercă robinetele: gazul era închis.

Dumnezeul meu, Dumnezeule, se pare că asta-i tot. Duşmanul e oprit. Uite că s-au întors în casa lor. Parcă mai ieri a fost sîmbăta aceea de 21 iunie a anului 1941. Cît de e neschimbat totul, şi totuşi cît s-au schimbat toate! Acum alţi oameni au intrat în casă, inimile lor sînt deja altele, altul le este destinul, trăiesc într-o altă epocă. Dar de ce e totul atît de neliniştitor şi atît de banal? De ce oare viaţa pierdută, de dinaintea războiului, pare atît de minunată, de fericită? De ce îi chinuie atît gîndurile la ziua de mîine – biroul de cartele, viza la miliţie, limita de consum a curentului, liftul funcţionează, liftul nu funcţionează, abonamentele la ziare?… Să auzi din nou noaptea, în patul tău, bătăile atît de cunoscute ale pendulei.

Mergea urmîndu-şi soţia pas cu pas şi deodată îşi aminti de venirea lui din vară la Moscova, de frumoasa Nina, care băuse vin împreună cu el – sticla goală se mai afla şi acum în bucătărie, lîngă chiuvetă.

Îşi aminti noaptea ce a urmat după ce citise scrisoarea mamei, adusă de colonelul Novikov, apoi plecarea sa neaşteptată la Celeabinsk. Uite aici o sărutase pe Nina şi-i căzuse din păr o agrafă, pe care n-au mai putut-o găsi. Şi îl cuprinse neliniştea: n-o fi apărut cumva pe podea agrafa aceea sau, cine ştie, şi-o fi uitat Nina pe aici pe undeva rujul, pudriera.

Dar tocmai în acel moment şoferul, suflînd din greu, lăsă jos un geamantan, se uită prin încăpere şi întrebă:

— Dumneavoastră ocupaţi tot apartamentul ăsta?

— Da, răspunse Strum cu glas vinovat.

— Noi sîntem şase inşi la opt metri, spuse şoferul. Bunica doarme ziua, cînd toţi sînt la lucru, iar noaptea şade pe un scaun.

Strum se apropie de fereastră. Nadia stătea lîngă lucrurile îngrămădite aproape de camion, ţopăia, îşi sufla în mîini.

Draga de ea, neajutorata fiică a lui Strum, asta e casa ei părintească.

Şoferul aduse un sac cu alimente şi un port-pled ticsit cu rufărie de pat, se aşeză pe un scaun şi începu să-şi răsucească o ţigară.

Pe cît se vedea, omul era preocupat de problema locuinţelor şi aducea mereu vorba cu Strum despre normele sanitare şi despre şperţuri pe la direcţia raională a spaţiului locativ.

De la bucătărie se auzea zgomot de vase.

— Gospodina, zise şoferul şi-i făcu lui Strum cu ochiul.

Acesta se uită din nou pe fereastră.

— E-n regulă, e-n regulă, spuse şoferul. Curînd, nemţii o vor lua pe coajă la Stalingrad şi va năvăli tot mai multă lume din evacuare, aşa că va fi şi mai rău cu spaţiul. La noi la uzină s-a întors de curînd un muncitor, după ce a fost rănit în două rînduri. Casa i-a fost, desigur, bombardată, şi s-a mutat cu familia într-o pivniţă nelocuibilă. Nevasta, se înţelege, i-a rămas gravidă, şi mai are doi copii tuberculoşi. Au fost inundaţi acolo în pivniţă, că apa le era mai sus de genunchi. Au pus ei scînduri pe nişte taburete şi mergeau aşa, pe scîndurile alea, de la pat la masă, de la masă la plită. Ei, şi-a început omul să ceară locuinţă şi la comitetul de partid al uzinei, şi la comitetul raional, ba chiar şi lui Stalin i-a scris. Toţi îi făgăduiau, îi făgăduiau mereu. Pînă ce, într-o noapte, şi-a luat nevasta, copiii, catrafusele şi a ocupat un spaţiu la etajul patru, din rezerva sovietului raional. O cameră de opt metri patruzeci şi trei. Dar şi cu asta s-a stîrnit o întreagă tevatură. L-a chemat procurorul: în douăzeci şi patru de ore eliberezi spaţiul sau te trimitem în lagăr pe cinci ani, iar copiii îi plasăm la un orfelinat; ce credeţi c-a făcut el atunci? Avea nişte ordine primite în război. Ei bine, şi le-a înfipt în piept, dar chiar în carne vie, şi acolo pe loc, în secţia uzinei, s-a spînzurat în pauza de prînz. Numai că băieţii au observat şi ţac, i-au tăiat îndată frînghia. O Salvare l-a dus la spital. După asta, i s-a dat imediat repartiţie, el încă e în spital, însă

uite că a avut noroc omul – spaţiul e mic, ce-i drept, dar cu tot confortul. S-a brodit cu schepsis.

Chiar în momentul cînd şoferul îşi încheie povestirea, apăru Nadia.

— Şi dacă s-or fura lucrurile, cine răspunde? întrebă şoferul. Fata ridică din umeri şi începu să umble prin încăperi, suflîndu-şi în degetele îngheţate.

De cum intră ea în casă, şi începu să-l supere pe Strum.

— Măcar coboară-ţi gulerul, îi zise el, însă Nadia dădu enervată din mînă şi strigă spre bucătărie:

— Mamă, sînt leşinată de foame!

În ziua aceea, Liudmila Nikolaevna a pus atîta energie în activitatea ei, încît lui Strum i s-a părut că dacă ea ar fi insuflat tot atîta vigoare acţiunilor de pe front, nemţii s-ar fi rostogolit la o sută de kilometri de Moscova.

Un instalator a cuplat caloriferele, ţevile se dovediseră a fi în ordine, dar, ce-i drept, nu prea se încălzeau. Chemarea unui mecanic pentru gaze s-a dovedit dificilă. Liudmila Nikolaevna a ajuns să telefoneze chiar directorului reţelei de gaze, care i-a trimis un maistru din brigada de intervenţii. Ea a aprins toate ochiurile la bucătărie, a pus pe ele fiare de călcat şi, pînă la urmă, deşi gazul ardea anemic, se putea sta în casă fără palton. După prestaţiile şoferului, instalatorului şi ale gaziştilor, sacoşa cu pîine a devenit nespus de uşoară.

Pînă seara tîrziu, Liudmila Nikolaevna s-a ocupat de gospodărie. A învelit o mătură într-o cîrpă şi a şters praful de pe plafoane şi pereţi. A spălat de praf lustra, a scos la ieşirea de serviciu florile uscate, a adunat o mulţime de vechituri, hîrtii inutile, zdrenţe, iar mereu cîrtitoarea Nadia a dus în trei rînduri jos găleata de gunoi.

Apoi, Liudmila Nikolaevna a spălat cu sîrg vesela de bucătărie şi de sufragerie, lăsîndu-l pe Viktor Pavlovici să şteargă, sub îndrumarea ei, farfuriile, furculiţele şi cuţitele, dar nu şi vesela pentru ceai, pe asta n-avea încredere să i-o dea pe mînă. Pe urmă s-a apucat să spele nişte rufe în baie, a retopit untul pe aragaz, a sortat cartofii aduşi de la Kazan.

Strum a telefonat la Sokolov, dar a ridicat receptorul Maria Ivanovna, care i-a spus:

— Tocmai l-am culcat pe Piotr Lavrentievici, că era obosit după călătorie, dar dacă e ceva urgent, am să-l trezesc.

— Nu, nu, voiam doar să flecărim puţin, zise el.

— Vai, sînt atît de fericită, că tot timpul îmi vine să plîng, îi spuse femeia.

— Veniţi pe la noi. Aveţi vreun program diseară?

— Ce vorbiţi, astăzi e imposibil, spuse femeia rîzînd. Avem atîtea treburi, şi Liudmila Nikolaevna, şi eu.

Apoi ea întrebă despre limita de consum a curentului, despre conducta de apă, iar el răspunse pe un ton neaşteptat de repezit:

— Am s-o chem îndată pe Liudmila şi ea va continua conversaţia despre conductă, şi îndată adăugă, cu o nuanţă evident glumeaţă: Păcat, păcat că nu veniţi, că am fi citit poemul lui Flaubert, *Max şi Moritz*.

Dar ea nu a răspuns la această glumă, ci a zis:

— Am să sun ceva mai tîrziu. Dacă eu, doar la o singură cameră, am atîtea treburi, îmi imaginez cît are de robotit Liudmila Nikolaevna.

Strum înţelese că ea se supărase din pricina tonului răstit şi deodată i se făcu dor de Kazan. Totuşi, cît de ciudat e alcătuit omul.

A telefonat la familia Postoiev, dar telefonul lor s-a dovedit a fi decuplat.

A sunat apoi la doctorul în fizică Gurevici şi vecinii i-au spus că e plecat la o soră în Sokolniki.

A format şi numărul lui Cepîjin, dar n-a răspuns nimeni.

Deodată se auzi telefonul: un glas de băiat o ceru pe Nadia, însă aceasta tocmai făcea o cursă cu găleata de gunoi.

— Cine o caută? întrebă Strum cu severitate.

— N-are importanţă, o cunoştinţă.

— Vitea, îl chemă Liudmila Nikolaevna, destul cu trăncănitul la telefon, ajută-mă să împing dulapul ăsta.

— Dar cu cine trăncănesc, că nu-i sînt de trebuinţă nimănui din Moscova, răspunse Strum. Măcar de mi-ai fi dat ceva să mănînc, că uite, Sokolov s-a şi îndopat, iar acum doarme.

Ai fi zis că Liudmila făcuse şi mai mare harababură în casă: pretutindeni zăceau teancuri de lenjerie, iar pe podea se aflau tot felul de vase, scoase de prin dulapuri; străchini, albii, saci zăceau în drum prin camere şi pe coridor.

Strum credea că soţia sa nu va intra chiar din prima zi în camera lui Tolea, dar se înşela.

Cu privirile preocupate şi roşie în obraji, ea i se adresă:

— Vitea, Viktor, pune vaza chinezească în camera lui Tolea, pe bibliotecă. Am spălat-o.

Apoi sună din nou telefonul şi el auzi cum Nadia zicea:

— Bună ziua, ba n-am fost nicăieri. M-a trimis mama cu găleata de gunoi.

Iar Liudmila Nikolaevna îl tot zorea:

— Vitea, ajută-mă, nu căsca, doar vezi cîtă treabă mai avem.

Ce instinct formidabil sălăşluieşte în sufletul unei femei, cît de puternic şi de simplu e acest instinct!

Pînă înspre seară, dezordinea a fost învinsă, în încăperi s-a făcut mai cald şi a început să se simtă atmosfera obişnuită, de dinainte de război. Au cinat în bucătărie. Liudmila Nikolaevna copsese turtiţe nedospite şi prăjise nişte chifteluţe din păsat de mei fiert peste zi.

— Cine te-a căutat la telefon? o întrebă Strum pe Nadia.

— Ei, un puşti, răspunse ea şi izbucni în rîs. E a patra zi de cînd mă tot caută şi m-a găsit, în sfîrşit.

— Cum adică, înseamnă că erai în corespondenţă cu el? L-ai prevenit din timp de venirea noastră? o întrebă mama ei.

Nadia se încruntă enervată şi dădu dintr-un umăr.

— Măcar un cîine să mă fi căutat şi pe mine, zise tatăl ei.

Tîrziu în noapte, Viktor Pavlovici s-a trezit. Liudmila, numai în cămaşă, stătea în faţa uşii deschise a camerei lui Tolea şi vorbea:

— Vezi şi tu, Tolea dragă, că am reuşit să fac ordine peste tot, şi în camera ta, ca şi cînd n-ar fi fost război, băieţelul meu scump…

26

În una dintre sălile Academiei se adunaseră oamenii de ştiinţă sosiţi din evacuare.

Toţi aceşti oameni bătrîni şi tineri, palizi, pleşuvi, cu ochi mari şi cu ochi mici, pătrunzători, cu frunţi bombate şi înguste, adunîndu-se acum laolaltă, simţeau acea poezie aleasă care existase cîndva în viaţă – poezia prozei. Cearşafurile jilave şi paginile umede ale cărţilor ce zăcuseră vreme îndelungată în încăperi neîncălzite, lecţiile ţinute în paltoane cu gulerele ridicate, formularele completate cu degetele roşii, îngheţate, vinegreta à la Moscova, încropită din cartofi băloşi şi frunze de varză sfîşiate, înghesuiala după tichetele de masă, gîndurile anoste la listele pentru raţiile de peşte sărat şi un supliment de ulei – toate acestea dispăruseră parcă deodată. Cei ce se cunoşteau se salutau cu însufleţire.

— Dmitri Petrovici! Dmitri Petrovici! repetă Strum dînd cu ochii de chipul atît de drag lui.

Cepîjin îl îmbrăţişă.

— Vă scriu băieţii de pe front?

— Sînt sănătoşi, scriu, scriu.

Şi după felul cum bărbatul s-a încruntat, în loc să zîmbească, Strum a înţeles că el ştie deja de moartea lui Tolea.

— Viktor Pavlovici, zise Cepîjin, transmiteţi-i soţiei dumneavoastră deosebita mea consideraţie, profunda mea consideraţie. A mea şi a Nadejdei Fiodorovna.

Şi-n aceeaşi clipă adăugă:

— Am citit lucrarea dumneavoastră, interesant, foarte importantă, chiar mai importantă decît pare. Înţelegeţi, mai importantă decît ne putem închipui noi acum.

Şi îl sărută pe frunte.

— Ei, nu chiar aşa, nu chiar aşa, zise Strum tulburat şi se simţi fericit. În timp ce venea la adunare, îl preocupaseră gînduri din acestea mărunte: cine i-o fi citit lucrarea, ce-o să spună despre ea? Sau te pomeneşti că nici măcar n-a citit-o nimeni?

Şi deodată, după cuvintele lui Cepîjin, a avut certitudinea că aici numai despre el, numai despre lucrarea lui va fi vorba.

Şişakov se afla alături, iar Strum ar fi vrut să-i spună lui Cepîjin multe lucruri ce nu se puteau rosti de faţă cu un al treilea, mai ales de faţă cu acesta.

Cînd îl vedea pe Şişakov, Strum îşi amintea de obicei cuvintele ironice ale scriitorului Gleb Uspenski: „Un bivol piramidal“.

Chipul lui pătrat, întrunind o mare cantitate de carne, gura semeaţă, cărnoasă, degetele, cărnoase şi ele, cu unghii lustruite, părul des, sur-argintiu, lucitor, tuns perie, costumele întotdeauna excelent croite, toate acestea îl intimidau. De fiecare dată cînd îl întîlnea pe omul acesta, se surprindea gîndind: „O să mă recunoască? O să-mi răspundă la salut?“, pentru ca apoi, supărîndu-se pe sine, să se bucure cînd Şişakov rostea rar, cu buzele lui cărnoase, cîteva cuvinte care păreau şi ele cărnoase, de bovină.

— Un taur înfumurat! îi spunea Strum lui Sokolov, cînd venea vorba despre Şişakov. Mă pierd în faţa lui ca un evreu dintr-un tîrguşor în faţa unui colonel de cavalerie.

— Şi dacă ne gîndim bine, zicea Sokolov, el e vestit doar pentru faptul că n-a recunoscut un pozitron la apariţia fotografiilor. Oricare aspirant ştie de eroarea academicianului Şişakov.

Sokolov vorbea foarte rar de rău despre oameni, fie din prudenţă, fie dintr-un sentiment religios care-i interzicea ponegrirea aproapelui. Dar Şişakov îl scotea din fire peste măsură, aşa încît adesea îl înjura şi îl lua în rîs, nu se putea abţine.

Acum au început să vorbească despre război.

— Neamţul a fost oprit pe Volga, rosti Cepîjin. Iată ce înseamnă forţa acestui fluviu. O apă vie, o forţă vie.

— Stalingradul, da, Stalingradul, zise Şişakov. În el s-au contopit şi triumful strategiei noastre, şi dîrzenia poporului nostru.

— Dar dumneavoastră, Aleksei Alekseevici, vă e cunoscută ultima lucrare a lui Viktor Pavlovici? întrebă deodată Cepîjin.

— Am auzit, desigur, de ea, dar încă n-am citit-o.

Pe chipul lui Şişakov nu se putea desluşi ce anume auzise despre lucrarea lui Strum.

Acesta îl privi îndelung drept în ochi pe Cepîjin; fie ca măcar bătrînul lui prieten şi mentor să desluşească tot ce a îndurat el, să afle de pierderile şi îndoielile lui. Dar, la rîndul lor, ochii lui Strum au văzut acolo multă tristeţe şi gînduri apăsătoare şi oboseala de om bătrîn a lui Cepîjin.

În acel moment, se apropie Sokolov şi, în vreme ce bătrînul savant îi strîngea mîna, academicianul Şişakov îşi lăsă ochii să alunece peste haina cam ponosită a lui Piotr Lavrentievici. În schimb, cînd veni Postoiev, Şişakov zîmbi larg, cu toată cărnoşenia chipului său mare, zicînd:

— Să trăieşti, să trăieşti, dragul meu, uite pe cine sînt eu bucuros să întîlnesc.

Şi cei doi începură să vorbească despre sănătate, despre soţii, copii, vile, aşa cum se cuvenea unor mari, impunători viteji.

Strum îl întrebă aproape în şoaptă pe Sokolov:

— Cum v-aţi aranjat? Aveţi căldură în casă?

— Deocamdată nu e mai bine decît la Kazan. Maşa m-a rugat insistent să vă transmit complimente. Probabil că mîine va trece în timpul zilei pe la dumneavoastră.

— Minunat, răspunse Strum. Că noi am şi început să ne plictisim, ne obişnuiserăm la Kazan să ne vedem în fiecare zi.

— Ei, în fiecare zi, spuse Sokolov. Eu cred că Maşa trecea pe la dumneavoastră de cîte trei ori pe zi. Chiar i-am şi propus să se mute acolo.

Strum izbucni în rîs şi îndată se gîndi că rîsul nu-i este tocmai firesc. Dar iată că în sală intră academicianul Leontiev, matematicianul, un om năsos, cu craniul enorm complet ras şi cu nişte ochelari imenşi, cu rame galbene. Cîndva, aflîndu-se ei în staţiunea Gaspra, au plecat împreună la Ialta, au băut cam mult vin într-o cîrciumă a Vinalcoolului de acolo şi s-au întors la cantina lor cîntînd cît îi ţinea gura un cîntec fără perdea, spre spaima personalului şi hazul

tuturor celor veniţi la odihnă. Acum, văzîndu-l pe Strum, Leontiev se lumină la faţă. Viktor Pavlovici îşi plecă uşor privirile, aşteptîndu-se ca nou-venitul să vorbească despre lucrarea lui.

Dar Leontiev, amintindu-şi, pe cît se vedea, de aventurile de la Gaspra, începu să agite o mînă înspre Strum, apoi îi strigă:

— Ei, cum e, Viktor Pavlovici, mai tragem o cîntare?

Tocmai atunci intră un tînăr brunet în costum negru şi Strum observă că academicianul Şişakov l-a salutat îndată printr-o înclinare.

De acest tînăr s-a apropiat apoi Suslakov[41], care răspundea în prezidiu de nişte probleme importante, dar nu tocmai clare; se ştia că prin mijlocirea lui, mai uşor decît prin cea a preşedintelui, puteau fi transferaţi doctorii în ştiinţe de la Alma-Ata la Kazan, se putea obţine o locuinţă. Era un om cu faţa obosită, unul dintre aceia care lucrează noaptea, cu obrajii boţiţi, făcuţi parcă din aluat cenuşiu – un om care le era tuturor şi mereu necesar.

Toţi se obişnuiseră să-l vadă pe Suslakov fumînd ţigări Palmira la şedinţe, în timp ce academicienii fumau tutun ordinar şi mahorcă, iar cînd oamenii de seamă ieşeau pe poarta principală, nu ei îl invitau – „Haideţi că vă iau cu maşina“ –, ci el, apropiindu-se de ZIS-ul său, se adresa oamenilor de seamă: „Haideţi că vă iau cu maşina“.

De astă dată Strum urmărea o discuţie a lui Suslakov cu tînărul cel brunet şi vedea că acesta nu-i cere nimic lui Suslakov, căci, oricît de graţios ar fi exprimată o rugăminte, întotdeauna se poate deduce cine cere şi de la cine anume. Ba dimpotrivă, tînărul părea gata să curme cît mai degrabă discuţia cu Suslakov. El s-a înclinat cu deosebit respect înspre Cepîjin, dar în acest respect s-a putut surprinde, pentru o clipă, o insesizabilă şi, totuşi, evident sesizabilă zeflemea.

— Dar, apropo, ştiţi cumva cine e acest tînăr demnitar? întrebă Strum.

Postoiev spuse cu glas scăzut:

— Lucrează nu de multă vreme la secţia pentru ştiinţă a Comitetului Central.

— Ştiţi, zise Strum, am un sentiment uimitor. Mi se pare că dîrzenia noastră de la Stalingrad este dîrzenia lui Newton, dîrzenia lui Einstein, că victoria de pe Volga întruchipează triumful ideilor lui Einstein, într-un cuvînt, înţelegeţi, aşa simt eu.

Şişakov zîmbi nedumerit, clătinînd uşor din cap.

— Se poate să nu mă înţelegeţi, Aleksei Alekseevici? întrebă Strum.

— Da, e cam tulbure apa din nouri, spuse zîmbind tînărul de la secţia pentru ştiinţă, care se nimerise alături. Pe cît se vede, tocmai aşa-numita teorie a relativităţii ne poate ajuta să găsim o legătură între Volga rusească şi Albert Einstein.

— Aşa-numita? se miră Strum şi se încruntă în faţa acestei ostilităţi ironice manifestate faţă de el.

Căutînd un sprijin, el se uită la Şişakov, dar era evident că dispreţul calm al piramidalului Aleksei Alekseevici se extinsese şi asupra lui Einstein.

Un sentiment rău, o chinuitoare iritare îl cuprinse. Aşa i se întîmpla uneori: simţind arsura unei ofense, trebuia, mai apoi, să facă mari eforturi să se stăpînească. Abia după aceea, acasă, noaptea, îşi rostea cuvîntul de răspuns la adresa celor care-l jigniseră, dar în aşa fel, încît să le taie răsuflarea. Ba uneori, întrecînd măsura, striga, gesticula, apărînd în aceste cuvîntări imaginare ce avea el mai drag şi luîndu-şi peste picior duşmanii. În asemenea cazuri, Liudmila Nikolaevna îi spunea Nadiei: „Tăticul iar ţine discursuri".

Dar în aceste clipe el se simţea insultat nu numai pentru Einstein. Avea impresia că fiecare cunoscut al său era dator să vorbească cu el despre lucrarea lui, că el ar fi trebuit să se afle acum în centrul atenţiei celor adunaţi aici. Se simţea jignit şi ultragiat. Înţelegea că era caraghios să se supere din pricina unor asemenea lucruri, dar se simţea jignit. Cepîjin fusese singurul care-i vorbise despre lucrare.

Cu glas blajin, Strum spuse:

— Fasciştii l-au alungat pe genialul Einstein şi fizica lor a devenit o fizică de troglodiţi. Dar slavă Domnului că am stăvilit înaintarea fascismului. Iar toate acestea la un loc: Volga, Stalingradul şi cel mai mare geniu al epocii noastre, Albert Einstein, şi cel mai întunecat sătuc, şi cea din urmă babă analfabetă de la ţară, şi libertatea care e necesară tuturor, deci toate acestea s-au unit. Mi se pare că m-am exprimat cam încîlcit, dar, cu siguranţă, nimic nu e mai clar ca această încîlceală.

— Mie mi se pare, Viktor Pavlovici, că în panegiricul dumneavoastră despre Einstein e o puternică supralicitare, zise Şişakov.

— În general, interveni Postoiev pe un ton glumeţ, aş spune că o oarecare supralicitare există.

Iar tînărul de la secţia pentru ştiinţă se uită cu amărăciune la Strum.

— Vedeţi, tovarăşe Strum, rosti el, iar acesta simţi din nou o notă de adversitate în glasul lui. Dumneavoastră vi se pare firesc ca în aceste zile atît de importante pentru poporul nostru să-i alăturaţi în inima dumneavoastră pe Einstein şi fluviul Volga, pe cînd în inimile oponenţilor dumneavoastră se trezeşte la viaţă altceva. Dar asupra inimii nimeni nu e stăpîn, şi aici n-avem ce discuta. În ce priveşte aprecierile privitoare la Einstein, aici se mai poate discuta, deoarece nu s-ar cădea, aşa gîndesc eu, ca o teorie idealistă să fie prezentată drept culme a realizărilor ştiinţifice.

— Nu mai vorbiţi aşa! îl întrerupse Strum. Apoi, pe un ton de profesorală superioritate, continuă: Dar, Aleksei Alekseevici, fizica din zilele noastre fără Einstein este o fizică troglodită. Nu se cuvine să glumim cu numele lui Einstein, Galilei, Newton.

Şi în timp ce-l prevenea pe Aleksei Alekseevici, gesticulînd cu arătătorul, văzu cum acesta începe să clipească des.

Peste puţină vreme, Strum, stînd lîngă o fereastră, îi relata lui Sokolov, cînd cu glas tare, cînd în şoaptă, această neaşteptată ciocnire.

— Dar dumneavoastră eraţi chiar alături şi n-aţi auzit nimic? zise Strum. La fel şi Cepîjin, ca un făcut, s-a îndepărtat, n-a apucat nici el să audă.

Se încruntă şi amuţi. Cît de naiv, cît de copilăreşte îşi visase el triumful de astăzi. Se vede treaba că agitaţia generală o stîrnise sosirea acestui tînăr oarecare, cu împuterniciri oficiale.

— Dar ştiţi cum îl cheamă pe acest cocoşel? îl întrebă brusc Sokolov, ca şi cînd i-ar fi ghicit cu precizie gîndul. Cu cine e rudă?

— Habar n-am, răspunse Strum.

Sokolov, apropiindu-şi buzele de urechea lui Strum, începu să-i şoptească.

— Ce vorbiţi! exclamă acesta. Apoi, amintindu-şi atitudinea, ce i se păruse de neînţeles, a piramidalului academician şi a lui Suslakov faţă de tînărul acela de vîrsta studenţiei, rosti prelung: Deci asta era, şi eu mă tot minunam.

Rîzînd, Sokolov îi spuse:

— V-aţi asigurat chiar din prima zi legături prieteneşti şi la secţia pentru ştiinţă, şi în conducerea Academiei, sînteţi ca vestitul personaj al lui Mark Twain care nu mai înceta să se laude cu veniturile lui faţă de un inspector financiar.

Dar Strum nu gustase această glumă. Întrebă:

— Dumneavoastră chiar n-aţi auzit discuţia noastră în timp ce stăteaţi alături de mine? Ori n-aţi vrut să vă

amestecaţi în conversaţia mea cu inspectorul financiar?

Ochii mici ai lui Sokolov îi zîmbiră, devenind blînzi şi, astfel, chiar frumoşi.

— Viktor Pavlovici, zise el, nu trebuie să vă indispuneţi. Credeţi cumva că Şişakov e în stare să vă aprecieze lucrarea? Ah, Dumnezeule Doamne, cîtă deşertăciune omenească e aici, pe cînd lucrarea dumneavoastră reprezintă însuşi adevărul.

Şi în ochii, în glasul lui era acea seriozitate, acea căldură pe care Strum le aşteptase de la el cînd îl vizitase în seara aceea de toamnă. Dar atunci, la Kazan, Viktor Pavlovici nu avusese parte de ele.

Începu adunarea. Vorbitorii s-au referit la sarcinile ştiinţei în vremurile grele ale războiului, la faptul că oamenii de ştiinţă sînt gata să-şi consacre forţele cauzei poporului, să ajute armata în lupta ei cu fascismul german. S-a vorbit despre activitatea institutelor Academiei, despre ajutorul pe care Comitetul Central al partidului îl va acorda oamenilor de ştiinţă, despre faptul că tovarăşul Stalin, conducînd armata şi poporul, găseşte timp să se intereseze de problemele ştiinţei şi despre faptul că oamenii de ştiinţă sînt datori să îndreptăţească încrederea partidului, a tovarăşului Stalin personal.

S-a vorbit şi despre unele schimbări organizatorice, devenite necesare în noua situaţie. Fizicienii au aflat cu stupoare că ei înşişi sînt nemulţumiţi de planurile ştiinţifice ale institutului lor: prea multă atenţie s-a acordat unor probleme pur teoretice. În sală s-au transmis în şoaptă, din om în om, cuvintele lui Suslakov: „Un institut desprins de viaţă“.

27

La Comitetul Central al partidului se analiza problema stadiului activităţii ştiinţifice în ţară. Se spunea că partidul va acorda acum principala atenţie dezvoltării fizicii, matematicii, chimiei.

Comitetul Central aprecia că ştiinţa e datoare să se întoarcă cu faţa spre producţie, să fie mai aproape, mai strîns legată de viaţă.

Se spunea că Stalin a participat la şedinţă, că, potrivit obiceiului său, a circulat tot timpul prin sală, ţinîndu-şi pipa

în mînă, că se oprea gînditor în timpul plimbărilor, ascultînd cu atenţie fie cuvintele vorbitorilor, fie propriile gînduri.

Participanţii la consfătuire s-au exprimat cu asprime împotriva idealismului şi împotriva subaprecierii filozofiei şi a ştiinţei autohtone.

La consfătuire, Stalin a avut două replici. Cînd Şcerbakov a propus limitarea bugetului Academiei, el a clătinat dezaprobator din cap şi a zis:

— A face ştiinţă nu înseamnă a fierbe săpun. Pentru Academie nu ne vom zgîrci.

Cea de-a doua replică a fost rostită cînd la consfătuire s-a vorbit despre dăunătoarele teorii idealiste şi despre ploconirea exagerată a unora dintre oamenii de ştiinţă în faţa ştiinţei occidentale. Stalin a dat afirmativ din cap şi a spus:

— Trebuie, în sfîrşit, să-i apărăm pe oamenii noştri împotriva arakceeviştilor[42].

Oamenii de ştiinţă care au fost invitaţi la această consfătuire le povesteau despre ea prietenilor lor după ce, în prealabil, le cereau să promită pe cuvînt de onoare că vor păstra secretul. Peste trei zile, întreaga Moscovă ştiinţifică, la zeci de întruniri de familie sau prieteneşti, dezbătea în surdină amănuntele consfătuirii.

Se spunea în şoaptă că Stalin e cărunt, că are în gură dinţi negri, stricaţi, că are mîini frumoase, cu degete subţiri şi faţa ciupită de vărsat. Minorii care ascultau aceste relatări erau preveniţi:

— Fii atent, dacă trăncăneşti, te nenoroceşti nu numai pe tine, ne nenoroceşti pe noi toţi.

Socoteau cu toţii că situaţia oamenilor de ştiinţă va deveni considerabil mai bună şi se puneau mari speranţe în cuvintele lui Stalin despre arakceevism.

Dar după cîteva zile a fost arestat Cetverikov, un vestit botanist genetician. Din pricina acestei arestări, circulau diverse zvonuri: unii spuneau că el se dovedise a fi spion, alţii că în timpul călătoriilor în străinătate se întîlnise cu emigranţi ruşi, alţii că soţia lui, nemţoaică, întreţinuse înainte de război corespondenţă cu o soră care locuia la Berlin, alţii ziceau că el încercase să introducă soiuri proaste de grîu, pentru a provoca molime şi recolte slabe, alţii legau arestarea lui de o frază despre un anume deget indicator pe care el o rostise, alţii o legau de o anecdotă politică pe care o povestise unui prieten din copilărie.

În timpul războiului, se întîmpla relativ rar să se audă vorbindu-se despre arestări cu caracter politic şi multora,

printre care şi lui Strum, începuse să li se pară că acele groaznice evenimente au încetat pentru totdeauna.

Oamenii îşi aminteau de anul 1937, cînd aproape zilnic se rosteau numele unor inşi arestaţi în noaptea precedentă. Ţineau minte cum se anunţau reciproc despre asemenea cazuri prin telefon: „Azi-noapte s-a îmbolnăvit soţul Annei Andreevna…“. Îşi aminteau cum răspundeau vecinii cînd erau întrebaţi la telefon despre cei care fuseseră arestaţi: „A plecat şi nu se ştie cînd se va întoarce…“. Îşi aminteau relatările despre felul cum se efectuau arestările – au venit să-l ridice de acasă tocmai în timp ce-şi îmbăia copilul, l-au ridicat de la serviciu, de la teatru, în puterea nopţii… Îşi aminteau: „Percheziţia a continuat două zile şi două nopţi, au răscolit totul, pînă şi podeaua o desfăceau… Şi nu se uitau aproape la nimic, răsfoiau cîte o carte doar aşa, de ochii lumii…“.

Îşi aminteau zeci de nume ale unor oameni plecaţi şi care nu s-au mai întors: academicianul Vavilov… Vize… Poetul Mandelştam, scriitorul Babel… Boris Pilniak, Meyerhold… Bacteriologii Korşunov şi Zlatogorov… Profesorul Pletniov… Doctorul Levin…

Dar problema nu consta în faptul că cei arestaţi erau oameni remarcabili, vestiţi. Problema era că atît cei vestiţi, cît şi cei neştiuţi, modeşti erau nevinovaţi, toţi munciseră cinstit.

Şi-acum nu cumva toate acestea vor începe din nou, nu cumva şi după război le va îngheţa inima la auzul unor paşi prin noapte, al unor claxoane de maşini?

Cît de greu e să asociezi un război pentru libertate cu aşa ceva… Da, da, nu trebuia să ne dăm drumul la gură acolo, la Kazan.

Iar la o săptămînă după arestarea lui Cetverikov, Cepîjin a anunţat că pleacă de la Institutul de Fizică, în locul lui fiind numit Şişakov.

Preşedintele Academiei l-a vizitat în mai multe rînduri pe Cepîjin la domiciliu. Se spunea că acesta fusese chemat fie de Beria, fie de Malenkov, că savantul refuzase să modifice planul tematic al Institutului.

Se spunea că cei de acolo, recunoscîndu-i marile merite ştiinţifice, la început nu au vrut să recurgă la măsuri extreme faţă de el. Dar, în acelaşi timp, a fost îndepărtat şi directorul administrativ, tînărul Pimenov, cel cu vederi liberale, ca necorespunzător funcţiei.

Academicianului Şişakov i-au fost încredinţate funcţia de director şi cea de conducător ştiinţific, pe care o îndeplinise Cepîjin.

A circulat zvonul că după aceste evenimente savantul a avut un atac de cord. Cînd a aflat, Strum s-a gîndit îndată să meargă la el, dar mai întîi a telefonat; femeia în casă, care a ridicat receptorul, i-a spus că Dmitri Petrovici, într-adevăr, s-a simţit rău în ultimele zile şi la sfatul medicului a plecat împreună cu Nadejda Fiodorovna în afara oraşului; se va întoarce peste două, trei săptămîni.

Strum îi spunea Liudmilei;

— Ca să vezi, îl dau jos ca pe un mucos de pe treptele tramvaiului şi se cheamă că asta e apărare împotriva arakceevismului. Bine, dar ce are fizica de-a face cu faptul că Cepîjin e marxist, budist ori lamaist? Cepîjin a creat o şcoală. Cepîjin e prieten cu Rutherford[43]. De ecuaţia lui Cepîjin ştiu pînă şi portarii.

— Ei, în privinţa portarilor, tăticule, exagerezi, interveni Nadia.

Strum i-a zis:

— Fii atentă, dacă trăncăneşti, te nenoroceşti nu numai pe tine, ne nenoroceşti pe noi toţi.

— Ştiu eu că asemenea vorbe sînt numai pentru ai casei.

Iar tatăl îi spuse cu blîndeţe:

— Din păcate, Nadia dragă, ce pot eu să fac pentru schimbarea unei hotărîri a C.C.-ului? Să mă dau cu capul de pereţi? Şi-apoi, Dmitri Petrovici şi-a exprimat el însuşi dorinţa de a pleca. Şi pe deasupra, cum se zice, poporul n-a fost de acord cu activitatea lui.

Liudmila Nikolaevna îi zise:

— Nu trebuie să te agiţi atît. Doar, la urma urmei, chiar şi tu te-ai contrazis cu Dmitri Petrovici.

— Unde nu sînt contraziceri, acolo nu-i prietenie.

— Întocmai, confirmă Liudmila Nikolaevna. Dar vezi că şi pe tine, cu limbuţia ta, te pot înlătura de la conducerea laboratorului.

— Nu asta mă frămîntă pe mine, spuse Strum. Nadia are într-adevăr dreptate că toate discuţiile mele pentru uz intern sînt ca o tiflă dată pe la spate. Ia sun-o pe Cetverikova şi treci pe la ea! Doar vă cunoaşteţi!

— Aşa ceva nu se face, şi-apoi nici nu sîntem cunoştinţe chiar atît de apropiate. Eu nu pot s-o ajut cu nimic. Nu-i arde ei de mine acum. Dar ia spune, tu cui i-ai telefonat după asemenea evenimente?

— Ba eu cred că trebuie să te duci, interveni Nadia.

Strum se încruntă.

— De fapt, şi telefoanele tot un fel de tiflă pe la spate sînt.

Ar fi vrut să vorbească cu Sokolov despre plecarea lui Cepîjin, căci despre aşa ceva nu cu soţiile şi cu fiicele se discută. Dar s-a abţinut să-l sune pe Piotr Lavrentievici – o astfel de convorbire nu era posibilă prin telefon.

Totuşi, ciudată treabă. De ce anume Şişakov? Doar e limpede ca lumina zilei că lucrarea recentă a lui Strum este un eveniment în ştiinţă. Cepîjin spusese în consiliul ştiinţific că aceasta constituie cel mai semnificativ eveniment din ultimii zece ani în teoria sovietică a fizicii. Iar în fruntea institutului este pus Şişakov. Să fie o glumă? Omul acesta priveşte sute de fotografii, vede urmele unor electroni ce se abat spre stînga şi deodată are în faţă nişte fotografii cu acelaşi fel de urme ale aceloraşi particule, dar care se abat spre dreapta. Se poate spune că ţinea în mînă un pozitron. Pînă şi tînărul Savostianov ar fi priceput despre ce e vorba! Dar Şişakov şi-a ţuguiat buzele şi a pus deoparte aceste fotografii ca fiind defectuoase. „Eh, grăi Selifan[44], păi asta-i la dreapta, că nici nu mai ştii unde-i dreapta şi unde-i stînga“.

Dar mai mare mirarea e că – cine ştie de ce – asemenea lucruri nu uimesc pe nimeni. Într-un anume fel, ele au devenit pe nesimţite fireşti. Iar toţi prietenii lui Strum, şi soţia lui, şi chiar el însuşi consideră drept logică această situaţie. Strum nu corespunde ca director, pe cînd Şişakov corespunde.

Cum spusese Postoiev? Aha, da… „Lucrul cel mai important este că eu şi dumneavoastră sîntem ruşi“.

Bine, dar mai rus decît Cepîjin e greu să fie cineva, pe cît se pare.

În dimineaţa următoare, în timp ce mergea spre institut, Strum îşi imagina că acolo toţi colaboratorii, de la doctori în ştiinţe pînă la laboranţi, nu vorbesc despre altceva decît despre Cepîjin.

La intrarea în institut aştepta un ZIS, iar şoferul lui, un om în vîrstă, cu ochelari, citea ziarul.

Bătrînul paznic, împreună cu care Strum băuse, în vară, un ceai în laborator, l-a întîmpinat pe scări spunînd:

— A venit şeful cel nou. Apoi adăugă cu mîhnire: Păcat de Dmitri Petrovici al nostru, nu?

Laboranţii din sală vorbeau despre montajul aparaturii care sosise în ajun de la Kazan. Nişte lăzi mari grămădite unele într-altele umpleau sala mare a laboratorului. Împreună cu vechile utilaje sosise şi aparatura cea nouă, fabricată în Ural. Nozdrin, cu un aer care lui Strum i se păru impertinent, stătea lîngă o enormă ladă din scînduri.

Perepeliţîn ţopăia într-un picior împrejurul acestei lăzi, ţinîndu-şi cîrja la subsuoară.

Anna Stepanovna, arătînd spre lăzi, rosti:

— Vedeţi şi dumneavoastră, Viktor Pavlovici!

— Păi o măgăoaie ca asta o vede şi un orb, zise Perepeliţîn.

Dar Anna Stepanovna nu la lăzi se referea.

— Văd, văd, sigur că văd, răspunse Strum.

— Peste o oră vor veni muncitorii, zise Nozdrin. Eu şi cu profesorul Markov ne-am pus de acord.

A rostit aceste cuvinte cu un glas calm, domol, de stăpîn. Venise vremea puterii lui.

Strum trecu la el în cabinet. Acolo, Markov şi Savostianov şedeau pe canapea. Sokolov stătea la fereastră, Svecin, şeful laboratorului vecin, de magnetică, era aşezat la birou şi fuma o ţigară răsucită de el însuşi.

Cînd a intrat Strum, Svecin s-a ridicat, cedîndu-i fotoliul:

— Locul stăpînului.

— Nu-i nimic, nu-i nimic, şedeţi, zise Strum şi îndată întrebă: Ce se discută în distinsa adunare?

Markov spuse:

— Despre limite. Se pare că pentru academicieni limita de salarizare va fi ridicată la o mie jumate, iar pentru muritori va fi săltată pînă la cinci sute, ca la artiştii poporului şi marii poeţi de felul lui Lebedev-Kumaci[45].

— Începem montajul utilajelor, spuse Strum, şi uite că Dmitri Petrovici nu-i în institut. Vorba ceea: ţara arde şi baba se piaptănă.

Numai că cei prezenţi n-au acceptat angajarea discuţiei pe tema propusă de el.

Savostianov zise:

— Ieri a trecut pe la noi, în drumul de la spital spre front, un văr al meu. A trebuit să ciocnim un pahar şi am cumpărat o jumătate de litru de votcă de la o vecină, cu trei sute cincizeci de ruble.

— Fantastic! exclamă Svecin.

— A face ştiinţă nu înseamnă a fierbe săpun, rosti cu veselie Savostianov, dar după chipurile interlocutorilor înţelese că gluma sa era deplasată.

— Noul şef e aici, zise Strum.

— Un om deosebit de energic, rosti Svecin.

— Cu Aleksei Alekseevici n-o să ne fie rău, spuse Markov. A fost invitat acasă la tovarăşul Jdanov, la ceai.

Uimitor om era acest Markov – părea să aibă puţine relaţii, dar întotdeauna ştia totul: şi că în laboratorul vecin Gabricevskaia, candidată în ştiinţe, a rămas gravidă, şi că soţul Lidei, femeia de serviciu, a fost din nou internat în spital, şi că lui Smorodinţev comisia academică superioară nu i-a confirmat titlul de doctor în ştiinţe.

— Nimic de zis, se exprimă Savostianov. Ce-i drept, noi toţi cunoaştem faimoasa eroare a lui Şişakov. Dar, în general, nu e om rău. Şi fiindcă veni vorba, ştiţi care e diferenţa dintre un om bun şi unul rău? Omul bun săvîrşeşte ticăloşiile fără plăcere.

— Eroarea-i eroare, rosti şeful laboratorului de magnetică, dar cu siguranţă un om nu pentru o eroare este făcut academician.

Svecin era membru în biroul de partid al Institutului, intrase în toamna anului 1941 în partid şi, la fel ca mulţi alţii de curînd iniţiaţi în viaţa partinică, îi urma neclintit linia, iar sarcinile primite le trata cu o habotnică seriozitate.

— Viktor Pavlovici, zise el, am de discutat cu dumneavoastră o problemă. Biroul de partid vă roagă să luaţi cuvîntul la adunare în legătură cu noile sarcini.

— Adică despre greşelile conducerii, să-l prelucrez eu pe Cepîjin? întrebă Strum enervat. Discuţia nu se desfăşura cum ar fi vrut el. Nu ştiu dacă sînt un om bun sau rău, dar ticăloşiile nu le fac cu plăcere.

Apoi, întorcîndu-se către colaboratorii săi din laborator, întrebă:

— Dumneavoastră, tovarăşi, sînteţi de acord, de pildă, cu plecarea lui Cepîjin?

Era dinainte convins de sprijinul lor şi rămase descumpănit văzîndu-l pe Savostianov că ridică vag din umeri şi zice, schimonosind intenţionat cuvintele:

— Bătrîn făcut, reu făcut.

Iar Svecin interveni:

— Cepîjin a declarat că în nici un caz nu va aborda noi lucrări. Şi atunci ce se putea face? Apoi el însuşi a vrut să plece, în timp ce, dimpotrivă, cei din conducere îl rugau să rămînă.

— Cine, Arakceev? întrebă Strum. Uite că, în sfîrşit, l-au descoperit.

Markov, cu glas aproape şoptit, zise:

— Viktor Pavlovici, se spune că, la vremea lui, Rutherford s-a jurat să nu înceapă o lucrare cu neutroni, de teamă că s-ar putea ajunge, cu ajutorul acestora, la nişte enorme forţe explozive. Nobil gest, dar absurdă

scrupulozitate. Iar Dmitri Petrovici, cel puţin aşa se spune, vorbea cam în acelaşi spirit baptist.

„Doamne, gîndi Strum, de unde le ştie el pe toate?“

Şi, adresîndu-se lui Sokolov, spuse:

— Piotr Lavrentievici, se pare că eu şi dumneavoastră nu constituim aici majoritatea.

Dar acesta clătină din cap:

— Viktor Pavlovici, mie mi se pare că, în asemenea vremuri, individualismul, îndărătnicia sînt inadmisibile. Doar e război. Nu la el însuşi, nu la interesele lui trebuia să se gîndească Cepîjin cînd tovarăşii din conducere au stat de vorbă cu el.

— Aşa deci, şi tu, Brutus? rosti Strum, ascunzîndu-şi dezorientarea în spatele acestei fraze ironice.

Dar iată ce era de mirare: nu numai că era dezorientat, ci parcă simţea un fel de satisfacţie, „Desigur, ştiam că aşa va fi“, gîndi el. Dar de ce neapărat „desigur“? Doar el nu presupusese că Sokolov poate să răspundă în felul acesta. Şi chiar dacă ar fi presupus, ce rost avea să se bucure?

— Trebuie să luaţi cuvîntul, spuse Svecin. Nu e absolut obligatoriu să-l criticaţi pe Cepîjin. Măcar cîteva cuvinte despre perspectivele activităţii dumneavoastră în lumina hotărîrii C.C.-ului.

Înainte de război, Strum se întîlnea cu Svecin la concertele simfonice de la Conservator. Se spunea că în tinereţe, pe vremea cînd era student la matematică-fizică, Svecin scria versuri absurde şi purta o crizantemă la butonieră. Iar acum discuta despre hotărîrile biroului de partid ca şi cînd ar fi fost vorba de formularea unor adevăruri fundamentale.

Uneori, Strum se simţea ispitit să-i facă cu ochiul, să-l împungă uşurel cu degetul în coastă şi să-i zică: „Hei, bătrîne, ia hai să vorbim pe şleau“.

Dar ştia că, desigur, cu Svecin nu se poate vorbi acum pe şleau. Şi totuşi, vexat de cuvintele lui Sokolov, spuse fără ocol:

— Închiderea lui Cetverikov este şi ea legată de noile sarcini? Dar bătrînul Vavilov, şi el a fost arestat în legătură cu asta? Şi dacă o să-mi permit, în general, să declar că pentru mine Dmitri Petrovici este o autoritate mai mare în fizică decît tovarăşul Jdanov, şeful secţiei pentru ştiinţă din C.C., şi chiar decît…

Văzu privirile oamenilor care se uitau la el aşteptînd să rostească numele lui Stalin, dar se mulţumi să dea din mînă şi spuse:

— Bine, destul, să mergem în laborator.

Lăzile cu aparatura cea nouă, sosită din Ural, erau deja deschise şi din talaş, hîrtii, scînduri negeluite, frînte, oamenii desprindeau cu grijă piesa principală a dispozitivului, cîntărind trei sferturi de tonă. Strum puse o palmă pe suprafaţa şlefuită a metalului.

— Din acest pîntec metalic se va naşte, precum Volga de sub minusculul paraclis de pe malul lacului Seligher, un fascicul impetuos de particule.

În acele clipe, ochii oamenilor exprimau bunătate. Ce bine e să simţi că există pe lume, uite, o alcătuire minunată ca asta. Ce-ţi poţi dori mai mult?

După lucru, Strum şi Sokolov au rămas singuri în laborator.

— Viktor Pavlovici, de ce săriţi mereu la harţă, ca un cocoş? Nu aveţi deloc astîmpăr. I-am povestit Maşei despre succesele pe care le-aţi repurtat la Academie, cînd într-o jumătate de oră aţi izbutit să vă stricaţi relaţiile cu noul director şi cu puştanul acela semeţ de la secţia pentru ştiinţă. Maşa s-a indispus îngrozitor, nici n-a dormit toată noaptea. Doar ştiţi bine în ce vremuri trăim. V-am văzut ce expresie aveaţi cînd vă uitaţi la aparatură. Şi toate acestea să le sacrificaţi pentru nişte vorbe goale?

— Staţi, staţi puţin, zise Strum. Eu nu pot altfel, mă sufoc.

— O, Doamne, îl întrerupse Sokolov. Dar în muncă nimeni nu vă va pune nici o piedică. Puteţi respira în voie.

— Ştii ce, dragul meu, îl întrerupse Strum cu un zîmbet acru pe buze, dumneata ai nişte exigenţe prieteneşti faţă de mine, şi îţi mulţumesc din suflet. Dă-mi acum şi mie voie să spun ceva în numele sincerităţii reciproce. Ei bine, spune-mi de ce, pentru Dumnezeu, te-ai exprimat deodată astfel, faţă de Svecin, despre Dmitri Petrovici. Cuvintele acelea m-au rănit foarte dureros după ce la Kazan ne-am exprimat atît de liber. Cît despre mine… Din păcate nu sînt cine ştie cît de nesăbuit. Nu sînt un Danton, cum spuneam noi pe vremea studenţiei.

— Şi slavă Domnului că nu sînteti un Danton. Ca să fiu sincer, eu întotdeauna am considerat că oratorii politici sînt tocmai acei oameni care nu sînt în stare să se exprime printr-o creaţie, printr-o operă. Pe cînd eu şi dumneavoastră sîntem.

— Ei, asta-i acum, zise Strum. Dar ce te faci dumneata cu un Galois? Unde plasăm atunci un Kibalcici[46]?

Sokolov împinse un scaun şi zise:

— Kibalcici, ştiţi bine, a urcat pe eşafod, pe cînd eu vorbesc de pălăvrăgeală. De genul aceleia pe care o practica

Madiarov.

Strum întrebă:

— Asta înseamnă că eu nu sînt decît un palavragiu?

Sokolov ridică în tăcere din umeri.

Cearta aceasta părea că se va uita, la fel cum au fost uitate multe ciocniri şi controverse ale lor. Dar, cine ştie de ce, această scurtă înfruntare n-a trecut fără să lase urme, n-a fost dată uitării. Cînd viaţa unui om se îmbină prieteneşte cu viaţa unui al doilea, se întîmplă ca ei să se certe şi să fie nedrepţi în vreo discuţie, însă supărările lor reciproce trec, totuşi, fără urmă. Dar dacă se profilează o distanţare lăuntrică între nişte oameni care încă nu înţeleg această distanţare, atunci pînă şi un cuvînt întîmplător, o măruntă scăpare în relaţii se transformă într-un ascuţiş mortal pentru prietenie.

Şi adesea această distanţare lăuntrică zace atît de adînc, încît nu iese niciodată la lumină, nu este niciodată înţeleasă de oameni. Atunci, o cît de banală discuţie în contradictoriu, un cuvînt răutăcios scăpat la întîmplare li se pare cauza fatală care a dus la curmarea unei camaraderii de lungă durată.

Nu, Ivan Ivanovici şi Ivan Nikiforovici[47] nu s-au certat doar din pricina unui gîscan!

28

Despre Kasian Terentievici Kovcenko, noul locţiitor al directorului Institutului, se spunea: „Un credincios cadru şişakovian“. Mereu zîmbitor, presărîndu-şi vorbirea cu expresii ucrainene, Kovcenko a obţinut cu o uimitoare rapiditate locuinţă şi maşină personală.

Markov, care cunoştea o mulţime de istorioare despre academicieni şi cei din conducerea Academiei, povestea că acest Kovcenko a primit titlul de laureat al premiului Stalin pentru o lucrare pe care a citit-o pentru prima oară după ce fusese publicată – contribuţia lui la lucrare a constat în faptul că procurase materialele deficitare şi accelerase obţinerea unor aprobări.

Şişakov l-a însărcinat pe Kovcenko să organizeze un concurs pentru ocuparea noilor posturi vacante. A fost anunţată angajarea de cercetători principali, erau vacante posturile de şefi ai laboratoarelor pentru lucrări în vid şi pentru temperaturi joase.

O instanţă militară a repartizat materiale şi muncitori, s-au reorganizat atelierele mecanice, s-a reparat clădirea Institutului. MOGHES asigura fără restricţii energia necesară, marile uzine puneau la dispoziţie materialele deficitare. Şi toate aceste acţiuni erau în totalitate dirijate de Kovcenko.

De obicei, cînd într-o instituţie este numit un şef nou, despre el se spune cu respect: „Soseşte înaintea tuturor şi rămîne la serviciu mai tîrziu decît toţi“. La fel se vorbea şi despre Kovcenko. Dar o şi mai mare stimă stîrneşte în rîndul funcţionarilor noul şef despre care se spune: „Uite că sînt deja două săptămîni de cînd a fost numit, şi el a trecut pe aici doar o singură dată pentru o jumătate de oră. Nu calcă pe aici“. Asta dovedeşte că noul şef elaborează noi regulamente, pluteşte în stratosfera treburilor de stat.

Aşa se vorbea la Institut, în perioada de început, despre academicianul Şişakov.

Iar Cepîjin a plecat la vilă ca să lucreze, cum zicea el, într-o bojdeucă-laborator. Renumitul cardiolog Feinhardt îl sfătuise să nu facă mişcări bruşte, să nu ridice greutăţi. Cepîjin însă spărgea lemne la vilă, săpa şanţuri şi se simţea bine, iar lui Feinhardt îi scria că regimul sever i-a fost folositor.

În Moscova flămîndă şi înfrigurată, Institutul părea o oază caldă şi îndestulată. Colaboratorii, care îngheţau peste noapte în locuinţele lor umede, îndată ce soseau dimineaţa la muncă îşi puneau cu voluptate palmele pe radiatoarele fierbinţi.

Dar de o preţuire deosebită în rîndurile angajaţilor Institutului se bucura noua cantină amenajată într-o încăpere de la demisol. Pe lîngă cantină, exista un bufet unde se vindeau lapte bătut, cafea dulce, salam. La vînzarea acestor produse, bufetiera nu pretindea bonurile de carne şi grăsimi din cartelele de alimente, fapt deosebit de apreciat de către întregul personal.

Meniurile mesei de prînz de la cantină erau diferenţiate pe şase categorii: pentru doctorii în ştiinţe, pentru cercetătorii ştiinţifici principali, pentru cercetătorii ştiinţifici secundari, pentru laboranţii-şefi, pentru personalul tehnic şi pentru personalul auxiliar.

Cele mai mari comentarii se iscau în jurul dejunurilor primelor două categorii, care se deosebeau unul de altul prin existenţa la felul trei a compotului din fructe deshidratate şi, respectiv, a unei creme-budinci preparate cu amidon aromatizat, de la pachet. Comentarii erau şi în legătură cu

pachetele de alimente, care pentru doctori şi şefi de secţii se distribuiau la domiciliu.

Savostianov spunea că despre teoria lui Copernic s-au rostit mai puţine cuvîntări decît despre aceste pachete cu alimente.

Uneori se părea că la crearea misticelor tabele de repartiţie participă nu numai direcţia şi comitetul de partid, ci şi tainice forţe chiar de mai sus.

Într-o seară, Liudmila Nikolaevna a spus:

— E totuşi ceva ciudat, astăzi am primit pachetul tău. Ei bine, Svecin, care e o desăvîrşită nulitate ştiinţifică, a primit douăzeci de ouă, iar ţie, nu ştiu de ce, îţi revin doar cincisprezece. Chiar am verificat după liste. Ţie şi lui Sokolov vă revin cîte cincisprezece.

Drept răspuns, Strum rosti un discurs glumeţ:

— Dracu' ştie ce mai e şi asta! Precum se cunoaşte, în ţara noastră oamenii de ştiinţă se împart pe categorii: cel mai mare, mare, renumit, remarcabil, de vază, cunoscut, important, experimentat, calificat şi, în sfîrşit, decanul de vîrstă. Întrucît cei mai mari şi cei mari nu se numără printre cei vii, lor nu trebuie să li se repartizeze ouă. Tuturor celorlalţi, varza, grişul şi ouăle li se dau în funcţie de ponderea lor ştiinţifică. Pe cînd la noi totul s-a învălmăşit: unul e pasiv pe plan social, altul conduce seminarul de marxism, unul e prieten cu directorul. Rezultatul – o aiureală. Şeful garajului Academiei e pus pe acelaşi plan cu Zelinski[48]: douăzeci şi cinci de ouă. Ieri, în laboratorul lui Svecin, o femeie foarte drăguţă chiar a izbucnit în plîns de supărare şi a refuzat să mai mănînce, precum Gandhi.

Nadia, ascultînd vorbele tatălui ei, rîse în hohote, dar apoi spuse:

— Ştii, tăticule, e mai mare mirarea, totuşi, cum de nu vă e peste mînă să înfulecaţi acolo şniţele, de faţă cu îngrijitoarele. Bunica pentru nimic în lume n-ar fi fost de acord cu aşa ceva.

— Vezi tu, interveni Liudmila Nikolaevna, aici se aplică principiul: fiecăruia după munca sa.

— Ei, asta-i, fleacuri. Cantina asta nici măcar nu miroase a socialism, zise Strum, apoi adăugă: Acum gata, destul, mi-e greaţă de toate astea. Dar ştiţi voi ce mi-a povestit astăzi Markov? schimbă el brusc tema discuţiei. Oamenii copiază lucrarea mea la maşină, dar nu numai la institutul nostru, ci şi la Institutul de Matematică şi Mecanică, şi-o trec unii altora ca s-o citească.

— Ca versurile lui Mandelştam? întrebă Nadia.

— Tu să nu rîzi, zise Strum. Chiar şi studenţii din anii superiori cer să li se ţină o lecţie specială.

— Păi da, interveni iarăşi Nadia. Şi Alka Postoieva zicea: „Tatăl tău a ajuns un geniu“.

— Ei, să nu exagerăm. Pînă la geniu mai e mult, spuse Strum. Se duse în odaia lui, dar curînd se întoarse şi îi spuse soţiei:

— Totuşi, nu-mi iese din cap năzbîtia asta. Lui Svecin i s-au repartizat douăzeci de ouă. E uimitor cum se pricep ai noştri să jignească oamenii.

Deşi era ceva ruşinos, îl iritase faptul că Sokolov figura pe listă în aceeaşi categorie cu el, căci, fără îndoială, ar fi trebuit ca superioritatea sa să fie marcată fie şi printr-un singur ou sau, mă rog, să i se fi dat lui Sokolov paisprezece, adică doar cu o idee mai puţin, numai să se facă deosebirea.

Se ironiza singur, dar jalnicul sentiment de iritare pricinuit de egalitatea cu Sokolov, exprimată prin această repartiţie, i se părea mai jignitor decît superioritatea lui Svecin. Cu el, treaba era mai simplă: era membru în biroul de partid, priorităţile lui erau pe linie de stat, iar faţă de aşa ceva, Strum se arăta indiferent.

Pe cînd în privinţa lui Sokolov se punea problema capacităţii ştiinţifice, a meritelor ştiinţifice. Iar în acest domeniu nu era indiferent. Îl cuprinse o enervare apăsătoare, pornită din adîncul sufletului. Dar în ce formă rizibilă, jalnică aveau loc aceste aprecieri. Înţelegea perfect! Totuşi, ce să-i faci, dacă omul nu e întotdeauna măreţ, se întîmplă să fie şi lamentabil.

În timp ce se pregătea de culcare, îşi aminti discuţia recentă cu Sokolov despre Cepîjin şi rosti tare, cu mînie:

— Homo lacheus.

— De cine vorbeşti? întrebă Liudmila Nikolaevna, care citea în pat o carte.

— Păi, despre Sokolov. E un lacheu.

Liudmila puse un deget între pagini şi, fără să se întoarcă spre soţul ei, spuse:

— Vezi c-ai să te trezeşti dat afară din institut, şi toate astea de dragul unor vorbe înfierbîntate. Eşti iritabil, pe toţi îi pui la punct… Te-ai certat cu toţi, iar acum, din cîte văd eu, vrei să fii la cuţite şi cu Sokolov. Curînd nu ne va mai păşi nimeni pragul.

Strum interveni:

— Ei, nu, nu, dragă Liuda, n-o lua chiar aşa. Cum să-ţi explic?! Înţelegi tu, începe să apară din nou aceeaşi teamă de dinainte de război pentru fiecare cuvînt, aceeaşi neputinţă.

Cepîjin! Dar înţelege, Liuda, e un mare om! Eu credeam că întreg institutul va vui, şi, cînd colo, unui singur paznic bătrîn i-a părut rău după el. Unde mai pui că Postoiev i-a spus odată lui Sokolov: „Dar principalul e că eu şi dumneavoastră sîntem ruşi“. La ce s-o fi referit?

Ar fi vrut să stea de vorbă îndelung cu Liudmila, să-i împărtăşească gîndurile. Doar lui îi e ruşine că, fără voia sa, îl preocupă toate aceste chestiuni cu repartiţia alimentelor. De ce oare? De ce aici, în Moscova, parcă a îmbătrînit, a pălit, îl frămîntă probleme mărunte de viaţă, preocupări banale, chestiuni de serviciu? De ce în provincie, în oraşul Kazan, viaţa lui sufletească fusese mai profundă, mai semnificativă, mai pură? De ce pînă şi principala lui preocupare ştiinţifică, bucuria lui au început să se tulbure, să se amestece cu meschine gînduri orgolioase?

— Liuda, mi-e greu, mi-e tare greu. Dar de ce taci? Mă auzi, Liuda?

Liudmila Nikolaevna, însă, tăcea. Dormea.

Începu să rîdă înăbuşit. I se părea nostim că o femeie, aflînd de isprăvile lui, n-a putut să doarmă, iar o alta a adormit. Apoi îşi imagină chipul tras al Mariei Ivanovna şi repetă cuvintele pe care tocmai le adresase soţiei sale:

— Mă înţelegi? Mă auzi, Maşa?

„Ia te uită, drace, ce prostii îmi trec prin cap“, gîndi el în timp ce aţipea.

Într-adevăr, prin cap îi trecuse o prostie.

Strum avea mîini neîndemînatice. De obicei, cînd acasă se ardea fierul de călcat sau se stingea lumina din pricina unui scurtcircuit, de reparaţii se ocupa Liudmila Nikolaevna.

În primii ani de convieţuire, ea se minuna de nepriceperea lui. Dar în ultima vreme începuse să se înfurie pe el, ba chiar odată, cînd pusese pe foc ceainicul fără apă, îi spusese:

— Parcă ai mîini de lut, eşti un fel de Fitiulkin[49]!

Cînd la institut a început lucrul pentru montarea aparaturii, Strum îşi amintea adesea acest cuvînt care-l supăra şi îl jignea.

În laborator deveniseră stăpîni Markov şi Nozdrin. Savostianov a simţit primul acest fapt şi la o consfătuire de producţie a spus:

— Nu există alt Dumnezeu în afară de Markov şi Nozdrine, prorocul lui!

Afectarea şi reţinerea lui Markov dispăruseră. Îl încînta pe Strum prin cutezanţa gîndirii, era capabil să rezolve din

mers probleme ce apăreau pe neaşteptate. I se părea că Markov e un chirurg care manevrează bisturiul prin împletirile unor vase sanguine şi centri nervoşi. Ai fi zis că se naşte acolo o fiinţă raţională posedînd o puternică şi ageră capacitate de gîndire. Se crea impresia că noul mecanism metalic, care se ivise pentru prima oară pe lume, este înzestrat cu inimă, cu sentimente, fiind capabil să se bucure şi să sufere, deopotrivă, cu oamenii care l-au creat.

Pe Strum întotdeauna îl amuzase întru cîtva încrederea neclintită a lui Markov că munca lui, aparatele construite de el înseamnă mai mult decît ceea ce făcuseră Buddha şi Mahomed sau decît cărţile scrise de Tolstoi şi Dostoievski.

Însuşi Tolstoi se îndoia de utilitatea măreţei sale înfăptuiri scriitoriceşti! Acest geniu nu fusese încredinţat că face un lucru necesar oamenilor. În schimb, fizicienii nu se îndoiau că activitatea lor este indispensabilă oamenilor. Markov nu avea îndoieli.

Dar de astă dată, această siguranţă a lui nu i se părea lui Strum caraghioasă.

Îi plăcea să observe cum Nozdrin lucrează cu pila, cu cleştele, cu şurubelniţele sau alege gînditor şuviţe de cabluri, ajutîndu-i pe electricieni, care asigurau racordarea noii instalaţii la sursa de energie.

Pe podea zăceau colaci de cablu, foi opace, vineţii, de plumb. În mijlocul sălii, pe o placă de fontă, se afla partea principală a instalaţiei aduse din Ural, cu orificii alezate, rotunde şi dreptunghiulare. Un fel de farmec tulburător şi alarmant părea a stărui în acest bloc grosier de metal, care servea unor fantastic de subtile investigări ale materiei.

Pe malul unei mări, cu o mie sau cu două mii de ani în urmă, cîţiva oameni construiau o plută din bîrne groase, fixîndu-le cu frînghii şi scoabe. Pe malul nisipos se aflau scripeţi, capre de tîmplărie, şi la focuri se încălzeau oale cu smoală… Se apropia ceasul ieşirii în larg.

Seara, constructorii plutei se întorceau la casele lor, inspirau aerul căminului, căldura cărbunilor încinşi, ascultau sfada şi rîsetul femeilor. Uneori se amestecau în gîlcevile familiale, făceau scandal, se repezeau la copii, se certau cu vecinii. Iar noaptea, în negura caldă răzbătea zgomotul mării şi inima se strîngea la presimţirea călătoriei în necunoscut.

Sokolov de obicei tăcea în timp ce supraveghea lucrările. Strum, uitîndu-se peste umăr, îi întîlnea frecvent privirea atentă, serioasă şi i se părea că acel ceva bun şi important care fusese întotdeauna între ei continua să existe.

Dorea să aibă o discuţie deschisă cu Piotr Lavrentievici, căci, într-adevăr, totul era atît de straniu. De-ar fi să ia în

seamă numai aceste jinduieli înjositoare legate de taloane, de raţii, gîndurile meschine la gradul onorurilor, la atenţia conducerii. Dar totodată, undeva în adîncul sufletului continua să-l preocupe ceea ce nu depinde de conducere, de succese şi insuccese, de premiile de la serviciu.

Acum, serile petrecute în Kazan i se par din nou frumoase, tinereşti, avînd ceva din întrunirile studenţeşti prerevoluţionare. Numai de s-ar dovedi Madiarov un om cinstit! Căci e ciudat: Karimov îl suspectează pe Madiarov, iar Madiarov pe Karimov… Şi amîndoi sînt oameni cinstiţi! E convins de asta. Dar mai ştii, poate că e cum a spus Heine: „*Die bieden stincken*“[50].

Uneori îi vine în minte o discuţie cu Cepîjin despre aluatul dospit. De ce oare acum, cînd s-a întors la Moscova, sufletul îi e răscolit de tot ce e meschin şi demn de dispreţ? De ce ies la suprafaţă oameni pe care el nu-i stimează? De ce se dovedesc de nimic nişte oameni de ale căror forţă, talent, cinste este convins? Doar Cepîjin i-a vorbit cîndva despre Germania hitleristă şi uite că nu a avut dreptate.

— E de mirare, îi spusese el lui Sokolov. Oameni din diverse laboratoare vin să se uite la montarea instalaţiei noastre, numai Şişakov nu găseşte o clipă de răgaz. N-a trecut nici măcar o dată.

— Are multe treburi, zisese Sokolov.

— Desigur, desigur, se declarase îndată Strum de acord.

Da, încearcă numai să încropeşti cu Piotr Lavrentievici o conversaţie sinceră, prietenească acum, după întoarcerea la Moscova. Nu ne-am mai recunoaşte unul pe celălalt.

Ciudat lucru, dar fapt e că a încetat să mai discute cu Sokolov în contradictoriu, sub orice pretext, simţea chiar dorinţa de a evita o discuţie.

Însă nici să evite discuţia nu era uşor, uneori ea se năştea brusc, pe neaşteptate pentru Strum:

— Mi-am amintit conversaţiile noastre de la Kazan… Apropo, ce mai ştiţi despre Madiarov, vă scrie?

Sokolov clătinase din cap.

— Nu ştiu, nu mai ştiu nimic de Madiarov. Doar v-am spus că înainte de plecare am încetat să ne mai întîlnim. Mi-e tot mai neplăcut să-mi amintesc de conversaţiile noastre din vremea aceea. Din pricina stării noastre apăsătoare de spirit, încercam să explicăm dificultăţile temporare pe plan militar prin nişte vicii imaginare ale modului de viaţă sovietic. Tot ce se considera drept un minus al statului sovietic s-a dovedit a fi o calitate a lui.

— Cum ar fi, de pildă, anul ’37? întrebase Strum.

Iar Sokolov răspunsese:

— Viktor Pavlovici, în ultima vreme dumneavoastră transformaţi orice conversaţie a noastră într-o discuţie în contradictoriu.

Strum a vrut să-i spună că, dimpotrivă, el e un om paşnic, în schimb Sokolov e iritat, iar această iritare lăuntrică îl împinge, tocmai ea, să caute cu orice prilej motive de dispută.

Dar în loc de asta, zisese:

— E posibil, Piotr Lavrentievici. Asta-i din pricina firii mele imposibile, care de la o zi la alta devine tot mai infectă. Asta nu numai dumneata ai constatat-o, ci chiar şi soţia mea. Iar în timp ce rostea aceste cuvinte, îi veni în minte: „Cît sînt de singur! Şi acasă, şi cu prietenul meu, mereu singur".

29

La Himmler, *Reichsführer*-ul SS, se preconiza o consfătuire în legătură cu măsurile speciale întreprinse de Direcţia Generală a Siguranţei Reich-ului. Acestei consfătuiri i se acorda o atenţie deosebită, întrucît avea legătură cu o deplasare a lui Himmler la cartierul general al *Führer*-ului.

Sturmbannführer-ul Liss primise dispoziţii de la Berlin să raporteze despre mersul construcţiei obiectivului special, amplasat în apropierea direcţiei lagărului.

Înainte de a proceda la inspectarea obiectivului, Liss trebuia să se deplaseze la uzinele mecanice ale firmei Foss şi la fabrica de produse chimice, care executa unele comenzi ale Direcţiei Siguranţei. Apoi, la Berlin, Liss urma să-i raporteze *Obersturmbannführer*-ului SS Eichmann, care răspundea de pregătirea consfătuirii, despre starea lucrurilor.

Misiunea aceasta îl bucura, căci atmosfera de lagăr, permanentul contact cu nişte oameni grosolani, primitivi îi erau dezagreabile.

În timp ce se urca în automobil, şi-a amintit de Mostovskoi.

Probabil că bătrînul se străduieşte zi şi noapte, acolo, în celula izolată, să ghicească cu ce scop l-a chemat Liss, şi aşteaptă cu încordare.

De fapt, nu era altceva decît nevoia de a-şi verifica unele gînduri şi, desigur, dorinţa de a scrie o lucrare: *Ideologia duşmanului şi liderii ei*.

Ce caracter interesant! Într-adevăr, cînd pătrunzi în nucleul unui atom, încep să acţioneze asupra ta nu numai forţe de respingere, ci şi forţe de atracţie.

Automobilul a ieşit pe poarta lagărului şi îndată Liss a uitat de Mostovskoi.

În ziua următoare, dis-de-dimineaţă, a sosit la Uzinele Foss.

După ce a luat micul dejun, a discutat în cabinetul lui Foss cu constructorul Praschke, apoi cu inginerii care conduceau procesul de producţie; directorul comercial i-a făcut cunoscute, la contabilitate, calculele costului agregatelor comandate.

A petrecut cîteva ore prin secţiile uzinei, a cutreierat spaţiile dominate de bubuitul metalului, încît spre sfîrşitul zilei era foarte obosit.

Uzina Foss executa o parte importantă a comenzii emise de Direcţia Siguranţei şi a rămas mulţumit: conducătorii întreprinderii abordaseră cu chibzuinţă problema, condiţiile tehnice se respectau cu precizie, inginerii mecanici îmbunătăţiseră chiar construcţia transportoarelor, iar termotehnicienii elaboraseră cea mai economică schemă de lucru a cuptoarelor.

După ziua grea de la uzină, seara petrecută în familia Foss s-a dovedit deosebit de agreabilă.

Vizitarea fabricii de produse chimice însă l-a decepţionat: în producţie se afla doar ceva mai mult de patruzeci la sută din substanţa comandată.

Oamenii de la fabrică îl enervau pe Liss cu numeroasele lor plîngeri: producţia e complicată şi discontinuă; în timpul unui atac aerian se defectase instalaţia de ventilare, iar într-o secţie se produsese intoxicarea în masă a muncitorilor, kiselgurul cu care se impregnează produsul finit se livrează neregulat; ambalajul ermetic întîrzie pe calea ferată…

Totuşi, cei din direcţia societăţii de produse chimice conştientizau foarte clar importanţa comenzii Direcţiei Siguranţei. Chimistul-şef al acestei societăţi pe acţiuni, doctorul Kirchharten, l-a asigurat pe Liss că respectiva comandă va fi executată la termen. Conducerea convenise să frîneze puţin execuţia comenzilor Ministerului Muniţiilor, începînd cu luna septembrie a anului 1939, caz fără precedent.

Liss a refuzat să asiste la o importantă probă de laborator a compusului chimic, dar a verificat procesele-verbale semnate de fiziologi, chimişti şi biologi.

Tot în acea zi s-a întîlnit cu lucrătorii ştiinţifici care executaseră probele. Erau oameni de ştiinţă tineri: două

femei specialiste în fiziologie şi în biochimie, un medic anatomopatolog, un chimist specializat în compuşii organici cu temperaturi joase de fierbere şi conducătorul grupului, un toxicolog, profesorul Fischer. Participanţii la consfătuire au produs o minunată impresie asupra lui.

Deşi toţi erau interesaţi ca metodologia elaborată de ei să fie aprobată, nu au ascuns faţă de Liss părţile slabe ale activităţii lor şi îndoielile pe care le aveau.

În a treia zi, el, împreună cu un inginer al firmei de montaj Oberstein, a plecat cu avionul la un şantier. Se simţea bine, călătoria aceasta îl delecta. În perspectivă îl aştepta lucrul cel mai plăcut: după inspectarea şantierului trebuia să plece la Berlin, însoţit de conducătorii şantierului, ca să raporteze la Direcţia Siguranţei stadiul lucrărilor.

Vremea era foarte urîtă, ploua torenţial, o ploaie rece, de noiembrie. Avionul a aterizat cu dificultate pe aerodromul central al lagărelor – la mică înălţime începuse givrajul aripilor, iar pămîntul era învăluit în ceaţă. În zori ninsese şi ici-colo pe bulgării de pămînt se zăreau pete de zăpadă cenuşii, năclăite, încă nespălate de ploaie. Borurile de fetru ale pălăriilor inginerilor se pleoştiseră, pătrunse de ploaia grea, ca de mercur.

Pînă la platforma şantierului fuseseră instalate linii de cale ferată avînd legătură directă cu calea magistrală.

În apropierea acestor linii erau situate nişte depozite. De la ele a început activitatea de inspecţie. Acolo, sub o copertină, se executa sortarea unor materiale: piese pentru diverse mecanisme şi părţi demontate ale unor benzi rulante, ţevi de diverse diametre, suflante şi instalaţii de ventilaţie, mori cu bile pentru mărunţirea oaselor, aparatură de control pentru gaze şi electricitate, încă nemontate la pupitre, colaci de cablu, saci de ciment, vagoneţi cu sisteme de autodescărcare, munţi de şine, mobilă de birou.

În încăperi speciale, păzite de gradaţi din SS, cu o mulţime de instalaţii de observaţie şi ventilatoare ce uruiau înăbuşit, se afla depozitul pentru compusul chimic, care începuse să sosească: nişte baloane cu ventile roşii şi borcane de cîte cincisprezece litri, avînd etichete roşii-albastre, care, de la distanţă, semănau cu borcanele de gem bulgăresc.

Ieşind din această clădire împlîntată pe jumătate în pămînt, Liss şi însoţitorii săi s-au întîlnit cu proiectantul principal al complexului, profesorul Stahlgang, care tocmai sosise de la Berlin cu trenul, şi cu şeful de lucrări, inginerul Von Reineke, un bărbat impunător, îmbrăcat cu o scurtă galbenă de piele.

Stahlgang respira gîfîit, aerul umed pricinuindu-i un acces de astm. Inginerii din jurul lui au început să-l mustre că nu se îngrijeşte; ştiau cu toţii că un album cu lucrările lui Stahlgang se află în biblioteca personală a lui Hitler.

Platforma şantierului nu se deosebea prin nimic de construcţiile ciclopice care deveniseră obişnuite pentru mijlocul secolului XX.

În jurul gropilor de fundaţie se auzeau fluierele santinelelor, scrîşnet de excavatoare, mişcarea unor macarale, ţipătul ca de pasăre al unor locomotive pitice.

Liss şi însoţitorii săi se apropiară de o clădire dreptunghiulară, cenuşie, fără ferestre – întregul ansamblu al clădirilor industriale, al cuptoarelor din cărămidă roşie, al unor ţevi enorm de largi, al micilor turnuri de dirijare şi al foişoarelor de pază cu carcase de sticlă, totul era orientat spre această clădire cenuşie, oarbă, descăpăţînată.

Un grup de muncitori rutieri tocmai terminase asfaltarea unei alei: de sub cilindri ieşea un fum cenuşiu, fierbinte, amestecîndu-se cu ceaţa cenuşie şi rece din jur.

Reineke îi spuse lui Liss că verificarea obiectivului nr. 1 a arătat că acesta nu era îndeajuns de ermetic. Stahlgang, uitînd de astmul său, îi explica lui Liss cu un glas surescitat, răguşit, ideea arhitecturală a noii construcţii.

Cu toată aparenta simplitate şi dimensiunile ei reduse, o mică turbină hidraulică industrială constituie punctul central al unor uriaşe forţe, mase şi viteze; prin rotirile ei, puterea geologică a apei se transformă în lucru mecanic.

Ei bine, şi acest edificiu este construit după principiul turbinei. El transformă viaţa şi toate formele de energie legate de ea în materie anorganică. Numai că în acest nou tip de turbină trebuie învinsă forţa energiei psihice, nervoase, respiratorii, cardiace, musculare, hematopoetice. În noua instalaţie sînt reunite principiile turbinei cu cele ale unui abator şi ale unui agregat de combustie a gunoaielor. A fost nevoie ca toate aceste particularităţi să fie îmbinate într-o soluţie arhitecturală simplă.

— Iubitul nostru Hitler, zise Stahlgang, la vizitarea celor mai prozaice obiective industriale, nu uită, după cum se ştie, de aspectul lor arhitectural.

Apoi îşi coborî vocea în aşa fel, încît să fie auzit numai de Liss.

— Dar dumneavoastră ştiţi că pasiunea pentru latura mistică a formei arhitecturale, dată lagărelor de lîngă Varşovia, i-a adus mari neplăceri *Reichsführer*-ului. A fost nevoie ca aici toate acestea să fie luate în considerare.

Amenajarea interioară a acelei camere de beton corespundea epocii industriei marilor mase şi viteze.

Odată intrată în canalele conductoare, viaţa, asemenea apei, nu mai putea nici să se oprească, nici să dea înapoi; viteza deplasării ei prin coridorul de beton era determinată de formule asemănătoare cu formula lui Stokes, referitoare la mişcarea unui lichid într-o ţeavă, aceasta depinzînd de densitate, greutatea specifică, fluiditate, frecare, temperatură. Lămpile electrice erau incrustate în tavan şi protejate de aplice din sticlă groasă, tulbure-transparentă.

Pe măsura înaintării, lumina devenea tot mai vie, pentru ca la intrarea în camera despărţită de coridor printr-o uşă de oţel şlefuit să devină de un alb uscat, orbitor.

În faţa uşii domnea acea stare de spirit deosebită pe care o au întotdeauna constructorii şi montatorii în clipele ce preced pornirea unui nou agregat.

Cîţiva lucrători necalificaţi spălau cu furtunurile podeaua. Un chimist bătrîn, în halat alb, efectua în faţa uşii închise măsurarea presiunii. Reineke a ordonat să se deschidă uşa camerei. Intrînd în sala spaţioasă, cu cerul ei de beton atîrnînd la mică înălţime, unii ingineri şi-au scos pălăriile. Podeaua camerei era alcătuită din dale grele, mobile, chenăruite în rame de metal şi îmbinate etanş una cu alta. La acţiunea unui mecanism declanşat de la dispecerat, aceste dale ce constituiau podeaua luau poziţii verticale, iar conţinutul camerei trecea în încăperile subterane. Acolo, substanţa organică era prelucrată de o brigadă de stomatologi care extrăgeau metalele preţioase utilizate cîndva pentru protezare. După asta, era pusă în funcţiune banda unui transportor care ducea spre crematorii, unde, sub acţiunea energiei termice, substanţa organică golită de gîndire şi capacitate de simţire suferea degradarea ulterioară, transformîndu-se în îngrăşăminte fosforice, var şi cenuşă, amoniac, gaze carbonice şi sulfuroase.

Dar iată că un ofiţer de transmisiuni se apropie de Liss, întinzîndu-i o telegramă. Toţi au văzut cum chipul *Sturmbannführer*-ului a devenit posac după citirea telegramei.

Liss era înştiinţat că *Obersturmbanführer*-ul SS Eichmann avea să se întîlnească cu el acolo, pe şantier, în noaptea acelei zile şi tocmai a ieşit cu maşina pe autostrada müncheneză.

Deci praful s-a ales de călătoria lui la Berlin, căci plănuise ca noaptea următoare s-o petreacă la el, la vilă, unde locuia soţia lui bolnavă, care-i ducea dorul. Înainte de a se culca, ar fi şezut şi el puţin acolo, într-un fotoliu, cu papuci

moi în picioare şi ar fi uitat pentru o oră, două, la căldură şi în deplin confort, de vremurile acestea cumplite. Cît de plăcut e să asculţi noaptea în pat, într-o vilă din afara oraşului, bubuitul îndepărtat al tunurilor din apărarea antiaeriană a Berlinului.

Iar la Berlin, seara, după raportul de pe Prinz-Albertstrasse, înainte de a fi plecat la vilă, în răstimpul de acalmie cînd nu se întîmplă să fie alarme aeriene şi bombardamente, avusese de gînd să viziteze o jună referentă de la Institutul de Filozofie, căci numai ea ştia cît îi este lui de greu, ce zbucium e în sufletul lui. Pentru această întîlnire, avea puse deoparte în servietă o sticlă de coniac şi o cutie cu ciocolată. Acum, toate aceste planuri eşuaseră.

Inginerii, chimiştii, arhitecţii îl priveau: ce nelinişti îl fac pe un inspector al Direcţiei Generale a Siguranţei să se încrunte? Dar cine putea să ştie?

Pentru cîteva clipe, oamenilor li s-a părut că acea cameră nu se mai supune creatorilor ei, ci a prins viaţă, trăieşte în virtutea unei voinţe proprii, de beton, a unei lăcomii de beton, că va începe să emită gaze toxice, va molfăi din falca de oţel a uşii, apoi va începe să mistuie.

Stahlgang îi făcu lui Reineke cu ochiul şi-i zise în şoaptă:

— Probabil că i s-a comunicat că *Obersturmbannführer*-ul urmează să-i primească aici raportul – eu ştiam de asta încă de dimineaţă. Aşa că i s-a dus pe apa sîmbetei repausul în familie şi, desigur, întîlnirea cu vreo dameză drăgălaşă.

30

Într-adevăr, Liss s-a întîlnit noaptea cu Eichmann.

Acesta avea cam treizeci şi cinci de ani. Mănuşile, cascheta, cizmele, cele trei obiecte care întruchipau poezia, aroganţa şi superioritatea armelor germane, semănau cu cele pe care le purta *Reichsführer*-ul SS Himmler.

Liss cunoştea familia Eichmann încă dinainte de război, erau concitadini. În timp ce studia la Universitatea din Berlin, lucrînd concomitent la un ziar, apoi la o revistă de filozofie, venea din cînd în cînd în oraşul natal şi afla veşti despre colegii săi de liceu. Unii se săltau pe un val al mişcării sociale, apoi valul trecea şi succesul dispărea, urmînd ca notorietatea, succesele materiale să le surîdă altora. În

schimb, tînărul Eichmann continua invariabil să ducă o viaţă ştearsă şi monotonă. Tunurile care bătuseră lîngă Verdun şi victoria care fusese parcă gata-gata să se nască, apoi înfrîngerea şi inflaţia, lupta politică din Reichstag, viforul stîrnit de cei de stînga şi din extrema stîngă în pictură, teatru, muzică, noile mode şi falimentele noilor mode, nimic nu-i schimba felul monoton de viaţă.

Lucra ca agent al unei firme din provincie. În familie şi în relaţiile lui cu oamenii nu era nici prea grosolan, nici prea atent. Toate marile drumuri din viaţă erau ticsite de o mulţime gălăgioasă, dezmăţată, potrivnică lui. Pretutindeni vedea anumiţi oameni iuţi, agili, cu ochi negri, lucitori, care mereu îl dădeau la o parte, oameni dibaci şi experimentaţi care-i zîmbeau cu condescendenţă…

După absolvirea liceului, n-a reuşit să se angajeze la Berlin. Directori de oficii şi proprietari de firme din capitală îi spuneau că, din păcate, postul vacant anunţat s-a suspendat, pentru ca Eichmann să afle pe ocolite că, de fapt, în locul lui fusese primit un oarecare ins putred, de naţionalitate incertă – vreun polonez sau italian. A încercat să intre la universitate, dar nedreptatea ce domnea acolo l-a împiedicat. Vedea că examinatorii, privindu-i chipul rotund, cu ochi albaştri, ariciul părului blond, nasul drept, erau cuprinşi de plictis. Ai fi zis că preferau indivizii cu mutre prelungi, cu ochi negri, inşi cocîrjaţi şi înguşti în umeri, nişte degeneraţi. Dar nu numai el era azvîrlit înapoi, în provincie. Aceasta era soarta multora. Rasa de oameni care domnea la Berlin se întîlnea pe toate palierele societăţii. Însă cel mai mult, acest soi de oameni se prăsea în intelectualitatea cosmopolită care îşi pierduse trăsăturile naţionale, nu făcea deosebire între un german şi un italian, între un german şi un polonez.

Un soi deosebit, o rasă ciudată care-i copleşea pe toţi cei care încercau să se ia la întrecere cu ea prin inteligenţă, cultură, printr-o ironică nepăsare. Era groaznic sentimentul iremediabil de forţă intelectuală, vie şi neagresivă, ce iradia de la această rasă. Forţa aceasta se manifesta prin gusturile stranii ale oamenilor respectivi, prin felul lor de a trăi – la ei, respectarea modei se îmbina cu neglijenţa şi indiferenţa faţă de modă –, prin dragostea lor faţă de animale, îmbinată cu un mod absolut orăşenesc de viaţă, prin capacitatea de a gîndi abstract, îmbinată cu pasiunea pentru ceea ce e grosolan în artă şi în modul de trai… Aceşti oameni împingeau înainte chimia germană a vopselelor şi a sintezei azotului, cercetările în domeniul radiaţiilor penetrante, producţia oţelului de calitate. De dragul lor veneau în Germania savanţi şi artişti, filozofi şi ingineri străini. Dar tocmai aceşti oameni semănau

cel mai puţin cu germanii, ei se vînturau prin toată lumea, legăturile lor de prietenie nu erau nicidecum germane, originea lor germană era neclară.

Deci cum era să încerce a pătrunde spre o viaţă mai bună slujbaşul unei firme din provincie? Bine măcar că nu făcea foamea.

Şi iată-l acum ieşind din cabinetul său, după ce a închis documentele despre care au cunoştinţă doar trei oameni în lume: Hitler, Himmler, Kaltenbrunner. Un automobil mare, negru, îl aşteaptă la ieşire. Santinelele îl salută, aghiotantul deschide larg portiera maşinii – *Obersturmbannführer*-ul SS Eichmann pleacă în călătorie. Şoferul accelerează chiar de pe loc şi puternicul Horch gestapovist, respectuos salutat de poliţia municipală ce se grăbeşte să conecteze semnalele verzi, se avîntă pe autostradă după ce a străbătut străzile berlineze. Ploaie, ceaţă, semne de circulaţie, virajele line ale autostrăzii.

Între timp, la Smolevici, risipite prin livezi, se zăresc case tihnite, iar pe trotuare creşte iarbă. În mahalaua Iatki din Berdicev aleargă prin praf găini răpănoase, cu picioare galbene, parcă de cadmiu, însemnate cu cerneală violetă şi roşie. În Podel şi pe strada Vasilievskaia din Kiev, în clădirile cu multe etaje şi geamuri nespălate, treptele scărilor sînt tocite de milioanele de ghete ale copiilor, de tîrlicii bătrînilor.

La Odessa, într-o curte, se înalţă un platan cu trunchiul pestriţ, se văd rufe colorate, cămăşi şi izmene întinse la uscat, aburesc pe mangaluri cazane de aramă cu dulceaţă de coarne, ţipă în leagăne nou-născuţi cu pielea oacheşă, fără să fi văzut soarele.

La Varşovia, într-o casă de cinci etaje, costelivă, îngustă în umeri, trăiesc croitorese, legători de cărţi, profesori particulari, cîntăreţi în localuri de noapte, studenţi, ceasornicari.

La Stalindorf, seara se aprinde focul în case, vîntul suflă dinspre Perekop, miroase a sare, a colb încins, iar vacile mugesc, clătinîndu-şi capetele greoaie…

La Budapesta, la Fastov, la Viena, la Melitopol şi la Amsterdam, în vile cu geamuri de cristal, în case învăluite de fumul fabricilor, trăiau oameni aparţinînd rasei evreieşti.

Sîrma ghimpată a lagărelor, pereţii camerei de gazare, lutul unui şanţ antitanc uneau milioane de oameni de vîrste şi profesii diferite, vorbind limbi diferite, avînd preocupări de viaţă şi spirituale diferite, credincioşi fanatici şi fanatici atei, muncitori, paraziţi, medici şi comercianţi, înţelepţi şi idioţi, hoţi, idealişti, firi contemplative, blînde, sfinţi şi şperţari. Pe toţi îi aştepta execuţia.

Iar Horch-ul gestapovist gonea, înaintînd pe autostrăzile stăpînite de toamnă.

31

Cei doi s-au întîlnit noaptea, iar Eichmann a trecut de-a dreptul în cabinet, punînd întrebări repezite, din mers, apoi s-a aşezat într-un fotoliu.

— Am timp foarte puţin, cel mai tîrziu mîine trebuie să fiu la Varşovia.

Mai fusese la comandantul lagărului, discutase cu şeful şantierului.

— Cum lucrează uzinele, ce impresie v-a făcut Foss ca persoană, chimiştii sînt la înălţime, ce credeţi? întrebă el precipitat.

Degetele mari, albe, cu unghii bombate, trandafirii mutau hîrtiile dintr-un loc în altul pe birou; din cînd în cînd, *Obersturmbannführer*-ul făcea însemnări cu stiloul, iar lui Liss i se părea că Eichmann nu realizează particularităţile acelei probleme care provoacă un tainic fior de groază pînă şi în nişte inimi de piatră.

Băuse mult în toate aceste zile. Astmul i se agravase şi noaptea îşi simţea inima bătînd. Dar i se părea că, pentru sănătate, răul pricinuit de alcool este mai mic decît cel produs de încordarea nervoasă în care se afla el tot timpul.

Visa să se întoarcă la studiul personalităţilor marcante, potrivnice naţional-socialismului, să rezolve probleme drastice şi complexe, dar nesîngeroase. Atunci va înceta să mai bea, va fuma cel mult două ţigări pe zi. Uite, nu demult l-a chemat la el, în toiul nopţii, pe acel bătrîn bolşevic rus, a jucat cu el o partidă de şah politic, iar cînd s-a întors acasă a dormit fără somnifer; s-a trezit la ora zece dimineaţa.

Cu prilejul vizitării nocturne a camerei de gazare, fusese pregătită o mică surpriză pentru Eichmann şi Liss. Constructorii aşezaseră în mijlocul camerei o măsuţă cu băuturi şi gustări, iar Reineke i-a invitat pe cei doi să bea un pahar cu vin.

Eichmann a rîs, încîntat de această nostimă găselniţă.

— Am să gust cu plăcere ceva.

Îşi scoase cascheta, o dădu gărzii sale de corp şi se aşeză la masă. Subit, faţa lui mare căpătă o expresie blajină, preocupată, aşa cum li se întîmplă acelor milioane de bărbaţi

cărora le place să mănînce atunci cînd se aşază la o masă gata pusă.

Reineke, stînd în picioare, a turnat vinul şi toţi au ridicat paharele în aşteptarea toastului ce urma să fie rostit de Eichmann.

În liniştea aceea de beton, în paharele acelea pline era concentrată o asemenea tensiune, încît Liss avea impresia că inima sa nu o va suporta. Ar fi vrut ca încordarea să fie spulberată de un toast rostit cu glas tare, pentru idealul german. Dar ea nu trecea, ba din contră, creştea, iar între timp, *Obersturmbannführer*-ul mesteca un sendviş.

— De ce nu serviţi, domnilor? întrebă Eichmann. E o şuncă delicioasă.

— Aşteptăm toastul amfitrionului, răspunse Liss.

Marele şef ridică paharul.

— Pentru noi succese în serviciu, care, pe cît mi se pare, merită să fie remarcate.

El a fost singurul care n-a băut mai nimic, în schimb a mîncat mult.

De dimineaţă, Eichmann, în chiloţi, făcea gimnastică în faţa ferestrei larg deschise. Prin ceaţă se conturau şirurile drepte ale barăcilor din lagăr, răzbăteau sirene de locomotive.

Liss nu-l invidia pe Eichmann. Avea o poziţie înaltă chiar şi fără funcţii deosebite – era cotat drept un om inteligent în cadrul Direcţiei Siguranţei Reich-ului. Lui Himmler îi făcea plăcere să converseze cu el.

Oamenii sus-puşi, în majoritatea cazurilor, căutau să nu-şi demonstreze faţă de el superioritatea poziţiei sociale. Se obişnuise să fie stimat nu numai la Poliţia Siguranţei. Direcţia Siguranţei Reich-ului respira şi vieţuia pretutindeni: şi la universitate, şi în semnătura unui director de sanatoriu pentru copii, şi la probele de admitere a tinerilor cîntăreţi de la operă, şi în decizia juriului care selecţiona tablourile pentru expoziţia de primăvară, şi în listele candidaţilor pentru alegeri în Reichstag.

Aici se afla axul vieţii. Baza veşnicei dreptăţi a partidului, a victoriei logicii lui sau a lipsei lui de logică asupra oricărei logici, a filozofiei lui asupra oricărei alte filozofii o constituie activitatea poliţiei secrete a statului. O adevărată baghetă magică! Era destul să fie scăpată din mînă pentru ca farmecul să dispară – un mare orator se transforma într-un palavragiu, un corifeu al ştiinţei devenea propagator al unor idei străine. Nu era permis să-ţi scape din mînă o asemenea baghetă fermecată.

În acea dimineaţă, privindu-l pe Eichmann, Liss a simţit pentru prima oară în viaţă o undă de nelinişte invidioasă.

Cu cîteva minute înainte de plecare, Eichmann i-a spus:

— Dar noi sîntem concetăţeni, Liss, nu-i aşa?

Şi au început să enumere împreună denumiri, dragi amîndurora, ale unor străzi, restaurante, cinematografe din oraşul lor.

— Sînt unele locuri pe unde n-am călcat, desigur, zise Eichmann, şi rosti numele unui club la care el, fiul unui proprietar de atelier, nu avusese acces.

Pentru a schimba subiectul conversaţiei, Liss întrebă:

— Spuneţi-mi, se poate avea o idee aproximativă despre cîţi evrei e vorba?

Ştia bine că pusese o întrebare spinoasă, la care poate doar trei oameni din lume, în afară de Himmler şi de conducător, ar fi putut să răspundă.

Dar tocmai după amintirea anilor grei din tinereţea lui Eichmann, din vremea democraţiei şi a cosmopolitismului, trebuia ca Liss să întrebe despre ceva ce el nu cunoştea, recunoscîndu-şi astfel ignoranţa.

Eichmann îi răspunse.

Uluit, Liss întrebă:

— Milioane?

Eichmann ridică din umeri.

Tăcură amîndoi o vreme.

— Regret foarte mult că nu ne-am întîlnit în vremea studenţiei, zise Liss, în anii uceniciei, cum spunea Goethe.

— Eu n-am fost student la Berlin, am studiat în provincie, n-ai ce regreta, îi răspunse Eichmann, apoi adăugă: Cifra asta, concetăţene, o rostesc pentru prima oară. Dacă e să socotesc Berchtesgadenul, *Reichkanzlei* şi departamentul *Reichsführer*-ului, ea a fost rostită de şapte sau opt ori.

— Înţeleg că n-o s-o citim mîine în ziar.

— Tocmai la ziar mă şi refer, zise Eichmann.

Se uită cu o uşoară ironie la Liss, iar acesta se simţi tulburat de sentimentul că interlocutorul e mai inteligent decît el.

Dar Eichmann continuă:

— Pe lîngă faptul că orăşelul nostru liniştit este în întregime inundat de verdeaţă, a mai existat un motiv pentru care ţi-am dat această cifră. Aş vrea ca ea să ne unească pentru activitatea noastră comună din viitor.

— Mulţumesc, spuse Liss. Trebuie să mă gîndesc, e o problemă foarte serioasă.

— Sigur. Propunerea asta vine nu numai din partea mea. Şi Eichmann ridică un deget în sus, pe verticală. Dacă vei fi de acord să împarţi cu mine munca, iar Hitler va pierde, vom atîrna împreună – dumneata şi cu mine.

— Perspectiva e minunată, merită să mă mai gîndesc, rosti Liss.

— Închipuie-ţi că peste doi ani ne vom aşeza din nou în acea cameră, la o masă confortabilă, şi vom spune: „În douăzeci de luni noi am rezolvat o problemă pe care omenirea n-a rezolvat-o în douăzeci de secole!“.

S-au despărţit cu urările de rigoare. Liss privea lung în urma automobilului.

Avea o concepţie proprie despre relaţiile umane din stat. Viaţa în statul naţional-socialist nu putea să se dezvolte în mod liber, fiecare pas al ei trebuia dirijat.

Pentru a conduce respiraţia oamenilor, sentimentul matern, sfera lecturilor, uzinele, cîntecele, armata, excursiile de vară sînt necesari nişte conducători, odată ce viaţa şi-a pierdut dreptul de a creşte precum iarba şi a se învăluri precum marea. Iar conducătorii, pe cît i se părea lui Liss, tindeau să se încadreze în patru tipuri de caractere.

Primul tip de caracter îl constituie firile dintr-o bucată, cărora de obicei le lipseşte acuitatea minţii şi capacitatea de analiză. Aceşti oameni prindeau lozincile, formulările din ziare şi reviste, citatele din cuvîntările lui Hitler şi din articolele lui Goebbels, din cărţile lui Frank şi ale lui Rosenberg. Ei se pierdeau cu firea dacă nu simţeau o proptea. Nu se gîndeau la corelaţia dintre fenomene, manifestau asprime şi intoleranţă cu orice prilej. Luau totul în serios: şi filozofia, şi ştiinţa naţional-socialistă, şi dezvăluirile echivoce, şi realizările teatrului nou, şi noua muzică, şi campania pentru alegerile din Reichstag. Toceau pe dinafară, în cercuri, *Mein Kampf*, conspectau rapoarte şi broşuri. În viaţa personală, de obicei erau modeşti, uneori chiar îndurau lipsuri, ajungeau mai des decît celelalte categorii să participe la mobilizări ale partidului, care-i rupeau de familii.

Tocmai din această categorie, aşa i se păruse la început lui Liss, făcea parte şi Eichmann.

Al doilea tip de caractere îl constituie cinicii inteligenţi. Aceştia ştiau de existenţa baghetei fermecate. În cercul lor de prieteni verificaţi, ei îşi băteau joc de multe – de ignoranţa noilor doctori şi magiştri, de erorile şi moravurile unor *Leiter*-i şi *Gauleiter*-i. Numai conducătorul şi înaltele idealuri nu erau ţinta ironiei lor. De obicei, aceşti oameni trăiau pe picior mare, beau mult. Asemenea caractere se întîlneau mai des pe treptele superioare ale ierarhiei de partid decît pe cele inferioare. Acolo jos domneau caracterele aparţinînd primului tip.

Chiar la vîrf, pe cît i se părea lui Liss, domina un al treilea tip de caractere. Acolo se aflau vreo opt-nouă oameni,

fiind admişi încă vreo cincisprezece-douăzeci. Acolo exista o lume fără dogme, acolo se discuta liber despre orice. Acolo nu existau idealuri, ci numai matematică – marii maeştri veseli care nu ştiau ce e mila.

Uneori, Liss avea impresia că totul în Germania se petrece pentru aceştia şi spre binele lor.

Observase că apariţia la vîrf a unor oameni limitaţi constituia întotdeauna simbolul începerii unor evenimente sinistre. Maeştrii mecanicii sociale promovau nişte dogmatici, pentru a le încredinţa lor treburile deosebit de sîngeroase. Aceşti prostănaci se lăsau temporar ameţiţi de puterea supremă, dar de obicei, după ce terminau acele treburi, dispăreau, ba uneori împărtăşeau soarta propriilor victime. Iar acolo sus rămîneau, din nou, maeştrii cei radioşi.

Prostovanii, caracterele de tipul întîi, aveau o calitate extrem de preţioasă: erau populari. Nu se limitau doar să citeze din clasicii naţional-socialismului; ei chiar şi vorbeau pe limba poporului. Grosolănia lor părea populară, ţărănească. Glumele lor stîrneau rîsete la adunările muncitoreşti.

Şi iată al patrulea tip de caractere: executanţii complet impasibili faţă de dogmă, idei, filozofie, dar, în acelaşi timp, lipsiţi şi de capacităţi analitice. Naţional-socialismul îi plătea, iar ei îl slujeau. Unica, suprema lor pasiune erau diversele servicii de porţelan, costumele, vilele, bijuteriile, mobila, automobilele, frigiderele. Banii nu le prea plăceau, nu credeau în stabilitatea lor.

Liss tindea spre conducătorii din vîrful ierarhiei, visa la societatea lor, la apropierea de ei; acolo, în împărăţia minţii zeflemiste, a logicii elegante se simţea firesc, bine, în largul său.

Dar vedea că la o înălţime ameţitoare, deasupra conducătorilor supremi, deasupra stratosferei exista o lume neguroasă, de neînţeles, neclară, chinuitoare prin ilogismul ei – în această lume superioară fiinţa conducătorul Adolf Hitler.

În Hitler – şi asta îl îngrozea pe Liss – se îmbina într-un chip de neînţeles ceea ce era imposibil de îmbinat. El era şeful maeştrilor, supermecanicul, montatorul-şef, obermaistrul care deţinea suprema logică, supremul cinism, suprema cruzime matematică, chiar şi în comparaţie cu toţi colaboratorii săi cei mai apropiaţi luaţi la un loc.

Dar, în acelaşi timp, exista în el o frenezie dogmatică, o credinţă fanatică şi o orbire a credinţei, un ilogism taurin, pe care Liss le întîlnea doar pe palierele cele mai de jos, de la demisol, ale conducerii de partid. El, creatorul baghetei

fermecate, primul sacerdot, era, în acelaşi timp, şi un credincios incult, frenetic.

Şi iată că acum, în timp ce se uita după maşina care se depărta, Liss simţi că Eichmann a iscat în el, în mod subit, acel sentiment tulbure, înfricoşător şi totodată atrăgător, pe care i-l provoca doar un singur om din lume: Adolf Hitler, conducătorul poporului german.

32

Antisemitismul se manifestă în diverse feluri – el se exprimă prin ostilitate ironică, vădind aversiunea, dar şi prin pogromuri nimicitoare.

Tipurile de antisemitism sînt variate: ideologic, organic, disimulat, istoric, de toate zilele, fiziologic; chiar şi formele lui de manifestare sînt diferite: individuală, socială, de stat.

Antisemitismul poate fi întîlnit şi la piaţă, şi la şedinţele prezidiului Academiei de Ştiinţe, în sufletul unui bătrîn împovărat de ani şi în jocurile copiilor din curte. Antisemitismul a migrat, fără a suferi prejudicii, din vremurile opaiţului, ale corăbiilor cu pînze şi ale furcilor de tors în epoca motoarelor cu reacţie, a reactoarelor atomice şi a maşinilor electronice.

Antisemitismul nu constituie niciodată un scop, el este întotdeauna doar un mijloc, este măsura unor contradicţii ce nu-şi găsesc ieşirea.

Antisemitismul reprezintă oglinda propriilor neajunsuri ale unor oameni, orînduiri sociale şi sisteme de stat. Spune-mi de ce anume îi învinuieşti pe evrei, ca să-ţi spun de ce te faci tu însuţi vinovat.

Ura faţă de iobăgia din propria ţară, chiar şi în conştiinţa unui luptător pentru libertate – de pildă, ţăranul Oleiniciuk, întemniţat în fortăreaţa Şlisselburg –, se exprima ca ură faţă de leşi şi jidani. Pînă şi genialul Dostoievski a văzut un cămătar evreu acolo unde ar fi trebuit să distingă ochii necruţători ai unui arendaş, stăpîn de iobagi sau fabricant rus.

Naţional-socialismul, punînd în seama evreimii mondiale, născocită de el, rasismul, setea de dominaţie asupra lumii, indiferenţa cosmopolită faţă de patria germană, le atribuia, de fapt, evreilor propriile trăsături. Dar aceasta e doar una dintre laturile antisemitismului.

Antisemitismul constituie expresia incapacităţii, a incapacităţii de a izbîndi prin luptă dreaptă în viaţă, pretutindeni – în ştiinţă, în comerţ, în meserii, în pictură. Antisemitismul e o măsură a incapacităţii umane. Unele state caută în comploturile evreimii mondiale explicaţia unor eşecuri. Dar asta e doar una din laturile antisemitismului.

Antisemitismul reprezintă expresia nivelului scăzut de conştiinţă al unor mase populare incapabile să-şi explice cauzele necazurilor şi suferinţelor pe care le îndură. Oamenii ignoranţi văd în evrei, şi nu în orînduirea de stat şi socială, pricina greutăţilor lor. Dar şi această manifestare de masă a antisemitismului e numai una dintre laturile lui.

Antisemitismul este măsura unor superstiţii religioase care mocnesc în păturile de jos ale societăţii. Dar şi aceasta este doar una dintre laturile antisemitismului.

Repulsia faţă de aspectul exterior al unui evreu, faţă de felul lui de a vorbi, faţă de ceea ce mănîncă nu este, fireşte, adevărata cauză a antisemitismului fiziologic. Căci un om care vorbeşte cu repulsie de părul creţ al unui evreu şi de gesticulaţia lui, în acelaşi timp se entuziasmează de părul creţ al copiilor din tablourile lui Murillo, e indiferent la vorbirea guturală şi la gesticulaţia armenilor, se uită cu simpatie la un negru cu buzele vinete.

Antisemitismul constituie un fenomen deosebit în şirul de persecuţii la care sînt supuse minorităţile naţionale. E un fenomen deosebit, deoarece destinul istoric al evreilor s-a structurat într-un chip original, aparte.

După cum umbra unui om oferă o reprezentare despre silueta lui, la fel şi antisemitismul oferă o reprezentare a destinului şi drumului istoric al evreilor. Istoria evreimii s-a împletit şi s-a unit cu multe probleme ale vieţii politice şi religioase universale. Aceasta e prima particularitate a minorităţii naţionale evreieşti. Evreii trăiesc aproape în toate ţările lumii. O atît de largă răspîndire a unei minorităţi naţionale în ambele emisfere ale Terrei reprezintă cea de-a doua particularitate a evreilor.

În epoca înfloririi capitalului comercial, au apărut evreii negustori şi cămătari. În epoca înfloririi industriei, numeroşi evrei s-au remarcat în tehnică şi industrie. În era atomică, nu puţini evrei lucrează în domeniul fizicii atomice.

În epoca luptei revoluţionare, nu puţini evrei s-au remarcat ca activişti de frunte ai revoluţiei. Ei sînt acea minoritate naţională care nu se retrage la periferii sociale, geografice, ci tinde să se afirme pe direcţia mişcării principale a dezvoltării forţelor ideologice şi productive. În

aceasta constă cea de-a treia particularitate a minorităţii naţionale evreieşti.

O parte a minorităţii evreieşti se asimilează, se dizolvă în populaţia de bază a ţării, dar baza largă, populară a evreimii păstrează elementul etnic în limbă, religie, obiceiuri. Antisemitismul şi-a făcut o regulă din a acuza de tainice tendinţe naţionaliste, religioase partea asimilată a evreimii şi din a face răspunzătoare partea organică a evreimii, ocupată cu diverse meserii, cu munca fizică pentru cei care participă la revoluţie, la conducerea industriei, la crearea reactoarelor nucleare, la societăţi pe acţiuni şi bănci.

Particularităţile pomenite se întîmplă să fie caracteristice, într-o măsură sau alta, şi altor minorităţi naţionale, însă se pare că numai evreii le-au întrunit pe toate laolaltă.

Antisemitismul a reflectat, de asemenea, prin sine aceste particularităţi, contopindu-se şi el cu principalele probleme ale vieţii politice, economice, ideologice şi religioase universale. În aceasta constă o particularitate sinistră a antisemitismului. Flăcările rugurilor lui luminează cele mai groaznice vremuri ale istoriei.

Cînd Renaşterea a pătruns în deşertul Evului Mediu catolic, lumea întunericului a aprins rugurile Inchiziţiei. Flăcările lor au iluminat nu numai forţa răului, ci şi tabloul pieirii lui.

În secolul XX formaţiunea naţională veche, condamnată la pieire, a unor state înapoiate fizic şi falimentare a aprins rugurile de la Auschwitz, crematoriile de la Lublin şi Treblinka. Vîlvătaia lor a iluminat nu numai scurtul triumf al fascismului, dar tot ea a prevestit întregii omeniri că fascismul este condamnat la pieire. La antisemitism recurg, înaintea inexorabilei împliniri a destinului lor, şi unele epoci universal-istorice, şi guvernele unor state reacţionare, falimentare, şi unii oameni care tind să-şi refacă viaţa lipsită de noroc.

Au existat oare cazuri, de-a lungul celor două milenii, cînd libertatea, umanismul să fi recurs la antisemitism ca mijloc al luptei lor? Poate or fi existat, dar eu nu le cunosc.

Antisemitismul din viaţa de toate zilele este un antisemitism paşnic. El dovedeşte că pe lume există proşti şi faliţi invidioşi.

În ţările democratice poate să apară antisemitismul social; el se manifestă în presa ce reprezintă grupări reacţionare de un fel sau altul, în acţiunile acestor grupări reacţionare – de pildă, boicotarea mîinii de lucru sau a mărfurilor evreieşti –, în religia şi ideologia unor reacţionari.

În ţările totalitare, unde viaţa socială lipseşte, antisemitismul poate fi numai de stat.

Antisemitismul de stat este o dovadă a faptului că statul încearcă să se sprijine pe proşti, reacţionari, faliţi, pe ignoranţa celor superstiţioşi şi pe furia celor flămînzi. De obicei, un asemenea antisemitism este, la început, discriminatoriu – statul impune limite evreilor în alegerea domiciliului, a profesiei, în dreptul de a ocupa funcţii de conducere, în dreptul de a fi admişi în instituţii de învăţămînt şi de a primi titluri, grade ştiinţifice ş.a.m.d.

Apoi antisemitismul de stat devine distructiv.

În epocile cînd reacţiunea mondială intră în luptă cu forţele libertăţii, luptă nimicitoare pentru ea, antisemitismul devine idee de stat, idee de partid; astfel s-a întîmplat în secolul XX, în epoca fascismului.

33

Deplasarea unităţilor nou constituite înspre frontul Stalingradului se făcea în secret, pe timp de noapte.

La nord-vest de Stalingrad, pe cursul mijlociu al Donului, se acumula, sporind în greutate, forţa noului front. Garniturile se descărcau de-a dreptul în stepă, pe o cale ferată nou construită.

Fluviile de fier care vuiseră în timpul nopţii încremeneau de cum se lumina de ziuă, şi doar o uşoară ceaţă prăfoasă atîrna pe deasupra stepei. Ziua, ţevile tunurilor erau acoperite cu bălării uscate şi şomoioage de paie, încît se părea că nici nu existau pe lume fiinţe mai tăcute decît aceste ţevi de artilerie contopite cu stepa tomnatică. Avioanele stăteau pe aerodromuri cu aripile desfăcute, ca nişte insecte moarte, supte, acoperite cu pînza de păianjen a plaselor de camuflaj.

De la o zi la alta, mereu mai dese deveneau triunghiurile, romburile, cercurile convenţionale, tot mai deasă devenea reţeaua cifrelor, a numerelor pe acea hartă pe care o vedeau doar cîţiva oameni din lume, ceea ce însemna că se formau, se cristalizau, ieşeau pe aliniamentele de plecare noile armate ale noului front de sud-vest, acum front ofensiv.

Iar de-a lungul malului stîng al Volgăi, prin sărătura stepelor pustii, mari unităţi de tancuri, divizii de artilerie

înaintau spre sud, ocolind Stalingradul învăluit în fum şi tunete, se depărtau spre limanuri şi grinduri liniştite. Trupele, după ce executau trecerea peste Volga, se instalau în stepa calmucă, între lacuri sărate, şi mii de ruşi începeau să pronunţe cuvinte stranii pentru ei: Barmanţak, Ţaţa[51]… Asta însemna că era în curs afluirea de forţe în stepele calmuce, în flancul drept al nemţilor. Comandamentul Suprem Sovietic pregătea încercuirea diviziilor de la Stalingrad ale lui Paulus.

În nopţile întunecoase, sub nori şi stele de toamnă, vapoare, pontoane, şlepuri treceau corpul de tancuri al lui Novikov pe malul drept, calmuc, aflat la sud de Stalingrad…

Mii de oameni zăreau, scrise cu vopsea albă pe blindaj, nume ale unor mari conducători de oşti ai Rusiei: Kutuzov, Suvorov, Aleksandr Nevski.

Milioane de oameni vedeau cum trec în direcţia Stalingradului tunurile grele, lansatoarele ruseşti şi coloanele de camioane Dodge şi Ford primite prin *lend-lease*[52].

Şi totuşi, deşi această mişcare era văzută de milioane de oameni, concentrarea enormelor mase militare destinate ofensivei de la nord-vest şi de la sud de Stalingrad se desfăşura în secret.

Cum s-a putut întîmpla aşa ceva? Doar şi nemţii ştiau de această uriaşă deplasare. Doar ea nu putea fi ascunsă, aşa cum vîntul de stepă nu se poate ascunde de un om ce păşeşte pe întinderea ei.

Nemţii ştiau despre deplasarea trupelor înspre Stalingrad, însă ofensiva Stalingradului rămînea pentru ei un secret. Fiecare locotenent neamţ, uitîndu-se pe hartă, unde erau trecute prezumtiv locurile de afluire a trupelor ruseşti, putea să descifreze secretul militar de stat, de o importanţă deosebită, al Rusiei Sovietice, cunoscut numai de Stalin, Jukov, Vasilievski.

Şi totuşi încercuirea nemţilor în zona Stalingradului a fost o surpriză pentru locotenenţii şi feldmareşalii germani.

Cum de s-a putut întîmpla aşa ceva?

Stalingradul continua să reziste, atacurile germane, ca şi mai înainte, nu duceau la succese decisive, cu toate că la ele participau mari concentrări de trupe. Iar în regimentele din Stalingrad, care se topeau văzînd cu ochii, rămîneau luptători doar de ordinul zecilor. Tocmai aceste cîteva zeci de oameni, care au luat asupra lor greutatea strivitoare a unor lupte îngrozitoare, au constituit forţa care a încurcat toate previziunile nemţilor.

Inamicul nu-şi putea imagina că impactul atacurilor lui e pulverizat de o mînă de oameni. Nemţilor li se părea că

rezervele sovietice se pregătesc să sprijine şi să alimenteze apărarea. Soldaţii care, încleştaţi pe panta malului Volgăi, respingeau presiunea diviziilor lui Paulus au fost, de fapt, strategul ofensivei de la Stalingrad.

Dar implacabilul şiretlic al istoriei se ascundea şi mai adînc, iar în profunzimea lui libertatea, generatoare a victoriei, care ar fi trebuit să fie scopul războiului, se transforma, la atingerea şiretelor degeţele ale istoriei, într-un mijloc al lui.

34

O bătrînă purtînd un snop de papură uscată trecea spre casă; chipul ei posomorît era marcat de griji în timp ce păşea pe lîngă un Willis prăfuit, pe lîngă un tanc de stat-major acoperit cu prelată, care se proptise cu un umăr în peretele de scînduri al casei. Mergea aşa cum era, uscăţivă, abătută, şi ai fi zis că nimic nu putea fi mai obişnuit decît această bătrînă trecînd pe lîngă tancul ce se proptise în casa ei. Dar nimic nu era mai semnificativ în evenimentele lumii decît legătura acestei bătrîne şi a fetei ei cam urîte care mulgea în acest timp vaca sub un şopron, legătura nepotului ei bălai, care-şi vîrîse un deget în nas şi urmărea cum ţîrîie laptele din ţîţele vacii, cu trupele care se opriseră în stepă.

Toţi aceşti oameni – maiori din statele-majore ale corpurilor de armată şi ale armatelor, generali care pufăiau din ţigări pe sub icoanele înnegrite de prin sate, bucătarii lor, care frigeau carne de berbec în cuptoarele ruseşti, telefoniste ce-şi înfăşurau prin hambare pletele pe cuie şi cartuşe, un şofer ce se bărbierea în faţa ligheanului de tablă, chiorîndu-se cu un ochi în oglindă, iar cu celălalt la cer, întrebîndu-se temător: o veni vreun avion al neamţului? – şi întreg acest univers al războiului, alcătuit din oţel, electricitate, benzină, totul constituia o parte inseparabilă a îndelungatei vieţi a satelor, aşezărilor şi cătunelor de stepă.

O neîntreruptă legătură exista, pentru bătrînă, între băieţii aceştia de azi, de pe tancuri, şi aceia, chinuiţi, care sosiseră în vară ca nişte pribegi, se rugaseră să fie lăsaţi să mîie în casa ei şi se tot temeau, nu puteau să doarmă noaptea, ieşeau mereu să se mai uite împrejur.

O neîntreruptă legătură exista între această bătrînă dintr-un cătun din stepa calmucă şi aceea care, în Ural, aducea în

odaia statului-major al corpului de tancuri în rezervă un sfîrîitor samovar de aramă, ca şi cu aceea care în iunie, lîngă Voronej, îi aşternea unui colonel paie pe podea şi se tot crucea privind zarea de foc ce se vedea prin ferestruică. Dar această legătură era atît de obişnuită, încît nu o luau în seamă nici bătrîna care se ducea spre casă pentru a face un foc de ciulini în cuptor, nici colonelul care ieşise în cerdac.

Stepa calmucă era cufundată într-o minunată linişte moleşitoare. Oare oamenii care mişunau pe Unter den Linden[53] ştiau că aici Rusia şi-a întors faţa spre vest, că se pregătea să dea lovitura şi să păşească înainte?

Din cerdac, Novikov îl chemă pe şoferul Haritonov:

— Să iei mantalele, a mea şi a comisarului; ne întoarcem tîrziu.

În cerdac îşi făcură apariţia Ghetmanov şi Neudobnov.

— Mihail Petrovici, spuse Novikov, dacă se întîmplă ceva, sunaţi la Karpov, iar după ora cincisprezece, la Belov şi Makarov.

Neubodnov spuse:

— Păi ce se poate întîmpla aici?

— Poţi să ştii? S-ar putea să vină pe nepusă masă comandantul, răspunse Novikov.

Deodată, dinspre soare se iţiră două păsări mici, îndreptîndu-se spre cătun şi întreaga imobilitate a stepei se fărîmiţă subit în vuietul lor crescînd, în impetuozitatea lor lunecoasă.

Sărind din maşină, Haritonov alergă sub peretele unui hambar.

— Ce-ţi veni, prostule, te-ai speriat de-ai tăi? strigă la el Ghetmanov.

Dar chiar în acel moment, unul dintre avioane slobozi o rafală de mitralieră asupra cătunului, iar de sub celălalt se desprinse o bombă. Îndată, văzduhul se umplu de huiet, de larmă, o femeie ţipă sfîşietor, un copil începu să plîngă şi bulgării de pămînt azvîrliţi în sus de explozie porniră să răpăie mărunt.

De cum auzi urletul bombei, Novikov se încovoie puţin. Pentru o clipă, totul se învălmăşi în praf, în fum, şi îl vedea numai pe Ghetmanov care stătea alături de el. Apoi din negura colbuită se desluşi silueta lui Neubodnov. Stătea sumeţindu-şi umerii, cu capul ridicat, fără a se încovoia, el singur dintre toţi fiind parcă cioplit în lemn.

Ghetmanov, scuturîndu-şi praful de pe pantaloni, puţin cam palid, dar aţîţat şi vesel, zise, făcînd-o într-un mod simpatic pe grozavul:

— Nu-i nimic, bravo mie, se pare că nădragii mi-au rămas uscaţi, dar generalul nostru nici măcar nu s-a clintit.

Apoi, Ghetmanov şi Neudobnov se duseră să vadă cît de departe fusese azvîrlit pămîntul în jurul gropii, se mirară că geamurile de la casele din depărtare erau sparte, iar la cea mai apropiată rămăseseră întregi, se uitară la un gard de nuiele prăvălit.

Novikov îi urmărea curios pe aceşti oameni care văzuseră pentru prima oară explozia unei bombe; erau, pe cît se pare, impresionaţi că bomba aceea fusese strunjită, înălţată în aer şi aruncată spre pămînt doar cu un singur scop: să-i ucidă pe tatăl micuţilor Ghetmanov şi pe tatăl micuţilor Neudobnov. Ca să vezi, domnule, cu ce se ocupau oamenii în război!

Şezînd în maşină, Ghetmanov vorbea mereu despre atacul aerian, apoi deodată, întrerupîndu-se singur, zise:

— Îţi vine, desigur, să rîzi ascultîndu-mă, Piotr Pavlovici, doar asupra dumitale au căzut mii dintr-astea, pe cînd asupra mea asta-i prima. Şi, trecînd din nou la alt subiect, întrebă: Ascultă, Piotr Pavlovici, Krîmov acela o fi fost cumva în prizonierat?

— Krîmov? Dar de ce te interesează? îl iscodi Novikov.

— Am auzit la statul-major al frontului o discuţie interesantă despre el.

— A fost într-o încercuire, dar prizonier, pe cît se pare, n-a fost. În ce a constat discuţia?

Fără a-l auzi pe Novikov, Ghetmanov îl atinse pe Haritonov pe umăr şi zise:

— Uite, pe drumul ăsta mare, îndată ce treci de vîlcea, se ajunge la statul-major al brigăzii întîi. După cum vezi, am ochiul format pentru front.

Novikov se obişnuise ca Ghetmanov să nu-l urmărească în discuţie pe interlocutor – ba îl vedeai că începe să povestească ceva, ba că pune vreo întrebare, apoi iarăşi povesteşte şi iar îşi întrerupe relatarea cu vreo întrebare. Ai fi zis că gîndirea lui urmează un zigzag fără nici o noimă. Dar nu era aşa decît în aparenţă.

Comisarul vorbea adeseori despre soţia sa, despre copii, purta cu sine un pachet gros de fotografii de familie, ba chiar trimisese în două rînduri ordonanţa cu pachete la Ufa.

Dar, în acelaşi timp, înjghebase o legătură amoroasă cu Tamara Pavlovna, o doctoriţă negricioasă şi arţăgoasă de la unitatea sanitară, şi părea o legătură destul de serioasă. Într-o dimineaţă s-a întîmplat ca Verşkov să-i spună lui Novikov pe un ton tragic:

— Tovarăşe colonel, doctoriţa a petrecut noaptea la comisar, abia în zori i-a dat dumnealui drumul.

Novikov i-a zis:

— Nu-i treaba dumitale, Verşkov. Mai bine ai înceta să-mi şterpeleşti din bomboane.

Ghetmanov nu făcea un secret din legătura sa cu Tamara Pavlovna. Chiar şi acum, în stepă, lăsîndu-se cu umărul spre Novikov, spuse în şoaptă:

— Piotr Pavlovici, de doctoriţa noastră s-a îndrăgostit un flăcăiaş. Şi comisarul îl privi duios, dezolat pe Novikov.

— Ăsta zic şi eu comisar, zise Novikov arătînd din ochi spre şofer.

— Ce să-i faci, bolşevicii nu-s călugări, îi explică Ghetmanov în şoaptă. Înţelegi, m-am îndrăgostit de ea, prostovan bătrîn ce sînt.

Au tăcut cîteva minute, după care Ghetmanov, ca şi cînd nici n-ar fi deschis tocmai el o asemenea conversaţie confidenţială, prietenească, spuse:

— Dar dumneata nu slăbeşti deloc, Piotr Pavlovici, ai ajuns în atmosfera de front, care-ţi prieşte. Uite, de pildă eu, ştii, sînt făcut pentru munca de partid. Am ajuns la un *obkom* în anul cel mai dificil, că un altul s-ar fi pricopsit cu vreo tuberculoză: planul la cereale fusese dat peste cap, în două rînduri mă chemase la telefon tovarăşul Stalin, iar mie nici că-mi păsa, mă îngrăşam ca la băi. Văd că şi cu dumneata e la fel.

— Dracu' să mai ştie pentru ce sînt eu făcut, zise Novikov. Te pomeneşti că tocmai pentru război.

Şi izbucni în rîs.

— Observ că de îndată ce se întîmplă ceva interesant, mai întîi mă gîndesc nu cumva să uit să-i spun şi Evgheniei Nikolaevna. De pildă, cînd nemţii au aruncat asupra dumitale şi a lui Neudobnov prima bombă, m-am şi gîndit: trebuie să-i povestesc.

— Compui, carevasăzică, informări politice?

— Întocmai, chiar aşa, zise Novikov.

— E limpede, întări Ghetmanov. Soţia mai întîi; e mai apropiată decît oricine.

Ajunseră lîngă dispozitivul brigăzii, coborîră din maşină.

Prin mintea lui Novikov se perinda mereu un întreg şir de oameni, de nume şi denumiri de localităţi, de misiuni importante şi mărunte, de probleme clare şi neclare, de dispoziţii preconizate sau revocate.

Se trezea brusc noaptea şi începea să se zbuciume, îl cuprindeau îndoieli: e bine să execute trageri la distanţe ce

depăşesc gradaţiile de pe scala aparatului de ochire? Tragerile din mers se justifică? Oare comandanţii de subunităţi vor reuşi să analizeze rapid şi corect schimbările din situaţia de luptă, să adopte în mod independent hotărîri, să dea ordine în cîteva secunde?

Apoi îşi imagina cum tancurile, eşalon după eşalon, străpungînd apărarea germano-română, intră în spărtură, trec la urmărire, împreună cu aviaţia de asalt, cu autotunurile, cu infanteria motorizată, cu geniştii şi se avîntă tot mai departe spre vest, cucerind treceri peste cursuri de apă, poduri, ocolind cîmpuri de mine, neutralizînd noduri de rezistenţă. Cuprins de o fericită tulburare, îşi cobora picioarele desculţe din pat, şedea aşa pe întuneric, respirînd greu, copleşit de presimţirea fericirii.

Niciodată n-a simţit dorinţa să vorbească cu Ghetmanov despre aceste gînduri nocturne ale lui.

Aici, în stepă, se simţea mai des pornit împotriva acestuia şi a lui Neudobnov decît în Ural.

„S-au grăbit la plăcinte“, gîndea.

Acum nu mai e cel care fusese în 1941. Acum bea mai mult decît înainte. Ba şi înjură cam des, se enervează. Odată, s-a repezit să-l lovească pe şeful aprovizionării cu carburanţi.

Vedea că oamenii se tem de el.

— De fapt, dracu' ştie dacă sînt făcut pentru război, zise. Cel mai bine e să trăieşti în pădure, într-o izbă, împreună cu femeia pe care o iubeşti. Ai plecat la vînătoare şi seara te-ai întors. Ea îţi fierbe, acolo, o ciorbă şi hai la culcare. Pe om n-ai cum să-l mulţumeşti numai cu războiul.

Ghetmanov înclină din cap, apoi se uită atent la el.

Comandantul brigăzii întîi, colonelul Karpov, un bărbat cu obrajii bucălaţi, cu părul roşu şi ochi albaştri pătrunzători, cum se întîmplă să aibă doar oamenii foarte roşcaţi, i-a întîmpinat pe cei doi superiori lîngă o staţie radio de cîmp.

Experienţa lui de război a avut o vreme legătură cu luptele de pe frontul de nord-vest; acolo nu o dată fusese nevoit să-şi îngroape tancurile în teren, transformîndu-le în puncte de foc fixe.

Acum mergea alături de Novikov şi Ghetmanov spre dispozitivul regimentului întîi şi ai fi zis că el este mai-marele dintre ei, atît de domoale îi erau mişcările.

Judecînd după aspectul lui fizic, făcea impresia unui om blajin, amator de cîte o bere şi de mîncare din belşug. Dar de fapt avea o altă fire – tăcută, rece, bănuitoare, meschină. Nu-i stătea în obicei să-şi ospăteze musafirii, i se dusese buhul de om zgîrcit.

Ghetmanov lăuda conştiinciozitatea cu care se săpau adăposturile, amplasamentele pentru tancuri şi piese de artilerie.

Comandantul brigăzii avusese totul în vedere – şi direcţiile periculoase din care erau posibile atacuri cu tancuri, şi posibilitatea unei acţiuni din flanc, doar un singur lucru nu prevăzuse: că luptele iminente îl vor obliga să treacă la introducerea rapidă a brigăzii într-o străpungere, la urmărire.

Pe Novikov îl iritau semnele apreciative din cap şi expresiile de încîntare ale lui Ghetmanov.

Iar Karpov, urmărind parcă dinadins să-i sporească iritarea, spunea:

— Permiteţi, tovarăşe colonel, să vă povestesc un caz. Ne îngropaserăm de minune lîngă Odessa. Către seară, am trecut la un contraatac, le-am dat românilor peste scăfîrlie, iar peste noapte, la ordinul comandantului armatei, toată apărarea noastră, ca un singur om, a plecat în port să se îmbarce pe vapor. Românii şi-au dat seama de asta abia la zece dimineaţa, s-au repezit ei să atace tranşeele părăsite, iar noi pluteam deja pe Marea Neagră.

— Să nu se întîmple cumva ca de astă dată să rămîi dumneata cu gura căscată în faţa tranşeelor goale ale românilor, zise Novikov.

Va putea oare Karpov, în perioada ofensivei, să se avînte zi şi noapte înainte, lăsînd în urmă unităţi capabile de luptă ale inamicului, noduri de rezistenţă?… Să se repeadă înainte, expunîndu-şi capul, ceafa, coastele, stăpînit numai şi numai de patima urmăririi? Nu, nu-i el omul acela, n-are vîna necesară.

Totul în jur păstra urmele arşiţelor trecute, încît părea ciudat că aerul e atît de răcoros. Tanchiştii se ocupau de treburile lor ostăşeşti – care se bărbierea, şezînd pe blindaj şi proptindu-şi oglinjoara de turelă, care-şi curăţa arma, care scria o scrisoare. Alături, cîţiva băteau cărţile pe o foaie de cort întinsă pe jos; un grup mare de flăcăi stăteau căscînd gura lîngă o fată-sanitar. Şi totul în acest peisaj banal, sub un cer imens, pe un pămînt enorm, era învăluit în melancolia înserării.

Dar iată că spre şefii care se apropiau venea în pas alergător, smucindu-şi din mers poalele vestonului, comandantul batalionului, strigînd pătrunzător:

— Batalio-on, dre-epţi!

Novikov însă, ca şi cum i s-ar fi adresat lui, răspunse:

— De voie, de voie.

Pe unde trecea comisarul, scăpînd cîte-o vorbuliţă, se auzeau rîsete, tanchiştii schimbau priviri, chipurile deveneau

mai vesele.

Comisarul îi întreba care cum suportă despărţirea de ielele din Ural, îi mai întreba dacă au prăpădit multă hîrtie cu scrisorile, dacă *Zvezdocika*[54] e adusă cu regularitate aici, în stepă.

Apoi s-a stropşit la intendent:

— Ce-au mîncat astăzi tanchiştii? Dar ieri? Dar alaltăieri? Dar tu, ai mîncat şi tu trei zile la rînd ciorbă de arpacaş cu gogonele verzi? Ia chemaţi-l aici pe bucătar, zicea el în hohotele de rîs ale tanchiştilor, să spună el ce i-a gătit intendentului la prînz.

Prin întrebările sale despre traiul şi viaţa tanchiştilor, părea să le adreseze un reproş comandanţilor: Ce vă tot bateţi gura vorbind de tehnică şi numai de tehnică!

Intendentul, un om uscăţiv, cu cizmele de pînză colbuite, cu mîinile roşii, ca ale unei spălătorese care tocmai a clătit rufele în apă rece, stătea în faţa lui Ghetmanov şi tuşea din cînd în cînd.

Lui Novikov i se făcu milă de el şi zise:

— Tovarăşe comisar, de aici mergem împreună la Belov?

Încă din vremurile de dinainte de război, Ghetmanov era pe bună dreptate considerat un bun conducător, un om al maselor. De îndată ce înjgheba o discuţie, oamenii începeau să rîdă, felul său simplu, vioi de a vorbi, expresiile grosiere ştergeau îndată deosebirile dintre secretarul *obkom*-ului şi omul mînjit de ulei, îmbrăcat în salopetă.

Întotdeauna ataca probleme de viaţă – dacă nu se întîrzie cumva cu salariul, dacă se găsesc produse deficitare în magazinele săteşti şi la cooperativele muncitoreşti, dacă sînt bine încălzite căminele, dacă în taberele din cîmp e pusă la punct bucătăria.

Vorbea deosebit de simplu şi plăcut cu muncitoarele în vîrstă de la uzine şi cu colhoznicele, tuturor le făcea plăcere că secretarul e slujitorul poporului, că se ia tare de cei de la aprovizionare, de cei de prin birouri şi de responsabilii căminelor, iar la nevoie, chiar de directorii uzinelor şi ai staţiunilor de maşini şi tractoare, dacă aceştia nu dau atenţie nevoilor omului truditor. Era fiu de ţăran, cîndva lucrase el însuşi ca lăcătuş într-un atelier, şi muncitorii simţeau asta; în schimb, în cabinetul său de la comitetul regional era întotdeauna preocupat de răspunderea faţă de stat, neliniştea Moscovei îi era principala nelinişte. Asta o ştiau şi directorii marilor uzine, şi secretarii comitetelor raionale, săteşti.

— În felul ăsta, torpilezi planul statului, ai înţeles? Sau vrei să pui pe masă carnetul de partid? Ştii ce răspundere ţi-a încredinţat partidul? Mai e nevoie să-ţi explic?

În cabinetul lui nu se rîdea şi nu se glumea, nu se vorbea despre apa fiartă de la cămine şi nici despre zonele cu verdeaţă din uzine. În cabinetul său se aprobau planuri drastice de producţie, se vorbea despre mărirea normelor de prelucrare, despre faptul că va trebui să se mai aştepte cu construcţia de locuinţe, că trebuie să se strîngă şi mai mult cureaua, să se reducă mai drastic preţul de cost, să fie sporite preţurile de desfacere cu amănuntul.

Forţa acestui om se simţea în mod deosebit cînd conducea şedinţele în *obkom*. La aceste şedinţe, se crea impresia că toţi oamenii au intrat în cabinetul lui nu cu gîndurile şi cerinţele lor proprii, ci pentru a-i fi de ajutor lui Ghetmanov, că întreaga desfăşurare a şedinţei este dinainte determinată de energia, mintea şi voinţa lui.

Vorbea cu glas reţinut, fără grabă, încredinţat de supunerea celor cărora li se adresau cuvintele sale:

„Ia să spuneţi cîte ceva despre raionul propriu, să dăm, tovarăşi, cuvîntul unui agronom. Ar fi bine dacă dumneata, Piotr Mihailovici, ai veni cu completări. Să-şi spună Lazko părerea. Ştiu că la el nu sînt toate în regulă pe această linie. Tu, Rodionov, pe cîte văd, vrei, de asemenea, să iei cuvîntul; după părerea mea, tovarăşi, problema e clară, e momentul să concluzionăm, obiecţii, cred eu, nu sînt. Avem aici, tovarăşi, un proiect de rezoluţie, ia citeşte-l, Rodionov“. Şi Rodionov, care voise să-şi exprime unele îndoieli şi chiar să obiecteze, citea acum cu sîrg rezoluţia, uitîndu-se din cînd în cînd cu coada ochiului la preşedinte, spre a se convinge dacă citeşte destul de răspicat. „Asta este, tovarăşii nu au obiecţii.“

Dar faptul cel mai uimitor era că Ghetmanov, după toate aparenţele, rămînea sincer, era el însuşi şi atunci cînd le cerea secretarilor de la raioane îndeplinirea planului şi tăia ultimele grame de la zilele-muncă din colhozuri, şi cînd le reducea muncitorilor salariile, şi cînd cerea scăderea preţului de cost, şi cînd sporea preţurile de desfacere, şi cînd, pătruns de emoţie, discuta cu femeile de la vreun soviet sătesc şi ofta ascultîndu-le vorbind despre viaţa lor grea sau se întrista aflînd de înghesuiala din căminele muncitoreşti.

Toate astea sînt greu de înţeles, dar oare e uşor de înţeles totul în viaţă?

Cînd Novikov şi Ghetmanov s-au apropiat de maşină, comisarul i s-a adresat lui Karpov, în glumă:

— Va trebui să prînzim la Belov, că de la dumneata şi de la intendentul dumitale nu-i de aşteptat aşa ceva.

Karpov i-a răspuns:

— Tovarăşe comisar de brigadă, deocamdată intendentul nu a primit nimic de la depozitele frontului. El însuşi, fiindcă veni vorba, nu mănîncă nimic – e suferind de stomac.

— Suferind, vai-vai-vai, ce năpastă, zise Ghetmanov şi căscă, dînd a lehamite din mînă. Hai să plecăm.

Brigada lui Belov era împinsă mult spre vest, în comparaţie cu cea a lui Karpov.

Comandantul ei, un bărbat uscăţiv, cu nasul mare, cu picioarele curbate, de cavalerist, avînd o minte ascuţită şi vorba rapidă, ca de mitralieră, era pe placul lui Novikov.

I se părea făcut anume pentru pătrunderile cu tancuri şi pentru atacurile impetuoase.

Avea o caracterizare bună, cu toate că participase cam puţină vreme la acţiuni de luptă – executase în decembrie un raid prin spatele frontului german, în apropiere de Moscova.

Dar acum Novikov vedea cu nelinişte doar neajunsurile comandantului brigăzii: bea ca un cal, e uşuratic, se leagă de femei, e uituc, nu e iubit de subordonaţi. Belov nu pregătise nimic pentru apărare. Pe cît se vede, nu-l prea interesa siguranţa tehnico-materială a brigăzii. Îl preocupau doar rezervele de carburanţi şi muniţie. Dar nu se îngrijea în suficientă măsură de problemele organizării reparaţiilor şi ale evacuării de pe cîmpul de luptă a maşinilor avariate.

— Ce faceţi, tovarăşe Belov, totuşi, aici nu sîntem în Ural, ci în stepă, îi spuse Novikov.

— Da, ca ţiganii cu şatra, adăugă Ghetmanov.

Belov răspunse repede:

— Împotriva aviaţiei am luat măsuri, dar inamicul terestru nu e de temut. Pe cît îmi pare mie, într-un punct atît de îndepărtat al frontului nu e de aşteptat să avanseze.

Inspiră şi continuă:

— Nu de apărare îmi arde mie, ci să intru într-o spărtură. Plînge sufletul în mine, tovarăşe colonel.

Ghetmanov rosti:

— Bravo, bravo, Belov. Dumneata eşti un Suvorov sovietic, un adevărat conducător de oşti sovietic. Apoi, începînd să-l tutuiască, zise cu blîndeţe şi încet: Mi-a raportat şeful secţiei politice cum că te-ai fi încurcat cu o soră de la batalionul sanitar. E adevărat?

Din pricina tonului blînd al comisarului, Belov nu înţelese îndată pericolul din întrebare şi întrebă la rîndu-i:

— Scuzaţi, ce-a spus?

Dar, întrucît şi fără a-i fi fost repetate, cuvintele îi ajunseseră în minte, se tulbură:

— Treabă de bărbat, tovarăşe comisar, în condiţii de campanie.

— Dar tu ai o soţie, un copil.

— Trei, îl corectă sumbru Belov.

— Ei vezi, trei. Doar ştii că la brigada a doua comandantul a recurs la o măsură extremă şi l-a înlăturat pe Bulanovici, un bun comandant de batalion, iar înainte de a ieşi noi din rezervă l-a înlocuit cu Kobîlin, numai din pricina unui asemenea lucru. Ce exemplu eşti tu pentru subordonaţi, ai? Un comandant rus, tatăl a trei copii.

Dar Belov, mîniindu-se, rosti cu glas tare:

— Nimeni n-are de ce să se amestece aici, de vreme ce eu n-am folosit forţa. Iar asemenea exemplu s-a mai dat înainte de dumneavoastră, înainte de mine şi-nainte de taica dumneavoastră.

Fără a ridica tonul, trecînd din nou la „dumneata“, Ghetmanov zise:

— Tovarăşe Belov, nu uita de carnetul dumitale de partid. Şi stai cum se cuvine cînd îţi vorbeşte eşalonul dumitale superior.

Adoptînd o poziţie ostăşească, absolut ţeapănă, Belov murmură:

— Sînt vinovat, tovarăşe comisar de brigadă, înţeleg, desigur, sînt conştient.

Iar Ghetmanov îi zise:

— Sînt sigur de succesele dumitale în luptă, *komkor*-ul are încredere în dumneata, numai să nu te faci de ruşine în viaţa personală. Se uită la ceas. Piotr Pavlovici, eu trebuie să plec la statul-major, aşa că n-am să merg cu dumneata la Makarov. Am să iau de la Belov o maşină.

După ce ieşiră din adăpost, Novikov nu se putu stăpîni şi-l întrebă:

— Ce e, ţi s-a făcut dor de Tomocika?

Dar drept răspuns îl priviră cu nedumerire nişte ochi glaciali şi un glas nemulţumit rosti:

— Sînt convocat la reprezentantul Consiliului Militar al frontului.

Înainte de a se întoarce la statul-major al corpului de armată, Novikov trecu pe la preferatul său, Makarov, comandantul brigăzii întîi.

Porniră împreună spre un lac, lîngă care era amplasat unul dintre batalioane.

Makarov, cu chipul lui palid şi ochii melancolici, care păreau a nu aparţine în nici un caz unui comandant de brigadă de tancuri grele, îi spuse lui Novikov:

— Mai ţineţi minte mlaştina aceea din Bielorusia, tovarăşe colonel, cînd nemţii ne goneau prin stufărişuri?

Novikov ţinea minte mlaştina bielorusă.

Dar acum se gîndea la Karpov şi la Belov. Aici problema se pune, evident, nu numai în privinţa experienţei, ci şi în privinţa firii. E nevoie să le transmiţi comandanţilor experienţa care le lipseşte. Dar firea lor nu trebuie în nici un caz să fie înăbuşită. Nu pot fi transferaţi oameni din aviaţia de vînătoare în unităţi de geniu. Doar nu toţi pot să fie precum Makarov – el e bun şi în apărare, şi în urmărire.

Ghetmanov zice despre sine că e făcut pentru activitatea de partid. Makarov, în schimb, e soldat. Nu poate fi schimbat. Eh, Makarov, Makarov, oşteanule de aur!

Din partea lui, Novikov n-ar fi vrut dări de seamă, informaţii. Voia să se sfătuiască cu el, să aibă un schimb de păreri. De pildă, cum să realizeze în ofensivă o deplină conlucrare cu infanteria şi cu infanteria motorizată, cu geniştii, cu autotunurile? Vor coincide oare presupunerile lor cu privire la posibilele planuri şi acţiuni ale inamicului după începerea ofensivei? Apreciază oare ei deopotrivă capacitatea lui de apărare antitanc? Aliniamentele de desfăşurare sînt oare corect stabilite?

Sosiră la punctul de comandă al unui batalion.

Acest punct de comandă era amplasat într-o vîlcea nu prea adîncă, iar comandantul batalionului, Fatov, cînd i-a văzut pe Novikov şi pe comandantul brigăzii, s-a fîstîcit; i se părea că adăpostul statului-major nu se potrivea pentru nişte oaspeţi atît de sus-puşi. Şi, colac peste pupăză, un soldat tocmai folosea pulbere ca să aprindă lemnele, încît soba pocnea într-un chip extrem de necuviincios.

— Să ţinem minte, tovarăşi, zise Novikov. Corpului nostru de armată i se va încredinţa una dintre cele mai de răspundere părţi ale misiunii generale a frontului, iar eu îi repartizez cea mai grea parte lui Makarov, care, bănuiesc eu, îi va ordona lui Fatov să execute partea cea mai complicată a misiunii sale. Cît despre felul cum va fi îndeplinită misiunea, voi înşivă va trebui să vă gîndiţi. În timpul luptei, eu n-am să vă impun nici o hotărîre.

Îl întrebă pe Fatov despre organizarea legăturii cu statul-major al regimentului şi comandanţii companiilor, despre activitatea radio, despre cantitatea de muniţii, despre verificarea motoarelor şi calitatea carburantului.

Înainte de a-şi lua rămas-bun, Novikov întrebă:

— Makarov, voi sînteţi gata?

— Nu, încă nu-s pe deplin gata, tovarăşe colonel.

— Trei zile ţi-ajung?

— Ajung, tovarăşe colonel.

Mai apoi, şezînd în maşină, Novikov îl întrebă pe Haritonov:

— Ei, Haritonov, ce zici, totul e în ordine la Makarov, pe cît se pare, nu-i aşa?

Şoferul, uitîndu-se din cînd în cînd pieziş la comandant, răspunse:

— Desigur, în perfectă ordine, tovarăşe colonel. Numai că şeful aprovizionării cu alimente s-a îmbătat criţă, unii de la batalion au venit să primească nişte concentrate, dar el plecase să se culce, luînd şi cheile. Aşa că, negăsindu-l, au făcut cale-ntoarsă. Iar un plutonier mi-a spus că un comandant de companie a primit votca pentru ostaşi şi şi-a sărbătorit ziua numelui. A pilit toată votca aia. Apoi am vrut şi eu un petic cald de rezervă, ca să lipesc o cameră, dar ei nici măcar clei nu au.

35

Uitîndu-se pe fereastra izbei şi zărind Willis-ul comandantului său, generalul Neudobnov s-a bucurat.

Aşa i se întîmplase odată, în copilărie, cînd cei mari au plecat în ospeţie, iar el se bucurase că a rămas stăpîn în casă; dar îndată ce uşa s-a închis, au început să i se nălucească hoţi, un incendiu, aşa că umbla de la o uşă la alta aproape leşinat de frică, asculta, adulmeca aerul – nu cumva miroase a fum?

De astă dată s-a simţit neajutorat, căci aici procedeele prin care dirijase el acţiuni de mare amploare nu se potriveau.

Te pomeneşti că inamicul se va strecura – doar de la statul-major pînă pe front sînt şaizeci de kilometri. Aici n-ai cum să bagi în sperieţi pe nimeni cu îndepărtarea din funcţie, n-ai cum să învinuieşti pe cineva de legături cu duşmanii poporului. Tancurile atacă şi atacă mereu, cu ce să le opreşti? Iar această stare de fapt îl uluia pe Neudobnov; forţa mîniei statului, care făcea milioane de oameni să se încline şi să tremure, nu conta nici cît o ceapă degerată aici, pe front, în situaţia în care germanul înainta insistent. Nemţii nu completau formulare, nu-şi povesteau biografiile în adunări, nu se dădeau de ceasul morţii temîndu-se să răspundă la întrebări despre ocupaţiile părinţilor înainte de 1917.

Tot ceea ce-i era mai scump, fără de care nu putea să trăiască – destinul său, destinul copiilor săi –, nu se mai afla sub ocrotirea marelui, temutului stat atît de drag lui, aşa că pentru prima oară s-a gîndit cu sfială şi afecţiune la colonel.

Intrînd în casa unde fusese instalat statul-major, Novikov spuse:

— Acum, tovarăşe general, pentru mine totul e clar – Makarov! El în orice situaţie va rezolva singur orice problemă apărută pe neaşteptate. Cît despre Belov, el e bun să se avînte numai înainte, altceva nu ştie. În schimb, Karpov trebuie mînat din urmă, e un cal de povară, un zăbavnic.

— Da, da, cadrele, ele hotărăsc totul. Să studiem fără contenire cadrele, asta ne învaţă tovarăşul Stalin, rosti Neudobnov şi adăugă repede: Mă tot gîndesc că trebuie să fie un agent german în staniţa asta, căci numai el, ticălosul, a dirijat azi-dimineaţă aviaţia asupra statului nostru major.

În timp ce-i relata lui Novikov evenimentele de la statul-major, Neudobnov zise:

— Sînt pe cale să sosească aici, numai aşa, fără nici o treabă, doar ca să facem cunoştinţă, pur şi simplu în vizită, vecinii şi comandanţii unităţilor date ca întărire.

— Păcat că Ghetmanov a plecat la statul-major al frontului, ce i-o fi venit? spuse colonelul.

Conveniră să prînzească împreună, iar între timp, Novikov se duse la locuinţa sa ca să se spele, să-şi schimbe vestonul prăfuit.

Uliţa largă a staniţei era pustie, numai lîngă groapa scurmată de bombă stătea moşneagul în a cărui casă se instalase Ghetmanov. Ca şi cînd groapa ar fi fost săpată pentru niscaiva nevoi gospodăreşti, moşneagul tot potrivea ceva deasupra ei cu braţele răşchirate. Ajungînd în dreptul lui, Novikov întrebă:

— La ce tot faci farmece acolo, taică?

Cel întrebat salută milităreşte şi spuse:

— Tovarăşe comandant, ştiţi, eu am fost prizonier la nemţi în ’915 şi am lucrat acolo la o muiere. După ce arătă spre groapă, apoi spre cer, făcu un semn cu ochiul. Fără doar şi poate, vreun bitang al meu, puiul de căţea, a zburat încoa’ şi mi-a făcut o vizită.

Novikov izbucni în rîs:

— O, m-ai dat gata, bătrîne.

Se uită la fereastra lui Ghetmanov, închisă cu obloanele, răspunse la salutul santinelei ce stătea lîngă cerdac şi deodată îl încercă un gînd: „Ce dracu’ caută Ghetmanov la statul-major al frontului? Ce treburi o fi avînd?“. Şi, pentru o clipă, în suflet i se ivi neliniştea: „E om cu două feţe. Cum l-a mai

prelucrat pe Belov pentru comportamentul lui imoral, şi a fost destul să amintesc de Tamara, ca să devină ca de gheaţă“.

Dar îndată gîndurile acestea i se părură fără temei, căci Novikov nu era suspicios din fire.

Coti după colţul casei şi zări într-o poieniţă cîteva zeci de flăcăi – probabil mobilizaţi de comisariatul militar raional – care se odihneau lîngă o fîntînă.

Soldatul care-i însoţea pe băieţi, probabil frînt de oboseală, dormea cu boneta pusă peste faţă, iar alături de el zăceau nişte săculeţi şi boccele făcute grămadă. Băieţii bătuseră drum lung prin stepă, ostenindu-şi picioarele, aşa că unii dintre ei se descălţaseră. Capetele încă nu le erau tunse chilug şi, de departe, semănau cu nişte şcolari de la ţară care se odihnesc într-o recreaţie. Chipurile lor slabe, grumajii subţiri, pletele blonde, ţoalele peticite, croite din hainele şi pantalonii taţilor, toate acestea le dădeau un aer de copii. Cîţiva inşi jucau un joc tradiţional pentru băieţaşi, pe care cîndva şi *komkor*-ul îl jucase: ocheau mijindu-şi un ochi şi aruncau cu monede de cinci copeici înspre o gaură scobită în pămînt. Ceilalţi se uitau la joc şi doar ochii, neliniştiţi şi trişti, nu le erau de copii.

Îl observaseră pe Novikov şi se uitau din cînd în cînd la nenea acela care dormea: evident, voiau să-l întrebe dacă pot continua să arunce cu pitacii sau să înceteze cînd trece pe lîngă ei un şef militar.

— Daţi-i-nainte, daţi, vitejilor, le zise Novikov cu vocea lui catifelată de bas şi trecu mai departe, făcîndu-le un semn liniştitor cu mîna.

Se simţi cuprins de o milă pătrunzătoare, atît de intensă, încît chiar se pierdu cu firea. De bună seamă că aceste feţişoare slabe, ochioase, copilăreşti, îmbrăcămintea lor săracă, de la ţară îi arătaseră deodată, cu un fel de evidenţă de-a dreptul uimitoare, că are, de fapt, dinaintea lui nişte copii, nişte băieţandri… Numai că în armată tot ce e copilăros, omenesc, este ascuns sub cască, în ţinută, în scîrţîitul cizmelor, în mişcări şi cuvinte învăţate la instrucţie. Pe cînd aici, totul era ca-n palmă.

Intră în casă şi, ciudat lucru, din întreaga încărcătură complicată şi neliniştitoare a gîndurilor şi impresiilor din acea zi, cea mai tulburătoare s-a dovedit a fi această întîlnire cu băieţandrii-recruţi.

„Forţă vie, forţă vie, forţă vie“[55], repetă Novikov în sinea sa.

În toată viaţa lui de soldat, cunoscuse teama în faţa şefilor pentru pierderi de dotări tehnice şi muniţii, pentru nerespectarea unor termene, pentru maşini, motoare, carburanţi, pentru părăsirea fără aprobare a unei înălţimi, a unei bifurcaţii de drumuri… Dar nu i s-a întîmplat să întîlnească şefi care să se supere, la modul serios, că acţiunile de luptă erau însoţite de mari pierderi de forţă vie. Ba uneori şeful trimitea oamenii în foc ca să evite mînia eşalonului superior şi să spună, drept justificare, dînd a neputinţă din mîini: „N-am putut face nimic, jumătate din oameni i-am prăpădit, dar n-am putut ocupa aliniamentul indicat".

Forţă vie, forţă vie.

Văzuse în cîteva rînduri cum a fost mînată forţa vie sub foc, nici măcar ca măsură de prevedere ori pentru îndeplinirea formală a unui ordin, ci din teribilism, din încăpăţînare – taina tainelor războiului, spiritul lui tragic se constituiau din dreptul unui om de a trimite la moarte un alt om. Iar acest drept se întemeia pe faptul că oamenii intrau în foc în numele unei cauze comune.

Dar uite că un cunoscut al lui Novikov, comandant lucid şi înţelept, aflîndu-se în punctul său de observaţie înaintat şi fără a renunţa la unele tabieturi, obişnuia să bea zilnic lapte proaspăt. În fiecare dimineaţă, un soldat din eşalonul doi îi aducea, trecînd pe sub focul inamicului, un termos cu lapte. Se întîmpla ca nemţii să-l ucidă pe soldat, şi atunci cunoscutul lui Novikov, omul acela bun, rămînea fără lapte. Dar în ziua următoare, un nou agent îi aducea termosul cu lapte, trecînd prin foc. Laptele acesta îl sorbea un om bun, drept, grijuliu faţă de subordonaţi; soldaţii îi ziceau tătucul. Poftim de mai înţelege ceva din toată treaba asta!

Curînd, Neudobnov veni după Novikov, iar acesta, în timp ce-şi pieptăna grăbit şi insistent părul în faţa unei oglinzi minuscule, spuse:

— Da, tovarăşe general, cumplită treabă e totuşi războiul! Aţi văzut cum sînt luaţi pentru completări nişte copii?

Neudobnov răspunse:

— Într-adevăr, cadre bune de aruncat, nişte mucoşi. L-am trezit pe însoţitorul ăla şi i-am promis că-l voi trimite într-o companie disciplinară. I-a scăpat de tot din mînă, acolo nu-i o echipă militară, ci adevărată debandadă.

În romanele lui Turgheniev se povesteşte uneori cum la un moşier nou instalat sosesc vecinii în vizită…

Aici, la căderea nopţii, două automobile au tras în dreptul statului-major, iar gazdele au ieşit în cerdac să-i

întîmpine pe oaspeţi: comandantul unei divizii de artilerie, comandantul unui regiment de mortiere, comandantul unei brigăzi de lansatoare.

…Acum dă-mi mîna, iubite cititor, şi să plecăm împreună la conacul Tatianei Borisovna, vecina mea…

Comandantul diviziei, un colonel de artilerie, îi era cunoscut lui Novikov din poveştile ce se vînturau pe front şi din buletinele informative ale statului-major, încît putea chiar să şi-l imagineze cu claritate: faţă congestionată, cap rotund. Dar, în realitate, se dovedi a fi un om vîrstnic, adus de umeri.

Ai fi zis că ochii lui veseli au nimerit întîmplător pe un chip posac. Iar uneori ochii rîdeau atît de inteligent, încît aveai impresia că ei, ochii, constituie, de fapt, ceea ce exprimă adevărata fire a colonelului, iar ridurile, spatele gîrbov, împovărat de tristeţe s-au unit întîmplător cu ochii aceştia.

Comandantul regimentului de mortiere, Lopatin, putea fi luat nu numai drept fiul, ci chiar drept nepotul comandantului diviziei de artilerie.

Cît despre comandantul brigăzii de lansatoare, Maghid, cu mustăcioara lui neagră deasupra buzei superioare ţuguiate, cu fruntea înaltă, datorată unei chelii precoce, acesta s-a dovedit a fi un om hîtru şi vorbăreţ.

Novikov îi invită pe oaspeţi în odaie, unde aştepta masa întinsă.

— Vă rog să primiţi un salut din Ural, zise el, arătînd farfuriile cu bureţi muraţi în oţet şi alţii în saramură.

Bucătarul, care adoptase o poză falnică lîngă masa pusă, se făcu roşu ca racul, scoase un sunet ciudat şi dispăru – nu-l mai ţineau nervii.

Verşkov se aplecă spre urechea lui Novikov şi începu să şoptească, arătînd spre masă:

— Sigur, daţi-i drumul, de ce s-o mai ţinem sub cheie?

Comandantul diviziei de artilerie, Morozov, arătînd cu unghia ceva mai sus de sfertul paharului, spuse:

— În nici un caz mai mult. Ştiţi, ficatul.

— Dar dumitale, tovarăşe locotenent-colonel?

— Nici o problemă, al meu e sănătos, turnaţi pînă-n buză.

— Maghid al nostru-i un adevărat cazac.

— Dar dumneata, tovarăşe maior, cum stai cu ficatul?

Comandantul regimentului de mortiere, Lopatin, acoperi paharul cu palma şi spuse:

— Mulţumesc, eu nu beau. Apoi, ridicîndu-şi palma, adăugă: Doar o picătură, simbolic, ca să ciocnesc.

— Lopatin e de la grădiniţă, îi plac bomboanele, spuse Maghid.

Băură pentru succesul activităţii lor viitoare. Şi pe loc, cum se întîmplă de obicei, se constată că toţi aveau cunoştinţe comune la Academie şi la şcolile militare din vremurile de pace.

Vorbiră o vreme despre cei din comandamentul frontului şi cît e de rău să stai în stepa friguroasă, tomnatică.

— Ei, ce se aude, nunta va fi curînd? întrebă Lopatin.

— Va fi nuntă, spuse Novikov.

— Da, da, unde e „Katiuşa", acolo întotdeauna e nuntă, zise Maghid. Acesta avea o părere deosebită despre rolul decisiv al armei pe care o comanda. După un pahar de votcă, devenise binevoitor – condescendent, glumeţ cu măsură, sceptic şi tare nu-i era pe plac lui Novikov.

În ultimul timp, Novikov cumpănea în sinea-i cam cum s-ar comporta Evghenia Nikolaevna faţă de unul sau altul dintre oamenii de pe front, cum ar începe să vorbească şi să se comporte cu ea unul sau altul dintre cunoscuţii de pe-aici.

Maghid, după socoteala lui, ar începe neapărat să-i dea tîrcoale Jeniei, s-ar fandosi, s-ar lăuda, ar povesti şi anecdote.

Îl încerca un sentiment de nelinişte, de gelozie, ca şi cînd Jenia chiar ar fi ascultat spiritele lui Maghid, care se străduia să-şi facă reclamă.

Voind, parcă, să-şi facă şi el reclamă în prezenţa ei, Novikov începu să spună cît de important e să-i cunoşti pe oamenii alături de care lupţi, să ştii din vreme cum au să se comporte în condiţii de confruntare armată. Povesti despre Karpov, care trebuie împins din urmă, despre Belov, care trebuie ţinut în frîu, şi despre Makarov, care se orientează la fel de uşor şi de rapid în condiţii de ofensivă şi de apărare.

Dintr-o conversaţie destul de găunoasă la început, s-a înjghebat o dispută, cum se întîmplă adesea între comandanţi de arme diferite, o dispută care, în ciuda formei ei aprinse, era, în esenţă, la fel, adică destul de găunoasă şi ea.

— Da, oamenii trebuie orientaţi şi corijaţi, însă voinţa nu trebuie să le fie forţată, spuse Morozov.

— Oamenii trebuie conduşi cu fermitate, interveni Neudobnov. Nu trebuie să ne temem de răspundere, e necesar să ne-o asumăm.

Lopatin zise:

— Cine n-a fost la Stalingrad, despre acela se poate spune că nici n-a văzut războiul.

— Ei, asta nu, scuzaţi-mă, obiectă Maghid. Ce este, de fapt, Stalingradul? Eroism, perseverenţă, dîrzenie, nu contest, ar fi şi caraghios să contest! Dar uite, eu n-am fost la

Stalingrad, însă am impertinenţa să consider că războiul l-am văzut. Eu sînt ofiţer de ofensivă. Am participat la trei ofensive şi am să vă spun: cu forţele mele am spart apărarea şi tot cu ele am intrat în spărtură. Tunurile au arătat ce pot, au depăşit nu numai infanteria, ci şi tancurile, iar dacă vreţi să ştiţi, chiar şi aviaţia.

— Aici las-o mai moale, locotenent-colonele: nu-mi spune mie că aţi depăşit tancurile, interveni Novikov cu venin. Tancul este suveranul războiului de manevră, asta fără discuţie.

— Mai există şi un procedeu foarte simplu, zise Lopatin. În caz de succes să îţi atribui ţie totul, iar insuccesul să-l pui pe seama vecinului.

Morozov spuse:

— Eh, vecinii, vecinii. Să vedeţi, odată, comandantul unei unităţi de puşcaşi, un general, m-a rugat să-l sprijin cu foc. „Ia dă-i, prietene, cu ceva foc pe înălţimile de colo." „Ce calibre să folosesc?" Iar el îmi zice una de mamă: „Tu dă-i cu foc şi gata!". Ca pe urmă să constat că habar n-are nici de calibrele pieselor, nici de distanţa de tragere, ba pînă şi pe hartă abia de se descurca: „Tu dă-i cu foc într-acolo, mama ta…". Iar subordonaţilor săi le striga: „Înainte, că vă scot măselele din gură, vă-mpuşc". Şi e convins că el este mai presus de toată filozofia războiului. Aşa că poftim vecin, iubiţi-l şi respectaţi-l, rogu-vă. Ba încă se mai întîmplă şi să fii trecut în subordinea lui, că de, e general.

— Hm, scuzaţi-mă, dar folosiţi un limbaj străin de spiritul nostru, zise Neudobnov. În Forţele Armate Sovietice nu există asemenea comandanţi de unităţi, şi încă generali!

— Cum nu există? replică Morozov. Păi numai eu cîţi am întîlnit într-un an de război – am întîlnit destui înţelepţi dintr-ăştia care ameninţă cu pistolul şi înjură de mamă, trimiţînd oamenii fără nici o chibzuinţă sub foc. Să vă spun una recentă. Comandantul unui batalion plîngea pur şi simplu: „Cum să duc eu oamenii împotriva mitralierelor?". Iar eu zic: „Are dreptate, haideţi să neutralizăm mai întîi cu artileria punctele de foc". Dar comandantul diviziei, un general, se repede cu pumnii la acest comandant de batalion: „Ori porneşti îndată la atac, ori te împuşc ca pe un cîine". Şi i-a dus pe oameni precum vitele la tăiere!

— Da, da, asta se cheamă „mie-n cale să nu-mi stai", confirmă Maghid. Cît despre generali, fiindcă veni vorba, se înmulţesc ei, ce-i drept, nu prin înmugurire, dar să strice fetele transmisioniste se pricep.

— Şi nici două cuvinte nu sînt în stare să scrie fără cinci greşeli, adăugă Lopatin.

— Aşa că asta e, îşi continuă vorba Morozov, fără a fi auzit prea bine ce s-a spus, poftim de luptă cu pierderi de vieţi omeneşti cît mai puţine, avînd asemenea şefi. Toată puterea lor stă în a nu cruţa oamenii.

Ceea ce spunea Morozov îi stîrnea compasiunea lui Novikov. În toată viaţa lui de militar avusese de-a face cu asemenea situaţii.

Totuşi se trezi vorbind:

— Dar cum vine asta, să cruţi oamenii? Dacă unui ofiţer îi e milă de oameni, atunci nu trebuie să lupte.

Îl indispuseseră din cale-afară copiii aceia recruţi pe care-i văzuse mai devreme şi ar fi vrut să vorbească despre ei. Însă în loc să exprime ceea ce era drept şi bun în sufletul lui, se porni să repete cu o răutate şi o brutalitate absolut de neînţeles, chiar pentru el însuşi:

— Chiar aşa, cum vine asta, să cruţi oamenii? Doar războiul de asta şi există: să nu te cruţi pe tine şi să nu cruţi oamenii. Principalul necaz e că ţi se trimit în unităţi oameni pregătiţi de mîntuială şi li se dă pe mînă o tehnică nepreţuită. Şi-atunci te întrebi, pe cine să cruţi?

Neudobnov îşi muta rapid privirea de la un interlocutor la altul. Prăpădise destui oameni buni, de felul celor care şedeau acum la masă, şi pe Novikov l-a uluit gîndul că, poate, năpasta pricinuită de acest om nu e mai mică decît cea care-i aşteaptă în linia întîi pe Morozov, pe el însuşi, pe Maghid, pe Lopatin şi pe băieţii aceia de la ţară care astăzi se odihneau pe uliţa satului.

Dar iată că Neudobnov rosti sentenţios:

— Nu asta ne învaţă pe noi tovarăşul Stalin. Tovarăşul Stalin ne învaţă că cel mai de preţ lucru sînt oamenii, cadrele noastre. Capitalul nostru cel mai preţios sînt cadrele, oamenii, de ei trebuie să avem grijă ca de lumina ochilor.

Novikov vedea că ascultătorii reacţionează cu receptivitate la cuvintele lui Neudobnov, şi gîndi: „Ia te uită, ce interesant. Adică eu faţă de vecini apar acum ca o fiară sălbatică, în schimb el, vezi Doamne, are grijă de oameni. Păcat că nu-i aici Ghetmanov, că acela-i sfinţenia întruchipată. Întotdeauna aşa mi se întîmplă cu ăştia“.

Şi, întrerupîndu-l pe Neudobnov, zise, de astă dată brutal şi cu răutate:

— Oameni avem mulţi, însă tehnica-i puţină. Orice prost poate să facă un om, că nu e nici tanc şi nici avion. Cui îi e milă de oameni, acela să nu se vîre la funcţie de comandă!

Comandantul frontului de la Stalingrad, general-colonelul Eriomenko, a convocat comandamentul corpului de blindate – pe Novikov, pe Ghetmanov şi pe Neudobnov.

În ziua precedentă, Eriomenko fusese prin brigăzi, dar pe la statul-major al corpului nu trecuse.

Comandanţii sosiţi la ordin şedeau, uitîndu-se pe furiş la şeful lor, fără să ştie ce convorbire îi aşteaptă.

Eriomenko, surprinzînd o privire a lui Ghetmanov spre patul cu perna boţită, spuse:

— A început să mă doară tare un picior, şi îşi sudui cu vorbe grele piciorul cu pricina.

Toţi tăceau, uitîndu-se la el.

— În general, corpul de blindate e pregătit, aţi reuşit să vă pregătiţi, continuă Eriomenko.

Rostind aceste cuvinte, el se uită pieziş la Novikov, dar acesta nu manifestă bucurie la auzul laudei comandantului.

L-a mirat întru cîtva pe Eriomenko faptul că un comandant al unui corp de armată a primit cu indiferenţă lauda superiorului său, care nu era prea generos cu aşa ceva.

— Tovarăşe general-colonel, spuse Novikov, eu v-am raportat deja că unităţi ale aviaţiei noastre de asalt au bombardat două zile la rînd brigada 137 de tancuri, ce intră în compunerea corpului şi e amplasată în zona vîlcelelor de stepă.

Eriomenko, mijindu-şi ochii, căuta să înţeleagă ce urmăreşte Novikov: să aibă o acoperire sau să-l înfunde pe comandantul aviaţiei.

Dar acesta, încruntîndu-se, adăugă:

— Noroc că n-au fost lovituri în plin. Nu se pricep să bombardeze.

Eriomenko zise:

— Nu-i nimic. O să vă mai sprijine ei şi îşi vor răscumpăra vina.

În acel moment, Ghetmanov interveni în discuţie:

— Desigur, tovarăşe comandant al frontului, doar n-o să ne luăm la sfadă cu aviaţia stalinistă.

— Aşa, aşa, tovarăşe Ghetmanov, spuse Eriomenko şi îndată întrebă: Ei, ai fost la Hruşciov?

— Nikita Sergheevici mi-a ordonat să mă prezint mîine.

— De la Kiev te cunoaşte?

— Aproape doi ani am lucrat cu Nikita Sergheevici, tovarăşe comandant.

— Dar ia spune, te rog, tovarăşe general, pe dumneata oare te-am văzut eu odată la locuinţa lui Tiţian Petrovici? îl întrebă deodată Eriomenko pe Neudobnov.

— Aşa este, răspunse Neudobnov. Atunci Tiţian Petrovici vă invitase împreună cu mareşalul Voronov.

— Întocmai, întocmai.

— Iar eu, tovarăşe general-colonel, fusesem pentru o vreme detaşat de către ministru pe lîngă Tiţian Petrovici, la rugămintea acestuia, de aceea se întîmpla să fiu adesea la el acasă.

— Aşa, aşa, mi s-a părut mie că te cunosc de undeva, zise Eriomenko, şi voind să-şi arate bunătatea şi bunăvoinţa faţă de Neudobnov, adăugă: Dar dumitale nu ţi-e urît, tovarăşe general, în stepa aceea? Sper că te-ai instalat destul de bine.

Apoi înclină mulţumit din cap fără să mai asculte răspunsul.

În momentul cînd cei chemaţi tocmai plecau, Eriomenko îl chemă pe Novikov:

— Colonele, ia vino puţin.

Novikov se întoarse de la uşă, iar comandantul frontului, ridicîndu-se pe jumătate şi aplecîndu-şi deasupra mesei trupul de ţăran obez, rosti pe un ton arţăgos:

— Uite ce-i. Ăla a lucrat cu Hruşciov, celălalt cu Tiţian Petrovici, dar tu, păcătosule, care eşti os de soldat, să ţii minte: tu ai să conduci corpul prin spărtură.

37

Într-o dimineaţă întunecoasă, rece, lui Krîmov i s-a făcut ieşirea din spital, iar el, fără a mai trece pe acasă, a plecat la şeful Direcţiei Politice a frontului, generalul Toşceev, ca să raporteze despre deplasarea sa la Stalingrad.

A avut noroc: Toşceev se afla de dimineaţă în cabinetul său oficial, într-o casă placată cu scînduri cenuşii, şi l-a primit fără întîrziere.

Şeful Direcţiei Politice, al cărui aspect exterior era în acord cu numele său[56], tot privindu-şi pe furiş noua uniformă, după recenta înaintare la gradul de general, strîmba din nas inspirînd mirosul de spital ce venea dinspre vizitator.

— Nu mi-am îndeplinit sarcina cu privire la casa 6 bis, deoarece am fost rănit, zise Krîmov. Acum pot să plec din

nou acolo.

Toşceev se uită cu o privire enervată, nemulţumită la cel din faţa lui şi spuse:

— Nu-i nevoie. Scrie-mi mie direct un raport amănunţit.

N-a pus nici o întrebare, n-a aprobat şi nici n-a dezaprobat cele raportate de Krîmov.

Ca întotdeauna, uniforma aceea de general şi decoraţiile păreau stranii într-o sărăcăcioasă casă ţărănească.

Dar aspectul straniu nu se rezuma doar la atît.

Nikolai Grigorievici nu putea să înţeleagă prin ce a provocat el nemulţumirea şefului.

A trecut pe la secţia administrativă a Direcţiei Politice ca să primească tichete pentru prînz, să se înregistreze la raţiile de alimente, să-şi vizeze ordinul de serviciu pentru întoarcerea din misiune, să i se treacă în evidenţă zilele de spitalizare.

Pînă să i se pregătească documentele la cancelarie, Krîmov a stat pe un taburet şi a studiat chipurile bărbaţilor şi femeilor de la birouri.

Aici nimeni nu-i acorda atenţie, întoarcerea sa de la Stalingrad, faptul că fusese rănit, tot ceea ce văzuse şi prin ce trecuse el nu avea importanţă, nu însemna nimic. Oamenii de la secţia administrativă erau ocupaţi cu treburile lor. Ţăcăneau maşinile de scris, foşneau hîrtii, ochii celor de la mese lunecau peste Krîmov şi se cufundau din nou în dosarele deschise, în documentele pe care le aveau în faţă.

Cîte frunţi încruntate; ce încordare a gîndirii se citea în ochi, în sprîncenele aproape îmbinate, ce solicitare, cîtă lentă preocupare în mişcările domoale ale mîinilor ce mutau sau răsfoiau colile de hîrtie.

Doar cîte un neaşteptat căscat spasmodic, cîte o privire iute, furişată spre ceas – o mai fi mult pînă la prînz? –, tulbureala somnoroasă ce învăluia privirile unuia sau ale altuia grăiau despre plictisul de moarte al unor oameni ce dospeau în atmosfera aceea înăbuşitoare de cancelarie.

Dar iată că pe la secţia administrativă trecu un instructor de la secţia şapte a Direcţiei Politice, pe care Krîmov îl cunoştea. Ieşi împreună cu el la o ţigară.

— Aţi sosit? întrebă instructorul.

— Da, după cum vedeţi.

Şi, întrucît instructorul nu-l întrebă pe Krîmov ce a văzut la Stalingrad şi ce a făcut acolo, Nikolai Grigorievici întrebă el însuşi:

— Ce mai e nou pe la dumneavoastră prin direcţie?

Principala noutate o constituia faptul că, în sfîrşit, comisarul de brigadă primise, cu ocazia reatestărilor, gradul

de general.

Instructorul îi povesti rîzînd că Toşceev se îmbolnăvise de emoţie în aşteptarea noului grad – ce, era de glumă? Îşi confecţionase o uniformă de general la cel mai bun croitor al frontului, însă Moscova tot nu-i dădea, nu-i dădea şi pace, gradul aşteptat. Ba circulau şi nişte zvonuri cumplite, cum că acum, cu ocazia reatestării, unii comisari de regiment şi comisari superiori de batalion aveau să primească gradele de căpitan şi, respectiv, de locotenent-major.

— Imaginaţi-vă şi dumneavoastră, zise instructorul – să slujeşti, uite-aşa ca mine, opt ani în armată, în organele politice, şi să te trezeşti locotenent, ce ziceţi?

Mai erau şi alte noutăţi. Locţiitorul şefului secţiei informaţii a Direcţiei Politice a frontului fusese chemat la Moscova, la Direcţia Politică Generală, unde a fost avansat, numit locţiitor al şefului Direcţiei Politice a frontului de la Kaliningrad.

Instructorii superiori ai Direcţiei Politice, care mai înainte luaseră masa la popota şefilor de secţii, au fost asimilaţi, la indicaţia dată de membrul Consiliului Militar, cu instructorii şi acum iau masa la popota comună. Există indicaţia ca acelora care pleacă în misiune să li se ridice tichetele de masă, fără ca ele să fie compensate cu hrană rece. Poeţii Katz şi Talaevski, de la redacţia frontului, fuseseră propuşi pentru Ordinul „Steaua Roşie“, dar după o nouă indicaţie a tovarăşului Şcerbakov, decorarea lucrătorilor din presa de front trebuia făcută cu aprobarea Direcţiei Politice Generale, aşa încît documentele pentru poeţi fuseseră trimise la Moscova, dar între timp tabelul cu cei propuşi a fost semnat de comandant, şi toţi cei cuprinşi în tabelul respectiv şi-au sărbătorit cu udătură distincţiile guvernamentale.

— Încă n-aţi servit masa de prînz? întrebă instructorul. Haideţi să mergem împreună.

Krîmov răspunse că aşteaptă să i se completeze documentele.

— Atunci eu am să mă duc, spuse instructorul, apoi, pe un ton de frondă, glumi la despărţire: Trebuie să ne grăbim, nu de alta, dar, tot luptînd, o să ajungem să fim trimişi la cantina Voentorg-ului, împreună cu angajaţii civili şi cu fetişcanele dactilografe.

Curînd, terminînd cu formalităţile, ieşi şi Krîmov în stradă, unde inspiră aerul jilav, de toamnă.

Oare de ce l-o fi întîmpinat atît de posomorît şeful Direcţiei Politice? Ce l-o fi nemulţumit? Faptul că nu a îndeplinit sarcina primită? Sau nu l-a crezut că a fost rănit, bănuindu-l de laşitate? Să-l fi enervat că s-a prezentat la el,

trecînd peste şefii intermediari, ba încă şi în afara orelor de primire? Ori faptul că i-a zis în două rînduri „tovarăşe comisar de brigadă“, în loc de „tovarăşe general-maior“? Sau poate că el, Krîmov, n-are nici un amestec aici, parcă poţi să ştii? Poate că Toşceev nu fusese propus pentru Ordinul „Kutuzov“? Ori la mijloc e vreo scrisoare despre îmbolnăvirea soţiei? Cine poate să ştie de ce şeful Direcţiei Politice a frontului n-a fost în apele lui în această dimineaţă?

În săptămînile trăite la Stalingrad se dezobişnuise de Sredneaia Ahtuba, de privirile indiferente ale şefilor de la Direcţia Politică, ale colegilor instructori, chiar ale ospătarilor de la popote. La Stalingrad fusese altfel!

Cînd se înseră, veni acasă, în odaia sa. Cîinele gazdei, o fiinţă alcătuită parcă din două jumătăţi canine distincte – spatele roşcat, cu părul lăţos şi încîlcit, şi botul lung, negru cu pete albe – s-a bucurat tare mult la vederea lui. Ambele jumătăţi îşi exprimau bucuria: coada roşcată, toată numai ghemotoace de păr bătucit, se tot balansa într-o parte şi-n alta, iar botul negru cu alb se vîra în mîinile lui Krîmov, privindu-l duios cu ochii lui buni, castanii. În semiîntunericul serii, părea că doi cîini se alintă pe lîngă el. Animalul trecu împreună cu Krîmov în tindă, însă gazda, care tocmai avea treburi pe-acolo, se răsti mînioasă: „Pleacă de-aici, blestematule“. Apoi, cu o privire morocănoasă, la fel ca aceea a şefului Direcţiei Politice, îi răspunse lui Krîmov la salut.

Cît de neprimitoare, de singuratică i se părea acum această odaie mică, liniştită, patul, perna cu faţa ei albă, perdelele de dantelă de la ferestre, după îndrăgitele bordeie, după bîrlogurile acoperite cu foi de cort şi adăposturile umede, pline de fum ale Stalingradului.

Se aşeză la masă şi începu să scrie raportul. Scria repede, verificîndu-şi în treacăt însemnările făcute acolo, la Stalingrad. Constată că lucrul cel mai complicat era să scrie despre casa 6 bis. Se ridică, făcu cîţiva paşi prin odaie, se aşeză din nou la masă şi se ridică iarăşi, ieşi în tindă, tuşi de cîteva ori şi trase cu urechea – nu i-o da prin minte afurisitei de babe să-l îmbie cu un ceai? Apoi luă apă cu căuşul din butoiaş; apa era bună, mai bună decît cea de la Stalingrad. Se întoarse în odaie, se aşeză la masă, cugetă îndelung, ţinînd stiloul în mînă. Apoi se întinse pe pat, închise ochii.

Cum de s-a putut întîmpla una ca asta? Să tragă Grekov în el!

La Stalingrad, tot timpul îi sporise sentimentul legăturii, al apropierii de oameni, acolo respira în voie. Acolo nu întîlnea priviri stinse, indiferente faţă de el. Cînd se

îndreptase spre casa 6 bis, avusese impresia că va simţi cu şi mai multă putere suflul lui Lenin. Dar îndată ce ajunsese acolo, simţise un soi de antipatie ironică, începuse să se enerveze, să le bage oamenilor minţile în cap, ba chiar să-i ameninţe. Ce-i venise să vorbească de Suvorov? Grekov să tragă în el! Astăzi simţea într-un chip deosebit de chinuitor singurătatea, aroganţa şi condescendenţa unor oameni care mai înainte i se păruseră nişte semianalfabeţi, nişte neghiobi, nişte ţînci în partid. Ce tristeţe, să stea el în poziţie de drepţi în faţa lui Toşceev! Să-i simtă privirea iritată, cînd dispreţuitoare, cînd ironică. Păi Toşceev ăsta, cu toate gradele şi decoraţiile lui, dacă e să fie apreciat după adevăratele principii de partid, nu face nici cît un deget al lui Krîmov. Aceştia sînt nişte oameni întîmplători pentru partid, fără nici o legătură cu tradiţia leninistă! Doar mulţi dintre ei s-au săltat în anul 1937, scriind denunţuri, demascînd duşmani ai poporului. Şi îşi aminti acel minunat simţămînt de încredere, de uşurinţă şi forţă cu care înainta prin tunel înspre pata de lumină.

Acum chiar că se sufoca de furie: numai Grekov l-a azvîrlit înapoi din viaţa pe care şi-o dorise. Mergînd în casa aceea, el se bucura de noul său destin. În casa aceea, aşa i se păruse lui, domnea adevărul leninist. Să tragă Grekov într-un bolşevic leninist! El l-a azvîrlit pe Krîmov înapoi, în cancelaria aceea de la Ahtuba, într-o viaţă pusă la naftalină! Ticălosul!

Se aşeză din nou la masă. În ceea ce scrisese nu exista nici un cuvînt neadevărat.

Citi de sus pînă jos cele scrise. Cu siguranţă, Toşceev va da raportul lui la secţia specială. Grekov corupsese, descompusese sub raport politic o subunitate militară, săvîrşise un act terorist: trăsese într-un reprezentant al partidului, într-un comisar militar. Krîmov avea să fie chemat pentru depoziţii, probabil pentru o confruntare cu arestatul Grekov.

Şi-l imagină pe căpitan nebărbierit, cu chipul palid, gălbejit, fără centiron, şezînd în faţa mesei anchetatorului.

Dar ia stai, cum spusese Grekov? „Vă chinuie un alean, dar nici măcar într-un raport nu poţi scrie aşa ceva .“

Secretarul general al partidului marxist-leninist este declarat infailibil, cu puteri aproape divine! În ’37 Stalin nu a cruţat vechea gardă leninistă. El a încălcat spiritul leninist care îmbina democraţia de partid cu o disciplină de fier.

Dar e de conceput, e legal să te răfuieşti atît de sălbatic cu nişte membri ai partidului leninist? E groaznic cînd sînt loviţi ai tăi; bine, dar Grekov nu-i de-al nostru, e un duşman.

Krîmov nu s-a îndoit niciodată de dreptul partidului de a acţiona cu sabia dictaturii, de dreptul sacru al Revoluţiei de a-şi nimici duşmanii. Nici pentru opoziţie n-a avut niciodată vreo compasiune! Niciodată nu a considerat că Buharin, Rîkov, Zinoviev şi Kamenev au urmat drumul lui Lenin. Troţki, cu toată strălucirea minţii sale şi a temperamentului revoluţionar, nu şi-a lichidat trecutul menşevic, nu s-a ridicat pînă la înălţimi leniniste. Pe cînd Stalin, ei da, el este o forţă! De aceea i se şi spune stăpînul. Mîna lui n-a tremurat niciodată, el n-a manifestat lipsa de vlagă intelectualistă a lui Buharin. Partidul creat de Lenin, zdrobindu-i pe duşmani, l-a urmat pe Stalin. Meritele militare ale lui Grekov nu preţuiesc nimic. Cu duşmanii nu se stă la discuţii, argumentele lor nu sînt ascultate.

Dar oricît încerca Nikolai Grigorievici să se înfurie, în acele momente nu mai simţea răutate faţă de Grekov.

Din nou îşi aminti: „Vă chinuie un alean…".

„Dar ce fac eu, gîndi Krîmov, nu cumva am scris un denunţ? Chiar dacă nu mincinos, totuşi e un denunţ… Nu-i nimic de făcut, dragă tovarăşe, eşti membru al partidului… Fă-ţi datoria ta de partid."

De dimineaţă şi-a depus raportul la Direcţia Politică a frontului de la Stalingrad, iar peste două zile a fost chemat de şeful secţiei de agitaţie şi propagandă a Direcţiei Politice a frontului, comisarul de regiment Oghibalov, care ţinea locul şefului direcţiei. Toşceev însuşi nu putea să-l primească pe Krîmov, întrucît era ocupat cu comisarul unui corp de blindate, care tocmai venise de pe front.

Comisarul de regiment Oghibalov, un om palid, năsos, cumpănit şi metodic, i-a spus:

— Dumneata va trebui, zilele acestea, să te deplasezi din nou pe malul drept, tovarăşe Krîmov, de astă dată la Armata a 64-a, la Şumilov. De altfel, o maşină a noastră va pleca la punctul de comandă al *obkom*-ului, iar de acolo o să treci fluviul la Şumilov. Secretarii *obkom*-ului se vor duce în Beketovka pentru sărbătorirea Revoluţiei din Octombrie.

Fără să se grăbească, el îi dictă lui Krîmov tot ce i se cerea să facă la secţia politică a Armatei a 64-a; sarcinile erau aproape jignitor de mărunte, neinteresante, legate de strîngerea unor liste cu date necesare nu pentru o acţiune dinamică, ci pentru nişte evidenţe de cancelarie.

— Dar conferinţele? întrebă Krîmov. Doar am pregătit, conform indicaţiilor dumneavoastră, o conferinţă pe tema Revoluţiei şi voiam s-o ţin la unităţi.

— Deocamdată ne vom abţine, zise Oghibalov şi începu să-i explice de ce trebuie ca el să se abţină.

Cînd era gata să plece, Oghibalov îi zise:

— Şi mai e istoria cu raportul acela al dumitale. Şeful Direcţiei Politice m-a pus la curent.

Krîmov simţi o strîngere de inimă – desigur, s-a dat deja curs cazului Grekov. Dar comisarul de regiment continuă:

— Vulturul ăla, Grekov al dumitale, a avut noroc. Ieri ne-a comunicat şeful secţiei politice a Armatei a 64-a că Grekov a fost ucis la Uzina de Tractoare, în timpul ofensivei germane. A căzut împreună cu tot detaşamentul lui.

Apoi, ca pentru a-l consola pe Krîmov, adăugă:

— Comandantul armatei l-a propus post-mortem la titlul de Erou al Uniunii Sovietice, dar acum e clar că vom muşamaliza acest caz.

Krîmov ridică din umeri, parcă rîzînd: „Ce să-i facem, dacă a avut noroc, a avut, şi-atîta tot“.

Oghibalov îi mai spuse cu glas scăzut:

— Şeful secţiei speciale apreciază că e posibil ca el să fie în viaţă. Putea să treacă de partea inamicului.

Acasă îl aştepta un bilet; era rugat să treacă pe la secţia specială. Pe cît se vede, cazul Grekov continua.

Krîmov hotărî să amîne discuţia neplăcută de la secţia specială pînă la întoarcerea din misiune – în cazurile post-mortem, nu era nici o grabă.

38

Organizaţia regională de partid a hotărît să ţină în partea de sud a Stalingradului, şi anume în cartierul Beketovka, la uzina „Sudoverf“[57], şedinţa solemnă consacrată celei de-a douăzeci şi cincea aniversări a Revoluţiei din Octombrie.

Pe 6 noiembrie, dis-de-dimineaţă, conducătorii de partid ai regiunii s-au adunat la punctul subteran de comandă al comitetului regional al Stalingradului, în crîngul de stejari de pe malul stîng al Volgăi. Prim-secretarul *obkom*-ului, secretarii pe domenii, membrii biroului *obkom*-ului au mîncat un mic dejun cald, compus din trei feluri, şi au ieşit cu maşinile din crîngul de stejari la drumul mare ce ducea spre fluviu.

Pe acest drum se deplasau, noapte de noapte, tancurile şi artileria spre punctul de trecere din sudul Tumakului. Stepa răscolită de război arăta sfîşietor de tristă, cu bulgări îngheţaţi de noroi ruginiu, cu bălţi parcă sudate în gheaţa de

culoarea plumbului. Pe Volga înaintau sloiuri, iar vuietul lor se auzea la zeci de metri depărtare de mal. Bătea un vînt puternic la suprafaţa pămîntului, iar trecerea peste Volga în această zi, într-un şlep metalic descoperit, nu era o treabă prea veselă.

Soldaţi ce aşteptau să fie trecuţi dincolo stăteau pe şlep, în mantale străbătute de vîntul rece de pe Volga, strîngîndu-se unul într-altul şi căutînd să nu se atingă de fierul răzbit de ger. Oamenii băteau amarnic din tălpi, îşi chirceau picioarele sub ei, iar cînd începea să sufle cumplitul crivăţ dinspre Astrahan, nu le mai rămîneau puteri nici să-şi sufle în pumni, nici să se bată pe coapse, nici să-şi şteargă mucii: oamenii degerau. Pe deasupra Volgăi se întindea fumul zdrenţuit ce ieşea din coşul unui remorcher. Fumul părea deosebit de negru pe fundalul gheţii, iar aceasta părea deosebit de albă sub perdeaua joasă a fumului de la vapor. Gheaţa purta cu ea, dinspre malul stalingrădean, războiul.

Un corb cu cap mare stătea pe un sloi şi cugeta; avea la ce să cugete. Lîngă el, pe un alt sloi, zăcea pulpana arsă a unei mantale soldăţeşti, pe al treilea sloi se afla un pîslar împietrit, iar o carabină se înălţa alături, înfiptă în gheaţă cu ţeava îndoită. Automobilele secretarilor *obkom*-ului şi ale membrilor biroului au urcat pe şlep. Secretarii şi membrii biroului au coborît din maşini şi, oprindu-se lîngă balustrade, se uitau la gheţurile ce înaintau încet, le ascultau vuietul.

Mai-marele peste şlep, un bătrîn cu buzele vinete, cu căciulă soldăţească şi scurtă neagră, se apropie de Laktionov, secretarul *obkom*-ului pentru transporturi, şi, cu o răguşeală de neimaginat, produsă de aerul umed de pe fluviu, dar şi de anii mulţi trăiţi cu votcă şi tutun, rosti:

— Uitaţi-vă, tovarăşe secretar, făceam prima cursă de dimineaţă şi numai ce vedem că un marinărel zace pe un sloi. Băieţii l-au luat de-acolo, dar era cît pe-aci să se scufunde odată cu el; a fost nevoie să-l desprindă cu rångile – uitaţi-l colo pe mal, sub foaia ceea de cort.

Bătrînul arăta cu mănuşa lui murdară înspre mal. Laktionov se uită, nu zări mortul desprins din gheaţă şi, ascunzîndu-şi stinghereala prin francheţea grosolană a unor întrebări, îl iscodi pe bătrîn, arătînd spre cer:

— Dar cum vă freacă neamţul pe aici? Şi, mai cu seamă, pe la ce oră?

Bătrînul dădu a lehamite din mînă:

— Parcă-l mai ţin băierile să bombardeze?

Şi trase o înjurătură la adresa neamţului vlăguit, iar în rostirea lungului şir de sudalme, glasul i se curăţă brusc de răguşeală, izbucnind răsunător şi vesel.

Între timp, remorcherul trăgea încetişor şlepul spre Beketovka, malul stalingrădean ce părea să aibă un aspect obişnuit, nedevastat de război, cu îngrămădirea lui de barăci, depozite şi gherete.

Secretarilor şi membrilor biroului, care mergeau la festivitate, li se urîse să stea în bătaia vîntului, aşa că au urcat din nou în maşini. Soldaţii se uitau la ei prin parbrize ca la nişte peşti tropicali dintr-un acvariu.

Şezînd acum în automobile, conducătorii de partid ai regiunii Stalingrad fumau, se scărpinau din cînd în cînd, conversau…

Şedinţa solemnă avu loc în timpul nopţii.

Invitaţiile, imprimate la o tipografie, se deosebeau de cele din timp de pace numai prin faptul că hîrtia cenuşie, spongioasă, era din cale-afară de proastă, iar pe bilet nu se indica locul unde urma să aibă loc şedinţa.

Conducătorii de partid ai Stalingradului, oaspeţii Armatei a 64-a, inginerii şi muncitorii de la întreprinderile din apropiere mergeau la şedinţă însoţiţi de ghizi care cunoşteau bine drumul: „Aici e o cotitură, încă o cotitură, acum atenţie, e o groapă de obuz, aici nişte şine, aveţi grijă, aici e o groapă cu var…“.

De pretutindeni, prin întuneric se auzeau glasuri, tropăit de cizme.

Krîmov, care izbutise să treacă încă de cu ziuă, imediat după traversare, pe la secţia politică a Armatei a 64-a, venise la festivitate împreună cu reprezentanţii armatei.

În această mişcare tainică, dispersată a oamenilor care se strecurau în bezna nopţii prin labirintul unei uzine era ceva care sugera sărbătorile revoluţionare din vremea vechii Rusii.

Emoţia îl făcea să respire zgomotos; înţelegea că îndată, fără nici o pregătire, ar putea să rostească o cuvîntare şi, cu simţul său de experimentat orator al maselor, avea certitudinea că oamenii i-ar împărtăşi emoţia, bucuria, că eroismul stalingrădenilor se îngemănează cu lupta revoluţionară a muncitorilor ruşi.

Da, da, da. Războiul acesta, care a ridicat la luptă colosul forţelor naţionale, era un război pentru salvarea Revoluţiei. Nu fusese nici o trădare a Revoluţiei în faptul că el vorbise despre Suvorov în casa încercuită. Stalingradul, Sevastopolul, destinul lui Radişcev[58], forţa manifestului marxist, apelurile lui Lenin de pe automobilul blindat, în faţa Gării Finlandeze, constituiau un tot.

Îl văzuse pe Preahin, era ca întotdeauna lent, cumpănit. Dar e de mirare cum de s-a întîmplat că n-a izbutit nicicum

să stea de vorbă cu el.

De îndată ce sosise la punctul de comandă subteran al *obkom*-ului, se dusese la Preahin. Ar fi vrut să-i spună o mulţime de lucruri. Şi uite că n-a reuşit să-i vorbească; aproape tot timpul suna telefonul şi mereu intrau oameni la prim-secretarul. Dar, deodată, Preahin l-a întrebat:

— Tu l-ai cunoscut pe unul Ghetmanov?

— L-am cunoscut, a răspuns Krîmov. În Ucraina, la C.C. A fost membru al biroului C.C. De ce?

Însă Preahin n-a răspuns nimic. Apoi a început forfota dinaintea plecării. Krîmov s-a simţit jignit că Preahin nu i-a propus să meargă în maşina lui. Apoi s-au mai întîlnit în două rînduri faţă-n faţă şi Preahin parcă nici nu l-ar fi cunoscut pe Nikolai Grigorievici, ochii îi erau reci şi indiferenţi.

Pe coridorul iluminat treceau acum nişte militari; puhavul comandant de armată Şumilov, burtos şi cu pieptul bombat, membrul Consiliului Militar, generalul Abramov, un siberian scund, cu ochi căprui, bulbucaţi. În democratismul acela firesc ce domnea în mulţimea învăluită de fum a bărbaţilor îmbrăcaţi cu vestoane, pufoaice, cojoace, prin mijlocul căreia îşi făceau drum generalii, se manifesta – aşa i se părea lui Krîmov – spiritul primilor ani ai Revoluţiei, spiritul leninist. Păşind pe malul stalingrădean, el îl simţise din nou.

Cei din prezidiu şi-au ocupat locurile, iar Piksin, preşedintele Comitetului Orăşenesc al Stalingradului, s-a proptit cu mîinile în tăblia mesei, ca toţi preşedinţii, a tuşit uşor spre locul unde oamenii murmurau mult prea tare şi a declarat deschisă şedinţa solemnă a Comitetului Orăşenesc al Stalingradului şi a organizaţiilor de partid ale oraşului, împreună cu reprezentanţii unităţilor militare şi ai muncitorilor din uzinele stalingrădene, consacrată celei de-a douăzeci şi cincea aniversări a Marii Revoluţii din Octombrie.

După ropotul aspru al aplauzelor, se simţea că bătăile din palme sînt doar bărbăteşti, de soldaţi şi muncitori.

Apoi Preahin, prim-secretarul, greoi, căpăţînos, lent, şi-a început raportul şi deodată legătura dintre ceea ce fusese demult şi ziua de azi nu s-a mai simţit.

S-ar fi zis că Preahin a deschis o controversă cu Krîmov, combătîndu-i emoţiile prin cursul ponderat al gîndirii lui.

Întreprinderile regiunii îndeplinesc planul de stat. Raioanele agricole de pe malul stîng, deşi cu oarecare întîrziere, au asigurat mulţumitor livrările către stat la principalele produse.

Întreprinderile situate în oraş şi la nord de acesta nu şi-au îndeplinit obligaţiile faţă de stat, întrucît se află în zona acţiunilor de luptă.

Şi cînd te gîndeşti că omul acesta, stînd cîndva alături de Krîmov la un miting de pe front, îşi smulsese căciula din cap şi strigase:

— Tovarăşi soldaţi, fraţilor, jos cu războiul sîngeros! Trăiască libertatea!

Acum el, uitîndu-se prin sală, spunea că scăderea substanţială pe regiune a livrărilor de cereale către stat se explică prin faptul că raioanele Zimovniceski şi Kotiolniceski n-au putut da nimic, ele constituind arena unor acţiuni de luptă, iar raioanele Kalaci şi Verhne Kurmoiarsk sînt ocupate integral sau parţial de inamic.

Apoi raportorul a început să vorbească despre faptul că populaţia regiunii, continuînd să muncească pentru îndeplinirea obligaţiilor faţă de stat, a luat totodată parte, în proporţii de masă, la acţiunile de luptă împotriva cotropitorilor germano-fascişti. A citat date despre participarea oamenilor muncii din oraş la unităţile de miliţie populară, apoi, precizînd că datele erau incomplete, a prezentat cifre privitoare la numărul stalingrădenilor decoraţi pentru îndeplinirea exemplară a misiunilor primite de la comandament, pentru vitejia şi bărbăţia dovedite cu aceste ocazii.

Ascultînd glasul calm al prim-secretarului, Krîmov înţelegea acum că în neconcordanţa izbitoare a gîndurilor şi sentimentelor lui cu vorbele despre agricultura şi industria regiunii, care îşi îndeplineau obligaţiile faţă de stat, era exprimat nu un nonsens, ci însuşi sensul vieţii.

Tocmai prin răceala ei de granit, cuvîntarea lui Preahin confirma triumful necondiţionat al unui stat apărat prin strădania omenească şi prin dorinţa fierbinte de libertate.

Chipurile muncitorilor şi ale militarilor erau serioase, încruntate.

Ce lucru ciudat, acum îi era penibil să-şi amintească de Tarasov, de Batiuk, de oamenii din Stalingrad, de conversaţiile lui cu soldaţii din casa 6 bis încercuită. Cît de neplăcut şi de greu îi era să se gîndească la Grekov, care a pierit în ruinele casei încercuite!

Dar cine era pentru Krîmov acel Grekov, care a rostit cuvinte atît de revoltătoare? Grekov trăsese în el. Şi de ce sună atît de străin, atît de rece cuvintele lui Preahin, vechiul lui tovarăş, acum prim-secretar al *obkom*-ului stalingrădean? Ce sentiment straniu, complicat!

Dar iată că Preahin se apropia de sfîrşitul raportului său şi spunea:

— Sîntem fericiţi să raportăm marelui Stalin că oamenii muncii din regiune şi-au îndeplinit sarcinile faţă de statul sovietic…

După raport, Krîmov, înaintînd prin mulţime către ieşire, îşi căuta din ochi prietenul. Nu, nu astfel trebuia să-şi prezinte raportul acum, în zilele luptelor de la Stalingrad.

Deodată îl văzu: Preahin coborîse de pe estradă. Se afla alături de comandantul Armatei a 64-a şi se uita drept la Krîmov cu o privire pătrunzătoare, grea; dar, observînd că şi acesta se uită spre el, şi-a ferit fără grabă privirea.

„Ce să fie asta?“ se întrebă Krîmov.

39

În noaptea aceea, după şedinţa solemnă, Krîmov a răzbătut cu o maşină de ocazie pînă la uzina electrică StalGRES.

Sinistru arăta uzina în noaptea aceea. În ajun tocmai fusese atacată de bombardiere grele germane. Exploziile săpaseră adevărate cratere, înălţînd valuri de pămînt în bulgări mari. Secţiile, parcă oarbe, fără geamuri, se afundaseră pe alocuri din pricina zguduiturilor, iar clădirea cu două etaje a administraţiei era sfîrtecată.

Transformatoarele cu ulei ardeau învăluite în fum, cu flăcări lenevoase, zimţate, scunde.

Paznicul, un tînăr georgian, l-a condus prin curtea iluminată de acele flăcări. A observat cum însoţitorului său, care şi-a aprins o ţigară, îi tremurau degetele – sub bombele de o tonă se prăbuşesc şi ard nu numai clădirile de piatră; arde şi omul, se prăvăleşte în haos.

Încă din momentul în care a primit ordinul să treacă prin Beketovka se gîndise la o întîlnire cu Spiridonov.

Mai ştii, poate Jenia e aici, la StalGRES? Poate că Spiridonov ştie ceva despre ea sau poate că a primit din partea ei o scrisoare, la sfîrşitul căreia să fi adăugat: „Aveţi ceva veşti despre Nikolai Grigorievici?“.

Se frămînta şi se bucura. Poate că Spiridonov îi va spune: „Evghenia Nikolaevna era mereu tristă“. Sau poate că va zice: „Ştiţi, am văzut-o plîngînd“.

Încă de dimineaţă, dorinţa lui nerăbdătoare de a merge la StalGRES a tot crescut. În timpul zilei, voise să dea măcar pentru cîteva minute pe la Spiridonov.

Şi-a înfrînat totuşi dorinţa şi a plecat la punctul de comandă al Armatei a 64-a, cu toate că un instructor al secţiei politice îl prevenise în şoaptă:

— N-aveţi de ce să vă grăbiţi acum la membrul Consiliului Militar. Astăzi a luat-o de dimineaţă cu pileala, e matol…

Şi, într-adevăr, degeaba se grăbise Krîmov la general şi nu trecuse de cu ziuă pe la Spiridonov. Şezînd în punctul de comandă subteran şi aşteptînd să fie primit, auzea cum, dincolo de peretele de placaj, membrul Consiliului Militar îi dicta dactilografei o scrisoare de felicitare pentru Ciuikov, vecinul său.

Tocmai rostea cu glas solemn:

— Vasili Ivanovici, soldat şi prieten!

Zicînd aceste cuvinte, generalul izbucni în plîns şi repetă de cîteva ori, smiorcăindu-se: „Soldat şi prieten, soldat şi prieten“.

Apoi întrebă cu severitate:

— Ce-ai scris acolo?

— „Vasili Ivanovici, soldat şi prieten“, citi dactilografa.

Dar se pare că celui care dicta i se păru necorespunzătoare intonaţia ei plictisită, aşa că o corectă, rostind cu glas înalt:

— Vasili Ivanovici, soldat şi prieten!

Şi din nou se lăsă potopit de înduioşare, începînd să mormăie: „Soldat şi prieten, soldat şi prieten“.

Apoi, învingîndu-şi lacrimile, generalul întrebă:

— Tu ce-ai scris acolo?

— „Vasili Ivanovici, soldat şi prieten“, spuse dactilografa.

Aşa a înţeles Krîmov că ar fi putut, într-adevăr, să nu se grăbească.

Acum focul tulbure, care părea să iasă din adîncurile pămîntului, nu ilumina, ci mai mult învălmăşea drumul; sau poate însuşi pămîntul ardea, într-atît de jilave şi de grele păreau flăcările acelea scunde.

Se apropiară de punctul de comandă subteran al directorului StalGRES-ului. Bombele care căzuseră prin apropiere înălţaseră adevărate coline de pămînt, încît abia de se zărea poteca încă nebătătorită de picioare care ducea spre intrarea în adăpost.

Paznicul spuse:

— Aţi nimerit tocmai bine la praznic.

Krîmov gîndi îndată că de faţă cu alţii n-are cum să-i spună lui Spiridonov ce vrea, n-are cum să-l întrebe. Îi porunci paznicului să-l cheme sus pe director, să-i spună că a venit un comisar de la statul-major al frontului. Cînd rămase singur, îl cuprinse o emoţie de nebiruit.

„Dar ce-i asta? se întrebă el. Credeam că m-am lecuit. Se poate ca nici războiul să nu fi putut să-i pună cruce? Ce să mă fac?“

„Fugi, fugi, fugi, pleacă, altfel eşti pierdut“, murmura el.

Dar n-avea putere să plece, n-avea putere s-o ia la fugă.

Din adăpost apăru Spiridonov.

— Vă ascult, tovarăşe, zise el cu glas nemulţumit.

Krîmov întrebă:

— Nu m-ai recunoscut, Stepan Fiodorovici?

Spiridonov întrebă neliniştit:

— Cine e? Apoi, uitîndu-se de aproape la chipul lui Krîmov, strigă deodată: Nikolai, Nikolai Grigorievici!

Mîinile lui îl cuprinseră cu spasmodică putere pe Krîmov pe după gît.

— Dragul meu Nikolai, rosti el şi începu să se smiorcăie.

Iar Krîmov, impresionat de această întîlnire printre ruine, simţi cum îi curg lacrimile. Era singur, absolut singur… În încrederea, în bucuria lui Spiridonov simţi apropierea sa de familia Evgheniei Nikolaevna şi în această apropiere îşi măsură din nou durerea sufletească. De ce oare, de ce a plecat ea, de ce i-a pricinuit atîtea suferinţe? Cum a putut să facă ea aşa ceva?

Spiridonov spuse:

— Uite ce-a făcut războiul, mi-a distrus viaţa. Marusia mea s-a prăpădit.

I-a povestit de Vera, i-a spus că a plecat, în sfîrşit, cu cîteva zile în urmă de la StalGRES, a trecut pe malul stîng al Volgăi. Apoi zise:

— E o proastă.

— Dar soţul ei unde e? întrebă Krîmov.

— Probabil că de mult nu mai e în viaţă – era pilot de vînătoare.

Nemaiavînd putere să se abţină, Krîmov întrebă:

— Ce e cu Evghenia Nikolaevna, trăieşte, unde e?

— Trăieşte, e la Kuibîşev sau la Kazan. Şi, privindu-l pe Krîmov, adăugă: Ăsta-i lucrul cel mai important: trăieşte!

— Da, da, sigur, e cel mai important.

Dar el nu ştia ce anume e mai important. Ştia doar un singur lucru – că durerea din suflet nu-i trece. Ştia că tot ce are legătură cu Evghenia Nikolaevna îi pricinuieşte suferinţă.

Fie că afla despre ea că-i e bine şi e liniştită, fie că afla că suferă şi trece printr-un necaz, pentru el totul era la fel de apăsător.

Acum Stepan Fiodorovici vorbea despre Aleksandra Vladimirovna, despre Serioja şi Liudmila, iar Krîmov dădea din cap şi mormăia abia auzit:

— Da, da, da… Da, da, da…

— Haide, Nikolai, zise Stepan Fiodorovici. Hai la mine, că acum altă casă nu am. Numai asta.

Flăcările pîlpîitoare ale unor opaiţe nu puteau lumina subterana aceea plină de paturi, dulapuri, aparatură, damigene, saci de făină.

Pe bănci, pe paturi, pe lăzi, de-a lungul pereţilor şedeau oameni. În aerul înăbuşitor domnea o larmă de glasuri.

Spiridonov turna spirt în pahare, ceşti, capace de gamele. Se făcu linişte, toţi îi urmăreau mişcările cu o privire deosebită. Această privire e profundă şi serioasă, în ea nu se citeşte nelinişte, ci numai credinţă în dreptate.

Contemplînd fără grabă chipurile celor care şedeau acolo, Krîmov gîndi:

„Bine ar fi fost să fie Grekov aici, să i se toarne şi lui un pahar".

Dar Grekov sorbise deja numărul de cupe ce-i fusese hărăzit. Mai multe nu i se cuveneau pe astă lume.

Spiridonov se ridică ţinînd paharul în mînă, şi Krîmov gîndi: „Acum o să strice tot, o să-i tragă o vorbire în stilul lui Preahin".

Dar Stepan Fiodorovici descrise în aer un opt cu paharul şi spuse:

— Ei, băieţi, va trebui să bem. Vă felicit cu prilejul sărbătorii.

Se ciocniră paharele, se ciocniră ceştile de tinichea, cei prezenţi băură tăria, se scuturară apoi, clătinîndu-şi capetele.

Prin aceste locuri, oamenii erau dintre cei mai diferiţi: statul îi rînduise înainte de război în chip diferit, încît nu se întîlneau la aceeaşi masă, nu se băteau pe umeri şi nici nu ziceau: „Ba nu, ascultă tu ce-am să-ţi spun eu".

Aici însă, în această subterană deasupra căreia se înălţa o uzină electrică distrusă şi continua să bîntuie incendiul, aici se născuse acea frăţie firească pentru care nu-ţi pare rău să-ţi dai viaţa, atît este de frumoasă.

Un bătrîn cărunt, paznic de noapte, începu să cînte un cîntec vechi, pe care înainte de Revoluţie îl cîntau cu drag băieţii din Ţariţîn[59], de la fabrica franceză.

Cînta subţire, pătrunzător, cu glasul tinereţii lui, şi, întrucît lui însuşi glasul din vremea tinereţii îi devenise străin, se asculta cu zeflemitoare mirare, aşa cum este ascultat de obicei un străin care a luat-o razna la beţie.

Un al doilea bătrîn, cu chipul negricios, asculta cîntecul acesta de dragoste şi de inimă albastră, încruntîndu-se foarte serios.

Şi chiar aşa, era bine să asculţi un cîntec, era plăcut acest moment fascinant şi înfricoşător care-l unea pe director cu căruţaşul de la manutanţă, cu paznicul de noapte, cu santinela; momentul care amesteca omeneşte laolaltă un calmuc, nişte ruşi, un gruzin.

Dar îndată ce paznicul a sfîrşit de cîntat despre dragoste, bătrînul cel negricios, încruntîndu-şi încă mai mult sprîncenele şi aşa încruntate, începu să cînte rar, fără pic de auz şi de glas.

— Despărţi-ne-vom de lumea cea veche, şi praful ei de pe tălpi l-om scutura…

Activistul de la C.C. izbucni în rîs, clătinînd din cap, iar Spiridonov rîse şi el, imitîndu-l.

Krîmov zîmbi, apoi îl întrebă pe Spiridonov:

— O fi fost cîndva menşevic moşul, nu-i aşa?

Spiridonov ştia totul despre Andreev şi, sigur, i-ar fi povestit în amănunt lui Krîmov, dar se temea să nu-l audă activistul Nikolaev, aşa că sentimentul acela de simplă frăţietate îl părăsi pentru o clipă şi, întrerupînd cîntecul, strigă:

— Pavel Andreevici, ăsta nu-i din opera care trebuie.

Andreev amuţi, se uită în jur, apoi spuse:

— Şi eu, care credeam că-i din aia. Mi s-o fi năzărit.

Georgianul care fusese de santinelă îi arătă lui Krîmov o mînă cu pielea zdrelită.

— Mi-am dezgropat prietenul, pe Vorobiov Serioja.

Ochii lui negri scînteiară şi cu glasul sugrumat, încît părea a striga pătrunzător, zise:

— Eu pe Serioja l-am iubit mai mult decît pe fratele meu.

La rîndul lui, căruntul paznic de noapte, care se îmbătase şi acum era lac de sudoare, se ţinea scai de activistul de la C.C., Nikolaev:

— Ba nu, mai bine ascultă-mă tu pe mine. Makuladze zice că l-a iubit pe Serioja Vorobiov mai mult decît pe frate-su cel bun, mă rog! Dar eu am lucrat la o mină de antracit şi ştii cum mă respecta, cum ţinea la mine patronul? Bea cot la cot cu mine, şi eu cîntam. Îmi spunea de-a dreptul: tu eşti

pentru mine ca un frate, cu toate că eşti un simplu miner. Şi stăteam de vorbă, şi prînzeam împreună.

— Era vreun gruzin cumva? întrebă Nikolaev.

— La ce-mi trebuie mie gruzinul tău, era însuşi domnul Voskresenski, stăpînul tuturor minelor. Ce, parcă poţi tu să înţelegi cum mă respecta el pe mine? Păi el avea un milion capital, aşa om era. Ai înţeles?

Nikolaev schimbă o privire cu Krîmov, după care amîndoi, făcîndu-şi glumeţ cu ochiul, clătinară din cap.

— Ce să mai vorbim, zise Nikolaev. Într-adevăr, cît trăieşti tot înveţi.

— Păi chiar să înveţi, spuse bătrînul fără a observa ironia.

Ciudată seară mai era! Noaptea tîrziu, cînd oamenii începură să plece, Spiridonov îi spuse lui Krîmov:

— Nikolai, pune mantaua la loc, nu te las să pleci, înnoptezi la mine.

Îi pregătea fără grabă lui Krîmov un loc de dormit, tot chibzuind ce şi unde să aştearnă: o pătură, o pufoaică, o foaie de cort. Krîmov ieşi din adăpost şi stătu o vreme în întuneric, uitîndu-se la focul ce fremăta necontenit, apoi coborî înapoi, iar Spiridonov tot îi mai potrivea aşternutul.

Cînd îşi scoase cizmele şi se culcă, acesta îl întrebă:

— Ei, cum e? Te simţi bine?

Îl mîngîie pe creştet pe Krîmov, avînd pe buze un zîmbet blajin, de om beat.

Focul care continua să ardă acolo sus îi amintise, cine ştie de ce, lui Krîmov de focurile ce ardeau într-o anume noapte de ianuarie din anul 1924 în Ohotnîi Read[60], în timp ce aveau loc funeraliile lui Lenin.

Aici, în subterană, toţi cei care rămăseseră să înnopteze păreau să fi adormit, bezna era de nepătruns.

Krîmov zăcea cu ochii deschişi, fără să observe întunericul. Gîndea, gîndea intens, îşi amintea.

Gerul acela straşnic de atunci, care nu se domolea deloc. Cerul întunecat de deasupra cupolei mănăstirii Strastnoi, sutele de oameni cu căciuli cu urechi, cu *budionovci*[61] pe cap, în mantale şi în haine de piele. Deodată, mii de manifeste – un comunicat al guvernului – au albit piaţa Strastnaia.

Trupul lui Lenin era transportat din localitatea Gorki pînă la staţia de cale ferată pe o sanie ţărănească. Tălpigele scîrţîiau, caii începuseră a fornăi. În urma coşciugului păşeau Krupskaia, avînd pe cap o căciuliţă rotundă de blană legată cu un şal cenuşiu, surorile lui Lenin – Anna şi Maria –,

prieteni, ţărani din comuna Gorki. Astfel erau petrecuţi spre veşnică odihnă intelectualii de treabă, medicii şi agronomii de zemstvă.

În satul Gorki se făcuse linişte. Teracota sobelor olandeze lucea, lîngă patul acoperit cu o cuvertură albă, de vară, se afla un dulăpior plin cu sticluţe purtînd etichete farmaceutice, mirosea a medicamente. În încăperea goală intră o femeie în halat alb. Păşea în vîrful picioarelor din obişnuinţă. Trecînd pe lîngă pat, ridică de pe scaun un şnur cu o bucăţică de ziar legată la capătul lui şi îndată o pisică tînără, care dormea pe un fotoliu, auzind foşnetul obişnuit al jucăriei, a ridicat capul, s-a uitat la patul acum gol şi, căscînd, s-a culcat din nou.

Rudele şi prietenii apropiaţi care mergeau în urma sicriului îşi aminteau momente din viaţa celui dus. Surorile îl ţineau minte de cînd era un băieţel bălan; avea o fire dificilă, uneori devenea batjocoritor, exigent pînă la cruzime, dar era un băiat bun, îşi iubea mama, surorile, fraţii.

Soţia lui îşi amintea cum la Zürich el, lăsat pe vine, sporovăia cu Tilli, micuţa nepoată a proprietăresei apartamentului; proprietăreasa a spus atunci, cu accentul acela elveţian care-l amuza pe Volodea:

— Dumneavoastră trebuie să faceţi copii.

De acolo, de jos, el i-a aruncat rapid Nadejdei Konstantinovna o privire poznaşă.

Un grup de muncitori de la Dinamo veniseră la Gorki, iar Volodea a pornit în întîmpinarea lor, şi-a pierdut cunoştinţa, apoi a vrut să spună ceva, însă a scos doar un muget jalnic şi a dat din mînă a renunţare; iar muncitorii stăteau în jur şi plîngeau văzîndu-l cum plînge. Apoi acea privire speriată, imploratoare, dinaintea sfîrşitului, la fel ca aceea a unui copil înspre mamă-sa…

În depărtare se conturau clădirile gării: între nămeţi se desluşea, neagră, o locomotivă cu un coş înalt.

Prietenii politici ai marelui Lenin, care păşeau în urma saniei, avînd bărbile albite de chiciură – Rîkov, Kamenev, Buharin –, se uitau cu priviri distrate la un om cu chipul măsliniu ciupit de vărsat, îmbrăcat într-o manta lungă şi purtînd cizme cu carîmbii moi. Ei examinau, de obicei, cu o ironie condescendentă uniforma lui de om din Caucaz. Dacă Stalin ar fi avut mai mult tact, n-ar fi trebuit să vină la Gorki, unde se adunaseră rudele şi prietenii cei mai apropiaţi ai marelui Lenin. Nu înţelegeau că tocmai el, unicul, va deveni urmaşul lui Lenin, că îi va înlătura pe toţi, chiar şi pe cei mai apropiaţi, o va îndepărta pînă şi pe soţie de la moştenirea leninistă.

Nu ei – Buharin, Rîkov, Zinoviev – deţineau adevărul leninist. Şi nici Troţki nu-l deţinea. Ei au greşit. Nici unul din ei nu a devenit continuatorul cauzei lui Lenin. Dar nici măcar Lenin, pînă în ultimele zile, nu ştia şi nu înţelegea că propria lui cauză va deveni cauza lui Stalin.

Aproape două decenii s-au scurs de la acea zi cînd trupul unui om care a determinat destinele Rusiei, Europei, Asiei, ale omenirii era purtat pe o scîrţîitoare sanie ţărănească.

Gîndul lui Krîmov se îndrepta cu îndîrjire spre vremea aceea, îşi amintea zilele geroase ale lui ianuarie 1924, trosnetul focurilor nocturne, zidurile pătrunse de ger ale Kremlinului, sutele de mii de oameni care plîngeau, urletul sfîşietor al sirenelor de la uzine, glasul tunător al lui Evdokimov, care, de pe un podium de lemn, citea un apel adresat clasei muncitoare, ceata aceea precipitată de oameni ce purtau sicriul în Mausoleul înjghebat din lemn, la repezeală.

Krîmov urcase treptele acoperite cu covoare ale Casei Sindicatelor, trecînd pe lîngă oglinzile acoperite cu panglici negre şi roşii, iar aerul cald, mirosind a cetină, vibra de o muzică apăsător de tristă. Intrînd în sală, zărise capetele plecate ale celor pe care se obişnuise să-i vadă la tribună în Smolnîi, în Piaţa Veche. Mai apoi, tot aici, în Casa Sindicatelor, a văzut din nou aceste capete plecate, în anul 1937. Şi de bună seamă că atunci inculpaţii, în timp ce ascultau glasul metalic, neomenesc al lui Vîşinski[62], îşi aminteau cum au mers ei în urma saniei, cum au stat lîngă sicriul lui Lenin şi în urechi le răsuna melodia aceea funebră.

Dar de ce oare a început el să se gîndească la acele zile de ianuarie tocmai acum, la StalGRES, în momentul festivei aniversări? Zeci de oameni care creaseră împreună cu Lenin partidul bolşevic s-au dovedit a fi nişte provocatori, agenţi în solda spionajului unor ţări străine, diversionişti, şi doar un singur om, care niciodată n-a ocupat vreo poziţie centrală în partid, fără a fi vestit ca teoretician, s-a dovedit salvatorul cauzei partidului, purtătorul adevărului. De ce se recunosc vinovaţi?

Era mai bine să nu se gîndească la toate astea. Însă în noaptea aceea, Krîmov tocmai la asta se gîndea. De ce se recunosc vinovaţi? Dar eu de ce tac? Uite că tac, gîndi Krîmov, nu găsesc destulă putere ca să spun: „Mă îndoiesc că Buharin e un diversionist, un ucigaş, un provocator“. Iar cînd s-a supus la vot, eu am ridicat mîna şi după aceea mi-am pus semnătura. Ba în continuare am rostit şi o cuvîntare, am scris

un articol. Înflăcărarea mea mi se părea mie însumi sinceră. Dar unde erau în acea vreme îndoiala, zbuciumul meu? Ce-o fi însemnînd asta? Un om cu două conştiinţe? Sau e vorba de doi oameni diferiţi, fiecare avînd o conştiinţă proprie, neasemănătoare cu a celuilalt? Cum să înţeleg? Dar asta se întîmplă întotdeauna şi pretutindeni, nu numai mie, ci şi celor mai diferiţi oameni.

Grekov exprimase, de fapt, ceea ce pe ascuns simţeau mulţi oameni, ceea ce, aflîndu-se adînc îngropat, îl alarma, îl interesa, uneori chiar îl atrăgea pe Krîmov. Dar îndată ce alte gînduri ascunse au fost rostite, Krîmov s-a simţit cuprins de mînie şi ostilitate, simţind dorinţa să-l încovoaie, să-l frîngă pe Grekov. Dacă ar fi fost nevoie, l-ar fi împuşcat fără să şovăie.

În schimb, uite că Preahin folosea cuvinte oficiale, reci, funcţionăreşti, vorbea în numele statului despre procente exprimînd îndeplinirea planului, despre livrări, despre angajamente. Asemenea cuvîntări funcţionăreşti, lipsite de nerv, i-au fost întotdeauna străine, antipatice, ca şi oamenii birocratizaţi, fără suflet, care rosteau aceste cuvîntări, dar uite că, totuşi, ţinea cadenţa cu aceşti oameni care-i erau acum tovarăşi mai mari. Cauza lui Lenin, cauza lui Stalin se întruchipaseră în aceşti oameni, în stat, iar Krîmov era gata, fără şovăire, să-şi dea viaţa pentru gloria şi puterea lui.

Iată-l şi pe bătrînul bolşevic Mostovskoi. El niciodată n-a luat cuvîntul în apărarea unor oameni de a căror cinste revoluţionară era convins. Tăcea. Dar de ce tăcea?

Şi iată-l pe studentul de la cursurile superioare de ziaristică, unde predase cîndva Krîmov, atît de simpaticul, cinstitul flăcău Koloskov. Sosind de la ţară, el i-a povestit despre colectivizare, despre nişte ticăloşi de la raion care includ pe listele de chiaburi pe acei oameni pe ale căror case ori livezi puseseră ei ochii, pe duşmanii lor personali. Îi povestea despre foametea de prin sate, cum s-au luat, cu o implacabilă cruzime, toate grînele, pînă la ultimul bob… Începuse să vorbească de un minunat bătrîn dintr-un sat, care a murit pentru a salva viaţa bătrînei lui şi a nepoatei şi, povestind, îl podidise plînsul. Pentru ca peste puţin timp să citească la gazeta de perete un articol al lui Koloskov despre chiaburime, care îngroapă grînele în pămînt, fiind animată de o ură animalică împotriva mlădiţelor noului.

De ce-o fi scris astfel acest Koloskov, care plînsese, copleşit de durere sufletească? De ce-o fi tăcut Mostovskoi? Oare numai şi numai din laşitate? De cîte ori nu i s-a mai întîmplat şi lui să spună una, iar în sufletul lui să fie altceva? Dar uite că atunci cînd vorbea sau scria, i se părea că exact

astfel gîndeşte şi avea convingerea că spune ceea ce gîndeşte. Uneori însă îşi zicea: „N-ai ce-i face, aşa cere Revoluţia“.

Da, s-a-ntîmplat, au fost de toate. Krîmov nu şi-a apărat cum se cuvine prietenii de a căror nevinovăţie fusese convins. Uneori tăcea, alteori se limita să mîrîie, iar alteori se întîmpla şi mai rău, nici nu tăcea şi nici nu mîrîia. Uneori era chemat la comitetul de partid al instituţiei, al raionului, la cel orăşenesc, la cel raional, ba uneori era chemat la organele securităţii, i se cerea părerea despre oamenii pe care-i cunoştea, membri de partid. Niciodată nu şi-a calomniat prietenii, niciodată nu a ponegrit, n-a scris denunţuri, declaraţii…

Bine, dar Grekov? Ei, Grekov e un duşman, iar cu duşmanii Krîmov niciodată nu s-a purtat cu mănuşi, n-a cunoscut mila faţă de ei.

Dar de ce a întrerupt relaţiile cu familiile tovarăşilor care au suferit represalii? Încetase să-i mai viziteze, să-i mai caute la telefon; totuşi, cînd se întîlnea cu rudele prietenilor de suferinţă, el nu trecea niciodată pe trotuarul de vizavi, ci le saluta.

În schimb, iată, există unele persoane – de obicei nişte bătrîne, femei casnice, mic-burgheze neînscrise în partid – prin intermediul cărora se trimit pachete celor din lagăre, pe adresa lor primindu-se scrisori din lagăre. Ele, nu ştiu cum se face, dar nu se tem. Uneori, aceste bătrîne – lucrătoare la domiciliu, îngrijitoare analfabete, pline de superstiţii religioase – iau la ele orfani rămaşi după taţii şi mamele lor arestate, salvîndu-i de viaţa din centrele de triere şi casele de copii. Pe cînd membrii de partid se tem ca de foc de asemenea copii. E posibil, oare, ca aceste bătrîne mic-burgheze, femei simple, îngrijitoare analfabete să aibă mai mult curaj decît nişte bolşevici-leninişti, decît Mostovskoi, decît Krîmov?

În general, oamenii ştiu să-şi înfrîngă teama; şi copiii merg prin întuneric, şi soldaţii se duc la luptă, şi flăcăul face un pas, sărind în beznă cu paraşuta.

Numai că aceasta e o teamă deosebită, apăsătoare, de neînvins pentru milioane de oameni; este teama aceea înscrisă cu litere sinistre, licărind în roşu pe cerul iernatic, de plumb, al Moscovei – Gosstrah[63]…

Nu! Nu! Frica obişnuită, numai ea singură, nu este în stare să facă o atît de enormă lucrare. Scopul revoluţionar îi elibera, în numele moralei, pe oameni de morală, el îi îndreptăţea, în numele viitorului, pe fariseii, delatorii, făţarnicii de astăzi, explica de ce, în numele fericirii

poporului, trebuie împinşi în groapă oameni nevinovaţi. Această forţă le permitea, în numele Revoluţiei, să întoarcă spatele unor copii ai căror părinţi ajunseseră în lagăre. Ea explica de ce Revoluţia doreşte ca soţia care nu şi-a denunţat soţul cu nimic vinovat să fie ruptă de copiii ei şi internată pentru zece ani într-un lagăr de concentrare.

Forţa Revoluţiei a pactizat cu frica de moarte, cu groaza în faţa torturilor, cu neliniştea ce-i cuprinde pe cei care au simţit pe pielea lor răsuflarea lagărelor din depărtări.

Cîndva, oamenii, mergînd la revoluţie, ştiau că îi aşteaptă temniţa, exilul, ani de lipsă a unui căpătîi, a unui cămin, ba chiar eşafodul.

Dar faptul cel mai neliniştitor, tulbure, dăunător era acum acela că, în prezent, Revoluţia, pentru devotamentul faţă de ea, pentru devotamentul faţă de măreţul ţel, plătea cu raţii consistente, cu cîte un prînz la Kremlin, cu plicuri ministeriale, cu maşini personale, cu bilete de odihnă la Barviha[64], cu locuri în vagoane internaţionale.

— Matale nu dormi, Nikolai Grigorievici? întrebă Spiridonov din întuneric.

Krîmov răspunse:

— Aproape că dorm, acum aţipesc.

— Atunci iartă-mă, n-am să te deranjez.

40

Trecuse mai bine de o săptămînă de la acea chemare în plină noapte a lui Mostovskoi la *Obersturmbannführer*-ul Liss.

Un apăsător sentiment de tristeţe luase locul aşteptării febrile, al încordării.

În unele momente, începea să i se pară că este pentru totdeauna uitat de prieteni şi de duşmani, că atît unii, cît şi ceilalţi îl consideră un bătrîn sac de oase neputincios, ieşit din minţi, un inutil *dohodeaga*.

Dar iată că într-o zi senină, fără vînt, a fost dus la baie. De astă dată, santinela SS, fără a mai intra în clădire, s-a aşezat pe trepte, punîndu-şi alături pistolul-mitralieră, şi şi-a aprins o ţigară. Cerul era albastru, soarele încălzea uşor şi, pe cît se vedea, soldatul n-avea chef să intre în clădirea umedă a băii.

Prizonierul de război care se îngrijea de baie s-a apropiat de Mihail Sidorovici.

— Bună ziua, dragă tovarăşe Mostovskoi.

Acesta scoase un uşor ţipăt de surpriză: în faţa lui se afla, într-o haină de uniformă, cu banderolă de infirmerie pe braţ şi cu o cîrpă în mînă, comisarul de brigadă Osipov.

Se îmbrăţişară, iar Osipov spuse grăbit:

— Am reuşit să obţin de lucru la baie şi l-am înlocuit în schimbul următor pe îngrijitorul permanent, căci voiam să vă întîlnesc. Aveţi salutări de la Kotikov, de la general, de la Zlatokrîleţ. Spuneţi-mi, mai întîi de toate, ce se întîmplă cu dumneavoastră, cum vă simţiţi, ce vor de la dumneavoastră? Dezbrăcaţi-vă şi povestiţi.

Mostovskoi i-a spus despre interogatoriul nocturn.

Privindu-l cu ochii săi negri, bulbucaţi, Osipov spuse:

— Vor să vă prelucreze, prostălăii.

— În ce sens? Cu ce scop? Cu ce scop?

— Poate că îi interesează unele informaţii de natură istorică, o caracterizare a întemeietorilor şi conducătorilor partidului. E posibil să aibă vreo legătură cu cererea unor declaraţii, apeluri, scrisori.

— Ar fi un plan fără nici o şansă, zise Mostovskoi.

— Vă vor tortura, tovarăşe Mostovskoi.

— Plan prostesc, fără nici o şansă de izbîndă, repetă bătrînul, apoi întrebă: Povesteşte-mi, ce e la voi?

Osipov spuse în şoaptă:

— Mai bine decît ne aşteptam. Principalul: am reuşit să luăm legătura cu cei ce lucrează la uzină. A început să ne parvină armament: pistoale-mitralieră şi grenade. Oamenii aduc piesele, iar montarea se face noaptea, în barăci. Evident, deocamdată în cantităţi infime.

— Asta Erşov a organizat-o, bravo lui! zise Mostovskoi şi, scoţîndu-şi cămaşa, examinîndu-şi pieptul, se supără din nou pe bătrîneţea lui, clătină amărît din cap.

Dar Osipov spuse:

— Sînt dator să vă informez, ca pe un tovarăş mai vechi de partid: Erşov nu mai e în lagărul nostru.

— Ce spui? Cum adică nu mai e?

— A fost dus cu un transport în lagărul de la Buchenwald.

— Ce vorbeşti! strigă Mostovskoi. Dar e un băiat extraordinar!

— Şi la Buchenwald va rămîne un băiat extraordinar.

— Păi cum aşa, cum de s-a întîmplat una ca asta?

Încruntat, Osipov zise:

— S-a observat deodată o dezbinare în conducere. Mulţi se simţeau puternic atraşi înspre Erşov şi asta i-a sucit lui minţile. El nu s-ar fi subordonat în nici un caz centrului. E un om suspect, străin nouă. Cu fiece pas, situaţia se încurca. Ştiţi doar că prima regulă a clandestinităţii este o disciplină de fier, iar la noi se conturau două centre: unul fără de partid şi altul de partid. Am dezbătut situaţia şi am adoptat o hotărîre. Un tovarăş ceh, care lucrează la cancelarie, a introdus fişa lui Erşov în grupul unor cazuri selectate pentru Buchenwald, aşa că a fost automat trecut pe listă.

— Nimic mai simplu, rosti Mostovskoi.

— Aceasta a fost hotărîrea unanimă a comuniştilor, adăugă Osipov. Stătea în faţa lui Mostovskoi, în îmbrăcămintea lui jalnică, ţinînd în mînă cîrpa, sever la chip, neclintit, convins de dreptatea lui de fier, de dreptul lui cumplit, mai presus decît cel al lui Dumnezeu, de a pune ca judecător suprem, deasupra destinelor oamenilor, cauza pe care el o slujeşte.

Iar bătrînul despuiat, sfrijit, unul dintre întemeietorii marelui partid, şedea ridicînd din umerii slabi, secătuiţi, cu capul mult aplecat şi tăcea.

I-a venit iarăşi în minte cabinetul lui Liss, din noaptea aceea.

Şi din nou îl cuprinse groaza: Nu cumva Liss nu minţea, nu cumva voise, fără nici un scop ascuns, jandarmeresc, să stea de vorbă cu un om?

Dar deodată s-a îndreptat din şale şi, la fel ca întotdeauna, ca şi cu zece ani în urmă, pe vremea colectivizării, ca şi pe vremea proceselor politice care i-au dus la eşafod pe tovarăşii lui din tinereţe, a rostit:

— Mă supun acestei hotărîri, sînt de acord cu ea ca membru al partidului. Apoi scoase din căptuşeala scurtei lăsate pe bancă nişte ghemotoace de hîrtie – manifestele pe care le compusese.

Îi veni subit în minte chipul lui Ikonnikov, cu ochii lui bovini, şi simţi dorinţa de a asculta din nou glasul propovăduitorului bunătăţii fără sens.

— Voiam să întreb de Ikonnikov, zise el. Cehul acela n-a manipulat cumva şi fişa lui?

— Bătrînul acela sărac cu duhul, mototolul, cum îi ziceţi dumneavoastră? A fost executat. A refuzat să iasă la muncă pentru construcţia unui lagăr de exterminare. Keise a primit ordin să-l împuşte.

În aceeaşi noapte, pe pereţii barăcilor din lagăr au fost lipite manifestele compuse de Mostovskoi despre bătălia de la Stalingrad.

41

Curînd după sfîrşitul războiului, în arhiva Gestapo-ului din München au fost găsite materiale de anchetă privitoare la o organizaţie clandestină care a acţionat în unul dintre lagărele de concentrare de pe teritoriul Germaniei de Vest. În documentul recapitulativ al dosarului se relata că sentinţa pronunţată împotriva membrilor organizaţiei a fost adusă la îndeplinire, iar trupurile celor executaţi au fost arse la crematoriu. Primul pe listă figura Mostovskoi.

Studiul materialelor de anchetă nu a permis identificarea numelui provocatorului care şi-a trădat tovarăşii. Probabil că Gestapo-ul l-a executat împreună cu cei pe care îi denunţase.

42

În căminul echipei speciale care deservea camera de gazare, depozitele cu substanţe toxice şi crematoriile domnea o atmosferă caldă, tihnită.

Pentru deţinuţii care lucrau în permanenţă la obiectivul nr. 1 erau de asemenea create condiţii bune. Lîngă fiecare pat se afla o măsuţă, existau carafe cu apă fiartă, iar pe intervalul dintre priciuri era aşternută o mochetă.

Muncitorii care deserveau camera de gazare erau scoşi de sub paza obişnuită şi luau masa de prînz într-o clădire aparte. Nemţii din echipa specială mîncau în sistem de restaurant, fiecare putînd să-şi alcătuiască meniul după gust. Soldele lor figurau într-o extracategorie, fiind aproape de trei ori mai mari decît cele ale militarilor cu grade corespunzătoare din unităţile active.

Familiile lor se bucurau de avantaje sub raportul spaţiului locativ, erau aprovizionate conform unor norme superioare, aveau dreptul la prioritate în cazul evacuării din sectoarele expuse pericolului aerian.

Soldatul Rose făcea de serviciu la o vizetă de control, şi cînd procesul se sfîrşea, el dădea comanda pentru descărcarea camerei. În afară de asta, lui îi revenea sarcina să controleze ca dentiştii să lucreze conştiincios şi ordonat. În cîteva rînduri, raportase şefului acestui obiectiv, *Sturmbannführer*-ul Kaltluft, despre dificultatea de a executa concomitent ambele îndatoriri: se întîmpla ca, în timp ce Rose urmărea

sus gazarea, jos, acolo unde lucrau dentiştii şi avea loc încărcarea benzii transportoare, lucrătorii să rămînă fără supraveghere, începînd astfel escrocheria şi hoţia.

Rose se deprinsese cu munca sa, acum nu se mai emoţiona ca în primele zile cînd se uita prin vizetă. Predecesorul său fusese surprins o dată făcînd o treabă care s-ar fi potrivit unui băieţaş de doişpe ani, nicidecum unui soldat SS care executa o misiune specială. La început, Rose n-a înţeles de ce camarazii făceau aluzie la nişte necuviinţe, abia mai tîrziu a priceput despre ce era vorba.

Noua muncă nu-i era pe plac, cu toate că se obişnuise cu ea; îl tulbura acel respect neobişnuit cu care îl înconjura toată lumea. Chelneriţele de la sala de mese îl întrebau de ce e palid. Pe cît ţinea el minte, mama lui plîngea întruna. Tatăl său, cine ştie de ce, era mereu concediat, încît făcea impresia că era mai rar angajat decît concediat. Rose preluase de la cei mari mersul furişat, molatic, trebuind să nu deranjeze pe nimeni, preluase zîmbetul impacientat, politicos, adresat vecinilor, proprietarului casei, pisicii proprietarului casei, directorului şcolii şi poliţaiului de la colţul străzii. Ai fi zis ca blîndeţea şi politeţea sînt principalele lui trăsături de caracter şi se mira el însuşi cîtă ură se adunase în el, cum de-a putut să nu şi-o manifeste ani în şir.

A ajuns în această echipă specială; cunoscător al sufletului omenesc, şeful înţelesese caracterul lui blînd, efeminat.

Nu era nimic atrăgător în a observa cum se zvîrcolesc în cameră nişte evrei. Pe Rose îl dezgustau acei soldaţi cărora le plăcea munca de la obiectiv. Deosebit de respingător era prizonierul de război Jucenko; acesta era de serviciu dimineaţa, la intrarea în cameră. Tot timpul pe chipul lui stăruia un fel de zîmbet copilăros şi, din cauza asta, deosebit de neplăcut. Lui Rose nu-i plăcea munca lui, dar cunoştea toate avantajele ei evidente şi ascunse.

Zilnic, spre sfîrşitul orelor de lucru, un bărbat voinic, medic stomatolog, îi înmîna lui Rose un pliculeţ cu cîteva coroane de aur. Micile plicuri constituiau o parte infimă din metalul preţios care ajungea la direcţia lagărului, dar Rose apucase deja în două rînduri să-i trimită soţiei cam un kilogram de aur. Asta reprezenta viitorul lor luminos, realizarea visului lor de a avea o bătrîneţe liniştită. Doar vezi bine, în tinereţea lui fusese un om slab şi timid, n-a putut să lupte cu adevărat pentru viaţă. Niciodată nu s-a îndoit că partidul are doar un singur ţel: binele oamenilor slabi şi neînsemnaţi. De pe acum simţea, prin propria situaţie, urmările binefăcătoare ale politicii lui Hitler, căci era şi el un

om slab, neînsemnat, iar acum atît el, cît şi familia lui au început să o ducă incomparabil mai uşor, mai bine.

43

Anton Hmelkov se îngrozea uneori, în sinea sa, de munca pe care o presta, şi seara, în timp ce stătea culcat pe prici şi auzea rîsul lui Trofim Jucenko, se simţea copleşit de o grea şi rece stupoare.

Mîinile lui Jucenko, cu degete lungi şi groase, care închideau zăvorul ermetic al camerei de gazare, păreau întotdeauna nespălate, încît era neplăcut să iei pîine din coşul spre care se întindea şi el.

Jucenko încerca o fericită emoţie cînd ieşea la schimbul de dimineaţă şi aştepta coloana de oameni ce se apropia dinspre calea ferată. Întrucît deplasarea coloanei i se părea insuportabil de lentă, el scotea din gîtlej un sunet ascuţit, tînguitor, iar maxilarele îi zvîcneau uşor, ca la o pisică în timp ce urmăreşte nişte vrăbii prin geamul ferestrei.

Pentru Hmelkov, acest om devenise o pricină de nelinişte. Desigur, putea şi el să bea, pentru ca apoi, beat fiind, să se hîrjonească cu vreo femeie care-şi aştepta rîndul. Exista o trecere prin care lucrătorii echipei speciale se strecurau în vestiarul băii ca să-şi aleagă o femeie. Bărbatul e bărbat. Hmelkov alegea o femeie ori o fetiţă, o ducea într-o încăpere goală a barăcii şi peste o juma' de ceas o aducea înapoi la vagon şi o preda paznicului. El tăcea, iar femeia tăcea şi ea. Dar ajunsese aici nu de dragul femeilor şi al băuturii, nu pentru nişte pantaloni de gabardină şi nici pentru nişte cizme de box, ofiţereşti.

Într-o zi de iulie a anului 1941, căzuse prizonier. Fusese bătut cu patul armei peste grumaz şi în cap, fusese bolnav de dizenterie sangvinolentă, fusese mînat cu cizmele rupte prin zăpadă, i se dăduse să bea apă galbenă, cu pete de motorină, sfîşiase cu degetele bucăţi de carne neagră, împuţită, dintr-un leş de cal, înfulecase napi putrezi şi coji de cartofi. Alegea doar un singur lucru – viaţa –, altceva nu-şi dorea. Scăpase de zece morţi – de cea pricinuită de foame şi ger, nu voise să moară de diaree sangvinolentă, nu voise să se prăbuşească cu nouă grame de metal în scăfîrlie, nu voise să se tumefieze şi să-şi lase inima să se înece în apa ce se ridica dinspre picioare. Nu era un criminal, fusese frizer în oraşul Kerci, şi

nimeni nu-l socotise niciodată om rău – nici rudele, nici vecinii de curte, nici meşterii de la lucru, nici prietenii cu care bea vin, mînca chefal afumat şi juca domino. Şi el gîndea că nu are nimic comun cu Jucenko. Numai că uneori i se părea că deosebirea dintre el şi Jucenko constă doar într-un amănunt nesemnificativ: e oare atît de important – pentru Dumnezeu şi pentru oameni – cu ce sentiment ies ei la lucru? Chiar dacă unul e vesel, iar celălalt nu, munca e aceeaşi.

Dar nu înţelegea faptul că Jucenko îl neliniştea nu pentru că era mai vinovat decît el. Jucenko îl îngrozea tocmai prin faptul că, pentru tot ce făcea, avea o justificare în teribila lui monstruozitate înnăscută.

Pe cînd el, Hmelkov, nu era un monstru, el era om.

Înţelegea vag că, în condiţiile fascismului, unui om care doreşte să rămînă om i se întîmplă să aibă o opţiune mai uşoară decît viaţa salvată cu orice preţ: moartea.

44

Şeful obiectivului, comandantul detaşamentului special, *Sturmbannführer*-ul Kaltluft, a obţinut ca dispeceratul central să-i transmită în fiecare seară, cu o zi în avans, graficul sosirii trenurilor. El îşi instruia din timp lucrătorii cu privire la munca lor – le comunica numărul total de vagoane, cantitatea de oameni care soseau; în funcţie de ţara din care venea un tren, erau chemate echipe corespunzătoare de ajutor, formate din deţinuţi: frizeri, însoţitori, hamali.

Kaltluft nu suporta indolenţa; el nu obişnuia să bea şi se supăra dacă se întîmpla ca subordonaţii săi să nu fie tocmai treji. O singură dată fusese văzut într-o stare de euforie şi vioiciune: fiind pe punctul de a pleca la familie pentru sărbătorile Paştelui, cînd se instalase deja în automobil, îl chemase pe *Sturmführer*-ul Hahn ca să-i arate fotografiile fiicei sale, o fetiţă cu chipul lat şi cu ochi mari, semănînd cu tatăl ei.

Lui Kaltluft îi plăcea să lucreze, îi părea rău să piardă timpul degeaba; după masa de prînz nu se ducea la club, nu juca o partidă de cărţi şi nu viziona filme. De Crăciun fusese pregătit un brad pentru detaşamentul special şi cîntase acolo un cor, iar la prînz se distribuise gratuit cîte o sticlă de coniac franţuzesc la doi inşi. Kaltluft trecuse şi el pe la club pentru o

jumătate de oră şi toţi au văzut pe degetele lui urme proaspete de cerneală – pînă şi în seara de Crăciun lucrase.

Cîndva trăise în casa ţărănească a părinţilor şi se părea că în această casă avea să-şi petreacă viaţa – îi plăcea atmosfera calmă a satului şi nu se dădea în lături de la muncă. Visa să extindă gospodăria părintească, dar i se părea că oricît de mari i-ar fi devenit veniturile rezultate din creşterea porcilor, din negoţul cu napi şi grîu, avea să-şi trăiască întreaga viaţă în această casă plăcută şi liniştită. Viaţa însă s-a potrivit altfel. La sfîrşitul Primului Război Mondial a ajuns pe front şi a urmat drumul pe care destinul îl croise pentru el. Se părea că destinul determinase transformarea lui din sătean în soldat, trecerea de la tranşee în subunitatea de pază a unui stat-major, de la lucrul într-o cancelarie la un post de aghiotant, de la activitatea în aparatul central al Siguranţei Reich-ului la o funcţie în Direcţia Lagărelor şi, în sfîrşit, numirea în postul de şef al detaşamentului special într-un lagăr de exterminare.

Dacă ar fi fost nevoit să răspundă în faţa judecăţii cereşti, el, în apărarea sufletului său, i-ar fi povestit cu multă sinceritate judecătorului cum l-a împins destinul pe drumul unui călău care a ucis cinci sute nouăzeci de mii de oameni. Căci ce putea el să facă în faţa voinţei unor forţe atît de puternice: un război mondial, uriaşa mişcare naţională, un partid implacabil, constrîngerea din partea statului? Cine e în stare să înoate după voia sa? E şi el om, ar fi trăit în casa părintească. Nu el a mers, ci a fost împins fără să vrea, a fost condus, iar el a păşit ca un băieţel cît un degeţel, destinul trăgîndu-l de mînă. Şi tot aşa, sau aproximativ aşa s-ar fi justificat în faţa lui Dumnezeu cei pe care Kaltluft îi trimitea la lucru, ca şi cei care-l trimiteau la lucru pe el.

Dar n-a avut prilejul să-şi apere sufletul în faţa judecăţii cereşti, aşa încît Dumnezeu n-a fost nevoit să-i confirme că în lume nu există vinovaţi.

Există o justiţie cerească şi o justiţie a statului, a societăţii, dar există un verdict suprem, acela al unui păcătos asupra altui păcătos. Omul păcătos a măsurat puterea statului totalitar şi a constatat că e nemăsurat de mare; prin propagandă, prin foame, singurătate, lagăr, prin ameninţarea cu moartea, prin marginalizare şi dezonorare, această forţă cumplită încătuşează voinţa omului. Dar în fiecare pas făcut de om sub ameninţarea sărăciei, foamei, lagărului şi a morţii, întotdeauna, alături de ceea ce este condiţionat, se manifestă şi voinţa neîncătuşată a omului. În drumul vieţii acestui şef al detaşamentului special – din sat în tranşee, de la concepţiile lui mic-burgheze, nepartizane, la conştiinţa de membru al

partidului naţional-socialist –, întotdeauna şi pretutindeni şi-a pus amprenta voinţa lui. Destinul îl conduce pe om, dar omul merge pentru că vrea, şi este liber să nu vrea. Destinul îl conduce pe om, iar omul devine unealta unor forţe distrugătoare, dar el însuşi în această situaţie are de cîştigat, nu de pierdut. El ştie bine acest lucru şi optează pentru cîştig; destinul îngrozitor şi omul au ţeluri diferite, dar calea lor este una şi aceeaşi.

Iar sentinţa o va rosti nu un infailibil şi milostiv judecător ceresc, nu o înţeleaptă instanţă supremă de stat care se conduce după binele statului şi al societăţii, nu un sfînt, nu un evlavios, ci un biet om păcătos şi murdar, strivit de fascism, care a simţit el însuşi înspăimîntătoarea putere a statului totalitar, care el însuşi, de nenumărate ori, a căzut, s-a înclinat, a şovăit, s-a supus acelei puteri.

El va spune:

— Există în această groaznică lume vinovaţi! Sînt vinovat!

45

Iată că veni şi ultima zi de drum. Vagoanele începură să scîrţîie, frînele să scrîşnească şi se lăsă liniştea, apoi prinseră să zdrăngănească zăvoarele şi răsună o comandă:

— *Alle heraus!*[65]

Oamenii începură să iasă pe peronul recent udat de ploaie.

Cît de ciudate păreau, după bezna din vagon, chipurile cunoscute!

Paltoanele, basmalele se schimbaseră mai puţin decît oamenii; bluzele, rochiile aminteau de casele unde fuseseră îmbrăcate, de oglinzile în faţa cărora fuseseră probate.

Cei care ieşeau din vagoane se strîngeau în grămezi, căci în îngrămădirea de turmă era ceva obişnuit, liniştitor – în mirosul cunoscut, în căldura cunoscută, în cunoscutele chipuri şi priviri chinuite, în densa enormitate a mulţimii ieşite din patruzeci şi două de vagoane de marfă.

Doi soldaţi SS în mantale lungi, patrule, treceau încet, ţăcănind pe asfalt cu tocurile lor cu blacheuri. Păşeau aroganţi şi gînditori, fără să se uite la nişte tineri evrei care purtau pe braţe o bătrînă moartă, cu părul alb răvăşit peste faţa lividă, la un om cu părul creţ, ca al unui pudel, care se

lăsase în patru labe ca să bea apă dintr-o băltoacă, la o cocoşată care-şi sumesese rochia ca să-şi potrivească şnurul smuls de la pantaloni.

Din timp în timp, SS-iştii schimbau priviri, rosteau două-trei cuvinte. Treceau pe asfalt cum trece soarele pe cer, căci soarele nu urmăreşte cu privirea vîntul, norii, o furtună pe mare şi foşnetul frunzişului, dar ştie, în timp ce se deplasează lin, că lui i se datorează tot ce se petrece pe pămînt.

Oameni în salopete albastre, cu cozoroace mari la chipie, cu banderole albe la mîneci, ţipau şi îi zoreau pe cei sosiţi, folosind o limbă ciudată – un amestec de cuvinte ruseşti, germane, poloneze şi ucrainene.

Băieţii aceştia în salopete albastre organizează rapid şi cu îndemînare mulţimea de pe platformă, dîndu-i la o parte pe cei ce nu se ţin pe picioare şi punîndu-i pe cei mai în putere să-i aburce pe cei doar pe jumătate vii în nişte camioane. Dintr-un haos de mişcări contradictorii ei înjgheabă o coloană, sugerînd ideea de mişcare şi imprimînd, apoi, acestei mişcări direcţie şi rost.

Coloana se constituie din rînduri de cîte şase oameni, iar printre rînduri aleargă o veste: „La baie, mai întîi la baie!“.

S-ar fi zis că nici Dumnezeu, în mila Lui, n-ar fi putut născoci ceva mai benefic.

— Hei, evreilor, acum o să pornim, strigă un om cu chipiu, măsurînd din ochi mulţimea. Era, desigur, mai-marele peste echipa care se ocupase de descărcarea trenului.

Bărbaţii şi femeile îşi apucă sacoşele, copiii se agaţă de fustele mamelor şi de pulpanele taţilor.

„La baie… La baie…“, aceste cuvinte încîntă, umplu conştiinţa, hipnotizînd-o.

În omul acela înalt, cu chipiu, e ceva de-al lor, ceva atrăgător, el pare apropiat de lumea asta nefericită, nu de cei în mantale cenuşii, cu căşti. O bătrînă, mîngîind grijuliu, ca într-o rugăciune, numai cu vîrfurile degetelor, o mînecă a salopetei lui, întreabă:

— *Ihr zînd a id, a lîtvek, mein kînd?*[66]

— Da, da, mămucă, *ich bîn a id*, *prentko*, *prentko*, *panove!*[67] Apoi deodată, cu glasul răguşit, îmbinînd, într-o singură comandă, cuvinte folosite în cele două armate încleştate în luptă, strigă răstit: *Die Kolonne marsch! Şagom marş!*[68]

Peronul a rămas pustiu. Oamenii în salopete albastre mătură de pe asfalt bucăţi de cîrpe, rupturi de pansamente, un galoş sfîşiat, aruncat de cineva, un cubuleţ scăpat de vreun

copil. Se închid cu bufnete uşile vagoanelor de marfă. Scrîşnete de fiare străbat vagoanele ca un val. Garnitura goală se urneşte, pleacă la dezinfecţie.

Sfîrşindu-şi treaba, echipa se întoarce în lagăr pe poarta de serviciu. Garniturile ce vin dinspre răsărit sînt cele mai scîrboase, în ele sînt cele mai multe cadavre, bolnavi, prin vagoane te poţi pricopsi cu păduchi, te saturi pînă-n gît de duhoare. În garniturile astea n-ai să găseşti, ca în cele ungureşti, sau olandeze, sau belgiene, un flacon de parfum, un pacheţel de cacao ori o cutie cu lapte condensat.

46

În faţa coloanei se dezvălui un mare oraş. Marginile lui vestice se cufundau în ceaţă. Fumul întunecat al unor depărtate coşuri de fabrică se învălmăşea cu ceaţa, iar reţeaua, semănînd cu o tablă de şah, a unor barăci fusese acoperită de pîclă, şi îmbinarea aceasta a ceţii cu liniaritatea geometrică a străzilor dintre barăci părea uimitoare.

Spre nord-est se înălţa un mare nor negru-roşiatic, încît ai fi zis că acolo cerul umed de toamnă, încingîndu-se, a prins a se înroşi. Uneori, din zarea aceea jilavă izbucnea o limbă de foc lenevoasă, murdară, şerpuindă.

Cei încolonaţi ieşiră într-o piaţă spaţioasă. În centrul ei, pe o estradă de lemn, dintr-acelea care, de obicei, se amenajează în locurile destinate serbărilor populare, se aflau cîteva zeci de oameni. Era o fanfară; oamenii se deosebeau mult între ei, ca şi instrumentele lor. Unii se uitau spre coloana ce se apropia. Dar iată că un om cărunt, îmbrăcat într-un fulgarin alburiu, a spus ceva şi imediat oamenii de pe estradă şi-au luat instrumentele. Deodată, păru că o pasăre a scos un ţipăt sfios şi deopotrivă cutezător, iar întreg văzduhul sfîşiat de sîrma ghimpată şi de urletul sirenelor, duhnind a necurăţenie, a funingine grasă, a fost potopit de muzică. Ai fi zis că masa caldă a unei averse de ploaie, irizată de soare, s-a prăvălit, plină de scînteieri, pe pămînt.

Oamenii din lagăre, oamenii din închisori, oamenii scăpaţi din închisori, oamenii care merg la moarte cunosc puterea cutremurătoare a muzicii. Nimeni nu simte atît de intens frumuseţea muzicii ca aceia care au cunoscut lagărul şi închisoarea, ca aceia care merg la moarte.

Muzica, atingînd auzul unui om în pragul morţii, face ca în sufletul lui să renască subit nu gînduri, nu speranţe, ci doar unicul miracol orb, pătrunzător al vieţii. Un hohot de plîns străbătu coloana. Totul părea să se fi transfigurat, totul se contopi într-un întreg, tot ceea ce se risipise – casa, pacea, copilăria, drumul, huruitul roţilor, setea, groaza şi acest oraş ce se contura în ceaţă, această tulbure auroră sîngerie –, totul se contopi brusc, nu în memorie, nu într-un tablou, ci în sentimentul orb, fierbinte, chinuitor al vieţii trăite. Aici, în geana de foc a cuptoarelor, pe platoul lagărului, oamenii simţeau că viaţa este mai mult decît fericire – ea este, totodată, şi o amară durere. După cum libertatea nu înseamnă numai bine. Libertatea e dificilă, uneori chiar dureroasă – ea este viaţă.

Muzica a izbutit să exprime ultima cutremurare a sufletului ce reunea, în adîncurile lui oarbe, tot ceea ce resimţise el în viaţă – bucuria şi amărăciunea – cu această dimineaţă ceţoasă, cu vîlvoarea de deasupra capului. Dar poate că n-o fi fost chiar aşa. Poate că muzica a fost doar o cheie pentru sentimentele omului, deschizîndu-i larg lăuntrul în această clipă înspăimîntătoare, dar nu ea l-a potopit pe om.

Căci se întîmplă ca un cîntecel pentru copii să-l facă pe un bătrîn să plîngă. Însă bătrînul nu din pricina cîntecului plînge, acesta e doar o cheie pentru ceea ce descoperă sufletul.

În timp ce coloana descria încet un semicerc prin piaţă, de pe poarta lagărului ieşi un automobil de culoare crem-alburie. Din el coborî un ofiţer SS cu ochelari, într-o manta cu revere de blană, făcu un semn nervos şi îndată dirijorul, care-l urmărise, îşi coborî braţele printr-un fel de smucitură disperată. Muzica amuţi.

Răsună un cuvînt de mai multe ori repetat: „*Halt!*“[69].

Acum ofiţerul trecea pe lîngă rînduri. Arăta cu degetul, iar însoţitorul coloanei îi scotea pe oamenii respectivi din formaţie. SS-istul îi examina cu o privire impasibilă pe cei chemaţi, în timp ce însoţitorul coloanei întreba cu glas reţinut, ca să nu-i tulbure cumva gîndurile:

— Vîrsta? Profesia?

În acest fel au fost selecţionaţi vreo treizeci de bărbaţi.

Apoi de-a lungul şirurilor se auzi:

— Medicii, chirurgii!

Dar n-a răspuns nimeni.

— Medicii, chirurgii să iasă în faţă!

Din nou linişte.

Ofiţerul porni spre maşină, pierzîndu-şi total interesul faţă de mia de oameni ce stăteau în piaţă.

Cei selecţionaţi au fost organizaţi într-o coloană cu şiruri de cîte cinci şi îndreptaţi cu faţa către un panou de deasupra porţii lagărului: „*Arbeit macht frei*“[70].

Deodată, în mulţime începu să ţipe un copil, izbucniră sălbatic şi sfîşietor în strigăte mai multe femei. Bărbaţii selecţionaţi stăteau tăcuţi, cu capetele plecate.

Dar cum se poate exprima sentimentul omului care a descleştat de pe braţul său mîna soţiei, şi această ultimă privire de-o clipă la chipul drag? Cum să mai trăieşti cu necruţătoarea amintire a faptului că, în momentul acelei despărţiri tăcute, ochii tăi au clipit o fracţiune de secundă ca să ascundă sentimentul de indecentă bucurie pentru existenţa salvată?

Cum să fie înecată în adîncuri amintirea faptului că soţia îi vîrîse soţului în mînă o legăturică în care se aflau verigheta, cîteva bucăţi de zahăr, un pesmet? Oare se mai poate vieţui văzînd cum vîlvoarea de pe cer a pulsat cu putere sporită – semn că ardeau mîinile pe care el le sărutase, ochii care-l priviseră cu încîntare, părul al cărui miros îl recunoştea prin întuneric, ardeau deci copiii săi, soţia, mama? E cu putinţă oare ca, ajuns în baracă, să ceri pentru tine un loc mai aproape de sobă, să-ţi întinzi castronul sub polonicul care-ţi turna un litru de zeamă cenuşie, să-ţi repari pingeaua desfăcută a unei ghete? Mai e oare posibil să izbeşti cu ranga, să respiri, să bei apă? Iar în urechi să-ţi dăinuie ţipătul copiilor, urletul mamei.

Cei care urmau să continue a vieţui au fost mînaţi spre poarta lagărului. Pînă la ei răzbat ţipete, ei înşişi strigă sfîşiindu-şi cămăşile pe piept, în timp ce o nouă viaţă îi întîmpină: garduri de sîrmă încărcate cu electricitate, foişoare din beton cu mitraliere, barăci, fete şi femei cu chipuri palide, urmărindu-i cu privirile de după îngrădituri, oameni mergînd în coloane de lucru, cu petice roşii, galbene, albastre cusute pe piept.

Fanfara începu din nou să cînte. Oamenii aleşi pentru munca în lagăr intră în acest oraş construit pe o mlaştină. O apă întunecată îşi croieşte drum, într-o tăcere ursuză, prin plinte de beton năclăite, printre stane grele de piatră. Apa aceasta e neagră-ruginie, mirosind a putreziciune; e plină de ghemotoace de spumă chimică, verzuie, alternînd cu bucăţi de zdrenţe mînjite, cu cîrpe însîngerate, azvîrlite din sălile de operaţie ale lagărului. Apa va răzbate undeva, pe sub pămîntul lagărului, va ieşi din nou la suprafaţă, apoi din nou

va intra pe sub pămînt. Dar îşi va parcurge drumul, căci în ea, în această sumbră apă din lagăr, trăiesc şi valul mării, şi roua dimineţii.

Iar cei osîndiţi au pornit spre moarte.

47

Sofia Osipovna mergea cu pas egal, apăsat, iar băiatul se ţinea de mîna ei. Cu cealaltă, însă, copilul îşi pipăia în buzunar cutia de chibrituri, unde într-un minuscul vălătuc de vată murdară zăcea o crisalidă de culoare brună, care nu demult, în vagon, ieşise dintr-o gogoaşă. Alături păşea mormăind lăcătuşul Lazar Iankelevici; soţia lui, Debora Samuilovna, purta un copil în braţe. Undeva în spate, Rebecca Buchman murmura: „Vai, Doamne, vai, Doamne, vai, Doamne". A cincea în rînd mergea bibliotecara Musia Borisovna. Avea părul pieptănat, iar gulerul îi părea alb. În timpul drumului îşi dăduse, în cîteva rînduri, raţia de pîine în schimbul unei jumătăţi de gamelă de apă caldă. Această Musia Borisovna vibra de milă pentru toţi, cei din vagon o socoteau sfîntă, iar bătrînele care se pricepeau la oameni îi sărutau poala rochiei. Rîndul din faţă era compus din patru oameni – cu ocazia selecţiei, ofiţerul chemase din acest rînd doi inşi deodată, pe tatăl şi fiul Slepoi. La întrebarea referitoare la profesie, ambii strigaseră drept răspuns: „*Zahnarzt!*"[71], iar ofiţerul a dat afirmativ din cap: cei doi Slepoi au înţeles astfel că şi-au cîştigat viaţa. Trei din cei care au rămas în rînd mergeau dînd din mîini, mîinile lor se dovediseră fără trebuinţă; al patrulea mergea păşind nepăsător, cu gulerul hainei ridicat, cu mîinile vîrîte în buzunare şi cu capul uşor dat pe spate. Mai în faţă poate cu patru-cinci rînduri se remarca un bătrîn uriaş, cu căciulă de ostaş roşu.

Chiar în spatele Sofiei Osipovna mergea Musia Vinokur, care împlinise în vagonul de marfă paisprezece ani.

Moartea! Ea devenise un element obişnuit, familiar; intra simplu, în trecere, pe la oameni, prin curţi, prin ateliere, întîmpina o gospodină la piaţă şi o conducea împreună cu coşuleţul ei de cartofi, se amesteca în jocul copilaşilor, arunca o privire în cîte un atelier unde cîţiva croitori de damă se grăbeau, îngînînd un cîntecel, să termine de cusut un mantou pentru soţia *Gebitskommissar*-ului, stătea la coadă

pentru pîine, se aşeza alături de o bătrînă ce cîrpea nişte ciorapi.

Moartea îşi făcea treaba ei de fiece zi, iar oamenii şi-o făceau pe a lor. Uneori îi lăsa să-şi termine ţigara, să sfîrşească de mestecat, alteori îl ajungea pe om prieteneşte, fără fasoane, hohotind prosteşte, bătîndu-l cu palma pe spinare.

Se părea că oamenii începuseră, în sfîrşit, s-o înţeleagă, ea li se dezvăluia în toată banalitatea şi simplitatea ei copilărească. Doar era foarte simplă această trecere, ca peste un pîrîiaş minuscul, unde sînt aruncate cîteva punţi de lemn de pe malul unde fumegă izbele, pînă pe partea cealaltă, într-o luncă pustie – cinci, şase paşi. Şi-atîta tot! Ce rost avea – ai zice – teama? Iată cum tocmai trecuse pe podeţ un viţeluş tropăind din copite, iată cum tocmai trecuseră în fuga mare nişte ştrengari desculţi, izbind din călcîie.

Sofia Osipovna auzi muzica. Această melodie o auzise pentru prima oară în copilărie, o auzise apoi ca studentă, ca tînăr medic, această muzică o emoţionase întotdeauna, căci îi transmitea un vioi presentiment al viitorului.

Dar acum muzica o înşela, căci Sofia Osipovna nu mai avea viitor, avea doar viaţa pe care o trăise.

Şi sentimentul vieţii personale, aparte pe care o parcursese lăsă pentru o clipă o umbră în faţa ei, acoperindu-i prezentul – marginea abisului existenţial.

Cel mai straniu dintre toate sentimentele! Este imposibil de exprimat, nu poate fi împărtăşit nici celui mai apropiat om, soţiei, mamei, fratelui, fiului, prietenului, tatălui, el este o taină a sufletului, iar sufletul, chiar dacă doreşte cu patimă acest lucru, nu-şi poate dezvălui taina. Omul va lua cu sine sentimentul vieţii sale, fără a-l împărtăşi nimănui. Este minunea unui om luat aparte, deosebit, a acelui om în a cărui conştiinţă, în al cărui subconştient s-a adunat tot ceea ce e bine şi tot ceea ce e rău, caraghios, nostim, ruşinos, jalnic, sfios, înduioşător, temător, plin de uimire, ceea ce a fost din copilărie şi pînă la bătrîneţe, totul închegat, unit în sentimentul solitar, mut şi tainic al singurei sale vieţi.

Cînd fanfara începu să cînte, David ar fi vrut să scoată cutioara din buzunar, s-o deschidă puţin, doar pentru o clipă, ca nu cumva crisalida să răcească, şi să-i arate muzicanţii. Dar, parcurgînd cîţiva paşi, încetă să-i mai observe pe oamenii de pe estradă, doar vîlvoarea de pe cer şi muzica mai rămăseseră. Melodia tristă, impunătoare îi umplea sufletul ca pe o ceaşcă, pînă la margini, cu dorul după mamă-sa. Mama lui nu e o fiinţă puternică şi liniştită, îi este ruşine că a părăsit-o soţul. Ea îi cususe o cămaşă, iar vecinii rîdeau pe

coridor că Davidka poartă cămaşă de stambă cu floricele şi cu mîneci strîmb înnădite. Singura lui apărare şi speranţă era mama. Tot timpul se bizuise într-un chip neclintit şi absurd pe ea. Dar poate că muzica era pricina pentru care el încetase să mai spere în mama. O iubea, dar ea era neajutorată şi slabă, ca şi cei care păşeau acum alături de el. Iar muzica somnolentă, domoală se confunda acum cu mulţimea aceea de valuri mici pe care el le vedea în delir, cînd îi creştea temperatura şi se lăsa să alunece de pe perna fierbinte pe nisipul cald şi jilav.

Zidul acela negru care se înălţa din apă cînd fusese bolnav de anghină atîrna acum deasupra lui, acoperind întreg cerul.

Tot, tot ceea ce îngrozea inima lui mică s-a unit, s-a contopit pe de-a-ntregul. Şi frica pe care o simţise privind ilustraţia în care iedul nu observă umbra lupului printre trunchiurile brazilor, şi capetele cu ochi albaştri ale viţeilor ucişi de la piaţă, şi bunica moartă, şi fetiţa sugrumată a Rebeccăi Buchman, şi prima spaimă instinctivă, nocturnă, care-l făcuse să ţipe cu disperare chemîndu-şi mama. Moartea trona pe tot întinsul cerului şi privea cum micul David păşeşte spre ea cu picioruşele lui. În jur nu se afla decît muzica, dincolo de care nu te puteai ascunde, dincolo de care nu te puteai lua la harţă, de care era cu neputinţă să-ţi spargi capul.

Iar crisalida – ea n-are nici aripi, nici picioruşe, nici mustăţi, nici ochi, ea, prostuţa, zace în cutioară şi aşteaptă, încrezătoare.

De vreme ce eşti evreu, s-a terminat!

Băiatul sughiţa, se sufoca. Dacă ar fi putut, s-ar fi sugrumat singur. Brusc, muzica amuţi. Acum picioarele lui mici, ca şi alte zeci de picioare mici, se grăbeau, alergau. Nu mai gîndea nimic, nu putea nici să ţipe, nici să plîngă. Degetele umezite de sudoare strîngeau în buzunar cutioara, însă gîndul nu-i mai era la crisalidă. Doar picioarele lui mici păşeau, păşeau mereu, se grăbeau, alergau.

Dacă spaima care-l cuprinsese ar mai fi durat numai cîteva minute, ar fi căzut la pămînt cu inima făcută zob.

Dar cînd muzica încetă, Sofia Osipovna îşi şterse lacrimile şi rosti cu năduf în glas:

— Ăsta-i sacul, zise săracul!

Apoi se uită la chipul băiatului, care era atît de îngrozitor schimonosit, încît pînă şi aici se distingea prin expresia lui deosebită.

— Ce e? Ce-i cu tine? ţipă, smucindu-l tare de mînă. Ce e, ce ţi-a venit, doar noi mergem la baie, să ne spălăm.

Cînd au început să fie chemaţi medicii, chirurgii, ea a tăcut, împotrivindu-se în acest fel unei puteri pe care o ura.

Alături păşea soţia lăcătuşului, iar copilul jalnic, cu capul mare, din braţele ei se uita cu o privire blîndă şi gînditoare la ce se petrece în jur. În vagon, această soţie a lăcătuşului furase în timpul nopţii, pentru copilul ei, un amărît de pumn de zahăr de la o femeie. Păgubaşa se dovedise din cale-afară de slabă. În apărarea ei se ridicase un bătrîn pe nume Lapidus, lîngă care nimeni nu voia să şadă, întrucît urina mult sub el.

Şi iată că acum Debora, soţia lăcătuşului, păşea gînditoare, ţinîndu-şi copilul în braţe. Iar copilul, care zi şi noapte ţipase necontenit, acum tăcea. Ochii negri, trişti ai femeii acopereau parcă urîţenia chipului ei murdar, a buzelor ei palide, molatice.

„Parcă-i Maica Domnului“, gîndi Sofia Osipovna.

Cîndva, cu vreo doi ani înainte de război, privise cum soarele, care se înălţa din spatele unor pini din Tian-Şan, lumina piscurile înzăpezite, în timp ce lacul zăcea în semiobscuritate, parcă sculptat dintr-o albăstreală densă, ajunsă la tăria pietrei. În clipele acelea se gîndise că nu există în lume om care să n-o invidieze, dar tot atunci, la cei cincizeci de ani ai ei, simţise, cu o putere care îi arsese inima, că ar fi dat totul dacă undeva, într-o încăpere sărăcăcioasă, întunecoasă, cu tavanul scund ar fi îmbrăţişat-o mîinile unui copil.

Micul David trezise în fiinţa ei o gingăşie deosebită, pe care niciodată n-o mai încercase faţă de copii, cu toate că-i erau dragi copiii. În vagon îi dădea o parte din pîinea ei; el îşi întorcea spre ea faţa prin semiîntuneric şi ei îi venea să plîngă, să-l strîngă la piept, să-l sărute des şi grăbit, aşa cum îşi sărută de obicei mumele pruncii; dar se mărginea să repete în şoaptă, în aşa fel încît el să nu o audă:

— Mănîncă, puiuţule, mănîncă.

Vorbea puţin cu băiatul; o ciudată ruşine o determina să ascundă sentimentul matern ce se trezise în ea. Dar observase că micuţul o urmărea mereu, cu nelinişte, cînd se deplasa într-o altă parte a vagonului, şi se domolea cînd era lîngă el.

Nu voia să recunoască faţă de ea însăşi de ce n-a răspuns atunci cînd fuseseră chemaţi medicii chirurgi,

rămînînd în coloană, şi de ce în acele clipe o cuprinsese un sentiment de înălţare sufletească.

Coloana înainta acum de-a lungul unor îngrădituri din sîrmă, pe lîngă nişte foişoare de beton în care se vedeau mitraliere, de-a lungul unor şanţuri, iar acestor oameni care uitaseră libertatea li se părea că sîrma şi mitralierele nu sînt pentru a-i împiedica pe cei din lagăr să evadeze, ci pentru ca oamenii sortiţi morţii să nu se poată ascunde în lagărul de muncă forţată.

Acum drumul se depărta de gardul lagărului, ducînd înspre nişte clădiri scunde, cu acoperişuri plate; din depărtare, aceste dreptunghiuri cu pereţi cenuşii, fără ferestre, îi sugerau lui David nişte cuburi enorme, de pe care se dezlipiseră pozele.

Prin luminişul ce se formase la un moment dat între rîndurile ce coteau, băiatul zări clădirile cu uşile larg deschise şi, fără să ştie nici el de ce, scoase din buzunar cutiuţa cu crisalida, apoi, fără să-şi ia rămas-bun de la ea, o aruncă într-o parte. Măcar ea să trăiască!

— Straşnici oameni mai sînt nemţii ăştia, rosti unul ce mergea în faţă, ca şi cînd paznicul ar fi putut să audă şi să-i aprecieze tonul slugarnic.

Omul care mergea cu gulerul ridicat făcu deodată o mişcare cam ciudată, neobişnuită din umeri – astfel încît deveni vizibil pentru toţi –, se uită în dreapta şi-n stînga, apoi crescu dintr-odată mare, înalt şi, brusc, sărind cu uşurinţă, de parcă ar fi desfăcut nişte aripi, îl izbi cu pumnul în faţă pe gardianul SS-ist, prăvălindu-l la pămînt. Sofia Osipovna scoase un strigăt furios, se repezi pe urmele lui, dar se împiedică şi căzu. Îndată cîteva mîini o apucară, ajutînd-o să se ridice. Dar cei care veneau din urmă împingeau, şi David, uitîndu-se peste umăr cu teama că va fi trîntit la pămînt, văzu în treacăt cum cîţiva gardieni îl tîrăsc la o parte pe bărbatul acela.

În clipa cînd încercase şi ea să se repeadă la gardian, Sofia Osipovna uitase de băiat. Acum însă îl ţinea din nou de mînă. David văzu cît de limpezi, de minunaţi pot fi ochii unui om care, pentru o fracţiune de secundă, a simţit libertatea; între timp primele rînduri ajunseră pe platforma asfaltată din faţa intrării la baie, paşii oamenilor care mergeau spre uşile larg deschise începură să sune altfel.

În vestibulul cald, umed al băii, luminat de nişte mici ferestre dreptunghiulare, domnea o semiobscuritate calmă.

Bănci de lemn, din scînduri groase, nevopsite şi purtînd nişte numere scrise cu vopsea de ulei îşi pierdeau contururile în semiîntunericul acela. Prin mijlocul sălii, pînă la peretele opus intrării, se întindea un zid despărţitor nu prea înalt: de o parte a lui se dezbrăcau bărbaţii, iar de cealaltă, femeile şi copiii.

Această separare nu le stîrnea oamenilor nelinişte, întrucît ei continuau să se vadă unii pe alţii, se strigau: „Mania, Mania, eşti aici?“ – „Da, da, te văd“. Ba careva chiar a strigat: „Matilda, să vii cu buretele să mă freci pe spinare!“. Un sentiment de acalmie i-a cuprins aproape pe toţi.

Printre rînduri circulau oameni gravi, în halate, supravegheau ordinea şi rosteau cuvinte raţionale, de pildă, că şosetele, ciorapii, obielele trebuie introduse în ghete, că trebuie neapărat ca fiecare să ţină minte numărul rîndului şi numărul locului.

Glasurile răsunau domol, înăbuşit.

Cînd omul se dezbracă la piele, el se apropie de propria fiinţă. Doamne, părul de pe piept a devenit şi mai aspru, mai des, şi cîte fire cărunte! Ce unghii urîte am la degete! Omul despuiat, uitîndu-se la sine, nu trage decît o singură concluzie: „Ăsta-s eu“. Se recunoaşte, îşi determină „eul“, care întotdeauna este acelaşi. Un băieţaş, încrucişîndu-şi braţele slabe pe pieptul cu coaste proeminente, îşi priveşte trupul ca de broască – „Iată cum arăt“ – şi tot el, după cincizeci de ani, examinîndu-şi venele noduroase, vineţii, de pe picioare, pieptul năpădit de grăsime, flasc, se recunoaşte: „Ăsta-s eu“.

Dar pe Sofia Osipovna a uluit-o un simţămînt straniu. În goliciunea acelor trupuri tinere şi bătrîne, a acelui băieţel cam năsos şi slab, despre care o bătrînă spusese: „Oh, nefericit hasid“, a fetiţei de paisprezece ani, pe care pînă şi aici o priveau cu încîntare sute de ochi, în sluţenia şi nevolnicia unor bătrîne şi bătrîni ce inspiră un respect evlavios, în vigoarea unor spinări păroase, bărbăteşti, a unor picioare vînjoase de femei şi a unor sîni opulenţi i s-a dezvăluit trupul, pînă de curînd ascuns sub zdrenţe, al unui popor. I s-a părut că simte acest „Iată cum arăt“ referindu-se nu numai la ea, ci la un întreg popor. Acesta era trupul despuiat al poporului, în acelaşi timp tînăr şi bătrîn, viu, în plină creştere, puternic şi în curs de ofilire, cu capul cîrlionţat şi cărunt, frumos şi respingător, viguros şi neputincios. Se uită la umerii ei plini şi albi – nimeni nu i-a sărutat, doar mama, cîndva, în copilărie –, apoi, cu un sentiment blajin, îşi

întoarse privirile spre băiat. A fost oare cu putinţă ca acum cîteva minute, uitînd de el, să se fi repezit cu turbarea aceea nebună la S.S.-ist? „Un tînăr hăbăuc evreu, gîndi ea, şi bătrînul său învăţăcel rus propovăduiau neîmpotrivirea la rău prin violenţă. Dar pe vremea lor nu exista fascismul.“ Şi, fără să se mai ruşineze de sentimentul matern ce se trezise în ea, fecioară fiind, Sofia Osipovna s-a aplecat, a cuprins în palmele ei mari, muncite, chipul delicat al lui David – în acel moment i s-a părut că a luat în mîini ochii lui calzi – şi l-a sărutat.

— Da, da, copile, zise ea. Uite că am ajuns şi la baie.

În obscuritatea vestiarului de beton al băii, i se năzăriră pentru o clipă ochii Aleksandrei Vladimirovna Şapoşnikova. O mai fi în viaţă? Şi-au luat rămas-bun, iar ea, Sofia Osipovna, a plecat, ba chiar a ajuns, cît despre Ania Strum, trebuie să fi ajuns şi ea undeva.

Soţia unui muncitor ar fi vrut să-i arate soţului pe băieţelul lor despuiat, dar soţul se afla undeva, dincolo de paravan, aşa că întinse spre Sofia Osipovna copilul acoperit pe jumătate cu un scutec, spunîndu-i cu mîndrie:

— Abia l-am dezbrăcat şi uite că nu mai plînge.

Iar de dincolo de paravan, un bărbat cu chipul năpădit de o barbă neagră, care în loc de izmene purta nişte pantaloni rupţi de pijama, strigă, sticlindu-şi ochii şi aurul danturii artificiale:

— Manecika, aici se vinde un costum de baie. Ce zici, să-l cumpăr?

Musia Borisovna, acoperindu-şi cu mîna sînii ce-i ieşeau prin decolteul larg al cămăşii, zîmbi la auzul glumei.

Sofia Osipovna ştia deja că în aceste vorbe de spirit ale unor condamnaţi nu se manifestă tăria sufletească. Celor slabi şi timizi, frica li se părea mai puţin îngrozitoare cînd o luau în rîs.

Rebecca Buchman, cu frumosul ei chip obosit, scofîlcit, ferindu-şi de oameni ochii enormi, febrili, îşi înfoia cozile bogate, căutînd să ascundă în ele inelele şi cerceii.

Forţa oarbă şi sălbatică a dorinţei de a trăi o stăpînea. Cu toate că era nefericită şi neputincioasă, fascismul o încovoiase pînă la nivelul lui, căci nimic nu o mai putea opri în năzuinţa de a-şi păstra viaţa. Nici acum, în timp ce-şi ascundea inelele, nu-şi amintea că ea, cu aceste mîini, îşi sugrumase propriul copil de teamă că plînsul lui ar fi putut să dea de gol ascunzătoarea aceea din pod.

Dar tocmai cînd ofta domol, ca un animal ajuns în sfîrşit în desişul salvator, văzu o femeie în halat ce reteza cu nişte foarfece cozile Musiei Borisovna. Iar alături, o altă

secerătoare de plete tundea o fetiţă, în vreme ce şuvoaie negre, mătăsoase se scurgeau fără zgomot pe podeaua de beton. Părul zăcea pe podea, lăsînd impresia că femeile îşi scaldă picioarele într-o apă neagră, cu unduiri strălucitoare.

O femeie în halat îi dădu fără grabă Rebeccăi la o parte mîna ce-i ferea capul, îi înşfăcă părul de la ceafă, vîrfurile foarfecelor se atinseră de un inel ascuns în plete, iar femeia, fără a-şi întrerupe lucrul, alegînd cu degetele ei experte inelele încurcate în păr, spuse, aplecîndu-se la urechea Rebeccăi: „Vi se va restitui totul“. Apoi, şi mai încet, îi şopti: „Acolo e un neamţ, trebuie *ganz ruhig*[72]“. Rebecca n-a reţinut chipul femeii în halat, care părea să nu fi avut ochi, buze, ci doar o mînă gălbuie, cu vene vineţii.

Din cealaltă parte a paravanului apăru un bărbat cărunt, cu ochelarii aşezaţi şui pe nasul strîmb, semănînd cu un diavol bolnav şi trist, care, dînd ocol cu privirea băncilor, întrebă răspicat, apăsînd cuvintele, cu glasul unui om obişnuit să vorbească unor surzi:

— Mamă, mamă, mamă, cum te simţi?

O bătrînică numai zbîrcituri, desluşind brusc glasul fiului ei prin rumoarea sutelor de glasuri, îi zîmbi gingaş şi îi răspunse, ghicind întrebarea obişnuită:

— Pulsul e bun, e bun, fără nici un fel de întreruperi, nu-ţi face griji.

Cineva de lîngă Sofia Osipovna zise:

— Ăsta-i Helman, vestitul internist.

Deodată, o femeie tînără despuiată, ţinînd de mînă o fetiţă buzată, în chiloţei albi, strigă tare:

— Ăştia ne omoară, ne omoară, ne omoară!

— Linişte, linişte, potoliţi-o pe nebună, ziceau femeile.

Se uitară împrejur – nu se vedea nici un gardian. Acum urechile şi ochii se odihneau în semiobscuritate şi linişte. Ce imensă încîntare, de multe luni nemaiîncercată, să scoţi de pe tine îmbrăcămintea scorţoşită de murdărie şi sudoare, şosetele, ciorapii, obiectele putrezite pe jumătate.

Femeile care terminaseră cu tunsul plecaseră, iar oamenii răsuflară cu şi mai multă uşurare. Unii chiar începură să aţipească, alţii îşi examinau cusăturile hainelor, iar alţii vorbeau încet între ei. Ba careva chiar spuse:

— Păcat că n-avem un pachet de cărţi, am fi putut juca un popa prostu’.

Dar tocmai în acele clipe şeful detaşamentului special, trăgînd din ţigară, ridica receptorul telefonului, magazinerul încărca pe un cărucior cu motor cutii cilindrice de Zyklon, cu etichete roşii, ca pentru gemul de fructe, iar militarul de

serviciu din detaşamentul special, care şedea în încăperea special destinată lui, se uita la perete, aşteptînd din clipă-n clipă să se aprindă un bec de semnalizare.

Deodată, din toate colţurile vestiarului răsună comanda: „Ridicaţi-vă!“.

Acolo unde se sfîrşeau băncile stăteau cîţiva nemţi în uniforme negre. Oamenii intrară într-un coridor larg, iluminat de becuri tulburi incrustate în tavan şi acoperite cu globuri de sticlă groasă. Aici era vizibilă forţa musculară a betonului ce se ondula lin, atrăgînd în pîntecele lui torentul uman. Era linişte, doar paşii oamenilor ce mergeau în picioarele goale iscau un foşnet uşor.

Cîndva, înainte de război, Sofia Osipovna îi spusese Evgheniei Şapoşnikova: „Dacă unui om îi este sortit să fie ucis de un alt om, e interesant de urmărit cum se apropie treptat drumurile lor: la început s-ar putea ca ei să se afle teribil de departe – eu, de pildă, culeg trandafiri alpini în Pamir, ţăcănesc din Kontax-ul meu, pe cînd el, adică moartea mea, se află în acest timp la opt mii de verste depărtare de mine, pescuind bibani dintr-un rîu după orele de şcoală. Eu mă pregătesc să merg la un concert, iar el în ziua respectivă cumpără la gară un bilet, se duce la soacra lui, dar oricum noi ne vom întîlni şi treaba se va întîmpla.“ Iar acum i-a venit în minte această stranie conversaţie. Se uită la tavan: prin acest strat gros de beton de deasupra capului nu mai avea cum să audă vijeliile, să vadă căuşul răsturnat al Ursei Mari… Păşea cu picioarele goale spre o volută a coridorului, iar acesta îi plutea fără zgomot, insinuant în întîmpinare: mişcarea se făcea fără efort, ca de la sine, era un fel de alunecare semisomnolentă, ca şi cînd totul dimprejur şi totul dinăuntru ar fi fost uns cu glicerină şi luneca lin, firesc.

Intrarea în încăpere se ivi într-un fel şi treptat, şi subit. Torentul oamenilor luneca încet. Un bătrîn şi o bătrînă care trăiseră împreună cincizeci de ani şi fuseseră despărţiţi doar în timpul dezbrăcării, acum păşeau din nou alături. Soţia muncitorului îşi purta în braţe pruncul care se trezise, o mamă şi fiul ei se uitau peste capetele celor ce înaintau, scrutînd parcă nu spaţiul, ci timpul. Pentru o clipă se zări faţa internistului, iar imediat alături ochii blîndei Musia Borisovna, apoi se desluşi uitătura plină de groază a Rebeccăi Buchman. Iat-o pe Liusia Sterental – era peste putinţă ca frumuseţea acestor ochi tineri, a nărilor uşor fremătînde, a gîtului, a buzelor întredeschise să fie înăbuşită, diminuată –, iar alături mergea bătrînul Lapidus cu buzele boţite, vineţii. Sofia Osipovna strînse din nou mai aproape

umerii băiatului. O asemenea tandreţe faţă de oameni nu mai cunoscuse niciodată inima ei.

Mergînd alături, Rebecca începu deodată să ţipe, şi ţipătul ei era insuportabil de înspăimîntător, era ţipătul unui om ce se transformă în scrum.

La intrarea în camera de gazare stătea un om cu o bucată de furtun de stropit în mînă. Purta o cămaşă cafenie cu fermoar, cu mîneci scurte pînă la coate. Rebecca Buchman a ţipat atît de înspăimîntător tocmai în momentul cînd a văzut zîmbetul lui nelămurit, copilăros şi dement, parcă extaziat.

Ochii aceia lunecară peste chipul Sofiei Osipovna şi ea gîndi: Iată-l, acesta e, în sfîrşit ne-am întîlnit!

Simţi că degetele ei trebuie să se încleşteze de grumazul acela ce ieşea din gulerul descheiat. Dar insul zîmbitor îşi agită scurt, rapid bastonul, şi prin dangăte de clopote, prin zăngănit de sticlă zdrobită, ea auzi: „Huo, nu da cu coarnele, pestroiato!“.

Reuşi să rămînă în picioare şi păşi greoi, fără grabă, împreună cu David, peste pragul de oţel.

49

David îşi trecu palma de-a lungul ramei de oţel a uşii, simţind o netedă răcoare. Văzu în oglinda de oţel o pată nelămurită, alburiu-cenuşie – era reflectarea chipului său. Tălpile goale constatară că podeaua din camera aceea era mai rece decît pe coridor; fusese de curînd spălată, stropită.

Mergea cu paşi mici, zăbavnici, printr-o ladă de beton cu tavanul scund. Nu vedea lămpi, dar în cameră domnea o lumină cenuşie, ca şi cum soarele ar fi pătruns printr-un cer acoperit cu beton; lumina aceea pietroasă nu părea să fie pentru fiinţe vii.

Oamenii care fuseseră tot timpul împreună se împrăştiară, pierzîndu-se unii de alţii. Apăru pentru o clipă chipul Liusiei Sterental. David se uitase adesea la ea în vagon, simţind o dulce şi melancolică undă de iubire. Dar îndată în locul Liusiei se ivi o femeie scundă, fără gît. Şi imediat apoi, în acelaşi loc, un bătrîn cu ochi albaştri, cu un puf galben pe creştet, pentru ca brusc să apară privirea fixă a ochilor larg deschişi ai unui tînăr.

Era o mişcare improprie oamenilor. Era o mişcare improprie chiar şi unor fiinţe vii inferioare. O mişcare lipsită

de sens şi scop, nu se simţea în ea voinţa unor fiinţe înzestrate cu viaţă. Torentul uman se revărsa în cameră, cei nou intraţi îi împingeau pe cei care intraseră, iar aceştia îi îmbrînceau pe vecinii lor, şi din aceste nenumărate mici împingeri cu cotul, cu umărul, cu pîntecele se năştea o mişcare prin nimic deosebită de mişcarea moleculară descoperită de botanistul Brown.

David avea impresia că e purtat, că trebuie să se mişte. Ajunse pînă la un perete, atinse simplitatea lui rece cu un genunchi, apoi cu pieptul, mai departe nu se putea merge, aici se sfîrşea drumul. Sofia Osipovna stătea şi ea proptită de perete.

Cîteva clipe se uitară la oamenii ce înaintau dinspre uşă. Aceasta părea a fi departe şi se putea ghici unde anume se afla după albeaţa deosebit de densă a trupurilor omeneşti înghesuite, presate la intrare, iar apoi dispersîndu-se în spaţiul camerei de gazare.

David zărea feţele oamenilor. De dimineaţă, îndată ce trenul a fost descărcat, văzuse numai spinări, iar acum întregul transport părea a înainta cu faţa spre el. Şi Sofia Osipovna devenise deodată neobişnuită – glasul ei suna altfel în spaţiul acela plat de beton, şi întreaga ei făptură, intrînd în cameră, devenise alta, schimbată. Cînd i-a spus „Ţine-te bine de mine, flăcăiaşul meu“, a simţit că ea se teme să nu-l piardă cumva şi să rămînă singură. Dar n-au putut sta lîngă perete, s-au desprins curînd de el, începînd să se mişte cu paşi mărunţi. David simţi că se mişcă mai repede decît Sofia Osipovna. Mîna ei îi strîngea mîna, trăgîndu-l spre ea. Dar un fel de forţă molatică, progresivă îl împingea la o parte pe copil şi degetele Sofiei Osipovna începură a se descleşta.

Mulţimea din cameră se făcea tot mai densă, mişcările deveniră tot mai lente, paşii oamenilor tot mai scurţi. Nimeni nu dirija mişcarea din lada aceea de beton. Nemţilor le devenise indiferent dacă oamenii stau nemişcaţi în camera de gazare sau execută absurde zigzaguri, semicercuri. Băiatul despuiat făcea şi el paşi minusculi, fără nici un rost. Curba mişcării trupului său mic şi uşor înceta să mai corespundă cu cea a mişcării trupului mare şi greoi al Sofiei Osipovna şi iată că se despărţiră. Nu de mînă ar fi trebuit să-l ţină ea, ci uite-aşa, ca aceste două femei – mamă şi fiică –, să se strîngă spasmodic, cu sumbra îndîrjire a dragostei, obraz lîngă obraz, piept lîngă piept, să devină un singur trup inseparabil.

Oamenii deveneau tot mai numeroşi şi, pe măsura creşterii densităţii şi presiunii, mişcarea moleculară se abătea de la legea lui Avogadro. Cînd a pierdut mîna Sofiei Osipovna, băiatul a început să strige, dar îndată ea s-a

deplasat parcă undeva în trecut. Numai prezentul exista, ceea ce era acum. Buzele oamenilor respirau alături, trupurile li se atingeau, gîndurile şi sentimentele începură să li se unească.

David nimeri în acea parte a mulţimii care, despărţindu-se de perete, se deplasa înapoi, spre uşă. Văzu trei oameni uniţi laolaltă: doi bărbaţi şi o bătrînă. Ea îşi ocrotea copiii, iar ei îşi susţineau mama. Dar deodată o nouă mişcare, iscată într-un chip diferit, se petrecu alături de el. Chiar şi zgomotul era nou, diferit de foşnetele şi mormăielile de pînă atunci.

— Faceţi-mi loc! Şi prin masa compactă de trupuri începu a răzbate un om cu braţe puternice, încordate, cu grumazul gros şi cu capul înclinat. Voia să se smulgă din ritmul acela hipnotic al betonului, trupul său protesta orbeşte, iraţional, precum trupul unui peşte ajuns pe masa de bucătărie. Dar curînd se domoli, pierzîndu-şi suflul, şi începu să păşească mărunt, adică să facă ceea ce făceau toţi.

Totuşi, din bulversarea pe care el o produsese, se modificară unele diagrame ale mişcării şi David ajunse alături de Sofia Osipovna, care îl strînse lîngă ea pe băiat cu acea putere pe care au descoperit-o şi au măsurat-o echipele de lucru din lagărele de exterminare – în timp ce descărcau camera, membrii acestora nu încercau niciodată să despartă trupurile unor oameni apropiaţi care se îmbrăţişaseră.

Dinspre intrare se auzeau strigăte: la vederea masei compacte care umplea camera, oamenii de acolo refuzau să intre pe uşile larg deschise.

Apoi David văzu cum se închide uşa: oţelul acesteia, parcă atras de un magnet, se apropia silenţios, lin, de oţelul ramei, unindu-se cu acesta, devenind un tot.

Observă îndată că în partea de sus a peretelui, după o plasă pătrată, metalică, începu să se mişte ceva viu, ce i se păru a fi un şobolan cenuşiu, dar înţelese că acolo se pusese în mişcare un ventilator. Începu să se facă simţit un uşor miros dulceag.

Foşnetul paşilor încetă; din cînd în cînd se auzeau cuvinte nedesluşite, un geamăt, un ţipăt scurt. Acum vorbirea nu le mai era de folos oamenilor, acţiunea devenise fără sens – ea e orientată întotdeauna spre viitor, iar într-o cameră de gazare viitorul nu există. Mişcarea din cap şi din gît a copilului nu i-a stîrnit Sofiei Osipovna dorinţa de a se uita într-acolo unde privea o altă fiinţă vie.

Ochii ei, care-l citiseră pe Homer, ziarul *Izvestia*, pe *Huckleberry Finn*, pe Mayne Reid, *Logica* lui Hegel, care văzuseră oameni buni şi oameni răi, care văzuseră gîşte pe verzile poieni ale Kurskului, stele prin telescopul de la Pulkovo, sclipirea oţelului chirurgical, care o văzuseră pe

Gioconda la Luvru, napi şi roşii pe tarabele din pieţe, albăstrimea lacului Issîk-kul, ochii aceştia nu-i mai erau acum de folos. Dacă cineva ar orbi-o în această clipă, n-ar simţi pierderea.

Respira, dar respiraţia devenise o treabă dificilă şi simţea că o lasă puterile în timp ce se străduia să respire. Voia să se concentreze asupra ultimului ei gînd sub bătaia asurzitoare a unor clopote. Dar gîndul acesta nu se năştea. Sofia Osipovna stătea mută, fără să închidă ochii ce nu mai vedeau.

Mişcarea copilului o umplea de milă. Sentimentul ei faţă de acest băiat era atît de simplu, încît cuvintele şi ochii nu-i mai erau de trebuinţă. Băiatul pe jumătate mort respira, dar aerul care-i era dat nu-i prelungea viaţa, ci i-o alunga. Capul lui se răsucea, tot mai dorea să se uite. Îi vedea pe cei care se lăsau la pămînt, vedea guri căscate, fără dinţi, guri cu dinţi albi şi de aur, vedea un fir subţire de sînge coborînd repede din nări. Vedea nişte ochi curioşi care se uitau în cameră printr-un geam; ochii contemplativi ai lui Rose se întîlniră pentru o clipă cu ochii lui David. Ar fi avut nevoie şi de glas, ar fi întrebat-o pe tanti Sofia despre aceşti ochi de lup. Şi de gîndurile sale ar fi avut nevoie. Făcuse doar cîţiva paşi prin lume, văzuse urmele unor picioare desculţe de copii pe pămîntul încins, colbuit, la Moscova trăia mama lui, luna privea în jos, iar ochii o vedeau de jos în sus, pe aragaz clocotea un ceainic; lumea în care văzuse alergînd o găină fără cap; lumea unde erau broaşte pe care el le făcea să danseze, ţinîndu-le de lăbuţele dinainte, şi laptele de dimineaţă, lumea aceasta continua să-l preocupe.

Tot timpul, nişte braţe puternice, fierbinţi îl îmbrăţişau pe David. Băiatul n-a înţeles că i s-a făcut întuneric în faţa ochilor, că inima lui bătea puternic, a pustiu, că în creier i s-a făcut urît, beznă. A fost ucis, şi a încetat să existe.

Sofia Osipovna simţi cum trupul băiatului i s-a lăsat greu în braţe. Din nou rămăsese în urma lui. În laboratoare subterane, cu aer toxic şi indicatoare de gaz, păsările şi şoarecii mor deodată, căci au trupuri minuscule. Şi băiatul, cu trupul lui mic, de pasăre, s-a dus mai devreme decît ea.

„Am devenit mamă“, gîndi.

Acesta a fost ultimul ei gînd.

Dar în inimă îi mai dăinuia viaţa, ea se contracta, durea, vă compătimea pe voi, oamenii vii şi morţi, apoi o năpădi greaţa. Sofia Osipovna îl strîngea la piept pe David, ca pe o păpuşă, şi a murit, ea însăşi o păpuşă.

50

Omul moare şi trece dintr-o lume a libertăţii în împărăţia robiei. Viaţa înseamnă libertate şi de aceea procesul morţii constituie o treptată nimicire a libertăţii; mai întîi slăbeşte conştiinţa, apoi se întunecă; procesele vitale într-un organism cu conştiinţa stinsă mai continuă cîtva timp, se mai realizează circulaţia sîngelui, respiraţia, metabolismul. Dar este o ireversibilă retragere înspre robie – odată ce conştiinţa s-a stins, flacăra libertăţii s-a stins şi ea.

S-au întunecat stelele de pe cerul noptatic, a dispărut Calea Lactee, s-a stins Soarele, s-au stins Venus, Marte, Jupiter, au încremenit oceanele, au încremenit milioanele de frunze şi a încremenit vîntul, iar florile şi-au pierdut culoarea, mirosul, a dispărut pîinea, au dispărut apa, răcoarea şi zăpuşeala aerului. Universul care exista în om a încetat să mai existe. Acest Univers se asemuia într-un chip uimitor cu universul acela unic ce există pe lîngă oameni. Acest univers semăna într-un chip uimitor cu acela care continuă să se oglindească în milioane de capete vii. Dar acest Univers era deosebit de uimitor prin faptul că în el exista ceva care făcea să se distingă zgomotul oceanului său, mirosul florilor sale, foşnetul frunzişului, nuanţele graniturilor, tristeţea cîmpiilor lui tomnatice faţă de fiecare dintre cele care au existat şi există în oameni, ca şi de acelea care există veşnic în afara oamenilor. Prin irepetabilitatea lui, prin unicitatea lui, sufletul unei vieţi luate aparte este libertatea. Reflectarea Universului în conştiinţa unui om constituie baza tăriei umane, dar o viaţă devine fericire, libertate, sens suprem numai atunci cînd omul respectiv există ca lume niciodată şi de nimeni repetată în infinitatea timpului. Numai atunci el poate cunoaşte fericirea libertăţii şi a bunătăţii, găsind în alţii ceea ce a găsit în sine însuşi.

51

Şoferul Semionov, cel care căzuse prizonier împreună cu Mostovskoi şi Sofia Osipovna Levinton, după zece săptămîni trăite într-un lagăr al foamei, aflat în fîşia din apropierea frontului, a fost expediat, împreună cu un mare lot de prizonieri sovietici, spre graniţa de vest.

În lagărul din apropierea frontului nu fusese niciodată lovit cu pumnul, cu patul armei sau cu cizma.

În acel lagăr era foamete.

Există apă care susură într-un canal de irigaţie, plescăie, respiră, vuieşte lin către mal, dar iată şi apă care bubuie, urlă, rostogoleşte stane de piatră, repezind la vale enorme trunchiuri ca pe nişte fire de paie, şi inima ţi se înfioară cînd vezi un rîu care, strivit între malurile lui strîmte, face să se cutremure stîncile, încît ţi se pare că aceea nu e apă, ci mase grele de plumb străveziu, însufleţit şi cabrîndu-se cuprins de turbare.

Foamea, asemenea apei, este permanent, firesc legată de viaţă şi, deodată, se transformă într-o forţă care nimiceşte trupul, frînge şi sluţeşte sufletul, distruge mulţimi vii, numărînd multe milioane de fiinţe.

Lipsa de furaje, îngheţul şi zăpezile mari, secetele bîntuind stepe şi păduri, inundaţiile, boleşniţele seceră turmele de oi şi hergheliile de cai, ucid lupii, păsările cîntătoare şi vulpile, albinele sălbatice, cămilele, bibanii, viperele. În timpul calamităţilor oamenii devin, prin suferinţele lor, asemenea animalelor.

Un stat este capabil să strîngă după voia lui, în chip silit, artificial, să strivească viaţa între nişte diguri, şi atunci înspăimîntătoarea putere a foamei, la fel ca apa între maluri prea strîmte, zguduie, sluţeşte, frînge, nimiceşte un om, un neam, un popor.

Foamea stoarce, moleculă după moleculă, proteinele şi grăsimea din celulele trupului, foamea moaie oasele, strîmbă picioarele rahitice ale copiilor, diluează sîngele, ameţeşte mintea, usucă muşchii, consumă sistemul nervos, foamea apasă sufletul, alungă bucuria, credinţa, nimiceşte puterea gîndirii, generează supunerea, josnicia, cruzimea, disperarea şi indiferenţa.

Uneori, omenescul piere cu desăvîrşire din om, încît o fiinţă flămîndă devine capabilă de crimă, de necrofagie, de canibalism.

Statul e în stare să ridice un dig care să separe grîul, secara de cei care le-au semănat, provocînd astfel un teribil prăpăd, asemenea prăpădului care a ucis sute de mii de leningrădeni pe vremea blocadei hitleriste, care a ucis milioane de prizonieri de război în ţarcurile lagărelor naziste.

Hrana! Mîncarea! Bucatele! Potolul! Gustarea şi gustărica! Mîncărica şi haleala! Pîinea! Friptura! Alimentaţia! O masă consistentă, cu carne sau una dietetică, săracă. O masă bogată şi generoasă, aleasă sau una simplă, ţărănească! Feluri de mîncare. Alimente. Alimente…

Coji de cartofi, cîini, carne de broască, melci, frunze de varză putrezită, sfeclă stătută, carne de cal împuţită, carne de pisică, de corbi şi de ciori, grăunţe jilave, încinse, pielea centurilor, meşina cizmelor, clei, pămîntul saturat de lăturile grase aruncate de la popota ofiţerilor, toate astea sînt alimente. E ceea ce scapă, strecurîndu-se prin dig.

Aceste alimente se procură, se împart, se dau la schimb, oamenii şi le fură unul altuia.

În cea de-a unsprezecea zi de drum, cînd trenul a oprit în halta Hutor Mihailovski, paznicul l-a scos pe brînci din vagon pe Semionov, care-şi pierduse cunoştinţa, şi l-a predat autorităţilor de acolo.

Un neamţ în vîrstă, şeful comenduirii, s-a uitat cîteva clipe la soldatul rus mai mult mort decît viu, care şedea proptit de peretele pichetului de incendiu.

— N-are decît să se tîrască pînă în sat; în celulă moare într-o zi, iar de împuşcat, n-am motiv să-l împuşc, a zis neamţul, adresîndu-se interpretului.

Semionov a ajuns cu greu în satul aflat nu departe de haltă.

În prima casă n-a fost primit.

— N-avem de nici unele, vezi-ţi de drum, i-a răspuns de după uşă un glas de bătrînă.

La cea de-a doua casă a bătut îndelung, însă nimeni nu-i răspundea. Era ori pustie, ori zăvorîtă pe dinăuntru.

La a treia casă, uşa era întredeschisă, a intrat în tindă, nimeni nu l-a somat, şi omul a trecut în odaie.

De acolo îl întîmpină o boare caldă. Simţi că ameţeşte şi se întinse pe o laviţă de lîngă uşă.

Respira greu şi repede, în timp ce privea pereţii albi, icoanele, masa, cuptorul. După îngrăditurile lagărului, toate astea îl zguduiau.

Dar iată că prin dreptul ferestrei trecu o umbră şi în casă intră o femeie care, văzîndu-l pe Semionov, scoase un ţipăt:

— Cine eşti dumneata?

El nu răspunse. Doar se vedea limpede cine e.

În acea zi, nu forţele necruţătoare ale unor state puternice, ci un om, bătrîna Hristia Ciuneak, îi hotăra viaţa şi destinul.

Soarele se iţea dintre norii cenuşii, pe deasupra pămîntului bîntuit de război, şi vîntul, care trecea peste tranşee şi cazemate, peste sîrma ghimpată a lagărelor, peste tribune şi secţii speciale, şuiera din cînd în cînd pe sub fereastra minusculă a casei.

Femeia îi dădu lui Semionov o cană cu lapte şi el începu să bea cu înghiţituri lacome, convulsive.

Bău laptele şi i se făcu greaţă. Spasmul de vomă îi întorcea stomacul pe dos, ochii îi lăcrimau, iar el, gata, parcă, să-şi dea sufletul, trăgea horcăind aer în piept, apoi voma, iarăşi şi iarăşi.

Se străduia să se abţină, să nu verse, căci în cap avea un singur gînd – femeia o să-l alunge, ca pe o fiinţă blestemată şi murdară ce era.

Cu ochii congestionaţi, văzu că ea a adus o cîrpă şi a început să şteargă podeaua.

Voia să-i spună că va curăţa, că va spăla el, numai să nu-l alunge. Dar nu era în stare decît să murmure, arătînd ceva cu mîna. Timpul trecea. Bătrîna ba intra în odaie, ba ieşea. Nu-l alunga pe Semionov. Dar poate că rugase vreo vecină să aducă patrula nemţească, să cheme poliţaiul?

Însă gospodina puse pe cuptor un tuci cu apă. Curînd, s-a făcut cald în casă, pe deasupra apei începură a juca aburi. Chipul bătrînei părea încruntat, ameninţător.

„O să mă alunge şi o să dezinfecteze în urma mea“, gîndi el.

Dar femeia scoase dintr-o ladă albituri, nişte pantaloni. Îl ajută pe Semionov să se dezbrace, iar lenjeria lui o strînse într-o boccea. El simţi mirosul trupului său murdar, al izmenelor îmbibate de urină şi de fecale amestecate cu sînge.

Îl ajută apoi să se aşeze într-o albie şi trupul său ros de păduchi simţi atingerea palmelor ei aspre, puternice: apa caldă, cu clăbuci de săpun începu să-i şiroiască pe umeri şi pe piept. Deodată, se înecă, se cutremură ca scuturat de friguri şi, tînguindu-se, înghiţindu-şi mucii, începu să strige: „Mamă… mămică… mămucă“.

Ea îi ştergea acum ochii înlăcrimaţi, părul, umerii cu un ştergar cenuşiu, de cînepă. Apucîndu-l de subsuori, îl aşeză pe o laviţă şi, aplecîndu-se, îi şterse îndelung picioarele ca nişte beţe, îi puse cămaşa, îi trase izmenele curate, îi încheie nasturii albi, înveliţi în pînză.

Vărsă apa neagră, spurcată din albie într-o găleată şi o duse afară.

Revenind, bătrîna aşternu pe cuptor un cojoc de oaie, acoperit cu o cergă dungată, luă de pe pat o pernă mare şi o aşeză la căpătîi.

Apoi îl săltă uşor pe Semionov, ca pe un pui, şi-l ajută să se aburce pe cuptor.

Zăcea pe jumătate în delir. Trupul lui simţea o schimbare de negîndit – încercarea unei lumi necruţătoare de a nimici o viaţă secătuită încetase să mai acţioneze.

Dar nici în lagăr, nici în tren nu mai îndurase asemenea suferinţe ca acum – picioarele i se zbăteau, degetele îl

dureau, oasele îl înjunghiau, îi era greaţă, capul i se umplea cu un terci negru, jilav sau dintr-odată, uşor şi gol, începea să i se învîrtă, ochii îl înţepau, îl chinuia sughiţul, îl mîncau pleoapele. Iar din cînd în cînd începea să-l doară inima, încremenindu-i, tot lăuntrul i se umplea de fum şi i se părea că i-a sunat ceasul.

Au trecut patru zile. Semionov a coborît de pe cuptor, a început să umble prin odaie. Îl uimea că lumea s-a dovedit a fi plină cu de-ale gurii. În viaţa de lagăr era numai sfeclă putredă. Ai fi zis că pe pămînt există doar zămîrca aceea tulbure – supa de lagăr, scursoarea mirosind a putregai.

Pe cînd acum vedea crupe de mei, cartofi, varză, slănină, ba chiar a auzit strigătul unui cocoş.

Ca unui copil, i se părea că pe pămînt există doi vrăjitori – unul bun şi unul rău – şi se temea mereu că vrăjitorul cel rău îl va birui din nou pe cel bun, iar lumea îndestulată, caldă, generoasă va dispărea, încît el va începe din nou să-şi morfolească în dinţi o bucată din centură.

Îl preocupa rîşniţa, a cărei productivitate era cumplită – îl treceau sudorile pînă reuşea să macine cîţiva pumni de făină cenuşie, umedă. A curăţat cu o pilă şi cu o bucăţică de piele transmisia, a prelungit bolţul de legătură dintre mecanism şi coşul în a cărui alcătuire erau două pietre plate. A făcut totul aşa cum se cuvenea din partea lui ca iscusit mecanic moscovit, corectînd munca grosolană a meşterului sătesc, numai că după asta rîşniţa a început să meargă mai rău.

Zăcea pe cuptor şi se tot gîndea cum s-ar putea măcina mai bine grîul.

Într-o dimineaţă, a demontat din nou rîşniţa şi a adăugat la mecanism roţile şi cîteva piese de la o pendulă veche.

— Mătuşă Hristia, ia uitaţi-vă, zise el pe un ton lăudăros, arătînd cum funcţionează dubla transmisie prin angrenaj înjghebată de el.

Aproape că nu vorbeau unul cu altul. Ea nu-i povestea de soţul mort în 1930, de feciorii daţi dispăruţi, de fata care plecase la Priluki şi uitase de mama ei. Nici nu-l întreba cum a căzut prizonier, de unde este de fel, dacă e de la ţară sau de la oraş.

El se temea să meargă pe uliţă, se uita îndelung pe fereastră înainte de a ieşi în curte şi întotdeauna se grăbea să se întoarcă în casă. Dacă uşa se izbea prea tare sau cădea o cană pe podea, se speria, i se părea că s-a sfîrşit cu binele, că puterea bătrînei Hristia Ciuneak a încetat să mai acţioneze.

Cînd venea vreo vecină în casa Hristiei, Semionov se căţăra pe cuptor, stătea acolo culcat, căutînd să nu smiorcăie,

să nu strănute. Dar vecinii treceau rar pe la ei.

Nemţii nu stăteau în sat; fuseseră încartiruiţi în aşezarea de lîngă gară. Gîndul că trăieşte la căldură şi în tihnă, în vreme ce în jur e război, nu-i stîrnea mustrări de cuget, în schimb tare se temea că va fi din nou absorbit de lumea lagărelor şi a foamei.

Dimineaţa, cînd se trezea, îi era frică să deschidă dintr-odată ochii. I se părea că peste noapte vraja s-a destrămat şi are să vadă sîrma lagărului, paznicii, va auzi zdrăngănitul gamelei goale.

Rămînea culcat, cu ochii închişi, ascultînd dacă nu cumva a dispărut mătuşa Hristia.

La timpul nu prea depărtat se gîndea puţin, nu-şi amintea de comisarul Krîmov, Stalingradul, lagărul german, eşalonul de prizonieri. Dar în fiecare noapte ţipa şi plîngea în somn.

Într-o noapte a coborît de pe cuptor şi s-a tîrît pe podea, înghesuindu-se sub vatră, unde a dormit pînă dimineaţa. Iar în zori, cînd s-a trezit, nu putea să-şi amintească ce i se năzărise în vis.

În cîteva rînduri văzuse cum pe uliţa satului treceau camioane încărcate cu cartofi, cu saci de cereale, ba o dată văzuse chiar un automobil Opel Kapitän. Motorul trăgea bine, roţile nu derapau prin noroiul satului.

I se strîngea inima cînd îşi închipuia că, uite, nişte glasuri guturale vor răsuna în tindă, iar apoi va năvăli în odaie o patrulă germană.

O întreba pe mătuşa Hristia despre nemţi.

Ea îi răspundea:

— Păi sînt şi nemţi care nu-s răi. Cînd a trecut frontul pe la noi, la mine în casă au stat doi – un student şi un pictor. Se jucau des cu copiii. Apoi a stat un şofer, a adus cu el o pisică. Cînd se întorcea de la drum, pisica după el, că aducea slănină, unt. Zicea că ea îl însoţeşte chiar de la graniţă. Şedea la masă şi o ţinea în braţe. Şi faţă de mine era tare bun, îmi aducea lemne, altă dată mi-a lăsat un sac cu făină. Dar sînt şi nemţi de omoară copii, pe un bătrîn din vecini l-au omorît, că ei nu ne socotesc oameni, îşi fac nevoile în case, umblă goi prin faţa femeilor. Apoi sînt şi de-ai noştri, din sat, poliţaii ăştia se poartă crunt cu oamenii.

— Ai noştri nu sînt atît de bestii, cum se întîmplă la nemţi, a zis atunci Semionov şi a întrebat: Dar matale nu ţi-e frică, mătuşă Hristia, că stau aici?

Ea clătină din cap şi spuse că în sat sînt mulţi prizonieri lăsaţi acasă; ce-i drept, sînt ucraineni care s-au întors în satele

lor. Dar ea poate să spună că Semionov e un nepot, fiul surorii ei, care a plecat în Rusia împreună cu soţul.

Ajunsese să-i cunoască pe vecini după chip, o ştia pe vecina bătrînă care nu-l primise atunci, în prima zi. Ştia că seara fetele se duc la cinema, la gară, că sîmbăta acolo „cîntă muzica“ şi e dans. Îl interesa mult ce fel de filme dădeau nemţii la cinema. Dar la mătuşa Hristia veneau doar nişte bătrîni care nu mergeau să vadă filme, aşa că nu avea pe cine să întrebe.

Odată, vecina a adus o scrisoare din partea unei fete a ei, care fusese recrutată şi trimisă în Germania. Unele lucruri din scrisoare Semionov nu le-a înţeles şi i-au fost explicate. Fata scria: „Au venit în zbor Vanka şi Grişka; ne-au spart geamurile“. Vanka şi Grişka erau aviatori. Însemna că oraşul acela german a fost bombardat de aviaţia sovietică.

În alt loc fata scria: „A plouat aşa de tare, ca la Bahmaci“. Şi asta, de asemenea, însemna că avusese loc un bombardament; la începutul războiului, fuseseră puternice atacuri aeriene asupra gării Bahmaci.

În aceeaşi seară, pe la mătuşa Hristia a trecut un bătrîn înalt, uscăţiv. După ce l-a privit atent pe Semionov, el a rostit într-o rusă curată:

— De pe unde eşti, eroule?

— Sînt prizonier, a răspuns Semionov.

Bătrînul a zis:

— Noi toţi sîntem prizonieri.

Slujise în armată încă de pe vremea ţarului Nikolai, fusese artilerist şi, dovedind o uimitoare ţinere de minte, a început să-i reproducă lui Semionov comenzi de artilerie. Dădea aceste comenzi cu glas răguşit, ruseşte, iar de executarea lor raporta tinereşte, cu glas răsunător, cu accent ucrainean, reţinînd, pe cît se vedea, intonaţiile vocii comandantului şi ale propriei voci, aşa cum sunaseră cu mulţi ani în urmă.

Apoi a început să-i înjure pe nemţi.

I-a povestit lui Semionov cum la început oamenii au sperat că nemţii vor „anula“ colhozurile, dar curînd s-a dovedit că şi-au dat seama că şi pentru ei colhozurile sînt o treabă bună, aşa că au introdus grupările de cîte cinci, de cîte zece case, adică aceleaşi echipe şi brigăzi. Iar mătuşa Hristia a rostit cu glas prelung şi trist:

— Oh, colhozurile, colhozurile astea!

Semionov a zis:

— Ce-i cu colhozurile? Doar la noi peste tot sînt colhozuri.

Dar bătrîna Ciuneak l-a întrerupt:

— Tu să taci. Ţii minte cum ai ajuns aici, la mine, de la tren? Uite-aşa a fost la noi toată Ucraina, în ’30, ca în trenul vost’. Am fost mîncat toate urzicile, chiar şi pămînt mîncam… Grîul pînă la cel din urmă bob ni l-au luat. Omul meu a murit, şi cît s-a mai chinuit. S-a fost umflat, glasul i-a pierit, nici nu mai putea să îmbie.

Semionov era uluit că bătrîna Hristia flămînzise la fel ca el. Lui mereu i se păruse că foametea, prăpădul sînt neputincioase în faţa stăpînei acestei case bune.

— Poate că aţi fost chiaburi? a întrebat el.

— Da’ de unde chiaburi. Tot poporul s-a prăpădit atunci, mai rău ca la război.

— Dar dumneata eşti din vreun sat? a întrebat bătrînul.

— Nu, a răspuns Semionov. Eu sînt moscovit de baştină şi tatăl meu la fel.

— Ei vezi, a zis bătrînul cu glas sfătos, dacă ai fi fost aici pe vremea colectivizării, te-ai fi prăpădit, orăşeanule, îndată te-ai fi prăpădit. Ce crezi, cum de-am rămas eu în viaţă? Pentru că eu mă pricep la natură. Crezi că-i vorba aici numai de ghindă, frunză de tei, urzici, lobodă? Păi astea au fost toate culese îndată. Dar vezi că eu cunosc cincizeci şi şase de plante pe care omul le poate mînca. Numai aşa am şi rămas în viaţă. Abia ce s-a ivit primăvara, nici o frunzuliţă încă nu înverzise, dar eu şi scormoneam pămîntul după rădăcini. Eu, frăţioare, pe toate le ştiu: fiecare rădăcinuţă şi scoarţă, şi florile, cunosc orice buruiană. Vaca, oaia, calul, orice vieţuitoare vrei, se poate prăpădi de foame, dar eu n-am să mă prăpădesc, eu sînt mai ierbivor decît ele.

— Eşti moscovit? a întrebat bătrîna, rostind arar vorbele. Nici nu ştiam că eşti moscovit.

Într-un tîrziu, vecinul a plecat, Semionov s-a culcat, dar Hristia continua să şadă proptindu-şi obrajii în palme şi se uita spre cerul negru, noptatic.

Şi ce bogată recoltă fusese în anul acela! Grîul se înălţa ca un zid vîrtos, era înalt, ajungîndu-i la umeri lui Vasili al ei, iar Hristiei venindu-i pînă deasupra capului.

Peste sat plutea un geamăt prelung; mici schelete vii, copiii se tîrau pe podea, scheunînd abia auzit, bărbaţi cu picioarele umflate de apă rătăceau prin curţi, istoviţi de năduful foamei. Femeile scotoceau după ceva de fiert pentru mîncare – urzicile, ghindele, frunzele de tei, copitele, oasele, coarnele, ce fuseseră cîndva azvîrlite prin dosul caselor, pieile de oaie netăbăcite, totul fusese mîncat, fiert… Dar băieţii aceia care veneau de la oraş continuau să umble prin curţi, pe lîngă morţi şi muribunzi, deschideau pivniţele, săpau

gropi prin şoproane, împungeau în pămînt cu vergele de fier, scotoceau, storceau grînele chiabureşti.

Într-o zăpuşitoare zi de vară, Vasili Ciuneak a amuţit, încetînd să mai sufle. Tocmai în ceasul acela au intrat din nou în casă flăcăii veniţi de la oraş, iar un om cu ochii vineţi, rostind vorbele în felul kaţapilor[73], întocmai ca Semionov, a rostit, apropiindu-se de răposat:

— O ţin pe-a lor, chiaburoii. Nici de viaţă nu le pasă.

Hristia a oftat făcîndu-şi cruce şi a început să-şi aştearnă patul.

52

Strum considera că lucrarea sa va fi apreciată doar de un cerc restrîns de fizicieni teoreticieni. Dar n-a fost aşa. În ultima vreme, îl căutau la telefon nu numai fizicieni cunoscuţi, ci şi matematicieni, ba chiar şi chimişti. Unii îl rugau să le dea şi explicaţii, întrucît concluziile lui matematice erau complicate.

La institut veniseră delegaţi din partea unei societăţi studenţeşti ca să-l roage să ţină o conferinţă pentru studenţii din ultimii ani de la Fizică şi Matematică. În două rînduri vorbise la Academie. Markov şi Savostianov îi spuseseră că lucrarea lui e dezbătută în multe laboratoare ale Institutului.

Liudmila Nikolaevna auzise la magazinul pentru raţii speciale cum soţia unui om de ştiinţă a întrebat-o pe o alta: „Dumneata după cine urmezi?“. Respectiva i-a răspuns: „După soţia lui Strum“, iar cea cu întrebarea a zis: „Aha, acela?“.

Viktor Pavlovici nu lăsa să se observe că neaşteptat de largul interes ce se manifesta faţă de lucrarea sa îi face plăcere. Totuşi, gloria nu-l lăsa rece. La un consiliu ştiinţific al Institutului, lucrarea fusese propusă pentru premiul Stalin. Lipsise la acea şedinţă, dar seara se tot uita pe furiş la telefon: aştepta să-l sune Sokolov. Însă primul după şedinţă l-a căutat Savostianov.

Ironic din fire, ba chiar cinic, de astă dată acesta vorbea într-un fel neobişnuit:

— E un triumf, un adevărat triumf, repeta tînărul.

I-a povestit despre alocuţiunea academicianului Prasolov. Bătrînul spunea că de pe vremea răposatului său prieten Lebedev, care studiase presiunea luminii, între

zidurile Institutului nu s-a mai ivit o lucrare de o asemenea însemnătate.

Profesorul Svecin, vorbind despre metoda matematică a lui Strum, demonstra că aceasta conţine ea însăşi elemente de inovaţie. A spus că numai nişte oameni sovietici sînt capabili ca în condiţii de război să-şi consacre cu atîta abnegaţie forţele pentru slujirea poporului.

Au mai luat cuvîntul mulţi alţii, a vorbit şi Markov, dar cuvîntarea cea mai strălucită şi mai convingătoare a rostit-o Gurevici.

— Jos pălăria, a spus Savostianov, el a pronunţat cuvintele care se cereau, a acţionat fără reţinere. A calificat lucrarea dumneavoastră drept clasică şi a zis că ea trebuie situată alături de înfăptuirile întemeietorilor fizicii atomice – Planck, Bohr, Fermi.

„E tare“, şi-a zis Strum în gînd.

Curînd după Savostianov, a sunat Sokolov.

— Astăzi e greu să dea omul de dumneavoastră, sun de douăzeci de minute şi e mereu ocupat, a zis el.

Şi el era emoţionat şi bucuros.

Strum a zis:

— Am uitat să-l întreb pe Savostianov de voturi.

Sokolov a spus că împotriva lui a votat profesorul Gavronov, care se ocupă cu istoria fizicii; în opinia sa, lucrarea lui Strum e elaborată neştiinţific, decurge din concepţiile idealiste ale unor fizicieni occidentali şi practic nu prezintă perspective.

— E chiar bine că Gavronov e împotrivă, a spus Strum.

— Da, aşa cred şi eu, a confirmat Sokolov.

Gavronov era un om bizar, poreclit în glumă „Fraţilor slavi“: argumenta mereu, cu fanatică îndîrjire, că toate realizările fizicii sînt legate de lucrările unor oameni de ştiinţă ruşi, avea obiceiul să pună prea puţin cunoscutele nume ale unor Petrov, Umov, Iakovlev mai presus de numele lui Faraday, Maxwell, Einstein.

Sokolov a zis în glumă:

— După cum vedeţi, Viktor Pavlovici, Moscova a recunoscut importanţa lucrării. În curînd o să ne adunăm la dumneavoastră să vă sărbătorim.

Apoi a luat receptorul Maria Ivanovna, care a spus:

— Felicitări, şi felicitaţi-o şi pe Liudmila Nikolaevna, mă bucur tare mult pentru dumneavoastră şi pentru ea.

Strum a răspuns:

— Toate astea-s deşertăciunea deşertăciunilor.

Dar deşertăciunea deşertăciunilor îi făcea plăcere, îl tulbura.

După ce s-a înnoptat şi Liudmila tocmai se pregătea de culcare, a sunat Markov. Acesta era un cunoscător al conjuncturii oficiale, aşa încît a relatat într-un fel diferit, în comparaţie cu Savostianov şi Sokolov, despre consiliul ştiinţific. După alocuţiunea lui Gurevici, Kovcenko a spus, stîrnind rîsete generale în sală:

— Iată că şi la Institutul de Matematică au bătut clopotele şi s-a stîrnit mare zvoană în jurul lucrării lui Viktor Pavlovici. Ce-i drept, chiar crucea n-au scos-o, dar prapori s-au înălţat.

Suspiciosul Markov a simţit oarecare ostilitate în gluma lui Kovcenko. Restul observaţiilor sale se refereau la Şişakov. Acesta nu şi-a precizat poziţia faţă de lucrarea lui Strum, mărginindu-se să dea din cap, cînd a încuviinţare, cînd parcă voind să zică „Pălăvrăgiţi, că doar gura v-o clătiţi“.

Şişakov pledase pentru propunerea la premierea lucrării tînărului profesor Molokanov; aceasta era consacrată analizei cu raze Roentgen a oţelului, avînd doar o însemnătate practică limitată, pentru cele cîteva uzine care prelucrau metal de calitate superioară.

Apoi Markov a spus că după şedinţă Şişakov s-a apropiat de Gavronov şi a vorbit cu el.

Strum a zis:

— Dumneavoastră, Veaceslav Ivanovici, aţi fi bun să lucraţi în diplomaţie.

Dar Markov, care nu se pricepea la glume, a răspuns:

— Ba deloc. Eu sînt fizician experimentalist.

După această convorbire, Strum a intrat la Liudmila Nikolaevna şi a spus:

— Am fost propus pentru premiul Stalin. Se vorbesc multe lucruri care mă flatează.

Şi i-a relatat alocuţiunile participanţilor la şedinţă.

— Toată izbînda asta oficială e o aiureală. Dar, ştii, mi se urîse de acest veşnic complex de inferioritate. Intru eu în sala de şedinţe, văd că rîndul din faţă e liber, dar nu mă hotărăsc să iau loc acolo şi urc la cucurigu. În schimb, Şişakov, Postoiev se aşază fără nici o sfială la masa prezidiului. De fapt, eu nu dau doi bani pe un fotoliu de acolo, dar în sinea mea, măcar în sinea mea aş vrea să simt că am dreptul la el.

— Ce s-ar mai fi bucurat Tolea, a zis Liudmila Nikolaevna.

— Nici eu n-am cum să-i scriu mamei despre asta.

Apoi soţia lui a schimbat subiectul discuţiei:

— Vitea, e deja trecut de unsprezece şi Nadia nu-i acasă. Ieri a venit la unsprezece.

— Şi ce-i cu asta?

— Ea spune că e la o prietenă, dar pe mine treaba asta mă nelinişteşte, zice că tatăl Maikăi are permis de noapte şi o aduce pînă-n colţul casei noastre.

— Atunci de ce te frămînţi? zise Viktor Pavlovici şi gîndi: „Doamne, e vorba de un mare succes, de un premiu Stalin, de stat, ce rost are să întrerupi o asemenea discuţie cu nişte fleacuri domestice?“.

Oftă înăbuşit şi tăcu o vreme.

A treia zi după şedinţa consiliului ştiinţific, Strum i-a telefonat lui Şişakov la domiciliu, voind să intervină pentru angajarea tînărului fizician Landesman. Direcţiunea şi secţia cadre amînau mereu formalităţile. Totodată, ar fi vrut să-l roage pe Aleksei Alekseevici să urgenteze chemarea Annei Naumovna Weispapier din oraşul Kazan. Acum, cînd la institut se angaja personal suplimentar, nu avea rost ca nişte lucrători calificaţi să fie lăsaţi pe dinafară.

De mult voise să vorbească despre toate astea cu Şişakov, dar mereu i se părea că acesta ar putea să fie nu tocmai politicos cu el şi să-i zică: „Adresaţi-vă locţiitorului meu“. Aşa că tot amînase această discuţie.

Acum, valul succesului îl înălţase. Cu zece zile în urmă i s-ar fi părut penibil să meargă în audienţă la Şişakov, pe cînd astăzi era simplu şi firesc să-i telefoneze acasă.

Un glas de femeie s-a interesat:

— Cine întreabă?

Strum a răspuns. Îi făcea plăcere să-şi audă glasul, atît de fără grabă şi cu stăpînire de sine şi-a rostit numele.

Femeia de la telefon a părut a şovăi, apoi a spus cu blîndeţe în glas: „Un moment, vă rog“. Însă după cîteva clipe a rostit, la fel de blînd: „Sunaţi, vă rog, mîine la institut, la orele zece“.

— Vă rog să mă scuzaţi.

A simţit cu tot trupul, chiar şi cu pielea, o ruşine cumplită.

Îşi dădea seama, chinuit, că acest sentiment n-are să-l slăbească nici noaptea în somn, că dimineaţa, îndată ce se va trezi, va gîndi: „De ce mi-e atît de silă?“. Şi îşi va aminti: „Ah, da, telefonul acela prostesc“.

Trecu în cameră la soţia sa şi-i relată despre convorbirea eşuată.

— Da, da, nu-i la culoare atuul, cum zicea mama ta despre mine.

Strum începu s-o înjure pe femeia care-i răspunsese la telefon.

— La naiba, căţeaua spurcată, nu pot să sufăr obiceiul infect al unora de a se interesa mai întîi cine întreabă, pentru ca apoi să-ţi răspundă: Boierul e ocupat.

În astfel de situaţii, de obicei Liudmila Nikolaevna se indigna şi ar fi vrut s-o audă.

— Ţii minte, zise el, cum socoteam că indiferenţa lui Şişakov se bazează pe faptul că nu poate cîştiga nimic de pe urma lucrării mele. Acum însă i se pare, probabil, că ar putea cîştiga altfel: discreditîndu-mă. Doar el ştie prea bine că cineva acolo sus nu mă iubeşte.

— Doamne, cît eşti de suspicios, zise Liudmila Nikolaevana. Cît e ceasul?

— Nouă şi un sfert

— Vezi, şi Nadia nu-i.

— Doamne, exclamă Strum, cît eşti de suspicioasă!

— Apropo, îl întrerupse ea, astăzi am auzit la magazinul special că şi Svecin ar fi propus pentru premiu.

— Ce vorbeşti, şi el nici măcar nu mi-a spus. Dar pentru ce lucrare?

— Pentru teoria împrăştierii, aşa se pare.

— Nu înţeleg. Doar lucrarea asta a fost publicată înainte de război.

— Ce-are a face? Şi pentru trecut se acordă. El va primi, iar tu nu. Ai să vezi. Doar îţi dai toată silinţa ca să fie aşa.

— Eşti o proastă, Liuda. Pur şi simplu, cineva acolo sus nu mă agreează.

— Tu simţi lipsa mamei tale. Ea îţi cînta mereu în strună.

— Nu înţeleg iritarea asta a ta. Măcar dacă tu ai fi dovedit faţă de mama mea, la timpul potrivit, o părticică din dragostea pe care eu i-am arătat-o Aleksandrei Vladimirovna.

— Anna Semionovna nu l-a apreciat niciodată pe Tolea, zise Liudmila Nikolaevna.

— Nu-i adevărat, nu-i adevărat, ripostă Strum, şi în acel moment soţia i se păru o străină care-l înspăimînta prin îndîrjita ei inechitate.

În dimineaţa zilei următoare, la institut, Strum a aflat de la Sokolov o noutate. Şişakov invitase în ajun, seara, la el acasă cîţiva angajaţi ai institutului ca oaspeţi. După Sokolov venise Kovcenko să-l ia cu maşina.

Printre invitaţi se afla şeful secţiei pentru ştiinţe din C.C., tînărul Badin.

Vestea aceasta l-a năucit pe Strum, făcîndu-l să se simtă foarte jenat: era evident că telefonase la Şişakov tocmai la ora cînd acolo se adunaseră oaspeţii.

Totuşi, îi spuse zîmbind lui Sokolov:

— În rîndul invitaţilor s-a aflat, desigur, şi contele de Saint-Germain, deci despre ce au discutat domnii?

Deodată îşi aminti cum, telefonînd la Şişakov, se prezentase cu glasul său catifelat, încredinţat că la auzul numelui „Strum“, Şişakov se va repezi bucuros la aparat. Ba chiar nu-şi putu reţine un geamăt la această aducere-aminte şi gîndi că la fel de jalnic trebuie să scheaune cîinii în timp ce se scarpină în van ca să scape de un purice care-i scoate din minţi.

— De altfel, zise Sokolov, trataţia n-a fost deloc ca în vreme de război. Cafea, vin sec de Gurdjaani, iar lume a fost destul de puţină, vreo zece persoane.

— Ciudat, spuse Strum, iar Sokolov înţelese la ce se referea acest „ciudat“ murmurat pe gînduri, încît rosti, de asemenea gînditor:

— Da, nu prea era de înţeles, adică, mai bine zis, era cu totul de neînţeles.

— Dar Natan Samsonovici a fost? întrebă Strum.

— Gurevici n-a fost. Se pare că i s-a telefonat, dar era ocupat cu nişte doctoranzi.

— Da, da, da, făcu Strum şi începu să bată cu un deget în masă. Apoi, surprinzător chiar şi pentru sine, întrebă: Piotr Lavrentievici, dar despre lucrarea mea s-a pomenit?

Sokolov se foi încurcat:

— Am sentimentul, Viktor Pavlovici, că cei care te elogiază şi te susţin îţi fac un deserviciu, enervîndu-i pe şefi.

— De ce te-ai oprit? Spune mai departe!

Sokolov a relatat cum Gavronov a spus acolo că lucrarea lui Strum contrazice principiile leniniste privind natura materiei.

— Şi? întrebă Strum. Şi ce-i cu asta?

— Bine, dumneata înţelegi, Gavronov e o nulitate, dar situaţia e, totuşi, neplăcută. Badin l-a susţinut. Ceva de genul că lucrarea dumitale, cu tot talentul pe care-l ilustrează, contravine indicaţiilor date la acea vestită consfătuire.

Se uită spre uşă, apoi la telefon şi zise cu glas scăzut:

— Înţelegi, mie mi s-a părut că n-ar fi exclus ca şefilor noştri de la institut să li se fi năzărit să te aleagă tocmai pe dumneata drept ţap ispăşitor în legătură cu campania pentru partinitatea ştiinţei. Doar ştii cum se desfăşoară la noi campaniile. Se alege o victimă şi dă-i cu ciomegele pe ea. Ar fi îngrozitor, căci lucrarea e remarcabilă, deosebită.

— Şi cum adică, n-a obiectat nimeni?

— Aş zice că nu.

— Dar dumneata, Piotr Lavrentievici?

— Eu am considerat lipsit de sens să mă amestec în discuţie. E absurd să combaţi demagogia.

Strum se fîstîci, simţind încurcătura în care se afla prietenul său, şi spuse:

— Da, da, desigur. Ai dreptate.

Acum tăceau amîndoi. Dar tăcerea lor nu era deloc uşoară. Un fior de spaimă îl cutremură pe Strum, fiorul acela care-i dăinuise mereu, disimulat, în suflet; frica faţă de mînia statului, frica de a ajunge victima acestei mînii care transformă omul în pulbere.

— Da, da, da, rosti el pe gînduri, întinde-te cît ţi-e plapuma.

— Cît aş vrea să înţelegi lucrul ăsta, zise aproape în şoaptă Sokolov.

— Dar, Piotr Lavrentievici, întrebă Strum pe acelaşi ton, ce se mai aude de Madiarov, e bine? Îţi scrie? Uneori tare mă neliniştesc, fără să ştiu nici eu de ce.

Prin această neaşteptată conversaţie şoptită, cei doi păreau a ilustra faptul că între oameni există unele relaţii ale lor, deosebite, omeneşti, care nu au nimic de-a face cu statul.

Dar Sokolov răspunse calm, răspicat:

— Nu, de la Kazan nu am nici o veste.

Glasul lui liniştit, răsunător, părea a spune că lor nu le folosesc acum la nimic aceste relaţii deosebite, personale, separate de treburile statului.

În acest moment intrară Markov şi Savostianov, şi începu o cu totul altă conversaţie. Markov se apucă să dea exemple de femei care otrăvesc viaţa bărbaţilor.

— Fiecare bărbat are soţia pe care o merită, spuse Sokolov, apoi se uită la ceas şi ieşi din încăpere.

Rîzînd, Savostianov zise, privind în urma lui:

— Dacă în troleibuz există un loc liber, Maria Ivanovna stă în picioare, iar Piotr Lavrentievici şade. Dacă noaptea se întîmplă să sune cineva, el ferit-a sfîntul să se ridice din aşternut, în schimb Maşenka, în capoţel, aleargă şi întreabă: Cine-i? E clar: nevasta e prietenul omului.

— Eu nu mă număr printre fericiţi, zise Markov. Mie mi se spune: „Ce-i cu tine, ai asurzit, du-te şi deschide“.

Dar Strum, înfuriindu-se brusc, spuse:

— Cum puteţi vorbi aşa, unde ne-am compara noi… Piotr Lavrentievici e un om minunat, un soţ model!

— Dumneavoastră, Veaceslav Ivanovici, ce vă pasă, zise Savostianov, adresîndu-se lui Markov. De-acum şi ziua, şi noaptea veţi fi în laborator, în afara tirului.

— Şi credeţi că nu o încasez pentru asta? îl întreabă acesta.

— E clar, zise Savostianov şi îşi linse buzele, gustîndu-şi parcă dinainte noua butadă. Cel mai bine e să şezi acasă! Cum se zice, casa mea, fortăreaţa mea Petropavlosvkaia[74].

Markov şi Strum izbucniră în rîs, apoi Markov, temîndu-se, evident, că vesela conversaţie s-ar putea lungi, se sculă şi îşi ordonă:

— Veaceslav Ivanovici, la treabă.

După ce Markov ieşi, Strum zise:

— Un om atît de ceremonios, cu mişcări cumpănite, şi uite, a ajuns să arate de parcă ar fi beat. Într-adevăr, zi şi noapte e în laborator.

— Da, da, confirmă Savostianov. E ca o pasăre care-şi clădeşte cuibul. E cu desăvîrşire absorbit de muncă!

Strum zîmbi:

— Nici măcar noutăţile mondene nu le mai ia acum în seamă, a încetat să le mai povestească. Da, da, îmi place cum aţi spus: e ca o pasăre care-şi clădeşte cuibul.

Dar Savostianov se întoarse brusc spre Strum.

Chipul lui tînăr, cu barbă blondă, era serios.

— Apropo de noutăţile mondene, zise el, trebuie să vă spun, Viktor Pavlovici, că reuniunea de ieri de la Şişakov, la care dumneavoastră nu aţi fost invitat, este, să ştiţi, ceva revoltător, ceva din cale-afară…

Strum se încruntă. Acest mod de exprimare a compasiunii i se părea umilitor.

— Ia lăsaţi asta, încetaţi, rosti el cu asprime.

— Viktor Pavlovici, insistă Savostianov, desigur că nici n-ar trebui să vă pese că Şişakov nu v-a invitat. Dar cu siguranţă Piotr Lavrentievici v-a povestit ce mîrşăvii a spus Gavronov? Păi trebuie să fii peste măsură de impertinent ca să afirmi că în lucrarea dumneavoastră şi-a găsit expresia spiritul iudaismului şi că Gurevici a categorisit-o drept clasică numai pentru că dumneavoastră sînteţi evreu. Şi să spună toată mîrşăvia asta în timp ce şefii zîmbeau ironic, în tăcere. Iacătă-l deci şi pe „Fraţilor slavi“.

În timpul pauzei de prînz, Strum nu s-a dus la cantină. Păşea dintr-un colţ într-altul prin biroul său. Şi-ar fi putut el imagina că e atîta murdărie în oameni? În schimb, Savostianov e un tip straşnic! Iar la prima vedere ai fi zis că e un ins găunos, cu permanentele lui butade şi cu fotografii de fetişcane în costume de baie. Totuşi, luate în ansamblu, toate astea-s fleacuri. Pălăvrăgeala lui Gavronov e jalnică – un psihopat, un invidios mărunt. Nimeni nu i-a obiectat deoarece, desigur, ceea ce a declarat el era din cale-afară de absurd, caraghios.

Şi totuşi fleacurile, mărunţişurile astea îl tulburau, îl chinuiau. Cum a fost posibil ca Şişakov să nu-l invite? Într-adevăr, e ceva grosolan, prostesc. Dar lucrul cel mai umilitor era că, deşi neînzestratul Şişakov, cu seratele lui, îi era cu desăvîrşire indiferent, cele întîmplate îl dureau, ca şi cînd în viaţa sa ar fi intervenit o ireparabilă nenorocire. Înţelegea că e o prostie şi totuşi nu izbutea să se detaşeze. Da, da, şi cînd te gîndeşti că voise să primească măcar cu un ou mai mult decît Sokolov. Ca să vezi!

Un lucru însă îl frigea într-adevăr tare la inimă. Ar fi vrut să-i spună lui Sokolov: „Cum de nu ţi-e ruşine, prietene? Cum ai putut ascunde de mine faptul că Gavronov m-a împroşcat cu noroi? Piotr Lavrentievici, dumneata şi acolo ai tăcut, şi faţă de mine ai tăcut. Ruşine, să-ţi fie ruşine!“

Dar, în ciuda tulburării sale, îndată şi-a spus: „Bine, dar şi tu taci. Nu-i aşa că nu i-ai spus prietenului tău Sokolov de ce anume îl bănuieşte Karimov pe Madiarov, cumnatul lui? Ai tăcut! Din jenă? Din delicateţe? Nici vorbă! Frica iudaică a fost la mijloc“.

Pe cît se vedea, soarta hotărîse ca această zi să fie în întregime o zi grea.

În cabinet intră Anna Stepanovna, iar Strum, văzîndu-i chipul răvăşit, o întrebă:

— Ce s-a întîmplat, Anna Stepanovna, draga mea?

„Să fi auzit şi ea de neplăcerile mele?“ se întrebă el.

— Viktor Pavlovici, ce înseamnă asta? începu ea. Chiar aşa să se procedeze, fără ca măcar să ştiu? Am meritat eu oare aşa ceva?

Fusese rugată ca în pauza de prînz să treacă pe la secţia cadre, iar acolo i s-a pus în vedere să-şi ceară în scris demisia, întrucît se primise o dispoziţie a directorului ca laboranţii fără studii superioare să fie concediaţi.

— Scorneli, n-am nici o idee despre aşa ceva, îi zise Strum. Am să rezolv eu totul, credeţi-mă.

Pe Anna Stepanovna o jigniseră îndeosebi cuvintele lui Dubenkov, că administraţia nu are nimic personal împotriva

ei.

— Dar, Viktor Pavlovici, ce s-ar putea avea împotriva mea? Vă rog foarte mult să mă iertaţi că v-am deranjat de la lucru.

Strum îşi aruncă paltonul pe umeri şi traversă curtea pînă la clădirea cu etaj în care se afla secţia cadre.

„În regulă, în regulă, gîndea el, în regulă, în regulă." Altceva nu era în stare să gîndească. Dar acest „în regulă" cuprindea multe.

Dubenkov, îndată ce-l salută, zise:

— Tocmai aveam de gînd să vă telefonez.

— În problema Annei Stepanovna?

— Nu, de ce? De altceva e vorba: avînd în vedere unele circumstanţe, persoanele cu munci de răspundere din institut vor trebui să completeze formularele acestea.

Strum se uită la teancul de foi imprimate şi rosti:

— Oho! Păi asta-i treabă de o săptămînă.

— Da' de unde, Viktor Pavlovici. Numai vă rog ca în cazul unor răspunsuri negative să nu trageţi linii, ci să scrieţi: „Nu, nu am fost; nu, n-am făcut parte; nu, nu am" şi aşa mai departe.

— Uite ce, dragul meu, spuse deodată Strum, trebuie revocat ordinul absurd referitor la concedierea laborantului nostru şef, Anna Stepanovna Loşakova.

Însă Dubenkov obiectă:

— Loşakova? Dar, Viktor Pavlovici, cum aş putea eu să revoc un ordin al direcţiei?

— Dracu' ştie ce mai e şi asta! Ea a salvat institutul, păzindu-i bunurile sub bombe, şi-acum e concediată pe nişte temeiuri formale.

— Fără un temei formal, la noi nimeni nu e îndepărtat din post, răspunse Dubenkov sentenţios.

— Bine, dar Anna Stepanovna nu e numai un om admirabil. E unul dintre cei mai buni angajaţi ai laboratorului nostru.

— Dacă într-adevăr este de neînlocuit, adresaţi-vă lui Kasian Terentievici, zise Dubenkov. Şi cu această ocazie veţi putea pune la punct, de acord cu dînsul, încă două probleme privind laboratorul dumneavoastră.

Îi întinse lui Strum două hîrtii prinse cu o agrafă.

— Aici e vorba de o numire prin concurs în funcţia de cercetător ştiinţific. Se uită pe hîrtie şi citi rar: Landesman Emili Pinhusovici.

— Da, eu am scris-o, zise Strum, recunoscînd documentul din mîinile lui Dubenkov.

— Este aici o rezoluţie a lui Kasian Terentievici: „Nu se aprobă, întrucît nu corespunde cerinţelor".

— Cum adică nu corespunde? întrebă Strum. Doar eu ştiu că omul corespunde. De unde ştie Kovcenko cine corespunde pentru mine?

— Tocmai, puneţi-vă de acord cu Kasian Terentievici, zise Dubenkov, apoi se uită la cea de-a doua hîrtie şi continuă: Iar aici e o cerere a colaboratorilor dumneavoastră care au rămas în oraşul Kazan. Şi pe aceasta se află o intervenţie a dumneavoastră.

— Întocmai. Şi?

— Kasian Terentievici scrie: „Nu e oportun, întrucît ei lucrează productiv la Universitatea din Kazan. Se amînă examinarea problemei pînă la sfîrşitul anului de învăţămînt".

Vorbea reţinut, cu blîndeţe, ca şi cînd ar fi vrut să atenueze prin tonalitatea glasului vestea neplăcută pentru Strum, însă în ochii lui numai blîndeţe nu se citea; doar o ostilitate iscoditoare.

— Vă mulţumesc, tovarăşe Dubenkov, zise Strum.

Porni iarăşi prin curte, repetînd din nou în sinea sa: „În regulă, în regulă". Nu are nevoie de sprijinul conducerii, nu are nevoie de dragostea prietenilor, de comuniune sufletească cu soţia lui, el ştie să lupte şi de unul singur. Întorcîndu-se în clădirea principală, urcă la etajul întîi.

Kovcenko, îmbrăcat într-un veston negru şi cu o cămaşă ucraineană brodată, ieşi îndată din biroul său, în urma secretarei care-i anunţase sosirea lui Strum.

— Vă rog, vă rog, Viktor Pavlovici, poftiţi în umila mea casă.

Strum intră în umila casă mobilată cu fotolii şi canapele roşii. Kovcenko îl invită să şadă pe canapea, el aşezîndu-se alături.

Zîmbea în timp ce-l asculta pe Strum, însă afabilitatea lui o amintea, oarecum, pe cea a lui Dubenkov. Probabil că tocmai aşa zîmbise în timp ce Gavronov îşi rostea cuvîntarea cu privire la descoperirea lui Strum.

— Ce putem face, rosti cu mîhnire Kovcenko, făcînd un gest larg din mîini. Nu noi am născocit toate astea. Spuneţi că a stat sub bombe? Dar acum aşa ceva nu se consideră un merit, Viktor Pavlovici; fiecare om sovietic se expune bombelor îndată ce îi porunceşte patria.

Apoi căzu pe gînduri şi spuse:

— Ar exista o posibilitate, cu toate că, desigur, vor fi şicane. S-o trecem pe Loşakova pe un post de preparator. N-o să-i suspendăm cartela specială. Asta v-o pot promite.

— Nu, aşa ceva ar fi umilitor pentru ea, zise Strum.

Kovcenko întrebă:

— Dar, Viktor Pavlovici, în fond, ce doriţi? Statul sovietic să aibă anumite legi, iar în laboratorul lui Strum să fie altele?

— Ba dimpotrivă. Doresc să se aplice tocmai legile sovietice şi pentru laboratorul meu. Căci, conform legilor sovietice, Loşakova nu poate fi concediată.

Apoi întrebă:

— Kasian Terentievici, dacă e să vorbim despre legi, de ce n-aţi confirmat în laboratorul meu pe acel tînăr talentat, Landesman?

Kovcenko îşi morfoli o vreme buzele.

— Vedeţi, Viktor Pavlovici, e posibil ca în problemele dumneavoastră el să lucreze cu succes, dar mai există anumite circumstanţe pe care conducerea institutului trebuie să le aibă în vedere.

— Foarte bine, rosti Strum şi îndată repetă: Foarte bine.

Apoi întrebă în şoaptă:

— Dosarul, nu-i aşa? Rudele din străinătate?

Kovcenko îşi depărtă mîinile într-un gest nedefinit.

— Kasian Terentievici, ca să continuăm această plăcută conversaţie, zise Strum, v-aş întreba de ce blocaţi întoarcerea colaboratoarei mele Anna Naumovna Weispapier de la Kazan? Ea, de altfel, e candidat în ştiinţe. În ce constă aici contradicţia între laboratorul meu şi stat?

Compunîndu-şi o expresie de suferind, Kovcenko zise:

— Viktor Pavlovici, de ce mă luaţi ca la interogatoriu? Eu răspund de cadre, vă rog să înţelegeţi lucrul acesta.

— Foarte bine, foarte bine, spuse Strum, simţind că s-a montat definitiv pentru o discuţie fără menajamente, apoi continuă: Uite ce e, stimabile, în felul acesta eu nu pot să mai lucrez. Ştiinţa există nu pentru Dubenkov şi nici pentru dumneata. Eu, de asemenea, sînt aici pentru muncă, şi nu pentru nişte interese, care îmi rămîn neclare, ale secţiei cadre. Am să mă adresez în scris lui Aleksei Alekseevici, ca să-l numească pe Dubenkov şef al laboratorului nuclear.

Kovcenko interveni:

— Viktor Pavlovici, calmaţi-vă, zău aşa.

— Nu, în aceste condiţii nu voi lucra.

— Viktor Pavlovici, nici nu vă imaginaţi cît apreciază conducerea, şi chiar eu însumi, lucrarea dumneavoastră.

— Puţin îmi pasă dacă o apreciaţi sau nu, rosti Strum şi în acel moment văzu pe chipul lui Kovcenko nu supărare, ci o veselă satisfacţie.

— Viktor Pavlovici, zise el, noi n-o să admitem în nici un caz ca dumneavoastră să părăsiţi institutul nostru. Apoi se

încruntă, adăugînd: Şi nicidecum pentru că aţi fi de neînlocuit. Sau credeţi cumva că n-am avea cu cine să-l înlocuim pe Viktor Pavlovici Strum? Şi încheie, de astă dată pe un ton de-a dreptul afectuos: Oare chiar n-am avea cu cine să vă înlocuim în Rusia, în cazul cînd dumneavoastră n-aţi putea să faceţi ştiinţă fără Landesman şi Weispapier?

Se uita la Strum, iar acesta simţi că dintr-o clipă-n alta Kovcenko va rosti acele cuvinte care tot timpul se învolburau ca o ceaţă invizibilă între ei, atingîndu-le ochii, mîinile, creierii.

Deodată, Strum îşi înclină capul, încît ai fi zis că nimic n-a mai rămas din profesorul, doctorul în ştiinţe, din vestitul savant care făcuse o remarcabilă descoperire, cel care ştia să fie atît de arogant şi condescendent, independent şi tăios.

Un bărbat gîrbovit şi cu umeri înguşti, cu nasul coroiat şi părul creţ se uita cu ochii mijiţi la omul în cămaşă ucraineană brodată, ca şi cînd ar fi urmat să fie izbit în obraz, şi aştepta.

Kovcenko rosti încet:

— Viktor Pavlovici, calmaţi-vă, calmaţi-vă, zău aşa, calmaţi-vă. Ce v-a venit, zău, să ne puneţi beţe-n roate din pricina unor asemenea fleacuri.

54

În noaptea aceea, după ce soţia şi fiica lui se culcară, Strum se apucă să completeze chestionarul de cadre. Aproape toate întrebările din chestionar erau ca şi cele dinainte de război. Dar tocmai pentru că erau ca şi cele precedente, lui i se păreau ciudate şi, într-un chip nou, neliniştitoare.

Statul nu se interesa dacă este suficient aparatul matematic utilizat de Strum în munca sa, dacă instalaţia sa montată în laborator corespunde experienţelor complexe ce urmează a se efectua cu ajutorul ei, dacă protecţia împotriva radiaţiei neutronice este bună, dacă prietenia şi relaţia ştiinţifică a lui Sokolov şi Makarov cu Strum se desfăşoară bine, dacă cercetătorii de grad inferior sînt pregătiţi pentru efectuarea unor calcule istovitoare, dacă ei înţeleg cît de multe depind de răbdarea, permanenta încordare şi concentrarea lor.

Era un super-chestionar, un chestionar al chestionarelor de cadre, care voia să afle totul despre tatăl Liudmilei, despre

mama ei, despre bunicul şi bunica lui Viktor Pavlovici, despre locurile unde au trăit, cînd au decedat, unde sînt înmormîntaţi. În ce scop a călătorit Pavel Iosifovici, tatăl lui Viktor Pavlovici, în 1910 la Berlin? Neliniştea statului era sobră şi severă. Parcurgînd acest chestionar, Strum însuşi s-a contaminat de îndoieli în privinţa autenticităţii şi loialităţii sale.

1. Numele, prenumele, patronimicul… Cine este el, omul care caligrafiază la ceas de noapte, pe o pagină a formularului: Strum Viktor Pavlovici? Căci, pe cît se pare, mama fusese căsătorită la starea civilă cu tata, dar s-au despărţit cînd el, Vitea, împlinise doi ani şi ţine minte că în documentele tatălui figura prenumele Pinhus, nicidecum Pavel. De ce mă cheamă, prin urmare, Viktor Pavlovici? Cine sînt eu, am ajuns oare să mă cunosc sau te pomeneşti că, de fapt, eu sînt Goldman, ori poate Sagaidacinîi? Ori francezul Deforges, alias Dubrovski?

Şi astfel, plin de îndoieli, s-a apucat să răspundă la a doua întrebare.

2. Data naşterii… anul… luna… ziua…, indicaţi stilul nou şi stilul vechi. Ce ştia el despre acea întunecoasă zi de decembrie, putea să confirme cu certitudine că anume în acea zi s-a născut? Oare n-ar fi bine să adauge, pentru a scăpa de răspundere, „după cum se spune“?

3. Sexul… Scrise cu fermitate: bărbătesc. Dar îndată gîndi: „Ce fel de bărbat mai sînt şi eu, un bărbat adevărat n-ar fi rămas mut după înlăturarea lui Cepîjin“.

4. Locul naşterii – vechea împărţire administrativă (gubernia, judeţul, plasa şi comuna) şi cea nouă (regiunea, ţinutul, raionul şi satul…) A scris Harkov. Mama i-a povestit că se născuse la Bahmut, însă certificatul de naştere ea îl scosese la Harkov, unde se mutase la două luni după naşterea fiului. Cum să scrie, este oare cazul să facă această precizare?

5. Naţionalitatea… Iată şi acest punct cinci. Atît de simplu, de neînsemnat înainte de război, dar care acum pare întru cîtva deosebit.

Apăsînd peniţa, Strum scrise cu litere ferme: „evreu“. Nu ştia ce avea să însemne, în curînd, pentru sute de mii de oameni, răspunsul la întrebarea a cincea din chestionar: calmuc, balkar, cecen, tătar din Crimeea, evreu…

Nu ştia că an după an, în jurul acestui punct cinci se vor îndesi patimi întunecate, că frica, furia, disperarea, impasul, sîngele se vor muta, vor migra în el de la punctul vecin, al şaselea – „originea socială“ – că peste cîţiva ani mulţi oameni vor începe să completeze punctul cinci avînd

sentimentul fatalităţii, aşa cum în deceniile trecute îl avuseseră copiii ofiţerilor cazaci, ai nobililor şi fabricanţilor, fiii preoţilor cînd răspundeau la întrebarea vecină, a şasea.

Dar el de pe acum simţea şi presimţea cum se îndesesc liniile de forţă în jurul întrebării a cincea din formular. Cu o seară înainte îl căutase la telefon Landesman, şi el îi comunicase că nu s-a făcut nimic cu încadrarea. „Aşa am presupus şi eu“, spusese tînărul cu un glas răutăcios, în care se simţea reproşul la adresa lui Strum. „Ai vreo chichiţă la dosar?“ întrebase profesorul, la care Landesman pufnise în receptor, răspunzînd: „Chichiţa se află în numele meu“. Iar Nadia, în timp ce îşi sorbea ceaiul de seară, l-a informat:

— Ştii, tăticule, tatăl Maikăi a zis că anul viitor nu se va mai primi nici un evreu la Institutul de Relaţii Internaţionale.

„Asta este, gîndi Strum, eşti evreu şi evreu rămîi, n-ai ce-i face.“

6. Originea socială… Aici era trunchiul unui arbore puternic, ale cărui rădăcini se cufundau adînc în pămînt, iar ramurile i se răspîndeau peste paginile spaţioase ale chestionarului: originea socială a mamei şi a tatălui, a părinţilor mamei şi ai tatălui… Originea socială a soţiei, a părinţilor soţiei… În cazul cînd sînteţi divorţat, originea socială a fostei soţii, ocupaţia părinţilor ei înainte de Revoluţie.

Marea Revoluţie fusese o revoluţie socială, o revoluţie a sărăcimii. În cea de-a şasea întrebare – aşa i se păruse întotdeauna lui Strum – îşi găsea în chip firesc expresia neîncrederea îndreptăţită a sărăcimii, izvorîtă după mileniile de dominaţie a celor bogaţi.

Aşa încît scrise „mic-burgheză“. Deci el e un mic-burghez! Bine, dar ce fel de mic-burghez mai e şi el? Sau te pomeneşti că e posibil ca războiul să fi făcut asta, şi începu să se îndoiască de existenţa în realitate a unei prăpastii între problema dreaptă, sovietică, privitoare la originea socială, şi sîngeroasa problemă germană a naţionalităţii. Îi veniră în minte serile de la Kazan, discuţiile de acolo, vorbele lui Madiarov despre atitudinea lui Cehov faţă de om.

Gîndi: „Mie mi se pare moral, justificat criteriul social. Dar nemţilor, indiscutabil moral li se pare a fi criteriul naţional. Mie însă îmi este limpede: e monstruos să-i omori pe evrei pentru simplul fapt că sînt evrei. Doar şi ei sînt oameni, fiecare din ei este un om – bun, rău, talentat, prost, obtuz, vesel, generos, săritor, avar. Numai că Hitler zice: n-are a face, important e un singur lucru: este evreu! La aşa ceva, eu protestez cu toată fiinţa mea. Iată însă că şi la noi există un principiu asemănător – e important dacă cineva nu

e aristocrat, e important dacă se trage din chiaburi, din negustori. Dar faptul că sînt nişte oameni buni, răi, talentaţi, generoşi, proşti, veseli, cu asta cum rămîne? Şi-apoi, în chestionarele noastre de cadre nici măcar nu mai e vorba de negustori, preoţi, nobili. E vorba de copiii, de nepoţii lor. Cum adică, aceştia au aristocratismul în sînge, ca evreitatea? Sînt negustori, preoţi din născare, vasăzică? O aiureală.

Sofia Perovskaia a fost fiica unui general, şi nici măcar a unuia simplu, ci a unui general guvernator. Afară cu ea! În schimb, Komissarov, slugoiul acela din poliţie care l-a prins pe Karakozov[75], ar fi răspuns la punctul şase: «Mă trag din mic-burghezi». El ar fi fost admis la universitate. Bine, dar Stalin a spus: «Fiul nu răspunde pentru faptele tatălui». Însă tot Stalin a zis: «Aşchia nu sare departe de trunchi». Ei, asta e, dacă mă trag din mic-burghezi, fie şi aşa, din mic-burghezi".

7. Starea socială… Funcţionar? Funcţionar este un contabil, un registrator. Aşadar, funcţionarul Strum a fundamentat matematic mecanismul dezintegrării nucleelor atomice, iar funcţionarul Markov doreşte să confirme, cu ajutorul unei instalaţii experimentale, concluziile teoretice ale funcţionarului Strum.

„De fapt, e just, gîndi el. Curat funcţionar."

Strîngea din umeri, se ridica, se plimba prin încăpere, înlătura pe cîte cineva printr-o mişcare din mînă. Apoi se aşeza la masă şi continua să răspundă la întrebări.

29. Aţi fost implicaţi, dumneavoastră sau rudele apropiate, în vreun proces sau în vreo anchetă, aţi fost arestat, aţi suferit condamnări sau sancţiuni administrative, cînd, unde şi pentru ce anume? Dacă aţi fost reabilitat, cînd anume?

Aceeaşi întrebare se referea şi la soţia lui Strum. Simţi un fior rece în piept. Aici nu-i de discutat, aici nu-i de glumit. Începură să i se perinde o sumedenie de nume prin minte. Sînt convins că el nu are nici o vină… Un om cu capul în nori… Ea a fost arestată pentru că nu şi-a denunţat soţul, i s-au dat, pare-se, opt ani, nu ştiu precis, deoarece nu corespondăm, este la Temniki, pe cît se pare, am aflat întîmplător. Am întîlnit-o pe fiica ei pe stradă… Nu ţin minte precis, mi se pare că el a fost arestat la începutul anului '38, da, zece ani fără drept la corespondenţă…

Fratele soţiei era membru de partid, mă întîlneam rar cu el; nici eu, nici soţia nu corespondăm cu el; mama soţiei se pare că l-a vizitat, da, da, cu mult înainte de război. Cea de-a doua soţie a lui a fost exilată pentru a nu-şi fi denunţat soţul,

a murit în timpul războiului, fiul ei, Serioja, este participant la apărarea Stalingradului, s-a înrolat voluntar. Soţia mea a divorţat de primul soţ; fiul rezultat din prima căsătorie – fiul meu vitreg – a căzut pe front, apărînd Stalingradul… Primul soţ a fost arestat; din momentul divorţului, soţia mea nu ştie nimic despre el… Nu ştiu pentru ce este condamnat, am auzit ceva foarte vag – ceva de genul apartenenţei la opoziţia troţkistă, dar nu sînt sigur, căci pe mine această problemă nu m-a interesat absolut deloc…

Un disperat sentiment de vinovăţie, de impuritate îl cuprinsese. Îşi aminti de un membru de partid care, căindu-se, spusese la adunare: „Tovarăşi, eu nu sînt omul dumneavoastră".

Dar îndată îl năpădi un val de protest. Eu nu sînt dintre cei umili şi supuşi! Dacă cineva acolo sus nu mă place, n-are decît! Sînt singur, soţia a încetat să-mi mai acorde atenţie, fie şi asta! Dar n-am să mă dezic de nişte nefericiţi care au pierit nevinovaţi.

E o ruşine, tovarăşi, să vă referiţi la toate astea! Doar oamenii sînt nevinovaţi, şi-atunci copiii, soţiile lor, ei ce vină au? Ar trebui să vă căiţi în faţa acestor oameni, să le cereţi iertare. Iar voi vreţi să-mi demonstraţi neloialitatea, să nu-mi acordaţi încrederea, deoarece mă înrudesc cu nişte oameni care suferă pe nedrept? Şi chiar dacă aş fi vinovat, asta ar putea fi numai pentru că i-am ajutat prea puţin la necaz.

Dar un al doilea şir de raţionamente, contrazicîndu-l izbitor pe primul, continua să se depene în mintea aceluiaşi om.

Bine, dar eu n-am întreţinut legături cu ei. N-am purtat corespondenţă cu duşmanii, n-am primit scrisori din lagăre, nu le-am acordat sprijin material, iar întîlnirile mele cu ei au fost rare, întîmplătoare…

30. Care dintre rudele dumneavoastră se află peste hotare (unde, de cînd şi din ce motiv au plecat)? Întreţineţi legături cu ele?

Această nouă întrebare i-a sporit indispoziţia.

Dar bine, tovarăşi, e posibil să nu înţelegeţi că în condiţiile Rusiei ţariste, emigraţia era un fenomen inevitabil!? Doar emigra sărăcimea, emigrau oamenii însetaţi de libertate, chiar şi Lenin a trăit la Londra, Zürich, Paris.

Atunci de ce schimbaţi ocheade cînd citiţi despre mătuşile şi unchii mei, despre fiicele şi fiii lor de la New York, Paris, Buenos Aires? Un cunoscut chiar a făcut odată un calambur: „Mătuşă la New York… Înainte credeam că

foamea nu-i mătuşă, dar acum se vede că mătuşa poate să însemne foame“[76].

În realitate însă reieşea că lista rudelor lui din străinătate este cu ceva mai scurtă decît lista lucrărilor ştiinţifice. Dar dacă ar fi să-i adauge pe cei care au suferit represalii…

Ei poftim, omul e gata disecat. Acum, la gunoi cu el! E un străin! Dar asta-i o minciună, o minciună! Căci tocmai el, nicidecum Gavronov şi Dubenkov, este necesar ştiinţei; el este în stare să-şi dea viaţa pentru ţara sa. Parcă puţini sînt oamenii cu dosare ca lacrima capabili să înşele, să trădeze? Parcă puţini oameni au scris în chestionare: tatăl meu e chiabur, tatăl meu a fost moşier, iar acum şi-au jertfit viaţa în luptă, au devenit partizani, sînt gata să meargă la spînzurătoare?

De fapt, ce e asta? El ştia foarte bine: metoda statistică! Probabilitatea! Este mai mare probabilitatea de a întîlni duşmani printre oamenii cu trecut nemuncitoresc, decît între oamenii proveniţi din mediul proletar. Dar şi fasciştii germani, bizuindu-se pe probabilitatea maximă sau minimă, nimicesc popoare, naţiuni întregi. Acest principiu e inuman. E inuman şi orb. Pentru oameni, este de conceput un singur procedeu de abordare: cel umanitar.

Viktor Pavlovici ar alcătui un alt chestionar pentru acceptarea oamenilor în laborator, un chestionar de cadre omenos.

Lui îi e indiferent dacă omul cu care urmează să lucreze este rus, evreu, ucrainean, armean, dacă bunicul lui e muncitor, fabricant, chiabur; atitudinea lui faţă de tovarăşul de muncă nu depinde de faptul că un frate îi e arestat de organele NKVD şi îi este indiferent dacă surorile colegului său trăiesc la Kostroma sau la Geneva.

El ar întreba: de la ce vîrstă vă interesează fizica teoretică, ce părere aveţi despre critica formulată de Einstein la adresa bătrînului Planck, aveţi înclinaţii numai spre raţionamente matematice sau vă simţiţi atras şi de activitatea experimentală, ce poziţie aveţi faţă de Heisenberg[77], credeţi în posibilitatea creării unei ecuaţii unice a cîmpului? Principalul, principalul este talentul, flacăra, scînteia dumnezeiască.

Ar fi întrebat, fără ca, desigur, tovarăşul de muncă să fie obligat să răspundă, dacă îi plac plimbările pe jos, dacă bea vin, frecventează concertele simfonice, dacă i-au plăcut cărţile pentru copii ale lui Seton-Thompson ori cine-i este mai apropiat: Tolstoi sau Dostoievski? Dacă nu-l pasionează cumva grădinăritul, dacă e pescar, ce părere are despre

Picasso, care povestire a lui Cehov o consideră drept cea mai bună?

L-ar interesa dacă viitorul coleg e o fire tăcută sau îi place să stea din cînd în cînd de vorbă, dacă e bun la inimă, spiritual, ranchiunos, iritabil, orgolios, dacă nu va începe să-i dea tîrcoale frumoasei Verocika Ponomariova.

Uimitor de bine s-a exprimat despre toate astea Madiarov, atît de bine, încît mereu îţi vine să te întrebi dacă nu cumva e vreun provocator.

Doamne, Dumnezeule…

Strum luă tocul şi scrise: „Esfir Semionovna Daşevskaia, mătuşă dinspre mamă, locuieşte în Buenos Aires începînd cu anul 1909, profesoară de muzică“.

55

Strum a intrat în cabinetul lui Şişakov cu intenţia de a fi ponderat, de a nu rosti nici un cuvînt tăios.

Înţelegea că e o prostie să se supere şi să se simtă jignit pentru că în capul unui academician birocrat Strum şi activitatea sa erau situate pe ultimele, cele mai nefavorabile poziţii.

Dar îndată ce a zărit chipul lui Şişakov, s-a simţit cuprins de o iritare de nestăpînit.

— Aleksei Alekseevici, începu el. Cum se zice, dragoste cu sila nu se poate, dar dumneavoastră nu v-aţi interesat niciodată de mersul montajului instalaţiei.

Şişakov spuse pe un ton blajin:

— Am să trec neapărat, cît de curînd, pe la dumneavoastră.

Adică şeful promitea să-l fericească pe Strum cu vizita sa.

Şi adăugă:

— Mie mi se pare că, în general, conducerea este suficient de atentă faţă de nevoile dumneavoastră.

— Îndeosebi secţia cadre.

Plin de bunăvoinţă, Şişakov întrebă:

— Dar ce piedici vă pune secţia cadre? Sînteţi primul conducător de laborator care declară aşa ceva.

— Aleksei Alekseevici, rog mereu, dar zadarnic, să fie chemată Weispapier de la Kazan; e o specialistă cu totul indispensabilă în fotografierile nucleare. Apoi mă pronunţ

categoric împotriva concedierii Loşakovei. E un lucrător minunat, un om deosebit. Nu pot să-mi imaginez cum se poate să fie concediată Loşakova. Este inuman. Şi, în sfîrşit, vă rog să-l confirmaţi pe candidatul în ştiinţe Landesman, care a susţinut concursul la noi. E un băiat talentat. Dumneavoastră, totuşi, subapreciaţi importanţa laboratorului nostru, căci altfel n-ar trebui să-mi pierd timpul cu asemenea discuţii.

— După cum vedeţi, şi eu îmi pierd timpul cu asemenea discuţii, pară Şişakov.

Bucuros că acesta a renunţat să-i vorbească pe tonul blajin care-l împiedica să-şi exprime enervarea, Strum rosti:

— E foarte neplăcut că aceste conflicte apar îndeosebi în jurul unor oameni cu nume evreieşti.

— Deci asta era, interveni Şişakov, trecînd de la pace la război. Viktor Pavlovici, continuă el, în faţa Institutului stau sarcini de răspundere. Nu e cazul să vă explic în ce vremuri grele ni s-au trasat aceste sarcini. Consider că laboratorul dumneavoastră nu este în măsură să asigure integral, în prezent, rezolvarea acestor sarcini. Pe deasupra, în jurul lucrării dumneavoastră, care este neîndoielnic interesantă, dar la fel de neîndoielnic şi discutabilă, s-a stîrnit o zarvă exagerată.

Apoi ridică tonul:

— Nu este numai punctul meu de vedere. Sînt tovarăşi care consideră că această vîlvă îi dezorganizează pe cercetătorii ştiinţifici. Ieri s-a vorbit amănunţit cu mine în această chestiune. S-a exprimat părerea că ar trebui să mai reflectaţi asupra concluziilor dumneavoastră, căci ele contravin concepţiilor materialiste privitoare la natura materiei, dumneavoastră înşivă sînteţi dator să luaţi cuvîntul în această problemă. Unii oameni, pornind de la consideraţii încă neclare pentru mine, au interesul ca nişte teorii discutabile să fie declarate drept orientare generală în ştiinţă tocmai într-un moment cînd toate forţele noastre se cuvine să se îndrepte înspre problemele impuse de război. Toată această chestiune este extrem de serioasă. Iar dumneavoastră aţi venit cu nişte pretenţii teribile în problema unei oarecare Loşakova. Scuzaţi-mă, dar eu niciodată n-am ştiut că Loşakova e un nume evreiesc.

Ascultîndu-l pe Şişakov, Strum îşi pierdu cumpătul. Nimeni nu-şi exprimase pe faţă o atitudine duşmănoasă faţă de lucrarea sa. Acum auzea pentru prima oară aşa ceva din partea unui academician, a conducătorului institutului în care lucra.

În această situaţie, fără să se mai teamă de urmări, a spus tot ceea ce gîndea şi ce, tocmai de aceea, n-ar fi trebuit să exprime.

A spus că fizicii îi este indiferent dacă confirmă sau nu vreo filozofie. A spus că logica deducţiilor matematice este mai puternică decît logica lui Engels şi Lenin, aşa că Badin de la secţia pentru ştiinţă a C.C. n-are decît să adapteze concepţiile lui Lenin la matematică şi fizică, nicidecum fizica şi matematica la concepţiile lui Lenin. A spus că practicismul îngust dăunează ştiinţei, indiferent cine este acela care i-a dat expresie, „fie el chiar şi Dumnezeu“; numai o mare teorie poate genera o mare practică. El este încredinţat că problemele cardinale de ordin tehnic şi nu numai tehnic se vor rezolva chiar în secolul XX, în corelaţie cu teoria proceselor nucleare. Aşa încît el îşi va exprima cu plăcere, tocmai în acest spirit, punctul de vedere, dacă tovarăşii ale căror nume Şişakov nu i le spune şi lui apreciază că e necesar să ia cuvîntul.

— Iar în ce priveşte problema oamenilor cu nume evreieşti, Aleksei Alekseevici, nu s-ar cuveni să o luaţi în glumă, dacă sînteţi într-adevăr un intelectual rus, zise el. În cazul unui refuz al dumneavoastră la cererile mele, voi fi nevoit să părăsesc neîntîrziat Institutul.

Îşi trase răsuflarea, se uită la Şişakov, se gîndi o clipă, apoi spuse:

— În asemenea condiţii îmi este greu să lucrez. Doar nu sînt numai fizician, ci şi om. Îmi este ruşine faţă de nişte oameni care aşteaptă din partea mea ajutor şi protecţie în cazul unor nedreptăţi.

De astă dată a spus: „În asemenea condiţii îmi este greu să lucrez“. Nu l-au mai ţinut forţele să repete cuvintele referitoare la plecarea neîntîrziată. A văzut după expresia lui Şişakov că acesta a sesizat formularea atenuată.

Aşa încît, tocmai de aceea, directorul a apăsat pedala:

— Nu are rost să continuăm această discuţie în limbaj ultimativ. Eu, desigur, sînt nevoit să iau în considerare dorinţele dumneavoastră.

Pe întreg parcursul acelei zile, Strum a fost stăpînit de un sentiment ciudat, chinuitor şi îmbucurător, în acelaşi timp. Aparatele din laborator, noua instalaţie, al cărei montaj se apropia de sfîrşit, i se păreau o parte a vieţii, a creierului, a trupului său. Cum să poată exista rupt de ele?

Îi era groază să-şi amintească de cuvintele eretice pe care le rostise în faţa directorului. Dar, în acelaşi timp, se simţea puternic. Neputinţa sa îi era şi puterea. Dar i-ar fi putut oare trece prin minte că tocmai în zilele triumfului său

ştiinţific, revenind la Moscova, avea să fie nevoit să poarte o asemenea discuţie?

Nimeni nu putea să ştie de ciocnirea sa cu Şişakov, dar i se părea că astăzi colaboratorii îl privesc cu o deosebită afecţiune.

Aşa, de pildă, Anna Stepanovna l-a luat de braţ, strîngîndu-l uşor:

— Viktor Pavlovici, nu vreau să vă mulţumesc, dar eu ştiu că dumneavoastră sînteţi dumneavoastră.

A rămas un timp lîngă ea, tăcut, emoţionat şi aproape fericit.

„Mamă, mamă, gîndi el pe neaşteptate. Vezi tu ce se petrece, vezi?“

În drum spre casă hotărîse să nu-i spună nimic soţiei, dar n-a putut să-şi înfrîngă obiceiul de a-i împărtăşi tot ce i se întîmplă, şi încă din vestibul, în timp ce îşi dezbrăca paltonul, rosti:

— Gata, Liudmila, plec de la institut.

Liudmila Nikolaevna s-a întristat şi s-a necăjit, fireşte, dar îndată i-a adresat nişte cuvinte supărătoare:

— Te porţi ca şi cum ai fi vreun Lomonosov sau Mendeleev. Dacă ai să pleci, în locul tău are să vină Sokolov sau Markov. Apoi, ridicîndu-şi capul de la lucrul ei, adăugă: Lasă-l pe Landesman al tău să plece pe front. Altfel, într-adevăr, în minţile oamenilor cu idei preconcepute va rezulta că un evreu îl aranjează pe un alt evreu într-un post ferit, la un institut al Apărării.

— Bine, bine, destul, zise el. Ţii minte cum zice Nekrasov: „Spera, săracul, în templul gloriei s-ajungă, dar bine îi păru c-ajunse măcar într-un spital“. Aşa şi cu mine, socoteam că am meritat pîinea pe care o mîncam, şi, cînd colo, mi se cere să mă căiesc pentru nişte păcate, pentru erezie. Nu zău, gîndeşte-te şi tu: să iau cuvîntul şi să mă învinuiesc. Dar asta-i curată aiureală! Şi parcă mai ieri m-au propus cu toţii pentru premiu, mă căutau studenţii. Toate astea numai Badin le face! Dar ce zic eu de Badin, cineva acolo sus nu mă poate suferi, asta-i!

Liudmila Nikolaevna se apropie de el, îi potrivi cravata, îi trase pulpana hainei şi spuse:

— Probabil că nici n-ai mîncat la amiază, de eşti aşa palid.

— Nu-mi arde mie de mîncare.

— Ia puţină pîine cu unt pînă încălzesc prînzul.

Apoi îi picură într-un pahar un medicament pentru inimă şi zise:

— Bea. Nu-mi place cum arăţi. Dă-mi mîna să-ţi văd pulsul.

Trecură în bucătărie. Strum mesteca pîine şi se uita într-o oglinjoară pe care Nadia o atîrnase lîngă contorul de gaze.

— Ce straniu, ce absurd, zise el. Să-mi fi închipuit eu la Kazan că o să fiu pus în situaţia să completez chestionare de cadre cu sute de rubrici, să ascult cuvinte ca acelea auzite astăzi. Ce putere! Statul şi omul… Ba îl înalţă pînă-n tării, ba îl azvîrle ca pe un nimic în prăpastie.

— Vitea, vreau să stau de vorbă cu tine despre Nadia, îl întrerupse Liudmila Nikolaevna. Aproape zilnic se întoarce acasă după ora de interdicţie a circulaţiei.

— Mi-ai mai spus asta acum cîteva zile.

— Ştiu că ţi-am spus. Dar aseară m-am dus întîmplător la fereastră, am dat uşor storul la o parte şi ce văd: Nadia se plimba cu unul în uniformă. S-au oprit lîngă magazinul de lactate şi au început să se sărute.

— Ia te uită, se miră Viktor Pavlovici, încetînd să mai mestece.

Nadia se sărută cu un militar. Cîteva clipe, Strum şezu fără a scoate o vorbă, apoi începu să rîdă. Se părea că numai o noutate năucitoare ca asta ar fi fost în stare să-l distragă de la gîndurile apăsătoare, să-i alunge neliniştile. Pentru un moment, privirile lor se întîlniră şi Liudmila Nikolaevna, spre surprinderea ei, începu şi ea să rîdă. În acel moment se ivi între ei acea înţelegere reciprocă, deplină, posibilă doar în rare minute ale vieţii, fără să fie nevoie de cuvinte şi de gînduri.

Aşa se face că femeia n-a fost surprinsă cînd bărbatul a zis, aparent fără nici o legătură:

— Mila, Mila, tu trebuie să fii de acord, nu-i aşa că am avut dreptate luîndu-mă la harţă cu Şişakov?

Era un raţionament simplu, dar nu tocmai uşor de înţeles. Aici se întrepătrundea gîndul la viaţa trăită, la destinul lui Tolea şi al mamei lui, la faptul că e război; oricîtă glorie şi bogăţie ar acumula un om, pe măsură ce îmbătrîneşte, el va pleca, va muri, iar în locul său vor veni cei tineri, însă lucrul cel mai important este să treci cu cinste prin viaţă.

Şi Strum îşi întrebă soţia:

— Nu-i aşa că am dreptate, că am procedat corect?

Dar Liudmila Nikolaevna clătină negativ din cap. Deceniile de intimitate, de viaţă unită puteau să şi distanţeze oamenii.

— Ştii, Liuda, zise Strum resemnat, cei care au dreptate în viaţă adesea nu ştiu să se poarte – îşi pierd cumpătul,

vorbesc grosolan, sînt lipsiţi de tact, intoleranţi – şi, de obicei, sînt învinuiţi de toate neorînduielile, atît în serviciu, cît şi în familie. Pe cînd cei care nu au dreptate, agresorii, ei ştiu să se poarte, sînt raţionali, calmi, cu tact, şi mereu par să aibă dreptate.

În acel moment, la orele unsprezece, sosi Nadia. Auzind zgomotul cheii în broască, Liudmila Nikolaevna îi zise soţului:

— Stai de vorbă cu ea.

— Ba ţie îţi e mai la îndemînă, n-o să mă apuc eu să…, ripostă Viktor Pavlovici, dar cînd Nadia intră, zburlită şi cu nasul roşu, în sufragerie, el o luă la rost: Cu cine mi te săruţi tu în faţa uşii de la intrare?

Nadia privi brusc împrejur, parcă gata s-o ia la fugă, apoi, cu gura pe jumătate deschisă, se uită la tatăl ei.

Dar peste o clipă ridică din umeri şi rosti cu indiferenţă:

— Păi… Cu Andriuşa Lomov. Acum e la o şcoală de locotenenţi.

— Şi ce ţi-a venit, ai de gînd să te măriţi cu el? întrebă Strum, uluit de glasul neşovăielnic al Nadiei. Se uită la soţia sa, să constate dacă vede şi ea cum se poartă fiică-sa.

— Să mă mărit? repetă Nadia întrebarea, şi cuvîntul acesta, raportat la fiica lui, îl uimi pe Strum. Ştiu eu, s-ar putea!

Apoi adăugă:

— Dar poate că nu, încă nu m-am hotărît definitiv.

Liudmila Nikolaevna, care tăcuse tot timpul, întrebă:

— Nadia, de ce ai tot minţit spunîndu-ne de acel tată al Maikăi şi de lecţii? Eu n-am minţit-o niciodată pe mama.

Strum însă îşi aminti că pe vremea cînd îi făcea curte Liudmilei, ea îi spunea venind la întîlnire:

— L-am lăsat pe Tolea la mama. Am minţit-o că merg la bibliotecă.

Deodată Nadia, revenind brusc la firea ei de copil, strigă cu glas plîngăreţ şi răutăcios:

— Dar să mă spionaţi e bine? Mama ta te spiona şi ea?

Cuprins de turbare, Strum se răsti:

— Proasto! Cum îndrăzneşti să vorbeşti aşa cu mama ta?!

Ea îl privea cu un aer plictisit şi răbdător.

— Deci cum e, Nadejda Viktorovna, dumneavoastră, pe cît se vede, încă nu aţi hotărît dacă vă măritaţi sau dacă veţi deveni amanta tînărului colonel?

— Nu, încă n-am hotărît, şi în al doilea rînd, el nu e colonel, răspunse Nadia.

E posibil oare ca buzele ei să le sărute un ins oarecare în manta militară? E cu putinţă ca de copiliţa asta de Nadiuşa, o gîsculiţă caraghioasă şi isteaţă, să se îndrăgostească cineva, s-o privească în ochii ăia de căţeluş?

Dar asta-i eterna poveste.

Liudmila Nikolaevna tăcea, înţelegea că acum Nadia avea să se încăpăţîneze, că nu va mai scoate o vorbă. Ştia că mai tîrziu, cînd vor rămîne singure, îşi va mîngîia fetiţa pe creştet, Nadia se va smiorcăi fără vreun motiv anume, iar mamei i se va face tare milă de ea, de asemenea fără nici un motiv, căci, la urma urmei, nu e cine ştie ce nenorocire pentru o fată să se sărute cu un băieţandru. Apoi Nadia îi va povesti totul despre acest Lomov, iar ea, mîngîindu-şi fiica pe plete, îşi va aduce aminte cum ea însăşi s-a sărutat pentru prima oară şi se va gîndi la Tolea, căci tot ce se petrece acum în viaţă de Tolea, fiul ei, se leagă. De Tolea, care nu mai este.

Ce tristă e această dragoste de fată pe marginea prăpastiei războiului! Tolea, Tolea…

Viktor Pavlovici însă, cuprins de părintească nelinişte, continua să se agite.

— Unde-şi face serviciul acest prostovan? întrebă. Am să-i vorbesc eu comandantului lui şi are să-i arate el cum să întreţină legături amoroase cu nişte mucoase.

Nadia tăcea, iar Strum, parcă vrăjit de impertinenţa ei, amuţi fără să vrea, apoi întrebă:

— Ce te holbezi la mine ca o fiinţă de rasă superioară la o amibă?

Într-un chip ciudat, privirea Nadiei îi aducea în minte discuţiile din ziua aceea cu Şişakov: calmul şi înfumuratul Aleksei Alekseevici îl măsurase pe Strum de la înălţimea măreţiei lui de persoană cu rang în aparatul de stat şi academic. Sub privirea ochilor alburii ai lui Şişakov simţise instinctiv zădărnicia tuturor protestelor, ultimatumurilor, tulburărilor sale. Forţa orînduirii de stat se înălţa ca o stană de bazalt, iar Şişakov se uita cu o calmă indiferenţă la modul în care se perpelea Strum – ce putere avea el să urnească bazaltul acela?

Şi, ciudat lucru, dar fetiţa asta care stătea acum în faţa lui părea să fie şi ea conştientă că el, agitîndu-se şi supărîndu-se fără rost, ar vrea să facă imposibilul, adică să oprească mersul vieţii.

Iar peste noapte, Strum se gîndea că, rupînd-o cu institutul, îşi distruge viaţa. Plecării sale de la institut i se va da un caracter politic, se va spune că el a devenit sursa unor nesănătoase atitudini opoziţioniste; şi-apoi e război. Institutul

se bucură de bunăvoinţa lui Stalin. Şi unde mai pui chestionarul acela înspăimîntător…

Pe deasupra, mai era şi discuţia aceea prostească cu Şişakov. Iar colac peste pupăză – şi discuţiile de la Kazan. Madiarov…

Deodată, i se făcu atît de frică, încît îl cuprinse dorinţa să-i scrie lui Şişakov o scrisoare de împăcare şi să anihileze toate evenimentele acelei zile.

56

În ziua următoare, întorcîndu-se de la magazinul special, Liudmila Nikolaevna văzu în cutia poştală pata albă a unei scrisori. Inima ei, care bătea puternic după urcarea scărilor, a început să bată şi mai tare. Ţinînd scrisoarea în mînă, se apropie de camera lui Tolea, deschise uşa, dar camera era pustie: nici astăzi nu s-a întors.

Se uită în fugă peste paginile acoperite cu scrisul mamei, cunoscut încă din copilărie. Zări numele Jeniei, al Verei, al lui Stepan Fiodorovici; numele fiului ei nu se afla în scrisoare. Speranţa se retrăsese din nou într-un colţ întunecat, dar nu dispăruse.

Aleksandra Vladimirovna nu scria aproape nimic despre viaţa ei, doar cîteva cuvinte referitoare la faptul că după plecarea Liudmilei, Nina Matveevna, proprietăreasa apartamentului din Kazan, şi-a dat la iveală multe trăsături neplăcute. De la Serioja, Stepan Fiodorovici şi Vera, nici un fel de veşti. O nelinişteşte Jenia. Pe cît se vede, în viaţa ei se petrec unele evenimente serioase. Într-o scrisoare adresată Aleksandrei Vladimirovna, ea face aluzie la unele neplăceri şi la faptul că e posibil să fie nevoită să plece la Moscova.

Liudmila Nikolaevna nu ştia să fie tristă. Ea ştia doar să sufere. Tolea, Tolea, Tolea.

Iată, Stepan Fiodorovici a rămas văduv… Vera acum este o orfană fără cămin. O mai fi în viaţă nepotul Serioja sau o fi zăcînd pe undeva, schilodit în vreun spital? Tatăl lui ori a fost împuşcat, ori a murit într-un lagăr, mama i-a murit în deportare… Casa Aleksandrei Vladimirovna a ars, iar bătrîna trăieşte acum singură, fără să ştie nimic de fiul ei, de nepotul ei…

Mama nu scrie cum o duce acolo, în oraşul Kazan, dacă e sănătoasă, dacă are căldură în cameră, dacă s-a îmbunătăţit

aprovizionarea.

Ştia prea bine de ce mama ei nu pomenise un cuvînt despre toate astea şi faptul că ştia o apăsa.

Casa ei, a Liudmilei, deveni deodată pustie, friguroasă. Ca şi cînd ar fi lovit-o nişte groaznice bombe nevăzute; totul în ea se prăbuşise, căldura o părăsise, ajunsese şi ea numai ruine.

În ziua aceasta s-a gîndit mult la Viktor Pavlovici. Relaţiile lor sînt deteriorate. Viktor e nervos cu ea, a devenit rece şi – fapt deosebit de trist – ei nici că-i pasă. Îl cunoaşte prea bine. Privit din afară, totul la el pare romantic, înălţător. Ei nu prea îi e proprie atitudinea lor dispreţuitor-ironică faţă de oameni, în schimb, uite, Maria Ivanovna îl consideră pe Viktor Pavlovici o natură altruistă, superioară, înţeleaptă; Maşei îi place muzica şi chiar păleşte de emoţie cînd aude ceva cîntat la pian, iar Viktor Pavlovici cînta uneori la rugămintea ei. Probabil că exista în firea ei nevoia unui obiect de cult, încît şi-a creat un asemenea chip înălţător, imaginîndu-şi un Strum inexistent în realitate. Dacă Maşa l-ar fi observat zi de zi pe Viktor, curînd ar fi rămas decepţionată. Liudmila Nikolaevna ştia că numai egoismul dictează faptele lui Viktor. El nu iubeşte pe nimeni. Iar acum, gîndindu-se la conflictul cu Şişakov, ea, plină de nelinişte şi de teamă pentru situaţia soţului, simţea în acelaşi timp obişnuita iritare; el e gata să sacrifice şi ştiinţa lui, şi tihna alor săi de dragul satisfacţiei egoiste de a-şi da aere, de-a o face pe ocrotitorul celor slabi.

Iată, chiar aseară, neliniştindu-se pentru Nadia, şi-a uitat egoismul. Dar ar fi putut oare Viktor, uitînd de toate problemele lui apăsătoare, să se neliniştească pentru Tolea? Aseară ea s-a înşelat. Nadia n-a fost cu adevărat sinceră cu ea. Ce-o fi asta? Ceva copilăros, trecător sau o fi vorba de destinul ei?

I-a povestit totul despre ambianţa în care îl cunoscuse pe acest Lomov. I-a vorbit destul de amănunţit despre cei de acolo, care citesc versuri nu tocmai ale vremii, discută pe tema artei noi şi a artei vechi, despre atitudinea lor dispreţuitor-ironică faţă de nişte lucruri care, aşa i se părea Liudmilei, nu meritau tratate nici cu dispreţ, nici cu ironie.

Fata răspundea bucuroasă la întrebările Liudmilei şi părea să spună adevărul: „Nu, nu bem. Numai o singură dată, cînd a fost condus un băiat care pleca pe front“. „Despre politică mai vorbim uneori, fireşte, nu ca în ziare, totuşi foarte rar – poate o dată, de două ori.“

Dar de îndată ce Liudmila Nikolaevna începea să întrebe despre Lomov, Nadia îi răspundea enervată: „Nu, el

nu scrie versuri". „De unde să ştiu cine sînt părinţii lui? Evident, nu i-am văzut niciodată. De ce e ciudat? El habar nu are de tatăl lui, probabil – aşa crede el – e vînzător la un magazin de alimente."

Ce să fie asta? Destinul Nadiei sau ceva ce peste o lună se va uita, fără a lăsa urme?

În timp ce gătea, spăla, ea se gîndea la mama ei, la Vera, la Jenia, la Serioja. A căutat-o la telefon pe Maria Ivanovna, dar nimeni n-a ridicat receptorul, a telefonat la familia Postoiev şi îngrijitoarea i-a răspuns că stăpîna casei e plecată după cumpărături, apoi a sunat la administraţia blocului pentru a chema mecanicul să repare un robinet şi i s-a răspuns că mecanicul nu s-a prezentat la serviciu.

Se aşeză să-i scrie mamei ei, avînd impresia că va scrie o scrisoare lungă, în care îşi va exprima părerea de rău că nu a reuşit să-i creeze condiţiile de viaţă necesare, încît ea prefera să trăiască singură la Kazan. Încă din anii dinainte de război se statornicise regula că la Liudmila Nikolaevna nu venea nimeni dintre rude în vizită sau ca să fie găzduit peste noapte. Iată că şi de astă dată, oamenii cei mai apropiaţi nu vin la ea, în acest mare apartament din Moscova. Pînă la urmă, n-a scris scrisoarea, mărginindu-se doar să rupă patru foi de hîrtie.

Cu puţin înainte de terminarea zilei de lucru, Viktor Pavlovici a telefonat, spunînd că va întîrzia la institut deoarece urmează ca seara să sosească nişte tehnicieni pe care el îi chemase de la o uzină militară.

— E ceva nou? a întrebat Liudmila Nikolaevna.

— A, în acest sens? a spus el. Nu, nimic nou.

Seara Liudmila Nikolaevna a citit din nou scrisoarea mamei, apoi s-a apropiat de fereastră.

Era noapte cu lună, strada pustie. Şi din nou a văzut-o pe Nadia la braţ cu militarul; mergeau pe caldarîm înspre casă. Apoi Nadia a luat-o la fugă, în timp ce tînărul în manta militară stătea în mijlocul caldarîmului pustiu şi se uita lung, se uita… Iar Liudmila Nikolaevna aduna, parcă, în inima ei tot ceea ce, aparent, era de neînlăturat. Dragostea ei pentru Viktor Pavlovici, neliniştea pentru el şi furia împotriva lui. Tolea, care plecase fără să sărute buzele vreunei fete, şi locotenentul acesta care stătea pe caldarîm; chiar şi Vera urcase cîndva fericită scările casei ei din Stalingrad, apoi Aleksandra Vladimirovna, fără un cămin al ei.

Astfel, sentimentul vieţii, fiind unica bucurie a omului şi cumplita lui suferinţă, îi umplu sufletul.

La intrarea în institut, Strum dădu cu ochii de Şişakov, care tocmai cobora din maşină.

Acesta, salutînd, îşi ridică pălăria, fără a manifesta dorinţa de a se opri şi a schimba cîteva cuvinte.

„E rău de mine“, gîndi Strum.

În timpul prînzului, profesorul Svecin, care şedea la masa vecină, privea undeva pe alături, fără a vorbi cu el. Grasul Gurevici, plecînd de la cantină, discuta astăzi foarte amabil cu Strum, strîngîndu-i mîna îndelung, dar îndată ce s-a deschis uşa de la anticamera directorului, şi-a luat subit rămas-bun şi a pornit grăbit pe coridor.

În laborator, Markov, cu care Strum vorbise despre pregătirea aparaturii în vederea unor iminente fotografieri de particule nucleare, şi-a ridicat capul din caietul său de notiţe, spunînd:

— Viktor Pavlovici, mi s-a povestit că la biroul comitetului de partid a avut loc o discuţie foarte dură despre dumneavoastră. Kovcenko v-a pus o pilă, zicînd: „Strum nu vrea să lucreze în colectivul nostru“.

— Dacă mi-a pus, mi-a pus, rosti Strum, simţind cum începe să i se zbată o pleoapă.

În timpul discuţiei ce a urmat, despre fotografiile nucleare, Strum a început să aibă impresia că nu el, ci Markov conduce laboratorul. Acesta vorbea cu glas cumpănit, de stăpîn, şi în două rînduri Nozdrin s-a apropiat de el, ca să-i adreseze întrebări cu privire la montajul aparaturii.

Dar, pe neaşteptate, chipul lui Markov deveni jalnic, implorator, şi el i se adresă în şoaptă:

— Viktor Pavlovici, vă rog să nu vă referiţi la mine în cazul în care veţi vorbi despre această şedinţă a comitetului de partid, pentru că aş putea avea neplăceri; oricum, am deconspirat un secret de partid.

— N-aveţi nici o grijă.

Markov îl asigură:

— Totul se va aranja.

— Ei, se vor descurca şi fără mine. Echivocurile în jurul operatorului PSI sînt curată aiureală!

— Eu cred că greşiţi, replică Markov. Ştiţi, ieri am stat de vorbă cu Kocikurov, îl cunoaşteţi, nu-i aşa? E un tip care nu pluteşte în nori. Ei bine, el mi-a spus: „În lucrarea lui Strum, matematica depăşeşte fizica, dar, ciudat lucru, ea îmi luminează drumul, nici eu nu înţeleg de ce“.

Strum înţelese la ce făcea aluzie Markov: tînărul Kocikurov era un entuziast al lucrărilor referitoare la acţiunea neutronilor lenţi asupra nucleelor atomilor grei; el afirma că aceste lucrări oferă perspective practice.

— Kocikurovii nu decid nimic, zise Strum. Decid cei de felul lui Badin, iar Badin consideră că eu trebuie să-mi pun cenuşă în cap, deoarece îi tîrăsc pe fizicieni într-o abstracţie talmudică.

Pe cît se vedea, cei din laborator aflaseră cu toţii de conflictul lui cu conducerea şi de şedinţa din ajun a comitetului de partid. Anna Stepanovna se uita la Strum cu nişte priviri de om suferind.

Strum ar fi vrut să vorbească cu Sokolov, dar acesta plecase încă de dimineaţă la Academie, iar apoi a telefonat că a fost reţinut şi e puţin probabil să mai revină în acea zi la institut.

În schimb, cine ştie de ce, Savostianov era într-o stare de spirit excelentă, continuă, glumea fără întrerupere.

— Viktor Pavlovici, onorabilul Gurevici e un strălucit şi remarcabil savant, zise el, avînd grijă ca, în timp ce vorbea, să-şi treacă palma mai întîi peste craniu, apoi peste burtă, făcînd aluzie la chelia şi burtica lui Gurevici.

Spre seară, în timp ce se întorcea pe jos de la institut, Strum s-a întîlnit pe neaşteptate, pe strada Kalujskaia, cu Maria Ivanovna.

Ea l-a strigat prima. Purta un palton nou, pe care Viktor Pavlovici nu-l mai văzuse, încît n-a recunoscut-o de la început.

— Uimitor, zise el. Dar cu ce ocazie aţi ajuns pe Kalujskaia?

Ea a tăcut cîteva clipe, privindu-l. Apoi, clătinînd din cap, răspunse:

— Nu e nici o întîmplare, am vrut să vă întîlnesc, de aceea am ajuns pe Kalujskaia.

El se tulbură şi ridică uşor din umeri.

— Viktor Pavlovici, continuă ea, am vrut să vorbesc cu dumneavoastră, Piotr Lavrentievici mi-a povestit tot.

— A, despre remarcabilele mele succese, zise el.

Porniră alături şi s-ar fi putut să pară că astfel merg doi necunoscuţi.

Pe Strum îl jena tăcerea ei, aşa că, uitîndu-se pieziş la Maria Ivanovna, spuse:

— Liudmila mă ceartă pentru istoria asta. Dumneavoastră, desigur, vreţi, de asemenea, să vă supăraţi pe mine.

— Nu, eu nu mă supăr. Ştiu ce v-a determinat să procedaţi în acest mod.

El îi aruncă repede o privire.

Ea spuse:

— Vă gîndeaţi la mama dumneavoastră.

El dădu din cap a confirmare.

Apoi ea zise:

— Piotr Lavrentievici nu voia să spună… I se relatase că împotriva dumneavoastră au tăbărît şi direcţia, şi organizaţia de partid, ba chiar îl auzise pe Badin spunînd: „Asta nu e o simplă isterie. Asta e o isterie politică, antisovietică".

— Deci iată ce fel de isterie am, rosti Strum. Am simţit eu că Piotr Lavrentievici nu vrea să-mi relateze ce ştie.

— Da, nu voia. Şi mă doare inima pentru el.

— Se teme?

— Da, se teme. Şi, în afară de asta, el consideră că, în principiu, dumneavoastră nu aveţi dreptate.

Apoi adăugă cu glas reţinut:

— Piotr Lavrentievici e un om bun, dar a trecut prin foarte multe.

— Da, da, zise Strum, tocmai acest lucru e dureros: un savant atît de elevat, de curajos, şi o inimă atît de temătoare.

— A trecut prin foarte multe, repetă Maria Ivanovna.

— Cu toate acestea, nu dumneavoastră, ci el ar fi trebuit să mi-o spună.

O luă de braţ.

— Ascultaţi-mă, Maria Ivanovna. Ce s-a întîmplat acolo cu Madiarov? Nu pot cu nici un chip să înţeleg ce s-a petrecut acolo.

Acum îl nelinişte în permanenţă gîndul la conversaţiile de la Kazan, îşi amintea adesea fraze, cuvinte răzleţe, avertismentul de rău augur al lui Karimov şi, concomitent, suspiciunea lui Madiarov. I se părea lui că norii adunaţi aici, aici, la Moscova, deasupra capului său, vor avea inevitabil o legătură cu limbuţia de la Kazan.

— Nu pot nici eu să înţeleg ce a intervenit, zise ea. Scrisoarea recomandată pe care noi i-am expediat-o lui Leonid Sergheevici a revenit la Moscova. Să-şi fi schimbat adresa, să fi plecat? Ori s-a întîmplat ce e mai rău?

— Da, da, da, murmură Strum şi pentru o clipă îşi pierdu cumpătul.

Pe cît se vede, Maria Ivanovna credea că Sokolov i-a povestit despre scrisoarea trimisă şi returnată, dar el n-avea idee de acea scrisoare, căci Sokolov nu-i spusese nimic. O

întrebase ce s-a întîmplat referitor la disensiunea dintre Madiarov şi soţul ei.

— Haideţi să trecem prin parcul Neskucinîi, zise el.

— Dar noi nu mergem în direcţia parcului.

— Există o trecere şi dinspre Kalujskaia.

Ar fi vrut s-o întrebe mai amănunţit despre Madiarov, despre bănuielile lui referitoare la Karimov, despre bănuielile lui Karimov. În parcul Neskucinîi, acum pustiu, n-o să-i deranjeze nimeni. Maria Ivanovna va înţelege îndată marea însemnătate a acestei discuţii. Simţea că poate vorbi cu ea fără reţineri şi încrezător despre tot ce-l nelinişte a, că va fi sinceră cu el.

În ajun începuse dezgheţul. Pe pantele dîmburilor din parcul Neskucinîi, pe sub zăpada ce începuse a se topi, se iţeau ici-colo frunze jilave, putrede, dar prin viroage zăpada era încă adîncă. Deasupra capului cerul era noros, posomorît.

— Ce seară plăcută, zise Strum, inspirînd aerul umed, rece.

— Da, e bine, nici ţipenie, ca în afara oraşului.

Mergeau pe aleile noroioase. Cînd dădeau de o băltoacă, el îi întindea Mariei Ivanovna mîna, ajutînd-o să treacă.

Multă vreme au mers în tăcere; el n-ar fi vrut să înceapă o conversaţie nici despre război, nici despre problemele institutului, nici despre Madiarov, cu temerile, presimţirile, suspiciunile sale. Ar fi vrut să meargă aşa, în tăcere, alături de această femeie scundă, care păşea cu stîngăcie şi, în acelaşi timp, cu uşurinţă, pentru a păstra cît mai mult sentimentul de formidabilă uşurătate şi de tihnă, care nici nu înţelegea de ce l-a cuprins.

Nici ea nu spunea nimic; continuau să meargă, cu capetele uşor înclinate.

Ieşiră pe mal. Fluviul era acoperit cu gheaţă întunecoasă.

— Ce plăcut e, zise Strum.

— Da, foarte plăcut, răspunse ea.

Aleea asfaltată de pe mal era zvîntată şi ei grăbiră paşii, ca doi călători porniţi la drum lung. Întîlniră un militar rănit, cu grad de locotenent, şi o fată scundă, cu umerii largi, în costum de schi. Mergeau îmbrăţişaţi şi din cînd în cînd se sărutau. Cînd ajunseră în dreptul lui Strum şi al Mariei Ivanovna se sărutară din nou, se uitară la ei şi izbucniră în rîs.

„Uite, poate că şi Nadia a mers pe aici, tot aşa, cu locotenentul ei“, gîndi Strum.

Maria Ivanovna se uită în urmă la tînăra pereche şi zise:

— Ce tristeţe! Apoi, zîmbind, adăugă: Liudmila Nikolaevna mi-a vorbit despre Nadia.

— Da, da, spuse Strum. E uimitor de ciudat.

Apoi continuă:

— Am hotărît să-i telefonez directorului Institutului de Electromecanică, să-mi ofer serviciile. Iar dacă nu mă vor accepta, voi pleca undeva, la Novosibirsk, la Krasnoiarsk.

— Ce să-i faci, zise ea. Pe cît se vede, aşa trebuie. Dumneavoastră nu puteaţi să procedaţi altfel.

— Ce triste sînt toate astea, murmură el.

Ar fi vrut să-i spună că simte o dragoste deosebită faţă de munca lui, faţă de laborator, că în timp ce priveşte instalaţia aceea care urmează să fie supusă la primele probe se bucură, dar şi suferă, i se pare că se va duce noaptea la institut ca să se uite prin ferestre. Dar se gîndi că Maria Ivanovna ar simţi în cuvintele lui dorinţa de a epata, aşa că tăcu.

Se apropiară de o expoziţie de trofee. Încetinindu-şi paşii, examinau din priviri tancurile, tunurile, aruncătoarele germane vopsite într-o culoare cenuşie şi un avion cu svastică neagră pe aripi.

— Chiar şi aşa mute, nemişcate, ţi-e teamă să le priveşti, zise Maria Ivanovna.

— Nu-i nimic, trebuie să ne consolăm cu faptul că, într-un viitor război, toate astea vor arăta inocent, precum muschetele şi halebardele.

Cînd se apropiară de poarta parcului, Viktor Pavlovici spuse:

— Iată că s-a sfîrşit plimbarea noastră. Ce păcat că parcul ăsta e atît de mic. N-aţi obosit?

— Nu, nu, zise ea. Doar sînt obişnuită, eu merg mult pe jos.

Ori nu înţelesese ce-a vrut el să spună, ori se prefăcea a nu fi înţeles.

— Vedeţi, zise el, nu ştiu de ce, întîlnirile noastre depind întotdeauna de întîlnirile dumneavoastră cu Liudmila, de ale mele cu Piotr Lavrentievici.

— Da, da, rosti ea. Cum s-ar putea altfel?

Ieşiră din parc şi zgomotul oraşului îi împresură, spulberînd încîntarea plimbării în tăcere. Ajunseră într-o piaţă, nu departe de locul unde se întîlniseră.

Uitîndu-se la el de jos în sus, ca o fetiţă la un adult, ea spuse:

— De bună seamă că simţiţi acum în mod deosebit dragostea pentru munca, laboratorul, aparatele dumneavoastră, dar e clar că nu puteţi să procedaţi altfel. Un

altul ar fi putut, însă dumneavoastră nu puteţi. V-am spus nişte lucruri neplăcute, dar mie mi se pare că întotdeauna e mai bine să ştii adevărul.

— Vă mulţumesc, Maria Ivanovna, zise Strum, în timp ce-i strîngea mîna. Vă mulţumesc nu numai pentru asta.

I se păru că degetele ei tresar în palma lui.

— Ciudat, spuse ea, ne despărţim aproape în acelaşi loc unde ne-am întîlnit.

El îi răspunse în glumă:

— Nu degeaba anticii spuneau că în orice sfîrşit se află un început.

Ea îşi încreţi fruntea, gîndindu-se evident la cuvintele lui, apoi pufni în rîs şi zise:

— N-am înţeles.

Strum o privea din urmă: o femeie scundă, firavă, una dintre acelea după care bărbaţii, văzîndu-le din faţă, niciodată nu-şi întorc privirea.

58

Rar i se mai întîmplase lui Darenski să trăiască săptămîni atît de plictisitoare precum cele din timpul misiunii lui în stepa calmucă. Telegrafiase conducerii frontului că prezenţa lui pe flancul stîng extrem, unde domneşte un calm desăvîrşit, nu mai este necesară, că îşi îndeplinise misiunea.

Dar conducerea, cu o încăpăţînare de neînţeles pentru el, nu-l rechema.

Cele mai suportabile erau orele de activitate, în schimb, timpul de odihnă era cel mai apăsător.

Împrejur era numai nisip, un nisip prăfos, uscat, foşnitor. Exista, desigur, şi pe aici viaţă – şopîrle, broaşte-ţestoase fojgăiau prin nisip, lăsînd urme cu cozile lor prin pulbere, tufe de mărăcini uscaţi, de culoarea nisipului, creşteau ici-colo, ereţi se roteau prin aer, pîndind leşurile şi tot soiul de gunoaie, păianjeni alergau pe picioarele lor înalte.

Sărăcia naturii aspre, monotonia rece a deşertului de noiembrie, fără pic de zăpadă, păreau să-i pustiască pe oameni: nu numai traiul, dar şi gîndurile lor erau sărace, de o uniformitate, de o monotonie apăsătoare.

Treptat, s-a supus şi Darenski acestei monotonii posomorîte a lumii nisipurilor. Întotdeauna fusese indiferent faţă de mîncare, dar aici se gîndea în permanenţă la ea;

zeama aceea acră, cu ghiulele de arpacaş şi gogonele murate, la primul fel, apoi caşa, tot cu ghiulele de arpacaş, la al doilea, deveniseră coşmarul vieţii sale. Şezînd într-un şopron întunecat, la o masă din scînduri mînjită cu băltoace de ciorbă, uitîndu-se la oamenii ce sorbeau cu lingurile din străchini plate, de tablă, îl cuprindea lehamitea şi ar fi vrut să plece cît mai repede din acea popotă, să nu mai audă hîrşîitul lingurilor, să nu mai simtă mirosul acela greţos. Dar îndată ce ieşea la aer, popota îl atrăgea din nou şi se gîndea mereu la ea, numărînd orele pînă la prînzul de a doua zi.

Noaptea, în bordeie era frig şi dormea prost – îi îngheţau spinarea, urechile, picioarele, degetele mîinilor, i se răceau obrajii. Dormea fără să se dezbrace, înfăşurîndu-şi pe picioare două perechi de obiele, iar la cap se lega cu prosopul.

La început, se mirase că oamenii cu care avea de-a face pe aici păreau a nici nu se gîndi la război, capetele fiindu-le înţesate cu problemele halelii, ale fumatului, ale spălatului rufelor. Dar peste puţină vreme şi el, vorbind cu comandanţii de batalioane şi baterii despre pregătirea pieselor de artilerie pentru iarnă, despre uleiul pentru gresat axurile, despre asigurarea cu muniţii, a observat că şi mintea lui e doldora de tot felul de griji, speranţe şi supărări legate de traiul zilnic.

Statul-major al frontului părea să fie la o depărtare inaccesibilă, aşa că visa la mai puţin – să se repeadă pentru o zi la statul-major al armatei, lîngă Elista. Dar, gîndindu-se la o asemenea călătorie, nu-şi mai imagina o întîlnire cu Alla Sergheevna cea cu ochi albaştri, ci se gîndea la o baie, la un rînd de rufărie curată, la o supă cu tăiţei albi.

Pînă şi noaptea petrecută în bordeiul lui Bova îi apărea plăcută acum, căci în bordeiul acestuia nu fusese chiar atît de rău. Apoi nici conversaţia cu Bova nu fusese despre spălatul rufelor şi nici despre ciorbă.

În mod deosebit îl chinuiau, însă, păduchii.

Multă vreme n-a înţeles de ce a început să se scarpine atît de des, nu observa zîmbetul înţelegător al interlocutorului cînd, în timpul unei discuţii pe teme de serviciu, începea să se rîcîie cu furie la subsuoară sau pe coapsă. Şi pe zi ce trecea, se scărpina tot mai de zor. Arsurile şi mîncărimile de pe lîngă clavicule, de la subsuori deveniseră ceva obişnuit.

I se părea că are un început de eczemă, explicînd acest lucru prin faptul că pielea îi devenise uscată, iritată de praf şi nisip.

Uneori, mîncărimea era atît de chinuitoare, încît, mergînd pe drum, se oprea pe neaşteptate şi începea să-şi zgrepţăne un picior, pîntecele, noada.

Mîncărimile erau deosebit de insistente în timpul nopţii. Se trezea şi, cu unghiile, îşi rîcîia sălbatic, îndelung pielea de pe piept. Odată, stînd culcat pe spate, şi-a ridicat picioarele pe verticală şi, gemînd, a început să-şi scarpine pulpele. Eczema se accentua la căldură, asta a observat-o. Sub pătură, întreg corpul îl mînca şi îl ardea într-un chip absolut insuportabil. Însă cînd ieşea noaptea în aerul geros, mîncărimea se mai domolea. S-a gîndit chiar să treacă pe la batalionul sanitar, ca să ceară o alifie contra eczemei.

Dar într-o dimineaţă, răsfrîngîndu-şi întîmplător gulerul de la cămaşă, a văzut acolo, de-a lungul cusăturilor, un şir de păduchi babani, somnoroşi. Erau mulţi. Înspăimîntat, cătrănit de ruşine, Darenski se uită spre căpitanul care dormise alături. Căpitanul era deja treaz, şedea pe pat şi, cu o expresie prădalnică pe chip, îşi strivea păduchii de pe chiloţii descheiaţi. Buzele căpitanului şopteau ceva neauzit – ţinea, pe cît se vede, evidenţa vrăjmaşilor răpuşi.

Şi-a scos cămaşa şi a trecut la aceeaşi îndeletnicire.

Dimineaţa aceea era liniştită, ceţoasă. Nu se auzeau canonade, avioanele nu vuiau, încît probabil de aceea se auzea atît de limpede pocnetul păduchilor ce piereau sub unghiile celor doi comandanţi.

Căpitanul, uitîndu-se pe furiş la Darenski, bombăni:

— Ia te uită ce voinică e ursoaica asta! E de prăsilă, pe cît se vede.

Darenski, fără a-şi desprinde ochii de pe guler, întrebă:

— Bine, dar aici nu se dau prafuri?

— Ba se dau, răspunse căpitanul. Dar n-au nici un efect. E nevoie de baie, însă aici nici apa de băut nu ajunge. Pînă şi vesela de la popotă aproape că nu se mai spală, din economie de apă. Aşa că de unde baie?

— Dar etuvele? Doar li se zice „moartea păduchilor“!

— Dracu' să le ia. Doar ard echipamentul, iar păduchele se face mai rumen. Eh, am stat noi la Pionza, în rezervă, acolo trai pe noi! Eu unul nici nu dădeam pe la popotă. Gazda mă ospăta – era o muiere care se ţinea încă destul de bine şi avea nuri. De două ori pe săptămînă făceam baie şi în fiecare zi beam bere.

Intenţionat, în loc de „Penza“, pronunţa „Pionza“.

— Şi atunci ce-i de făcut? întrebă Darenski.

— Există un procedeu bun, tovarăşe locotenent-colonel. Tutunul de prizat! Se pisează puţină cărămidă şi se amestecă în ea tutun de prizat. Se presară rufăria, păduchele începe să strănute, se zbate şi uite-aşa, îşi sparge capul de cărămizi.

Continua să fie serios, încît Darenski n-a înţeles îndată că năstruşnicul căpitan o dăduse pe folclor.

În cele cîteva zile care au urmat, a auzit vreo zece variante pe această temă. Folclorul se dovedea a fi prolific în variante.

Zi şi noapte, mintea lui era acum din plin ocupată de o mulţime de probleme: hrana, spălatul rufelor, schimbarea echipamentului, prafuri contra păduchilor, îngheţarea păduchilor, pîrjolirea păduchilor. Pînă şi la femei a încetat să se mai gîndească, ba chiar şi-a amintit o zicală pe care o auzise în lagăr de la nişte condamnaţi de drept comun: „De trăit ai să trăieşti, muierea n-ai s-o doreşti“.

59

Toată ziua aceea, Darenski a petrecut-o la poziţiile unui batalion de artilerie. În cursul zilei n-a auzit nici o împuşcătură, şi nici măcar un avion nu şi-a făcut apariţia în văzduh.

Comandantul batalionului, un tînăr cazac, i-a spus, rostind răspicat cuvintele ruseşti:

— Tocmai mă gîndeam să fac aici, la anu', o pepenărie. Să poftiţi atunci, să mîncaţi cantalupi.

Acestui comandant de batalion nu-i mergea rău aici. Îi ardea de glumă, arătîndu-şi dinţii albi, călca uşor şi rapid cu picioarele lui strîmbe şi scurte prin nisipul adînc, uitîndu-se cu dragoste la cămilele ce aşteptau înhămate lîngă nişte bordeie acoperite cu petice de carton gudronat.

Dar buna dispoziţie a tînărului cazac îl irita, aşa că, dorind să se afle o vreme în singurătate, a pornit pe înserate spre poziţiile de tragere ale bateriei întîi, cu toate că în cursul zilei mai fusese acolo.

Răsărise luna, nefiresc de imensă, mai mult neagră decît roşie. Congestionîndu-se de efort, ea părea a se înălţa prin întunecimea străvezie a tăriilor, iar în lumina ei mînioasă, deşertul nocturn, tunurile cu ţevi lungi, puştile antitanc, aruncătoarele arătau într-un fel cu totul deosebit, inspirînd nelinişte şi circumspecţie. Pe drum se înşiruise o caravană de cămile înhămate la nişte căruţe scîrţîitoare, încărcate cu lăzi de proiectile şi fîn; tot ce părea incompatibil se reunea aici – tractoare pentru tractarea tunurilor şi un autofurgon cu ustensile tipografice destinate unui ziar de front, catargul subţire al unei staţii radio, gîturile lungi ale cămilelor şi mersul domol, învălurat al acestor animale, un mers care te

face să crezi că în tot trupul cămilei nu există nici măcar un singur os tare, ci toate sînt în întregime turnate din cauciuc.

Cămilele trecură, în aerul geros rămînînd să plutească mirosul campestru al fînului. Aceeaşi lună, mai mult neagră decît roşie, imensă, se înălţase pe deasupra cîmpului deşertic, acolo unde luptase cîndva oastea lui Igor. Aceeaşi lună se afla pe cer cînd uriaşa armie a perşilor înainta spre Grecia, cînd legiunile romane invadau pădurile germane, cînd batalioanele prim-consulului întîmpinau noaptea lîngă piramide.

Conştiinţa umană, adresîndu-se trecutului, întotdeauna cerne printr-o sită avară esenţa marilor evenimente, eliminînd suferinţele soldaţilor, zbuciumul, aleanul ostăşesc. În memorie rămîne o relatare seacă despre cum erau rînduite oştile care au obţinut victoria şi cum erau rînduite oştile care au fost înfrînte, numărul carelor de luptă, al catapultelor, al elefanţilor sau al tunurilor, tancurilor, bombardierelor care au luat parte la bătălie. În memorie se va păstra relatarea despre cum înţeleptul şi fericitul conducător de oşti a angajat centrul izbind în flanc şi cum rezervele care au apărut prin surprindere de după nişte coline au decis soarta bătăliei. Cam asta-i tot, şi, poate, o banală pomenire a faptului că fericitul conducător de oşti, odată întors în patrie, a fost suspectat de intenţia de a-l răsturna pe suveran, aşa încît pentru salvarea patriei a plătit cu capul ori a scăpat, norocos, numai cu exilul.

Sau iată tabloul creat de un pictor al unei bătălii ce tocmai a avut loc: luna imensă, opacă, a încremenit, abia răsărită, deasupra cîmpului de glorie; dorm cu braţele desfăcute vitejii strînşi în armuri, pretutindeni se văd care de luptă sfărîmate sau tancuri lovite şi iată-i pe învingători cu pistoale-mitralieră şi pelerine fluturînd, cu căşti romane purtînd vulturi de aramă, cu miţoase căciuli de grenadier.

Darenski şedea zgribulindu-se pe o ladă cu proiectile, undeva, în poziţia de tragere a unei baterii de artilerie, şi asculta conversaţia dintre doi soldaţi roşii care zăceau sub mantale lîngă tunuri. Comandantul bateriei plecase împreună cu politrucul la statul-major al divizionului, iar locotenent-colonelul, reprezentantul frontului – artileriştii aflaseră de la un agent de legătură cine este – părea să doarmă dus. Soldaţii trăgeau mulţumiţi din ţigăroaiele răsucite de ei, slobozind rotocoale de fum cald.

Erau, pe cît se vede, doi prieteni prin acel sentiment care întotdeauna îi distruge pe adevăraţii amici: prin convingerea că orice fleac de nimic ce s-a petrecut în viaţa unuia este întotdeauna semnificativ şi interesant pentru celălalt.

— Şi ce? întreba pe un ton aparent ironic, nepăsător unul dintre ei.

Iar celălalt răspundea parcă fără chef:

— Ei, ce, ce, parcă tu nu-l ştii? Pe om îl dor picioarele, nu poate umbla în bocancii ăia.

— Şi?

— Păi a rămas cu bocancii, că doar n-o să umble desculţ.

— Da, vasăzică nu i-a dat cizme, rosti al doilea şi în glasul său nu se afla nici urmă de ironie sau nepăsare, dovedindu-se cu totul interesat de eveniment.

Apoi începură a vorbi despre cele de acasă.

— Muierea mea ce să scrie? Că nu se află nici de unele, nici de altele, că bolesc cînd băiatul, cînd fetiţa. Eh, ca muierile, doar ştii şi tu.

— Ba a mea scrie de-a dreptul: vouă ce vă pasă acolo, pe front – aveţi raţii, în vreme ce pe noi ne seacă de tot greutăţile războiului.

— Minte de muiere, zise primul. Şade acolo în spatele frontului şi habar nu are de ce se petrece pe linia întîi. Vede doar raţia ta.

— Chiar aşa, confirmă celălalt. N-a găsit gaz de lampă şi gata, crede că un rău mai mare nici că se poate pe lumea asta.

— Păi da, e mai greu să stai la coadă decît să te aperi de tancuri cu nişte sticle prin nisipurile astea.

A pomenit de tancuri şi de sticle cu benzină, deşi atît el, cît şi interlocutorul ştiau că nemţii nu sloboziseră nici măcar o dată tancurile pe acolo.

Apoi, îndată – fără a duce pînă la capăt veşnica discuţie familiară iscată pînă şi aici, în nocturnul deşert stăpînit de război, pe tema cine are mai mult de tras în viaţă, bărbatul ori femeia –, unul dintre ei zise cu glas şovăielnic:

— A mea, fiindcă veni vorba, e bolnavă, are o hibă la şira spinării. Cum ridică ceva mai greu, cum zace dup-aceea o săptămînă la pat.

Şi din nou conversaţia păru a-şi schimba cu totul cursul. Începură a se mira cît de uscate şi de oropsite sînt locurile dimprejur.

Cel culcat mai aproape de Darenski spuse:

— Ce, parcă ea scrie aşa din răutate? Atîta doar că nu înţelege.

Iar primul artilerist, ca să se dezică de vorbele rele pe care le spusese despre nevestele soldaţilor, dar pregetînd în acelaşi timp să se dezică de ele, rosti:

— Chiar aşa. Asta-i din prostia lor.

Au mai fumat o vreme, au mai tăcut, apoi au început să vorbească despre lamele de ras, comparativ cu briciurile,

despre noul veston al comandantului de baterie, despre faptul că, oricît ar fi de greu, omul vrea totuşi să trăiască.

— Dar ia uită-te ce mai noapte. Ştii, pe vremea cînd încă învăţam la şcoală, am văzut un tablou: luna atîrnînd deasupra unui cîmp, şi împrejur zăcînd eroi căzuţi în luptă.

— Păi ce să se potrivească aici, zise celălalt rîzînd. Ăia-s eroi, pe cînd noi ce, ia acolo, nişte piticoţi. Treaba noastră e una de nătăfleţi.

60

Spărgînd liniştea, în dreapta lui Darenski răsună o explozie. „Asta-i de o sută trei milimetri“, stabili auzul său deprins, iar în creier începură să-i fulgere gînduri legate în mod obişnuit de exploziile bombelor şi proiectilelor inamice: „O lovitură întîmplătoare? Unică? Un reglaj? Numai să nu ne fi luat în furcuţă. Sau poate-i un atac concentrat? N-or fi pornit cu tancurile?“.

Toţi oamenii obişnuiţi cu războiul ascultau atenţi, gîndind aproximativ la fel ca Darenski.

Oamenii obişnuiţi cu războiul se pricep să-l distingă dintr-o sută de zgomote pe cel cu adevărat alarmant. Şi îndată, indiferent cu ce fusese ocupat soldatul, fie că ţinea în mînă lingura sau îşi curăţa puşca, scria o scrisoare sau se scobea cu degetul în nas, citea ziarul sau era cufundat într-o deplină uitare de sine, care-l prinde în mreje, uneori, pe ostaş în minutele de răgaz, el întoarce instinctiv capul, ciulindu-şi urechea avidă, inteligentă.

Şi iată, răspunsul veni îndată. Cîteva explozii se auziră în dreapta, apoi în stînga şi totul împrejur începu să trosnească, să bubuie, să duduie, să fumege, să se pună în mişcare.

Era un atac concentrat!

Focul exploziilor ţîşnea prin fum, pulbere, nisip, iar din focul exploziilor răbufnea alt fum.

Oamenii alergau, cădeau.

Un urlet sfredelitor făcea să răsune pustia. Obuzele începură a exploda în apropierea cămilelor, iar animalele, răsturnînd căruţele, alergau tîrînd după ele resturi de atelaj. Darenski, fără să acorde atenţie proiectilelor şi obuzelor ce explodau, se ridică în picioare, cutremurat de priveliştea aceea înspăimîntătoare.

Prin creier îi trecu fulgerător, cu o neobişnuită limpezime, gîndul că aici vede ultimele zile ale patriei lui. Un sentiment al pieirii inevitabile îl cuprinse. Acest înfiorător ţipăt al cămilelor ce goneau prin nisipuri, aceste glasuri ruseşti neliniştite, aceşti oameni ce alergau spre adăposturi! Pierea Rusia? Pierea aici, alungată în recile nisipuri din gura Asiei, pierea sub luna aceasta ursuză şi indiferentă, iar vorbirea rusească, atît de dulce şi infinit de dragă inimii lui, se unea cu urletele de spaimă şi disperare ale cămilelor risipite, schilodite, şi cu bombele nemţeşti.

În momentul acela amar l-a încercat un sentiment nu de mînie şi nici de ură, ci de fraternitate faţă de tot ce era slab şi sărman, trăitor pe lume, nici el n-a înţeles cum de i-a trecut prin minte chipul negricios, îmbătrînit al calmucului întîlnit în stepă, care acum i se părea apropiat, de multă vreme cunoscut.

„Ce să facem, asta ne e soarta“, gîndi şi înţelese că dacă înfrîngerea s-ar produce, nu i-ar mai trebui să trăiască pe lume.

Îi cuprinse cu privirea pe ostaşii care se vîrîseră prin şanţuri, se sumeţi gata să-şi asume comanda bateriei în această luptă fără speranţe şi strigă:

— Hei, telefonist, aici! La mine!

Dar bubuitul prelung al exploziilor încetă brusc.

În noaptea aceea, la indicaţia lui Stalin, trei comandanţi de fronturi – Vatutin, Rokossovski şi Eriomenko – au dat trupelor ordinul pentru ofensiva care, în decursul a o sută de ore, avea să decidă destinul bătăliei Stalingradului, destinul armatei de trei sute cincizeci de mii de oameni a lui Paulus, ofensiva care avea să producă o cotitură în mersul războiului.

La statul-major, pe Darenski îl aştepta o telegramă: i se cerea să se deplaseze la corpul de blindate al colonelului Novikov şi să informeze Statul-Major General despre acţiunile de luptă ale acestui corp.

61

Curînd după sărbătorirea Revoluţiei din Octombrie, aviaţia germană a executat din nou un atac concentrat asupra StalGRES-ului. Optsprezece bombardiere au lansat bombe grele asupra centralei hidroelectrice.

Nori de fum au acoperit ruinele, forţa distructivă a aviaţiei germane a oprit cu desăvîrşire activitatea centralei.

După acest atac, lui Spiridonov au început să-i tremure tare mîinile; dacă ducea cana la gură, vărsa ceaiul, iar uneori era nevoit să pună cana înapoi pe masă, căci simţea că degetele tremurătoare nu sînt în stare s-o ţină. Încetau să-i tremure numai după ce bea puţină votcă.

Conducerea a început să-i concedieze pe muncitori şi ei treceau cu mijloace de ocazie peste Volga şi Tumak, plecînd prin stepă spre Sredneaia Ahtuba şi Leninsk.

Conducătorii centralei au contactat Moscova, cerînd permisiunea de a pleca, întrucît prezenţa lor pe linia frontului, printre secţiile distruse, nu mai avea sens. Dar Moscova întîrzia cu răspunsul şi Spiridonov era tot mai nervos. Îndată după acest atac aerian, responsabilul de partid Nikolaev a fost chemat la C.C. şi a plecat la Moscova cu un avion Douglas.

Spiridonov şi Kamîşov umblau fără rost printre ruinele centralei şi se convingeau reciproc că acum nu mai au nimic de făcut, trebuie să-şi ia tălpăşiţa, însă Moscova tăcea în continuare.

Pe Stepan Fiodorovici Spiridonov îl frămînta în mod deosebit destinul Verei. După trecerea pe malul stîng al Volgăi, ea s-a simţit rău şi nu a putut să plece la Leninsk. Era absolut imposibil pentru ea, în ultimele luni de sarcină, să străbată aproape o sută de kilometri pe un drum desfundat, pe platforma unui camion ce se hurduca peste bulgării îngheţaţi, împietriţi.

Nişte muncitori cunoscuţi o duseseră pe un şlep prins de gheţuri la mal şi transformat în cămin.

Curînd după cel de-al doilea bombardament asupra centralei, Vera i-a trimis tatălui ei un bilet, prin mecanicul unei şalupe. Îl ruga să nu se neliniştească, întrucît i s-a găsit un loc în cala şlepului, într-un mic ungher comod, în spatele unui paravan. Printre cei evacuaţi se află o soră medicală de la policlinica din Beketovka şi o moaşă bătrînă; la patru kilometri de şlep e amplasat un spital de campanie, aşa că în cazul unor complicaţii se poate oricînd chema un medic. Pe şlep există un cazan cu apă clocotită, o sobă, iar hrana se găteşte în comun, din alimentele trimise de *obkom*-ul de partid.

Cu toate că Vera îl ruga pe tatăl ei să nu se alarmeze, fiecare cuvînt din bileţelul ei îl umplea pe Spiridonov de nelinişte. Poate că un singur lucru îl liniştea totuşi. Vera îi scria că în timpul luptelor şlepul nu fusese niciodată bombardat. Dacă el ar fi trecut cumva pe malul stîng, ar fi

reuşit, desigur, să facă rost de un automobil sau de o ambulanţă ca s-o transporte pe fată măcar pînă la Sredneaia Ahtuba.

Dar Moscova continua să rămînă mută, nu îi chema pe director şi pe inginerul-şef, cu toate că acum la StalGRES-ul distrus era nevoie doar de un mic detaşament de pază militarizată. Muncitorii şi personalul tehnic n-aveau nici un chef să rătăcească fără treabă prin centrală şi, îndată ce primeau permisiunea lui Spiridonov, se grăbeau la trecerea peste fluviu.

Numai bătrînul Andreev n-a vrut să ia de la director adeverinţa aceea tip, cu ştampilă rotundă.

Cînd Stepan Fiodorovici, după ultimul atac aerian, i-a propus lui Andreev să plece la Leninsk, unde locuia nora sa împreună cu nepotul, el a zis:

— Nu, am să rămîn aici.

I se părea lui că pe malul stalingrădean continuă să aibă o legătură cu viaţa de mai înainte. Poate că peste o vreme va răzbate pînă în cartierul Uzinei de Tractoare. Va umbla printre casele arse, zdrobite, va ajunge în mica livadă sădită de soţia lui, va ridica pomişorii, îndreptîndu-le trunchiurile frînte, va verifica dacă lucrurile îngropate se mai află la locul lor, apoi se va aşeza pe bolovanul de lîngă gardul prăvălit.

— Uite, Varvara, vezi şi tu că maşina de cusut e la locul ei, nici măcar n-a ruginit, mărul de lîngă gard s-a prăpădit de tot, retezat de o schijă, iar în pivniţă, varza murată din putină numai pe deasupra a prins mucegai.

Stepan Fiodorovici ar fi vrut să se sfătuiască cu Krîmov în legătură cu problemele lui, dar după aniversarea Revoluţiei din Octombrie acesta n-a mai dat pe la StalGRES.

Spiridonov şi Kamîşov au hotărît să aştepte pînă pe 17 noiembrie şi atunci să plece, căci efectiv la StalGRES nu mai era nimic de făcut. Dar nemţii continuau să bată din cînd în cînd centrala cu artileria, iar Kamîşov, care făcuse o criză de nervi serioasă după bombardamentul aerian concentrat, spunea:

— Stepan Fiodorovici, pe cît se vede, cercetaşii lor nu-s buni de nimic, odată ce continuă să mai bată. Aviaţia lor poate lovi din nou la orice oră. Doar îi ştiţi pe nemţi, vor izbi ca un taur furios în acelaşi loc pustiu.

Pe 18 noiembrie, după ce şi-a luat rămas-bun de la oamenii de pază, l-a sărutat pe Andreev şi a dat ocol cu privirea, pentru ultima oară, ruinelor centralei, Stepan Fiodorovici a părăsit StalGRES-ul fără să mai aştepte aprobarea formală de la Moscova.

Lucrase mult, cinstit şi din greu la această întreprindere în timpul luptelor de la Stalingrad. Munca lui fusese cu atît mai grea şi mai merituoasă, cu cît el se temea de război, nu se obişnuise cu condiţiile de front, era mereu înspăimîntat cînd se gîndea la atacurile aeriene, se pierdea cu firea în timpul bombardamentelor. Şi totuşi muncise.

Mergea cu un geamantan şi cu o boccea pe umăr şi se uita mereu în urmă, făcîndu-i cu mîna semne de rămas-bun lui Andreev, care stătea lîngă poarta distrusă, se uita la blocul administrativ cu ferestrele sparte, la zidurile posomorîte ale secţiei turbinelor, la uşoara fumegare de deasupra izolatoarelor cu ulei ce continuau să ardă.

A plecat de la StalGRES cînd devenise inutil acolo, a plecat cu o zi înainte să înceapă ofensiva trupelor sovietice.

Dar această singură zi cît el n-a fost în stare să reziste a anulat în ochii multora întreaga lui muncă cinstită şi grea; gata să-l proclame erou, aceşti oameni au început să-l considere un laş şi un dezertor.

Chiar şi el a păstrat, pentru multă vreme, în suflet un sentiment chinuitor, amintindu-şi mereu cum mergea, se uita în urmă, făcea cu mîna, iar bătrînul acela mohorît şi singuratic stătea lîngă poarta centralei, privindu-l.

62

Vera a născut un băiat.

Zăcea în cala şlepului, pe un pat înjghebat din scînduri negeluite, femeile din jur îngrămădiseră peste ea tot felul de boarfe, ca să nu-i fie frig, iar alături zăcea pruncul înfăşat într-un cearşaf mic; cînd cineva, intrînd s-o vadă, dădea la o parte perdeaua, ea zărea oameni, bărbaţi şi femei, catrafuse atîrnînd din priciurile de sus. Răzbăteau pînă la ea murmur de glasuri, ţipete de copii, forfota oamenilor. Un fel de ceaţă îi învăluia creierul, după cum ceaţa părea să domine şi în aerul îmbîcsit de fumul de acolo.

În cală se respira greu şi, în acelaşi timp, era foarte frig. Pe alocuri, pereţii căptuşiţi cu scînduri erau acoperiţi de chiciură. Oamenii dormeau noaptea fără să-şi scoată pîslarii şi pufoaicele, femeile se înfofoleau toată ziua în broboade şi pături ferfeniţite, suflau în degetele degerate.

Lumina abia de se prefira printr-o fereastră minusculă, tăiată aproape de nivelul gheţii, aşa încît ziua în cală domnea

semiobscuritatea… Iar seara se aprindeau opaiţele – nişte lămpi mici, fără sticlă. Chipurile oamenilor erau negre de funingine. Cînd se deschidea chepegul de la intrare, în cală năvăleau rotocoale de aburi, precum fumul de la un proiectil explodat.

Bătrîne lăţoase îşi pieptănau părul cărunt, cenuşiu, bătrîni, ţinîndu-şi în mîini cănile cu apă fiartă, şedeau pe podea între perne pestriţe, boccele, geamantane de lemn, peste care se tîrau, în joaca lor, copii înfofoliţi în broboade.

Din pricina pruncului pe care-l avea la piept, Vera avea impresia că gîndurile i s-au schimbat, că atitudinea ei faţă de toţi oamenii a devenit alta, că însuşi trupul ei s-a transformat.

Se gîndea la prietena ei, Zina Melnikova, la bătrîna Sergheevna care o îngrijea, la primăvară, la mama ei, la cămaşa ruptă, la plapumă, la Serioja şi la Tolea, la săpunul de rufe, la avioanele germane, la adăpostul de la StalGRES, la părul ei nespălat, şi tot ceea ce-i trecea prin minte se impregna de sentimentul ei pentru copilul căruia îi dăduse viaţă, totul era legat de el, însemnînd ceva sau neînsemnînd nimic, în raport cu el.

Îşi privea mîinile, picioarele, pieptul, degetele. Nu mai erau mîinile care jucaseră volei, scriseseră compuneri, frunzăriseră o carte. Nu mai erau picioarele care alergaseră pe scările şcolii, bătuseră apa caldă a fluviului, fuseseră băşicate de urzici, picioarele pe care le admiraseră trecătorii de pe stradă, întorcînd capul după ea.

Şi, gîndindu-se la copil, Vera se gîndea în acelaşi timp la Viktorov. Aerodromurile se află undeva în Zavoljie, el e colea, acum Volga nu-i mai desparte.

Dintr-o clipă în alta vor intra în cală nişte piloţi, iar ea o să-i întrebe: „Pe locotenentul Viktorov îl cunoaşteţi?“. Iar ei vor răspunde: „Îl cunoaştem“. „Spuneţi-i că fiul şi soţia lui sînt aici“.

Femeile treceau pe la ea, după perdea, clătinau din cap, zîmbeau, oftau, ba unele începeau să plîngă, aplecîndu-se asupra micuţului. Îşi plîngeau lor de milă şi îi zîmbeau nou-născutului. Nu era nevoie de cuvinte pentru a le înţelege.

Dacă Verei i se puneau întrebări, sensul lor se reducea doar la măsura în care lăuza putea să-i fie de folos copilului: dacă are lapte, dacă nu cumva a făcut mastită, dacă nu o înăbuşă cumva aerul umed de acolo.

În a treia zi după ce a născut, a venit tatăl ei. Acum nu mai semăna cu directorul StalGRES-ului: cu un geamantănaş şi o boccea, neras, cu gulerul paltonului ridicat şi legat cu cravata pe deasupra, cu nasul şi obrajii arşi de vîntul geros. Iar cînd Stepan Fiodorovici s-a apropiat de patul ei, Vera a

observat cum chipul lui crispat de emoţie s-a îndreptat, în primul moment, nu spre ea, ci spre fiinţa culcată alături.

S-a răsucit, ferindu-se parcă de ea, şi, după spinarea şi umerii lui, Vera îşi dădu seama că plînge; înţelese că plînge pentru că soţia lui nu va afla niciodată de nepot, nu se va apleca asupra lui, aşa cum tocmai se aplecase el.

Abia după aceea, supărîndu-se pe lacrimile lui, ruşinîndu-se de ele, căci zeci de ochi le văzuseră, spuse, cu glasul îngroşat de ger:

— Ei poftim, am devenit şi bunic din cauza ta.

Se aplecă asupra Verei, o sărută pe frunte şi o mîngîie pe umăr cu mîna lui rece şi murdară.

Apoi zise:

— De aniversarea Revoluţiei din Octombrie, Krîmov a trecut pe la StalGRES. Nu ştia că mama ta nu mai e în viaţă. Întreba mereu de Jenia.

Un moşneag neras, încotoşmănat într-o bluză albastră din care ieşeau în afară smocuri de vată bătucită, începu să spună, cu glasul înecat de astm:

— Tovarăşe Spiridonov, pe aici se dau Ordinele „Kutuzov“ şi „Lenin“, ba chiar şi steaua de erou, pentru ca să se prăpădească în continuare cît mai multă lume. Cîţi au mai fost doborîţi, şi de-ai noştri, şi de-ai lor! Păi atunci ce fel de stea, eu zic că una de vreo două kile, trebuie să i se dea fetei dumneavoastră pentru că, într-un asemenea surghiun, a adus pe lume o nouă viaţă.

Era primul om care, după naşterea copilului, a adus vorba despre Vera.

Stepan Fiodorovici a hotărît să rămînă pe şlep, să aştepte pînă ce Vera se va înzdrăveni şi să plece împreună cu ea la Leninsk. Era în drumul lui spre Kuibîşev, unde se ducea pentru a primi o nouă numire. Văzînd că pe şlep lucrurile stau foarte prost în privinţa hranei, că fiica şi nepotul trebuie ajutaţi fără întîrziere, el, după ce s-a încălzit puţin, s-a dus să găsească punctul de comandă al *obkom*-ului de partid, care se afla undeva într-o pădure din apropiere. Acolo conta să procure, prin intervenţia unor prieteni, ceva grăsimi şi zahăr.

63

Ziua aceasta în cala şlepului era deosebit de grea. Pe gheaţa murdară, plină de gunoaie şi lături, nu se jucau copii,

femeile nu spălau rufe la copcă; un vînt razant, geros smulgea bucăţile de zdrenţe prinse în gheaţă, se strecura în cală prin crăpăturile chepengului, umplea şlepul de urlet şi scîrţîit.

Oamenii înţepeniţi de frig şedeau înfofoliţi în broboade, pufoaice, pături. Pînă şi cele mai vorbăreţe babe amuţiseră, ascultau cu încordare urletul vîntului, trosnetul scîndurilor.

Începuse a se întuneca şi tuturor li se părea că bezna a venit adusă de insuportabilul alean omenesc, de frigul care-i vlăguise pe toţi, de foamete, murdărie, de nesfîrşitul chin al războiului.

Vera zăcea acoperită pînă sub bărbie cu o pufoaică, simţea pe obraji mişcarea rece a aerului care pătrundea în cală cu fiece răbufnire a vîntului.

În aceste momente, totul părea rău, fără pic de speranţă – Stepan Fiodorovici nu va izbuti s-o ia de aici, iar războiul nu se va sfîrşi niciodată, nemţii se vor împrăştia la primăvară prin Ural, prin Siberia, avioanele lor vor urla fără încetare pe cer, exploziile bombelor vor bubui mereu.

Pentru prima oară, a început să nu mai fie sigură că Viktorov este aproape de ea. Parcă nu mai sînt şi atîtea alte şi alte fronturi, dar poate că el nici nu mai este, nici pe front şi nici în spatele frontului. Dădu la o parte cearşaful şi se uită cu atenţie la chipul copilului. De ce o fi plîngînd? Poate că i se transmite aleanul ei, aşa cum i se transmite căldura, laptele ei?

Toţi erau copleşiţi, în această zi, de grozăvia frigului, de sălbăticia necruţătoare a vîntului geros, de enormitatea războiului pe necuprinsele cîmpii şi fluvii ruse. Este oare omul în stare să suporte îndelung o atît de cumplită viaţă flămîndă şi pătrunsă de frig?

Bătrîna Sergheevna, care-i moşise copilul la naştere, se apropie de Vera şi îi spuse:

— Azi nu-mi place cum arăţi, în prima zi arătai mai bine.

— Nu-i nimic, a răspuns lăuza, mîine o să vină tata şi o să aducă alimente.

Şi cu toate că Sergheevnei îi părea bine că lăuzei i se vor aduce grăsimi şi zahăr, nu s-a putut stăpîni să nu spună, cu glas răutăcios şi aspru:

— Păi da, voi ăştia, şefii, întotdeauna îţi găsi să vă îmbuibaţi, peste tot aveţi niscai provizii. Pe cînd noi o singură provizie avem: cartofii degeraţi.

— Linişte! strigă deodată cineva. Linişte!

În celălalt capăt al calei se auzea un glas confuz.

Dar deodată glasul a răsunat puternic, strivind, parcă, toate zgomotele din jur. Un om citea la lumina unui opaiţ:

„Ultimele ştiri… Ofensiva încununată de succes a trupelor noastre în zona oraşului Stalingrad… În aceste zile, trupele noastre, amplasate pe căile de acces spre Stalingrad, au trecut la ofensivă împotriva trupelor germano-fasciste. Ofensiva a început pe două direcţii: dinspre nord-vest şi dinspre sud de Stalingrad…“.

Oamenii stăteau tăcuţi şi plîngeau. Se înfiripase o nevăzută şi minunată legătură între ei şi acei băieţi care, ferindu-şi chipurile de vînt, înaintau acum prin zăpadă, precum şi cu cei care zăceau pe zăpadă însîngeraţi, luîndu-şi cu privirile tulburi rămas-bun de la viaţă.

Plîngeau bătrînii şi femeile, plîngeau muncitorii; copiii stăteau alături de cei mari, cu o expresie deloc copilărească pe chipuri, şi ascultau relatarea.

— Trupele noastre au ocupat oraşul Kalaci, pe malul de est al Donului, staţia de cale ferată Krivomuzghinskaia, staţia şi oraşul Abgasarova… continua să rostească cel care citea.

Vera plîngea laolaltă cu toţi. Simţea şi ea legătura dintre cei care înaintau prin întunericul nopţii de iarnă, cădeau, se ridicau din nou şi iarăşi cădeau, de astă dată fără a se mai ridica, şi această cală de şlep, unde nişte oameni secătuiţi ascultau comunicatul referitor la ofensivă.

De dragul ei, de dragul fiului ei, de dragul femeilor cu mîinile crăpate de la apa gheţoasă, de dragul bătrînilor, al copiilor înfofoliţi în broboadele rupte ale mamelor, cei de acolo se duc la moarte.

Şi, cuprinsă de un sentiment înălţător, plîngînd, Vera se gîndea că soţul ei va veni la ea; femeile, bătrînii, muncitorii îl vor încuraja şi-i vor spune „fiule“. Iar omul care citea comunicatul *Sovinformbiuro*-ului rosti: „Ofensiva trupelor noastre continuă“.

64

Ofiţerul de serviciu pe statul-major tocmai îi raportase comandantului Armatei a 8-a Aeriene datele privitoare la acţiunile de luptă ale regimentelor de vînătoare în ziua care preceda ofensiva. Generalul examină hîrtiile ce-i fuseseră puse în faţă şi îi spuse ofiţerului de serviciu:

— N-are noroc Zakabluka. Ieri i-a fost doborît comisarul, iar astăzi, doi piloţi.

— Am telefonat la statul-major al regimentului, tovarăşe general, zise ofiţerul. Tovarăşul Berman va fi înmormîntat mîine. Membrul Consiliului Militar a promis că se va deplasa cu avionul la regiment, ca să ţină o cuvîntare.

— Membrului nostru îi place să rostească cuvîntări, zise comandantul, zîmbind.

— Cu piloţii, tovarăşe comandant, s-a întîmplat în felul următor: locotenentul Korol a căzut în dispozitivul diviziei a 38-a de gardă, iar pe comandantul de celulă, locotenent-major Viktorov, l-au incendiat nişte Messer-uri deasupra unui aerodrom german; n-a reuşit să ajungă pînă la linia frontului şi a căzut pe o înălţime, chiar în zona neutră. Infanteria a văzut, a încercat să se apropie de el, dar neamţul nu le-a permis.

— Da, se întîmplă, spuse comandantul şi îşi scărpină nasul cu creionul. Acum uite ce trebuie să faci dumneata: ia legătura cu statul-major al frontului şi aminteşte-le că Zaharov ne-a promis să ne dea alt Willis, că altfel în curînd n-o să mai avem deloc cu ce să ne deplasăm.

Toată noaptea a zăcut pilotul cel mort pe colina înzăpezită – era un ger cumplit şi stelele scînteiau de-ţi luau ochii. Iar în zori, colina a devenit cu desăvîrşire trandafirie, iar pilotul zăcea pe această colină trandafirie. Apoi a început să sufle viscolul şi, treptat, trupul i-a fost acoperit de zăpadă.

1. Specie de peşte din Marea Caspică (rus.).

2. Cuvînt frecvent de îndemn: „Dă-i ’nainte, mai repede“ etc. (rus.).

3. Militari, soldaţi (pol.).

4. Aluzie la legenda potrivit căreia cazacul Stenka Razin, îndrăgostindu-se de o prinţesă pe care o luase cu sine şi stîrnind astfel nemulţumirea ortacilor săi, a fost nevoit s-o arunce în Volga. Drujinele (cetele) erau mici armate personale ale cnejilor ruşi.

5. Aşa figurează în textul autorului (n. ed. rus.).

6. Pacea de la Brest-Litovsk, încheiată pe 3 martie 1918 între Rusia Sovietică, pe de o parte, şi Germania, Austro-Ungaria, Bulgaria şi Turcia, de cealaltă parte. În baza ei a luat sfîrşit participarea Rusiei la Primul Război Mondial, în condiţii dezavantajoase pentru ea.

7. Brînză georgiană în saramură, cu miros persistent (n. red.).

8. Cîntec evocînd faptele lui Ermak Timofeevici (mort în anul 1585), ataman de cazaci rămas în istorie datorită campaniei de cucerire a Siberiei, care a marcat începutul procesului expansiunii Rusiei în aceste vaste ţinuturi.

9. Miniştri de interne, şefi ai organelor represive sovietice, ambii executori fideli ai directivelor lui Stalin şi executaţi la ordinul acestuia. Au fost predecesorii lui Beria.

10. Viktor Stepanovici Holzunov (1905-1939) – celebru pilot militar sovietic.
11. Din poemul *Călăreţul de aramă* de A.S. Puşkin.
12. Prescurtare în limba rusă pentru Uniunea Centralelor Electrice din Moscova.
13. Celebri fizicieni sovietici.
14. Aşa era supranumit fizicianul danez Niels Bohr (1885-1962). Pe lîngă multe alte importante contribuţii la fizica nucleară şi în mecanica cuantică, a descoperit principiul corespondenţei şi a elaborat teoria fisiunii nucleare. A fost distins cu premiul Nobel în 1922.
15. Enrico Fermi (1901-1954) – fizician italian (stabilit în S.U.A în 1939). A construit primul reactor nuclear (1942) şi a realizat prima reacţie nucleară în lanţ controlată. Laureat al premiului Nobel (1938).
16. Hendrik Antoon Lorentz (1853-1928) – fizician olandez distins cu premiul Nobel în 1902.
17. Vezi nota de la p. 287 (n. ed. rus.).
18. Rapid, pe scurt (idiş).
19. Visuri, fantezii, utopii (idiş).
20. Robert Koch (1843-1941) – unul dintre întemeietorii bacteriologiei moderne.
21. Walter Nernst (1864-1941) – fizician şi chimist german, distins cu premiul Nobel în 1920.
22. Max Planck (1858-1947) – fizician german, laureat al premiului Nobel în 1918.
23. Bernhard Kellermann (1879-1951) – scriitor german, autor al unor opere literare social-utopice, antimilitariste şi antifasciste.
24. Prenumele feldmareşalului Paulus. Aici se face, evident, aluzie la numele unor glorioşi împăraţi germani şi regi prusaci.
25. Erou epic din baladele ruseşti; viteaz.
26. Prescurtare pentru reţeaua comercială (magazine, popote etc.) din armată; pe lîngă comandamentele de mari unităţi operative, consilii militare ş.a. funcţionau baze de aprovizionare cu regim preferenţial.
27. Prescurtare în limba rusă pentru membrii partidului socialist-revoluţionar.
28. „Furtună şi avînt“ – mişcare literară preromantică germană din secolul al XVIII-lea.
29. Prescurtare rămasă în uz, pentru a desemna organele securităţii din primii ani de după Revoluţia din Octombrie.
30. Oswald Arnold Gottfried Spengler (1880-1936) – filozof german, reprezentant al „filozofiei vieţii“. Înfăţişează istoria ca o succesiune de culturi independente unele de altele, avînd soarta organismelor: naştere, înflorire, moarte.
31. Ivan Petrovici Pavlov (1849-1936) – fiziolog, psiholog şi medic rus, distins cu premiul Nobel în 1904.
32. Serghei Fiodorovici Oldenburg (1863-1934) – orientalist rus, unul dintre fondatorii şcolii indologice ruse, academician (1901).
33. Ernst Julius Röhm (1887-1934) – om politic german. În 1930, Hitler l-a numit şef de stat-major al Batalioanelor de Asalt (S.A.) naziste; această poliţie auxiliară a dobîndit o asemenea putere, încît Goering şi Himmler s-au aliat pentru a-l doborî. Acuzat de complot, Röhm a fost una dintre primele victime ale „Nopţii cuţitelor lungi“ (30 iunie 1934).

34. Fragmente din Predica de pe munte (Matei, 7:1, 2, 12, Luca, 6: 27, 28, 31), în *Biblia sau Sfînta Scriptură*, Editura Institutului biblic şi de misiune ortodoxă, Bucureşti, 2008, pp. 1103-1104, 1172 (n. red.).

35. Ieremia, 31:15; Matei, 2:18, în *Biblia sau Sfînta Scriptură*, ed. cit., pp. 762, 1098 (n. red.).

36. Expresie argotică licenţioasă, greu traductibilă.

37. Denumirea, în argoul militar, a unor avioane de tip uşor, eficiente în acele vremuri în zborurile de noapte (în original: *kukuruzniki*).

38. Mihail Ivanovici Dragomirov (1830-1905) – general rus, remarcabil tactician, participant la războiul ruso-turc din 1877-1878.

39. *Steaua roşie* – ziarul armatei sovietice, fondat la 1 ianuarie 1924.

40. În limba rusă cuvîntul *hren* înseamnă hrean, dar în limbaj popular poate avea şi accepţiuni peiorative sau licenţioase.

41. În realitate, „eminenţa cenuşie“ a Kremlinului şi, după cum se va constata mai tîrziu, duşmanul de moarte al autorului prezentului roman.

42. Adepţi ai regimului despotic instituit de Aleksei Andreevici Arakceev (1769-1834) – general ţarist, ministru de război. Din anul 1815, a concentrat în mîinile sale întreaga putere de stat, promovînd o politică extrem de rigidă, despotismul poliţienesc şi grosolănia cazonă, de unde cuvîntul *arakceevşcina*, care defineşte comportamentul asemănător al unor conducători.

43. Ernest Rutherford (1871-1937) – fizician britanic, născut în Noua Zeelandă. A pus bazele ştiinţei radioactivităţii; a realizat prima reacţie nucleară (1919) şi a descoperit familiile radioactive. A fost distins cu premiul Nobel pentru chimie (1908).

44. Surugiul lui Cicikov din opera *Suflete moarte*, de Gogol.

45. Vasili Ivanovici Lebedev-Kumaci (1898-1949) – poet devenit celebru ca autor al versurilor unor cîntece agitatorice, cu priză în rîndul maselor prin conţinutul lor patriotic, adesea ostentativ (*kumaci* – stambă de un roşu aprins). Printre acestea se numără *Războiul sfînt* şi *Necuprinsă-i ţara mea iubită*.

46. Nikolai Ivanovici Kibalcici (1853-1881) – revoluţionar rus, narodnic, inventator. A fost „tehnicianul-şef“ al grupării „Libertate sau moarte“ din cadrul organizaţiei Narodnaia Volia, conducînd laboratorul de explozivi. A participat la atentatul din 1 martie 1881 împotriva ţarului Alexandru al II-lea; a fost arestat şi executat. În timpul detenţiei a elaborat un proiect original pentru un aparat de zbor cu motor pe bază de pulbere. Numele lui a fost dat unui crater de pe partea nevăzută a Lunii.

47. Protagoniştii savuroasei povestiri gogoliene *Cum s-a certat Ivan Ivanovici cu Ivan Nikiforovici*.

48. Referire la academicianul Nikolai Dmitrievici Zelinski (1861-1953) – chimist rus, autor al unor lucrări fundamentale în domeniul chimiei organice.

49. Apostrofare derivată de la rusescul *fitiulka* – lucru de nimic.

50. Amîndoi miros urît (germ.).

51. Lacuri din stepa calmucă, la aproximativ cincizeci de kilometri sud de Stalingrad.

52. Sistemul de transmitere de către S.U.A. a armamentului, alimentelor etc. către ţările coaliţiei antihitleriste (engl.).

53. Bulevard central din Berlin (n. red.).

54. Diminutiv pentru *Krasnaia zvezda* (v. nota 2, de la p. 560, vol. 1).

55. În original *jivaia sila* – sintagmă prin care se exprima în limbajul militar sovietic, în plan tactic-operativ, noţiunea de personal combatant.

56. În limba rusă, adjectivul *toşcii* înseamnă costeliv, scofîlcit.

57. Şantier naval (rus).

58. Aleksandr Nikolaevici Radişcev (1749-1802) – scriitor şi gînditor democrat-revoluţionar rus, autor al celebrei *Călătorii de la Moscova la Petersburg*, din pricina căreia a fost întemniţat, anchetat de Ecaterina a II-a personal şi condamnat la moarte. Ulterior, pedeapsa i-a fost comutată în zece ani de exil în Siberia. Reabilitat de ţarul Alexandru I în 1801, s-a otrăvit un an mai tîrziu. Scrierile sale au constituit o sursă de inspiraţie pentru grupările reformatoare de mai tîrziu.

59. Numele de dinainte de Revoluţie al oraşului Stalingrad (actualmente Volgograd).

60. Centru comercial al Moscovei, aflat în apropiere de Piaţa Roşie şi găzduind magazine de lux.

61. *Budionovcă* – bonetă de o formă aparte, purtată de soldaţii Armatei Roşii; după numele mareşalului S.M. Budionnîi (1883-1973).

62. Andrei Ianuarievici Vîşinski (1883-1954) – jurist şi diplomat sovietic, total aservit stalinismului. A jucat un rol nefast şi în orientarea politicii României în anii de după război.

63. Joc de cuvinte: abreviere folosită în mod oficial pentru titulatura *Glavnoe upravlenie gosudarstvennogo strahoraniia* – Direcţia Generală a Asigurărilor de Stat, sau, pur şi simplu, pentru sintagma *gosudarstvennoe strahovanie* – asigurările de stat, pentru care existau firme cu neon; *strah* înseamnă teamă, frică, groază, dar reprezintă şi prescurtarea de la *strahovanie* – asigurare. Sensul pe care-l atribuie autorul în context noţiunii *gosstrah* trimite la *gosudarstvennîi strah* – teamă, frică (la nivel) de stat.

64. Staţiune cu regim preferenţial din preajma Moscovei.

65. Toată lumea afară! (germ.)

66. Eşti evreu din Lituania, băiatul meu? (idiş)

67. …sînt evreu, mai repede, mai repede, domnilor! (idiş)

68. Coloană, marş! (germ şi rus.)

69. Stai! (germ.).

70. Munca te face liber (germ.).

71. Dentist! (germ.)

72. …să nu scoţi o vorbă (germ.).

73. Poreclă dată ruşilor în părţile Ucrainei şi Bielorusiei.

74. Fortăreaţă construită în 1703 de Petru I, la Sankt Petersburg. Aici se află mormintele tuturor ţarilor ruşi (de la Petru I pînă la Alexandru al III-lea). În secolul al XVIII-lea a fost transformată în închisoare politică.

75. Dmitri Vladimirovici Karakozov (1840-1866) – participant la mişcarea revoluţionară rusă. În 1866 a încercat să-l asasineze pe ţarul Alexandru al II-lea şi a fost condamnat la moarte prin spînzurare.

76. Aluzie la faptul că cei cu rude în străinătate nu erau încadraţi în muncă.

77. Werner Heisenberg (1901-1976) – fizician german, unul dintre întemeietorii mecanicii cuantice. Membru de onoare al Academiei Române. A fost distins cu premiul Nobel (1932).

Partea a treia

1

Cu cîteva zile înainte de începerea ofensivei de la Stalingrad, Krîmov a sosit la punctul de comandă subteran al Armatei a 64-a. Aghiotantul lui Abramov, membrul Consiliului Militar, şedea la un birou şi mînca supă de pasăre, muşcînd din cînd în cînd dintr-o plăcintă.

Într-un tîrziu, aghiotantul lăsă la o parte lingura şi, după cum răsuflă din rărunchi, se putea deduce că supa e gustoasă. Lui Krîmov i se umeziră ochii, într-atît îi era poftă să înfulece o bucată de plăcintă din aceea, cu varză.

Dincolo de paravan, îndată după cele raportate de aghiotant, se aşternu tăcerea, apoi se auzi glasul răguşit pe care Krîmov îl cunoştea, numai că vorbele erau rostite încet, încît nu le putea înţelege.

— Reprezentantul Consiliului Militar nu vă poate primi.

Krîmov se miră:

— Eu n-am cerut audienţă. Tovarăşul Abramov m-a chemat.

Aghiotantul tăcea, cu ochii pironiţi în supă.

— Deci s-a amînat? Nu mai înţeleg nimic, zise Krîmov.

Urcă la suprafaţă şi porni la întîmplare printr-o viroagă, înspre malul Volgăi, unde se instalase redacţia ziarului armatei.

Păşea gîndindu-se cu iritare la acea chemare fără nici un rost evident, la pofta de a gusta din plăcinta aghiotantului, asculta canonada dezordonată şi lenevoasă a unor tunuri, ce răzbătea dinspre vîlceaua Huporosnaia.

O fată în manta şi cu bonetă trecu pe lîngă el spre secţia operativă. Krîmov o măsură din ochi şi îşi spuse: „Frumuşică foc“.

Dar îndată obişnuitul dor îi strînse inima şi se gîndi la Jenia, pentru ca imediat, într-un chip la fel de obişnuit, să-şi strige: „Alung-o, alung-o!“, începînd să-şi amintească de noaptea pe care o petrecuse în satul acela, de tînăra cazacă.

Apoi se gîndi la Spiridonov: „De treabă om, dar, fireşte, nu-i un Spinoza“.

Toate aceste gînduri, precum şi canonada domoală, supărarea lui Abramov, cerul acela de toamnă aveau să-i stăruie multă vreme în amintire cu o pătrunzătoare limpezime.

Deodată îl strigă un ofiţer de stat-major, cu trese verzi de căpitan pe manta, care venea în urma lui, de la punctul de comandă.

Krîmov se uită nedumerit la el.

— Treceţi încoace, încoace, vă rog, murmură căpitanul, arătînd cu mîna spre uşa unei căsuţe.

Krîmov intră pe uşă, pe lîngă o santinelă.

Ajunseră într-o odaie în care se afla un birou, iar pe peretele din scînduri era prins în piuneze un portret al lui Stalin.

Krîmov se aştepta ca acel căpitan să i se adreseze cam aşa: „Vă rog să mă scuzaţi, tovarăşe comisar de batalion, sînteţi amabil să predaţi acest raport al nostru tovarăşului Toşceev, pe malul stîng?“.

Însă căpitanul n-a spus aşa ceva.

El i-a zis:

— Predaţi armamentul şi documentele personale.

Iar Krîmov, drept răspuns, a rostit nişte cuvinte care nu mai aveau nici un sens:

— Cu ce drept îmi cereţi asta? Înainte să-mi cereţi mie documentele, arătaţi-mi-le pe ale dumneavoastră.

Dar îndată, convingîndu-se de ceea ce era ridicol şi absurd, şi totuşi neîndoielnic, rosti acele cuvinte pe care mii de oameni înaintea lui le-au spus în asemenea situaţii:

— E o absurditate, nu înţeleg absolut nimic, e o eroare.

Acestea însă nu mai erau vorbele unui om liber.

2

— Văd că faci pe prostul. Răspunde, cine te-a recrutat în perioada cît ai fost în încercuire?

Era interogat pe malul stîng al Volgăi, la secţia specială a frontului.

Podeaua vopsită, ghivecele cu flori de la fereastră, pendula de pe perete sugerau tihna provincială. Acum i se păreau obişnuite şi dragi zornăiala geamurilor şi bufnetul ce răzbătea dinspre Stalingrad – pe cît se vedea, nişte bombardiere îşi descărcau povara pe malul drept.

Tare nu se potrivea acest locotenent-colonel de armată, care şedea aici, la o masă ţărănească de bucătărie, cu anchetatorul gălbejit din închipuirea lui.

Dar iată că locotenent-colonelul, avînd pe umăr o urmă de cretă de la cuptorul văruit, se apropie de expertul în mişcarea muncitorească din ţările Orientului colonial, de omul ce purta uniformă militară şi steaua de comisar pe mînecă, de omul pe care o mamă iubită şi bună îl adusese pe lume, iar acum şedea pe un scăunel ţărănesc; se apropie şi-i repezi un pumn în mutră.

Nikolai Grigorievici îşi trecu o mînă peste buze şi peste nas, se uită în palmă şi văzu în ea sînge amestecat cu salivă. Apoi încercă să-şi muşte fălcile. Limba îi împietrise, iar buzele îi amorţiseră. Se uită la podeaua vopsită, spălată de curînd, şi înghiţi sîngele din gură.

Abia mai tîrziu, după ce s-a înnoptat, l-a cuprins un sentiment de ură împotriva *obosist*-ului[1]. În primele minute, însă, nu simţise nici ură, nici durere fizică. Lovitura aceea în obraz semnifica o catastrofă spirituală şi nu putea să provoace nimic, în afară de un sentiment de înţepenire, de încremenire.

Se uită în urmă, fiindu-i ruşine de santinelă. Ostaşul acela văzuse cum a fost bătut un comunist! A fost bătut comunistul Krîmov, bătut în prezenţa unui flăcău în numele căruia se înfăptuise Marea Revoluţie, cea la care participase Krîmov.

Locotenent-colonelul se uită la ceas. Era ora prînzului la popota şefilor de secţii.

În timp ce Krîmov era dus prin curtea aşternută cu măzăriche şi zăpadă spulberată spre arestul aflat într-o clădire din bîrne, se auzeau deosebit de clar detunăturile unui bombardament aerian ce răzbăteau dinspre Stalingrad.

Şi primul gînd care l-a fulgerat după senzaţia de încremenire a fost că această puşcărie ar putea fi distrusă de o bombă germană… Gîndul era simplu şi respingător.

În cămăruţa înăbuşitoare, cu pereţii din bîrne, îl biciuiră disperarea şi furia – simţea că se prăbuşeşte în neant, doar el, el fusese cel care striga cu glasul răguşit şi alerga spre avion. Întîmpinîndu-şi prietenul, pe Gheorghi Dimitrov[2], el purtase sicriul Clarei Zetkin[3] şi tot el se uitase pe furiş, întrebîndu-se dacă-l va lovi din nou sau nu-l va lovi *obosist*-ul. El scosese din încercuire oameni care-i ziceau respectuos „tovarăşe comisar“, şi tot el era cel la care se uita acum cu scîrbă un colhoznic soldat – la el, comunistul bătut la interogatoriu de un comunist…

Încă nu putea să conştientizeze enorma semnificaţie a cuvintelor „privare de libertate“. Devenea o altă fiinţă, totul în el trebuia să se schimbe, căci fusese privat de libertate.

I se făcu negru în faţa ochilor… Se va duce la Şcerbakov, la Comitetul Central, care se poate adresa tovarăşului Molotov, şi nu-şi va găsi liniştea pînă ce ticălosul de locotenent-colonel nu va fi împuşcat. Dar ridicaţi receptorul! Sunaţi la Preahin. Doar pînă şi Stalin a auzit, cunoaşte numele meu. Tovarăşul Stalin îl întrebase odată pe tovarăşul Jdanov: „Care anume Krîmov, cel care a lucrat în Comintern?“.

Dar îndată simţi sub picioare un smîrc gata să-l înghită dintr-o clipă într-alta, cu tina lui vîscoasă, coloidală, întunecată ca smoala, fără fund… Se prăvălea peste el ceva de neînlăturat, ce părea mai strivitor decît forţa diviziilor de blindate nemţeşti. Era privat de libertate.

Jenia! Jenia! Mă vezi tu oare? Jenia! Uită-te la mine, în ce groaznică nenorocire mă aflu. Sînt cu totul sigur, părăsit, chiar de tine părăsit.

L-a bătut un degenerat. I se tulburau minţile de dorinţa de a se arunca asupra *obosist*-ului.

Nu mai simţise o asemenea ură nici împotriva jandarmilor, nici a menşevicilor, nici a ofiţerului SS pe care îl interogase cîndva.

Dar în omul care îl maltrata el identifica nu un străin oarecare, ci se recunoştea pe sine, era el, Krîmov, chiar cel care, copil fiind încă, plînsese de fericire la cutremurătoarele cuvinte ale *Manifestului Partidului Comunist*, „Proletari din toate ţările, uniţi-vă!“. Acest sentiment de apropiere era cu adevărat înspăimîntător.

3

Se întunecase. Uneori, vuietul bătăliei Stalingradului umplea tunător aerul puţin, viciat al închisorii. Poate că nemţii loveau în Batiuk, în Rodimţev, care apărau o cauză dreaptă.

Din cînd în cînd, pe coridor se isca o mişcare. Se deschidea uşa celulei comune, în care erau închişi dezertori, trădători ai Patriei, jefuitori de cadavre, siluitori. Se cereau adesea la closet, iar santinela, înainte de a deschide, parlamenta îndelung cu ei.

Cînd Krîmov a fost adus de pe malul stalingrădean, a fost depus pentru puţină vreme în celula comună. Nimeni nu i-a acordat atenţie unui comisar cu o stea încă nesmulsă pe

mînecă; s-au interesat doar dacă nu are cumva hîrtie, ca să răsucească în ea nişte firimituri de mahorcă. Oamenii aceştia voiau doar un singur lucru: să mănînce, să fumeze şi să-şi facă nevoile fireşti.

Dar cine, cine a iniţiat această anchetă? Ce sentiment sfîşietor: să-ţi cunoşti nevinovăţia şi, concomitent, să te înfiori de simţămîntul unei vinovăţii fără ieşire. Punctul de comandă al lui Rodimţev, din conductă, ruinele casei 6 bis, mlaştinile bieloruse, iarna voronejeană, trecerile peste fluvii – tot ce fusese minunat şi uşor era pierdut acum.

Căci, iată, ar vrea să iasă în stradă, să facă cîţiva paşi, să-şi înalţe fruntea şi să privească cerul. Să se ducă acasă după un ziar. Să se bărbierească. Să-i scrie fratelui o scrisoare. Sau ar vrea să bea un ceai. Trebuie să restituie cartea împrumutată pentru o seară. Să se uite la ceas. Să meargă la baie. Să ia o batistă din geamantan. Nu putea să facă nimic. Era privat de libertate.

Curînd, a fost scos din celula comună pe coridor, iar comandantul arestului a început să se răstească la santinelă:

— Doar ţi-am spus ruseşte, de ce dracu' l-ai vîrît la comun? De ce, eşti căscat ori vrei să ajungi în linia-ntîi, ai?

După plecarea comandantului, santinela începu să i se plîngă lui Krîmov:

— Uite-aşa se-întîmplă mereu. E ocupat izolatorul! Doar el a ordonat să fie ţinuţi acolo cei care-s pentru împuşcare. Dacă v-aş fi dus pe dumneavoastră la carceră, pe el unde-l băgam?

Peste puţin, Nikolai Grigorievici a văzut cum nişte soldaţi au scos din izolator un condamnat la împuşcare. Şuviţe de păr blond se lipeau de ceafa îngustă, slabă a condamnatului. Să fi avut douăzeci, sau poate treizeci şi cinci de ani.

Krîmov a fost trecut în celula aceea acum eliberată. În semiîntuneric desluşi pe masă o gamelă, iar alături dădu cu degetele de un iepuraş modelat din miez de pîine. Pe cît se vedea, condamnatul îl lăsase de curînd din mîini, căci pîinea era încă moale şi numai urechile iepurelui apucaseră să se întărească.

Se făcu linişte… Krîmov, cu gura întredeschisă, şedea pe prici. Nu putea să doarmă: trebuia să se gîndească la prea multe. Însă capul său năucit nu putea gîndi, îl dureau tîmplele. În craniu simţea un fel de hulă surdă, totul se rotea, se clătina, plescăia, încît nu avea de ce să se agaţe, de unde să apuce firul gîndului.

În toiul nopţii, iarăşi se auziră zgomote. Santinelele îl chemau pe caporalul de serviciu. Apoi răsună un tropot de

cizme. Comandantul, al cărui glas Krîmov îl recunoscu, zise:

— Scoate-l dracului pe comisarul ăsta de batalion, să şadă oleacă în corpul de gardă. Şi adăugă: Ăsta chiar că-i eveniment neobişnuit, o să ajungă pînă la comandantul frontului.

Uşa se deschise şi un soldat strigă:

— Afară!

Krîmov ieşi. Pe coridor se afla un om desculţ, numai în cămaşă şi izmene.

Multe rele văzuse Krîmov în viaţa lui, dar de cum s-a uitat, a înţeles că un chip mai îngrozitor decît acela n-a întîlnit. O faţă mică, cu pielea gălbejită, murdară, care plîngea jalnic pe de-a-ntregul: plîngeau ridurile, obrajii ce-i tresăreau, buzele. Numai ochii nu plîngeau şi era mai bine să nu vezi expresia acelor ochi, atît era de înfricoşată.

— Haide, haide, îl îndemna santinela pe Krîmov.

În încăperea corpului de gardă, santinela îi spuse ce eveniment neobişnuit se petrecuse:

— Mă tot sperie cu linia-ntîi, dar aici e mai rău decît acolo, că aici mai degrabă îţi strici toţi nervii… L-au dus pe automutilatul ăla să-l execute, că s-a împuşcat în mîna stîngă printr-o pîine. L-au împuşcat, l-au presărat cu niscai pămînt, dar el peste noapte a înviat şi a venit înapoi, aici, la noi.

I se adresa lui Krîmov căutînd să nu-i spună nici „dumneavoastră", nici „tu".

— Ăştia le rasolesc în asemenea hal, că-ţi fac zob toţi nervii, pînă la ultimul. Chiar şi un animal este tăiat cum se cuvine. Pe cînd ei fac totul de mîntuială. Pămîntul e îngheţat, aşa că dau la o parte buruienile, îl acoperă cum se nimereşte, acolo, şi gata, au plecat. Păi aşa, de bună seamă că a ieşit! Ia să-l fi îngropat conform instrucţiunilor, că n-ar mai fi ieşit el cît îi hăul.

Iar Krîmov, care întotdeauna răspundea la întrebări, făcea rînduială în creierii oamenilor, de astă dată, tulburat de cele auzite, îl întrebă pe soldat:

— Bine, dar el de ce a venit din nou?

Santinela se hlizi.

— Păi plutonierul care l-a dus în stepă încă mai zice că trebuie să i se dea pîine şi ceai pînă cînd i se fac iarăşi formele, dar cel de la manutanţă e dat dracului, face scandal; cum să-i dăm ceai, odată ce e scos din evidenţă? Şi, după mine, are dreptate. Cum adică, el, plutonierul, dă rasol, iar manutanţa trebuie să răspundă în locul lui?

Deodată, Krîmov întrebă:

— Ce-ai fost dumneata în timp de pace?

— În civilie, răspundeam de albine la un gostat.

— E clar, spuse Krîmov, tocmai pentru că totul în jur şi totul înăuntrul său se întunecase, pierzîndu-şi noima.

În zori, a fost iarăşi trecut la carceră. Alături de gamelă continua să se afle iepuraşul modelat din miez de pîine, numai că acum era tare, zgrunţuros. Din celula comună se auzi un glas linguşitor:

— Santinelă, fii bun şi du-mă să-mi fac nevoile.

La această oră, în stepă răsărea un soare roşu-cafeniu, încît ai fi zis că pe cer începuse să urce o sfeclă degerată, murdară, năclăită cu grunji de pămînt şi argilă.

Curînd, Krîmov a fost urcat pe platforma unui camion de o tonă şi jumătate; alături de el s-a aşezat însoţitorul lui, un locotenent simpatic, căruia plutonierul îi predase geamantanul arestatului, şi maşina porni scrîşnind, săltînd peste noroaiele întărite de ger ale Ahtubinskului, spre aerodromul din Leninsk.

Acum inspira aerul rece şi umed, iar inima i se umplu de încredere şi lumină. Înspăimîntătorul coşmar părea să fi luat sfîrşit.

4

Nikolai Grigorievici coborî din automobil şi se uită în jur, la defileul zidurilor cenuşii ale închisorii Lubianka. Capul îi mai vuia încă, iar cauza o constituiau multele ore petrecute în urletul motoarelor avionului, rapida perindare prin faţa ochilor a unor cîmpuri culese şi neculese, a unor rîuri şi păduri, alternarea năucitoare a sentimentelor de disperare, de încredere şi incertitudine.

S-a deschis o uşă, iar el a intrat în copleşitoarea împărăţie de raze X a unei atmosfere birocratice – a unei turbate lumini birocratice –, a păşit într-o viaţă ce îşi urma cursul în afara războiului, pe alături de război, pe deasupra războiului.

Într-o încăpere goală, înăbuşitoare, pe o lumină orbitoare, ca de proiector, i s-a cerut să se dezbrace la piele, şi în timp ce un om cu expresie preocupată, în halat, îi pipăia trupul, Krîmov, tresărind mereu, se gîndea că tunetul şi fierul războiului n-ar fi în stare să stînjenească mişcările metodice ale acelor degete ce nu cunoşteau ruşinea…

Soldatul mort, în a cărui mască de gaze se afla un bileţel scris înainte de atac: „Căzut pentru fericita viaţă sovietică –

acasă au rămas soţia şi şase copii“, tanchistul acela carbonizat, negru ca smoala, cu şuviţele de păr lipite de capul lui tînăr, armata populară, de multe milioane, străbătînd mlaştinile şi pădurile, trăgînd cu tunuri şi mitraliere…

Însă degetele îşi continuau treaba sigure pe ele, netulburate, chiar dacă, sub focul inamic, comisarul Krîmov strigase cîndva: „Văd, tovarăşe Gheneralov, că nu vreţi să apăraţi Patria Sovietică!“.

— Întoarceţi-vă, aplecaţi-vă, un picior înapoi.

După aceea, îmbrăcat, s-a fotografiat cu gulerul bluzei descheiate, cu chipul său mort şi în acelaşi timp viu, din faţă şi din profil.

Apoi, cu o indecentă sîrguinţă, şi-a lăsat amprenta degetelor pe o foaie de hîrtie. Pe urmă, un funcţionar aferat i-a tăiat nasturii de la pantaloni şi i-a luat centura.

Apoi a urcat cu un lift luminat orbitor, a mers pe o mochetă, printr-un coridor lung şi pustiu, pe lîngă uşi cu vizete rotunde. Saloanele unei clinici chirurgicale, de chirurgie a cancerului. Aerul era cald, cazon, iluminat de aceeaşi năucitoare lumină electrică. Un institut de raze X, de diagnosticare socială…

„Totuşi, cine m-a turnat?“

În această atmosferă înăbuşitoare, oarbă îi era greu să gîndească. Visul, realitatea, delirul, trecutul, viitorul se învălmăşiseră. Începea să-şi piardă conştiinţa de sine… Oare eu am avut o mamă? Poate că mama n-a existat. Jenia îi deveni indiferentă. Stelele acelea dintre vîrfurile brazilor, trecerea peste Don, o rachetă verde nemţească, proletari din toate ţările, uniţi-vă, în spatele fiecărei uşi sînt oameni, am să mor comunist, unde-o fi acum Mihail Sidorovici Mostovskoi, îmi vuieşte capul, să fi tras Grekov în mine, creţul Grigori Evseevici, preşedintele Cominternului, a mers şi el pe acest coridor, ce aer greu, îmbîcsit, ce lumină blestemată, ca de proiector… Grekov a tras în mine, *obosist*-ul m-a plesnit peste măsele, nemţii au tras în mine, ce-mi pregăteşte ziua de mîine, vă jur că nu sînt cu nimic vinovat, ah, mă trece, bătrînii aceia straşnici au cîntat la Spiridonov de aniversarea Revoluţiei, CEKA, CEKA, CEKA, Dzerjinski a fost cîndva stăpînul acestei case, apoi Henric Iagoda şi-apoi Menjinski, iar după aceea proletarul ăla mic de statură, cu ochi verzi, din Piter, Nikolai Ivanovici, iar astăzi e blîndul şi inteligentul Lavrenti Pavlovici, l-am întîlnit, desigur, desigur, *allaverdî*, am onoarea, dar ia stai, doar cîntam noi… „La luptă, proletar, pentru cauza ta“, eu nu am nici o vină, iar mă trece, oare chiar mă vor împuşca…

Ce ciudat e să mergi pe un coridor drept ca drumul unei săgeţi, pe cînd viaţa e atît de încîlcită, o potecă, viroage, mici mlaştini, pîraie, pulberea stepelor, grîne neculese, răzbaţi, ocoleşti, pe cînd destinul e drept, mergi pe linie, coridoare, coridoare, şi pe coridoare – uşi.

Krîmov mergea cumpănit, nici repede, nici încet, ca şi cînd santinela ar fi păşit nu în urma, ci în faţa lui.

Din primele momente trăite în casa de pe strada Lubianka, a survenit noul.

„Locul geometric al punctelor“ – gîndise, lăsîndu-şi amprenta degetului, fără să înţeleagă de ce anume gîndise astfel, cu toate că tocmai acest gînd exprima elementul nou care survenise pentru el.

Noua senzaţie s-a produs fiindcă el se pierdea pe sine. Dacă ar fi cerut apă, i s-ar fi dat să bea; dacă ar fi căzut pe neaşteptate, fulgerat de un atac de cord, medicul i-ar fi făcut injecţia necesară. Dar el nu mai era Krîmov, simţea acest lucru, cu toate că nu-l înţelegea. Nu mai era tovarăşul Krîmov, care, în timp ce se îmbrăca, dejuna, cumpăra un bilet la cinematograf, gîndea, se culca să doarmă, se simţea în permanenţă el însuşi. Tovarăşul Krîmov se deosebea de toţi oamenii şi sufleteşte, şi prin mintea lui, şi prin stagiul de partid dinainte de Revoluţie, şi prin articolele tipărite în revista *Kommunisticeski internaţional*, şi prin diverse obiceiuri, tabieturi, năravuri, prin intonaţiile glasului în convorbirile cu comsomoliştii sau cu secretarii comitetelor raionale din Moscova, cu muncitorii, cu vechii săi prieteni de partid, cu petiţionarii. Trupul lui era aidoma unui trup omenesc, mişcările, gîndurile lui erau aidoma cu mişcările şi gîndurile unui om, însă esenţa tovarăşului Krîmov-omul, demnitatea, libertatea lui se duseseră.

A fost introdus într-o celulă – un dreptunghi cu podea de parchet, lustruită, patru paturi acoperite cu pături perfect întinse, fără cute – şi îndată simţi că trei oameni şi-au aţintit cu omenesc interes privirile asupra celui intrat, al patrulea om.

Erau oameni; nu ştia cît de răi sau cît de buni, nici dacă erau duşmănoşi sau indiferenţi faţă de persoana lui, dar emanaţia aceea bună, rea, indiferentă pe care ei o degajau şi care îi venea în întîmpinare era omenească.

Se aşeză pe patul care i se arătase, iar cei trei, care şedeau pe paturi, cu cărţi deschise pe genunchi, îl priveau în tăcere. Şi deodată sentimentul acela minunat, nepreţuit, pe care avea impresia că începuse să-l piardă, i-a revenit.

Unul era masiv, cu frunte lată, cu mutră bolovănoasă şi o claie de păr grizonant, creţ, învîrtejit în chip beethovenian

deasupra frunţii cărnoase.

Al doilea era un bătrîn cu mîini albe ca hîrtia, cu un craniu pleşuv, osos, şi cu o faţă ca un basorelief în metal; ai fi zis că în venele şi arterele lui curge zăpadă, nicidecum sînge.

Al treilea, care şedea pe patul de lîngă Krîmov, era plăcut la înfăţişare, nefericit şi bun, cu o pată roşie la rădăcina nasului, lăsată de ochelarii pe care nu demult şi-i scosese. El arătă cu degetul spre uşă şi zîmbi abia perceptibil, clătinînd din cap, iar Krîmov înţelese că santinela se uită pe vizetă şi trebuie să tacă.

Cel dintîi începu să vorbească omul cu părul învîlvoiat.

— Ei bine, rosti el agale şi binevoitor, îmi permit ca în numele opiniei publice să salut forţele armate. De unde veniţi, bunule tovarăş?

Krîmov zîmbi încurcat şi răspunse:

— De la Stalingrad.

— Oho, îmi face plăcere să văd un participant la eroica apărare. Bine aţi venit în casa noastră.

— Fumaţi cumva? întrebă repede bătrînul cu faţa albă.

— Fumez.

Bătrînul dădu din cap şi se uită în cartea lui.

Atunci miopul, cel plăcut la înfăţişare, explică:

— Ştiţi, eu i-am păgubit fără să vreau pe tovarăşi: am spus că nu fumez, aşa că mie nu mi se dă tutun.

Apoi, tot el întrebă:

— Aţi venit de mult de la Stalingrad?

— Astăzi de dimineaţă eram încă acolo.

— Oho-ho, zise uriaşul, deci cu Douglas-ul?

— Întocmai, răspunse Krîmov.

— Povestiţi-ne, care e situaţia la Stalingrad? Că noi n-am apucat să ne abonăm la ziare.

— Aţi vrea să mîncaţi ceva, nu-i aşa? întrebă cel plăcut la vedere şi miop. Noi am şi cinat.

— Nu mi-e foame, zise Krîmov, iar Stalingradul nu-l vor putea lua nemţii. Asta-i acum ceva absolut limpede.

— De asta am fost întotdeauna convins, spuse uriaşul. Sinagoga a dăinuit şi va dăinui.

Bătrînul închise cu zgomot cartea şi îl întrebă pe Krîmov:

— Dumneavoastră sînteţi, evident, membru al Partidului Comunist?

— Da, sînt comunist.

— Mai încet, mai încet, vorbiţi numai în şoaptă, zise cel cu înfăţişare plăcută şi miop.

— Chiar şi despre apartenenţa la partid, adăugă uriaşul.

Chipul acestuia i se părea cunoscut lui Krîmov şi deodată îşi aminti: era un vestit artist de estradă moscovit. Cîndva fusese cu Jenia la un concert în Sala Coloanelor şi îl văzuse acolo pe scenă. Uite că acum s-au întîlnit.

În acel moment se deschise uşa, santinela îşi vîrî capul înăuntru şi întrebă:

— Cine e cu litera K?

Uriaşul răspunse:

— Eu sînt cu litera K, Katzenelenbogen.

Se ridică, îşi pieptănă cu degetele unei mîini părul lăţos şi porni fără grabă spre uşă.

— La interogatoriu, şopti vecinul cel plăcut la vedere.

— Dar cum vine asta, cu K?

— E o regulă aici. Alaltăieri, santinela l-a chemat: „Cine e Katzenelenbogen, cu K?“. Foarte nostim. E un original.

— Da, l-au luat în derîdere, zise bătrînul.

„Da’ tu, bătrîne contabil, de ce-i fi nimerit aici? gîndi Krîmov. Că şi eu sînt cu K“.

Arestaţii începură să se pregătească de culcare, dar lumina aceea năucitoare continua să ardă, şi Krîmov simţea că nişte ochi urmăresc prin vizetă cum îşi desface el obielele, îşi scoate indispensabilii, se scarpină pe piept. Era o lumină deosebită, care ardea nu pentru oamenii din celulă, ci pentru ca ei să fie bine văzuţi. Dacă ar fi fost cumva mai la îndemînă să fie observaţi pe întuneric, ar fi fost ţinuţi în întuneric.

Bătrînul contabil zăcea cu faţa întoarsă spre perete. Krîmov şi vecinul său cel miop conversau în şoaptă, fără a se uita unul la celălalt, acoperindu-şi gura cu palma, pentru ca santinela să nu vadă cum li se mişcă buzele.

Din cînd în cînd, se uitau la patul cel gol – oare cum o fi glumind acum artistul la interogatoriu?

Vecinul şopti:

— Toţi cei de-aici, din celulă, am devenit nişte iepuri, iepuraşi. Ca într-un basm: vrăjitorul i-a atins pe oameni şi ei s-au prefăcut în urecheaţi.

Începu să vorbească despre vecini.

Bătrînul era ori eser, ori esdek[4], sau poate menşevic; Nikolai Grigorievici auzise cîndva, undeva, numele lui – Dreling. Stătuse peste douăzeci de ani prin închisori, izolatoare pentru politici şi lagăre, ajungînd aproape să egaleze timpul petrecut de Morozov, Novorusski, Frolenko şi Figner în fortăreaţa Şlisselburg. Acum fusese adus la Moscova în legătură cu un nou proces care i se intentase; îi

venise ideea să dea lecţii în lagăr, pe teme agrare, unor deschiaburiţi.

Artistul avea un stagiu la Lubianka la fel de lung ca şi Dreling. Cu douăzeci şi ceva de ani în urmă, începuse să lucreze în CEKA, sub Dzerjinski, apoi a lucrat pe vremea lui Iagoda în OGPU, apoi sub Ejov, la Interne, la NKVD, iar sub Beria, la Comisariatul Securităţii Statului – NKGB. Fie lucrase în aparatul central, fie coordonase construirea unor imense lagăre.

Se înşelase Krîmov şi în privinţa interlocutorului său, Bogoleev. Acest funcţionar sovietic se dovedea a fi fost critic de artă, expert al fondului muzeistic, autor al unor versuri nicicînd publicate, deoarece nu erau în consonanţă cu epoca.

Apoi Bogoleev spuse din nou în şoaptă:

— Acum, înţelegeţi, totul, totul a dispărut, iar din mine n-a mai rămas decît un frăţior-iepuraş.

Ce strigător la cer, ce groaznic era totul, doar în lume nu existase nimic altceva, în afară de fortăreaţa Bugului, a Niprului, în afară de încercuirea de la Pireatinsk şi de mlaştinile de la Ovruci, în afară de Mamaiev Kurgan, de casa 6 bis, de rapoarte politice, lipsa muniţiilor, politruci răniţi, asalturi de noapte, muncă politică pe timpul luptei şi în marş, reglajul reperelor, raiduri ale tancurilor, aruncătoare, state-majore generale, mitraliere pe afet…

Şi în aceeaşi lume, în acelaşi timp, nu existase nimic altceva în afară de anchete nocturne, treziri, apeluri, mersul sub escortă la closet, ţigări date la număr, percheziţii, confruntări, anchetatori, hotărîrile Consiliului Special.

Dar iată că existau şi unele, şi celelalte.

Însă de ce i s-a părut lui firesc, inevitabil, ca vecinii săi, privaţi de libertate, să se afle într-o celulă a unei închisori speciale? Şi de ce era strigător, absurd, de neconceput ca el, Krîmov, să se afle în această celulă, pe patul acesta?

Deodată, simţi o dorinţă neînfrînată de a vorbi despre sine. Nu se putu abţine şi zise:

— Pe mine m-a părăsit soţia, n-am de la cine să aştept pachet.

Iar patul uriaşului cekist a rămas gol pînă dimineaţa.

5

Cîndva, înainte de război, Krîmov trecea noaptea pe strada Lubianka, întrebîndu-se ce-o fi în dosul ferestrelor acelei case fără somn. Arestaţii rămîneau în închisoarea specială opt luni, un an, un an şi jumătate – cît dura ancheta. Apoi, rudele arestaţilor primeau scrisori din lagăre şi apăreau cuvintele Komi, Salehard, Norilsk, Kotlas, Magadan, Vorkuta, Kolîma, Kuzneţk, Krasnoiarsk, Karaganda, golful Nagaevo…

Dar multe mii de oameni, ajungînd în închisoarea specială, dispăreau pentru totdeauna. Procuratura le comunica rudelor că aceşti oameni sînt condamnaţi la zece ani fără drept de corespondenţă, dar în lagăre nu existau deţinuţi cu asemenea sentinţe. Aşadar, zece ani fără drept de corespondenţă, după cît se vede, însemna împuşcat.

În scrisoarea venită din lagăr, omul spunea că se simte bine, nu suferă de frig şi ruga, dacă e posibil, să i se trimită ceapă şi usturoi. Iar rudele erau lămurite că usturoiul şi ceapa sînt necesare pentru combaterea scorbutului. Dar despre timpul petrecut în închisoarea judiciară nimeni nu scria nimic.

Deosebit de înfricoşătoare erau impresiile pentru cel care trecea în nopţile de vară ale anului 1937 pe strada Lubianka şi prin pasajul Komsomolski.

Străzile cufundate în zăpuşeala nopţii erau pustii. Clădirile se înălţau întunecoase, cu ferestrele deschise, parcă moarte, dar, în acelaşi timp, înţesate de oameni. În tihna lor nu exista tihnă. În schimb, la ferestrele luminate, acoperite cu perdele albe, se agitau umbre, la intrare se trînteau portiere de maşini, se aprindeau faruri. Ai fi zis că imensul oraş era în întregime ferecat de privirea sticloasă a geamurilor luminate de pe Lubianka. Îţi apăreau în minte oameni cunoscuţi. Dar distanţa pînă la ei nu se măsura în spaţiu, căci era o existenţă pe alte coordonate. Nu se găsea putere pe pămînt şi putere în cer capabilă a înlătura această beznă egală cu bezna morţii. Şi totuşi, omul acela nu era în pămînt, nu sub capacul bătut în cuie al unei racle, ci aici, alături, viu, respirînd, gîndind, plîngînd, deci în viaţă.

Iar maşinile aduceau mereu noi arestaţi; sute, mii, zeci de mii de oameni dispăreau în dosul uşilor închisorii speciale, dincolo de porţile închisorilor Butîrskaia, Lefortovskaia.

În locul celor arestaţi veneau noi angajaţi la comitetele raionale, în ministere, în instituţii militare, la procuratură, în trusturi, policlinici, în direcţiile uzinelor, în comitetele sindicale de instituţii şi de fabrici, la secţiile agrare, în laboratoarele bacteriologice, la direcţia teatrelor academice,

în biroul constructorilor de avioane, la institutele de proiectare a giganţilor chimiei şi metalurgiei.

Dar se întîmpla ca, la scurt timp, cei veniţi în locul duşmanilor poporului, al teroriştilor şi diversioniştilor arestaţi să se dovedească a fi ei înşişi duşmani, indivizi neloiali, şi să fie arestaţi. Ba uneori se întîmpla ca oameni din al treilea rînd de schimbări să fie, de asemenea, duşmani şi să fie arestaţi.

Un tovarăş leningrădean îi povestise lui Krîmov că împreună cu el, în aceeaşi celulă, s-au aflat la un moment dat trei secretari ai unuia dintre comitetele raionale de partid din Leningrad; fiecare secretar nou numit îl demascase pe predecesorul său ca duşman şi terorist. Ajunseseră să zacă alături, în celula aceea, fără vreunul să fie furios pe celălalt.

Cîndva, în clădirea aceasta intrase Mitea Şapoşnikov, fratele Evgheniei Nikolaevna, cu o boccea albă în mînă, pe care i-o făcuse soţia: prosop, săpun, două rînduri de lenjerie, periuţă de dinţi, ciorapi, trei batiste. Intrase pe aceste uşi, păstrînd în memorie numărul din cinci cifre[5] al carnetului de partid, biroul său de la reprezentanţa comercială din Paris, vagonul internaţional în care, în drum spre Crimeea, îşi lămurea relaţiile cu soţia, sorbea apă minerală şi răsfoia, căscînd, *Zolotoi osiol*[6].

Desigur, Mitea nu avusese nici o vină. Totuşi, a fost închis, în timp ce el, Krîmov, nu a fost arestat.

Cîndva, prin coridorul acesta puternic iluminat ce ducea de la libertate la captivitate trecuse şi Abarciuk, primul soţ al Liudmilei Şapoşnikova. Mergea la interogatoriu, se grăbea să spulbere o stupidă neînţelegere… Şi iată că trec cinci, şapte, opt săptămîni, iar Abarciuk scrie: „Pentru prima oară, ideea de a-l ucide pe tovarăşul Stalin mi-a sugerat-o un rezident al spionajului militar german, cu care într-un anume moment m-a pus în legătură unul dintre conducătorii mişcării ilegale… Convorbirea a avut loc după demonstraţia de 1 Mai, pe Bulevardul Iauzski, iar eu am promis să dau răspunsul definitiv peste cinci zile şi am convenit asupra unei noi întîlniri…".

Uimitoarea lucrare se săvîrşea, iată, în dosul acestor ferestre, cu adevărat uimitoare. Doar Abarciuk nici măcar n-a clipit atunci cînd un ofiţer al lui Kolceak a tras în el.

Cu siguranţă a fost silit să semneze depoziţii false împotriva propriei persoane. Desigur, Abarciuk e un comunist adevărat, de formaţie leninistă, el nu e cu nimic vinovat. Dar uite că l-au arestat şi uite că a dat declaraţii… În

schimb, Krîmov nu a fost închis, nu a fost arestat, nu a fost silit să dea declaraţii.

Auzise cum se compuneau asemenea dosare. Unele indicii i-au parvenit de la cei care îi spuneau în şoaptă: „Dar ia aminte, dacă îţi scapă ceva despre asta fie şi unui singur om – soţiei, mamei tale –, eu sînt un om mort“.

Unele date i le comunicau cei care, încinşi de băutură şi enervaţi de prostia îngîmfată a interlocutorului, rosteau brusc cîteva cuvinte imprudente şi amuţeau pe dată, pentru ca a doua zi, ca din întîmplare, căscînd, să spună: „Da, apropo, se pare că ieri am turuit tot felul de aiureli, ţii minte cumva? Nu? Cu atît mai bine“.

Cîte ceva îi spuneau şi soţiile unor prieteni ajunşi prin lagăre, unde ele se mai duceau să-i vadă.

Da. Evident, toate astea erau zvonuri, pălăvrăgeli. Doar lui Krîmov nu i se întîmplase nimic de acest fel.

Şi-acum, poftim. Acum l-au închis. Incredibil, stupizenia, nebunia s-au produs. Cînd erau puşi la răcoare menşevici, eseri, albgardişti, popi, agitatori, chiaburi, atunci el niciodată, nici măcar pentru o clipă, nu s-a gîndit ce simt aceşti oameni pierzîndu-şi libertatea, aşteptînd sentinţa. Nu s-a gîndit la soţiile, la mamele, la copiii lor.

Evident, cînd proiectilele au început să explodeze tot mai aproape şi mai aproape, schilodindu-i pe ai săi, şi nu pe duşmani, adică erau închişi nu duşmani, ci oameni sovietici, membri de partid, atunci el nu mai era indiferent.

Evident, cînd au fost închişi cîţiva inşi deosebit de apropiaţi lui, oameni din generaţia sa, pe care îi considera bolşevici leninişti, s-a cutremurat, n-a dormit noaptea, atunci a început să se întrebe dacă are Stalin dreptul la suferinţele pe care le îndură ei, la suferinţele soţiilor, mamelor lor. Doar aceştia nu erau chiaburi, nici albgardişti, ci oameni, bolşevici leninişti.

Dar, cu toate astea, se liniştea spunîndu-şi că, oricum, el, Krîmov, n-a fost închis, n-a fost deportat, el n-a semnat nimic împotriva sa, n-a recunoscut depoziţii false.

Acum însă, poftim. Acum Krîmov, bolşevicul leninist, a fost închis. Acum nu mai era loc de consolări, de interpretări, de explicaţii. S-a terminat.

Cîte ceva apucase deja să afle. Dinţii, urechile, nările, părţile intime ale omului despuiat deveneau obiect de percheziţie. Apoi acesta mergea, jalnic şi caraghios, pe un coridor, ţinîndu-şi pantalonii şi indispensabilii cu nasturii tăiaţi. Miopilor li se luau ochelarii şi ei îşi mijeau neliniştiţi pleoapele, se frecau la ochi. Omul intra în celulă şi devenea şoarece de laborator, i se creau noi reflexe, vorbea în şoaptă

şi se scula de pe pat, se culca pe pat, îşi făcea nevoile fireşti, dormea şi visa sub o neîntreruptă supraveghere. Totul s-a dovedit a fi monstruos de brutal, inuman. Pentru prima oară, a înţeles clar cît de groaznice erau faptele ce se săvîrşeau pe strada Lubianka. Doar era chinuit un bolşevic, un leninist, tovarăşul Krîmov.

6

Zilele treceau, dar Krîmov nu era chemat la interogatoriu.

Acum ştia cînd şi ce anume se dă de mîncare, cunoştea orele de plimbare şi intervalul de timp pentru baie, cunoştea fumul tutunului închisorii, ora apelului, structura aproximativă a cărţilor de la bibliotecă, cunoştea la faţă santinelele, se neliniştea aşteptînd întoarcerea vecinilor de la interogatoriu. Cel mai des era chemat Katzenelenbogen. Bogoleev era chemat întotdeauna în timpul zilei.

Viaţă fără libertate! Era o boală, căci a pierde libertatea este la fel cu a fi lipsit de sănătate. Lumina ardea, apa curgea din robinet, în castron era ciorba, dar şi lumina, şi apa, şi pîinea erau deosebite, ele se distribuiau, se cuveneau. Cînd interesele anchetei o cereau, deţinuţii erau privaţi temporar de lumină, de hrană, de somn, doar tot ceea ce primeau nu era pentru ei; aceasta era metodica lucrului cu arestaţii…

Bătrînul cel costeliv a fost chemat o singură dată, iar cînd s-a întors, le-a comunicat cu trufie:

— După trei ore de tăcere, domnul anchetator s-a încredinţat că numele meu este, într-adevăr, Dreling.

Bogoleev era întotdeauna politicos, vorbea respectuos cu locatarii celulei, îi întreba pe vecini de sănătate, cum au dormit.

Odată, a început să-i citească nişte versuri lui Krîmov, apoi a întrerupt lectura spunînd:

— Iertaţi-mă, sigur că pe dumneavoastră nu vă interesează.

Krîmov îi răspunse zîmbind:

— Să vă spun sincer, n-am înţeles o iotă. Dar cîndva îl citeam pe Hegel şi înţelegeam.

Bogoleev se temea groaznic de interogatorii, se pierdea cu firea cînd ofiţerul de serviciu, intrînd, întreba: „Cine e cu

B?“, Iar cînd se întorcea de la anchetator, părea slăbit, micşorat, îmbătrînit.

Despre interogatoriile lui relata confuz, inspirînd des, încordîndu-se, mijindu-şi ochii. Nu se putea înţelege de ce anume era acuzat – cînd de atentat la viaţa lui Stalin, cînd de faptul că nu-i sînt pe plac operele scrise în spiritul realismului socialist.

Odată, uriaşul cekist i-a spus lui Bogoleev:

— Mai bine l-aţi ajuta pe flăcău să vă formuleze acuzarea. Eu aş zice ceva cam de soiul acesta: „Nutrind o ură sălbatică faţă de tot ce este nou, eu am ponegrit de-a valma şi neîntemeiat operele de artă distinse cu premiul Stalin“. O să primiţi zece anişori. Şi căutaţi să nu-i prea demascaţi pe cunoscuţii dumneavoastră, căci în felul ăsta nu vă salvaţi, ba dimpotrivă, o să vi se adauge participarea la vreo organizaţie şi ajungeţi într-un lagăr cu regim sever.

— Ce vorbiţi dumneavoastră, zicea Bogoleev. Parcă pot eu să-i ajut? Ei ştiu tot.

Adesea, filozofa pe tema lui preferată: cu toţii sîntem personajele unui basm – comandanţi temuţi ai unor divizii, paraşutişti, adepţi ai lui Matisse şi Pissarro, membri de partid, geologi, cekişti, constructori ai cincinalului, piloţi, creatori ai giganţilor metalurgiei… Şi iată-ne pe noi, trufaşii, înfumuraţii, de cum am trecut pragul casei fermecate, o baghetă magică ne-a prefăcut în nişte scatii zurlii, purceluşi, veveriţe. De-acum ce ne mai trebuie? Ia, acolo, o musculiţă, un ou de furnică.

Avea o gîndire originală, ciudată, pe cît se vedea, chiar profundă, însă în probleme de viaţă era meschin – întotdeauna se nelinişte a că lui i s-a dat mai puţin şi mai prost decît celorlalţi, că lui i s-a scurtat timpul de plimbare, că în timpul cît a fost la plimbare cineva i-a mîncat pesmeţii.

Viaţa era plină de evenimente, dar era totuşi goală, părelnică. Oamenii din celulă îşi duceau existenţa în albia secată a unui rîu. Anchetatorul studia această albie, pietricelele, crăpăturile, neregularităţile malului. Dar apa care crease cîndva această albie nu mai exista.

Dreling intervenea arareori în conversaţie, iar dacă se întîmpla să vorbească, o făcea cel mai adesea cu Bogoleev, probabil pentru că el nu era membru de partid.

Dar cînd vorbea cu Bogoleev, adesea se enerva.

— Sînteţi un tip bizar, a zis el odată. În primul rînd, sînteţi respectuos şi binevoitor faţă de nişte oameni pe care-i dispreţuiţi. În al doilea rînd, mă întrebaţi zilnic de sănătate, cu toate că vă este absolut indiferent dac-o să crăp sau dacă rămîn în viaţă.

Bogoleev, ridicîndu-şi ochii înspre tavanul celulei, îşi depărtă mîinile şi zise:

— Ia ascultaţi, şi recită cu glas cîntător:

— Ţestoaso, din ce ţi-e carapacea durată?
Am întrebat, şi răspuns am primit:
— Este din frica de mine- acumulată –
Nimic mai trainic nu-i de găsit!

— Sînt stihurile dumneavoastră?

Bogoleev dădu iarăşi din mîini, fără să răspundă.

— Se teme bătrînul, a acumulat frică, spuse Katzenelenbogen.

După gustarea de dimineaţă, Dreling i-a arătat lui Bogoleev coperta unei cărţi şi l-a întrebat:

— Vă place?

— Drept să vă spun, nu, zise Bogoleev.

Dreling a dat din cap a încuviinţare.

— Nici eu nu sînt adeptul acestei opere. Gheorghi Valentinovici[7] a spus: „Chipul mamei, creat de Gorki, este o icoană, iar clasa muncitoare nu are nevoie de icoane“.

— Bine, dar generaţii întregi citesc *Mama,* interveni Krîmov. Ce are a face aici icoana?

Cu tonul unei educatoare de la grădiniţă, Dreling zise:

— Toţi cei ce vor să înrobească clasa muncitoare au nevoie de icoane. Iată, în chivotul dumneavoastră comunist se află icoana lui Lenin, ba chiar şi icoana preacuviosului Stalin. Nekrasov n-a avut nevoie de icoane.

Părea că nu numai fruntea, craniul, mîinile, nasul îi erau sculptate din os alb, ci înseşi cuvintele lui răsunau ca nişte bile de os.

„Ia te uită, ticălosul“, gîndi Krîmov.

Bogoleev, supărîndu-se – Krîmov niciodată nu-l văzuse atît de iritat pe acest om blînd, supus, mereu deprimat –, zise:

— Dumneavoastră n-aţi mers, în reprezentările dumneavoastră despre poezie, mai departe de Nekrasov. Dar

de atunci au mai apărut şi Blok, şi Mandelştam, şi Hlebnikov.

— Pe Mandelştam nu-l ştiu, spuse Dreling. Cît despre Hlebnikov, e numai marasm şi decadenţă.

— Ia mai duceţi-vă, rosti tăios Bogoleev, pentru prima oară cu glas tare. M-au plictisit pînă la greaţă fixismele dumneavoastră plehanoviste. Aici, în celula asta a noastră, toţi sînteţi marxişti de diverse orientări, dar vă asemănaţi prin faptul că sînteţi orbi la poezie, nu înţelegeţi absolut nimic din ea.

Ciudată situaţie. Pe Krîmov îl chinuia îndeosebi gîndul că în ochii santinelelor, ai celor care erau de serviciu noaptea şi ziua, el, un bolşevic, un comisar militar, nu se deosebea prin nimic de Dreling, bătrînul acela înrăit.

Iar acum el, care nu putea suferi simbolismul, decadentismul, care toată viaţa iubise poezia lui Nekrasov, era gata să treacă de partea lui Bogoleev în această discuţie.

Dacă bătrînul cel sculptat în os ar fi zis un singur cuvînt rău despre Ejov, el ar fi justificat fără şovăială şi împuşcarea lui Buharin, şi deportarea soţiilor pentru refuzul de a-şi denunţa soţii, şi sentinţele cumplite, şi interogatoriile înfricoşătoare.

Dar omul de os tăcea.

În acel moment a venit santinela şi l-a condus de Dreling la closet. Katzenelenbogen îi spuse lui Krîmov:

— Eu am stat vreo cinci zile numai cu el într-o celulă. Tace precum peştele sub gheaţă. Eu îi zic: „Mai mare rîsul: doi evrei, amîndoi bătrîni, îşi petrec serile în cătunul de lîngă Lubianka[8] şi tac“. Ţi-ai găsit! Tace! Ce rost are dispreţul acesta? De ce nu vrea să stea de vorbă cu mine? Groaznica răzbunare sau uciderea unui preot în ajun de Lakboimelî? Ce rost are? Un bătrîn gimnazist.

— Ba un duşman, zise Krîmov.

Se părea că Dreling îl preocupă serios pe cekist.

— Dar el face închisoare pentru o cauză, înţelegeţi! zise el. E ceva fantastic! A lăsat în urmă ani lungi de lagăr, îl aşteaptă cele patru scînduri, dar el parc-ar fi de fier. Îl invidiez! Este chemat la interogatoriu: cine-i cu D? El tace ca pămîntul, nu răspunde. A obţinut să fie chemat pe nume. Dacă intră vreun şef în celulă, poţi să-l şi omori, că nu ţi se ridică.

După ce Dreling se întoarse de la closet, Krîmov îi spuse lui Katzenelenbogen:

— În faţa judecăţii istoriei totul e nimicnicie. Chiar şezînd aici, eu şi dumneavoastră continuăm să-i urîm pe duşmanii comunismului.

Dreling se uită cu o curiozitate ironică la Krîmov.

— Ce fel de judecată, rosti el fără a se adresa cuiva anume. Asta-i o judecată arbitrară a istoriei!

Degeaba invidia Katzenelenbogen tăria omului de os. Tăria lui nu mai era o tărie omenească. Un fanatism orb, inuman încălzea cu căldura sa chimică inima lui pustiită şi indiferentă.

Războiul care bîntuia prin Rusia, toate evenimentele care aveau legătură cu războiul pe el îl mişcau prea puţin – nu întreba nimic despre acţiunile de pe fronturi, despre Stalingrad. Nu ştia nimic de noile oraşe, de puternica industrie. El de mult nu mai trăia o viaţă omenească, ci continua să joace o nesfîrşită partidă abstractă de dame ocnăşeşti, care numai pe el îl privea.

În schimb pe Krîmov îl interesa foarte mult Katzenelenbogen. Simţea, vedea că acesta este un om cu minte, care glumea, flecărea, se ţinea de calambururi, dar ochii îi erau inteligenţi, lenevoşi, obosiţi. Asemenea ochi au numai oamenii atotştiutori, istoviţi de viaţă şi care nu se tem de moarte.

Odată, vorbind despre construcţia căii ferate de-a lungul malului Oceanului Îngheţat, îi spusese lui Krîmov:

— Un proiect extraordinar de frumos. Şi adăugase: Ce-i drept, realizarea lui s-a soldat cu pierderea a zece mii de vieţi omeneşti.

— Cam lugubru, spusese Krîmov.

Katzenelenbogen ridicase din umeri.

— Să fi văzut dumneavoastră cum mergeau coloanele deţinuţilor la muncă. Într-o tăcere de mormînt. Deasupra capetelor era aurora boreală, verde şi albastră, împrejur numai gheaţă şi zăpadă, iar oceanul cel negru continua să urle. Ei, acolo chiar că se vede tăria.

Îl sfătuia pe Krîmov:

— Anchetatorul trebuie ajutat, e un cadru nou, el singur se descurcă greu… În schimb, dacă-i vii în ajutor, îi sugerezi cîte ceva, ţi-e şi ţie de folos, eviţi prelucrările de cîte o sută de ore. Căci rezultatul, oricum, este acelaşi: Comisia Specială îţi trînteşte ce se cuvine.

Krîmov încerca să-l combată, dar Katzenelenbogen răspundea:

— Nevinovăţia personală e o reminiscenţă a Evului Mediu, o alchimie. Tolstoi însuşi a spus că în lume nu există nevinovaţi, nu există inocenţi. Vinovat este cel pentru care s-a lansat un mandat de arestare, iar un mandat nu poate fi eliberat pentru oricine. Oricare om are dreptul la un mandat de arestare. Chiar şi cel care toată viaţa lui a eliberat aceste

mandate pentru alţii. Maurul şi-a făcut datoria, maurul poate să plece.

Ştia mulţi prieteni ai lui Krîmov, unii îi erau cunoscuţi ca anchetaţi în procesele anului 1937. Despre oamenii de ale căror dosare se ocupase vorbea într-un fel cam bizar: fără pic de răutate, fără să se tulbure: „interesant om a fost“, „cam ciudat“, „un simpatic“.

Îşi amintea adesea de Anatole France, de *Balada lui Opanas*[9], îi plăcea să-l citeze pe Benia Krik al lui Babel[10], îi pomenea familiar, cu numele lor patronimice, pe cîntăreţii şi balerinele de la Teatrul Balşoi. Colecţiona cărţi rare şi povestea despre un nepreţuit volumaş de Radişcev, pe care-l obţinuse cu puţin timp înainte de a fi fost arestat.

— Ar fi bine dacă ar fi predată colecţia mea la Biblioteca Lenin, zicea el, că altfel o să şterpelească nişte proşti cărţile, fără a le înţelege valoarea.

Era căsătorit cu o balerină, dar destinul cărţii lui Radişcev îl nelinişte mai mult decît destinul soţiei, şi cînd Krîmov i-a spus asta, cekistul a răspuns:

— Anghelina mea e femeie deşteaptă, n-o să se prăpădească.

Părea că el înţelege totul, dar nu simte nimic. Noţiuni simple ca despărţire, suferinţă, libertate, dragoste, fidelitate feminină, amărăciune nu erau pe înţelesul lui. O oarecare tulburare îi apărea în glas cînd vorbea despre primii săi ani de activitate în CEKA, „Ce vremuri, ce oameni“, zicea el. În schimb, ceea ce constituia viaţa lui Krîmov i se părea că ţine de domeniul propagandei.

Despre Stalin a zis:

— Mă înclin în faţa lui mai mult decît în faţa lui Lenin. E unicul om pe care-l iubesc cu adevărat.

Dar de ce oare acest ins, care participase la pregătirea procesului liderilor opoziţiei, care sub comanda lui Beria condusese un colosal şantier din GULAG[11], dincolo de Cercul Polar, accepta cu atîta calmă împăcare faptul de a merge în propria casă la interogatorii nocturne, ţinîndu-şi pe burtă pantalonii cu nasturi retezaţi? De ce manifesta o nelinişte bolnăvicioasă faţă de menşevicul Dreling, care-l osîndise la tăcere?

Uneori însă chiar şi Krîmov începea să aibă îndoieli. Oare de ce se revoltă el atît, clocoteşte compunînd în gînd scrisori adresate lui Stalin, iar apoi îl scutură fiori reci, îl trec sudorile? Maurul şi-a făcut datoria. Doar toate astea s-au petrecut în anul ’37 cu zeci de mii de membri ai partidului, cu oameni la fel ca şi el, ba chiar mai buni decît el. Maurul

şi-a făcut datoria. De ce îi este atît de nesuferit cuvîntul „denunţ“? Numai pentru că el însuşi a fost închis în urma denunţului cuiva. Doar şi el primea rapoarte politice de la informatorii din subunităţi. O treabă obişnuită. Denunţurile obişnuite. Soldatul roşu Riaboştan poartă la piept, sub cămaşă, o cruce şi pe comunişti îi numeşte nelegiuiţi; cît o mai fi trăit Riaboştan, odată ajuns într-o companie disciplinară? Soldatul roşu Gordeev a declarat că nu crede în tăria armelor sovietice, că victoria lui Hitler este inevitabilă; o mai fi trăit mult Gordeev, ajungînd într-o subunitate disciplinară? Soldatul roşu Markevici a declarat: „Toţi comuniştii sînt nişte hoţi, va veni timpul cînd îi vom lua în baionete, iar poporul va deveni liber“; tribunalul l-a condamnat pe Markevici la moarte prin împuşcare. Doar şi el e un delator, a raportat la direcţia politică a frontului despre Grekov, iar dacă acesta n-ar fi fost spulberat de o bombă nemţească, ar fi fost împuşcat de un pluton de execuţie. Ce simţeau, ce gîndeau aceşti oameni trimişi în companiile disciplinare, interogaţi la secţiile speciale şi judecaţi de tribunale?

Iar înainte de război, de cîte ori a fost în situaţia să participe la asemenea lucrări, să asculte calm cuvintele unor prieteni: „Am informat comitetul de partid despre convorbirea mea cu Piotr“; „A relatat cinstit în faţa adunării de partid conţinutul scrisorii lui Ivan“; „A fost chemat, iar el, comunist fiind, trebuia, desigur, să spună tot, şi despre starea de spirit a băieţilor, şi despre scrisorile lui Volodka“.

A fost, a fost, toate astea s-au petrecut cu adevărat.

Eh, ce mai încolo-ncoace… Toate aceste explicaţii pe care el le scria şi le dădea verbal nu ajutau pe nimeni să iasă din închisoare. Sensul lor lăuntric era unul singur – să nu nimerească el cumva în smîrc, să se ţină la o parte.

Rău, tare rău şi-a apărat Krîmov prietenii, deşi nu-i plăceau toate chestiunile astea, se temea, evitîndu-le în toate chipurile. Dar acum ce i-a venit, de-l trec căldurile şi năduşelile? Ce vrea, de fapt? Ca ofiţerul de serviciu pe Lubianka să afle de singurătatea lui, anchetatorii să ofteze compătimitor pentru că l-a părăsit femeia iubită, să aibă în vedere în lucrările lor că el o chema în gînd noaptea, muşcîndu-şi mîna, că mama sa îi spunea Nikolenka, alintîndu-l?

Într-o noapte, Krîmov se trezi, deschise ochii şi îl văzu pe Dreling lîngă patul lui Katzenelenbogen. Electricitatea turbată ilumina spinarea bătrînului prizonier. Bogoleev, care se trezise şi el, şedea pe pat, acoperindu-şi picioarele cu pătura.

Dreling s-a repezit la uşă şi a început să bată în ea cu pumnul lui osos, să strige cu un glas de asemenea osos:

— Hei, ofiţer de serviciu, repede, un medic! Un deţinut are atac de cord!

— Linişte, încetaţi! strigă ofiţerul de serviciu venit în fugă la vizetă.

— Cum, linişte? Moare un om! începu să ţipe Krîmov, apoi, sărind din pat, alergă la uşă şi începu să bată cu pumnul în ea, împreună cu Dreling. Observă că Bogoleev s-a culcat în pat, acoperindu-se cu pătura. Ai fi zis că se teme să ia parte la acest eveniment neobişnuit, nocturn.

Curînd, uşa s-a deschis larg şi au intrat cîţiva oameni.

Katzenelenbogen îşi pierduse cunoştinţa. Multă vreme, oamenii n-au fost în stare să aşeze pe targă trupul lui enorm.

În zori, Dreling îl întrebă deodată pe Krîmov:

— Spuneţi-mi, dumneavoastră, un comisar comunist, aţi avut adeseori de-a face, pe front, cu manifestări de nemulţumire?

Krîmov, la rîndul său, întrebă:

— Ce fel de nemulţumire, faţă de ce anume?

— Am în vedere nemulţumirea faţă de politica bolşevicilor în problema colhozurilor, faţă de felul în care este purtat războiul, într-un cuvînt, manifestări de nemulţumire politică?

— Nu. Niciodată nu m-am izbit nici măcar de umbra unor asemenea stări de spirit, zise Krîmov.

— Da, da, se-nţelege, aşa gîndeam şi eu, spuse Dreling şi dădu satisfăcut din cap.

7

Ideea încercuirii nemţilor la Stalingrad este considerată genială.

Dar în concentrarea pe ascuns a unor mase înarmate pe flancurile armatei lui Paulus s-a repetat, de fapt, un principiu născut încă pe vremea cînd nişte bărbaţi desculţi, cu frunţile teşite, fălcoşi, se răspîndeau tîrîş prin tufărişuri, încercuind peşterile ocupate de nişte pădureni venetici. Prin urmare, ce să ne mire? Deosebirea dintre măciucă şi artileria cu bătaie lungă sau invariabila constanţă militară a principiului referitor la armamentul vechi şi cel nou?

Dar nu trebuie să stîrnească nici disperare şi nici mirare înţelegerea faptului că spirala mişcării umane, multiplicîndu-şi veşnic volutele pe orizontală şi pe verticală, are un ax invariabil.

Cu toate că principiul încercuirii, care a constituit esenţa operaţiei de la Stalingrad, nu este nou, meritul organizatorilor ofensivei, care au ales corect zona pentru aplicarea acestui străvechi principiu, este indiscutabil. Ei au ales corect timpul desfăşurării operaţiei, au instruit şi au concentrat cu pricepere trupele. Un merit al organizatorilor ofensivei îl constituie şi asigurarea iscusită a cooperării dintre cel trei fronturi: de sud-vest, de pe Don şi al Stalingradului. Mari dificultăţi a implicat concentrarea în secret a trupelor într-un teren de stepă, lipsit de acoperire naturală. Forţele dinspre nord şi dinspre sud, alunecînd de-a lungul flancurilor drept şi stîng ale dispozitivului nemţilor, se pregăteau să se întîlnească la Kalaci, învăluindu-l pe inamic, zdrobind oasele, strivind inima şi plămînii armatei lui Paulus. Multă muncă s-a depus pentru elaborarea detaliilor operaţiei, pentru cercetarea puterii de foc, a forţei vii, a ariergardei şi a comunicaţiilor inamicului.

Totuşi, la baza acestei activităţi, la care au luat parte Comandantul Suprem, mareşalul Iosif Stalin, generalii Jukov, Vasilievski, Voronov, Eriomenko, Rokossovski şi mulţi ofiţeri talentaţi ai Statului-Major General, se afla principiul încercuirii de pe flancuri a inamicului, principiu introdus în practica militară încă de părosul om primitiv.

Termenul de genialitate poate fi aplicat doar oamenilor care introduc în viaţă idei noi, dintr-acelea care se referă la miez şi nu la înveliş, la ax, şi nu la volutele din jurul axului. Elaborările strategice şi tactice de pe vremea lui Alexandru Macedon nu au nimic comun cu un asemenea gen de acţiuni divine. Conştiinţa umană, copleşită de grandoarea evenimentelor militare, e înclinată să identifice grandoarea proporţiilor cu grandoarea unor realizări în planul gîndirii ale conducătorilor de oşti.

Istoria bătăliilor demonstrează că marii comandanţi nu introduc noi principii în operaţiunile de rupere a apărării, de urmărire, în acţiunile de încercuire, de hărţuire a inamicului; ei aplică şi folosesc principii cunoscute încă de oamenii erei neanderthaliene, cunoscute, de altfel, şi lupilor care împresoară o cireadă, şi cirezii care se apără de lupi.

Un director energic, care-şi cunoaşte meseria, asigură achiziţionarea cu succes a materiei prime şi a combustibilului, legătura reciprocă dintre secţii şi, de

asemenea, zeci de alte condiţii importante şi de amănunt, necesare pentru funcţionarea uzinei.

Dar cînd unii istorici relatează că activitatea directorului a determinat principiile metalurgiei, ale electrotehnicii, ale analizei Roentgen a metalului, conştiinţa celui care studiază istoria uzinei începe să protesteze: razele Roentgen le-a descoperit nu directorul nostru, ci Roentgen… Furnalele au existat şi înainte de directorul nostru.

Descoperirile ştiinţifice cu adevărat mari îl fac pe om mai înţelept decît natura. Natura se recunoaşte pe sine în aceste descoperiri, prin aceste descoperiri. Printre asemenea eroice fapte umane se numără ceea ce au realizat Galilei, Newton, Einstein în cunoaşterea naturii spaţiului, a timpului, a materiei şi a forţei. În aceste descoperiri, omul a creat o mai mică adîncime şi o mai mare înălţime decît cele care existaseră în mod firesc, condiţionînd, în acest fel, autocunoaşterea naturii prin ea însăşi, îmbogăţirea naturii.

Acele descoperiri în care omul reproduce anumite principii existente, vizibile, palpabile, formulate de natură sînt descoperiri de grad inferior, secundar.

Zborul păsărilor, mişcarea peştilor, mişcarea ciulinilor şi a bolovanului rotund, de rîu, forţa vîntului, care face copacii să se clatine şi să-şi agite ramurile, mişcările instinctive ale unei caracatiţe – toate acestea constituie expresia unui principiu sau al altuia palpabil, evident. Omul extrage dintr-un fenomen principiul acestuia, îl comută în sfera lui şi îl dezvoltă în concordanţă cu posibilităţile şi nevoile sale.

Pentru viaţă, importanţa avioanelor, a turbinelor, a motoarelor cu reacţie, a rachetelor este imensă, totuşi, prin crearea lor, omenirea este datoare talentului, nicidecum geniului ei.

Dintre descoperirile aceleiaşi categorii secundare fac parte şi cele care utilizează un principiu relevat, cristalizat de către oameni, nu de natură, să zicem principiul teoriei electromagnetice a cîmpului, care şi-a găsit aplicaţia şi dezvoltarea în radio, televiziune, radiolocaţie. Din aceleaşi descoperiri de a doua categorie face parte eliberarea energiei atomice. Fermi, creatorul primului reactor cu uraniu, nu trebuie să aibă pretenţia la titlul de geniu al omenirii, chiar dacă descoperirea lui a marcat începutul unei noi epoci în istoria universală.

În descoperirile de grad inferior, de categoria a treia, omul transpune în noi condiţii elemente deja existente în sfera activităţii sale, de pildă: montează un nou motor pe un aparat de zbor, înlocuieşte pe o navă motorul cu aburi printr-unul electric, iar pe cel electric, cu unul atomic.

Tocmai aici se încadrează activitatea omului în domeniul artei militare, unde noile condiţii tehnice cooperează cu vechile principii. Ar fi stupid ca în problema unui război să fie negată importanţa activităţii unui general, conducătorul unei bătălii. Totuşi, nu e corect ca generalul respectiv să fie declarat geniu. Dacă referitor la un inginer capabil, din producţie, aşa ceva ar fi o prostie, în schimb, referitor la un general, aşa ceva nu ar fi numai o prostie, ci pe deasupra ar fi dăunător, primejdios.

8

Două ciocane, fiecare de cîteva milioane de tone de metal şi sînge viu, omenesc – cel din nord şi cel din sud –, aşteptau semnalul.

Primele au pornit la ofensivă trupele amplasate la nord-vest de Stalingrad: pe 19 noiembrie 1942, la orele şapte şi treizeci de minute dimineaţa, de-a lungul liniei frontului de nord-vest şi a frontului de pe Don a început o puternică pregătire de artilerie, care a ţinut optzeci de minute. Valul de foc s-a prăvălit asupra poziţiilor de luptă ocupate de unităţi din Armata a 3-a română.

La orele opt şi cincizeci de minute au trecut la atac infanteria şi tancurile. Moralul trupelor sovietice era neobişnuit de ridicat. Divizia a 76-a s-a ridicat la atac în sunetele unui marş executat de fanfara proprie.

În cea de-a doua jumătate a zilei, adîncimea tactică a apărării inamicului a fost străpunsă. Bătălia se desfăşura pe un teritoriu imens.

Corpul 4 de armată românesc a fost zdrobit. Divizia 1 română de cavalerie a fost separată şi izolată de restul unităţilor Armatei a 3-a, în raionul Krainiaia.

Armata a 3-a de blindate a început ofensiva de pe înălţimile aflate la treizeci de kilometri sud-vest de Serafimovici, a rupt poziţiile Corpului 4 de armată românesc şi, deplasîndu-se cu rapiditate spre sud, încă de la jumătatea zilei a pus stăpînire pe înălţimile de la nord de Perelazovskaia. Manevrînd spre sud-est, corpurile sovietice de blindate şi de cavalerie au ajuns spre seară la Gusînka şi Kalmîkovo, pătrunzînd la şaizeci de kilometri în spatele Armatei a 3-a române.

După douăzeci şi patru de ore, în zorii zilei de 20 noiembrie, au trecut la ofensivă trupele concentrate în stepele calmuce de la sud de Stalingrad.

9

Novikov se trezise cu mult înainte de ivirea zorilor. Emoţia îi era atît de puternică, încît nici n-o simţea.

— Beţi un ceai, tovarăşe comandant de corp? întrebă Verşkov, cu glas solemn şi insinuant.

— Da, răspunse Novikov. Spune-i bucătarului să pregătească nişte ouă.

— De care, tovarăşe colonel?

Novikov tăcu o vreme, se gîndi, iar lui Verşkov i se păru că şeful său, cufundat în gînduri cum era, nu aude întrebarea.

— Ochiuri, zise Novikov şi se uită la ceas. Du-te la Ghetmanov, vezi dacă s-a sculat, peste o jumătate de oră trebuie să plecăm.

Nici nu se gîndea – aşa i se părea lui – că peste o oră şi jumătate avea să înceapă pregătirea de artilerie, cum avea să huiască cerul de sutele de motoare ale avioanelor de asalt şi bombardament, cum vor înainta tîrîş geniştii ca să taie sîrma ghimpată şi să demineze culoarul prin cîmpurile de mine, cum va alerga infanteria, tîrînd mitralierele, pe colinele învăluite în ceaţă, toate studiate în atîtea rînduri de el, prin luneta stereoscopică. S-ar fi zis că nici nu simte la această oră legătura cu Belov, Makarov, Karpov. Părea că nici nu se gîndeşte că în ajun, la nord-vest de Stalingrad, tancurile sovietice, pătrunzînd în frontul german, rupt de către artilerie şi infanterie, s-au deplasat, fără a întîmpina obstacole, înspre Kalaci, şi că peste cîteva ore tancurile sale vor porni dinspre sud în întîmpinarea celor ce veneau dinspre nord, pentru a încercui armata lui Paulus.

Nu se gîndea la comandantul frontului şi că, poate, a doua zi Stalin va include în ordinul lui pe armată numele Novikov. Nu se gîndea la Evghenia Nikolaevna, nu-şi amintea zorile acelea de deasupra Brestului, cînd el alerga spre aerodrom, iar pe cer se vedea luminînd primul foc al războiului dezlănţuit de germani.

Dar toate acestea, la care nu se gîndea, se aflau în el.

Se gîndea dacă să încalţe cizmele cele noi, cu carîmbii moi, sau să meargă în cele de bizon, să nu uite cumva

portţigaretul; se gîndea: iar mi-a dat, ticălosul, ceaiul rece; mînca ouăle, şi cu o bucăţică de pîine aduna grijuliu untul topit din tigaie.

Verşkov apăru şi raportă:

— Am executat ordinul dumneavoastră. Apoi îndată adăugă, pe un ton dezaprobator, confidenţial: Îl întreb pe soldat: „E acasă?“. Soldatul îmi răspunde: „Păi un' să fie? Doarme cu muierea aia“.

Soldatul rostise o altă vorbă, mai tare, în loc de „muiere“, însă Verşkov nu a considerat posibil s-o reproducă într-o convorbire cu comandantul corpului.

Novikov tăcea. Apăsînd cu vîrful degetului, aduna firimiturile de pe masă.

Curînd intră Ghetmanov.

— Un ceai? întrebă Verşkov.

Dar Ghetmanov zise, cu glas întretăiat:

— E timpul să plecăm, Piotr Pavlovici. Nu-i timp de ceaiuri şi zăhărel, trebuie să-l batem pe neamţ.

„Oho, e tare“, gîndi Verşkov.

Novikov intră în jumătatea casei destinată statului-major, vorbi cu Neudobnov despre legături, despre transmiterea ordinelor, se mai uită pe hartă.

Ceaţa de afară, plină de o tăcere înşelătoare, îi aminti lui Novikov de copilăria lui din Donbass. La fel şi atunci, părea că totul e cufundat în somn doar cu cîteva minute înainte ca văzduhul să se umple de urletul sirenelor şi oamenii să plece spre porţile minelor şi uzinelor. Dar Petka Novikov, care se trezea înainte de sunetul sirenelor, ştia că, în acele momente, sute de mîini pipăie obiectele, cizmele prin întuneric, picioarele goale ale femeilor lipăie pe podea, se aud din cînd în cînd vasele şi tuciurile din cuptor.

— Verşkov, zise Novikov, adu la P.O.[12] tancul meu, astăzi voi avea nevoie de el.

— Am înţeles, spuse Verşkov, am să încarc în el tot calabalîcul, al dumneavoastră şi al tovarăşului comisar.

— Nu uita să pui şi nişte cacao, spuse Ghetmanov.

Neudobnov ieşi în cerdac, cu mantaua pe umeri.

— Tocmai a sunat general-locotenentul Tolbuhin. Întreba dacă a plecat comandantul corpului la P.O.

Novikov dădu din cap a încuviinţare şi îl atinse pe umăr pe şofer.

— Bagă viteză, Haritonov.

Drumul, ieşind din *ulus*[13], s-a desprins de ultima căsuţă, a cotit o dată, apoi încă o dată, iar acum se întindea în linie

dreaptă spre vest, pierzîndu-se printre pete albe de zăpadă şi de buruieni uscate.

Acum treceau pe lîngă o vîlcea în care erau concentrate tancurile brigăzii întîi.

Deodată, Novikov îi spuse lui Haritonov: „Opreşte" şi, sărind din Willis, porni spre maşinile de luptă ce se conturau în semiîntuneric.

Mergea fără să intre în vorbă cu nimeni, se uita atent la chipurile oamenilor.

Îşi aminti de băieţii netunşi, din completare, pe care îi văzuse cu cîteva zile în urmă, în piaţa satului. Într-adevăr, erau nişte copii, însă în lume toate erau în aşa fel potrivite, încît ei să meargă sub foc; şi indicaţiile Statului-Major General, şi ordinul comandantului frontului, şi acel ordin pe care el îl va da peste o oră comandanţilor de brigadă, şi cuvintele pe care le rostesc activiştii politici, şi cele pe care scriitorii le scriu în articole de ziar, în versuri. La luptă, la luptă! Iar cei din Vestul întunecat aşteptau doar un singur lucru: să lovească în ei, să-i hăcuiască, să-i strivească sub şenile.

„Va fi nuntă!" Da, va fi, însă de data asta fără vin dulce, fără armonică. „Amar"[14], va striga Novikov, şi mirii, cei de nouăsprezece ani, nu vor pregeta, o vor săruta cinstit pe mireasă.

I se părea că păşeşte printre frăţiorii, printre nepoţii lui, printre feciorașii vecinilor, şi că mii de femei, fetişcane, babe nevăzute îl privesc din depărtare.

Dreptul de a trimite la moarte în timpul războiului mamele îl contestă. Dar şi în război se întîlnesc oameni ce se alătură clandestinităţii materne. Asemenea oameni zic: „Şezi, mai şezi aici, unde să te duci acum! Doar auzi cum trag ăia. O să mai aştept acolo raportul meu, tu mai bine pune ceainicul la fiert". Asemenea oameni raportează şefului la telefon: „Am înţeles, să deplasez mitraliera", iar după ce lasă receptorul, zic: „Unde s-o deplasez fără rost, că doar îl omoară pe flăcăul ăsta de treabă".

Novikov porni spre maşina lui. Chipul îi devenise încruntat şi aspru, ca şi cînd s-ar fi impregnat de întunecimea jilavă a acelor zori de noiembrie. Cînd maşina se urni, Ghetmanov se uită cu înţelegere la el şi zise:

— Ştii, Piotr Pavlovici, ce vreau eu să-ţi spun tocmai astăzi: îmi eşti drag, înţelegi? Cred în dumneata.

10

Liniştea stăruia densă, deplină şi ai fi zis că în lume nu există nici stepă, nici ceaţă, nici Volga, ci numai şi numai linişte. Dar iată că prin norii întunecaţi trecu repede o unduire luminoasă, iar apoi ceaţa cenuşie se făcu iarăşi roşiatică şi dintr-odată bubuiturile cuprinseră şi cerul, şi pămîntul…

Tancurile din apropiere şi cele din depărtare îşi uniră glasurile, iar ecoul întărea legătura, lărgea complicata împletire de sunete care umpleau întregul cub gigantic al spaţiului de luptă.

Căsuţele de chirpici se cutremurau şi bulgări de argilă se rostogoleau de pe pereţi, căzînd moale pe podea, uşile caselor din satele de stepă începuseră să se deschidă şi să se închidă de la sine, iar oglinda tînără a gheţii unui lac se acoperea treptat de crăpături.

O vulpe o luă la goană, fluturîndu-şi coada grea, bogată în blană mătăsoasă, iar un iepure fugea nu de ea, ci pe urma ei; răpitoarele de zi şi răpitoarele de noapte, unite poate pentru prima oară, se ridicară laolaltă în văzduh, bătînd din aripile lor grele… Unii dintre popîndăi, buimaci de somn, ţîşniră din vizuini, aşa cum se reped din izbele cuprinse de flăcări nişte uncheşi somnoroşi, cu părul vîlvoi.

Probabil că aerul umed al dimineţii de pe poziţiile de tragere devenise cu un grad mai cald în urma atingerii lui de miile de ţevi de artilerie încinse.

Din punctul de observaţie înaintat se vedeau clar exploziile proiectilelor sovietice, vălătucii de fum negru şi galben, parcă uleios, pămîntul şi zăpada murdară spulberată, albeaţa lăptoasă a focului oţeliu.

Dar iată că artileria amuţi. Un nor fumuriu îşi amesteca agale pletele uscate, fierbinţi, cu jilăveala rece a negurii de stepă.

Şi îndată cerul se umplu de un nou răsunet, uruitor, încordat, amplu: treceau spre vest avioanele sovietice. Vuietul, dangătul, urletul lor făceau perceptibilă, parcă palpabilă înălţimea multietajată a cerului orb, înnorat; avioanele blindate, de asalt, şi cele de vînătoare zburau parcă apăsate spre pămînt de norii ce atîrnau jos, iar undeva, prin nori şi pe deasupra lor, urlau, în tonalităţi de bas, bombardiere invizibile.

Nemţii pe cer deasupra Brestului, cerul rusesc deasupra stepei de lîngă Volga.

Novikov nu se gîndea la asta, nu evoca, nu compara. Ceea ce trăia el acum depăşea cu mult amintirea, comparaţia,

gîndirea.

Din nou se făcu linişte. Oamenii care aşteptaseră să se facă linişte pentru a da semnalele de atac şi oamenii pregătiţi ca la semnalul convenit să se avînte spre poziţiile româneşti părură, pentru un moment, a se îneca în linişte.

În liniştea aceea, asemănătoare unei arhaice mări mute şi tulburi, în secundele acelea se determina punctul de frîngere a curbei omenirii. Cît de bine e, ce fericire să participi la bătălia hotărîtoare pentru Patrie. Cît de chinuitor, de groaznic e să te ridici în picioare în faţa morţii, să nu te fereşti de moarte, să alergi în întîmpinarea ei. Ce cumplit e să mori încă tinerel. Ai vrea să trăieşti, să mai trăieşti. Nu există pe lume dorinţă mai puternică decît dorinţa de a păstra viaţa cea tînără, încă atît de puţin trăită. Această dorinţă nu se află în gînduri, ea e mai puternică decît gîndul, dăinuind în suflare, în nări, ea este în ochi, în muşchi, în hemoglobina din sînge, care devorează cu lăcomie oxigen. Este într-atît de imensă, încît nu poate fi comparată cu nimic, nu poate fi măsurată. Înfricoşător. E înfricoşător momentul acela dinainte de atac.

Ghetmanov oftă zgomotos şi profund, se uită la Novikov, apoi la telefonul de campanie, la staţia radio.

Chipul colonelului îl uimea pe comisar: nu era aşa cum îl cunoscuse el de-a lungul tuturor acestor luni, şi doar îl cunoscuse în diverse împrejurări: la mînie, îngrijorat, orgolios, vesel şi posomorît.

Bateriile româneşti care nu fuseseră neutralizate prinseră viaţă una după alta şi acum executau din adîncime foc susţinut înspre limita anterioară. Deschiseră foc dintr-acolo şi puternice tunuri antiaeriene asupra unor ţinte terestre.

— Piotr Pavlovici, zise Ghetmanov, foarte agitat. E timpul. Doar ştii bine: unde se toarnă, se mai şi varsă.

Necesitatea de a jertfi vieţi omeneşti în numele cauzei i se părea întotdeauna firească, indiscutabilă nu numai în timp de război.

Dar Novikov pregeta. Ordonă să i se facă legătura cu Lopatin, comandantul regimentului de artilerie grea, ale cărui piese tocmai acţionaseră pe direcţia stabilită de înaintare a tancurilor.

— Ai să vezi, Piotr Pavlovici, că Tolbuhin te va mînca de viu, îl preveni Ghetmanov arătîndu-şi ceasul de mînă.

Novikov nu dorea nici faţă de sine, necum faţă de Ghetmanov, să recunoască sentimentul ridicol, de ruşine, pe care-l încerca.

— O să pierdem multe maşini, e păcat de ele, zise. Sînt o mîndreţe tancurile astea 34, şi e vorba doar de cîteva minute ca să neutralizăm bateriile antiaeriene şi antitanc, doar acum le avem în palmă.

Stepa fumega în faţa lui. Oamenii ce stăteau alături într-o mică tranşee nu-şi desprindeau privirile de la el; comandanţii brigăzilor de blindate îi aşteptau ordinul prin radio.

Era stăpînit de pasiunea lui profesională de conducător militar, orgoliul lui brutal fremăta de încordare, iar Ghetmanov îl tot zădăra, doar şi el se temea de şefi.

Ştia prea bine că vorbele spuse de el lui Lopatin nu vor fi studiate la secţia istorică a Statului-Major General, că nu-i vor aduce laude din partea lui Stalin şi Jukov, nu-l vor apropia de Ordinul „Suvorov“, pe care şi-l dorea.

Dar există un drept mai mare decît dreptul de a trimite, fără a sta pe gînduri, la moarte: dreptul de a chibzui înainte de a trimite la moarte. Novikov şi-a îndeplinit această răspundere.

11

La Kremlin, Stalin aştepta raportul comandantului frontului de la Stalingrad.

Se uită la ceas; pregătirea de artilerie tocmai se terminase, infanteria pornise, unităţile mobile se pregăteau să intre în ruptura produsă de artilerie. Avioanele unei armate aeriene bombardau ariergardele, drumurile, aerodromurile.

În urmă cu zece minute vorbise cu Vatutin – înaintarea unităţilor de blindate şi de cavalerie ale frontului de sud-vest depăşise previziunile.

Luă în mînă un creion, se uită la telefonul care continua să rămînă mut. Ar fi vrut să noteze pe hartă mişcarea începută de cleştele din sud. Dar un sentiment superstiţios îl determină să lase creionul. Simţea limpede că, în acele momente, Hitler se gîndeşte la el, ştiind prea bine că şi el se gîndeşte la Hitler.

Churchill şi Roosevelt aveau încredere în Stalin, dar acesta înţelegea că încrederea lor nu e deplină. Îl iritau prin faptul că erau gata să se consulte cu el, numai că, înainte de a se consulta, întotdeauna se înţelegeau între ei.

Ştiau că războiul vine şi trece, pe cînd politica rămîne. Se declarau încîntaţi de logica, de cunoştinţele lui, de claritatea gîndirii lui, dar îl înfuriau pentru că, totuşi, vedeau în el un stăpînitor de tip asiatic şi nu un lider european.

Pe neaşteptate, îşi aminti ochii necruţător de inteligenţi, mijiţi dispreţuitor, tăioşi ai lui Troţki şi pentru prima oară regretă că nu mai e în viaţă, ca să fi aflat şi el despre ziua de azi.

Se simţea fericit, puternic trupeşte, nu mai avea acel dezagreabil gust de plumb în gură, nu-l mai chinuia inima. Pentru el, sentimentul vieţii se contopise cu cel al puterii. Din primele zile ale războiului, avusese mereu un sentiment de nelinişte fizică. Acest sentiment nu-l părăsea cînd mareşalii, văzîndu-i mînia, încremeneau în poziţie de drepţi în faţa lui şi cînd mii de oameni, stînd în picioare, îl ovaţionau la Teatrul Balşoi. Tot timpul i se păruse că oamenii din preajma-i îşi bat joc de el pe ascuns, amintindu-şi descumpănirea lui din vara anului 1941.

Odată, în prezenţa lui Molotov, se apucase cu mîinile de cap şi murmurase: „Ce-i de făcut… Ce-i de făcut…". La o şedinţă a Comitetului de Stat al Apărării i se frînsese glasul şi toţi şi-au plecat privirile. În cîteva rînduri, dăduse dispoziţii absurde şi văzuse că tuturor le este evidentă această absurditate… Pe 3 iulie, începîndu-şi cuvîntarea la radio, se emoţionase, sorbise puţină apă minerală şi emoţia lui se transmisese în eter… La sfîrşitul lunii iunie, Jukov îl contrazisese fără menajamente, iar el îşi pierduse pentru o clipă cumpătul şi spusese: „Faceţi cum ştiţi". Uneori, ar fi vrut să le cedeze lui Rîkov, Kamenev, Buharin, cei lichidaţi în anul '37, răspunderea: n-aveau decît să conducă ei armata, ţara.

Îl cuprindea, uneori, un sentiment terifiant: că pe cîmpurile de bătălie obţineau victorii nu numai duşmanii lui de astăzi. Avea impresia că în urma tancurilor lui Hitler, prin praf şi fum, mergeau toţi cei pe care el, pe cît i se părea, îi pedepsise, îi reprimase şi-i liniştise pentru totdeauna. Apăreau din tundră, spărgeau gheaţa veşnică ce se boltise deasupra lor, smulgeau sîrmele ghimpate. Trenuri încărcate cu înviaţi din morţi goneau dinspre Republica Komi. De prin sate, ieşeau din pămînt bătrîne, copii cu chipuri îndurerate, supte, înspăimîntătoare şi mergeau, mergeau mereu, căutîndu-l pe el, cu ochii lor blajini şi trişti. El ştia ca nimeni altul că nu numai istoria îi judecă pe învingători.

Beria îi era în unele momente nesuferit, deoarece acesta, pare-se, îi înţelegea gîndurile.

Toate aceste stări neplăcute, slăbiciunile duraseră puţin, doar cîteva zile, toate acestea mai răbufneau doar preţ de cîteva minute.

Dar sentimentul de apăsare nu-l părăsea, arsurile la stomac îl alarmau, îl durea ceafa, iar uneori îl apucau ameţeli care-l speriau.

Se uită din nou la telefon: era timpul ca Eriomenko să raporteze despre deplasarea tancurilor.

Venise ora puterii lui. În aceste minute se decidea destinul statului întemeiat de Lenin, puterea centralizată, raţională a partidului dobîndea posibilitatea să se realizeze în construcţia unor imense uzine, în crearea unor centrale atomice şi a unor instalaţii termonucleare, a avioanelor cu reacţie şi turbopropulsoare, a rachetelor cosmice şi transcontinentale, a unor clădiri cu multe etaje, a palatelor consacrate ştiinţei, a noi canale şi mări, în crearea de şosele şi oraşe dincolo de Cercul Polar.

Se decidea destinul Franţei, al Belgiei, al Italiei, al statelor scandinave şi balcanice, ocupate de Hitler, se pronunţa sentinţa de condamnare la moarte pentru Auschwitz, pentru Buchenwald, pentru temniţa Moabit[15], se pregăteau să se deschidă larg porţile celor nouă sute de lagăre de concentrare şi de muncă înfiinţate de nazişti.

Se decidea destinul prizonierilor de război germani care aveau să plece în Siberia. Se decidea destinul prizonierilor de război sovietici din lagărele hitleriste, cărora voinţa lui Stalin le-a stabilit ca, după eliberare, să împărtăşească destinul siberian al prizonierilor germani.

Se decidea destinul calmucilor şi al tătarilor din Crimeea, al balkarilor şi cecenilor, care prin voia lui Stalin fuseseră strămutaţi în Siberia şi Kazahstan, pierzîndu-şi dreptul de a-şi ţine minte istoria, de a-şi învăţa copiii în limba maternă.

Se decidea destinul lui Mihoels[16] şi al prietenului său, actorul Zuskin, al scriitorilor Berghelson, Markiş, Fefer, Kvitko, Nusinov, a căror execuţie trebuia să preceadă sinistrul proces al medicilor evrei, în frunte cu profesorul Vovsi. Se decidea destinul evreilor salvaţi de către Armata Sovietică, asupra cărora Stalin, la cea de-a zecea aniversare a victoriei populare de la Stalingrad, a ridicat sabia nimicirii, smulsă din mîinile lui Hitler.

Se decidea destinul Poloniei, al Ungariei, al Cehoslovaciei şi al României.

Se decidea destinul ţăranilor şi al muncitorilor ruşi, libertatea gîndirii ruse, a literaturii şi ştiinţei ruse.

Stalin era emoţionat. La această oră, viitoarea tărie a statului se contopea cu voinţa sa.

Măreţia lui, geniul lui nu existau în el însuşi, independent de mărimea statului şi a forţelor armate. Cărţile scrise de el, lucrările lui ştiinţifice, filozofia lui reprezentau, deveneau obiect de studiu şi de încîntare pentru milioane de oameni numai atunci cînd statul era învingător.

I se făcu legătura cu Eriomenko.

— Ei, ce e pe la tine? întrebă Stalin, fără să răspundă la salut. Tancurile au pornit?

La auzul glasului iritat al lui Stalin, Eriomenko îşi stinse repede ţigara.

— Nu, tovarăşe Stalin, Tolbuhin încheie pregătirea de artilerie. Infanteria a degajat limita anterioară. Tancurile încă n-au intrat în spărtură.

Stalin înjură răspicat de mamă şi lăsă receptorul.

Eriomenko îşi aprinse din nou ţigara şi îl sună pe comandantul Armatei a 51-a.

— De ce n-au pornit tancurile pîn-acum? întrebă el.

Tolbuhin, ţinînd cu o mînă receptorul, îşi ştergea cu cealaltă, folosind o batistă mare, sudoarea ce-i brobonise pieptul. Vestonul îi era descheiat şi din gulerul desfăcut al cămăşii albe ca zăpada îi ieşeau la vedere cutele grele de grăsime de la baza grumazului.

Biruindu-şi astmul, el răspunse cu încetineala omului foarte gras, care înţelege nu numai cu mintea, ci şi cu trupul că nu are voie să se enerveze:

— Acum mi-a raportat comandantul corpului de blindate că pe axul stabilit pentru deplasarea tancurilor au rămas nişte baterii încă active ale inamicului. A cerut cîteva minute pentru a neutraliza cu foc de artilerie bateriile rămase.

— Se revocă! zise Eriomenko tăios. Daţi drumul imediat la tancuri! Peste trei minute îmi raportaţi.

— Am înţeles, zise Tolbuhin.

Eriomenko voia să-l certe zdravăn pe general, dar pe neaşteptate întrebă:

— De ce respiraţi aşa greu, sînteţi bolnav?

— Nu, sînt sănătos, Andrei Ivanovici. Tocmai am luat micul dejun.

— Acţionaţi, zise Eriomenko şi, după ce lăsă receptorul, rosti: Poftim, a luat micul dejun, abia mai poate respira, şi slobozi o înjurătură lungă, cu înflorituri.

Cînd la punctul de comandă al corpului de blindate a început să ţîrîie telefonul, abia auzit din pricina artileriei care intrase din nou în acţiune, Novikov înţelese că acum

comandantul armatei îi va cere să introducă neîntîrziat tancurile în spărtură.

După ce îl ascultă pe Tolbuhin, gîndi: „Parcă mi-am dat în bobi“ şi spuse:

— Am înţeles, tovarăşe general-locotenent, se va executa.

Apoi se uită zîmbind cu înţeles spre Ghetmanov.

— Încă vreo patru minute va trebui totuşi să se mai tragă.

După trei minute, sună din nou Tolbuhin. De astă dată nu se mai înăbuşea.

— Dumneavoastră vă arde de glumă, tovarăşe colonel? De ce mai aud eu trageri de artilerie? Executaţi ordinul!

Novikov ordonă telefonistului să-i facă legătura cu Lopatin, comandantul regimentului de artilerie. Îi auzea glasul, dar tăcea, urmărind mersul secundarului şi aşteptînd împlinirea timpului stabilit.

— Oh, straşnic mai e tătucu' nostru! zise Ghetmanov, cu sinceră admiraţie.

Iar peste încă un minut, îndată ce tragerea de artilerie amuţi, Novikov îşi puse căştile radio şi îl chemă pe comandantul brigăzii de blindate care urma să intre în prima spărtură.

— Belov! chemă el.

— Ordonaţi, tovarăşe comandant de corp.

Schimonosindu-şi buzele, Novikov strigă cu glas transportat, aprig:

— Belov, arde-o!

Şi îndată ceaţa deveni mai densă de la fumul albăstrui, aerul vuia de urletul motoarelor: corpul de blindate intrase în spărtură.

12

Obiectivele ofensivei ruse au devenit evidente pentru comandamentul german al grupului B de armate cînd, în zorii zilei de 20 noiembrie, a început să bubuie artileria în stepa calmucă şi unităţile de şoc ale frontului de la Stalingrad, amplasate la sud de oraş, au trecut la ofensivă împotriva Armatei a 4-a române, care se afla în flancul drept al lui Paulus.

Corpul de blindate, care acţiona în flancul stîng, învăluitor, al grupării sovietice de şoc, a intrat în spărtură între lacurile Ţaţa şi Barmanţak, avîntîndu-se spre nord-vest, către Kalaci, în întîmpinarea corpurilor de blindate şi de cavalerie ale fronturilor de pe Don şi de sud-vest.

În a doua jumătate a zilei de 20 noiembrie, gruparea care înainta dinspre Serafimovici a ieşit la nord de Surovikino, constituind o ameninţare pentru comunicaţiile armatei lui Paulus.

Dar Armata a 6-a încă nu simţea pericolul încercuirii. La ora şase seara, statul-major al lui Paulus i-a comunicat comandantului grupării B de armate, general-locotenentul baron von Weichs, că pentru 20 noiembrie la Stalingrad se conturează continuarea acţiunilor unor subunităţi de cercetaşi.

Seara, Paulus a primit ordinul lui von Weichs să înceteze toate operaţiunile ofensive la Stalingrad şi, dislocînd mari şi puternice unităţi de blindate, de infanterie şi mijloace antitanc, să le concentreze eşalonat în spatele propriului flanc stîng, în vederea executării unei lovituri în direcţia nord-vest.

Acest ordin, primit de Paulus la orele zece seara, marca sfîrşitul ofensivei germane de la Stalingrad.

Dar desfăşurarea fulgerătoare a evenimentelor a făcut ca şi acest ordin să rămînă fără importanţă.

Pe 21 noiembrie, grupările sovietice de şoc, care porniseră năvalnic dinspre Kletskaia şi Serafimovici, au executat o manevră la 90 de grade faţă de direcţia lor anterioară şi, unindu-se, s-au deplasat spre Don, în raionul Kalaci şi la nord de el, direct spre spatele frontului stalingrădean al nemţilor.

În acea zi, patruzeci de tancuri sovietice au apărut pe malul înalt, de vest, al Donului, la cîţiva kilometri de Golubinskaia, unde se afla punctul de comandă al armatei lui Paulus. O altă grupare de blindate a cucerit din mers podul de peste Don – paza podului luase respectiva unitate sovietică drept un detaşament de instrucţie, dotat cu tancuri de captură, care folosise adesea acest pod. Tancurile sovietice au intrat în Kalaci. Se preconiza încercuirea celor două armate germane de la Stalingrad – Armata a 6-a, a lui Paulus, şi Armata a 4-a de blindate a lui Gott. Pentru protejarea din spate a Stalingradului, divizia 384 de infanterie, una dintre cele mai bune unităţi de luptă ale lui Paulus, a trecut în apărare, întorcîndu-se cu faţa spre nord-vest.

Dar în acelaşi timp trupele lui Eriomenko, în ofensivă dinspre sud, au înfrînt rezistenţa diviziei a 29-a motorizată germană, au zdrobit corpul 6 de armată românesc,

deplasîndu-se între rîurile Cervlennaia şi Donskaia Ţariţa, spre calea ferată Kalaci-Stalingrad.

Pe înserate, tancurile lui Novikov s-au apropiat de un nod puternic fortificat al românilor.

Dar, de astă dată, Novikov nu a mai pregetat. Nu a aşteptat să folosească întunericul nopţii pentru concentrarea secretă a blindatelor înainte de atac.

La ordinul lui, toate maşinile, nu numai tancurile, ci şi autotunurile, transportoarele blindate şi camioanele cu infanterie motorizată au aprins pe neaşteptate luminile pe fază lungă.

Sute de faruri puternice, orbitoare au spart întunericul. O masă enormă de maşini se repezea din bezna stepei, asurzind cu urletul motoarelor, cu tirul tunurilor şi rafalele mitralierelor, năucind cu lumina aceea tăioasă, paralizînd apărarea română, stîrnind panică în rîndurile ei.

După o luptă scurtă, blindatele au continuat înaintarea.

Pe 22 noiembrie, în prima parte a zilei, tancurile sovietice pornite din stepele calmuce au pătruns în Buzinovka. Seara, la est de Kalaci, în spatele celor două armate germane, ale lui Paulus şi Gott, s-a înfăptuit întîlnirea subunităţilor sovietice înaintate, de blindate, care porniseră dinspre sud şi dinspre nord. Către 23 noiembrie, marile unităţi de infanterie, deplasîndu-se înspre Cir şi Aksai, au asigurat o solidă acoperire a flancurilor exterioare ale grupărilor de şoc.

Misiunea încredinţată trupelor de Comandamentul Suprem al Armatei Roşii a fost îndeplinită: încercuirea grupării germane s-a înfăptuit în decurs de o sută de ore.

Care a fost evoluţia ulterioară a evenimentelor? Ce anume a determinat-o? A cui voinţă umană a dat expresia fatalităţii istoriei?

În ziua de 22 noiembrie, la orele şase seara, Paulus a transmis prin radio la statul-major al grupării B de armate:

„Armata este încercuită. Întreaga vale a rîului Ţariţa, calea ferată de la Sovetskaia la Kalaci, podul de peste Don din acest raion, înălţimile de pe malul nordic al acestui fluviu au trecut, în ciuda unei rezistenţe eroice, în mîinile ruşilor… Situaţia muniţiilor este critică. Provizii există pentru şase zile. Rog să mi se acorde libertate de acţiune în cazul în care nu se va reuşi crearea unei apărări circulare. Atunci situaţia ne va putea obliga să părăsim Stalingradul şi sectorul de nord al frontului…“.

În noaptea precedentă, Paulus primise de la Hitler ordin să schimbe denumirea raionului ocupat de armata lui în „Fortăreaţa de la Stalingrad“.

Ordinul precedent fusese: „Comandantul armatei se va deplasa împreună cu statul-major în Stalingrad. Armata a 6-a trece la apărare circulară şi va aştepta indicaţiile ulterioare".

După o consfătuire a lui Paulus cu comandanţii corpurilor de armată, comandantul grupării B de armate, baronul von Weichs, a telegrafiat Comandamentului Suprem:

„Cu toată gravitatea răspunderii pe care o simt luînd această hotărîre, sînt dator să raportez că eu consider necesar să sprijin propunerea generalului Paulus privitoare la replierea Armatei a 6-a…".

Şeful Statului-Major General al forţelor de uscat, generalul-colonel Zeitzler, cu care Weichs ţinea legătura în permanenţă, împărtăşea întru totul punctul de vedere al lui Paulus şi Weichs privitor la necesitatea de a se părăsi zona Stalingradului, considerînd lipsită de sens aprovizionarea pe calea aerului a acelor mase enorme de trupe căzute în încercuire.

În ziua de 24 noiembrie, la orele două din noapte, Zeitzler i-a transmis lui Weichs o telefonogramă cum că a reuşit, în sfîrşit, să-l convingă pe Hitler de necesitatea de a preda Stalingradul. Ordinul privitor la ieşirea Armatei a 6-a din încercuire, comunica el, va fi dat de Hitler în dimineaţa zilei de 24 noiembrie.

Curînd după ora zece dimineaţa, unica linie de legătură telefonică între gruparea B de armate şi Armata a 6-a a fost întreruptă.

Ordinul lui Hitler privitor la ieşirea din încercuire era aşteptat dintr-un moment în altul şi, întrucît urma să se acţioneze cu rapiditate, baronul von Weichs a hotărît pe propria sa răspundere să dea ordin pentru deblocare.

Dar chiar în momentul cînd transmisioniştii se pregăteau să transmită radiograma lui Weichs, şeful serviciului de transmisiuni a auzit că se transmite o radiogramă de la cartierul general al *Führer*-ului, adresată generalului Paulus:

„Armata a 6-a este vremelnic încercuită de ruşi. Am hotărît să concentrez această armată în raionul: marginea de nord a Stalingradului, Kotluban, înălţimea cu cota 137, înălţimea cu cota 135, Marinovka, Ţîbenko, marginea de sud a Stalingradului. Armata poate să aibă încredere în mine că voi face tot ceea ce depinde de persoana mea pentru aprovizionarea şi deblocarea ei oportună. Cunosc Armata a 6-a, pe comandantul ei, şi sînt încredinţat că ea îşi va face datoria. Adolf Hitler".

Astfel, voinţa lui Hitler, care exprima acum destinul funest al celui de-al Treilea Reich, a devenit destinul armatei de la Stalingrad a lui Paulus. Hitler a înscris o nouă pagină în

istoria militară a germanilor cu mîna lui Paulus, Weichs, Zeitzler, cu mîna comandanţilor corpurilor şi regimentelor germane, cu mîna soldaţilor, a tuturor celor care nu voiau să-i îndeplinească voia, dar au îndeplinit-o pînă la capăt.

13

După o bătălie care a durat o sută de ore, s-a înfăptuit joncţiunea unităţilor a trei fronturi: cel de sud-vest, cel de pe Don şi cel de la Stalingrad.

Sub un cer întunecos, de iarnă, prin zăpada răscolită de la marginea oraşului Kalaci, s-a realizat întîlnirea subunităţilor blindate de avangardă sovietice. Spaţiul înzăpezit al stepei era brăzdat de sute de şenile, ars de exploziile proiectilelor. Maşinile grele goneau impetuos prin nori de zăpadă, încît o adevărată suspensie alburie se învîrtejea prin aer. Acolo unde tancurile executau viraje strînse, odată cu zăpada se înălţa în aer o pulbere lutoasă, îngheţată.

Zburînd la mică înălţime, aproape atingînd pămîntul, se avîntau dinspre Volga avioanele sovietice de asalt şi de vînătoare, care sprijineau masele de blindate intrate în spărturi. La nord-est continuau să bubuie tunurile de calibru mare şi cerul fumuriu, întunecat se lumina de tulburi fulguraţii.

Lîngă o mică izbă de lemn se opriră deodată faţă-n faţă două tancuri T-34. Tanchiştii, mînjiţi, surescitaţi de succesul obţinut în luptă şi de apropierea morţii, inspirau cu zgomot, cu desfătare aerul geros, care li se părea deosebit de îmbătător după năduful înţesat de miros de ulei şi de ars din pîntecul blindatelor. Ridicîndu-şi de pe frunte căştile negre de piele, tanchiştii intrară în casă şi acolo comandantul tancului ce venea dinspre lacul Ţaţa scoase din buzunarul salopetei o jumătate de litru de votcă… O femeie în pufoaică şi cu nişte pîslari enormi puse pe masă cîteva pahare care i se ciocneau în mîinile tremurînde, în timp ce, abia stăpînindu-şi plînsul, spunea:

— Vai, dar noi nici nu ne mai gîndeam că vom rămîne în viaţă. Cum au început să bată ai noştri, cum au început să bată, două nopţi şi o zi am şezut în pivniţă.

În odaie intrară încă doi tanchişti mici de statură, spătoşi, ca nişte titirezi.

— Ia te uită, măi Valera, ce mai trataţie! Pare-se că şi noi avem ceva de gustare, zise comandantul tancului ce venise de pe frontul Donului.

Cel căruia i se spusese Valera îşi vîrî mîna în buzunarul adînc al salopetei şi scoase de acolo o bucată de cîrnat afumat, învelită într-o foaie de luptă[17] unsuroasă, apoi începu s-o împartă, vîrînd grijuliu la locul lor, cu degetele lui cafenii, bucăţile de slănină albă ce dădeau să cadă cînd o rupea.

Tanchiştii băură şi îndată îi cuprinse o stare de încîntare. Iar unul dintre ei, zîmbind cu gura plină de cîrnat, rosti:

— Uite ce înseamnă că ne-am unit: votca voastră şi gustarea noastră.

Ideea le-a fost tuturor pe plac, încît tanchiştii o repetau rîzînd, mestecînd cîrnat, cuprinşi de o mare prietenie unii faţă de ceilalţi.

14

Comandantul tancului care sosise dinspre sud a raportat, prin radio, comandantului companiei lui despre joncţiunea ce s-a înfăptuit la marginea Kalaciului. A mai adăugat cîteva cuvinte, şi anume că băieţii de pe frontul de sud-vest se dovediseră de ispravă şi că au băut împreună cu ei un păhărel.

Raportul s-a transmis rapid, ierarhic, încît peste cîteva minute comandantul de brigadă Karpov a raportat *komkor*-ului despre joncţiunea realizată.

Novikov simţea atmosfera plină de dragoste şi entuziasm ce se formase în jurul său, la statul-major al corpului de armată.

Într-adevăr, corpul de armată se deplasase aproape fără pierderi şi îndeplinise la termen misiunea încredinţată.

După expedierea raportului către comandantul frontului, Neudobnov i-a strîns îndelung mîna lui Novikov. Ochii şefului de stat-major, de obicei veninoşi şi iritaţi, deveniseră mai luminoşi, mai blînzi.

— Acum vedeţi şi dumneavoastră ce minuni pot face oamenii noştri cînd printre ei nu există duşmani interni şi diversionişti, a zis el.

Ghetmanov îl îmbrăţişă pe Novikov, se uită la comandanţii, şoferii, agenţii de legătură, radiotelegrafiştii,

cifratorii aflaţi alături şi, dînd parcă să izbucnească în plîns, spuse tare, pentru ca toţi să audă:

— Îţi mulţumesc, Piotr Pavlovici, îţi zic un mulţumesc rusesc, sovietic. Un mulţumesc din partea comunistului Ghetmanov, mă înclin adînc şi-ţi mulţumesc.

Apoi îl îmbrăţişă din nou, sărutîndu-l cu efuziune.

— Ai pregătit totul, ai studiat oamenii în profunzime, ai prevăzut totul, iar acum ai cules roadele unei munci enorme, spuse Ghetmanov.

— Da' de unde, nu pot spune că am prevăzut, zise Novikov, care se simţea măgulit peste măsură, încît îi era penibil să-l asculte pe Ghetmanov. Agită un teanc de rapoarte de luptă: Uitaţi aici previziunile mele. Cel mai mult mă bazasem pe Makarov, dar el a pierdut ritmul înaintării, apoi s-a abătut de pe axul stabilit al deplasării, s-a angajat într-o operaţie secundară, de care nu era nevoie, undeva pe flanc, pierzînd o oră şi jumătate. Cît despre Belov, eram sigur că se va repezi înainte, fără să-şi asigure flancurile, cînd colo, în ziua a doua, în loc să ocolească un nod de apărare şi s-o întindă spre nord-vest mîncînd pămîntul, a tărăgănat-o cu o unitate de artilerie şi cu infanteria, ba chiar a trecut în apărare, pierzînd cu prostia asta unsprezece ore. În schimb, Karpov s-a repezit primul spre Kalaci, a gonit cît l-au ţinut puterile, ca o vijelie, fără să dea atenţie la ce i se petrece pe flancuri, le-a tăiat el, cel dintîi, nemţilor comunicaţia principală. Aşa stă chestia cu studierea oamenilor, la fel şi cu acel totul dinainte prevăzut. Doar eu socotisem că va trebui să-l mîn din urmă cu toroipanul pe Karpov, că nu va face altceva decît să se uite în părţi şi să-şi asigure flancurile.

Dar Ghetmanov zise, zîmbind:

— Bine, bine, modestia înnobilează, asta o ştim noi. Marele Stalin ne învaţă să fim modeşti.

Novikov însă era fericit. De bună seamă că o iubea cu adevărat pe Evghenia Nikolaevna, de vreme ce în această zi s-a gîndit atît de mult la ea, se uita mereu împrejur, părîndu-i-se că dintr-un moment într-altul avea s-o vadă.

La rîndul său, Ghetmanov, coborîndu-şi glasul pînă la şoaptă, îi spuse:

— Dar ce n-am să uit în viaţa mea, Piotr Pavlovici, e cum ai întîrziat dumneata cu opt minute pornirea la atac. Comandantul armatei presează. Ba însuşi Stalin, pe cît mi s-a spus, l-a sunat pe Eriomenko să-l întrebe de ce nu pleacă tancurile. Pînă şi pe Stalin l-ai silit să aştepte. Dar, în schimb, am intrat în spărtură într-adevăr fără să pierdem nici o maşină, nici un om. Uite, asta n-am să ţi-o uit niciodată.

Iar noaptea, cînd Novikov a plecat cu tancul său în raionul Kalaciului, Ghetmanov a intrat la şeful statului-major şi a zis:

— Am scris aici, tovarăşe general, o scrisoare despre cum a întîrziat comandantul, cu de la sine putere, timp de opt minute, începerea unei operaţiuni decisive, de-o extraordinară importanţă, a unei operaţiuni menite să determine destinul Marelui Război pentru Apărarea Patriei. Luaţi, vă rog, cunoştinţă de acest document.

15

În momentul cînd Vasilievski îi raporta lui Stalin, la telefonul direct, despre încercuirea grupării germane de la Stalingrad, lîngă Stalin se afla, în picioare, ajutorul său Poskrebîşev. Fără să se uite la el, Stalin şezu cîteva minute cu privirile mijite, ca şi cînd ar fi aţipit. Poskrebîşev, reţinîndu-şi respiraţia, căuta să nu facă nici o mişcare.

Era ora triumfului nu numai asupra duşmanului său în viaţă. Era ora victoriei lui asupra trecutului. Iarba de pe mormintele săteşti din anul ’30 va deveni mai deasă. Gheaţa, movilele înzăpezite din Zapolearie[18] îşi vor păstra muţenia liniştită[19].

Ştia mai bine decît oricine din lume: învingătorii nu sînt judecaţi.

Ar fi vrut ca acum să fie alături de copiii lui, de nepoţică, fetiţa nefericitului Iakov. Liniştit, împăcat, ar fi mîngîiat creştetul nepoţelei, nu s-ar fi uitat la lumea ce se aşternea pe lîngă pragul colibei sale. Draga lui fiică, liniştita, bolnăvicioasa nepoţică, amintirile copilăriei, răcoarea unei mici livezi, zgomotul depărtat al rîului. Ce-i mai pasă lui de toate celelalte? Doar supraputerea lui nu depinde de marile divizii şi de tăria statului.

Apoi, rar, fără să deschidă ochii, cu o intonaţie deosebit de blîndă, guturală rosti:

— Ah, te-am prins, păsăruico, acum stai, n-ai să-mi scapi din plasă, n-o să ne despărţim pentru nimic în lume.

Poskrebîşev, privind capul cărunt, cu un început de chelie, al lui Stalin, chipul lui ciupit de vărsat, cu ochii închişi, simţi deodată cum i se răcesc degetele.

Ofensiva încununată de succes din zona Stalingradului a făcut să dispară o mulţime de discontinuităţi în linia de apărare sovietică. Această dispariţie a rupturilor se petrecea nu numai la nivelul imenselor fronturi de la Stalingrad şi de pe Don, nu numai între armata lui Ciuikov şi diviziile sovietice aflate la nord, nu numai între companiile, plutoanele rupte de serviciile lor de aprovizionare şi între detaşamente, grupuri de luptă amplasate prin case. Sentimentul de separare, de semiîncercuire şi chiar de încercuire dispăruse şi din conştiinţa oamenilor, el fiind înlocuit de sentimentul integrităţii, al unităţii, al multiplicităţii. Iar această conştiinţă a contopirii omului distinct cu masa oştirii luptătoare rezidă tocmai în ceea ce se numeşte spiritul victorios al trupelor.

După cum, desigur, în minţile şi sufletele soldaţilor germani căzuţi în încercuirea de la Stalingrad încolţiseră gînduri cu totul contrarii. Fragmentul acela imens, constituit din sute de mii de celule gînditoare, simţitoare, se desprinsese subit de forţele armate germane. Efemeritatea undelor radio, iar apoi şi efemerele asigurări ale propagandei cu privire la neîntrerupta legătură cu Germania confirmau faptul că diviziile lui Paulus sînt încercuite.

Ideea exprimată, la vremea lui, de Tolstoi, cum că înfăptuirea încercuirii complete a unei armate este imposibilă, era confirmată doar de experienţa militară din timpul lui Tolstoi.

Războiul anilor 1941-1945 a demonstrat că o armată poate fi încercuită, ţintuită locului, prinsă într-un inel de fier. În timpul războiului din anii 1941-1945, încercuirea a devenit o realitate necruţătoare pentru multe armate sovietice şi germane.

Ideea exprimată de Tolstoi a fost indubitabil veridică pentru timpul său. La fel, însă, ca majoritatea ideilor despre politică sau despre război, exprimate de oameni celebri, ea nu putea să aibă o existenţă veşnică.

Încercuirea în războiul anilor 1941-1945 a devenit o realitate datorită neobişnuitei mobilităţi a trupelor şi enormei masivităţi greoaie a ceea ce se cheamă spatele frontului, serviciile pe care se bazează această mobilitate. Unităţile încercuitoare se folosesc de toate ascendentele mobilităţii. Unităţile încercuite îşi pierd mobilitatea, întrucît în încercuire este imposibilă organizarea unor servicii stratificate, masive,

industriale, specifice armatei moderne. Pe încercuiţi îi distruge paralizia. Încercuitorii folosesc motoare şi aripi.

O armată încercuită, pierzîndu-şi mobilitatea, îşi pierde nu numai ascendentul tehnico-militar. Soldaţii şi ofiţerii armatelor încercuite par a se prăvăli din lumea civilizaţiei contemporane într-o lume a trecutului. Soldaţii şi ofiţerii armatelor încercuite reevaluează nu numai forţele trupelor angajate în luptă, perspectivele războiului, ci şi politica statului, fascinaţia unor conducători de partid, diversele coduri, Constituţia, caracterul naţional, viitorul şi trecutul unui popor.

Şi, de asemenea, sînt înclinaţi spre unele dintre reevaluările numite mai sus, însă, desigur, la modul opus, cei care, asemenea şoimului, simţindu-şi cu încîntare forţa aripilor, planează pe deasupra prăzii imobilizate, neputincioase.

Încercuirea de la Stalingrad a armatei lui Paulus a determinat o cotitură în mersul războiului.

Triumful de la Stalingrad a determinat deznodămîntul războiului, însă disputa tăcută dintre poporul biruitor şi statul învingător continua. De această dispută depindea destinul omului, libertatea lui.

17

La graniţa Prusiei Orientale şi Letoniei, în pădurea tomnatică de lîngă Görlitz, începea să plouă, iar un om de statură mijlocie, într-un fulgarin cenuşiu, mergea pe o potecă, printre copacii înalţi. Santinelele, văzîndu-l pe Hitler, îşi ţineau respiraţia, încremeneau, şi picăturile de ploaie lunecau agale pe obrajii lor.

Dorise să respire puţin aer curat, să fie o vreme singur. Aerul umed i se părea foarte plăcut. Picura o minunată ploaie rece. Dar ce copaci frumoşi, tăcuţi! Şi cît e de plăcut să păşeşti peste frunzişul moale, căzut.

Oamenii din cartierul general de campanie îl iritau toată ziua într-un chip insuportabil… Stalin nu i-a inspirat niciodată respect. Tot ceea ce făcuse el încă dinainte de război i se păruse prostesc şi din topor. Viclenia lui, perfidia lui erau rudimentare, ca ale unui mujic. Statul lui era absurd. Churchill va înţelege, cîndva, rolul tragic al noii Germanii – ea a apărat cu trupul său Europa de bolşevismul asiatic

stalinist. Acum şi-i închipuia pe cei care insistau pentru replierea Armatei a 6-a din Stalingrad – vor deveni deosebit de reţinuţi, respectuoşi. Îl enervau cei care credeau fără nici o rezervă în el. Aceştia vor începe să-şi exprime la nesfîrşit devotamentul. Ar fi vrut tot timpul să se gîndească cu dispreţ la Stalin, să-l înjosească, şi simţea că această dorinţă e determinată de pierderea sentimentului superiorităţii… Negustorul acela crud şi răzbunător din Caucaz. Succesul lui de astăzi nu schimbă nimic… Dar nu cumva citise el o ascunsă ironie în ochii gloabei bătrîne de Zeitzler? Îl irita gîndul că Goebbels îi va aduce la cunoştinţă spiritele premierului englez referitoare la talentul lui de conducător de oşti. Goebbels va spune rîzînd: „Trebuie să fii de acord că are haz", iar în adîncul ochilor lui frumoşi şi inteligenţi va licări triumful, care păruse pentru totdeauna zădărnicit, al unui invidios.

Neplăcerile pricinuite de Armata a 6-a îl distrăgeau mereu, împiedicîndu-l să fie el însuşi. Doar nu în pierderea Stalingradului, nu în diviziile acelea încercuite consta principalul rău al celor întîmplate, nu în faptul că Stalin i-a tras clapa.

Va îndrepta el totul.

Întotdeauna i-au fost proprii gîndurile banale, unele nostime slăbiciuni. Cîtă vreme fusese mare şi atotputernic, toate acestea îi entuziasmau şi-i încîntau pe oameni, căci el constituia, prin persoana lui, expresia năzuinţei naţionale germane. Îndată, însă, ce începea să se clatine tăria noii Germanii şi a forţelor ei armate, înţelepciunea lui pălea, îşi pierdea aura de genialitate.

Nu-l invidia pe Napoleon. Nu putea să-i sufere pe cei a căror măreţie nu pierea îndată ce ajungeau în singurătate, în neputinţă, în sărăcie, pe cei care pînă şi într-o pivniţă întunecoasă, într-un pod, îşi păstrau puterea.

N-a putut ca în timpul acestei singuratice plimbări prin pădure să lase la o parte banalităţile şi să găsească în adîncul sufletului o hotărîre superioară şi sinceră, insuportabilă cîrpacilor din Statul-Major General şi cîrpacilor din conducerea partidului. O nelinişte insuportabilă îl năpădise din pricina sentimentului egalităţii cu oamenii, care îi revenise.

Pentru a deveni creatorul Germaniei noi, pentru a aţîţa focul războiului şi pe cel al cuptoarelor de la Auschwitz, pentru a crea Gestapo-ul, un simplu om nu e de ajuns. Creatorul şi conducătorul noii Germanii era dator să se desprindă de omenire. Sentimentele, gîndurile lui, banalitatea

lui puteau să existe numai undeva deasupra oamenilor, în afara oamenilor.

Tancurile ruseşti l-au întors acolo de unde pornise. Gîndurile lui, hotărîrile lui, invidia lui nu se mai raportau astăzi la Dumnezeu, la destinul universal. Tancurile ruseşti l-au întors către oameni.

Singurătatea în pădure, care la început îl calma, acum i se părea înfricoşătoare. Singur, fără gardă personală, fără obişnuiţii aghiotanţi, i se părea că este băieţaşul acela dintr-un basm, care a intrat într-o pădure sinistră, vrăjită.

Iată, la fel mergea şi acel băieţel cît un degeţel, la fel s-a rătăcit ieduţul în pădure, continua să meargă, fără să ştie că prin desişul întunecos se apropie pe furiş de el un lup. Şi din bezna de humus a trecutelor decenii se iţi frica lui din copilărie, amintirea unei poze dintr-o cărţulie: iedul stă într-o poiană însorită din pădure, iar printre trunchiurile jilave, întunecate, se zăresc ochii roşii, colţii albi ai lupului.

Ar fi vrut să strige, ca în copilărie, să-şi cheme mama, să închidă ochii, s-o ia la fugă.

Dar în pădure, printre copaci, era ascuns regimentul său de pază personală, mii de oameni puternici, antrenaţi, ingenioşi, cu reacţii rapide în luptă. Scopul vieţii lor era ca nici măcar o suflare străină să nu clatine un fir de păr de pe capul lui, să nu-l atingă. Telefoane începuseră a ţîrîi abia auzit, ca să transmită prin sectoare şi zone fiecare mişcare a *Führer*-ului, care hotărîse să întreprindă o plimbare de unul singur.

Se întoarse din drum şi, stăpînindu-şi impulsul de a o lua la fugă, porni spre clădirile verzui-întunecate ale cartierului său general de campanie.

Paznicii văzură că *Führer*-ul a grăbit pasul, probabil că nişte treburi urgente necesitau prezenţa lui la statul-major; de unde să le fi trecut lor prin minte că, la căderea primelor umbre ale serii, conducătorul Germaniei şi-a amintit de lupul dintr-o poveste pentru copii?

De după copaci licăreau lumini la ferestrele clădirilor statului-major. Şi pentru prima oară, gîndul la focul din cuptoarele lagărelor stîrni în el o groază omenească.

Un sentiment neobişnuit de ciudat îi cuprinse pe oamenii din adăposturi şi de la punctul de comandă al Armatei a 62-a: le venea să se ciupească de obraji, să-şi pipăie hainele, să-şi mişte degetele picioarelor în cizme. Nemţii nu mai trăgeau. Se făcuse linişte.

Această linişte provoca ameţeli. Oamenilor li se părea că se goliseră, că inima le-a încremenit, că mîinile, picioarele li se mişcă oarecum altfel. Era straniu, de neconceput să-şi mănînce terciul în linişte, să scrie o scrisoare în linişte, să se trezească noaptea în linişte. Liniştea aceasta bubuia în felul ei, tăcut. Liniştea genera o mulţime de sunete ce păreau noi şi ciudate; zăngănitul unui cuţit, foşnetul unei file de carte, trosnetul unei scînduri din podea, lipăitul unor picioare desculţe, scîrţîitul unei peniţe, ţăcănitul unei piedici de pistol, ticăitul unei pendule pe peretele adăpostului.

Şeful statului-major al armatei, Krîlov, intră în adăpostul comandantului. Ciuikov şedea pe pat, iar în faţa lui, la o măsuţă, şedea Gurov. Krîlov ar fi vrut să anunţe din mers ultima noutate – frontul Stalingradului a pornit la ofensivă, iar problema încercuirii lui Paulus se va rezolva în următoarele ore. Dar mai întîi se uită atent la Ciuikov şi la Gurov, apoi se aşeză fără o vorbă pe pat. De bună seamă că văzuse el ceva foarte important pe chipurile colegilor săi, de vreme ce nu le-a împărtăşit noutatea, care nu era o noutate oarecare.

Cei trei şedeau muţi. Tăcerea genera sunete noi, care pieriseră în Stalingrad. Tăcerea se pregătea să genereze noi gînduri, pasiuni, nelinişti care n-au ce căuta în zile de luptă.

Dar în acele clipe ei încă nu cunoşteau gîndurile noi; frămîntările, orgoliile, ofensa, invidia încă nu se născuseră de sub greutatea strivitoare a Stalingradului. Nici nu se gîndeau că numele lor sînt acum pe veci legate de o minunată pagină din istoria militară a Rusiei.

Aceste clipe de linişte au fost cele mai fericite din viaţa lor. Erau clipele cînd numai şi numai nişte sentimente omeneşti îi stăpîneau şi nici unul dintre ei nu şi-a putut răspunde, mai tîrziu, de ce îi năpădiseră o atît de mare fericire şi tristeţe, dragoste şi smerenie.

Dar mai este oare nevoie să continuăm a povesti despre generalii stalingrădeni după ce s-au încheiat acţiunile de apărare? Mai este oare nevoie să povestim despre jalnicele patimi care i-au cuprins pe unii dintre conducătorii apărării Stalingradului? Despre cum au băut fără întrerupere şi s-au certat fără oprire pe tema gloriei încă neîmpărţite? Despre cum Ciuikov, beat fiind, s-a repezit la Rodimţev, vrînd să-l sugrume numai pentru faptul că Nikita Hruşciov, la mitingul

în onoarea victoriei de la Stalingrad, l-a îmbrăţişat şi l-a sărutat, fără ca măcar să se uite la el, care se afla alături?

Trebuie oare să povestim că prima deplasare de pe micul pămînt sacru al Stalingradului pe pămîntul cel mare a fost înfăptuită de Ciuikov şi de statul său major la sărbătorirea celei de-a douăzecea aniversări a VCEKA-OGPU[20]? Cum dimineaţa, după această sărbătorire, Ciuikov şi camarazii săi, beţi morţi, fuseseră cît pe-aci să se înece în nişte copci de pe Volga, fiind scoşi din apă de către soldaţi? Trebuie să povestim de înjurături, bănuieli, invidii?

Adevărul este unul singur. Nu există două adevăruri. E greu să trăieşti fără adevăr sau cu frînturi, cu o fărîmă de adevăr, cu un adevăr ciuntit, amputat. Numai o parte a adevărului nu reprezintă adevărul. Ei bine, fie ca în această miraculoasă noapte liniştită să sălăşluiască în suflet întreg adevărul, fără nici un ascunziş. Să le preţuim oamenilor, în această noapte liniştită, numai binele făcut de ei, măreţele lor zile-muncă.

Ciuikov a ieşit din adăpost şi a urcat încet spre creasta malului Volgăi; treptele de lemn scîrţîiau distinct, arar, sub picioarele lui. Era întuneric. Vestul şi estul tăceau. Siluetele corpurilor de uzine, ruinele clădirilor din oraş, adăposturile se contopiseră în calma beznă tăcută a pămîntului, a cerului şi a Volgăi.

Astfel îşi găsise expresia victoria populară. Nu printr-un marş ceremonios al trupelor, sub tunetul unei fanfare reunite, nu prin focuri de artificii şi salve de artilerie, ci prin umeda, nocturna tihnă rurală care cuprinsese pămîntul, oraşul, Volga…

Ciuikov era emoţionat, în piept îi bătea distinct inima asprită de război. Ascultă atent: de fapt, nu era linişte. Dinspre Bannîi Ovrag şi Uzina „Krasnîi Oktiabr“ răzbătea un cîntec. De jos, dinspre Volga, se auzeau glasuri în surdină, sunetele unei chitare.

Se întoarse în adăpost. Gurov, care îl aştepta cu cina, spuse:

— Vasili Ivanovici, îmi vine să înnebunesc: e linişte.

Ciuikov începu să fornăie, fără să răspundă.

Iar mai apoi, cînd s-au aşezat la masă, Gurov rosti:

— Eh, tovarăşe, se vede treaba că şi dumneata ai cunoscut amarul, de vreme ce un cîntec vesel te face să plîngi.

Ciuikov se uită repede şi mirat la el.

19

Într-un adăpost săpat în peretele unei viroage de la Stalingrad, cîţiva ostaşi şedeau în jurul unei măsuţe primitive, lîngă un opaiţ improvizat.

Plutonierul turna votcă în căni, iar oamenii urmăreau cum lichidul preţios urcă cu grijă spre unghia lui strîmbă, aşezată pe ecuatorul tulbure al unui pahar cu faţete.

Băură toţi şi se întinseră după pîine. Unul, mestecînd pîinea cu temei, spuse:

— Da, se cheamă că a dat el în noi, dar noi totuşi l-am răzbit.

— Uite că s-a smerit friţul, nu mai tună şi fulgeră.

— I s-a-nfundat.

— A luat sfîrşit opupeia[21] de la Stalingrad.

— Totuşi, mare năpastă a reuşit să aducă. Juma' de Rusie a pîrjolit.

Mestecau îndelung, fără grabă, simţindu-se în cumpănirea lor starea fericită, calmă a unor oameni care se odihnesc, beau, mănîncă după o muncă îndelungată şi grea.

Capetele începură a se înceţoşa, dar ceaţa era parcă deosebită, nu-i ameţea. Toate, şi gustul pîinii, şi crănţănitul usturoiului în dinţi, şi armele lăsate la temelia peretelui lutos al adăpostului, şi gîndurile la casa lor, şi Volga, şi victoria asupra unui duşman atît de puternic, obţinută, uite, cu mîinile astea ce mîngîiau creştete de copii, pipăiau muieri, frîngeau pîinea şi răsuceau tutun în hîrtia de ziar, toate acestea se simţeau acum cu o limpezime fără seamăn.

20

Pe moscoviţii evacuaţi, care se pregăteau pentru călătoria de întoarcere, îi bucura, de bună seamă, mai mult decît revederea cu Moscova, faptul de a fi izbăviţi de viaţa dusă în evacuare. Străzile şi casele, stelele de pe cerul tomnatic, gustul pîinii din Sverdlovsk, Omsk, Taşkent, Krasnoiarsk – totul le devenise nesuferit.

Dacă li se întîmpla să citească un comunicat bun al *Sovinformbiuro*-ului, ziceau:

— Ei, acum vom pleca curînd cu toţii.

Iar dacă citeau un comunicat alarmant, ziceau:

— Oh, iar se suspendă chemările pentru membrii de familie.

Circulau o mulţime de poveşti despre oameni care au izbutit să ajungă fără permis la Moscova – treceau de pe trenuri de cursă lungă pe curse pentru muncitori, apoi pe trenurile electrice, unde nu se făceau razii.

Oamenii uitau că în octombrie 1941 fiecare zi trăită în Moscova păruse un chin. Cu cîtă invidie erau priviţi atunci moscoviţii care schimbau sinistrul cer natal cu calmul Tatariei, al Uzbekistanului…

Oamenii uitau că unii, care nu obţinuseră locuri în trenuri atunci, în zilele cumplite de octombrie ale anului 1941, îşi aruncau geamantanele, boccelele şi plecau pe jos spre Zagorsk, numai să scape din Moscova. Acum, în schimb, erau gata să-şi lase lucrurile, serviciul, o viaţă aşezată şi să plece pe jos spre capitală, numai să scape de evacuare.

Cauza esenţială a unor asemenea stări de spirit contradictorii – năzuinţa pătimaşă de a părăsi Moscova şi năzuinţa pătimaşă de a reveni la Moscova – consta în faptul că anul de război care se scursese transformase conştiinţa oamenilor, astfel încît spaima mistică faţă de nemţi se preschimbase în convingerea privind superioritatea puterii ruse, sovietice.

În a doua jumătate a lunii noiembrie, *Sovinformbiuro* emitea comunicate despre lovitura dată grupărilor de trupe germano-fasciste din raionul Vladikavkaz (Ordjonikidze), apoi despre ofensiva încununată de succes din zona Stalingradului. Timp de două săptămîni, în nouă rînduri, crainicul a anunţat: „Ultimele ştiri… Ofensiva trupelor noastre continuă… O nouă lovitură dată inamicului… Trupele noastre de lîngă Stalingrad, înfrîngînd rezistenţa inamicului, au străpuns o nouă linie a apărării lui pe malul de est al Donului… Trupele noastre, continuînd ofensiva, au străbătut zece-douăzeci de kilometri… Zilele acestea, trupele noastre, amplasate într-un raion pe cursul mijlociu al Donului, au trecut la ofensivă împotriva trupelor germano-fasciste… Ofensiva trupelor noastre în zona Donului de Mijloc continuă… Ofensiva trupelor noastre în Caucazul de Nord… O nouă lovitură a trupelor noastre la sud-vest de Stalingrad. Ofensiva trupelor noastre la sud de Stalingrad…“.

În ajunul Anului Nou 1943, *Sovinformbiuro* a publicat comunicatul: „Rezultatele ofensivei de şase săptămîni a trupelor noastre pe căile de acces ale Stalingradului“, urmînd o relatare despre cum au fost încercuite armatele germane lîngă acest oraş.

Într-un secret nu mai puţin strict decît cel care a învăluit pregătirea ofensivei de la Stalingrad, conştiinţa oamenilor a înfăptuit pregătirea în vederea trecerii la un cu totul alt punct de vedere asupra evenimentelor vieţii. Această recristalizare, care se săvîrşea în subconştient, a devenit pentru prima oară evidentă, s-a făcut simţită după ofensiva de la Stalingrad…

Ceea ce s-a petrecut însă în conştiinţa umană se deosebea de ce se petrecuse în zilele succesului de la Moscova, deşi, aparent, s-ar putea să nu existe deosebiri.

Deosebirea constă în faptul că victoria de la Moscova a servit, în fond, la schimbarea atitudinii faţă de nemţi. Atitudinea mistică faţă de armata germană a luat sfîrşit în luna decembrie a anului 1941.

Stalingradul, ofensiva stalingrădeană au contribuit la formarea unei noi conştiinţe de sine a armatei şi a populaţiei. Oamenii sovietici, ruşii, au început să se înţeleagă altfel pe sine, au început să se comporte altfel faţă de oamenii de diverse naţionalităţi. Istoria Rusiei a început să fie înţeleasă ca o istorie a gloriei ruse, şi nu ca o istorie a suferinţelor şi înjosirii ţăranilor şi muncitorilor ruşi. Elementul naţional, dintr-un component de formă, a trecut în conţinut, devenind o nouă bază în înţelegerea lumii.

În zilele succesului de la Moscova acţionaseră vechile norme, antebelice, de gîndire, conceptele antebelice.

Schimbarea modului de a înţelege evenimentele războiului, conştientizarea forţei armatei ruse, a statului, a constituit o parte a unui mare, îndelungat şi amplu proces. Procesul acesta începuse cu mult înainte de război, totuşi el se petrecea cu deosebire nu în conştiinţa poporului, ci în subconştientul lui.

Trei evenimente grandioase au constituit pietrele unghiulare ale noului mod de înţelegere a vieţii şi a relaţiilor umane: colectivizarea satelor, industrializarea, anul 1937.

Aceste evenimente, ca şi Revoluţia din Octombrie din anul 1917, au înfăptuit deplasări şi schimbări ale unor imense pături ale populaţiei; deplasările acestea erau însoţite de exterminarea fizică a unor oameni, nu mai mică, ci mai mare decît exterminarea nobilimii, a burgheziei industriale şi comerciale de pe vremea lichidării claselor.

Aceste evenimente, în fruntea cărora s-a aflat Stalin, au semnificat triumful în plan economic şi politic al constructorilor unui nou stat, constructorii statului sovietic, ai socialismului într-o singură ţară. Aceste evenimente au constituit un rezultat logic al Revoluţiei din Octombrie.

Totuşi, noua orînduire care a ieşit biruitoare pe vremea colectivizării, a industrializării şi a înlocuirii aproape totale a

cadrelor de conducere n-a vrut să renunţe la vechile formule şi concepte ideologice, deşi acestea îşi pierduseră, pentru ea, conţinutul viabil. Noua orînduire se folosea de vechi concepte şi de o frazeologie care datau încă de pe vremea formării, înainte de Revoluţie, a aripii bolşevice din cadrul Partidului Social-Democrat din Rusia. În schimb, baza noii orînduiri o constituia caracterul ei de stat naţional.

Războiul a accelerat procesul de regîndire a realităţii, care avusese loc, în mod ocult, încă în timpurile antebelice, a accelerat manifestarea conştiinţei naţionale: cuvîntul „rusesc“ a dobîndit din nou un conţinut viu.

Mai întîi, în timpul retragerii, acest cuvînt era legat, de cele mai multe ori, de nişte noţiuni negative: înapoierea, harababura rusească, drumurile proaste ruseşti, acel „*avosi*“[22], atît de rusesc… Dar, manifestîndu-se, conştiinţa naţională aştepta o zi de sărbătoare militară.

Statul se îndrepta şi el spre o conştiinţă de sine în termeni noi.

Conştiinţa naţională se manifestă ca o forţă viguroasă şi fascinantă în vremuri de mari nenorociri pentru popor. Dar conştiinţa naţională a poporului e fascinantă în asemenea vremuri pentru că este umană, şi nu pentru că este naţională. Este demnitate umană, fidelitate omenească faţă de libertate, credinţă omenească în bine, toate manifestîndu-se sub forma conştiinţei naţionale.

Însă conştiinţa naţională trezită în ani de mari nenorociri poate să se dezvolte în diverse moduri.

Nu încape discuţie că la şeful unei secţii de cadre, dator să protejeze colectivul instituţiei respective de cosmopoliţi, de naţionalişti burghezi, şi la ostaşul roşu, apărînd cu pieptul său Stalingradul, conştiinţa naţională se manifestă în chip diferit.

Viaţa puterii sovietice ca stat a corelat trezirea conştiinţei naţionale cu acele sarcini care stăteau în faţa statului, în viaţa acestuia de după război, în lupta lui pentru ideea de suveranitate naţională, în afirmarea a ceea ce este sovietic, rusesc în toate domeniile vieţii.

Toate aceste sarcini nu s-au ivit subit în anii războiului şi după război, ele se conturaseră încă dinainte de război, cînd evenimentele de la sate, crearea industriei naţionale, afluxul noilor cadre marcau triumful unei noi orînduiri definite de Stalin drept socialism într-o singură ţară.

Vestigiile social-democraţiei ruse au fost îndepărtate, înlăturate.

Ei bine, tocmai în momentul cotiturii de la Stalingrad, cînd făclia acestui oraş era unicul semnal de libertate într-o împărăţie a întunericului, a început la modul deschis acest proces de regîndire.

Logica dezvoltării a făcut ca războiul popular, ajungînd la patosul suprem în timpul apărării stalingrădene, să-i ofere lui Stalin, tocmai în această perioadă stalingrădeană, posibilitatea să proclame în mod deschis ideologia naţionalismului de stat.

21

La gazeta de perete atîrnată în vestibulul Institutului de Fizică a apărut un articol cu titlul: „Întotdeauna împreună cu poporul".

În articol se spunea că în Uniunea Sovietică, ocîrmuită prin furtuna războiului de marele Stalin, ştiinţei i se acordă o uriaşă importanţă, că partidul şi guvernul, ca nicăieri în lume, i-au înconjurat cu stimă şi consideraţie pe oamenii de ştiinţă, că pînă şi în vremurile grele ale războiului, statul sovietic creează toate condiţiile pentru activitatea normală şi rodnică a savanţilor.

Mai departe, în articol se vorbea despre sarcinile importante ce stau în faţa Institutului, despre construcţiile noi, extinderea vechilor laboratoare, despre legătura dintre teorie şi practică, despre cît de mare importanţă au lucrările oamenilor de ştiinţă pentru industria de apărare. Se vorbea despre avîntul patriotic care a cuprins colectivul de lucrători din domeniul ştiinţei, oameni ce năzuiesc să îndreptăţească grija şi încrederea partidului, ale tovarăşului Stalin personal, acele speranţe pe care poporul şi le pune în gloriosul detaşament înaintat al intelectualităţii sovietice – cel al oamenilor de ştiinţă.

Ultima parte a articolului era consacrată faptului că, din păcate, în acest colectiv sănătos şi unit există unii oameni care nu se simt răspunzători faţă de popor şi partid, oameni rupţi de unita familie sovietică. Aceştia opun persoana lor colectivului, situează interesele lor personale mai presus de sarcinile puse de partid în faţa oamenilor de ştiinţă, au tendinţa de a-şi exagera meritele ştiinţifice reale şi închipuite. Unii dintre ei devin, cu sau fără voia lor, exponenţi ai unor concepţii şi tendinţe străine, nesovietice, propovăduiesc idei

duşmănoase sub raport politic. Aceşti oameni pretind, de obicei, abordarea obiectivistă a unor concepţii idealiste, pătrunse de spiritul reacţiunii şi al obscurantismului, promovate de unii savanţi străini, idealişti, fac caz de legăturile lor cu aceşti savanţi, insultînd, astfel, sentimentul de mîndrie naţională sovietică al oamenilor de ştiinţă ruşi, minimalizînd înfăptuirile ştiinţei sovietice.

Uneori, ei se manifestă ca susţinători ai unei dreptăţi, chipurile, nesocotite, încercînd astfel să-şi dobîndească o ieftină popularitate printre unii oameni încrezători, lipsiţi de perspicacitate şi nevigilenţi; în realitate, însă, ei împrăştie seminţele dezbinării, ale neîncrederii în forţele ştiinţei ruse, ale lipsei de respect faţă de trecutul ei glorios şi marile ei nume. Articolul chema la extirparea a tot ceea ce e putred, străin, duşmănos, ce împiedică îndeplinirea sarcinilor trasate oamenilor de ştiinţă de către partid şi popor în condiţiile Marelui Război pentru Apărarea Patriei. Articolul se încheia cu aceste cuvinte: „Înainte, spre noi culmi ale ştiinţei, pe drumul glorios, iluminat de farul filozofiei marxiste, pe care ne călăuzeşte marele partid al lui Lenin-Stalin“.

Cu toate că în articol nu se citau nume, toţi cei din laborator ştiau că despre Strum este vorba.

Savostianov îi spusese despre articol, dar el nu s-a dus să-l citească; stătea în acel moment lîngă colaboratorii săi, care tocmai încheiau montajul noii instalaţii. Strum îl îmbrăţişase pe după umeri pe Nozdrin şi-i spusese:

— Orice s-ar întîmpla, namila asta îşi va face treaba.

Pe neaşteptate, Nozdrin trăsese o înjurătură de mamă la plural şi, în primele momente, Viktor Pavlovici n-a înţeles cui i se adresa această expresie de ocară.

Spre sfîrşitul zilei de lucru, Sokolov se apropiase de Strum.

— Vă admir, Viktor Pavlovici. Aţi lucrat toată ziua ca şi cînd nimic nu s-ar fi întîmplat. Aveţi o uimitoare putere socratică.

— Dacă un om este blond de la natură, doar n-o să devină brunet numai pentru că a fost încondeiat la gazeta de perete, a zis Strum.

Sentimentul de supărare pe Sokolov îi intrase în obişnuinţă şi, întrucît se obişnuise cu el, era ca şi cînd i-ar fi trecut. De mult nu-i mai făcea reproşuri pentru firea lui închisă, timidă. Uneori îşi zicea: „Are mult bine în el, cît despre rău, există inevitabil în toţi“.

— Totuşi, sînt articole şi articole, a zis Sokolov. Iată, Anna Stepanovna l-a citit şi i-a făcut rău la inimă. A fost trimisă acasă de la punctul sanitar.

Strum gîndise: „Dar ce-o fi scriind acolo atît de îngrozitor?“. Totuşi, nu s-a apucat să-l întrebe pe Sokolov, iar despre conţinutul articolului nimeni n-a adus vorba în prezenţa lui. Aşa se întîmplă, probabil, cînd oamenii încetează să discute cu bolnavii despre o boală canceroasă incurabilă de care aceştia suferă.

Seara, Strum a plecat ultimul din laborator. Bătrînul paznic, Aleksei Mihailovici, mutat acum pe post de garderobier, a spus:

— Vedeţi, Viktor Pavlovici, aşa se-ntîmplă, oamenii buni n-au parte de linişte pe lumea asta.

După ce şi-a îmbrăcat paltonul, a urcat din nou scările şi s-a oprit în faţa panoului cu gazeta de perete.

Citind articolul, se uită pierdut în urmă: pentru o clipă i se păru că avea să fie îndată arestat, dar în vestibul domnea liniştea, nu se afla nimeni.

Resimţi parcă fizic raportul dintre greutatea unui firav trup omenesc şi cea a unui stat colosal; i se păru că statul îl aţinteşte scrutător drept în faţă, cu nişte enormi ochi albaştri gata-gata să se prăvale peste fiinţa sa, iar el va trosni, va scoate un ţipăt, va scheuna şi va dispărea.

Pe stradă era multă lume, dar lui Strum i se părea că între el şi trecători se întinde o fîşie de pămînt al nimănui.

— Ai auzit comunicatul de la „Ultimele ştiri“?

Iar cineva de pe locurile din faţă a zis:

— Stalingradul! I-a rămas neamţului în gît.

O femeie bătrînă se uita la Strum, ca şi cînd i-ar fi reproşat că tăcea.

Se gîndi cu blîndeţe la Sokolov; toţi oamenii sînt plini de neajunsuri, şi el, şi eu.

Dar cum gîndul la propria egalitate cu oamenii întru slăbiciuni şi neajunsuri nu se întîmplă niciodată să fie sincer pînă la capăt, îşi spuse îndată: „Concepţiile lui depind de măsura în care statul îl iubeşte, de măsura în care viaţa lui se deapănă cu succes. Dacă statul va coti înspre primăvară, către victorie, el nu va rosti nici o vorbă critică. Pe cînd eu nu sînt aşa. Fie că-i e greu statului, fie că mă ciomăgeşte sau mă mîngîie, relaţiile mele cu el nu se schimbă“.

Acasă îi va povesti Liudmilei Nikolaevna despre articol. Pe cît se vede, s-au luat serios de el. Îi va spune:

— Ei, poftim de mai vezi premiul Stalin, Liudocika. Asemenea articole se scriu cînd se urmăreşte arestarea omului respectiv.

„Noi avem aceeaşi soartă, gîndi el. Dacă aş fi invitat la Sorbona să ţin un curs onorific, ar merge şi ea cu mine; dacă

voi fi trimis într-un lagăr, în Kolîma, va merge şi ea pe urmele mele."

— Tu singur te-ai vîrît în grozăvia asta, îi va spune ea.

Iar el va zice cu glas tăios:

— Nu de critică, ci de înţelegere sufletească am eu nevoie. Îmi ajunge critica de la institut.

Uşa i-o deschise Nadia.

În semiobscuritatea coridorului ea îl îmbrăţişă, lipindu-şi obrazul de pieptul lui.

— Sînt rece, ud, stai să-mi scot paltonul, ce s-a întîmplat? întrebă el.

— Chiar n-ai auzit? Stalingradul! O victorie uriaşă! Nemţii sînt încercuiţi. Haide, haide mai repede.

Îl ajută să dezbrace paltonul şi îl trase de mînă în cameră.

— Aici, aici, mama e în camera lui Tolea.

Fata deschise uşa. Liudmila Nikolaevna şedea la micul birou al lui Tolea. Întoarse încet capul spre el şi îi zîmbi solemn, cu tristeţe.

În seara aceea, Strum nu i-a spus ce s-a petrecut la institut.

Şedeau cu toţii la biroul lui Tolea şi Liudmila Nikolaevna desena pe o foaie de hîrtie schema încercuirii nemţilor la Stalingrad, explicîndu-i Nadiei propriul ei plan al acţiunilor de luptă.

Iar noaptea, în camera lui, Strum gîndea: „O, Doamne, ar trebui să scriu o scrisoare de penitenţă, doar în asemenea situaţii toţi scriu".

22

Au trecut cîteva zile de la apariţia articolului la gazeta de perete. Activitatea în laborator continua neschimbată. Strum cînd se lăsa pradă deprimării, cînd, prinzînd viaţă, era activ, circula prin laborator, scoţînd, cu ciocănituri rapide din degete în pervazuri şi carcase metalice, ritmurile melodiilor sale preferate.

Spunea în glumă că, pe cît se vede, în institut a început o epidemie de miopie, de vreme ce oameni cunoscuţi, întîlnindu-se cu el nas în nas, trec gînditori pe alături fără a-l saluta; Gurevici, observîndu-l de la distanţă, adoptase şi el o mină gînditoare, trecuse de cealaltă parte a străzii, unde s-a

oprit în faţa unui afiş. Strum, observîndu-i evoluţiile, s-a uitat înapoi, dar chiar în acelaşi moment s-a uitat şi Gurevici, încît privirile li s-au întîlnit. Gurevici a făcut imediat un gest de bucuroasă mirare, începînd să se încline în semn de salut. Dar toate astea nu erau prea hazlii.

Svecin, întîlnindu-l, l-a salutat bătînd cu grijă din călcîie, chipul lui arborase însă, totodată, o mină de parcă l-ar fi salutat pe ambasadorul unei puteri neprietene.

Viktor Pavlovici chiar ţinea o evidenţă: cine i-a întors spatele, cine l-a salutat numai printr-o înclinare din cap sau printr-o strîngere de mînă.

Cînd sosea acasă, primul lucru pe care-l făcea era să întrebe:

— A telefonat cineva?

Iar Liudmila răspundea, de obicei:

— Nimeni, dacă n-o pun la socoteală pe Maria Ivanovna.

Apoi, cunoscîndu-i întrebarea ce urma după aceste cuvinte, adăuga:

— De la Madiarov, deocamdată nici o scrisoare.

— Asta-i, înţelegi, zicea el, cei care ne căutau în fiecare zi au cam rărit-o cu telefoanele, iar cei care telefonau arar, au cam încetat să ne sune.

Ba i se părea că pînă şi cei ai casei începuseră să se poarte altfel faţă de el. O dată, Nadia trecuse pe lîngă tatăl ei, care-şi sorbea ceaiul, fără să-i dea bineţe.

Strum s-a răstit la ea:

— De ce nu dai bună seara? Ce, după părerea ta, eu sînt un obiect neînsufleţit?

Dar se vede că, rostind aceste cuvinte, chipul îi fusese atît de jalnic, de îndurerat, încît Nadia, înţelegîndu-i starea, în loc să-i răspundă cu o necuviinţă, a spus în grabă:

— Tăticuţule, dragule, iartă-mă.

În aceeaşi zi o întrebase:

— Ascultă, Nadia, tu continui să te întîlneşti cu conducătorul tău de oşti?

Ea ridicase în tăcere din umeri.

— Voiam să-ţi atrag atenţia asupra unor lucruri, continuase el. Să nu-ţi treacă prin minte cumva să discuţi cu el pe teme politice. Atît mi-ar mai lipsi, ca şi din direcţia asta să se dea unii la mine.

Dar Nadia, în loc să-i răspundă cu vreo obrăznicie, spusese:

— Poţi să fii liniştit, tăticule.

Dimineaţa, în vreme ce se apropia de institut, începea să se uite mereu peste umăr, cînd încetinind, cînd grăbindu-şi

paşii. Ajuns la destinaţie, convingîndu-se că pe coridor nu e nimeni, mergea repede, cu capul plecat, iar dacă pe undeva se deschidea o uşă, inima îi încremenea.

Cînd intra, în sfîrşit, în laborator, abia de mai respira, ca un soldat care alergase peste un cîmp aflat sub focul artileriei, spre tranşeea lui.

Odată, Savostianov, intrînd la Strum, îi spuse:

— Viktor Pavlovici, vă rog, noi toţi vă rugăm, scrieţi o scrisoare, exprimaţi-vă părerea de rău, şi vă asigur că va fi spre binele dumneavoastră. Gîndiţi-vă numai, într-un moment cînd vă aşteaptă o enormă, ba chiar, lăsînd modestia la o parte, o măreaţă activitate, cînd forţele vii ale ştiinţei noastre vă privesc cu speranţă, de ce să lăsaţi aşa, deodată, ca totul să deraieze? Scrieţi scrisoarea, recunoaşteţi-vă greşelile.

— Pentru ce să mă căiesc şi în ce constau greşelile mele? întrebă Strum.

— Ei, parcă are vreo importanţă, doar ştiţi că toţi fac aşa – şi în literatură, şi în ştiinţă, şi unii conducători de partid, iată, pînă şi în scumpa dumneavoastră muzică, Şostakovici îşi recunoaşte greşelile, scrie scrisori de pocăinţă şi se ţine la suprafaţă, continuă, după pocăinţă, să lucreze.

— Dar eu pentru ce să mă căiesc şi faţă de cine?

— Adresaţi-vă direcţiei, adresaţi-vă C.C.-ului. N-are prea mare importanţă, dar adresaţi-vă cuiva! Important e că v-aţi exprimat regretul. Ceva de genul „Îmi recunosc greşeala, am denaturat, promit să îndrept, mi-am dat seama“, uitaţi, cam aşa, doar ştiţi bine că deja există un şablon, însă principalul e că asta ajută, întotdeauna ajută!

Ochii de obicei veseli, rîzători ai lui Savostianov erau de astă dată serioşi, pînă şi culoarea lor se schimbase.

— Mulţumesc, mulţumesc, dragul meu, zise Strum, prietenia dumitale mă emoţionează.

Iar peste o oră, Sokolov îi spuse:

— Viktor Pavlovici, săptămîna viitoare va avea loc un consiliu ştiinţific lărgit. Consider că sînteţi dator să luaţi cuvîntul.

— În legătură cu ce?

— Mie mi se pare că trebuie să prezentaţi nişte explicaţii. Pe scurt, să vă regretaţi eroarea.

Strum începu să păşească prin încăpere, apoi se opri pe neaşteptate lîngă fereastră şi, privind în curte, zise:

— Piotr Lavrentievici, dar poate că e mai bine să scriu o scrisoare? Totuşi, e mai uşor decît să-mi torn singur cenuşă-n cap în public.

— Nu, cred că trebuie să luaţi cuvîntul. Am vorbit aseară cu Svecin şi el mi-a dat a înţelege că cei de-acolo – şi

arătă vag undeva, spre pervazul de sus al uşii – au vrut ca dumneavoastră să vorbiţi, nu să scrieţi o scrisoare.

Strum se răsuci repede către el.

— N-am să vorbesc şi nici scrisoare n-am să scriu.

Cu inflexiuni tolerante în glas, ca ale unui medic psihiatru care stă de vorbă cu un pacient, Sokolov rosti:

— Viktor Pavlovici, în situaţia dumneavoastră a tăcea înseamnă a accepta în mod conştient să vă sinucideţi, de vreme ce asupra dumneavoastră apasă nişte acuzaţii de ordin politic.

— Dar ştiţi ce mă chinuie mai cu seamă? întrebă Strum. De ce toate astea mi se întîmplă în zilele unei bucurii generale, ale victoriei? Altminteri, s-ar găsi vreun ticălos care să poată spune că eu am tăbărît în mod public asupra bazelor leninismului, socotind că a sosit sfîrşitul puterii sovietice. Chipurile, lui Moritz îi place să lovească în cei slabi.

— Am auzit o asemenea părere, zise Sokolov.

— Nu, nu, dracu' s-o ia de treabă! exclamă Strum. N-am să mă căiesc!

Dar noaptea tîrziu, încuindu-se în camera lui, a început să scrie scrisoarea. Cuprins de ruşine, a rupt-o şi îndată a început să scrie textul expunerii sale la consiliul ştiinţific. Recitindu-l, izbi cu palma în masă şi rupse hîrtia.

— Asta-i tot, am terminat! zise el tare. Fie ce-o fi! N-au decît să mă închidă.

O vreme, a rămas nemişcat, trăindu-şi decizia definitivă. Apoi îi trecu prin minte că ar putea concepe ciorna unei scrisori, pe care ar înainta-o dacă s-ar hotărî să-şi exprime regretul; doar aşa ceva nu conţine nimic umilitor pentru el. Nimeni n-ar vedea această scrisoare, nici un om.

Era singur, uşa era încuiată, toţi în jurul lui dormeau, afară domnea liniştea – nu se auzeau claxoane, nici maşini trecînd.

Dar o forţă nevăzută îl apăsa. Îi simţea greutatea hipnotizatoare, îl silea să gîndească după voia ei, să scrie la dictarea ei. Se afla înăuntrul lui, făcea să i se strîngă inima, îi dilua voinţa, se amesteca în relaţiile lui cu soţia şi cu fiica, în trecutul lui, în gîndurile lui despre tinereţe. Începuse să se simtă el însuşi un ins sărac cu duhul, plicticos, care-i oboseşte pe cei din jur cu o vorbărie plată. Pînă şi activitatea sa părea să fi pălit, acoperindu-se cu un fel de cenuşă, de colb, încetase să-l mai umple de lumină şi de fericire.

Numai nişte oameni care n-au simţit pe pielea lor o asemenea putere sînt în stare să se mire de cei care i se opun. Oamenii care au cunoscut pe pielea lor această putere se miră şi de altceva: de cel capabil să-şi iasă din fire fie şi numai

pentru o clipă, de un singur cuvînt scăpat la mînie, de un timid gest protestatar, rapid disimulat.

Scria o scrisoare de pocăinţă pentru el însuşi, scrisoare pe care o va ascunde şi nu o va arăta nimănui, dar, în acelaşi timp, înţelegea în sinea lui că scrisoarea asta ar putea la un moment dat să-i fie utilă, aşa că n-are decît să zacă acolo, deocamdată.

De dimineaţă, îşi sorbea ceaiul uitîndu-se din cînd în cînd la ceas – era timpul să plece la laborator. Îl cuprinsese un sentiment de singurătate ce părea să-l îngheţe. Avea impresia că de-acum pînă la sfîrşitul vieţii nimeni nu va mai veni la el. Şi desigur că nu numai de frică nu e căutat la telefon. Nu i se telefonează deoarece e plicticos, neinteresant, neînzestrat.

— N-a întrebat, desigur, nici ieri nimeni de mine, nu-i aşa? îşi întrebă el soţia, apoi declamă: „Stau singur la fereastră, nici oaspe, nici prieten n-aştept…“[23].

— Am uitat să-ţi spun că a sosit Cepîjin. A telefonat şi doreşte să te vadă.

— O, exclamă Strum, cum ai putut să nu-mi spui o asemenea veste? Şi începu să bată cu degetele în tăblia mesei o melodie solemnă.

După ce ieşi, Liudmila Nikolaevna se apropie de fereastră. Înalt, adus de spate, Strum se îndepărta păşind domol, agitîndu-şi din cînd în cînd servieta, şi ea ştia că în acele clipe el se gîndeşte la întîlnirea cu Cepîjin, cum îl salută şi cum discută cu el.

În aceste zile, îi era milă de soţul ei, o nelinişte soarta lui, dar, în acelaşi timp, se gîndea la trăsăturile lui negative, şi îndeosebi la cea mai mare dintre ele – egoismul.

Iată, şi acum, tocmai a declamat: „Stau singur la fereastră, nici oaspe, nici prieten n-aştept“, pentru ca îndată să plece la laborator, unde e înconjurat de oameni, unde îi e munca; diseară se va duce la Cepîjin şi de bună seamă că nu se va întoarce înainte de douăsprezece şi nici măcar n-o să-şi aducă aminte că ea îşi petrece toată ziua singură, că ea este cea care stă la fereastră în casa pustie, fără să aibă pe nimeni alături, că ea este cea care nu aşteaptă nici oaspe, nici prieteni.

Se duse la bucătărie să spele vasele. În dimineaţa aceasta simţea în suflet o deosebită apăsare. Maria Ivanovna nu va telefona astăzi – mergea la sora ei mai mare, undeva în cartierul Şabolovka.

Cît de mult o nelinişteşte şi Nadia, care nu scoate o vorbă, însă, evident, în ciuda interdicţiei, îşi continuă

plimbările din fiecare seară. Viktor e cu desăvîrşire absorbit de treburile lui, nici nu vrea să se gîndească la fiică-sa.

Dar iată că se auzi soneria, probabil că a sosit Tolea, şi se bucură – oricum, e un om viu. Deschise. În semiobscuritatea coridorului stătea o femeie cu o căciuliţă cenuşie de astrahan, cu un geamantan în mînă.

— Jenia! strigă atît de tare şi de jalnic Liudmila, că pe ea însăşi a mirat-o propriul glas, apoi, sărutîndu-şi sora, mîngîind-o pe umeri, spuse: Nu mai este, nu mai e Tolenka, nu mai e.

23

Apa caldă curgea într-o şuviţă atît de subţire, de anemică în cadă, încît era destul să o măreşti cît de cît şi devenea rece. Cada se umplea încet, dar surorilor li se părea că din clipa întîlnirii n-au apucat să-şi spună nici două vorbe.

Apoi, după ce Jenia intră să se îmbăieze, Liudmila Nikolaevna se apropia mereu de uşa băii ca să întrebe:

— Ei, cum e? Nu vrei să te frec pe spate? Fii atentă la gaze, să nu se stingă…

Peste alte cîteva minute, Liudmila bătu cu pumnul în uşă şi întrebă supărată:

— Dar ce-i cu tine, ai adormit acolo?

Jenia ieşi, înfăşurată în halatul de baie al surorii sale.

— O, eşti o zgripţuroaică, zise Liudmila Nikolaevna, şi Evghenia Nikolaevna îşi aminti cum o făcuse zgripţuroaică Sofia Levinton în noaptea cînd sosise Novikov la Stalingrad.

Masa era pusă.

— Am un sentiment ciudat, zise Evghenia Nikolaevna. După o călătorie de două zile într-un vagon fără locuri rezervate, m-am îmbăiat într-o cadă şi mi se pare că am revenit în vremurile de paşnică fericire, dar în suflet…

— Ia spune, ce te-a adus la Moscova aşa, deodată? Ceva foarte rău? întrebă Liudmila Nikolaevna.

— Lasă, mai tîrziu.

Dădu semnificativ din cap.

Liudmila îi povesti de problemele lui Viktor Pavlovici, de neaşteptata şi caraghioasa idilă a Nadiei, de cunoştinţele care au încetat să-i mai caute la telefon şi să-l salute pe Strum dacă-l întîlneau.

La rîndul ei, Evghenia Nikolaevna povesti despre sosirea lui Spiridonov la Kuibîşev. Devenise cumva remarcabil şi, în acelaşi timp, demn de compătimire. Nu i se va da o nouă numire pînă cînd o comisie nu va analiza cazul lui. Vera, fiica lui, e la Leninsk cu copilul, Stepan Fiodorovici îi vorbeşte despre nepot şi plînge. Apoi, Evghenia îi povesti Liudmilei despre deportarea bătrînei Jenny Henrichovna şi ce bătrîn minunat este Şarogorodski, cum a ajutat-o Limonov cu luarea în evidenţă la Biroul Populaţie.

În capul Jeniei mai dăinuiau şi acum negura de tutun, zgomotul roţilor, conversaţiile din vagon şi i se părea cu adevărat straniu să-şi vadă sora la faţă, să simtă atingerea halatului pufos pe trupul spălat, să şadă într-o cameră unde se află un pian, covor pe jos.

Iar în ceea ce-şi povesteau surorile una alteia, în evenimentele triste şi îmbucurătoare, nostime şi emoţionante ale prezentului lor erau necontenit pomenite rude şi prieteni care, deşi plecaseră dintre cei vii, păstrau parcă pentru totdeauna legătura cu ele. Şi orice ar fi vorbit amîndouă despre Viktor Pavlovici, umbra Annei Semionovna se simţea în spatele lui, iar pe Serioja îl urmau tatăl şi mama lui, amîndoi în lagăr, după cum paşii unui sfios tînăr lat în umeri şi buzat răsunau zi şi noapte alături de Liudmila Nikolaevna. Dar despre ei nu vorbeau.

— Despre Sofia Osipovna nu se aude nimic, parcă a înghiţit-o pămîntul, zise Jenia.

— Levintoniha?

— Da, da, da.

— Mie nu-mi era simpatică, zise Liudmila Nikolaevna. Tu mai desenezi? întrebă ea.

— La Kuibîşev, nu. La Stalingrad desenam.

— Poţi să fii mîndră. Vitea a luat cu el în evacuare două tablouri de-ale tale.

Jenia zîmbi:

— Asta mă bucură.

Liudmila Nikolaevna întrebă:

— Dar bine, tu, generăleaso, nu spui nimic despre ce e mai important? Eşti mulţumită? Îl iubeşti?

Jenia, strîngîndu-şi halatul la piept, răspunse:

— Da, da, sînt mulţumită, sînt fericită, iubesc, sînt iubită… Apoi, scrutînd-o cu o privire grăbită pe Liudmila, adăugă: Ştii de ce am venit la Moscova? Nikolai Grigorievici e arestat, închis la Lubianka.

— Dumnezeule, dar pentru ce? Doar era atît de devotat!

— Dar de Mitea al nostru ce-ai de zis? Sau de Abarciuk al tău? Cît despre el, era, pare-se, încă şi mai devotat.

Liudmila Nikolaevna căzu o vreme pe gînduri, apoi spuse:

— Şi totuşi, cît de necruţător era Nikolai! Nu-i era deloc milă de ţărani în timpul colectivizării totale. Ţin minte că l-am întrebat de ce se face aşa ceva. Iar el mi-a răspuns: Dracu' să-i ia pe chiaburi. Şi pe Viktor îl influenţa mult.

Jenia zise, cu reproş în glas:

— Ei, şi tu, Liuda, întotdeauna îţi aminteşti părţile rele ale oamenilor şi vorbeşti în gura mare despre ele tocmai în momentele cînd nu e cazul de aşa ceva.

— Ce să fac, îi răspunse Liudmila Nikolaevna, aşa sînt eu, dreaptă ca o hulubă.

— Bine, bine, numai să nu te mîndreşti cu virtutea asta a ta hulubărească, bombăni Jenia.

Apoi, trecînd la şoaptă, zise:

— Liuda, eu am fost citată.

Luă de pe divan o broboadă a surorii ei şi acoperi cu ea telefonul, apoi continuă:

— Se zice că ei pot asculta. M-au pus să semnez că nu spun nimic.

— Dar tu, pe cîte ştiu, nu erai căsătorită oficial cu Nikolai.

— Nu eram, dar ce-are a face? M-au interogat ca pe o soţie. Stai să-ţi povestesc. Au trimis citaţie să mă prezint cu buletinul asupra mea. Mi-i perindam prin minte pe toţi şi pe toate – pe Mitea, pe Ida, ba chiar şi pe Abarciuk al tău, apoi mi-i aminteam pe toţi cunoscuţii care-au fost închişi, dar Nikolai nici prin gînd nu-mi trecea. M-au citat pentru ora cinci. O încăpere obişnuită, ca la orice instituţie. Pe perete, portretele enorme ale lui Stalin şi Beria. Un tip tînăr, cu o fizionomie banală, se uita la mine cu o conştiinţă pătrunzătoare de atotştiutor şi deodată zice: „Dumneavoastră aveţi cunoştinţă de activitatea contrarevoluţionară a lui Nikolai Grigorievici Krîmov?". În cîteva rînduri, am avut impresia că n-am să mai ies de-acolo. Ba el chiar, imaginează-ţi, mi-a dat a înţelege că Novikov… Ce mai, într-un cuvînt, o mîrşăvie sinistră: chipurile, că aş fi în relaţii intime cu Novikov ca să culeg informaţiile care lui i-ar putea astfel scăpa, urmînd ca eu să i le transmit lui Nikolai Grigorievici. Parcă înlemnisem toată, dar i-am spus: „Ştiţi, Krîmov este un comunist într-atît de fanatic, încît cu el te simţi ca la comitetul raional". Dar el de colo: „Aha, vasăzică, Novikov nu vi s-a părut un om sovietic?". Iar eu i-am răspuns: „Ciudată ocupaţie aveţi: oamenii luptă pe front împotriva fascismului, iar dumneavoastră, bărbat tînăr, şedeţi în spatele frontului şi-i mînjiţi pe oamenii aceia cu noroi".

Am crezut că după cuvintele astea o să mă plesnească peste gură, dar el s-a fîstîcit, a roşit. Problema este că Nikolai e arestat. Nişte acuzaţii absurde – şi troţkism, şi legături cu Gestapo-ul…

— Înspăimîntător, zise Liudmila Nikolaevna, gîndindu-se că şi Tolea ar fi putut să cadă în vreo încercuire, ca mai apoi să fie suspectat de aşa ceva.

— Îmi imaginez cum o să primească Vitea noutatea asta, continuă ea. În ultima vreme e îngrozitor de nervos, i se pare că va fi închis. De fiecare dată caută să-şi amintească unde, ce şi cu cine a vorbit. Mai cu seamă în perioada aceea nefericită de la Kazan.

Evghenia Nikolaevna îşi privi pătrunzător, un timp, sora şi în cele din urmă, parcă hotărîndu-se, vorbi:

— Vrei să-ţi spun ce este şi mai groaznic? Anchetatorul acesta m-a întrebat: „Cum se face că nu ştiţi nimic despre troţkismul soţului dumneavoastră, de vreme ce el v-a spus cuvintele de încîntare ale lui Troţki, referitoare la un articol al lui, printre care şi: «marmoreean»?“. Abia cînd mergeam spre casă mi-am amintit că, într-adevăr, Nikolai mi-a mai spus: „Numai tu singură cunoşti aceste cuvinte“, iar în toiul nopţii m-a fulgerat deodată gîndul: cînd Novikov a fost în toamnă la Kuibîşev, eu i-am spus de asta. M-a cuprins aşa o groază, încît mi s-a părut că-mi pierd minţile…

— Nefericită fiinţă! Tocmai ţie să-ţi fie ursit să trăieşti asemenea situaţii.

— De ce tocmai mie? o întrebă Evghenia Nikolaevna. Doar şi ţie ţi se putea întîmpla acelaşi lucru.

— Ei, asta nu. Tu te-ai despărţit de unul, te-ai unit cu altul. Îi povesteşti unuia despre celălalt.

— Bine, dar şi tu te-ai despărţit de tatăl lui Tolea. Probabil că şi tu i-ai povestit multe lui Viktor Pavlovici.

— Nu, n-ai dreptate, o contrazise Liudmila Nikolaevna cu convingere, nu se compară.

— Dar de ce nu? întrebă Jenia şi deodată, uitîndu-se la sora ei mai mare, simţi că se enervează. Trebuie să recunoşti că ceea ce spui sînt pur şi simplu nişte prostii.

Liudmila Nikolaevna îi răspunse cu glas domol:

— Nu ştiu. S-ar putea să fie chiar prostii.

Evghenia Nikolaevna o întrebă:

— N-ai un ceas? Trebuie să ajung pe bulevardul Kuzneţki, la numărul 24. Apoi, fără să-şi mai stăpînească iritarea, rosti: Dificil caracter ai tu, Liuda. Nu degeaba locuieşti într-un apartament de patru camere, iar mama preferă să pribegească fără un cămin al ei prin Kazan.

Dar după ce a scăpat aceste cuvinte aspre, Jeniei i-a părut rău că a fost atît de brutală şi, dîndu-i a înţelege Liudmilei că legătura lor de încredere e mai puternică decît nişte neînţelegeri întîmplătoare, zise:

— Vreau să am încredere în Novikov. Şi totuşi, totuşi… Cum anume şi de ce a ajuns acest cuvînt să fie cunoscut de securitate? De unde ceaţa asta înspăimîntătoare?

Cît şi-ar fi dorit s-o aibă pe mama ei alături! Şi-ar fi lăsat capul pe umărul ei şi ar fi zis: „Mamă scumpă, sînt atît de obosită".

Dar Liudmila Nikolaevna spuse:

— Ştii cum s-ar fi putut întîmpla? Generalul tău ar fi putut să-i menţioneze cuiva conversaţia asta a voastră, iar ăla s-a pus pe scris.

— Da, da, zise Jenia. Ciudat, gîndul ăsta atît de simplu nu mi-a venit în minte.

În liniştea şi tihna casei surorii, ea simţi cu şi mai mare acuitate tulburarea sufletească ce o stăpînea.

Tot ceea ce nu apucase, plecînd de la Krîmov, să simtă, să gîndească pînă la capăt, tot ceea ce o chinuise şi o neliniştise tainic în timpul despărţirii de el – totul se intensificase, izbucnise parcă în săptămînile din urmă.

Se gîndea la el cînd era la serviciu, în tramvai sau stînd la coadă pentru alimente. Aproape în fiecare noapte îl visa, gemea, ţipa în somn, se trezea.

Visele erau chinuitoare, întotdeauna cu incendii, război, cu o primejdie ce-l ameninţă pe Nikolai Grigorievici, şi întotdeauna era cu neputinţă ca el să fie ferit de primejdia aceea.

Iar dimineaţa, în timp ce se îmbrăca şi se spăla grăbită, îngrijorată să nu întîrzie la lucru, continua să se gîndească la el.

I se păruse că nu-l iubeşte, dar e posibil, oare, să te gîndeşti fără încetare la un om pe care nu-l iubeşti, să-i împărtăşeşti într-un mod atît de chinuitor destinul nefericit? De ce oare, de fiecare dată cînd Limonov şi Şarogorodski spuneau, rîzînd, că poeţii şi prietenii preferaţi de Nikolai sînt lipsiţi de har, ea simţea nevoia să-l vadă, să-l mîngîie pe cap, să-l dezmierde, să-l menajeze?

Acum nu se mai gîndea la fanatismul lui, la indiferenţa lui faţă de soarta celor supuşi represiunilor, la răutatea cu care vorbea despre chiaburi în perioada colectivizării totale.

Acum îşi amintea numai ce fusese bun, romantic, mişcător, trist. Acum o domina prin ceea ce era slab în el. Ochii îi erau copilăroşi, zîmbetul – buimac, mişcările – stîngace.

Îl vedea cu epoleţii smulşi, cu barba pe jumătate căruntă, îl vedea zăcînd noaptea pe un pat de fier, îi vedea spinarea în timpul plimbării prin curtea închisorii… Probabil că el îşi închipuia că ea presimţise instinctiv destinul lui şi că asta fusese cauza despărţirii lor. Zăcea pe un pat de închisoare şi se gîndea la ea… Generăleasa…

Nu-şi dădea seama dacă tot ce simţea era milă, dragoste – poate conştiinţă, datorie?

Novikov îi trimisese un permis şi se înţelesese cu un prieten din aviaţie, care promisese s-o ducă cu un Douglas la statul-major al frontului. Conducerea instituţiei îi dăduse aprobarea să plece pentru trei săptămîni pe front.

Se tot liniştea singură, repetînd: „Va înţelege el, neapărat va înţelege că nu puteam să procedez altfel".

Îşi dădea seama că s-a purtat îngrozitor cu Novikov, care o aştepta, o aştepta.

Îi scrisese fără ocol, fără milă despre tot, iar după ce a expediat scrisoarea, s-a gîndit că ea avea să fie citită de cenzura militară şi de bună seamă toate astea ar putea să fie extrem de dăunătoare pentru Novikov.

„Ba nu, nu, el va înţelege", îşi repeta mereu.

Însă problema tocmai asta era, că Novikov va înţelege şi, înţelegînd, se va despărţi pentru totdeauna de ea.

Dar îl iubea oare sau iubea doar dragostea lui faţă de ea?

Cînd se gîndea la inevitabilitatea despărţirii definitive de el, o cuprindea un sentiment de frică, de nelinişte, de groază în faţa singurătăţii,

Mai ales gîndul că ea singură, din proprie voinţă, şi-a distrus fericirea i se părea insuportabil.

Dar cînd se gîndea că acum ea, oricum, nu va mai reuşi să schimbe nimic, ba dimpotrivă, că nu de ea, ci de Novikov depinde despărţirea lor totală, definitivă, gîndul acesta i se părea deosebit de apăsător.

Cînd ajungea să-i fie cu totul insuportabil, chinuitor gîndul la Novikov, începea să şi-l imagineze pe Nikolai Grigorievici. Uite că acum e chemată la o confruntare… Bun găsit, sărăcuţul meu…

Pe cînd Novikov e mare, spătos, voinic, învestit cu mari împuterniciri. El n-are nevoie de sprijinul ei, se descurcă şi singur. Îi spunea „cuirasier". N-are să uite cu siguranţă, niciodată, chipul lui frumos, plăcut, îi va fi mereu dor de el, de fericirea ei, pe care singură şi-a distrus-o. Dar fie, fie şi aşa, ea nu se cruţă. Nu se teme de suferinţele care-o aşteaptă.

Ştia însă că nici Novikov nu e chiar atît de tare. Uneori, pe chipul lui apărea o expresie sfioasă, aproape de neajutorare.

Şi apoi, nici ea nu era chiar atît de fără milă faţă de sine şi indiferentă la propriile suferinţe.

Ca şi cînd ar fi urmărit gîndurile surorii ei, Liudmila întrebă:

— Şi cum o vei scoate la capăt cu generalul tău?

— Mi-e frică să mă gîndesc.

— Of, că n-are cine să-ţi tragă o bătaie.

— Nu puteam să procedez altfel!

— Nu-mi plac oscilaţiile tale. Odată ce-ai plecat, ai plecat. Dacă ai venit, ai venit. N-are rost să cultivi duplicitatea şi să te smiorcăi.

— Aşa, aşa, fereşte-te de rău şi fă numai bine, nu? Eu după regula asta nu pot să trăiesc.

— De altceva vorbesc eu. Pe Krîmov îl stimez, cu toate că nu-i pe gustul meu, iar pe generalul tău nu l-am văzut niciodată. Însă odată ce te-ai hotărît să-i devii soţie, atunci fii în stare să-ţi asumi răspunderea pentru el, pe cînd tu eşti lipsită de simţul răspunderii. Omul ocupă o anume situaţie importantă, luptă pe front, iar în acest timp, soţia lui cară pachete unui arestat. Tu ştii cum se poate sfîrşi asta pentru el?

— Ştiu.

— Dar măcar îl iubeşti?

— Lasă asta, pentru Dumnezeu, zise Jenia cu glasul înecat de plîns şi se întrebă în gînd: „Dar, de fapt, pe care-l iubesc eu?".

— Nu, tu să-mi răspunzi.

— Nu puteam să procedez altfel, doar ştii bine că oamenii nu de plăcere bat pragurile Lubiankăi.

— Trebuie să nu te gîndeşti numai la tine.

— Păi tocmai, că nu la mine mă gîndesc.

— Viktor judecă şi el la fel. Dar, în fond, aici nu e decît egoism.

— Ai o logică neverosimilă, încă din copilărie mă uimeai. Tu numeşti asta egoism?

— Dar cu ce poţi tu să fii de ajutor? Oricum, sentinţa n-ai s-o poţi schimba.

— Să nu dea Dumnezeu să fii tu închisă. Atunci ai afla cu ce îţi pot fi de ajutor oamenii apropiaţi.

Ca să schimbe tema conversaţiei, Liudmila întrebă:

— Ia spune, mireasă fără casă, ai ceva fotografii de-ale Marusiei?

— Numai una. Ţii minte cînd ne-am pozat la Sokolniki?

Îşi lăsă capul pe umărul surorii ei şi mărturisi, tînguindu-se:

— Sînt atît de obosită.

— Odihneşte-te, dormi puţin, nu te duci azi nicăieri. Ţi-am aşternut patul.

Dar Jenia, cu ochii închişi pe jumătate, clătină din cap.

— Nu, nu, nu-i nevoie. De viaţă am obosit.

Liudmila Nikolaevna aduse un plic voluminos şi risipi pe genunchii surorii ei o mulţime de poze.

Jenia le răsfoia, exclamînd: „Dumnezeule, Dumnezeule… Pe asta o ţin minte, ne-am fotografiat la vilă… Ce nostimă e Nadia… Aici tăticul s-a fotografiat după ce s-a întors din deportare… Uite-l pe Mitea în uniformă de licean, Serioja seamănă de minune cu el, mai ales partea superioară a feţei… Uite-o pe mama cu Marusia în braţe, eu încă nu eram atunci pe lume…“.

Observă că printre fotografii nu se afla nici una cu Tolea, dar n-o întrebă pe sora ei unde sînt fotografiile băiatului.

— Acum, madam, zise Liudmila, trebuie să te tratez cu un prînz.

— Pofta de mîncare o am bună, zise Jenia. La fel ca în copilărie, emoţiile nu o influenţează.

— Ei, slavă Domnului, zise Liudmila Nikolaevna, sărutîndu-şi sora.

24

Jenia coborî din troleibuz lîngă Teatrul Balşoi, acum împestriţat cu fîşii diverse şi pete diforme pentru camuflaj. Începu să urce pe bulevardul Kuzneţki Most, pe lîngă sălile de expoziţie ale Fondului Artistic, unde artişti pe care-i cunoştea îşi expuneau înainte de război creaţiile şi unde, cîndva, fuseseră expuse şi tablouri ale ei, dar trecu fără ca măcar să-şi amintească de asta.

O cuprinse un sentiment ciudat. Viaţa ei pare un pachet de cărţi mînuite de o ţigancă. Deodată i-a căzut Moscova.

Văzu de departe peretele cenuşiu-închis, de granit, al impunătoarei clădiri de pe strada Lubianka.

„Bună, Kolea“, gîndi ea. Poate că Nikolai Grigorievici, simţindu-i apropierea, e tulburat, fără să înţeleagă de ce l-a cuprins această tulburare.

Destinul vechi a devenit noul ei destin. Ceea ce i se păruse că s-a dus pentru totdeauna în trecut a devenit viitorul ei.

Noua sală de aşteptare, spaţioasă, dînd spre stradă cu nişte ferestre cu geamuri de cristal, era închisă, aşa că primirea vizitatorilor se făcea într-o încăpere a vechii registraturi.

Intră într-o curte murdară şi trecu pe lîngă un perete ponosit spre o uşă întredeschisă. Totul în această sală de

aşteptare arăta neobişnuit de banal: mese cu pete de cerneală, bănci de lemn de-a lungul pereţilor, ghişee cu pervazuri late, de lemn, unde se dădeau relaţii.

Ai fi zis că nu e nici o legătură între această încăpere cu aspect de cancelarie şi colosul de piatră cu multe etaje ce dădea înspre piaţa Liubianskaia, strada Stretenka, pasajul Furkasovski, strada Malaia Lubianka.

În sala de aşteptare era lume multă. Cei de acolo, în majoritate femei, stăteau la coadă lîngă ghişee, unii şedeau pe bănci, un bătrîn avînd pe nas nişte ochelari cu lentile groase completa, la o masă, un fel de formular. Jenia, privind chipurile acelea bătrîne şi tinere, bărbăteşti şi femeieşti, gîndi că toate au multe elemente comune în expresia ochilor, în conturul gurii, încît ar putea, întîlnind un asemenea om în tramvai, pe stradă, să presupună că merge pe Kuzneţki Most, la numărul 24.

Se adresă unui tînăr portar în uniformă de soldat al Armatei Roşii, care, cine ştie de ce, nu semăna cu un asemenea soldat, iar el o întrebă:

— Sînteţi pentru prima dată aici?

Şi îi arătă un ghişeu.

Acum stătea la rînd, ţinîndu-şi în mînă buletinul; degetele şi palmele i se umeziseră de emoţie. O femeie cu beretă, care se afla înaintea ei, îi spuse aproape în şoaptă:

— Dacă nu este în cea specială, trebuie mers pe strada Matrosskaia Tişina, apoi pe strada Butîrskaia, dar acolo sînt anumite zile de primire, pe litere, dup-aceea la închisoarea Lefortovo şi-apoi iarăşi aici. Eu mi-am căutat o lună şi jumătate băiatul. Dar la procuratura militară aţi fost deja?

Coada avansa repede şi Jenia gîndi că asta nu e bine, probabil că răspunsurile erau formale, monosilabice. Dar cînd o femeie în vîrstă, elegant îmbrăcată, s-a apropiat de ghişeu, a intervenit o stagnare – cei de la coadă îşi transmiseră unul altuia că funcţionarul de serviciu de la ghişeu s-a dus personal să lămurească circumstanţele cazului respectiv, relaţiile obişnuite prin telefon dovedindu-se insuficiente. Femeia stătea cu faţa întoarsă pe jumătate spre coadă şi expresia ochilor ei mijiţi părea să spună că ea n-are de gînd să se simtă aici egală cu gloata asta amărîtă a rudelor unora supuşi represiunilor.

Dar curînd coada începu din nou să înainteze, iar o femeie tînără, depărtîndu-se de ghişeu, murmură:

— Acelaşi răspuns: nu i s-a aprobat pachet.

Vecina îi explică Evgheniei Nikolaevna: „Înseamnă că ancheta nu s-a încheiat“.

— Dar o întrevedere? întrebă Jenia.

— Nici vorbă, spuse femeia zîmbind de naivitatea Jeniei.

Niciodată nu-şi închipuise că spinarea omului poate fi atît de expresivă, capabilă să redea atît de strident starea sufletului. Oamenii care se apropiau de ghişeu întindeau gîturile într-un chip deosebit, iar spinările lor, cu umerii ridicaţi, cu omoplaţii încordaţi, păreau să ţipe, să plîngă, să se tînguiască.

Cînd mai avea înainte şase persoane, ghişeul s-a închis cu zgomot, anunţîndu-se o pauză de douăzeci de minute. Cei de la coadă s-au aşezat pe bănci şi pe scaune.

Erau aici soţii, erau mame, se afla un bărbat în vîrstă, inginer, a cărui soţie, traducătoare la VOKS[24], fusese arestată, iar tatăl ei primise în anul 1937 verdictul: zece ani fără drept la corespondenţă. Mai era o bătrînă oarbă, pe care o adusese o vecină de apartament: se interesa de fiul ei. Era şi o străină care vorbea stricat ruseşte – soţia unui comunist german –, îmbrăcată cu un palton în carouri, de provenienţă străină, şi ţinînd o gentuţă de pînză pestriţă în mînă; ochii îi erau întru totul la fel cu cei ai bătrînelor rusoaice.

Se aflau aici rusoaice, armence, ucrainence, evreice, era şi o colhoznică dintr-o comună suburbană a Moscovei. Bătrînul care completase la masă un formular era profesor la Academia Timireazev; un nepot al său, elev, fusese arestat, după toate probabilităţile, pentru pălăvrăgeli la o serată.

Multe a mai auzit şi a aflat Jenia în aceste douăzeci de minute.

Astăzi funcţionarul de serviciu e un om de treabă… La Butîrskaia nu se primesc conserve, neapărat trebuie să trimiţi usturoi şi ceapă – ajută contra scorbutului… Aici, miercurea trecută a fost un om care îşi primea documentele; a fost ţinut trei ani în închisoarea Butîrskaia, fără să fie interogat nici măcar o singură dată, şi i s-a dat drumul… De obicei, de la arestare pînă la trimiterea în lagăr trece aproximativ un an… Nu trebuie trimise lucruri de bună calitate; în închisoarea de tranzit Krasnopresnenskaia, politicii sînt închişi laolaltă cu deţinuţii de drept comun şi aceştia iau totul… Aici, nu demult, a fost o femeie: soţul ei, om bătrîn, unul dintre cei mai vestiţi ingineri constructori, a fost arestat deoarece cîndva, în tinereţe, avusese o legătură de scurtă durată cu o femeie şi îi plătise pensie alimentară pentru un copil pe care nu-l văzuse niciodată în viaţa lui, dar copilul acesta, devenind adult, cînd a ajuns pe front, a trecut de partea nemţilor; inginerului i s-au dat zece ani ca părinte al unui trădător de Patrie… Majoritatea sînt încadraţi la articolul 58-10, pentru

agitaţie contrarevoluţionară – au pălăvrăgit, au trăncănit… Au fost ridicaţi înainte de 1 Mai, căci, în general, înainte de sărbători se fac mai multe arestări… Aici a fost o femeie pe care a căutat-o acasă la telefon un anchetator şi deodată a auzit glasul soţului ei…

Ciudat, dar aici, în sala de aşteptare a NKVD-ului, Jenia se simţea mai liniştită sufleteşte decît la Liudmila, după baie.

Ce fericite păreau femeile cărora li se primeau pachetele!

Cineva vorbea alături, în şoaptă sugrumată:

— Cei de la ghişeu dau relaţii din burtă despre oamenii arestaţi în ’37. Uneia i s-a spus despre bărbatu-su: „E în viaţă şi lucrează“, iar cînd femeia a venit a doua oară, acelaşi funcţionar de serviciu a informat-o: „A murit în ’39“.

Dar iată că omul de la ghişeu şi-a ridicat privirile la Jenia. Era chipul unui funcţionar obişnuit, de cancelarie, care mai ieri lucrase poate la direcţia pazei contra incendiilor, iar mîine, dacă şefii îi vor porunci, va completa formulare la o secţie pentru decernarea de medalii.

— Doresc să aflu situaţia arestatului Krîmov, Nikolai Grigorievici, spuse ea, şi i se păru că pînă şi cei care nu o cunosc au băgat de seamă că vorbeşte cu glas străin.

— Cînd a fost arestat? întrebă funcţionarul.

— În noiembrie.

El îi întinse un chestionar, spunîndu-i:

— Completaţi, mi-l daţi fără să staţi la rînd, iar mîine veniţi după răspuns.

În timp ce-i întindea foaia de hîrtie, el se uită din nou la ea, dar această privire de o clipă nu mai era a unui conţopist obişnuit. Era privirea inteligentă, aţintită spre ţinere de minte, a unui GB-ist[25].

Completă formularul şi degetele îi tremurau, întocmai ca bătrînului de la Academia Timireazev, care nu demult şezuse pe scaunul acela.

În dreptul întrebării despre gradul de rudenie cu arestatul scrise „Soţie“ şi sublinie acest cuvînt cu o linie groasă.

După ce predă foaia completată, se aşeză pe o bancă şi îşi introduse buletinul în poşetă. Îşi mută de cîteva ori acest document dintr-o despărţitură a poşetei în alta şi înţelese că, de fapt, n-ar vrea să plece de lîngă oamenii care stăteau la coadă.

Un singur lucru ar fi dorit în acele momente: să-i dea cumva de veste lui Krîmov că a lăsat totul de dragul lui şi a venit la el.

Numai de-ar afla că ea e aici, alături.

Se înserase cînd a ieşit. Mergea pe stradă şi se gîndea că în oraşul acesta şi-a petrecut cea mai mare parte a vieţii. Dar viaţa aceea cu expoziţii artistice, teatre, prînzuri în restaurante, cu plecări la vila din afara oraşului şi cu concerte simfonice se îndepărtase într-atîta, încît i se părea că nu era viaţa ei. Se îndepărtase Stalingradul, Kuibîşevul, chipul lui Novikov, care în unele momente i se păruse minunat, divin de frumos. A rămas doar sala de aşteptare de pe bulevardul Kuzneţki Most, la numărul 24, iar ei i se părea că merge pe străzile necunoscute ale unui oraş necunoscut.

25

În timp ce-şi scotea galoşii în vestibul şi schimba cuvinte de salut cu bătrîna menajeră, Strum se uita pe furiş la uşa întredeschisă ce dădea în cabinetul lui Cepîjin.

Ajutîndu-l să-şi dezbrace paltonul, bătrîna Natalia Ivanovna îi spuse:

— Du-te, du-te, că te aşteaptă.

— Nadejda Fiodorovna e acasă? întrebă Strum.

— Nu este. A plecat ieri la vilă cu nepoatele. Dumneata ştii cumva, Viktor Pavlovici, oare se va sfîrşi curînd războiul?

Strum îi spuse:

— Se zice că nişte cunoscuţi îl tot îndemnau pe şoferul lui Jukov să-l întrebe cînd se va sfîrşi războiul. Dar iată că Jukov, aşezîndu-se în automobil, l-a întrebat el pe şofer: „Dumneata poţi să-mi spui cînd se va termina acest război?!“.

Cepîjin ieşi în întîmpinarea lui Strum.

— N-are rost, bătrînico, să-mi interceptezi oaspeţii. Invită-i pe ai dumitale.

De obicei, în drum spre Cepîjin, Strum trăia o senzaţie de însufleţire. Chiar şi de astă dată, cu toate că avea inima grea, a simţit în chip deosebit o uşurare cum nu mai încercase de mult.

Aproape întotdeauna cînd intra în cabinetul savantului şi cuprindea cu privirea rafturile bibliotecii, rostea în glumă celebrele cuvinte din *Război şi pace*: „Da, au scris, nu s-au ţinut de chefuri“.

Aşa încît şi de astă dată spuse: „Da, au scris, nu s-au ţinut de chefuri“.

Dezordinea de pe rafturile bibliotecii părea să se asemene cu aparentul haos din secţiile uzinei de la Celeabinsk.

Strum întrebă:

— Băieţii vă scriu?

— Am primit o scrisoare de la cel mare, iar cel mic e în Orientul Îndepărtat.

Cepîjin luă mîna lui Strum, exprimînd printr-o tăcută strîngere ceea ce nu trebuie rostit în cuvinte. Iar bătrîna Natalia Ivanovna se apropie de Viktor Pavlovici şi îl sărută pe umăr.

— Ce noutăţi aveţi, Viktor Pavlovici? întrebă Cepîjin.

— Aceleaşi ca toată lumea. Stalingradul. Acum nu mai încape îndoială: Hitler *kaputt*. Cît despre mine personal, am prea puţine veşti bune, ba dimpotrivă, totul e rău.

Şi începu să-i povestească lui Cepîjin necazurile lui.

— Iar prietenii şi soţia mă sfătuiesc să-mi fac autocritica. Adică să mă căiesc pentru că am dreptate.

Vorbea mult, cu lăcomie despre sine, ca un bolnav grav, preocupat zi şi noapte de boala sa.

Deodată, Strum făcu o grimasă şi strînse din umeri.

— Îmi aduc mereu aminte de o convorbire cu dumneavoastră, despre aluatul dospit şi tot felul de murdării ce se ridică la suprafaţă… Niciodată nu s-a ivit atîta necurăţenie în jurul meu. Şi cine ştie de ce, toate astea au coincis cu zilele victoriei, lucru deosebit de supărător, inadmisibil de supărător.

Se uită drept în ochii lui Cepîjin şi întrebă:

— Sau, după părerea dumneavoastră, nu e întîmplător?

Chipul lui Cepîjin era uimitor: chiar cam din topor, fălcos, cîrn, ţărănos, dar, în acelaşi timp, cu o expresie într-atît de inteligentă şi fină, că nici londonezii şi nici măcar lordul Kelvin[26] nu se puteau compara cu el.

Bătrînul academician răspunse încruntat:

— Ei, se va sfîrşi el şi războiul, şi atunci vom aduce vorba despre ce e întîmplător şi ce nu e întîmplător.

— Mă tem că pîn-atunci o să mănînce lupul oaia. Mîine, la consiliul ştiinţific, mi se va face de petrecanie. Adică mi s-a făcut deja la direcţie, în comitetul de partid, însă în consiliul ştiinţific vor găsi forma definitivă: glasul poporului, cerinţa opiniei publice.

Viktor Pavlovici avea un sentiment straniu în timp ce conversa cu Cepîjin; vorbeau despre nişte evenimente

chinuitoare din viaţa lui Strum, dar, cu toate acestea, nici el nu ştia de ce, îşi simţea sufletul uşurat.

— Şi eu care consideram că acum o să fiţi purtat pe o tavă de argint, ba poate chiar pe una de aur, zise Cepîjin.

— Dar de ce? Doar eu am dus ştiinţa în mlaştina abstracţiunii talmudice, rupînd-o de practică.

Cepîjin spuse:

— Da, da. E uimitor! Vedeţi, un bărbat iubeşte o femeie, găsind în ea tot sensul vieţii lui, ea este fericirea, pasiunea, bucuria lui. Dar, cine ştie de ce, el trebuie să se ascundă, sentimentul acesta, fără vreun motiv anume, e considerat indecent, aşa încît trebuie să spună că se culcă cu femeia aceea fiindcă ea îi va găti prînzul, îi va cîrpi ciorapii şi-i va spăla lenjeria.

Îşi ridică la nivelul feţei mîinile cu degetele răşchirate. Chiar şi mîinile lui erau uimitoare: ca nişte cleşti, muncite, puternice, dar, în acelaşi timp, tot atît de aristocratice ca şi expresia.

Deodată însă bătrînul se înfurie:

— Dar mie nu mi-e ruşine, eu n-am nevoie de o asemenea dragoste, în schimbul căreia să mi se fiarbă ciorba de prînz! Însemnătatea ştiinţei constă în fericirea pe care ea o aduce oamenilor. Dar deştepţii noştri de la Academie dau sentenţios din cap: ştiinţa este slujnica practicii, ea lucrează după regula şcedriniană – „Ce binevoiţi?“ – şi numai pe acest considerent o acceptăm! Dar nu-i aşa! Descoperirile ştiinţifice au în ele însele o valoare supremă! Ele îl desăvîrşesc pe om mai mult decît cazanele cu aburi, turbinele, aviaţia şi toată metalurgia, de la Noe şi pînă în zilele noastre. Îi desăvîrşesc sufletul! Sufletul!

— Eu, Dmitri Petrovici, sînt de acord cu dumneavoastră, numai că uite, tovarăşul Stalin nu vă aprobă.

— Şi rău face, rău. Doar aici e şi a doua latură a problemei. O abstracţiune de azi a lui Maxwell mîine se transformă într-un semnal al radioului militar. Teoria cîmpului de atracţie a lui Einstein, mecanica cuantică a lui Schrödinger şi structurile lui Bohr mîine se pot transforma în practica cea mai puternică. Tocmai acest lucru trebuie înţeles. E o treabă atît de simplă, că şi un gînsac ar înţelege-o.

Strum obiectă:

— Dar şi dumneavoastră înşivă aţi simţit în mod nemijlocit refuzul conducătorilor politici de a recunoaşte că teoria de astăzi va deveni practica de mîine.

— Nu, aici e de-a-ndoaselea, rosti arar Cepîjin. Eu însumi nu voiam să conduc Institutul, şi asta, tocmai pentru că ştiam că teoria de astăzi se va transforma mîine în

practică. Dar ciudat, ciudat lucru, eu eram convins că Şişakov a fost propulsat în legătură cu studierea problemei proceselor nucleare. Iar în treburile acestea ei nu se pot descurca fără dumneavoastră… Adică, mai corect spus, nu eram convins, ci continui să fiu şi acum.

Strum interveni:

— Nu înţeleg, totuşi, motivele pentru care aţi renunţat la activitatea din Institut. Spusele dumneavoastră nu-mi sînt tocmai clare. Dar conducerea noastră nu i-a trasat Institutului nişte sarcini care v-au alarmat. Asta e limpede. Totuşi, se întîmplă ca oamenii din conducere să greşească în treburi mult mai evidente. Iată, de pildă. Stăpînul a tot întărit prietenia cu germanii, şi în ultimele zile dinainte de război continua să-i expedieze lui Hitler, cu trenuri rapide, cauciuc şi alte materii prime strategice. Pe cînd în meseria noastră… Nu-i de mirare ca un mare politician să greşească. În schimb, mie totul mi se întîmplă invers în viaţă. Lucrările mele de dinainte de război aveau tangenţă cu practica. De pildă, mergeam la Celeabinsk, la uzină, unde ajutam la montarea aparaturii electronice. Pe cînd în timpul războiului…

Făcu din mînă un gest de veselă disperare.

— Intrasem într-un adevărat hăţiş, că-mi era cînd groază, cînd peste mînă, în unele momente. Zău aşa… Încerc să construiesc o fizică a interacţiunilor nucleare şi deodată s-au prăbuşit atracţia, masa, timpul; spaţiul lipsit de existenţă începe să se dedubleze, rămînînd doar sensul magnetic. În laborator la mine lucrează un tînăr talentat, Savostianov, şi odată s-a întîmplat să stăm de vorbă despre lucrarea mea. El mă întreabă de una, de alta. Eu îi spun: asta încă nu e teorie, reprezintă doar un program şi unele idei. Al doilea spaţiu este doar un indice într-o ecuaţie, şi nicidecum o realitate. Simetria există doar în ecuaţia matematică, şi nu ştiu dacă acestei simetrii îi corespunde o simetrie a particulelor. Rezolvările matematice au lăsat în urmă fizica şi încă nu ştiu dacă fizica particulelor va vrea să se înghesuie în ecuaţiile mele. Savostianov asculta, asculta, apoi deodată a spus: „Mi-am adus aminte de un amic al meu, student, care tocmai se încurcase în rezolvarea unei ecuaţii şi a zis: Ştii, asta nu mai e ştiinţă, ci o adunătură de orbi rătăcind printr-o încîlceală de urzici…".

Cepîjin izbucni în rîs.

— Într-adevăr, e ciudat că dumneavoastră înşivă nu sînteţi în stare să conferiţi propriei matematici sensul ei fizic. Asta-mi aminteşte de pisica din Ţara Minunilor: mai întîi a apărut un zîmbet şi abia apoi pisica însăşi.

Strum exclamă:

— Ah, Doamne, Dumnezeule. Dar în adîncul sufletului am convingerea că, uite, acesta este principalul ax al vieţii umane, tocmai pe aici trece el. N-am să-mi schimb concepţiile, n-am să dau înapoi. Eu nu sînt un renegat al unei credinţe.

— Înţeleg cît de greu vă vine să vă despărţiţi de un laborator în care dintr-o clipă într-alta se poate iţi legătura dintre matematica dumneavoastră şi fizică. E greu, dar eu sînt fericit pentru dumneavoastră, onestitatea nu va dispărea.

— Numai de nu m-ar face unii pe mine să dispar, rosti Strum.

În acel moment, Natalia Ivanovna aduse ceaiul şi începu să mute cărţile de pe birou, ca să facă loc.

— Oho, aveţi lămîie, se minună Strum.

— Pentru un oaspete drag, zise Natalia Ivanovna.

— Ei, un zero rămas fără băţul din faţa lui.

— Vai, vai, interveni Cepîjin. De ce vorbiţi aşa?

— Dar chiar aşa este, Dmitri Petrovici, mîine mă vor da gata. O simt. Ce-am să fac poimîine?

Îşi trase mai aproape paharul cu ceai şi, zăngănind cu linguriţa de marginea farfurioarei marşul propriei disperări, rosti distrat:

— Oho, aveţi lămîie, şi se tulbură, dîndu-şi seama că a rostit de două ori, cu aceeaşi intonaţie, cuvintele acestea.

Tăcură amîndoi o vreme, apoi Cepîjin spuse:

— Aş vrea să vă împărtăşesc unele idei.

— Oricînd la dispoziţia dumneavoastră, răspunse Strum, dus pe gînduri.

— Dar numai aşa, ca simplu manilovism[27]… Ştiţi bine că acum noţiunea de infinitate a Universului a devenit deja un truism. Cîndva, metagalaxia va părea cît o bucăţică de zahăr pe care un oarecare liliputan parcimonios o suge sorbindu-şi ceaiul, iar electronul sau neutronul – o lume populată de Gulliveri. Astea le cunosc de acum şi ţîncii de şcoală.

Strum aprobă din cap şi gîndi: „Curat manilovism. Am impresia că astăzi bătrînul nu prea e în formă". Între timp, şi-l imagina pe Şişakov la adunarea de-a doua zi. „Nu, nu, n-am să mă duc. Dacă mă duc, înseamnă că trebuie să-mi torn cenuşă în cap sau să abordez teme politice, iar aşa ceva e sinonim cu sinuciderea…".

Căscă discret şi gîndi: „Asta-i insuficienţă cardiacă, oamenii bolnavi de inimă cască".

Iar Cepîjin spuse:

— Se părea că numai Dumnezeu poate limita infinitul… Doar dincolo de limitele cosmice trebuie neapărat recunoscută o forţă dumnezeiască. Nu-i aşa?

— Da, da, răspunse Strum, însă gîndi: „Dmitri Petrovici, mie nu de filozofie îmi arde, s-ar putea ca mîine să fiu închis. Asta fără doar şi poate! Că şi la Kazan mi-am dat drumul la gură fără oprelişti cu un oarecare nene, Madiarov pe nume, care, cine ştie, poate fi un simplu turnător sau va fi închis şi silit să vorbească. Sînt împresurat, în jurul meu e numai rău“.

Se uita la Cepîjin, iar acesta, urmărindu-i privirea aparent interesată, continua să vorbească:

— Mie mi se pare că există o graniţă care limitează infinitatea Universului, şi anume viaţa. Această graniţă nu constă în curba lui Einstein, ci în contradicţia dintre viaţă şi materia vie. Am impresia că viaţa poate fi definită ca libertate. Principiul fundamental al vieţii este libertatea. Ei bine, tocmai de aici s-a întins o limită: între libertate şi robie, între materia nevie şi viaţă… Apoi m-am gîndit: libertatea, odată apărută, şi-a început o evoluţie proprie. Iar aceasta a mers în două direcţii. Omul e mai înzestrat cu libertate decît fiinţele cele mai simple. Întreaga evoluţie a lumii vii constituie o mişcare de la o treaptă inferioară a libertăţii spre una superioară. În aceasta rezidă esenţa evoluţiei formelor vii. Forma superioară este acea formă care e mai înzestrată cu libertate. Asta ar fi o primă ramură a evoluţiei.

Strum căzu pe gînduri, se uita în continunare la Cepîjin, iar acesta dădu din cap, aprobînd parcă atenţia ascultătorului.

— Căci există şi o a doua ramură, cantitativă, a evoluţiei, aşa am gîndit. În prezent, dacă e să considerăm la cincizeci de kilograme greutatea unui om, întreaga omenire ar cîntări o sută de milioane de tone. E cu mult mai mult decît fusese, să zicem, acum o mie de ani. Masa substanţei vii va spori mereu pe seama celei nevii. Treptat, globul pămîntesc va prinde viaţă. Omul, după ce va popula deşertul, Arctica, va începe să pătrundă pe sub pămînt, adîncind mereu orizonturile unor oraşe şi cîmpii subterane. Se va produce o preponderenţă a masei vii a Pămîntului. Apoi vor prinde viaţă plantele. Dacă ar fi să ne reprezentăm evoluţia vieţii la infinitatea timpului, atunci transformarea materiei nevii în viaţă s-ar produce la proporţii galactice. Materia s-a transformat din substanţă nevie în materie vie, în libertate. Universul va învia, totul în lume ar deveni viu şi, prin urmare, liber. Libertatea, viaţa vor învinge robia.

— Da, da, rosti Strum şi zîmbi. Se poate lua o integrală.

— Ca să vezi ce problemă, zise Cepîjin. Eu mă ocupam cu evoluţia stelelor, dar deodată am înţeles că nici măcar cu mişcarea abia simţită a unei pete cenuşii, de o mucozitate vie, nu e de glumit. Gîndiţi-vă la prima treaptă a evoluţiei: de la inferior la superior. Va veni, la un moment dat, omul înzestrat cu toate atributele lui Dumnezeu: omniprezent, atotputernic, atotştiutor. În secolul imediat următor se va rezolva problema transformării materiei în energie şi cea a creării substanţei vii, iar în paralel, dezvoltarea va merge în direcţia învingerii spaţiului şi a atingerii vitezelor extreme. Apoi, în mileniile mai îndepărtate, progresul va merge în direcţia stăpînirii unei forme superioare de energie – energia psihică.

Subtil, tot ceea ce vorbea Cepîjin încetă să i se mai pară lui Strum o simplă vorbărie. Constată că nu putea să fie de acord cu ce spunea bătrînul savant.

— Omul va izbuti să materializeze în indicaţiile unor aparate conţinutul, ritmul activităţii psihice a fiinţelor raţionale din întreaga Metagalactică. Mişcarea energiei psihice printr-un spaţiu pentru care lumina are nevoie de milioane de ani ca să-l străbată se va realiza într-o clipă. Omniprezenţa – trăsătură specifică lui Dumnezeu – va deveni o înfăptuire a raţiunii. Numai că, dobîndind egalitatea cu Dumnezeu, omul nu se va opri. El va începe să rezolve probleme care nu fuseseră nici pe măsura puterilor lui Dumnezeu. Va stabili legătura cu fiinţele raţionale de la etajele superioare ale Universului, dintr-un alt spaţiu şi din alt timp, pentru care întreaga istorie a omenirii este ca viaţa din microcosmos, a cărei evoluţie constituie pentru om doar o fracţiune de secundă. Va fi timpul deplinei nimiciri a beznei spaţial-temporale. Omul îl va privi de sus în jos pe Dumnezeu.

Strum începu din nou să dea aprobator din cap şi interveni:

— Dmitri Petrovici, la început vă ascultam şi mă gîndeam că nu-mi arde de filozofie, curînd s-ar putea să fiu închis, aşa că la ce-mi mai foloseşte filozofia? Însă deodată am uitat şi de Kovcenko, şi de Şişakov, şi de tovarăşul Beria, de faptul că mîine voi fi alungat pe brînci din laboratorul meu, iar poimîine voi putea fi vîrît la închisoare. Totuşi, ştiţi, ascultîndu-vă, am simţit nu bucurie, ci disperare. Căci iată, sîntem cu toţii nişte înţelepţi, încît Hercule ni se pare un rahitic, dar, în acelaşi timp, nemţii îi ucid pe bătrînii şi copiii evrei ca pe nişte cîini turbaţi, la noi aici s-au petrecut atîtea: anul 1937, colectivizarea totală însoţită de deportarea a milioane de ţărani nefericiţi, cu foamete, cazuri de canibalism… Ştiţi, mai înainte mie totul mi se părea simplu

şi clar. Însă după toate pierderile şi nenorocirile îngrozitoare care s-au petrecut, totul s-a complicat, totul s-a încîlcit. Omul îl va privi de sus în jos pe Dumnezeu, dar nu cumva se va uita tot de sus şi la diavol, nu-l va întrece şi pe el? Dumneavoastră spuneţi că viaţa e libertate. Dar oare oamenii din lagăre gîndesc şi ei la fel? Oare viaţa, revărsîndu-se în întreg Universul, nu-şi va îndrepta puterea ei colosală spre organizarea unei robii mult mai groaznice decît robia materiei nevii despre care vorbeaţi? Spuneţi-mi, de exemplu, oare acel om al viitorului îl va depăşi în bunătatea lui pe Hristos? Iată problema principală! Spuneţi-mi, ce va da lumii puterea unei fiinţe omniprezente şi atotştiutoare, odată ce această fiinţă va rămîne cu înfumurarea şi egoismul nostru zoologic actual, de clasă, de rasă, de stat sau strict personal? Nu va transforma oare acest om întreaga lume într-un lagăr de concentrare galactic? Şi încă, iată, spuneţi-mi, credeţi dumneavoastră în evoluţia bunătăţii, a moralei, a milei? Este oare omul capabil de o asemenea evoluţie?

Aici Strum făcu o grimasă vinovată.

— Iertaţi-mă că vă pun cu atîta insistenţă această problemă. Ea pare să fie şi mai abstractă decît ecuaţiile despre care tocmai a fost vorba.

— Ba nu e chiar atît de abstractă, zise Cepîjin, şi tocmai de aceea s-a reflectat ea în viaţa mea. Am hotărît să nu particip la lucrările care au legătură cu fisionarea atomului. Binele şi bunătatea de astăzi nu-i sînt suficiente omului pentru o viaţă raţională, aşa cum dumneavoastră înşivă spuneţi. Ce se va întîmpla dacă forţele energiei interne a atomului vor încăpea pe mîna omului? În prezent, energia spirituală se află la un nivel vrednic de plîns. Dar eu cred în viitor! Cred că se va dezvolta nu numai puterea omului, ci şi dragostea, sufletul său.

Se opri, impresionat de expresia feţei lui Strum.

— M-am gîndit, m-am gîndit la asta, zise acesta. Şi pe mine m-a cuprins odată groaza! Iată, pe noi ne chinuie imperfecţiunea omului. Dar cine se mai gîndeşte la toate acestea, să zicem, în laboratorul meu? Sokolov? Un talent imens, dar e timid, se înclină în faţa puterii statului, considerînd că nu există stăpînire care să nu fie de la Dumnezeu. Markov? E cu totul în afara problemelor binelui, răului, dragostei, moralei. Un talent cu simţ practic. El rezolvă problemele ştiinţei precum un şahist teoretician. Savostianov, despre care v-am spus? E simpatic, inteligent, un admirabil fizician, dar ceea ce se cheamă un tînăr superficial, uşuratic. A adus la Kazan o grămadă de fotografii cu fete în costume de baie, îi place să facă pe fantele, să bea,

e un mare dansator. Pentru el, ştiinţa e un sport: a rezolva o problemă, a înţelege un fenomen este totuna cu a bate un record sportiv. Principalul e să nu i-o ia alţii înainte! Dar nici chiar eu nu reflectez azi cu seriozitate la toate astea. În zilele noastre, de ştiinţă trebuie să se ocupe oamenii cu suflet mare, prorocii, sfinţii! Dar, de fapt, ştiinţa o fac talentele practice, teoreticienii şahişti, sportivii. Habar nu au ce săvîrşesc. Pe cînd dumneavoastră? Bine, dar dumneavoastră sînteţi dumneavoastră. Însă un Cepîjin de la Berlin nu va refuza să lucreze cu neutronii! Şi atunci ce se va întîmpla!? Dar eu, dar cu mine, ce se petrece cu mine? Totul mi se păruse simplu, acum însă deloc, deloc… Ştiţi că Tolstoi îşi considera creaţiile geniale un joc fără sens. Iar noi, fizicienii, creăm fără a fi geniali, dar ne umflăm în pene, ne umflăm.

Pleoapele lui Strum începură a clipi repede.

— Unde să găsesc credinţă, putere, fermitate? vorbi el repede, şi în glas îi răzbătu accentul evreiesc. Ce vă mai pot spune? Cunoaşteţi năpasta care m-a ajuns, iar astăzi sînt persecutat numai pentru că eu…

Dar nu îşi sfîrşi vorba, se ridică repede, linguriţa căzu pe podea. Tremura, mîinile îi tremurau.

— Viktor Pavlovici, vă rog să vă calmaţi, zise Cepîjin. Haideţi să vorbim despre altceva.

— Nu, nu, vă mulţumesc. Am să plec. Ceva nu e în regulă cu capul meu, scuzaţi-mă.

Şi-şi luă rămas-bun.

— Vă mulţumesc, vă mulţumesc, spunea Strum fără să-l privească în faţă pe Cepîjin, simţind că nu e în stare să-şi stăpînească tulburarea.

Cobora pe trepte şi lacrimi îi şiroiau pe obraji.

26

S-a întors acasă cînd toţi ai săi dormeau. I se părea că avea să şadă pînă dimineaţa la birou, transcriindu-şi şi recitindu-şi scrisoarea de pocăinţă, întrebîndu-se pentru a suta oară dacă să meargă a doua zi la institut.

În timpul lungului drum spre casă nu se gîndise la nimic – nici la lacrimile de pe trepte, nici la discuţia avută cu Cepîjin, întreruptă de acea neaşteptată criză de nervi, nici la înspăimîntătoarea pentru el zi de mîine, nici la scrisoarea mamei lui, aflată în buzunarul de la piept al hainei. Tăcerea

străzilor nocturne îl copleşise şi în capul său totul devenise pustiu, vizibil şi vulnerabil, exact ca şi pasajele pustii ale Moscovei cufundate în noapte. Nu se frămîntase, nu se ruşinase de lacrimile recent vărsate, nu-i fusese groază de propriul destin, nu-şi dorise un deznodămînt fericit.

Dimineaţa s-a dus la baie, însă uşa era încuiată pe dinăuntru.

— Liudmila, tu eşti? întrebă el.

Exclamă surprins cînd auzi glasul Jeniei.

— Dumnezeule, dar cum ai ajuns aici, Jenicika? zise el, apoi, de zăpăcit ce era, întrebă prosteşte: Dar Liuda ştie că ai venit?

Ea ieşi din baie şi se sărutară.

— Arăţi prost, zise Strum. Asta se cheamă compliment evreiesc.

Ea îi spuse chiar acolo, pe coridor, despre arestarea lui Krîmov şi despre scopul venirii ei la Moscova.

A fost puternic impresionat, dar după această veste, venirea Jeniei l-a bucurat în mod deosebit. Dacă Jenia ar fi sosit fericită, preocupată de gînduri la noua ei viaţă, poate că nu i s-ar fi părut atît de dragă, de apropiată.

Vorbea cu ea, o întreba amănunţit şi se uita mereu la ceas.

— Cît de bizare, cît de absurde sînt toate astea, spunea el. Aminteşte-ţi numai discuţiile mele cu Nikolai, cînd el ducea mereu muncă de lămurire cu mine. Şi-acum, poftim! Eu, cel plin de erezii, mă plimb în libertate, iar el, comunistul fără de prihană, e arestat.

Dar Liudmila Nikolaevna interveni:

— Vitea, să ai în vedere că ceasul din sufragerie întîrzie cu zece minute.

Murmură ceva şi plecă la el în cameră, izbutind, pe cînd trecea pe coridor, să se mai uite de două ori la ceas.

Şedinţa consiliului ştiinţific fusese stabilită pentru orele unsprezece dimineaţa. Aflîndu-se printre obiectele şi cărţile obişnuite, simţea cu o precizie sporită, apropiată de halucinaţie, încordarea şi agitaţia ce domneau în institut. Acum era zece şi treizeci de minute. Sokolov a început să-şi dezbrace halatul. Savostianov i-a spus aproape în şoaptă lui Markov: „Da, pe cît se vede, nebunul nostru a hotărît să nu vină". Gurevici, scărpinîndu-şi fundul gras, s-a uitat pe fereastră: de clădirea institutului tocmai se apropiase un ZIS, din el a ieşit Şişakov, cu pălărie şi într-un fulgarin lung, ca sutana unui pastor. A urmat a doua maşină: tînărul Badin. Kovcenko merge pe coridor. În sala de şedinţe sînt deja vreo cincisprezece oameni care frunzăresc ziarele. Veniseră mai

devreme, ştiind că va fi multă lume şi trebuie să ocupe locuri cît mai bune. Svecin şi secretarul comitetului de partid al institutului, Ramskov, cel „cu pecetea tainei pe frunte“, aşteaptă la uşa comitetului de partid. Bătrînul academician Prasolov, cu pletele lui cărunte, pluteşte pe coridor, avîntîndu-şi privirile undeva în sus – are obiceiul ca la asemenea şedinţe să vorbească uimitor de mîrşav. Cercetători de grad inferior, gălăgioşi, sosesc de-a valma.

Se uită la ceas, îşi scoase din sertar declaraţia, o vîrî în buzunar, şi iarăşi se uită la ceas.

De fapt, ar putea să meargă la consiliul ştiinţific şi să nu se pocăiască, ci doar să asiste în tăcere… Dar nu… Dacă o să meargă acolo, va fi peste putinţă să tacă, iar dacă o să vorbească, apoi va trebui să-şi toarne cenuşă în cap. Dar dacă nu s-ar duce, ar însemna să-şi taie toate căile…

S-ar spune: „N-a găsit în el atîta curaj… S-a împotrivit în mod ostentativ colectivului… Asta-i o provocare politică… După un gest ca acesta trebuie să se stea de vorbă cu el într-o altă limbă“. Scoase iarăşi declaraţia şi, fără a o citi, o introduse înapoi în buzunar. Doar recitise de zeci de ori acele rînduri: „Mi-am dat seama că, exprimîndu-mi neîncrederea faţă de conducerea de partid, am săvîrşit o faptă incompatibilă cu normele de comportare ale unui om sovietic şi de aceea… În activitatea mea m-am abătut, fără să-mi dau seama, de la calea principală a dezvoltării ştiinţei sovietice şi fără să vreau m-am opus…“.

Îi venea mereu să recitească această declaraţie, dar de cum lua în mînă foaia de hîrtie, fiecare literă i se părea insuportabil de cunoscută… Comunistul Krîmov a fost închis, a ajuns la Lubianka, pe cînd Strum, cu îndoielile lui, cu groaza faţă de asprimea lui Stalin, cu discuţiile lui despre libertate, birocraţie, cu istoria lui atît de colorată politic, de mult ar fi trebuit să fie alungat în Kolîma…

În ultimele zile îl cuprindea tot mai des frica, avea impresia că dintr-un moment în altul va fi arestat. Căci, de obicei, lucrurile nu se limitează la îndepărtarea din muncă. Mai întîi eşti prelucrat, apoi eşti alungat din serviciu, iar apoi eşti închis.

Se uită din nou la ceas. Acum sala e deja plină. Cei de pe scaune se uită din cînd în cînd spre uşă şi şoptesc între ei: „Dar uite că Strum n-a apărut…“. Careva spune: „Poftim, e aproape ora prînzului şi Viktor tot lipseşte“. Şişakov şi-a ocupat locul de preşedinte, punîndu-şi pe masă mapa. Lîngă Kovcenko stă în picioare o secretară care i-a adus nişte hîrtii urgente la semnat.

Aşteptarea plină de nerăbdare, iritată, a zecilor de oameni adunaţi în sala de şedinţe exercita o insuportabilă presiune asupra lui Strum. Probabil că şi la Lubianka, în încăperea aceea în care şade omul care se interesează în mod special de el, toţi sînt în aşteptare – e posibil ca el să nu vină? Simţea, ba chiar îl vedea pe omul încruntat de la Comitetul Central: chiar aşa, n-a binevoit să se prezinte? Îi vedea pe cunoscuţi spunîndu-le soţiilor: „E nebun". Şi Liudmila îl condamnă în sinea ei – Tolea şi-a dat viaţa pentru statul cu care lui Viktor i s-a năzărit să intre în contradicţie tocmai acum, pe timp de război.

Cînd îşi amintea cît de mulţi asupriţi şi deportaţi sînt printre rudele lui şi ale Liudmilei, se liniştea cu gîndul: „Dar dacă mă vor întreba cumva, am să le spun că nu numai asemenea oameni sînt în jurul meu – iată, de pildă, Krîmov îmi este apropiat, un comunist cunoscut, vechi membru de partid, ilegalist".

Dar acum, poftim, pînă şi Krîmov? Acolo vor începe să-l ia la întrebări, iar el îşi va aminti de afirmaţiile eretice ale lui Strum. De altfel, Krîmov nici nu-i este chiar atît de apropiat, odată ce Jenia s-a despărţit de el. Şi-apoi, nici n-au avut cine ştie ce conversaţii periculoase, deoarece înainte de război pe Strum nu-l frămîntau îndoieli din cale-afară de mari. În schimb, o, ce s-ar întîmpla dacă Madiarov ar fi întrebat, acolo unde se află.

Zeci, sute de eforturi, presiuni, imbolduri, lovituri se uneau într-o forţă acţionînd într-un singur sens, care părea să-i încovoaie coastele, să-i dilate oasele craniului.

Sînt absurde cuvintele doctorului Stokman – puternic e numai cel ce este singur… Da' de unde, puternic! Deodată, uitîndu-se hoţeşte împrejur şi cu jalnice grimase de provincial speriat, începu grăbit să-şi lege cravata, să-şi treacă documentele în buzunarele costumului celui nou, de gală, apoi încălţă pantofii cei noi, galbeni.

Tocmai în momentul cînd stătea gata îmbrăcat lîngă biroul lui, în cameră intră Liudmila Nikolaevna. Se apropie în tăcere de el, îl sărută şi ieşi din încăpere.

Nu, el n-are să-şi citească declaraţia de pocăinţă formală! Va spune adevărul pornit din inima sa: Tovarăşi, prietenii mei, v-am ascultat cu durere şi tot cu durere mă gîndeam cum s-a putut întîmpla ca în zilele fericite ale cotiturii de la Stalingrad, obţinută cu atîtea jertfe, eu să mă trezesc singur, iar acum să ascult reproşurile mînioase ale propriilor mei tovarăşi, fraţi, prieteni… Vă jur însă că toată mintea mea, tot sîngele, forţele mele… Da, da, da, acum ştia ce avea să spună… Dar mai repede, mai repede, încă mai

poate ajunge… Tovarăşi… Tovarăşe Stalin, eu am trăit strîmb, a fost nevoie să ajung pînă la fundul prăpastiei, ca să-mi văd în toată profunzimea greşelile. Ceea ce va spune va porni din străfundul sufletului său! Tovarăşi, fiul meu a căzut la Stalingrad…

Porni spre uşă.

În acest ultim minut, totul s-a hotărît definitiv şi nu mai rămăsese decît să ajungă cît mai degrabă la institut, să-şi lase paltonul la vestiar, să intre în sală… Să audă şoaptele tulburate ale zecilor de oameni, să cuprindă cu privirea chipurile cunoscute şi să spună: „Cer cuvîntul, aş vrea să vă spun, tovarăşi, ce am gîndit şi am simţit în aceste zile…".

Dar tocmai în acele momente el îşi dezbrăcă cu mişcări cumpănite vestonul şi îl atîrnă de spătarul unui scaun, îşi desfăcu cravata, o împături şi o puse pe marginea biroului, apoi, lăsîndu-se pe vine, începu să-şi dezlege şireturile de la pantofi.

O senzaţie de uşurare şi puritate îl învălui. Acum şedea cuprins de o calmă îngîndurare. Nu credea în Dumnezeu, dar, cine ştie de ce, în clipele acelea avea impresia că Dumnezeu îl priveşte. Niciodată în viaţă nu mai încercase un sentiment atît de fericit şi, în acelaşi timp, atît de umil. Acum nu mai exista forţă capabilă să-i smulgă dreptatea.

Începu să se gîndească la mama lui. Poate că ea a fost lîngă el în clipele cînd, fără să-şi dea seama, şi-a schimbat hotărîrea. Doar numai cu un minut înainte voise absolut sincer să se prezinte cu acea isterică penitenţă. Nu se gîndise la Dumnezeu, nu se gîndise la mama lui cînd a simţit, indubitabil, hotărîrea lui definitivă. Dar ei se aflau alături de el, cu toate că nu se gîndise la ei.

„Ce bine mă simt, sînt fericit", gîndi.

Din nou îşi imagină adunarea, fizionomiile oamenilor, glasurile vorbitorilor.

„Ce bine, ce iluminat mă simt", gîndi el iarăşi.

I se părea că niciodată nu mai fusese atît de profund în gîndurile lui despre viaţă, despre oamenii apropiaţi, în a se înţelege pe sine, a-şi înţelege destinul.

Dar iată că Liudmila şi Jenia intrară la el în cameră. Liudmila, văzîndu-l fără haină, numai în ciorapi şi cu gulerul cămăşii descheiat, scăpă, cumva bătrîneşte, o exclamaţie:

— Vai de mine, nu te-ai dus! Ce-o să fie acum?

— Nu ştiu, răspunse el.

— Dar poate că totuşi încă nu e tîrziu? întrebă ea, apoi se uită mai atent la el şi adăugă: Nu ştiu, nu ştiu, tu doar eşti om în toată firea, dar cînd iei asemenea hotărîri, trebuie să te gîndeşti nu numai la principiile tale.

El tăcu o vreme, apoi oftă.
Jenia interveni:
— Liudmila!
— Ei, nu-i nimic, nu-i nimic, zise Liudmila, fie ce-o fi.
— Da, Liudocika, zise el, „mai purta-ne-vom, zic, paşii“[28].
Apoi, deodată, îşi acoperi gîtul cu palma şi zîmbi:
— Te rog să mă scuzi, Genevieva, că sînt fără cravată.
Se uită la cele două femei – i se părea că abia acum a înţeles cu adevărat ce problemă grea şi serioasă este să trăieşti pe pămînt şi cît de însemnate sînt relaţiile cu cei apropiaţi.
Înţelegea că viaţa avea să-şi urmeze cursul obişnuit, iar el avea să se enerveze din nou, să se alarmeze din nimicuri, să se supere pe soţie şi pe fiică.
— Ştiţi ce, destul am vorbit despre mine, zise el. Haide, Jenia, să jucăm o partidă de şah. Ţii minte cum mi-ai ars odată două maturi la rînd?
Aşezară figurile, şi Strum, căruia îi reveniseră albele, făcu prima mutare cu pionul din faţa regelui. Jenia spuse:
— Nikolai întotdeauna începea din faţa regelui cînd trebuia să joace cu albele. Oare ce-o să mi se răspundă azi pe Kuzneţki?
Liudmila Nikolaevna, aplecîndu-se, apropie papucii de casă de picioarele lui Strum. El, fără a se uita, încerca să nimerească cu piciorul într-un papuc, iar soţia lui oftă, gata să-l cicălească, apoi se lăsă spre podea şi-i încălţă papucii. El o sărută pe creştet şi rosti distrat:
— Mulţumesc, Liudocika, mulţumesc.
Jenia pregeta mereu să facă prima mutare şi deodată scutură din cap.
— Nu, nu pot să înţeleg. Doar troţkismul e o poveste veche. Ceva s-a întîmplat totuşi, dar ce, ce anume?
Sora ei, tot potrivind nişte pioni albi, spuse:
— Aproape toată noaptea n-am dormit, gîndindu-mă la asta. Cum se poate – un comunist atît de devotat, de convins.
— Ba eu cred că ai dormit straşnic toată noaptea, zise Jenia. M-am trezit în cîteva rînduri, iar tu sforăiai mereu.
Dar Liudmila Nikolaevna se supără:
— Nu-i adevărat, realmente n-am închis un ochi.
Şi, răspunzînd cu glas tare unui gînd al ei care o neliniştea, îi spuse soţului:
— Nu-i nimic, nu-i nimic, numai să nu te aresteze. Iar dacă te vor priva de tot, nu mi-e frică, vom vinde din lucruri,

ne vom duce la vilă, voi vinde căpşuni la piaţă. Voi preda chimia la şcoală.

— Vila vi se va lua, zise Jenia.

— Bine, dar voi nu înţelegeţi că Nikolai nu e cu nimic vinovat? zise Strum. El e dintr-o altă generaţie, gîndeşte într-un alt sistem de coordonate.

Şedeau aplecaţi asupra tablei de şah, se uitau la figuri, la unicul pion care făcuse o unică mutare, şi discutau.

— Jenia, draga mea, spunea Viktor Pavlovici, dumneata ai procedat după îndemnul conştiinţei. Crede-mă că acest lucru este tot ceea ce îi este dat mai bun omului. Nu ştiu ce-ţi va aduce viaţa, dar sînt convins că de astă dată ai procedat după conştiinţă. Principala noastră nenorocire nu este să trăim după cum ne îndeamnă conştiinţa. Nu spunem ceea ce gîndim. Simţim una, dar facem alta. Tolstoi, ţii minte, spunea în legătură cu pedepsele capitale: „Nu pot să tac!“. Dar noi tăceam cînd, în anul ’37, au fost executaţi mii de oameni nevinovaţi. Şi încă se poate spune că tăceau doar cei mai buni! Căci au fost şi dintre aceia care aprobau în mod gălăgios totul. Noi tăceam în timpul colectivizării totale. Şi eu cred că prea devreme vorbim despre socialism, el nu rezidă numai în industria grea. El rezidă înainte de toate în dreptul la conştiinţă. A-l priva pe om de dreptul la conştiinţă este ceva înspăimîntător. Iar dacă omul găseşte înăuntrul lui puterea de a proceda după cum îi dictează conştiinţa, el simte un adevărat aflux de fericire. Mă bucur pentru dumneata că ai procedat aşa cum ţi-a sugerat conştiinţa.

— Vitea, încetează să propovăduieşti precum Buddha şi s-o scoţi din minţi pe proasta asta, interveni Liudmila Nikolaevna. Ce-are a face aici conştiinţa? Să-ţi faci singur rău, să chinuieşti un om bun, dar ce folos are Krîmov din asta? Nu cred că ea va putea avea parte de fericire cînd va fi eliberat. Krîmov era cum nu se poate mai bine cînd s-au despărţit, aşa că faţă de el conştiinţa ei e curată.

Evghenia Nikolaevna luă în mînă regele de pe tabla de şah, îl roti în aer, se uită la peticul de postav de pe postamentul lui şi îl aşeză la loc.

— Ei, Liuda, zise ea, despre ce fericire poate fi vorba? Nu la fericire mă gîndesc eu.

Strum se uită la ceas. Cadranul i se păru calm, iar acele somnoroase, paşnice.

— Acum, acolo dezbaterile sînt în toi. Mă blestemă cît îi ţin gurile, însă eu nu simt nici supărare şi nici răutate.

— Ba eu, zise Liudmila, i-aş pălmui pe toţi neruşinaţii care ba îţi zic că eşti o speranţă a ştiinţei, ba te scuipă. Dar tu, Jenia, la ce oră trebuie să te duci pe Kuzneţki?

— Pe la patru.

— Am să-ţi dau mai întîi să mănînci de prînz. După aceea ai să pleci.

— Şi ce avem astăzi la prînz? întrebă Strum şi adăugă, zîmbind: Dar ştiţi ce-aş vrea să vă rog, doamnelor?

— Ştiu, ştiu. Vrei să lucrezi, zise Liudmila Nikolaevna ridicîndu-se.

— Un altul şi-ar fi ieşit din minţi într-o asemenea zi, spuse Jenia.

— Asta-i o slăbiciune a mea, nicidecum o dovadă de tărie, zise Strum. Iată, de exemplu, ieri, D.P. a vorbit îndelung cu mine despre ştiinţă. Dar eu am o altă părere, un alt punct de vedere. Ştiţi cum i s-a întîmplat lui Tolstoi: el se îndoia, se frămînta, întrebîndu-se dacă oamenilor le e necesară literatura, dacă oamenii au nevoie de cărţile pe care le scria el.

— Uite ce, zise Liudmila. Tu să scrii mai întîi în fizică un *Război şi pace.*

Strum se fîstîci cumplit.

— Da, da, Liudocika, ai dreptate, mi-am găsit cu cine să mă compar, murmură el, apoi, fără să vrea, se uită cu reproş la soţia lui: Doamne, pînă şi în asemenea momente trebuie neapărat să-mi iei în răspăr fiecare cuvînt nepotrivit.

Acum era din nou singur. Recitea însemnările făcute în ziua precedentă şi în acelaşi timp se gîndea la ziua precedentă.

Dar de ce s-a simţit bine de îndată ce Liudmila şi Jenia au ieşit din cameră? În prezenţa lor îl cuprinsese un sentiment al propriei falsităţi, căci falsitate era în propunerea de a juca şah, în dorinţa sa de a lucra. Se vede că pînă şi Liudmila simţise acest lucru cînd îl asemuise cu Buddha. Iar el, rostind acea laudă a sa referitoare la conştiinţă, simţea cît de fals, ca de lemn, îi sună glasul. Apoi, temîndu-se ca nu cumva să fie suspectat că se autoadmiră, se străduia să întreţină nişte conversaţii banale, însă şi în această subliniată banalitate, la fel ca într-o predică din amvon, există o anume falsitate. O senzaţie tulbure de îngrijorare îl alarma acum şi nu putea înţelege: parcă-i lipsea ceva.

În cîteva rînduri s-a ridicat, s-a apropiat de uşă, ascultînd glasul soţiei şi al Evgheniei Nikolaevna.

N-ar fi vrut să ştie ce anume s-a vorbit la şedinţă, cine s-a manifestat cu mai multă intoleranţă şi răutate, ce anume rezoluţie i se pregătise. Îi va scrie o scurtă scrisoare lui Şişakov, cum că s-a îmbolnăvit şi nu va putea veni în următoarele cîteva zile la institut. Oricum, în continuare nu

va mai fi nevoie de aşa ceva. Va mai scrie că este gata să fie util în măsura în care îi stă în putinţă. Şi cam atît.

Dar de ce se temea el atît în ultima vreme că va fi arestat? Doar nu făcuse nimic încît să existe motive pentru aşa ceva. Trăncănise, însă, la drept vorbind, nici măcar asta nu se poate spune că o făcuse de-adevăratelea. Doar acolo se ştie.

Sentimentul de nelinişte însă continua să persiste, şi el se uita din cînd în cînd, cu nerăbdare, spre uşă. Poate că i s-a făcut foame? Acum, probabil, va trebui să-şi ia adio de la raţiile suplimentare. Şi de la vestita cantină, de asemenea.

Deodată în vestibul se auzi sunînd timid soneria şi Strum se repezi pe coridor, strigînd înspre bucătărie:

— Deschid eu, Liudmila.

Dădu larg uşa spre perete şi în semiobscuritatea vestibulului îl privīră ochii îngrijoraţi ai Mariei Ivanovna.

— Ah, iată-vă, zise ea încet. Ştiam eu că n-o să vă duceţi.

În timp ce o ajuta să-şi dezbrace paltonul, simţindu-i cu mîinile căldura gîtului şi a cefei, transmisă gulerului hainei, Strum îşi dădu brusc seama că tocmai pe ea o aşteptase, cu presimţirea sosirii ei trăsese cu urechea şi se uitase mereu spre uşă.

Înţelese acest lucru după sentimentul de uşurare, de bucuroasă naturaleţe care l-a cuprins îndată ce a văzut-o. Acum îi era clar că tocmai pe ea voise s-o întîlnească atunci cînd se întorcea seara de la institut, cu inima grea, uitîndu-se neliniştit la necunoscuţi, scrutînd chipurile feminine dincolo de ferestrele tramvaielor şi troleibuzelor, iar atunci cînd, ajungînd acasă, o întrebase pe Liudmila Nikolaevna: „N-a venit nimeni?“, voia, de fapt, să afle dacă nu cumva venise ea. Toate acestea existaseră încă de mult… Ea venea şi conversau, glumeau, apoi pleca, iar el o uita, pe cît se părea. I se ivea în minte cînd vorbea cu Sokolov, cînd Liudmila Nikolaevna îi transmitea din partea ei salutări. I se părea că ea nu existase în afara acelor momente în care o văzuse sau în care vorbise despre ea, spunînd ce femeie simpatică este. Ba uneori, vrînd s-o necăjească pe Liudmila, zicea că prietena ei nu-i citise pe Puşkin şi pe Turgheniev.

Se plimbase cu ea prin parcul Neskucinîi şi îi făcuse plăcere s-o privească, îi plăcuse că ea îl înţelege cu uşurinţă, din cîteva cuvinte, fără să greşească niciodată, îl mişcase expresia de copilăroasă atenţie cu care îi asculta spusele. Apoi se despărţeau şi înceta să se mai gîndească la ea. Apoi, mergînd pe străzi, îşi amintea de ea şi iarăşi o uita.

Dar iată, acum a simţit că ea nu încetase să fie împreună cu el, numai i se păruse că ea nu există. Fusese împreună cu el cînd nici nu se gîndea la ea. Nu o văzuse, nu şi-o amintise, dar ea continuase să fie cu el. Fără a se gîndi la ea, îi simţea lipsa; nu înţelegea că, în permanenţă, chiar fără să fie cu gîndul la ea, e neliniştit de absenţa ei. În această zi însă, cînd se înţelegea deosebit de profund pe sine şi-i înţelegea pe oamenii ce-şi depănau viaţa alături de a sa, acum, privind-o în faţă, a înţeles ce sentiment nutreşte pentru ea. Văzînd-o, se bucura că permanenta senzaţie chinuitoare a absenţei ei încetează subit. Acum, cînd se afla alături, i se va lua o povară de pe inimă.. Iar simţămîntul acela difuz, inconştient, că ea nu este cu el, îl părăsea. În ultima vreme se simţise mereu singur. Îşi simţea singurătatea în timp ce vorbea cu fiica lui, cu prietenii, cu Cepîjin, cu soţia sa. Dar era suficient s-o vadă pe Maria Ivanovna, pentru ca sentimentul singurătăţii să dispară.

Iar această descoperire nu l-a uimit, era firească şi indubitabilă. Cum se face că în urmă cu o lună, ba chiar cu două luni, aflîndu-se la Kazan, nu înţelesese ceva atît de simplu şi de indubitabil?

Aşa încît, fireşte, în ziua aceasta, cînd simţise deosebit de intens lipsa ei, sentimentul a izbucnit din profunzime la suprafaţă, devenind ceva propriu gîndirii lui.

Şi întrucît era imposibil să ascundă indiferent ce faţă de ea, spuse pe loc, acolo, în vestibul, încruntîndu-se şi privind-o:

— Tot timpul mă gîndeam că sînt flămînd ca un lup şi mă uitam mereu la uşă, aşteptînd să fiu chemat cît mai repede la masă, dar acum constat că, de fapt, aşteptam să vină mai degrabă Maria Ivanovna.

Ea nu zise nimic, păru să nu fi auzit bine şi trecu în cameră.

Şedea pe divan, alături de Jenia, cu care tocmai făcuse cunoştinţă, iar Viktor Pavlovici îşi muta privirile de la chipul Jeniei la cel al Mariei Ivanovna, apoi la Liudmila.

Cît de frumoase erau surorile! În ziua aceea, chipul Liudmilei Nikolaevna i se părea că arată deosebit de bine. Îl părăsise acea severitate care îi dăuna. Ochii ei mari, albaştri, aveau o căutătură blîndă, umbrită de tristeţe.

Jenia, simţind probabil asupra ei privirea Mariei Ivanovna, îşi potrivi părul, iar aceasta spuse:

— Să mă ierţi, Evghenia Nikolaevna, dar eu nu mi-am imaginat că o femeie poate fi atît de frumoasă. Niciodată nu am văzut un chip ca al dumneavoastră.

Şi rostind aceste cuvinte, roşi.

— Dar uită-te, Maşenka, la mîinile, la degetele ei, zise Liudmila Nikolaevna, apoi gîtul, părul…

— Şi nările, nările, se amestecă Strum.

— Dar ce sînt eu, o iapă caucaziană? întrebă Jenia. Ce nevoie am eu de toate astea?

— Nu-i după cal nutreţul, zise Strum, şi, cu toate că era limpede ce voiau să însemne aceste cuvinte, ele stîrniră rîsete.

— Vitea, dar tu nu vrei să mănînci? întrebă Liudmila Nikolaevna.

— Da, da, ba nu, nu, răspunse el şi văzu cum Maria Ivanovna roşea din nou. Însemna că înţelesese cuvintele rostite de el în vestibul.

Şedea ca o vrăbiuţă, cenuşie, slăbuţă, cu părul pieptănat în felul învăţătoarelor de la ţară, deasupra frunţii nu prea înalte, bombate; purta o bluză tricotată, cîrpită pe la coate, şi fiecare cuvînt rostit de ea – aşa i se părea lui Strum – era plin de înţelepciune, delicateţe, bunătate, fiecare mişcare a ei exprima graţie, blîndeţe.

Nu aducea vorba despre şedinţa consiliului ştiinţific, întreba mereu de Nadia, i-a cerut Liudmilei Nikolaevna *Muntele vrăjiit* al lui Mann, o întreba pe Jenia despre Vera şi despre băieţelul ei, se interesa ce mai scrie Aleksandra Vladimirovna de la Kazan.

Strum nu şi-a dat seama numaidecît că, de fapt, Maria Ivanovna găsise unicul făgaş potrivit al conversaţiei. Ea părea să sublinieze că nu există nici o putere în stare să-i împiedice pe oameni să rămînă oameni, că pînă şi cel mai puternic stat este neputincios cînd e vorba să se amestece cu tot dinadinsul în cercul părinţilor, copiilor, surorilor şi că în această zi fatală, admiraţia ei faţă de oamenii cu care şade acum se exprimă tocmai în faptul că izbînda lor le dă dreptul să vorbească nu despre ceea ce le este impus din afară, ci despre ceea ce există înăuntru.

Ea se orientase perfect şi, în timp ce femeile vorbeau despre Nadia şi despre copilul Verei, el şedea tăcut, simţind cum lumina ce se aprinsese în el arde constant şi cald, fără a şovăi şi fără a păli.

I se părea că farmecul Mariei Ivanovna o cucerise pe Jenia. Liudmila Nikolaevna plecă la bucătărie, iar Maria Ivanovna se duse s-o ajute.

— Ce om încîntător, rosti Strum pe gînduri.

Jenia îl strigă pe un ton ghiduş:

— Vitka, mă auzi, Vitka?

Apelativul neaşteptat cu care i se adresase cumnata îl făcu să tresară. Vitka nu-i mai spusese nimeni de vreo

douăzeci de ani.

— Cucoana e îndrăgostită ca o mîţă de dumneata, zise Jenia.

— Ce prostii vorbeşti, replică el. Şi-apoi, de ce o faci cucoană? Ea numai cucoană nu e. Liudmila nu s-a împrietenit cu nici o femeie pînă acum. În schimb, între ea şi Maria Ivanovna există o adevărată prietenie.

— Dar între dumneata şi ea? continuă să glumească Jenia.

— Eu vorbesc serios.

Văzîndu-l că se supără, Jenia se uită la el rîzînd.

— Ştii ce, Jenecika? Ia mai du-te dracului.

În acel moment sosi Nadia. Încă aflîndu-se în vestibul, ea întrebă repede:

— Tăticul s-a dus să se căiască?

Cînd intră în cameră, Strum o îmbrăţişă şi o sărută.

Evghenia Nikolaevna, cu ochii umeziţi de lacrimi, îşi privea nepoata.

— Ce mai, nici măcar o picătură nu are din sîngele nostru slav, zise ea. Curată fiică a Iudeii.

— Genele tăticului, confirmă Nadia.

— Tu eşti febleţea mea, Nadia, zise Evghenia Nikolaevna, întocmai cum e Serioja pentru bunica, aşa eşti tu pentru mine.

— Nu-ţi fie teamă, tăticule, n-o să te lăsăm noi de izbelişte, spuse Nadia.

— Cine adică, noi? întrebă Strum. Poate tu cu locotenentul tău? Treci şi te spală pe mîini după şcoală.

— Dar cu cine vorbeşte mama la bucătărie?

— Cu Maria Ivanovna.

— Ţie îţi place de Maria Ivanovna? întrebă Jenia.

— După mine, e cel mai bun om din lume, zise Nadia. Eu m-aş căsători cu ea.

— Adică e aşa de bună, ca un înger? întrebă pe un ton ironic Evghenia Nikolaevna.

— Dar dumitale nu ţi-a plăcut, tanti Jenia?

— Mie nu-mi plac sfinţii. Sub sfinţenia lor se întîmplă să fie ascunsă o doză de isterie. Prefer în locul lor secăturile care vorbesc fără ocol.

— Isterie? întrebă Strum.

— Îţi jur, Viktor, dar asta e valabil la modul general, eu nu la ea mă refer.

Nadia se duse la bucătărie, iar Evghenia Nikolaevna îi spuse lui Strum:

— Pe vremea cînd locuiam în Stalingrad, Vera avea un locotenent. Uite că acum şi Nadia are un locotenent. Cum a

apărut, aşa va şi dispărea! Ei mor atît de uşor, Vitea, şi e un lucru atît de trist.

— Jenecika, Jenecika, întrebă Strum, dumitale chiar nu ţi-a plăcut Maria Ivanovna?

— Nu ştiu, nu ştiu, răspunse ea precipitat. Există, ştii, asemenea caractere feminine, aparent docile, aparent gata de sacrificiu. O femeie din categoria asta nu va spune: „Eu mă culc cu un bărbat pentru că aşa vreau", ea va spune: „Asta e datoria mea, mi-e milă de el, m-am sacrificat". Asemenea muieri se culcă, se cuplează, se despart pentru că aşa vor ele, dar spun cu totul altceva: „A fost necesar, aşa mi-a dictat datoria, conştiinţa, am renunţat, m-am sacrificat". Dar, de fapt, una ca asta nu sacrifică nimic, face ce vrea, şi partea cea mai dezgustătoare e că aceste cucoane cred ele însele în vocaţia lor de a se sacrifica. Ei bine, pe fiinţele de acest soi nu pot să le sufăr! Şi ştii de ce? Pentru că adesea mi se pare că eu însămi fac parte din speţa asta.

În timpul mesei, Maria Ivanovna îi spuse Jeniei:

— Evghenia Nikolaevna, dacă-mi permiteţi, pot să vin cu dumneavoastră. Am o oarecare tristă experienţă în asemenea probleme, şi-apoi, împreună e cumva mai uşor.

Jenia se sfii, apoi răspunse:

— Nu, nu, vă mulţumesc foarte mult. Lucrurile acestea trebuie să le faci de una singură. Aici nu ai cu cine să împarţi povara.

Liudmila Nikolaevna se uită pieziş la sora ei şi, explicîndu-i parcă francheţea ei faţă de Maria Ivanovna, spuse:

— Ştii, Maşenkăi i-a intrat în cap că nu ţi-a fost pe plac.

Evghenia Nikolaevna nu răspunse nimic.

— Da, da, zise Maria Ivanovna. Simt acest lucru. Dar vă rog să mă scuzaţi că am vorbit despre asta. De fapt, sînt nişte prostii. Ce să vă pese dumneavoastră de mine. Liudmila Nikolaevna nici nu trebuia să spună aşa ceva. Acum s-a creat o situaţie ce lasă să se înţeleagă că eu aş interveni ca să vă schimbaţi impresia. De fapt, eu am spus-o aşa, pur şi simplu. Şi-apoi, în general…

Deodată Evghenia Nikolaevna, spre propria ei surprindere, zise cu toată sinceritatea:

— Dar nici vorbă, dumneavoastră sînteţi o drăguţă, nici vorbă. Însă eu sînt atît de bulversată, vă rog să mă scuzaţi. Sînteţi o femeie cumsecade.

Apoi, ridicîndu-se repede, spuse:

— Ei, copiii mei, cum zice mama: „E timpul să plec!".

27

Pe stradă erau mulţi trecători.

— Vă grăbiţi? întrebă Strum. Poate mergem din nou prin Neskucinîi?

— Vai de mine, oamenii se întorc deja de la serviciu, iar eu trebuie să fiu acasă cînd vine Piotr Lavrentievici.

Strum se gîndise că ea îl va invita să treacă pe la ei, ca să audă relatarea lui Sokolov despre şedinţa consiliului ştiinţific. Dar femeia tăcea şi simţi cum îl încearcă bănuiala că acum Sokolov s-ar putea teme să-l întîlnească.

Îl supăra faptul că ea se grăbeşte să ajungă acasă, însă lucrul acesta era absolut firesc.

Treceau pe lîngă scuarul din apropierea străzii ce duce la mănăstirea Donskoi.

Ea se opri pe neaşteptate şi zise:

— Haideţi să şedem cîteva clipe, iar apoi am să iau troleibuzul.

Şedeau tăcuţi, dar el îi simţea tulburarea. Înclinîndu-şi puţin capul, ea îl aţintea pe Strum drept în ochi.

Continuară să tacă. Buzele ei erau strînse, dar lui i se părea că îi aude glasul. Totul era limpede, într-atît de limpede, ca şi cînd ei şi-ar fi spus deja totul unul altuia. Dar ce rost ar mai putea să aibă aici cuvintele?

El înţelegea că se întîmplă ceva neobişnuit de serios, că o nouă pecete se va imprima asupra vieţii lui, că îl aşteaptă o grea cumpănă. Nu dorea să le provoace suferinţe unor oameni, ar fi mai bine să nu afle nimeni niciodată despre dragostea lor, ba poate că nici nu-şi vor spune nimic unul altuia despre ea. Ori poate că… Dar ceea ce se petrecea acum, propria tristeţe şi bucurie nu puteau să le ascundă unul faţă de celălalt, iar acest fapt atrăgea după sine unele schimbări inevitabile, răscolitoare. Tot ceea ce se petrecea depindea de ei şi, în acelaşi timp, părea că totul era ca o fatalitate, căreia nu mai erau în stare să nu i se supună. Tot ceea ce se înfiripa între ei era un adevăr, unul firesc, independent de ei, aşa cum nu depinde de om lumina zilei, dar în acelaşi timp acest adevăr genera o inevitabilă minciună, falsitate, cruzime faţă de oamenii cei mai apropiaţi. Numai de ei depindea să evite această minciună şi cruzime, cu preţul renunţării la lumina aceea firească şi limpede.

Un singur lucru era evident pentru el – în acele momente, îşi pierdea pentru totdeauna liniştea sufletească. Orice îl aştepta de acum înainte, în sufletul lui nu va mai

dăinui liniştea. Fie că va ascunde sentimentul ce-l nutrea pentru femeia ce şedea alături de el sau acesta va izbucni în afară, devenind un nou destin al său – oricum, el nu va mai cunoaşte liniştea. Fie că-i va fi în permanenţă dor de ea sau o va avea aproape, îndurînd chinurile conştiinţei, el nu va avea alinare.

Iar ea continua să se uite la el cu un fel de insuportabilă expresie de fericire şi disperare.

Iată că în ciocnirea cu o forţă imensă şi necruţătoare el nu s-a plecat, a rezistat, dar cît de slab, cît de neajutorat era aici, pe această bancă.

— Viktor Pavlovici, zise ea, eu trebuie să plec. Piotr Lavrentievici mă aşteaptă.

Îl luă de mînă şi adăugă:

— Noi n-o să ne mai vedem. I-am dat lui Piotr Lavrentievici cuvîntul meu că nu mă voi mai întîlni cu dumneavoastră.

El se simţi cuprins de acea panică pe care o încearcă oamenii care mor de o boală cardiacă – inima, ale cărei bătăi nu depind de voinţa omului, i se poticnea şi universul începea să se clatine, se răsturna, pămîntul şi aerul dispăreau.

— Dar de ce, Maria Ivanovna? întrebă el.

— Piotr Lavrentievici mi-a cerut să-mi dau cuvîntul că am să încetez să mă întîlnesc cu dumneavoastră. I-am dat cuvîntul meu. E, desigur, ceva îngrozitor, dar el este într-o asemenea stare, e bolnav, încît mă tem pentru viaţa lui.

— Maşa, rosti el.

În glasul ei, în trăsăturile ei era o forţă de neclintit, parcă asemenea aceleia de care el se izbise în vremea din urmă.

— Maşa, zise el din nou.

— Dumnezeule, doar înţelegeţi, vedeţi bine, eu nu ascund nimic, de ce să mai vorbim despre toate acestea? Eu nu pot, nu pot. Piotr Lavrentievici a îndurat atîtea! Doar şi dumneavoastră ştiţi. Amintiţi-vă de ce suferinţe a avut parte Liudmila Nikolaevna. E cu neputinţă.

— Da, da, nu avem dreptul, încuviinţă el.

— Dragul meu, bunul meu, sărmanul meu, lumina mea, spuse ea.

Pălăria lui căzuse la pămînt, probabil că trecătorii se uitau la ei.

— Da, da, nu avem dreptul, repetă el.

Îi sărută mîinile şi în timp ce ţinea în palmă degetele acelea mici, îngheţate, i se părea că forţa de nestrămutat a hotărîrii ei de a nu se mai vedea cu el se uneşte cu slăbiciunea, resemnarea, neajutorarea…

Ea se ridică de pe bancă şi plecă fără să se uite în urmă, iar el continua să şadă şi se gîndea că tocmai îşi privise pentru prima oară în ochi propria fericire, lumina vieţii lui şi că toate astea l-au părăsit. I se părea că această femeie, ale cărei degete tocmai le sărutase, ar fi putut să înlocuiască tot ceea ce dorise el în viaţă, ce visase – şi ştiinţa, şi gloria, şi bucuria recunoaşterii celebrităţii sale în faţa întregului popor.

28

În ziua ce a urmat după şedinţa consiliului ştiinţific, Strum a fost căutat la telefon de Savostianov, care l-a întrebat cum se simte şi dacă Liudmila Nikolaevna este sănătoasă.

Strum întrebă despre şedinţă şi Savostianov răspunse:

— Viktor Pavlovici, n-aş vrea să vă indispun, dar se pare că oamenii de nimic sînt mai numeroşi decît am crezut eu.

„Să fi luat cuvîntul Sokolov?“ gîndi Strum şi întrebă:

— Dar vreo rezoluţie s-a dat?

— Una neîndurătoare: a se considera neindicat să se ceară direcţiei analizarea problemei privind continuarea…

— E clar, zise Strum, şi cu toate că fusese sigur că tocmai o asemenea rezoluţie se va da, de surprindere se zăpăci.

„N-am nici o vină, gîndi el, dar sigur că mă vor închide. Doar cei de acolo ştiu că Krîmov nu e vinovat, şi totuşi l-au închis.“

— A votat cineva împotrivă? întrebă Strum şi cîteva momente firul telefonic îi transmise tulburarea tăcută a tînărului.

— Nu, Viktor Pavlovici, a fost, chipurile, unanimitate. V-aţi făcut foarte mult rău nevenind la şedinţă.

Glasul lui Savostianov se auzea slab: vorbea, evident, de la un telefon public.

În aceeaşi zi telefonă Anna Stepanovna. Fusese deja concediată, nu mai mergea la institut şi nu ştia de şedinţa consiliului ştiinţific. I-a spus că pleacă pentru două luni la o soră a ei, la Murom, şi l-a emoţionat pe Strum prin căldura sufletească pe care o dovedea invitîndu-l să treacă pe acolo.

— Mulţumesc, mulţumesc, a zis. Dacă ar fi să plec şi eu la Murom, atunci ar fi nu doar în trecere, ci poate ca să predau fizica la Institutul Pedagogic de acolo.

— Doamne, Viktor Pavlovici, de ce aţi făcut dumneavoastră toate acestea, îmi pare foarte rău, totul e din cauza mea. Nu merit eu aşa ceva.

Femeia luase probabil cuvintele despre Institutul Pedagogic drept un reproş la adresa ei. Glasul i se auzea de asemenea slab, pe cît se vedea şi ea vorbea nu de acasă, ci de la un telefon public.

„O fi luat Sokolov cuvîntul?“ se întreba el mereu.

Seara tîrziu a sunat Cepîjin. În ziua aceea, Strum, asemenea unui om grav bolnav, prindea viaţă doar cînd venea vorba despre boala lui. De bună seamă că Cepîjin a simţit asta.

— Să fi luat cuvîntul Sokolov, să fi vorbit? o întrebă pe Liudmila Nikolaevna, însă ea, fireşte, ca şi el, nu avea de unde să ştie dacă Sokolov luase cuvîntul la şedinţă.

Un fel de pînză de păianjen se ivise între el şi oamenii apropiaţi lui.

Savostianov, evident, se temea să vorbească despre ceea ce îl interesa pe Viktor Pavlovici, nu voia să fie informatorul lui. Probabil că tînărul gîndea: „Strum o să se întîlnească cu cei de la institut şi o să zică: «Ştiu deja totul, Savostianov mi-a raportat toate amănuntele»“.

Anna Stepanovna era o femeie bună la inimă, numai că într-o asemenea situaţie ar fi trebuit să vină acasă la el, nu să se limiteze la un telefon.

Iar Cepîjin, gîndea Viktor Pavlovici, ar fi trebuit să-i propună o colaborare la Institutul de Astrofizică, măcar să fi adus vorba de aşa ceva.

„Ei se supără pe mine, eu mă supăr pe ei, mai bine n-ar fi sunat“, gîndea.

Dar şi mai tare se supăra pe cei care nu-l căutau deloc la telefon.

Toată ziua aşteptase să sune Gurevici, Markov, Pimenov.

Apoi s-a supărat pe mecanicii şi electricienii care lucrau la montarea instalaţiei.

„Nemernicii, gîndi el. Doar ei, ca muncitori, n-au de ce să se teamă.“

La Sokolov îi era peste putinţă să se gîndească. Auzi, Piotr Lavrentievici i-a poruncit Mariei Ivanovna să nu telefoneze la Strum! Toţi pot fi iertaţi – şi vechile cunoştinţe, pînă şi rudele, şi colegii de serviciu. Dar un prieten! Gîndul la Sokolov stîrnea în el o asemenea furie, o supărare atît de chinuitoare, că îi venea greu pînă şi să respire. Dar în acelaşi timp, gîndindu-se la trădarea prietenului său, căuta, chiar fără

să-şi dea seama de asta, o justificare pentru propria trădare a prietenului.

Din nervozitate, îi scrise lui Şişakov o scrisoare absolut inutilă, prin care ruga să i se aducă la cunoştinţă hotărîrea direcţiei Institutului, întrucît el, fiind bolnav, nu va putea lucra în zilele următoare la laborator.

Toată ziua ce a urmat nu l-a căutat nimeni la telefon.

„Nu-i nimic, că oricum voi fi închis“, gîndea el.

Iar gîndul acesta acum nu-l mai chinuia, ba chiar părea să-l consoleze. Astfel se consolează bolnavii cu gîndul: „Nu-i nimic, bolnavi sau nu, oricum vom muri cu toţii“.

Îi spuse soţiei:

— Singurul om care ne aduce noutăţi e Jenia. Ce-i drept, noutăţi numai din sala de aşteptare a NKVD-ului.

— Acum sînt convinsă că Sokolov a luat cuvîntul la consiliul ştiinţific, zise Liudmila Nikolaevna. Altfel nu se poate explica tăcerea Mariei Ivanovna. Îi e ruşine să telefoneze după o treabă ca asta. Dar, de fapt, aş putea să sun eu, în timpul zilei, cît el ar fi la serviciu.

— În nici un caz! strigă Strum. Auzi, Liuda, în nici un caz!

— Dar ce-mi pasă mie de relaţiile tale cu Sokolovii, ripostă Liudmila Nikolaevna. Eu am relaţiile mele cu Maşa.

Nu putea să-i explice Liudmilei de ce nu are voie să-i telefoneze Mariei Ivanovna. Se ruşina la gîndul că Liudmila, neînţelegînd acest lucru, va deveni, fără să vrea, un element de legătură între Maria Ivanovna şi el.

— Liuda, acum legătura noastră cu oamenii poate fi numai unilaterală. Dacă un om a fost închis, soţia lui se poate duce numai la oamenii care o invită. Ea una nu are dreptul să spună: Aş vrea să vin la dumneavoastră. Ar fi o înjosire pentru ea şi pentru soţul ei. Eu şi cu tine am intrat într-o nouă epocă. De-acum nu mai putem scrie nimănui scrisori, noi doar răspundem. Nu putem să telefonăm acum nimănui, doar ridicăm receptorul cînd sîntem căutaţi. Nu avem dreptul să-i salutăm noi mai întîi pe cunoscuţii noştri, căci s-ar putea ca ei să nu dorească să schimbe salutări cu noi. Iar dacă pe mine mă salută cineva, nu am dreptul să intru primul în vorbă. Poate că un om consideră posibil să încline din cap în semn de salut, însă nu doreşte să vorbească cu mine. Îl las să vorbească el mai întîi, şi atunci am să-i răspund. Am intrat în marea sectă a intangibililor.

Tăcu o vreme.

— Dar, din fericire pentru intangibili, există o excepţie de la această lege. Există unul sau doi oameni – nu vorbesc despre cei apropiaţi, adică de mama ta, de Jenia – care se

bucură de o mare încredere sufletească din partea intangibililor. Lor li se poate scrie, telefona, fără să se aştepte semnalul de aprobare. Cepîjin, de exemplu!

— Ai dreptate, Vitea, toate astea sînt adevărate, zise Liudmila Nikolaevna, şi cuvintele ei îl uimiră, căci de multă vreme ea nu îi mai dădea dreptate în nici o problemă. Dar şi eu am o asemenea prietenă – pe Maria Ivanovna!

— Liuda! exclamă el. Liuda! Dar ştii tu că Maria Ivanovna i-a dat lui Sokolov cuvîntul că nu se va mai vedea cu noi? Acum, că ştii, poftim, sună! Ei, haide, sună, ce stai, sună!

Şi, smulgînd receptorul din furcă, i-l întinse soţiei.

În acel moment spera cu o infimă părticică a simţurilor lui că, iată, Liudmila va forma totuşi numărul… Şi măcar ea va auzi glasul Mariei Ivanovna.

Dar ea rosti:

— Ah, asta era. Şi aşeză receptorul în furcă.

— Ce-o fi de nu vine Genevieva, zise Strum. Necazul ne uneşte. Niciodată n-am simţit atîta tandreţe pentru ea ca acum.

Cînd sosi Nadia, Strum zise:

— Nadia, tocmai am vorbit cu mama şi ea îţi va spune amănunţit. De vreme ce eu am devenit o sperietoare, tu nu ai voie să mergi la Postoievi, Gurevici şi la alţii. Toţi aceşti oameni văd în tine, înainte de toate, pe fiica mea, a mea, a mea. Acum înţelegi cine eşti tu? Un membru al familiei mele. Te rog în mod categoric…

Ştia dinainte ce avea să spună ea, cum va începe să protesteze, să se revolte.

Dar Nadia ridică mîna, întrerupîndu-l.

— Da, am înţeles totul cînd am văzut că nu te-ai dus la consiliul neruşinaţilor.

El se uită descumpănit la fiica sa, apoi spuse pe un ton batjocoritor:

— Sper că pe locotenent chestiunile acestea nu l-au influenţat.

— Sigur că nu l-au influenţat.

— Ce să fie, asta-i tot. Înţelegi tu şi singură.

Strum se uită la soţie, la fiică, întinse mîinile spre ele, apoi ieşi din încăpere.

Iar în acest gest al lui era atîta descumpănire, vinovăţie, slăbiciune, recunoştinţă, dragoste, încît amîndouă au rămas îndelung alături, fără să rostească un cuvînt, fără să se privească una pe cealaltă.

29

Pentru prima oară de cînd începuse războiul, Darenski lua drumul unei ofensive, căutînd să ajungă din urmă nişte unităţi de blindate ce înaintau spre vest.

Prin zăpadă, pe cîmp, de-a lungul şoselelor se zăreau tancuri nemţeşti incendiate şi zdrobite, piese de artilerie, camioane boante, italieneşti, zăceau trupurile nemţilor şi ale românilor ucişi.

Moartea şi gerul au păstrat la vedere tabloul înfrîngerii armatelor duşmane. Haosul, zăpăceala, suferinţa, totul era imprimat, congelat în zăpadă, conservîndu-şi în imobilitatea gheţoasă ultima disperare, convulsiile oamenilor şi ale maşinilor ce o luaseră care încotro pe drumurile de stepă.

Chiar flăcările şi fumul exploziilor de proiectile, flăcările fumegoase ale focurilor de bivuac s-au întipărit în zăpadă prin pete întunecate, prin gheţuşuri galbene şi cafenii.

Românii erau echipaţi în mantale verzi, cu căciuli înalte, de oaie. Ei, pe cît se vedea, sufereau de frig mai puţin decît nemţii. Uitîndu-se la ei, Darenski nu-i vedea ca pe soldaţii unei armate înfrînte – vedea mergînd şiruri de mii de ţărani obosiţi, flămînzi, gătiţi cu căciuli ca de operă. De români se rîdea din cînd în cînd, dar nu erau priviţi cu mînie, ci cu un dispreţ compătimitor. A văzut apoi că italienii erau trataţi cu mai multă îngăduinţă.

Cu totul alt sentiment stîrneau însă ungurii, finlandezii, mai cu seamă nemţii.

Dar prizonierii nemţi arătau groaznic.

Erau înfofoliţi peste capete şi umeri cu bucăţi de pătură. În picioare, pe deasupra cizmelor, aveau înfăşurate bucăţi de pînză de sac şi zdrenţe prinse cu sîrmă şi cu sfori.

Pete negre de cangrenă, pricinuite de ger, acopereau urechile, nasurile, obrajii multora dintre ei. Zgomotul stins al gamelelor atîrnate de centuri amintea de procesiunile ocnaşilor în lanţuri.

Darenski se uita la cadavrele ce-şi dezgoleau cu neputincioasă neruşinare abdomenele supte şi organele genitale, se uita la chipurile rumenite de vîntul geros, de stepă, ale soldaţilor din escortă.

Încerca un sentiment complex, straniu, cînd privea tancurile şi camioanele germane contorsionate în largul stepei înzăpezite, morţii acoperiţi de gheaţă, mulţimea ce se scurgea spre est sub pază.

Era sentimentul de răzbunare.

Își aminti ce i se povestise, despre cum nemţii luau în rîs sărăcia izbelor ruseşti, cum priveau ei cu o uimire plină de dezgust leagănele de copii, cuptoarele, oalele de pămînt, pozele de pe pereţi, putinele, cocoşeii de lut vopsiţi în culori vii, lumea dragă şi minunată în care se născuseră şi crescuseră flăcăii care o luaseră la fugă din faţa tancurilor germane.

Şoferul maşinii spuse, curios:

— Uitaţi-vă, tovarăşe locotenent-colonel!

Patru nemţi purtau pe o manta un camarad. După chipurile lor, după grumajii încordaţi se vedea că, în curînd, ei înşişi aveau să se prăbuşească. Se clătinau dintr-o parte în alta. Zdrenţele cu care erau încotoşmănaţi li se încurcau în picioare, zăpada uscată îi plesnea peste ochii înnebuniţi, degetele degerate li se încleştau de marginile mantalei.

— Le-a ieşit pe nas friţilor, zise şoferul.

— Nu noi i-am chemat, rosti ursuz Darenski.

Apoi, deodată, un val de fericire îl inundă: prin zăpadă, străbăteau stepa drept spre vest tancuri sovietice T-34, mînioase, rapide, vînjoase…

Din turele, ieşiţi pînă la piept, se uitau tanchişti cu căşti negre, în scurte negre îmblănite. Goneau prin necuprinsul ocean al stepei, prin negura ninsorii, lăsînd în urma lor o tulbure spumă de omăt, şi un sentiment de mîndrie, de fericire îţi tăia răsuflarea…

Rusia împlătoşată în oţel, ameninţătoare, posomorîtă, se urnea spre vest.

La intrarea într-un sat intervenise o blocare a circulaţiei. Darenski coborî din maşină, trecu pe lîngă nişte camioane ce aşteptau pe două rînduri, pe lîngă „Katiuşe“ acoperite cu prelate… De-a curmezişul şoselei, pe un drum de ţară, era mînat un mare grup de prizonieri. Coborît dintr-un automobil, un colonel cu căciulă căzăcească de astrahan argintiu, care se putea dobîndi fie comandînd o armată, fie aflîndu-te în relaţii de prietenie cu intendentul frontului, se uita la prizonieri. Soldaţii din escortă strigau din cînd în cînd la ei, agitîndu-şi pistoalele-mitralieră:

— *Davai, davai,* mai vioi!

Un zid nevăzut îi despărţea pe prizonieri de şoferii camioanelor şi de ostaşii roşii, o răceală mai mare decît gerul din stepă împiedica ochii să întîlnească alţi ochi.

— Ia uite, uite la ăla codatu', se auzi un glas rîzător.

Peste drum trecea, tîrîndu-se în patru labe, un soldat german. O bucată de plapumă, cu smocuri de vată ieşite, se tîrşîia pe pămînt în urma lui. Soldatul se tîra în graba mare, mutîndu-şi cîineşte mîinile şi picioarele, fără să ridice capul,

parcă adulmecînd o urmă. Se tîra spre colonel, iar şoferul care se afla alături spuse:

— Tovarăşe colonel, o să vă muşte, zău aşa. Ăsta se dă la om.

Colonelul păşi în lături cînd neamţul ajunse în dreptul lui, îl înghionti cu cizma. Pînă şi această slabă izbitură a fost destul pentru ca puterea de vrăbiuţă a prizonierului să fie frîntă. Mîinile şi picioarele i se răşchirară.

Prizonierul se uită de jos la cel care-l lovise: în ochii lui, ca în ochii unei oi pe moarte, nu se citea nici reproş, nici măcar suferinţă, ci numai supuşenie.

— Se vîră scîrnăvia, cuceritorul, rosti colonelul, ştergîndu-şi de zăpadă talpa cizmei.

Printre cei de faţă trecu o undă de rîs.

Însă Darenski simţi cum i se înceţoşează mintea şi că de astă dată nu el, ci altcineva, pe care îl ştia, dar care niciodată nu şovăia, îi dirijează comportarea.

— Ruşii nu-i lovesc pe cei căzuţi, tovarăşe colonel, spuse el.

— Dar eu ce sînt, după dumneata, nu rus? întrebă colonelul.

— Dumneavoastră sînteţi un ticălos, rosti Darenski şi, văzînd cum colonelul păşea spre el, strigă, pentru a preîntîmpina explozia de mînie şi de ameninţări a marelui şef: Numele meu e Darenski! Locotenent-colonel Darenski, inspector al secţiei operative a statului-major al frontului de la Stalingrad. Sînt gata să confirm în faţa comandantului frontului şi în faţa tribunalului militar ceea ce v-am spus.

Colonelul îi zise cu ură:

— Bine, locotenent-colonel Darenski, ai să plăteşti scump pentru asta. Şi se îndepărtă.

Cîţiva prizonieri îl tîrîră la o parte pe cel culcat la pămînt şi, ciudat lucru, oriîncotro se întorcea Darenski, privirile sale întîlneau ochii prizonierilor strînşi grămadă, ca şi cînd ceva îi atrăgea spre el.

Pornind agale spre maşină, auzi cum un glas ironic spunea:

— Uite că s-a găsit un apărător al friţilor.

Curînd după acest incident, Darenski mergea din nou pe şosea şi iarăşi în întîmpinare veneau, împiedicînd circulaţia, mulţimi cenuşii de nemţi şi mulţimi verzi de români.

Şoferul, uitîndu-se cu coada ochiului cum tremură degetele lui Darenski în timp ce-şi aprindea o ţigară, zise:

— Mie nu mi-e milă de ei. Aş putea să-l împuşc pe oricare.

— Bine, bine, îi răspunse Darenski. Ar fi trebuit să-i împuşti în ’41, cînd, la fel ca mine, fugeai de ei cît te ţineau picioarele.

Tot drumul n-a mai scos un cuvînt.

Dar întîmplarea cu prizonierul nu i-a deschis sufletul spre blîndeţe. Ea părea să-i fi irosit în întregime bunătatea ce-i fusese hărăzită.

Ce abis se întindea între acea stepă calmucă prin care mersese el spre Iaşkul şi drumul lui de acum!

El să fi stat oare în negura de nisip, sub luna aceea enormă, uitîndu-se la soldaţii ce alergau, la gîturile şerpuitoare ale cămilelor, unindu-i cu tandreţe în suflet, pe acest ultim petic de pămînt rusesc, pe toţi oamenii slabi şi sărmani, dragi lui?

30

Statul-major al corpului de blindate se instalase la marginea unui sat. Darenski opri maşina lîngă izba comandamentului. Se lăsa întunericul. Pe cît se vedea, statul-major sosise în sat de foarte curînd: pe alocuri, soldaţii descărcau din camioane geamantane, saltele, transmisioniştii întindeau fire.

Santinela intră fără nici un chef în tindă şi îl chemă pe aghiotant. Acesta ieşi de asemenea fără nici un chef în cerdac şi, ca toţi aghiotanţii, uitîndu-se nu la faţa, ci la epoleţii celui venit, spuse:

— Tovarăşe locotenent-colonel, comandantul corpului tocmai a venit de la o brigadă; acum se odihneşte. Poate treceţi pe la operativ?

— Raportaţi comandantului corpului: locotenent-colonelul Darenski. E clar? rosti cu semeţie nou-sositul.

Aghiotantul oftă şi intră în casă.

Peste un minut, ieşi strigînd:

— Poftiţi, tovarăşe locotenent-colonel!

Darenski urcă în cerdac, iar Novikov îi veni în întîmpinare. Cîteva momente se priviră unul pe celălalt, rîzînd cu satisfacţie.

— Ne-am întîlnit, în sfîrşit, zise Novikov.

Era o întîlnire plăcută.

Cele două capete inteligente se aplecară, ca pe vremuri, asupra hărţii.

— Înaintez cu aceeaşi viteză cu care o luaserăm atunci la sănătoasa, zise Novikov. Ba încă în sectorul ăsta am depăşit viteza cu care o luaserăm la sănătoasa.

— Iarna, iarna, spuse Darenski. Oare ce ne va aduce vara?

— N-am nici o îndoială.

— Nici eu.

Lui Novikov îi făcea mare plăcere să-i arate lui Darenski harta. Înţelegerea ageră, interesul faţă de unele amănunte ce păreau evidente numai pentru Novikov, problemele care-l preocupau pe el…

Cu glasul în surdină, ca şi cînd ar fi împărtăşit ceva personal, intim, Novikov zise:

— Şi cercetarea fîşiei de deplasare a blindatelor în atac, şi întrebuinţarea coordonată a tuturor mijloacelor de indicare a obiectivelor, şi schema reperelor, toate astea sînt juste, toate astea sînt de înţeles. Dar în fîşia de ofensivă a blindatelor, acţiunile de luptă ale tuturor armelor se subordonează unui singur zeu: tancului T-34, acestui isteţ năzdrăvan al nostru!

Darenski cunoştea nu numai harta evenimentelor ce aveau loc pe aripa sudică a frontului de la Stalingrad, aşa încît Novikov află de la el amănuntele operaţiunii din Caucaz, conţinutul convorbirilor interceptate dintre Hitler şi Paulus, află amănuntele, de care nu avusese cunoştinţă, ale mişcării grupării generalului de artilerie Fretter-Pico.

— De-acum, Ucraina e colea, se vede pe fereastră, zise Novikov.

Arătă pe hartă:

— Dar se pare că eu sînt mai aproape decît ceilalţi. Doar corpul de armată al lui Rodin presează şi el.

Apoi, împingînd harta la o parte, rosti:

— Ei, gata, de-ajuns cu strategia şi tactica.

— Pe linie personală totul e ca şi mai înainte? întrebă Darenski.

— Ba totul e nou.

— V-aţi căsătorit cumva?

— O aştept de la o zi la alta, trebuie să sosească.

— Aşa deci, s-a zis cu libertatea, zise Darenski. Felicitări din tot sufletul. Cît despre mine, tot flăcău de-nsurat.

— Dar Bîkov? întrebă Novikov brusc.

— Păi lui Bîkov ce-i pasă? A apărut pe lîngă Vatutin în aceeaşi calitate.

— E tare, cîinele.

— Zdrobitor.

La care Novikov zise:

— Să-l ia dracu'. Apoi strigă spre odaia de alături: Hei, Verşkov, pe cît se vede, tu ai luat hotărîrea să ne laşi să murim de foame. Cheamă-l pe comisar, să mîncăm împreună.

Dar n-a mai fost nevoie ca Ghetmanov să fie chemat, căci el însuşi, oprindu-se în uşă, bombăni cu glas amărît:

— Cum vine asta, Piotr Pavlovici, se pare că Rodin s-a avîntat înainte! Ai să vezi că va ţîşni înaintea noastră în Ucraina. Apoi, adresîndu-se lui Darenski, adăugă: Aşa-s vremurile, locotenent-colonele. Acum ne temem mai mult de vecini decît de inamic. Ori ne sînteţi cumva vecin? Dar nu, nu, e limpede, sînteţi un vechi tovarăş de front.

— Pe cîte văd, te-ai molipsit cu totul de problema ucraineană, zise Novikov.

Ghetmanov îşi trase în faţă o cutie cu conserve şi, cu glumeaţă ameninţare în glas, spuse:

— Bine, dar ia aminte, Piotr Pavlovici: o să vină Evghenia Nikolaevna a dumitale, însă eu am să vă înregistrez căsătoria numai pe pămînt ucrainean. Iar pe locotenent-colonel am să-l iau ca martor.

Ridică paharul şi, arătînd cu el spre Novikov, zise:

— Tovarăşe locotenent-colonel, să bem pentru inima lui de rus.

Mişcat, Darenski rosti:

— Bune cuvinte aţi spus.

Iar Novikov, care cunoştea antipatia lui Darenski faţă de comisari, interveni:

— Da, tovarăşe locotenent-colonel, de mult nu ne-am văzut.

Ghetmanov, uitîndu-se pe masă, zise:

— N-avem cu ce trata un musafir, numai conserve. Bucătarul nici nu apucă să încingă bine plita, că şi trebuie să schimbe locul punctului de comandă. Zi şi noapte în mişcare. Altceva ar fi fost dacă veneaţi la noi înainte de ofensivă. Acum, însă, o oră ne odihnim şi douăzeci şi patru gonim. Ne ajungem unii pe alţii din urmă.

— Măcar o furculiţă să fi adus, îi zise Novikov aghiotantului.

— Dumneavoastră n-aţi ordonat să descarc vesela din camion, răspunse acesta.

Iar Ghetmanov începu să povestească despre deplasările lui prin teritoriul eliberat.

— Parc-ar fi ziua şi noaptea, zicea el, aşa sînt ruşii şi calmucii. Mulţi dintre calmuci le-au cîntat nemţilor în strună. Aceştia le-au dat un fel de uniforme verzulii, iar ei cutreierau stepele şi-i vînau pe ruşii noştri. Şi cînd te gîndeşti, cîte nu le-a dat puterea sovietică! Doar fusese o ţară de nomazi

zdrenţăroşi, o ţară a sifilisului ereditar, a analfabetismului generalizat. Dar ce să-i faci: lupul, oricum l-ai hrăni, el tot spre stepă trage. Chiar şi în timpul războiului civil, aproape toţi au fost de partea albilor. Şi cîţi bani s-au mai prăpădit cu „decadele“[29] acelea şi pentru prietenia între popoare. Mai bine s-ar fi construit cu mijloacele alea băneşti o uzină de tancuri în Siberia. O femeie, cazacă tînără de pe Don, mi-a povestit prin cîte spaime a trecut. Nu, nu, calmucii au înşelat încrederea ruşilor, a sovieticilor. Chiar aşa o să scriu în raportul meu către Consiliul Militar.

Apoi i se adresă lui Novikov:

— Ţii minte că eu am tras semnalul cînd a venit vorba de Basangov, înseamnă că simţul meu de partid nu m-a înşelat. Dar să nu te superi, Piotr Pavlovici, că nu-ţi fac nici un reproş. Crezi că eu puţine greşeli am făcut în viaţă? Particularitatea naţională, să ştii, e mare lucru. Ea va avea o importanţă hotărîtoare, practica războiului a demonstrat-o. Pentru bolşevici, principalul învăţător este, ştiţi cine? Practica.

— În privinţa calmucilor sînt de acord cu dumneavoastră, zise Darenski. Nu demult am fost şi eu prin stepele calmuce, am străbătut toate acele Kitcener şi Şebener.

De ce o fi spus el aceste cuvinte? Călătorise mult prin Kalmukia, dar niciodată nu nutrise vreun sentiment potrivnic faţă de calmuci, doar un viu interes faţă de modul lor de trai şi faţă de obiceiurile lor.

Dar, pe cît se părea, comisarul acesta exercita un fel de putere de atracţie magnetică, încît lui Darenski tot timpul îi venea să se declare de acord cu el.

Novikov însă, zîmbind, se uita din cînd în cînd la prietenul său. Cunoştea el bine forţa sufletească de atracţie a comisarului, modul cum îi determină el pe interlocutori să-l aprobe.

Pe neaşteptate, Ghetmanov i se adresă cu blîndeţe lui Darenski:

— Înţeleg că dumneavoastră faceţi parte dintre cei care cîndva au avut de suferit pe nedrept. Dar să nu vă supăraţi pe partidul bolşevicilor, căci el doreşte binele poporului.

Iar Darenski, care întotdeauna considerase că în armată cei de la secţiile politice şi comisarii au produs doar confuzii, se auzi vorbind:

— Dar nici vorbă, înţeleg foarte bine!

— Aşa, aşa, zise Ghetmanov. E drept că pe ici, pe colo am dat noi cu oiştea-n gard, însă poporul ne va ierta. Va ierta!

Doar noi sîntem nişte oameni de treabă, deloc răi în esenţă. Am dreptate?

Novikov, privindu-i cu drag pe cei doi, spuse:

— Bun comisar avem la corpul nostru de armată, nu-i aşa?

— Bun, confirmă Darenski.

— Cred şi eu, zise Ghetmanov, şi toţi trei izbucniră în rîs.

Apoi, parcă ghicind dorinţa lui Novikov şi a lui Darenski, se uită la ceas.

— Mă duc să mă odihnesc puţin, că zi şi noapte am fost numai în mişcare, măcar astăzi să dorm pînă dimineaţă. Şeful statului-major doarme, nu-i aşa?

— Ce să doarmă, zise Novikov, a plecat imediat la noua poziţie, căci în zori ne vom redisloca.

După ce Novikov şi Darenski rămaseră singuri, acesta din urmă zise:

— Piotr Pavlovici, eu toată viaţa n-am reuşit să înţeleg ceva. Iată, nu demult am fost într-o dispoziţie sufletească foarte dificilă prin nisipurile caspice, mi se părea că, într-adevăr, se apropie sfîrşitul. Şi ce se întîmplă? Am reuşit, totuşi, să organizăm o forţă atît de cumplită! Mare putere! Păi faţă de aşa ceva, tot restul e nimic.

Novikov spuse:

— Iar eu înţeleg tot mai clar, tot mai mult ce înseamnă omul rus! Sîntem nişte lupi aprigi, înverşunaţi!

— O forţă cumplită, repetă Darenski. Şi iată ce e fundamental: sub conducerea bolşevicilor, ruşii vor ajunge în fruntea omenirii, cît despre rest, toate sînt doar nişte muşuroaie şi pete minuscule.

— Uite ce, zise Novikov, am să pun din nou problema transferului dumitale, vrei? Ai trece ca locţiitor al şefului de stat-major? Am lupta împreună, ce zici?

— Ce să zic, mulţumesc. Şi cui i-aş fi locţiitor?

— Generalului Neudobnov. E legal: un locotenent-colonel, locţiitor al unui general.

— Neudobnov? A fost cumva peste hotare înainte de război? În Italia?

— Exact. El e. Nu e un Suvorov, dar, în general, se poate lucra cu el.

Darenski tăcea. Novikov se uită la el.

— Ei, facem treaba? se interesă.

— Vedeţi coroanele astea? întrebă Darenski. Neudobnov mi-a scos doi dinţi la un interogatoriu în ’37.

Schimbară o privire, tăcură, apoi din nou se priviră.

Darenski spuse:

— E, desigur, un om cu scaun la cap.

— E clar, e clar, oricum, nu e calmuc, ci rus, zise Novikov zîmbind şi deodată strigă: Hai să bem, dar aşa, ştii, cu adevărat ruseşte!

Lui Darenski i se întîmpla pentru prima oară să bea atît de mult, dar dacă n-ar fi fost cele două sticle goale de votcă de pe masă, nimeni, privindu-i, n-ar fi observat că cei doi oameni au băut straşnic, cu adevărat. Poate doar pentru că începuseră să se tutuiască.

Novikov turnă pentru a cine ştie cîta oară în pahare şi spuse:

— Haide, nu rămîne în urmă.

Iar nebăutorul Darenski căuta, de astă dată, să nu fie mai prejos.

Vorbeau despre retragere, despre primele zile ale războiului. Şi-au amintit de Bliuher şi Tuhacevski. Au vorbit despre Jukov. Darenski a relatat ce voise de la el anchetatorul, la interogatoriu.

La rîndul său, Novikov a povestit cum, înainte de începerea ofensivei, a întîrziat cu cîteva minute deplasarea blindatelor. Dar n-a mai spus cum a greşit în calculele sale referitoare la felul cum aveau să se comporte comandanţii brigăzilor. Apoi au început să vorbească despre nemţi, şi Novikov spuse că vara anului '41 părea să-l fi înăsprit pentru totdeauna, dar iată că au început să fie mînaţi în coloane primii prizonieri şi el a ordonat ca aceştia să fie mai bine hrăniţi, ba a poruncit chiar ca degeraţii şi răniţii să fie transportaţi cu maşini spre spatele frontului.

Darenski zise:

— I-am vorbit de rău pe calmuci, împreună cu comisarul tău. Şi am avut de ce? Păcat că nu-i aici Neudobnov al tău. Aş fi stat eu de vorbă cu el, te asigur că i-aş fi spus cîteva.

— Eh, parcă puţini ruşi de prin Oriol şi Kursk s-au dat cu nemţii? zise Novikov. Uite, şi generalul Vlasov, nici el nu e calmuc. Pe cînd Basangov al meu e un bun soldat, iar Neudobnov e cekist, mi-a povestit comisarul despre el. Nu e soldat. Noi, ruşii, o să învingem, am să ajung pînă la Berlin, ştiu că neamţul nu se va mai opri.

Darenski spuse:

— Ce contează Neudobnov, Ejov şi toată această situaţie, în schimb, Rusia e acum una – sovietică. Şi ştiu bine că şi de mi s-ar scoate toate măselele, dragostea pentru Rusia nu se va clinti. O voi iubi pînă la ultima suflare. Dar ca locţiitor la tîrîtura asta n-am să merg, ce, vă arde de glumă, tovarăşi?

Novikov turnă votcă în pahare şi spuse:

— Haide, nu rămîne în urmă.

Apoi rosti:

— Ştiu bine că vor mai fi de toate. Se va întîmpla să fiu şi eu al dracului.

Deodată, schimbînd tema conversaţiei, zise:

— Oh, ce întîmplare groaznică a fost aici, la noi. Un tanchist a fost decapitat de-o schijă, iar el, ucis, apăsa mereu pe accelerator şi tancul mergea. Tot înainte, înainte!

Darenski spuse:

— I-am vorbit de rău pe calmuci, împreună cu comisarul tău, însă mie nici acum nu-mi iese din minte un bătrîn calmuc. Dar ia spune, el, Neudobnov, cîţi ani are? Să mergem la el, acolo, la noul vostru dispozitiv, ca să ne vedem?

Novikov vorbi rar, cu limba încleiată:

— Mi-a fost hărăzită fericirea. Una mai mare nici că există.

Şi scoase din buzunar o fotografie pe care i-o trecu lui Darenski. Acesta se uită îndelung, în tăcere, şi rosti:

— Frumoasă femeie, nimic de zis.

— Frumoasă? ripostă Novikov. Frumuseţea-i un fleac, înţelegi, numai pentru frumuseţe nu iubeşte cineva aşa cum o iubesc eu.

În uşă apăru Verşkov. Stătea uitîndu-se întrebător la comandantul corpului.

— Cară-te de-aici, zise rar Novikov.

— Ei, de ce-i vorbeşti aşa, doar a vrut omul să vadă dacă mai e nevoie de ceva, îi reproşă Darenski.

— Bine, bine, am să mai fiu şi eu al dracului, am să fiu necioplit, am să reuşesc, nu trebuie să mi se dea lecţii. Uite, de pildă, tu eşti locotenent-colonel, dar de ce mă tutuieşti? Ce, aşa se cuvine conform regulamentului!?

— Aha, asta era! zise Darenski.

— Lasă, văd că nu înţelegi de glumă, spuse Novikov şi se gîndi în sinea sa ce bine e că Jenia nu-l vede beat.

— Glumele proaste nu le înţeleg, răspunse Darenski.

Îşi lămuriră îndelung relaţiile reciproce şi se împăcară, convenind, la propunerea lui Novikov, să se deplaseze la noul dispozitiv şi să-l bată cu vergile pe Neudobnov. Evident însă că n-au plecat nicăieri, în schimb, au continuat să bea.

Într-o singură zi, Aleksandra Vladimirovna a primit trei scrisori: două de la fiice şi una de la nepoata ei, Vera.

Fără să desfacă plicurile, însă recunoscînd după scris de la cine veneau, bătrîna ştia că în aceste scrisori nu se află veşti plăcute. Experienţa acumulată de-a lungul multor ani îi spunea că mamelor nu li se scrie ca să li se împărtăşească bucurii.

Toate trei o rugau să vină – Liudmila la Moscova, Jenia, la Kuibîşev, iar Vera, la Leninsk. Şi această invitaţie îi confirmă Aleksandrei Vladimirovna că fetelor şi nepoatei le este greu.

Vera îi scria despre tatăl ei, pe care îl dăduseră gata neplăcerile pe linie de partid şi de serviciu. Cu cîteva zile în urmă, se întorsese la Leninsk, venind din Kuibîşev, unde se dusese la chemarea Comisariatului Poporului. Vera scria că această călătorie îl istovise pe tatăl ei mai mult decît munca la StalGRES în timpul luptelor. Şi totuşi, cazul lui Stepan Fiodorovici nu fusese rezolvat; i se ordonase să se întoarcă şi să lucreze la refacerea uzinei, fiind însă prevenit că nu se ştie dacă va fi menţinut în sistemul Comisariatului Poporului pentru Centralele Electrice.

Împreună cu tatăl ei, Vera se pregătea să se mute de la Leninsk la Stalingrad – doar acum nemţii nu mai trag acolo. Centrul oraşului încă nu este eliberat. Oamenii care au fost în oraş spun că din casa în care locuise Aleksandra Vladimirovna mai rămăsese doar cutia zidurilor, cu acoperişul prăbuşit, în schimb, apartamentul directorial al lui Spiridonov rămăsese neatins, doar tencuiala căzuse şi geamurile se făcuseră ţăndări. Aici se vor instala Stepan Fiodorovici şi Vera împreună cu fiul ei.

Scria despre băiat, şi Aleksandrei Vladimirovna i se părea ciudat să citească rîndurile unei fetiţe, nepoţica ei, Vera, care scria pe un ton atît de matur, de femeiesc, ba chiar muieresc, despre bolile de stomac, mîncărimile, somnul agitat şi metabolismul deranjat al copilului. Toate acestea Vera ar fi trebuit să le scrie soţului, mamei ei, dar se adresa bunicii. Nu mai avea soţ, nu mai avea mamă.

Vera mai scria despre Andreev şi despre Nataşa, nora lui, despre tanti Jenia, cu care Stepan Fiodorovici se întîlnise la Kuibîşev. La ea însăşi nu se referea deloc, scria ca şi cum viaţa ei nu prezenta nici un interes pentru Aleksandra Vladimirovna.

Iar pe marginea ultimei pagini, Vera scria: „Bunico, locuinţa de la StalGRES e mare, este loc pentru toţi. Te implor, vino“. În acest vaiet neaşteptat se exprima ceea ce nepoata nu scrisese în întreaga ei scrisoare.

În schimb, scrisoarea Liudmilei era scurtă. Ea spunea: „Nu mai văd rostul vieţii mele. Tolea nu mai este, iar lui Vitea şi Nadiei nu le sînt necesară, vor trăi ei şi fără mine“.

Niciodată Liudmila Nikolaevna nu-i scrisese mamei ei asemenea scrisori; Aleksandra Vladimirovna înţelese că relaţiile fiicei cu soţul ei s-au deteriorat serios. Invitîndu-şi mama la Moscova, Liudmila scria: „Vitea are mereu neplăceri, iar eu ştiu că vorbeşte mai bucuros cu dumneata decît cu mine despre frămîntările lui“.

Mai departe era o altă asemenea frază: „Nadia a devenit ascunsă, nu se sfătuieşte cu mine în privinţa vieţii ei. Ăsta e stilul care s-a instalat în familia noastră…“.

Din scrisoarea Jeniei nu se putea înţelege nimic; era în întregime constituită din aluzii la nişte mari neorînduieli şi necazuri. O ruga pe mama ei să vină la Kuibîşev şi, în acelaşi timp, scria că va trebui să plece de urgenţă la Moscova. Îi scria despre Limonov, care rosteşte adevărate panegirice în onoarea Aleksandrei Vladimirovna. Scria că mamei ei îi va face plăcere să-l întîlnească, întrucît e un om inteligent şi interesant, dar, în aceeaşi scrisoare, spunea că Limonov a plecat la Samarkand. Era cu totul de neînţeles cum s-ar fi putut întîlni cu el Aleksandra Vladimirovna, dacă s-ar fi dus la Kuibîşev.

Un singur lucru era de înţeles, şi mama, citind scrisoarea, gîndi: „Biata de tine, fetiţa mea“.

Scrisorile au bulversat-o. Toate trei o întrebau de sănătate şi dacă are căldură în odaie.

Grija aceasta o mişca, deşi Aleksandra Vladimirovna înţelegea că tinerele nu se gîndeau în ce măsură are ea nevoie de ele.

Reieşea, însă, că ele aveau nevoie de ea.

Dar s-ar fi putut întîmpla şi invers. De ce nu le cerea ea fetelor ajutor, de ce fetele îi cereau ajutorul?

Doar ea e cu totul singură, bătrînă, fără locuinţă, pierduse un fiu, o fiică, nu ştia nimic despre nepotul ei, Serioja.

Îi venea din ce în ce mai greu să lucreze şi tot timpul o durea inima, avea ameţeli. Chiar îl rugase pe directorul tehnic al uzinei să o transfere din secţia de producţie în laborator, căci îi era foarte greu să circule toată ziua de la aparat la aparat, să ia probele de control.

După muncă, stătea la cozi pentru alimente, iar sosind acasă, făcea focul în sobă, îşi pregătea cina.

Iar viaţa era atît de aspră, atît de săracă! Să stai la coadă nu-i chiar atît de greu. Mai rău era cînd în faţa tejghelei goale nu exista coadă. Mai rău era cînd ea, sosind acasă, nu-şi

pregătea cina, nu făcea focul în sobă, ci se culca flămîndă în aşternutul jilav şi rece.

Toţi cei din jur o duceau foarte greu. O doctoriţă evacuată din Leningrad îi povestise cum ea, împreună cu cei doi copii, a trăit iarna trecută într-un sat, la o sută de kilometri de Ufa. Locuia într-o casă pustie, cu ferestrele sparte şi cu acoperişul smuls, a unui ţăran deschiaburit. Se ducea la serviciu undeva, la şase kilometri, printr-o pădure, şi uneori, în zori, vedea printre copaci ochii verzi ai unor lupi. În sat era sărăcie, colhoznicii lucrau fără tragere de inimă, spuneau că oricît ar munci, lor tot li se vor lua grînele – asupra colhozului apăsau grele restanţe în predarea cerealelor. Soţul unei vecine plecase la război, iar ea rămăsese cu şase copii flămînzi şi pentru toţi şase avea doar o singură pereche de pîslari, şi aceia rupţi. Doctoriţa i-a povestit Aleksandrei Vladimirovna că ea cumpărase o capră, iar noaptea se ducea prin zăpada adîncă într-un cîmp îndepărtat, ca să fure hrişcă, şi dezgropa de sub zăpadă clăi de snopi părăsite, care începuseră să putrezească. Povestea cum copiii ei, tot ascultînd discuţiile grosolane, furioase ale oamenilor din sat, au învăţat să înjure de mamă, şi că o învăţătoare de la o şcoală din Kazan îi spusese: „Pentru prima oară văd copii de clasa întîi înjurînd ca nişte beţivi, şi unde mai puneţi că sînt leningrădeni".

Acum, bătrîna locuia într-o cameră minusculă, care mai înainte fusese a lui Viktor Pavlovici. În camera cea mare, de trecere, se instalaseră proprietarii locuinţei, locatari principali, care pînă la plecarea familiei Strum locuiseră într-o anexă. Erau nişte oameni agitaţi, care se certau adesea din pricina unor amănunte casnice.

Aleksandra Vladimirovna se supăra pe ei, nu din pricina zgomotului, nu din pricina certurilor, ci pentru că îi pretindeau ei, sinistrată, o chirie foarte mare pentru camera aceea: 200 de ruble pe lună, mai mult de o treime din salariu. I se părea că inimile acestor oameni sînt făcute din placaj şi tinichea. Se gîndeau doar la alimente, la obiecte. De dimineaţă pînă seara se vorbea despre ulei comestibil, slănină, cartofi, despre boarfele care se cumpărau şi se vindeau la talcioc. Noaptea vorbeau în şoaptă. Nina Matveevna, proprietara, îi povestea soţului ei că vecinul din casa de alături, maistru la o uzină, adusese de la ţară un sac cu seminţe albe de floarea-soarelui şi o jumătate de sac de porumb decorticat, că astăzi la piaţă se vînduse miere ieftină.

Nina Matveevna, proprietara, fusese frumoasă: înaltă, zveltă, cu ochi cenuşii. Înainte de a se căsători, lucrase la o uzină, făcuse parte din brigada artistică – era coristă, juca în

piese la cercul dramatic. Soţul ei, Semion Ivanovici, lucra la o uzină militară, era fierar. Cîndva, în tinereţe, fusese marinar pe un contratorpilor şi ajunsese campion de box la categoria mijlocie, în flota din Oceanul Pacific. Acum însă, acest trecut depărtat al locatarilor principali părea neverosimil – dimineaţa, înainte de a pleca la serviciu, Semion Ivanovici dădea de mîncare la raţe, pregătea fiertura pentru purcel, după serviciu se foia prin bucătărie, alegea crupe, repara bocanci, ascuţea cuţite, spăla sticle, povestea despre şoferii de la uzină care aduceau de prin colhozuri îndepărtate făină, ouă, carne de capră… Iar Nina Matveevna, întrerupîndu-l, vorbea despre nenumăratele ei boleşniţe, ca şi despre desele vizite pe la somităţi medicale, povestea despre un prosop schimbat pe fasole, despre o vecină care cumpărase de la o evacuată o jachetă din piele de mînz şi cinci farfurioare dintr-un serviciu, despre slănină topită şi grăsime combinată.

Nu erau oameni răi, dar niciodată n-au adus vorba cu Aleksandra Vladimirovna despre război, despre Stalingrad, despre comunicatele *Sovinformbiuro*-ului.

Le era milă de bătrînă, dar o şi dispreţuiau pentru că, după plecarea fiicei, care primea raţie de academician, trăgea mîţa de coadă. Nu mai avea zahăr, unt, ceai – bea apă fiartă goală –, mînca ciorba de la cantina publică, ciorbă pe care o dată pînă şi purcelul refuzase s-o mănînce. Nu avea cu ce să cumpere lemne. Nu avea lucruri de vînzare. Sărăcia ei îi incomoda pe proprietari. Într-o seară, Aleksandra Vladimirovna a auzit-o pe Nina Matveevna spunîndu-i lui Semion Ivanovici: „Ieri a trebuit să-i dau bătrînei o turtă, că-mi era peste mînă să mănînc de faţă cu ea. Şade flămîndă şi se uită“.

Dormea prost noaptea. De ce nu primeşte nici o veste de la Serioja? Zăcea pe pătucul ei de fier, pe care mai demult dormise Liudmila, iar acum se părea că presimţirile şi gîndurile nocturne ale fiicei i s-au transmis ei.

Cît de uşor îi nimicea moartea pe oameni! Cît de greu le este celor care au rămas în viaţă! Se gîndea la Vera. Tatăl copilului ei poate că a fost ucis sau poate a uitat-o. Stepan Fiodorovici tînjeşte, e copleşit de neplăceri… Pierderile, suferinţa nu i-au unit, nu i-au apropiat pe Liudmila şi Viktor.

Seara, Aleksandra Vladimirovna i-a scris Jeniei o scrisoare: „Buna mea fetiţă“. Iar noaptea a cuprins-o jalea gîndindu-se la această fiică – biata de ea, în ce încurcătură trăieşte, oare ce o aşteaptă în viitor!

Ania Strum, Sofia Levinton, Serioja. Cum spune Cehov: „Unde eşti tu, Misius?“[30].

Iar alături, cu glasuri în surdină, vorbeau proprietarii locuinţei:

— La sărbătoarea lui Octombrie va trebui să tăiem raţa, spuse Semion Ivanovici.

— Păi sigur, de-aia am educat eu raţa să mănînce cartofi, ca s-o tai? răspunse Nina Matveevna. Mai bine ştii ce? Cînd o să plece bătrîna, vreau să vopsesc podeaua, că altfel o să putrezească duşumelele.

Întotdeauna vorbeau despre obiecte şi alimente, lumea în care hălăduiau ei era plină de obiecte. În această lume nu existau sentimente umane, ci numai scînduri, vopsea de miniu, crupe, bancnote de treizeci de ruble. Erau nişte oameni harnici şi cinstiţi, toţi vecinii spuneau că niciodată Nina şi Semion Ivanovici n-ar lua o copeică ce nu li se cuvine! Dar pe ei nu-i interesa foametea de pe Volga din 1921, nici răniţii din spitale, invalizii orbi, copiii de pe străzi rămaşi fără adăpost.

Erau izbitor de opuşi Aleksandrei Vladimirovna. Indiferenţa lor faţă de oameni, faţă de o cauză comună, faţă de suferinţele altora era extrem de firească. Pe cînd ea era în stare să se gîndească şi să se frămînte pentru nişte străini, să se bucure sau s-o apuce furia în legătură cu ceva ce nu se referea nici la viaţa ei, nici la viaţa celor apropiaţi … De pildă perioada colectivizării totale, anul '37, destinul unor femei ajunse în lagăre pentru soţii lor, destinul copiilor din familiile distruse, ajunşi prin triaje şi orfelinate… Represiunile nemţilor împotriva prizonierilor, catastrofele şi eşecurile militare, toate acestea o chinuiau, îi alungau liniştea, la fel ca nefericirile ce se petreceau în propria ei casă.

Iar aşa ceva n-au învăţat-o nici minunatele cărţi pe care le-a citit, nici tradiţiile narodovoliste[31] ale familiei în care crescuse, nici viaţa, nici prietenii şi nici soţul. Pur şi simplu aşa era ea, şi nu putea fi altfel. Nu avea bani, iar pînă la salariu mai erau şase zile. Era flămîndă, şi toată averea ei putea fi strînsă într-o batistă. Dar niciodată, de cînd se afla în Kazan, nu s-a gîndit la lucrurile care i-au ars în locuinţa de la Stalingrad, la mobilă, la pian, la serviciul de ceai, la linguriţele şi furculiţele care s-au pierdut. Nici măcar de cărţile care au ars nu-i părea rău.

Şi era ceva ciudat în faptul că se găsea acum departe de ai săi, care aveau nevoie de ea; trăia sub acelaşi acoperiş cu nişte oameni a căror existenţă de placaj îi era profund străină.

A treia zi după primirea scrisorilor de la familie, la Aleksandra Vladimirovna a sosit în vizită Karimov.

S-a bucurat de venirea lui, i-a oferit să bea împreună cu ea apă fiartă cu aromă de măceşe.

— Aţi primit de curînd scrisori de la Moscova? întrebă el.

— Azi e a treia zi de cînd au venit.

— Aşa deci, zise Karimov şi zîmbi. Interesant, oare cît durează venirea unor scrisori de acolo?

— Uitaţi-vă la ştampila de pe plic, zise bătrîna.

Karimov începu să examineze plicul şi zise îngrijorat:

— În a noua zi a sosit.

Căzu pe gînduri, de parcă mersul lent al scrisorilor avea pentru el o importanţă deosebită.

— Se zice că asta-i din pricina cenzurii, spuse Aleksandra Vladimirovna. Cenzura nu face faţă puhoaielor de scrisori.

El o privi în faţă cu ochii lui negri, minunaţi:

— Înseamnă că la ei acolo totul e în ordine, nu au nici un fel de neplăceri?

— Dar ce-i cu dumneavoastră, nu arătaţi bine, zise femeia, parcă aveţi un aer bolnăvicios.

El răspunse grăbit, ca şi cînd ar fi respins o acuzaţie:

— Ce spuneţi! Ba dimpotrivă!

Vorbiră apoi despre evenimentele de pe front.

— Pînă şi copiilor le este limpede că în război s-a produs o cotitură decisivă, zise Karimov.

— Da, da, zîmbi Aleksandra Vladimirovna, acum pînă şi un copil înţelege, în schimb vara trecută tuturor înţelepţilor le era limpede că nemţii vor birui.

Karimov întrebă brusc:

— Bănuiesc că vă este greu singură? Văd că vă faceţi dumneavoastră focul.

Ea se gîndi cîteva clipe, încruntîndu-şi fruntea, ca şi cînd întrebarea lui Karimov ar fi fost complicată şi nu se putea răspunde dintr-odată la ea.

— Ahmet Usmanovici, aţi venit la mine ca să mă întrebaţi dacă mi-e greu să fac focul în sobă?

El clătină de cîteva ori din cap, apoi tăcu îndelung, privindu-şi mîinile aşezate pe masă.

— Zilele astea am fost chemat acolo şi m-au luat la întrebări despre întîlnirile şi conversaţiile acelea ale noastre.

Ea spuse:

— Şi de ce tăceţi? Ce rost are să vorbiţi despre sobă?

Susţinîndu-i privirea, Karimov continuă:

— Sigur, nu puteam să neg că am vorbit despre război, despre politică. Doar ar fi fost caraghios să declar că patru oameni în toată firea au vorbit exclusiv despre cinema. Dar,

sigur, am spus că, indiferent despre ce vorbeam, o făceam ca patrioţi sovietici. Noi toţi considerăm că sub conducerea partidului şi a tovarăşului Stalin poporul va învinge. În general, trebuie să vă spun, întrebările ce s-au pus nu aveau caracter ostil. Dar au trecut cîteva zile şi am început să mă frămînt, nu mai am somn. A început să mi se pară că s-a întîmplat ceva cu Viktor Pavlovici. Şi iată că intervine şi o întîmplare bizară cu Madiarov. Plecase pentru zece zile la Kuibîşev, la Institutul Pedagogic de acolo. Aici, studenţii îl aşteaptă, iar el nu-i şi nu-i, decanul a trimis o telegramă la Kuibîşev, dar n-a primit nici un răspuns. Stau noaptea culcat şi mă mir şi eu de ce-mi trece prin minte.

Aleksandra Vladimirovna tăcea.

El continuă încet:

— Ca să vedeţi, e destul ca nişte oameni să vorbească ceva la un pahar de ceai, că îndată se iscă bănuieli şi citaţii acolo.

Ea tăcea, el o privea întrebător, invitînd-o parcă să spună ceva, de vreme ce el i-a relatat totul. Dar bătrîna tăcea, şi Karimov simţi că ea îi dă de înţeles prin tăcere că nu-i spusese chiar totul.

— Asta este, rosti el.

Dar Aleksandra Vladimirovna continua să tacă.

— Da, ar mai fi ceva, uitasem, vorbi iarăşi Karimov. El, acel tovarăş, m-a întrebat: „Dar despre libertatea presei aţi vorbit?". Într-adevăr, avusese loc o asemenea discuţie. Ei, şi-apoi iată ce m-au întrebat deodată: dacă nu cumva o cunosc pe sora mai mică a Liudmilei Nikolaevna şi pe fostul ei soţ, pare-se Krîmov, aşa se numeşte? Eu nu i-am văzut nicicînd, iar Viktor Pavlovici nu a vorbit despre ea nici măcar o dată. Aşa am şi răspuns. Şi mi-a mai pus o întrebare: dacă n-a vorbit cumva Viktor Pavlovici cu mine personal despre situaţia evreilor? Am întrebat: de ce anume cu mine? Mi s-a răspuns: „Ştiţi, dumneavoastră sînteţi tătar, iar el evreu".

Abia cînd, luîndu-şi rămas-bun, Karimov stătea deja la uşă, îmbrăcat în palton, cu pălăria pe cap, şi ciocănea cu un deget în cutia poştală din care Liudmila scosese cîndva scrisoarea care o înştiinţa despre rana mortală a fiului ei, Aleksandra Vladimirovna spuse:

— Totuşi e ciudat, ce amestec are aici Jenia?

Dar, fireşte, nici Karimov şi nici ea nu erau în stare să răspundă de ce pe un NKVD-ist din Kazan îl interesa Jenia, care locuia în Kuibîşev, şi fostul ei soţ, care se afla pe front.

Oamenii aveau încredere în Aleksandra Vladimirovna şi ea auzise multe asemenea relatări şi confesiuni, încît se obişnuise cu senzaţia că întotdeauna povestitorul trece cîte

ceva sub tăcere. Nu prea voia să-l prevină pe Strum, fiindcă ştia că aşa ceva n-ar duce la nimic, în afară de nişte frămîntări inutile. N-avea rost să-şi dea cu presupusul care dintre participanţii la acele conversaţii a pălăvrăgit sau a denunţat; era greu să-l ghiceşti pe omul acela, ca pînă la urmă vinovatul să se dovedească a fi fost cel mai puţin bănuit. Iar adesea se întîmpla ca la NKVD un caz să apară în chipul cel mai neaşteptat – din pricina unei aluzii dintr-o scrisoare, a unei glume, din pricina unui cuvînt rostit cu imprudenţă la bucătărie, în prezenţa unei vecine. Dar de unde şi pînă unde a început deodată anchetatorul să-l întrebe pe Karimov despre Jenia şi Nikolai Grigorievici?

Şi iarăşi n-a putut multă vreme să doarmă. Îi era foame. De la bucătărie răzbătea miros de mîncare – se părea că acolo se coceau turte de cartofi în ulei, se auzea zgomotul unor străchini de tablă, glasul calm al lui Semion Ivanovici. Doamne, cît îi era de foame! Ce lături s-au dat astăzi la prînz, la cantină!

Aleksandra Vladimirovna nu mîncase totul din farfurie, iar acum îi părea rău. Gîndul la mîncare îi întrerupea celelalte gînduri, învălmăşindu-i-le.

De dimineaţă, sosind la uzină, o întîlni în ghereta de la intrare pe secretara directorului, o femeie în vîrstă, cu fizionomie bărbătoasă, ursuză.

— Să treceţi pe la mine în pauza de prînz, tovarăşă Şapoşnikova, îi zise secretara.

Aleksandra Vladimirovna nu se miră: să-i fi îndeplinit directorul atît de repede cererea?

Mergea prin curtea uzinei şi subit îi veni un gînd, rostind pe dată, cu glas tare:

— Destul cu Kazanul, am să mă duc acasă, la Stalingrad.

32

Halb, şeful jandarmeriei de campanie, îl chemase la statul-major al Armatei a 6-a pe Lenardt, comandant de companie.

Dar Lenardt întîrzia. Un nou ordin al lui Paulus interzicea să se folosească benzina pentru autoturisme. Întregul combustibil trecuse la dispoziţia şefului de stat-major al armatei, generalul Schmidt, şi oamenii puteau să se

dea de ceasul morţii, că nu obţineau aprobarea generalului nici măcar pentru cinci litri de carburant. Acum nu se mai găsea benzină nu numai pentru brichetele soldaţilor, dar nici pentru automobilele ofiţereşti.

Lenardt fusese nevoit să aştepte pînă seara maşina statului-major care transporta în oraş poşta militară.

Micul automobil rula pe asfaltul îngheţat. Pe deasupra adăposturilor şi bordeielor de pe linia întîi, în aerul gros şi fără pic de vînt se înălţau subţiratice fire semitransparente de fum. Pe şosea, înspre oraş, mergeau răniţi cu capetele înfăşurate în broboade şi prosoape, mergeau soldaţii dislocaţi de comandament din oraş şi uzine – şi capetele acestora erau înfofolite, iar picioarele le erau înfăşurate în cîrpe.

Şoferul opri maşina lîngă hoitul unui cal prăvălit la marginea şoselei şi începu să meşterească ceva la motor, iar Lenardt urmărea cu privirea o ceată de oameni nebărbieriţi, preocupaţi, care tăiau cu nişte baionete carnea îngheţată. Ba un soldat se vîrîse chiar între coastele descărnate ale calului şi părea a fi un lemnar care lucrează printre leaţurile unui acoperiş încă neterminat. Tot acolo, între ruinele unei case ardea un foc deasupra căruia era aşezat pe pirostrii un cazan negru; în jurul lui stăteau soldaţi cu căşti şi bonete, cu pături şi broboade, înarmaţi cu pistoale-mitralieră şi cu grenade ce le atîrnau la centuri. Bucătarul afunda cu o baionetă bucăţile de carne de cal ce se ridicau din apă. Pe acoperişul unui adăpost, un soldat rodea pe îndelete un os de cal, care semăna cu o neverosimilă muzicuţă ciclopică.

Şi deodată, soarele pe cale să apună ilumină şoseaua, casa aceea moartă. Orbitele calcinate ale caselor din jur se umplură de sînge gheţos, zăpada murdară de funinginea luptelor şi răscolită de ghearele obuzelor prinse a se auri, peştera roşie-întunecată din pîntecele calului mort se ilumină şi ea, iar zăpada spulberată de pe şosea lăsa impresia că plouă cu aşchii de bronz.

Lumina înserării are proprietatea de a dezvălui esenţa a ceea ce se petrece, de a transforma o impresie vizuală într-un tablou – în istorie, în sentiment, în destin. Petele de murdărie şi funingine în bătaia acestui soare la asfinţit vorbesc cu sute de glasuri parcă, inima ţi se strînge şi începi să vezi fericirea care s-a dus, şi ireversibilitatea pierderilor, şi amărăciunea erorilor, şi veşnica încîntare a speranţei.

Era o scenă din vremea cavernelor. Grenadierii, gloria naţiunii, constructorii marii Germanii, erau azvîrliţi de pe drumurile victoriei.

Uitîndu-se la oamenii încotoşmănaţi în zdrenţe, Lenardt înţelese, cu sensibilitatea lui poetică: iată-l, acesta e apusul,

se stinge, se destramă visul.

Ce forţă oarbă, strivitoare se află în adîncul vieţii, de vreme ce scăpărătoarea energie a lui Hitler, tăria unui popor de temut, înaripat, stăpîn pe teoria cea mai înaintată, au dus la malul liniştit al Volgăi îngheţate, la aceste ruine şi la zăpada aceasta murdară, la ferestrele inundate cu sîngele apusului, la sfioşenia împăcată a acestor fiinţe cu privirile pironite în aburul subţire ce se înalţă din ceaunul cu carne de cal…

33

La statul-major al lui Paulus, amplasat în subsolul clădirii incendiate a unui magazin universal, şefii soseau în birourile lor după un program stabilit, iar ofiţerii de serviciu le raportau despre diverse documente, despre schimbările survenite în situaţie şi despre acţiunile inamicului.

Sunau telefoanele, ţăcăneau maşinile de scris, iar dincolo de o uşă de placaj se auzeau hohotele de rîs, în timbru de bas, ale generalului Schenke, şeful secţiei a 2-a[32] a statului-major. La fel scîrţîiau, din cînd în cînd, pe dalele de piatră cizmele sprintene ale aghiotanţilor, şi tot la fel, după ce şeful trupelor blindate, cu monoclul sticlindu-i, trecea spre biroul său, pe coridor rămînea, amestecîndu-se şi neamestecîndu-se totuşi cu mirosul de umezeală, de tutun şi de vacs, o undă de parfum franţuzesc. La fel amuţeau glasurile şi înceta ţăcănitul maşinilor de scris de îndată ce prin strîmtoarea cancelariilor subterane trecea comandantul în mantaua sa lungă, cu guler de blană, şi zeci de ochi îi aţinteau chipul gînditor, cu nasul coroiat. Exact la fel era stabilit programul zilnic al lui Paulus şi tot atîta timp era consacrat ţigării de foi de după prînz, ca şi convorbirilor cu şeful de stat-major al armatei, generalul Schmidt. Şi tot la fel, încălcînd legile şi regulile, trecea spre Paulus, cu înfumurarea lui plebee, pe lîngă colonelul Adams, care îşi apleca privirile, subofiţerul radiotelegrafist, purtînd o radiotelegramă a lui Hitler cu indicativul: „Personal în mînă“.

Dar, desigur, totul era numai aparent neschimbat, căci un număr imens de transformări se năpustea în viaţa oamenilor de la statul-major, începînd încă din prima zi a încercuirii.

Erau schimbări în culoarea cafelei pe care o sorbeau, în liniile de transmisiuni care se întindeau spre noi sectoare, vestice, ale frontului, în noile norme ale consumului de muniţii, în priveliştea cruntă, zilnică, a Junkers-urilor de transport care ardeau şi piereau, încercînd să răzbată prin cercul aerian. Apăruse un nume nou, care umbrea celelalte nume din minţile militarilor – cel al lui Manstein.

E inutilă enumerarea acestor schimbări, căci şi fără ajutorul cărţii de faţă ele sînt absolut evidente. Un lucru era clar: că cei care mai înainte mîncaseră pe săturate, acum se simţeau în permanenţă flămînzi; era clar că chipurile celor insuficient hrăniţi s-au schimbat, ajungînd să fie pămîntii. Apoi, desigur că germanii de la statul-major s-au schimbat şi lăuntric: semeţii şi aroganţii deveniseră tăcuţi, lăudăroşii încetaseră să se mai laude, optimiştii începuseră să-l înjure din cînd în cînd chiar şi pe *Führer* şi să se îndoiască de justeţea politicii lui.

Dar existau unele schimbări deosebite, care se produceau în capetele şi sufletele germanilor încătuşaţi, vrăjiţi de caracterul inuman al statului naţional; ele se refereau nu numai la solul, ci şi la subsolul vieţii omeneşti şi tocmai de aceea oamenii nu le înţelegeau şi nu le observau.

Acest proces era la fel de greu de sesizat ca şi lucrarea timpului. În chinurile foamei, în spaimele nocturne, în presimţirea unei catastrofe iminente începea încet şi treptat descătuşarea libertăţii din om, adică umanizarea oamenilor, triumful vieţii asupra nevieţii.

Zilele lui decembrie deveneau tot mai scurte, iar nopţile geţoase, de cîte şaptesprezece ore, se făceau tot mai imense. Încercuirea se strîngea tot mai sugrumătoare, focul tunurilor şi mitralierelor sovietice devenea tot mai năprasnic… O, cît de necruţător era gerul rusesc de stepă, insuportabil pînă şi pentru ruşii obişnuiţi cu el, îmbrăcaţi în cojoace şi încălţaţi cu pîslari.

O beznă geroasă, cruntă se înălţa deasupra capului, emanînd o aprigă răutate, iar stelele uscate, degerate şi ele, apăreau ca o chiciură de cositor pe cerul încătuşat de geruială.

Cine dintre cei ce piereau şi cei sortiţi pieirii putea să înţeleagă că acestea erau primele ceasuri de umanizare a vieţii multor zeci de milioane de germani după un deceniu de totală neomenie!

Lenardt se apropie de statul-major al Armatei a 6-a, văzu prin lumina crepusculară o santinelă cu chip cenuşiu, care stătea singuratică lîngă un zid cuprins de umbrele cenuşii ale serii, şi inima începu să-i bată mai tare. Iar în timp ce mergea pe coridorul subteran al statului-major, tot ceea ce vedea îl umplea de dragoste şi tristeţe.

Citea pe uşi tăbliţele cu înscrisuri gotice: „Secţia a 2-a", „Adjutantura", „General Koch", „Maior Traurig", auzea ţăcănitul maşinilor de scris, răzbăteau pînă la el glasuri şi încerca într-un chip filial, frăţesc, sentimentul legăturii cu lumea obişnuită, dragă lui, a camarazilor de arme, a partidului, a prietenilor săi de luptă din SS – îi văzuse în lumina apusului: viaţa era pe sfîrşite.

Apropiindu-se de cabinetul lui Halb, nu ştia ce convorbire va avea loc, dacă *Obersturmbannführer*-ul SS avea să-i împărtăşească trăirile sale.

Cum se întîmplă adesea între oameni care se cunosc bine din activitatea de partid desfăşurată în vreme de pace, ei nu dădeau importanţă deosebirii dintre gradele lor militare, păstrînd o simplitate camaraderească în relaţii. Cînd se întîlneau, de obicei tăifăsuiau şi, în acelaşi timp, vorbeau despre treburi serioase.

Lenardt se pricepea să lămurească în cîteva cuvinte esenţa unei probleme complexe, iar cuvintele lui întreprindeau, uneori, o lungă călătorie prin notele-raport, pînă la cele mai sus-puse cabinete ale Berlinului.

Acum intrase în biroul lui Halb şi nu-l recunoscuse. Privind chipul acela plin, deloc slăbit, Lenardt nu-şi dădu seama că, de fapt, se schimbase doar expresia ochilor negri, inteligenţi ai *Obersturmbannführer*-ului.

Pe perete atîrna harta zonei Stalingradului, şi un cerc congestionat, nemilos, sîngeriu înconjura Armata a 6-a.

— Ne aflăm pe o insulă, Lenardt, zise Halb, însă insula noastră e înconjurată nu de apă, ci de ura unor mitocani.

Vorbiră despre gerul rusesc, despre pîslarii ruseşti, despre slănina rusească, despre perfidia votcii ruseşti, care te încălzeşte pentru ca apoi să te îngheţe.

Halb întrebă ce modificări au apărut în relaţiile dintre ofiţerii şi soldaţii aflaţi în linia întîi.

— Dacă stau să mă gîndesc, zise Lenardt, eu nu văd o deosebire între gîndurile unui colonel şi filozofia soldăţească. E, în general, acelaşi cîntec lipsit de optimism.

— Cîntecul acesta, în glas cu batalioanele, se îngînă şi prin statul-major, zise Halb, apoi, fără să se grăbească, pentru ca efectul să fie mai mare, adăugă: Iar cel care dă tonul este un general-colonel.

— Cîntă ei, dar, ca şi mai înainte, transfugi nu există.

Halb spuse:

— Am primit un ordin legat de o problemă fundamentală: Hitler insistă pentru menţinerea Armatei a 6-a în apărare, iar Paulus, Weichs, Zeitzler se pronunţă pentru salvarea existenţei fizice a soldaţilor şi ofiţerilor, propun capitularea. Mi s-a ordonat să investighez cît se poate de în secret dacă există probabilitatea ca trupele încercuite la Stalingrad să poată ajunge, într-o anume etapă, la insubordonare. Ruşii numesc asta *volînka*[33]. Şi pronunţă distinct, corect, dispreţuitor acest cuvînt rusesc.

Lenardt înţelese seriozitatea problemei şi tăcu o vreme, apoi spuse:

— Aş vrea să încep cu un caz particular. Şi relată ce ştia el despre Bach. În compania lui Bach se află un soldat suspect. Soldatul acesta fusese ciuca bătăilor pentru cei tineri, iar acum, de cînd cu încercuirea, caută să se gudure pe lîngă el, să-i imite comportamentul… Am început să mă gîndesc şi la companie, şi la comandantul ei. În vremea succesului, acest Bach saluta din toată inima politica partidului, dar acum bănuiesc că în capul lui se întîmplă altceva, începe să se uite în lături. Aşa încît eu stau şi mă întreb: de ce soldaţii din compania lui se simt atraşi de un tip care pînă nu demult le stîrnise rîsul, le păruse un amestec de nebunie şi clovnerie? Ce va face acest *typus* în momentele de răscruce? Încotro îi va chema pe soldaţi? Ce se va întîmpla cu comandantul companiei lor?

Apoi rosti:

— E greu de răspuns la toate astea. La o singură problemă însă răspund: soldaţii nu se vor răscula.

Halb zise:

— Acum se poate vedea deosebit de clar înţelepciunea partidului. Noi am îndepărtat fără şovăire din trupul poporului nu numai bucăţile contaminate, dar pînă şi bucăţile aparent sănătoase, care, în circumstanţe grele, puteau să înceapă a putrezi. Oraşele, armatele, satele, biserica sînt curăţate de oamenii de acţiune, de ideologii duşmănoşi. Pălăvrăgeli, înjurături şi scrisori anonime vor fi cu nemiluita. Dar răscoale nu se vor întîmpla, chiar dacă duşmanul va începe să încercuiască nu pe Volga, ci chiar la Berlin! Putem să-i fim cu toţii recunoscători lui Hitler pentru asta. Trebuie

să binecuvîntăm cerul care ni l-a trimis, în asemenea vremuri, pe acest om.

Trase cu urechea la un vuiet surd, tărăgănat, care se rostogolea pe deasupra capului – în subsolul acela adînc nu se putea distinge dacă erau tunuri germane sau explodează bombe de aviaţie sovietice.

După ce aşteptă să înceteze bubuitul acela ce se stingea treptat, Halb zise:

— Nu e de conceput ca dumneata să-ţi duci existenţa cu raţia ofiţerească obişnuită. Te-am trecut pe o listă pe care figurează cei mai valoroşi prieteni de partid şi lucrători ai Securităţii. Vei primi regulat colete prin poşta militară, la statul-major al diviziei.

— Mulţumesc, zise Lenardt, dar eu nu doresc aşa ceva. Voi mînca ce mănîncă şi ceilalţi.

Halb îşi depărtă larg braţele.

— Ce se aude cu Manstein? Se spune că i s-a dat tehnică nouă.

— Nu cred în Manstein, spuse Halb. În această privinţă, împărtăşesc punctul de vedere al comandantului.

Şi în modul său obişnuit, cu glas scăzut, fiindcă de mulţi ani tot ce vorbea el intra în categoria secretelor stricte, rosti:

— Am asupra mea un tabel cuprinzînd prieteni de partid şi lucrători ai Securităţii cărora le vor fi asigurate locuri în avioane, în cazul apropierii deznodămîntului. În tabelul acesta eşti şi dumneata. Dacă se va întîmpla ca eu să lipsesc, colonelul Osten va avea instrucţiunile respective.

Desluşi o întrebare în ochii lui Lenardt şi explică:

— E posibil să fiu nevoit să plec în Germania. E o problemă într-atît de secretă, încît nu poate fi încredinţată nici hîrtiei şi nici cifrului radio.

Îi făcu un semn cu ochiul:

— Dar înainte să mă sui în avion, am să mă îmbăt, sigur, nu de bucurie, ci de frică. Sovieticii doboară multe aparate.

Lenardt spuse:

— Camarade Halb, eu n-am să urc în avion. Mi-ar fi ruşine să părăsesc nişte oameni pe care i-am convins mereu să se bată pînă la capăt.

Halb se ridică pe jumătate.

— Nu am dreptul să te conving de contrariul.

Voind să risipească atmosfera de exagerată solemnitate, Lenardt continuă:

— Dacă e posibil, ajutaţi-mă să mă deplasez de la statul-major la regiment, căci eu nu am maşină.

Halb răspunse:

— Aici n-am nici o putere! Pentru prima oară nu am absolut nici o putere! Benzina e în sarcina cîinelui aceluia de Schmidt. Nu pot obţine nici un gram. Înţelegi? Pentru prima oară!

Şi pe chipul lui apăru o expresie de om simplu, care nu era a lui, sau poate că era chiar a lui şi tocmai de aceea, în primele momente ale întîlnirii, îl făcuse de nerecunoscut pentru Lenardt.

35

Spre seară, vremea se încălzi, ninsese, iar zăpada acoperise funinginea şi murdăria războiului. Bach trecea prin întuneric pe la fortificaţiile liniei întîi. Albul diafan scînteia sărbătoreşte în lumina împuşcăturilor, iar de la rachetele de semnalizare, zăpada ba prindea nuanţe trandafirii, ba strălucea gingaş, cu licăriri verzui.

La aceste explozii de lumină, crestele zidurilor, peşterile, valurile de cărămidă încremenite, sutele de cărărui şerpuite, din nou trasate acolo pe unde oamenii erau nevoiţi să mănînce, să alerge la latrină, să meargă după proiectile şi cartuşe, să-i tîrască în spatele liniilor pe răniţi, să îngroape trupurile celor ucişi – totul părea uimitor, deosebit. Şi, în acelaşi timp, totul părea absolut obişnuit, banal.

Bach se apropie de un loc aflat sub tirul de foc al ruşilor instalaţi în ruinele unei case cu două etaje. Dintr-acolo răzbătea sunet de armonică şi cîntecul tărăgănat al inamicului.

Prin spărtura dintr-un perete se deschidea o perspectivă asupra liniei întîi sovietice, erau vizibile secţiile unei uzine, Volga îngheţată.

Chemă santinela, dar nu apucă să-i audă cuvintele: pe neaşteptate, explodă o fugasă şi bulgări de pămînt îngheţat începură să bubuie în pereţii casei – un Russfaner în picaj la mică înălţime, cu motorul oprit, slobozise o bombă de-o sută.

— Cioară şchioapă rusească, zise santinela, arătînd spre întunecatul cer iernatic.

Bach se lăsă pe vine, se sprijini cu un cot într-o cunoscută ieşitură de beton şi privi. O uşoară umbră trandafirie ce tremura pe un perete înalt arăta că ruşii fac focul în sobă, burlanul se încinsese şi răspîndea o lumină

tulbure. Se părea că acolo, în adăpostul rusesc, soldaţii mestecă, mestecă, mestecă şi sorb zgomotos cafea fierbinte.

Mai spre dreapta, acolo unde tranşeele ruseşti se apropiau de cele nemţeşti, se auzeau nezorite izbituri înăbuşite, de metal, în pămîntul îngheţat.

Fără a ieşi din pămînt, nişte ruşi îşi deplasau încet, dar fără întrerupere, tranşeea în direcţia nemţilor. Această mişcare prin pămîntul îngheţat, împietrit, conţinea o patimă oarbă, de temut. Ai fi zis că însuşi pămîntul se mişcă.

Încă de cu ziuă, subofiţerul îi raportase că din tranşeea rusă s-a aruncat o grenadă care a zdrobit burlanul sobei de la companie, azvîrlind tot soiul de murdării în tranşee.

Iar pe înserate, un rus într-o scurtă albă îmblănită, cu o căciulă nouă, călduroasă, pe cap, se rostogolise din tranşee şi începuse să înjure de mamă, ameninţînd cu pumnul.

Nemţii n-au tras – înţeleseseră din instinct că era o treabă pusă la cale de soldaţi.

Un rus strigase:

— Hei, *kurka, iaiki, rus bul-bul*?[34]

Atunci, un neamţ cu chipul cenuşiu-vineţiu ieşise din tranşee şi nu prea tare, ca să nu se audă în adăpostul ofiţerilor, strigase:

— Hei, rus, nu trage cap. Trebuie vede mama. Ia automat, dă căciulă.

Din tranşeea rusească i s-a răspuns cu un singur cuvînt, şi acela foarte scurt, iar nemţii, cu toate că acel cuvînt era rusesc, l-au înţeles şi s-au supărat foc.

S-a aruncat o grenadă care a zburat peste tranşee şi a explodat într-un şanţ de comunicaţie. Dar asta n-a mai interesat pe nimeni.

Întîmplarea i-o raportase subofiţerul Eisenaug lui Bach, iar acesta a spus:

— N-au decît să strige. Doar n-a fugit nimeni dincolo.

Dar atunci subofiţerul i-a raportat, duhnind a sfeclă crudă, că soldatul Petenkoffer a organizat, nu se ştie în ce chip, un schimb de mărfuri cu inamicul. Fapt e că în sacul lui apăruse zahăr cubic şi pîinea rusească, soldăţească. Luase un brici de la un prieten, ca să-l negocieze, promiţînd în schimbul lui o bucată de slănină şi două pachete de supă concentrată; stabilise pentru el, drept comision, o sută cincizeci de grame de slănină.

— Nimic mai simplu, a decis Bach. Adu-l la mine.

Dar, după cum s-a constatat, chiar în prima parte a zilei, Petenkoffer căzuse eroic în timp ce îndeplinea o misiune dată de comandament.

— Şi-atunci ce vrei de la mine? întrebă Bach. În general, între poporul german şi cel rus au existat de mult legături comerciale.

Numai că lui Eisenaug nu-i ardea de glume. Avînd o rană încă nevindecată, pe care o căpătase în mai 1940 în Franţa, fusese adus la Stalingrad cu două luni în urmă, pe calea aerului, tocmai din sudul Germaniei, unde slujise într-un batalion de poliţie. Mereu flămînd, îngheţat, ros de păduchi şi de frică, n-avea deloc simţul umorului.

Uite colo, unde abia se contura albind dantelăria de piatră, greu vizibilă prin întuneric, a unor case orăşeneşti, acolo îşi începuse Bach viaţa la Stalingrad. Cerul negru de septembrie, împodobit cu stele mari, apa tulbure a fluviului Volga, pereţii caselor, încinşi după incendii, iar mai departe stepele sud-estului rus, graniţa deşertului asiatic.

Se pierdeau în beznă casele cartierelor mărginaşe, de vest, ale oraşului, se conturau ruine acoperite de zăpadă – viaţa lui…

De ce scrisese din spital acea scrisoare adresată mamei? Probabil că mama i-a arătat-o lui Hubert! De ce a angajat el convorbirile acelea cu Lenardt?

De ce au oamenii memorie? Uneori le vine să moară, să înceteze a-şi mai aduce aminte. Parcă mare nevoie avusese el, chiar înainte de încercuire, să ia o nebunie alcoolică drept adevăr al vieţii, să comită ceea ce comisese în lungi ani presăraţi cu dificultăţi.

Nu ucisese copii, nu arestase în viaţa lui pe nimeni. Dar zdrobise acel zăgaz fragil care separa puritatea sufletului său de negura ce clocotea în jur. Iar sîngele lagărelor şi al ghetourilor năvălise asupra lui, îl cuprinsese în vîltoare, purtîndu-l, încît n-a mai rămas nici o limită între el şi întunecime, el însuşi devenind o parte a acestei întunecimi.

Ce se petrecuse oare cu el – o absurditate, o întîmplare sau acestea sînt legile sufletului său?

36

În adăpostul companiei era cald. Unii şedeau, alţii erau culcaţi cu picioarele ridicate spre tavanul scund, cîţiva dormeau cu mantalele trase peste cap şi lăsîndu-şi la vedere tălpile groase, galbene, desculţe.

— Dar ţineţi minte, zise un soldat foarte slab, trăgîndu-şi la piept cămaşa şi examinîndu-i cusătura cu o privire atentă şi prădalnică – privirea aceea cu care toţi soldaţii lumii îşi cercetează cusăturile cămăşilor şi ale izmenelor – ţineţi minte luna septembrie, pivnicioara în care ne-am instalat noi atunci?

Un al doilea, culcat pe spate, zise:

— Cînd am venit eu, v-am găsit deja aici.

Cîţiva răspunseră:

— Poţi să-l crezi, pivniţa era bună… Erau nişte paturi acolo, ca în cele mai bune case…

— Las' că şi la Moscova oamenii ajunseseră să dispere. Iar apoi, după cum vedeţi, am ţinut-o întruna pîn' la Volga.

Un soldat, care tăia cu baioneta o scîndură, tocmai deschisese uşa sobei ca să pună cîteva lemne pe foc. Flacăra îi lumină obrazul mare, neras, şi, din cenuşiu ca de piatră, el deveni arămiu, roşiatic.

— Mare scofală, zise, să te bucuri că din groapa de lîngă Moscova am nimerit într-una şi mai împuţită.

Dintr-un colţ întunecos, unde erau îngrămădite raniţele, se auzi un glas vesel:

— Acum însă e limpede că un Crăciun mai straşnic ca ăsta nici că se poate închipui: cu carne de cal!

De îndată ce veni vorba despre mîncare, conversaţia se învioră. Începură să discute cum se poate îndepărta mai bine mirosul de sudoare din carnea de cal fiartă. Unii ziceau că trebuie îndepărtată spuma neagră de pe supa în clocot. Alţii erau de părere să nu fie lăsată fiertura să dea în clocot mare, iar alţii că trebuie luată carnea de pe crupa calului şi să nu fie pusă în apă rece, ci aruncată de-a dreptul în apă clocotită.

— Bine o mai duc cercetaşii, zise un soldat tînăr. Ăştia capturează alimente de la ruşi şi îşi hrănesc cu ele rusoaicele de prin pivniţe. Şi se mai mira pe-aici un prostălău cum de cercetaşilor li se dau alea tinere şi frumoase.

— Numai de aşa ceva nu-mi arde mie acum, interveni cel care vedea de focul din sobă. Cu moralul de-acum, cu mîncarea de-acum! Copiii de mi i-aş vedea înainte de moarte. Măcar pentru un ceas…

— În schimb, ofiţerilor le arde! L-am întîlnit într-o pivniţă, unde se află populaţie locală, pe comandantul companiei. El e bine primit pe-acolo, ca în familie.

— Dar tu ce căutai în pivniţa aia?

— Ei, duceam nişte rufe la spălat.

— Într-o vreme, eu eram în paza unui lagăr. Mi se urîse să tot văd cum prizonierii de război adună cojile de cartofi, se încaieră pentru nişte amărîte de frunze de varză putrezite. Atunci mă gîndeam că, pe bună dreptate, ăştia nu-s oameni. Dar, pe cît se vede, şi noi sîntem la fel de porci.

Glasul din cotlonul întunecos, unde erau îngrămădite raniţele, rosti pe un ton cîntat:

— Am început cu găinile!

Dar tocmai atunci uşa se deschise brusc şi, odată cu vălătucii rotunzi, umezi, de abur, răbufni un glas gros şi în acelaşi timp răsunător:

— Ridicaţi-vă! Drepţi!

Cuvîntul acesta suna ca pe vremuri – calm şi fără grabă.

Acum toţi stăteau drepţi, smirnă, în faţa amărăciunii, a suferinţelor, a dorului, a gîndurilor păcătoase… Drepţi[35].

Prin ceaţă se ivi chipul lui Bach, scîrţîiră într-un chip străin, neobişnuit, cizmele cuiva, şi locatarii adăpostului văzură mantaua vînătă-alburie a comandantului diviziei, ochii lui mijiţi, de miop, mîna albă, de bătrîn, cu verighetă de aur, ce ştergea monoclul cu o minusculă bucată de piele de căprioară.

Glasul lui obişnuit să răzbată pe platoul de adunare, fără un efort deosebit, atît la comandanţii regimentelor, cît şi la soldaţii aflaţi în flancul stîng, rosti:

— Bună ziua. Pe loc repaus.

Soldaţii răspunseră învălmăşit.

Generalul se aşeză pe lada de lemn de lîngă sobă şi o pală de lumină galbenă, de la foc, lunecă peste crucea neagră de fier pe care o avea în piept.

— Vă felicit cu ocazia Ajunului de Crăciun care începe, zise bătrînul.

Soldaţii care îl însoţeau traseră spre sobă o ladă şi, ridicîndu-i capacul cu baionetele, începură să scoată de acolo nişte brăduţi de Crăciun de-o şchioapă, înveliţi în celofan. Fiecare brăduţ era ornat cu un fir auriu şi cu mărgele, cofeturi şi boabe de mazăre.

Generalul urmărea cum desfăceau soldaţii micile pachete de celofan, îi făcu semn locotenentului să se apropie, îi spuse cîteva cuvinte nedesluşite, şi Bach rosti tare:

— Domnul general-locotenent a ordonat să vă transmit că aceste cadouri de Crăciun din Germania au fost aduse de un pilot rănit mortal deasupra Stalingradului. El a aterizat la Pitomnik; a fost scos mort din cabină.

Oamenii ţineau în palme brăduţii pitici. Dezmorţiţi în aerul cald, brazii se acoperiră cu rouă măruntă, umplînd pivniţa cu miros de cetină care biruia duhoarea grea, de morgă şi de fierărie, mirosul liniei întîi.

Pînă şi capul cărunt al bătrînului aşezat lîngă sobă părea să emane un miros de Crăciun.

Inima sensibilă a lui Bach sesiză tristeţea şi farmecul momentului. Oamenii aceştia, care sfidau forţa artileriei grele ruseşti, sălbăticiţi, grosolani, secătuiţi de foame şi de păduchi, iritaţi de lipsa cartuşelor, înţeleseră deodată, în tăcere, că nu de pansamente, nu de pîine, nu de calupuri de dinamită aveau ei nevoie, ci de aceste rămurele de brad învăluite într-un păienjeniş nefolositor, de acadelele dintr-o casă de copii aveau ei nevoie.

Soldaţii îl înconjurară pe bătrînul care şedea pe ladă. Doar el condusese, în vară, spre Volga divizia motorizată, de şoc. Toată viaţa, pretutindeni, fusese un actor. Făcea teatru nu numai în faţa formaţiei şi în convorbirile cu comandantul său. Era actor şi acasă, cu soţia, şi cînd se plimba prin grădină, şi cu nora sa, şi cu nepotul. Era actor pînă şi noaptea, cînd zăcea singur în aşternut, iar alături, pe fotoliu, erau întinşi pantalonii lui de general. Şi, desigur, era actor în faţa soldaţilor; era actor cînd îi întreba despre mame, cînd se încrunta, cînd glumea cam grosolan pe tema plăcerilor erotice soldăţeşti, şi cînd se interesa de conţinutul cazanului trupei, gustînd cu exagerată seriozitate din ciorbă, şi cînd rostea cuvinte exagerat de cordiale, părinteşti, în faţa unui şir de recruţi. Acest cabotinism nu-i venea de undeva, din afară, el se ivea dinăuntru, se afla dizolvat în gîndurile lui, în el însuşi. Nu-şi dădea seama de existenţa lui, era de neconceput să fie separat de el cabotinismul, la fel cum nu poate fi filtrată sarea din apa sărată. Cabotinismul acesta intrase odată cu el în adăpostul companiei, îşi găsea expresia, acum, în felul în care se uita, calm, cu tristeţe, la soldaţi, felicitîndu-i. Niciodată nu simţise bătrînul acest joc al său de actor, însă acum, de îndată ce-l înţelese, jocul acesta dispăru pe neaşteptate, părăsindu-i fiinţa, precum sarea părăseşte apa îngheţată.

Acum survenise limpezirea, mila bătrînească faţă de nişte oameni flămînzi, chinuiţi. Un om neputincios, slab şi bătrîn, şedea în mijlocul unor neputincioşi şi nefericiţi.

Unul din soldaţi începu să îngîne încet cîntecul:

O Tannenbaum, o Tannenbaum, wie grün sind deine Blätter… [36]

Două-trei glasuri i se alăturară. Iar mirosul de cetină îi scotea din minţi şi cuvintele cîntecelului de copii sunau ca tunetele unor trîmbiţe dumnezeieşti:

O Tannenbaum, o Tannenbaum…

Şi ca de pe un fund de mare se ridicau la suprafaţă, dintr-o beznă rece, sentimente uitate, părăsite, se eliberau gînduri care de mult nu mai fiinţaseră în amintire…

Ele nu aduceau nici bucurie, nici uşurare. Dar puterea lor era o putere omenească, adică cea mai mare putere din lume.

Exploziile unor proiectile sovietice de mare calibru izbiră greu, una după alta – Ivan era nemulţumit de ceva, pe cît se vede, ghicea că încercuiţii sărbătoresc Crăciunul. Dar nimeni n-a dat atenţie scuturăturii din tavan, şi nici faptului că soba a răbufnit în adăpost cu un norişor de scîntei roşii.

Acum, bătaia deasă a unor tobe de fier pisa pămîntul, şi pămîntul ţipa – Ivan începuse să cînte cu lansatoarele lui de rachete. Şi îndată prinseră a scrîşni mitralierele grele pe afet.

Bătrînul şedea cu capul plecat – poziţia obişnuită a oamenilor istoviţi de o viaţă îndelungată. Luminile rampei se stinseră şi oamenii, cu machiajul şters, ieşiră în lumina cenuşie a zilei. Cei atît de diferiţi deveniseră acum identici – şi legendarul general, conducătorul unor pătrunderi fulger cu infanteria mecanizată, şi meschinul subofiţer, şi soldatul Schmidt, suspectat de intenţii necinstite, antistatale… Bach se gîndi că Lenardt nu ar fi cedat în asemenea momente, cu siguranţă că în el nu se putea petrece transformarea a ceea ce este german, de stat, în ceva omenesc.

Întoarse capul spre uşă şi îl zări pe Lenardt.

Stumpfe, cel mai bun soldat din companie, care provoca timide şi entuziaste schimburi de priviri printre recruţi, se schimbase. Chipul lui mare, cu ochi luminoşi, se scofîlcise. Vestonul şi mantaua deveniseră nişte veşminte boţite şi uzate ce-i ocroteau trupul de vîntul rusesc şi de ger. Încetase să mai vorbească cu tîlc, glumele lui nu mai stîrneau hazul.

Suferea mai tare de foame decît alţii, deoarece statura lui era de uriaş şi avea nevoie de multă hrană.

Foamea permanentă îl făcea să iasă dis-de-dimineaţă după pradă; săpa, scormonea printre ruine, cerşea, aduna firimiturile şi le mînca, făcea de serviciu pe lîngă bucătărie. Bach se obişnuise să-i vadă chipul atent, încordat. Stumpfe se gîndea întruna la mîncare, o căuta nu numai în timpul liber, ci şi în luptă.

Odată, în timp ce se furişa înspre pivniţa locuită de civili, Bach zări spinarea mare, umerii laţi ai acestui soldat flămînd. Scotocea pe un maidan pustiu, unde cîndva, înainte de încercuire, fuseseră amplasate bucătăriile şi se aflaseră depozitele intendenţei regimentului. Desprindea de pămînt frunze de varză, dădea peste minusculi cartofi îngheţaţi, de mărimea unor ghinde, care la vremea aceea n-ajunseseră la cazan tocmai din pricina dimensiunii lor mizere. Tocmai atunci, de după un zid de cărămidă apăru o bătrînă înaltă, îmbrăcată într-un palton bărbătesc ferfeniţit, încins cu o frînghie şi încălţată cu nişte ghete de fotbal ponosite. Înainta spre soldat cu privirile aţintite în pămînt, răscolind zăpada cu un cîrlig dintr-o sîrmă groasă.

Se văzură unul pe celălalt fără să înalţe capul, după umbrele care li se ciocniseră pe zăpadă.

Uriaşul neamţ îşi ridică privirile spre bătrîna cea înaltă şi, ţinînd fără sfială în faţa ei o frunză de varză găurită, sclipind de promoroacă, rosti rar şi, în acelaşi timp, parcă solemn:

— Bună ziua, madam.

Bătrîna, dîndu-şi fără grabă la o parte cu mîna o zdreanţă ce-i alunecase pe frunte, se uită la el cu nişte ochi negri, plini de bunătate şi de înţelepciune, apoi îi răspunse maiestuos şi rar:

— Bună ziua, pane.

Era o întîlnire la cel mai înalt nivel a unor reprezentanţi a două mari popoare. Nimeni, în afară de Bach, n-a văzut această întîlnire, iar soldatul şi bătrîna au uitat îndată de ea.

Vremea se încălzise şi ningea cu fulgi mari care se lăsau la pămînt peste sfărîmăturile roşii, de cărămidă, pe braţele crucilor unor morminte, pe frunţile tancurilor moarte, în pavilioanele urechilor unor cadavre neîngropate.

Ceaţa caldă a ninsorii părea albăstrui-fumurie. Zăpada umpluse spaţiul aerian, oprise vîntul, amortizase zgomotul canonadei, unea, învălmăşea pămîntul şi cerul într-un tot tulbure, lin clătinător şi cenuşiu.

Zăpada se lăsa pe umerii lui Bach şi se crea impresia că liniştea cade în fulgi grei peste Volga domolită, peste oraşul mort, peste scheletele de cai; ningea pretutindeni, nu numai pe pămînt, ci şi în stele, întreg universul era plin de zăpadă. Totul dispărea treptat sub linţoliul zăpezii – trupurile celor ucişi, armamentul, zdrenţele pline de puroi, sfărîmăturile de beton, fierul contorsionat.

Dar nu zăpada, ci însuşi timpul se lăsa moale, alb, stratificîndu-se peste acest uriaş cîmp urban de bătălie omenească, iar prezentul devenea trecut, şi nu exista viitor în cernerea înceată, pufoasă a zăpezii.

39

Bach zăcea pe un prici, în spatele unei perdele de stambă, într-o strîmtă despărţitură de pivniţă. Pe umărul său se odihnea capul unei femei adormite. Din pricina slăbiciunii, chipul ei părea în acelaşi timp şi copilăros, şi veşted. Îi privea gîtul slab şi pieptul ce se iţea din cămaşa cenuşie, murdară. Încet şi lin, ca să n-o trezească pe femeie, ridică spre buze cosiţa ei răvăşită. Părul mirosea, era viu, suplu şi cald, ca şi cum prin el ar fi curs sînge.

Femeia deschise ochii.

O muiere practică, uneori uşuratică, mîngîioasă, vicleană, răbdătoare, calculată, supusă şi impulsivă. Uneori părea proastă, abătută, invariabil ursuză, alteori fredona şi printre cuvintele ruseşti răzbăteau motive din *Carmen* şi *Faust*.

Nu-l interesa cine fusese ea înainte de război. Venea la ea cînd simţea dorinţa să vină, iar cînd nu simţea dorinţa să se culce cu ea, nu şi-o amintea, nu se întreba neliniştit dacă are ce mînca, dacă n-a ucis-o cumva vreun lunetist rus. Odată, scosese din buzunar un pesmet care se afla întîmplător la el şi i-l oferise; ea se bucurase, dar apoi dăruise acel pesmet unei bătrîne care locuia alături. Gestul acesta îl mişcase, dar aproape întotdeauna cînd se ducea la ea, uita să ia ceva de-ale gurii.

Avea un nume ciudat, care nu semăna cu numele europene – Zina.

După toate aparenţele, ea nu o cunoscuse înainte de război pe bătrîna care locuia alături. Era o babă antipatică, linguşitoare şi rea, nemaipomenit de falsă, stăpînită de o turbată patimă a mîncatului. Uite, şi acum izbea metodic cu un pisălog primitiv de lemn într-o piuliţă, tot de lemn, pisînd nişte boabe de grîu negre, arse, mirosind a petrol.

După încercuire, soldaţii începuseră să se vîre prin pivniţe, pe la localnici. Înainte, soldaţii nu-i luau în seamă pe civili, acum însă constatară că se pot face multe lucruri pe acolo – spălarea lenjeriei fără săpun, cu leşie, mîncăruri din tot felul din resturi, reparaţii de încălţăminte, cîrpeli. Persoanele cele mai de seamă în pivniţe erau femeile bătrîne, dar soldaţii nu se duceau numai la bătrîne.

Bach considerase că nimeni nu ştie de vizitele lui în această pivniţă. Dar odată, în timp ce şedea pe prici la Zina, ţinîndu-i mîinile în ale sale, auzi pe cineva dincolo de perdea vorbind nemţeşte şi un glas ce i se păru cunoscut zise:

— După perdeaua asta să nu te bagi. Acolo-i domnişoara locotenentului.

Acum stăteau culcaţi alături şi tăceau. Întreaga lui viaţă – prietenii, cărţile, dragostea lui cu Maria, copilăria, tot ceea ce îl lega de oraşul în care se născuse, de şcoală şi de universitate, larma campaniei ruse, totul nu însemna… Toate acestea s-au dovedit a fi doar drumul spre acest prici înjghebat dintr-o uşă pe jumătate arsă… Îl cuprinsese groaza la gîndul că ar putea s-o piardă pe această femeie, doar el o găsise, el venise la ea, tot ceea ce s-a petrecut în Germania, în Europa a concurat pentru ca el s-o întîlnească. Mai înainte nu înţelesese lucrul acesta, o uita, îi păruse dragă tocmai pentru că nu-l lega de ea nimic serios. Dar în lumea aceasta nu exista nimic în afară de ea, totul se cufundase în zăpadă… Exista acest chip minunat, nările uşor răsfrînte, ochii ciudaţi şi această înnebunitoare expresie copilăroasă de neputinţă, îmbinată cu oboseală. În octombrie, ea îl găsise la spital, venise pe jos la el, iar el nu voise s-o vadă, nu ieşise la ea.

Vedea că el nu e beat. Se lăsase în genunchi, îi săruta mîinile, începu să-i sărute picioarele, apoi, ridicînd capul, se lipi strîns cu fruntea şi obrazul de genunchii ei, vorbea repede, cu patimă, dar ea nu-l înţelegea, iar el ştia că nu-l înţelege, căci ştia doar limbajul acela groaznic, de care se foloseau la Stalingrad soldaţii.

Ştia că mişcarea care îl adusese la această femeie o va smulge acum de lîngă el, îi va despărţi pe veci. Stînd în genunchi, îi îmbrăţişa picioarele şi i se uita în ochi, iar ea îi

asculta cuvintele repezi, voia să înţeleagă, să ghicească ce vorbeşte el, ce se întîmplă cu el. Nu văzuse niciodată un neamţ cu o asemenea expresie a feţei, crezuse că numai ruşii pot avea ochii atît de îndureraţi, imploratori, mîngîioşi, nebuni.

El îi spunea că aici în pivniţă, sărutîndu-i picioarele, a înţeles pentru prima oară, nu din vorbe străine, ci cu sîngele inimii sale, dragostea. Ea îi este mai scumpă decît trecutul, mai scumpă decît mama lui, mai scumpă decît Germania, decît viaţa lui viitoare cu Maria… O îndrăgise. Zidurile înălţate de state, furia rasistă, valul de foc al artileriei grele nu înseamnă nimic, sînt neputincioase faţă de puterea iubirii… Şi el este recunoscător destinului care, înainte de pieire, i-a dăruit această înţelegere.

Ea nu-i înţelegea cuvintele, cunoştea doar: *halt*, *komm*, *bring*, *schnell*[37]. Auzise doar: *Dai*, *kaputt*, *zucker*, *brot*[38], *şterge-o*, *cară-te*.

Dar bănuia ce se petrece cu el, îi vedea tulburarea. Amanta flămîndă, uşuratică a unui ofiţer german constata cu o tandreţe condescendentă slăbiciunea lui. Acum, văzîndu-i disperarea, simţi că legătura ei cu omul acesta se transformă în ceva care o uluia prin intensitate şi profunzime. Înţelesese acest lucru în glasul lui, îl simţise în sărutările, în ochii lui.

Îl mîngîia gînditoare pe creştet, iar în căpşorul ei şiret se iscă temerea ca nu cumva această putere tulbure s-o cuprindă, s-o răsucească în vîltoarea ei, s-o piardă… Însă inima bătea, bătea mereu şi nu voia să asculte glasul viclean care o prevenea, înfricoşînd-o.

40

Evghenia Nikolaevna a făcut noi cunoştinţe – oamenii de la cozile închisorii. Ei o întrebau: „Ce mai spuneţi, ce noutăţi aveţi?“. De-acum dobîndise experienţă şi nu se limita doar să asculte sfaturi, ci intervenea ea însăşi: „Nu vă neliniştiţi. Poate că e la spital. Acolo, la spital, e bine, toţi visează să ajungă din celulă la spital“.

Aflase că Krîmov se afla la închisoarea specială. Pachetul nu i l-au primit, dar nu-şi pierdea speranţa. Pe Kuzneţki se mai întîmpla să se refuze pachetul o dată, chiar de două ori, pentru ca apoi, pe neaşteptate, să propună ei: „Aduceţi pachetul“.

Trecuse pe la locuinţa lui Krîmov şi o vecină îi spusese că în urmă cu vreo două luni au venit acolo doi militari, împreună cu administratorul blocului, au deschis camera lui, au luat mai multe hîrtii şi cărţi şi au plecat, sigilînd uşa. Jenia se uita la sigiliile de ceară cu codiţe de sfoară, iar vecina, stînd alături, spunea:

— Dar, pentru Dumnezeu, eu nu v-am spus nimic. Iar în timp ce o conducea pe Jenia spre uşă, prinzînd curaj, i-a şoptit: Era un om aşa de bun, a plecat voluntar pe front.

Din Moscova nu i-a scris lui Novikov.

Cît zbucium în suflet! Şi milă, şi dragoste, şi căinţă, şi bucurie aflînd de victoriile de pe front, şi nelinişte pentru Novikov, şi ruşinea faţă de el, şi teama de a-l pierde pentru totdeauna, şi apăsătorul sentiment al nedreptăţii…

Încă nu demult se afla la Kuibîşev, se pregătea să plece pe front, la Novikov, şi legătura cu el i se părea obligatorie, inevitabilă ca destinul. Dar se îngrozea la gîndul că e legată pe veci de el, că s-a despărţit pentru totdeauna de Krîmov. În unele momente, totul la Novikov i se părea străin. Frămîntările lui, speranţele, cercul cunoştinţelor îi erau total străine. I se părea absurd să servească ceaiul la masa lui, să-i primească prietenii, să converseze cu soţii de generali şi de colonei.

Îşi aminti nepăsarea lui Novikov faţă de *Arhiereul* şi *O poveste banală* ale lui Cehov. Îi plăceau mai puţin decît romanele cu tendinţă ale lui Dreiser şi Feuchtwanger. Dar acum, cînd înţelegea că ruptura ei cu Novikov e decisă, că nu se va întoarce nicicînd, se gîndea cu tandreţe la el, îşi amintea adesea graba docilă cu care accepta tot ce spunea ea. Şi se întreba cuprinsă de amărăciune: ar fi oare cu putinţă ca mîinile lui să nu-i mai atingă umerii, ca ea să nu-i mai vadă chipul?

Niciodată nu mai întîlnise o atît de neobişnuită îmbinare a forţei, a unei rudimentare simplităţi, cu omenia, cu sfiiciunea. Se simţea atît de atrasă spre el, căruia îi era atît de străin fanatismul necruţător; în fiinţa lui era un fel de bunătate deosebită, cumpănită şi simplă, de ţăran. Dar totodată o neliniştea cu insistenţă gîndul la ceva tulbure şi murdar ce se insinuase în relaţiile ei cu oamenii apropiaţi. De unde să fi devenit cunoscute cuvintele pe care Krîmov i le spusese?… Cît de inexorabil de serios este tot ce o leagă de el, n-a izbutit să se debaraseze de viaţa trăită împreună.

Îl va urmări pe Krîmov. Chiar dacă el nu o va ierta, a meritat reproşul lui veşnic, însă are nevoie de ea; cu siguranţă, acolo, în închisoare, se gîndeşte întruna la ea.

Novikov va găsi în el destulă putere ca să suporte despărţirea de ea. Dar nu putea înţelege ce anume îi trebuie pentru împăcarea sufletească. Să ştie că el a încetat s-o iubească, s-a domolit şi a iertat-o? Sau, dimpotrivă, să ştie că o iubeşte, că e neconsolat şi nu o iartă? Şi-apoi, chiar în ceea ce o priveşte, e mai bine oare să ştie că despărţirea lor este pe veci sau să continue să creadă în adîncul inimii că vor mai fi cîndva împreună?

Cîte suferinţe a pricinuit unor oameni dragi! E cu putinţă oare ca ea să fi săvîrşit toate acestea nu din dorinţa de a face bine altora, ci dintr-un capriciu al ei, din egoism? E o intelectuală psihopată!

Într-o seară, cînd Strum, Liudmila şi Nadia se aflau la masă, Jenia întrebă pe neaşteptate, privindu-şi sora:

— Ştii ce sînt eu?

— Tu? se miră Liudmila.

— Da, da, eu, zise Jenia, şi explică: Eu sînt un căţel de sex feminin.

— Adică o căţea? întrebă Nadia înveselită.

— Exact, tocmai asta, răspunse Jenia.

Şi brusc începură toţi să rîdă în hohote, deşi înţelegeau că Jeniei numai de rîs nu-i ardea.

— Ştiţi, continuă Jenia, un cunoscut al meu de la Kuibîşev, Limonov îl cheamă, îmi spunea ce este dragostea care urmează celei dintîi. El spunea că e o avitaminoză a sufletului. Să zicem că un bărbat trăieşte îndelung cu soţia lui, iar înăuntrul său ia proporţii un fel de foame sufletească, uite, cum i se întîmplă unei vaci care e lipsită de sare sau unui explorator polar care nu vede cu anii legumele. Soţia se întîmplă să fie un om cu voinţă puternică, autoritar, maleabil, sfios.

— Limonov al tău e un prost, zise Liudmila Nikolaevna.

— Dar dacă un om are nevoie de mai multe vitamine, să zicem A, B, C, D? întrebă Nadia.

Iar mai tîrziu, cînd tocmai se pregăteau cu toţii să meargă la culcare, Viktor Pavlovici spuse:

— Genevieva, noi avem obiceiul să-i luăm în derîdere pe unii intelectuali pentru modul hamletian de a se dedubla, de a se îndoi, pentru lipsa lor de hotărîre. Chiar şi eu, în tinereţe, dispreţuiam în mine asemenea trăsături. Acum însă gîndesc altfel: oamenii datorează unor semeni ai lor nehotărîţi, stăpîniţi de îndoieli, atît mari descoperiri, cît şi mari opere scrise; ei au realizat nu mai puţin decît nişte zevzeci rectilinii. Ei, dacă va fi nevoie, vor urca pe eşafod, vor înfrunta şi gloanţele cu acelaşi curaj ca şi cei cu mare putere de voinţă şi verticali.

Evghenia Nikolaevna îi răspunse:

— Mulţumesc, Vitenka, te referi, nu-i aşa, la căţelul de sex feminin?

— Întocmai, confirmă Viktor Pavlovici.

Ar fi dorit să-i spună Jeniei ceva plăcut.

— M-am uitat din nou cu atenţie la tabloul dumitale, Jenicika, rosti el. Îmi place că tabloul acesta conţine un sentiment, pe cînd, cum să-ţi spun, pictorii de stînga au doar îndrăzneală şi inovaţie, dar n-au nici un Dumnezeu.

— Da' de unde, sentiment, interveni Liudmila Nikolaevna. Bărbaţi verzi, izbe albastre. Îndepărtare completă de realitate.

Evghenia Nikolaevna îi răspunse:

— Ştii, Milka, ce a spus Matisse: „Cînd pun verde, nu înseamnă că am de gînd să pictez iarbă, şi dacă folosesc albastru, asta nu înseamnă că pictez un cer". Culoarea exprimă starea lăuntrică a pictorului.

În acel moment, Strum, cu toate că voise să-i spună Jeniei numai lucruri plăcute, nu se putu stăpîni şi i-o plasă pe un ton glumeţ:

— În schimb, Eckermann scria: „Dacă Goethe, asemenea lui Dumnezeu, ar fi creat lumea, el ar fi făcut iarba verde şi cerul albastru". Mie aceste cuvinte îmi spun mult, căci am oarecare legătură cu materialul din care Dumnezeu a creat lumea… Ce-i drept, tocmai de aceea ştiu că nu există nici flori, nici culori, ci doar atomi şi spaţiul dintre ei.

Dar asemenea conversaţii se întîmplau rar. De cele mai multe ori vorbeau despre război, despre procuratură…

Erau zile grele. Jenia se pregătea să plece la Kuibîşev – concediul îi era pe sfîrşite.

Se temea de explicaţiile iminente cu şeful, căci, de fapt, plecase de capul ei la Moscova şi zile în şir bătuse pragurile închisorilor, scriind petiţii la procuratură şi la Comisariatul Afacerilor Interne.

Toată viaţa se temuse de instituţiile statului, de scrierea unor cereri, şi înainte de a-şi schimba buletinul dormise prost şi se frămîntase. Dar în ultima vreme destinul o silise, pe cît se părea, să aibă mereu de-a face cu schimbări de domiciliu, buletine, miliţie, procuratură, cu citaţii şi declaraţii.

În casa surorii ei domnea o linişte amorţită.

Viktor Pavlovici nu se ducea la serviciu, şedea cu orele la el în cameră. Liudmila Nikolaevna se întorcea indispusă de la magazinul special, relatînd furioasă că soţiile unor cunoscuţi nu-i răspund la salut.

Evghenia Nikolaevna vedea cît de nervos e Strum. Cînd suna telefonul, tresărea, apuca repede receptorul. Adesea,

după-amiaza sau în timpul cinei, întrerupea conversaţia, spunînd răstit: „Mai încet, mai încet, mi se pare că sună cineva la uşă“. Se ducea în vestibul şi se întorcea, rîzînd stînjenit. Surorile înţelegeau ce anume determina această mereu încordată aşteptare a soneriei: se temea că va fi arestat.

— Uite aşa se formează mania persecuţiei, a zis Liudmila Nikolaevna. În ’37 clinicile de psihiatrie erau pline de asemenea oameni.

Pe Evghenia Nikolaevna, care vedea permanenta nelinişte a lui Strum, o mişca în mod deosebit atitudinea acestuia faţă de ea. Ba o dată el chiar îi spusese: „Ia aminte, Genevieva, că mie mi-e absolut indiferent ce vor gîndi unii în legătură cu faptul că dumneata stai în casa mea şi intervii pentru un arestat. Înţelegi? Asta e casa dumitale!“. Iar cum seara Jeniei îi plăcea să stea de vorbă cu Nadia, îi spusese la un moment dat nepoatei:

— Tu eşti pur şi simplu prea deşteaptă. Nu mai eşti o fetiţă, ci un fel de membră a unei societăţi a foştilor deţinuţi politici.

— Ba nu a foştilor, ci a viitorilor, intervenise atunci Strum. De bună seamă că tu cu locotenentul tău discuţi politică.

— Şi ce dacă? răspunse Nadia.

— Mai bine v-aţi săruta, spusese Evghenia Nikolaevna.

— Asta zic şi eu, confirmase Strum. Oricum, e mai puţin periculos.

Într-adevăr, Nadia aducea vorba despre unele probleme acute; fie că întreba pe neaşteptate despre Buharin, fie că se interesa dacă e adevărat că Lenin îl aprecia pe Troţki şi în ultimele luni de viaţă nu voise să-l vadă pe Stalin, că scrisese un testament pe care Stalin l-a ascuns de popor. Evghenia Nikolaevna, rămînînd singură cu Nadia, nu o descosea despre locotenentul Lomov.

Dar din ceea ce vorbea Nadia despre politică, război, despre versurile lui Mandelştam şi ale Ahmatovei, despre întîlnirile şi discuţiile ei cu prietenii, aflase despre Lomov şi despre relaţiile fetei cu el mai mult decît ştia Liudmila.

După toate aparenţele, Lomov era un flăcăiaş ager la minte, cu o fire dificilă, avînd obiceiul să se manifeste ironic faţă de tot ce era îndeobşte recunoscut şi stabilit. Se pare că el însuşi scria versuri; de la el împrumutase Nadia o atitudine ironică şi dispreţuitoare faţă de poeţii Demian Bednîi, Tvardovski, o poziţie indiferentă faţă de Şolohov şi Nikolai Ostrovski. Se pare că vorbele lui le rostea Nadia cînd spunea ridicînd din umeri: „Revoluţionarii sînt ori nişte proşti, ori nişte oameni necinstiţi – doar nu poate fi sacrificată viaţa

unei întregi generaţii în numele unei viitoare fericiri imaginate…“.

Odată, Nadia îi spusese:

— Ştii, tuşico, generaţia veche are neapărat nevoie să creadă în ceva: de pildă, Krîmov – în Lenin şi în comunism, tata – în libertate, bunica – în popor şi în oamenii muncii, pe cînd nouă, noii generaţii, toate astea ni se par nişte prostii. În general e o prostie să crezi. Trebuie să trăieşti fără să crezi.

Evghenia Nikolaevna o întrebase brusc:

— Asta-i filozofia locotenentului?

Răspunsul Nadiei o vexase:

— Peste trei săptămîni el va ajunge pe front. Asta-i toată filozofia: a fost şi nu mai este.

Cînd stătea de vorbă cu Nadia, Jenia îşi aducea aminte de Stalingrad. Uite, tot aşa vorbea Vera cu ea, tot aşa se îndrăgostise. Dar cît de deosebit era sentimentul simplu, limpede al Verei faţă de învălmăşeala din capul Nadiei! Cît de deosebită era viaţa de atunci a Jeniei faţă de ziua de azi! Cît de deosebite erau gîndurile de atunci despre război şi cele de azi, din zilele victoriei. Însă războiul mergea înainte şi invariabil rămînea ceea ce spusese Nadia: „A fost locotenentul şi nu mai e locotenentul“. Iar războiului îi era indiferent dacă mai înainte locotenentul cîntase acompaniindu-se la chitară, dacă plecase voluntar pe marile şantiere, crezînd în iminenta împărăţie a comunismului, dacă citea versurile lui Innokenti Annenski[39] şi nu credea în fericirea imaginară a viitoarei generaţii.

Într-o zi Nadia îi arătase un cîntec de lagăr scris de mînă.

În cîntecul acela se spunea despre nişte gheţoase cale de vapor, despre cum mugea oceanul, că „arestaţii boleau de tangaj“, îmbrăţişîndu-se „ca fraţii de sînge“ şi cum se înălţa din ceaţă Magadanul, „capitala ţinutului Kolîma“.

În primele zile după sosirea ei la Moscova, cînd Nadia aducea vorba despre asemenea teme, Strum se supăra şi o întrerupea.

Dar în zilele acestea s-au schimbat multe la el. Acum nu se mai abţinea şi spunea în prezenţa Nadiei că e insuportabil să citească mieroasele scrisori de felicitare adresate „marelui învăţător, celui mai bun prieten al sportivilor, înţeleptului părinte, măreţului corifeu, geniului luminat“; pe lîngă toate astea, el mai e şi modest, şi sensibil, şi bun, şi milos. Se creează impresia că Stalin este cel care paşte oile, toarnă metalul, hrăneşte pruncii în leagăne cu linguriţa, trage cu mitraliera, iar muncitorii, ostaşii, studenţii şi oamenii de

ştiinţă nu fac altceva decît să-l divinizeze, şi că dacă n-ar fi Stalin, întreg marele popor ar pieri ca o turmă neajutorată.

Odată, Strum a constatat, numărînd, că numele lui Stalin fusese pomenit de 86 de ori în *Pravda* din acea zi, iar în ziua următoare a socotit, numai în articolul de fond, 18 citări ale numelui acestuia.

Deplîngea arestările ilegale, inexistenţa libertăţii, faptul că orice şef, aproape agramat, dar posedînd carnet de membru de partid se consideră îndreptăţit să le comande oamenilor de ştiinţă, scriitorilor, să le dea calificative, să-i dăscălească.

Îi apăruse un fel de sentiment nou. Groaza mereu crescîndă în faţa forţei nimicitoare a mîniei organelor de stat, sentimentul mereu acut al singurătăţii, al neajutorării şi jalnicei neputinţe de pui abia ieşit din găoace, sentimentul pieirii inevitabile, toate acestea îi stîrneau în unele momente o stare de disperare, o deşănţată nepăsare faţă de primejdie, dispreţ faţă de prudenţă.

Într-o dimineaţă, a dat buzna în camera Liudmilei, iar aceasta, văzîndu-i chipul tulburat, bucuros, şi-a pierdut cumpătul, într-atît de neobişnuită era la el o asemenea expresie.

— Liuda, Jenia, intrăm din nou pe pămîntul ucrainean, tocmai s-a transmis la radio.

Iar în ziua aceea, Evghenia Nikolaevna s-a întors de pe Kuzneţki Most şi Strum, uitîndu-se la chipul ei, a întrebat-o, la fel cum Liudmila îl întrebase pe el de dimineaţă.

— Ce s-a întîmplat?

— Mi-au primit pachetul, mi-au primit pachetul! repetă Jenia.

Pînă şi Liudmila înţelegea ce va însemna pentru Krîmov acest pachet cu un bileţel din partea Jeniei.

— Învierea din morţi, zise ea, apoi adăugă: Probabil că totuşi îl iubeşti, căci nu ţin minte să fi văzut la tine o asemenea expresie a ochilor.

— Ştii, de bună seamă că sînt nebună, îi spuse Jenia în şoaptă surorii ei, căci sînt fericită pentru că Nikolai va primi pachetul, dar şi pentru că astăzi mi-am dat seama că Novikov nu putea, nu putea să facă o ticăloşie. Înţelegi?

Liudmila Nikolaevna se supără şi zise:

— Ba nu eşti nebună, e mai rău decît atît.

— Vitenka, dragule, cîntă-ne ceva, se rugă Evghenia Nikolaevna.

În toate aceste zile, Strum nu se aşezase la pian, însă de astă dată nu se lăsă rugat, aduse nişte partituri, i le arătă Jeniei şi întrebă: „Aveţi ceva împotrivă?“. Liudmila şi Nadia,

cărora nu le plăcea muzica, se duseră la bucătărie, iar el începu să cînte; Jenia asculta. A cîntat îndelung; cînd sfîrşea o bucată, rămînea tăcut, fără să se uite la cumnată, apoi începea o nouă piesă. În unele momente, ea avea impresia că Viktor Pavlovici plînge, dar nu-i vedea chipul. Deodată, uşa se deschise impetuos şi Nadia strigă:

— Deschideţi radioul, e un ordin!

Muzicii îi luă locul glasul metalic, tunător al crainicului Levitan, care tocmai rostea: „…luînd cu asalt oraşul şi un important nod de cale ferată…“. Apoi urmau numele generalilor şi trupelor care s-au distins în mod deosebit în lupte, citarea începîndu-se cu numele generalului Tolbuhin, comandant de armată. Deodată, glasul triumfător al lui Levitan scandă: „Şi, de asemenea, corpul de blindate de sub comanda colonelului Novikov“.

Jenia oftă înăbuşit, iar apoi, în timp ce glasul puternic, cumpănit al crainicului spunea: „Glorie veşnică eroilor căzuţi pentru libertatea şi independenţa patriei noastre“, izbucni în plîns.

41

Îndată după plecarea Jeniei, atmosfera din casa familiei Strum deveni cumplit de tristă.

Viktor Pavlovici şedea cu orele la masa de scris, fără să iasă zile în şir din casă. Se cuibărise în el frica, i se părea că pe stradă avea să întîlnească oameni care se vor manifesta foarte dezagreabil, chiar duşmănos faţă de el, le va vedea privirile necruţătoare.

Telefonul amuţise cu desăvîrşire, iar dacă o dată la două-trei zile se auzea sunînd, Liudmila Nikolaevna presupunea:

— E pentru Nadia. Şi, într-adevăr, la telefon era cerută Nadia.

Strum n-a înţeles de la început toată starea apăsătoare în care se afla. Ba în primele zile încercase chiar o senzaţie de uşurare la gîndul că şade acasă în linişte, între cărţile lui preferate, fără să întîlnească chipuri încruntate, duşmănoase.

Dar în curînd liniştea casnică începu să-l deprime, pricinuindu-i nu numai o tristeţe amară, ci şi nelinişte. Oare ce se petrece în laborator? Cum merg lucrările? Ce face Markov? Gîndul că s-ar fi putut afla acolo, în laborator, în

timp ce el şade acasă, îi stîrnea o agitaţie febrilă. Dar la fel de insuportabil îi era şi gîndul contrar, că cei din laborator se descurcă bine fără el.

O dată, Liudmila Nikolaevna a întîlnit pe stradă o prietenă a ei din timpul evacuării, pe Stoinikova, care lucra în aparatul de conducere al Academiei. Aceasta i-a povestit amănunţit despre şedinţa consiliului ştiinţific, căci ea o stenografiase de la început pînă la sfîrşit.

Principalul lucru pe care l-a reţinut a fost că Sokolov nu luase cuvîntul! Nu vorbise, cu toate că Şişakov îi spusese: „Piotr Lavrentievici, dorim să vă ascultăm. Aţi lucrat mulţi ani împreună cu Strum“. Dar Sokolov răspunsese că în timpul nopţii a avut o criză cardiacă şi îi este greu să vorbească.

Ciudat, dar această veste nu l-a bucurat.

Din partea laboratorului vorbise Markov, care se exprimase mai reţinut decît ceilalţi, fără acuzaţii de ordin politic, pedalînd mai ales asupra caracterului dificil al lui Strum şi amintind chiar de talentul lui.

— El nu putea să nu ia cuvîntul, e membru de partid, aşa că l-au obligat, a zis Strum. Nu i se poate face o vină din asta.

Dar majoritatea intervenţiilor fuseseră îngrozitoare, Kovcenko vorbise despre Strum ca şi cînd acesta ar fi fost un parvenit, un escroc. Spusese: „Acest Strum n-a binevoit să se prezinte, a întrecut orice măsură, o să vorbim noi altfel cu el, probabil că asta şi doreşte“.

Căruntul Prasolov, cel care mai înainte compara lucrarea lui Strum cu o lucrare a lui Lebedev, spusese: „Oameni de o anumită categorie au organizat în jurul îndoielnicelor teoretizări ale lui Strum o larmă de-a dreptul indecentă“.

Foarte negativ se exprimase doctorul în ştiinţe fizice Gurevici. El a recunoscut că a săvîrşit o eroare grosolană supraapreciind lucrarea lui Strum, a făcut aluzie la intoleranţa specific evreiască a lui Viktor Pavlovici, spunînd apoi că un dezorientat în politică se va dovedi negreşit un zăbăuc şi în ştiinţă.

Svecin îl numise pe Strum „onorabil“ şi citase afirmaţia acestuia cum că nu există o fizică americană, germană, sovietică, deoarece fizica e una singură.

— Chiar am spus asta, a confirmat Strum. Dar a cita la o adunare cuvintele exprimate într-o conversaţie privată, aşa ceva e denunţ curat.

A rămas uimit aflînd că la şedinţă luase cuvîntul Pimenov, cu toate că el nu mai avea nici o legătură cu Institutul, deci vorbise fără să fi fost obligat de nimeni. Îşi

exprimase regretul că a exagerat importanţa lucrării lui Strum, fără să-i sesizeze viciile. Faptul era absolut uluitor, doar Pimenov afirmase mai înainte că lucrarea lui Strum îi generează un sentiment religios, că ar fi fericit să poată contribui la realizarea ei în practică.

Şişakov vorbise puţin. Rezoluţia a fost propusă de Ramskov, secretarul comitetului de partid al Institutului. Era necruţătoare, cerea ca direcţiunea să îndepărteze din colectivul sănătos părţile intrate în putrefacţie. Deosebit de supărător era faptul că în acea rezoluţie nu se spunea nici măcar un cuvînt despre meritele ştiinţifice ale lui Strum.

— Totuşi, Sokolov s-a comportat absolut corect. Dar de ce o fi dispărut Maria Ivanovna, oare chiar aşa de tare se teme de soţul ei? a întrebat Liudmila Nikolaevna.

Strum însă n-a răspuns.

Ciudat lucru! Totuşi, nu era supărat pe nimeni, deşi nu-l caracteriza creştineasca iertare a aproapelui. Nu era supărat pe Şişakov şi nici pe Pimenov. Nu simţea nici o pornire de răutate împotriva lui Svecin, Gurevici, Kovcenko. Un singur om îi stîrnea o turbare atît de grea, de sugrumătoare, încît îl treceau fierbinţeli, abia mai putea respira de îndată ce se gîndea el. Avea impresia că tot ceea ce se săvîrşise crunt şi nedrept împotriva sa pornea de la Sokolov. Cum a fost posibil ca Piotr Lavrentievici să-i interzică Mariei Ivanovna să-i viziteze! Ce laşitate, cîtă cruzime, ticăloşie, josnicie era în acest gest.

Dar nu era în stare să recunoască în sinea sa că furia aceasta îşi avea sursa nu numai în gîndul la vinovăţia lui Sokolov faţă de el, ci şi în sentimentul său tainic de vinovăţie faţă de Sokolov.

Acum, Liudmila Nikolaevna aducea des vorba despre probleme materiale.

Excedentul de spaţiu locativ, adeverinţe de salariu pentru administraţia blocului, cartelele de alimente, arondarea la o nouă alimentară, carnetul de raţii suplimentare pentru noul trimestru, buletinul expirat şi necesitatea de a prezenta o adeverinţă de la locul de muncă în vederea preschimbării lui, toate acestea o frămîntau zi şi noapte. De unde să ia bani pentru trai?

Mai înainte Strum glumea, dîndu-şi aere: „Am să lucrez acasă la probleme teoretice şi am să-mi amenajez o casă-laborator“.

Dar acum nu era de glumit. Banii pe care îi primea ca membru corespondent al Academiei de Ştiinţe abia de ajungeau la plăţile pentru locuinţă, vilă, cota de întreţinere a blocului. Singurătatea îl apăsa.

Doar trebuia cumva să trăiască!

Activitatea pedagogică în învăţămîntul superior îi era, pare-se, interzisă. Nu era cu putinţă ca un om pătat pe plan politic să aibă de-a face cu tineretul.

Unde să-şi găsească un loc?

Poziţia lui marcantă, de om de ştiinţă, îl împiedica să se angajeze într-un post modest. Orice cadrist va sări în sus şi va refuza să angajeze un doctor în ştiinţe ca redactor tehnic sau profesor de fizică.

Iar cînd gîndurile la lucrarea eşuată, la nevoi, dependenţă, înjosiri deveneau insuportabile din cale-afară, gîndea: „Măcar de m-ar aresta mai repede".

Bine, dar rămîn Liudmila şi Nadia. Trebuie să trăiască şi ele din ceva.

Ce să vorbim de căpşunile de la vilă! Doar vila li se va lua – în mai va trebui să facă formele pentru prelungirea închirierii. Vila nu ţinea de Academie, ci de departament. Iar el, din delăsare, a neglijat plata chiriei, se gîndise să plătească totul odată pentru trecut, şi să achite avansul pentru primul semestru. Acum sumele acestea, care cu o lună în urmă i se păruseră neglijabile, îi stîrneau groaza.

De unde să ia bani? Pe urmă, Nadia are nevoie de un palton.

Să se împrumute? Dar nu se poate să împrumuţi fără speranţa de a restitui datoria.

Să vîndă ceva lucruri? Dar cine o să cumpere în vreme de război porţelanuri, pianul? Apoi era şi păcat. Liudmila ţinea atît de mult la colecţie, că pînă şi acum, după moartea lui Tolea, o admira uneori.

Se gîndea adesea să se ducă la comisariatul militar, să renunţe la mobilizarea pe loc, de la Academie, şi să se ceară pe front ca simplu soldat.

Gîndindu-se la această soluţie, îi revenea liniştea sufletească.

Însă, după asemenea momente, îl năpădeau din nou gînduri neliniştitoare. Totuşi, cum o vor duce Liudmila şi Nadia? Să se angajeze soţia lui ca profesoară la o şcoală? Închiriind o cameră? Dar imediat ar interveni administraţia blocului, miliţia. Razii nocturne, amenzi, procese-verbale.

Cît de puternici, ameninţători, înţelepţi devin, în asemenea situaţii, pentru om administratorii de blocuri, sectoriştii Miliţiei, inspectorii spaţiului locativ raional, secretarele secţiilor de cadre.

Omul lipsit de sprijin vede în fătuca ce şade la biroul de cartele o forţă uriaşă, de neclintit.

De-a lungul întregii zile, Viktor Pavlovici era stăpînit de sentimentul fricii, al neputinţei, al nesiguranţei. Dar acest sentiment nu era mereu acelaşi, neschimbat. Diverselor momente din zi şi din noapte le corespundeau frica şi aleanul specifice lor. Dis-de-dimineaţă, după ce ieşea din aşternutul cald, cînd dincolo de fereastră mai stăruia un semiîntuneric rece, tulbure, încerca, de obicei, un sentiment de copilăroasă neputinţă în faţa forţei imense care se prăvălise asupra lui, încît îi venea să se vîre înapoi sub plapumă, să se chircească, să închidă strîns ochii, să încremenească acolo.

În prima jumătate a zilei îi era dor de munca lui, se simţea foarte ispitit să se ducă la institut. În acele ore avea impresia că e un om mărginit, lipsit de talent, de care nimeni nu are nevoie.

I se părea că statul, în mînia lui, e capabil să-l priveze nu numai de libertate, de linişte, ci şi de minte, de talent, de încrederea în sine, să-l transforme într-un om de rînd, şters, obtuz, posac.

În preajma prînzului prindea viaţă, devenind chiar vesel. Dar îndată după-masă îl invada o melancolie surdă, anostă, goală de gînduri.

Apoi, odată cu îndesirea amurgului, venea frica cea mare. Acum Viktor Pavlovici se temea de întuneric, precum omul sălbatic din epoca de piatră prins de înserare în pădure. Frica creştea, se intensifica… Strum recurgea la amintiri, gîndea. Din bezna de afară îl pîndea o necruţătoare pieire inevitabilă. Dintr-o clipă într-alta, va opri pe stradă o maşină, iată că va ţîrîi soneria şi îndată se va auzi în odaie scîrţîitul unor cizme. N-avea unde să se ascundă. Şi deodată, ca o explozie, îl învăluia o indiferenţă răutăcioasă, chiar poznaşă.

Ba o dată i-a şi spus Liudmilei:

— Bine era de aristocraţii frondeuri de pe vremea ţarului. Îndată ce ai căzut în dizgraţie, ai urcat în caleaşcă şi valea, afară din capitală, la moşie, la Penza! Acolo te aşteptau vînătoarea, bucuriile rustice, vecinii, parcul conacului, scrierea memoriilor. Dar ia să încercaţi dumneavoastră, domnilor voltairieni, şi altfel: compensaţia salariului pe două săptămîni şi o caracterizare în plic sigilat, în baza căreia nu eşti primit nici măcar ca măturător.

— Lasă, Vitea, l-a consolat atunci Liudmila Nikolaevna, o să ne descurcăm noi! Am să fac croitorie. Am să devin muncitoare la domiciliu, am să imprim baticuri sau am să mă angajez ca laborantă. Nu te las eu să suferi de foame.

El îi sărută mîinile, iar ea nu putea înţelege de ce pe chipul lui apărea o expresie vinovată, de suferinţă, iar ochii îi deveneau trişti, imploratori.

Viktor Pavlovici prinsese obiceiul să se plimbe prin cameră, fredonînd abia auzit cuvinte dintr-o veche romanţă:

... iar el, şi singur, la pămînt...

Cînd Nadia a aflat de dorinţa lui Strum de a pleca voluntar pe front, a spus:

— Avem noi o colegă, Tonia Kogan, al cărei tată a plecat voluntar. E specialist în nu ştiu ce ştiinţe antice greceşti, şi a ajuns într-un regiment de rezervişti din Penza, unde a fost pus să cureţe closetele, să mături. Numai că, odată, a trecut pe acolo comandantul companiei, iar el, miop cum e, a măturat gunoiul peste comandant; acesta i-a tras un pumn peste ureche, atît de tare, încît i-a plesnit timpanul.

— Şi ce-i cu asta, a ripostat Strum. Eu n-am să mătur gunoiul peste comandantul companiei.

Acum stătea de vorbă cu Nadia ca şi cu un om în toată firea. Ai fi zis că niciodată nu se purtase atît de bine cu fiica sa ca acum. Îl mişca faptul că în ultimul timp ea se întorcea acasă îndată după şcoală, considerînd că nu vrea să-l neliniştească. În ochii ei, de obicei ironici cînd vorbea cu el, de astă dată se citea o expresie nouă, serioasă şi mîngîietoare.

Într-o seară, s-a îmbrăcat şi a pornit în direcţia institutului – ar fi vrut să se uite la ferestrele laboratorului său, să vadă dacă acolo e lumină, dacă lucrează schimbul doi, poate că Markov a şi terminat montajul instalaţiei? Dar n-a apucat să ajungă pînă la institut; temîndu-se că va întîlni oameni cunoscuţi, a cotit pe o străduţă şi a pornit înapoi, spre casă. Străduţa era pustie, întunecoasă. Şi deodată s-a simţit cuprins de un sentiment de fericire. Zăpada, cerul noptatic, aerul proaspăt, geros, zgomotul paşilor, copacii cu crengi întunecate, o fîşie îngustă de lumină strecurată prin storul de camuflaj al unei ferestre de la o casă de lemn, fără etaj – totul era atît de minunat! Inspira aerul nopţii, păşea pe străduţa liniştită, nimeni nu se uita la el. Era viu, era liber. Ce-i mai trebuia, la ce să viseze? Dar îndată ce s-a apropiat de casă, sentimentul de fericire i-a dispărut.

În primele zile a aşteptat cu încordare apariţia Mariei Ivanovna. Dar zilele treceau, iar Maria Ivanovna nu-i telefona. I se luase totul: munca, onoarea, liniştea, încrederea în sine. E posibil să i se fi răpit pînă şi ultimul refugiu – dragostea?

În unele momente îl apuca disperarea, îşi cuprindea capul cu mîinile, i se părea că nu poate să trăiască fără s-o

vadă. Uneori murmura: „Asta este, asta este, asta este“. Alteori se întreba: „Cine mai are acum nevoie de mine?“.

Însă în adîncul disperării sale exista o minusculă pată luminoasă – sentimentul purităţii sufleteşti, pe care el şi Maria Ivanovna o păstrau. Amîndoi sufereau, dar nu-i chinuiau pe ceilalţi. Totuşi, înţelegea că gîndurile sale – şi cele filozofice, şi cele de resemnare, şi cele mînioase – nu corespund cu ceea ce i se petrece în suflet. Atît supărarea lui pe Maria Ivanovna, cît şi autoironia, trista împăcare cu inevitabilul, gîndurile la datoria sa faţă de Liudmila Nikolaevna şi la conştiinţa lui liniştită, toate astea erau doar un mijloc de a-şi înfrînge disperarea. Cînd îşi amintea ochii, glasul ei, îl cuprindea o insuportabilă tristeţe. E cu putinţă, oare, să nu o mai vadă?

Iar cînd inevitabilitatea despărţirii, senzaţia pierderii deveniră din cale-afară de insuportabile, Viktor Pavlovici, ruşinîndu-se în sinea sa, i-a spus Liudmilei Nikolaevna:

— Ştii, mă tortureazã gîndul la Madiarov, o fi păţit ceva, există vreo ştire despre el? Măcar de asta s-o întrebi la telefon pe Maria Ivanovna, ce zici?

Dar poate că cel mai de mirare era faptul că el continua să lucreze. Lucra, însă tristeţea, neliniştea, amărăciunea nu dispăreau.

Munca nu-l ajuta să lupte împotriva mîhnirii şi fricii, nu-i servea drept leac sufletesc, iar el nu căuta în muncă uitarea gîndurilor apăsătoare, a disperării sufleteşti, ea era mai mult decît un simplu leac.

Lucra pentru că nu putea să nu lucreze.

42

Într-o zi, Liudmila Nikolaevna îi spuse soţului că l-a întîlnit pe administratorul blocului şi că acesta îl ruga pe Strum să treacă pe la administraţie.

Începură să-şi dea cu presupusul, în legătură cu ce ar putea să fie această chemare? Excedentul de spaţiu? Preschimbarea buletinului? O verificare a comisariatului militar? Sau poate a dat cineva vreo înştiinţare că Jenia a locuit la familia Strum fără să fi fost înregistrată?

— Trebuia să întrebi, zise Strum, şi nu ne-am mai fi bătut capul acum.

— Sigur că trebuia, se declară de acord Liudmila Nikolaevna, dar m-am pierdut cu firea cînd mi-a spus: să treacă într-o dimineaţă soţul dumneavoastră, că acum dînsul nu merge la serviciu.

— Oh, Dumnezeule, deci ei ştiu deja totul.

— Doar toţi urmăresc ce se întîmplă în bloc – portarii, liftierii, femeile de serviciu din vecini. Ce e de mirare aici?

— Da, aşa e. Ţii minte cum a venit înainte de război un tînăr cu un carnet roşu în mînă şi ţi-a propus să-l înştiinţezi cine vine în vizită la vecini?

— Cum să nu, răspunse Liudmila Nikolaevna. Am strigat aşa de tare la el, că abia la uşă a apucat să zică: „Eu credeam că sînteţi o tovarăşă conştiincioasă".

Ea povestise în multe rînduri întîmplarea aceasta, iar el, ascultînd-o, intervenea de obicei pentru a scurta naraţiunea, însă de data asta îi cerea soţiei mereu alte amănunte, fără să o zorească.

— Dar mai ştii, zise ea, s-ar putea să se fi aflat că am vîndut la piaţă două feţe de masă?

— Nu cred. De ce s-ar fi apucat să mă cheme pe mine? Pe tine te-ar fi chemat.

— Poate că ar vrea să-ţi ceară vreun angajament în scris? rosti ea şovăielnic.

O acută posomoreală îi domina gîndurile. Îşi amintea fără încetare discuţiile cu Şişakov şi cu Kovcenko – ce nu le spusese el atunci! Îşi amintea dezbaterile din vremea studenţiei, cînd trăncănise pe săturate. Discutase cu Dmitri, discutase cu Krîmov, ce-i drept, uneori fiind de acord cu ei. Dar niciodată în viaţa lui, nici măcar o clipă n-a fost duşman al partidului. Al puterii sovietice. Apoi, deodată, îşi aducea aminte nişte expresii deosebit de tăioase pe care le rostise undeva, cîndva, şi îl treceau fiori de gheaţă. În schimb, Krîmov, comunistul acela rigid, militant fanatic, care cu siguranţă nu avea îndoieli, poftim, acum e arestat. Şi pe deasupra mai erau întîlnirile acelea blestemate cu Madiarov şi Karimov.

Cît de straniu era totul!

De obicei, către seară, cînd se lăsa întunericul, începea să-l chinuie gîndul că va fi arestat şi sentimentul groazei devenea tot mai cuprinzător, mai puternic, mai apăsător. Dar în momentul cînd pieirea i se părea absolut inevitabilă, deodată devenea vesel, nepăsător! Eh, dracu' să-i ia!

I se părea că îşi va ieşi din minţi, tot gîndindu-se la nedreptatea manifestată faţă de lucrarea sa. Dar în momentul cînd gîndul că el e un om fără talent şi un prost, că lucrarea sa reprezintă o batjocură inexpresivă şi grosolană la adresa

lumii reale înceta să mai fie gînd, devenind o senzaţie a vieţii, atunci îl apuca veselia.

Acum nici măcar nu se gîndea la recunoaşterea greşelilor lui, el era o fiinţă demnă de plîns, ignorantă, aşa că penitenţa sa n-ar schimba nimic. Nu era necesar nimănui. Putea să se pocăiască, după cum putea şi să nu regrete nimic, oricum, era la fel de insignifiant în faţa statului mînios.

Observa cît de mult se schimbase Liudmila în acest timp. Nu-l mai căuta la telefon pe administratorul blocului ca să-i ceară: „Trimiteţi-mi imediat mecanicul“, nu mai făcea investigaţii pe scări: „Cine a azvîrlit din nou resturi pe lîngă tobogan?“. Se îmbrăca într-un fel parcă nervos. Ba îşi lua, fără să fie nevoie, mantoul cel mai scump, din blană de nutrie, ca să se ducă la magazin după raţiile de ulei, ba se înfăşura cu o broboadă veche, îmbrăcînd un palton pe care încă dinainte de război avusese de gînd să-l dăruiască unei liftiere.

Se uita la Liudmila şi se gîndea cum aveau să arate amîndoi peste zece, cincisprezece ani.

— Ţii minte povestirea lui Cehov, *Arhiereul*? O mamă îşi păştea vaca şi le povestea femeilor că fiul ei fusese cîndva arhiereu, însă prea puţine din ele îi dădeau crezare?

— Am citit-o cam demult, cînd eram fetiţă, nu mai ţin minte, îi răspunse Liudmila Nikolaevna.

— Păi, reciteşte-o, îi zise el enervat.

Toată viaţa se supărase pe soţie din pricina nepăsării ei faţă de Cehov, bănuind că multe dintre povestirile acestui scriitor nici nu le-a citit.

Dar ce ciudat, ce ciudat! El devine din ce în ce mai neajutorat şi mai slab, ajungînd tot mai aproape de o totală entropie spirituală; este din ce în ce mai insignifiant în ochii administratorului de bloc, ai fetişcanelor de la biroul de cartele, ai celor de la Evidenţa Populaţiei, ai cadriştilor, laboranţilor, savanţilor, prietenilor, pînă şi în ochii alor lui, poate chiar şi în ochii lui Cepîjin, ba poate şi ai soţiei… În schimb, uite, pentru Maşa el este tot mai apropiat şi mai drag. Nu se vedeau, însă el ştia, simţea acest lucru. La fiecare nouă lovitură, la fiecare nouă înjosire, o întreba în gînd: „Mă vezi oare, Maşa?“.

Astfel şedea el alături de soţia sa, vorbea cu ea, depănîndu-şi în taină gîndurile ascunse.

Deodată, sună telefonul. Acum apelurile telefonice îi descumpăneau, aşa cum se întîmplă cu telegramele nocturne, vestitoare de nefericiri.

— A, ştiu cine e. Mi s-a promis c-o să mă caute în legătură cu angajarea la o cooperativă, murmură Liudmila

Nikolaevna.

Ea ridică receptorul, îşi înălţă sprîncenele, apoi spuse:

— Vine îndată.

Şi, întorcîndu-se spre Strum, zise:

— Pe tine te caută.

El întrebă din ochi: „Cine e?“.

Acoperind cu palma receptorul, Liudmila Nikolaevna răspunse:

— O voce necunoscută. Nu mi-o amintesc.

Strum luă receptorul.

— Vă rog, aştept, zise el şi, uitîndu-se în ochii întrebători ai Liudmilei, căută bîjbîind pe masă după un creion şi scrise cîteva litere strîmbe pe un petic de hîrtie.

Liudmila Nikolaevna, fără să-şi dea seama ce face, îşi făcu încet semnul crucii, apoi făcu acelaşi semn şi asupra lui Viktor Pavlovici. Tăceau amîndoi.

„…Vorbesc toate staţiile de radio ale Uniunii Sovietice…“

Şi iată că un glas inimaginabil de asemănător cu acela care pe 3 iulie 1941 se adresa poporului, armatei, întregii lumi – „Tovarăşi, fraţilor, prieteni…“ –, adresîndu-se acum doar unui singur om ce ţinea în mînă receptorul telefonului, rosti:

— Bună ziua, tovarăşe Strum.

În acele secunde, se contopiră, într-o învălmăşeală de gînduri, de frînturi ale unor gînduri, de frînturi ale unor sentimente, triumful, slăbiciunea, groaza că la mijloc ar putea fi vreo mistificare huliganică, paginile mărunt înnegrite ale unui manuscris, o pagină a chestionarului de cadre, clădirea din piaţa Lubianskaia…

Deodată, i se contură un sentiment pătrunzător de limpede al împlinirii destinului şi, odată cu el, tristeţea pierderii a ceva ciudat de drag, emoţionant şi bun.

— Bună ziua, Iosif Vissarionovici, spuse Strum şi rămase perplex – el să fi pronunţat la telefon aceste cuvinte de negîndit: Bună ziua, Iosif Vissarionovici?

Convorbirea a durat două sau trei minute.

— Mi se pare că lucraţi într-o direcţie interesantă, zise Stalin.

Glasul lui, tărăgănat, cu accent gutural, cu acea gravitate a sublinierilor sonore, părea să răsune intenţionat nespus de asemănător cu acel glas pe care Strum îl ascultase la radio. Exact la fel îl imita el însuşi uneori, făcînd pe clovnul la el acasă. Exact la fel îl reproduceau oamenii care îl ascultaseră pe Stalin la congrese ori fuseseră convocaţi la el.

Să fie vreo mistificare?

— Eu cred în lucrarea mea, spuse Strum.

Stalin tăcu un timp. Părea să cumpănească la aceste cuvinte.

— Simţiţi cumva lipsa literaturii străine, datorată vremurilor de război, sînteţi asigurat cu aparatură? întrebă Stalin.

Cu o sinceritate ce îl uimi şi pe el, Strum rosti:

— Vă mulţumim foarte mult, Iosif Vissarionovici, condiţiile de lucru sînt absolut normale, bune.

Liudmila Nikolaevna, stînd în picioare, într-o poziţie de parcă Stalin ar fi văzut-o, asculta convorbirea.

Strum îi făcu un semn cu mîna: „Şezi, cum de nu ţi-e ruşine…“. Iar Stalin tăcea din nou, cumpănind la cuvintele lui Strum, apoi rosti:

— La revedere, tovarăşe Strum, vă doresc succes în activitate.

— La revedere, tovarăşe Stalin.

Şi Strum lăsă receptorul.

Acum şedeau unul în faţa celuilalt, la fel cum şezuseră cu cîteva minute mai înainte, cînd vorbeau despre feţele de masă vîndute de Liudmila Nikolaevna în piaţa Tişinski.

— Vă doresc succes în activitate, rosti deodată Strum cu un puternic accent georgian.

Impresia de neclintire a bufetului, a pianului, a scaunelor, faptul că două farfurii încă nespălate continuau să se afle pe masă, la fel ca în timpul conversaţiei despre administratorul blocului, în toate acestea era ceva de negîndit, care îi scotea din minţi. Căci de acum totul se schimba, se răsturna, aveau în faţă un nou destin.

— Ce ţi-a spus?

— Păi, nimic deosebit, m-a întrebat dacă insuficienţa literaturii străine mă împiedică în muncă, răspunse Strum, căutînd să-şi pară lui însuşi calm şi indiferent.

În unele momente, îl stînjenea sentimentul de fericire care îl cuprinsese.

— Liuda, Liuda, spuse el, ia gîndeşte-te numai, să ştii că eu nu m-am căit, nu m-am închinat, nu i-am scris scrisori. El însuşi, el a telefonat!

Neverosimilul se înfăptuise! Intensitatea celor petrecute era colosală. Să fi fost el, Viktor Pavlovici, acela care se zbuciumase, nu dormise nopţi în şir, tremurase completînd formulare, se apucase de cap gîndindu-se la ce s-a vorbit despre el la consiliul ştiinţific, care îşi rememorase păcatele, se căise în sinea sa, implorînd iertare, se aşteptase să fie arestat, se gîndise la sărăcie, care înlemnea, imaginîndu-şi

conversaţia cu funcţionara de la Evidenţa Populaţiei sau cu fătuca de la biroul de cartele?

— Dumnezeule, Doamne, exclamă Liudmila Nikolaevna. Şi Tolea nu va afla niciodată.

Se apropie de uşa camerei băiatului şi o deschise.

Strum ridică receptorul din furcă şi îl puse din nou la loc.

— Dar dacă a fost o înscenare? întrebă el şi se apropie de fereastră.

De acolo se vedea strada pustie; tocmai trecea o femeie îmbrăcată într-o haină vătuită.

Se apropie iarăşi de telefon şi ciocăni de cîteva ori în receptor cu degetul îndoit.

— Cum îmi era glasul?

— Vorbeai foarte rar. Ştii, nici eu nu înţeleg de ce m-am ridicat deodată în picioare.

— Stalin, de!

— Dar poate o fi într-adevăr o înscenare?

— Ce vorbeşti, cine ar îndrăzni? Pentru o asemenea glumă, te alegi cu zece ani bătuţi pe muchie.

Şi abia cu o oră înainte umbla de colo-colo prin cameră, amintindu-şi romanţa lui Golenişcev-Kutuzov:

... iar el, uitat
şi singur, la
pămînt...

Ah, vestitele telefoane ale lui Stalin! O dată sau de două ori pe an, circula prin Moscova cîte un zvon: „Stalin l-a căutat la telefon pe regizorul de cinema Dovjenko, Stalin l-a căutat la telefon pe scriitorul Ehrenburg“.

El n-avea nevoie să ordone – daţi-i cutăruia un premiu, daţi-i locuinţă, construiţi pentru el un institut de ştiinţe! Era prea mare ca să vorbească despre aşa ceva. Toate astea le făceau ajutoarele lui, acestea îi ghiceau dorinţa după expresia ochilor, după intonaţiile glasului. Era suficient ca el să zîmbească binevoitor unui om şi destinul omului respectiv se schimba – din beznă, din anonimat, omul acela ajungea sub o adevărată ploaie de glorie, onoruri, putere. Şi zeci de oameni dintre cei mai puternici îşi aplecau capetele în faţa celui fericit, căci, vezi bine, Stalin i-a zîmbit, a glumit în timp ce vorbea cu el la telefon.

Oamenii îşi transmiteau amănuntele acestor convorbiri, fiecare cuvînt rostit de Stalin îi uimea. Şi cu cît mai banal era un cuvînt, cu atît mai mult îi uimea, căci exista impresia că Stalin nu poate rosti cuvinte uzuale.

Se spunea că, odată, îi telefonase unui sculptor celebru şi îi spusese în glumă:

— Să trăieşti, beţivan bătrîn.

Pe un alt om celebru şi foarte de ispravă îl întrebase despre un amic al lui, arestat, şi cînd omul s-a zăpăcit, răspunzînd ceva nedesluşit, Stalin spusese:

— Rău vă apăraţi prietenii.

Se spunea că telefonase la redacţia unui ziar pentru tineret, iar redactorul-şef adjunct spusese:

— Bubiokin la aparat.

Stalin întrebase:

— Dar cine e Bubiokin?

Acesta răspunsese:

— Ar trebui să ştiţi, şi trîntise receptorul în furcă.

Dar Stalin a sunat din nou şi a zis:

— Tovarăşe Bubiokin, Stalin la telefon, explică-mi, te rog, cine eşti dumneata?

Se spunea că după această întîmplare Bubiokin a stat două săptămîni internat în spital, fiind tratat de şoc nervos.

Un singur cuvînt al lui Stalin putea să nimicească mii, zeci de mii de oameni. Un mareşal, un ministru, un membru al Comitetului Central al Partidului, un secretar de *obkom* – oameni care mai ieri comandaseră armate, fronturi, erau stăpîni peste ţinuturi, republici, uzine imense, azi, la un singur cuvînt mînios al lui Stalin, puteau să se transforme în nimic, în pulbere de lagăr, să aştepte terciul lîngă bucătăria lagărului respectiv, zornăindu-şi gamela.

Se spunea că, într-o noapte, Stalin, împreună cu Beria, au venit la un bătrîn bolşevic georgian, care de curînd fusese eliberat de la Lubianka, şi au stat la el pînă dimineaţă. Ei bine, locatarilor imobilului le-a fost teamă să iasă noaptea la toaletă, iar dimineaţa nu au plecat la serviciu. Se mai spunea că vizitatorilor le-a deschis uşa o moaşă, responsabila imobilului, care ieşise în cămaşă de noapte, ţinînd în braţe un căţel mops şi mînioasă foc că cei veniţi în puterea nopţii nu au sunat de cîte ori se cuvenea. După întîmplare, femeia povestea: „Am deschis uşa şi am văzut un portret, cînd, deodată, portretul a început să vină spre mine". Se spunea că Stalin ieşise pe coridor şi contemplase îndelung foaia de hîrtie atîrnată lîngă telefon; pe ea, locatarii însemnau prin beţişoare numărul convorbirilor, pentru a şti cît are fiecare de plătit.

Toate aceste poveşti uimeau şi amuzau tocmai prin banalitatea cuvintelor şi a situaţiilor, care erau într-adevăr de necrezut: Stalin păşind pe coridorul unei locuinţe comune.

Doar la un singur cuvînt al lui răsăreau ca din pămînt şantiere imense, coloanele tăietorilor de păduri înaintau prin taiga, mase de sute de mii de oameni săpau canale, durau oraşe, construiau drumuri prin ţinutul nopţii polare şi al îngheţului veşnic. El a dat expresie, prin persoana sa, unui stat măreţ. Soarele constituţiei staliniste… Partidul lui Stalin… Cincinalele staliniste… Construcţia stalinistă… Strategia stalinistă… Aviaţia stalinistă… Un mare stat îşi găsea expresia prin el, prin caracterul lui, prin năravurile lui.

Viktor Pavlovici repeta mereu:

„Vă urez succes în activitate… Lucraţi într-o direcţie foarte interesantă…“

Acum era clar: Stalin ştia că în alte ţări începuse să se manifeste interes faţă de fizicienii care studiau fenomenele nucleare.

Strum simţise că în jurul acestor probleme se creează o ciudată încordare, ghicise această încordare, printre rînduri, în articolele unor fizicieni englezi şi americani, în unele reticenţe care frîngeau dezvoltarea logică a raţionamentelor. Observase că numele unor cercetători care îşi publicau adesea lucrările dispăruseră din paginile revistelor de fizică şi că oamenii care lucrau la fisionarea nucleului greu păreau să se fi topit, nimeni nu se mai referea la lucrările lor. Simţise creşterea încordării, a tăcerii, îndată ce o chestiune se apropia de zonele dezintegrării nucleului de uraniu.

Nu o dată Cepîjin, Sokolov, Markov aduseseră vorba despre aceste teme. Chiar de curînd, Cepîjin vorbea despre miopii care nu văd perspectivele practice legate de acţiunea neutronilor asupra nucleului greu. Cepîjin însuşi nu voise să lucreze în acest domeniu.

În aerul înţesat de tropotul cizmelor soldăţeşti, de focul şi fumul războiului, de scrîşnetul tancurilor, se ivi o nouă încordare, nezgomotoasă, iar cea mai puternică mînă din această lume ridicase receptorul şi un teoretician al fizicii auzise un glas tărăgănat: „Vă urez succes în activitate“.

Şi o nouă umbră, insesizabilă, mută, uşoară se întindea peste pămîntul pîrjolit de război, peste capete cărunte şi de copii. Oamenii nu o simţeau, nu ştiau de ea, nu intuiau naşterea forţei sortite să apară.

Dar era un drum lung de la mesele de scris ale cîtorva zeci de fizicieni, de la nişte foiţe de hîrtie înnegrite cu greceştile beta, alfa, xi, gama, sigma, de la rafturile bibliotecilor şi încăperile laboratoarelor pînă la satanica forţă cosmică, viitorul sceptru al puterii unui stat.

Drumul acesta însă începuse şi umbra cea mută, îndesindu-se mereu, devenea o beznă gata să învăluie coloşii

Moscovei şi ai New Yorkului.

În această zi, Strum nu se bucura de triumful lucrării sale, care părea să fi fost pe veci surghiunită în sertarul mesei de lucru de acasă. Ea va ieşi din surghiun în laborator, în cuvintele expunerilor şi ale comunicărilor profesorale. Nu se gîndea la fericitul triumf al adevărului ştiinţific, la victoria sa, că acum poate din nou să împingă ştiinţa înainte, să aibă discipoli, să figureze în paginile unor reviste şi manuale, să se frămînte întrebîndu-se dacă o idee a sa va coincide cu adevărul calculatorului şi al emulsiei fotografice.

Acum îl cuprinse o cu totul altă tulburare – triumful orgolios asupra oamenilor care l-au persecutat, deşi nu demult i se păruse că nu nutreşte ură împotriva lor. Chiar şi astăzi, nu voia să se răzbune pe ei, să le pricinuiască vreun rău, dar sufletul şi mintea lui erau fericite cînd îşi amintea tot răul, toate faptele necinstite, josnice, laşe săvîrşite de ei. Şi cu cît fuseseră mai grosolani, mai ticăloşi cu el, cu atît mai dulce îi era satisfacţia de a-şi aminti.

Nadia se întoarse de la şcoală şi îndată Liudmila Nikolaevna strigă:

— Nadia, Stalin i-a vorbit tăticului la telefon!

Văzînd tulburarea fiicei, care dăduse buzna în cameră cu paltonul pe jumătate dezbrăcat, cu fularul tîrîndu-se pe podea, Strum intui şi mai limpede zăpăceala de care vor fi cuprinşi zeci de oameni cînd vor afla, astăzi şi mîine, ce s-a întîmplat.

Se aşezară la masă, dar pe neaşteptate Strum lăsă lingura şi zise:

— Dar ştiţi că nu mi-e foame absolut deloc?

Liudmila Nikolaevna spuse:

— Oprobriu desăvîrşit pentru oamenii aceia haini care te-au torturat atît. Îmi imaginez ce va începe la Institut, ba chiar şi la Academie.

— Da, da, da, confirmă el.

— Şi madamele de la magazinul special ţi se vor înclina şi-ţi vor zîmbi iarăşi, mămico.

— Da, da, zise Liudmila Nikolaevna şi zîmbi.

Strum îi dispreţuise întotdeauna pe linguşitori, dar de astă dată îl bucura gîndul la zîmbetul insinuant al lui Aleksei Alekseevici Şişakov.

Ciudat, de neînţeles! În sentimentul acesta de bucurie şi triumf pe care îl trăia, tot timpul se amesteca o tristeţe venită dintr-un adînc necunoscut, regretul după ceva drag şi tainic, care în acele ore părea să se depărteze de el. Avea impresia că e vinovat de ceva şi faţă de cineva, dar de ce anume şi faţă de cine, asta nu înţelegea.

Îşi sorbea supa preferată, cremă de hrişcă cu cartofi, şi îşi aminti lacrimile sale de copil cînd mergea într-o noapte primăvăratică prin Kiev, iar printre castanii înfloriţi se zăreau stelele. Atunci lumea i se părea minunată, viitorul imens, plin de o mirifică lumină şi de bunătate. Astăzi însă, cînd i s-a împlinit destinul, el parcă se despărţea de dragostea lui pură, infantilă, aproape religioasă, faţă de minunata ştiinţă, se despărţea de sentimentul pe care-l avusese cu cîteva săptămîni în urmă, cînd, biruindu-şi frica strivitoare, nu se minţise pe sine.

Un singur om exista, în faţa căruia putea să spună aşa ceva, dar acesta nu se afla lîngă el.

Şi mai era ceva ciudat. În suflet nutrea dorinţa lacomă, nerăbdătoare, ca toţi să afle cît mai repede ce s-a întîmplat. La institut, în amfiteatrele universitare, la Comitetul Central al Partidului, la Academie, la administraţia blocului, la serviciul de gospodărire a vilelor din afara oraşului, la catedre, la societăţile ştiinţifice. Îi era indiferent dacă Sokolov va afla această noutate. Iată însă că nu cu mintea, ci undeva în tainiţele inimii n-ar fi vrut ca Maria Ivanovna s-o afle. Bănuia că pentru dragostea sa e mai bine cînd este persecutat şi nefericit. Aşa i se părea lui.

Le povesti soţiei şi fiicei o întîmplare pe care amîndouă o cunoşteau încă din vremuri antebelice. Într-o noapte, Stalin a apărut în metrou. Era uşor ameţit. S-a aşezat lîngă o tînără şi a întrebat-o:

— Cu ce aş putea să vă fiu de ajutor?

Tînăra a spus:

— Aş vrea foarte mult să vizitez Kremlinul.

Înainte să răspundă, Stalin s-a gîndit puţin, apoi a zis:

— Cred că aş reuşi să fac asta pentru dumneavoastră.

Nadia spuse:

— Vezi, tăticule, astăzi tu eşti atît de mare, încît mama te-a lăsat să spui istorioara asta pînă la capăt, fără să te întrerupă, deşi o auzea a suta unsprezecea oară.

Şi din nou, pentru a suta unsprezecea oară, rîseră de naiva femeie.

Liudmila Nikolaevna întrebă:

— Vitea, poate ar fi cazul să bem un pahar de vin la un asemenea prilej?

Aduse o cutie cu bomboane, cea care aştepta venirea zilei de naştere a Nadiei.

— Poftim, mîncaţi, zise ea, dar, Nadia, să nu te repezi la ele ca un lup.

— Ascultă-mă, tăticule, zise Nadia. De ce rîdem noi de femeia aceea din metrou? Tu de ce nu l-ai rugat în legătură

cu unchiul Mitea sau cu Nikolai Grigorievici?

— Ce vorbeşti? E de conceput aşa ceva? ripostă el.

— După mine, e de conceput. Bunica ar fi făcut-o îndată, sînt convinsă că ar fi făcut-o.

— Posibil, spuse Strum, posibil.

— Ei, gata cu prostiile, interveni Liudmila Nikolaevna.

— Frumoase prostii, soarta fratelui tău, nu se lăsă Nadia.

— Vitea, zise Liudmila Nikolaevna, trebuie să-i telefonezi lui Şişakov.

— Pe cît se vede, tu subestimezi ce s-a întîmplat. Nu trebuie să telefonez nimănui.

— Ba să telefonezi, insistă ea cu încăpăţînare.

— Uite ce-i, cînd Stalin îţi va spune ţie „Vă urez succes“, atunci să-i telefonezi tu lui Şişakov.

În acea zi, Strum avu o nouă senzaţie ciudată. Mai înainte era mereu revoltat de modul în care era zeificat Stalin. Ziarele, de la prima la ultima coloană, erau pline cu numele lui. Portrete, busturi, statui, oratorii, poeme, imnuri…

I se spunea părinte, geniu…

Strum era revoltat că numele lui Stalin îl eclipsa pe cel al lui Lenin, că geniul lui militar era opus structurii civile a minţii lui Lenin. Într-una dintre piesele lui Aleksei Tolstoi, Lenin ţinea îndatoritor un chibrit, pentru ca Stalin să-şi poată aprinde pipa. Un pictor îl prezentase pe Stalin păşind maiestuos pe treptele palatului Smolnîi, iar pe Lenin urmîndu-l grăbit, servil. Dacă într-un tablou erau înfăţişaţi Lenin şi Stalin în mijlocul poporului, apoi la Lenin se uitau cu dragoste doar nişte moşnegi, babe şi copii, pe cînd spre Stalin năzuiau nişte giganţi înarmaţi – muncitori, marinari înfăşuraţi în benzi de mitralieră. Istoricii, cînd descriau momente de răscruce din viaţa Ţării Sovietelor, prezentau în aşa fel lucrurile, de parcă Lenin îi cerea în permanenţă sfatul lui Stalin, şi în timpul răscoalei din Kronstadt, şi la apărarea Ţarinţînului, şi în timpul ofensivei poloneze. Grevei de la Baku, la care participase Stalin, ziarului *Brdzola*, pe care acesta îl redactase cîndva, istoricii partidului le acordau mai mult spaţiu decît întregii mişcări revoluţionare din Rusia.

— *Brdzola*, *Brdzola*, repeta furios Viktor Pavlovici. Dar a existat un Jeleabov, au existat Plehanov, Kropotkin, au existat decembriştii, iar acum numai *Brdzola*, *Brdzola*.

Vreme de o mie de ani, Rusia fusese o ţară a absolutismului nelimitat şi a despotismului, o ţară a ţarilor şi a favoriţilor lor. Dar n-a existat de-a lungul celor o mie de ani de istorie rusă o putere asemănătoare cu cea a lui Stalin.

Şi iată că astăzi Strum nu se mai indigna, nu se îngrozea. Cu cît mai grandioasă era autoritatea lui Stalin, cu cît mai asurzitoare imnurile şi fanfarele, cu cît mai de necuprins norii de tămîie înălţaţi la picioarele acestui idol în viaţă, cu atît mai intensă era emoţia lui fericită.

Afară începea să se întunece, dar nu-i mai era frică.

Stalin vorbise cu el! Stalin îi spusese: „Vă urez succes în activitate".

După ce s-a lăsat întunericul, a ieşit pe stradă.

În acea seară întunecoasă, nu mai era stăpînit de sentimentul neputinţei şi al pieirii inevitabile. Era calm. Ştia că acolo unde se scriu ordinele de arestare se ştie deja totul. I se părea straniu să se gîndească la Krîmov, Dmitri, Abarciuk, Madiarov, la Cetverikov. Destinul lor nu devenise şi destinul său. Se gîndea la ei cu tristeţe şi înstrăinare.

Îl bucura victoria – forţa lui sufletească, propria lui căpăţînă învinseseră. Nu îl nelinişte faptul că fericirea de astăzi nu semăna deloc cu ceea ce trăise în ziua cruntei judecăţi, atunci cînd i se păruse că mama se afla alături de el. Acum îi era indiferent dacă Madiarov este arestat, dacă Krîmov dă declaraţii referitoare la el. Pentru prima oară în viaţă, nu se mai temea de glumele lui răzvrătite şi de vorbele imprudente pe care le rostise.

Seara tîrziu, după ce Liudmila şi Nadia se culcaseră, sună telefonul.

— Bună seara, auzi el cu un glas estompat, şi o emoţie ce părea a fi mai mare decît cea pe care o trăise în timpul zilei îl năpădi.

— Bună seara, răspunse.

— Nu puteam să nu vă aud glasul. Spuneţi-mi ceva, zise ea.

— Maşa, Maşenka, murmură el şi amuţi.

— Viktor, dragul meu, spuse ea, n-am putut să-l mint pe Piotr Lavrentievici. I-am spus că te iubesc. M-am jurat că n-am să te mai văd niciodată.

Dimineaţa, Liudmila Nikolaevna a intrat la el în odaie, l-a mîngîiat pe creştet, l-a sărutat pe frunte.

— Am auzit prin somn că ai vorbit cu cineva la telefon azi-noapte.

— Nu, ţi s-a părut doar, zise el, privind-o imperturbabil în ochi.

— Să nu uiţi că trebuie să mergi la administrator.

Sacoul anchetatorului părea bizar pentru un ochi obişnuit cu lumea bluzelor şi a vestoanelor. Iar chipul anchetatorului era unul obişnuit – asemenea fizionomii palide-gălbejite se întîlneau multe printre maiorii şi activiştii politici de prin cancelarii.

La primele întrebări fusese uşor, chiar plăcut să răspundă şi se părea că totul în continuare avea să fie la fel de clar, cum evidente îi erau numele, prenumele, patronimicul.

În răspunsurile arestatului se simţea chiar o grăbită consimţire de a-i veni anchetatorului în ajutor. Doar acesta nu ştia nimic despre el. Biroul oficial ce se afla între ei, de fapt, nu-i despărţea. Ambii plătiseră cotizaţiile ca membri de partid, vizionaseră filmul *Ceapaev,* ascultaseră instructajele C.C., fuseseră trimişi prin întreprinderi să ţină conferinţe în ajun de 1 Mai.

Întrebările preliminare erau multe şi arestatul se simţea din ce în ce mai liniştit. Curînd se va ajunge şi la esenţă, iar el va povesti cum a condus oamenii la ieşirea din încercuire.

Iată, în sfîrşit, devenise evident că fiinţa aceea nebărbierită, cu gulerul bluzei desfăcut şi cu nasturii tăiaţi, care şedea lîngă birou, are un prenume, un patronimic şi un nume de familie, că se născuse într-o zi de toamnă, că e de naţionalitate rus, participase la două războaie mondiale şi la unul civil, că nu făcuse parte din bande, nu mai fusese implicat în procese, era de douăzeci şi cinci de ani membru al P.C. (b) al URSS, fusese ales ca delegat la Congresul Cominternului, fusese delegat la Congresul Sindicatelor din zona Oceanului Pacific, nu poseda distincţii şi armament onorific…

Încordarea sufletească a lui Krîmov era legată de amintiri din încercuire, de oamenii care merseseră cu el prin mlaştinile bieloruse şi prin cîmpiile ucrainene. Care dintre ei o fi fost arestat, care şi-o fi pierdut voinţa şi conştiinţa la interogatoriu? Dar iată că o întrebare neaşteptată ce se referea la cu totul alţi ani, îndepărtaţi, îl ului:

— Spune-mi, în ce perioadă se plasează cunoştinţa dumitale cu Fritz Hacken?

Tăcu îndelung, apoi spuse:

— Dacă nu greşesc, asta s-a întîmplat la VŢSPS[40], în cabinetul lui Tomski, în primăvara anului ’27, dacă nu mă înşel.

Anchetatorul dădu afirmativ din cap, ca şi cînd i-ar fi fost cunoscută această îndepărtată împrejurare.

Apoi oftă, deschise un dosar ce purta înscrisul „Spre păstrare veşnică“, dezlegă fără grabă nişte şnururi albe şi începu să întoarcă file scrise de sus pînă jos. Krîmov vedea nu tocmai distinct diverse culori de cerneală, vedea caractere de maşină şi, cînd din două în două rînduri, cînd sub fiecare rînd, însemnări impetuoase sau zgîrcit adăugate cu creion roşu, albastru ori obişnuit, de grafit…

Anchetatorul frunzărea fără grabă paginile, la fel cum un student eminent frunzăreşte un manual, ştiind dinainte că subiectul respectiv e din doască-n doască studiat temeinic.

Din cînd în cînd, îşi ridica privirea la Krîmov. De astă dată, însă, părea un pictor care verifică asemănarea unui desen cu natura: şi trăsăturile exterioare, şi caracterul, şi fereastra sufletului – ochii…

Dar ce rea îi devenise acum căutătura! Fizionomia lui obişnuită – dintre cele des întîlnite de Krîmov după 1937 pe la comitetele raionale, regionale, pe la miliţia raională, în biblioteci şi la edituri – îşi pierduse brusc banalitatea. Întreaga lui fiinţă, pe cît i se părea de data asta, era compusă, parcă, din nişte cuburi separate, dar fără ca ele să fie unite într-un tot, adică într-un om. Pe un cubuleţ erau ochii, pe altul, mîinile lui încete, pe al treilea, gura ce formula întrebări. Dar cuburile se amestecau, pierzîndu-şi proporţiile, gura devenea disproporţionat de mare, ochii erau mai jos de gură, aşezaţi undeva pe fruntea încruntată, iar fruntea se afla tocmai acolo unde ar fi trebuit să stea bărbia.

— Aşa, carevasăzică, rosti anchetatorul, şi îndată i se umaniză iarăşi chipul. Închise dosarul, iar şnururile, încolăcite pe copertă, le lăsă neînnodate.

„Ca o gheată desfăcută“, gîndi fiinţa cu nasturii de la pantaloni şi de la izmene retezaţi.

— Internaţionala Comunistă, pronunţă rar şi solemn anchetatorul, apoi adăugă cu glas obişnuit: Nikolai Krîmov, lucrător la Comintern. Şi din nou rar, solemn, rosti: Internaţionala a III-a, Comunistă.

După aceste cuvinte, se cufundă tăcut, destul de îndelung, în gînduri.

— Oh, dar aprigă muiere mai era Muska Grinberg, spuse anchetatorul pe neaşteptate, cu glas vioi şi poznaş; o spuse ca un bărbat ce stă de vorbă cu alt bărbat, încît Krîmov se tulbură, se fîstîci şi roşi intens.

A fost şi asta! Dar cît de demult, şi totuşi ruşinea nu-i trecea. Se pare că pe atunci o iubea deja pe Jenia. Trecuse, pare-se, de la serviciu pe la un vechi prieten, vrînd să-i restituie o datorie, căci se împrumutase, parcă, pentru un bilet de odihnă. Dar mai departe, sigur, ţinea minte totul, fără nici

un „pare-se“. Konstantin nu era acasă. Iar femeia nici măcar nu-i plăcuse vreodată, cu glasul ei de bas de la fumatul neîntrerupt şi cu obiceiul de a emite cu aplomb sentinţe despre orice. Era locţiitor al secretarului comitetului de partid la Institutul de Filozofie, frumoasă, ce-i drept, o muiere chipeşă, cum se zice. Ah, aşa e, o luase pe soţia lui Kostia la pipăit, chiar acolo, pe divan, ba după aceea s-a mai întîlnit cu ea în două rînduri…

Cu o oră în urmă, crezuse că anchetatorul nu ştie nimic despre el, că e vreun ins promovat dintr-un raion agricol. Dar uite că vremea trecea, iar anchetatorul îl tot întreba despre comuniştii străini, tovarăşi ai lui Nikolai Grigorievici – le ştia numele, diminutivate, şi poreclele glumeţe, numele soţiilor şi amantelor. Era ceva sinistru în vastitatea informaţiilor lui. Să fi fost Krîmov un om dintre cei mai de seamă, încît fiecare cuvînt al său să fi prezentat importanţă pentru istorie, şi tot n-ar fi meritat să se adune în dosarul acela atîtea vechituri şi fleacuri.

Dar numai fleacuri nu erau.

Pe oriunde ar fi trecut, rămînea urma paşilor lui; o suită îl urma neabătut, memorîndu-i viaţa.

O observaţie ironică despre un tovarăş, un cuvînt expresiv despre o carte citită, un toast glumeţ la o zi de la naştere, o convorbire de trei minute la telefon, un bileţel răutăcios, scris de el în timp ce se afla în prezidiul unei adunări – totul se aduna în dosarul acela şnuruit.

Cuvintele lui, faptele îi erau adunate, puse la uscat, constituind un vast ierbar. Ce degete răutăcioase adunaseră cu sîrg buruienile, urzicile, ciulinii, loboda…

Marele stat se ocupase de aventura sa cu Muska Grinberg. Nişte cuvinte lipsite de importanţă, nişte mărunţişuri erau împletite acum cu convingerile sale. Dragostea lui pentru Evghenia Nikolaevna nu avea nici o semnificaţie, în schimb, erau semnificative nişte relaţii întîmplătoare, goale de conţinut, aşa încît el nu mai putea distinge principalul de nimicuri. O frază ireverenţioasă pe care o rostise cîndva despre cunoştinţele filozofice ale lui Stalin se pare că valora mai mult decît cei zece ani ai săi de neostoită activitate de partid. Chiar să fi spus el în anul 1932, stînd de vorbă cu un tovarăş venit din Germania, în cabinetul lui Lozovski[41], că mişcarea sindicală sovietică are prea mult caracter de stat şi prea puţin caracter proletar? Înseamnă că tovarăşul respectiv a ciripit.

Dar, Dumnezeule, totul e minciună! O pînză de păianjen pîrîitoare şi lipicioasă îi pătrunde în gură, în nări.

— Dar înţelegeţi, tovarăşe anchetator.

— Cetăţene anchetator.

— Da, da, cetăţene. Dar toate astea sînt ticăloşii, e ceva preconceput. Sînt în partid de un sfert de secol. Eu în ’917 ridicam soldaţii la luptă. Am fost patru ani în China. Am lucrat zi şi noapte. Mă cunosc sute de oameni… În timpul Marelui Război pentru Apărarea Patriei am plecat voluntar pe front, şi în clipele cele mai grele oamenii aveau încredere în mine, mă urmau… Eu…

Dar anchetatorul îl întrebă:

— Ce-i cu dumneata? Ai venit aici ca să primeşti vreo diplomă de onoare? Îţi completezi formularul de medalii?

Într-adevăr, nu pentru o diplomă de onoare se zbate el acum.

Anchetatorul clătină din cap:

— Şi încă se mai plînge că soţia nu-i aduce pachete. Halal soţ!

Dar cuvintele acestea despre pachet le rostise el în celulă, în timp ce vorbea cu Bogoleev. Dumnezeule! Nu degeaba Katzenelenbogen îi spusese în glumă: „Un grec a prorocit: totul curge, iar noi afirmăm: toţi ciripesc“.

Întreaga lui viaţă, odată intrată în dosarul cu şnururi, îşi pierdea volumul, durata, proporţiile… Totul se contopea într-un soi de tăiţei cenuşii, cleioşi, încît nici el însuşi nu ştia ce avea mai multă importanţă: cei patru ani de muncă extremă în ilegalitate, în zăpuşeala aceea istovitoare din Shanghai, trecerea peste Volga la Stalingrad, convingerea sa revoluţionară sau cele cîteva cuvinte iritate despre sărăcia spirituală a unor ziare sovietice, spuse la sanatoriul „Sosnî“ unui prea puţin cunoscut critic literar.

Anchetatorul îl întrebă cu blîndeţe, încet, mîngîietor:

— Iar – povesteşte-mi cum te-a atras fascistul Hacken în activitatea diversionistă şi de spionaj.

— Bine, dar dumneavoastră chiar serios…

— Nu face pe prostul, Krîmov. Doar vezi bine că noi cunoaştem fiecare pas din viaţa dumitale.

— Păi tocmai, tocmai de aceea…

— Las-o baltă, Krîmov. N-ai să duci dumneata de nas organele securităţii.

— Da, însă asta-i evident o minciună!

— Uite ce-i, Krîmov. Noi avem mărturisirea lui Hacken. Regretîndu-şi crimele, el ne-a relatat despre legătura dumitale criminală cu el.

— Puteţi să-mi arătaţi şi zece mărturisiri ale lui Hacken. Astea sînt falsuri! Nonsensuri! Dacă deţineţi o asemenea mărturisire a lui Hacken, atunci de ce mi s-a încredinţat mie,

un diversionist, un spion, să fiu comisar militar, să conduc oamenii în luptă? Unde v-aţi aflat dumneavoastră, unde v-au fost ochii?

— Dumneata crezi cumva că ai fost chemat aici ca să ne dai lecţii? Ori ca să conduci activitatea organelor, da?

— Dar de ce să conduc, să dau lecţii! Există o logică. Eu îl cunosc pe Hacken, şi nu putea să spună că m-a recrutat. Nu putea!

— Şi de ce, mă rog, nu putea?

— Pentru că e comunist, un luptător revoluţionar.

Anchetatorul întrebă:

— Ai avut dumneata întotdeauna această convingere?

— Da, răspunse Krîmov, întotdeauna!

Anchetatorul, dînd din cap, frunzări filele dosarului, repetînd aparent descumpănit:

— Dacă întotdeauna, atunci şi treaba se schimbă… Şi treaba se schimbă…

Apoi îi întinse lui Krîmov o foaie de hîrtie.

— Ia citeşte aici, rosti el, acoperind cu palma o parte a paginii.

În timp ce parcurgea cele scrise, Krîmov ridică din umeri.

— Cam ticălos lucru, zise el, îndepărtîndu-se de pagină.

— De ce?

— Omul ăsta nu are curajul să afirme deschis că Hacken e un comunist cinstit; şi, în acelaşi timp, nu e destul de nemernic ca să-l învinuiască, aşa că o scaldă.

Anchetatorul îşi deplasă palma, arătîndu-i lui Krîmov propria lui semnătură şi data: februarie 1938.

Tăcură o vreme. Apoi anchetatorul întrebă cu severitate:

— Dar poate că erai băut şi de aceea ai dat asemenea depoziţii de martor.

— Nu, nu eram băut.

Chipul anchetatorului se descompuse iarăşi în cubuleţe, ochii mînioşi îl priveau cu scîrbă, gura îi vorbea:

— Aşa, vasăzică. Dar în timp ce vă aflaţi în încercuire, dumneata ai părăsit două zile detaşamentul. Ai fost transportat cu avionul la statul-major al unui grup de armate germane şi ai transmis acolo date importante, ai primit noi instrucţiuni.

— Astea-s aiurări de gloabă năucă, începu să murmure fiinţa cea cu gulerul bluzei desfăcut.

Anchetatorul îşi duse mai departe îndeletnicirea. Acum, Krîmov nu se mai considera înarmat ideologic, puternic, cu gîndirea limpede, gata să urce pe eşafod în numele Revoluţiei.

Se vedea slab, nehotărît, îndrugase verzi şi uscate, repetase zvonuri absurde, îşi permisese o atitudine zeflemitoare faţă de sentimentul pe care poporul sovietic îl nutrea pentru tovarăşul Stalin. Fusese neselectiv în privinţa cunoscuţilor, mulţi dintre prietenii lui fuseseră supuşi la represalii. În concepţiile lui teoretice domnise haosul. Trăise cu soţia unui prieten. Dăduse relaţii josnice, ipocrite despre Hacken.

Oare eu sînt cel care şade aici? E posibil să mi se întîmple mie toate astea? Trebuie să fie un vis, un vis minunat într-o noapte de vară.

— Iar înainte de război ai transmis pentru un centru troţkist de graniţă informaţii privitoare la starea de spirit a unor activişti marcanţi ai mişcării revoluţionare internaţionale.

Nu era nevoie să fii nici idiot şi nici vreun ticălos, ca să bănuieşti de trădare o fiinţă jalnică, murdară. Chiar şi Krîmov, în locul anchetatorului, n-ar fi dat crezare unui asemenea subiect. Cunoştea noul tip de activişti de partid, veniţi în locul militanţilor lichidaţi sau înlăturaţi şi oprimaţi în anul 1937. Erau oameni cu altă formaţie decît a lui. Citeau alte cărţi şi le citeau altfel, de fapt, nu le citeau, ci le „prelucrau“. Iubeau şi preţuiau bunurile materiale ale vieţii, spiritul revoluţionar, de sacrificiu, le era străin sau nu constituia temelia caracterului lor. Nu cunoşteau limbi străine, îndrăgeau ceea ce era rusesc înăuntrul lor, dar vorbeau greşit ruseşte, pronunţau „prócent“, „vestun“, „Bérlin“, „personalitate marcată“. Printre ei se aflau oameni inteligenţi, dar ai fi zis că principala lor forţă de activitate nu rezidă în idee, nici în raţiune, ci în capacitatea de a se descurca şi în şiretenie, într-o luciditate mic-burgheză a concepţiilor.

Înţelegea că atît noile cadre, cît şi cele vechi sînt unite în partid printr-o măreaţă comuniune, că nu diversitatea contează, ci afinitatea constă în unitate, în potrivire. Dar întotdeauna el se simţise superior faţă de oamenii noi; era superioritatea unui bolşevic leninist.

Nu sesiza că acum legătura cu anchetatorul nu mai consta în faptul că era dispus să şi-l apropie, să recunoască în el un tovarăş de partid. Acum, dorinţa sa de comunicare cu anchetatorul consta într-o jalnică speranţă că acesta ar accepta să şi-l apropie pe Nikolai Grigorievici Krîmov, sau măcar să fie de acord că arestatul nu are doar trăsături rele, demne de dispreţ, respingătoare.

Acum chiar că nu observase cum s-a întîmplat, dar constata că fermitatea anchetatorului era fermitatea unui

comunist.

— Dacă într-adevăr dumneata eşti capabil să-ţi exprimi cu sinceritate regretul, dacă mai ţii fie şi numai cît de cît la partid, vino-i în ajutor prin mărturisirea dumitale.

Dar deodată, smulgîndu-şi de pe scoarţa creierului slăbiciunea care-l rodea adînc, Krîmov începu să strige:

— N-o să obţineţi nimic de la mine! N-am să semnez depoziţii false. Auziţi? Nici sub tortură n-am să semnez!

Anchetatorul îi zise calm:

— Mai gîndeşte-te.

Începu să frunzărească nişte hîrtii, fără a se uita la deţinut. Iar timpul trecea. Împinse la o parte dosarul şi scoase din sertar o foaie de hîrtie. Părea să fi uitat de Krîmov; scria fără grabă, mijindu-şi pleoapele, adunîndu-şi ideile. Apoi citi cele scrise, rămase iarăşi pe gînduri o vreme, scoase din sertar un plic şi începu să scrie pe el o adresă. Poate că nici nu era o scrisoare oficială. Apoi reciti adresa şi sublinie cu două linii numele de pe plic. Apoi îşi umplu stiloul, şterse îndelung picăturile de cerneală de pe peniţă. Apoi începu să-şi ascută deasupra scrumierei creioanele; mina unuia dintre ele se frîngea de fiecare dată, însă anchetatorul nu se supăra pe creion, ci se apuca din nou, cu răbdare, să-l ascută. Apoi probă cu degetul vîrful creionului.

În acest timp, fiinţa din faţa lui gîndea. Avea la ce să se gîndească.

De unde atîţia turnători! Trebuie să-şi amintească, să descîlcească cine a denunţat. Dar ce rost are? Muska Grinberg… Mai ştii, anchetatorul va ajunge astfel şi la Jenia… Chiar că e ciudat: despre ea n-a întrebat, n-a spus un cuvînt… Să fi dat Vasea relaţii despre mine? Dar ce anume, ce să recunosc eu? De-acum mă aflu aici, iar secretul rămîne secret, partidule, ce nevoie ai tu de toate astea? Iosif, Koba, Soso. Atîţia oameni buni şi puternici a ucis el, şi pentru ce păcate? Trebuie să mă tem nu de întrebările anchetatorului, ci de tăcerea lui, de motivul pentru care tace. Katzenelenbogen are dreptate. Cu siguranţă că va începe să întrebe şi de Jenia, e clar că ea a fost arestată. Dar de unde să fi pornit totul, cum a început totul? Oare eu cu adevărat stau aici? Ce tristeţe, cîtă murdărie în viaţa mea. Iertaţi-mă, tovarăşe Stalin! Doar un singur cuvînt al dumneavoastră, Iosif Vissarionovici! Sînt vinovat, m-am rătăcit, am trăncănit, m-am îndoit, partidul cunoaşte tot, vede tot. De ce, ce caută aici încercuirea? Asta-i ceva strigător, toate astea-s calomnii, minciuni, provocări. De ce, de ce n-am spus atunci despre Hacken – fratele meu, prietene, eu nu mă îndoiesc de cinstea ta. Iar Hacken şi-a întors de la el ochii nefericiţi.

Deodată, anchetatorul întrebă:

— Ei, cum e, ţi-ai amintit?

Krîmov îşi depărtă a dezolare mîinile şi răspunse:

— N-am ce să-mi amintesc.

Sună telefonul.

— Ascult, zise anchetatorul şi, după ce-l privi o clipă pe Krîmov, adăugă: Da, pregăteşte-te, curînd e timpul să începem. Şi arestatului i se păru că despre el a fost vorba.

Apoi anchetatorul lăsă receptorul în furcă şi îl ridică din nou. De astă dată, era o conversaţie telefonică cel puţin ciudată, de parcă alături nu se afla un om, ci un patruped. Pălăvrăgea, după toate aparenţele, cu soţia.

Mai întîi au fost abordate probleme casnice:

— La magazin? O gîscă, e bine… De ce nu ţi-au dat pe primul tichet? Soţia lui Serioja a sunat la secţie şi a cumpărat pe primul o pulpă de berbec, chiar ne-au invitat la ei. Eu, fiindcă veni vorba, am luat nişte brînză de vaci de la bufet, nu, nu-i acră, 800 de grame… Dar gazul cum merge azi? Să nu uiţi de costum.

Apoi începu să spună:

— Dar aşa, în general, cum te simţi, ia vezi, să nu te plictiseşti cumva. În vis ai văzut-o? Şi cum arăta? Totuşi era în chiloţi? Păcat… Ascultă aici la mine, cînd am să vin eu, tu ai să fii plecată la cursuri… Curăţenie, bine faci, numai fii atentă să nu ridici greutăţi, tu în nici un caz nu ai voie.

În acest prozaism mic-burghez era ceva neverosimil: cu cît convorbirea aducea mai mult a ceva obişnuit, omenesc, cu atît cel care o purta semăna mai puţin a om… Chipul acesta de maimuţă care copia apucăturile unui om îngrozea prin ceva. Iar totodată, în mod evident, Krîmov însuşi nu se mai simţea om, căci asemenea conversaţii nu se poartă de faţă cu un om străin.

„Îţi sărut buziţele… A, nu vrei… Bine, bine“.

Dar, de bună seamă, dacă, potrivit lui Bogoleev, el, Krîmov, pare o pisică de angora, o broască, un sticlete sau pur şi simplu un gîndac pe un băţ, n-ar fi nimic de mirare în această conversaţie.

Spre sfîrşit, anchetatorul întrebă:

— Zici că te arde? Bine, fugi, fugi repede, pe curînd.

Apoi scoase o carte şi un carnet de însemnări şi începu să citească, notînd din cînd în cînd ceva cu un creionaş – poate se pregătea pentru vreo activitate la un cerc sau pentru un referat…

Deodată, se răsti cu o iritare furioasă:

— Ce tot dai din picioare, ca la defilarea sportivilor?

— Îmi amorţesc picioarele, cetăţene anchetator.

Dar anchetatorul se cufundă din nou în lectura acelei cărţi de ştiinţă.

Peste vreo zece minute întrebă distrat:

— Ei, cum e, ţi-ai amintit?

— Cetăţene anchetator, trebuie să merg la closet.

Anchetatorul oftă, se apropie de uşă, unde strigă încet pe cineva. Asemenea grimase au unii stăpîni de cîini, cînd animalul respectiv se cere la plimbare în afara orelor obişnuite. Intră un soldat în uniformă de campanie. Cu ochiul său format, Krîmov îl cercetă: totul la el era în ordine – centura strînsă, guleraşul curat, boneta aşezată cum trebuie pe cap. Numai că acest tînăr soldat se ocupa cu o treabă nesoldăţească.

Se ridică, picioarele îi amorţiseră după îndelungata şedere pe scaun, încît i se îndoiau la primii paşi. La closet, în timp ce santinela era cu ochii pe el, se gîndea febril, iar în vreme ce se întorcea, de asemenea se gîndea febril. Avea la ce.

Dar cînd a revenit de la closet, anchetatorul nu se afla în birou. Pe locul lui şedea un tînăr în uniformă, cu epoleţi albaştri de căpitan, chenăruiţi cu şnur roşu. Căpitanul se uită la arestat cu nişte ochi posomorîţi, ca şi cînd l-ar fi urît toată viaţa.

— Ce stai? zise căpitanul. Şezi, hai! Şezi drept, rahatule, ce-ţi cocîrjezi spinarea? Cînd am să-ţi dau una-n măruntaie, ai să te-ndrepţi.

„Uite că am făcut cunoştinţă“, gîndi Krîmov şi îl cuprinse o frică cum nu-i fusese niciodată în război.

„Acum o să înceapă“, gîndi el. Căpitanul slobozi un nor de fum din ţigară şi, prin fumul acela cenuşiu, glasul lui continuă:

— Uite aici hîrtie şi stilou. Ce, doar n-o să scriu eu în locul tău.

Îi făcea plăcere căpitanului să-l insulte. Dar poate că asta-i era slujba? Doar şi pe front li se ordonă uneori artileriştilor să execute foc de hărţuială asupra inamicului, iar ei trag zi şi noapte.

— Cum şezi acolo? Ce, ai venit aici ca să dormi?

Iar după cîteva minute îl strigă pe arestat.

— Hei, ia ascultă, n-ai auzit ce ţi-am spus, nu te interesează?

Se apropie de fereastră, ridică perdeaua de camuflaj, stinse lumina şi o dimineaţă posomorîtă îl privi în ochi pe Krîmov. Pentru prima oară din ziua venirii la Lubianka, vedea lumina zilei.

„Am petrecut o nopticică“, gîndi Nikolai Grigorievici.

Era oare cea mai rea dimineaţă din viaţa lui? E cu putinţă oare ca, doar cu cîteva săptămîni în urmă, el să fi stat culcat, fericit şi liber, într-un crater de obuz şi pe deasupra capului său să fi vuit o umană vijelie de fier?

Dar timpul se învălmăşise: intrase de mult, de-o veşnicie, în acest cabinet, şi totuşi parcă mai ieri fusese la Stalingrad.

Cît de cenuşie, ca de piatră, e lumina dincolo de fereastra ce dă spre puţul curţii interioare a închisorii speciale. Lături, nu lumină. Obiectele păreau şi mai oficiale, şi mai posace, mai duşmănoase în lumina aceasta matinală decît la lumina electrică.

Nu, nu cizmele-i deveniseră strîmte, ci picioarele i se umflaseră.

În ce fel au făcut cei de aici legătura dintre viaţa şi activitatea lui din trecut cu încercuirea din anul 1941? Degetele cui au unit ceea ce nu se poate uni? Şi pentru ce oare? Cine are nevoie de asta? Pentru ce?

Gîndurile îl mistuiau atît de intens, încît în unele momente uita de durerea de spate şi de şale, nu mai simţea cum picioarele umflate păreau să-i crape carîmbii cizmelor.

Hacken, Fritz… Cum am putut eu să uit că în anul 1938 şezusem într-o cameră cu el, şezusem, dar nu chiar aşa: aveam în buzunar un permis de intrare. Acum însă şi-a amintit lucrul cel mai mîrşav: dorinţa de atunci de a le fi tuturor pe plac – funcţionarului de la biroul de permise, santinelelor, liftierului în uniformă militară. Anchetatorul spunea: „Tovarăşe Krîmov, vă rugăm să ne ajutaţi“. Ba nu, lucrul cel mai mîrşav fusese nu dorinţa de a le fi tuturor pe plac. Cea mai mîrşavă fusese dorinţa de sinceritate! O, acum şi-a adus aminte! Aici e nevoie numai de sinceritate! Şi el fusese sincer, îşi amintise erorile lui Hacken în aprecierea mişcării spartachiste[42], antipatia lui faţă de Thälmann, dorinţa lui de a primi onorariu pentru o carte pe care o scrisese, divorţul de Elsa, în timp ce ea era gravidă… Ce-i drept, îşi amintise şi părţile bune… Anchetatorul îi notase fraza: „Pe baza cunoaşterii lui de mulţi ani, consider puţin probabilă participarea la diversiuni directe împotriva partidului, dar nu pot exclude cu desăvîrşire posibilitatea duplicităţii…“.

Bine, dar el îl denunţase… Tot ce e adunat despre el în acest dosar veşnic este povestit de tovarăşii săi, care şi ei voiseră să fie sinceri. Atunci el de ce voise să fie sincer? Datoria de partid? Minciună! Sinceritatea putea să fie numai într-un singur fel: să fi strigat, bătînd cu turbare în masă:

„Hacken, fratele, prietenul meu, e nevinovat!“. În loc de asta, el scotocise prin memorie după tot felul de fleacuri, vînase purici, făcuse pe placul unui om fără semnătura căruia permisul său de intrare nu era valabil pentru ieşirea din marea casă cenuşie. Şi-a amintit şi sentimentul avid, de fericire, cînd anchetatorul spusese: „O clipă, să vă semnez permisul, tovarăşe Krîmov“. Ajutase la înfundarea lui Hacken în închisoare. Şi unde plecase iubitorul de libertate cu permisul semnat? Nu cumva la Muska Grinberg, soţia prietenului său? Bine, dar tot ce spusese el despre Hacken era adevărat. Însă şi tot ce se spune aici despre el e, de asemenea, adevărat. Căci, într-adevăr, îi spusese lui Fedea Evseev că Stalin suferă de un complex de inferioritate, legat de lipsa lui de competenţă în domeniul filozofiei. Lista cumplită a oamenilor cu care se întîlnea: Nikolai Ivanovici, Grigori Evseevici, Lomov, Şaţki, Piatniţki, Lominadze, Riutin, roşcatul Şleapnikov, mergea pe la Lev Borisovici, la „Academie“, apoi Laşevici, Ian Gamarnik, Luppol, mergea la bătrînul Reazanov, la institut, în Siberia se oprise în două rînduri, ca veche cunoştinţă, la Eiche, apoi la vremea lor fuseseră şi Skrîpnik din Kiev, şi Stanislav Kosior din Harkov, ei, şi, desigur, Ruth Fischer, oho… Slavă Domnului că anchetatorul nu şi-a amintit principalul, căci, la vremea lui, Lev Davîdovici se purtase destul de bine cu el…

Ce să mai vorbim, e putred pînă-n măduva oaselor. Dar de ce, la o adică? Păi ei nu sînt vinovaţi mai mult decît mine! Numai că eu n-am semnat. Aşteaptă tu, Nikolai, că ai să semnezi. Şi încă cum ai să semnezi, de vreme ce ei au semnat! De bună seamă că principala ticăloşie e rezervată drept capac. O să te ţină uite-aşa, vreo trei zile şi trei nopţi fără să închizi ochii, apoi vor începe să te bată. Da, în general, toate astea nu prea seamănă a socialism. Dar ce nevoie are partidul meu să mă nimicească? Doar Revoluţia noi am înfăptuit-o, nu Malenkov, nici Jdanov, nici Şcerbakov. Noi toţi am fost necruţători cu duşmanii Revoluţiei. Atunci de ce Revoluţia e necruţătoare faţă de noi? Sau poate că tocmai de aceea e necruţătoare. Ori poate că nu Revoluţia, căci ce Revoluţie e căpitanul ăsta? Ăsta-i sutaş negru, o lepădătură.

Bătea apa-n piuă, iar timpul trecea.

Durerea din spate şi durerea din picioare, epuizarea îl striveau. Principalul lucru pentru el acum era să se culce pe un pat, să mişte puţin din degetele desculţe, să ridice picioarele, să-şi scarpine pulpele.

— Să nu dormi! strigă căpitanul, ca şi cînd ar fi dat o comandă de luptă. Lăsa impresia că e destul să închidă

Krîmov ochii pentru un minut, ca să se prăbuşească statul sovietic, să fie rupt frontul.

În toată viaţa lui nu auzise atît de multe înjurături de mamă.

Prietenii, dragii lui colaboratori, secretarii, participanţii la convorbiri intime îi colecţionaseră cuvintele şi faptele. Îşi amintea şi se îngrozea: „Asta i-am spus-o lui Ivan. Dar numai lui Ivan“. „Am avut o conversaţie, într-adevăr, cu Grişa, doar îl cunosc încă din anul ’20“. „Discuţia asta am avut-o cu Maşka Meltzer, ah, Maşka, Maşka.“

Deodată, îşi aminti cuvintele anchetatorului, că nu trebuie să aştepte el pachete de la Evghenia Nikolaevna… Erau dintr-o conversaţie recentă, din celulă, cu Bogoleev. Pînă în ultima zi oamenii completau ierbarul lui Krîmov.

În timpul zilei i s-a adus o strachină cu ciorbă, însă mîna îi tremura în aşa hal, încît trebuia să-şi aplece capul şi să soarbă ciorba chiar la buza străchinii, în timp ce lingura se ciocnea, zăngănea mărunt.

— Mănînci ca un porc, rosti cu amărăciune căpitanul.

Apoi s-a întîmplat un eveniment: Krîmov se ceru din nou la closet. De astă dată nu se mai gîndea la nimic în timp ce mergea pe coridor, însă, stînd aplecat în faţa vasului de toaletă, gîndi totuşi: bine că mi s-au tăiat nasturii, că-mi tremură degetele şi n-aş fi putut să mă deschei şi să mă închei la prohab.

Iar timpul se depăna din nou, lucra. Statul cu epoleţi de căpitan biruise. O ceaţă densă, cenuşie îi stăruia în cap, probabil că o asemenea ceaţă stăruie în capul unei maimuţe. Nu mai existau trecutul şi viitorul, nu mai exista dosarul cu şnururile răsucite. Doar o singură dorinţă: să-şi scoată cizmele, să se scarpine, să adoarmă.

Veni din nou anchetatorul.

— Aţi dormit vreun pic? întrebă căpitanul.

— Şefii nu dorm, şefii se odihnesc, rosti sentenţios anchetatorul, repetînd străvechea butadă cazonă.

— Just, confirmă căpitanul. În schimb, subordonaţii se umflă.

Aşa cum un muncitor, intrînd în schimbul său, îşi cercetează strungul şi schimbă preocupat o vorbă cu cel căruia îi ia locul, la fel şi anchetatorul se uită la Krîmov, la biroul lui, apoi spuse:

— Să-i dăm zor, tovarăşe căpitan.

Se uită la ceas, scoase din sertar dosarul, deznodă şnururile, răsfoi o vreme hîrtiile şi, plin de interes, de vigoare, spuse:

— Aşadar, Krîmov, să continuăm.

Şi au purces…

Astăzi, pe anchetator îl interesa războiul. Şi din nou cunoştinţele lui se dovediră imense: ştia de numirile lui Krîmov, cunoştea indicativele regimentelor, ale armatelor, rostea numele unor oameni care luptaseră împreună cu Krîmov, îi amintea cuvintele spuse de la el la o secţie politică, afirmaţiile sale despre o rezoluţie agramată a unui general.

Întreaga activitate de pe front a lui Krîmov, cuvîntările ţinute sub canonada germană, convingerea lui, pe care o împărtăşea soldaţilor roşii în zilele grele ale retragerii, în vremuri de privaţiuni, totul încetase dintr-odată să mai existe.

Un jalnic palavragiu, un ipocrit descompunea starea morală a tovarăşilor săi, îi contamina cu necredinţă şi cu sentimentul disperării. Ar putea să încapă vreo îndoială că spionajul german l-a ajutat să treacă linia frontului pentru a continua activitatea diversionistă şi de informare?

În primele minute ale noului interogatoriu, lui Krîmov i s-a transmis pofta de lucru a anchetatorului care se odihnise.

— Cum doriţi dumneavoastră, spuse el, dar eu n-am să mă recunosc niciodată spion!

Anchetatorul se uită un timp pe fereastră – deja începea să se întunece, nu mai distingea bine hîrtiile de pe masă.

Aprinse lampa de birou, coborî storul albastru de camuflaj.

De după uşă răzbătu un urlet trist, animalic, şi brusc încetă, amuţi.

— Aşadar, Krîmov? întrebă anchetatorul, aşezîndu-se din nou la birou.

Îl întrebă dacă ştia cumva de ce nu fusese niciodată avansat în grad, şi primi un răspuns confuz.

— Aşa deci, Krîmov, te-ai vînturat pe front, avînd gradul de comisar de batalion, cînd, de fapt, dumneata ar fi trebuit să fii membru al consiliului unei armate sau chiar al unui front.

Tăcu cîteva clipe, uitîndu-se scrutător la arestat, încît se poate spune că pentru prima oară l-a privit ca anchetator, şi rosti pe un ton triumfător:

— Însuşi Troţki spunea despre operele dumitale că sînt scrise „marmoreean“. Păi dacă licheaua asta ar fi pus mîna pe putere, ce sus te-ai fi aflat acum! Doar asta nu-i o glumă, auzi: „Marmoreean“.

„Iată deci atuurile lui, gîndi Krîmov. A prins asul.“

Ei bine, bine, o să spună totul, şi cînd, şi unde, dar asemenea întrebări i se pot pune chiar şi tovarăşului Stalin, căci tovarăşul Krîmov nu avusese relaţii cu troţkismul,

întotdeauna votase împotriva rezoluţiilor troţkiste, niciodată pentru.

Acum însă esenţialul e să-şi scoată cizmele, să se culce, să-şi ridice picioarele desculţe, să doarmă şi să se scarpine prin somn.

Iar anchetatorul începu să vorbească încet, duios:

— De ce nu vrei să ne ajuţi? Parcă are vreo importanţă că n-ai săvîrşit crime înainte de război, că nu ai reînnoit în încercuire legăturile şi n-ai stabilit locuri de întîlnire… Problema e mai serioasă, mai profundă. E vorba de noua orientare a partidului. Ajută partidul în această nouă etapă a luptei. Dar pentru asta e necesar să renunţi la vechile puncte de vedere. O asemenea sarcină numai bolşevicilor le este pe măsură. Tocmai de aceea vorbesc eu cu dumneata.

— Ei bine, fie, începu Krîmov a spune rar şi aproape adormit. Pot admite că împotriva voinţei mele am devenit exponentul unor concepţii străine partidului. Admit că internaţionalismul meu a ajuns în contradicţie cu noţiunile statului socialist suveran. Sînt de acord că, prin caracterul meu, după anul ’37 am devenit străin noii orientări, noilor oameni. Sînt gata, pot să recunosc. Dar spionajul, diversiunile…

— Ce rost mai are acest „dar“? După cum vezi, deja ai început să te plasezi pe calea recunoaşterii atitudinii dumitale duşmănoase faţă de cauza partidului. Parcă mai are vreo importanţă forma? Ce rost are acest „dar“ al dumitale, de vreme ce recunoşti principalul?

— Nu, eu nu mă recunosc drept spion.

— Înseamnă că nu vrei să fii cu nimic de ajutor partidului. De cum ajunge discuţia la problemă, dumneata ţuşti în tufiş, nu-i aşa? Eşti un rahat, un porc de cîine!

Krîmov sări în sus, îl smuci pe anchetator de cravată, apoi izbi cu pumnul în masă, încît ceva dinăuntrul telefonului zornăi, icni. Începu să ţipe cu un glas pătrunzător, aducînd a urlet:

— Dar tu, pui de căţea, ticălosule, unde ai fost în timp ce eu conduceam oamenii luptînd prin Ucraina şi prin pădurile Breanskului? Unde te aflai cînd eu mă băteam iarna lîngă Voronej? Tu, nemernicule, ai fost la Stalingrad? Adică eu n-am făcut nimic pentru partid? Ori poate că tu, mutră de jandarm, apărai Patria Sovietică aici, pe strada Lubianka? Iar eu nu apăram cauza noastră la Stalingrad? Ori poate că tu ai fost la Shanghai, sub laţul spînzurătorii? Oare pe tine, lepădătură, sau pe mine m-a împuşcat un kolceakovist în umărul stîng?

După asta l-au bătut, dar nu aşa, simplu, peste fălci, ca la secţia specială a frontului, ci cu chibzuială, în mod ştiinţific, cu bune cunoştinţe de fiziologie şi anatomie. Îl băteau doi tineri îmbrăcaţi în uniforme noi, iar el le striga:

— Voi, ticăloşilor, ar trebui să fiţi trimişi într-o companie disciplinară… Ar trebui să fiţi servanţi la o puşcă antitanc… Dezertorilor…

Dar ei lucrau fără supărare, fără zel deosebit. Păreau că-l bat nu prea tare, fără să-şi ia avînt, însă loviturile erau groaznice, la fel cum groaznic poate să fie un cuvînt mîrşav, rostit cu calm.

Începu să-i curgă sînge din gură, cu toate că peste măsele nu l-au lovit niciodată şi sîngele acesta îi venea nu din nas, nu din fălci, nu din limba muşcată, cum s-a întîmplat la Ahtuba… Era sînge venit din adînc, din plămîni. De-acum nu mai ştia unde se află, nu mai ştia ce-i cu el… Deasupra lui apăru din nou chipul anchetatorului. Acesta arătă cu un deget spre portretul lui Gorki ce atîrna pe perete deasupra biroului şi întrebă:

— Ce a spus marele scriitor proletar Maxim Gorki?

Pentru ca tot el să răspundă convingător, pe un ton didactic:

— Dacă duşmanul nu se predă, el este nimicit.

Apoi văzu un bec în tavan şi un om cu epoleţi înguşti.

— Ei bine, odată ce medicina permite, zise anchetatorul, destul cu odihna.

Şi îndată după aceea Krîmov şedea iarăşi lîngă masă, ascultînd argumente convingătoare:

— Vom putea să şedem aşa o săptămînă, o lună, un an… Dar haide s-o luăm simplu: să zicem că nu eşti vinovat de nimic, dar ai să semnezi tot ce am să spun eu. După asta nu vei mai fi bătut. Clar? Poate că la Consiliul Special o să fii condamnat, dar bătut nu vei fi – asta-i mare lucru. Crezi că mie-mi face plăcere cînd eşti bătut? O să te lăsăm să dormi. Clar?

Orele treceau, convorbirea continua. Se părea că nimic nu mai poate să-l zguduie pe Krîmov, să-l scoată din buimăceala aceea somnolentă.

Totuşi, la auzul noii cuvîntări a anchetatorului, el întredeschise gura uimit, înălţîndu-şi capul.

— Toate astea sînt chestii vechi, ar putea fi şi date uitării, zise anchetatorul, arătînd spre dosarul lui Krîmov. Dar iată, mîrşava dumitale trădare a Patriei în timpul bătăliei Stalingradului nu poate fi uitată. Martorii, documentele vorbesc! Ai desfăşurat o activitate urmărind descompunerea conştiinţei politice a luptătorilor din casa 6 bis, încercuită de

nemţi. L-ai îndemnat pe Grekov, un patriot al Ţării, să trădeze, ai încercat să-l convingi să treacă de partea inamicului. Ai înşelat încrederea comandamentului, încrederea partidului, care te-au trimis la casa aceea în calitate de comisar combatant. Iar dumneata, ajungînd în casa aceea, ce te-ai dovedit a fi? Un agent al duşmanului!

Înspre dimineaţă, Nikolai Grigorievici a fost din nou bătut, iar lui i se părea că se cufundă într-un lapte cald, negru. Şi din nou omul cu epoleţi înguşti dădu aprobator din cap, în timp ce ştergea acul seringii, iar anchetatorul spuse:

— Mă rog, dacă medicina permite.

Şedeau unul în faţa celuilalt. Krîmov se uita la chipul istovit al interlocutorului şi se mira de propria sa blajinătate. E posibil să-l fi apucat de cravată pe omul acesta, voind să-l sugrume? Acum, Nikolai Grigorievici avea din nou senzaţia unei apropieri de acest om. Masa nu-i mai despărţea; şedeau acolo doi tovarăşi, doi oameni în suferinţă.

Deodată, îşi aminti de omul neîmpuşcat pînă la capăt, cu cămaşa şi izmenele însîngerate, care se întorsese din stepa nocturnă, tomnatică la secţia specială a frontului.

„Asta-i soarta mea, gîndi el. Nici eu nu mai am unde să merg. Acum e tîrziu.“

Apoi se ceru la closet, apoi apăru căpitanul din ziua precedentă şi ridică storul de camuflaj, stinse lumina, îşi aprinse o ţigară.

Şi iarăşi Nikolai Grigorievici văzu lumina zilei, atît de posomorîtă, încît părea că nu vine de la soare, din cer; părea că lumina aceea vine de la cărămida cenuşie a închisorii speciale.

44

Paturile erau goale – vecinii fie fuseseră mutaţi, fie asudau la interogatoriu.

Zăcea făcut zob, pierzîndu-şi conştiinţa de sine, cu viaţa terfelită, cu o durere cumplită în şale, încît i se părea că i-au fost zdrobiţi rinichii.

În ceasul amar al prăbuşirii vieţii, înţelese puterea iubirii unei femei. Soţia! Numai ei îi e drag un om călcat de nişte picioare de fontă. Este numai scuipat, dar ea îi spală picioarele, îi netezeşte părul răvăşit, îl priveşte în ochii păliţi. Cu cît i-a fost mai tare însîngerat sufletul, cu cît e el mai

respingător şi mai demn de dispreţ în faţa lumii, cu atît mai apropiat şi mai scump devine pentru ea, care aleargă după camion, stă la cozi pe Kuzneţki Most, lîngă gardul lagărului, dorind atît de mult să-i trimită cîteva bomboane, puţină ceapă; ea îi coace turtiţe pe lampa cu gaz şi ani întregi din viaţa ei ar da pentru a se vedea cu el măcar o jumătate de ceas…

Dar nu oricare femeie cu care te culci e soţie.

Şi din pricina disperării ce-l înjunghia, el însuşi începu să-şi dorească a stîrni disperarea în celălalt om.

Compuse astfel cîteva rînduri ale unei scrisori: „Aflînd de cele întîmplate, tu eşti bucuroasă nu pentru că eu sînt strivit la pămînt, ci pentru că ai reuşit să fugi la timp de mine, şi îţi binecuvîntezi instinctul de şobolan, care te-a determinat să părăseşti o corabie ce se îneacă… Sînt sigur…".

O clipă, îşi aminti telefonul de pe biroul anchetatorului… Buhaiul acela musculos, care-l izbea în şolduri, pe sub coaste… Căpitanul ridică storul, stinge lumina… Paginile dosarului foşnesc, foşnesc, şi în foşnetul lor începu să aţipească.

Dar brusc o sulă înroşită, strîmbă, îi pătrunse prin craniu, încît i se păru că îi duhneşte creierul a ars: Evghenia Nikolaevna l-a denunţat!

Marmoreean! Marmoreean! Cuvintele ce i s-au spus la o oră matinală în strada Znamionka, în cabinetul preşedintelui Sovietului Militar Revoluţionar al Republicii[43]… Omul acela cu bărbuţă ascuţită, cu lentilele strălucitoare ale pince-nez-ului, citise un articol al lui Krîmov şi vorbea blînd, încet. Acum îşi aminteşte: noaptea îi spusese Jeniei că C.C.-ul l-a chemat de la Comintern, încredinţîndu-i redactarea unor broşuri de la Politizdat[44]. „Deci, cîndva am fost şi eu om." Îi povestise cum Troţki, după ce-i citise articolul „Revoluţia şi reforma – China şi India", a zis: „Marmoreean scris!".

Faţă de nici un alt om nu mai repetase el aceste cuvinte spuse între patru ochi, numai Jenia le auzise; aşadar, anchetatorul de la ea le ştia. Ea l-a denunţat.

Acum nu mai simţea cele şaptezeci de ore nedormite, era ca şi cînd dormise pe săturate. Să fi fost ea silită? Dar ce mai contează? Tovarăşi, Mihail Sidorovici, am murit! M-au ucis. Nu cu un glonţ de pistol, nu cu pumnii, nu prin nesomn. Jenia m-a ucis. Am să dau declaraţii şi-am să recunosc totul. Cu o singură condiţie: confirmaţi-mi că ea m-a denunţat.

Se tîrî jos din pat şi începu să bată cu pumnul în uşă, strigînd la santinela care se uită îndată prin vizetă:

— Du-mă la anchetator, am să semnez tot.

Dar se apropie ofiţerul de serviciu, care-i spuse:

— Încetaţi gălăgia. O să daţi declaraţii cînd veţi fi chemat.

Nu putea suporta să rămînă singur. E mai bine, mai uşor cînd eşti bătut şi îţi pierzi cunoştinţa. Dacă medicina permite…

Se duse şchiopătînd spre pat şi tocmai cînd i se părea că n-are să reziste chinului sufletesc, cînd avea impresia că dintr-un moment în altul creierul îi va plesni şi mii de schije i se vor înfige în inimă, în gît, în ochi, înţelese: Jenia nu putea să-l denunţe! Şi începu să tuşească, să se scuture din toată fiinţa:

— Iartă-mă, iartă-mă. Nu mi-e hărăzit să fiu fericit cu tine, şi de asta numai eu sînt vinovat, nicidecum tu.

Şi îl învălui un sentiment minunat, care poate că pentru prima oară-l cuprinsese pe un om de cînd cizma lui Dzerjinski păşise în această clădire.

Se trezi. Vizavi de el şedea greoi Katzenelenbogen, cu părul lui beethovenian răvăşit.

Krîmov îi zîmbi, şi fruntea joasă, cărnoasă a vecinului se încruntă, iar el înţelese că zîmbetul său a fost luat drept un semn de nebunie.

— Văd că aţi încasat-o tare, zise Katzenelenbogen, arătînd spre bluza mînjită cu sînge în altă celulă.

— Aşa e, au dat tare, răspunse Krîmov strîmbîndu-se. Dar dumneavoastră?

— Am făcut o plimbare prin spital. Vecinii au plecat: lui Dreling, Consiliul Special i-a mai dat zece ani, aşa că acum are treizeci, iar Bogoleev e mutat în altă celulă.

— Ăă… făcu Krîmov.

— Ei, ia spuneţi.

— Mă gîndesc, zise Krîmov, că în comunism, MGB[45]-ul va culege la secret tot ce este nobil în oameni, fiecare cuvînt bun al lor. Tot ce este legat de fidelitate, cinste, bunătate va fi ascultat de agenţi la telefon, va fi extras din scrisori, reţinut din convorbirile sincere şi toate acestea vor fi raportate pe strada Lubianka, alcătuindu-se dosare. Dar numai ce e bun! Aici se va întări încrederea în om, şi nu va fi distrusă, ca acum. Prima piatră am aşezat-o eu… Cred că am învins, în ciuda denunţurilor, a minciunii, cred, cred…

Ascultîndu-l distrat, Katzenelenbogen zise:

— Toate astea sînt juste; chiar aşa va fi. Trebuie numai să adăugăm că, după ce se va întocmi un atît de strălucit dosar, o să fiţi adus aici, în casa asta mare, şi totuşi veţi fi plesnit.

Se uita iscoditor la Krîmov şi nu putea înţelege în nici un fel de ce chipul galben-cenuşiu al acestuia, cu ochii înfundaţi, lăcrimoşi, cu urme negre de sînge pe bărbie, zîmbeşte fericit şi calm.

45

Aghiotantul lui Paulus, colonelul Adams, stătea în faţa unui geamantan deschis.

Ordonanţa comandantului, Ritter, lăsat pe vine, sorta lenjeria aşezată pe nişte ziare întinse pe podea.

În timpul nopţii, Adams şi Ritter arseseră documente în cabinetul feldmareşalului, arseseră marea lui hartă personală, pe care colonelul o considera o sfîntă relicvă a războiului.

Paulus nu dormise toată noaptea. Refuzase cafeaua de dimineaţă şi urmărea cu indiferenţă trebăluiala lui Adams. Din cînd în cînd, se ridica şi mergea prin încăpere, păşind peste pachetele de documente care, aşezate pe podea, îşi aşteptau rîndul să fie prefăcute în cenuşă. Hărţile pînzate ardeau greoi, astupînd grătarul, încît Ritter era nevoit să cureţe mereu soba cu vătraiul.

De fiecare dată cînd Ritter întredeschidea uşa sobei, feldmareşalul întindea mîinile spre foc. Adams îi puse o manta pe spate, însă el scutură nervos din umeri şi aghiotantul duse din nou mantaua la cuier.

Poate că feldmareşalul se vede acum în prizonieratul siberian: stă împreună cu soldaţii în faţa unui foc, încălzindu-şi mîinile, iar în urma lui e pustiu şi în faţă, de asemenea, pustiu.

Adams îi spuse:

— I-am ordonat lui Ritter să pună în geamantanul dumneavoastră mai multă lenjerie călduroasă; în copilărie, noi ne imaginam eronat Judecata de Apoi, care n-are nici o legătură cu focul şi cărbunii aprinşi.

În cursul nopţii, generalul Schmidt venise de două ori. Telefoanele cu cablurile tăiate erau mute.

Începînd din momentul încercuirii, Paulus înţelesese clar că trupele de sub comanda sa nu vor putea să continue lupta pe Volga.

Vedea că toate condiţiile – tactice, psihologice, meteorologice, tehnice – care determinaseră succesul său din vară de astă dată lipseau, plusurile se transformaseră în

minusuri. Se adresase lui Hitler: Armata a 6-a trebuia, prin acţiuni coordonate cu Manstein, să rupă inelul încercuirii pe direcţia sud-vest, să realizeze un coridor şi să-şi scoată astfel diviziile, împăcîndu-se de la început cu ideea că va fi nevoită să renunţe la cea mai mare parte a armamentului greu.

Cînd Eriomenko a executat, pe 24 decembrie, o lovitură încununată de succes asupra lui Manstein în raionul pîrîului Mîşkova, pentru orice comandant de batalion devenise limpede faptul că rezistenţa în Stalingrad este imposibilă. Lucrul acesta era neclar pentru un singur om. Acesta a rebotezat Armata a 6-a „post înaintat" al frontului care se întindea de la Marea Albă pînă la Terek. Armata a 6-a a fost declarată de el „fortăreaţa Stalingradului". În schimb, la statul-major al Armatei a 6-a se spunea că Stalingradul s-a transformat într-un lagăr de prizonieri înarmaţi. Paulus a transmis din nou, printr-o radiogramă cifrată, că existau unele şanse pentru ruperea încercuirii. Se aştepta să urmeze o explozie de furie, căci nimeni nu îndrăznea să-i obiecteze de două ori Comandantului Suprem. I s-a povestit cum Hitler a smuls odată Crucea de Cavaler de pe pieptul feldmareşalului Rundstedt şi că Brauchitsch, care era de faţă, a avut un atac de cord. Cu *Führer*-ul nu era de glumit.

Pe 31 ianuarie, Paulus a primit, în sfîrşit, răspunsul la telegrama sa cifrată – i se acordase gradul de feldmareşal. A mai făcut o încercare să demonstreze justeţea argumentelor sale, şi a primit unul dintre cele mai înalte ordine ale Reich-ului: Crucea de Cavaler cu frunze de stejar.

Treptat, şi-a dat seama că Hitler începuse să-l trateze ca pe un mort – era, de fapt, avansarea post-mortem la gradul de feldmareşal, acordarea post-mortem a Crucii de Cavaler cu frunze de stejar. Acum el mai era necesar doar pentru un singur lucru: pentru crearea chipului tragic al conducătorului unei apărări eroice. Sutele de mii de oameni care se aflau sub comanda lui erau declaraţi sfinţi şi martiri de către propaganda statului. Dar ei erau vii, fierbeau carne de cal, vînau cei din urmă cîini din Stalingrad, prindeau ciori în stepă, striveau păduchi, fumau ţigări în care hîrtia era învelită în hîrtie, iar în acest timp, staţiile de radio ale Germaniei transmiteau muzică solemnă de doliu în onoarea unor eroi încă neîngropaţi.

Ei erau vii, îşi suflau în degetele înroşite, mucii le curgeau din nasuri, în capetele lor licăreau gînduri în legătură cu posibilitatea de a hali ceva, de a fura, a se preface bolnavi, a se preda, a se încălzi într-o pivniţă cu vreo rusoaică, iar în acest timp, corurile de stat, alcătuite din băieţei şi fetiţe, răsunau în eter: „Ei au murit pentru ca Germania să trăiască".

Mai puteau să învie pentru viaţa păcătoasă şi minunată de pe pămînt doar cu condiţia pieirii statului.

Totul se desfăşura aşa cum prevăzuse Paulus.

Trăia cu sentimentul apăsător al dreptăţii sale, confirmată de pieirea totală, fără nici o excepţie, a armatei. Iar în pieirea armatei sale el găsea, fără să vrea, o stranie satisfacţie chinuitoare – temeiul pentru o înaltă autoapreciere.

Gînduri reprimate, şterse din memorie în zilele marilor succese, începură din nou să i se furişeze în minte.

Keitel şi Jodi îl numeau pe Hitler „divinul *Führer*". Goebbels prorocea că tragedia lui Hitler rezidă în faptul că nu poate întîlni în război un geniu pe potriva sa. Iar Zeitzler povestea că Hitler îl rugase odată să îndrepte o linie a frontului, deoarece îi şochează simţul estetic. Dar renunţarea dementă, neurastenică de a continua ofensiva spre Moscova? Dar neaşteptata lui moleşeală şi ordinul de a întrerupe ofensiva spre Leningrad? Strategia lui fanatică, a apărării rigide, se bazează pe teama de a-şi pierde prestigiul.

Acum totul este definitiv limpede.

Dar tocmai această limpezime definitivă e groaznică. Ar fi putut să nu se supună ordinului! Sigur, *Führer*-ul l-ar fi executat. Dar el ar fi salvat nişte oameni. Vedea reproş în multe priviri.

Ar fi putut să salveze armata!

Dar se temuse de Hitler, se temuse pentru pielea sa!

Halb, reprezentantul suprem al Direcţiei Securităţii pe lîngă statul-major al armatei, mai zilele trecute, pregătindu-se să plece la Berlin cu avionul, îi spusese, folosind nişte expresii nu tocmai clare, că *Führer*-ul s-a dovedit a fi prea mare chiar şi pentru un asemenea popor cum este cel german. Da, da, desigur.

Numai declamaţii, mereu demagogie.

Adams deschise radioul. Prin trosnetul paraziţilor se înfiripă o muzică – Germania îi jeluia pe morţii de la Stalingrad. În muzica aceasta era ascunsă o forţă deosebită. Poate că pentru popor, pentru viitoarele bătălii, mitul creat de *Führer* înseamnă mai mult decît salvarea unor distrofici degeraţi şi roşi de păduchi. Poate că logica *Führer*-ului nu poate fi înţeleasă doar citind regulamente, alcătuind ordine de bătaie şi studiind hărţi operative.

Ori poate că în aureola aceasta a martiriului, la care Hitler a sortit Armata a 6-a, se contura o nouă existenţă a lui Paulus şi a soldaţilor săi, o nouă participare a lor la viitorul Germaniei.

Aici nu mai erau de ajutor creioanele, rigla logaritmică şi maşinile de calcul. Aici acţiona un ciudat

Quartiermeister[46] general care poseda un alt fel de a calcula, alte rezerve.

Adams, dragule, credinciosule Adams, trebuie să ştii că unui om de factură spirituală superioară îi este proprie, întotdeauna şi invariabil, îndoiala. Lumea este stăpînită doar de oameni mărginiţi, înzestraţi cu sentimentul neclintit al propriei dreptăţi. Oamenii de rasă superioară nu stăpînesc state, nu adoptă mari decizii.

— Vin! exclamă Adams. Îi ordonă lui Ritter: „Ia-l!“ – şi acesta trase la o parte geamantanul deschis, îşi potrivi vestonul.

Ciorapii feldmareşalului, puşi la repezeală în geamantan, aveau găuri la călcîie şi Ritter începu să sufere, să se frămînte, dar nu pentru că nechibzuitul şi nervosul Paulus avea să încalţe nişte ciorapi rupţi, ci pentru că ochii răi ai unor ruşi vor vedea acele găuri.

Adams stătea cu mîinile aşezate pe spătarul unui scaun, întorcîndu-se cu spatele spre uşa care urma să se deschidă îndată şi uitîndu-se calm, grijuliu şi cu dragoste la Paulus. Astfel, gîndi el, trebuie să se comporte aghiotantul unui feldmareşal.

Paulus se depărtă uşor de masa lui de lucru, îşi strînse buzele. Chiar şi în acele clipe, *Führer*-ul dorea din partea lui un joc, iar el se pregătea să-l joace.

Se va deschide îndată uşa, iar încăperea aceea din subterana întunecoasă va deveni vizibilă pentru nişte oameni ce trăiesc pe pămînt. Durerea şi amărăciunea trecuseră, rămînînd doar spaima că vor putea deschide uşa nu reprezentanţii comandamentului sovietic, care şi ei se pregătiseră să joace o scenă solemnă, ci nişte aprigi soldaţi sovietici, obişnuiţi să apese cu uşurinţă pe trăgaciul pistolului-mitralieră. Şi îl chinuia neliniştea în faţa necunoscutului: se va sfîrşi scena şi va începe viaţa omenească – ce fel, unde? În Siberia, în vreo închisoare din Moscova, într-o baracă de lagăr?…

46

În timpul nopţii, oamenii din Zavoljie au văzut cum deasupra Stalingradului cerul s-a luminat de focurile multicolore ale rachetelor de semnalizare. Armata germană capitulase.

Chiar din acea noapte, oamenii din Zavoljie au pornit spre Stalingrad. Se răspîndise zvonul că populaţia rămasă în oraş îndurase, în ultima vreme, o foame cruntă, aşa că soldaţii, ofiţerii, marinarii flotei militare de pe Volga duceau cu ei boccele cu pîine şi cu conserve. Ba unii luaseră şi votcă, armonici.

Dar, ciudat lucru, aceşti soldaţi fără arme, sosiţi cei dintîi, noaptea, în Stalingrad, păreau a fi trişti, nu se veseleau, nu cîntau în timp ce împărţeau pîine apărătorilor oraşului, îmbrăţişîndu-i şi sărutîndu-i.

Dimineaţa zilei de 2 februarie 1943 era ceţoasă. Pe deasupra ochiurilor de apă şi a copcilor de pe Volga fumegau aburi. Soarele se înălţa deasupra stepei cămilelor, la fel de aspră în zilele cu arşiţă din august, ca şi în vremea viforului iernatic. Zăpada uscată se avînta peste spaţiul acela plat, se răsucea în coloane, rotindu-se în vîrtejuri lăptoase, şi deodată îşi pierdea parcă voinţa, lăsîndu-se la pămînt. Tălpile vîntului de răsărit lăsau urme: gulere de zăpadă în jurul tulpinilor scîrţîitoare ale mărăcinilor, vălurele încremenite pe pantele viroagelor, petice lutoase, pleşuve şi moviliţe bombate…

De pe malul rîpos al Stalingradului, oamenii care veneau peste Volga păreau să se fi ivit din ceaţa stepei, ca o plăsmuire a gerului şi a vîntului.

Ei nu aveau o treabă anume în Stalingrad, şefii nu-i trimiseseră încoace, războiul se sfîrşise aici. Mergeau din proprie voinţă – ostaşi roşii, drumari, brutari din Pahovo, ofiţeri de stat-major, căruţaşi, artilerişti, croitori de la intendenţa frontului, electricieni şi mecanici de la atelierele de reparaţii. Împreună cu ei, treceau peste Volga şi se căţărau pe malul abrupt bătrîni înfofoliţi în broboade, femei în pantaloni soldăţeşti, vătuiţi, băieţaşi şi fetiţe, trăgînd după ei sănii încărcate cu boccele, cu perne.

Ceva straniu se întîmpla cu oraşul. Se auzeau claxoane de automobil, vuiau motoare de tractor: treceau oameni gălăgioşi cu cîte o armonică, dansatorii bătătoreau zăpada cu pîslarii, soldaţii chiuiau şi rîdeau în hohote. Dar, cu toate acestea, oraşul nu se înviorase, continua să pară mort.

Cu cîteva luni în urmă, Stalingradul încetase să-şi ducă viaţa lui obişnuită: muriseră şcolile, secţiile uzinelor, atelierele pentru croitorie de damă, ansamblurile artistice de amatori, miliţia oraşului, creşele, cinematografele…

În febra ce cuprinsese cartierele, se înfiripase un nou oraş – Stalingradul războiului –, cu un sistem propriu de străzi şi pieţe, cu o arhitectură a lui, subterană, cu reguli proprii de circulaţie stradală, cu o reţea comercială aparte, cu

propriul lui vuiet, al unor ateliere de uzină, cu meşteşugarii lui, cu cimitirele, beţiile, concertele lui.

Fiecare epocă are oraşul ei universal, el fiind sufletul, voinţa respectivei epoci.

Cel de-al Doilea Război Mondial a constituit o epocă a omenirii, iar pentru un timp oarecare, Stalingradul devenise oraşul ei universal. Devenise gîndul şi năzuinţa neamului omenesc. Pentru el lucrau uzine şi fabrici, rotative şi linotipuri, el îi ridica la tribună pe liderii parlamentari. Dar cînd din stepă au pornit spre Stalingrad mulţimile miilor de oameni, iar străzile pustii s-au umplut de lume, şi cînd în el au început să vuiască primele motoare de automobil, oraşul universal al războiului a încetat să mai fiinţeze.

În acea zi, gazetele au comunicat amănuntele capitulării germane şi oamenii din Europa, America, India au aflat cum a ieşit feldmareşalul Paulus dintr-un subsol, cum le-a fost luat primul interogatoriu generalilor nemţi la statul-major al Armatei a 64-a, comandată de generalul Şumilov, şi cum era îmbrăcat generalul Schmidt, şeful statului-major al lui Paulus.

La acea oră, capitala Războiului Mondial nu mai exista. Ochii lui Hitler, Roosevelt, Churchill căutau deja noi centre ale tensiunilor militare mondiale. Stalin, ciocănind cu degetul în masă, îl întreba pe şeful Statului-Major General dacă sînt asigurate mijloacele pentru dislocarea trupelor stalingrădene din spatele frontului, unde se găseau acum, spre zona unei noi concentrări. Oraşul universal al războiului, încă plin de generali combatanţi şi de maeştri ai luptelor de stradă, încă înţesat de armament, cu hărţi vii, operative, cu şanţuri de comunicaţie amenajate, încetase să mai existe, începîndu-şi o nouă viaţă, ca aceea pe care o au actualele Atena şi Roma. Istoricii, ghizii muzeelor, profesorii şi mereu plictisiţii şcolari deveniseră, într-un chip nevăzut, stăpînii lui.

Se năştea noul oraş – un oraş al muncii şi al vieţii, cu uzine, şcoli, maternităţi, miliţie, operă, închisoare.

O zăpadă diafană pudrase căile pe care, cu puţin timp înainte, se transportau spre poziţiile de tragere proiectile şi pîine, erau tîrîte mitraliere şi marmite cu terci, pudrase strîmtele poteci şerpuite, viclene, pe care se strecurau spre cuiburile lor tainice, de piatră, lunetiştii, observatorii, ascultătorii.

Zăpada pudrase drumurile pe care nu demult agenţii de legătură alergau de la companie la batalion, drumurile de la Batiuk la Bannîi Ovrag, la combinatul de carne şi rezervoarele de pompare a apei.

Zăpada pudrase drumurile pe care locuitorii marelui oraş mergeau ca să primească tutun, să bea două sute de grame de ziua unui prieten, să se mai spele într-o mică baie subterană, să bată şepticul, să guste la vecin puţină varză murată; drumurile ce duceau la cunoscuta Mania şi la cunoscuta Vera, drumurile la ceasornicari, la meşterii de brichete, croitori, cîntăreţi din armonică, magazineri.

Mulţimile de oameni bătătoreau acum noi drumuri, aceştia păşeau fără a se mai lipi de ruine, fără ocolişuri.

Iar reţeaua potecilor şi a drumeagurilor de luptă se acoperea cu prima zăpadă, şi pe întreg milionul de kilometri al acestor poteci înzăpezite n-a mai apărut nici o urmă proaspătă.

Curînd, peste prima zăpadă s-a aşezat a doua, iar sub ea potecile au început să se distingă tot mai tulbure, să se lăţească, să nu se mai zărească…

Un sentiment imposibil de exprimat, de fericire şi de gol în suflet, încercau vechii locuitori ai oraşului universal. O tristeţe stranie se isca în oamenii care apăraseră Stalingradul.

Oraşul a rămas pustiu, iar comandantul armatei, şi comandanţii diviziilor de infanterie, şi bătrînul rezervist Poleakov, şi soldatul Gluşkov, toţi simţeau această pustietate. Sentimentul acesta era absurd, căci poate oare să apară tristeţea din pricină că un mare măcel s-a încheiat cu o victorie şi că nu exista moarte?

Dar aşa se întîmpla. Telefonul, în cutia lui de piele galbenă, rămînea mut pe masă la comandantul armatei; un guleraş de zăpadă crescuse pe carcasa mitralierei, lunetele stereoscopice şi ambrazurile pentru mijloacele de foc orbiseră; planuri şi hărţi ponosite, soioşite de atîta folosire, treceau de pe planşete în portharturi, şi din unele portharturi în geamantanele şi în raniţele comandanţilor de plutoane, companii, batalioane… Iar printre casele moarte mişunau mulţimi de oameni, se îmbrăţişau, strigau „ura“… Oamenii se uitau unii la alţii. „Ce băieţi buni sînteţi cu toţii, aspri, simpli, de ispravă, iată-ne mergînd împreună – totul la voi, pufoaicele, căciulile cu clape, totul e ca şi la noi. Dar am făcut o treabă, să te ia cu groază numai cînd te gîndeşti ce treabă am făcut. Am ridicat, am ridicat cea mai grea povară care există pe pămînt, am ridicat adevărul deasupra neadevărului, ia încearcă numai să-l ridici şi tu… Se mai întîmplă aşa ceva prin poveşti, dar aici nu-i de poveste.“

Toţi sînt localnici: unii din Kuporosnaia Balka, alţii din Bannîi Ovrag, alţii de pe lîngă bazinele de pompare a apei, alţii de la „Krasnîi Oktiabr“, alţii de pe Mamaiev Kurgan, iar de ei se apropiau locuitorii centrului, care trăiseră pe lîngă

rîul Ţarina, în zona cheiurilor, pe sub pantele de la cisternele de petrol… Erau concomitent şi amfitrioni, şi oaspeţi, se felicitau între ei, iar vîntul rece vuia pe tinichele vechi. Uneori trăgeau în aer cu pistoalele-mitralieră, ba mai vuia şi cîte o grenadă. Făcînd cunoştinţă, se băteau reciproc pe spate, uneori se îmbrăţişau, se sărutau cu buzele reci, apoi începeau, încurcaţi şi bucuroşi, să înjure… Dădeau buzna de sub pămînt mecanici, strungari, plugari, lemnari, săpători, ei respinseseră duşmanul, araseră prin piatră, prin fier şi prin lut.

Un oraş universal se deosebeşte de alte oraşe nu numai prin faptul că locuitorii sînt legătura cu uzinele şi ogoarele întregii lumi.

Un oraş universal se remarcă prin faptul că are un suflet.

Şi în Stalingradul războiului fusese încuiat un suflet. Iar sufletul lui fusese libertatea. Acum, însă, capitala războiului antifascist se transformase în ruinele amuţite, reci, ale unui oraş industrial şi portuar antebelic, ale unui oraş de provincie sovietic.

Aici, după zece ani, mulţimi numărînd mii de deţinuţi au înălţat un impunător baraj, au construit una dintre cele mai mari hidrocentrale de stat din lume.

47

Întîmplarea ce urmează a fost cauzată de faptul că un subofiţer german, trezindu-se din somn în adăpostul respectiv, nu ştiuse de capitulare. Un foc tras de el l-a rănit pe sergentul Zadnepruk. Acest act a stîrnit furia soldaţilor ruşi care urmăreau cum de sub bolţile masive ale unor buncăre ies soldaţi nemţi, aruncîndu-şi pistoalele-mitralieră şi puştile într-o grămadă zăngănitoare şi mereu crescîndă.

Prizonierii mergeau căutînd să nu se uite în lături, arătînd că pînă şi ochii le sînt în prizonierat. Numai soldatul Schmidt, cu obrajii năpădiţi de peri negri şi albi, ieşind la lumina zilei, se uita zîmbind la soldaţii ruşi, ca şi cînd ar fi fost convins că neapărat are să întîlnească un chip cunoscut.

Colonelul Filimonov, uşor ameţit, care sosise în ajun de la Moscova la statul-major al frontului de la Stalingrad, stătea împreună cu un translator ce i se destinase la punctul de predare a unităţilor diviziei generalului Weller.

Mantaua sa cu epoleţi noi, aurii, cu paspoaluri negre şi galoane roşii, ieşea în evidenţă printre pufoaicele murdare, pîrjolite şi căciulile boţite ale comandanţilor stalingrădeni de companii, de batalioane şi faţă de echipamentul la fel de murdar, boţit şi pîrjolit al prizonierilor germani.

Cu o zi înainte, la popota Consiliului Militar, a povestit că la depozitul central de intendenţă din Moscova se păstrase o cantitate de fir auriu care se folosea la epoleţi în vechea armată rusă şi că printre prietenii săi se consideră baftă curată procurarea unor epoleţi din acest trainic material vechi.

Cînd s-a auzit împuşcătura şi Zadnepruk, rănit uşor, a ţipat, colonelul a întrebat răstit:

— Cine a tras, ce s-a întîmplat?

Cîteva glasuri i-au răspuns:

— Un prost, acolo, un neamţ. L-au şi luat… Chipurile, nu ştia…

— Cum adică, nu ştia? strigă colonelul. Nu-i e destul ticălosului cît sînge de-al nostru a vărsat? Apoi i se adresă deşiratului politruc evreu, care-i era translator. Găsiţi-mi-l pe ofiţerul respectiv. Va răspunde cu capul, ticălosul, pentru această împuşcătură.

Şi chiar în acel moment, observînd obrazul mare, zîmbitor al soldatului Schmidt, colonelul începu din nou să strige:

— Rîzi, ticălosule, că aţi mai schilodit unul?

Schmidt n-a înţeles de ce zîmbetul său, prin care voise atît de mult să exprime binele, a provocat strigătele ofiţerului superior rus, iar cînd, aparent fără nici o legătură cu aceste strigăte, a răsunat un foc de pistol, el, chiar fără să mai înţeleagă nimic, s-a împiedicat şi a căzut la picioarele soldaţilor ce veneau din urmă. Trupul lui a fost tras la o parte; acum zăcea pe o coastă, iar toţi cei care-l cunoşteau treceau pe alături. Apoi, după ce prizonierii au trecut, nişte băieţaşi, fără să le fie teamă de mort, s-au strecurat în buncărele şi adăposturile pustii, scotocind pe priciurile de scînduri.

În acest timp, colonelul Filimonov inspecta locuinţa subterană a unui comandant de batalion, minunîndu-se cît de trainic şi de confortabil era amenajat totul. Un soldat îl conduse la el pe un tînăr ofiţer neamţ, cu priviri calme, albastre, iar translatorul zise;

— Tovarăşe colonel, uitaţi, acesta este locotenentul Lenardt, pe care aţi ordonat să-l aduc.

— Care? se miră colonelul.

Şi, întrucît chipul ofiţerului german i s-a părut simpatic, întrucît era indispus că pentru prima oară în viaţă fusese implicat într-un omor, Filimonov spuse:

— Duceţi-l la punctul de adunare, dar fără prostii, pe răspunderea dumitale. Să ajungă viu acolo.

Ziua judecăţii se apropia de sfîrşit, şi zîmbetul de pe chipul soldatului împuşcat nu se mai putea distinge.

48

Locotenent-colonelul Mihailov, translator militar şef la secţia a 7-a a Direcţiei Politice a statului-major al frontului, îl conducea pe feldmareşalul prizonier la statul-major al Armatei a 64-a.

Paulus ieşise din subsol fără să dea atenţie ofiţerilor şi soldaţilor sovietici care-l studiau cu o lacomă curiozitate, apreciind calităţile mantalei lui de feldmareşal, cu o fîşie de piele verde de la umăr pînă-n talie, şi ale căciulii sale cenuşii, de iepure. A trecut cu paşi mari şi capul dat pe spate, privind undeva peste ruinele Stalingradului, spre autoşenileta de stat-major, care aştepta.

Mihailov avusese adesea prilejul, înainte de război, să asiste la primiri diplomatice, aşa încît se purta sigur pe el cu Paulus, făcînd cu uşurinţă deosebirea dintre o politeţe rece şi agitaţia inutilă.

Şezînd alături de Paulus şi urmărindu-i expresia feţei, Mihailov aştepta ca feldmareşalul să rupă tăcerea. Comportarea lui nu semăna cu cea a generalilor la al căror interogatoriu preliminar participase ca translator.

Şeful statului-major al Armatei a 6-a spusese cu glas lenevos, tărăgănat, că românii şi italienii au provocat catastrofa. General-locotenentul von Arnim, cel cu nasul coroiat, adăugase, sunîndu-şi morocănos medaliile:

— Nu numai Garibaldi cu a sa divizie a 8-a, ci şi frigul rusesc, lipsa proviziilor şi a muniţiei.

Căruntul Schlemmer, comandantul corpului de blindate, cu Crucea de Fier în grad de cavaler şi cu medalia pentru a cincea rănire, întrerupînd această convorbire, începuse să ceară să i se păstreze geamantanul. În acel moment, se porniseră a vorbi cu toţii – şi generalul Rinaldo, şeful serviciului sanitar, cu zîmbetul său blînd, şi posacul colonel Ludwig, comandantul unei divizii de tancuri, cu chipul sluţit de o lovitură de baionetă. Dar în mod deosebit se agita aghiotantul lui Paulus, colonelul Adams, care pierduse o trusă de voiaj: dădea din mîini, scutura din cap şi clapele

căciulii sale din blană de leopard se scuturau şi ele, ca la un cîine de rasă ieşit din apă.

Se umanizează, dar într-un fel cam urît.

Şoferul maşinii, într-o elegantă scurtă albă de blană, răspunse cu glas reţinut la ordinul lui Mihailov de a merge mai încet:

— Am înţeles, tovarăşe locotenent-colonel.

Ar fi vrut să le povestească amicilor lui şoferi, cînd se va întoarce acasă după război, despre Paulus şi să spună, lăudîndu-se: „Ehei, cînd îl duceam eu pe feldmareşalul Paulus cu şenileta…“. În afară de asta, ar fi vrut să conducă într-un fel deosebit maşina, încît Paulus să gîndească: „Ia te uită ce mai şofer sovietic, se vede cît de colo că e mecanic clasa întîi“.

Unui ochi obişnuit cu frontul i se părea neverosimilă învălmăşeala aceea de ruşi şi de nemţi. Echipe vesele de soldaţi percheziţionau subsolurile, se vîrau prin puţurile conductelor de apă şi îi socoteau pe nemţi la suprafaţă, în ger.

Pe maidane, pe străzi, recurgînd la ghionturi şi strigăte, soldaţii reorganizau armata germană într-un chip nou: îi reuneau pe specialiştii diverselor arme în coloane de marş.

Nemţii, uitîndu-se temători la mîinile încleştate pe arme, înaintau, străduindu-se să nu se împiedice. În supuşenia lor era nu numai teamă faţă de uşurinţa cu care degetul rusului putea să apese pe trăgaciul pistolului-mitralieră. Învingătorii iradiau autoritate, şi un fel de tristă patimă hipnotică îi determina pe învinşi să li se supună.

Maşina cu feldmareşalul mergea spre sud, iar prizonierii se deplasau în întîmpinarea ei. O puternică staţie de amplificare urla:

Am plecat de ieri în marş spre zări îndepărtate,
Din poartă iubita cu basmaua semne-mi făcea…

Doi inşi poartă pe un al treilea; acesta îi îmbrăţişase pe după gît cu nişte mîini palide, murdare, şi capetele cărăuşilor se apropiaseră, iar dintre ele se zărea un chip ca de mort, cu ochi arzători.

Patru soldaţi scot dintr-un buncăr, pe o pătură, un rănit.

Grămezile negre-vineţii, de oţel, ale armelor zac în zăpadă. Par nişte căpiţe de paie oţelii, treierate.

Deodată răsună o salvă: un soldat roşu ucis este coborît în mormînt, iar tot acolo, aproape, zac grămădiţi de-a valma nemţi morţi, tîrîţi afară dintr-un subsol ce servise drept spital. Trec soldaţi români cu căciulile lor boiereşti, albe şi negre, hăulesc şi îşi agită mîinile, rîzîndu-şi astfel de nemţii în viaţă şi de cei morţi.

Prizonierii sînt mînaţi dinspre Pitomnik, dinspre Ţariţa, din Casa Specialiştilor. Păşesc cu mersul acela deosebit pe care-l au oamenii şi animalele ce şi-au pierdut libertatea. Cei uşor răniţi şi degeraţii se proptesc în beţe, în bucăţi de scîndură pe jumătate arse. Merg, merg întruna. Ai zice că toţi au acelaşi chip, vînăt-cenuşiu, acelaşi fel, al tuturor, de a se uita, o singură expresie pentru toţi, a suferinţei şi mîhnirii.

Uimitor! Cît de mulţi erau printre ei inşii pipernicîţi, năsoşi, cu frunţi joase, cu guri mici, caraghioase, ca de iepure, cu capete minuscule, ca de vrăbii. Cîţi arieni negricioşi, mulţi dintre ei plini de coşuri, buboşi, pistruiaţi.

Da, mărşăluiau nişte oameni deloc frumoşi, slabi, oameni născuţi de mamele lor şi iubiţi de ele. Dar parcă dispăruseră aceia, neoamenii, naţia, cei care păşeau cîndva cu bărbile lor greoaie, cu buzele orgolioase, cu părul blond şi feţele albe, cu piepturile lor de granit.

Cît de ciudat, de frăţeşte asemănătoare este această gloată de oameni deloc frumoşi, născuţi şi ei de mame, cu acele gloate triste şi îndurerate de nefericiţi, născuţi de mame rusoaice, pe care nemţii îi mînau cu nuiele şi beţe spre lagăre, spre vest, în toamna anului 1941. Uneori, răsuna dinspre buncăre şi subsoluri pocnetul unui foc de pistol, şi gloata ce plutea încătuşată spre Volga înţelegea pe de-a-ntregul, ca un singur om, ce însemnau acele împuşcături.

Locotenent-colonelul Mihailov se uita din cînd în cînd la feldmareşalul ce şedea alături. Şoferul trăgea cu ochiul în oglinda retrovizoare. Mihailov vedea unul dintre obrajii prelungi, slabi ai lui Paulus, iar şoferul vedea fruntea lui, ochii, buzele strînse a tăcere.

Treceau pe lîngă piese de artilerie cu trompele înălţate spre cer, pe lîngă tancuri cu cruci pe frunte, pe lîngă camioane cu pînzele de cort pocnind în vînt, pe lîngă transportoare blindate şi autotunuri.

Trupul de fier al Armatei a 6-a, muşchii ei îngheţaseră înfipţi în pămînt. Iar pe alături treceau încet oameni şi se părea că dintr-o clipă într-alta ei se vor opri, vor îngheţa, vor înţepeni în acelaşi sol.

Mihailov şi şoferul, ca şi soldatul de escortă, aşteptau ca Paulus să vorbească, să cheme pe cineva, să se întoarcă spre a privi, dar el tăcea mereu şi nu se putea înţelege încotro privesc ochii săi, ce aduc ei în acel adînc unde se află inima omului.

Să se fi temut Paulus că îl văd soldaţii săi sau dorea ca ei să-l vadă? Deodată, el îl întrebă pe Mihailov:

— *Sagen Sie bitte, was ist es, Machorka?*[47]

Dar nici după această neaşteptată întrebare, Mihailov n-a înţeles gîndurile lui Paulus. De fapt, pe feldmareşal îl preocupa dacă se putea să mănînce în fiecare zi o supă, să doarmă la căldură şi să fumeze din cînd în cînd.

49

Din subsolul unei case cu etaj, unde fusese instalată direcţia de campanie a Gestapo-ului, nişte prizonieri nemţi scoteau cadavre de oameni sovietici.

Cîteva femei, bătrîni şi băietani stăteau, în ciuda gerului, lîngă santinelă şi observau cum nemţii aşază cadavrele pe pămîntul îngheţat.

Majoritatea nemţilor aveau o expresie indiferentă; păşeau alene, inspirînd resemnaţi mirosul de cadavru.

Doar unul dintre ei, un tînăr într-o manta ofiţerească, legat cu o batistă murdară peste nas şi gură, dădea convulsiv, precum caii, din cap, ca şi cînd l-ar fi înţepat nişte tăuni. Privirile lui exprimau un chin vecin cu nebunia.

Prizonierii lăsau tărgile la pămînt şi, înainte de a începe să descarce cadavrele, rămîneau aplecaţi asupra lor pregetînd – de la unele trupuri se desprinseseră mîini, picioare şi nemţii căutau să ghicească de care cadavru aparţine unu membru sau altul, apoi le aşezau lîngă trupul respectiv. Majoritatea morţilor erau mai mult dezbrăcaţi, numai în cămăşi şi izmene, unii în pantaloni militari. Unul era cu desăvîrşire gol, cu gura larg deschisă a ţipăt, cu abdomenul supt, lipit de şira spinării, cu peri roşcaţi pe organele genitale, cu picioarele slabe şi subţiri.

Era peste putinţă să-ţi închipui că aceste cadavre cu gropanele adînc căscate ale gurilor şi ale găvanelor ochilor fuseseră nu demult oamenii vii, cu nume, cu un domiciliu, care spuneau: „Eşti o drăgălaşă, o scumpă, sărută-mă, vezi să

nu mă uiţi“, care visau la o halbă de bere, fumau ţigări răsucite din foaie de ziar.

Pe cît se vedea, numai ofiţerul ce se legase la gură simţea ceva de felul acesta.

Dar tocmai el le enerva într-un mod aparte pe femeile ce stăteau la intrarea în subsol; îl urmăreau insistent, în timp ce la ceilalţi prizonieri se uitau cu indiferenţă, deşi doi dintre ei erau îmbrăcaţi în mantale cu urme evidente ale emblemelor de SS-işti smulse de curînd.

— Aha, nu-i convine, bombănea o femeie scundă, care ţinea de mînă un băieţel şi nu-l slăbea din ochi pe ofiţer.

Neamţul în manta ofiţerească simţise asupra sa apăsarea privirii grele, lacome de răzbunare, cu care îl aţintea rusoaica. Sentimentul acesta de ură, odată stîrnit, căuta mereu şi nu se putea să nu-şi găsească descărcarea, la fel cum nu poate să nu şi-o găsească forţa electrică acumulată într-un nor de furtună ce se opreşte deasupra unei păduri şi îşi alege trunchiul unui copac pentru lovitura de trăsnet care-l va pîrjoli.

Perechea la targă a neamţului în manta de ofiţer era un soldat pipernicit, avînd gîtul înfăşurat într-un prosop ţesut în fagure şi picioarele învelite în nişte saci legaţi cu cablu telefonic.

Atît de ostile erau privirile oamenilor care stăteau lîngă subsol, încît nemţii răsuflau uşuraţi cînd se duceau în pivniţa întunecoasă şi nu se grăbeau deloc să iasă din ea, preferînd aerului proaspăt şi luminii zilei întunericul şi miasmele.

Cînd nemţii porneau spre subsol cu tărgile goale, se auzeau înjurături de mamă în ruseşte, cunoscute lor.

Porneau spre pivniţă fără să grăbească pasul, simţind cu un instinct animalic că ar fi suficient să facă o singură mişcare pripită, pentru ca mulţimea să se repeadă la ei.

Deodată, neamţul în manta ofiţerească scoase un ţipăt de durere, iar santinela spuse cu glas nemulţumit:

— Măi puştiule, de ce arunci cu piatra? Ce, ai să cari tu în locul friţului dacă el o să se prăbuşească?

În subsol, nemţii schimbau cîte o vorbă între ei:

— Deocamdată le încasează numai locotenentul.

— Ai văzut şi tu că muierea aia se uita mereu la el.

Glasul cuiva din întunericul pivniţei spuse:

— Domnule locotenent, ar fi bine să rămîneţi o tură în subsol, că altfel o să înceapă cu noi şi-o să sfîrşească cu dumneavoastră.

Dar ofiţerul murmură cu glas adormit:

— Nu, nu, nu se poate să ne ascundem, asta-i Judecata de Apoi. Şi, adresîndu-se perechii sale, adăugă: Haide, hai,

hai să mergem.

La ieşirea următoare din subsol, ofiţerul şi perechea sa păşeau ceva mai repede ca de obicei – povara era mai uşoară. Pe targă zăcea cadavrul unei adolescente. Trupul mort se chircise, se uscase, şi numai pletele blonde, răvăşite, mai păstrau farmecul lăptos al spicelor de grîu, se risipeau în jurul chipului ei groaznic, negru-cafeniu, ca de pasăre ucisă. Mulţimea scoase un geamăt surd.

Dar îndată răsună pătrunzător glasul femeii scunde, spintecînd ca o lamă lucitoare de pumnal văzduhul îngheţat:

— Fetiţo! Fetiţa mea! Odoraşul meu!

Acest vaiet, izbucnit după un copil străin, i-a zguduit pe oameni. Femeia începu să netezească şuviţele, încă păstrînd urme de ondulaţie, pe capul cadavrului. Scruta chipul cu gura strîmbă, încremenită, văzînd, aşa cum numai o mamă putea să vadă, în acelaşi timp şi aceste trăsături îngrozitoare, dar şi ochiul viu, drăgălaş, care cîndva îi zîmbise din scutece.

Femeia se ridică. Păşi către neamţ şi – toţi observară acest lucru – ochii ei se uitau la el, dar, în acelaşi timp, căutau pe pămînt o cărămidă care să nu fi fost implacabil încleştată de ger, împreună cu celelalte cărămizi, una pe care s-o poată smulge cu mîna ei bolnavă, schilodită de o muncă cumplită, de apa gheţoasă, de apa clocotită şi de leşie.

Santinela simţea inevitabilitatea a ceea ce urma să se întîmple, însă nu o putea opri pe femeie, căci ea era mai tare decît el şi decît pistolul lui mitralieră. Nemţii nu-şi puteau desprinde ochii de la ea, iar copiii o priveau cu lăcomie răzbunătoare şi nerăbdare.

Dar femeia nu vedea nimic în afară de chipul neamţului legat la gură. Fără a înţelege ce se petrecea cu fiinţa ei, purtînd acea forţă care supunea totul în jur şi supunîndu-se ea însăşi acelei forţe, scotoci în buzunarul pufoaicei sale după bucata de pîine pe care în ajun i-o dăruise un soldat roşu, o întinse neamţului şi spuse:

— Na, ia-o, na, bag-o-n tine.

După aceea, nici ea n-a putut înţelege cum de s-a întîmplat una ca asta, de ce a făcut acest lucru. În momentele grele de supărare, de neajutorare, de furie, şi din astea fuseseră destule la viaţa ei – cînd s-a încăierat cu vecina care o învinuise de furtul unei sticluţe cu ulei, cînd fusese alungată din cabinetul preşedintelui comitetului raional, care nu voia să-i asculte plîngerile în legătură cu locuinţa, îndurînd atîta amărăciune şi supărare cînd fiul ei, după ce s-a însurat, începuse s-o alunge din casă şi cînd nora, însărcinată, o făcuse curvă bătrînă – în asemenea momente se necăjea peste măsură, încît nici nu putea să doarmă. Tot astfel, într-o

noapte, stînd culcată în pat, necăjită şi mînioasă, avea să-şi amintească de această dimineaţă de iarnă şi să gîndească: „Proastă am fost şi proastă am rămas".

50

La statul-major al corpului de blindate de sub comanda lui Novikov începuseră să sosească informaţii alarmante de la comandanţii brigăzilor. Cercetaşii descoperiseră noi unităţi nemţeşti de tancuri şi de artilerie, care nu participaseră la lupte; evident, inamicul îşi deplasa rezervele din adîncime.

Aceste informaţii îl nelinişteau pe Novikov: unităţile sale înaintate se deplasau fără a-şi asigura flancurile, şi dacă inamicul ar reuşi să blocheze destul de puţinele drumuri practicabile pe timp de iarnă, tancurile ar rămîne fără sprijinul infanteriei, fără carburanţi.

Novikov discută situaţia cu Ghetmanov şi consideră că e necesar să apropie de urgenţă ariergarda rămasă în urmă şi să temporizeze pentru scurt timp deplasarea tancurilor. Ghetmanov ar fi dorit tare mult ca prin înaintarea corpului de blindate să se marcheze începutul eliberării Ucrainei. Pînă la urmă, au stabilit ca Novikov să plece pe la unităţi, pentru a verifica la faţa locului situaţia, iar Ghetmanov să zorească ariergarda.

Înainte să plece la brigăzi, Novikov i-a telefonat locţiitorului comandantului frontului şi i-a raportat situaţia. Cunoştea de mai înainte răspunsul: de bună seamă, locţiitorul nu-şi va asuma răspunderea, adică nu va opri corpul de blindate, însă nici nu-i va propune lui Novikov să continue deplasarea.

Şi chiar aşa s-a întîmplat: locţiitorul a ordonat să se ceară de urgenţă de la secţia de cercetaşi a frontului date despre inamic, promiţînd că-i va raporta comandantului conţinutul convorbirii.

După asta, Novikov a luat legătura cu Molokov, vecinul său, comandantul unui corp de infanterie. Molokov era un om grosolan, iritabil şi întotdeauna îi suspecta pe vecini că aceştia dau comandantului frontului informaţii defavorabile despre el. S-au cam certat, ba chiar au înjurat de mamă, ce-i drept, nu referindu-se direct la persoane, ci la ruptura mereu crescîndă dintre blindate şi infanterie.

I-a telefonat apoi vecinului din stînga, comandantul unei divizii de artilerie.

Acesta a spus că fără ordinul frontului nu se va deplasa mai departe.

Novikov îi înţelegea raţionamentul – artileristul nu voia să se limiteze la un rol auxiliar, adică numai să asigure saltul înainte al tancurilor, ci dorea să realizeze el însuşi un salt.

De îndată ce s-a încheiat convorbirea cu artileristul, intră şeful statului-major. Niciodată nu-l văzuse Novikov atît de grăbit şi de alarmat pe Neudobnov.

— Tovarăşe colonel, zise el, mi-a telefonat şeful statului-major al armatei de aviaţie că au de gînd să disloce undeva în flancul stîng al frontului avioanele care ne sprijină pe noi.

— Cum aşa, ce, au turbat? strigă Novikov.

— Ba e foarte simplu, spuse Neudobnov. Cineva nu are interesul ca noi să intrăm primii în Ucraina. Sînt mulţi doritori să fie decoraţi cu un „Suvorov“ şi un „Bogdan Hmelniţki“ pentru treaba asta. Fără acoperire de aviaţie vom fi nevoiţi să oprim înaintarea corpului de blindate.

— Am să-i telefonez îndată comandantului frontului, zise Novikov.

Dar nu i s-a făcut legătura cu comandantul. Eriomenko plecase la armata lui Tolbuhin. Locţiitorul comandantului, la care Novikov a sunat din nou, nu voia să adopte nici un fel de hotărîre. S-a limitat doar să-şi exprime mirarea că Novikov n-a plecat încă la unităţi.

Acesta i-a spus locţiitorului:

— Tovarăşe general-locotenent, cum vine asta, corpul de armată care a pătruns spre vest mai departe decît toate unităţile frontului să fie lipsit de acoperirea de aviaţie fără nici un acord prealabil?

Locţiitorul comandantului i-a spus enervat:

— Comandamentul vede mai bine cum să utilizeze aviaţia. Nu numai corpul dumneavoastră de blindate participă la ofensivă.

Novikov i-a răspuns răstit:

— Şi ce-am să le spun eu tanchiştilor cînd vor începe să fie buşiţi din aer? Cu ce-am să le fac acoperirea – cu directiva frontului?

Locţiitorul n-a sărit în sus, ci a zis împăciuitor:

— Duceţi-vă la unităţi. Am să-i raportez comandantului situaţia.

Dar nici nu apucă să lase receptorul, că intră Ghetmanov. Era deja în manta şi cu căciula pe cap. Văzîndu-l pe *komkor*, dădu dezolat din mîini.

— Piotr Pavlovici, eu credeam că ai plecat deja.

Apoi adăugă moale, cu blîndeţe:

— Uite că ariergarda a întîrziat, dar locţiitorul pentru servicii îmi zice că n-ar fi trebuit să fie date maşinile ca să-i transporte pe nemţii bolnavi şi răniţi, consumînd benzina care şi-aşa-i pe sponci.

Şi se uită viclean la Novikov:

— Pe bună dreptate, doar nu sîntem vreo secţie a Cominternului, ci un corp de blindate.

— Ce amestec are aici Cominternul? întrebă Novikov.

— Duceţi-vă, duceţi-vă, tovarăşe colonel, interveni cu glas rugător Neudobnov, căci fiecare minut e preţios. Am să asigur eu aici tot ce e posibil în tratativele cu statul-major al frontului.

După cele pe care le povestise Darenski în noaptea aceea, Novikov cerceta mereu chipul şefului de stat-major, urmărindu-i mişcările, glasul. „Oare chiar cu mîna asta s-o fi făcut?“ gîndea el cînd Neudobnov lua lingura, furculiţa cu vreun castravete murat înfipt în ea, receptorul telefonului, creionul roşu, chibriturile.

Dar de astă dată Novikov nu se uita la mîna lui Neudobnov.

Niciodată nu-l văzuse pe acesta atît de blînd, de îngrijorat, ba chiar agreabil.

Atît Neudobnov, cît şi Ghetmanov erau gata să-şi vîndă şi sufletul, numai corpul de blindate să treacă cel dintîi graniţa Ucrainei, numai brigăzile să continue fără oprire înaintarea spre vest.

De dragul acestui ţel erau gata să rişte orice, în afară de un singur lucru – să-şi asume răspunderea în caz de nereuşită.

Şi pe Novikov îl apucaseră, fără voie, frigurile – doar şi el ar fi vrut să comunice primul prin radio comandantului frontului că subunităţile înaintate ale corpului au traversat primele frontiera Ucrainei. Evenimentul acesta nu avea nici o însemnătate militară, nu i-ar pricinui inamicului pierderi deosebite. Dar dorea acest lucru, îl dorea de dragul gloriei militare, al mulţumirilor din partea comandantului, de dragul distincţiei ce i s-ar decerna, al laudelor mareşalului Vasilievski, de dragul citării în ordinul lui Stalin care se va transmite la radio, de dragul gradului de general şi al invidiei vecinilor săi. Niciodată asemenea sentimente şi gînduri nu i-au determinat acţiunile, dar poate că de aceea ele se dovedeau, tocmai acum, atît de intense.

De fapt, în dorinţa asta nu era nimic rău… Ca şi la Stalingrad, ca şi în 1941, gerurile erau necruţătoare, ca şi mai înainte, oboseala frîngea oasele soldaţilor, ca şi mai înainte, moartea era cumplită. Dar războiul începuse, totuşi, să respire alt aer.

Iar Novikov, fără să înţeleagă acest lucru, se mira de faptul că pentru prima oară îi înţelegea atît de uşor, de la primul cuvînt, pe Ghetmanov şi Neudobnov, nu se enerva, nu se supăra, ci dorea într-un chip atît de firesc ceea ce doreau şi ei.

Înaintarea accelerată, prin lupte, a tancurilor sale ar duce, într-adevăr, la faptul că ocupanţii ar fi izgoniţi cu cîteva ore mai devreme din zeci de sate ucrainene, iar el s-ar bucura

la vederea feţelor emoţionate ale bătrînilor şi copiilor, ochii i s-ar umple de lacrimi cînd o ţărancă bătrînă l-ar îmbrăţişa şi l-ar săruta ca pe un fiu. Şi, în acelaşi timp, se conturau noi pasiuni, o nouă direcţie principală se determina în mişcarea spirituală a războiului, iar acea direcţie care fusese principală în luptele de pe malul rîpos al Stalingradului, menţinîndu-se şi existînd, devenea, pe nesimţite, auxiliară.

Secretul metamorfozei războiului îl înţelesese cel dintîi omul care pe 3 iulie 1941 rostise: „Fraţi şi surori, prietenii mei…“.

Dar, ciudat lucru, împărtăşind emoţia lui Ghetmanov şi a lui Neudobnov, care-l zoreau, Novikov, fără să ştie nici el de ce, pregeta să plece. Abia după ce urcă în maşină înţelese cauza – o aştepta pe Jenia.

Mai bine de trei săptămîni nu primise scrisori de la ea. De fiecare dată cînd se întorcea din deplasările sale pe la unităţi, se uita dacă nu cumva Jenia îl aşteaptă în cerdacul casei statului-major. Devenise părtaşă la viaţa lui. Era împreună cu el cînd vorbea cu comandanţii brigăzilor, cînd îl chema la telefon statul-major al frontului şi cînd se avînta cu tancul spre linia de atac, iar maşina, ca un cal tînăr, tremura din pricina exploziilor nemţeşti. Îi povestea lui Ghetmanov despre copilăria lui, dar i se părea că ei îi povesteşte. Uneori gîndea: „Of, cum mai duhnesc a băutură, Jenia m-ar mirosi îndată“. Alteori se gîndea că bine ar fi fost să vadă şi ea toate astea. Sau se întreba cu nelinişte: „Oare ce-ar spune aflînd că am deferit tribunalului un maior?“.

Intra în adăpostul unui P.O. înaintat şi, învăluit în fumul de tutun, biruind glasurile telefoniştilor, tunetele canonadei şi exploziilor, gîndul la ea îi frigea sufletul.

Uneori îl cuprindea gelozia pe viaţa ei anterioară şi devenea morocănos. Alteori o vedea în vis, se trezea şi nu mai putea adormi.

Ba i se părea că dragostea lor nu va dura pînă la mormînt, ba îl potopea neliniştea: nu cumva să rămînă din nou singur.

Şi acum, urcînd în maşină, se uită la drumul ce ducea spre Volga. Dar poate că s-a îmbolnăvit? Şi din nou îşi aminti cum în ’39 fusese gata să se împuşte cînd aflase că ea s-a căsătorit. Dar de ce o iubeşte oare? Doar avusese parte de femei cu nimic mai prejos decît ea. O fi asta fericire sau un fel de boală, să te gîndeşti fără încetare la un om? Bine măcar că nu s-a încurcat cu nici una dintre fetele de la statul-major. Va veni, iar aici la el totul e curat. Ce-i drept, a păcătuit el cu vreo trei săptămîni înainte. Dar ce-ar fi ca ea să facă un popas, să-şi petreacă noaptea tocmai în casa aceea cu păcat,

iar tînăra gospodină să se întindă la vorbă cu Jenia şi să-l descrie zicînd: „Straşnic bărbat colonelul ăsta“. Ia te uită ce bazaconii îi trec prin cap, nu se mai sfîrşesc odată…

51

În ziua următoare, către amiază, Novikov se întorcea din drumul său pe la unităţi. De la neîntreruptele hurducături pe şoseaua zdrobită de şenilele tancurilor, de la hîrtoapele îngheţate îl dureau şalele, spinarea, ceafa şi avea impresia că tanchiştii l-au contaminat cu oboseala lor, cu buimăceala provocată de multele nopţi nedormite.

În timp ce se apropia de statul-major, cerceta cu atenţie siluetele oamenilor din cerdac şi deodată o zări pe Evghenia Nikolaevna stînd acolo, împreună cu Ghetmanov, şi privind spre maşina ce se apropia. Un val ca de foc îl învălui, simţi cum nebunia i se urcă la cap şi respiraţia i se opri din pricina unei bucurii aproape egale cu suferinţa. Se smuci, gata să sară, fără să mai aştepte ca maşina să oprească.

Dar Verşkov, care şedea pe bancheta din spate, spuse:

— Comisarul cu doctoriţa au ieşit la aer curat. Ce bine-ar fi să i se trimită acasă o fotografie, asta zic şi eu c-ar fi o bucurie pentru soţia lui.

Novikov intră la statul-major, luă plicul pe care tocmai i-l întinsese Ghetmanov, îl învîrti între degete, recunoscu scrisul Evgheniei Nikolaevna şi vîrî scrisoarea în buzunar.

— Ei, acum ascultă, să-ţi raportez, îi zise lui Ghetmanov.

— Dar scrisoarea n-o citeşti? Ori n-o mai iubeşti?

— Lasă asta, o să am timp destul.

Intră Neudobnov, şi Novikov începu:

— Toată problema o constituie oamenii. Aţipesc în tancuri, chiar în timpul luptei. Cad pur şi simplu din picioare. La fel şi comandanţii brigăzilor. Karpov încă mai treacă-meargă, însă Belov vorbea cu mine şi deodată a adormit. Ce vreţi, de cinci zile şi cinci nopţi sînt în mişcare. Mecanicii conductori dorm în timpul mersului şi toţi, din pricina oboselii, nici nu mai mănîncă.

— Şi dumneata, Piotr Pavlovici, cum apreciezi situaţia? întrebă Ghetmanov.

— Neamţul nu e activ. În sectorul nostru nu e de aşteptat o contralovitură. La ei acolo e gol, pustiu. Doar

Fretter-Pico şi Fick.

Vorbea, iar degetele lui pipăiau plicul. Îl lăsa pentru o clipă să cadă în buzunar, pentru ca îndată să-l apuce repede, ca şi cînd scrisoarea ar fi putut să dispară.

— Atunci e clar, e limpede, zise Ghetmanov. Acum să-ţi raportez şi eu: împreună cu generalul am ajuns pînă la ceruri. Am vorbit cu Nikita Sergheevici Hruşciov, care ne-a promis că aviaţia nu va fi dislocată din sectorul nostru.

— El nu asigură conducerea operativă, zise Novikov şi începu să dezlipească în buzunar scrisoarea.

— Ei, asta se spune de formă, ripostă Ghetmanov. În schimb, generalul a primit confirmarea de la statul-major al armatei aeriene: aviaţia va rămîne cu noi.

— Trupele din ariergardă se vor apropia şi ele, adăugă Neudobnov grăbit, drumurile nu sînt rele. Principalul acum e hotărîrea dumneavoastră, tovarăşe locotenent-colonel.

„M-a retrogradat la locotenent-colonel, e emoţionat", gîndi Novikov.

— Da, panilor, rosti Ghetmanov, ceva îmi spune că noi vom începe primii s-o eliberăm pe maica Ucraina. I-am şi spus lui Nikita Sergheevici: tanchiştii iau cu asalt comandamentul corpului, visează băieţii să ne numim Corpul Ucrainean.

Iritat de falsitatea vorbelor lui Ghetmanov, Novikov zise:

— Ba ei visează un singur lucru: să tragă un pui de somn. De cinci zile şi cinci nopţi nu dorm, înţelegeţi?

— Deci e hotărît, continuăm deplasarea, ne avîntăm înainte, nu-i aşa, Piotr Pavlovici? spuse Ghetmanov.

Novikov tocmai deschisese pe jumătate plicul, vîrîse în el două degete, pipăind scrisoarea, şi toată fiinţa sa lăuntrică începu să-l doară de dorinţa de a vedea scrisul cunoscut.

— Uite ce hotărîre cred eu că trebuie să luăm, rosti el. Să le dăm oamenilor zece ore să se odihnească, să adune cît de cît puteri.

— Oho, interveni Neudobnov, păi în astea zece ore o să pierdem totul pe lumea asta dormind.

— Ia stai, ia stai, să ne dumirim, zise Ghetmanov, şi obrajii, urechile, gîtul începură să i se roşească puţin cîte puţin.

— Ba de ce, doar vedeţi că m-am dumirit, zise Novikov rîzînd.

Dar Ghetmanov izbucni brusc:

— Aşa deci, mama lor… Ca să vezi ce problemă: nu şi-au făcut somnul! strigă el. Vor avea şi ei cînd să doarmă pe săturate! N-o să-i ia dracu'. Numai din cauza asta să se

oprească toată maşinăria pentru zece ore? Sînt împotriva acestei atitudini de papă-lapte, Piotr Pavlovici! Dumneata ba întîrzii intrarea corpului în spărtură, ba îi trimiţi pe oameni la culcare! Asta devine de-acum un sistem vicios! Am să raportez Consiliului Militar al frontului. Doar nu comanzi o grădiniţă de copii!

— Ia stai, ia stai, îl întrerupse Novikov. Parcă m-ai sărutat pentru că nu am introdus tancurile în spărtură pînă cînd nu am neutralizat artileria inamicului. Să scrii şi despre asta în nota-raport.

— Te-am sărutat eu pentru asta? zise Ghetmanov stupefiat. Aiurezi, pur şi simplu!

Apoi adăugă pe neaşteptate:

— Ţi-o spun deschis: pe mine, în calitate de comunist, mă nelinişteşte că dumneata, om cu sînge curat proletar, te afli tot timpul sub influenţă străină.

— Ah, asta era deci, răspunse cu glas tunător Novikov. Bine, înţeleg.

Apoi, ridicîndu-se de pe scaun şi îndreptîndu-şi umerii, adăugă mînios:

— Uite ce e, corpul de blindate eu îl comand, şi cum am zis, aşa va fi. Iar rapoarte, povestiri şi romane despre mine puteţi scrie, tovarăşe Ghetmanov, chiar şi tovarăşului Stalin.

Spunînd aceste cuvinte, se duse în odaia alăturată.

Lăsă la o parte scrisoarea, acum citită, şi începu să fluiere cum i se întîmpla să facă în copilărie, atunci cînd, aşteptînd sub fereastra vecinilor, îşi chema prietenul să iasă la plimbare… De bună seamă că trecuseră vreo treizeci de ani de cînd nu-şi mai amintise această fluierătură, şi iată că acum i-a venit deodată pe buze…

Apoi se uită curios pe fereastră: dar nu, e încă lumină, nici n-a fost noapte. Şi îndată, cuprins de un fel de isterie, murmură bucuros: îţi mulţumesc, îţi mulţumesc, îţi mulţumesc pentru tot.

Apoi i se păru că se va prăbuşi îndată fără suflare, dar nu căzu, ci începu să păşească prin odaie. Apoi se uită la scrisoare, care se zărea albă pe masă; i se păru că acolo e doar un înveliş gol, o piele din care a ieşit o viperă veninoasă, şi îşi trecu palmele peste coapse, peste piept, dar nu dădu de ea – se furişase, pătrunsese, îi urzicase cu foc inima.

Apoi se opri lîngă fereastră: afară, cîţiva şoferi rîdeau, urmărind-o din priviri pe transmisionista Marusia, care se ducea la privată. Mecanicul conductor de pe tancul statului-major ducea o găleată dinspre fîntînă, nişte vrăbii se vînzoleau, în felul lor, prin paiele de lîngă intrarea în grajdul

gospodarului. Jenia îi spusese odată că pasărea ei preferată e vrabia… Iar el ardea în flăcări, aşa cum arde o casă; se prăbuşeau căpriorii, se prăvălea tavanul, cădeau vase, se răsturnau dulapuri şi cărţi, perne zburau rostogolindu-se, precum porumbeii, printre scîntei, prin fum… Dar ce poate fi asta: „Toată viaţa îţi voi fi recunoscătoare pentru tot ceea ce a fost pur, înălţător, dar ce pot să fac cu mine, de vreme ce viaţa trecută e mai puternică, ea nu poate fi ucisă, uitată… să nu mă învinuieşti, dar nu pentru că nu sînt vinovată, iartă-mă. Plîng de mila noastră, a amîndurora."

Poftim, plînge! Deodată îl cuprinse turbarea. Păduche de exantematic! Viperă! Ar trebui s-o plesnesc peste măsele, peste ochi, să-i sparg cu tocul revolverului nasul ei de căţea…

Şi cu o iuţeală absolut insuportabil de bruscă, îl năpădi tot atunci, într-o clipă, o senzaţie de neajutorare: nimeni, nici o putere din lume nu e în stare să-l ajute, numai Jenia, însă ea, tocmai ea l-a dat pieirii.

Şi, răsucindu-se cu faţa spre partea de unde ea ar fi trebuit să sosească la el, vorbi:

— Jenecika, ce faci tu cu mine? Jenecika, mă auzi tu, Jenecika, ia uită-te la mine, uită-te la ce se întîmplă cu mine.

Întinse mîinile spre ea.

Apoi gîndi: cum e cu putinţă, doar el aşteptase atîţia ani lipsiţi de speranţă, însă odată ce ea s-a hotărît, doar nu e o fetiţă, dacă ani în şir a tot lungit-o, iar apoi s-a hotărît, ar fi trebuit să înţeleagă că s-a hotărît.

Peste cîteva secunde îşi căuta din nou salvarea în ură: „Sigur, sigur, nu voiai cîtă vreme eram un maior oarecare şi mă trambalam pe dealuri, prin Nikolsk-Ussuriisk, în schimb te-ai hotărît cînd am ajuns printre şefi, ţi s-a făcut să devii generăleasă. Voi, muierile, sînteţi toate la fel". Dar imediat îşi dădea seama de absurditatea acestor gînduri – ba nu, ar fi bine să fi fost şi ea la fel. Fapt este că a plecat, s-a întors la un om care va fi trimis în Kolîma, în vreun lagăr, ce avantaj ar putea să aibă… Femeile ruse, versurile lui Nekrasov; nu mă iubeşte pe mine, îl iubeşte pe el… Ba nu, nu-l iubeşte, dar îi e milă de el, pur şi simplu îi e milă. Dar de mine nu-i e milă? Doar mie acum îmi este mai rău decît tuturor, luaţi laolaltă, care-s închişi în Lubianka şi în toate lagărele sau zac prin toate spitalele, cu mîini şi picioare smulse; bine, dar eu n-aş sta pe gînduri, chiar şi acum m-aş duce în lagăr, atunci pe cine-ai alege? Tot pe el! Aceeaşi tagmă, numai că eu sînt un străin, chiar aşa îmi spunea: străin, străin. Te cred, chiar şi mareşal, eu rămîn oricum un mujic, un miner, un nerafinat, nu înţeleg pictura ei împuţită… Apoi întrebă tare, cu ură:

— Bine, dar atunci de ce, de ce?

Scoase pistolul din buzunarul de la spate şi îl cîntări în palmă.

— Dar să ştii că mă împuşc nu pentru că nu mai pot trăi, ci ca tu să te chinuieşti toată viaţa, pentru ca să te roadă conştiinţa, spurcăciune!

Apoi ascunse revolverul.

El însuşi trebuie să uite, să nu-şi mai amintească, să nu se mai uite înapoi!

Se apropie de masă şi începu să recitească scrisoarea. „Bietul meu, dragule, bunule!!!“ Groaznice erau aceste cuvinte deloc aspre, ci tandre, compătimitoare, umilitoare. La citirea lor, îl cuprindea o stare cu totul insuportabilă, încît nici să respire nu mai putea.

Îi văzu sînii, umerii, genunchii. Şi uite-o că se duce la acest amărît de Krîmov. „Nu pot să fac nimic cu mine.“ Călătoreşte la înghesuială, în duhoare, este întrebată, iar ea spune: „Merg la soţ“. Şi ochii îi sînt blînzi, supuşi, trişti, ca de cîine.

Pe fereastra asta se tot uitase dacă nu cumva soseşte. Deodată, umerii i se scuturară şi începu să se smiorcăie, să scheaune, înecîndu-se, înghiţindu-şi hohotele de plîns gata să izbucnească în afară. Îşi aminti că poruncise să i se aducă pentru ea, de la intendenţa frontului, bomboane de ciocolată, nugale, şi-i spusese lui Verşkov: „Gîtul ţi-l sucesc dacă te atingi de ele“.

Şi din nou bolborosi:

— Vezi tu, scumpa mea, Jenecika mea, ce faci tu din mine, dar fie-ţi măcar un pic milă.

Scoase repede geamantanul de sub pat, luă scrisorile, fotografiile Evgheniei Nikolaevna – atît cele pe care le purtase mulţi ani cu sine, cît şi fotografia pe care ea i-o trimisese în ultima scrisoare, ba chiar şi pe aceea dintîi de tot, mică, de buletin, învelită în foiţă de celofan – şi începu să le rupă cu degetele lui mari, puternice. Sfîşia în bucăţi mărunte scrisorile trimise de ea şi după cîte o frîntură de frază ce-i ajungea sub ochi pe cîte o bucăţică de hîrtie recunoştea cuvinte ce-l scoteau din minţi, citite şi răscitite de zeci de ori, se uita cum dispărea chipul ei, cum piereau buzele, ochii, gîtul din fotografiile sfîşiate. Se grăbea, era zorit, şi îndeletnicirea asta îl făcea să se simtă tot mai uşurat, i se părea că a rupt-o cu ea dintr-odată, a smuls-o dinăuntrul său, călcînd-o cu totul în picioare, eliberîndu-se, în felul acesta, de vrăjitoare.

Doar mai trăise fără ea. Va suporta! Peste un an, va trece pe lîngă ea şi inima nu-i va tresări. „Am eu nevoie de tine ca

beţivul de dop la butelcă.“ Dar îndată ce gîndi astfel, simţi absurditatea speranţei sale, căci din inimă nu-ţi poţi smulge nimic, inima nu-i de hîrtie, viaţa nu-i înscrisă în ea cu cerneală, n-ai cum s-o rupi în bucăţi, n-ai cum rupe din tine anii aceia lungi care s-au întipărit în creier, în suflet.

O făcuse părtaşă la munca sa, la necazurile, la gîndurile lui, o făcuse martoră a slăbiciunii, a puterii lui…

Aşa că scrisorile rupte n-au dispărut, cuvintele de zeci de ori citite au rămas în memorie, iar ochii ei continuau să-l privească la fel ca mai înainte din fotografiile sfîşiate.

Deschise dulapul, umplu pînă la margini un pahar cu votcă, bău, îşi aprinse o ţigară, apoi încă una, cu toate că prima încă mai ardea. Mîhnirea începuse să-i vuiască în cap, să-i pîrjolească viscerele.

Şi din nou întrebă tare:

— Jenecika, micuţo, scumpa mea, ce mi-ai făcut, ce mi-ai făcut, cum de-ai putut să-mi faci una ca asta?

Apoi vîrî frînturile de hîrtie în geamantan, puse sticla în dulap şi gîndi: „De la votcă mi-e niţel mai uşor“.

În curînd, tancurile vor intra în Donbass, el va sosi în oraşelul natal, va găsi locul unde sînt înmormîntaţi bătrînii – să fie mîndru tata de Petka, iar mamei să-i fie milă de feciorul ei necăjit. Războiul va lua sfîrşit, el va veni la fratele său, va trăi în familia lui, iar nepoţica îl va întreba: „Unchiule Petea, de ce taci mereu?“.

Deodată îi veni în minte copilăria: un dulău lăţos ce-şi făcea veacul la ei se dusese la o nuntă cîinească şi se întorsese de acolo bătut, cu blana smulsă, cu o ureche muşcată, cu o rană la cap, din pricina căreia un ochi îi era scurs şi o buză i se strîmbase; stătea abătut lîngă cerdac, cu coada-ntre picioare, iar tatăl lui Novikov, uitîndu-se la el, l-a întrebat cu blîndeţe:

— Ce-i cu tine, ai nuntit?

Da, nuntise…

Intră Verşkov în odaie:

— Vă odihniţi, tovarăşe colonel?

— Da, puţin.

Se uită la ceas şi gîndi: „Opriţi deplasarea pînă mîine la orele şapte. Transmiteţi cifrat prin radio“.

— Am să plec din nou la brigăzi, îi spuse lui Verşkov.

Viteza i-a uşurat puţin inima. Şoferul mîna Willis-ul cu 80 de kilometri la oră, însă drumul era din cale-afară de rău şi maşina se hurduca, se clătina, derapa.

De fiecare dată, şoferul se speria, cerîndu-i implorator din priviri permisiunea de a reduce viteza.

Intră la statul-major al unei brigăzi de tancuri. Cît se schimbase totul aici în doar cîteva ore! Cît se schimbase Makarov, de parcă de cîţiva ani nu se mai văzuseră. Uitînd de prevederile regulamentare, acesta dădu nedumerit din mîini şi spuse:

— Tovarăşe colonel, tocmai ne-a transmis Ghetmanov un ordin al comandantului frontului: dispoziţia privitoare la repaus se suspendă, continuaţi ofensiva.

52

După trei săptămîni, corpul de blindate al lui Novikov a fost trecut în rezerva frontului; urma să fie completate efectivele corpului, iar maşinile să intre în reparaţii. Atît oamenii, cît şi maşinile obosiseră, străbătînd prin lupte patru sute de kilometri.

Concomitent cu ordinul referitor la ieşirea din rezervă, s-a primit o dispoziţie privind chemarea colonelului Novikov la Moscova, la Statul-Major General şi la direcţia generală a cadrelor superioare de comandă, şi nu era tocmai limpede dacă el se va mai întoarce la corp.

Pentru timpul cît va lipsi, comanda a fost încredinţată temporar general-maiorului Neudobnov. Cu cîteva zile înainte de asta, comisarul de brigadă Ghetmanov fusese înştiinţat că la Comitetul Central s-a hotărît ca, în viitorul apropiat, el să fie rechemat din rîndul cadrelor militare, urmînd să lucreze ca secretar al *obkom*-ului uneia dintre regiunile eliberate ale Donbassului; Comitetul Central acorda o importanţă deosebită acestei activităţi.

Ordinul privitor la chemarea lui Novikov la Moscova a stîrnit comentarii la statul-major al frontului şi la direcţia forţelor de tancuri şi blindate.

Unii spuneau că această chemare nu semnifică nimic şi că Novikov, după ce va sta o scurtă perioadă la Moscova, se va întoarce şi va prelua comanda corpului.

Alţii spuneau că problema e în legătură cu decizia eronată privitoare la cele zece ore de odihnă, dată de Novikov în toiul ofensivei, şi cu întîrzierea, provocată de el, la intrarea corpului de blindate în spărtură. Iar alţii considerau că nu s-a înţeles în activitatea sa cu comisarul corpului şi cu şeful statului-major, care au avut mari merite.

Secretarul Consiliului Militar al frontului, un om informat, spusese că cineva i-ar fi pus în seamă lui Novikov unele relaţii intime compromiţătoare. Într-un timp, secretarul Consiliului Militar considerase că necazurile lui Novikov sînt în legătură cu neînţelegerile ce apăruseră între el şi comisarul corpului. Dar, pe cît se vede, nu era aşa. Secretarul Consiliului Militar citise cu ochii săi o scrisoare a lui Ghetmanov, adresată de acesta celor mai înalte instanţe. În acea scrisoare, comisarul obiecta împotriva înlăturării lui Novikov de la comanda corpului, afirmînd că e un comandant admirabil, înzestrat cu remarcabile talente militare, un om ireproşabil sub raport politic şi moral.

Dar demn de toată uimirea este faptul că, în noaptea cînd a primit ordinul referitor la chemarea sa la Moscova, Novikov, după multe nopţi chinuitoare de insomnie, a dormit liniştit pînă dimineaţa.

53

Părea că un tren huruitor îl purta pe Strum, încît găsea ciudat ca în tren să se gîndească şi să-şi amintească de liniştea de acasă. Timpul devenise dens, plin de evenimente, de oameni, de apeluri telefonice. Ziua cînd Şişakov sosise acasă la Strum, atent, amabil, cu repetate întrebări despre sănătate, cu explicaţii glumeţe şi prieteneşti prin care se dădea uitării tot ceea ce se întîmplase, ziua aceea părea să se fi îndepărtat cu zeci de ani în trecut.

Crezuse că oamenii care se străduiseră să-l piardă se vor ruşina să se uite la el, dar în ziua sosirii sale la institut, tocmai ei l-au întîmpinat cu bucurie, îi căutau privirea cu ochii plini de prietenie şi devotament. Deosebit de uimitor era faptul că aceşti oameni erau cu adevărat sinceri, că acum îi doreau într-adevăr lui Strum numai şi numai bine.

Acum auzea din nou multe cuvinte frumoase despre lucrarea sa. Malenkov îl chemase şi, fixîndu-l cu ochii săi negri, pătrunzători, inteligenţi, se întreţinuse cu el patruzeci de minute. Îl impresionase faptul că Malenkov era la curent cu lucrarea lui şi utiliza cu destulă uşurinţă termenii de specialitate.

Îl uimiseră cuvintele rostite de Malenkov la despărţire: „Ne-ar părea rău să vă stînjenim în vreun fel activitatea în

domeniul teoriei fizicii. Înţelegem perfect că fără teorie nu există practică.“

Nu se aşteptase deloc să audă asemenea cuvinte.

Era ciudat să vadă, a doua zi după întîlnirea cu Malenkov, privirea neliniştită, întrebătoare a lui Aleksei Alekseevici şi să-şi amintească acel sentiment de jignire şi înjosire pe care-l trăise cînd Şişakov, organizînd la el acasă o consfătuire, nu-l invitase.

Markov era iarăşi amabil şi afectuos. Savostianov se ţinea de calambururi şi chiar rîdea din cînd în cînd. Gurevici venise în laborator, îl îmbrăţişase pe Strum, spunînd: „Ce bine-mi pare, ce bine-mi pare, dumneavoastră sînteţi Fericitul Veniamin“.

Iar trenul îl ducea, îl ducea mereu.

Fusese întrebat dacă nu cumva consideră necesar ca pe bazele laboratorului său să se creeze o instituţie independentă de cercetare. Se deplasa cu un avion special în Ural şi o dată îl însoţise un locţiitor de ministru. Îi fusese repartizat un automobil şi Liudmila Nikolaevna se deplasa cu maşina la magazinul special, luîndu-le adesea tocmai pe acele femei care doar cu cîteva săptămîni în urmă se străduiau să n-o recunoască.

Tot ceea ce mai înainte păruse complicat, încîlcit, acum se rezolva cu uşurinţă, ca de la sine.

Tînărul Landesman era de-a dreptul mişcat: Kovcenko îl căutase acasă, la telefon, iar Dubenkov îi completase într-o singură oră formele de angajare la laboratorul lui Strum.

Anna Naumovna Weispapier, sosind din Kazan, i-a povestit lui Strum că chemarea şi permisul ei fuseseră completate în numai două zile, iar la sosirea în Moscova, Kovcenko trimisese după ea maşina la gară. Pe Anna Stepanovna o înştiinţase Dubenkov în scris că va fi reîncadrată în muncă şi că absenţa ei temporară, potrivit celor convenite cu directorul adjunct, i se va plăti integral.

Noii angajaţi erau hrăniţi fără întrerupere. Ei spuneau rîzînd că toată munca lor se reduce la faptul că de dimineaţă pînă seara sînt duşi la cantina „cu circuit închis“, unde li se dă de mîncare. Dar de bună seamă că munca lor nu la asta se rezuma.

Acum, instalaţia montată în laborator nu i se mai părea lui Strum chiar atît de perfectă şi se gîndea că peste un an ea va stîrni zîmbete, precum mica locomotivă a lui Stephenson.

Tot ceea ce se petrecea în viaţa lui părea firesc şi, în acelaşi timp, părea absolut nefiresc. Căci, de fapt, lucrarea sa era, într-adevăr, importantă şi interesantă, aşa că de ce să nu fie lăudată? Iar Landesman era un om de ştiinţă talentat, aşa

încît de ce să nu fi lucrat la institut? Chiar şi Anna Naumovna era un om de neînlocuit, aşa că ce rost ar fi avut să rămînă la Kazan?

Dar, în acelaşi timp, înţelegea că, dacă n-ar fi fost telefonul lui Stalin, nimeni din institut nu ar fi lăudat remarcabilele lui lucrări, iar Landesman, cu toate talentele sale, s-ar fi trambalat fără ocupaţie.

Bine, dar telefonul lui Stalin nu constituise o întîmplare, nu fusese o toană, un capriciu. Doar Stalin este statul, iar un stat nu-şi poate permite să aibă toane şi capricii.

I se părea că activităţile organizatorice – angajarea de noi specialişti, planurile, repartizarea oamenilor pentru aparatură, consfătuirile – aveau să-i răpească tot timpul. Dar automobilele îl purtau în viteză, şedinţele erau scurte şi nimeni nu întîrzia la ele, dorinţele i se realizau cu uşurinţă, iar cele mai preţioase ore ale dimineţii şi le petrecea constant în laborator. Tocmai în aceste, cele mai importante, ore de lucru era liber. Nimeni nu-l stînjenea, iar el se gîndea la ceea ce îl interesa. Ştiinţa lui rămînea ştiinţa lui. Asta nu aducea deloc cu ceea ce i se întîmplase pictorului din povestirea *Portretul* a lui Gogol.

Nimeni nu va atenta la preocupările lui ştiinţifice, iar el se temuse cel mai mult de lucrul acesta. „Sînt într-adevăr liber“, gîndea el cu uimire.

Odată, şi-a amintit de raţionamentele de la Kazan ale inginerului Artelev despre gradul de aprovizionare a uzinelor militare cu materie primă, energie, strunguri, despre faptul că acolo nu există tergiversări.

„E clar, gîndi Viktor Pavlovici, toate acestea sînt în stilul «covorului fermecat», birocraţia se manifestă tocmai prin inexistenţa birocraţiei. Ceea ce slujeşte scopurilor principale ale statului zboară cu viteza trenului expres; forţa birocraţiei conţine două laturi contrare: ea este capabilă să oprească orice mişcare, dar tot ea poate să imprime mişcării o acceleraţie nemaivăzută; dacă vrei, poţi să zbori chiar dincolo de limitele gravitaţiei terestre“.

Dar de conversaţiile la vreme de seară în odăiţa aceea din Kazan îşi amintea arareori, cu indiferenţă, iar Madiarov nu i se mai părea un om atît de remarcabil, de înţelept. Acum nu-l mai nelinişteа fără încetare gîndul la soarta acestuia, nu-i mai venea în minte atît de des şi de insistent teama lui Karimov de Madiarov, teama lui Madiarov de Karimov.

Tot ceea ce se petrecuse începea să-i pară, fără să vrea, firesc şi logic. Viaţa pe care o trăia acum devenise normă şi începuse să se obişnuiască cu ea. Excepţia i se părea viaţa de

mai înainte, şi treptat se dezobişnuia de ea. Oare chiar atît de corecte să fi fost raţionamentele lui Artelev?

Mai înainte, de îndată ce intra în secţia de cadre, se necăjea, se enerva, simţind privirea lui Dubenkov aţintită asupra sa. Dar acesta s-a dovedit a fi un om serviabil şi de treabă.

Îi telefona lui Strum, spunînd:

— Dubenkov vă deranjează. Nu v-am inoportunat, Viktor Pavlovici?

Kovcenko i se păruse un intrigant perfid şi sinistru, capabil să nimicească pe oricine i-ar fi stat în cale, un demagog indiferent faţă de esenţa vie a muncii, ivit din lumea unor tainice instrucţiuni nescrise. Dar s-a dovedit că acest Kovcenko posedă şi cu totul alte trăsături. Trecea zilnic prin laboratorul lui Strum, se comporta simplu, glumea cu Anna Naumovna şi, dovedindu-se un democrat în toată legea, se saluta cu toţi, strîngîndu-le mîna, stătea de vorbă cu lăcătuşii, cu mecanicii, doar el însuşi lucrase în tinereţe ca strungar într-un atelier.

Pe Şişakov nu-l simpatizase mulţi ani. Dar iată că odată a fost invitat la Aleksei Alekseevici la masă, iar acesta s-a dovedit a fi un om ospitalier, un gastronom plin de duh şi maestru în anecdote, amator de coniac fin şi colecţionar de gravuri. Şi – lucru esenţial – un admirator al teoriei lui Strum.

„Am învins“, gîndea. Dar înţelegea, fireşte, că nu obţinuse o victorie superioară, că oamenii cu care avea de-a face şi-au schimbat atitudinea faţă de el, au început să-l ajute în loc să-i pună piedici nicidecum pentru că îi vrăjise cu puterea minţii, a talentului sau cine ştie cu ce altă putere a sa.

Însă cu toate acestea se bucura. Învinsese!

Aproape în fiecare seară se transmiteau la radio comunicate în cadrul „Ultimelor ştiri“. Ofensiva trupelor sovietice lua mereu amploare, iar lui Viktor Pavlovici i se părea atît de simplu şi uşor să îmbine legitatea propriei vieţi cu desfăşurarea logică a războiului, cu victoria poporului, a armatei, a statului.

Dar, în acelaşi timp, înţelegea că nu e chiar atît de simplu totul, îşi lua în rîs propria dorinţă de a vedea numai şi numai această simplitate de abecedar: „Şi aici e Stalin, şi acolo e Stalin. Trăiască Stalin“.

Avusese impresia că administratorii şi activiştii de partid pînă şi în cercul familiei lor vorbesc despre puritatea cadrelor, semnează hîrtii cu creion roşu, citesc cu glas tare soţiilor pagini din *Cursul scurt de istorie a partidului,* iar în

somn visează numai reguli provizorii şi instrucţiuni obligatorii.

Dar, pe neaşteptate, aceşti oameni i-au apărut într-o altă lumină, umană.

Secretarul comitetului de partid, Ramskov, s-a dovedit a fi un pescar pasionat; înainte de război, călătorise împreună cu soţia şi cu fiii săi cu barca pe fluviile din Ural.

— Eh, Viktor Pavlovici, a spus el într-o zi, nu există pe lume ceva mai grozav: să ieşi în zori, roua scînteiază, nisipul de pe mal e răcoros, desfaci undiţele şi apa, încă întunecoasă, închisă, parcă-ţi făgăduieşte ceva… Las' că se va sfîrşi el războiul şi am să vă atrag în frăţia pescărească.

Kovcenko începuse odată să vorbească cu Strum despre boli infantile, încît acesta a rămas uimit de cunoştinţele directorului în domeniul procedeelor de tratare a rahitismului, a anghinei. Aflase cu acest prilej că familia lui Kasian Terentievici, în afară de cei doi copii ai săi, cuprinde şi un băiat spaniol înfiat. Micul spaniol se îmbolnăvea adesea, iar Kasian Terentievici se ocupa el însuşi de tratamentul lui.

Pînă şi Svecin cel atît de posac îi povestise lui Strum despre colecţia lui de cactuşi, pe care izbutise s-o salveze în friguroasa iarnă a anului 1941.

„Ba zău aşa, oamenii nu sînt chiar atît de răi, gîndea Strum. În fiecare om e cîte ceva omenesc."

Desigur, înţelegea în adîncul sufletului că toate aceste schimbări luate la un loc nu înseamnă nimic. Doar nu era un prost şi nici vreun cinic, mai era în stare să gîndească.

În aceste zile şi-a amintit ce-i povestise Krîmov despre un vechi prieten al său, Bagreanov, anchetator-şef la procuratura militară. Acesta fusese arestat în 1937, iar în anul 1939, într-o scurtă perioadă de liberalism a lui Beria, fusese eliberat din lagăr şi readus la Moscova.

Krîmov povestea cum venise Bagreanov la el într-o noapte, direct de la gară, într-o cămaşă sfîşiată şi în nişte pantaloni rupţi, cu adeverinţa dată de lagăr în buzunar.

În acea primă noapte, el rostise adevărate cuvîntări în numele dragostei de libertate, îi compătimea pe toţi cei din lagăr, avea de gînd să devină crescător de albine şi horticultor.

Însă treptat, pe măsură ce revenea la viaţa de mai înainte, afirmaţiile lui se modificau.

Krîmov povestea, rîzînd, cum ideologia lui Bagreanov se schimba succesiv, în trepte. Mai întîi i s-au înapoiat pantalonii militari şi vestonul, iar acestei faze continuau să-i

corespundă unele concepţii încă liberale. Totuşi, încetase să mai demaşte răul în maniera lui Danton.

Dar iată că în locul adeverinţei de lagăr i s-a dat buletin de Moscova, şi îndată s-a făcut simţită dorinţa lui de a se situa pe poziţii hegeliene: „Tot ce e real este raţional“. Apoi i s-a restituit locuinţa, iar el a început să vorbească într-un chip nou, spunînd că în lagăre sînt destui inşi condamnaţi cu temei ca duşmani ai statului sovietic. Apoi i s-au restituit decoraţiile. Apoi a fost reprimit în partid, recunoscîndu-i-se vechimea de membru al partidului.

Tocmai în perioada aceea, Krîmov începuse să aibă unele neplăceri pe linie de partid. Bagreanov încetase să-l mai caute la telefon. Dar o dată Krîmov s-a întîlnit cu el; Bagreanov, cu două romburi la gulerul vestonului, tocmai cobora dintr-o maşină care oprise la intrarea în procuratura unională. Trecuseră opt luni din noaptea cînd omul cu cămaşa sfîşiată şi cu adeverinţa de lagăr în buzunar, şezînd noaptea în locuinţa lui Krîmov, rostea cuvîntări despre condamnaţi fără vină şi despre oarba suferinţă.

— Iar eu, ascultîndu-l în noaptea aceea, credeam că procuratura l-a pierdut pentru totdeauna, zicea Krîmov, zîmbind răutăcios.

Fireşte că nu degeaba şi-a amintit Viktor Pavlovici această istorioară, povestindu-le-o Nadiei şi Liudmilei Nikolaevna.

Nimic nu s-a schimbat în atitudinea sa faţă de oamenii care au pierit în anul 1937. Ca şi mai înainte, era îngrozit de sălbăticia lui Stalin.

Viaţa oamenilor nu se schimbă dacă un oarecare Strum a devenit fiul vitreg al norocului sau un răsfăţat al lui; oamenii care au pierit în perioada colectivizării, cei împuşcaţi în anul 1937 nu vor învia dacă unui oarecare Strum i se vor acorda sau nu niscaiva ordine şi medalia de laureat, dacă va fi invitat la Malenkov sau dacă nu va figura pe lista invitaţilor lui Şişakov la ceai.

Toate acestea, Viktor Pavlovici le ţinea minte foarte bine şi le înţelegea. Totuşi, în această ţinere de minte şi înţelegere apăruse ceva nou…

Adesea îi spunea soţiei sale: „Cîtă nimicnicie în jur! Ce mult se tem oamenii să-şi apere dreptul de a fi cinstiţi, cît de uşor cedează, cît oportunism, cîte fapte demne de plîns“.

Pînă şi la Cepîjin se gîndise o dată cu dezaprobare: „În pasiunea lui exagerată pentru turism şi alpinism se ascunde teama inconştientă în faţa complexităţii vieţii, iar în plecarea lui de la institut – teama conştientă în faţa problemei principale a vieţii noastre“.

Cu siguranţă, ceva se schimba totuşi în el, simţea acest lucru, numai că nu era în stare să înţeleagă ce anume.

54

Cînd a revenit la serviciu, Strum nu l-a găsit pe Sokolov în laborator. Cu două zile înainte de sosirea sa la institut, Piotr Lavrentievici se îmbolnăvise de congestie pulmonară.

Strum a aflat că, înainte de a se îmbolnăvi, Sokolov convenise cu Şişakov asupra unei noi activităţi. Fusese numit şef al unui laborator nou organizat. În general, cariera lui Piotr Lavrentievici era în plină ascensiune.

Nici chiar atotştiutorul Markov nu cunoştea cauzele adevărate care-l determinaseră pe Sokolov să ceară direcţiei mutarea din laboratorul lui Strum.

Aflînd de plecarea lui Sokolov, Viktor Pavlovici n-a simţit nici amărăciune şi nici părere de rău – gîndul la întîlnirea cu el şi la activitatea lor în comun îl apăsase.

Cîte n-ar fi citit Sokolov în ochii lui Viktor Pavlovici! Desigur, el nu avea dreptul să se gîndească la soţia prietenului său aşa cum se gîndise. Nu avea dreptul să tînjească după ea. Nu avea dreptul să se întîlnească pe ascuns cu ea.

Dacă cineva i-ar fi povestit o asemenea istorioară, el ar fi fost revoltat. I-auzi! Să-ţi înşeli soţia! Să-ţi înşeli prietenul! Totuşi, tînjea după ea, visa să o întîlnească.

Relaţiile Liudmilei cu Maria Ivanovna se restabiliseră. Avuseseră o îndelungată explicaţie telefonică, apoi se întîlniseră, plînseseră, cerîndu-şi iertare una alteia pentru gîndurile rele şi pentru suspiciuni, pentru neîncrederea lor în prietenie.

Dumnezeule, cît de complicată şi de încîlcită e viaţa! Maria Ivanovna, onesta şi pura Maria Ivanovna n-a fost sinceră cu Liudmila, şi-a călcat pe conştiinţă! Dar ea a făcut asta din dragoste pentru el!

Acum o vedea rar. Aproape tot ce afla despre ea venea de la Liudmila.

Aflase că Sokolov e propus la premiul Stalin pentru nişte lucrări publicate înainte de război. Aflase că Sokolov a primit o scrisoare plină de admiraţie din partea unor fizicieni englezi. Aflase că Sokolov va participa la apropiatele alegeri de la Academie pentru a deveni membru corespondent. Toate

acestea, Maria Ivanovna i le povestise Liudmilei. Acum, în scurtele lui întîlniri cu Maria Ivanovna, el nu aducea vorba despre Piotr Lavrentievici.

Preocupările de serviciu, şedinţele, deplasările nu erau în stare să-i înăbuşe elanul nestins, dorea tot timpul s-o vadă.

În cîteva rînduri, Liudmila Nikolaevna îi spusese: „Nu pot să pricep de ce Sokolov e atît de pornit împotriva ta. Nici Maşa nu poate să-mi explice nimic clar".

Exista o explicaţie simplă, însă, desigur, Maria Ivanovna nu putea să-i spună nimic limpede Liudmilei. Destul că îi mărturisise soţului despre sentimentul ei pentru Strum.

Această recunoaştere a stricat pentru totdeauna relaţiile dintre Strum şi Sokolov. Ea îi promisese soţului să nu se mai întîlnească cu Strum. Ar fi fost suficient ca Maria Ivanovna să-i spună un singur cuvînt Liudmilei, pentru ca el să nu mai ştie multă vreme nimic despre ea – unde este, ce mai face. Căci şi aşa se vedeau atît de rar! Iar întîlnirile lor erau atît de scurte! În timpul acestor întîlniri, vorbeau puţin, mergeau pe stradă, ţinîndu-se de mînă, sau şedeau într-un mic scuar pe o bancă şi tăceau.

În vremea nenorocirilor şi amărăciunilor lui, ea înţelesese, cu o subtilitate neobişnuită, toate trăirile prin care trecea Strum. Îi ghicea gîndurile, îi anticipa faptele, s-ar fi zis chiar că ştia dinainte tot ce avea să i se întîmple. Şi cu cît mai greu îşi simţea sufletul, cu atît mai chinuitoare şi mai puternică devenea dorinţa lui de a o vedea. I se părea că tocmai în această deplină, perfectă înţelegere constă actuala sa fericire. Avea impresia că dacă această femeie i-ar fi fost alături, ar fi suportat cu uşurinţă suferinţele. Împreună cu ea, ar fi fost fericit.

La Kazan stătuseră o singură dată, întîmplător, noaptea, de vorbă; la Moscova trecuseră împreună prin parcul Neskucinîi, o dată şezuseră pe o bancă în scuarul acela mic de pe Kalujskaia, şi asta fusese propriu-zis tot. Asta fusese mai înainte, la care se adaugă cele de acum: în cîteva rînduri au vorbit la telefon, de cîteva ori s-au văzut pe stradă, însă despre aceste scurte întîlniri nu i-a spus Liudmilei.

El înţelegea însă că păcatul lui şi păcatul ei nu se puteau măsura în minutele petrecute de amîndoi şezînd în taină pe o bancă. Păcatul era destul de mare: o iubea. Cum se face că ea ajunsese să ocupe un loc atît de mare în viaţa lui?

Fiecare cuvînt al său spus soţiei era doar pe jumătate adevărat. Fiecare mişcare, fiecare privire, fără ca el să vrea, purtau în ele minciuna.

Se întîmpla s-o întrebe cu prefăcută indiferenţă: „Ei, ce mai e nou, te-a mai sunat prietena, ce mai face, cum stă Piotr

Lavrentievici cu sănătatea?“.

Îl bucurau succesele lui Sokolov. Dar se bucura nu dintr-un sentiment bun faţă de acesta. I se părea, cine ştie de ce, că succesele lui Sokolov îi dau Mariei Ivanovna dreptul de a nu simţi mustrări de conştiinţă.

Era însă insuportabil ca el să afle prin Liudmila noutăţi despre Sokolov şi Maria Ivanovna. Era înjositor pentru Liudmila, pentru Maria Ivanovna, pentru el.

Totuşi, minciuna se împletea cu adevărul chiar şi atunci cînd el vorbea cu Liudmila despre Tolea, despre Nadia, despre Aleksandra Vladimirovna, minciună era în toate. De ce oare, din ce pricină? Doar sentimentul lui faţă de Maria Ivanovna era adevărul adevărat al sufletului său, al gîndurilor, al dorinţelor sale. Atunci de ce acest adevăr genera atîta minciună? El ştia bine că, renunţînd la sentimentul său, le-ar elibera de minciună şi pe Liudmila, şi pe Maria Ivanovna, s-ar elibera şi pe sine. Dar în momentele cînd i se părea că trebuie să abandoneze o dragoste la care nu avea dreptul, vicleanul sentiment, speriindu-se de suferinţă, zăpăcindu-i gîndirea, îl făcea să se răzgîndească: „Doar nu-i chiar atît de groaznică minciuna asta, nimeni nu are de suferit din pricina ei. Suferinţele sînt mai groaznice decît minciuna“.

Cînd uneori i se părea că va găsi în el puterea şi cruzimea de a o rupe cu Liudmila, de a-i distruge lui Sokolov viaţa, sentimentul îl îmboldea, înşelîndu-i gîndirea într-o manieră de-a dreptul contrară: „Bine, dar minciuna e mai rea decît orice. Mai bine să mă despart de Liudmila decît s-o mint şi s-o fac pe Maria Ivanovna să mintă. Minciuna e mai groaznică decît suferinţele!“.

Nu observa că raţiunea îi devenise o slujnică supusă a sentimentului, că sentimentul trăgea raţiunea după el şi că din această pivotare circulară exista doar o singură ieşire: să taie în carne vie, să se jertfească pe sine şi nu pe alţii.

Cu cît se gîndea mai mult la toate astea, cu atît se dumirea mai puţin. Cum să înţeleagă, cum să descîlcească situaţia – dragostea lui pentru Maria Ivanovna era adevărul vieţii sale şi minciuna vieţii sale! Iată, avusese în vară aventura aceea cu frumoasa Nina, şi n-a fost o simplă aventură de licean. Cu Nina nu s-a mărginit doar să se plimbe printr-un scuar. Dar simţămîntul trădării, al unei năpaste familiale, al vinovăţiei faţă de Liudmila numai de astă dată l-a cuprins.

Risipise foarte multă putere sufletească, foarte multe gînduri şi emoţii cu aceste probleme; probabil că Planck nu cheltuise mai puţină energie pentru crearea teoriei cuantice.

Într-o vreme, considerase că această dragoste e generată doar de amărăciunile, de necazurile lui… De n-ar fi fost ele, n-ar fi avut parte de un asemenea sentiment…

Dar iată că viaţa îl înălţase, iar dorinţa de a o vedea pe Maria Ivanovna nu slăbea.

Ea era o natură deosebită – nu bogăţia, nu gloria, nu puterea o atrăgeau. Pur şi simplu dorise să împartă cu el necazul, durerea, lipsurile… Iar acum se neliniştea: dacă ea îşi va întoarce brusc faţa de la el?

Îşi dădea seama că Maria Ivanovna îl diviniza pe Piotr Lavrentievici; ei bine, asta îl scotea din minţi.

Dar poate că Jenia avusese dreptate, căci iată, această a doua dragoste ce vine după ani îndelungaţi de viaţă conjugală este, într-adevăr, urmarea unei avitaminoze sufleteşti. Uite-aşa simte o vacă nevoia să lingă sarea pe care ani de zile o caută fără s-o găsească în iarbă, în fîn, în frunzele copacilor. Această foame a sufletului se dezvoltă treptat, dobîndind o forţă imensă. Chiar aşa s-a întîmplat, chiar aşa şi este. O, îşi cunoştea el bine foamea sufletească… Maria Ivanovna e atît de izbitor diferită de Liudmila!

Erau oare corecte raţionamentele sale sau erau eronate? Strum nu observa că, de fapt, nu raţiunea le genera; justeţea lor, falsitatea lor nu aveau darul să determine faptele. Raţiunea nu era stăpînul său. Suferea dacă nu o vedea pe Maria Ivanovna şi era fericit la gîndul că o va vedea. Cînd însă îşi imagina că ei doi vor fi mereu împreună, nedespărţiţi, devenea pe deplin fericit.

Dar de ce nu simţea mustrări de conştiinţă gîndindu-se la Sokolov? De ce nu i se făcea ruşine?

La drept vorbind însă, de ce s-ar ruşina? Doar nu se întîmplase nimic altceva decît că trecuseră împreună prin parcul Neskucinîi şi stătuseră puţin pe o bancă.

Ah, dar ce-are a face aici şezutul pe bancă? El este gata să o rupă cu Liudmila, e gata să-i spună prietenului lui că-i iubeşte soţia, că vrea să i-o ia.

Îşi amintea tot ce fusese rău în viaţa lui împreună cu Liudmila. Îşi amintea cît de urît se purtase Liudmila cu mama lui. Îşi amintea cum Liudmila nu i-a permis unui văr al lui, care se întorsese din lagăr, să rămînă la ei peste noapte. Îşi amintea insensibilitatea ei, grosolănia, încăpăţînarea, cruzimea ei.

Amintirile despre ceea ce fusese rău îl înrăiau, iar pentru a săvîrşi o cruzime, trebuia să devină rău. Bine, dar Liudmila îşi trăise viaţa împreună cu el, împărţise cu el tot ceea ce fusese apăsător, dificil. Şi-apoi, Liudmila acum încărunţeşte. Cîtă durere i-a fost dat să îndure! Să fie în ea oare numai rău?

Doar atîţia ani fusese mîndru de ea, îl bucuraseră consecvenţa, francheţea ei. Da, da, el se pregătea să săvîrşească o faptă plină de cruzime.

Într-o dimineaţă, pregătindu-se să plece la muncă, Viktor Pavlovici îşi aminti de vizita recentă a Evgheniei Nikolaevna şi îşi spuse în gînd:

„E bine, totuşi, că Genevieva a plecat la Kuibîşev".

Apoi i se făcu ruşine de acest gînd şi tocmai în acel moment Liudmila Nikolaevna zise:

— La toţi închişii noştri s-a mai adăugat acum şi Nikolai. Bine măcar că Jenia nu e la Moscova.

Ar fi vrut să-i facă reproşuri pentru aceste cuvinte, dar îşi luă seama şi tăcu, căci tare fals ar fi sunat reproşul său.

— Te-a căutat Cepîjin la telefon, urmă Liudmila Nikolaevna.

El se uită la ceas.

— Diseară mă întorc mai devreme şi am să-i telefonez. Dar ştii că ar fi posibil să plec din nou cu avionul în Ural.

— Pentru multă vreme?

— Nu. Pentru vreo trei zile.

Se grăbea, avea în faţă o zi încărcată.

Munca era de mare importanţă, probleme de stat, iar propriile gînduri, ca şi cînd în cap i-ar fi acţionat legea proporţionalităţii inverse, erau mărunte, jalnice, meschine.

Cînd plecase la Kuibîşev, Jenia o rugase pe sora ei să se ducă la Kuzneţki Most şi să depună pentru Krîmov două sute de ruble.

— Liudmila, zise el, trebuie să depui banii de care ţi-a zis Jenia; mi se pare că ai depăşit termenul.

A spus asta nu pentru că era neliniştit de situaţia lui Krîmov şi a Jeniei. A spus-o gîndindu-se că neglijenţa Liudmilei putea grăbi sosirea Jeniei la Moscova, iar ea, aflîndu-se în capitală, ar începe să scrie petiţii, scrisori, să dea telefoane, transformîndu-i locuinţa într-o bază pentru intervenţii penitenciare avocăţeşti.

Înţelegea că aceste gînduri sînt nu numai meschine, jalnice, ci şi ticăloase. Ruşinîndu-se de ele, spuse grăbit:

— Să-i scrii Jeniei. Invit-o în numele tău şi-al meu. Poate că are nevoie să fie la Moscova, iar ei îi e oarecum să vină neinvitată. Auzi, Liuda? Neapărat să-i scrii!

După asemenea cuvinte, s-a simţit bine, dar şi de astă dată ştia că le spusese pentru propria-i liniştire… E ciudat, totuşi. Nu demult şedea în camera sa, alungat de pretutindeni, şi se temea de administratorul blocului, de fetişcana de la biroul de cartele, în schimb, mintea îi era ocupată de gînduri despre viaţă, adevăr, libertate, Dumnezeu… Şi nimeni nu

avea nevoie de el, telefonul rămînea mut cu săptămînile, iar cunoscuţii, întîlnindu-l pe stradă, preferau să nu-l salute. Acum însă, cînd zeci de oameni îl aşteaptă, îl caută la telefon, îi scriu, cînd ZIS-ul 101 claxonează sub fereastră, nu se poate elibera de nişte gînduri la fel de găunoase precum cojile de seminţe, era în continuare stăpînit de o meschină supărare, de temeri insignifiante. Ba că nu spusese ceva cum trebuie, ba că zîmbise imprudent; îl însoţeau mereu consideraţii microscopice ţinînd de traiul zilnic.

Într-o vreme, după apelul telefonic al lui Stalin, i se păruse că frica a dispărut cu desăvîrşire din viaţa lui. Dar, pe cît se vede, frica persista încă, numai că devenise alta, nu mai era o frică plebee, ci una boierească – frica se deplasa acum cu maşina, vorbea pe telefonul direct al Kremlinului, însă nu dispăruse.

Ceea ce păruse imposibil – atitudinea invidioasă, sportivă faţă de soluţiile şi realizările ştiinţifice ale altora – devenise ceva firesc. Se nelinişte: nu cumva i-o vor fi luat-o unii înainte, nu-l va lucra careva?

Nu prea avea chef să stea de vorbă cu Cepîjin, i se părea că n-are suficientă forţă pentru o convorbire îndelungată, dificilă. Ei, totuşi, îşi imaginau prea simplu dependenţa ştiinţei faţă de stat. Doar el este într-adevăr liber; construcţiile lui teoretice nu-i mai par acum nimănui absurdităţi talmudice. Nimeni nu mai atentează la ele. Statul are nevoie de o teorie a fizicii. Acum, acest lucru le e clar şi lui Şişakov, şi lui Badin. Pentru ca Markov să-şi demonstreze forţa în experiment, iar Kocikurov, în practică, e nevoie de tontălăii de teoreticieni. Toţi au înţeles subit acest lucru, după un telefon dat de Stalin. Cum să-i explice lui Dmitri Petrovici că acest telefon i-a adus libertatea în activitate? Dar de ce a devenit el intolerant faţă de neajunsurile Liudmilei Nikolaevna? Şi de ce este atît de binevoitor faţă de Aleksei Alekseevici?

Markov îi devenise foarte simpatic. Probleme personale ale şefilor, circumstanţe secrete şi semisecrete, vicleşuguri nevinovate şi cîte o perfidie periculoasă, supărările şi împunsăturile legate de invitaţii şi de absenţa invitaţiilor şi de prezidii, includerea în cine ştie ce tabele speciale sau fatalele cuvinte „Dumneavoastră nu figuraţi pe listă“ – toate astea deveniseră interesante pentru el, preocupîndu-l cu adevărat.

La drept vorbind, acum ar fi preferat să-şi petreacă o seară liberă pălăvrăgind cu un Markov mai degrabă decît să raţioneze împreună cu un Madiarov, aşa cum se întîmpla la întrunirile de la Kazan.

Markov sesiza cu precizie tot ce era ridicol la oameni, lua în derîdere fără răutate, însă pe un ton caustic, slăbiciunile omeneşti. Avea o inteligenţă subtilă, fiind, în acelaşi timp, un cercetător de prim rang. Era poate cel mai talentat fizician experimentator din ţară.

Îmbrăcase deja paltonul cînd Liudmila Nikolaevna spuse:

— Ieri a telefonat Maria Ivanovna.

El întrebă repede:

— Şi?

Dar probabil că se schimbase la faţă.

— Ce-i cu tine? întrebă ea.

— Nimic, nimic, zise el şi se întoarse de pe coridor în cameră.

— De fapt, n-am prea înţeles, un fel de întîmplare neplăcută. Se pare că le-a telefonat Kovcenko, iar ea, ca întotdeauna, se frămîntă pentru tine, temîndu-se să nu-ţi faci din nou vreun rău.

— Dar ce anume? întrebă el nerăbdător. N-am înţeles.

— Ţi-am spus doar că nici eu n-am înţeles. Probabil că-i era peste mînă să-mi spună la telefon.

— Atunci mai spune o dată, zise el şi, descheindu-şi paltonul, se aşeză pe un scaun lîngă uşă.

Liudmila se uită la el, clătinînd din cap. Lui i se păru că ochii ei îl privesc mustrător, cu tristeţe.

Şi, confirmînd parcă această presupunere, ea zise:

— Vezi tu, Vitea, să-i dai lui Cepîjin de dimineaţă un telefon nu ai vreme, dar să asculţi ceva despre Maşenka eşti gata oricînd… Ba chiar te-ai întors din drum şi deja ai întîrziat.

El se uită cumva strîmb, de jos în sus la ea şi spuse:

— Aşa e, am întîrziat.

Se apropie de soţie, îi luă mîna şi o duse la buze.

Ea îl mîngîie pe ceafă, ciufulindu-i uşor părul.

— Uite, vezi cît de importantă şi de interesantă ţi-a devenit Maşenka, rosti încet Liudmila, zîmbind jalnic, şi adăugă: Tocmai ea, care nu-l poate deosebi pe Balzac de Flaubert.

El se uită atent: ochii ei se umeziseră, iar buzele păreau a-i tremura.

Dădu a neputinţă din mîini, iar din uşă se mai uită o dată înapoi.

Expresia feţei ei îl ului. Cobora pe scări şi se gîndea că dacă s-ar despărţi de Liudmila şi nu s-ar mai întîlni niciodată cu ea, această expresie a chipului ei – neajutorată, tulburătoare, chinuită, de ruşine pentru el şi pentru ea – nu-i

va dispărea din memorie niciodată, pînă în ultima zi a vieţii lui. Înţelegea că în acele momente s-a întîmplat ceva foarte important: soţia i-a dat a înţelege că vede cît este de îndrăgostit de Maria Ivanovna, iar el a confirmat…

Ştia doar un singur lucru. Cînd o vedea pe Maşa, era fericit, iar dacă se gîndea că s-ar putea să n-o mai vadă, i se oprea respiraţia.

Cînd maşina lui Strum se apropia de institut, în dreptul ei se ivi ZIS-ul lui Şişakov şi ambele automobile se opriră concomitent în faţa intrării.

Acum, ei mergeau alături pe coridor, la fel cum merseseră cu puţin înainte ZIS-urile lor. Aleksei Alekseevici îl luă pe Strum de braţ şi întrebă:

— Deci, plecaţi cu avionul?

Strum răspunse:

— Aşa se pare.

— Curînd ne vom despărţi cu totul. Veţi fi egal cu un domnitor, zise Şişakov, tot pe un ton glumeţ.

Strum gîndi pe neaşteptate: „Oare ce-ar spune el dacă l-aş întreba: dar dumneavoastră vi s-a întîmplat să vă îndrăgostiţi de soţia altcuiva?“.

— Viktor Pavlovici, spuse Şişakov, aţi putea să treceţi pe la mine, să zicem pe la ora două?

— Cu plăcere. La două voi fi liber.

În laborator, Markov, fără haină, cu mînecile sumese, veni spre Strum, spunînd precipitat:

— Dacă permiteţi, Viktor Pavlovici, aş trece puţin mai tîrziu pe la dumneavoastră. Am să vă spun ceva interesant, una gogonată.

— La două trebuie să fiu la Şişakov, zise Strum. Să o lăsăm pe mai tîrziu. Şi eu am să vă povestesc ceva…

— La două, la Aleksei Alekseevici? îl întrebă Markov şi căzu un moment pe gînduri. Pare-mi-se că bănuiesc ce-o să vă ceară.

55

Văzîndu-l pe Strum, Şişakov zise:

— Tocmai aveam de gînd să vă telefonez, ca să vă mai amintesc de întîlnire.

Strum se uită la ceas:

— După cîte văd, n-am întîrziat.

Aleksei Alekseevici stătea în faţa lui, împlătoşat în costumul lui cenuşiu, de gală, cu capul masiv, argintiu. Dar acum ochii directorului nu i se mai păreau glaciali şi aroganţi; erau ochii unui puştan captivat de lectura lui Dumas şi Mayne Reid.

— Astăzi am cu dumneavoastră o chestiune deosebită, dragă Viktor Pavlovici, zise Aleksei Alekseevici zîmbind şi, luîndu-l pe Strum de braţ, îl conduse spre un fotoliu. O chestiune serioasă şi nu prea plăcută.

— Nu-i nimic, mi-s învăţat cu de toate, zise Strum şi dădu ocol cu privirea plictisită prin cabinetul uriaşului academician. Haideţi să ne ocupăm de neplăcuta chestiune.

— Uitaţi ce e, începu Şişakov. Peste hotare, mai cu seamă în Anglia, s-a stîrnit o campanie mîrşavă. Noi purtăm principala povară a războiului, însă oamenii de ştiinţă englezi, în loc să ceară deschiderea cît mai grabnică a celui de-al doilea front, au dezlănţuit o campanie mai mult decît ciudată, aţîţă stările de spirit duşmănoase faţă de statul nostru.

Îl privi pe invitat drept în ochi, dar Viktor Pavlovici cunoştea această uitătură deschisă, onestă, cu care privesc oamenii în timp ce săvîrşesc fapte rele.

— Da, da, da, făcu Strum. Totuşi, în ce constă această campanie?

— O campanie calomniatoare. S-a publicat o listă cu oameni supuşi represaliilor pentru crime politice. Ei contestă cu o vehemenţă de neînţeles, aş zice chiar suspectă, crimele, stabilite prin anchetă şi proces, săvîrşite de medicii Pletniov şi Levin, care l-au asasinat pe Alexei Maximovici Gorki[48]. Şi toate astea se publică într-un ziar apropiat de cercurile guvernamentale.

— Da, da, da, făcu de trei ori Strum. Şi altceva?

— În esenţă, asta e. Se mai scrie despre geneticianul Cetverikov, s-a creat chiar şi un comitet pentru apărarea lui.

— Dragă Aleksei Alekseevici, obiectă Strum, dar Cetverikov este, într-adevăr, arestat.

Şişakov ridică din umeri.

— După cum se ştie, Viktor Pavlovici, eu n-am nici o legătură cu activitatea organelor securităţii. Dar dacă el este într-adevăr arestat, asta s-a făcut, evident, pentru nişte crime pe care le-a săvîrşit. Doar, după cum vedeţi, pe mine şi pe dumneavoastră uite că nu ne arestează.

În acel moment intrară în cabinet Badin şi Kovcenko. Strum îşi dădu seama că Şişakov îi aştepta, că se înţelesese, evident, dinainte cu ei. Aleksei Alekseevici nici măcar nu se

obosi să le explice nou-veniţilor despre ce a fost vorba şi spuse:

— Poftiţi, poftiţi, tovarăşi, luaţi loc, apoi continuă, adresîndu-se lui Strum: Viktor Pavlovici, neobrăzarea asta a trecut peste ocean în America şi a fost publicată în paginile ziarului *New York Times*, stîrnind, cum era şi firesc, un sentiment de indignare în rîndurile intelectualităţii sovietice.

— Desigur, altfel nici n-ar fi fost cu putinţă, adăugă Kovcenko, aţintindu-l drept în ochi pe Strum cu o privire pătrunzătoare şi, în acelaşi timp, afectuoasă.

Privirea ochilor lui căprui era într-atît de prietenoasă, încît Viktor Pavlovici n-a mai dat glas unui gînd ce-i venise în chip firesc: „Dar cum de s-a indignat intelectualitatea sovietică, de vreme ce ea, de cînd există, n-a văzut ziarul *New York Times*?“.

Se mărgini să mişte din umeri, să mîrîie ceva, iar aceste manifestări puteau să însemne că este de acord cu Şişakov şi Kovcenko.

— Fireşte, continuă Şişakov, că şi din rîndurile noastre s-a manifestat dorinţa de a se da o ripostă pe măsură la toată această ticăloşie. Noi am întocmit un document.

„Ba n-ai întocmit tu nimic, l-au scris ei fără tine“, gîndi Strum.

Şişakov continuă:

— Un document în formă de scrisoare.

Atunci Badin rosti cu glas reţinut:

— Eu l-am citit, e bine scris, e ceea ce trebuie. Urmează să fie semnat doar de cîţiva, de cei mai de seamă oameni de ştiinţă din ţara noastră, oameni care se bucură de reputaţie europeană, mondială.

Încă de la primele cuvinte ale lui Şişakov, Strum a înţeles spre ce va duce această discuţie. Ce nu ştia era doar ce anume îi va cere Aleksei Alekseevici – să ia cuvîntul în consiliul ştiinţific, un articol, participarea la vreo votare… Acum înţelese: era nevoie de semnătura lui pe scrisoare.

Îl cuprinse o senzaţie de greaţă. Din nou, ca şi înainte de adunarea aceea la care i se pretinsese să-şi exprime penitenţa, îşi simţi partea jalnică şi cam ticăloasă a fiinţei.

Milioane de tone de bolovani de granit desprinşi din stînci sînt din nou pe cale să i se prăvale pe umeri… Profesorul Pletniov! Strum îşi aminti brusc articolul din *Pravda*, despre o individă isterică ce îl învinuia pe bătrînul medic de nişte fapte murdare.

Ca întotdeauna, cuvîntul tipărit părea să spună adevărul. Lectura lui Gogol, Tolstoi, Cehov, Korolenko îl obişnuise, pare-se, cu o atitudine aproape evlavioasă faţă de cuvîntul

rusesc tipărit. Dar a sosit un ceas, o zi, cînd pentru Strum a devenit evident faptul că ziarul minţise, că profesorul Pletniov fusese calomniat.

Iar peste puţină vreme Pletniov şi celebrul internist de la spitalul din Kremlin, doctorul Levin, au fost arestaţi şi au recunoscut că l-au asasinat pe Alexei Maximovici Gorki.

Cei trei oameni din cabinet se uitau la Strum. Ochii lor erau prietenoşi, plini de afecţiune, siguri de ei. Doar era unul de-ai lor. Şişakov recunoscuse frăţeşte imensa importanţă a lucrării lui Strum. Kovcenko se uita la el de jos în sus. Ochii lui Badin păreau a zice: „Da, ceea ce ai făcut tu mi s-a părut ceva străin mie. Dar atunci am greşit. Nu înţelesesem. Partidul m-a corectat".

Kovcenko deschise un dosar roşu şi îi întinse lui Strum scrisoarea dactilografiată.

— Viktor Pavlovici, spuse el, trebuie să vă spun că această campanie a anglo-americanilor face direct jocul fasciştilor. Probabil că a fost inspirată de ticăloşii din coloana a cincea.

Badin, întrerupîndu-l, spuse:

— Ce rost are să-l prelucrăm pe Viktor Pavlovici? Dînsul are o inimă de patriot rus, sovietic, ca de altfel noi toţi.

— Desigur, adăugă Şişakov, chiar aşa e.

— Dar cine se îndoieşte de asta? plusă Kovcenko.

— Da, da, da, rosti Strum.

Lucrul cel mai de mirare era că nişte oameni încă nu demult plini de dispreţ şi suspiciune faţă de el acum erau absolut fireşti în încrederea şi prietenia ce i-o arătau şi că, avînd tot timpul în minte cruzimea lor, el le recepta în chip firesc sentimentele prieteneşti.

Tocmai această atitudine prietenoasă şi această încredere îl încătuşau, îi secătuiau puterile. Dacă s-ar fi bătut din picior, dacă ar fi fost violentat, atunci poate că s-ar fi înfuriat, s-ar fi dovedit mai puternic…

Stalin vorbise cu el. Oamenii care şedeau acum alături de el nu uitau acest lucru.

Dar, Dumnezeule, ce groaznică era scrisoarea pe care tovarăşii îl rugau s-o semneze! La ce fapte îngrozitoare se referea!

Nu putea în nici un caz să creadă că profesorul Pletniov şi doctorul Levin sînt ucigaşii marelui scriitor. Mama lui, cînd venea la Moscova, se ducea la consultaţii la Levin; Liudmila Nikolaevna fusese tratată de el, un om inteligent, fin, blînd. Ce monstru trebuie să fie cineva pentru a-i calomnia atît de groaznic pe cei doi medici?

Aceste învinuiri răspîndeau o beznă medievală. Medici ucigaşi! Nişte medici au omorît un mare scriitor, ultimul clasic rus. Cine are nevoie de această sîngeroasă calomnie? Vînători de vrăjitoare, ruguri ale Inchiziţiei, execuţia unor eretici, fum, miasme, smoală clocotită. Cum să se lege toate acestea de Levin, de construcţia socialismului, de marele război împotriva fascismului?

Începu să citească prima pagină a scrisorii.

Şade suficient de comod, are suficientă lumină? îl întrebă Aleksei Alekseevici. N-ar fi bine să se mute în fotoliu? Nu, nu, stă comod, mulţumesc foarte mult.

Citea fără grabă. Literele îi apăsau creierul, dar, asemenea firelor de nisip ce îngroapă un măr, nu se infiltrau în el.

Citi: „Luînd apărarea unor degeneraţi şi monştri ai neamului omenesc – lui Pletniov şi Levin, care au pătat înalta menire de medic – dumneavoastră daţi apă la moară ideologiei antiumane a fascismului“.

Şi iată ce mai citi: „Poporul sovietic duce de unul singur lupta cu fascismul german, care a reînviat procesele medievale ale vrăjitoarelor şi pogromurile împotriva evreilor, rugurile Inchiziţiei, temniţele şi torturile“.

Dumnezeule, cum să nu-ţi pierzi minţile?

Dar iată mai departe: „Sîngele fiilor noştri, vărsat la Stalingrad, a marcat o cotitură în războiul cu hitlerismul, dumneavoastră însă, luînd apărarea unor renegaţi din coloana a cincea, chiar fără să doriţi acest lucru…“.

Da, da, da. „La noi, ca niciunde în lume, oamenii de ştiinţă sînt înconjuraţi de dragostea poporului şi de grija statului“.

— Viktor Pavlovici, nu vă deranjăm cumva cu discuţiile noastre?

— Nu, nu, chiar deloc, răspunse Strum şi gîndi: „Uite că există şi oameni fericiţi, care sînt în stare să ia totul în glumă ori se află la vilă ori sînt bolnavi ori…“.

Kovcenko zise:

— Mi s-a spus că Iosif Vissarionovici a fost informat despre această scrisoare şi a aprobat iniţiativa oamenilor noştri de ştiinţă.

— Tocmai de aceea şi semnătura lui Viktor Pavlovici… adăugă Badin.

Urîtul, dezgustul, presimţirea supuşeniei sale îl năpădiră. Simţea răsuflarea drăgăstoasă a marelui stat, şi nu avea puterea să se azvîrle în bezna glacială… Nu avea, astăzi nu avea nici o putere. Dar nu frica îl încătuşa, ci cu totul alt sentiment lîncezitor, de supunere.

Cît de ciudat, cît de uimitor este făcut omul! Cîndva, găsise în el forţa de a renunţa la viaţă, şi deodată îi este greu să renunţe la turtă dulce şi acadele.

Încearcă numai să respingi mîna atotputernică ce te mîngîie pe creştet, te bate uşor din cînd în cînd pe umăr!

Prostii, de ce să se calomnieze el însuşi? Ce amestec au aici turta dulce şi acadelele? Doar întotdeauna a fost indiferent faţă de comodităţile vieţii, faţă de bunurile materiale. Ideile lui, activitatea lui, tot ceea ce-i era mai scump în viaţă s-a dovedit a fi necesar, valoros în timpul luptei cu fascismul. Asta este cu adevărat o fericire!

Dar, de fapt, cum stau totuşi lucrurile? Doar cei doi medici au recunoscut la ancheta preliminară. Au recunoscut la tribunal. Se poate crede oare în nevinovăţia lor după ce ei înşişi au recunoscut că l-au asasinat pe marele scriitor?

Să refuze semnarea scrisorii? Ar însemna să-i compătimească pe asasinii lui Gorki! Nu, nu se poate. Să se îndoiască de autenticitatea mărturisirilor? Înseamnă că au fost siliţi! Căci numai prin torturi poate fi silit un intelectual cinstit şi bun să se recunoască drept ucigaş plătit, prin asta meritînd pedeapsa cu moartea şi o amintire ruşinoasă. Dar ar fi o nebunie ca el să exprime fie şi o slabă umbră a unei asemenea bănuieli.

Totuşi, îi era greaţă să semneze această scrisoare mişelească. Îi veniră în minte tot felul de cuvinte, ca şi răspunsurile la ele… „Tovarăşi, eu sînt bolnav, am un spasm al vaselor coronariene…". „Da' de unde! Asta-i încercare de fugă invocînd boala, doar arătaţi excepţional la faţă." „Tovarăşi, ce nevoie aveţi de semnătura mea, doar eu sînt cunoscut numai într-un cerc restrîns de specialişti şi prea puţini sînt aceia care au auzit de mine dincolo de hotarele ţării." „Ba nici vorbă! (Şi ce plăcut e să auzi o asemenea contestare!) Sînteţi cunoscut, şi încă de cine! Dar ce să mai vorbim, e de negîndit să-i arătăm tovarăşului Stalin scrisoarea fără semnătura dumneavoastră, căci el poate să întrebe: Dar semnătura lui Strum de ce lipseşte?"

„Tovarăşi, vă spun cu toată sinceritatea, mie unele formulări mi se par nu tocmai izbutite, ele par să arunce o umbră asupra întregii noastre intelectualităţi ştiinţifice."

„Dar chiar vă rugăm, vă rugăm, Viktor Pavlovici, faceţi propuneri şi noi vom modifica cu plăcere formulările ce vi se par neizbutite."

„Tovarăşi, vă rog să mă înţelegeţi, iată, dumneavoastră scrieţi aici: Babel, duşman al poporului, scriitorul Pilniak, duşman al poporului, academicianul Vavilov, duşman al poporului, artistul Meyerhold, duşman al poporului. Dar eu

sînt fizician, matematician, teoretician, unii chiar mă consideră schizofrenic, într-atît de abstracte sînt domeniile în care lucrez. Chiar aşa, eu nu sînt întreg la minte, aşa încît oameni ca mine e mai bine să fie lăsaţi în pace, căci eu nu pricep nimic din toate chestiunile acestea.“

„Viktor Pavlovici, lăsaţi-o baltă. Doar dumneavoastră vă orientaţi de minune în chestiuni politice, aveţi o logică de excepţie, ia amintiţi-vă numai în cîte rînduri şi cît de tăios v-aţi exprimat dumneavoastră pe teme politice.“

„Ah, Dumnezeule! Dar înţelegeţi-mă că am şi eu o conştiinţă, mă doare, mi-e greu, şi-apoi nici nu sînt obligat, de ce, adică, trebuie să semnez, sînt atît de extenuat, daţi-mi dreptul la o conştiinţă liniştită.“

Dar pe loc îl cotropeşte neputinţa, o stare de transă, sentimentul docil de vită sătulă şi răsfăţată, groaza de o nouă ruinare a vieţii, groaza de o nouă groază.

Dar ce-i asta? Să se împotrivească iarăşi colectivului? Iarăşi singurătate? E timpul să privească cu seriozitate problemele vieţii. Primise ceea ce nici nu îndrăznise să viseze. Îşi vede liber de munca sa, înconjurat de atenţie şi grijă. Doar nu ceruse nimic, nu se căise. E un învingător! Atunci ce mai vrea în plus? Însuşi Stalin îl căutase la telefon!

„Tovarăşi, toate acestea sînt într-atît de grave, încît aş dori să mă gîndesc, permiteţi-mi să amîn hotărîrea mea, fie şi măcar pînă mîine.“

Dar îndată îşi imagină o chinuitoare noapte de insomnie, şovăielile, nehotărîrea, brusca lui fermitate şi groaza în faţa acestei fermităţi, apoi din nou nehotărîre şi din nou decizie. Toate astea istovesc precum un acces de malarie rea, necruţătoare. Ar urma, deci, să lungească el însuşi cu nişte ore această tortură, dar nu mai are putere. Mai repede, mai repede, mai repede.

Scoase stiloul.

Şi îndată văzu că Şişakov a rămas buimac în faţa faptului că cel mai puţin conciliant s-a dovedit astăzi uşor de înduplecat.

Toată ziua aceea, Strum nu a lucrat. Nimeni nu-l distrăgea, telefonul nu suna. Dar nu putea să lucreze. Nu lucra deoarece munca în ziua aceea i se părea plicticoasă, goală de conţinut, neinteresantă.

Cine îşi mai pusese oare semnătura pe scrisoarea aceea? Cepîjin? Ioffe să fi semnat? Dar Krîlov? Dar Mandelştam? Ar fi vrut să se ascundă în spatele cuiva. Dar era evident că nu putea să refuze. Ar fi fost ceva sinonim cu sinuciderea. Ba nicidecum. Ar fi putut şi să refuze. Dar nu, nu, totul e corect. Doar nimeni nu-l ameninţase. Ar fi fost mai uşor dacă ar fi

semnat dintr-un sentiment de frică animalică. Dar el nu de frică a semnat. Fusese un sentiment tulbure, greţos, de supunere.

O chemă la el în cabinet pe Anna Stepanovna şi o rugă să developeze pentru a doua oară un film conţinînd o serie de experimente de verificare, executate la noua instalaţie.

Ea îşi notă totul, dar continua să şadă.

O privi întrebător.

— Viktor Pavlovici, zise ea, mai înainte credeam că aşa ceva nu se poate exprima în cuvinte, dar acum vreau să vă spun: înţelegeţi dumneavoastră ce aţi făcut pentru mine şi pentru alţii? Aşa ceva este mai important pentru oameni decît nişte mari descoperiri. Să ştiţi că prin faptul că dumneavoastră existaţi pe lume, chiar şi numai gîndindu-mă la asta mă simt fericită în sufletul meu. Ştiţi ce vorbesc mecanicii, femeile de serviciu, paznicii despre dumneavoastră? Toţi spun că sînteţi un om drept. De multe ori am vrut să vin la dumneavoastră acasă, dar îmi era teamă. Înţelegeţi, în zilele cele mai grele, cînd mă gîndeam la dumneavoastră, îmi simţeam sufletul uşurat şi-mi era bine. Vă mulţumesc că existaţi. Sînteţi un om!

Nici n-a izbutit să-i spună ceva, că ea s-a ridicat repede şi a ieşit din cabinet.

Ar fi vrut să alerge pe stradă şi să urle… Numai chinul acesta mai lipsea, numai ruşinea asta. Dar încă nu era totul, acesta era doar începutul.

Spre sfîrşitul zilei sună telefonul.

— Mă recunoaşteţi?

Dumnezeule, dacă o recunoştea. Avea impresia că nu numai cu auzul, ci şi cu degetele ce i se răciseră îndată pe receptor a recunoscut acest glas. Iată că Maria Ivanovna a apărut din nou într-un moment grav al vieţii sale.

— Vorbesc de la un telefon public, se aude foarte slab, zise Maria Ivanovna. Piotr Lavrentievici se simte mai bine şi am mai mult timp. Veniţi, dacă puteţi, mîine la ora opt, la scuarul acela mic. Apoi deodată rosti: Iubitul meu, scumpul meu, lumina mea, mă tem pentru dumneata. La noi au venit în legătură cu o scrisoare, înţelegi la ce mă refer? Sînt sigură că numai dumneata, tăria dumitale l-a ajutat pe Piotr Lavrentievici să reziste şi totul s-a sfîrşit cu bine la noi. Dar îndată mi-am imaginat cum dumneata ţi-ai fi dăunat într-o asemenea situaţie, doar eşti atît de neîndemînatic, încît acolo unde un altul şi-ar face doar o vînătaie, dumneata ai sîngera.

El lăsă receptorul în furcă şi îşi acoperi faţa cu palmele.

Acum înţelegea oroarea situaţiei în care se afla: nu nişte duşmani îl executau astăzi, ci oameni apropiaţi lui, prin

încrederea lor în el.

Îndată ce ajunse acasă, fără să-şi dea jos paltonul, se apucă să-i telefoneze lui Cepîjin. Liudmila Nikolaevna stătea în faţa lui, iar el forma numărul prietenului şi mentorului său, convins că şi acesta, din dragoste pentru el, îi va pricinui o rană adîncă. Se grăbea, nici nu apucase măcar să-i spună Liudmilei Nikolaevna că semnase scrisoarea. Dumnezeule, ce repede încărunţeşte Liudmila! Da, da, bravo ţie, loveşte în cei cărunţi!

— Sînt multe noutăţi bune, doar ai citit comunicatul, spuse Cepîjin, în schimb, la mine nu e nici un eveniment mai deosebit, decît că m-am cam certat cu cîţiva onorabili. Dumneata ai auzit ceva despre o anume scrisoare?

Strum îşi linse buzele uscate şi îngînă:

— Da, cîte ceva.

— Bine, bine, înţeleg, asta nu-i de spus la telefon, o să vorbim cînd ne întîlnim, după sosirea dumitale din deplasare, zise Cepîjin.

Ei, nu-i nimic, nu-i nimic, curînd o să vină şi Nadia. Doamne, Dumnezeule, ce-a făcut…

56

Noaptea, Strum nu putu să doarmă. Îl durea inima. De unde această deprimare îngrozitoare? Ce povară, ce povară. Halal învingător!

Atunci cînd se fîstîcea în faţa funcţionarei de la administraţia blocului fusese, de fapt, mai puternic şi mai liber decît acum. Astăzi n-a îndrăznit nici măcar să obiecteze, să exprime vreo îndoială. Devenind puternic, îşi pierde libertatea lăuntrică. Cum să-l mai privească în ochi pe Cepîjin? Ori poate că va face acest lucru la fel de calm cum îl făcuseră cei care l-au întîmpinat veseli şi binevoitori pe el, în ziua revenirii la institut?

Tot ceea ce îşi amintea în această noapte îl rănea, îl tortura, nimic nu-i aducea linişte. Zîmbetele sale, gesturile, faptele îi erau lui însuşi străine şi duşmănoase. Iar în ochii Nadiei citise aseară o expresie de milă şi repulsie.

Numai Liudmila, care întotdeauna îl iritase, mereu îl contrazisese, după ce i-a ascultat relatarea, a zis pe neaşteptate: „Vitenka, nu trebuie să te frămînţi. Tu pentru

mine eşti cel mai înţelept, cel mai cinstit. Odată ce ai procedat astfel, înseamnă că aşa trebuie“.

Dar de unde i-a venit lui dorinţa de a aproba, de a confirma totul? De ce a devenit tolerant faţă de ceea ce nu demult nu tolerase? Indiferent despre ce se vorbea cu el, se arăta optimist.

Victoriile militare au coincis cu cotitura din viaţa sa personală. El vede tăria armatei, măreţia statului, lumina în viitor. Dar de ce oare i se par atît de plate astăzi ideile lui Madiarov?

În ziua cînd fusese azvîrlit din institut, el refuzase să-şi toarne cenuşă în cap, dar ce lumină, ce uşurare simţise în suflet. Ce fericire fusese pentru el, în acele zile, prezenţa celor apropiaţi – Liudmila, Nadia, Cepîjin, Jenia… Dar întîlnirea cu Maria Ivanovna, ei ce-o să-i spună? Întotdeauna avusese o atitudine atît de trufaşă faţă de resemnarea şi supunerea lui Piotr Lavrentievici. Iar astăzi! Îi e teamă să se gîndească la mama lui, păcătuise faţă de ea. Îi e frică să ia în mînă ultima ei scrisoare. Înţelegea cu groază, cu durere că îi este peste puteri să-şi păstreze sufletul, că nu e în stare să-l ocrotească. În el însuşi creştea o putere care-l transforma în rob.

Săvîrşise o ticăloşie! El, un om, azvîrlise cu piatra în nişte oameni demni de compasiune, însîngeraţi, căzuţi în neputinţă.

Şi de atîta durere care-i strîngea inima, de la sentimentul acela chinuitor, broboane de sudoare îi ieşiră pe frunte.

De unde îi venise acea îngîmfare sufletească, cine-i dăduse lui dreptul să se fălească faţă de alţi oameni cu puritatea şi bărbăţia lui, să fie judecător deasupra oamenilor, să nu le ierte slăbiciunile?

Se întîmplă să fie slabi şi oamenii păcătoşi, şi cei fără de prihană. Deosebirea e în faptul că un om de nimic, după ce săvîrşeşte o faptă bună, se făleşte toată viaţa cu ea, pe cînd cel fără de prihană, săvîrşind faptele bune, nici nu le ia în seamă, dar ţine minte ani de zile un păcat pe care l-a săvîrşit.

De fapt, el se mîndrise cu bărbăţia lui, cu francheţea lui, îi luase în rîs pe cei care manifestau slăbiciune, timiditate. Dar iată că şi el, un om, a trădat oameni. Se dispreţuia, îi era ruşine de el însuşi. Casa în care locuia, lumina ei, căldura care o încălzea, totul se transformase în ţăndări, în nisip curgător, uscat.

Prietenia cu Cepîjin, dragostea pentru fiica sa, ataşamentul faţă de soţie, dragostea lipsită de speranţă pentru Maria Ivanovna, păcatul său omenesc şi fericirea omenească,

munca sa, minunata ştiinţă, dragostea pentru mama sa şi plînsul după ea – totul îi ieşise din suflet.

Pentru ce a săvîrşit el acel păcat îngrozitor? Orice pe lumea asta e infim în comparaţie cu ce a pierdut el. Totul este infim în comparaţie cu adevărul, cu puritatea omului mărunt – şi imperiul ce se întindea de la Oceanul Pacific la Marea Neagră, şi ştiinţa.

Deodată, văzu cu claritate că încă nu e tîrziu, că mai persistă în el puterea de a înălţa capul, de a rămîne fiul mamei sale.

Nu va căuta pentru sine consolări, justificări! Fie ca acea faptă urîtă, jalnică, ticăloasă pe care a săvîrşit-o să fie un veşnic reproş pentru el, să-i amintească toată viaţa, zi şi noapte, de existenţa ei. Nu, nu, nu! Nu spre eroism trebuie să tindă, şi nu trebuie să-şi facă un titlu de glorie şi de mîndrie din acest eroism.

În fiecare zi, în fiecare ceas, an după an, omul trebuie să lupte pentru dreptul său de a fi om, de a fi bun şi curat. Iar în această luptă nu trebuie să existe nici mîndrie, nici orgoliu, ci numai şi numai smerenie. Şi dacă în vremuri cumplite va veni un moment fără de ieşire, omului nu trebuie să-i fie frică de moarte, el nu trebuie să se teamă, dacă vrea să rămînă om.

— Ei bine, vom vedea, îşi zise el. Poate că voi izbuti să am puterea. Să am – o, mamă! – puterea ta.

57

Serile în cătunul de lîngă Lubianka…

După interogatorii, Krîmov zăcea pe pat, gemea, se gîndea, vorbea cu Katzenelenbogen.

Acum nu i se mai păreau neverosimile mărturisirile năucitoare ale lui Buharin şi Rîkov, Kamenev şi Zinoviev, procesul troţkiştilor, al centrelor de dreapta şi de stînga, destinul lui Bubnov, Muralov, Şliapnikov. Era jupuită pielea de pe trupul viu al Revoluţiei şi în ea voiau să se gătească timpurile noi, iar carnea cea vie, măruntaiele aburinde ale revoluţiei proletare erau aruncate la groapa de gunoi, timpurile noi nu aveau nevoie de ele. Era necesară pielea Revoluţiei, şi tocmai această piele era jupuită de pe oamenii vii. Cei care-şi trăgeau pe ei pielea Revoluţiei vorbeau cu vorbele ei, îi repetau gesturile, dar aveau alt creier, alţi plămîni, alt ficat, alţi ochi.

Stalin! Marele Stalin! E posibil ca omul cu voinţă de fier să fie cel mai slab dintre toţi. Sclav al timpului şi al unor circumstanţe, slugă supusă, plecată a zilei de azi, deschizînd larg uşa în faţa vremii.

Da, da, da… Iar cei care nu s-au închinat în faţa vremii noi au fost daţi la groapa de gunoi.

Acum ştia cum era dezmembrat un om. Percheziţia, nasturii retezaţi, smulgerea ochelarilor creau în om sentimentul nulităţii fizice. În biroul de anchetă, omul îşi dă seama că participarea lui la Revoluţie, la războiul civil nu înseamnă nimic, pregătirea lui, activitatea lui, toate sînt nişte fleacuri! Şi iată deci al doilea element: omul nu e numai o nulitate fizică.

Cei care continuau să insiste asupra dreptului lor de a fi oameni începeau să fie zdruncinaţi şi distruşi, demontaţi şi frînţi, surpaţi şi descleiaţi, pentru a fi aduşi pînă la acea stare de friabilitate, de afînare, de plasticitate şi slăbiciune în care oamenii nu mai doresc nici dreptate, nici libertate, nici măcar linişte, doresc doar să fie scăpaţi de viaţa pe care au început s-o urască.

Aproape întotdeauna desfăşurarea infailibilă a activităţii de anchetă se baza pe unitatea dintre omul fizic şi cel spiritual. Sufletul şi trupul sînt ca nişte vase comunicante, aşa încît, distrugînd şi neutralizînd apărarea naturii fizice a omului, partea atacatoare introducea întotdeauna cu succes în ruptura realizată mijloacele sale mobile, punea stăpînire pe suflet şi îl obliga pe om la o capitulare necondiţionată.

Să se gîndească la toate astea nu avea putere, iar să nu se gîndească la ele nu era în stare.

Dar cine l-a trădat? Cine l-a denunţat? Cine l-a calomniat? Simţea însă că acum această problemă nu mai prezenta interes pentru el.

Întotdeauna se mîndrise că ştie să-şi subordoneze viaţa logicii. Dar acum nu mai era aşa. Logica îi spunea că informaţiile despre convorbirea lui cu Troţki le dăduse Evghenia Nikolaevna. Dar întreaga lui viaţă de acum, lupta lui cu anchetatorul, capacitatea lui de a respira, de a rămîne tovarăşul Krîmov se întemeia pe convingerea că Jenia nu putea să facă aşa ceva. Chiar se mira cum de putuse să-şi piardă pentru cîteva minute certitudinea în această privinţă. Nu exista forţă care să-l poată determina să nu aibă încredere în Jenia. Avea încredere, deşi ştia că nimeni, în afară de Evghenia Nikolaevna, nu avea cunoştinţă despre convorbirea cu Troţki, ştia că femeile trădează, femeile sînt slabe, ştia că Jenia îl părăsise, plecase de la el într-o perioadă dificilă a vieţii lui.

Îi relatase lui Katzenelenbogen despre interogatoriu, însă despre cazul acesta nu scosese o vorbă.

Acum, Katzenelenbogen nu mai făcea pe bufonul, nu se mai ţinea de glume.

Într-adevăr, Krîmov nu greşise în privinţa lui. Era inteligent. Dar tot ce spunea el era groaznic şi ciudat. Uneori i se părea că nu e nimic nedrept în faptul că un vechi cekist se află într-o celulă a închisorii speciale. Nici nu se putea altfel. Iar uneori i se părea că cekistul e nebun.

Era un poet, un elogiator al organelor Securităţii Statului.

Îi relatase cu încîntare lui Krîmov cum Stalin, la ultimul congres al partidului, l-a întrebat pe Ejov, în timpul unei pauze, de ce a comis excese în politica de represalii, şi cînd Ejov a răspuns descumpănit că el a executat indicaţiile directe ale lui Stalin, conducătorul, adresîndu-se delegaţilor care-l înconjurau, a rostit cu amărăciune: „Şi asta o spune un membru al partidului“.

I-a povestit despre groaza pe care o încerca Iagoda…

Îşi amintea de mari cekişti, preţuitori ai lui Voltaire, cunoscători ai lui Rabelais, admiratori ai lui Verlaine, care cîndva conduseseră activitatea din această mare casă ce nu cunoştea somnul.

I-a vorbit despre călăul de mulţi ani al Moscovei, un simpatic şi liniştit bătrîn leton, care, cînd săvîrşea execuţiile, cerea permisiunea să predea unei case de copii îmbrăcămintea executatului respectiv. Şi îndată apoi i-a povestit despre un alt gîde – acesta bea zi şi noapte, se plictisea cînd nu avea de lucru, iar cînd a fost îndepărtat din serviciu, a început să dea raite pe la sovhozurile din jurul Moscovei şi tăia acolo porci, aducînd acasă sticle pline cu sînge de porc; zicea că medicul îi prescrisese să bea sînge de porc pentru a combate anemia.

I-a povestit cum în anul 1937 se aduceau la îndeplinire, în fiecare noapte, sute de sentinţe asupra celor condamnaţi fără drept de corespondenţă, cum fumegau noaptea coşurile crematoriului din Moscova, cum unii comsomolişti, mobilizaţi pentru executarea sentinţelor şi transportarea de la închisori a cadavrelor, îşi ieşeau din minţi.

I-a povestit despre interogatoriul lui Buharin, despre îndărătnicia lui Kamenev, iar o dată au stat de vorbă toată noaptea, pînă dimineaţa.

În acea noapte, cekistul dezvolta o teorie, făcea generalizări.

Katzenelenbogen i-a povestit lui Krîmov despre uimitorul destin al inginerului *nepman*[49] Frenkel. Acesta construise la începutul N.E.P.-ului o uzină de motoare la Odessa. Pe la jumătatea anilor ’20 a fost arestat şi deportat la Solovki. Aflîndu-se în lagărul de acolo, Frenkel i-a expediat lui Stalin un proiect genial – bătrînul cekist a folosit chiar acest cuvînt: „genial“.

În proiect se vorbea amănunţit, cu argumentaţie economică şi tehnică, despre folosirea imenselor mase de deţinuţi la construcţia de drumuri, baraje, hidrocentrale, lacuri artificiale de acumulare.

Nepman-ul deţinut a devenit general-locotenent în MGB – stăpînul îi apreciase ideea.

Secolul XX dăduse brusc năvală în simplitatea muncii, care-şi găsea expresia în simplitatea companiilor de arestaţi şi a vechii deportări, a lucrului cu lopata, tîrnăcopul, toporul şi ferăstrăul.

Lumea lagărelor a început să absoarbă progresul, ea atrăgea în orbita sa locomotive electrice, excavatoare, buldozere, ferăstraie electrice, turbine, haveze, un enorm parc de automobile şi tractoare. Lumea lagărelor asimila aviaţia de transport şi de legătură, transmisiunile radio, cele telefonice prin centrale, strungurile automate, sistemele cele mai moderne de îmbogăţire a minereurilor; lumea lagărelor proiecta, planifica, schiţa, dădea naştere la mine, uzine, mări noi, centrale electrice gigantice.

Ea se dezvolta cu impetuozitate, iar în comparaţie cu ea, vechea deportare părea ridicolă, înduioşătoare, precum cubuleţele pentru copii.

Dar lagărul, spunea Katzenelenbogen, nu ţinea, totuşi, pasul cu viaţa care îl hrănea. La fel ca şi înainte, nu erau folosiţi numeroşi savanţi şi specialişti, pentru că aceştia nu aveau de-a face cu tehnica şi medicina…

Istorici cu nume de răsunet mondial, matematicieni, astronomi, literaţi, geografi, specialişti în pictura universală, savanţi care cunoşteau sanscrita şi dialectele celtice vechi nu aveau nici un fel de întrebuinţare în sistemul GULAG-ului. În procesul dezvoltării lui, lagărul încă nu ajunsese să-i folosească pe aceşti oameni după specialităţi. Lucrau ca muncitori necalificaţi sau ca aşa-zişi prostălăi pe la treburi mărunte de birou şi la secţia cultural-educativă – aşa-zisa KAVECE – ori îşi pierdeau timpul în lagăre de invalizi, fără a se fi găsit vreo utilizare pentru cunoştinţele lor adesea imense, avînd valoare nu numai pentru întreaga Rusie, ci chiar pe plan mondial.

Krîmov îl asculta pe Katzenelenbogen şi avea impresia că un savant vorbeşte despre opera capitală a vieţii lui. Nu se limita doar să slăvească şi să glorifice. Era un adevărat cercetător, compara, dezvăluia lipsuri şi contradicţii, găsea asemănări, deosebiri.

Lipsuri existau, desigur că într-o formă incomparabil mai atenuată, şi de partea cealaltă a sîrmei lagărelor. În viaţă nu sînt puţini oamenii care nu fac ceea ce ar putea şi nu aşa cum ar putea prin universităţi, în redacţii, în institutele de cercetare ale Academiei.

În lagăre, zicea Katzenelenbogen, deţinuţii de drept comun îi dominau pe deţinuţii politici. Destrăbălaţi, ignoranţi, leneşi şi coruptibili, cu înclinaţii spre încăierări sîngeroase şi jafuri, deţinuţii de drept comun frînau dezvoltarea vieţii productive şi culturale a lagărelor.

Apoi adăugă îndată că şi de cealaltă parte a sîrmei activitatea savanţilor, a celor mai de seamă oameni de cultură este adesea condusă de inşi prea puţin pregătiţi, plafonaţi şi chiar mărginiţi.

Lagărul oferea oarecum o reflectare hiperbolică, mărită, a vieţii de dincolo de sîrmă. Dar realitatea de cele două părţi ale sîrmei nu era opusă, ci corespundea legii simetriei.

De astă dată, începu a vorbi nu ca un elogiator, nu ca un gînditor, ci ca un proroc.

Dacă sistemul lagărelor s-ar dezvolta cu îndrăzneală, cu consecvenţă, eliberîndu-se de frîne şi neajunsuri, această dezvoltare ar duce la ştergerea limitelor. Lagărul ar urma să se contopească cu viaţa de dincolo de sîrmă. Tocmai în această contopire, în lichidarea deosebirilor dintre lagăr şi viaţa de dincolo de sîrmă rezidă maturitatea, triumful unor principii măreţe. Cu toate neajunsurile sistemului lagărelor, el posedă o superioritate decisivă. Numai în lagăr principiului libertăţii personale, în forma lui absolută, îi este opus un principiu superior: raţiunea. Acest principiu va conduce lagărul la acea treaptă superioară a dezvoltării care îi va permite să se autodesfiinţeze, confundîndu-se cu viaţa satului şi a oraşului.

Katzenelenbogen a avut prilejul să conducă KB-uri – birouri de construcţii – ale unor lagăre şi s-a convins că savanţii, inginerii sînt în măsură să îndeplinească cele mai complexe sarcini în condiţii de lagăr. Ei fac faţă oricăror probleme ale gîndirii ştiinţifice şi tehnice mondiale. Oamenii trebuie doar conduşi cu chibzuială şi să li se creeze condiţii bune de viaţă. Vechea povestioară, potrivit căreia fără libertate nu există ştiinţă, este absolut eronată.

— Cînd nivelurile se vor uniformiza, zise el, iar noi vom pune semnul egalităţii între viaţa ce se desfăşoară de o parte şi de cealaltă a sîrmei, represaliile nu vor mai deveni necesare, iar noi vom înceta să completăm mandate de arestare. Vom dărîma din temelii închisorile şi izolatoarele politice; KAVECE – secţia cultural-educativă – va rezolva orice anomalii. Mahomed şi muntele vor porni unul în întîmpinarea celuilalt. Desfiinţarea lagărului va constitui un triumf al umanismului şi, în acelaşi timp, nu va duce la reînvierea principiului haotic, primitiv, de cavernă al libertăţii personale. Dimpotrivă, acesta va fi definitiv înlăturat.

După o lungă tăcere, mai spuse că poate, peste secole, şi acest sistem se va autodesfiinţa, iar prin această autodesfiinţare va genera democraţie şi libertate personală.

— Nimic nu e veşnic sub soare, zise el, însă eu n-aş vrea să trăiesc în acele vremuri.

Krîmov îi spuse:

— Ideile dumneavoastră sînt demente. Nu în asta constă sufletul şi inima Revoluţiei. Se spune că unii psihiatri, după ce au lucrat vreme îndelungată în clinici psihiatrice, devin ei înşişi nebuni. Scuzaţi-mă, dar cred totuşi că n-aţi fost închis degeaba. Dumneavoastră, tovarăşe Katzenelenbogen, înzestraţi organele securităţii cu atributele divinităţii. Într-adevăr, era timpul să fiţi înlocuit.

Katzenelenbogen dădu cu blîndeţe din cap:

— Da, eu cred în Dumnezeu. Sînt un bătrîn înapoiat, credincios. Fiecare epocă creează o divinitate după chipul ei. Organele securităţii sînt raţionale şi puternice, ele domină omul secolului XX. Cîndva, o asemenea putere pe care omul o divinizase au constituit-o cutremurele de pămînt, fulgerele, tunetul, incendiile din păduri. Iar de închis, n-am fost închis numai eu, ci şi dumneavoastră. Căci e timpul să fiţi şi dumneavoastră înlocuit. Cîndva, se va lămuri cine are totuşi dreptate – dumneavoastră sau eu.

— Iar bătrînelul Dreling pleacă acum acasă, adică înapoi în lagăr, zise Krîmov, ştiind bine că vorbele lui nu vor suna în zadar.

Şi, într-adevăr, Katzenelenbogen rosti:

— Ei, uite, bătrînelul ăsta blestemat îmi deranjează credinţa.

Krîmov auzi nişte cuvinte rostite încet:

— S-a transmis mai acum că trupele noastre au desăvîrşit zdrobirea armatei germane de la Stalingrad; se pare că Paulus a fost făcut prizonier, dar, ca să spun drept, n-am înţeles prea bine.

Krîmov începu să strige, să se zvîrcolească, să-şi agite picioarele pe podea. Ar fi vrut să se amestece şi el în mulţimea oamenilor cu pufoaice, cu pîslari… Zgomotul glasurilor lor dragi acoperea convorbirea ce avea loc în surdină undeva, alături; peste grămezile de cărămidă din Stalingrad înainta Grekov, cu mersul lui legănat, venind spre Krîmov.

Medicul îl ţinea de mînă şi spunea:

— Ar fi trebuit făcută o mică pauză… O nouă injecţie cu camfor, slăbirea pulsului după fiecare patru bătăi.

Krîmov înghiţi un nod sărat şi zise:

— Nu face nimic, continuaţi, medicina permite, dar eu oricum n-am să semnez.

— Ba ai să semnezi, ai să semnezi, îl contrazise anchetatorul, cu convingerea calmă a unui maistru dintr-o uzină. Au semnat ei şi alţii, mai grozavi.

După trei zile şi trei nopţi a luat sfîrşit cel de-al doilea interogatoriu şi Krîmov s-a întors în celulă.

Ofiţerul de serviciu aşeză lîngă el un pachet învelit într-o cîrpă albă.

— Semnaţi, cetăţene deţinut, de primirea coletului, zise el.

Nikolai citi lista obiectelor, scrisă cu caractere cunoscute – ceapă, usturoi, zahăr, pesmeţi albi. Sub această listă era scris: „A ta, Jenia“.

Dumnezeule, Dumnezeule, plîngea…

59

Pe 1 aprilie 1943, Stepan Fiodorovici Spiridonov a primit un extras dintr-o hotărîre a colegiului Ministerului Uzinelor Electrice din URSS; i se cerea să predea funcţia de la StalGRES şi să se deplaseze în Ural pentru a lua în primire postul de director la o mică uzină care lucra pe bază de turbă. Pedeapsa nu era prea mare, căci s-ar fi putut şi să fie deferit tribunalului. Acasă n-a spus nimic despre acest ordin al ministerului, decisese să aştepte hotărîrea biroului *obkom*-

ului. Pe 4 aprilie, biroul *obkom*-ului i-a aplicat o mustrare severă pentru părăsirea neautorizată a uzinei în acele zile grele. Şi această hotărîre era blîndă, căci s-ar fi putut să fie exclus din partid. Numai că lui Stepan Fiodorovici i s-a părut nedreaptă hotărîrea biroului *obkom*-ului – doar tovarăşii din *obkom* ştiau că el condusese uzina pînă în ultima zi a apărării Stalingradului, plecase pe malul stîng în ziua cînd a început ofensiva sovietică, şi plecase pentru a o vedea pe fiica lui care născuse, aflîndu-se în cala unui şlep. La şedinţa biroului încercase să obiecteze, însă Preahin fusese aspru, spunîndu-i:

— Puteţi să contestaţi hotărîrea biroului la Comisia Centrală de Control, dar mă tem că tovarăşul Şkireatov va considera hotărîrea noastră drept şovăielnică şi prea blîndă.

Stepan Fiodorovici răspunsese:

— Eu am convingerea că numita comisie va suspenda hotărîrea.

Însă, întrucît auzise multe despre Şkireatov, i-a fost teamă să înainteze contestaţia.

Se temea şi bănuia că asprimea lui Preahin are legătură nu numai cu chestiunea StalGRES-ului. Preahin, desigur, ţinea minte relaţiile de rudenie ale lui Stepan Fiodorovici cu Evghenia Nikolaevna Şapoşnikova şi cu Krîmov, şi îi devenise indezirabil un om care ştia că el şi Krîmov, cel aflat acum la închisoare, sînt cunoştinţe vechi.

În această situaţie, Preahin, chiar dacă ar fi vrut, nu putea să-l susţină în nici un fel pe Spiridonov. Dacă ar fi făcut aşa ceva, răuvoitorii, care întotdeauna se află în preajma oamenilor puternici, ar fi informat îndată acolo unde trebuie că Preahin, din simpatie faţă de Krîmov, un duşman al poporului, sprijină o rudă a acestuia, pe profitorul de Spiridonov.

Însă Preahin, pe cît se vede, nu-l sprijinise pe Spiridonov nu numai pentru că nu putea, ci şi pentru că nu voia. Evident, Preahin ştia că la StalGRES sosise soacra lui Krîmov şi locuieşte în acelaşi apartament cu Spiridonov. Probabil că Preahin ştia că Evghenia Nikolaevna e în corespondenţă cu mama ei şi de curînd i-a trimis copia unei cereri a ei adresată lui Stalin.

După şedinţa biroului, şeful secţiei regionale a MGB-ului, Voronin, l-a întîlnit la bufet pe Spiridonov, unde acesta tocmai cumpăra pastă pentru papanaşi şi salam. S-a uitat ironic la el şi a spus pe un ton batjocoritor:

— Gospodar înnăscut Spiridonov, abia i s-a aplicat o mustrare severă şi el se ocupă de cumpărături.

— Familia, ce să-i facem, acum am devenit bunic, zise Stepan Fiodorovici şi schiţă un zîmbet jalnic, vinovat.

Voronin îi zîmbi şi el:

— Şi eu, care credeam că pregăteşti un colet.

După aceste cuvinte, Spiridonov îşi spuse: „Bine că ne alungă în Ural, că altfel, mai ştii, m-aş prăpădi cu totul aici, şi ce-ar face Vera cu micuţul?".

A plecat spre StalGRES în cabina unui camion şi se uita prin parbrizul tulbure la oraşul distrus, de care avea să se despartă curînd. Se gîndea că, înainte de război, pe acest trotuar acoperit acum de cărămizi soţia lui se ducea la serviciu, se gîndea la reţeaua electrică, la faptul că, pînă se vor trimite cabluri noi de la Sverdlovsk, el nu se va mai afla la StalGRES, că nepoţelului, din pricina alimentaţiei insuficiente, i-au apărut bubiţe pe mîini şi pe piept. Gîndea: „Dacă-i severă, n-are decît să fie severă, ce să-i fac", dar se mai gîndea că nu i se va da medalia „Pentru apărarea Stalingradului" şi nu înţelegea nici el de ce gîndul la medalie îl indispunea mai tare decît despărţirea iminentă de acest oraş, de care îi fuseseră legate viaţa, munca, lacrimile după Marusia. Ba chiar a înjurat o dată tare, de mamă, cătrănit cum era că nu i se va da medalia, iar şoferul l-a întrebat:

— Pe cine ocărîţi, Stepan Fiodorovici? Ori aţi uitat ceva la *obkom*?

— Am uitat, am uitat, a răspuns el. În schimb, el nu m-a uitat.

În locuinţa Spiridonovilor era umezeală şi frig. În locul geamurilor sparte fuseseră montate foi de placaj şi bătute scînduri; prin camere, în multe locuri tencuiala căzuse, apa trebuia cărată cu găleţile la etajul doi, odăile erau încălzite cu sobiţe meşterite din tinichea. Una dintre camere fusese închisă, iar bucătăria nu era folosită, deoarece servea drept magazie pentru lemne şi cartofi.

Stepan Fiodorovici, Vera cu copilul ei şi Aleksandra Vladimirovna, care venise la ei de la Kazan, locuiau în camera cea mare, care înainte fusese sufrageria. În camera cea mică de lîngă bucătărie, care fusese a Verei, se instalase bătrînul Andreev.

Stepan Fiodorovici ar fi avut posibilitatea să se apuce de repararea plafoanelor, să tencuiască pereţii, să monteze sobe de cărămidă, căci meşterii necesari se găseau în StalGRES, iar materiale existau.

Dar, cine ştie de ce, el, care altfel era un om gospodăros, dinamic, nu avea chef să se apuce de asemenea lucrări.

Ba se părea că şi Verei, şi Aleksandrei Vladimirovna le venea mai uşor să trăiască în acest dezastru adus de război, căci oricum viaţa de mai înainte se prăbuşise, deci ce rost

mai avea să renoveze locuinţa, să-şi aducă aminte de ceea ce se dusese fără întoarcere.

La cîteva zile după sosirea Aleksandrei Vladimirovna, a venit de la Leninsk nora lui Andreev, Natalia. La Leninsk, ea se certase cu sora răposatei Varvara Aleksandrovna, lăsase băiatul în grija ei pentru o vreme şi apăruse la StalGRES, la socrul ei.

Văzîndu-şi nora, Andreev s-a supărat şi i-a spus:

— Tu cu Varvara nu te-ai înţeles, iar acum, prin moştenire, nu te înţelegi nici cu sora ei. Cum ai putut să-l laşi acolo pe Volodka?

Se vede treaba că Natalia o dusese tare greu la Leninsk, căci, intrînd în camera lui Andreev, s-a uitat la tavan, la pereţi şi a zis:

— Ce bine e aici, cu toate că în şindrila ce atîrna din tavan, în grămada de moloz din colţ, în burlanul diform al sobei nu era nimic atrăgător.

Lumina pătrundea în încăpere printr-un petic de sticlă montat în panoul de scînduri ce astupa fereastra.

Prin această ferestruică improvizată se deschidea o privelişte deloc veselă – numai ruine, rămăşiţe de pereţi zugrăviţi de la etaj la etaj în albastru şi roz, tablă de acoperiş sfîşiată.

Îndată după venirea la Stalingrad, Aleksandra Vladimirovna se îmbolnăvise. Din pricina bolii fusese nevoită să amîne plecarea în oraş, unde ar fi vrut să-şi vadă casa distrusă, mistuită de incendiu.

În primele zile, învingîndu-şi suferinţa, o ajuta pe Vera – făcea focul în sobă, spăla scutecele şi le usca deasupra burlanului de tablă al sobei, scotea pe palierul scărilor bucăţi de moloz, ba chiar încerca să aducă apă de jos.

Dar se simţea din ce în ce mai rău; în camera încălzită pînă la refuz o scuturau frigurile, iar în bucătăria friguroasă îi apăreau broboane de sudoare pe frunte.

Ar fi vrut să ducă boala pe picioare, aşa că nu se plîngea că-i este rău. Dar într-o dimineaţă, ieşind din bucătărie după lemne, şi-a pierdut cunoştinţa şi a căzut pe podea, rănindu-se grav la cap. Stepan Fiodorovici şi Vera au aşezat-o pe pat.

Cînd şi-a venit în fire, bătrîna a chemat-o pe Vera şi i-a spus:

— Ştii, la Liudmila, în Kazan, mi-a fost mai greu de trăit decît la voi. Am venit aici nu numai pentru voi, ci şi pentru mine, numai că tare mi-e teamă să nu te istoveşti cu mine pînă mă ridic pe picioare.

— Bunico, dar eu mă simt aşa de bine cu dumneata, i-a spus Vera.

Însă tinerei femei îi era, într-adevăr, foarte greu. Totul se procura cu mari dificultăţi: apa, lemnele, laptele. Prin curte mai încălzea puţin soarele, dar în camere era umezeală şi frig, încît era nevoie să se facă multă vreme foc.

Micul Mitea avea dureri de stomac, plîngea noaptea, laptele matern nu-i era de-ajuns. Toată ziua, Vera trebăluia prin cameră şi la bucătărie sau se ducea după lapte şi pîine, spăla rufele, vasele, căra apă de jos. Mîinile ei se înroşiseră, faţa i se aprinsese din pricina vîntului, acoperindu-se cu pete. Din pricina oboselii şi a muncii necontenite, îşi simţea inima grea, cenuşie. Nu se mai pieptăna, se spăla arareori, nu se mai uita în oglindă, greutatea vieţii o strivise. Tot timpul simţea o chinuitoare dorinţă de a dormi. Spre seară, mîinile, picioarele, umerii o dureau, tînjind după odihnă. Se culca, însă Mitea începea să plîngă. Se ridica la el, îi dădea să mănînce, îi schimba scutecele, îl purta în braţe prin cameră. După o oră, micuţul începea iarăşi să plîngă, iar ea se scula din nou. În zori, el se trezea de-a binelea, iar ea începea, în semiîntuneric, o nouă zi, cu capul greu, tulbure, fără să fi putut dormi ca lumea, şi se ducea la bucătărie după lemne, făcea focul în sobă, punea apă la încălzit – ceaiul pentru tatăl şi bunica ei –, apoi se apuca de spălat rufe. Dar, lucru de mirare, acum nu se mai enerva niciodată. Se făcuse blîndă şi răbdătoare.

Viaţa Verei deveni mai uşoară după venirea Nataliei de la Leninsk.

Îndată după venirea Nataliei, Andreev plecă pentru cîteva zile în partea de nord a Stalingradului, în cartierul uzinei. Poate că voia să-şi vadă casa şi uzina ori se supărase pe noră, care îşi lăsase fiul la Leninsk, dar mai degrabă nu voise ca ea să mănînce din pîinea lui Spiridonov, aşa că plecase, lăsîndu-i nurorii cartela lui de pîine.

Fără să se odihnească după drum, Natalia a început chiar din prima zi s-o ajute pe Vera. Ah, cu cîtă uşurinţă şi generozitate lucra ea, ce uşoare deveniseră găleţile acelea grele, cazanul de fiert, plin cu apă, sacul de cărbuni, de îndată ce mîinile ei puternice, tinere s-au apucat de treabă.

Acum, Vera începu să iasă cu Mitea pentru cîte o jumătate de ceas pe stradă, se aşeza pe cîte o piatră, se uita cum scînteiază apa primăvăratică, cum se înalţă aburi deasupra stepei.

În jur era linişte, războiul se ducea acum la sute de kilometri depărtare de Stalingrad, dar se părea că fusese mai uşor cînd avioanele germane huiau în văzduh, cînd bubuiau exploziile proiectilelor şi viaţa era plină de foc, de spaimă, de speranţă.

Vera se uita cu atenţie la feţişoara fiului ei, acoperită cu bubiţe puroioase, şi o cuprindea mila. Totodată, i se făcea chinuitor de milă de Viktorov. Doamne, Doamne, bietul Vania, ce băieţel firav, slăbuţ şi plîngăcios are.

Apoi urca pînă la etajul doi, pe treptele acoperite de gunoaie şi cărămizi sparte, se apuca de treabă şi tristeţea i se îneca în griji, în apa tulbure, cu clăbuc, în fumul sobei, în jilăveala ce se scurgea pe pereţi.

Bunica o chema la ea, o mîngîia pe creştet şi în ochii Aleksandrei Vladimirovna, întotdeauna liniştiţi şi limpezi, apărea o expresie insuportabil de tristă şi tandră.

Vera n-a vorbit niciodată cu nimeni despre Viktorov – nici cu tatăl ei, nici cu bunica, nici măcar cu Mitea cel de cinci luni.

După venirea Nataşei, totul s-a schimbat în casă. Ea a răzuit mucegaiul de pe pereţi, a văruit colţurile înnegrite, a spălat murdăria care părea să fi pătruns pe veci în parchet. A organizat o mare campanie de curăţenie, pe care Vera o amînase pînă la venirea căldurii, a eliberat etaj cu etaj scările de gunoaie.

O jumătate de zi s-a canonit cu burlanul lung al sobei, ce semăna cu un negru şarpe boa; burlanul atîrna, încovoindu-se într-un fel urît, iar din el picura pe la coturi un lichid smolos, adunîndu-se în băltoace pe podea. Natalia a uns burlanul cu var, l-a îndreptat, l-a legat cu sîrme, atîrnînd la locurile de îmbinare cutii goale de conserve în care picura smoala. Se împrietenise încă din prima zi cu Aleksandra Vladimirovna, cu toate că se părea că n-ar fi trebuit să fie pe placul unei bătrîne această femeie gălăgioasă, îndrăzneaţă, care avea obiceiul să spună prostii despre muieri şi bărbaţi. O mulţime de oameni s-au dovedit a fi cunoştinţe ale Nataliei – şi un montator de linie, şi un maşinist din sala turbinelor, şi şoferii unor camioane.

Odată, Aleksandra Vladimirovna îi spuse Nataliei, care tocmai se întorsese de la o coadă:

— Un tovarăş a întrebat de dumneata, Natalia, un militar.

— Un georgian, nu-i aşa? întrebă aceasta. Să-l alungaţi dacă mai vine vreodată. I-a intrat în cap să mă peţească, năsosul.

— Aşa, dintr-odată? se miră bătrîna.

— Păi ce, parcă ei mult aşteaptă? Mă cheamă în Georgia după război. Dar ce, doar nu pentru el am spălat eu scările!

Într-o seară, ea îi spuse Verei:

— Hai să mergem în oraş, o să ruleze un film. Mişka, şoferul, ne duce cu camionul. Tu ai să şezi în cabină cu

copilul, iar eu sus, pe platformă.

Vera clătină din cap a refuz.

— De ce nu te duci, interveni Aleksandra Vladimirovna. M-aş duce şi eu cu voi dacă m-aş simţi mai bine.

— Nu, nu, eu în nici un caz.

Natalia spuse:

— Doar trebuie să trăim, că altfel uite, ne-am adunat aici numai văduvoi şi vădane.

Apoi adăugă, cu reproş în glas:

— Şezi mereu acasă, nu vrei să mergi nicăieri, în schimb de tatăl tău nu te îngrijeşti ca lumea. Ieri am spălat şi am văzut că rufăria şi ciorapii lui sînt numai găuri.

Vera îşi luă copilul în braţe şi se duse cu el la bucătărie.

— Mitenka, nu-i aşa că mama ta nu e văduvă, ce zici? întrebă ea.

În toate aceste zile, Stepan Fiodorovici a fost foarte atent faţă de Aleksandra Vladimirovna, în două rînduri a adus la ea un medic din oraş, o ajuta pe Vera să-i pună ventuze, iar uneori îi strecura în palmă cîte o bomboană, spunîndu-i:

— Să nu i-o daţi Verei, că ei i-am dat deja. Asta-i special pentru dumneavoastră, le-am luat de la bufet.

Bătrîna înţelegea că pe Stepan Fiodorovici îl frămîntau unele neplăceri, dar cînd îl întreba ce noutăţi mai are de la *obkom*, el clătina din cap şi aducea vorba despre altceva.

Abia în seara cînd fusese anunţat că urmează să fie analizat cazul său, ajungînd acasă, s-a aşezat pe pat lîngă Aleksandra Vladimirovna şi a spus:

— Ce-am făcut! Marusia şi-ar fi pierdut minţile dac-ar fi aflat în ce situaţie am ajuns.

— Dar ce vină ţi-au găsit? întrebă ea.

— Sînt vinovat pe de-a-ntregul, zise el.

Tocmai în momentul acela intrară Natalia şi Vera, iar discuţia se întrerupse.

Aleksandra Vladimirovna, uitîndu-se la Natalia, se gîndi că există pe lume asemenea frumuseţe puternică, încăpăţînată, căreia viaţa grea n-are ce-i face. Totul la Natalia era frumos – şi gîtul, şi pieptul tînăr, şi picioarele, şi mîinile suple, dezgolite aproape pînă la umeri. „Un filozof fără filozofie“, gîndi bătrîna. Observase adesea cum femeile neobişnuite cu lipsurile păleau îndată ce ajungeau în situaţii grele, încetau să se mai îngrijească de aspectul lor exterior – iată că şi Vera e aşa. Îi plăceau fetele sezoniere, lucrătoare în secţiile grele, fetele soldaţi, îndrumătoare ale circulaţiei, care, trăind în barăci, lucrînd în praf şi în noroi, găseau timp să-şi facă permanent, să se uite în oglinjoară, să-şi pudreze

nasurile jupuite; păsări stăruitoare, care şi pe vreme proastă, în ciuda a orice, îşi cîntau cîntecul lor păsăresc.

Stepan Fiodorovici se uita şi el la Natalia, apoi deodată o apucă pe Vera de mînă, o trase spre sine şi, parcă cerîndu-şi iertare, o sărută.

Iar Aleksandra Vladimirovna, potrivindu-şi în aparenţă vorbele precum nuca în perete, spuse:

— Ce s-o mai lungim, Stepan, e prea devreme să murim! Drept care eu, o bătrînă, am de gînd să mă însănătoşesc şi să mai trăiesc pe astă lume.

El îi aruncă o privire rapidă şi zîmbi. Iar Natalia turnă apă caldă într-un lighean, puse ligheanul lîngă pat şi, lăsîndu-se în genunchi, spuse:

— Aleksandra Vladimirovna, vreau să vă spăl pe picioare, că acum e cald în cameră.

— Dumneata ţi-ai pierdut minţile! Proasto! Ridică-te imediat! strigă bătrîna.

60

Într-o zi, Andreev s-a întors din cartierul Uzinei de Tractoare.

A intrat în cameră la Aleksandra Vladimirovna şi chipul său încruntat s-a destins într-un zîmbet; în ziua aceea, bătrîna se ridicase pentru prima oară în picioare; palidă şi slabă, şedea la masă şi, cu ochelarii pe nas, citea o carte.

El îi spuse că multă vreme n-a putut găsi locul în care i se aflase casa, totul e răscolit de tranşee, cratere de bombe una peste alta, cioburi şi gropi peste tot.

La uzină sînt deja mulţi oameni şi ceas de ceas sosesc alţii, pînă şi miliţie este acolo. Despre soldaţii din miliţia populară n-a apucat să afle nimic. Sînt înmormîntaţi cei căzuţi, sînt înmormîntaţi, dar mereu se găsesc alţii, fie prin pivniţe, fie prin tranşee. Iar metal, fier vechi pe acolo, cu ghiotura…

Aleksandra Vladimirovna îl întreba mereu dacă i-a fost greu să ajungă pînă acolo, unde a dormit noaptea, cu ce s-a hrănit, dacă cuptoarele Martin au avut mult de suferit, cum sînt aprovizionaţi muncitorii, dacă l-a văzut pe director.

În dimineaţa ce a precedat venirea lui Andreev, Aleksandra Vladimirovna îi spusese Verei:

— Întotdeauna am rîs de presimţiri şi superstiţii, dar astăzi, pentru prima oară în viaţa mea, presimt cu siguranţă că Pavel Andreevici va aduce veşti de la Serioja.

Dar uite că s-a înşelat.

Ceea ce povestea Andreev era important, indiferent dacă îl asculta un om fericit sau nefericit. Muncitorii îi spuseseră bătrînului: aprovizionare nu există, salariile nu se plătesc, prin pivniţe şi bordeie e frig, umezeală. Directorul a devenit alt om; mai înainte, cînd neamţul presa asupra Stalingradului, el fusese prin secţii cel dintîi prieten, pe cînd acum nici să stea de vorbă nu mai vrea, i s-a construit o casă, pînă şi maşină i s-a adus de la Saratov.

— Uite, şi la StalGRES e greu, dar puţini sînt cei care să fie supăraţi pe Stepan Fiodorovici, se vede că el ţine la oameni.

— Da, nici o bucurie, zise Aleksandra Vladimirovna. Şi dumneata ce-ai hotărît, Pavel Andreevici?

— Am venit să-mi iau rămas-bun. Mă duc acasă, cu toate că nu am casă. Mi-am găsit alt loc la un cămin, într-o pivniţă.

— Bine faci, bine faci, zise bătrîna. Viaţa dumitale acolo e, oricum ar fi ea.

— Uitaţi ce am dezgropat, zise el şi scoase din buzunar un degetar ruginit.

— Curînd am să plec şi eu în oraş, pe Gogolevskaia, la mine acasă, ca să dezgrop cioburile, zise ea. Mi-e dor de casă.

— Nu v-aţi sculat oare prea devreme, că tare sînteţi palidă?

— M-ai întristat cu povestea dumitale. Tare aş vrea ca totul să devină altfel pe acest pămînt sfînt.

El tuşi încurcat.

— Ţineţi minte, acum doi ani Stalin spunea: Fraţi şi surori… Iar acum, cînd neamţul a fost bătut, directorului i s-a construit un *cottage*, la el nu mai poţi pătrunde fără să te anunţi, iar fraţii şi surorile sînt prin bordeie.

— Da, da, nici o bucurie în toate astea, zise Aleksandra Vladimirovna. Iar de la Serioja nici o veste, parcă a intrat în pămînt.

Seara, s-a întors Stepan Fiodorovici din oraş. De dimineaţă, plecînd la Stalingrad, nu spusese nimănui că la biroul *obkom*-ului se va examina cazul său.

— S-a întors Andreev? întrebă el sacadat, cu glas de comandă. Despre Serioja nici o veste?

Aleksandra Vladimirovna clătină din cap.

Vera observă îndată că tatăl ei e băut. Se vedea după felul cum deschisese uşa, după ochii lui nefericiţi, sticlind vesel, după felul cum a scos pe masă darurile aduse din oraş şi şi-a dezbrăcat paltonul, după cum punea întrebări.

El se apropie de Mitea, care dormea în coşul de rufe, şi se aplecă asupra lui.

— Să nu sufli spre el, îi zise Vera.

— Nu-i nimic, las' să se obişnuiască, răspunse înveselit Spiridonov.

— Şezi şi mănîncă, pesemne că ai băut pe burta goală. Bunica s-a sculat astăzi pentru prima oară din pat.

— Ei, da, asta-i cu adevărat grozav, zise Stepan Fiodorovici şi scăpă lingura în farfurie, stropindu-şi haina cu ciorbă.

— Of, că tare te-ai mai cherchelit astăzi, Stiopocika, spuse bătrîna. Dar ia spune, cu ce prilej de bucurie?

El împinse farfuria.

— Mănîncă, tată, interveni Vera.

— Uite ce e, dragele mele, zise încet Stepan Fiodorovici, am o noutate. Cazul meu s-a rezolvat, am primit o mustrare severă pe linie de partid, iar de la minister, ordin să plec în regiunea Sverdlovsk, la o uzină mică de tip sătesc ce lucrează pe turbă, într-un cuvînt, din conducător în păstor. Ni se asigură spaţiul locativ. Cheltuieli de deplasare corespunzătoare cu două salarii. Mîine voi începe să dau în primire. Vom primi cartele pentru cît ţine deplasarea.

Aleksandra Vladimirovna şi Vera se priviră, apoi bătrîna spuse:

— Nimic de zis, întemeiat prilej de băut.

— Dumneata, mamă, acolo, în Ural, o să ai cea mai bună cameră, zise el.

— Păi acolo cu siguranţă vi se va da doar o singură cameră, zise Aleksandra Vladimirovna.

— Oricum, mamă, a dumitale va fi.

Stepan Fiodorovici îi spunea pentru prima oară în viaţă mamă. Şi probabil că acum, la beţie, avea lacrimi în ochi.

Intră Natalia, şi el, schimbînd vorba, întrebă:

— Ce spune bătrînul despre uzine?

Natalia îi răspunse:

— Pavel Andreevici v-a aşteptat, dar acum a adormit.

Se aşeză la masă, îşi propti obrajii în pumni şi adăugă:

— Pavel Andreevici povesteşte că la uzină muncitorii prăjesc seminţe, principala lor hrană.

Apoi deodată întrebă:

— Stepan Fiodorovici, e adevărat că plecaţi?

— Ca să vezi! Şi eu am auzit de asta, Nataşa, zise el vesel.

Ea spuse:

— Muncitorilor le pare tare rău.

— N-are de ce să le pară rău. Noul stăpîn, Tişka Batrov, e un om de treabă. Am studiat împreună la Institut.

Aleksandra Vladimirovna spuse:

— Cine-ţi va cîrpi atît de artistic ciorapii, că Vera n-o să fie în stare?

— Asta este, într-adevăr, o problemă, rosti Stepan Fiodorovici.

— Va trebui să-i asiguri Nataşei deplasarea împreună cu dumneata, zise bătrîna.

— Ei, şi ce, spuse Nataşa, chiar că am să mă duc!

Izbucniră cu toţii în rîs, dar liniştea ce s-a lăsat după această conversaţie glumeaţă deveni stingheritoare şi încordată.

61

Aleksandra Vladimirovna a hotărît să călătorească împreună cu Stepan Fiodorovici şi cu Vera pînă la Kuibîşev, intenţionînd să locuiască o vreme la fiica ei, Evghenia Nikolaevna.

Cu o zi înainte de plecare, i-a solicitat noului director o maşină pentru a se duce în oraş să vadă ruinele casei sale.

În timpul deplasării, îl întreba mereu pe şofer:

— Dar acolo ce e? Aici ce a fost mai ’nainte?

— Cînd anume mai ’nainte? rosti cu parapon şoferul.

În ruinele oraşului se dezvăluiau trei straturi ale vieţii: al celei ce fusese înainte de război, al celei militare, din perioada luptelor, şi al celei prezente, cînd viaţa îşi căuta, din nou, o albie paşnică. La casa care fusese cîndva curăţătorie chimică şi atelier de croitorie pentru mici reparaţii, ferestrele erau astupate cu cărămidă, dar în timpul luptelor prin crenelurile amenajate printre cărămizi trăgeau mitraliorii unei divizii germane de grenadieri; acum, printr-un asemenea crenel se distribuia pîine unor femei ce aşteptau la coadă.

Printre ruinele caselor apăruseră adăposturi şi bordeie în care se instalaseră soldaţi, state-majore, radioemiţătoare; în ele se scriau rapoarte, se umpleau benzile pentru mitraliere, se încărcau pistoalele-mitralieră.

Acum însă din coşuri ieşea fum paşnic, pe lîngă adăposturi erau întinse rufe la uscat, se zbenguiau copii.

Pacea creştea din război – o pace jalnică, săracă, aproape la fel de grea ca şi războiul.

La înlăturarea molozului care astupase străzile principale lucrau prizonieri. La magazinele de alimente amplasate în subsoluri aşteptau rînduiţi oameni cu bidonaşe. Prizonieri români scormoneau fără tragere de inimă prin grămezile enorme de cărămidă, dezgropau cadavre. Militari nu se vedeau, doar din cînd în cînd se nimereau în drum marinari, iar şoferul a explicat că flotila de pe Volga rămăsese la Stalingrad ca să dragheze minele. În multe locuri erau îngrămădite scînduri noi, fără urme de foc, bîrne, saci cu ciment. Acolo se transportaseră materiale pentru construcţii. Ici-colo, printre ruine, se asfaltau din nou trotuare.

Printr-o piaţă pustie mergea o femeie înhămată la un cărucior cu două roţi, încărcat cu boccele, iar doi copii o ajutau, trăgînd de nişte frînghii legate de leuci.

Toţi tindeau să ajungă acasă, la Stalingrad, iar Aleksandra Vladimirovna sosise şi ea, însă acum pleca din nou.

Îl întrebă pe şofer:

— Dumitale îţi pare rău că Spiridonov pleacă de la StalGRES?

— Mie? De ce să-mi pară? Spiridonov m-a alergat în curse, iar cel nou o să mă alerge şi el. Tot un drac. Mi-a semnat foaia de parcurs, am plecat.

— Dar aici ce e? întrebă ea arătînd spre un zid lat, afumat după incendiu, cu găvanele căscate ale ferestrelor.

— Diferite instituţii, mai bine s-ar fi dat oamenilor.

— Dar mai înainte ce-a fost aici?

— Mai înainte însuşi Paulus s-a instalat aici. Chiar de aici a şi fost luat.

— Dar şi mai înainte?

— Chiar nu recunoaşteţi? Magazinul universal.

S-ar fi zis că războiul înlăturase Stalingradul precedent. Îşi imagina limpede cum ieşeau din subsol ofiţerii nemţi, cum feldmareşalul german mergea pe lîngă acest zid afumat, iar santinelele luau poziţie de drepţi în faţa lui. Dar e cu putinţă oare ca Aleksandra Vladimirovna să fi cumpărat aici o stofă pentru palton, ceasul pe care i l-a dăruit Marusiei de ziua ei de naştere? Aici, oare, venea cu Serioja, iar de la raionul de articole sportive de la etajul întîi i-a cumpărat patine?

Uite, tot aşa, de bună seamă, celor veniţi să vadă Malahov Kurgan, Verdunul, cîmpul de la Borodino trebuie că

li se pare bizar să se uite la nişte copii, la nişte femei care spală rufe, la o căruţă încărcată cu fîn, la un bătrîn cu o greblă… Pe aici, unde sînt viile, înaintau coloanele de *poilus*[50], se deplasau camioanele acoperite cu foi de cort; pe acolo, unde e casa aceea ţărănească, cireada costelivă a colhozului, pe la merii aceia trecea cavaleria mareşalului Murat, de aici feldmareşalul Kutuzov, şezînd în jilţul său, printr-un semn al mîinii lui de bătrîn ridica la contraatac infanteria rusă. Pe movila unde nişte găini prăfuite şi capre ciugulesc iarba dintre pietre stătea amiralul Nahimov, de aici zburau bombele luminoase descrise de Tolstoi, aici strigau răniţii şi ţiuiau gloanţele englezeşti.

Acum, Aleksandrei Vladimirovna i se păreau bizare aceste cozi alcătuite din femei, cocioabele, nişte uncheşi care descarcă scînduri, aceste cămăşi, cearşafuri peticite ce se usucă la soare, ciorapi unduind ca nişte şerpi, anunţuri lipite pe zidurile moarte…

Ea sesiza cît de searbădă i se pare lui Stepan Fiodorovici viaţa de acum, în timp ce povesteşte despre discuţiile de la comitetul raional în legătură cu repartizarea forţei de muncă, a scîndurilor, a cimentului, cît de plicticos a devenit pentru el ziarul *Stalingradskaia pravda*, care scria despre demontarea fierului vechi, curăţarea străzilor, amenajarea unor băi, a cantinelor pentru populaţie. În schimb, se înviora cînd îi povestea ei despre bombardamente, incendii, despre vizitele comandantului Şumilov la StalGRES, despre tancurile germane ce veneau dinspre coline şi despre bravii artilerişti sovietici care întîmpinau aceste tancuri cu focul tunurilor lor.

Pe aceste străzi se hotărîse destinul războiului. Rezultatul acestei bătălii determinase harta lumii postbelice, măsura măreţiei lui Stalin sau a puterii îngrozitoare a lui Adolf Hitler. Timp de nouăzeci de zile, Kremlinul şi Berchtesgadenul au trăit, au respirat, au delirat rostind un singur cuvînt – Stalingrad.

Stalingradului i-a fost predestinat să decidă filozofia istoriei, sistemele sociale ale viitorului. Umbra destinului mondial acoperise pentru ochii omeneşti oraşul în care cîndva se depănase o viaţă obişnuită. Stalingradul devenise un semnal al viitorului.

Bătrîna femeie, apropiindu-se de casa ei, se afla în mod inconştient sub influenţa acelor forţe care s-au manifestat în Stalingrad, oraşul în care muncise, crescuse un nepot, le scrisese scrisori fiicelor ei, suferise de gripă, îşi cumpărase pantofi.

L-a rugat pe şofer să oprească şi a coborît din maşină. Răzbătînd cu greu pe strada pustie, încă necurăţată de dărîmături, se uita cu atenţie la ruine, recunoscînd şi nemairecunoscînd ceea ce rămăsese din casele aflate alături de a ei.

Un perete al casei, care dădea înspre stradă, se păstrase, şi Aleksandra Vladimirovna, cu ochii ei prezbiţi, de bătrînă, zări prin ferestrele căscate pereţii locuinţei sale, recunoscu zugrăveala lor albastră şi verde spălăcită. Dar camerele nu mai aveau podea, nici tavane, nu mai existau scările pe care să fi putut urca. Urmele incendiului se întipăriseră pe zidărie, iar în multe locuri cărămida era muşcată de schije.

Cu o intensitate pătrunzătoare, care-i răscolea sufletul, îşi simţi întreaga viaţă, cu gîndul la fiicele ei, la nefericitul ei fiu, la nepotul Serioja, la pierderile ireversibile, la capul ei cărunt, rămas fără adăpost. La ruinele casei privea acum îndelung o femeie slabă, bolnavă, într-un palton cam ponosit, cu pantofi scîlciaţi în picioare.

Ce o aşteaptă? La cei şaptezeci de ani ai ei, nu mai ştia. „Viaţa este înainte“, gîndi Aleksandra Vladimirovna. Ce îi aşteaptă oare pe cei care-i erau dragi? Nu ştia. Cerul primăvăratic o privea prin ferestrele pustii ale casei ei.

Viaţa celor apropiaţi era neorînduită, încîlcită şi neclară, plină de îndoieli, dureri, erori. Cum avea s-o ducă Liudmila? Cum va lua sfîrşit dezbinarea din familia ei? Ce e cu Serioja? O mai fi trăind? Ce greu o duce Viktor Strum! Ce se va întîmpla cu Vera şi Stepan Fiodorovici? Va izbuti oare Stepan să-şi reclădească viaţa, îşi va găsi liniştea? Ce drum o aşteaptă în viaţă pe Nadia, deşteapta, buna şi nu chiar buna? Dar Vera? Se va încovoia în singurătate, în lipsuri, sub poverile vieţii? Ce se va întîmpla cu Jenia, va pleca oare în Siberia, urmîndu-l pe Krîmov, ori va ajunge şi ea în vreun lagăr şi va pieri, aşa cum a pierit Dmitri? Oare statul îi va ierta lui Serioja faptul că mama şi tatăl lui au murit, fără nici o vină, în lagăr?

De ce e atît de încîlcit, atît de neclar destinul lor?

Dar cei care au murit ucişi, torturaţi îşi continuau legătura lor cu cei vii. Ţinea minte zîmbetele lor, glumele, rîsul, privirile lor triste şi pierdute, disperarea şi speranţa lor.

Dmitri, îmbrăţişînd-o, îi spunea odată: „Nu-i nimic, mămico, principalul e să nu-ţi faci griji pentru mine, doar şi acolo, în lagăr, există oameni buni“. Sonia Levinton, bruneta aceea cu mustăcioară deasupra buzei de sus, tînără, arţăgoasă şi veselă, recita versuri. Apoi palida, mereu trista, inteligenta şi zeflemista Ania Strum. Tolea mînca urît şi cu lăcomie macaroanele cu brînză, o supăra prin obiceiul de a clefăi, nu

voia s-o ajute cu nimic pe Liudmila: „Nici măcar un pahar cu apă nu-i poţi cere…“. „Bine, bine, am să-ţi aduc, dar de ce să n-o facă Nadia?“ Apoi tu, Marusenka! Jenia lua mereu în rîs predicile tale didactice, îl învăţai, îl învăţai mereu pe Stepan ortodoxismul… Te-ai înecat în Volga împreună cu pruncul Slava Beriozkin, cu bătrîna Varvara Aleksandrovna. Explică-mi, Mihail Sidorovici. Dar, Doamne, ce-ar putea el să-mi explice…

Toţi neorînduiţi, mereu cu necazuri, cu o durere ascunsă, cu îndoieli, năzuiau spre fericire. Unii veneau la ea, alţii îi adresau scrisori, iar ea rămînea mereu cu un sentiment ciudat: avea o mare familie unită, însă undeva, în suflet, îi stăruia sentimentul propriei singurătăţi.

Acum iată că şi ea, o bătrînă, trăieşte aşteptînd ceva bun şi crede, şi se teme de rău, şi e plină de nelinişte pentru viaţa celor în viaţă, fără să-i deosebească pe aceştia de cei care au murit; stă şi priveşte ruinele casei ei, admiră cerul primăvăratic, fără ca măcar să-şi dea seama că-l admiră, stă şi se întreabă de ce e tulbure viitorul oamenilor ce-i sînt dragi, de ce sînt atîtea greşeli în viaţa lor, fără să observe că tocmai în această neclaritate, în această ceaţă, amărăciune şi învălmăşeală se află răspunsul şi limpezimea, şi speranţa, şi faptul că îi este cunoscut, că înţelege cu tot sufletul sensul vieţii hărăzite ei şi celor apropiaţi, că, deşi nici ea şi nici unul dintre ei nu va spune ce-l aşteaptă, deşi ei ştiu că în vremuri de restrişte omul nu mai e făuritorul propriei fericiri, că destinului universal îi e dator dreptul de a ierta şi de a osîndi, de a înălţa întru glorie şi a cufunda în nevoie, de a preface pe oricine în pulbere a lagărelor, totuşi destinului universal, fatalităţii istorice şi fatalităţii mîniei puterii de stat, ca şi gloriei sau dezonoarei unor bătălii nu le este dat dreptul să-i trădeze pe cei care se numesc oameni, şi fie că pe aceştia îi aşteaptă faima pentru munca lor sau singurătatea, disperarea şi lipsurile, lagărul şi execuţia, ei vor trăi ca oameni şi vor muri ca oameni; iar cei care au pierit au izbutit să moară ca oameni – tocmai în asta constă veşnica lor victorie amară, omenească, asupra a tot ceea ce e măreţ şi inuman în lume, a tot ceea ce a fost şi va fi în lume, a tot ceea ce vine şi trece.

Această ultimă zi era turmentată nu numai pentru Stepan Fiodorovici, care băuse de dimineaţă. Aleksandra Vladimirovna şi Vera erau în dîrdora ajunului plecării. În cîteva rînduri trecuseră pe acolo muncitori, căutîndu-l pe Spiridonov. El dădea în primire ultimele dosare, fusese la comitetul raional pentru lichidare, îşi căuta prietenii la telefon, suspendase la comisariatul militar scutirea de mobilizare, umbla prin secţii, discuta, glumea, dar cînd a rămas singur pentru cîteva clipe în sala turbinelor, şi-a lipit obrazul de un volant rece, încremenit şi a închis, obosit, ochii.

Vera împacheta lucrurile, zvînta deasupra sobei scutecele încă umede, pregătea pentru drum sticluţa cu lapte fiert, destinat lui Mitea, îndesa pîine într-un sac. În ziua aceea se despărţea pentru totdeauna de Viktorov, de mama ei, care vor rămîne singuri; aici nimeni nu se va gîndi la ei, nu va întreba de ei.

O consola gîndul că acum e cea mai mare în familie, cea mai calmă, împăcată cu viaţa grea.

Aleksandra Vladimirovna, văzînd ochii nepoatei congestionaţi de permanenta lipsă de somn, spuse:

— Aşa se întîmplă în viaţă, Vera. Cel mai greu e să te desparţi de casa în care ai avut parte de multe amărăciuni.

Nataşa se apucase să coacă pentru Spiridonovi plăcinte, ca să aibă la drum. Plecase încă de dimineaţă, încărcată cu lemne şi alimente, în cartierul muncitoresc, la o cunoscută care avea cuptor rusesc, şi acum pregătea umplutura, rula aluatul. Chipul i se îmbujorase de lucrul la bucătărie, devenindu-i nespus de tînăr şi foarte frumos. Se privea rîzînd într-o oglinjoară, îşi pudra nasul şi obrajii cu făină, însă cînd cunoştinţa ieşea din încăpere, o podidea plînsul, iar lacrimile îi picurau în aluat.

Dar cunoştinţa i-a observat totuşi lacrimile şi a întrebat:

— Dar de ce plîngi tu, Natalia?

Tînăra a răspuns:

— M-am obişnuit cu ei. Bătrîna e de treabă, iar de Vera asta mi-e milă, ca şi de orfanul ei.

Femeia cunoscută ascultă cu atenţie explicaţia şi zise:

— Minţi, Nataşa, nu după bătrînă plîngi tu.

— Ba da, după bătrînă, o contrazise Nataşa.

Noul director a promis să-l lase pe Andreev să plece, dar i-a cerut să rămînă la StalGRES pentru încă cinci zile. Natalia a anunţat că aceste cinci zile va rămîne şi ea cu socrul, după care va pleca la fiul ei, la Leninsk.

— Iar acolo se va vedea încotro vom merge mai departe, a zis ea.

— Şi ce se va vedea acolo pentru tine? a întrebat-o socrul, dar ea n-a răspuns.

Probabil că tocmai de aceea plîngea, că nu se vedea nimic. Lui Pavel Andreevici nu-i plăcea cînd nora se arăta grijulie cu el, iar ei i se părea că bătrînul îşi aminteşte de certurile cu soacra, Varvara Aleksandrovna, că o condamnă şi n-o iartă.

Către prînz a sosit acasă Stepan Fiodorovici şi a povestit cum s-au despărţit de el muncitorii de la atelierul mecanic.

— Dar şi aici, toată dimineaţa a fost pelerinaj, zise Aleksandra Vladimirovna. Vreo cinci-şase inşi au întrebat de dumneata.

— Aşadar, totul e pregătit, gata? La cinci fix vom avea un camion. Şi zîmbi. Băiat bun Batrov, mi-a dat totuşi maşină.

Toate treburile fuseseră încheiate, lucrurile împachetate, însă un sentiment de agitată iritare nu-l părăsea pe Spiridonov. Începu să mute de colo-colo geamantanele, să lege din nou boccelele, încît făcea impresia că abia aşteaptă să plece. Curînd sosi Andreev de la birou şi Stepan Fiodorovici întrebă:

— Ei, ce mai e pe acolo? N-a sosit telegrama de la Moscova în legătură cu cablul?

— Nu, nu era nici o telegramă.

— Ah, drace, nemernicii, strică toată treaba, doar s-ar fi putut ca de 1 Mai să se dea drumul la prima linie.

Andreev îi spuse Aleksandrei Vladimirovna:

— Nu arătaţi bine deloc, cum de vă porniţi la un asemenea drum?

— Nu-i nimic, eu am şapte vieţi. Şi-apoi, ce să fac? Să mă întorc la mine acasă, pe Gogolevskaia? Că aici au şi venit zugravii, s-au uitat, vor să facă reparaţii pentru noul director.

— Ar mai fi putut să aştepte, necioplitul, zise Vera.

— Dar de ce necioplit? o contrazise Aleksandra Vladimirovna. Viaţa merge înainte.

Stepan Fiodorovici întrebă:

— Ce se aude cu masa, e gata? Ce mai aşteptăm?

— O aşteptăm pe Natalia cu plăcintele.

— Oho, cu plăcintele astea întîrziem la tren, zise Stepan Fiodorovici.

Foame nu-i era, însă pentru prînzul de adio pusese de o parte niscai votcă, şi tare ar fi avut poftă să bea.

Ar fi vrut să treacă pe la biroul lui de la serviciu, să stea acolo măcar cîteva minute, dar îi venea peste mînă – Batrov tocmai avea o consfătuire cu şefii de secţii. De amărăciune, îi

venea şi mai tare să bea, şi clătina mereu din cap: o să întîrziem, o să întîrziem.

Această teamă de întîrziere, aşteptarea înfrigurată a Nataşei îi erau plăcute prin ceva, dar nu era deloc în stare să înţeleagă prin ce anume; nu putea să-şi aducă aminte că exact la fel se uita la ceas şi zicea cu dezolare: „O să întîrziem“ cînd, înainte de război, se pregătea să meargă cu soţia la teatru.

Ar fi vrut să audă cîteva cuvinte bune despre el în această zi, şi din cauza asta se simţea şi mai amărît. Repetă încă o dată:

— La o adică, de ce să fiu regretat eu, un laş şi un dezertor? Şi unde mai pui că s-ar putea să am obrăznicia de a ridica pretenţii la medalia pentru participarea la apărare.

— Haideţi, chiar că e cazul să prînzim, zise Aleksandra Vladimirovna, văzînd că Stepan Fiodorovici nu e în apele lui.

Vera aduse castronul cu ciorbă. Spiridonov scoase sticla de votcă. Bătrîna şi Vera refuzară să bea.

— Ei bine, atunci să turnăm pentru bărbaţi, zise Stepan Fiodorovici şi adăugă: Ori poate o aşteptăm totuşi pe Natalia?

Dar tocmai în acel moment intră Natalia cu un coşuleţ şi începu să scoată pe masă plăcintele.

Stepan Fiodorovici turnă cîte un pahar plin pentru Andreev şi pentru sine, apoi o jumătate de pahar Nataliei.

Andreev rosti:

— Îmi aduc aminte că vara trecută, tot aşa, am mîncat plăcinte la Aleksandra Vladimirovna, pe Gogolevskaia.

— Astea nu sînt, de bună seamă, cu nimic mai rele decît cele de acum un an, zise Aleksandra Vladimirovna.

— Şi cîtă lume era atunci la masă, pe cînd acum numai bunica, dumneata şi eu cu tăticul, adăugă Vera.

— I-am zdrobit pe nemţi la Stalingrad, zise Andreev.

— O mare victorie! Dar mult i-a costat pe oameni, rosti Aleksandra Vladimirovna. Mîncaţi cît mai multă ciorbă, căci pe drum multă vreme vom avea numai hrană rece, n-o să avem parte de nimic cald.

— Da, e un drum greu, zise Andreev. Şi urcarea în tren se face greu, că gară nu este, iar trenurile din Caucaz trec pe aici în tranzit spre Balaşov, pline de lume, militari şi iarăşi militari. În schimb, au pîine albă, adusă din Caucaz.

Stepan Fiodorovici spuse:

— Au venit ca un nor asupra noastră, şi unde-i acum norul ăsta? A biruit Rusia Sovietică.

Se gîndi că încă de mult la StalGRES se auzea cum huruie tancurile germane, iar acum ele au fost alungate la

multe sute de kilometri, luptele se dau lîngă Belgorod, lîngă Ciuguev, în Kuban.

Dar îndată începu să vorbească despre ceea ce-l ardea insuportabil:

— Bine, las' să fiu eu dezertor, dar cine mă judecă! Să mă judece ostaşii Stalingradului. În faţa lor mă supun întru totul.

Vera, continuîndu-şi gîndul, spuse:

— Iar atunci, Pavel Andreevici, lîngă dumneata şedea Mostovskoi.

Dar Stepan Fiodorovici interveni în discuţie, că tare îl mistuia amărăciunea de azi. Adresîndu-se fiicei lui, spuse:

— Am telefonat la prim-secretarul *obkom*-ului, voiam să-mi iau rămas-bun, că, oricum, dintre toţi directorii, numai eu am rămas în tot timpul apărării pe malul drept, dar adjunctul lui, Barulin, nu mi-a făcut legătura, cică: „Tovarăşul Preahin nu poate vorbi cu dumneavoastră. E ocupat". Ce să-i faci, dacă-i ocupat, e ocupat.

Vera, ca şi cînd nu l-ar fi auzit pe tatăl ei, continuă:

— Iar lîngă Serioja şedea un locotenent, un tovarăş al lui Tolea. Unde o fi acum acest locotenent?

Tare ar fi vrut să zică cineva: „Unde să fie, probabil e bine, sănătos şi luptă".

Asemenea vorbe i-ar fi mîngîiat cît de puţin aleanul de astăzi.

Dar Stepan Fiodorovici o întrerupse din nou şi îşi continuă vorba:

— Eu astăzi plec, îi zic, doar ştii bine. Dar el de colo: Atunci scrieţi, adresaţi-vă în scris. Bine, naiba să-l pieptene. Da ia hai să luăm cîte una mică, doar şedem pentru ultima oară la masa asta.

Ridică paharul înspre Andreev;

— Pavel Andreevici, rogu-te să nu mă pomeneşti de rău.

Andreev răspunse:

— Se poate, Stepan Fiodorovici? Clasa muncitoare locală este cu sufletul de partea dumneavoastră.

Spiridonov bău, tăcu cîteva clipe, ca şi cînd ar fi ieşit dintr-o apă, apoi începu să mănînce din ciorbă.

La masă se făcu linişte. Se auzea doar cum Stepan Fiodorovici mesteca plăcintă şi atingea cu lingura farfuria.

În acel moment ţipă micuţul Mitea. Vera se ridică de la masă, se apropie de el şi îl luă în braţe.

— Mîncaţi plăcintă, Aleksandra Vladimirovna, zise Natalia cu glas şoptit, parcă implorîndu-i viaţa.

— Neapărat, zise bătrîna.

Stepan Fiodorovici vorbi cu o solemnă, agitată şi fericită hotărîre în glas:

— Nataşa, uite că o spun acum de faţă cu toţi. Dumneata nu ai ce să faci aici, du-te la Leninsk, ia-l pe băiat şi vino la noi în Ural. Vom fi împreună, căci împreună e mai uşor.

Voia să-i vadă ochii, dar ea ţinea capul mult aplecat; îi vedea doar fruntea şi sprîncenele negre, frumoase.

— Şi dumneata, Pavel Andreevici, să vii. Împreună e mai uşor.

— Unde să mai plec eu, obiectă Andreev. Doar n-am să înviez de-acu'.

Stepan Fiodorovici aruncă repede o privire spre Vera, care stătea lîngă masă cu Mitea în braţe şi plîngea.

Pentru prima oară în ziua aceea, el văzu pereţii pe care-i părăsea, şi durerea care-l ardea, gîndurile la destituire, la pierderea respectului oamenilor şi a muncii iubite, jignirea şi ruşinea care-l scoteau din minţi, împiedicîndu-l să se bucure de victoria dobîndită, totul dispăru, încetînd să mai aibă vreo însemnătate.

Iar bătrîna care şedea alături de el, mama soţiei lui, a soţiei pe care o iubise şi pe care o pierduse pentru totdeauna, îl sărută pe frunte, spunîndu-i:

— Nu-i nimic, nu-i nimic, dragul meu, viaţa e viaţă.

63

Toată noaptea în izbă a fost zăpuşeală de la cuptorul încins de cu seară.

Chiriaşa şi soţul ei, care venise în permisie – un militar rănit, ieşit din spital – n-au dormit pînă-n zori. Vorbeau în şoaptă, ca să n-o trezească pe bătrîna proprietăreasă şi pe fetiţa ce dormea pe un lădoi.

Bătrîna se străduia să adoarmă, dar nu izbutea. Era supărată pe chiriaşă că tot vorbea în şoaptă cu soţul ei – asta o deranja, căci, fără să vrea, ciulea urechile, căutînd să lege între ele cuvintele răzleţe ce ajungeau pînă la ea.

I se părea că dacă cei doi ar vorbi mai tare, ar asculta puţin şi ar adormi. Ba chiar se gîndea să ciocănească în perete şi să le zică: „Ce tot şoptiţi acolo şi vă feriţi, că doar nu mă interesează sporovăiala voastră".

În cîteva rînduri a prins cîteva fraze disparate, apoi din nou şoapta devenea nedesluşită. Militarul a zis:

— Am venit direct din spital, nici măcar nişte bomboane nu am putut aduce. Aşa-i pe front.

— Iar eu te-am cinstit cu cartofi în ulei.

Apoi au pornit iar a şopti, că nu se putea înţelege nimic, după care chiriaşa a început parcă să plîngă.

Bătrîna o auzi spunînd:

— Dragostea mea te-a ţinut în viaţă.

„Oh, nelegiuitul", gîndi bătrîna despre militar.

Apoi aţipi pentru cîteva minute, se vede treaba că începuse chiar să sforăie, iar glasurile deveniră mai clare.

Ea se trezi, trase cu urechea şi auzi:

— Pivovarov mi-a scris la spital. De curînd fusesem avansat locotenent-colonel şi deodată s-au trimis documentele pentru gradul de colonel. Comandantul armatei însuşi a intervenit. Doar el mi-a dat comanda diviziei. Şi Ordinul „Lenin". Iar toate astea pentru lupta aceea cînd eu, îngropat, fără legătură cu batalioanele, am şezut în secţie şi am îngînat cîntece, ca un papagal. Am sentimentul că sînt un impostor. Mi-e atît de penibil, că nici nu-ţi poţi imagina.

Apoi, pe cît se vede, au sesizat că bătrîna nu sforăie şi din nou au început să vorbească în şoaptă.

Bătrîna era singură. Omul ei murise înainte de război, iar unica ei fiică nu locuia împreună cu ea, lucra tocmai la Sverdlovsk. Nu avea pe nimeni la război şi nu putea să înţeleagă de ce o tulburase atît de tare sosirea de ieri a militarului.

Pe chiriaşă n-o plăcea, i se părea a fi o femeie uşuratică, neajutorată. Se scula tîrziu, fetiţa ei umbla ruptă, mînca ce nimerea. De cele mai multe ori, chiriaşa tăcea, şedea la masă, se uita pe fereastră. Dar uneori parcă-i veneau dracii şi se apuca de lucru, dovedind că se pricepe la toate: şi să coasă, şi să spele podelele, şi să facă o ciorbă gustoasă, ba chiar şi vaca ştia s-o mulgă, cu toate că era de la oraş. Se vede treaba că-i lipsea o doagă. Chiar şi fetiţa ei părea să fie cam zărghită. Îi plăcea tare mult să-şi facă de lucru cu gîndaci, greieri, libărci, dar într-un fel aiurit, nu ca toţi copiii – îi săruta pe gîndaci, le povestea ceva, apoi le dădea drumul, iar ea plîngea şi îi chema, dîndu-le nume. În toamnă, bătrîna îi adusese din pădure un pui de arici, iar fetiţa se ţinea scai de el – unde era ariciul, acolo se afla şi ea. Cînd ariciul scotea un mic grohăit, ea se topea de bucurie. Dacă micul animal se vîra sub scrin, se aşeza şi ea pe podea alături şi îl aştepta, spunîndu-i mamei: „Mai încet, că el se odihneşte". Iar cînd ariciul a plecat în pădure, două zile fetiţa n-a vrut să mănînce.

Bătrînei i se părea mereu că chiriaşa ei o să-şi pună ştreangul de gît şi se întreba neliniştită: cu fetiţa ce-o să facă? Nu-i ardea ei la bătrîneţe de o nouă bătaie de cap.

— Nu-s datoare nimănui, spunea ea, şi într-adevăr o rodea gîndul: dacă s-o scula într-o dimineaţă şi-o vedea-o pe chiriaşă atîrnînd? Unde o s-o ducă atunci pe fată?

Socotea că chiriaşa a fost părăsită de soţ, care şi-a găsit pe front o alta, mai tînără, şi din cauza asta cădea mereu pe gînduri. Scrisori de la el primea rar, iar cînd primea, nu devenea mai veselă. Nu se putea scoate nimic de la ea – tăcea mereu. Chiar şi vecinele băgaseră de seamă că bătrîna are o chiriaşă ciudată.

Bătrîna avusese de tras cu soţul ei. Fusese un om căruia îi plăcea să bea, pus pe scandal. Chiar şi cînd o bătea, nu o făcea ca oamenii, ci punea mîna ori pe cociorvă, ori pe bîtă. Pînă şi pe fată o bătea. Dar nici cînd era treaz nu aducea cine ştie ce bucurie – era zgîrcit, cicălitor, îşi vîra nasul prin oale, ca o muiere, nimic nu era bun, nimic nu era cum trebuie. O învăţa cum să gătească, o bodogănea că nu cumpără ce trebuie, că nu mulge vaca cum trebuie, că nu aşterne patul cum trebuie. Şi după fiecare vorbă trîntea cîte o înjurătură. Ba o nărăvise şi pe ea, încît acum, de îndată ce nu-i era ceva pe voie, suduia. Pînă şi pe vaca ei dragă o înjura de mamă. Cînd i-a murit bărbatul, nu a vărsat nici o lacrimă. Şi avea obiceiul să se dea la ea pînă la bătrîneţe, dar ce putea să-i facă, era beat. Şi măcar de s-ar fi sfiit de fată, că-i era de-a dreptul ruşine să-şi aducă aminte. Apoi cum sforăia, mai ales cînd se îmbăta. Iar vaca ei e o alergăreaţă, ceva de groază. Una-două fuge din cireadă, încît e peste putinţă să te ţii, femeie bătrînă, după ea.

Acum, ba asculta la şoaptele de dincolo de peretele despărţitor, ba îşi aducea aminte de viaţa chinuită cu bărbatu-su şi, odată cu supărarea, o apuca şi mila de el. A avut, totuşi, o muncă grea şi cîştiga puţin. De n-ar fi ţinut vaca, traiul le-ar fi fost vai şi amar. De fapt, şi moartea i s-a tras de la praful ce l-a tot înghiţit în mină. Că uite, ea n-a murit, trăieşte. Odată, el îi adusese nişte mărgele de la Ekaterinburg, acum le poartă fiica lor…

Dis-de-dimineaţă, cînd nici fetiţa încă nu se trezise, ei s-au dus în aşezarea vecină după pîine; acolo se putea primi pîine albă pe cartela militară de parcurs.

Mergeau în tăcere, ţinîndu-se de mînă; erau nevoiţi să meargă un kilometru şi jumătate printr-o pădure, să coboare spre un lac, iar de acolo să urmeze drumul de-a lungul malului.

Zăpada încă nu se topise şi părea vineţie. În cristalele ei mari şi aspre se ivea adunîndu-se albăstrimea apei unui lac. Pe coasta însorită a unui dîmb, zăpada se topea, iar apa gîlgîia prin şanţul din lungul drumului. Strălucirea zăpezii, a apei, a băltoacelor prinse în pojghiţe de gheaţă îi orbea. Era atîta lumină, încît trebuiau să răzbată prin ea ca printr-un desiş. Ea îi neliniştea, îi stînjenea, iar cînd călcau în mici bălţi îngheţate şi gheaţa strivită sclipea în soare, se părea că sub picioare trosneşte lumina, fărîmiţîndu-se în micuţe aşchii înţepătoare. Lumina curgea prin şanţul de lîngă drum, iar acolo unde şanţul era astupat de bolovani, lumina se umfla, se înspuma, zuruia şi susura. Soarele primăvăratic se apropiase mult de tot de pămînt. Aerul era în acelaşi timp răcoros şi cald.

Bărbatului i se părea că gîtlejul lui, ars de gheţuri şi de votcă, tăbăcit de tutun şi de gazele pulberii de puşcă, de praf şi înjurături, e acum spălat, clătit de lumină, de albăstrimea cerului. Au intrat în pădure, sub umbra celor dintîi pini ce stăteau parcă de strajă. Aici, zăpada se întindea într-un înveliş otova care nu dădea semne de dezgheţ. În pini, prin roata verde a ramurilor, îşi făceau de lucru veveriţe, iar jos, pe faţa de zahăr candel a zăpezii, zăceau într-un cerc larg conuri groase şi rumeguş de lemn strunjit de dinţii ascuţiţi ai micilor animale.

Liniştea din pădure se datora faptului că lumina, reţinută de cetina multietajată, nu făcea zgomot, nu zuruia, ci părea a învălui cu grijă pămîntul.

Mergeau ca şi mai înainte, în tăcere, erau împreună şi numai din acest motiv totul împrejur se făcuse frumos şi venise primăvara.

Deodată, fără să se fi înţeles, se opriră. Doi botgroşi ghiftuiţi stăteau pe o ramură de pin. Piepturile lor roşii, umflate, păreau nişte flori ce şi-au desfăcut petalele de zăpadă vrăjită. Liniştea era ciudată, uimitoare la acel ceas al zilei.

În ea se afla memoria generaţiei frunzişului de anul trecut, a ploilor ce-au şiroit, a cuiburilor încropite şi părăsite, a copilăriei, a trudei lipsite de bucurii a furnicilor, memoria perfidiei şi a tîlhăriei vulpilor şi uliilor, a războiului universal al tuturor împotriva tuturor, a răutăţii şi bunătăţii născute în aceeaşi inimă şi moarte odată cu această inimă, a furtunilor şi a tunetului din pricina căruia se cutremurau inimile iepurilor şi trunchiurile pinilor. În penumbra răcoroasă, sub zăpadă, îşi dormea somnul viaţa ce s-a dus – bucuria întîlnirilor amoroase, flecăreala sfioasă, din aprilie, a păsărilor, prima cunoştinţă cu nişte vecini ciudaţi, care apoi au devenit

obişnuiţi. Dormeau puternicii şi slabii, curajoşii şi timizii, fericiţii şi nefericiţii. În casa rămasă pustie şi părăsită avea loc ultimul rămas-bun de la cei care s-au stins şi au plecat din ea pentru totdeauna.

Dar în răceala pădurii primăvara se simţea cu mai mare încordare decît pe cîmpul luminat de soare. În această linişte a pădurii era o tristeţe mai mare decît în liniştea toamnei. În muţenia ei lipsită de grai se auzea urletul de durere după cei morţi şi bucuria sălbatică a vieţii…

E încă întuneric şi frig, dar curînd de tot se vor deschide larg uşile şi obloanele, iar casa cea pustie se va însufleţi, se va umple de rîsete şi plînsete de copii, vor răsuna, zoriţi, gingaşi paşi de femeie, şi prin casă va trece, sigur de sine, stăpînul.

Stăteau ţinînd în mîini sacoşele pentru pîine şi tăceau.

1960

1. Ofiţer din comisia specială deliberativă de pe lîngă GPU-NKVD (securist).
2. Gheorghi Dimitrov (1882-1949) – om politic bulgar, secretar general (1935-1943) al Comitetului Executiv al Internaţionalei Comuniste, apoi secretar general al P.C. Bulgar; prim-ministru al Republicii Populare Bulgare (1946-1949).
3. Clara Zetkin (1857-1933) – om politic german, unul dintre întemeietorii Partidului Comunist din Germania, membră a C.C. al P.C.G. din 1919. A propus, în 1910, la Conferinţa Internaţională a Femeilor Socialiste, sărbătorirea la 8 martie a Zilei Internaţionale a Femeii.
4. Prescurtare în limba rusă pentru social-democrat.
5. Numărul mic al carnetului indica vechimea relativ mare ca membru de partid.
6. Revistă umoristică rusă (*Măgarul de aur*).
7. Plehanov.
8. Consonanţă voit glumeaţă cu titlul operei gogoliene *Serile în cătunul de lîngă Dikanka.*
9. Poem epic de Eduard Gheorghevici Bagriţki (1895-1934), inspirat din realităţile războiului civil din Ucraina.
10. Isaac Emmanuilovici Babel (1894-1940) – scriitor rus care a descris, printre altele, scene din viaţa micii burghezii evreieşti. Benia Krik este personajul central al *Povestirilor din Odessa* (1923-1924).
11. Prescurtare în limba rusă de la Glavnoe Upravlenie Lagerei – Administraţia Generală a Lagărelor.
12. Prescurtare pentru punctul de observaţie.
13. Aşezare rurală în regiunile locuite de calmuci.
14. Strigare tradiţională, la ruşi, a nuntaşilor, la care mirii se sărută.
15. Celebră închisoare din Berlin, aflată sub jurisdicţia Gestapo-ului.

16. Solomon Mihailovici Mihoels (1890-1948) – actor şi regizor, director al Teatrului Evreiesc de Stat şi preşedinte al Comitetului Antifascist Evreiesc. În 1948, a fost ucis la ordinele lui Stalin, fiindu-i înscenat un accident de maşină (n. red.).
17. Foaie volantă, de obicei cu conţinut politic, cuprinzînd explicaţii şi îndemnuri la luptă.
18. Regiune transpolară.
19. Aluzie la victimele stalinismului din perioada colectivizării forţate şi la cele ale valului de represiuni şi deportări în masă care a culminat cu anul 1937.
20. În februarie 1943 (n. red.).
21. Deformare voită a cuvîntului *epopeia* (rus.), imprimîndu-i-se astfel un sens licenţios: *pup* (rus.) – buric.
22. „Poate că“, „te pomeneşti că“, „mai ştii“, „cum s-o nimeri“.
23. Versuri din poemul *Omul negru* (1923), de Serghei Esenin (n. red.).
24. Iniţialele ruse ale Asociaţiei Unionale pentru Relaţii Culturale cu Străinătatea.
25. Prescurtare în limba rusă, avînd sensul de securist (de la iniţialele G.B. – *gosudarstvennaia bezopasnost*, Securitatea Statului).
26. Referire la fizicianul britanic William Thomson (1824-1907), înnobilat de regina Victoria pentru contribuţia sa la stabilirea legăturii telegrafice transatlantice.
27. Cuvînt desemnînd fantezii sterile, rupte de realitate, derivat de la Manilov, unul dintre personajele operei lui Gogol *Suflete moarte.*
28. Cunoscută cugetare din *Viaţa protopopului Avvakum, scrisă de el însuşi* (cca 1672-1675), prima autobiografie din literatura rusă, o lucrare remarcabilă din punct de vedere literar.
29. Decade consacrate activităţilor propagandistice referitoare la republicile unionale.
30. Cu aceste cuvinte se încheie nuvela *Casa cu mezanin.*
31. Derivat de la Narodnaia Volia.
32. În organizarea armatei germane, secţia a 2-a asigura informaţiile prin acţiuni de spionaj şi contraspionaj.
33. Insubordonare mascată sub forma tergiversărilor şi delăsării; argotic, frecangeală.
34. Rostire deformată, în maniera nemţilor, a unor cuvinte: Hei, găină, ou, gîl-gîl rus?
35. În original: *smirno*, adverb care, pe lîngă sensul de comandă – drepţi! – îl are şi pe acela de supus, resemnat.
36. O, brad frumos, o, brad frumos,/ Cu cetina tot verde… (germ.).
37. Stai, vino, adu (dă), repede (germ.).
38. Amestec de germană şi rusă: dă, terminat, zahăr, pîine.
39. Innokenti Fiodorovici Annenski (1855-1909) – poet simbolist rus. A influenţat masiv generaţia postsimbolistă a Annei Ahmatova, a lui Osip Mandelştam etc. (n. red.).
40. Iniţialele în limba rusă pentru Consiliul Central al Uniunilor Sindicale Profesionale.

41. A. Lozovski (1878-1952) – pe numele adevărat, Solomon Dridzo – activist marcant, din ilegalitate, al PMSDR, apoi al conducerii PCUS. A deţinut importante funcţii de partid şi de stat (adjunct al ministrului afacerilor externe între 1939 şi 1946; şef al *Sovinformbiuro*-ului între 1941 şi 1948 etc.). A fost secretar general al Internaţionalei Sindicale Roşii din 1921 pînă la desfiinţarea ei (1937).

42. „Liga Spartacus" – grup marxist-leninist din social-democraţia germană, constituit în ianuarie 1916.

43. Mai tîrziu, Ministerul de Război; pe atunci, preşedinte era Troţki.

44. Editura Politică.

45. Prescurtare în limba rusă pentru Ministerul Securităţii Statului.

46. Şef al serviciilor armatei (germ.).

47. Spuneţi-mi, vă rog, ce este aceea mahorcă? (germ.).

48. Maxim Gorki a murit în 1936. În 1938, liderii bolşevici Buharin, Iagoda, Rîkov au fost acuzaţi, în „Procesul celor 21", de a fi organizat asasinarea prin otrăvire a lui Gorki. În acelaşi proces, medicul L.V. Levin a fost condamnat la moarte, iar Dmitri Pletniov – la ani buni de închisoare (n. red.).

49. Întreprinzător particular din perioada N.E.P.-ului (Noua Politică Economică). Delimitată temporal între 1921 şi 1936, această politică de minimală liberalizare ce a urmat comunismului de război (1918-1920) a funcţionat, de fapt, pînă în 1929, cînd a început colectivizarea forţată, însoţită de represalii în masă şi soldată cu milioane de victime omeneşti.

50. Poreclă admirativ-glumeaţă dată soldaţilor francezi (fr.) (n.a.).

Table of Contents

Table of Contents

Table of Contents